

अथशकरपादभूषणप्रारम्भः

दानस्याज्ञानमात्रेण चरितेन स

प्रत्यक्षस्य स्थूलोहमित्यादि विषयादिभ्यः

श्यामलसुज्वलांबरध-

हृदिगतंयदारुमंदारकंपुंदा

त्वविनिश्चयाय ॥ यः सूत्ररूपेनिबद्धः स्तुतं व्यासनाथगुरुमानतोस्मि ॥ ३ ॥ मिथ्याज्ञानविजृम्भमाणजगता
मभ्यन्तरेभुंजतः स्वारब्धाभिनिरीक्ष्यजीवनिचयान्भूदानविद्यावशात् ॥ देवः कारुणिकोयतीर्थसमशासद्यस्तुशा-
रीरकेभाष्यंतं प्रणमामिशंकरगुरुं निःश्रेयसावाप्तये ॥ ४ ॥ आनंदतीर्थीदिभिरादरेणयद्दूषितं भाष्यमनल्पबोधैः
तदुत्पृत्तौ तत्कृतिदूषणेचक्षुर्गुंभतेसौरघुनायसूरिः ॥ ५ ॥ सर्वज्ञभगवत्यादकृतं सूत्रार्थवर्णनं ॥ वाचस्पत्यादि-
विज्ञेयमभ्युसन्नेन दूषितं ॥ ६ ॥ तदुत्सारेप्रवृत्तस्य परकीयोक्तिदूषणेः ॥ भाष्यादिभावसाकल्याज्ञानं नैव प्रदुष्य-
ति ७ यस्मानुरूपोबलिरित्याहुर्पस्यान्मनीषिणः ॥ फलंतु श्रीमदाचार्यसेवयेभ्यरतोषणं ॥ ८ ॥ शांकरानंदतीर्थयि-
ब्रह्मसूत्रार्थनिर्णये ॥ विवादपरिहारायकुर्वेदाकरभूषणं ॥ ९ ॥ अद्वैतग्रंथानालोड्यसारसुधुत्थयत्नतः ॥ ग्रंथा-
नानंदतीर्थीयानाकलव्यापिभूरिशः ॥ १० ॥ आनंदतीर्थीयनयेदूषणंचवदाम्यहं ॥ हीयति श्रीपतिघोषेरेषु
नाथेयिदामपि ११ श्रीमच्छंकरसूत्रार्थः शरच्चंद्रइवामलः ॥ अनाद्यज्ञानसंभूतं हृतवासनयायुतैः ॥ १२ ॥ आ-
नंदतीर्थतच्छिष्यैः स्वग्रंथेषु मदूषितः ॥ अद्वैतवादविदूषात्स्वकर्मपरिपाकतः ॥ १३ ॥ कलिकालार्हयाबुध्या

रूपायश्रीपरब्रह्मणेनमः ॥ १ ॥ मेघ-

शाल्मसत्कुण्डलं ॥ चक्राद्यायुधधारिणं

॥ २ ॥ अद्वैतवस्तुप्रतिपादनाय हृतस्यमिथ्या

वेदमार्गविरुद्धया ॥ तान्दृष्ट्वाशास्त्रतत्त्वज्ञाः पंडिताः सूक्ष्मबुद्धयः ॥ १४ ॥ नमुह्युस्तथाप्यसज्जनोमुद्या
 न्नसंवायः ॥ परमार्थाश्चित्रयेतविपरीतार्थदर्शनात् ॥ १५ ॥ अतोहंतपार्थत्यं प्रतिपादयितुंजनान् ॥ प्रवृत्तः
 शास्त्रयुक्तित्वांतदीशोमिनुगृह्यतां ॥ १६ ॥ मीमांसान्यायपंचास्यरायवाचार्यसूरिणां ॥ शिष्यस्यशांकरेपादह
 षणोपरदूषणे ॥ १७ ॥ कृतिवितनुतांमोदंसतांभट्टिकंचमेहरो ॥ मत्तयाप्रसन्नोभगवान्मुक्तिममप्रयच्छतु ॥ १८ ॥
 ज्ञातज्ञापकमप्रयोजनमनारब्धव्यमेवेतिचेत्शास्त्रनास्यविशिष्टमात्रपरताबधस्यनोवस्तुता ॥ इत्यासूक्ष्मविशु
 धमेयविषयस्त्वेवंगुरुर्नोब्रवीदन्यस्त्यविरुद्धमेवतदिदंजिज्ञास्यमस्मत्कृतौ ॥ १९ ॥ अथातोब्रह्मजिज्ञासा ॥
 अस्मिन्सूत्रेप्रविरणाद्यभिब्रूतेत्यमधिकरणरचनाप्रत्यगाभिन्नब्रह्मविचारात्सफेदांतमीमांसाशास्त्रमार्
 मणीयंसुतनारंभणीयमितिब्रह्ममाणरीत्याविषयासंभवसंभवरूपपूर्वपक्षसिद्धांतयुक्तिभ्यांसंशयेनारंभ
 णीयंविषयप्रयोजनयोरभावात्तथाहि ॥ नास्यशास्त्रस्यप्रत्यक्षब्रह्मेक्यंविषयः अहं करोमिमुंजे इत्यादिप्र
 त्ययासिद्धकर्तृत्वाद्विजीवधर्मस्यतत्त्विरुद्धस्याकर्तृत्वादेर्ब्रह्मधर्मस्यचैकत्रसमावेशायोगात् ॥ नापिकर्तृत्वा
 दिरूपबंधमिबृत्तिः प्रयोजनंज्ञानस्याज्ञानमात्रनिवर्तकत्वेनसत्यस्यकर्तृत्वादिवंधस्यज्ञानान्निबृत्त्ययोगात् ॥
 नचाहंकरोमिमुंजे इत्यादिप्रत्यक्षस्यस्थूलोहमित्यादिविसंयादिप्रत्यक्षसज्जानीयस्यउपलभ्यासुचेद्रंधंके
 चित्ब्रह्मपुरनैपुणाः पृथिव्यामेवतंविद्यादपोवासुचसंश्रितमितिवलवत्प्रमाणानुरोधेनसुरभिजलंसुरभिः

पवमान इत्यादि प्रत्यक्षस्य पार्थिवाय यवसंसर्गेणेवासंगत्वबोधकप्रबलांगमानुसारणां
 तः करणधर्मविगाहितयाभ्रमन्वोपपन्नौ स्वाप्ताविकासंगत्वबाधितकर्तृत्वादेर्न ब्रह्मात्मै-
 क्यविरोधित्वमिति संभवत्येव विषय इति वाच्यं ॥ प्रत्यक्षागमयोर्विरोधेऽपजीव्यतया प्रत्य-
 क्षानुसारेणागमस्यान्यथानेयत्वादप्यथावेदांतार्थाविबोधस्यानुदयप्रसंगात् ॥ कर्तृत्वादिव-
 हूर्णपदप्रत्ययानां बाधात् ॥ तमः प्रकाशपट्टिरुद्धस्वभावयोराल्पदेहाद्योर्भ्रममनः भ्रमदेहद्व-
 त्तिभेदग्रहेतत्तादात्म्यग्रहाधीनतद्धर्माध्यासायोगाच्चेति पूर्वपक्षे ॥ सिद्धांतः ॥ अथातो ब्रह्म-
 जिज्ञासेति ॥ अयमत्र सिद्धांताभिप्रायः ॥ तमः प्रकाशपट्टिरुद्धस्वभावयोरप्यात्मानात्मनोर्वे-
 क्ष्यमाणन्यायैरहितीयप्रत्यगभिन्नब्रह्मात्मनि निर्णतिता सत्यकत्वेन प्रबलपेदांतपाप्यजन्या
 खंडब्रह्मसाक्षात्कारात्मकमनोवृत्तेः पूर्वमहंगौरः अहंकर्तृत्वोक्तिप्रतीयमानतादात्म्यान्यथा-
 नुपपत्त्या तादृशमनोवृत्तिसमुच्छेदसकलभ्रमनिदानत्वेन कल्पमानानाद्यज्ञानेन कर्तृत्वाद्य-
 ध्यासेन काचिदनुपपन्निरितिसंभवत्येव प्रत्यक् ब्रह्मात्मैक्यविषयः ॥ नचोपजीव्यप्रत्यक्षावि-
 रोधाद्देवांतार्थाविबोधासंभवः पूर्वपक्षोक्तः सूच्यः ॥ वक्ष्यमाणरीत्या प्रत्यक्षादेरागमेन तात्त्विक-
 त्वापहारेऽपि व्यावहारिकसत्तानपहारेण तावन्मात्रेण वेदांतार्थाविबोधरूपकार्यक्षमत्वोपपत्तेः ॥

मममन इत्यादिस्मिन्नरूपेण भेदग्रहस्याहं मनुष्यः कर्ता इत्याद्यभेदग्रहाधिरोधित्वादात्मानात्मनोस्त्वा-
दात्म्यग्रहाधीनकर्तृत्वाद्यध्याससंभवाच्चेति ॥ अत्रैव पाचस्पत्यादिसंभवेत्यभिकरणं च न ॥ उ-
क्तरीत्यैव विप्रयाद्यसंभवासंभवपुक्तिभ्यां संशये प्रत्यगात्मन एव ब्रह्मत्वात् ॥ तस्य चाहमिति-
प्रकाशमानत्वेनासंदिग्धत्वान्न विचारविषयत्वं ॥ नाप्यविद्यानिवृत्तिः प्रयोजनं उक्तरीत्यात्मनि-
ज्ञायमाने पितदनिवृत्तेः ॥ न च आहं प्रत्ययः स्थूलो ह्रद्दुःस्वीतिगुणहातिना हि परीतश्च वेदांत प्रतिपा-
द्यः संदिग्ध इति विषयादि सिद्धिरिति वाच्यं ॥ वेदांतानामध्ययनविख्यापादितप्रयोजनवदर्थ-
वबोधानामपि प्रबलाहंप्रत्ययबाधितत्वेन जपमात्रोपयोगि-
त्वाद्वा वेदांतविचारो ना रोध्य इति पूर्वपक्षे वेदांतवाक्यैर्ज्ञानानंदैकरसाद्द्वितीयोदासीनस्य भा-
वप्रत्योपक्रमदिग्भिः प्रतिपाद्यते ॥ न च क्रियाऽसममित्याहारेणोदाहृतात्मतत्त्वमभिदधतितत्परा-
णिसंतिपुक्तमुपचरितार्थानीति वक्तुं ॥ प्रत्यसंतु संभावितदोषमपौरुषेयेणा निर्दोषेणागमेन वा-
ध्यते ॥ तेन वेदांतवेद्यः शुद्धो हंप्रत्ययेन ज्ञातीति विषयादिसंभवादारंभणीयं ब्रह्ममीमांसाशा-
स्त्रमिति सिद्धांतः ॥ यत्तु चंद्रिकायां कर्तृत्वादिविशिष्टस्यैव संभावितदोषेणातत्त्वावेदकेन प्रत्य-
क्षानुमानादिना मिथ्याभेदे गृहीते पि तात्त्विकाभेदे मानांतरं चिरोधाभावेन तत्त्वं पदमुख्याय

त्यापतल्लक्षितचिन्मात्रेभेदाप्रसक्त्यातत्वमसीतिवाक्यावेव्यथ्याचविशिष्टस्येयनिर्दोषया
 श्रुत्यानात्विकाभेदो धनसंभवेनविषयार्थमत्स्यासस्याचक्तव्यत्वात् ॥ नापिप्रयोजनार्थतदुक्तिः
 सेत्वज्ञानाकार्यस्यपापस्यसेतुज्ञानाभिपृतेस्तस्माद्द्वयरणमंतनयुक्तमितिव्यासतीर्थेनोक्तं
 ब्रह्मः ॥ तत्वमसीतिमहावाक्येनजीवत्वेश्वरत्वरूपविरुद्धधर्मविशिष्टयोस्तात्विकाभेदबोध
 नेनेहनानास्ति किंचननात्रकाचनभिदास्तीत्यादेर्विशिष्टयोर्मिथ्यात्वबोधकैश्रुत्यंतरस्यविरो
 धोदुर्वारएवजीवत्वेश्वरत्वविशिष्टयोर्भेदस्यव्यावहारिकत्वेनाभेदस्यव्यावहारिकतायाः
 समानसत्ताकयोः प्रतियोग्यभावयोरैकत्रविरोधेनासंभवात्प्रातीतिकत्वापत्यातद्वोधनेताह
 रावाक्यस्याप्रामाण्यापत्तिश्च ॥ जीवत्वोपलक्षितेईशत्वोपहितोपेदोपिनतद्वाक्यजन्यबोध
 विषयः तादृशबोधस्योक्तरीत्याव्यावहारिकेशत्वविषयकत्वासंभवात् प्रातिभासिकेशत्ववि-
 षयकत्वोनतद्वोधकवाक्याप्रामाण्यापत्तेः ॥ सर्वज्ञत्वकिंचिद्विश्रात्वोपहितयोरभेदस्यबाधित
 त्वादयोग्यतापाताच्चतदुपलक्षितचिन्मात्रपरत्वमेववाक्यस्योपेयं ॥ नचतत्पदसुख्यार्थ
 त्वानुपपत्तिश्चंद्रिकाक्तासम्यक् ॥ उपक्रमोपसंहारैक्यरूपादितात्पर्यनिर्णयिकैर्लिङ्गैर्जीवि
 ब्रह्मैक्याएवतात्पर्यनिर्णयेनतात्पर्यविषयीभूतार्थबोधकत्वसूपसुख्यार्थत्वाबाधात् ॥ नचतत्त्वं

यथासौच्येदेव दत्त इति वाक्याद्दिशिष्टाभेदानबोधयितुं शक्यः ॥ तथाहितत्रतद्देशकालविशिष्टे एतद्देश-
कालविशिष्टत्वं प्रतिपाद्यते ॥ एतद्देशकालविशिष्टे पातद्देशकालवैशिष्ट्यं ॥ तत्र तद्देशकालयोरै-
क्यं वा ॥ तद्दिशिष्टयोरैक्यं वा ॥ नाद्यः ॥ प्रत्यक्षादिना यज्ज्ञातं तद्देशेनाज्ञातं ज्ञापयितुं सोपमित्या-
दि वाक्यमुच्यते तद्देशकालविशिष्टं तु न प्रत्यक्षमिति तद्देशकालविशिष्टत्वेन नोद्देश्यता संभवः त-
द्देशकालवैशिष्ट्यस्य दानीं सत्त्वापत्तिश्च ॥ न द्वितीयः एतत्कालादेरन्यदा सत्त्वापत्तेः ॥ न तृतीयः वा-
धात् ॥ अत एव न चतुर्थीपि विशेषणयोर्भिन्नत्वेन विशेषणविशेष्यतत्संबंधात्मकविशिष्टस्य भि-
न्नत्वादतोयंसनया अयं नैव सः इति संज्ञायविपर्ययविशेषाधिज्ञानविषयतत्तोपलक्षितप्रतियोगिकभेद-
विरहपदिदं लोपलक्षितं देवदत्तस्वरूपस्यैव बुभुक्षितत्वेन सोपमितियाक्यस्येतदिदं पदलक्षितताह-
त्रादेव दत्तस्वरूप एव तात्पर्यात् ॥ भेदविरहश्च न कश्चिद्धर्मः किंतु स्वरूपं तदेव चेक्यं तस्य च मत्स्यसि-
द्धत्वेऽपि तत्तदेतौ भयोपस्थितिद्वारकतद्भयोपलक्षितस्वरूपैक्यबोधस्यैक्यं संज्ञायविपर्ययनिवर्त-
कत्वेन तदिदं परद्वयोपलक्षितस्वरूपैक्यभेदाप्रसक्ताय पिताहत्रास्वरूपैक्यबोधकस्य तदिदं परद्व-
यात्मकवाक्यस्य यथानवैज्यर्थं ॥ तथा ज्ञीयत्वे शरत्त्वोपलक्षितचिन्मात्रस्वरूपे भेदाप्रसक्ताय वि

तादृशचिन्त्यात्रस्यत्वमकारातया तत्त्वं पदार्थे बोधकत्वा दैव्यैव्यसुरेणानुसुक्षितत्वेपि च जी-
 वत्वोपलक्षितेद्दृशत्वोपलक्षितार्थे दसंज्ञाविषयविपर्ययोपि रोधिज्ञानविषये शब्दोपलक्षितप्रतिपौ-
 भिकभेदविरहपञ्जीवत्वोपलक्षितस्वरूपैक्यकोसापालोतिषु सुल्तासंभवेन जीवत्येव शरत्वाद्यु-
 पस्थितिद्वारकतत्त्वं पदलक्षितचिन्त्यात्रस्वरूपैक्ययोः प्रस्येयतादृशसंज्ञाविषयविपर्ययनिवर्तकतया
 नतादृशबोधजनकत्वनत्यनसीति वाक्यस्यैवेत्यर्थः ॥ नचोपहितभेदसंज्ञाविषयविपर्ययनिवर्तना-
 योपहितयोरभेदपरत्वं तद्वाक्यस्यास्तामिति वाच्यं ॥ भेदस्य व्यावहारिकत्वेन तादृशभेदस्योक्तरी-
 त्याव्यावहारिकत्वासंभवेन प्रार्मतिकत्वापत्त्यतर्होपकतया तद्वाक्यस्य प्रामाण्यानिर्वाहान् ॥ उप-
 हितयोर्भेदस्य व्यावहारिकत्वेन ब्रह्मज्ञानमात्रबाधत्वाद्योपहितभेदज्ञानस्य तादृशभेदसंज्ञायादि-
 विरोधित्वाभावाच्च ॥ तथा च तत्त्वमस्यादिवाक्यतासर्वविषयब्रह्मत्वगभिन्नब्रह्मरूपविषयस्यैव-
 जिज्ञासासूत्रे महर्षिणा सूत्रितगत्वानादृशविषयोपवादकैकनृत्वादिवंधमिद्व्यात्वायमाव्येतदव्यास-
 वणनिमित्तिविचरणायुक्तं पुनर्भेदः ॥ ननु जीवमहं कयस्त्वविषय एव सूत्रित इत्यत्र किं मानमिति चे-
 दुच्यते ॥ जिज्ञासासूत्रे हि ब्रह्मज्ञानं विचारकत्वत्वेन सूत्रितं तस्य च स्वतोऽपुरुषार्थतया स्वरूपचि-
 तोपि चारासाध्यतया नृनेरनित्यतया चानित्यस्वर्गादि सुखादिभ्योपि विरक्तस्यैव ब्रह्मजिज्ञासा

धिकाराच्च सुखसाक्षात्कारत्वेन तस्याः स्वतः पुरुषार्थत्वेऽपि न मुमुक्षुजिज्ञास्यता संभव इति परिशो-
पात् ब्रह्मज्ञानस्य जीवगतकर्तृता ध्यासरूपबंधनिवर्तकत्वेनैव काम्यता वाच्या ॥ तथा च भिन्नविषय-
योरध्यासतत्त्वज्ञानयोर्निवर्त्यनिवर्तकभावा संभवात्प्रत्यगभिन्नब्रह्मैव विचार्यमिति सिध्यति ॥ य-
दुनारायणप्रसादादेयबंधनाशरूपो मोक्षो न ज्ञानमात्रात् ॥ यस्य प्रसादात् परमातिरूपा दस्मात्सं-
सारान्मुच्यते नापरेणेत्यादि श्रुतेः ॥ मत्प्रसादात्तरिष्यसीत्यादिं स्मृते श्रुत्या न च ज्ञानं विना त्यर्थप्रसा-
दः ॥ कर्मणा त्वधमः प्रोक्तः प्रसादः श्रवणादिभिः ॥ मध्यमो ज्ञानसंपत्त्या प्रसादस्तूत्तमो म-
तः ॥ प्रसादात्त्वधमाद्विष्णोः स्वर्गलोकः प्रकीर्तितः ॥ मध्यमाज्जनलोकादिरुत्तमस्त्वेव मुक्तिरद-
तिपुराणात् ॥ ज्ञानं च श्रवणादि साध्यं ॥ श्रवणं मननं चैव ध्यानं भक्तिस्तथैव च ॥ साधनं ज्ञानसं-
यत्तौ प्रधानं नान्यदिष्यते ॥ न चैतानि विना कश्चिज्ज्ञानमापकुतश्च नैति पुराणात् ॥ श्रवणादि-
साध्यज्ञानस्य प्रसादफलकत्वावगमात् ॥ श्रवणादि साध्यज्ञानं प्रसादद्वारेणैव मोक्षहेतुस्तदुक्तं
पुराणेषु यादृशवाप्रसन्नः सन् राजा बंधापनोदकृत् ॥ एवं दृष्टः समगवान् कुर्थाहू धविमोच न मि-
ति ॥ न चैवं सति दृष्टव्यं तं मुच्यते इति श्रुतावधारणविरोध इति वाच्यं ॥ तस्याद्योगव्यवच्छेदार्थक-
त्वात् ॥ मोक्षहेतुप्रसादे अन्ययोगव्यवच्छेदार्थकत्वाद्वा ॥ अतएव एवं ज्ञाने तु भगवाननादिः पुरुषो

नमः॥ प्रसीदत्यन्युतस्तस्मिन् प्रसन्नोऽसौ दासं क्षयद्वनि विष्णुपुराणमपि संगच्छते तथा च मोक्षसाध-
 नप्रसादहेतु नयैव विचारफलब्रह्मज्ञानस्य काल्यते निरपेक्षं ॥ तदसत् ॥ तत्त्वज्ञानोत्तरयाव-
 ताकालेन भुज्यमानकर्मसमाप्तिस्तदन्यकालविलंबनिबन्धं मोक्षप्रतिकथयंत्यास्तस्य तापदेववि-
 रंयाचन्नविमोक्ष्ये अथ संपत्स्येद्विभुतेर्विशेषेन मुक्तैस्तानेन प्रसादापेक्षायापकुमशक्यत्वात् ॥
 अन्यथा भुज्यमानकर्मकाले प्रसादानुत्पत्तौ तदन्यकालविलंबावश्यंभावेनोक्तश्रुत्यर्थवाधापने-
 न च यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते तनुं स्थामिति श्रुतिरपि ज्ञानस्य प्रसादोपेक्षाद-
 र्शयितव्या भक्तिजन्यप्रसादस्य न तूसाक्षात्कार एवोपयोगस्य बोधनात् ॥ यंपुरुष एष परमा-
 त्मा वृणुते प्रसादेनानुगृह्णाति तेन लभ्यः साक्षात्क्रियते तत्तत्तस्य संबंधेन गुणपरमात्मात्वात् तनुं ल-
 ब्य रूपं विवृणुते प्रकटयति आवरणं विनाश्य तेनैकीभयतीति तादृशश्रुत्यर्थी ॥ नापि प्रारब्धकर्म-
 क्षये प्रसादविनियोगोक्तिः साधीयसी ॥ प्रसादनिरपेक्षभोगादेयतस्मिद्धेः ॥ प्रारब्धकर्मणां-
 भोगादेव क्षय इति वचनसिद्धत्वात् ॥ अतएव तच्चिंता विपुला ल्लादक्षीणा पुण्यचयात् ॥ तद-
 प्राप्तिमहादुःखविहीना शेषपातका ॥ निरुद्धासतया मुक्तिं गतान्या गोपकन्यकेति पुराणाक्तौ-
 आल्लाददुःखभोगयोरेव कर्मनाशकत्वमुक्तं न प्रसादस्य निसंगच्छते ॥ किंचाधिष्ठानप्रमात्येन भि-

द्यानिवर्तकत्वस्य लोके कू सत्यमिव ज्ञानस्य प्रसादहेतुत्वं किंतु सेवाया एव प्रसादहेतुत्वं
 लोके कू संतदनुरो धेनतरतिशोकमात्मविदितिश्रुत्या विद्वाभ्यामरूपाद्विमुक्तः ज्ञात्वा देयं मुच्यते सर्वे
 पाशैरित्यादिश्रुत्या च ज्ञानस्यैव धनिवृत्तिरूपमोक्षसाधनत्वबोधांगीकारावश्यकत्वाद्यस्य प्रसा-
 दादित्यादेशीश्वरसेवाजन्यप्रसादो ज्ञानद्वारेण मोक्षजनक इत्येवार्थः ॥ यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवेन
 यागुरो ॥ तस्यैते कथिताह्यर्थाः प्रकाशं ते महात्मन इति श्रुत्या तथैव बोधनाच्च ॥ न चोक्तपुराणवच-
 नविरोधः ज्ञानसंपत्त्या प्रसादस्तूत्तमो मत इत्यत्र एवं ज्ञाते खित्यादि विष्णुपुराणवाक्ये च ज्ञानं न तत्त्व
 दर्शनं किंतु सर्वत्र विष्णुरूपत्वदर्शनं रूपं समत्वमेव विवक्षितं ॥ यतितज्ज्यं समत्वे च निर्वर्णमपि चे-
 छता ॥ देवामनुष्याः पशवः पक्षिपृक्षसरीसृपाः ॥ रूपमेतदनंतस्य विष्णोर्भिन्नभिन्नं स्थितं ॥ एत-
 दिज्ज्ञानता सर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ द्रष्टव्यमात्मवत् विष्णुर्यतो यं विश्वरूपं धृक् इति पूर्ववाक्यात्
 ॥ अतएव रागद्वेषविषयत्वा योग्यत्वरूपात्मतुल्यत्वस्य ज्ञानं सर्वत्र विष्णुरूपत्वदर्शनं समत्वस्य
 फलमित्युक्तं ॥ अतएव च सर्वत्रैतल्याः समतामुपेतसमत्वमाराधनमच्युतस्य ॥ तस्मिन् प्रसन्ने कि-
 मिहा स्थलभ्यमित्युक्त्वासमाश्रितान् ब्रह्मतरोरनंतात् निसंशयं प्राप्स्यथैव महत्फलमित्यनेन वि-
 ष्णुपुराणा एव समत्वरूपाराधनजन्यप्रसादस्य तर्वाश्रयं गृह्यते न परंपरयामोक्षफलप्रयोजक

त्वमुक्तं संगच्छते ॥ न हि सफलतर्पिश्च यथा स्यात्त्वयं यानि न फलभापकत्वं निघमः पितृलोहो ह्यदिव्या
 पारव्ययधानेनेति यथा हृष्टैव तरेषु प्रयत्नो राजापञ्चात् हृष्टो यथा मोचकस्तथेवा इत्यर्थः ॥ न हि रा-
 जा बन्धं प्रति हृष्टिभात्रेण प्रसन्नः प्रत्युत सापराधं बन्धं प्रति भूयो निग्राहकः ॥ तमेवेत्यादिभ्युत्थापि ह्य
 ज्ञामरूपादिसु कइति भुत्वा च भुद्धात्मज्ञानस्य संप्रदुत निघर्तकत्वात् प्रसादहेतुत्वासंभवाच्च ॥
 हृष्टैवेत्यादौ प्रसादे अन्ययोगव्यवच्छेदपरत्वमप्यधारणस्येत्युक्तिरप्यसुक्तेव ॥ अहं ह्ययानमुच्य
 त इत्यस्यैव ततः प्रवर्ततेः प्रसादस्याशुनत्वाच्च ॥ एवं च जीवगतकर्तृत्वादि रूपबंधनिघर्तकत्वेनैव
 विचार्य प्रत्यगभिन्नब्रह्मज्ञानस्य काव्यत्वात् पूर्णं धर्म्यसत्त्वं तस्य ज्ञानाभिपृत्त्ययोगाद्धं धनिवृत्ति
 रूपप्रयोजनार्थमेव भाव्ये अद्धा लोकिरित्यपि विवरणादुक्तं सस्यरेव ॥ सेत्यज्ञानाकार्यस्यापि स-
 त्यपापस्य सेतुदर्शनानि वृत्तेर्न प्रयोजनाद्येतदुक्तिरिति च द्विकेन दूषणं नुनसत् ॥ नान्यः पंथा अ-
 यनाय विद्यत इति श्रुतं वर्षधनिवृत्तिरूपमोक्षस्य ज्ञानेन कसाध्यत्वात्तुरोधेनाधिष्ठानाज्ञानकार्यस्याधि-
 ष्ठानसाक्षात्कारत्वेनाधिष्ठानसाक्षात्कारमात्रनिवर्त्यत्वनिघमास्ततः ॥ सेतुदर्शनमात्र-
 स्य न दुरितनाशकत्वं देवात्तत्रागतस्य म्बं छादेरपि सेतुदर्शनान् दुरितनाशप्रसंगात् ॥ ज्ञानविधेर्ब-
 ह्वा आकरेषु निरस्तत्वाच्च परिधदुपस्थापनपूर्वकं छत्रपादुकादिपर्जनदोषरव्यापनमिह सा भोजि-

त्यदूरगमित्यादिब्रतकलापविशिष्टत्वेनैव दर्शनिविधिस्तथाच विशेषणस्य ब्रतकलापस्य कृ-
तिसाध्यत्वाद्दिशिष्टदर्शनिविधिः स्रवचइतितादृशदर्शननिवर्त्यपापस्य तु अधिष्ठानज्ञानमात्र
निवर्त्यत्वाभावात्कारणात्मनानिबृत्त्यभावाच्च नात्यंतिकीनिवृत्तिः आत्मज्ञानेन तु न किंचित् विशेष
णं कृतिसाध्यं कर्मसमुच्चयस्य निरसनीयत्वात् श्रयणादीनां तत्त्वसाक्षात्कार एवोपक्षेण तया-
आत्माज्ञानरुतबंधस्यात्मज्ञानमात्रनिवर्त्यताक्षतेर्न किंचिदेतत् ॥ यदपि चंद्रिकायां व्यासती-
र्थेनोक्तं ॥ शुद्धेन भातीति क्रौर्यः किमात्मस्वरूपे किंचिच्छाति किंचिन्न भाति किंवा आत्मस्वरूपे मे-
घेन भाति यद्वा नात्मापि भातीति ॥ आद्ये अभ्यासमार्गोऽशः शरीरादिभ्यो भेदो वा कर्तृत्वभोक्तृत्वा-
द्यभावाद्वा ब्रह्मात्मा भेदो वा द्वितीयमात्राभावाया आत्ममिन्नः सत्यश्चेत् अप्रसिद्धांतः मिथ्याचे-
न्न तत्त्वावेदकशास्त्रवेद्यः आत्ममात्रत्वे द्वितीयपक्षांतर्भावः तस्यापि कल्पितेन भेदनागृहीत इयमा-
तीति चेन्न ॥ तत्त्वतो गृह्यमाणे अधिष्ठाने भेदकल्पनाया अगृहीतत्वा रोपस्य चायोगात् ॥ न च मिथ्या-
भूतेनापितेनोपलक्षितात्मा शास्त्रवेद्यः स च सत्य इति वाच्यं ॥ स्वप्रकाशत्वेन नित्यसिद्धात्मा यवो-
धार्यमुपलक्षणत्वोक्त्ययोगात् ॥ उपलक्षणत्व इत्यत्र तात्पर्ये चाप्राभाण्यापातात् ॥ अत एव न
द्वितीयः तस्य स्वप्रकाशत्वेन मानायोगात् स्वप्रकाशस्याप्यविद्यावशेनामाने अपि द्यादुःखादेः

प्रकाशो न स्यात्तस्य चैतन्यप्रकाशाधीनप्रकाशात्पोषयस्याप्यागमस्यशो-
 किततात्पर्यमरूपदोषस्य यजमानः प्रस्तरद्वत्यादेरिव प्रत्यक्षविरोधेन प्रतीतार्थव्याचनं उक्ता-
 चत्वयापि तत्त्वमसीति चाख्ये प्रत्यक्षाविरोधाय मत्वर्थलक्षणात्तस्मात्परमतेस्वरूपमात्रस्य स्वप्न-
 काशत्वेन नित्यसिद्धत्वात् अन्यस्य चाज्ञानकल्पितत्वेनाज्ञानविषयत्वायोगादज्ञानासंभवाद्ज्ञा-
 तोविषयोऽज्ञाननिवृत्तिः फलमज्ञानीचाधिकारी न युक्त इति शास्त्रमनारंभणीयमेवेति भामतिम-
 नंतापदयुक्तमेवेति वाचस्पतिदूषणं ॥ तत्र ब्रूमः ॥ जिज्ञासासूत्रे उक्तरित्यादिचारफलत्वेन सूत्रि-
 तस्य ब्रह्मज्ञानस्य जीवगतादिबन्धनिवर्तकत्वेनैव काम्यत्वात् दृश्यतेत्यत्र पाबुध्येति श्रुत्या न-
 त्वमस्यादिवाक्योत्पत्त्यज्ञानमोक्षस्य साधनं ज्ञाने त्वनाहने तस्मिन् सर्वब्रह्ममयं भवेदिति बृहन्नारदी-
 यपचनेन ज्ञानशब्देन साक्षात्कारत्वेनानाह तशब्देन दोषराहित्यादिना च युक्तं चेदं तज्जन्य-
 शुद्धब्रह्मात्मैक्यज्ञानस्यैव सकलभ्रमनिदानाविद्यानिवर्तकत्वं ॥ दोषाश्चेदं वाक्यं प्रत्यगभिन्न-
 ब्रह्म परं न भवतीति त्रमाणासंभावना रूप एकः ॥ विरुद्धतया भासमाने प्रतीचिकथं ब्रह्मा भेद इति
 प्रमेयासंभावना रूपो द्वितीयः ॥ कर्तृता ध्यासस्य स्वरसवाहिता रूपो विपरीतभावनात्मक रूप-
 तीयः ॥ ते च क्रमेण अणमनन निदिध्यासनैः प्रत्येकं क्रमेण निरसनीयास्तथा च निदिध्यासनानां

साधनैर्निरुक्तदोषापगमेवेदांतवाक्यजन्यनिर्विकल्पकब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारएवाविद्यानिवर्त-
 कः ॥ अहंप्रत्ययस्तुनतादृशसाक्षात्कारात्मकइत्येवाहंप्रत्ययेषु ध्येनभातीत्यस्यवाचस्पतिवा-
 क्यस्यार्थः ॥ वेदांतवेद्यइति तद्वाक्येनायमेवार्थः सूचितः ॥ अन्यथाशुद्धोहंप्रत्ययेनभातीत्येवप-
 क्त्येवेदांतवेद्यइत्यनर्थकमेव स्यात् ॥ तथाचतादृशात्मसाक्षात्कारायवेदांतविचारात्मकशा-
 स्त्रमारंभणीयमेवेति वाचस्पत्युक्तं सम्यगेव ॥ शुद्धोहंप्रत्ययेनभातीत्यस्माद्वाक्यात्कथमप्य-
 प्रतीतानां स्वबुद्धिमात्रपरिकल्पितानां केषांचिदर्थानां तथाविकल्पनेपिन दोषः ॥ तथाहि ॥ आ-
 त्मस्वरूपे किंचित्बुद्ध्यादिसहितत्वांशोभाति तद्विनिर्मुक्तत्वकर्तृत्वाभावाद्यंशेनभातीति तदर्थः
 साधुरेव तस्याभासमानां शस्याधिकरणात्मकत्वेन तदात्मना सत्यत्वमेव तदंशत्वेन मिथ्यात्वेपि
 मिथ्यात्वेन तद्दोषकशालूस्त्रस्य तत्त्वावेदकत्वाबाधात् ॥ तस्य स्वकाशात्मस्वरूपत्वेपि कल्पितेन-
 मेदेनागृहीतइवभातीत्यपि स्वरूपं ॥ अधिष्ठानसाक्षात्कारात्मकग्रहविशेषस्यैव वक्ष्यमाणरीत्या
 सकलकल्पनानिदानाविद्यानिवर्तकत्वात् ॥ मिथ्याभूतेनापितेनोपलक्षितात्मा शालूस्त्रपेद्यः सच
 सत्पइत्यपि सुक्तं ॥ आत्मनः स्वकाशात्त्वेपि अकर्तृत्वाद्युपस्थितिमूलकब्रह्मात्मैक्योपस्थितेरे-
 वसंशयविपर्ययविशेषविरोधितया तदुपलक्षितात्मस्वरूपस्यैव बुभुक्षितत्वेन तत्रैव शालूस्त्रतात्प-

यविधारणात् ॥ तस्यैवशास्त्रपेक्षतायाअवश्यंवक्तव्यत्वात् ॥ आत्मापिनमातीत्ययोपिस्मृत्युचः
पद्यप्यात्माजंतुभात्रस्यसंदेहविपर्ययापरोक्षपरोक्षप्रमास्थलेतदभावदशायांसुभुमिचोगशा-
स्त्रसिद्धनिरोधारस्यसमाधिकालयोश्चैकरूपेणतत्साक्षिनयानिर्णतिः प्रयत्नेआंतराध्यज्ञानादय-
सहोत्पत्तिविनाशाभ्यामव्यभिचारितप्रकाशाः तदेतत्सर्वस्य साक्षिणमंतरोपपादयितुमशक्यं
सुषुप्त्यादिषुजन्यज्ञानासंभवात्तार्किकादिमतेअनुअवसायगम्यज्ञानंनचोत्यन्नेज्ञानेनियमेन
तदनुव्यवसायोस्तीतिस्मयंचंतथासत्यांतरज्ञानधाराणामखिछेदप्रसंगेनबाह्यव्यवहारविलोपप्र-
संगात्ज्ञानोत्पत्तिप्रत्यक्षंचदुर्वचंप्रत्यक्षेविषयस्यकारणत्वात्उत्पत्त्यनंतरस्त्वगतेनप्रवितल्यंत
अचोत्पत्तेरभावस्तस्याः क्षणिकत्वात् ॥ आत्मनोव्यव्यभिचारितप्रकाशात्वंतन्मतेनसंबन्धित्व
गतविशेषगुणानवगाह्यात्मप्रत्यक्षस्यतन्मतेऽनंगीकारादात्मनोऽव्यभिचारिलक्षणप्रकाशात्वापांतरसा-
नधाराभ्युपगमेबाह्यपदार्थविज्ञानविलयप्रसंगइतिस्वप्रकाशाआत्माऽवश्यमभ्युपगंतव्यस्तथा
चतस्याज्ञानायोगस्तथाप्यस्तिमातीत्येवंरूपाव्यभिचारप्रकाशात्वायसद्रूपेणज्ञानात्मनाअभा-
नासंभवेपिसाक्षिस्वरूपानंदेभासमानेपिस्वरूपप्रकाशेनसंहानुवर्तमानाद्याविद्ययादुःखाद्यपुरु-
षार्थसंबधोपितत्रारोपितस्तथातारतम्यापन्नतचद्दिषयसंपर्कजनितवृत्तितादात्म्याध्यासात्सा

क्षिण्यपितारतस्य मध्यस्तंततश्च स्वरूपभूतनिरतिशयानंदेऽनुभूयमानेपि इतोऽप्यधिकआनंदोऽस्ति स
 ममनमानिसमयाऽनवास इत्येवं फलितामानयोगएव न मानीत्वस्यार्थः ॥ एतेन स्वप्रकाशस्याप्यविद्याप
 शोनामाने अविद्यादेः प्रकाशो न स्यात्तस्य चैन्यप्रकाशाधीनप्रकाशत्वादिति चेद्विकोक्तदूषणं निरस्तं
 ॥ सदाद्यात्मना प्रकाशमादायैतत्प्रकाशोपपत्तेः ॥ अतएव स्वप्रकाशत्वात् स्फुरति चेत्तन्यमविद्या
 वृत्तत्वाच्च न स्फुरति ॥ न च विरोधः स्फुरणस्य तात्त्विकत्वादस्फुरणस्य चातात्त्विकत्वादेवं च न कोपि दो
 षः स्फुरत्वाद् ज्ञानादिसाधकत्वस्यास्फुरत्वाद् द्विषयत्वस्य च संभवादित्यपि साधुनिरतिशयानंदोऽत्र
 नाद्यविद्याकृतकल्यतापरणस्यैवास्फुरणपदार्थत्वात् स्वरूपप्रकाशो न स हानुवर्तमानानाद्यविद्याप
 शोनाध्यस्तस्य तस्य स्वप्रकाशोऽप्यात्मनि संभवात् स्फुरत्यस्फुरणायोगस्योक्तत्वादिति चेद्विकोक्ततद्दू
 षणानवकाशः ॥ अथ स्वप्रकाशतया नित्यं भासमाने आत्मनि अविद्यायास्तत्कृताध्यासो देव्या संभ-
 वः ज्ञानाज्ञानयोर्विरोधादिति चेद्ब्रूयते ॥ तथा भूतेष्वप्यात्मन्यहमज्ञः मामहं न जानामीत्यनुभवाद
 निर्वचनीयमात्ररूपाज्ञानात्मकाविद्यासंबंधोपपत्तेः ॥ तदुक्तं स्वप्रकाशोक्तो विद्यातां विना कथमावृ
 त्तिः ॥ इत्यादितर्कजालानि स्यानुभूतिर्गुप्तसत्यसौ ॥ अज्ञानेनाधृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतव इति च ॥ अ
 यमज्ञिप्रायः अधिष्ठानमानमात्रज्ञानतत्कृता रोपादिविरोधितया सती दं रजतमित्यादि भ्रमावृ

दयप्रसंगान्नापीदंतायाः अधिष्ठानस्वरूपभूतायाः भाज्ञातनाप्यधिष्ठानासाधारणस्वरूपज्ञानं
 तथाहृदंताचनतयेतिपुक्तंशंखः श्वेतइत्यधिष्ठानासाधारणस्वरूपज्ञानेपिपीतम्भमोपादाना-
 ज्ञानानिदृक्तेः नाप्यधिष्ठानासाधारणस्वरूपापरोक्षज्ञानं तथासतीयंशक्तिरित्यासोपदेशादज्ञाना-
 दानिवृत्तिप्रसंगःपृक्षाधोग्रत्यादिभ्रमस्यतादृशज्ञानानियत्यत्वाच्च ॥ नचसोपाधिकभ्रमेवपरोक्ष-
 ज्ञानमन्यत्रतुपरोक्षमपरोक्षंवाज्ञानमज्ञाननियतकमितिनियमः ॥ तथाचशक्तिरज्जतादिभ्रमाणां
 परोक्षापरोक्षज्ञानसाधारणाधिष्ठानासाधारणस्वरूपज्ञानत्वेनैवज्ञानंनियतंशंखभ्रमेषुसोपाधिकं
 गांतुनादशापरोक्षज्ञानमेवेतिवाच्यं ॥ मुक्तिरजतादिभ्रमव्यावृत्तस्यपीतशंखभ्रमेषुसोपाधिकं
 भ्रमत्वस्थानुगतस्यबहुभवाक्यत्वात् मुक्तिरजतादिभ्रमेषुसादृश्यादिरूपदोषस्योपाधित्वसंभवा-
 त् नहिधित्तादिदोषएवोपाधिर्नसादृश्यादिरित्यत्रकिंचिद्भ्रमकमस्तिनस्यात्ममाणानुसारेणयादृश-
 भ्रमेयज्ञानंनियतकतयाप्राप्नोतिनदेयतयेतिस्वीकर्तव्यंआत्मविषयकाज्ञाननियतकतयान्यथा
 ब्रवत्तादृशंनैवाक्यजन्यमेवज्ञानमधिष्ठानतत्वावगाह्यपरोक्षरूपंनिरस्तसमस्तपूर्वोक्तदोषभेदा-
 स्त्वेयमितिसर्पमनवद्यं ॥ एतेनदुःखादेः श्रवणादिसंस्कृतानःकरणवृत्तिनाशयत्वेमुक्तिरूप्यादौतद-
 दर्शनात्सत्येभ्रमराधिव्याननियत्यैकीरादौतददर्शनादज्ञानस्यसत्यत्वंचस्मादितिचंद्रिकोक्तदूषणंनिर-

स्ते ॥ प्रमाणबलेन भुक्त्या धिष्ठानापरोक्षस्यैव भुक्तिरूप्याज्ञाननिवर्तकत्वात् विजानीयाविषय-
कथ्येयमात्रविषयकवृत्तिसंतानरूपस्य ध्यानस्येच्छाधीनस्य तदनधीनज्ञानतोषैलक्षण्येन तत्त्वज्ञा-
नत्वाभावाच्च न प्रत्युदाहरणस्य संभवः ॥ अत एवोक्तं बुद्धिर्मर्दयन् हृद्यो घटतत्त्वस्य वेदिता ॥ उपभृ-
ज्ज्ञानातिचेदुद्धिं ध्यातासौ न तु तत्त्वविदिति ॥ यथा षड्जादयोगांघर्वशास्त्राभ्यासात् प्रागपि स्फुरंतः
तद्रूपेणानुल्लिखितानभ्योवृणव्यज्यंते तु शास्त्रयासितेन एवं वेदांतवाक्यजन्यब्रह्मात्मैक्या
कारयासनावासितांतः करणेन तद्भावाभिव्यक्तिर्न प्रागिति भामत्सुक्तमपि समीचीनमेव ॥ वत्र प्राग-
स्फुरतः षड्भाच्च स्फुरतः षड्जत्वादिति भेदस्यैव प्रकृते तदभावादिनिचिंचिद्रिकोक्तदूषणं तु अनाद्य-
विद्याकल्पितधर्मभेदस्य ब्रह्मणि संभवात् बहुशोदतोत्तरंचरितचर्चणमेव ॥ नचक्रियांस-
मभिव्याहारोत्पादिकं वाचस्पत्युक्तत्वं तिसम्यगेव युक्तंचापोरुषेयस्याप्यागमस्य यजमानः प्रस्त-
रइत्यादेरिव प्रत्यक्षविरोधेन प्रतीतार्थच्यावनमुक्ताच्च त्वयापितत्त्वमसीति चाक्षेपप्रत्यक्षाविरोधा-
त्तद्वत्त्वोत्पादिकोक्तदूषणं तु परमाग्रहनिबंधनं ॥ अर्थक्रियादिरूपपरीक्षापरीक्षितस्य प्रत्यक्ष-
स्य प्राबल्येन व्यग्रहारदशापामेव तद्विरुद्धार्थग्राहिणो यजमानः प्रस्तरइत्यादेस्तद्विरोधेनामुखा-
र्थकत्वेऽपि अर्हतागमस्य परीक्षितप्रमाणविरोधाभावेन मुरंल्यार्थत्वस्यैव स्वीकरणमुचितं प्रत्यक्षादेर्हि

परीक्षया व्यावहारिकप्रामाण्यमेव सिद्धं तच्च नाहूतागमेन बाध्यते तु तात्त्विकं प्रामाण्यं तत्तु न
 परीक्षया सिद्धमिति न विरोधः ॥ किंचाहूतागमस्योपक्रमादिमिस्तात्पर्यनिर्णयिकैर्लिङ्गैरहूतपरत्व
 निर्णयान्तरव्याप्यमेव यथाचैतन्तथाजन्माधिकरणे च ह्यमः ॥ यजमानः प्रस्तरइत्यादौ प्रतीतार्थे
 उपक्रममाद्यभावाद्युक्तं प्रत्यक्षविरोधेन स्वार्थव्यावर्तनं ॥ यद्यपि प्रस्तरयजमानादेरमेदस्या पूर्वत्व रूपैक
 लिंगस्य नाहूतार्थे तात्पर्यग्राहकत्वसंभवः एकैकलिंगस्य तात्पर्यनिर्णयिकत्वे तदन्यलिंगानामनु
 यादकत्वाद्वाहुल्यमप्रयोजकमित्यहूतागमसाम्यशंकासंभवति तथापि यजमानः प्रस्तरइत्यस्य
 प्रस्तरमुत्तरवर्हिषः सादयतीति विध्यर्थयादत्वेन स्वापेक्षितस्तुतिपरत्वनिश्चयादन्यपरात्तस्मा
 न्नप्रत्यक्षविरुद्धार्थसिद्धिरिति नेनेन प्रत्यक्षस्य व्यवहारकाले बाधः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्येपिन-
 प्रत्यक्षा नुरोधा यलक्षण किंतु उपक्रमादिभिर्मिस्तात्पर्यनिर्णयिकैर्लिङ्गैर्निर्णीताहूतब्रह्मात्मतात्प
 र्यनिर्वाहार्थे यतदुक्तं सिद्धांतबिंदोमधुसूदनसरस्वतीभिः ॥ इच्छंति ह्याकाशपदादपि निर्धिक-
 ल्यकं स्मरणं तात्पर्याधीनत्वात् शब्दवृत्तेरिति ॥ तस्मादिद्वयादिना अधिकार्याद्यसंभवोक्तिरपि चं-
 द्विकोक्तानविचारसहा ॥ न ह्यविद्याकल्पिते अविद्या अस्वामिः स्वीक्रियते किंतु चैतन्यमात्र एव
 तस्मिंस्तु सर्वजडजातं कल्पितमित्येकाश्रयाश्रिततत्त्वसंबंधाज्जडापश्चिन्नचैतन्यमायु न भजानी

तिव्यपदिश्यत इत्यज्ञानी अधिकारी तितु सुष्टुक्तमेवेति दिक् ॥ यत्त्वनिर्वचनीयभावात्मकानाद्यविद्याकृ-
 तावरणसंभवे पूर्वोक्तसर्वसंगच्छते न तु तत्संभवत्यविद्याया उक्तं रूपायाः लक्षणतः प्रमाणतश्च निरूप-
 णानहत्वादि तपरेणोक्तं तल्लक्षणप्रमाणसद्भावान्न साधु ॥ तथा हि ॥ अनादिभावस्यैव सति ज्ञाननिव-
 र्त्तत्वं तल्लक्षणं तावत्सूच्यं ॥ न चाकाशादाय तिव्याप्तिरात्मन आकाशः संभूत इति श्रुत्या आकाशोऽत्य-
 न्निबोधनेन तस्यानादित्वानभ्युपगमात् ॥ महादिकूच्छानीयस्य ब्रह्माकृताकाशस्य ब्रह्मविद्याति-
 रिक्तत्वा नभ्युपगमात् ॥ ज्ञानप्रागभावे ऽतिव्याप्तिवारणाय भावत्यविवेशः ॥ उत्तरोत्तरमनोवृत्तेः पूर्व-
 पूर्वमनोवृत्तिर्ध्वंसरूपत्वोपगमे तादृशमनोवृत्तिष्वतिव्याप्तिवारणायानादित्वनिवेशः ॥ यद्वा प्रागभा-
 वध्वंसः प्रतियोगिजन्य इति मते ज्ञानप्रागभावे ऽतिव्याप्तिवारणाय भावत्यविवेशः ॥ अविद्या ध्वंसे-
 ज्ञानानतिरिक्तो ज्ञानजन्य इति मते अविद्या ध्वंसे तिव्याप्तिवारणायानादित्वनिवेशः ॥ चिदविद्यासं-
 बंधे ऽतिव्याप्तिवारणाय ज्ञानजन्येति ॥ साक्षाद्ज्ञानजन्येत्यर्थकमविद्यासंबंधध्वंसस्य ज्ञानजन्याधि-
 द्या ध्वंसजन्यत्वान्न तत्रातिव्याप्तिः ॥ न चानादिभावस्य ज्ञाननिवर्त्यत्वानुपपत्तिः अभावस्यैव भावस्या-
 पि नाशानाशयोर्विशेषोऽपि सन्निपाततदभावमप्युक्तत्वेन विपक्षे बाधकभूत्यतया अनादिभावस्य वि-
 विनाशित्वव्याप्यत्वे मानाभावात् ॥ अत्र मोपादानत्वं वा तल्लक्षणं ॥ यत्तु अत्र मपदेन रजत रूपा

र्थो विवक्षितः ज्ञानं वा ॥ नाद्यः ॥ परदार्यस्यासत्त्वेन तदुपादानतायाः असंभवात् ॥ न हि ततोयः ॥ अतः
 करणेऽतिव्याप्तेरिति परेणोक्तं तदसत् ॥ अत्र विषयस्यापारमार्थिकं त्वेव निर्वचनीयत्वं रूपाभ्युपगमनत
 दुपादानतायाः संभवात् ॥ नाप्यंतःकरणेऽतिव्याप्तिः ॥ तस्य प्रमोपादानत्वेऽपि अत्र मंत्रस्य सत्त्वात् ॥
 तादृशज्ञाने प्रत्यक्षानुमानश्रुतयश्च प्रमाणानि ॥ तथा हि अहमज्ञ इति प्रत्यक्षं तादृशानिर्वचनी-
 यभावरूपाणां च ज्ञाने प्रमाणं ॥ न च अहमज्ञ इत्यादि प्रतीतिज्ञानाभावात् एव विषयोऽस्त्विति वाच्यं ॥ ध-
 र्मिप्रतियोगिज्ञानसत्त्वेऽपि जायमानस्य तस्य ज्ञानसामान्याभावात् विषयकत्वेऽप्यापातात् ॥ न हि प्रति-
 योग्यधिकरणेऽप्रतियोग्यधिकरणलक्षणवच्छेदेन तदसत्ताभावात् स्तथाप्यभिमतः ॥ धर्मिप्रतियोगि-
 नोः साक्षिग्राह्यत्वाभ्युपगमेऽपि साक्षिरूपज्ञानेनैव व्याघातो दुर्गारः ॥ किंचिदुपानानजानामीत्यभावात्
 द्वैतैव स्वकाले स्वाभावात् ग्राहनात् व्याघातो दुर्गारः ॥ अज्ञानस्य स्वस्वरूपतः साक्षिगम्यत्वेऽप्युक्तवि-
 शेषणविशिष्टस्य प्रमाणगम्यत्वात् तत्रानुमानोपन्यासासंगतिः ॥ त्वदुक्तमर्थं न जाना मीति प्रत्य-
 क्षानुपपत्तिश्च तादृशज्ञानानभ्युपगमे ॥ ननु किमत्र स र्थानुवादेन व्यवहारः किं वा सामान्यतः ॥ ना-
 द्यः ॥ तादृशव्यवहारस्यैवाभावात् माधेयात् त्वदुक्तं प्रमात्वेन न जानामीत्येव परत्वात् पपत्तेः ॥ प्रतिवाक्य-
 दधिगतस्यार्थस्यानुवादपुरःसरं प्रमाणाभावेन निरसनदर्शनात् ॥ न च त्वदुक्तेर्धे प्रमाणज्ञानं येना-

स्तीत्यस्यविशिष्टविषयज्ञानस्यप्रमाणत्वात्तद्विशेषणतया अर्थस्यापिप्रमाणत्वेनावगमात्सर्वत्र
 व्याघातइतिशङ्क्यं ॥ एतत्प्रमाणज्ञानस्यप्रमाणाभापविषयकत्वेऽपि तदर्थस्यातद्विषयत्वात् ॥ अ-
 न्यथाऽत्रभोमभनास्तीत्यादिप्रमाणज्ञानस्यापि विशिष्टार्थविषयतयाऽत्रमविषयस्यापि प्रामाणिक-
 त्वापातात् ॥ नहितीयः ॥ सामान्यानुवादेन विशेषव्यवहारोपपत्तेः विशेषस्याप्यधिगमानधिगमयोर्न
 व्यववहारइतिचेन्न ॥ अस्तिकश्चिद्विशेषइतिसामान्यतोज्ञातत्वात् ॥ किंचभावरूपाविद्याभ्युपगमे
 पिपूर्वमर्थोज्ञातोनवासर्वथापिप्रश्नायोगः ॥ अस्मन्मते सर्ववस्तुज्ञाततया अज्ञाततया वा साक्षिचैत-
 न्यविषयएवेतिप्रमाणज्ञानोदयात्प्राक् अज्ञातत्वविशेषितोर्थः साक्षिसिद्धोऽनुवादगोचरोभवति-
 प्रश्नार्हइतिचेन्न ॥ साक्षिसिद्धतयापिसिद्धेऽर्थव्यवहारायोगात् ॥ साक्षिणाज्ञातेपिप्रमाणबुभु-
 त्सयाव्यवहारइतिचेन्न ॥ साक्षिसिद्धत्वेप्रमाणबुभुत्सायाः निष्कलत्वात्तथाचत्वयापिसामान्य-
 तः साक्षिसिद्धोर्थोविशेषज्ञानायनिरूपणविषयइतियत्कव्यमेवेतिचेन्मैवं ॥ त्वदुक्तार्थत्वेनानुवाद-
 पिव्याघातस्यदुर्वरत्वात् ॥ त्वदुक्तार्थेनजानामीत्यत्रहित्वदुक्तार्थविषयकज्ञानसामान्याभावः प्रत्येत-
 व्यः प्रतियोग्यंशोसामान्यधर्मस्यैवविशेषणत्वात्प्रतियोगिविशेषणतानापन्नस्यापिधर्मस्याभावप्र-
 तीतौप्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गत्वेनघटकतयाभानोपगमंघटवत्यपिभूतलेघरोनास्तीतिप्रतीतिप्रस-

गान् अतएवतादृशप्रतीतेः प्रमाणाभावविषयकत्वेनाभ्युपगंतुमुक्तं ॥ किंचत्वदुक्तार्थविषयकप्र
 माणज्ञानं नास्तीति ज्ञानस्यापि प्रमाणज्ञानतयात्वदुक्तार्थविषयकप्रमाणज्ञानसामान्याभाववि
 षयकत्वे व्याघातोदुर्वारः ॥ यत्तु एतत्प्रमाणज्ञानस्य प्रमाणाभावविषयकत्वेऽपि तद्विषयस्यैतद्वि
 षयतानास्तीति तन्न ॥ प्रतियोगितायल्लेदकविशिष्टप्रतियोग्यनवगाहिनोऽभावप्रत्यक्षस्याभावा
 णिकत्वात् ॥ नचत्वदुक्तत्वापंतरधर्मप्रकारकज्ञानसामान्याभावो विषयः नातउक्तदोषइति पाज्यं
 त्वदुक्तार्थत्वव्याप्यधर्मवानिति सामान्यतो विदोषधर्मज्ञानवतामपितादृशव्यपहारदर्शनात् ॥ नच
 त्वदुक्तार्थत्वव्याप्यधर्मनिष्ठनिरवच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानाभावस्तद्विषयइति युक्तं ॥ तथासति
 परोपन्यस्तमर्थकंबुग्रीवादिमत्वाद्युपाधिपुरस्कारेण जानतामपितादृशव्यपहारापत्तेः ॥ नचत्वदु-
 क्तार्थत्वव्याप्यत्वानवच्छिन्नत्वदुक्तार्थत्वापंतरधर्मनिष्ठविषयताशालिज्ञानसामान्याभावस्तद्वि
 षयइति युक्तं ॥ त्वदुक्तार्थउभयावृत्तिधर्मवानिति प्रत्ययवतामपितादृशव्यपहारदर्शनात्भावल्ह
 पाज्ञानत्वीकारेणुज्ञानविशेषस्यैवोक्तरीत्यातादृशज्ञानविरोधित्वस्य मन्यंतस्वीकारान्न दोषः ॥ किं
 चेत्यादिकमपि न युक्तं अज्ञानत्वेन साक्षिसिद्धेऽपि वस्तुनि अज्ञाननिवर्तकज्ञानं संपाद्य बुभुत्सादर्शनात्
 सफलत्वाच्चेतिदिक् ॥ देवदत्तप्रमातत्त्वप्रागभावातिरेकिणः अनोदेर्ध्वसिकाप्रमात्वादवगतिप्रमाय

येनितत्त्वप्रदीपोक्तं ॥ देवदत्तप्रमादेवदत्तनिष्ठप्रमाप्रागभावातिरिक्तस्यानादेर्ध्वसिकाप्रमात्यात्चैत्री
 यप्रमावदित्यनुमानमपितादृशाज्ञानेमभाणं ॥ अत्र साध्यप्रमापदंचोपरंजकं न तु तन्निवेशस्तथाचाभावेप्रा
 गिति विशेषणानुपादानेभावस्वरूपस्याज्ञानस्यापि स्वाभावाभावत्वेन प्रमायां देवदत्तगताभावातिरिक्तनि
 यतकत्वाभावाद्वाधइतितन्निवेशः ॥ देवदत्तनिष्ठेति प्रागभावाविशेषणं नानादेस्तेन चैत्रीयप्रमायादे
 वदत्तनिष्ठानादेर्निवर्तकत्वाभावेपिन दृष्टांतसिद्धिः ॥ यत्तु परेणास्मिन्ननुमानेवदोयमेतत्प्रागभावाति
 रिक्तानादेर्निवर्तकः घटत्वात्पदार्तरवदित्याभाससाम्यमुक्तं तदसत् ॥ रूपादेः श्रुक्त्यादिनिष्ठतयाप्र
 तीयमानस्य श्रुक्त्यादिनिष्ठाज्ञानोपादानकत्वस्यावश्यभावात्तस्य चोपादानस्य लाघवेनानादितयाज्ञा
 नेनाज्ञानंतत्कार्यचिन्नमिदमनुभववादज्ञानानुभवस्य च ज्ञानाभावविषयत्वासंभवस्योक्तत्वादुपादान
 नाशं विनोपादेयनाशासंभवाद्ज्ञानस्य ज्ञाननिवर्त्यत्वावश्यकत्वमिति प्रमापक्षकोक्तानुमाने अनुकू
 लतर्कस्यैव त्वदुक्तानुमाने साध्यं विनापि हेतुसंभवेनानुकूलतर्कभावात् ॥ प्रमापक्षकोक्तानुमाने चैत्रासय
 त्तत्त्वचैत्रान्यसमवेतत्वमुपाधिरित्यपि नाशं कायुक्ता ॥ स्वभागभावनिवर्तकैस्त्वयोदोसाध्यव्यापकत्वात् ॥ एतेन
 विगीतोन्ममः एतज्जनकावाध्यातिरिक्तोपादानकः विन्ममत्वात्संप्रतिपन्नपदित्यनुमानमपि व्याख्या
 तं ॥ तत्र संप्रतिपन्नवदित्यस्य पुरुषांतरमवदित्यर्थः पुरुषांतरपक्षमेव वाध्यपुरुषांतरोपादानक

त्वस्यैवपरेणस्वीकारादबाध्यातिरिक्तोपादानकत्वरूपसाध्यस्यदृष्टान्तेऽसिद्धिरितिजनकांतोपादानं ॥
 विगीतोन्मयः ॥ एतन्मन्त्रमजनकबाध्यान्योपादानकः विप्रमत्यान्संमतवदितिसत्प्रतिपक्षानुमानंनु
 नावांकनीयंएतन्मन्त्रमजनकबाध्यस्यपरमतेऽप्रसिद्धातद्वदितसाध्याप्रसिद्धेः ॥ एतत्प्रमजनकंयद्वा
 ध्यान्यत्तदुपादानकत्वस्यसाध्यतायांतुतादृशब्रह्माविद्योभयोपादानकत्वपर्यवसानंभादायाविरो-
 धः ॥ अबाध्यमात्रोपादानकत्वस्यसाध्यत्वेप्रमस्याबाध्योपादानकत्वेबाध्यात्यानुपपत्तिश्चप्रतिदु-
 वस्तर्कइति ॥ एवंविमतंप्रमाणज्ञानंस्वप्रागभावातिरिक्तस्वनियत्यविषयावरणस्वदेशगतव-
 स्तंतरपूर्वकंअप्रकाशितार्थप्रकाशात्वादंधकारेप्रथमोत्पन्नप्रदीपप्रभापदितिविकरणोक्तमनुमानं
 मपिनादृशज्ञानेप्रमाणं ॥ नन्येतदनुपपन्नंजडेअज्ञानानुपगमात्हेतुमतामंतःकरणवृत्तिलक्षण
 जडविषयकप्रमाणज्ञानानंतथाविधवस्तुपूर्वकत्वाभावेनोक्तहेतोरनैकांतिकत्वादितिचेन्न ॥ जडस्य
 प्रकाशप्रसक्त्यभावेनावरणकृत्यभून्यतयातदावरणानुपगमेपितदवच्छिन्नचितःप्रकाशमसक्त्यात-
 स्थाः अज्ञानविषयत्वानपाथात्स्वविषयावरणेत्यनेनस्वविषयावच्छिन्नापरणस्यविवक्षितत्वात्प्रमा-
 मात्रस्यचसर्वप्रत्ययवेद्येचब्रह्मरूपेत्यवस्थितेइतिरीत्याअधिष्ठानसद्रूपमह्यविषयकत्वनियमात्
 घटाद्यवच्छिन्नचैतन्यघटाद्याकारांतःकरणवृत्तिलक्षणप्रमाणज्ञानविषयत्वानपायाच्च ॥ यत्तुसाध्ये

स्वप्रागभावातिरिक्तेति विशेषणं व्यर्थं स्वनिवर्त्यत्वविशेषणेनैव तत्तद्व्यापृतेः नहि भावः प्रागभावस्य
निवर्तकः अपितु भावो सत्तिरेव भावाभावयोः सहावस्थानविरोधादिति परेणोक्तं तदसत् ॥ प्रागभा-
वध्वंसस्य प्रतियोग्यात्वनः तदजन्यत्वेऽपि प्रतियोगि ध्वंसात्वनस्तस्य तज्जन्यतया योक्तविशेषणेन तद-
व्यापृतेः ॥ प्रतियोगि वत्तत्त्वं सस्यापि प्रागभावध्वंसत्वं वक्तव्यमन्यथाप्रतियोगि ध्वंसदशायामतीतः
प्रागभाव इति व्यवहारानुपपत्तिः ॥ अतीतत्वं हि च तस्मान् ध्वंसप्रतियोगित्वं उक्तव्याप्यमर्थः प्रमाणतय
विधिस्तार्किकैरपि ॥ प्रतियोग्येव प्रागभावध्वंस इति मतेऽपि तु ल्यन्यायेन ज्ञानमेवाज्ञानं ध्वंस इति वक्त-
व्यतया तार्किकादीन् प्रत्येतदनुमानप्रपृतेर्विवाक्षितसाध्यसिद्धये स्वनिवर्त्यत्वमित्यनेन स्वोक्तस्य अधिकर-
णक्षणेऽप्यतिरिक्तध्वंसप्रतियोगित्वस्यैव विवक्षणीयतया तस्य प्रागभावेऽपि सत्त्वात्तदव्यापृतेः प्रागभावा
तिरिक्तस्य सार्थकत्वात् ॥ उक्तन्यायस्य तेजस्तिमिरयोरपि सत्त्वान्न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता ॥ यत्तु
ज्ञानप्रतिबंधकस्य दुरितस्य सिद्धतया सिद्धसाधनमिति परोक्तं दूषणं तदसत् ॥ तस्य ज्ञानानिवर्त्य-
त्वात् न हि कार्योत्पत्त्यव्यवहितक्षणे प्रतिबंधकसत्ता युज्यते न या तदव्यवहितप्राक्क्षणे तत्क्षणे चासन-
स्तन्मास्यत्वं बहुत्पत्त्यधिकरणक्षणेऽप्यतिरिक्तध्वंसप्रतियोगित्वादिरूपं पूर्वैकं युज्यते ॥ यदपि प्रागभाव
स्य स्वविषयावरणत्वाभावेनैव व्युदासात्तद्वारकविशेषणान्तरोपादानं व्यर्थमिति परेण दूषणमुक्तं तदपि न-

मादायार्थोत्तरमिति वाच्यं ॥ परस्वन्तरपदेन स्वसमानाधिकरणजन्यज्ञानानधिकरणकालवृत्तित्वस्य ता-
दृशमनःपरिणामानधिकरणकालवृत्तित्वस्य पाविवक्षणाय त्वात् ॥ न चैवमपि यत्तु षस्यार्शिनदर्शनादि-
रूपविजानीयज्ञानेच्छादिद्वौगपद्यस्य सिद्धान्ते कादाचित्कस्यैष्टनयास्वजनकादृष्टचरमफलभूतज्ञाने-
च्छासमानकालीनोत्पत्तिके आद्यधटज्ञानेनादृशज्ञानजनकादृष्टपूर्वकत्वमादायार्थोत्तरं दुर्वरमिति वा-
च्यं ॥ स्वसमानकालोत्पत्तिकत्वसंबन्धेन स्वसमानाधिकरणविशेषगुणविशिष्टान्यत्वस्यापि पक्षविशेषण-
तायापि पक्षितत्वात् ॥ संयोगाद्वित्यादि कमादायार्थोत्तरं च स्वदेशान्यदेशासंबन्धित्वरूपस्वदेशगतत्ववि-
षयस्यानिरसनीयं स्वव्याप्यतमोनिवर्तकप्रभायादृष्टानत्वसंभवाच्च न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता ॥ यद्य-
पि भूतलादिगतस्य तमसः प्रभासंबन्धशून्यतत्त्वक्षणविशेषविशिष्टतद्भूतलादिसंबन्धतयानकस्यापि
तमसः प्रभाष्याप्यतासंभवः तथापि स्वाधिकरणतादात्म्यवदन्यावृत्तित्वरूपत्वाभ्यत्वविवक्षयानदो-
षः ॥ विशिष्टस्यातिरिक्तनामने आद्यधटज्ञानप्रागवर्तितत्त्वक्षणादि विशिष्टान्तःकरणानादि कमादायार्थो-
त्तरं तु विशिष्टान्यत्वनिवेशेनैव निरसनीयं ॥ न च विशिष्टादृष्टत्वमनुगतमनतिप्रसक्तं दुर्वचमिति वाच्यं ॥ स्वा-
भ्यसमानाधिकरणाभावाप्रतियोगित्वस्वाभ्यतयैतदुभयसंबन्धेन सादिधर्मविशिष्टत्वस्यैव मूलतेवि-
शिष्टशब्देन विषयक्षितत्वात् ॥ अप्रकाशितार्थप्रकाशत्वं च त्वसमानाधिकरणस्यान्यूनविषयकसंश-

पान्यसविषयकाव्यपहिनोत्तरत्यशून्यप्रभातस्य भान्यतरत्यमन्यतरत्यं चाखंडातिरिक्तैकमेदविशिष्टापरमेदा-
 त्यंताभावरूपं तेन तादृशं प्रभात्य तस्य भासादीनामुक्तसाध्यव्याप्यतावच्छेदकत्वविशिष्टानां तादृशा-
 न्यतरत्यघटकत्वेपि धूमप्रागभावत्वस्येव न व्यर्थविशेषणघटितत्वं हेतुतावच्छेदकस्य तादृशात्यंताभा-
 वत्वरूपहेतुतावच्छेदकसमानाधिकरणत्वाभावात् ॥ स्वसमानाधिकरणव्याप्यतावच्छेदकधर्मविरघ-
 टितत्वस्यैव व्यर्थविशेषणतारूपत्वात् ॥ तद्यथाहिरण्यनिधिनिहितमक्षेत्रज्ञा उपपद्युपरिचरं तोन विदुर-
 वमेवेमाः प्रजा अहरहर्गच्छत्य एनं ब्रह्मलोकं न विदुरनृतेन हि प्रत्यूढा इति छांदोग्याह माध्यायस्थमुनि-
 रपि ब्रह्मज्ञानप्रतिबंधकत्वेनानृतं भुवंतीतादृशज्ञाने प्रमाणं ॥ न च ऋतं पिबतावित्यत्र ऋतशब्दस्य सत्क-
 र्मणि प्रयोगदर्शनात् ऋतं सत्यं तं शोधर्म इति स्मृतेश्च ऋतशब्दस्य सत्कर्मवाचित्यैतत् शुचि स्था नृतशब्द-
 स्य न ऋतमनृतमिति ल्युप्तत्वा दुष्कर्मपरत्वमेव नाज्ञानपरत्वमिति परोक्तं सम्यक् ॥ य आत्मा अपहृता-
 पोत्पुत्तरवाक्ये अपहृतपापैत्यनेनात्मनः पापशून्यत्वभावत्वोक्त्या तादृशात्पनः दुष्कर्मप्रत्यूढत्वोक्ति-
 रो धात् ॥ न च मिथ्याभूतस्य व्यावहारिकपापस्य स्वाभाविकपापशून्यत्वभाववाविरोधित्वात्तादृश-
 पापमेव ब्रह्मज्ञानप्रतिबंधकं तदानीमास्तामिति याच्यं ॥ अनिर्वचनीयाज्ञानं विना तत्परिणामभूतस्य
 पापव्यवस्थानितोक्तत्वरूपमिच्छान्यामप्यगतत्वं तस्मिन् भवतीत्यादि व्यवहारप्रतिबंधकानाद्यावरणरूपत्वस्य

कर्पणं अनुपपन्नेश्च ॥ न च पापानामपि प्रथाह स्वेणानादित्वा दुक्त रूपमावरणत्वेन बाभयि संभवती
ति शंभुः ॥ तथा स नितल्काली नस्यानेकस्य पापस्य पुण्यस्य वा मिथ्या ज्ञानजन्य संस्कारस्य पातश
भूतस्य प्रतिबंधकत्वमित्यत्र विनिगमकाभावात्ता घवाच्च पापादिभिर्नैकानां दृष्टानस्यैव प्रतिबंधक
त्वकल्पनोचित्यात् ॥ न चानृतशङ्कस्य पापे मुख्यवृत्त्यनुसरणमेव न स्यात्क रूपावरणत्वकल्पकमिति
शक्यते वक्तुं ॥ सत्यपाचकस्य भूतशङ्कस्य सत्यब्रह्म प्रमापकत्वेन पुण्ये गौणत्वस्यैव सत्यब्रह्म प्रा
प्तिधितेऽधित्वेन पापेऽप्यनृतशङ्कस्य गौणत्वेन मुख्यत्वाभावात् ॥ न चोक्तावरणत्व रूपं युक्त्या अज्ञा
नकल्पनापेक्षया पापादीनां श्रुत्यैव प्रतिबंधकत्वकल्पनमुचितमिति वाच्यं ॥ पापादीनां श्रुत्यैव मि
थ्यात्वोक्तेस्तन्निर्वाहयानाद्यज्ञानकल्पनस्यावश्यकत्वात् ॥ कृषु सौकार्यमात्रलयेन दुष्कर्मणोऽप्य
भावेन पापस्य निरुक्तावरणत्वकल्पनानुपपत्तेश्च ॥ कारणगत संस्काररूपेण तदानीं तदवस्था
नोपगमेत्वज्ञानसिद्धेरप्रत्यूहत्वाच्च ॥ अज्ञानेनाधृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतव इति श्रुत्युक्ता परकत्वगु
णयोगादनृतशङ्केनाज्ञानमेवोच्यते ॥ न तं विदधय इमाजजाना न्यद्युष्माकमंतरं बभूवुर्भीहोरण
माधृताजल्ल्याचा कृतृपउकथशासश्चरंति स्मृति काले सकले विलीने न भो मिभूतः कस्य रूपमेती
त्यादि श्रुतिगत नोहारतमः शङ्खावप्यनृतशङ्कस्याज्ञान परत्ये आवरकत्वगुणयोगाद्युच्यते ॥ न तं वि

दाधेति वाक्यस्यायमर्थः हेनराः तं न जानीथयः इमाः प्रजाः ज्ञानजनितवान् तत्र हेतुः पुष्पाकमन्य देवा
तरं व्ययधानं बभूव तदुच्यते नीहारसदृशेनाज्ञानेन प्रावृताः पूषं जल्प्याः अहं मनुष्य इत्यादि जल्पनशी
लाः असून् प्राणान् तर्पयन्ति उक्थं स्तोत्रविशेषादिकं शंसन्ति चरंतीति उक्थशासः ऐहिका मुष्मिकभोग
मात्रसाधनकर्मपराश्वरंति तानि कर्मणि कुर्वन्ति ॥ तमो भिभूतेत्यस्य तमः सदृशाज्ञानेनावृत इत्यर्थः ॥ एव
मावरकस्यानीशायाशोचति मुह्यमान इति श्रुत्युक्तजीवेश्वरमेदकत्वं मायां नुप्रकृतिं विद्यान्मायिनं नु
महेश्वरमिति श्रुत्युक्तं ॥ सकलकार्योपादानत्वं चानृतशब्दस्याज्ञानपरत्वे संगच्छते ॥ अनीशायेति श्रुते
रयमर्थः मोहः अज्ञानं तत्प्रयुक्तानीशाया ईश्वरत्वविरोधेन शोचति संसरति संसारफलं स्वरु
दुःखादिकमनुभवति अनृतशब्दार्थकर्मण आवरकत्वे तस्यैव मोहत्वाज्जीवेशमेदकत्वं कार्यमात्रोपा
दानत्वं च वाच्यं न च सादेस्तस्यानादिजीवेशमेदकत्वं सकलकार्योपादानत्वं वा संभवति ॥ विभेदज
नकेऽज्ञानेनाशमात्स्यंति कंगते ॥ आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतकः करिष्यति ॥ भेदश्च तस्याज्ञानकृत इ-
त्यादि विष्णुपुराणवाक्यैर्जीवि ब्रह्मणो भेदकत्वस्याज्ञान एव स्पष्टमभिधानात् ॥ देवादिभेदमध्यास्ते
नास्त्येवावरणेन सः इति च विष्णुपुराणवाक्येन भेदनास्ति त्वेतस्यावरकप्रयुक्तत्वस्यैव हेतूकृतत्वाद

कर्मणि अमुपपन्नेभ्यः ॥ न च पापानामपि प्रसङ्ग इत्युक्तं रूपमावरणं त्वेतेषामपि संभवतो
 निरांक्यं ॥ तथा स नित्यत्वात् न स्यानेकस्य पापस्य पुण्यस्य वा गिन्याज्ञानजन्यसंस्कारस्य वा तथा
 भूतस्य प्रतिबंधकत्वमित्यत्र विनिगमकामायास्तथा च पापविनिर्मुक्त्या नानाद्यज्ञानस्यैव प्रतिबंधक
 त्वकल्पनौचित्यात् ॥ न चानृतशङ्कस्य पापेषु रज्यवृत्त्यनुसरणभेदस्योक्तं रूपावरणत्वकल्पकमिति
 शक्यते चेत् ॥ सत्यपाचकस्य भूतशङ्कस्य सत्यब्रह्मभाषकत्वेन पुण्ये गौणत्वस्येव सत्यब्रह्मभा-
 सित्विरोधित्वेन पापेष्वनृतशङ्कस्य गौणत्वेन मुख्यत्वाभावात् ॥ न चोक्तावरणत्व रूपपुस्त्या अज्ञा-
 नकल्पनापेक्षया रापादीनां भूत्येव प्रतिबंधकत्वकल्पनमुचितमिति चाच्यं ॥ पापादीनां भूत्येव वि-
 द्यात्योक्तेस्तन्निर्दिष्टानाद्यज्ञानकल्पनस्यावयवकत्वात् ॥ समुत्तौ कार्यमात्रलयेन दुष्कर्मणोऽप्य
 भावेन पापस्य निरुक्तावरणत्वकल्पनानुपपत्तेश्च ॥ कारणगतसंस्काररूपं पातदानीं न दयच्छा-
 नोपगमेत्यज्ञानसिद्धेरप्रत्यूहत्वाच्च ॥ अज्ञानेनाधृतं ज्ञानं न मुद्धान्तिजं तप इति श्रुत्युक्ता परकत्वगु-
 णयोगादनृतशङ्केनाज्ञानभेदोच्यते ॥ न तं विदाथ य इमाजजाना न्यद्युष्माकमंतरं बभूयुर्नीहारेण
 प्रावृताजल्लयाच्चाः स्मृतृ पठक्यशासश्चरन्ति स्मृत्तिकाले सकले विलीने तमोऽसि भूतः सत्त्वरूपमेती-
 त्यादिश्रुतिगतनीहारतमः शाङ्खावप्यनृतशङ्कस्याज्ञानपरत्वे आवरकस्य गुणयोगाद्युच्यते ॥ न तं वि-

दायेति वाक्यस्यायमर्थः हेनराः तं न जानीथयः इमाः प्रजाः जजान जमितवान् तत्र हेतुः पुष्पाकमन्यदेवा
 तं रं व्ययधानं वभूव तदुच्यते नीहार सदृशेनाज्ञानेन प्रावृताः यूयं जल्व्याः अहं मनुष्य इत्यादि जल्यनशी
 लाः असून् प्राणान् तपयंति उक्थं स्तोत्रपिशेषादिकं शंसंति चरंतीति उक्थशासः ऐहिका मुंश्चिक भोग
 मात्र साधन कर्मपराश्चरंति तानि कर्मणि कुर्वीति ॥ तमो मभिभूतेत्यस्य तमः सदृशाज्ञानेनावृत इत्यर्थः ॥ एव
 मावरकस्थानीशयाशोचति मुह्यमान इति श्रुत्युक्तजीवेश्वरमेदकत्वं मायां तु भ्रुतिं विद्याया यिनं तु
 महेश्वरमिति श्रुत्युक्तं ॥ सकल कार्योपादानत्वं चानृतशब्दस्याज्ञानपरत्वं संगच्छते ॥ अनीशयेति श्रुते
 रयमर्थः मोहः अज्ञानं तत्प्रयुक्तानीशया ईश्वरत्वविरोधिने शोभेदेन शोचति संसारफलं स्वरव
 दुःखादिकमनुभवति अनृतशब्दार्थकर्मणा आवरकत्वे तस्यैव मोहत्वाज्जीवेश्वरमेदकत्वं कार्यमात्रोपा
 दानत्वं च वाच्यं न च सादेस्तस्यानादिजीवेश्वरमेदकत्वं सकल कार्योपादानत्वं चासंभवति ॥ विभेदज
 नकैः ज्ञानेनाशमात्यंति कंगते ॥ आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतं कः करिष्यति ॥ भेदश्च तस्याज्ञानकृत इ-
 त्यादिविष्णुपुराणवाक्यैर्जीवि ब्रह्मणो भेदकत्वस्याज्ञान एव स्पष्टमभिधानात् ॥ देवादिभेदमध्यास्ते
 नास्त्येवावरणेन सः इति च विष्णुपुराणवाक्येन भेदनास्ति त्वेतस्यावरकप्रयुक्तत्वस्यैव हेतूकृतत्वाद
 ज्ञानस्यैव तत्त्वामाणिकं न पापस्य तस्य नीहारेण प्रावृता जल्व्याचा सुतृष उक्थशासश्चरंतीति श्रुत्या निहारस्त्यव

कर्मणि अनुपदनेभ्यः ॥ नच पापानामपि प्रथाहस्ते गानादित्वा दुक्त रूपमावरणत्वं तेषामपि संभवती-
 ति शङ्क्यं ॥ तथा स नितल्लाली नस्यानेक रूप पापस्य दुण्यस्य वा विद्या ज्ञानजन्य संस्कारस्य वा तत्का-
 भूतस्य प्रनिबधकत्वमित्यत्र विनिगवकाभावात् ॥ यथा च पापादिभिर्भेदानां प्रज्ञानस्यैव प्रतिबधक-
 त्वकल्पनोचित्यान् ॥ नचानृनशाहस्य पापे मुख्यवृत्त्यनुसरणभेदस्योक्त रूपापरणत्वकल्पकमिति
 शङ्क्यते गुरुं ॥ सत्यवाचकस्य अतश्चाहस्य सत्यब्रह्मत्रमापकत्वेन पुण्ये गौणत्वस्यैव सत्यब्रह्ममा-
 सिधिरिति चित्वेन पापे व्यनुनशाहस्य गौणत्वेन मुख्यत्वाभावात् ॥ नचोक्तावरणत्वस्य पुक्त्या अज्ञा-
 नकल्पनापेक्षया पापादीनां श्रुत्यैव प्रतिबधकत्वकल्पनदुचितमिति वाच्यं ॥ पापादीनां श्रुत्यैव वि-
 द्यात्योक्तेस्तन्निर्वाहयानाद्यज्ञानकल्पनस्यापरपक्षत्वात् ॥ कुरुभौकार्यमात्रलयेन दुष्कर्षणोप्य-
 भावेन पापस्य निरुक्तावरणत्वकल्पनानुपपत्तेर्य ॥ कारणगतसंस्काररूपात्तदानां तदपस्था-
 नोपगमेत्वज्ञानसिद्धेरप्रत्यूहत्वाच्च ॥ अज्ञानेनाधृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतपइति श्रुत्युक्तापरकत्वगु-
 णयोगादधृतशङ्केनाज्ञानमेवोच्यते ॥ नतं विदाथयइमाजजाना न्यद्युश्चाकमंतरं भूयंती हारेण
 प्राधृता जल्व्याचा कृतृपउपयशासश्चरंति कृषुसि काले सकले विलीने तमोभिभूतः सरूप रूपमेती-
 त्यादिश्रुतिगतनीहारतमः शाह्वप्यनुनशाहस्याज्ञानपरत्ये आवरकत्वगुणयोगाद्युच्येते ॥ नतं वि-

दायेति वाक्यस्यायमर्थः हेनराः तं नजानीथयः इमाः प्रजाः जजानजनि तयान् तत्र हेतुः पुष्पाकमन्य देवा
 तं त्वय्ययधानं बभूव तदुच्यते नीहारसहशेनाज्ञानेन प्रावृताः पूयंजल्य्याः अहं मनुष्य इत्यादि जल्यनशी
 लाः असून् प्राणान् तर्पयंति उपयंस्तोत्रादि कंशं संतिचरं तीति उपयशासः ऐहिका मुष्णिक भोग
 मात्रसाधन कर्मपराश्चरंति तानि कर्मणि कुर्वन्ति ॥ नमोमिभूतेत्यस्य तमः सहशाज्ञानेनावृत इत्यर्थः ॥ एव
 मावरकस्यानीशयाशोचति मुह्यमान इति श्रुत्युक्तजीवेश्वरमेदकत्वं मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु
 महेश्वरमिति श्रुत्युक्तं ॥ सकल कार्योपादानत्वं चानृतशब्दस्याज्ञानपरत्वे संगच्छते ॥ अनीशयेति श्रुते
 रयमर्थः मोहः अज्ञानं तत्प्रयुक्तानीशया ईश्वरत्वविरोधेन शोचति संसरति संसारफलं सरय
 दुःखादिकमनुभवति अनृतशब्दार्थकर्मणा आपरकत्वे तस्यैव मोहत्वाज्जीवेश्वरमेदकत्वं कार्यमात्रोपा
 दानत्वं च वाच्यं न च सादेस्तस्यानादिजीवेश्वरमेदकत्वं सकल कार्योपादानत्वं या संभवति ॥ विभेदज
 नकेऽज्ञानेनाशमात्यंति कंगते ॥ आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतं कः करिष्यति ॥ भेदश्च तस्याज्ञानरुत इ-
 त्यादिविष्णुपुराणवाक्यैर्जीवब्रह्मणोर्भेदकत्वस्याज्ञान एव स्पष्टमभिधानात् ॥ देवादिभेदमध्यास्ते
 नास्त्येवावरणेन सः इति च विष्णुपुराणवाक्येन भेदनास्ति त्वेतस्यावरकप्रयुक्तत्वस्यैव हेतूकृतत्वाद
 ज्ञानस्यैव तत्त्वामाणिकं न पापस्य तस्य नीहारेण प्रावृता जल्य्याचा सुतृष उपयशासश्चरंतीति श्रुत्या निहारस्त्वव

रणप्रयुक्तत्वस्यैवोक्तत्वेनावरकस्वरूपत्वासिद्धेः ॥ तस्याभिध्यानाद्योजनान्नत्वभावाद्भूयश्यातेविशेषा-
 यानिष्ठान्तिस्तरतिशोकमात्मवित्ज्ञानेननुतदज्ञानंयेषानांशिनमात्मनः इत्यादिश्रुतिस्मृतिवाक्यैरस्ति-
 भातीत्यादिव्यवहारप्रतिषेधकस्वरूपावरकाज्ञानसामान्यस्यविश्वमायात्राद्वितस्यज्ञाननिवर्त्यत्वरूप
 मिथ्यात्वोक्तेस्तस्यचतवर्तमेतत्सत्यत्वेनाभिमतपापादायभावान्नातपदाभिधेयत्वंसंभवति ॥ एवमेवै
 षामायास्यात्यतिरिक्तानिपरिपूर्णानिस्तेन्नाणिदर्शयित्वाजीवेशावाभासेनकरोतिमायाचाविद्याचस्वय
 मेवभवतीतिश्रुत्यामायाविद्ययोरभेदप्रतिपादनात् ॥ अतैर्ययत्प्रतीयेतनप्रतीयेतचात्मनि ॥ तद्विद्या
 दात्मनोमायायथाभासोयथातमइतिभागवतेमृषात्वविशिष्टस्यमायापदशक्यत्वबोधनात्मिथ्याज्ञान
 मेवोक्तश्रुतौरूढ्यामायाशब्दार्थः ॥ अर्थस्यप्रतीपमानस्याभावेपियत्प्रतीयेतस्वादधिकरणोवर्तमानाभा
 वप्रतियोगिनियावत्तन्मायापदार्थइतिविद्याज्जानीयात्तस्यचात्मैवावच्छिन्नानवच्छिन्नरूपेणाधि-
 ष्ठानमन्यस्यसर्वस्यकल्पितत्वादित्याशयेनात्मनइत्युक्तं ॥ ननुस्वप्रकाशस्यात्मनःसदाभानात्कथं
 तत्रारोपइतिशंकायामाहप्रतीयेतचात्मनीतिपूर्णानिदस्वप्रकाशरूपात्मनिनप्रतीयेतइतियत्तदपि
 मायेत्यर्थः ॥ तथाचस्वप्रकाशोऽप्यप्रकाशस्यकल्पितत्वात्तन्मूलकोन्यस्यसर्वस्यारोपःस्वरूपाप्रका
 शएवजगदुपादानमज्ञानमायेतिभावः ॥ अथाभावेपिप्रतीयेमानत्वेदृहातमाहयथाभासइति ॥ य

धाश्रुत्स्यादौ रूपाद्याभास इत्यर्थः प्रकाशस्वरूपे तदभापत्वेन कल्प्यमानत्वे दृष्टान्तमाह यथा तम इति ॥ यथामध्यान्हसूर्यालोके तदभापत्वेनो लूकैः कल्प्यमानं तम इत्यर्थः ॥ मयश्च शंखरश्चैव महाभाषा विनावुसौ पर्जन्यवारुणी माये व्यधत्तामित्यादिना हरिपंशो पर्जन्यवारुणास्त्राभ्यां भंत्रविशेषविशिष्टाभ्यां जनिवैमिथ्याभूते र्थे तथाभाषा मृगं दयितयोद्धितमित्यादिना मिथ्यामारीचमृगे मायाशङ्कप्रयोगः ॥ तथाभाषाच्छेदोतिक्कचित्प्रग्रथकृतो व्याख्यानं मिथ्यात्वेन संप्रतिपन्ने ऐंद्रजालिकादाविषं मायेति लौकिकी प्रसिद्धिश्च तत्र तत्र भाषागनदुर्घटकारित्वरूपविचित्रशक्तिगुणयोगान्निरूढलक्षणैर्गैवाति लरसे मुख्यार्थस्य तैलशङ्कस्य सार्षपादिरसे भूरिप्रयोगात् निरूढलक्षणाय एव स्वीकारात् अथवा अन्यथाभावेन भासमानाया एव क्रियायाश्छद्मत्वात् छद्मादिकमपि मिथ्याभूतं रूढैव भाषापदार्थोऽस्ति ॥ न च शुक्तिरूपादौ मिथ्याभूते मायाशङ्का प्रयोगात् न मायाशङ्का मृषार्थक इति वाच्यं ॥ व्यंजकाभावरशां योषज्जादौ पृथिवीति व्यवहाराभावेऽपि पृथिवीत्ववत् शुक्तिरूपादौ मृषात्वोपपत्तेः ॥ व्यंजकदशायां वज्जादौ पृथिवीत्वव्यवहारवत् शुक्तिरूपादौ भासात्वं व्यवहित एव अत एव यत्तु दृष्टिपथं भासंत न्याये यस्य तुच्छकमिति सांख्यव्याख्याने दृश्यभात्रे मायात्वं व्यपहृतं ॥ किंच कष्टकर्मस्य नुभवेन क्रियामात्रस्य दुःखजनकत्वेऽपि इदानीममदुःखमिति सर्वदानव्यवहारः प्रकृष्टदुःखकाल एव तद्व्यवहारतत्तथा च म

त्कारविशेषाद्यायकत्वेन प्रकृतमायायामेवमायापदप्रयोगः अतएव प्रमायास्येवामयासृष्टायन्मपश्यसि
 नारद ॥ सर्वभूतगुणैर्युक्तं नैपुमां दष्टुमर्हसीति नारदं प्रति भगवद्वाक्ये दृश्यमानस्य प्रतिपन्नोपाधौ नि
 पेक्ष्यत्वस्वरूपमिच्छात्येवमायात्वमेव हेतूकृतं ॥ यत्तु मायावाद्वाधेना ज्ञानं तथा सति मायिनं तु महेश्वरमि-
 त्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यस्य मायिन ईश्वरस्याप्यज्ञानित्वप्रसंगेन तस्य सर्वज्ञत्वनिर्वधत्वादेः श्रुत्युक्तस्या
 नुपपत्तेः जीवेश्वरयोरेव विशेषापत्तेर्येति दूषणं न दसत् ॥ विंशभूत ईश्वरः प्रतिविंशो जीय इति पक्षेऽप्युपाधेः प्र
 तिबिंबं प्रत्येवापरकत्वरूपप्रतिविंबं पक्षपातित्वस्वीकारेणेश्वरे सार्वज्ञ्याद्ययोगस्यापादना संभवा-
 न् ईश्वरे सार्वज्ञ्येऽप्यर्थादेर्मयोपाधिनिमित्तत्वाच्च ॥ जीवेश्वरयोर्द्वयोः अतिविंबत्वपक्षेऽप्यधिगतने-
 र्मित्यत दमाधाभ्यां दर्पणादिप्रतिबिंबितमुखयोरिव मलिनसत्त्वशुद्धसत्त्वाभ्यामुपाधिगताभ्यां
 वशीकृतोपाधित्वतदमाधाभ्यां वाजीवेशयो रज्ञत्वसार्वज्ञ्यत्वसूत्रविशेष संभवाच्च ॥ अज्ञानातिरिक्त-
 स्यापरकस्य ज्ञानं निवर्त्यत्वानुपपत्त्या सादेनेकस्य पापस्त्वापरकत्वानुपपत्ता च प्यनाद्येकं प्रधानमिव
 वरकमनुतपदाभिधेयमस्त्विति शंका पित्तचने कर्मवत् प्रधानस्यापि ज्ञान निवर्त्यत्वानुपपत्तेरिति ॥
 नासदासीन्नोसदासीदित्यादिश्रुत्युक्तं मापरकतमसः सदसद्विलक्षणत्वस्वरूपानिर्वचनीयत्वमपि न परमते स-
 त्यस्येन स्वीकृतस्य पापादेः संभवसीति नानिर्वचनीया ज्ञानमिन्नस्य पापादेरापरकानुतशङ्का र्थता ॥ नास-

दासीन्नोसदासीत्यादित्युक्तमापरकृतमसः सदसद्विलणत्व रूपानिर्वचनीयत्वमपिनपरमते
सत्यत्वेन स्वीकृतस्य पापादेः सम्पत्तीर्त्तिनानिर्वचनीयाज्ञानमिन्नस्य पापादेरावरकानुतराद्वार्यता ॥ नास
दासीन्नोसदासीत्तदानीनासीद्भजो नो व्योमापरो यत् ॥ किमावरायः कुहकस्य शर्मन्मभः किमासीद् ह नंगमी
रं ॥ नमृत्युरासीददृत्तं न तर्हि नराभ्या अह आसीत् प्रकृतः ॥ आनीदवान् स्वधया तदेकं न स्मात्थान्यन्नपरः किं
चनास ॥ तम आसीत्तमसा गूढमग्रे प्रकृतं सलिलं सर्वमाददं ॥ तुच्छेनाम्यपि हितं पदासीत्तपसस्तन्य-
हिना जायते कं ॥ कामस्तदग्रे समयर्तता धिभनसोरतः प्रथमं पदासीदिति वाक्येयमर्थः ॥ प्रलये स्थिते
कारणस्वरूपमाह ॥ नासदासीदिति ॥ तदानीं प्रलये असन्निरुपाख्यं नासीन्नादशस्य कारणत्वासंभवा
त्तनापि सत्येन निर्वच्यमासीत् सद्रूपस्य तद्विलक्षणजगत्परिणा भित्वासंभवात्तदधाचानिर्वचनीय
मासीदित्यर्थः नासीद्भज इति रज्जांसिलोक इति यास्कः एकवचनं सामान्यापेक्षं व्योमादेर्वक्ष्यमाणत्वात् त
दन्यलोकस्तदानीनासीदित्यर्थः तथा व्योम अंतरिक्षलोकः परस्तादुपरि ध्रुवलोकादि सत्यलोकांतं च न
दानासीत् एवं च नुर्दशभुवनगर्भं ब्रह्मांडं निषिध्यतदावरकत्वेन पुराणप्रसिद्धानि भूतानि निषेधात् आहुः
र्वकवृणोतेर्यद्बुलुगंतात्च्छदसिलिदिति पि आवरायः इति रूपं किमावरणीयं कर्म जातमाधुणो नु आवर-
णीयाभावाम् आवरकभूतान्यपि तदानीनासन्नित्यर्थः कुहकुप्रदेशो रिक्तत्वाभूतमाधुणुयात्तादृशदेशो

पितृदानेत्यर्थः कस्य शर्मन् शर्मणे कस्य भोगाय वृणुयात् प्रोक्तोऽप्युपाधिमनो लघुपात्तदानीनासन्नित्यर्थः ॥ आपो
वा इदमग्रे सलिलमासीदिति श्रुत्या अंभः सत्वम् अमं निरस्यति अंभः क्रिमासीदिति प्रलये संहतमृत्युः स्यात्त-
त्राह ॥ नमृत्युरस्ति तर्ह्यमृतं जीवनं स्यात्तत्राह ॥ अमृतमिति तथाराज्या अहंभ्यप्रकेतजानन्मासीत्तत्तदसू-
र्यमिवात् ॥ आसीदिति तत्सर्वेषां तत्र सिद्धं ब्रह्मानीत्तजीवितवत् ॥ ननु कथं ब्रह्मणो जीवनं प्राणसंबधा-
भावात्तत्राह ॥ अवातमिति आसीदित्यर्थकमानोदित्युक्तमिति भावः ॥ त्वथ धामा यथा सहितं त्वस्मिन्
धार्यत इति स्वधां स्वधयेत्यनेन सहाय्ये कृतृत्वात् यथा च मायाया ईश्वरानाश्रितत्वं त्वमीश्वरेक्षणानं पक्षकत्वं च
सांख्योक्तं चार्पणे एकमद्वितीयं सर्वदा द्वितीयभूय एव च स्वधया साहित्यं व्यवहारतः न परमार्थतः इति बोध्यं
॥ ननु स्वधया सहितं ब्रह्म पदितदानीमस्ति तर्हि न रज इत्याद्यसंगतं न हि मायातोऽन्यद्रज आदिकं तत्राह ॥
तस्यात्थान्यादित्यादि ॥ तस्मात् स्वधया युक्तब्रह्मणः अन्यत्र रज आदि परः सृष्टिकाले जायमानं नासत्तदानीं
बभूव ह शब्देनोक्तं ब्रह्मान्यस्यानिर्वाच्यस्य जगतः प्रसिद्धिद्वयतयति ॥ ननु यदि जगत्तदानीनासीत् कथं त-
र्हि जनि क्रिया कर्तृत्वं कारकविशेषस्य कर्तृत्वात् निर्मितस्यैव कारकत्वात् पूर्ववर्तिन एव निर्मितत्वात् त-
त्राह ॥ तम आसीन्नमसा गूढमथ इति ॥ तमसा अंधकारवद्भावरूपेणात्वं संबंधित्वरूपावरकेणाज्ञानेन
गूढं संस्काररूपापत्या स्वयशीकृतं तमोऽज्ञानाभिन्ने जगत्तदानीमप्यासीदित्यर्थः ॥ तथा चार्थमविः स्तु

लतापनिरूपः उत्पत्तिः ॥ संस्कारावस्थैवनादाइति भावः ॥ एतेनासत्कार्यचादिनः परास्ताः ॥ ननु तम
सागूढं तमः पिरुद्धं तत्राह ॥ अत्र केतममज्ञायमानं कार्यकारणयोरत्यंताभेदाभावात्तमसोत्यंतं भेदभा
नभून्यमित्यर्थः ॥ अतएव सखिलं कारणीभूत तमसि संगतं तत्तादात्म्यापन्नमिति यावत् ॥ षल गता वि
त्यस्मात्पातोरौणादिक इल प्रत्ययः सर्वजगत्मा इदं आसीत् यद्वा सखिलमिति लु सोपमा यथानीरंक्षीरसु
क्तं मेकतापन्नं तथा कारणगतं जगदित्यर्थः ॥ तुच्छेन सद्विलक्षणेन अपि हितं निगूढं एकं संस्काररूपेका
वस्थापन्नं आभु आसंमतात्पुन युक्तं यज्जगदासीत् तत्तपसः ईश्वरालोचनस्य महिम्ना स्खलविचित्ररू
पेण अजायत आविर्भव ॥ अथवा अपि हितं आवृतं एकमद्वितीयं आभु भवादिसंस्कारतापन्नं जगदनु-
स्यूतं यत् ब्रह्म आसीदित्यर्थः ॥ यत्तु सदसन्निषेधकालीनतमः सत्त्वमनिर्वचनीयोक्ताज्ञानं यिनानुपपन्न-
मित्यर्थोपनिबलाद्यनिर्वाच्याज्ञानसिद्धिस्तदापरमार्थतयांगीकृतस्य ब्रह्मणोऽप्यनिर्वचनीयतापत्ति-
स्तस्याध्यानीदयातमित्याख्येन प्रलयकाले परिशिष्टत्वबोधनात् सदसन्निषेधकालीनब्रह्म सत्त्वं त-
स्यानिर्वचनीयत्वं यिनानुपपन्नमित्यर्थोपनिर्वाच्याज्ञानसिद्धिस्तद्विषणं परेणोक्तं तदविचारमणीयं ॥ सदवसो
म्येदमग्र आसीदिकमेवाद्वितीयं सत्त्वं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति श्रुत्यंतरेण ब्रह्मणः पारमार्थिकत्वबोधनात्तद्वि
रोधेन ब्रह्मांगोऽक्तार्थापत्यसंभवात् ॥ नचैवं सति नोसदासीदित्यभिधानविरोधः ब्रह्मणस्तदानीं सत्यादि

निषाच्यं ॥ आनीदयातमिति श्रुत्यैकवाक्यत्वापब्रम्हान्यसत्तएपनोसदासीदित्यनेन निषेधात् ॥ नचब्र-
म्हान्यसतः सिद्धौ तन्निषेधायोगः असिद्धौ निषेधवैयर्थ्यमिति सिध्यसिद्धिभ्यां त्याघातः शंस्यः ॥ ब्रम्हा-
न्यत्वे सतीत्यंशपुरणेन नोसदासीदित्यंशस्य व्याख्यानेन सति ब्रह्मान्यत्वनिषेधपर्यवसानेन तदानीम-
द्वितीयब्रम्हसत्तेति विवक्षितार्थसिद्धेः ॥ नचैवमपि नासदासीदित्यंशविरोधः उक्तनिषेधप्रतियोगित्व-
रूपमिथ्यात्वस्य तमः साधारण्यादिति वाच्यं ॥ असत्पदस्यात्र सत्तादात्म्यभून्परत्वात् ॥ नचोक्तास-
न्निषेधे असत्त्वनिषेधापत्तिः ॥ सतो निषेधे सद्भिन्नत्वेन सर्वदेशकालनिष्ठाभावप्रतियोगित्वरूपासत्त्व-
स्यापातनः आनुमानिकप्रसिद्धिसंभवात् अहृतब्रम्हपोधनाय प्रपृत्तोक्तवाक्यस्योक्तनिषेधे ताल्लया-
भावात् ॥ सुविस्फर्णे निधायाग्निचयनं कर्तव्यमित्येतदर्थतात्पर्यकैनांतरिक्षे निश्चेतव्य इत्यादि वि-
वोक्तनिषेधांशो नित्यानुवादत्वादप्रसक्तप्रतिषेधेऽपि बाधकाभावात् ॥ निषेधांशोपाक्यतात्पर्यपुत्र-
तियोगिप्रसक्तेरपेक्षितत्वात् ॥ नचैवं सतितमोन्यत्वे सतीत्यंशपूरणेन तमोन्यत्वेन सदभाषोपिनो-
सदासीदित्यस्यार्थः स्यादिति शंका नीयं ॥ ब्रम्हण इव तमसः पारमार्थिकत्वग्राहकप्रमाणाभावेन तथ-
व्याहारे प्रमाणाभावात् ॥ यत्तु मूर्ते सदिति संप्रोक्तममूर्तमसदुच्यते ॥ मूर्तीर्भूतेतरत्ब्रह्मन सत्तन्नास-
दुच्यते इति त्रैविंशि श्रुतौ सदसत्तद्वद्वोभूतामूर्तवाचकताया उक्तत्वेन ब्रम्हान्यत्वेनेत्यव्याहारस्यासत्

पदस्य सत्तादात्म्यभूतत्वे लक्षणायाम्बु कल्पनामपेक्ष्य नासदासीन्नोसदासीदिति भागद्वयसमूहं भूतं भूतं
 निषेधपरत्वमेव युक्तमिति परेणोक्तं ॥ तन्न सम्यक् ॥ सदसत्तद्वाद्योः पारमार्थिकापारमार्थिकपरतया
 लोकि कवैदिकप्रयोगमात्रयुक्तमिति भावसिद्धमूर्तमूर्तपरत्वकल्पनाया अप्युक्तत्वात् अद्यां हारतो ल
 क्षणाया अजहन्निरूढलक्षणतो जहन्निरूढलक्षणया जघन्यत्वात् उक्तश्रुतेर्यथा कथंचित्बोधकत्वमने
 णोपपत्तौ मूर्तामूर्तवाचकत्वकल्पने प्रमाणाभावाच्च ॥ यदप्युक्तव्याख्यानेन दानीमित्यस्यैव व्यर्थं रज आदेर
 पिसन्निषेधेनैव निषेधलाभात् पृथक् तत्ग्रहणानोचित्यं च ॥ तस्य पारमार्थिकत्वासं प्रतिपत्तावप्यसन्नि
 षेधेनैव तन्निषेधलाभादिति दूषणं परोक्तं ॥ तदप्यसत् ॥ वायो रूपांस्तृतीया योरूपनिषेधेऽपि तस्य पृथि-
 ख्यादौ सत्यमिव कालांतरे सदसन्निषेधे कालांतरत्वमः सत्यप्रसक्त्या तादृशनिषेधस्य तमसोऽनिर्गन्तनी
 यत्वा साधकतया विपक्षितसिद्ध्या तन्निषेधाधिकरणकाले तत्सत्त्वाभिधायकस्य तदानीमित्यस्याप-
 र्यकत्वात् तथा सति तमसः प्रतिपन्नोपाधायुक्तनिषेधप्रतिगो गित्वरूपमिथ्यात्वलाभाद्विपक्षितसि-
 धेः सत्त्वपरमार्थसत्तैव असत्यं सत्तादात्म्यभूतत्वं त्वमिति पारमार्थिकतुच्छयोरप्यप्रकृतनिषेधविषयत्वे
 न रज आदीनामुक्तमिथ्यात्वलाभाय रज आदिनिषेधस्यापश्यकत्वाच्च ॥ तदानीमित्यस्य रज आदिनि
 षेधा एवान्वय इत्यहं तसिद्ध्या युक्तं तत्त्वकारश्च तत्र तदीयां च स्पष्टः विस्तरमयान्नेह लिख्यते ॥

नासदासीदित्यस्यासदन्यदासीन् नोसदासीदित्यस्यचसदन्यदासीदित्यर्थः ॥ नचनञर्थस्यनोहेत्युक्तोप
छेदकत्वसंभयस्तथासत्तिजलनद्रव्यगंधपदित्यादितोजलमिन्नद्रव्यगंधपदितिप्रत्ययमंसंगद-
तिवाच्यं ॥ नअसत्नासदितिसमासेइहाप्राणइत्यादिवत्नञर्थस्योद्देश्यतावच्छेदकत्वविरोधा
त्तुक्तप्रसिध्यतिअमपेक्ष्यैरूप्यस्यापियुक्तत्वाच्च ॥ नचसदसतोःसत्यमात्रेणोक्तनिषेधद्वयो
पपत्तावनिर्पचनीयत्वासिद्धिरितिवाच्यं ॥ सदन्यस्यकालसंबंधाभिधानेनैवतत्सिद्धेः ॥ नचास
दन्यस्यसत्त्वाभिधानमसंगतंनिरर्थकत्वादितिवाच्यं ॥ सदन्यस्यकथंकालसंबंधइतिशंकाभिराज्ञा
र्थत्वेनतदभिधानसार्थक्यादितिवातादृशवाक्यार्थइतिध्येयं ॥ एतलक्षणतःप्रत्यक्षानुमानभ्युति
प्रमाणेभ्यःभावरूपानिर्वचनीयानाद्यज्ञानसिद्धौपरंपराश्रयासिद्ध्यादिदूषणेनौद्वेतिमनसिद्धाज्ञा
नखंडनंयत्स्वकीयग्रंथेरुतंतत्तुनविचारसहं ॥ शुद्ध्यचितएवकल्पिततादृशज्ञानाभ्युप
पत्तेः ॥ तदुक्तंआश्रयत्वविषयत्वभागिनीनिर्विभागचित्तिरेवकेवलेति ॥ यत्तुअसत्त्वसर्वज्ञत्वयो
रकाश्याश्रितत्वानुपपत्तिरितिपरंपरादूषणमुक्ततदसत् ॥ तदीयज्ञानविरोधिनस्तत्कालेनदाश्रित-
त्वायोगेप्यन्यदीयज्ञानविरोधिनस्तदाश्रितत्वेबाधकाभावात् ॥ नचैवमसंबन्धब्रह्मण्यज्ञानमिति
अपहारापत्तिरयमज्ञाइत्यत्रपार्थएवधनुर्धरइत्यत्रविरोधस्यापिपार्थस्यमेदविशेषणत्वेनान्य

यात्पार्थान्यवृत्त्यभावप्रतियोगिधनुर्धरत्ववान्पार्थदृतिबोधस्येव व्युत्पत्तिवैचित्र्येण ज्ञानविरोधिरूपा
ज्ञानपदार्थैकदेशज्ञानविशेषविशेष्यस्याप्यपदार्थस्य विशेषणत्वेनान्वयेनैतद्वृत्तिवृत्त्यात्मकज्ञानवि
शेषविरोध्याश्च योयमिति बोधस्तीकारेणोक्तव्यपहारमसंगाभावात् ॥ ब्रह्माश्रितं च ज्ञानं परम तद्व
मन्मतेऽपि स्व रूपभूतमेव तच्च न ज्ञानविरोधिपं प्रत्यावरकत्वमज्ञानस्य तदाश्रितज्ञानविशेषणैव त
स्य विरोधात् ब्रह्माश्रितज्ञानविरोध्यज्ञानाश्रयो ब्रह्मेति वाक्यार्थस्य तादृशव्यपहारविषयस्याप्रसि
द्धेः ॥ एवमज्ञानान्वितं सत्सम्यर्थविशेषणीभूतमकृत्यर्थस्य तस्मिन् ज्ञानमित्यादाय ज्ञानपदार्थैक
देशज्ञानेधमिपारतंत्र्येणान्वयोपगमेन न ब्रह्मण्यज्ञानमितिव्यपहारमसंगः ॥ ब्रह्मवृत्तिज्ञानविरो
धिब्रह्मवृत्त्यज्ञानरूपस्याप्रसिद्धेः ॥ नन्विदमपुक्तं जीवब्रह्मणोरभेदस्य त्वयांगीकारादिति चेन्न ॥
स्वरूपैक्यव्यज्ञानकल्पितौ पाधिकमेदाभ्युपगमात् जीवोपाधित्वस्य प्रत्यक्षपानुवृत्तसंस्कारसाधा
रणं मनस्त्वाश्रयमात्रं मनस्त्वविशिष्टतत्संस्कारान्यतरपर्ययसितं ॥ अविद्याप्रतिबिंबो जीव इति ष-
क्षेभ्युद्धचिदाश्रिता ज्ञानमपुक्तपुच जीवैश्वरभेदः मुख्यमात्रसंबन्धिदर्पणाद्युपाधिकृतमुत्पन्ननि
मुखादिभेदवदिति तादृशप्रतिबिंबभूतजीवनिरूप्यत्वमेव ज्ञानस्य जीववदीदोष्यविद्याप्रतिबिंबए-
वोपाधिगतनैर्मल्यतदभावाभ्यामवशीकृतोपाधि त्यतदभावाभ्यां च जीवैरायोर्विशेषः ॥ सर्वज्ञता-

चेष्टानिष्ठानमुद्धचिनिष्ठाएव च शुद्धचित्तोऽज्ञानाश्रयत्वेऽपि न क्षतिः तस्याः सर्वविषयकचिद्रूपत्वेऽपि
 तदा धारत्वानुपगमादितिकेचित् ॥ वाचस्पतिमिश्रास्तु जीवाश्चित्तमेवाविद्यामन्यते ॥ ननु तत्र ते जीवो-
 पाधिरविद्यातिरिक्तः सत्यश्चेदहं तद्वा निरनित्यश्चेदविद्याधीनो वाच्यः सा चोपाध्यन्तराधीना स चाविद्याधी-
 न इत्यनवस्था ॥ यदि चैकमेवाज्ञानमुपाधिश्चेक एवेत्युच्येत तदान्योन्याश्रयः ॥ उपाधिनिरादिह भेदोपपाद्य-
 धिकरणकमज्ञानतन्निर्वाह्यभ्योपाधिरिति ॥ एकस्याप्रविद्याया एव स्वस्योपाधित्वेऽप्यात्माश्रय इति चे-
 न्नैवं ॥ अविद्यातदुपहिततद्भेदानामपि योपहितचिद्रूपायास्तास्त्रियोप्यनादित्वेनोत्तमोत्तमसौ यात्माश्र-
 याभावात् ॥ नचाविद्यातिरिक्तत्वाददृश्यस्याविद्याजन्यत्वाभावेन सत्यत्वापत्त्या अद्वैतहानिरिति वा-
 ह्यं ॥ तस्य तदजन्यत्वेऽपि तत्पुक्तत्वेन सत्यत्वासंभतिपत्तेः ॥ अविद्याकृतोपकाराभावे तत्पुक्तत्वमयुक्तमिति
 चेन्न ॥ अविद्यानाशाधीननाशप्रतियोगित्वेन तदधीनस्थितिकस्याविद्यातिरिक्तानादिरदृश्यस्य प्रमति-
 र्वैधकाधीनकार्यभागभावस्यैव तत्त्वतः उपकारभूतत्वासिद्धेः ॥ यत्तु उपाधिविद्येयानस्य भेदस्य ज्ञाप-
 क एव दृष्टपूर्वः ननु कारकः महापदादिरंजनाद्युपाधौ विद्यमानपरावयवभेदव्यंजकताया एव दृष्टत्वा-
 त् ॥ नचायं पदस्यैव भेदकृत् द्वौ पदाधित्वप्रतीतेः ॥ न च दंडकुंडलोपाधिम्यां एकदेवदत्तो मिद्यत इति वा-
 स्यं ॥ देवदत्तभेदप्रतीतेः दंडकुंडलसंबंधाद्विशिष्टद्वयस्यैवोत्तमैः ॥ नचैवमेवास्तु भेदक इति वाच्यं ॥ उ-

पाध्यपगमेजीयस्यनाशएव न भ्रंहे क्यमित्यापत्तेः ॥ विशेषणविशिष्टजीवेन हेस्वरूपमात्रावशेषएव त
भोच्यतइति चेन्न हि ब्रंहेणैव बंधमोक्षौ स्यातामिति दोषापत्तिरिति परेणोक्तं दसत् ॥ धर्माधर्माधीनमे
गाभ्रपत्यलक्षणस्य बंधस्य ब्रंहेणैव त्वेति कल्य रूपमोक्षस्य च विशिष्टगतत्वेन भ्रुधस्वरूपे तत्सत्
गाभावात्जीवस्यैवौपाधिकस्वरूपेण मुक्त्यनन्ययेत्यनौपाधिकभ्रुधस्वरूपेण तदन्यपस्य निष्प्रत्यू
हत्वात् ॥ महापरंजनादेः स्तोपहितमेदमेदकत्वाभावे अभ्रपदो रक्तो नात्रेति प्रतीतेरनिर्वाहप्रसंगा
त् ॥ न च तत्र पटाद्यवयवविशेषस्वरक्तत्वाद्यधिकरणताप्रतीयते न तु पटादेशितियाच्यं ॥ अभ्रपदो रक्तइति प
दे रक्तत्वानुभवविरोधात् ॥ न च तत्रावयवविशेषाद्यच्छेदेन पदे रक्तताप्रतीयतइति त्वया वक्तुं शक्यं ॥ न
द्यासत्यवयवविशेषावच्छेदेन पदे रक्तत्वाभावस्यापि तुल्यन्यायेन स्वीकारापत्त्या प्रति योग्यभाव
योर्विरोधस्योच्छेदापत्तेः ॥ न च प्रति योग्यभावयोरवच्छेदकमेदान्नायं दोषः ॥ एकावच्छेदेनैकत्रा
विद्यमानत्वस्यैव विरोधरूपत्वादिति नैव्याधिकमतवत्त्वया वक्तुं शक्यते ॥ कार्यकारणविलक्षण
णावशांशिनो वित्युपपादनपरत्वदीयग्रंथविरोधात् ॥ तत्र हि किंचाकाशस्यापि तावदशाः संतीत्यं
मीकार्यमन्यथा आकाशो विहंगशरीरभावाभावौ न स्यातां संयोगः स्यात् तत्ताभावसमानाधिकरणप्र
तिचेन्न ॥ विरोधात् अन्यथा सर्वत्र भावाभावयोरविरोधप्रसंगात् ॥ न चोपाधिकृततांशसंभवावा

दंविदोषः उपाधेरपि विहंगमशरीरसमानयोगक्षेमत्वात् ॥ नचाकारास्योपादानकारणमस्ति न त्वा
कार्यकारणानि रित्कापंशां शिन्नोत्थीकार्यवित्यभिधानात् ॥ नन्वज्ञानं भावो वा अभावो वा नाद्यस्तथात्वे
अनादेर्भावस्य निवृत्त्ययोगादनिर्मोक्षप्रसंगात् ॥ न द्वितीयः ॥ जगदुपादानत्वानुपपत्तेरिति चेन्न ॥ अ
ज्ञानस्य भावत्वेऽपि पयथानोक्तदोषस्तथाऽज्ञानलक्षण एवोषणं दितत्वात् ॥ अथवा अज्ञाने भावत्वाभापत्त्य
योर्घटनानुपपत्तिस्तस्य सदसद्विलक्षणत्वरूपा निर्वान्यत्वपादे भूषणमेव न हि भावायादुर्घटत्वं दूष
णं भवति क्वापिलौकिकमायायामपि तद्दर्शनात् तस्माद्भावाभावविलक्षणैवाविद्या ॥ यत्तु दुर्घटत्व
भूषणं चेत्स्यादविद्यात्वमात्मनः ॥ अंधंतमोऽप्यलंकारो नित्यं दुःस्वशिरोमणोरिति परेण दूषणमु
क्तं ॥ तत्त्वकर्मपरिपाकसंज्ञाताद्वैतवादविद्वेषमात्रनिबंधनं ॥ न ह्युक्तानुपपत्तिमात्रं भूषणमित्यद्वै
तिसंमतं येन त्वदुक्तमलापप्रसक्तिः स्यात् किंतु भेदे भावत्वानुपपत्तावभावत्ववत्त्वत्पदादेरभावत्वा
नुपपत्तौ भावत्ववत्त्वदुक्तमयानुपपत्तौ प्रमाणसिद्धार्थस्य प्रतिक्षेपायोगादुक्तमयविलक्षणतायां बाध
काभावमात्रंतथाच पूर्वोक्तप्रत्यक्षानुमानश्रुतिप्रमाणसिद्धायामविद्यायां भावत्वमभावत्वं वाप-
श्यमुपपादनीयमित्यत्र कुलधर्मविभावादुक्तमयविलक्षणत्वेऽपि न बाधकमत एव नास्ति न भवतीत्या
दिमत्यक्षप्रमाणसिद्धस्याभावत्वस्यान्योन्याश्रयादिदोषादिना भावत्वाभावत्वादिना निरूपणान

इत्याखंडोपाधित्वं भावाभावपिच्छक्षणात्वापरपर्यपिंताकिंकावदंति ॥ ज्ञानस्वरूपस्यात्मनोऽपिद्यात्वे
सर्वदाऽभूतत्वप्रसंगेन प्रकाशकाभावात्जगदंध्यप्रसंगः ॥ अपिद्यानिवृत्तायात्मनोविनाशापत्याज्ञा
ननिवर्त्यपिच्छक्षणासत्यस्वरूपत्वबोधकबलपत्तुनिप्रमाणविरोधस्यैव बाधकत्वान्मात्मनोऽपिद्या
त्वंभूषणं ॥ नचैवंबह्वणिसर्वज्ञताग्राहकत्वबलपत्तुप्रमाणविरोधादज्ञानाश्रयत्वानुपपत्तिः शक्यात
दाश्रयत्वेपिसर्वज्ञतायाः पूर्वमेवोपपादितत्वेनविरोधाभावात् ॥ नन्यज्ञानंतत्त्वयुक्तंनया ॥ नाद्यः ॥
आत्माश्रयात् ॥ ॐ ॥ नद्वितीयः ॥ ज्ञानान्निवृत्त्युपयोगात् ॥ मैवंअनादावप्यज्ञानेस्वस्मिन्स्व
प्रयुक्तत्वोपगमेवाधकाभापस्यपूर्वमेवोक्तत्वात्पद्याद्यभावाधिकरणकाभावस्याधिकरणस्वरूपता
वादिनैष्याधिकमतेदंडाभापस्यस्यात्मकपदाभापप्रयोजकत्वं ॥ तत्रपदाभापत्वेनप्रयोज्यत्वं दंडा
भापत्वेनप्रयोजकत्वमित्येवंरूपमेदेनतदस्त्युपगमइतिचेदिहापिपूर्वक्षणासंबंधित्वेनप्रयोजक-
त्वमुत्तरक्षणासंबंधित्वेनप्रयोज्यत्वमित्येवंरूपमेदस्यापिद्यायांसत्वेनतत्संभवात् ॥ वस्तुतस्तुज्ञा
ननाश्रयत्वेअज्ञानत्वमेवप्रयोजकंअज्ञाननाश्रयत्वेतत्त्वयुक्तत्वमेवप्रयोजकमित्यज्ञानस्यतदप्रयु
क्तत्वेपिनदोषः ॥ नन्यज्ञानस्यतदप्रयुक्तत्वेअनिर्वचनीयत्वमेवनस्यादितिचेन्न ॥ किमनिर्व
चनीयत्वंनस्त्युक्तत्वव्याप्यंयेनतदभावात्तदभावआपाद्यतेतदेव नकिंतु सदसत्वादि-

ग्राहकप्रमाणराहित्यमेव तच्चाज्ञानेऽप्यस्तीति न तस्या निर्वचनीयत्वानुपपत्तिः ॥ अनादिभावत्वेऽसि-
 ज्ञाननिवर्त्यत्वमिति पूर्वोक्ताज्ञानलक्षणेऽर्थक्रियाकारित्वरूपमेव भावत्वं विवक्षितं ततो भावत्वस्य
 दुर्निरूप्यत्वात् ॥ नचैवं श्रुद्धब्रह्मणः जगदुपादानत्वं तत्कर्तृत्वं च नास्तीति मते तस्य भावत्वानुपपत्ति-
 रिति वाच्यं ॥ स्वाश्रयत्वत्वाश्रयनिरूपितानपच्छिन्नतादात्म्यप्रतियोगित्वान्यतरसंबंधेनार्थक्रिया-
 कारित्वपक्षाया एव तन्मते भावत्वरूपत्वोपगमात् ॥ श्रीमद्गुरुपदांभोजस्मरणप्लवसंश्रयात् ॥ अ-
 ज्ञानसाधनाब्धिर्मसंतारस्वरवदो भवत् ॥ एवं चोक्तरीत्या निर्वचनीयभावरूपानाद्यज्ञानसिध्या त-
 त्कृता परणेन विषयप्रयोजनाधिकार्यादिसिद्धौ विवरणवाच्यस्यादिनिबंधोक्तरीत्या चास्त्राना-
 रंभारं अरूपपूर्वपक्षसिद्धांतग्रंथनरूपैतदधिकरणयोजनातिनरां रम्यैवेति हिक् ॥ आनंदतीर्थीयास्तु
 वेदांतमीमांसाशास्त्रनारंभणीयं न्यायानुसंधानात्मकजिज्ञासाया एवाकर्तव्यत्वात् तदकर्तव्यत्वं च
 निर्विषयत्वादिहेतुभ्यस्तत्र तावद्विषयत्वेनाभिमतं ब्रह्म न जीवैचेतन्याधिर्भूतं तत्र मानाभावात् कर्मकांड-
 स्य कर्मपरत्वात् वेदांतैश्चोपक्रममादिभिरखंडप्रत्यगात्ममात्रप्रत्यायनान्नस्य चाहमिति स्वप्रकाश-
 तया भासमानत्वादिति चंद्रिकायां निर्विशेषतत्र निरूपणीयधर्माणामभावादित्यधिकमन्यत्समा-
 नमिति पूर्वपक्षे ॥ सवेदेवं निर्विषयत्वं यदि विचार्यत्वाभिमतं ब्रह्म जीव रूपत्वेन संशयविपर्ययानास्त-

दंत्यात्नत्वेवंतद्भिज्जिज्ञासस्वतत्त्वमहेतिविचारविषये धर्मिणिश्रुतेनमममहादेवेवगुणपूर्तिवाचिना
अल्पगुणाज्जीवनि कायाद्विलक्षणत्वसिद्धेः तस्यगुणपुतिवाचिताचक्रस्मादुच्यतेब्रह्मेतिबृहंतोह्यं
स्मिन्नगुणा इतिश्रवणान् स्वरूपतेनागुणतन्मापरिहृिन्नत्वविषयापयपशक्त्याचेतिसिद्धांतइतिरी
त्येतदधिकरणरचनामाहुः॥तत्रपूर्वपक्षस्तावदयुक्तएवअहंमत्ययेमत्यगात्मनोभानेपितेनस्थूलो
हंदुःखीकर्ताभोक्तेत्येवंरूपेणैवतद्गुहणान्नाद्विपरीतवेदांतवेद्यंशुद्धात्मनःसंदिग्धतयाशास्त्रस्य
सविषयत्वसिद्धेर्निश्चित्यहत्वाद्यथाचैतत्तथाव्यारव्यातंशुद्धोहंप्रत्ययेनमातीतिवाचस्पतिपाक्य
विवरणेचिस्तरेशुद्धोहंप्रत्ययेनमातीतिकोर्थाद्वित्यादित्चंद्रिकोक्तविकल्पखंडनावसरे॥ सिद्धो
तोप्ययुक्तएवआनंदपल्याषड्व्यमाणसर्वगतसर्वात्म्यस्वरूपपरब्रह्मविज्ञानात्परब्रह्मावस्वरूपपरब्र
ह्मप्राप्तिमभिप्रायतादृशाब्रह्मविज्ञानसाधननिरूपणपरमृगुवल्यांब्रह्मविज्ञानसाधनब्रह्मवि
चारविधिपरंतद्भिज्जिज्ञासस्वतत्त्वमहेतिवाक्येब्रह्मदाहृदस्यजिज्ञासासूत्रेप्रत्यगभिन्नब्रह्मणए
वविषयत्वप्रतिपादकोक्तपुक्त्याप्रत्यगभिन्नब्रह्मपरत्येनाल्पगुणजीवमिन्नबृहद्गुणकब्रह्म
परत्वायोगान्तथात्वेतद्भिज्जिज्ञानादन्यस्यजीवस्यब्रह्मविदाप्रोतिपरमित्युक्तायास्तत्वासेरयो-
गान्तत्वन्यस्यपिज्ञानादन्यस्यप्राप्तिरस्तिदृष्टावाब्रह्मदाहृदस्यप्रत्यगभिन्नब्रह्मपरत्येतुयथादश

मस्याव्ययहितस्य स्वस्वरूपतया प्राप्तस्यापि सतो बाह्य संख्येयास्तत्कृतयानैवैवर्तान् ग्रहइति विपर्ययसंप्राप्त
वतः स्वरूपादर्शनेन दशमोऽप्राप्तइति मन्यानस्य दशमस्य मसीतिकेन चित्स्मारितस्य स्वरूपाज्ञाननि
वृत्त्या दशमप्राप्तिवत्सर्वगतसर्वत्वभूतब्रह्मरूपस्य जीवस्यान्यस्यान्येन परिच्छिन्नस्य परिच्छिन्नेन
यमुख्यायाः परब्रह्मप्राप्तेरसंभवेऽप्यनाद्यविद्यामूर्तां शकृतबाह्यान् भयाद्यानंदमयानानात्मनः-
आत्मत्वेन पश्यतस्तेभ्यो नान्योहमिति मन्यानस्याविद्ययानासब्रह्मस्वरूपस्य श्रुत्युपदिष्टसर्वत्वब्र
ह्मण आत्मत्वज्ञानेनानात्मत्वमनिवृत्त्यात्कृतदासिरौपचारिकी उपपद्यते ॥ अथ श्रयंच ब्रह्मविदा
प्नोति परमिति फलवाक्यस्याविद्यानिवृत्त्यौपचारिकब्रह्मप्राप्तिपरत्वं वक्तव्यं नाप्राप्तप्राप्तिपरत्वं
संभवात् ब्रह्मप्राप्तिसाधनत्वेन ब्रह्मविद्यामात्रोपदेशाद्विज्ञानस्याविद्यानिवृत्त्यैकफलत्वस्य दृष्ट-
त्वात् ॥ न च तदात्मत्वेन ज्ञानमात्रसाधनोपदेशो न हेतुः ग्रामंगंतुः स्वतो ग्रामत्वाभावेऽपि मार्गज्ञा
नोपदेशादर्शनात् तथा च जीवस्य स्वतो ब्रह्मत्वाभावेऽपि ब्रह्मविद्योपदेशः प्रसादादिद्वारा पराभिमत
न ब्रह्मप्राप्तिहेतुर्भविष्यतीति शङ्क्यं ॥ दृष्टान्ते ग्रामविषयं विज्ञानग्रामंगंतुर्नोपदिश्यते किंतु तत्प्राप्ति
साधनमार्गविषयविज्ञानमेव प्रकृते तु तत्त्वमसि यो यो देवानां भ्रत्यशुध्यत स एव तदभवदथ वर्षाणां ब्र
ह्मविद्वत् ब्रह्मैव भवति तदात्मानमेवापेत् दहं ब्रह्मास्मि तत्त्वमस्यादिवाक्योऽर्थयज्जीवपरमात्मनोः

अमेदविषयं ज्ञानं नदिदं मुक्तिसाधनमित्यादि श्रुतिस्मृतिसंमतं जीवाभिन्नब्रह्मविषयविज्ञान-
मेव परब्रह्मासि साधनत्वेनोपदिश्यत इति दृष्टान्तवैधर्म्येणाप्यत्र स्वात्मविषयविज्ञानमेव स्वभा-
सिसाधनत्वेनोपदिश्यते न ब्रह्म दृष्टान्तेनाविद्यानिवृत्त्यात्मकौपचारिकस्वभासेरेव विद्याफल-
त्वस्यावश्यं च कथ्यत्वात् ब्रह्मविज्ञानस्य प्रसादादि ह्यारा ब्रह्मासिरूपमोक्षसाधनतायाः पूर्वमेव
निराकृतत्वाच्च ॥ तत्सृष्ट्वानदेवानुमाविशदिति ब्रह्मणः सृष्ट्युत्तरं कार्यप्रवेशश्रुतेऽन्यनजीवमिन्नं
ब्रह्म ब्रह्मशब्दार्थः तन्न हिक्कामत्ययेन सृष्टिप्रवेशाक्रिययोरेककर्तृकत्वबोधनात् त्वष्टुरेव प्रवेशोपो-
ध्यते स च सृष्टिसमय एव कार्ये ब्रह्मणः कारणरूपेण स्थितत्वात्सुरव्योमसंभवति अत्र विष्टे एव मठा-
दौ देवदत्तस्य प्रवेशव्यवहारदर्शनात् अतो यो वैदमिहितं गुहायामिति प्रकृतमेव ब्रह्म काशादिका-
रणं कार्यं सृष्ट्वानदनुप्रविष्टमिवांतगुहायां बुधौ द्रष्टृश्रोतृमंत्रित्वेवं विशेषवदुपलभ्यते अनेन जी-
वेनात्मनानुप्रविश्येति श्रुत्यंतं रात्परमार्थं नस्तु नान्यो तोस्ति श्रोतानान्यो तोस्ति मंतानान्यो तोस्ति
विज्ञानेति श्रुत्यंतं राच्च स एव तस्य प्रवेश इत्यस्यैव च कथ्यत्वात् प्रदात्यै वैष एतस्मिन्न दृश्येऽनात्म्येऽ-
निरुक्तेऽभिलषने अभयं प्रतिष्ठां विंदते अथ सोऽप्रयंगतो भवति प्रदात्यै वैष एतस्मिन्नुदरमंतरं कु-
रते अथ तस्य भयं भवतीत्यनेनादृश्यत्वादि विशेषणं केजिज्ञास्यत्येनोक्ते ब्रह्मण्यत्मा भावं जानतो

पिदुषः अमयमतिष्ठो क्तेर्भेददर्शिनश्च मयोर्योरपि वेदपुरातनं न ह्यसदृशं न तु भिन्नं न च द्वयं हि
 द्विपिद्वान्त्वात्वनोन्यं न पश्यति न दा अभयं मतिष्ठां विंदते इति स्वयं न च वेदो नो रच्यते न च वेदो नो रच्यते
 निरिक्ते रवरदर्शिनश्च मयहं तु स भ्वावाद्मयमतिष्ठानुपपत्तेर्द्वितीयपदिह्यमं न पश्यति न तु भेदः ॥ अहं
 श्ये अधिकारे अनात्वे अशरीरे अनिरुक्ते निरुक्तिप्रयोजकगुणक्रियाजालादि विवेक इति अति
 लयने अनाधारे अमयमिति क्रिया विशेषणं लिंगविपरिणामे न मयं श्रुतिश्रुतिमिति विशेषणविशे
 व्यभावो वा उत अपि अरं अल्यं उपास्योपासकभावादिलक्षणमविविधं तरे मे देहुरस्ये न इत्यनिरुद्धं
 स्यमयं मयतीति तदर्थः ॥ जिज्ञास्ये ब्रह्मणि श्रुतं तदप्येव ब्रह्मणो लपति यत्रोपास्यो नोति नोति स
 व्यमनसा सहति वाङ्मनः प्रवृत्त्यविषयत्वं ब्रह्मशब्दस्य बृहदुपासकत्वादिभिन्नस्य स्वविषयकत्वे
 नुपपन्नं प्रवृत्तिनिमित्तगुणसत्वे तथात्वा योगान्नियतं न इति न स्वविषयशब्दो न तत्त्वं विषयिणं
 किंतु साकल्येन शङ्खगोचरत्वमिति तु आनंदमयाधिकरणे निराकृतं इति दत्तं ॥ इति न च आनंद
 तीर्थीयानां निर्दिशेषजीवरूपस्य ब्रह्मणः वेदांतनिरूप्यत्वसंगीकृतत्वं वास्त्वनिरुद्धत्वं संप्रपू
 र्यपक्षः गुरुरूपं मयति परंपराविषये महापुरुषे तच्छिष्योदितं स्वमयाभा न ईत्यपादयन् पुरोतिम
 माणशिखामणयोहि वेदांता नितांतमनधिगतार्थमन्विष्यंति यैरुपाणिनुशास्त्राणि उपायांतरे

णावगंतुं शक्ये व्यर्थं श्रोतृबुद्धिर्लोकार्थं प्रवृत्तानि स्वोक्तमप्यर्थमविस्मरणायाश्चेदप्यंतिनतयानधि
गतार्थव्यसनितामनुभवंतिततश्च वेदांता अपि स्वप्रकाशस्वरूपे कर्तृत्वभोक्तृत्वादिरहिततया अक्रम
शेषतां प्रतिपाद्यमाने स्वातंत्र्येण पर्यवस्यंतितदाशास्त्रपर्यवसाने कानुपपत्तिः पूर्वापक्षिणापि वेदांतानां
प्रामाण्यसंरक्षणाय स्वप्रकाशात्मकजीवस्वरूपमात्रपरत्वेऽपि अनधिगतार्थकत्वं कथंचिदुपपादनीय
मेव तेनैव शास्त्रस्यापि सविषयत्वोपपत्तिरित्याहुः ॥ यत्तु पूर्वपक्षिणा वेदांतानां प्रामाण्यं न संरक्षणी
यं तेषामुपक्रमादिन्यायैः स्वप्रकाशतया सिद्धजीवस्वरूपपरत्वेन यदि प्रामाण्यं न निर्यहे तर्हि मा भूत्
न्यायलब्धेर्धे किं कुर्मः ॥ अत एवोक्तं चंद्रिकायां निरुक्तपूर्वपक्ष एव सिद्धचैतन्यबोधने श्रुतेरनुवादक
त्वं वा युक्तेऽपिष्ठादिवाक्यवत्सह्यं वेदांताध्ययनं तु जपार्थमेवास्तु यथाह्यर्थं वा दाधिकरणे अपौरुषे
यत्वेऽप्यर्थं वा दादीनामक्रियार्थत्वेन विध्येकवाक्यत्वाभावादानर्थक्यमिति मृमते न पूर्वपक्षः ॥ प्रा
माकरमने चार्थवादानां विध्येकवाक्यत्वं पिह तु समर्पकत्वात् हेतुसापेक्षचोदना नाम प्रामाण्यमिति पू
र्वपक्षः ॥ यथा वा परमने शास्त्रयोर्नित्वाधिकरणे ईक्षत्यधिकरणे च कारणवाक्यमनुमानसांख्यसु
प्तिप्रामकारणानुवादीनि पूर्वपक्षोतयेहापि स्वतः सिद्धमत्यगात्मानुवादकावेदांता इति पूर्वपक्ष इति न
न ॥ त्वत्पूर्वपक्षिणा वेदांतानां निर्विशेषचिन्मात्ररूपजीवविषयत्वपि अनधिगतविषयत्वमहेति श

त्या समर्थनीयमेव उपक्रमोऽस्ति तस्यावगता खंडजीयस्वरूपचिन्मात्रपरत्वं परित्यज्य तद्विलक्षणसगुण
 विभक्त्यलंकारसमर्थनीयमन्यथातेषां त्यक्ततरीत्या ब्रह्म तर्कसिद्धिप्रमाणव्याघातोदुपरिः ॥ इत्थं हित्यन्त
 तं अस्ति ब्रह्म तर्कमिधानं शास्त्रविष्णुना नारायणरूपेणानि विस्तरेण कृतं पुनर्ध्यासिरूपेण तेनैव संक्षि
 प्तं तदेव च तुर्दशविद्यास्थानां तर्गतं तर्कशास्त्रं न तु गौतमादिप्रणीतं तच्च अस्य ब्रह्ममीमांसाशास्त्रस्यांगं
 ब्रह्ममीमांसाशास्त्रं हि सर्वेषां कर्म ब्रह्म कांडरूपाणां वेदानां सकलगुणपूर्णो भगवान् विष्णुरेव मुख्यो
 र्यदिति निर्णयः प्रपञ्चं ब्रह्म तर्कमिधानं तु ब्रह्ममीमांसा निर्णयार्थानि वेदानां तदर्थनिर्णयिकानां प्रत्य
 स्तादीनामुपक्रमोऽस्ति त्रिंशद्विंशतिरूपेणात्राभाष्यतुल्यं निर्णयकत्वेन ब्रह्ममीमांसा
 व्याख्यायितुं तत्तदंगं तदुक्तं मनुष्याख्याने प्रमाणन्यायमीमांसाक्रियते तर्कशास्त्रतः ॥ मानव्यापेक्षु
 त्वात्सिद्धिमीमांसा मेवोपपन्नं ॥ ब्रह्म तर्कचर्मागवान् स एव कृतवान् प्रभुः ॥ पंचादात्कोटि विस्तारान्ना
 रायणतनौ कृतात् ॥ उद्धृत्य पंचसहस्रं कृतवान् बादरायण इति ॥ तथा च त्वत्पूर्वं पक्षिणा
 ल्यन्तरीत्या ब्रह्म तर्कसिद्धिप्रमाणानां वेदानां प्रमाणयमसिद्धिप्रमाणार्थपादभाष्या प्रा
 माण्यपूर्वपक्षोदाहरणेन पूर्वपक्षितुमशक्यमेव न हि अवगतक्रियार्थत्वेन सिद्धिप्रमाणानां वेदभाष्या
 नाम प्रमाणयमार्शो किं तं जैमिनिना पूर्वतंत्रे सिद्धिप्रमाणेषु त्रैधानं दुल्लान् विमज्जेत्सु शीरुपदधातिक्रिया

बुधपयतिइत्यादिपेदपाख्येषु अन्यतः प्राप्तिमतोर्थान्परित्यज्यलक्षणाना अनधिगतार्थपर्ययस्त्वन
स्यनेनांगीकृतत्वात् ॥ शास्त्रयोर्नित्याधिकरणेईक्षत्यधिकरणेचकारणवाक्यमनुमानादिआसकार
णानुपादीतिपूर्वपक्षौनास्मत्संमतौशास्त्रयोर्नित्याधिकरणेउपादानस्य कर्तृत्वादिरूपमभिन्नमिभि-
नोपादानत्यशङ्कितं ब्रह्मणोलक्षणं संभवति तद्दृष्टककर्तृत्वोपयोगिसर्वज्ञत्यस्य ब्रह्मण्य संभवात्
यद्वा जगदंक्षपातिवेदस्य नित्यत्वाद्यापज्जगत्कर्तृत्वं ब्रह्मणोलक्षणं संभवतीति पूर्वपक्षः ॥ ईक्षत्य-
धिकरणेजगत्कारणत्वेनसद्दिद्यातात्यर्थवियत्यं प्रधानस्यैव न ब्रह्मण इति पूर्वपक्षः एतच्च तादृशा-
धिकरणयोर्निपुणतरं मतिप्रादपिष्याम इति चंद्रिकोक्तमनुक्तोदाहरणमेव ॥ यत्तु अहं निमतसिद्धो
पक्रममादिज्जालमालंभ्यैवायं पूर्वपक्षः न दुक्तं चंद्रिकायां पहात्रमाणभूतपेदांतगतिर्न पूर्वपक्षिणावा-
च्या किंतु प्रमेयस्य ब्रह्मणोऽद्वितीयब्रह्मवाद्यैर्हृनिरीत्यास्वप्रकाशजीपचैतन्याभेदान्निविचार्यतेतिप्र-
मेयाश्च ये ज्ञेयेति तदप्यसत् ॥ तत्र मतेजीवगनसूत्वादीन्यनिशमनुभवन् साक्षी नित्यत्वेनाप्रामाण्यादिहे-
तुदोषाद्यभावात्सर्वप्रमाणाधिकः तस्य सर्वप्रमाणाधिकत्वं प्रमाणमीमांसासूत्रब्रह्मनर्कसिद्धमतः सा-
क्षिविरुद्धेऽर्थेषुतिरपिनप्रमाणंसर्वेषामपिप्रमाणानामुपक्रमोपसंहारो बलीयान् इत्यादिरूपो-
मतोत्तरादिलक्षणो बलाबलविभागोपि ब्रह्मनर्क एव सिध्यति ॥ उपक्रममादिखिगानां बलीयोत्पत्तरोत्तरं ॥

श्रुत्वा दौर्घपूर्वपुत्रं भूतं कविनिर्णयादित्यनुव्याख्यानोक्तेः॥ त्वदभिमतो पञ्चमादिबलाबलानुसारी वि-
दानामर्थश्च त्वन्मते विचारात् प्रागेव गुरुसुखादवगंतव्यः यावत् शक्तिसकलवेदाध्ययनपूर्वकं प्रति-
वाक्यमस्य वाक्यस्यार्थ इति सर्वेषां वेदवाक्यानां गुरुसुखादर्थग्रहणं श्रवणं तच्च यावदज्ञाननिवृ-
त्तेरकस्माद्गुरोस्तत्तदुत्तमगुरुत्वाभेदद्वयं वासम्यगावर्तनीयं एवं श्रवणावृत्तिबलस्य वाक्यार्थग्र-
हणस्य स्थिरीकरणान्यायविचारव्युत्पत्त्यनुसंधानं मननं ननु तदेव श्रवणं ततश्च विचारविधि-
ज्ञास्त्वमननविधिमूलनश्रवणविधिमूलमिति तव मर्यादा तथा च सास्त्री सर्वप्रमाणाधिकः इति ज्ञा-
ननिर्दिशेषनिश्चयपंचजीयाभेदवाक्यानामपि सगुणसप्रपंचजीवमिन्नत्वाभिमतं ब्रह्म परत्वेन-
बोधयतां स्वासगुरूणां सकाशात् बहुधा वर्तितं श्रवणबलस्य सकलवाक्यार्थाविधारणस्तदनुगुणप्र-
माणस्वरूपबलाबलव्ययस्थापकं ब्रह्मतर्कान्वयासेन लब्धश्रवणसंयादस्तदनंतरं निरुक्तमननात्म-
के विचारे प्रवर्तमानः शिष्यः सर्वप्रमाणाधिकसाक्षिप्रत्यक्षादेः तर्कशाल्मप्रसिद्धप्रमाणात्वरूपत-
द्वलाबलानुगुणमनेकासोपदिष्टमर्थपरित्यज्य सर्ववेदानानां निर्दिशेषजीवविचित्रात्रमेवार्थ इति प्र-
त्यक्षादिविरुद्धमर्थक्यमाशंकेत तदाशंकाभावे च कथं पूर्वपक्षोदयः योग्याशंकेव हि वादकथारू-
पे शास्त्रे पूर्वपक्षो नामेति त्वन्मते नैचं पूर्वपक्षसंभवः किंच त्वत्पूर्वपक्षिमते वेदानां प्रबलन्याये

निर्विशेषजीवचैतन्यपरत्वं प्रतिपादयत्तद्वशास्त्रमस्ति नयानचेत्प्रत्यक्षादि विरुद्धं सविषयानेकायां तत्प्राप्त्य
रुतांतः कलहमनिरुद्धवेदांतानां निर्विशेषचिन्मात्रपरत्वं पूर्वपक्षिणा कस्यात्पृहीतं पदवलंब्य पूर्वपक्षः सम
र्थनीयः ॥ अस्ति चेत्तद्वारं ममपेक्ष्य विषयामावेन तदनारंभः समर्थ्यते इति कथं न व्यापातः ॥ वाचस्पतिविवरण
योर्मनेन प्रत्यगात्मानं एव ब्रह्म तया विषयत्वं प्रत्यक् ब्रह्मणोरैक्यस्य वा विषयत्वं सिद्धांत्यभिमतमेवानूद्यतयो
रेकस्य सिद्धत्वेनान्यस्या सिद्धत्वेन विषयत्वासंभय इति पूर्वपक्षौ प्रवृज्यते ततः प्रत्यगात्मैव ब्रह्मेति कुतः कुतः प्र
त्यक् ब्रह्मणोरैक्यमिति वा पूर्वपक्षिणं प्रति सिद्धांति नो हेत्वा काक्षाया अनुदयेन विषयोपपादकशास्त्रांममनये
द्वयतदनारंभपूर्वपक्षमवृत्तेन व्यापातः ॥ त्वन्मते तु निर्विशेषचिन्मात्रजीवस्वरूपं ब्रह्मेति सिद्धांत्यनभि
मत एवार्थविषयत्वमापाद्य पूर्वपक्षमवृत्तिस्तस्मिन्मर्थे सिद्धांति नो कुत एतदिति आकांक्षोदयत्तदुपपादक
शास्त्रारंभस्य त्वत्पूर्वपक्षिणोपेक्षितत्वाद्भवत्येव व्यापातः पूर्वोक्तः ॥ अथोन्येतत्त्वमकाशचिन्मात्रमखल
प्रबलन्यायैः प्रतिपादयत्तद्वशास्त्रमस्त्येवेदमपि तथाभूतं चेत्तेन गतार्थसंगुण ब्रह्म प्रतिपादकमिदमेतेन
बाधितमित्युभयथाप्यपहृतविषयत्वाद नारंभ्यशास्त्रमिति पूर्वपक्षद्वारा रकरणान्न व्यापात इति
चेत्तर्हि जीवस्य त्वमकाशत्वेन संदिग्धतोक्तिः पूर्वपक्षेऽनुपयुक्तैव ॥ कणमुगादिशास्त्रेणाप्यपहृतविष
यवथा अनारंभे आक्षेपमुंशक्ये निर्विशेषशास्त्र एव तेन पक्षपातो न युक्तः ॥ सम्यपपादेतत्सर्वे निराकृतं

व्यमस्ति चेदिदमपित्वदनभिमतंतत्रैयनिराकृतुं योग्यमिति दिक् ॥ सर्वेषां वेदां तानामहैतिरीत्या उ-
 पक्रममादिभिरखंडमत्यगात्मब्रह्मणि तात्पर्यमाश्रित्य कृतोक्तपूर्वपक्षे तद्विजिज्ञासस्व तत्तद्ब्रह्मेति-
 विचारविधिगतब्रह्मशब्दस्य बृहत्तोह्यस्मिन् गुणादित्युत्पत्त्या अयणेनाल्पगुणजीवसमुदायाभिन्न-
 ब्रह्मपरत्वप्रतिपादनेन सिद्धांतोपि सर्ववेदां तानां जीवाभिन्नगुणपूर्तिमद्ब्रह्मणि तात्पर्यप्रसाधनमंत-
 राक्षेयलंबब्रह्मशब्दस्य शक्तिप्रदर्शनमात्रेणायुक्त एव ॥ उक्तव्युत्पत्त्या ब्रह्मशब्दस्य गुणपूर्तिनिमित्त-
 त्वेपि तादृशार्थेनात्पर्यप्रसाधनमंतरा अहंतिदर्शितप्रबलोपक्रममादिभिस्तात्पर्यनिर्णायकैर्लिङ्गैर-
 हूते ब्रह्मणि निर्णयितात्पर्यकसर्ववेदांतविरोध्यर्थकत्वासंभवात् प्रत्युत भूयोनुग्रहस्य न्याय्यत्वेन स-
 र्ववेदांतगुणीभूतत्वाच्च दनुगुणाद्वैतवाद्यभिमतत्रिविधपरिच्छेदराहित्यमेव बोधयेन्न गुणपूर्तिमू-
 योनुग्रह न्यायध्यानं दतीर्थयैरपि न स्थानतोपीत्यधिकरणे दर्शितः ॥ तत्र हि कार्यकारणवत्तौ नाविद्ये-
 ते विवक्षितैजसौ ॥ आज्ञः कारणवत्पत्न्युद्धौ तु नुर्वेन सिध्यतः ॥ इत्यादि श्रुतेर्विवर्तने जसप्राज्ञादिरूपस्य
 समगवतोपि बलवत्पदोपमाशङ्क्योक्तमनुव्याख्याने ॥ सर्वत्राशेषदोषोऽक्षत्पूर्णकल्याणचिद्गुणः ॥
 तद्विरुद्धं तु यत्तत्र मानं नैव भवेत् क्वचित् ॥ महातात्पर्यरोधेन कथं तन्मानमत्र तु इत्यादि ॥ न्यायसूधा-
 यांचोक्तं सकलश्रुतिस्मृतिपुराणानां परमेश्वरस्याशेषदोषविधुरत्वे समस्तगुणपरिपूर्णत्वे च य-

नमहातात्पर्यं तद्विरोधेन तद्वाक्यमात्रं भगवतो दोषित्वादौ कथं मानं भवेत् इत्यादि ॥ यत्तु जीवातिरि-
क्तब्रह्मणि प्रमाणं नास्तीति प्रत्ययनिष्ठमानं पूर्वपक्षिणं प्रतिज्ञात्प्रमाणतयोपन्यस्तं ब्रह्म पदं तच्चा-
ज्ञातज्ञापकत्वेनोत्पत्तिस्थानीयमितितत्प्रतिपादितगुणपूर्व्यादि उत्पत्तिशिष्टं तेन जीवादिभिर्न ब्रह्म
णि सिद्धे उत्पत्तिशिष्टप्राबल्यन्यायाच्च सर्वैरपि वेदान्तैस्तत्रैव भवितव्यमिति न दसत् ॥ तद्विज्ञासस्य
तद्ब्रह्मेत्यत्र ब्रह्मशब्दस्य यतोपादयमानातिरिक्तपक्षे न जगत्कारणतया सह प्राप्तस्य धर्मिणोऽनु-
पादकत्वापगमेनाज्ञातज्ञापकत्वाभावात्सदेव सौम्ये दमत्र आसीदकमेवा द्वितीयं आत्माया इदमे-
क एवात्र आसीदित्यादिकारणवाक्यमेव तत्त्वापकं तत्र च स्वरसतः सजातीयविजातीयस्वगतमैर-
निषेध एव प्रतीयते स एवोत्पत्तिशिष्टगुणो न गुणपूर्तिरिति विपरीतमेव बलाबलं ॥ अस्तु वा ब्रह्म पद-
मेवाज्ञातज्ञापकं तथापि नात्रोत्पत्तिशिष्टन्यायापत्तारः उत्पत्तिशिष्टस्यापि मूर्तिरिवाधा समर्थत्वात् अ-
तएव पशुमालभेतेत्यादावुत्पत्तिवाक्ये देवता संबंधेनावगतमपि पशोर्हविषूपशुं विशास्ति हृदय-
स्याग्नेययनि अथ जिह्वाया अथ वक्षः स इत्यादि हृदयादिहविष्ठागमकानेकवाक्यविरोधात् तस्य
क्तं ॥ ब्रह्म पदे बृहन्नो ह्यस्मिन् गुणा इति श्रुतिसहाय्यवत्तत्रापि जुष्टं देवानामिदमस्तु हव्यमिति त-
दुपाकरणमत्र साहाय्याविशेषात्तत्र ब्रह्मवद्रानवाक्यविरोधात् त्वक्तमिति चेदत्राप्यनेकाद्वैता

स्मिन् गुणादनिश्चुतेः सगुणोपास्यब्रह्मप्रकरणस्थायाव्यावहारिकानेकगुणविशिष्टतयास्तुति
परत्वेनाप्युपपत्तौगुणनिष्ठबृहत्त्वस्यगुणिनिर्वाहप्रवृत्तौनिमित्तत्वात्पर्यकत्वकल्पनायाअमु
क्तत्वादन्वयारूपत्वरसत्वादीनिनिमित्तौकृत्यघटेपिरूपादिशब्दप्रयोगप्रसंगोदुर्धारः ॥ किंचेश्वरः
स्वयमेकः सन्नपितस्मिन् आनन्दमयाधिकरणोक्तरीत्या अन्मयप्राणमयादिरूपेणानानात्वस्यआ
नन्दमयोऽप्ययीसन्नपितस्मिन्तदीपशिरूपसमभ्युच्छावयधत्वस्यगुहाधिकरणोक्तरीत्याक-
र्मफलभोक्तृरूपेणांतरात्वरूपेणचनानात्वस्थनसंख्योपसंग्रहादित्यधिकरणोक्तरीत्यापंचज
नरूपेणनस्छानतोपीत्यधिकरणोक्तरीत्याविश्वतेजसप्राज्ञरूपेणचनानात्वस्यैवचैकत्वादि
विरुद्धस्य ॥ अंगांगित्वेनभगवान्भ्रीडनेपरमेश्वरः ॥ ऐश्वर्यान्निविरोधश्चचित्यस्तस्मिन्ज
नार्दने ॥ इत्यादिपचनेनाचित्याभ्युतशक्तेः परमेश्वरस्यैश्वर्यवशान् संक्रमं बहुमानस्यतवमने
सकलगुणपूर्णस्यब्रह्मणोल्पगुणजीवमापोपितदीयैश्वर्यवशादेवसंभवतीतिसूचयतयान-
जीववैलक्षण्यं तस्यब्रह्मशब्देनसिध्यति ॥ किंचनेहानास्ति किंचनेतिस्वगतापतायपितारादि
श्लेढनिषेधकभ्रुतिषलान्तस्मिन्नेकत्वानेकत्वादिविरुद्धधर्मव्यवहारादिसमावेशायमेदाभावेपिमे-
दाधीनोव्यवहारोपब्रह्मतेयथालोकेनीलं स्रगंधिमहदुत्पलमिति वेदे सत्यं ज्ञानमनंतं ध्यानं

दोषं ह्येत्यादीनीलगाधादीनां ज्ञानानंदादीनाञ्च धर्मिणः परस्परस्माद्धेदाभावेऽपि अपयायशङ्करोक्तिस्तन्नि-
 र्वाहाय वा विशेषमंगीकृत्य स्वयमेकैव विपरमेश्वरो विशेषबलात् अनेक इति अनेकधिकृद्ध्यवहारवि-
 षय इति यथा त्वन्मते स्वीक्रियते तथा जीवब्रह्ममेद निषेधकश्रुतिबलादेव तयोर्विकृद्धधर्मसमावेशाय
 विकृद्धानेकवद्वयवहाराय धामेदस्त्वानेविशेषं अद्वैतिरीत्या तत्कल्पकानाद्यज्ञानं वा स्वीकृत्य परमेश्वर
 एव विशेषबलान् जीवभावेन संसरति जीवभावेन व्यवहारविषयो भवतीति कल्पयितुं सुशकमेव ॥
 नहीश्वरे स्वगतमेद निषेधकश्रुति तो जीवेष्वरमेद निषेधकश्रुतेः कश्चित् विशेषः उपपादयितुं शक्य
 इति न ब्रह्मशब्दमात्रेण जिज्ञास्य स्वजीवपैलक्ष्ण्यं निर्णेतुं शक्यं ॥ यत्तु नात्र ब्रह्मशब्देनैव जिज्ञा-
 स्य स्वजीवाभेदं ब्रह्माध्यसिद्धांतोऽस्य तत्संमतः किंतु सर्वासंश्रुतीनां निश्चलगुणाकरे विशयानि शा-
 धिनि भगवति जीवमेद एवैकमत्येन स्वारस्यं तात्पर्यलिङ्गैः प्रसाध्याहृते तासां मत्यंतं वैरस्यं तत्तन्म्या
 धैरुपपाद्य ब्रह्मशब्दश्चाभ्युच्चपमात्रमितिसमाधानं तत्पूर्वापरस्वसिद्धांतग्रंथविकृद्धत्वन्मते हि-
 अद्वैतश्रुतीनां विरोधं परिहृत्य ब्रह्माधान्येन जीवब्रह्ममेदसाधनं पृथगुपदेशादित्यधिकरणे कृतं त-
 द्याहितं तत्र त्वदीयं भाष्यं ॥ तत्त्वमसि अहं ब्रह्मेत्यादिषु जीवस्य परेणाभेदः प्रतीयते नित्यो नित्यश्चैतन
 श्चैतनानां ह्यस्फूर्णेत्यादिषु भेदः अत उच्यते पृथगुपदेशात् ॥ भिन्नोचित्यः परमोजीवसंघातपूर्णाः

परोजीवसंयोग्यपूर्णः॥ अतस्त्वसौ नित्यमुक्तो ह्ययं च बल्यो मोक्षं तत एवाभियाच्छेदितिसोपपन्निक्रमो
 शिकश्नुतेभिर्भिन्नपुत्रजीवः॥ तद्गुणसारत्वात्तद्व्यपदेशः भाज्यवत्॥ ज्ञानानंदादिब्रह्मगुणा एवास्य सारः स्वरू
 पमतोऽमेदव्यपदेशः यथा सर्वगुणात्मकत्वात् ब्रह्मण उच्यते सर्वस्वत्विदं ब्रह्मेति॥ प्रविष्यत्पर्वणीच॥ मि
 न्नाजीवाः परोभिन्नस्तथापि ज्ञानरूपतः॥ मोक्ष्यते ब्रह्मरूपेण वेदवादेषु सर्वश इति॥ तत्रत्य तत्त्वमकाशिकाया
 मपि॥ जगत्कारणे ब्रह्मणि श्रुतीनां समन्वयो निरूपितः स चाहैतश्चुत्यामेदश्नुते विरोधे अनुपपन्नः स्य
 दित्यवयवमसौ निरसनीयः इत्युक्त्वा जीवविषये श्रुतिविवादं तस्य ब्रह्मभिनन्त्याभिन्ने संशयपीजं प्रद
 र्शयन् तत्त्वमसीति प्रतीकं धृत्वा परमात्माभिन्न एव जीव इति पूर्णपक्षः॥ तत्त्वमसीत्यादि श्रुतेः॥ न च विपर्य
 येप्यस्ति श्रुतिरिति वाच्यं॥ अहैतश्नुतेः षड्विधता सर्वलिंगगुक्ताया षष्ठ्यत्वादेकमेवाद्वितीयमित्युपक्रमान्त
 र्त्त्वमसीत्युपसंहारादित्यादिना षड्विधना सर्वलिंगाभिन्न इत्यर्थ इति प्रात्येसि ध्वंती एतत्सूत्रमयतार्यव्याचष्टे
 अत इति पृथगेव जीवः परमात्मनः भिन्नोचित्य इति श्रुतेः॥ न चास्ति विपर्ययेपि श्रुतिरिति वाच्यं॥ विरुद्धप
 र्माधिकरणवृत्तिपुक्तत्वेन मेदश्नुतेः प्रापल्यादिति भावः॥ न न्येव मेदैतश्नुतेर्निर्विषयत्वेनाप्राभाण्यं प्रसक्त
 मित्याशंकापरिहरन् सूत्रमुपन्यस्य व्याचष्टेति॥ नाहैतश्नुतेरप्रामाण्यपत्तिः परमात्मगुणसदशा
 नंदादित्वरूपत्वेन जीवस्य गौण्यावृत्त्याऽमेदव्यपदेशोपपत्तेः॥ यथा खलु सकलजगद्गुणसदृशगुणात्म

कल्पेन परमात्मनि जगदिति त्वपदेशः सर्वस्वत्व्यिदं ब्रह्मेत्यादौ तथैवेति भाव इति ॥ अत्राधान्येन जीय
 ब्रह्ममेदस्माधनं च किंचित् किंचित् मेदया स्वमालं व्यतत्र तत्राधिकरणे ॥ तथा च यद्यत्र सकलहेतादौ तद्वृत्ति
 प्राचल्यदौर्बल्यं चित्तं प्रसर्प्य प्रकाशेण तस्माधनमस्मिन् अधिकरण एव क्रियेत तदा तत्तदधिकरणं तत्र तत्र तस्मा
 पनं च निष्फलमेव स्यादित्यस्मिन् अधिकरणे ब्रह्मशब्देनैव सिद्धांतस्त्यच्यत इति त्वयांगीकृतव्यं ॥ तदिदं अ
 नंदमया अधिकरणे मेदव्यपदेशाच्चेति सूत्रस्य पौनरुक्त्यपरिहारार्थकं ॥ न जीय मेदसूत्राणां शंभ्यात्र पु
 नरुक्ता ॥ वाक्यांतरद्योतकत्वात् पृथगित्यत्र पूर्णतित्यनुव्याख्यानश्लोके स्पष्टं तत् श्लोके व्याचक्षा
 णेन न्यायस्कंधाकृतापितथैव व्याख्यातं ॥ तथा हि तत्र सूत्रार्थः अत्र शास्त्रे तत्र तत्र प्रकरणे द्वैक्यवि
 यक्षायां चोदितायां तत्तद्भूतमेदया क्यद्योतनेन सूत्रेषु मेदसमर्थनं क्रियते अतस्तत्पर्यभिदात्मपुनरु
 क्तिः शंभ्या ॥ तथा हि जिज्ञासावाक्येष्वप्येदं शंकायां तद्भूतमेदसमर्थनं जिज्ञास्यस्य ब्रह्मणो जी
 यत्वैव शंकितं तत्पूर्वोक्तपावनोक्तलक्षणं मेदसाधनं एव मेव मेदव्यपदेशाच्चान्यद्व्यादायपि पुनरु
 क्ता दीपः परिहरणीयः इयांस्तु विशेषः अन्नमयादिशब्दाधिकारार्थमयद्मत्यथानुरोधात् जीयया
 चित्तस्तेषु ब्रह्मशब्दप्रयोगस्तु ब्रह्ममेदवियस्येति शंकितं तत्प्रकरणगतेन स यश्चापंपुरुष इति मे
 दव्यपदेशेन प्रत्ययस्थानमिति ॥ अपि चाग्रे आनंदतीर्थयि मते निरूपणीयं न्यायज्ञानमपिन --

जीवे शोभे दं व्युत्स्थापयितुं प्रभवति तथा हि तत्र तत्र न्यायाः प्रत्यक्षं तावत्तु जीवेशो भेदप्रमाणं
 यद्यप्यनयं गते श्वरस्य पुंसः स्यात्प्रवृत्तिर्भेदो न भवत्यक्षस्तथापि शास्त्रागता सर्वज्ञत्वसर्वशक्तिक-
 त्यादिमदीश्वरस्य स्यात्मानं च तद्विरुद्धात्प्रज्ञत्वात्प्रशक्तिकत्वादि धर्मकं साक्षिणानुभवतः सप्रत्य-
 क्ष एव यो हि प्रमथमधिगम्य तद्विरुद्धं प्रमाणं यमर्थं पश्यति स तस्माद्भेदप्रत्यक्षप्रतीतिव्याप्तेः शा-
 स्त्रीयलक्षणज्ञानसाचिष्ये न रत्नस्य साक्षात्कारद्वयशास्त्रीयज्ञानसाचिष्ये न स्वात्मनि तद्भेदसा-
 क्षात्स्मासेनानुपपन्नः ॥ एवं प्रत्यक्षागमाद्यगतविरुद्धधर्मवत्त्वेन दहनं तु हिनवत्तपो भेदो नुमा-
 नुं कृशक एवं त्वनुमानमपि द्वितीयं तत्र प्रमाणं विरुद्धधर्मविषयत्वात्पक्षे हि तन्मिन्नोचितं
 इत्यादि श्रुतिरपि तत्र तृतीयं प्रमाणं ॥ न चोक्तैतदश्रुतिविरोधादुक्तश्रुतेरन्यथानयनं शक्यं ॥ भिन्नो-
 चित्य इत्यादि सौपत्तिकश्रुतिविरोधादुपजीव्य प्रत्यक्षविरोधाच्च दुर्बलाद्वैतश्रुतीनां गौणामेव
 परत्वात् ॥ न चोपक्रमादिभिरेवैतदप्युक्ता सांश्रुतीनां तात्पर्यविधारणाद्भेदश्रुतिव्यावहारिकमेव
 परेति वाच्यं ॥ उपजीव्य प्रत्यक्षादिविरुद्धेनात्पर्यकल्पनाया एवानुत्पेधात्प्रत्यक्षाज्ञानस्य स्व-
 तः प्रामाण्यानुपगमे न प्रमाणत्वेनैव ग्रहात्प्रथमोपस्थितप्रत्यक्षप्रामाण्यस्वारस्येनागमस्वार-
 स्यं बाधित्वा गौणार्थताया एवावैतदश्रुतेर्गुक्तत्वाच्च ॥ अतएव तत्त्वमकाशिकायां तद्गुणसारत्वादित्य

धिकरणेतत्त्वमस्यादिवाक्यानां गौणमेदपरत्वं व्याख्याय गौणीवृत्तिरसुरत्येति चेत् सत्यं सुरत्याधी
संभवादाश्रीयते इत्याद्युक्तोपजीव्यप्रमाणविरुद्धं चाहृतबाधनमित्युक्तं ॥ तत्रेदमुच्यते उपलभ्याप्सु
चेरुदंधं केचित् भूपुरैर्न पुणाः ॥ पृथिव्यामेव तं विद्यादपो वायुं च संश्रितमिति वचनविरुद्धस्य सुरमिजले
सुरमिः पवन इत्यादिप्रत्यक्षस्वपार्थिवायवसंसर्गेण वरुणो हं स्तूलो हं मनुष्यो हं कुणिरहमिति
बहुबुद्ध्याभामाण्यकप्रत्यक्षसज्जानीयस्याहमल्पज्ञो ल्यशक्तिमान् अहं कर्ता भोक्ता सुखी दुःखीत्या
दिप्रत्यक्षस्यांतःकरणतादात्म्येन तदुपाधिकधर्मापगाहितयाम्भमत्वोपपत्तौ तदनुरोधेन निरस्तम
स्तदोषां कानामुपक्रमोपसंस्कारैरक्यरूप्यादिमिस्तात्पर्यनिर्णायकैर्लिङ्गैरेत एव गृहीततात्पर्या-
णां न त्वमस्यादिवाक्यानां तथा बुद्ध्यादयोऽतः करणधर्मा एव न दुपाधिकजीव एव तद्व्यवहारः जीव
स्त्वसंग एवेत्येवं बोधयतां असंगोद्धयं पुरुषः असंगो न हि सज्जने कामः संकल्पो विचिकित्साग्रधाऽ
अध्वाधृतिरधृतिर्धर्मो रित्येतत्सर्वमन एव स समानः सन्नुभौ लोकाय नुसंचरति ध्यायती पलोला
यतीव ॥ निर्वणिमय एवायमात्मा ज्ञानमयोऽमलः ॥ दुःखाज्ञानमलाधर्माः प्रकृते स्तेन चात्मनः ॥ इ
त्यादिश्रुतिस्मृतिवाक्यानां च गौणार्थत्वस्थान्यार्थत्वस्य चापुक्तत्वात् ॥ प्राबल्यभागमस्यैव ज्ञात्वा
तेषु त्रिषु स्मृतामिति स्मृतं च प्रत्यक्षं सागमापेक्षया दुर्बलत्वाच्च न मत्प्रत्यक्षा नुरोधेनागमान्यथानयने

पुक्तं ॥ उपजीव्य मापल्यन्यायेनागमस्य गौणार्थकत्वकल्पनं तु न पुक्तं तादृश सामान्यन्यायस्योप-
 जीव्योपजीवकयोरनुपदेशोपदेशत्वे विपरीतपलाबलमिति विशेषन्यायेन बाधात् ॥ नचात्र योजक-
 त्वं शक्यमनुपदेशस्य दुष्टत्वसंभवात् दोषश्चात्रामाण्यं काकलं किनत्वं क्वचित् किं विना ननु स्यादि-
 कंतद्यथा कुंडपायिनामयने श्रुतस्य यो होता सो ध्वयुरिति वाक्यस्य विरुद्धार्थकयोर्हीनत्वमुपशङ्क्यो-
 सामानाधिकरण्यनिर्वाहार्थं प्रथमश्रुतहोतृशब्दानुसारेणाध्वयुरिशेद्धनलक्षणयोपस्थितेन अध्वयु-
 र्ये होतृविधायकत्वे स्थिते पूरपरिव्याणो करणस्य परिधीरसीति संभ्रमस्यान्यत्राध्वयुमपोज्यस्य विरि-
 अत्र च चनेन होत्राप्रयोगः प्राप्नोति अतिदेशानुसारेण च होतृकार्यं न गतिं सुवासुवासा इति च तं भान-
 तानुपादिमं भ्रमे होतृप्राप्नोति न चोत्तमापि मंभ्रौ होत्राप्रयोजकं शक्यं योपरिव्याणसंकल्पमारभ्य तत्त्वमा-
 सि पर्यंतः कृत्स्नोपि च तं भानः काल इति नायं तं कालं च तं भानतानुपादिमं भ्रमः प्रयोजकत्वः परिव्याणस्य च
 हितं पूरकाले च करणमंभ्रः समापनीय इति एककालसमावेशान्नान्यतरावेऽवश्यं कर्तव्ये च तं मा-
 नतानुपादिमं भ्रमाधेयव्यश्चितः पूर्वतं भ्रमेन होतुरतिदेशः तत्कार्यस्य प्रत्यक्षेण यो होता सो ध्वयुरित्य-
 नेनोपजीव्यः प्राप्नोति मापानुपादेन संबंधमात्रविधानात् होतृमास्यर्थे होतृकार्यमुपजीव्यं पदार्थानां कार्य-
 मुखेनेव विरुद्धमिति पुमासि स्वीकारात् ॥ नचात्र सावकाशनिरवकाशयोर्निरवकाशां च लीय इति न्याय-

स्वप्नवृत्तिः वचनस्य परिशीरसीति मंत्रातिरिक्ते आध्वर्यवे सापकाशत्वात् अनउपजीव्यस्यापि
विलंबितप्रवृत्तिकत्वेन शीघ्रप्रवृत्तिकेनोपदेशेन बाधइत्येव स्वीकृतं एवं प्रकृतेऽपि संभाषिताप्रामाण्य
कस्य प्रत्यक्षस्योपदेशेन तद्विरुद्धेन बाधे एव स्वीकार्यः ॥ यदपि प्रत्यक्षज्ञानप्रामाण्यस्य प्रामाण्यं
तत्राबल्ये प्रयोजकत्वेनाभिहितं तदपिन सत् ॥ तत्रैव प्रथमस्य प्राबल्यं यत्रोत्तरेण तदपेक्ष्य तेनैव
याप्रजापतिर्वरुणायाश्च मनयत् सत्त्वादेव तामाच्छतसर्पदीर्यत स एतं वारुणं चतुष्कपालम्
पश्यत् तन्निरवपत् इत्युपक्रमेणासंजातविरोधिना दातुं शिरिरिति बोधे सति एकवाक्यतापन्मा-
नांसंभूयैकार्थप्रतिपादकत्वमिति व्युत्पत्त्या तमपेक्ष्य माणस्य यावतोऽश्वान् मतिगृह्णीयात् ताव
तो वारुणांश्चतुष्कपालान् निर्वपेदिति तदुपसंस्कारस्य तद्विरोधेन मतिगृहातुरिष्टिरित्येवं रूपा
र्यबोधकत्वानुपपत्त्या णिजं तार्थं निर्भाषेण दातुं शिरिरित्येवं रूपा र्यबोधकत्वमुपेयते अनपेक्ष्य
त्येतु स्वप्नमाणा नुसारेण लब्धात्मकस्योत्तरज्ञानस्यैव प्राबल्यं यथा बहिष्यपमानार्थं बहिर्भिर्गि-
च्छतामाभ्याता न्यारभाणां कुतश्चित् निमिच्चान् विच्छेदे प्रापयित्वा माभ्यापते यदुद्भाता अपच्छिद्येनाद
क्षिणं तं यज्ञं परिसमाप्य पुनर्यजेत तत्र तदद्यात् यत्पूर्वस्मिन् दास्यं स्यात् यदि मनिहर्तुं स र्वे वै दसे
दद्यात् इति तत्र विरुद्धयोः क्रमेणापच्छेदे कर्तव्यतया प्राप्तयोः समुच्चयासंभवाद न्यतराधे अव

इयं त्वा कर्तव्यं पूर्वैर्भिन्नैर्ज्ञानानां नपेक्षेण त्वमप्राप्तेनोत्तरैर्भिन्नैर्कर्तव्यताज्ञानेन पूर्वैर्भिन्नि-
क कर्तव्यताया एव बाध आश्रितः लोकेऽपि नेदं रजतमिति ज्ञानेन पूर्वस्येदं रजतमिति ज्ञानस्य बाधद-
र्शनाच्चोत्तरात्मज्ञानेन प्रत्यक्षमप्राप्त्यज्ञानस्य बाध एव सिद्धे बाधे त्वापहारिकमप्राप्त्यमुपजीव्य
तच्च न बाध्यते ॥ आगमेन बाध्यते च ताल्विकं मप्राप्त्यतच्च नोपजीव्यमिति वक्तुं शक्यत्वाच्च नोपजीव्य
विरोधः अधिकमद्वैतसिद्धितदीयदीकादौ प्रत्यक्ष बाधोत्पारेदृष्टव्यं ॥ यत्तु ममेदह इति भेदग्रहे सति
अहं मनुष्य इत्याद्यभेदग्रह एव न संभवतीति तत्तद्दृष्टानेनाहं कर्तव्यादि प्रत्ययानामप्राप्त्यशंका कले
कितनया श्रुतिर्नोर्दोषल्योक्तिरयुक्तैव ॥ न च मनुष्यो ह मित्यभेदस्त्रमाभावे कथं सामानाधिकरण्यव्यव-
हारः शब्दाभिलाषरूपः मनुष्यो ह मितित्यवहर्नव्यज्ञानाभावेत्यवहारानुपपत्तेरिति वाच्यं ॥ नायं व्यव-
हारः सामानाधिकरण्यापगाही किं तु शरीरसंबंधावगाही अर्थाद्यच्च संभवात् अचश्च तदस्यास्त्य-
स्मिन्निमित्तमनुविनिविहितमत्वर्थीयतया संबंधावचकत्वमुपपन्नमेवेति तन्न सम्यक् ॥ मम शरीरमि-
ति निमित्तरूपेण भेदग्रहस्य मनुष्यो ह मिति निमित्तरूपेणाभेदग्रहविरोधित्वाभावस्य पूर्वमेवोक्तत्वात्
मनुष्यो ह मित्यादावर्थाद्यच्च प्रत्ययसंभवेऽपि अहं गच्छामि अहं कुणिरित्यादौ न दसंभवेन तत्र भ्रम-
त्वावश्यं कत्वेन हृष्टानेनाहं कर्तव्यादि प्रत्ययानामप्राप्त्यशंका कलं किं न त्वौ पपत्तेर्मनुष्यो ह मित्या

दाप्रमिअशाधिचूअत्यपेयलोपापत्तेभ्याधिकमन्यभानुसंधेयमिति नभस्यक्षेणजीपञ्चगोमैदसि
 धिः॥ नापिकर्तृत्वात्पक्षत्वसर्वज्ञत्वादिविरुद्धधर्माधिकरणत्वादिङ्गिकानुमानेन तत्सिद्धिः जीवि
 श्वरयोः पक्षयोर्हत्वसिद्धेः कौमः संकल्प इत्यादिसर्वमन एवेत्यतश्चुत्वा मम मनः कामयते इच्छतीत्यादिप्रत्य
 क्षेणाचानुमनेन कामादीनामंतःकरणधर्मत्वसिद्धेयं किंचिद्द्विषयाकारेण परिणयमानपरिच्छिन्नाल्यांतः
 करणोपाधिकत्वेन जीवेऽल्पज्ञत्वकर्तृत्वादिव्यवहारस्यैवोपाध्याभिः पुरुषरूप ईपत इत्यादि श्रुत्या ईश्वरस्या
 पिमायावशादेव पुरुषरूपत्वोक्त्या सर्वविषयाकारेण परिणयमानापरिच्छिन्नमायोपाधिकत्वेनैवैश्वरे स
 र्वज्ञत्वादिव्यवहारस्य संभवात्॥ एकत्रैव नैतन्ये अंतःकरणमायाद्युपाधिभेदाद्यवच्छेदेन पासर्वज्ञत्वात्स
 र्वज्ञत्वादधर्मस्वीकारसंभवेन तेषां विशेषोपाभावाच्च॥ न चैवं सति पृक्षे संयोगात्तदमावयोर्हयोरियजीवे स र्वज्ञ
 त्वाद्यनुमयोपि स्यादिति चेन्न॥ जीवे सतामधिकानंदादीनां जीवाभितावरेण तदनुभवस्याल्यानंदा
 द्यनुभवस्य च त्वयापुंस्त्यादिव त्वस्य सतोमिष्यक्तियोगादित्यधिकरणे सिद्धांतितत्वेन तन्व्यापेनानाद्यनिर्पन्न
 नीत्याधिद्ययात्वरूपावरकयाजीवे सतामेव सर्वज्ञत्वादीनामनुभवस्याल्पज्ञत्वा अनुभवस्य चोपपादयितुं
 शक्यत्वात्॥ तव भवेति ह तत्त्वप्रकाशिकायामीश्वरश्रुति समन्वयसिद्धयेन जीवो ज्ञानानंदादिरूपः अना
 नंदादिरूपस्य श्रुतेः तद्रूपेणाननुभवाच्चैति पूर्णपक्षयित्वासिद्धांति तः॥ मयत्येवानंदादिरूपो जीवः ॥ न चान्तक

श्रुतिपुक्तिविरोधः ॥ यथा पुरुषयोषिदादीनामपत्योसत्तिशक्तित्वरूपयोग्यत्वेपिकालतस्तदमित्येकेना
 यंपूर्वंपुमानिदानींतु पुमानित्यादिपुज्यते एवं जीवस्वरूपत्वेन मुक्तेः पूर्वंमपि सतो ज्ञानानंदो देरीश्वरमसा
 देनामित्येकमिदं नानंदो भवतीत्यादित्यपदे शोपपत्तेः प्रागनमित्युक्तत्वेनानुभवाभावात्संभवात्तदमि
 दमन्त्यर्थंच मुमुक्षूणां प्रयत्नोपपत्तेः ॥ न चावरणादनुपपत्तिः ज्ञानाभावातिरिक्ततन्त्रिमित्ताविद्याभ्युपगमा
 दिति ॥ सर्वमिदमस्मत्संमतभावरूपानाद्यज्ञानवृत्तावनुवाद एव तदनिवर्त्यत्वादिकंपरं त्वयानेव्य-
 तेतच्च साधितं प्राकृत्यगणनद्वानेन ॥ तत्त्वमस्य ह्यब्रह्मस्मीत्याद्यनेकाद्वैतश्रुतिबाधितत्वाच्च नोक्ता
 नुमानेन जीवब्रह्मणोर्भेदसिद्धिः ॥ यच्च विरुद्धधर्माधिकरणत्वपुक्तिपुक्तत्वेन भिन्नोचिंत्य इति प्रबल
 श्रुतेरभेदश्रुतीनां गौणार्थत्वकल्पनं तदपिमंदं ॥ जीवेश्वरयोर्विरुद्धधर्माधिकरणत्वाभावात्स्योक्तत्वा
 त्जीवो ब्रह्मभिन्नः तज्ज्ञाननिवर्त्यतदज्ञानमपुक्तकर्तृत्वाद्यध्यासाश्रयत्वादित्यादिसुक्तिसाहित्यत्वा
 द्वैतश्रुतीनां सत्याभेदश्रुतेर्बलवत्त्वासिद्धेः ॥ व्यापहारिकभेदपरत्वेन भेदश्रुतेः साधकाशायाः निरवकाशा
 द्वैतश्रुतितादुर्बलत्वाच्च ॥ किंच विरुद्धधर्माधिकरणत्वेन जीवेश्वरयोर्भेदसाधनं न त्वया कर्तुं शक्यं पर
 स्मरानभिमतत्वात् इयं दाहमगमनाभ्यामाराध्यत्वात्तदधिकारविषयत्वाच्च विरुद्धगुणाभ्यामुक्तयोराखंडला-
 र्जुनयो रंशांशिनोर्भिर्भेदत्वस्य एकत्वात्तद्वैतशरीरे भावादित्यधिकरणे त्वन्मते व्यपस्थापनात् ॥ तत्र चेत्सं

त्वदीयं भाष्यं अंशं शिनोरेकत्वं मेयं शिक्कं निमित्तं शरीरं वांशस्य भाषात् त्वतिरेकस्तद्भाषमाधित्वा
 न्ननूपत्तव्यं यत् ज्ञानादिभेदे विधुना नेविनां शांशिनोः पृथक् भाष एव तदुपासनादिभोगादेशस्य ॥
 परमसंहितायां च अंशिनस्तु पृथक् कृत्वा तां अंशान्तस्यैव कर्मणा ॥ पुनरेकं प्रपद्यते नात्र कार्या विचार
 णेति ॥ एतेन जीवब्रह्मणोर्भेदाभावे ब्रह्मरत्नभोगानां जीवियनुसंधानं स्यादिति परोक्तदूषणं निरस्तं ॥
 त्वद्यत्ते भेदाभावे व्यजुर्न गते द्रभोगाननुसंधानवज्जीवगतब्रह्मभोगाननुसंधानोपपत्तेः ॥ अथेन्द्रा
 जुर्नादीनां भेदाभावेऽपि भूम्याद्यप्येकदेशवस्थानगर्भप्रवेशमाप्तुषाम्भोगादिकं निमित्तीकृत्या चित्या
 भुतशक्तिकेन परमेश्वरेणालुर्नादिगतं द्रभोगाननुसंधानं क्रियत इति चेदंतःकरणदेहविशेषोपाधि
 निमित्तीकृत्या भुतानिर्वचनीये शशत्त्या अविद्यामाया मिधया जीवगतब्रह्मभोगाननुसंधानं
 क्रियत इत्यपि किं न स्रपचं ॥ यत्तु मामूहिरूद्धगुणाकांतिर्जीविब्रह्मणोर्भेदसाधकोन्यायः तयो रन्यत्वं
 व्यपदेश एव तन्नन्यायः स्रपचः दृश्यते हि ह्यस्रपणा इत्यादितयोरन्यः पिप्यत्वं स्याद्वत्यनभ्रन्नन्यो अ-
 मिचाकरीति निमित्तीकृत्याः परमोजीवसंघात्पूर्णः परोजीवसंघोत्थपूर्णः अन्यश्च परमो राजन्तथा-
 न्यः पचपिशकः मेदव्यपदेशाच्चान्य इत्यादिषु भुतिस्मृतिस्मृतेषु तयोर्भेदव्यपदेशादिति तदसत् ॥ ह्यस्र
 पूर्णेत्यादौ पूर्णार्थेन तावदेकप्रमेयः अप्रदार्थत्वात् अपाप्यार्थत्वाच्च भुतद्वित्वा यति स मधिगम्य-

स्य मे दस्यापि श्रौतत्वं वे निस्वीकारे विद्वान् चंद्रमसावित्यादाविव काल्पिकमेदानुपादेनाभ्युपपत्तेरुत
श्रुतिविरोधेन पारमार्थिकमेदपरत्वाभावात् ॥ अत एवोत्तरार्धस्यापि न तात्त्विकमेदपरत्वं ॥ यस्तु तस्तु
तयोरन्यः पिपल्लुत्वादृतीतिसत्यमनश्मन्नन्यो मित्राकर्शतीत्यनश्मन्नन्यो पश्यति ज्ञस्तावेतौ सत्यक्षे
ब्रज्जाविति पैंगिरहस्यब्राम्हणे अस्य सं त्रस्य सत्यक्षे ब्रज परत पाध्याख्याना आस्य मंत्रस्य जीवेश मे
दपरत्वं ॥ सत्यक्षे ब्रजौ बुद्धि विभु धत्साक्षिणौ ॥ अथ समाने पृक्षे पुरुषो निमग्नो ऽ नीशया शोचति मुद्गमा
नः ॥ जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति पीतशोक इत्युत्तरमंत्रे जीवेशयोः प्रतिपाद्यमानत-
यानंदक रूपाया स्यापि जीवेश्वर परतै योचिता ॥ न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥ सत्वं प्रकृति जै
र्मुक्तं यदेभिः स्यात् त्रिभिर्गुणै रित्यत्र देवेष्विति पदसममिध्याहारसत्यपदस्य जीवपरतायाः ॥ यस्त्यात्यनः
कारयितानं क्षे ब्रज मचक्षते इत्यादौ क्षे ब्रज पदस्य परमात्म्यपरतायाश्च प्रसिद्धत्वादिति चेन्न ॥ तावेतौ सत्व
क्षे ब्रज्जावितु त्क्वात् देतत् सत्वं येन स्वप्नं पश्यत्यथ यो यं शरीर उ पद्रष्टा सक्षे ब्रज स्तावेतौ सत्व क्षे ब्रज्जाविति
सत्यक्षे ब्रज पदयोः श्रुत्यैव प्रबुद्धिर्जीव परतया व्याख्यातत्वेन तयोर्जीवेश पदस्य कल्पना संभवत् ॥ मनसस्तु
पराबुद्धिरिति स्थाने मनसः सत्वमुत्तममित्यन्यत्र दर्शनात् बुद्ध्यापि सत्वशब्दः प्रसिद्धः प्रधानक्षेत्रज्ञप
तिर्गुणेश इत्यादिषु क्षेत्रज्ञपदं जीवेपि प्रसिद्धमिति नाप्रसिद्धार्थकल्पनं ॥ न च येन स्वप्नं पश्यति तत्सत्व

मित्यत्र येनेतीत्यंभावेतृतीयातद्याच यदुपहितपरमात्मा स्वप्नप्रशयतीत्यर्थे जीवोपहितपरमात्मनः
स्वप्नदर्शनोपाधिभूतो जीव एव सत्वशब्दो नाच्यते ॥ अथ योपमित्यत्रापिशरीरपदेन परमात्मैवोच्यते इ
ति याच्यं ॥ येनेत्यस्य करणार्थत्वेन कारकविभक्तित्वसंभवे इत्यंभावार्यकोपपदविभक्तित्वस्यान्याप
त्वात् ॥ उपपदविभक्तैः कारकविभक्तिर्बलीयसीति नियमात्पुनः स्वप्नप्रशयतीति ऋजुनिर्देशेनेव जी
वलाभे येनेति निर्देशस्य निरर्थकं किं कल्पनापत्तेश्च शरीरपदस्य च शरीरभ्योभयेपि हि मेदेनैव नम
धीयते अनुपपत्तेस्तु न शरीर इति सूत्रं योजीवि एव सूत्रसिद्धेरसति प्रमाणात्तरेकं यंचित्परमात्म
परत्वस्य कल्पयितुमशक्यत्वात् ॥ न च समाने पृक्षे पुरुषो निमग्न इत्युत्तरं यंत्रे जुष्टं यदा पश्यत्यन्य
शक्तिज्जीवान्येन ज्ञानस्य मोक्षहेतुत्वोक्त्या जीवेशापरत्वावगमात्तदैकसूत्रायापतथा कल्पनमित्यपि
स्मरमित्यं ॥ जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमिति ध्यायेत्कस्मादप्यमित्याकांक्षायां शरीरादप्यस्यात्मानं
पश्यतीत्यर्थ एव प्रकृतोपपत्तौ विवक्षितः न स्वस्यादप्यमीशं पश्यतीत्यर्थः कुत इति चेत्समाने पृक्षे पुरु
षो निमग्न इति पूर्वार्धे निमग्नपदेन शोकहेतुत्वात् शरीरतादात्म्यस्योक्तत्वेनेह धीतशोकताहेतुत्वं
यामिति पाद्यमानस्य दर्शनस्य शोकहेतुदर्शनविरोधिन एव च कथ्यत्वात् देहतादात्म्यप्रमेच देहाप्य
ताज्ञानमेव विरोधि ॥ यदि तु अन्यमीशमिदं स्वस्यादप्यपरमेष्ठं परं पश्यतीत्यर्थो विवक्षितः स्यात्

दापूषाधिदेहनिमग्नत्वादिप्रतिपादनं त्यर्थमेव स्यात् ॥ न रत्नाभ्यस्यानुपयोगश्च स्यात् न हि त्वभिन्ने-
 श्वरज्ञानं विशोकता हेतुरित्यत्र देहतादात्म्यभ्रमः शोकहेतुरिति प्रतिपादनं उपयोगीति स्वमेव संके-
 नापि यत्कुदेहमिन्नात्मज्ञानं विशोकहेतुरित्यस्युपगमे तु उपपन्नतापूषाधिपपुल्वते यतो देहात्मत्व
 भ्रमः शोकहेतुरतो न द्विरोधिदेहाद्विविक्तात्मज्ञानं विशोकहेतुरिति ॥ केचिन्नुग्रहेन भ्रुतिविरोधेन द्वास्त-
 पणासिपुजासत्त्वायासमानं वृक्षं परिषत्त्वजाते ॥ तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्वनभ्यन्यो अभिचाकशीति
 त्वादिभ्रुतीनां अचूत्वादिना लोकाभ्रमसिद्धेश्वरमिन्मजीयानुवादेनानूत्वाभाषणं गृह्य रूपतापि धा-
 यकत्वेन न भेदपरत्वं दृश्यते हि यस्तु नो भेदं दक्षिणी कुर्वन्मपि सूर्यः समुद्रनीरवासिनां समुद्रादुदेतीति न
 त्ययात्तादृशलोकासिद्धिस्तमानुवादकत्वं ॥ यउदगान्ग्रहोर्णवादिह्माजमानः सञ्चिज्जल्यमभ्यात् ॥ समा-
 वृषमोखोहिनास्तः सूर्यो विपश्चिन्म न साधुनानु ॥ नैस्ते दुधंतमादित्यं नस्तं यंतं कदाचन ॥ नोपरक्तं न यारिच्छं
 न मध्वं न भसौ गतमित्यादिभ्रुतिस्मृतीनां ॥ न च भेदभ्रुतिविरोधाद्वैतभ्रुतिरेवात्यपरापरोपदर्शितगौ-
 णा भेदपराकिंन स्यादिति वाच्यं ॥ भेदभ्रुतेः अत्यस्तसिद्धमेदानुवादकत्वेन हीनबलत्वात् न भवानुरोधेनै-
 वदुर्बलस्य नेपत्वात् ॥ न चेशानुयोगिकजीपहेरस्य भत्वलोणाप्राप्त्या नानुवादकत्वमिति निशंक्यं ॥ जीवे ई-
 श भेदस्य मत्वस्तसिद्धतया तदन्यथानुपपत्तिरिति सिद्धेशानुयोगिकजीपशेदस्य भित्तमत्वमिति सिद्धतुल्यकक्षत

याज्ञातज्ञापकत्वलक्षणानुवादत्वापपत्तेरेतेन प्रत्यक्षस्य भाषणान्नतिलोऽन्नेदानुवादकत्वमनुतेरिति
निरस्तं ॥ अनुवादकत्वाभावेपि बाध्यावहारिकमेदपरत्वेन म्रुतेर्नाभेदविरोधित्वं मतीयमानार्थेचाभेदम्रु
निविरोधेन भेदम्रुतेरप्रामाण्यस्यार्थवादवाक्यवदित्वादितिवदंति ॥ किंचान्यत्पत्यव्यपदेशः ॥ अभेदपि
रोधीनित्वयानयकुंशक्यं प्राणमयादिषु अन्योत्तरआत्मेत्याद्यन्यत्वव्यपदेशोपि प्राणमयादीनां ब्रह्मभेद
स्यान्नमयादीनां पंचानामपि ब्रह्मत्वमिति पदतात्पयेष्यमाणत्वात् ॥ अगन्योऽथन्यदाब्देन तथैकोवदुरूप
वान् ॥ प्रोच्यते भगवान् विष्णुरैश्वर्यान्तपुरुषोत्तम इति पचनेन न निर्वहस्यत्वया कृतत्वाच्च तन्व्यायेन जी
वेशावात्मा सेन करोति मायाचाविद्याचस्वयमेव कथं तति म्रुत्युत्पनु सारेण मायापि द्याकृतजीवेशयोर्भेदमा
दाय जीपि ब्रह्मान्यत्पत्यपदेशोऽपि तथोऽस्त्यरूपाभेदे बाधकाभावात् ॥ न हि ब्रह्मणि ब्रह्मान्यत्वव्यपदेशात्
जीपि ब्रह्मान्यत्वव्यपदेशो विशेषः कश्चित् सूक्ष्मपचः येन स एवाभेदविरोधी सनेति वक्तुं शक्ये तंत उपपत्तेर्भिरू
पितत्वाच्चेति दिक् ॥ व्याचिख्यासितस्य वेदांतमीमांसाशास्त्रस्येदमादिमं सूत्रं ॥ अथातो ब्रह्म जिज्ञासेति
॥ तत्राथ शब्दः वेदांतमीमांसाशास्त्रनारंभणीयं पूर्वेोक्तरीत्या विषयप्रयोजनयोः संभवैपि प्रमाणाभावे
नाधिकार्यभावादिति शंका निराकरणाय नित्याभित्यवस्तु विषेकभोगमात्रागशमदमोपरममिति
क्षासमाधानानंतर्पतदर्थः तथा च तद्यथेह कर्मचितो लोकोऽक्षीयते एवमेवास्यास्य पुण्यचितो लोकोऽक्षीय

ते ॥ नास्त्यकृतः कृतेन ब्रह्मणो निर्वेदमायात्वं ज्ञानोदात्त उपरतस्ति तिस्रुः समाहितो मूल्याऽत्मन्ये वा
 न्यानं पश्येत्तरति शोकमात्मविदित्यादि श्रुतिप्रमाणकोविदेकादिमानधि कारी आनतर्पप्रतियोगित
 या विवेकादिप्रतिपादकाथशब्देन सूचिन इति नोक्तं कापसरः ॥ यद्यपि तद्विजिज्ञासस्वेत्यादिविचा
 रविधायकविधिसममित्याह तोक्तवाक्यैरेव तादृशाधिकारिविषयप्रयोजनादीनां ज्ञातुशक्यत्वाद्यर्थ
 भिदं सूत्रमिति शंका संभवति तथापि तादृशाधिकार्यादि श्रुतीनां स्वार्थमिर्णयिकसूत्रा भावकिं विवेकादिमा
 नधिकारी उतान्यः वेदांताः किंपूर्वतन्त्रेण गतार्थाऽऽज्ञागतार्थाभुक्ति किं स्वर्गादिलोकप्रामिरुतां हूतानं दात्म-
 स्वरूपस्थितिरितियादिविप्रतिसमुद्भूतशंका नामापाततस्तादृशाश्रुत्यर्थज्ञानेनानिपृते स्तन्निर्णाप-
 कन्यायप्रदर्शनात्मकैतत्सूत्रारंभोऽवश्यकः ॥ एतेन मंगलानंतरारंभप्रश्नफलत्वेऽप्यथोअपेति बहु
 व्यर्थेष्वनुशिष्टस्याथशब्दस्यानंतर्यार्थिकत्वमेव कुत इति शंका न प्रकाशः ॥ अर्थतिराणाचप्रकृतेनुप
 युक्तत्वं श्रीमद्भाष्यकारश्चरणौ दर्शितं तदिह परोक्तदोषोत्थायानूद्यते ॥ तत्राथशब्दः आनंत्यार्थः परि
 गृह्यते नाधिकारार्थः ब्रह्मजिज्ञासाया अनधिकार्यत्वात् इति भाष्यं ॥ यद्यपि जिज्ञासाशब्दावयवार्थज्ञा
 नेच्छया आद्यकृतिविषयत्यरूपारम्यत्वासंभवेपि विवरणरीत्या जिज्ञासाशब्दस्य विचारलक्षण-
 कर्त्तव्यं तस्माद्विहितविचारस्यारम्यत्वं संभवत्येव शास्त्रे स्वरूपप्रमाणसाधनफलान्यतममुत्वेन विवा

रस्याद्येभ्यधिकरणं क्रियमाणत्वात् ॥ न चारंभाप्रतिपादनेपि आरंभादेव तद्वत्तान संभवात्तद-
 र्थकपदानर्थव्यंशक्यं ॥ त्वामस्मिन्मिदुषांसमवायोन्नतिष्ठति अहं ते संप्रय ह्याभि इत्यादौ
 अहं मस्मिन्मिदुषांस्त्व्यादेरानर्थक्यपरिहारायामोपदेशरूपतया परिणामदुष्यमानार्थस्यावश्यं क-
 र्त्तव्यत्वं ज्ञेयं कृतं यातस्त्रयो गोर्था नित्यालंकारिकोक्तरीत्या भारंभप्रतिपादनं भारंभोपरक्ताधि-
 कार्यादिकमभिव्य नन्तीत्यर्थं घदेव तदिदं ति शंका संभवति ॥ तथाप्युक्तरीत्या आनंत्यार्थकत्वे-
 अप्रधिकारिविशेषलाभसंभवे अधिकारिसामान्यबोधने अस्त्वारस्यात् तथाच विचारस्य प्रयोजना-
 धिकारिविशेषानवगमनौ अनधिकार्यत्वात् मेज्ञावदनुपादेयत्वादितीत्युक्तमाख्यार्थः एवं चारभ्यत्वे-
 न तदभिधानेपि विचारमयोजनाधिकारिविशेषादेरन्यस्मात्सौत्रपदादलाभेन तेषां चावश्यं च-
 क्तव्यत्वेनाप्यशङ्कस्याधिकारिविशेषप्रतिपत्त्युपयोग्यानंत्यार्थकत्वमेव युक्तमिति भाष्यता-
 त्पर्यं ॥ यत्तु चं द्विकायां उक्तविवरणरीत्या अधिकारिविशेषतद्विशेषपात्रं योजनं लाभाया
 यशङ्कस्यानंत्यार्थकतामश्नुधुन तावत्विचारविधौ त्वत्वे मुहुरधिकारीमौल्यश्च फल-
 मिति युक्तं ॥ विचारो मोक्षसाधनतयान प्राप्त इति तद्विधेरपूर्वविधित्वापातात् ॥ मुमुक्षो-
 रपि ज्ञानकामज्ञाविनापि चरिष्यन्ममूनेस्त्वच्यने च व ह्यमाप्नोतीत्याज्ञानकामनानुपपत्तेभ्यनापि विना

रे अग्रपुते स्वन्यते च वक्ष्यमाणरीत्याज्ञानकामनानुपपत्तेऽन्यनापि विचारविधौ ज्ञानकामोधिकारी ज्ञाने
च फलमिति पुक्तमध्ययनविधेर्ज्ञानकामनाधिकारं निषेधतात्त्वया अज्ञाते ज्ञाने कामनाया अयोगात् ज्ञा-
तज्ञाने च तदवच्छेदकविषयस्यापि ज्ञातत्वेन पुनस्तदज्ञानकामनाया अयोगादिति पुक्त्या ज्ञानकामना-
निषेधादिति दूषणमुक्तं तदेव तूष्णीपरिवरणग्रंथः अथ शङ्कार्थविचारे अथ शङ्कार्थस्वारंभार्थफलत्वे-
धनिबन्धनं वेति न विद्मः ॥ तथा हि पूर्वापरिवरणग्रंथः अथ शङ्कार्थविचारे अथ शङ्कार्थस्वारंभार्थफलत्वे-
ऽन्येन साधनसंपन्नोधिकारी न लभ्येत तत्समर्पकाभावादित्यभिधापयेद्वध्ययनविधौ योधिकारी स एव-
विधिना त्वफलार्थबोधायास्ति सेविचारेऽपि अभिष्यतीत्याशंक्यार्थबोधोपादि अध्ययनविधिमाव्यो मवे
नैदैव विचारस्याध्ययनविधिप्रयुक्तत्वं भवेदित्यध्ययनविधौ योधिकारी स एव विचारेऽपि स्यात् तदेव न
अर्थावबोधस्याध्ययनविधिमाव्यवेदजन्यत्वादित्याद्यभिधायाध्ययने दृष्टफलाया विबोधकाम एवाधि-
कारिति शङ्का निराकरणाया र्थज्ञानाभावे तद्धर्मिके ह साधनताज्ञानाभावे न च्छाया अनुदयेन तदिच्छाया
उद्देश्यविशेषणत्वा संभवमुक्तेः ॥ उपदेशादेवाग्निहोत्रादियाक्यार्थविशेषाः प्रतिपन्नत्वाद् इति चेत्
हि वाक्यार्थविशेषज्ञानानां सिद्धत्वात् तत्र कामना संभवेत् ॥ अथोपदेशिकज्ञानस्याप्रमाणत्वात् तत्प्रम-
णत्वज्ञानं काम्यत इति चेत् अत्राग्राण्ये निश्चिते तत्र तन्निर्णयकामना योगात् प्रत्यर्थस्य विप्रममात्रत्वा

दौपदेशिकस्य संदिग्धे प्रामाण्ये तत्त्वामाण्यविचारस्यैवावसरोनाध्ययनस्येति विपरणयं यः ॥ तत्र हि
अर्थज्ञानमुद्दिश्याध्ययनं विधातुं शक्यं अग्निहोत्रादिविशेषार्थनिर्णयं विना तत्कामनायोगात् त-
न्निर्णयस्य वृत्तये च न तस्योद्देश्यता सिद्धत्वात् ॥ जातेऽपि निर्णये तत्त्वामाण्यसंदेहात् तत्त्वुदासाया
ध्ययनविधिरित्यपि पक्वमशक्यं ॥ विचारैकसाध्यायाः प्रामाण्यसंवायनिवृत्तेरप्रामाण्यज्ञानात् संदि-
तनिर्णयस्यैवाध्ययनमात्रासाध्यतया तदुद्देशेन तद्विधानाप्रोगादिति रीत्या ज्ञानकामनाधिका-
रित्वमध्ययनविधेर्निराकृतमिति गम्यते ॥ न चैतावता परोक्षज्ञानकामनामात्रं निश्चितं विचारसा-
ध्याप्रामाण्यशंकाद्वामावविशिष्टत्वेन तत्कामनाया बाधेनापि सूपादत्वात् ॥ विपरणा एव जिज्ञासा
पदार्थविचारे ततश्च भ्रमनिषेधस्तु जिज्ञानमिष्यमाणं संदिग्धे निश्चयफलं वा परोक्षेऽपरोक्षफलं वै-
व्यते तच्चोभयं प्रामाणादिविचारप्रपञ्चसाध्यमित्यादिना परोक्षज्ञानेऽपि कामनायाः स्पष्टमभिधानाद्युक्तमे-
व विचारविधेर्मुमुक्षुस्त्वधिकारिकत्वं विपरणमते ॥ यदपि चंद्रिकायां परोक्षज्ञाने कामनाया अयोगेऽपि
परोक्षेण प्रतिबत्वा परोक्षेण वा ज्ञानेन ज्ञातममहावच्छिन्नेऽपरोक्षज्ञानेऽपि तथा परोक्षज्ञाने वा काम-
नाविचारविषयधिकारिविशेषणमस्त्वित्याशंकेच्छाया अपरोक्षत्वात्तदवच्छेदकज्ञानावच्छेदकवि-
षमस्याध्यपरोक्षत्वादित्येच्छासमकालवर्त्य परोक्षज्ञानस्य विचारसाध्यत्वानुपपन्निरिति दूषणमु-

के ॥ तदपि न सम्यक् ॥ अपरोक्षेच्छावच्छेदकज्ञानावच्छेदकविषयस्यापरोक्षत्वे अपरोक्षेच्छावच्छे-
 दकज्ञानावच्छेदकनया धर्मदीनामप्यपरोक्षत्वापत्तेस्तथानियमाभावात् ॥ अविद्यानिवर्तकतावच्छे-
 दकशक्तिविशेषित्वेन तादृशशक्तेरसिद्धतया तद्विशिष्टज्ञानस्य मागसिद्धतया च तद्ज्ञा-
 ने कामनायां बाधकाभावाच्च ॥ एतेन अवगणसाध्यस्य परोक्षज्ञानस्य मतवत्त्वापरोक्षज्ञानस्य वा प्र-
 वणात् मागसिद्धत्वेन तदधीनाया अपरोक्षज्ञानादौ कामनाया अवगणविध्यधिकारिविशेषणत्वायो-
 गाः ॥ न च कामना हेतु परोक्षज्ञानादिकं अवगणान् प्रागापातमतीतिदृशायामेव सिद्धमिति याच्यं ॥ त-
 स्यादशायां निश्चयरूपस्य तस्या संभवात् ॥ न हि वेदांतपेद्यं सर्वपरोक्षज्ञानादिनानि निश्चित्यापरोक्ष-
 ज्ञानार्थमवर्तते संदेहरूपस्य च तस्य तस्यादृशायामेव सिद्धत्वेऽपि संदेहे न ज्ञातब्रह्मापच्छिन्नपरोक्षनिश्च-
 य एव कामनोपपत्तिः ॥ निश्चिते निश्चयकामनाया अदर्शने न तस्यां निश्चयविषयकसंदेहस्यैव तत्र
 हेतुत्वादिति चंद्रिकोक्तदूषणं परस्तं ॥ निश्चितेऽपि निरुक्तशक्त्यादिविशिष्टत्वेन निश्चयकामना-
 यां बाधकाभावात् ॥ परोक्षे निश्चयसामान्यकामनापि नास्त्यभते प्रतिषिद्धेत्युक्तं भाक् ॥ अवगणययो-
 जककामनायां अवगणसाध्यस्य विषयत्वेऽपि हेतुत्वाभावेन तत्सत्तायाः प्रागनपेक्षणात्तादृशज्ञातज्ञा-
 नस्यापेक्षितत्वेऽपि तमेव यदिदत्वातिमृत्युमेति तत्र ति शोकभास्यपितृब्रह्मविदाज्ञोतिपरमित्यादि

वायैव ब्रह्मज्ञानस्य मोक्षकारणत्वप्रतिपादकैस्तत्पत्तिरूपपृथक् एवेति न किंचिदपि दूषणं ॥
 यदपि चंद्रिकायां किंचसंदिग्धस्थापयादिविशेषापरोक्षज्ञानकामनातद्विशेषधीधूर्विका स्यादिति दू-
 षणमुक्तं तदसंदेहः ॥ यादृशविषयविशेषितज्ञाने कामनातदृशविषयज्ञानस्य आगपेक्षितत्वापगा-
 मात्स्थाणुविषयकमत्यसंभ्रूयादितोच्छायांचस्थाणुत्वप्रकारकज्ञानापेक्षास्त्येवस्थाणुत्वविशिष्ट-
 दमर्थविषयकमत्यक्षं भ्रूयादितोच्छायां मपि तद्विज्ञानं संशयसाधारणमपेक्षितमेव ॥ अथैवमग्निहो-
 त्रादिविषयकसंशयबलात्तन्मिथ्ययकामनोपपत्तौ तन्निराकरणविपरणाकतुरसंगतस्यादिति चेन्न-
 ॥ औपदेशिकज्ञानं शाब्दत्वात् संशयरूपं एवं विशेषणतावच्छेदककोटयं दोषं दशया त्वकज्ञानमनुभवविरोधमि-
 तिमते इदमर्थे स्थाणुत्वसंशयदशायां स्थाणुत्वेन रूपेणोदमर्थस्य ज्ञाने विशेषणत्वं न संभवति तद्धेतोर्विशेष-
 णतावच्छेदकप्रकारकविशेषणवत्तानि म्यपस्थाभावादिति तादृशकामनानिर्वाहाय तादृशानि म्यया त्वकज्ञानमे-
 वावरयमभ्युपेयं तादृशानि म्यया भावे तादृशकामनापि नास्तीति मतविशेषाभिप्रायेणैवाग्निहोत्रादिविज्ञान-
 कामनानिराकरणात् ॥ यदपि चंद्रिकायां परोक्षज्ञाने कामनानंगीकारे धर्मविचारे मयूतिर्न स्यादिति दूषण-
 मुक्तं ॥ तदपि उक्तमकारेणानि म्ययकामनया संशयनिवृत्तिरिति कामनया संज्ञातानि म्ययज्ञाने अप्रामाण्य-
 शंका निवृत्तिरिति कामनया धर्मविचारे मयूति संभवान्निरस्तमेवेति विचारविधेर्ज्ञानकामनाधिकारि-

कृत्यमुपपन्नतरमेवेति संक्षेपः ॥ यदपि चंद्रिकायां पिचारविधौ त्वत्पक्षे मुमुक्षुरधिकारी मोक्षश्च फल-
 मितिनयुक्तं पिचारस्य मोक्षहेतुतया अत्रासत्त्वेन तद्दृशानंश्रवणविध्यस्युपगमे अपूर्वविधित्वापाता
 दिति दूषणमुक्तं तदपि विपरणाप्राप्तानवबोधनिबन्धनं ॥ पिचारविधेर्मोक्षफलकत्वं न हि धेर्नियमविधि
 त्वंचवर्णयितो विवरणाकारस्य ब्रह्मसाक्षात्कारद्वारेणैव मोक्षस्य श्रवणरूपविचारफलकत्वस्याभिमेत-
 त्वात् ब्रह्मसाक्षात्कारेश्रवणस्य हेतुत्वं च श्रोतव्याथसाक्षात्कारेणैव विचारात्पक्षश्रवणस्य हेतुतायाः
 षड्जादिसाक्षात्कारहेतुगोर्धर्पशास्त्रश्रवणादोसिद्धत्वादेव सिद्धमिति नापूर्वविधित्वप्रसंगः ॥ नच
 श्रोतव्यार्थसाक्षात्कारेश्रवणस्य हेतुत्वमिति न नियमः संमर्थयति धर्मशास्त्रश्रवणेनैव मिचारादिति वाच्यं
 ॥ पिचार्यमाणापरोक्षयोग्यार्थसाक्षात्कारेतादृशार्थकशास्त्रविचारात्पक्षश्रवणत्वेन हेतुत्वमिति नि-
 यमस्याबाधितत्वात् ॥ कार्यदिशि पिचार्यमाणेति विशेषणाद्दिचारां विनापि योगाजनादिनोत्पन्नस्वर्ग
 निःश्यादिसाक्षात्कारेनैव मिचारः ॥ अथैवमपूर्वविधित्वाभावेपि नियमविधित्वमनुपपन्नमेव पाक्षिका
 प्राप्तौ अत्रांतराश्रवणफलकविधेरैव नियमविधित्वात्पाक्षिकाप्राप्तिश्च साधनांतरमासाधेयनत्वा
 त्प्रज्ञानेसाधनांतरप्राप्तिः सुपचारूपादिरहितेति विशेषेचात्मनिमत्पक्षानुमानादेः प्रमाणांतरस्याभासे
 रिति चेदत्र केचिद् ॥ यथापूर्वपित्रीहि विधौषेषु न स्वपिदलनादेरमासावपि प्रीतिहिंसा मान्ये तस्यास्याय

थात्रीहीनपहंतीतिनियमविधिः तथानिर्विशेषात्प्रज्ञानेसाधनानरात्रासावपिसविशेषप्रवृत्तम-
माणस्यश्रुद्धमपिविषयइतिसविशेषनिर्विशेषानुस्यूते आत्मनिसामान्यतस्तत्त्वास्यानियमवि-
धिः स्वरूपएव ॥ नचत्रीहीनपहंतीत्यत्रत्रीहिपदमपूर्वीयद्रव्यपरंननुत्रीहिमात्रपरंतथासतिययैषुअ-
वधातऔपदेशिकेनस्यात् अतिदेशेननीवारैषुअवधातसिद्धिश्चनस्यात्साहियेनयेनदर्शाद्यपूर्वसा-
धनद्रव्यमुपकृतंतेननेनपिकृत्यपूर्वसाधनमुपक्रुयार्दित्यतिदेशेनवक्तव्यात्रीहित्वेनद्रव्यविक्षेपितेसा-
नस्यादिनिनवमे सिद्धानितंतथाचापूर्वीयद्रव्यएवविदलनादिमासेवर्क्तव्यत्वात्त्रीहि सामान्येतत्त्वा-
स्यानियमविधिरितिनयुक्तमितिवाच्यं ॥ नियम्यमानावधातस्यापूर्वीयद्रव्यमात्रविषयत्वेपिसामान्य-
विषयकमात्मैवनियमोपपत्तौविशेषमासेनपेक्षणात्सजातीयैर्प्राप्त्यापिपदासजातीयांतरनियमः तदा-
किमुवक्तव्यमेकस्मिन्नेवात्मनिअपस्थाविशेषेणमानोतरप्राप्त्याविशेषांतरनियमविधिरित्यधिक-
महेतंसिध्यादौद्रव्यमित्याहुः ॥ परंतुयथामंभार्यज्ञानस्यकल्पसूत्रात्मीयसंग्रहवाक्यादिनापिआ-
प्तत्वेनपक्षेअत्रासमंत्रजन्यत्वेनियम्यतेअत्रैरवमंभार्यस्मृतिरितितद्द्रव्योक्षहेतुनयाभिमतमहसा-
क्षात्कारस्यवेदांतमूलकस्त्रीशूद्रादिसाधारणस्मृतिपुराणादिनाप्राकृतभाषादिनिर्मितग्रथादिनाच-
प्राप्त्यापक्षेअत्रासवेदांतश्रवणंनियम्यतेवेदांतश्रवणेनैवात्मज्ञानंसंपादयेदिति तस्माद्ब्रह्मणोनापे

दिक्मधीयनइति श्रुतेः श्रोतव्यः श्रुतिवाक्येभ्य इति त्स्मृतेभ्य ॥ अथैवमिति हासपुराणाभ्यांवेदसमुप
 बृंह्यैदिति त्स्मृतिविरोधः अविचारितेनैतहासादिना तदुपबृहणायोगादिति चेन्न ॥ आपातमर्तन
 विरोधेन वेदान्वाक्यानां तात्पर्यसंशये तात्पर्यनिर्णयायेति हासादिविचारस्यापेक्षायामपि ब्रह्मज्ञाने
 तदपेक्षाविरहान् अतएव वेदसमुपबृहयेदित्येवोक्तं न तु वेदार्थजानोयादिति वदन्ति ॥ एतेन भाग्यमति-
 रीत्याजिज्ञासाशङ्कस्येच्छावाचकत्वेपि आर्थिकाथेन विचारणाभ्याहृतस्य कर्तव्यपदस्येव श्रुतस्याधि-
 कारार्थकाशङ्कस्याप्यन्योस्तु ॥ यथोक्तं फलतरो आर्थिके चास्मिन्नर्थे कर्तव्यपदाभ्याहारइति ॥ नचा-
 र्थिकेनाभ्याहृतस्यैवान्वयोन तु श्रुतस्येत्यत्र किंचिन्निर्णयामकमस्ति सौर्धे चरुं निर्वपेत् ब्रह्मवर्चसकाम
 इत्यादौ द्रव्यदेवतासंबंधेनाक्षिप्तेन यागेन यदाग्नेयोहाकपालोभवतीत्यादौ भवताक्षिप्तमावनयाचवि-
 धिप्रत्ययान्वयदर्शनादिति चंद्रिकोक्तदूषणंपरास्तं ॥ तथा सत्यधिकारिविशेषाद्यमतीतेः नापिमंगला-
 र्थः मंगलस्य वाक्यार्थे समन्वयाभावादिति भाव्यं ॥ तत्र पदार्थे एव वाक्यार्थे समन्वयीयते न चेहमंगलमथ-
 राहस्यवाक्यं लक्ष्यं वा किंतु मृदंगध्वनिवदथशङ्खकार्यमिति निबन्धग्रंथः ॥ यत्तु चंद्रिकायां मंगलस्याथ
 राह्वार्थत्वाभावे तस्य वाक्यार्थे समन्वयाभावस्य हेतुत्वं तत्त्वान्नोयशहा र्थत्वाभावस्य हेतुत्वोक्तौ अन्यो-
 न्याश्रयइति निबन्धरीत्याख्याख्याने दूषणमुक्तं तदसत् ॥ आथमिफस्याथशङ्खकार्यत्वाभावस्य तच्चात्पर्येणो-

चरत्वाभाव रूपतया अन्योन्याश्रयतापिरहान् अन्यथा प्रकृतता यथाह स्वार्थं परत्वाभावेपिन द्वाचक-
तायादुरूपकपतयानाधिकारार्थ इत्यादेरप्युभय संमतस्यासंगतत्वापातात् ॥ वाक्यार्थे समन्वयाभा-
वादित्यस्याधुनिकलक्षणग्रहाद्यजन्या यथाह दृष्टितवाप्यजन्यबोधविषयत्वाभावादित्यर्थ इति न श-
क्योतरापकाशः ॥ इदं च मंगलानन्तरेत्यादिकोशस्य मंगलार्थकत्वांशेन प्रामाण्यं भूलाभावात् तत्त्वान्मा-
गलिकानुभाषित्यत्र मंगलप्रयोजनकताया एवोक्तत्वादित्यस्युपेत्य ॥ उक्तं च परेणापि अस्माभि-
रप्यानन्तरीमिधेयोऽयं शब्दः श्रुत्या मंगलप्रयोजन इत्यंगीक्रादिति ॥ अथेत्यनेन मंगल-
स्याप्रतीतेरिति च ॥ विप्ररणेतुकोशस्य मूलत्वेपिन ह्यतिवाक्यार्थे समन्वयस्तु कर्त्रादिभावेन वैष्यधि-
करणेन जिज्ञासान्वयस्य बाधितत्वात् ब्रह्मजिज्ञासामंगलमिति सामानाधिकरण्यात् न तदन्वयेनिर-
र्थकस्तु त्वनुवादत्वापत्तेः श्वनोपपत्तेरित्युक्तं ॥ पनुचंद्रिकायां स धूमो गिरिः साम्निक इति यत्तद्वैक्ष-
तेर्नाशहृषित्यत्र त्वत्वे अशहृषित्यतिवच्यं मंगलत्वात्कर्तव्येति हेतुत्वेनान्वयोपपत्तेरिति ब्रह्मजिज्ञा-
सामंगलमिति सामानाधिकरण्येनान्वयेन निरर्थकानुवादत्वमिति दूषणमुक्तं तदप्यसत् ॥ अथ-
साधननामात्ररूपस्यान्यस्य वापदाथोत्तरसाधारणस्य मंगलत्वस्य हेतुत्वेन सर्वत्रो विरक्तमुमुक्षु-
कर्तव्यता रूपं प्रकृतं साध्यान्नानुपपत्तेः न हि यद्विषयत्वात् सर्वतो धूमयानिति वाक्यप्रभागा एतन्नत्व-

हेतुस्तस्य विवेचकांस्तद्वृत्तयेषः। अथोपशेषसाधनत्वं तु न भंगलत्वं सर्वभंगलसाधारण्याभावात् ज्ञाना-
दिरूपश्चेयोपशेषसाधने कर्तव्यत्वान्वयबाधाच्च ॥ एवं कस्यचित्प्रमृष्टप्रस्तुनत्वात्प्रमृष्टजिज्ञासाह-
त्वे निप्रतिपादनस्यानुपपद्यतेत्यात् ॥ तथा सत्यवस्थापेक्षिताधिकारिगोषाद्युपनीतेऽन्यथा-
त्त्वमप्योरथशङ्कार्थत्वं ॥ मरुतापेक्षापाश्च फलन आनं तर्थाव्यतिरेकादिनिभाष्यं तदित्यमवतार्यं ॥ न
न्यथैषज्योतिरेतेन सहस्रदक्षिणेन यजेतेत्यत्र प्रकृतज्योतिशोमानुवादेन सहस्रदक्षिणा रूपगुण-
वविधीयते न तु कर्मांतरविधानमिति पूर्णपक्षोपपादकत्वेन पूर्वमकृतापेक्षत्वमथ शङ्कस्य वार्तिक-
कृतोक्तं तद्वत्प्रकृतपि किं न स्यादत आहुः पूर्वमकृतापेक्षायाश्चेति ॥ उक्तपूर्वपक्षे आनं तर्थाधिक-
त्वमेवाथ शङ्कस्याभिधेयं आनं तर्थादिपूर्वमकृतापेक्षां गुणविधिपरत्वे चाश्रयदानार्थमस्ति ज्यो-
तिशोभापेक्षानकर्षणरत्वे ॥ नहि कतुः कल्पंतरमपेक्षत इति पार्थिककारीयपूर्वमकृतापेक्षोक्तेरा-
नंतर्पणपर्यपत्तानां दिति तदर्थः ॥ यद्वा तत्राथ शङ्कः आनं तर्थापूर्वमकृतापेक्षाधिकाराणामेकसर्वा-
न्याविषयित्वात्प्रपञ्च्यते नाप्युक्तमेतदलक्षणा नंतरोक्तत्वात्प्रकृतमपेक्ष्य शेषलक्षणा ॥ रस्यनेकुत-
इत्यपेक्षायां मत इति हेत्वपदेशः यस्माद्देवमपि ज्ञानशक्तं शेषलक्षणां पिशातुमिति पार्थिके अ-
थ शङ्कस्य पूर्वमकृतापेक्षायां तत्त्वानुक्तत्वात्तद्वत्प्रकृतैः पि किं न स्यादत आह पूर्वमकृतापेक्षायाश्च

फलत आननवर्त्तयेत्तैरकादिदिशि ॥ नानातोषमंजिकः तातस्तुनमरभ्यान्तावृत्तिः शब्दादित्यंतसहैव सं-
 कर्षणकांडेन विंशतिष्वक्षरं मेकमेकं वृत्तं स्वभित्तिपूर्वोत्तराभांसादोरकपुरुषाद्ये यतामयोजकैकप्रयत्ना
 तयोरध्ययनस्यैकपुरुषकर्तृकत्वसिद्धेः युगपदस्य यनासंभवात् क्रमापेक्षायां यथावधारूपाकं पिनायवागू
 रूपद्रव्यानिष्यत्तौ होमस्यैवासिद्धेर्दृष्ट्याऽग्निहोत्रयवागूराकयोरथार्त्तक्रमआश्रीयते न हतपूर्वमीमांसा
 गतश्रुत्यादिष्वप्यक्रममाणविचारस्य सर्वत्र वेदान्तविचारे अपेक्षितवया विद्याभेदविचारे दाहान्तसादिभिः
 कृतधर्मभेदविचारस्य श्रुतिलिङ्गादिगतमात्रव्यदौर्बल्यविचारस्य च तद्गतस्य तत्रापेक्षितत्वाच्चोत्तरमीमां-
 साया अपेक्ष्यमाणपूर्वमीमांसासैव पूर्वमध्यैयत्वेन माप्रोक्तितथा पूर्वपूर्वाध्यापकपरंपराभासपाठक्रमानु-
 सारेणापि कर्मकांडज्ञानकांडयोर्विचारस्योक्तक्रमएव माप्रोक्तीत्येकदेशिमतं नुसारेण तदाशंकासंगतिः ॥ कर्मविचारा
 रस्य प्रकृतत्वात् नदपेक्षार्थत्वं मेवाथ शब्दस्येत्येकदेशिमतं नुसारेण तदाशंकासंगतिः ॥ कर्मविचारा
 पेक्षानपेक्षयोर्विमतपत्तायपि आनंत्यार्थत्वं विमतिपत्त्यभावाद् उक्तविमतिपत्ते श्वाभेनिरसनीय-
 त्वाद्दानंत्यार्थित्यविचारे न तद्दूषणाग्रहः कर्तव्य इति तदर्थः ॥ न च तर्हित्वदर्थकत्वमेव कुतो नोक्तमिति वाच्यं
 ॥ सिद्धान्ते कर्मविचारस्य ब्रह्मविचारापेक्षणीयत्वानुपगमे न तदनुक्तेः ॥ एतेनास्यैवादि सूत्रत्वेन पूर्वप्र-
 कृतार्थत्वशंका नुदयादिति चेद्विकोक्तदूषणं परास्तं ॥ एकदेशिमतानुसारेण तादृशशंकायां बाधकाभा-

वान् विंशति लक्षणया एकशास्त्रत्वेनोपपत्तिप्रकारश्चाकरोषु स्थष्टः दिङ्मात्रमग्नाभिधीयते ॥ अथानोपार्थं
 ज्ञासेति सूत्रे अथ शङ्खेन कृत्स्नवेदाध्ययनानंतर्यमुच्यते अतः शङ्खस्य कृत्स्नवेदस्य विवक्षितार्थस्य मुख्येन
 दनुसारेण धर्मशङ्खः कृत्स्नवेदार्थपर एव ततश्च वेदविवक्षितार्थत्वाद् द्विचारणीयत्वे उपनिषदर्थस्यापि विचारणीयता प्राप्तैव ॥ अथ वा धर्मशङ्खः अलौकिकश्चेयः साधनतां प्रवृत्तिमिन्नीकृत्य ज्ञोति शोभादिवत् प्र
 मृणोषि शक्त्यैवाभिधायकः एष ह्येव साधुकर्मकारयति तमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषते इति श्रुत्या प्रमृणोपि
 श्रेयः साधनत्वं बोधनात् ॥ ननु श्रेयः साधनतामात्रस्य धर्मपदप्रवृत्तिमिन्नत्वे श्येनादीनामपि धर्मता-
 स्यादिति बलवदनिष्टानुबोधित्वमपि तत्कोटौ निवेशनीयं तच्च न ब्रह्मसाधारण एव हेतुवासाधुकर्मका-
 रयति तं यमधो निनीषत इति श्रुत्या तस्य बलवदनिष्टानुबोधित्वबोधनादिति चेन्न ॥ बलवदनिष्टानुबो-
 धित्वं न बलवदनिष्टाजनकत्वादिरूपं किंतु बलवदभिष्टप्रयोजकश्रेययोगतोद्देश्यताप्रतियोग्यनुष्ठाननिष्प-
 न्तत्वं तद्विशिष्टश्रेयः साधनत्वं धर्मपदप्रवृत्तिमिन्नं तच्च ब्रह्मसाधारणं तस्य नित्यतया अनुष्ठाननिष्प-
 न्तत्वाभावात् एवं चैकप्रतिज्ञाविषयत्वादथातो धर्मजिज्ञासेत्या रम्यानामृत्तिः शङ्खादित्यंतमेकमेव शास्त्रं
 ॥ ननु संकर्षणेन सह षोडशलक्षणिकर्ममीमांसाजैमिनिना कृतांचतुर्लक्षण ब्रह्ममीमांसा बादरायणा-
 कृताजैमिनिबादरायणयोश्च परस्परविरुद्धमनाभिनिवेशश्च स्पष्ट एवेति कथं तदुभयकर्तृकविंशति

लक्षणशएकग्रंथत्वं ॥ किंचिदं द्यतोऽप्यस्ति विरोधः न चाह आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थस्य च तदर्थानां
न स्त्वादभित्यसुच्यते इति सूत्रेणाक्रियार्थानामभावाप्यभाशक्यमिधिनालेकपाक्यत्वात् स्तुत्यर्थेन विधीन
स्युरिति सूत्रेण नैषागोपविधिस्त्यापकत्वेन भाषाण्यं व्यपस्थापितं नैमिनिनाइदं च ये दांत साधारणभावा
यपदस्य वेदभात्रपरत्वात् ॥ बादराचणेन नुशास्त्रयो नित्वादि तिसूत्रेण वेदांतानां भाषाण्यं प्रतिपाद्या
र्थशादाधिकरणोक्तं ये दांतानां क्रियाशेषत्वं पूर्वपक्षीकृत्य ननु सप्रश्नपादि तिसूत्रेण वेदांतानां स्वातंत्र्ये
णाम्बुनिग्राभाष्यं समर्थितमेव पादिषहुविरोध इति न विंशतिलक्षणया एकशास्त्रत्वं संभवदुक्तिकमि
ति चेन्न ॥ न तावत्पिरुद्धमताभिनिविष्टकविकर्तृकत्वमेकग्रंथत्वविरोधिताह शयोरपि हूयोः किंचिद
र्थमुद्दिश्य समग्रं प्रपूर्वकैकग्रंथनिर्माणं त्वोपपत्तेः दृश्यते हि परस्परविरुद्धमताभिनिविष्टयोज्यादि
त्यावामनयोः काशिकाख्यैकग्रंथनिर्माणं प्रत्यग्रं यतस्तु विरोध एव परिहार्यः ॥ अथातो धर्मजिज्ञासेति हि
हेमनिज्ञे एकाविंशतिलक्षणसाधारणी तस्यां धर्मशास्त्रः कर्मब्रह्मसाधारणः ॥ द्वितीया तु कर्मकांडभात्र
विवर्यातस्यां च धर्मशास्त्रः कर्मभात्र परः एकं नापि सूत्रेण प्रतिज्ञाह पमावृत्त्या सूपपादं सूत्राणां मावृत्त्या
नेकार्थकत्वस्यालंकारत्वात् ॥ न चैवं कुत्रापि न दृष्टमिति चेत् ॥ अथानः शेषलक्षणमिति सूत्रे तथा ह हत्वा
तददं हि सूत्रं द्विलक्षणयाः परं शिष्टं यावत् किंच न लक्षणं तत्सर्वं च कुमारव्यमथानः शेषलक्षणमित्यनेना

वशिष्टदशाध्यायीपरत्वेन व्याख्यायतुतीयाध्यायपरत्वेनाभिव्याख्यातं पार्त्तिककृता ॥ तत्र शेषः परार्थ-
 त्वादिनिःसूत्रं यथा द्वितीयप्रतिज्ञायां लक्षणप्रतिपादकतया संगतं तद्धूतचोदनालक्षणोर्ध्वं इत्यपि सूत्रं
 द्वितीयप्रतिज्ञायां तल्लक्षणप्रतिपादकतया संगतं तथा च तेन कर्मणि चोदनायाः प्रामाण्ये द्वितीयप्रतिज्ञया
 प्रतिज्ञाते क्रियासमभिव्याहृतानामेव सिद्धान्तपरत्वेन प्रतीयमानानामप्रामाण्यमाशंक्यविधिस्तावक
 त्वेन प्रामाण्यं व्यवस्थापितं पूर्वमीमांसार्याः ॥ तदसमभिव्याहृतानां सिद्धान्तपरानां प्रामाण्यं व्यवस्था
 पितुमुत्तरमीमांसार्यामिति न ग्रंथतो विरोध इति ॥ यद्वा ननु पूर्वप्रकृतापेक्षां प्रयोगो पाधिं कृत्वा यथा आ
 त्मानित्यप्रथानित्य इत्यादौ अनित्यशब्देन विशेष्यतया अवयवार्थमपेक्ष्यमाणपूर्वमकृतात्मवाचित्वमप्य
 यथा ह्यस्य दृष्टं तद्धूतमकृतेऽपि किं न स्यात् सूत्रे कल्यांतरा नुपन्यासेऽपि सौत्रादशब्दार्थस्यापेक्षितपूर्वस्थिति
 ज्ञासायामानंतयात्मकभेदसंबंधेनान्यथः अथानित्य इत्यादौ तदर्थस्यैव धर्मितया तत्राभेदसंबंधेनानित्य
 पदार्थेन्यथ इत्येतावद्विशेषसत्वेऽपि तस्य कल्यांतरोपन्यासेऽपि यथा शब्दस्यापेक्षितपूर्ववाचित्वं नान्यथेति नि
 यमासाधकत्वात् अहं विचारान् पूर्वकर्मविचारस्य मकृतत्वं पूर्वमुपपादितमेवैकदेशिभतेन ॥ यद्यपि सा-
 मानाधिकरण्यार्थमनुषिक्तस्य धर्मिण अथानित्य इत्यादावपेक्षा यामपि न सोऽथ शब्दार्थः एकस्मिन् वाक्ये-
 व्यात्मनो हि रूपादानवैध्यव्यादि तिशंका संभवति तथापि साभ्रममूलैव न स्यात् आनित्य अथानित्य इति दृष्टान्ते

वाच्येऽप्यं दर्शितं अपि तु हे एते वाक्ये आत्मानित्यं इत्येकेनोक्ते अपरेणाथानित्य इति उक्तानित्य इत्यादि
कं प्रपुल्ल्यते अत एव विप्रतिपत्तिरूपत्व मयेतस्योपपद्यते विरुद्धार्थक नानावाक्यत्व रूपस्यैव तस्य तं
आनेरे उक्तत्वात् ॥ एतेन सूत्रे कल्यांतरा नुपन्यासेन पूर्वप्रकृतापेक्षार्थत्वमथ शब्दस्याशक्यशक्यमिति
कल्यांतरापन्यासेपि सामानाधिकरण्यार्थमनुषिक्तस्य धर्मिण अनित्य इत्यादावपेक्षायामपि न सोऽथ श
द्वार्थः अन्यथा उक्तानित्य इत्यादावपि उतादेरपि पूर्वप्रकृतापेक्षार्थत्वं स्यादिति चेद्विकोक्तं परास्तमित्यतः
आह ॥ पूर्वप्रकृतापेक्षायामिति ॥ अपेक्षितपूर्ववाचिताया इत्यर्थः ॥ आनंत्याव्यतिरेकादिनि ॥ ब्रह्म जि
ज्ञासायास्वहेतुतया अपेक्षितपूर्वविषेकादेरथ शब्दार्थत्वेपि आनंत्यसंबंधेन तस्य जिज्ञासायामन्यप्रस्यया
न्यतया तस्य संसर्गत्वे प्रकारत्वे वा अर्थतो विज्ञासायात् आनंत्यार्थत्वपक्षे योऽर्थः तस्यैव पूर्वप्रकृतपे
क्षार्थत्वेपि सिद्धे रित्यर्थः ॥ नन्वेवं सत्यथ शब्द आनंत्यार्थ एव परिगृह्यत इत्यानंत्यार्थवधारणं कुत इ
त्यत आह ॥ फलत इति ॥ उत्पत्तिवदितेत्यर्थः ॥ अयं भावः अपेक्षितपूर्वस्वविषेकादेरुदासीनसाधा
रणतदव्यवहितोत्तररक्षणवृत्तिरित्यात्मकानंत्यसंबंधेन जिज्ञासायामन्यप्रस्यया च क्षणसंबंधरू
हितोत्तररक्षणोत्पत्तिरित्यात्मकानंत्यसंबंधेन जिज्ञासायामन्यप्रस्यया च क्षणसंबंधरू
प्राप्त्युत्पत्तिरुत्तररक्षणवृत्तिरित्यात्मकानंत्यसंबंधस्य संबंधन्ये विवादात् परिशेषादानंत्यार्थत्वमेवाथ श

हस्येति ॥ विपरणे तु प्रकृतादर्थीदर्थीतरत्यशंकया प्रकृतापेक्षायाश्चेति तावन्नपत्तार्थजग्री
 तरसंहियतः कुतश्चेत्त्वर्थ्यं अवश्यं हि पुरुषः किंचित्कृत्वा किंचित्करोति पुरुष्कलं रणाच्चेदानं न परमि
 धानं विनाकारणत्वासिद्धिरानतर्यामिधाने च प्रकृतादर्थीदर्थीतरत्यस्यानर्थात्तत्रयसिद्धि-
 रितितदभिप्रायो वर्णितः ॥ यत्त्वानंतर्यामिधानेपि वैस्पर्श्यपरिहारार्थमेव प्रकृतस्वहेतु-
 त्वसिद्धेः प्रकृतादर्थीदर्थीतरत्यपरित्यागेनोक्तबीजसंभवः अन्यथा आनंतर्यार्थिकत्वे पितृत्वमित्येभि
 नो हेतुत्वासिद्धेरिति चंद्रिकायां दूषणमुक्तं तद्विवरणमावा नवबोधनिबं धनं आनंतर्योद्दिनतद्व्यव-
 हितोत्तरक्षणवृत्तित्वात्त्रयं भ्राता कनिष्ठस्यानंतरद्वित्यवहारापत्तेः किंतु तदव्यवहितस्य गोत्व
 निकल्पमेव तदेव च मुख्यमन्यत्गौणं ॥ भवति हि तदप्रयोज्यान्तत्प्रयोज्यं मुख्यमिति ॥ एवं च धनं-
 लभते अथ स्त्री भवति क्षिप्तानदी पूर्णजलाय दाथननोति राजोपवना नितीरे ऋशोकपुत्रागरसा
 लसालकपितृजं ब्रूयन् सादिपृक्षैरित्यादावसति बाधके आनंतर्यघटकोत्यनौ आनंतर्यघटितयोनि
 तावच्छेदकापच्छिन्नमप्रयोज्यत्वमतीतैरयशद्वसमभिव्याहारव्युत्पन्निलक्ष्यतया व्यथयशद्वस्थानं तर्था
 र्थिकत्वे विचारमवस्युत्पन्नमिप्रयोजकतावच्छेदकत्वस्य साधनचतुष्टयत्वेऽग्रहणया तादृशधर्मप
 त्स्वरूपेन दीपप्रकलकारणत्वसाधनचतुष्टयसंग्रहं प्रकृतादर्थीदर्थीतरपरत्वे च न व्यसति बलादक्ताथ

लाभइतिविपरणाभिप्रायः ॥ यादृशसमुदायत्वापच्छिन्नान्कार्योसनिर्व्यविहिताव्यभिचरिताचताह
 शसमुदायत्वस्वकार्योमितिप्रयोजकतानवच्छेदकत्वनिग्रमाभिप्रायेणकारणादानंतर्यमव्यव्यपधेरव्य
 भिचाराच्चेतिविपरणेनबाधकसत्यप्रदर्शनायकारणस्याव्यवधिरव्यभिचारश्चोक्तइतिनचंदिकोक्तदुषणोक्त
 रायकाशः ॥ तस्मिद्धमवश्यापेक्षिताधिकारिविशेषमतिपत्युपयोग्यानंतर्यार्थकत्वमेवायदाहस्येति ॥ अ
 धेवमपिकथमधिकार्यादिप्रतिपत्तिरितिचेदित्थं ॥ अथशब्दानंतर्यार्थमिथानेयोग्यतदवधित्वाकांक्षा-
 योश्चवर्णविधिंसूत्रयतस्तत्प्रकरणस्थवाक्यैर्विवेकादीनांभुविच्छत्येवनेषांतदवधित्वमिच्छोपिवेका
 दिस्माधनसंपत्तेश्चवर्णविध्यधिकारनिमित्तत्वायगमात्विचारविवेकादिमानधिकारीज्ञानद्वारामोक्ष
 श्रवचारप्रयोजनमितिप्रवर्तित्वमितिपत्तिरिति ॥ विवकादिस्माधनसंपत्तिश्चयदानंतर्यमथशब्देनोच्यतेतद
 क्तव्यमित्याक्षिप्यउच्यतेनित्यानित्यवस्तुविवेकः इहामुत्रार्थभोगविरागः शमदमादिसाधनसंपत्सुमु
 क्षुत्वंचेत्यादिभाषणदर्शिताग्रह्या ॥ तत्रशमदमादीत्यादिपदेनोपरतितितितिक्षाश्चाग्राह्याः ॥ अथशम
 दमादीन्यादिपदेनापरत्यादेरित्यविवेकादीनामपियद्गणसंभवात्पृथक्पृथुपादानंभाव्यकृतः किमभि
 प्राप्तिमितिचेत्सर्ववाक्शामत्ययव्यायेनयथाग्निहोत्रादिविधीनांसर्वशाखास्तैर्व्यतथासोन्वेष्टव्यः तदि
 जिज्ञासुस्तथातथइत्यादीसंप्रश्नप्रवर्णविधेरकत्वमेवतथाचन्सोन्वेष्टव्यइत्यत्रतद्यथेहकर्मचितोलोकः

स्त्रीयत इत्यादिनास्त्यकृतः कृतेनेत्येतेन ज्ञानफलमोक्षस्यनित्यत्वंकर्मफलस्वर्गादिरनित्यत्व
 भिन्नित्यनित्यविवेकाश्रुतः ॥ विचारसाध्यज्ञानप्रकरणोपरीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्रह्म-
 णोनिर्वेदमायादितिवैराग्यंश्रुतं ॥ अन्यत्रज्ञानोदात्तउपरतस्तिष्ठुःश्रद्धाविनोभूत्वेतिज्ञा-
 त्यादिश्रुतं ॥ ब्रह्मवेदब्रह्मैवमवतीतिफलश्रुतिषुमुमुक्षागम्या ॥ एवंविशकलितानाम-
 पिअधिकारिविशेषणानांपूर्वोक्तन्यायेनैकश्रवणविध्यधिकारनिमित्तत्वंनिराबाधमेव ॥ त-
 दुक्तं ॥ तत्रतत्रविवेकादिश्रुतमेकत्रनीयते ॥ सर्वशाखाप्रत्ययेनविधेरकत्वनिश्चयादिति
 ॥ यद्यपिमुमुक्षायामधिकारिविशेषणत्वेनसंगृहीतायाततःप्राचीनान्यथाल्लभ्यंतेअधिकाप्यपि
 स्थाप्रिशाध्यतीतिनदानंतयमेववक्तव्यमन्यथाविवेकादिहेत्वानंतयस्यापिपक्वतास्यात् ॥
 तत्रापिशारुमेणसर्वेषांसंकीर्तितत्वात्तद्वैष्यध्यान्यथानुपपत्त्याश्रुतानामेवसर्वेषांसमुच्चिता
 नांपरस्परकार्यकारणभावेनपरस्परपुष्पुक्तानांवाअधिकारिविशेषणत्वरूपनिमित्तत्वमित्यभि-
 प्रायेणैवविवेकादीनामृथक्श्रुतानांपृथक्कथनं ॥ ज्ञातोदात्तइत्यत्रश्रुतानांशामदमादीत्या-
 दिनापृथक्आदिपदेनग्रहणमित्यभिप्रायात् ॥ किंचमुमुक्षाहिनिर्दुःखरूपाभिलाषएवस-
 चस्सर्वसाधारणइतिनाधिकारिविशेषणंभवेतुमर्हतिकिंतुउत्कटएवेतिपक्वत्वंतदुत्कटत्वंचा

धिकारिणा यथं निर्णेतव्यं अन्यथा सत्यासपूर्वकं भ्रवणां रमे उक्तमुमुक्षाया अभावे च फल
 पर्ययसाधिभ्रवणासंभवात्त्वर्थः प्रयासः स्यादिति शोकाकुलस्य भ्रवणे प्रवृत्तिर्न स्यादुक्तमु
 मुक्षाच्चैवोच्यते याविवेकादिपरंपरया भाषाविवेकादिस्सहिताया अनस्तु दुक्तत्वाभिव्यंजक
 तयाविवेकाद्युपन्यासेन तदादिमुमुक्षानंतर्पमेवास्मिहितं विवेकादिहेतूनामधिकारिविशेषण
 तयाभ्रवणाविधिसममिव्याहारे श्रुत्यनुक्ततया तदुक्तत्वाभिव्यंजकतया च न तदानंतर्पव
 क्तव्यताम्रसंगः ॥ एतेन किंच भामतिरीत्या साधनचतुष्टये पूर्वपूर्वस्थोत्तरोत्तरहेतुत्वेन मुमु
 क्षौवाधिकारिविशेषणमन्यतद्धेतुभूतं किंवा विवरणे कदेशोक्तरीत्या मुमुक्षाषट्दिवेकादिरव्य
 धिकारिविशेषणमाद्यमुमुक्षानंतर्पमेवाथशब्दार्थः स्यात्तु न साधनचतुष्टयानंतर्पे अन्यथा विवेक
 हेत्वानंतर्पमपि तदर्थः स्यादिति विरागशमदमादिमुमुक्षासु सतीषु विवेकाभावेन फलपर्यंतविचा
 राभावे स्याददर्शनादित्यादिचंद्रिकोक्तदूषणं भाष्यनिबं धादेरुक्ततात्पर्यानिबं धनमेव ॥ त
 याशमदमादीन्त्वत्रादिपदं न पुक्तं तेन तिति स्यादेरेव ग्रहणं न विवेकादेशरिति तिति स्याद्यनुगतविवेका
 दिव्यावृत्तस्योपसंग्राहकस्य धर्मस्याभावादितिनचंद्रिकोक्तदूषणमुक्तमाभ्यादिग्रंथाभिप्रायाज्ञानमु
 लमेव रागोदोषादिति श्रुत्युपात्तकर्तृविशेषणत्वस्यानुगतनतिमसक्तधर्मसौलभ्यस्यातिस्पष्टत्वाच्च ॥ त

व्ये अथशब्दस्याधिकारानंतर्थाधिकृत्यस्यैवोक्तत्वेनाधिकारस्यचावच्छुपादकसम्भवात्तद्व्याप-
 दिमुमुक्षा रूपतयास्येनव्याख्याततयातत्राप्युक्तशंकायादूषणभूषणयोः समानयोगक्षेमत्वेनास्मा-
 दीयमाव्यकारोक्ते अथशब्दस्यानंतर्थाधिकृत्य एव दूषणोद्भावनं भेदमतिप्रतारणमात्रमेव अपंगो-
 विशेषः अस्माद्भाव्यकारोक्ताधिकारिविशेषणानिसर्वाणि श्रोतव्यविधिसममित्याहृतवाक्यबोधिताना-
 निविच्छुपादैकसंश्रयत्वरूपाधिकारस्तु नश्रवणविधिसममित्याहृतवाक्यबोधितइतितत्सतिपा-
 दनेश्रुत्सनमित्तेतार्थकृत्यमेव सूत्रस्यापतेदिति ॥ अथकोयंनित्यानित्यविवेकइतिचेदत्रकेचित् ॥
 आत्मानित्यः अनित्यमन्यत् आत्मासत्यः असत्यमन्यदितिवाविवेकएवसइत्याहुः ॥ ज्ञानफलंनित्यं
 कर्मफलमनित्यमिति विवेकएवसः अनित्यत्वंचात्र ध्वंसमतियोगित्वं तद्दैन्यत्वंचनित्यत्वंमित्यपरे
 ॥ अथकेषांचिन्मते शाल्येणज्ञातव्यस्यानित्यत्वादेः शास्त्रविचारात् प्रागेवज्ञातत्वात् विचारविधा-
 यंकशाल्यैव्यर्थ्यमितिचेन्नैवं ॥ जातोपि निरुक्तविवेकः अधीतसांगस्याध्यायस्यगृहीतपदपदार्थ-
 संबंधस्यकस्यचित् अस्मद्व्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनः सकृन्तंभवतिविश्वं सत्यमित्येवमादिवाक्यं पश्य
 तः परस्परविरुद्धार्थकसगुणानिगुणबोधकयाक्यानितयाद्वा संपत्तिस्त्वमसीत्यादिमेदाभेदबोध-
 कयाक्यानितयात्मानेकत्वैकत्वादियोधकयाक्यानित्यपश्यतः शंकाफलं कृतएवभवतितादृशं कानिपृ-

तन्मयकस्य चित्तत्वे मे श्वरा नु म ह हि रु ङ्ग वा फ चान्यथा ज्ञा त्वे यानीति ह द नि श्रय या त् स्व न ए प स
 नयति कस्य चित्त म ध म सू त्र वि चो र ए सा शं का पा दि ना भ व ती त्या सो प दे शं ल ध्या त द ध्य य ने न अ व
 शो द्याः सर्वाः शंकाः उत्तरं अ नि रा क रिष्य त इ त् य ध्या य क य च ने वि श्वा स दूर्प क त त द धि क र ण वि चो र ए
 वा नि वर्त त इ ति शं का क त्वं कि न त्वा भा य रू प वि पे क दा त्वा य द्वा स्त सार्थ क्थ या त् ॥ ए ते न आ त्मा नि त् यः
 अ नि त् य म न्य दि ति के पां चि न्य त सि ङ्ग वि पे क प्राप्ति ष्य ज्ञा न य स्व प्रा गे य ज्ञा न त्वा हि चार वै ध्य र्थ ति
 ॥ न च स गु ण वि पे का खंड स म न्व या द ध र्वा स्त मि ति पु क्तं मा म त्वां नि त् य नि त् य रा ह योः स -
 त्वा नृ त प र त्वे नो क्त न या म ह्वे व स त् य म स त् य म न्य दि ति वि पे क स्य आ गे य सि ङ्गे न द र्थ स्य स गु ण नि
 गु ण वि पे का दे र प्य न पे स त्वा न् न हि श्चु ति ता त र्थ धीः स्व रू पे णा पे क्षि ता किं तु ज्ञे य भि श्वा य क त या न चो क्त
 द न्य नु मु हु ते य म स्ति जी व न् न ह मे द स्या पि त्र भ्वा ति रि क्त त या त न्मि श्वा त्व स्य त द्भे द स्या पि त्र न् न ह मा त्र
 स्व रू प त या न स त् य त्व स्या पि ने नै व नि श्चि त त्वा चे ति चं द्रि को क्तं दू ष णं नि र स्तं ॥ त न्य ते पि ना रा य णो
 सो प र भो वि चिं त्यो मु मु क्षु मिः क र्म पा शा द मु ध्वा दि त्वा दि प्र थ म सू त्र नि र्ण यार्थ ज्ञा न फ ल स्य वि श्नु पा दै -
 क सं श्र य त्व रू पा धि का र स्व दूर्ध्व मे व सि ङ्गे न द र्थ स्य म दू क्त री त् य ति रि क्त म का रा न -
 रा म्मा ष्य त्वा च्च म दी यो क्तो दू ष णो भ्वा य नं मे द म ता न णा मा त्रे प र्प प स न्न मे य ॥ य द पि चं द्रि का यां न च वि

वरणरीत्यानित्यानित्यशङ्कोर्ध्वं साप्रतियोगिप्रतियोगिपर्यावित्यादिना ब्रह्मज्ञानफलं नित्यं कर्मफल
 मनित्यभितिपरेत्यादिनोक्तं नित्यानित्यविवेकमाक्षिप्य तन्नयुक्तं ॥ प्रतिपन्नोपाधावत्यंताभावप्रतियो
 गित्वरूपबाध्यत्वपत्तोऽनात्यनोर्ध्वं सप्रतियोगित्वायोगात्पारमार्थिकत्वाकारेणाल्यंताभावः स्वस्वरूपे
 णतुर्ध्वंसइति चेन्न ॥ पारमार्थिकत्वस्याबाध्यत्वरूपत्वेनान्योन्याश्रयान् ॥ तथात्यंताभावप्रतियोगित्व
 स्मनिराकारे ब्रह्मण्यपिसंभवात्अनात्विकेरूप्यादावनित्यत्वाव्यवहारान्चगौरनाद्यंतवती एषोभ्यत्यः सना
 तनइति श्रुत्यनुसारयमोक्षेत्यात्विकी अनुवृत्तिर्निवृत्तिस्तुनात्विकीमुक्तेर्बोधाद्दोषम्यंतुनात्विकनिवृत्तिस
 ताभावेणेत्यापाताच्चतस्मात्सरमतेनित्यानित्यविषेकोनयुक्तइतिदूषणमुक्तं ॥ तत्रेदंविचार्यतेप्रतिपन्नोपा
 धिगतात्यंताभावप्रतियोगिनोर्ध्वं सप्रतियोगितापुतो न युज्यते किमत्यंताभावाधिकरणेर्ध्वं सायोगादुक्तप्र
 तियोगिनोऽत्यंतासत्वरूपतथाअत्यंतासतश्चशराविषाणादेर्नोदादर्शितान् ॥ नाद्यः ॥ ध्वंसप्रागभावयोरत्यंता
 भावविरोधित्वेप्रमाणाभापानदधिकरणेप्यत्यंताभाववृत्तौ बाधकाभावात्स्वष्टं चेदं नव्यतार्किकमताभि
 ज्ञानोऽनद्वितीयः ॥ सद्विशेषस्यात्यनोनाज्ञादर्शनवत्असद्विशेषेतददर्शनस्याकिंचित्त्वरत्वान् ॥ प्रतिप
 न्नोपाधिगतात्यंताभावप्रतियोगिनोपिविषयदादेः श्रुक्तिरूप्यादेश्चार्थिकाकारितयाद्दंसर्वमसृजनसत्यं
 चानृतंचसत्यमभवदिति श्रुतिसिद्धोत्पत्तिमत्तयाचात्यंतासंदेहक्षणेनानात्वभावस्यात्यंतासत्त्वा

ागाच्च ॥ श्रुक्तिरूपादेरपि भृतिजनकधीविषयत्वादर्थक्रियाफारित्वमक्षतमेव ॥ पारमार्थिक-
 वस्याबाध्यत्व रूपात्वेनान्योन्याश्रयतोक्तिरपिनसाधीयसीअबाध्यसर्वप्रमेयमित्याकारकवाक्यता
 त्वपेक्षित्यपीत्युक्तेस्तद्विषयतायापारमार्थिकत्वशङ्कनविधक्षितायास्तद्व्यक्तित्वेनाभावप्रतियो-
 गितावच्छेदकतयाग्नित्वात्तलक्षणनिषेधत्वेनान्योन्याश्रयताविरहान् ॥ निरुक्तधोव्यक्तिरूपाभ्या
 मप्यवश्यमुपेयैवद्वयानेयविशेषः यद्यतेजानानिवर्त्यत्वरूपमबाध्यत्वेतत्रविषयस्त्वन्मेचात्यन्ता
 म्मात्रमनियोगित्वमन्यद्वातद्विषयइति ॥ अदृण्यपितादृषाधीविषयत्वमस्यैवेतिननिराकारम-
 दृण्यपीत्याद्युक्तातिमसंगः ॥ श्रुक्तिरूपादायपिनिरुक्तरित्यार्थक्रियाकारित्वादत्यन्तासत्वासंभ-
 वादनित्यत्वव्यपहारस्योप्राप्त्यामपिकथमपिगारयितुमशक्यतयासदृष्टएव ॥ गौरनाद्यंतवतीति
 श्रुतिश्चनास्यत्यभिकूलाअनादिश्चासावंतवतीचेतिनदर्थान्अन्यथाअनाद्यंतैतिवक्तुमुचिततया
 मतुअत्ययनैरर्थव्यापत्तेः ॥ एवमन्यतःसनातनइत्यत्रश्रुतिकालातिरिक्तसकलकालसंबंधाव्यो-
 न्यते ॥ अमन्यमेनंरूपिरूढमूलमसंगशस्त्रेणहृदेनछित्वाततःपदंतत्परिमाणित्यमितिब-
 लवद्भगवदुक्तिसंवादादिनिमोक्षपीत्यादिदूषणापकाशः ॥ यदपिचंद्रिकायांकिंचनिरुक्तविषेको
 भेदस्यतद्धातस्यवाज्ञानंतम्यन्नमन्वेब्रह्मविज्ञाननित्यफलकः स्यात्प्रमात्वेभेदः सत्यः स्यादितिद-

षण्मुक्तं न दपि न विचार सहं निरुक्तज्ञानस्य परमार्थसन्नात्र विषयकत्वलक्षणमाया एवाभावेपि
पटादिज्ञानत्रामाण्यसमकक्षस्य व्यपहारकालाबाध्यविषयकत्वलक्षणमाया एव स्यात्पुनरप्येवमेव
मेदस्य व्यापहारिकसत्यत्वमेवापद्येत न च्छाकमिष्टमेव न दादायैव विचारमधृत्युपपत्तेः पारम्पर्य-
धिकसत्यत्वं तु न स्थव्यावहारिकमाया एवादापाद्यं किंच नित्यत्वादेर्भ्रमविषयत्वरूपबाधितत्वं य-
दितदधिकरणस्यानित्यतां विनानोपपद्येत तदैव त्वदुक्तदोषः संभवति तदेव तु न नित्यत्वात्वं ताभा-
वात् अनिरिक्तस्यैव तदव्यापकस्योक्तत्वं सप्रतियोगित्वरूपानित्यत्वस्य यथाप्रमाणस्थाभिरभ्यु-
पगमान्न किंचिदेतत् ॥ अथैवं सति नित्या नित्यशब्दयोर्निरुक्तयथाभ्युपगम्यैव परित्यज्यैव सति
कल्पतर्कः सत्यासत्यपरतया तद्व्याख्यानं निरभिप्रायमेव ब्रम्हानंद एक एव नित्यः इतरत् सर्वकर्म-
फलादिकमनित्यमिति शास्त्रारंभान् भागेषु ज्ञाते सत्यसंभवस्तु सतो नुपपत्तेरित्यादित न्नित्यत्वा-
नित्यत्वव्यवस्थापकसूत्रैष्वर्थशंकायां श्रुत्यंतरविरोधशंकापरिहाराय न त्सार्यक्यमिति समाधा-
नवत् भागेव संसारबंधानृतत्वनिश्चये तद्व्यवस्थापकतद्गुणसारत्वादित्यादि सूत्रैष्वर्थशंका-
यां श्रुत्यंतरविरोधपरिहाराय तत्सार्यक्यसमाधानस्य समानत्वादिति चेदभिप्रायमेव दान्तदर्शकर-
णान् ॥ इत्थं हि वाचस्पतिकत्वतर्कैरभिप्रायः नित्या नित्यवस्तुविवेकादिक्रमेण साधनचतुष्टयं

ब्रह्मज्ञानसाहेतुत्वेन वर्णयित्वा श्रीमद्भाष्यकारेणानित्या नित्यविवेकानंतरं सांसारिकफलं सर्वमनित्यमि
मित्तिद्वियोगावश्यंभावेनावश्यमेवास्मात्शोकार्थं दुःखं भविष्यतीति ज्ञानवतः कस्यचित् नित्यफलमे
प्तामनपेक्ष्यतद्विवेकमात्रेण कर्मफलविरागउक्तः नित्यफलं ज्ञेयस्यातत्प्राप्त्युपायान्येषां च पश्चादुक्तं
अयं क्रमो नित्यत्वं सत्यत्वमनित्यत्वमसत्यत्वमित्यादि व्याख्याना एव पुण्यतेन तु नित्यत्वं स्थापित्वमनित्यत्वं
प्रस्थापित्वमित्यादिव्याख्याने अस्थापित्वं भोगं मुञ्जानस्तत्पदित्यागे स्थापि भोगमालक्ष्यैव तत्प्राप्त्युपायमवि
ष्यन्तनो विरज्यते नान्यथा अनृतासक्तस्तु कश्चित् तददृष्टत्वं मां लोच्यतथा विधे सत्यवस्तुलाभमन
नु संधायापिततो विरज्यत इति नित्या नित्यवस्तुविवेका सिद्धिं शंकापरिहाराय कर्मफल नित्यत्वम
निपादकवाक्येभ्यस्तद नित्यत्वमिति पादूकवाक्यानां प्राबल्यस्यैवोपपत्तिरनया अतः शङ्कस्य व्याख्ये
यतया प्रसिद्ध नित्या नित्यविवेक एवात्र विप्रक्षितः ननु सत्यासत्यविवेकस्तथा सति बंध सत्यत्वमिति
पादकवाक्येभ्यस्तन्मिथ्यात्वमिति पादकवाक्यस्य प्राबल्यपरतयैव तद्व्याख्यानकरणौचित्यादिति
विवरणाभिप्रायः ॥ अयं सत्त्वा सत्वविवेकस्य न वैराग्यहेतुत्वं संभवति अनृततया स्वाप्तिकपदार्था
नयगच्छतोपिकामुकस्य ते शोकस्वसाधनतामवगत्य तदुपयोगिमंत्रौषधिसेवादौ ममृत्तिदर्शना
दिति नैतन्मते विवेकादिकमउपपद्यत इति चेत्कस्यचित् नित्यं लज्जका मुकस्य तथा ममृत्तिदर्शनेपि ॥

बुद्ध्याऽप्यत्यंतपैरस्वयः पदार्थेषु दुर्गतिः ॥ यद्वातिपासनां मूढो न रोनासौ सगर्दभ इत्यभियुक्तं च न भ
 नुसंदधानस्यैश्च राभुग्रहेण लब्धसत्यश्रुद्धेराल्पतिरिक्तस्यासत्यतामनुसंदधतः पुरुषधौरेयस्य तेषु
 विरागो भवत्येवेति तादृशा पुरुषविशेषाभिप्रायेण विवेकादिक्रमकथनस्यैतन्मतेऽप्यविरोधादधिक
 माफरेषु द्रष्टव्यं ॥ यत्तु तस्मात्परमतेनित्या नित्यविवेको न युक्त इत्युक्तानापीहामुत्रार्थफलभोगवि
 रागः संभवति विवरणो विषयैरपि नित्यात्मस्वरूपमेव सूखमभिव्यज्यते न तु जन्यं सूखमस्तीत्युक्तत्वे
 न वैषयिकसूखेऽपि विरागायोगात् न मोक्षे रागवतः तत्त्वतो भेदभून्ये भोगो विरागायोगाच्चेति चंद्रिकायां
 दूषणमुक्तं तदसत् ॥ वैषयिकसूखस्य ब्रह्मनंदरूपतोऽपगमेऽपि तस्यानभिव्यक्तस्या पुरुषार्थतया
 काव्यमानायाश्च विषयसंबंधाधीनतदभिव्यक्तेरनित्यतया ततो विरागे बाधकाभावात् कर्माधीनास्तु
 स्वाभिव्यक्तिः स्वोत्तराचरणनियताद्या रूपाधीनब्रह्मनंदाभिव्यक्तिश्च न तपेति विवेकस्य तादृशवैरा
 ग्यहेतुत्वसंभवाच्च न रांकांतराचकाराः ॥ अतिरिक्ते वैषयिकसूखे ब्रह्मनंदमतियोगिकतात्विकभे
 दभून्यत्वेऽपि अनित्यत्वस्य दुरुपगृह्यतया तत्र वैराग्ये बाधकाभावाच्च ॥ ततः त्वारख्या तशमादिसंपत् ॥
 ततः मोक्षेऽज्ञा ॥ मोक्षश्चात्यंतिकी अविद्यानिवृत्तिस्तदुक्तं अपि द्यानिवृत्तिर्मोक्षः सा च बंधोदाहृत इति
 तस्याश्चाधिकरणीभूतनित्यब्रह्मनंदरूपत्वात् पुरुषार्थत्वमधिकरुत्वं ॥ अथैवं मोक्षस्य नित्यसिद्धात्स

रूपस्य कस्य त्वानुपपत्तिः तद्धि केवलमित्यानेंदरूपेणाहोस्वित्मानविषयत्वेनोताविद्यात्वकबंधाभापवि
 शिष्टत्वेन ॥ नाद्यतस्य नित्यसिद्धत्वात् ॥ न द्वितीयस्तस्य स्वमकाशतया भानाविषयत्वात् ॥ न तृतीयः ॥ आ
 परणस्य तत्र कल्पितत्वेन तदभावस्यापरणकालेऽपि सत्त्वादिति चेन्न ॥ निवृत्तिरात्यामोहस्य ज्ञातत्वे
 नोपलक्षित इत्युत्तरार्धेन चरमवृत्त्युपलक्षित नित्यसिद्धात्वन एवाविद्या निवृत्तिरूपमोक्षत्वरूपत्वा
 मिथानेन तस्य नित्यसिद्धपूणानिंदस्य स्वरूपतो नित्यत्वावगमोऽपि दुःखनियततदापरणविद्वेषात्तदा
 परणविरोधि वृत्त्युपलक्षितत्वेन तादृशवृत्तिविशिष्टत्वेन वा कास्य तोपपत्तेः ॥ वृत्तिरूपोऽपलक्षणस्य
 विशेषणस्य वा साध्यतयैव मोक्षस्य विचारसाध्यता ॥ न चोपलक्षणादि निवृत्त्यामुक्तेरपि निवृत्त्यापत्तिः
 शक्या ॥ पाकं निवृत्तेरपि पाचकनिवृत्तेरदर्शनात् ॥ तदुक्तं उपलक्षणानां शोषिमुक्तिः स्यात्पाचकादिव
 त् इति ॥ एतेन पुनरुक्तान्तरमतेन युक्तामोक्षस्य नित्यसिद्धात्वात् अत्र लेन तत्रेच्छायोगादिति चंद्रिके
 कं चिरस्ते ॥ यदपि चंद्रिकायां वृत्त्युपलक्षितस्य पश्चादिव पूर्वमपि सत्त्वाच्चेत्युक्तं तदभिप्रायस्तु नि
 रूक्तात्वनः मोहकालेऽपि सत्त्वेन तदानीमपि तद्ध्यान्यापत्तिरिति नदपि मंदं ॥ पूर्वमसिद्धस्योपलक्ष
 णत्वायोगात् न हि पाकसंबंधान् पूर्वेपाचको भवति तथा त्वयद्दोषते वा अपि तु पाकानंतरमेवेति तादृ
 शावृत्तेरनित्यत्वेऽपि तदभिध्यक्तानेंदस्य नित्यत्वानविचारस्य नित्यफलत्वानुपपत्तिः आनंदाभिव्य

किरपि स्व रूप भूतान जन्य साक्षात्कारः ॥ अथ तादृशानं दानि विव्यक्तेः पुमर्थता असंभव दुक्तिके वन-
हि स्वरथात्मना पुमर्थः स्वरुपस्यामितीच्छाया अदर्शनात् पुमर्थताया इच्छा नियम्य-
त्वात् अन्यथा बौद्धमतसिद्धिनि त्यात्मना वादेरपि पुमर्थता स्यात् अतएव परकीय स्वरुपेन पुमर्थः तथेच्छा
विरहात् ॥ मैवं सुखादौ पुमर्थत्वं हि न स्वकीयत्वादि प्रयुक्तं गौरवात् किं तु साक्षात् क्रियमाणताया तया च
न्येच्छानधीनेच्छा विषयस्येव तादृशोच्छा विषयक साक्षात्कारविषय स्यापि पुमर्थत्वा नुक्तेः पुमर्थत्वा क्षतेः
न च साक्षात् क्रियमाणताया स्वरुपस्य पुमर्थत्वे अस्मादादि स्वरुप ग्रीश्वर स्यापि पुमर्थः स्यादिति वाच्यं ॥ हे
य तथा अज्ञात त्व स्यापि तत्र प्रयोजकत्वात् ॥ स्व संबंधित्वेन स्वरुपादेः पुरुषार्थत्व वादिनापि निमित्तत्वं
एव पुरुषार्थत्व वारणा य तत्र तस्य प्रयोजकत्व स्याप्यं यं चान्यत्वेनात्मन्येते गौरव विरहात् ॥ अथैवमपि
कस्यायं मोक्षः पुमर्थः किमहमर्थस्याहोस्वित् चिन्मात्रस्य ॥ नाद्यः अहमर्थस्य मुक्त्यनन्यता त्वः ॥ अहं मुक्तः
स्यामिति वत् चिन्मात्रं मुक्तं स्यादिति कस्यापीच्छाया अननुमपवात् मैवं ॥ अहमर्थगत चिदंशमहं मुक्तः
स्यामितीच्छोपलक्षित मुक्ति का लान्वयिने प्रतियोगि मोक्षस्य पुमर्थत्वाविरोधात् स्वाभाविक कर्तृत्वाश्रयी भूतस्य
चिदंशस्येवाहं प्रत्यक्षे भासमानस्यानात्मत्वोपगमात् विशिष्ट धर्मिणामपि केषांचित् असति वाधके प्रमाणा
नुसारेण विशेषोध्यगतत्वोपगमाच्च ॥ एतेन किमहं मुक्तः स्यामितीच्छा मुमुक्षा चिन्मात्रं मुक्तं स्यादिति तीच्छा

धानाद्यः ॥ त्वन्मते ह मर्थस्य मुक्त्यनन्वदात्नात्य इत्यादिचंद्रिकोक्तमपास्तं ॥ यादृशविशेषणवनाकाभि
 तं तादृशविशेषणवति जीवन्मुक्तमुक्तवत्यपोस्त्यथमन्मते न वयं तु लोकोतरमासेरेव मोक्षतथा काम
 धितृशरीराद्यविशेषितपुण्यतदव्ययस्य वाच्यनपानपमते एवानुपपत्तेश्च ॥ न नूक्तविषेकादि साधन
 चतुष्टयमसिद्धं अक्षय्यं ह वै तातुर्मास्वयाजिनः स्फुटं भवति अपाम सोपममृता अमूय स्वर्गलोके
 न भवंप्रकिंचनास्ति न तत्र त्वंजरया धिमेभिश्च भोगैर्न्योऽशानायापि पासे शो कानि गोभोदने स्वर्गलोके इ
 ति वाच्यैः कर्मफलानामपि निवृत्तशोकादिगृहितत्वप्रतिपादनात् ॥ न चैतानि वाक्यानि यत् स्फुट-
 कृतं न दनित्यमिति न्यायानुसारेण कर्मफलानां चरकालाप रूपायिन्यबोधकानीति शङ्क्यं ॥ यच्च न वि
 रोधेन्यायस्याभासत्वादिनिशङ्कायां सूत्रे अतः शब्दः ॥ नन्वत शब्देनाथ शब्दलभ्यविषेकादर्थेदिम
 हृणांतदा अथ शब्देनोक्तस्यैव पुनरतः शब्देन परामर्शो रूत्वा तस्य जिज्ञासां प्रतिहेतुत्वं प्रतिपाद्यत इति
 वक्तव्यं तच्चाधुक्ते आनंत्याभिधाय काथ शब्देन तल्लाभादिति चेन्न ॥ अथ शब्देनोक्तस्यैव सुख्यपात्र
 त्या अतः शब्देन परामर्शोपिन धेनुत्वापयादशोकावाच्यर्थसतज्ञापयतीति न्यायेन लक्षणया लब्धा
 त्सत्वेन परामृश्यते तेन चालब्धा त्वत्वं कोपोऽलंकृतया अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्वयाजिनः स्फुटं भ
 वतीति वाक्यं सूच्यते लक्षितेन च तदुपपत्तिनया तद्यथेह कर्मचि नो लोकाः क्षीयते एवमेवा स्य पुण्य

चित्तोलोकः क्षीयत इति वाक्यं सूच्यते ॥ एतेनाथराहोक्ताधिकानभिधाविनापयादशं कानिरासे अथ
 शङ्खेनैव तन्निरासप्रसंगादिति चेद्विद्विक्तं विवरणदूपाणंपरास्ते ॥ तथाचनकेवलमुक्तं न्यायेनोक्तं शु-
 चीनामन्यथानयनं किंतु न्यायोपोद्धृतं शुत्यातद्यथेहत्यादिश्रुतिर्हि यत्कृतं तदनिवृत्त्यभितिन्यायम-
 नूद्य कर्मफलानित्यत्वं प्रतिपादयति अतः साश्रुतिरुपपत्तिरूपतात्पर्यलिंगसहिता तद्द्रहिता क्षय्यमि-
 त्यादिश्रुतिर्तोबलवती एवं आनोवैसशरीरः प्रियाप्रियाभ्यामिति वचनं तथा न ह वै सशरीरस्य प्रिया
 प्रिययोरपहतिरस्तीति वचनं चोपपत्तिरूपतात्पर्यलिंगसहितं स्वर्गलोकं न भयमित्यादिवाक्यात्
 बलवत् ॥ अपिच विशिष्य हि रणयगर्भस्यैव भयमाभ्यायते सोऽपि भेत्सर्वे नरे मे इति काकथा इतरेषां
 तस्मादक्षयमित्यादिवाक्यमापेक्षिकामृतत्वाभिप्रायं तथा ह्युपपृंहितं अभूतसंस्तुयं स्थानमभूतत्वेन
 भाष्यत इति न विवेकाद्यसिद्धिः ॥ अत इति त्वप्लोपे पंचमी तथा चेमां मुमुक्षामवाप्येत्यर्थ इति के-
 चित् ॥ अस्मिन्मर्थेन परोक्तदूषणावकाशोऽपि तरति शोकमात्मवित् विद्वान्मायारूपादिमुक्तः ब्रह्मवि-
 त् ब्रह्मैव भवति तमेव विदित्वातिमृत्सुमेति ॥ यदा च र्भवदाकाशं वेष्टयिष्यंति मानवाः ॥ तदा देवमधिजा-
 यदुःखं स्यातो भविष्यति ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योऽप्यं ज्ञानं मोक्षस्य साधनं ॥ ज्ञाने त्वनाह ते तस्मिन् सर्वं ब्रह्म
 यं भवेत् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्योऽप्यं ज्ञानं तदिदं मोक्षसाधनमित्यादि

श्रुतिस्मृतिवाक्यैर्निर्णयिकत्वकसाक्षात्कारात्प्राप्तं त्वं ब्रह्मज्ञानस्य मोक्षसाधनत्वमवगम्यते तच्च ज्ञा-
 नं मुमुक्षूनां साधनसंपत्त्यनंतरं श्रुतमतमकर्मभिरासाधितेभ्य रभ्रसादजनिता संभावनादिसकलचित्त-
 दोषनिवृत्तेः शुद्धचित्तस्यैकचित्तसाक्षिभाभमास्य प्रमात्वक रूपस्वतः प्रामाण्यकवेदोत्पाक्येभ्य-
 एव संभवतीति तत्प्रतिविचारशाल्मस्यैवेत्यर्थेऽपि आपाततो विरुद्धार्थकतया प्रतीयमाननिवा-
 द्यान्तराण्यालोचयतः असंज्ञातचित्तदोषनिवृत्तेः संज्ञाततात्पर्यसंशयस्य संदाधिकारिणः उत्सर्ग-
 सिद्धनिरुक्तस्वतः प्रमात्वकवेदोत्तेभ्यो ज्ञातज्ञानस्यापि स्वतः प्रमात्वापवादकतात्पर्यमसंशया-
 दिना निश्चिता प्रामाण्यकत्वस्य संदिग्धप्रामाण्यकत्वस्य च यादुर्वारतयाना विद्यानिवर्तकत्वमिति
 तात्पर्यमसंशयादि निरासाय विचारशाल्मपावश्यकमित्यभिप्रायेण ब्रह्मज्ञासा सोपदिष्टा भग-
 वता सूत्रकारेण ॥ तदुक्तं श्रीमताभाष्यकारेण ब्रह्मज्ञासापदस्याप्यवधार्यकधनावसरे ज्ञातुमिच्छा-
 जिज्ञासा अवगतिपर्यंतं ज्ञानं सन्वाच्याया इच्छायाः कर्मफलविषयत्वादित्च्छायाः ज्ञाने न हि प्रमाणो-
 नावगंतुमिष्टं ब्रह्मपक्षावगतिर्हि पुरुषार्थनिःशेषसंसारवर्जा विद्यानिर्बहृणादिनितत्रायमर्थः ॥ नन्व-
 नवगतयेव स्तुति इच्छाया अदर्शनात्तस्या मूलभूतविषयज्ञानं वक्तव्यं ब्रह्मज्ञानं तु जिज्ञासायाः फलं
 तदेव कथं मूलमित्याशंक्या हापगतीति ॥ आवरणनिवृत्तिरूपा भित्त्वक्तिमच्चैतन्यमवगतिः तत्पर्यं

तो ऽवधिर्पस्यात्मसाक्षात्काररूपपूतिज्ञानस्यतदेवंजिज्ञासायाः कर्मतदेवफलंभूलंत्वापातज्ञान
 मितिफलमूलज्ञानयोर्मोदाम्बिज्ञासानुपपत्तिः ॥ ननुगमनस्यग्रामः कर्मतत्वाधिः फलमितिभेद
 त्वर्भैवफलमित्यधुक्तमित्याशङ्क्याह कलेति ॥ क्रियोतरेनभेदेपिस्यविषयेच्छादिरूपायाः क्रियायाः
 फलविषयत्वात्कर्मैवफलमितिप्रत्ययान्नंनुज्ञानाधगान्योरैक्याद्वेदोक्तिरपुक्तेत्यत आह ॥ ज्ञानेनेतिज्ञा
 नंपूतिरपगतस्तत्फलमितिभेदइतिमा ॥ अपगतुष्यमित्य जयितुंअपगतेः फलत्वंसुहृदय-
 तिअभ्हेति ॥ हिशब्दोक्तंहेतुमाहनि शेषेति ॥ बीजमपिधा आदिर्यस्यानर्थस्यतन्माशकत्वादित्यर्थः ॥
 अमहणोजिज्ञासाअमहजिज्ञासाअमहचजन्माद्यस्यपतइनिवस्यमाणलक्षणंनवाभूणत्वादित्याति-
 वेदकमलासनादिस्तथासतिजगत्कारणत्वलक्षणमतिपादकसूत्रासांगत्यमसांगात्तत्रमहणइति
 कर्मणिषष्ठीनशेषेजिज्ञासेत्यत्रसन्मत्ययवाच्यायाः इच्छायाज्ञानं कर्मतस्यज्ञानस्यअमहकर्मतत्र
 सकर्मकक्रियायाः कर्मज्ञानंविनाज्ञातुमशक्यत्वाद्विच्छायाविषयज्ञानजन्यत्वाच्चप्रथमापक्षितंक
 र्मैवषष्ठ्यावाच्यमितिपुक्तं ॥ नचअमहविषयप्रमाणादिकमन्यदेवशेषषष्ठीपक्षेतत्कमस्तुअ
 महेतुशेषितयातत्रसंबध्यतामितिवान्यतथासतिश्रुतंकर्मत्यत्कान्यदश्रुतंकर्मकल्पयतः पिंडमुत्सृ
 ज्यकरंलेदीतिन्यायेनप्रयासपैफल्यात् ॥ नचशेषषष्ठीपक्षेअमहसंबंधिजिज्ञासाप्रतिज्ञालाभेनअ

महाश्रितलक्षणप्रमाणयुक्तिज्ञानसाधनफलानामपिविचारप्रतिज्ञालाभोभयति तज्ज्ञि साया अ-
पिब्रम्हज्ञानार्थत्वेन ब्रम्हसंबंधित्वात्कर्मपश्यानुब्रम्हकर्मकविचारः प्रतिज्ञातो भवतीति न प्रयास
वैफल्यमिति वाच्यं ॥ सूत्रेण मुख्यतः प्रधानस्य ब्रम्हणः विचारे प्रतिज्ञाते यैर्विचारितैर्विना ब्रम्हविचा-
रितं न भवति तेषामुपकरणानां विचारस्यार्थिकप्रतिज्ञा सिद्धेः ॥ तद्विज्ञासस्वेति जिज्ञासा मूलभू-
तश्रुतौ द्वितीयया मुख्यत एव ब्रम्हणः कर्मत्वोक्तैः श्रुति सूत्रयोरैकाग्र्याधिकर्मणिषष्ठ्या एवोचितत्वा-
त्स्पर्ष्टचेदं भाष्यादौ विवरणमते जिज्ञासा शब्दः शालुमिच्छा जिज्ञासेति योगेन ज्ञानेच्छायां योगिक-
ज्ञायातो ज्ञानार्थकत्वात् सन्पत्ययस्येच्छार्थकत्वात् इव्यभाषणफलीभूतज्ञानानुपूर्वेच्छासा ज्येवि-
चारे निरूढत्वाक्षयिकः ॥ अथातः शब्दो पूर्वोक्तार्थकावेव कर्तव्यपदं च ध्याहार्यं तथा च विवरणमते
अथ नित्यानित्यवस्तुविशेषादिसाधनसंपत्यनंतरमत उक्तश्रुतीनां सत्त्वात् नुमुहुषु भाषणफलीभू-
तब्रम्हज्ञानार्थवेदांतवाच्यैस्तादृशज्ञानानुपूर्वविचारः कर्तव्य इति सूत्राक्षरार्थः ॥ यत्तु जिज्ञासा श-
ब्दतो हीच्छामं ज्ञातैव विज्ञानवैविचारं लौकिकास्ते न तत्राप्यरूढ इव्यते अन्यथा मंडपादीनां ग्रहादीनां
निरूढतां गंगाशब्दानुतीरादितत्र पूर्वप्रकाशते ॥ तथा हि जिज्ञासा शब्दात्वीयां सा शब्दादिवैच्छाप्रती-
त्यभावेपि विचारः प्रतीयते अन्यथा बुभुत्सापदादपि विवर्त्तेन तत्प्रतीति संभयात् न नियमेन जिज्ञासापदं

नमः शुज्ये तस्मीरुतश्च त्वत्पापि विचारसाध्यज्ञानेच्छा जिज्ञासापदान् प्रतीयते नोपदेशाभावात् साध्य-
ज्ञानविषयेच्छेतिषदताविचारप्रतीतेरिच्छाप्रतीतिपूर्वकत्वाभावात् एवंचतर्हि जिज्ञासत्वेत्यादावस्मिं
श्च सूत्रेन विधौ लक्षणाग्रन्यथा लोके मंडपशङ्खस्य मंडपानकर्तृरूपं यौगिकार्थसंबंधात् ग्रहविशेष-
प्रवीणकुशलादिशङ्खानां च प्रकृष्टवीणावात्कादिगतं प्रागल्भ्यगुणयोगादेव निपुणे वाजिशङ्ख-
स्य वाजशङ्खवाच्याभ्यवत्संबंधादेवाश्च जातौ प्रयोगसंभवाद् दूढिर्न स्यात् ॥ वेदेचापरिमितं देयमित्या-
धानप्रकरणे श्रुतत्वापरिमितशङ्खस्य परिधितान्यरूपमुख्यार्थनिष्ठानेकत्वरूपगुणयोगादेव बहु-
त्वपतिप्रयोगसंभवात् रूढिर्न स्यात् ॥ उक्ताचरूढिषष्ठे ॥ नचप्रवीणादिशङ्खेष्टापत्तिः यौगिका-
र्थप्रतीत्यभावापि नैपुण्यप्रतीतेः ॥ नचैवैवैश्वदेवेन यजेतेत्यादौ वैश्वदेवीभामिति वाक्यविहितयोगे
यौगिकस्य वैश्वदेवशङ्खस्य वैश्वदेवावैश्वदेवसमुदाये गंगादिपदादेश्वतीरादौ लक्षणानस्यात्किंतु रू-
ढिरेव स्यादिति वाच्यं ॥ तत्र मुख्यार्थप्रतीतिपूर्वकमेवेतरप्रतीतेः प्रकृते च तदभावादित्यस्योक्तत्वात्
किंच ज्ञानसामान्येच्छायास्त्वन्यतेकाव्यभावादपरोक्षज्ञानेच्छायांच जिज्ञासाशङ्खस्यावयवशक्त्यभा-
वात्समुदायशक्तेः कल्प्यत्वाविशेषविचारे समुदायशक्तिरापरोक्षेच्छायांच लक्षणेत्येव किंन स्यात्त-
स्यात् जिज्ञासाशङ्खाविचाररूढ एवेति परेणोक्तं तदसत् ॥ जिज्ञासाशङ्खादिच्छाप्रतीतिं विना विचार

प्रतीतेरसिद्धेरन्यथा निरूढलक्षणोच्छेदमसंगात्
 उक्ता हि सा काव्यमकाशाल्यायां कुशलदिपदेषु ॥ कर्मणि कुशल इत्यादौ दर्शय हणा योगान्मुख्या
 र्थबाधे विषेच कत्वादौ संप्रधे रूढिनः प्रसिद्धेरिति ॥ काव्यमदोषेपि रूढिनो यथा कर्मणि कुशल इत्या
 दौ ॥ अत्र दर्शय हणा योग्यत्वान्मुख्यार्थबाधः विषेचकत्वं च संशयः एवं त्वगादिपदानां च र्मवाचका
 नां त्वगिन्द्रियादावपीति ॥ यद्यपि कैश्चिदालंकारिकादिभिः ॥ कुशललापण्यकुंडलादिपदेषु दक्ष
 त्वादिकं प्रवृत्तिनिमित्तमवलंब्यापयार्थप्रतीतावपि तत्त्वतीति चोपेत्य रूढिरेवोपगता तथापि यत्र
 प्रवृत्तिनिमित्तस्यावयवार्थमयोगाभ्यानुयार्थावाप्तस्य झटित्यप्रतीतिर्बाधप्रतिसंधानं विना पित्तत्वं
 तीतिश्च तत्रैव रूढिशक्तिरुपगतानत्वं न्यत्रापि यथोक्तं काव्यमदोषोद्योते कुशलोलापण्यमंडपः कुं
 इलमित्यादौ लुप्तसत्तिनिमित्तस्य झटित्यप्रतीतेर्बाधप्रतिसंधानं विनापि प्रतीतेर्यत्र कुचैः कलशिकुशल
 पदस्य साधनाच्च रूढिशक्तिरेवात्रेति केचित् इत एवात्वरसादाह त्वगिति एव तैलपदस्य तिलविका
 ररूपैव शक्तस्य सार्षपेपि निरूढलक्षणोति कचिदवयवार्थप्रतीतावपि तत्त्वतीति रस्तीति तु गंगादि
 पदात्कचिन्प्रवाहादिप्रतीतिं विनापि जायमानतया तीरप्रतीत्या समाश्रयते न कुशलमंडपा
 दित्राद्वैवात्राप्यवयवार्थमंशरप्रवृत्तिकः किंपदस्य जिज्ञासितेशक्तिः आनंतर्थाभिधानप्रयोजन

कजिज्ञासाजनकज्ञानविषयोद्वयार्थः संगतिरित्यादिप्रचुरप्रयोगस्य ज्ञानेच्छायामधुपलंभात् ॥ एतेन
 गजिज्ञाहोव्याख्यातः ॥ यत्प्रक्रियतं देवयित्यत्रापरिमितशब्दस्य बहुत्वपाचकत्वमुक्तं तदुक्तं ॥
 परिभितान्यधुल्यार्थस्यालीकत्वात् प्रकृतपरिमित्यभावस्य लक्षणैकगम्यत्वाच्च ॥ विवरणमतेज्ञा
 नसामान्येच्छाया असत्यकथनं तु ज्ञानं रवल्वित्यभाषणविषयेण सहावगतमित्यनेजनवगतविषये इ
 च्छायाप्रयोगात् तत्तद्व्यतिपत्त्यस्तु निज्ञानमित्यभाषणं संदिग्धे निश्चयफलं चापरोक्षेऽपरोक्षफले
 वेद्यते इति तत्रत्यविवरणार्थं नैवाचार्यो न भिन्नं तत्रापूर्वमेव व्याख्यातं ॥ घटेन जलमाहरेत्या
 दौ योग्यतया छिदेतरघटादेरिव निश्चयरूपस्यापरोक्षरूपस्य वा ज्ञानस्य योग्यतया जिज्ञासापदा
 भ्दानेपिनतत्राद्रूपेण ज्ञाया तु बोध्यत्वमपं विचारसाध्यज्ञानेच्छात्वेनापिन तद्वोध्यता किं तु वस्तुतो
 यद्विचारसाध्यं ज्ञानं तद्विषयकेच्छाया ज्ञानेच्छात्वसामान्येनैवेति जिज्ञासाशब्दे विचारसाध्यापरो
 क्षज्ञानेच्छापाचकत्वार्थस्याकमनुमतमित्यपिन युक्तं ॥ एवं ज्ञानेच्छारूपवाच्यार्थसंबन्धिविचार
 निरूपलक्षणोक्तिमतेन काचिदनुपपत्तिः ॥ विधिस्थलेष्वपिलक्षणाया यानुगृहीतान दोषा येनितु सर्व
 समं ॥ निबं धेतु जिज्ञासानामनविचारः इच्छायां सन् विधानात् ॥ न च शास्त्रप्रवृत्त्यगविषयप्रयोजन
 सूचनेन स्वार्थपरत्वोपपत्तौ विचारलक्षणप्रयुक्ता एवं च मुमुक्षानंतरं ब्रह्म जिज्ञासा भविजुं सुक्तेत्येव श्रो

तः सूत्रार्थः विचारत्त्वार्थिकः ज्ञादुमिच्छाहिंसंदिग्धविषये निर्णयाय प्रपत्तिनिर्णयश्च विचारसापेक्ष
इति इच्छा निमित्तेन विचाराक्षेपादार्थिके चास्मिन्नर्थे कर्तव्यपदा व्याहार इत्युक्तं ॥ यत्तु औतार्येऽनुवा
दत्वा पत्तिरिति गरोक्तदूषणं ॥ तदसत्सफलानुवादत्वस्येष्टत्वात् फलस्य दर्शितत्वात् ॥ निबंधम
तेन हि ज्ञासास्वेत्यादेरव्यविधिरूपत्वाच्च न सूत्रस्य श्रुत्यनुसारिता आर्थिके विचारे कर्तव्यत्वा
मिधानंच सिद्धं न कोटिनिगदन्नरूपतयाननिष्कलं विचारसार्थक्य एव ज्ञास्मिन्नर्थेः विचार
विना इच्छाया अनुपपत्तिरित्यस्य तं विना इच्छाया विषयसिध्यनुपपत्तिरित्यर्थः ॥ एतेन तद्विजि
ज्ञासस्वेति श्रुत्यनुसारिणा सूत्रेणोच्छाया अविषये यत्वेन लक्षणयापि विचारस्य विषये यत्त्वभावश्च कं
किंचैवं सति जिज्ञासा संभवप्रदर्शनाग्ने नैराकारत्वाभ्यर्थिक विचारकर्तव्यता परत्वं ज्ञास्मिन्नर्थे
त्तस्य फलत्वेनैव सिद्धेः कथंच विचारं विनेच्छाया अनुपपत्तिः येन विचाराक्षेपकतानहि कारणस्य
कार्यं विनानुपपत्तिः ॥ नचेच्छा विचारसामर्थी फलेच्छायां सत्यामपि साधनादुच्छानादिति परब्रह्मवि
तं निरस्तं ॥ कौमुद्यां तु यस्यादधिकारिणां ब्रह्मज्ञानेच्छा संपन्नानस्मान् ब्रह्मविचारः कर्तव्य इत्येवं नर-
वाचये श्रुत्या इच्छा परत्वेऽपि महावाक्ये लक्षणयापि चारपर इत्युक्तं यत्परो जिज्ञासा वाङ्मय इत्युक्तं ॥ नचा
त्र युगपत्पृथग्वृत्तिद्वयप्रसंगाः आवृत्तौ वृत्तिद्वयस्यादोषत्वात् अनावृत्तावपि गंगायां प्रसृत्य घोषीस्त

इत्यादौ वृत्तिद्वयाभ्युपगमाच्च विषयत्वेन फलत्वेन च सूचनस्य जिज्ञासापदेनैव समवाच्च स
 प्रयोजनानेकार्थत्वं हि सूत्राणां विश्वतो मुखत्वलक्षणत्वात् भूषणमेव ॥ अत्र न संगात् प्र
 रोक्तदूषणानां निरासाय तलुनर्गमसिद्धमप्रसिद्धं वा स्यात् यदि प्रसिद्धं न जिज्ञासितव्य
 मथाप्रसिद्धं नैव शक्यं जिज्ञासितुमिति उच्यते ॥ अस्ति तावत् ब्रम्हनित्यश्रुद्धबुत्थमुक्तस्व
 भावं सर्वज्ञं सर्वशक्तिसमन्वितं ब्रम्हशब्दस्य हि लुप्ताद्यमानस्य नित्यश्रुद्धत्वादयोऽर्थाः प्रती
 यन्ते ब्रूहते धीतोरधीनुगमात् सर्वस्यात्मत्वाच्च ब्रम्हास्ति त्वप्रसिद्धिः सर्वोऽस्यात्मास्ति त्वप्रत्ये-
 तिननाहमस्मीति यदि हि नात्मास्ति त्वप्रसिद्धिः स्यात् सर्वलोकोनाहमस्मीति प्रतीयात् आत्मा च
 ब्रम्हयदितर्हि लोके ब्रम्हात्वत्वेन मप्रसिद्धमस्ति ततो ज्ञातमेवेत्यजिज्ञास्य त्वं पुनरापन्नं ॥ न
 तद्विशेषं प्रतिविमर्शितं ॥ देहमात्रं चैतन्यविशिष्टमात्मैति ब्राह्मणतज्जनाः लोकायति
 काश्च प्रतिपन्नाः इन्द्रियाण्येव चेत्तानान्यात्वेत्यपरे ॥ विज्ञानमात्रं क्षणिक
 मित्येके ॥ शून्यमित्यपरे ॥ अस्ति देहादित्यतिरिक्तः संसारो कर्ता भोक्तेत्यपरे ॥ भोक्तेव केव
 लं न कर्तेत्येके ॥ अस्ति तद्व्यतिरिक्त ईश्वरः सर्वज्ञः सर्वशक्तिरिति केचित् ॥ आत्मा समोक्तु
 रित्यपरे ॥ एवं बहवो विप्रनिपन्नाः सुक्तिवाक्यतद्गमास समाश्रयाः संतः न भ्राविचार्य किं

चित्प्रतिपाद्यमानोनिः श्रेयसात्प्रतिहन्येत धनर्थं केपात्तत्मात्ब्रह्मजिज्ञासोपन्यासमु
देवदेवदोतवाक्यमोक्षावदधियोधितर्कोपकरणानिः श्रेयसप्रयोजनाप्रस्तूयते इति भाष्य-
संक्षेपतो व्याख्यायते ॥ प्रथमपणिके बंधस्थाः अस्तत्वात्त्याविपयादिमसि ध्दावपि ब्र-
ह्मसिध्यप्रसिद्धोर्जिषयादिसंभवासेभवाभ्याद्यास्त्रारंभसेदेहे पूर्वपक्षमाह तत्तु-
नरिति ॥ तत्रायथाशयः वेदोतमहावाक्यतात्पर्यनिर्णयता इत्याख्यायमितिपनिप्रयोजनमि-
दं शास्त्रमित्युक्तं ननु दिनवत्त्वदार्थप्रसिध्यभावेन नाहं द्वावाक्यार्थस्वदुर्ज्ञेयत्वात् ॥ यद्
चाधीतसांगत्याध्यापस्यनिगमनिरुक्तव्याकरणादिनाग्रह्यादिपदात्तत्प्रसिद्धिस्तर्हि-
तत्तत्पदार्थज्ञानबद्धाक्यार्थज्ञानमपि विनैव विचारं सित्यतीति विचारवैष्यर्ह्यभेदेति
नारंभणीयं शास्त्रमिति ॥ उच्यते इति सिद्धांतभाष्ये ॥ तत्रास्ति तावत्ब्रह्मनित्यशुद्धबुल्यमुक्तस्वभा-
वमित्यादिसर्वन्यात्मत्याच्चेत्यतः प्राकृतं न तत्पदार्थप्रसिद्धिर्ब्रह्मदर्शनं परं सर्वस्यात्मत्याच्चेत्यादि
प्रतीयादित्येतत्पदार्थप्रसिद्धिर्ब्रह्मदर्शनं परं आत्मानमभ्युक्तिमाध्यमुक्तपदार्थगोक्षे वाक्यार्थमतिप-
त्युपयोगितामदर्शनं परं यदि तर्हीत्यादिपुनरापन्नमित्यंतं पूर्वोक्ताक्षेपकत्रिंशत्पक्षुदीकरणपक्षे

नतद्विशेषप्रतिविम्बप्रतिपत्तेरित्यादिभाव्यचाप्रमाण्यज्ञानानास्कृदितनिर्णयात्मनोमूलाविद्यानि
वर्तकतावच्छेदकशक्तिमतोज्ञानस्थभागसत्त्वप्रदर्शनेनविचारसाफल्योपपादकं ॥ तत्रविरु
धव्याथानांपलाचलाभिर्णयेसत्प्रतिपक्षतयातत्त्वनिर्णयप्रतिरोधः तत्संशयोपातद्विश्वयेक्यं
चित्ज्ञानेअप्रामाण्यसंशयोपादुर्गारः दुर्लभश्चातादृशज्ञानविशेषोसत्तिप्रतिबंधकयोरसंभाव
नाविपर्ययितभावनयोः प्रतिपातइत्यवश्यं कर्तव्योविचारइत्यभिप्रायकं ॥ तत्रकर्तृत्वाद्युपलक्षि
तजगत्कारणत्वाद्युपलक्षितसच्चिदानंदपनब्रह्मेक्यरूपवाक्यार्थप्रतिपत्तौविरोधिनीर्विप्रतिप
त्तीराहदेहमात्रमित्यादिना ॥ तत्रत्वंपदार्थधर्मिकाःविप्रतिपत्तयोलोकायतादिसंख्यातात्रा ॥ तत्त-
श्चास्तिनव्यतिरिक्तइतिविप्रतिपत्तिः सेश्वरसंख्यकणमुगक्षपादपाशुपतादीनां ॥ आत्मासभो
क्तुरितितुसिद्धांतकोटिप्रदर्शनं ॥ ससर्वज्ञत्वाद्युपलक्षितानंतसच्चिदानंदपनःपरमात्माभोक्तु
रौपाधिकभोगवतोजीपस्थात्वाधारमार्थिकंरूपमितितदर्थः ॥ एतेनब्रह्मणोजिज्ञास्यत्वार्थमेव
प्रत्यगर्थेऽहमस्मीतिप्रत्यक्त्वरूपेणसागान्येनप्रतिपत्तिश्चार्पिकानामहमर्थेदेहेद्विद्यमनःप्रभृत्य
त्वादिविप्रतिपत्तेर्विशेषप्रतिपत्तिश्चेत्युक्तमित्तिचंद्रिकादायस्मन्यतमबूधनचैतदुक्तं ॥ व्यधिक्र
रणत्वात् ॥ प्रत्यगर्थोब्रह्मेवेतिचेदस्तुतावत्प्रतिपत्तिर्ब्रह्मजिज्ञासाधर्मिप्रतिविंबे-

जिज्ञासाया अदर्शनेन ब्रम्होद्दिश्य प्रत्यगभेदादिविधाना य ब्रह्म एवेतत्तयोर्वक्तव्यत्वात् ॥ नापि देह-
 त्वादनाविग्रहपन्नः प्रतिबिम्बः प्रत्यगर्थ एव जिज्ञासा धर्मी ॥ प्रतीचो ब्रह्मेन जिज्ञासा च ब्रह्म जिज्ञासा चेति यु-
 क्तं ॥ लोके निश्चितेन धर्मिणि वा निश्चितेन प्रकारेण विचारपदाः प्रयोगेण सूत्रे अश्रुतप्रत्यक्षपद-
 कल्पनापातात् धर्मजिज्ञासेत्यादाविवश्रुतस्य ब्रह्मपदस्य कथं विचारइति प्रथमा कांक्षितधर्मि-
 परत्वसंभवे तत्परित्यागेन तद्विपरीतप्रकारपरत्वे श्रुतहानापाताच्च विकृद्धांशत्यागेन मुख्यमात्रस्य
 वचिन्मात्रस्यैवाभेदस्वीकारेण विशिष्टयो रभेदाभावेन ब्रम्हमेदविधानापतस्योद्देश्यत्वा संभवा-
 च्च ॥ किंच धर्मिण्यतदारोपनिमित्तत्वा ह्यलक्षणस्योत्तरसूत्रे प्रत्यगर्थः ब्रह्मेन लक्षणीयः स्वा-
 तन्त्र्यवस्तुतः पुरुषे इदं त्वादित्याज्ञायमाने स्थाणुत्वा रोपः करणचरणादिमान्पुरुष इति पुरु-
 बलक्षणेनोक्त्या निवर्तते किं त्वयमित्याद्युक्त्या न वा जिज्ञासुना प्रतीचो ब्रह्मेति निश्चितं येन ब्रम्ह-
 णि लक्षिते प्रतीचि लक्षणविरोध्या कारोमिध्येति ज्ञायेत नापि लक्षणं प्रतीचोऽसाधारणं धर्मत-
 यातेन निश्चितं येन ब्रह्मणितत्कथनमुखेन ब्रम्हमेदो ज्ञायेत त्वत्त्वक्षेपि शास्त्रीरश्रोमये विहिमे-
 दैनेन मधीयते प्राणभृच्च अधिकं तु मेदनिर्देशादित्यादौ ज्ञादिसूत्रोक्तलक्षणस्य जीवे निषेधान्-

* उक्तसामान्यविशेषप्रतिपत्तौः

अत एवोभयानुगतचिन्मात्रेत्वंपदलक्ष्यविप्रतिपत्तिः जिज्ञासाधर्मितुविंब्रह्मचिन्मात्रमेवेति मत्तु
 क्तंविशेषोऽप्यमात्रेविप्रतिपत्त्याविशिष्टधर्मिकविचारादर्शानात्विशिष्टस्यमुस्तुभिरविचार्यत्वा-
 च्चचिन्मात्रेदेहत्वादिविप्रतिपत्तेरभावाच्च सौत्रब्रह्मशब्दास्वारस्याच्च ॥ अथजिज्ञासाधर्मिणिब्र-
 ह्मण्येवप्रतीचोन्वयनवेतिविप्रतिपत्तेर्नवैत्यधिकरण्यंतर्हिभवदीयभाष्येइहसूत्रेप्रतीचिदेह-
 त्वादिविप्रतिपत्त्युक्तिरुत्तरसूत्रेजीवाद्देदकस्यलक्षणस्योक्तिश्चायुक्ता ॥ किंचज्ञातंसाभान्यतोज्ञातंविशेष-
 णविचार्यतेज्ञाताज्ञातविभागस्तुनिर्विशेषेनयुज्यते ॥ उक्तंचानुव्याख्यानेइदमित्यमितिज्ञानंजिज्ञा-
 सायाः प्रयोजनमितिदूषणोभ्दावनंपरास्तं ॥ निरंकुशबृहत्त्ववाचिनाब्रह्मशब्देनैवजिज्ञास्येस-
 र्वज्ञत्वाद्युपलक्षितेवस्तुनिजैवतात्विकरूपाभेदस्यापिलब्धत्वेनसर्वज्ञत्वाद्युपलक्षितप्रत्यग-
 भिन्नधर्मिजिज्ञासायाः कर्तव्यतालाभात्तादृशधर्मिज्ञानस्यचाधीनैः सांगैर्वेदांतैरेवसिद्धतया
 तदर्थोर्विचारो न कर्तव्यइत्याशंकायामध्ययनमात्रसिद्धाप्रतीतिः नाज्ञाननिवर्तनक्षयातात्पर्य-
 संशयस्थानपोदितत्वेनसंशयरूपत्वादत्राभाएयशंकास्कंदितत्वात्तद्व्यसंभावनादिरूपाज्ञाननिव-
 र्त्तकतापच्छेदकशक्तिविरोधितोषसाचिव्याच्च ॥ तात्पर्यसंशयश्चवादिविप्रतिपत्त्या ॥ यदिजी-
 वस्यतात्विकंरूपंदेहंदिद्यादितस्यबुद्ध्याभेदायोगः यदिक्षणिकंविज्ञानंतदानीत्याभेदायोगः य

दिभून्वन्तदासदमेदायोगः यदि च त्वाभाविकपरमार्थकर्तृत्वभोक्तृत्वादिभूतदाताहशसर्व
ज्ञत्वाद्युपलक्षितब्रह्मामेदायोगः भोक्तैवकेवलमिति सांख्यपक्षेपिजीवानांपरस्परं मेदोपग-
मात्निरंकुशपरिच्छेदभून्वन्स्वमेदायोगइतिजीवस्वपदनोपाधिकत्वं पदलक्षणीयंरूपं
तत्देहएवेत्यादिविप्रतिपत्तयोभयंतिअनयोदितानिर्णतिबलाबलाश्रयतात्यर्थसंशयद्वारा
वाक्यार्थानिर्णयेतन्निश्चयधर्मिकाप्रामाण्यग्रहेअसंभावनाविपरीतभावनादिहदीकरणेच-
हेतवः एवंतत्सदार्थधर्मिकविप्रतिपत्तावप्युक्त्यमितिक्वैवैव्यधिकरणयशोकापकाशः क्वाश्रुतहा
नमश्रुतकल्पनं वास्यसृज्वायमर्थोनिबंधकल्पतर्गादिपुदर्शितः ॥ पंचप्रादिकायामपिताश्वपस्तु
तोमभूतदार्थविषयाएवतदेकार्थत्वात्ब्रह्मदाहस्येतुकेतन्नतदेकार्थत्वादित्यस्यप्रत्यगभि-
न्नार्थकत्वादित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तरीत्यावस्तुपरिच्छेदराहित्यबोधनेनतल्लाभादितिभावः ॥ एवंब्रह्म
णिविप्रतिपत्तिमदर्शनस्यप्रकांतत्वात्अहंमत्त्वयविषयविप्रतिपत्त्यापिप्रणाड्याब्रह्मविप्रति
पत्तिरेवनिर्दिश्यतेयतोनाहंमत्त्वयविषयविप्रतिपत्तिमदर्शनेनकिंचित्कृत्यमस्तिनस्यात्सा
ज्वेतदात्मानमोक्तुरित्यपरइति ॥ योयमहमित्युल्लिख्यमानश्चेतनोभोक्तासब्रह्मेवेतिक्वैव
प्रतिपत्त्यस्तस्याहंमत्त्वयसिद्धौभोक्तृत्वावभासोमिथैवानाद्यनिर्वाच्याविद्याविलसितः परमा

र्थवस्तुयः सर्वज्ञ ईश्वरो हं प्रत्ययेऽनंतमूर्तः मां स्यात्मा स्वरूपमूर्तं गवमसौ बृहत्पथान्ययान् ब्रम्ह
 शब्दाभिधानीयत्वं लभते इतरथा तद्रूपविकलस्य न निरंकुशं बृहत्पथमिति न ब्रम्ह शब्दाभिधेयत्वं
 स्यादिति पंचपादिकायामेव प्रयंचितं ॥ तत्राथ मर्थः प्रनादया ॥ परंपरया ॥ ब्रम्हपि प्रतिपत्तिरेव
 ॥ प्रत्यगभिन्नत्रिविधपरिच्छेदभून्यवस्तुविप्रतिपत्तिरेव ॥ उक्तरीत्या प्रतीचोदेहद्विपादिरूपत्वा
 म्पुपगमे च शुद्धबुद्ध्याद्यात्मकेतदमेदायोगादिति भावः ॥ अहंमत्ययेऽनंतमूर्त इति ॥ अविद्यो-
 पाधिकस्यांतःकरणद्वुपाधिकस्य च मायाविद्याविषयत्वतदाश्रयत्वाद्युपाधिकात् जीवान् व्याव
 हारिकमेदोपगमादिति भावः ॥ तदुपदर्शनार्थमेव भोक्तृत्वादौ मेदकधर्मे अविद्याविलसितत्वा
 द्यभिधानं ॥ अखंडार्थमतीतापुद्गलविषयता रूपविषयता ह्यानभ्युपगमाच्च विकृष्टांशोत्पादि
 कमक्षतिकरं ॥ एकस्याएव च तादृशविषयताया ज्ञाताज्ञानोभयात्मकवस्तुवृत्तिनयोद्देश्यताविधेयतात्म
 नापरं साध्यवद्दीयते ॥ ज्ञादिसूत्रोक्तं लक्षणमप्यविद्यांतःकरणद्वुपाधिकात् कल्पितमेदात्जीवरूपान्
 व्यावृत्तयेवौपाधिका निर्वन्ध्य भेदस्यापि तादृशविरुद्धधर्मासां कर्षोपादकतायाः व्यवस्थापितत्वात् तादृ
 शाभेदश्च न तात्त्विकाद्वैतविरोधी ज्ञातं सामान्यतो ज्ञातमित्यादि दूषणाभासश्च प्रागेव निरस्त इति सर्वमनवद्यं
 ॥ श्रीमत्तंशंकरपादब्जभूषणे परदूषणे ॥ शास्त्रस्याद्याधिकरणे स्वपक्षपरपक्षयोः ॥ १॥ सदसत्त्वज्ञापिकेयं रघुनाथकृतिः स्फुटं ॥ मू
 यात्सता नोषणाय दूर्वादि विजयाय च ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ मायां कामपि मुद्घसत्पुपं संगृह्य लीलावशात् सृष्ट्वा विरसमिदं प्रकाशकत-
 वा सर्वज्ञशब्दोदितः ॥ कोशाकारतया विभ्राति विमुरज्यंतः परिच्छिन्नपत्तं मत्तं च मसंगमहयभृतं
 संविद्यमोदाव्यहं ॥ १ ॥ यद्विश्वस्थितिभंगफर्तुतदिह ब्रह्मेति सूत्रोदितं व्याचिख्योऽप्यलुबिस्तरणभग-
 वानाचार्यवर्यः स्फुरत् ॥ तत्राक्षेपशतं निवार्य कुधिया माक्षिष्यत कल्पितं पत्तत् शंकरपादभूषणमिदं
 पश्यंतु सत्सूरयः ॥ २ ॥ जन्माद्यस्य यतः ॥ प्रथमसूत्रे ब्रह्मस्वरूपं प्रमाणं दिविचारः प्रतिज्ञातः तत्र
 यत्र सर्वविशेषजातं कल्पितं यच्च सत्यज्ञानादिपदार्थेषु धर्मिभूतं मखंडं वस्तु वस्तुगत्या स एव ब्रह्म-
 शब्दार्थस्तद्दृशो ब्रह्मणि सर्ववैदांताः प्रमाणमिति ज्ञास्त्रयो नित्यात्तत्तु समन्वयादित्येताभ्यामपि
 मसूत्राभ्यां क्रियमाणः प्रमाणोपन्यासः जिज्ञास्यत्याभिमतता दृश ब्रह्मणः लक्षणं निर्देशं पिना-
 नाकाक्षित एव स्याल्लक्षणेन ज्ञात एवार्थे प्रमाणा कांक्षोदयादिति लक्षणमुखेन ब्रह्मस्वरूपनिर्णयार्थ-
 म्मिदं सूत्रं ॥ तत्र पूर्वाधिकरणे परिच्छेदत्रय रहित स्यात् एवमत्यगभिन्नस्य ब्रह्मणो जिज्ञास्यत्वमु-
 क्तं तदिहाक्षिष्यत इत्यनंतर संगतिः ॥ यतो वेत्यादिस्पष्ट ब्रह्मलिंगानां वाक्यानां ज्ञेये ब्रह्मणि समन्व-
 यप्रतिपादनादव्याय संगतिः पादसंगतिश्च ॥ तत्र वाचस्पत्यादि संमतेत्यधिकरणरचना ॥ निरु-
 क्तस्य ब्रह्मणो जिज्ञास्यत्वं संभवति यानपातदर्थं यतो वेत्यादि वाक्यं ब्रह्मलक्षणं प्रतिपादयति न वेति-

पूर्वोत्तरयुक्तिभ्यां वक्ष्यमाणभ्यां संशये यथापदनुभूयते तत्सर्वपरिमितमशुद्धं विध्वंस्य बुल्यं च ॥ न च
 तेनोपलब्धेन तद्विरुद्धं नित्यशुद्धमुक्तबुल्यस्वरूपस्य ब्रह्मणः स्वरूपलक्षणविशेषः ॥ न हि जातु कश्चि
 त्कृतकत्वेन नित्यं लक्षणयतीति न यतो वेत्यादिवाक्यं ब्रह्मलक्षणार्थं ॥ नापि सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति
 वाक्यं तथाभूतब्रह्मलक्षणप्रतिपादकं ॥ तद्विषयस्य त्यादिधर्मस्य लक्षणत्वं बोधयति उत सत्यादिरू
 पधर्मिणः ॥ नाद्यः ॥ जिज्ञास्यत्वेनोक्तस्य परिच्छेदत्रयरहिता द्वितीयब्रह्मणो विशेषेन तादृशधर्मवि
 त्यासंभवात् ॥ नापि द्वितीयः सत्याद्विशिष्टलोके सत्यत्वादिधर्मविनिर्मुक्तसत्यादिस्वरूपाल्यवहा
 रेण तादृशस्वरूपाप्रसिद्धेः ॥ न च श्रुत्यैव तादृशधर्मिस्वरूपप्रसिद्धिः यज्जगज्जन्मादिकारणं ब्रह्म
 तत्सत्याद्यात्मकमित्येवं रूपेण कारणत्वस्य त्यादिरूपोद्देश्यता यच्छेदकविधेयाद्यनेकधर्मसंस्पृष्ट
 तथा ब्रह्मबोधिकायाः श्रुतेः सकलधर्मविनिर्मुक्तधर्मिबोधकत्वा संभवात् ॥ किंचासाधारणधर्मो
 हिलक्षणं न धर्मो असेदलक्ष्यलक्षणभावा नुपपत्तेरिति पूर्वपक्षे ॥ यतो वेत्यादिवाक्योक्तं जगज्जन्मा
 दिकारणत्वं ब्रह्मणोलक्षणं संभवत्येव तदुक्तं वाचस्पतिमिश्रैः ॥ मा भूदनुभूयमानं जगत्परिच्छिन्नत्वं
 तद्धर्मतया तदात्मतया ब्रह्मलक्षणं तदुत्पत्त्यादि नुभविष्यत्येव देशांतरप्राप्तिरिव सवितुर्मज्ज्याया इति
 ॥ तस्य चलक्षणस्येतरावृत्तितया काल्यनिकसंबंधेन ब्रह्मवृत्तितया च नातिव्यास्य संभवा यकाशः कल्पि

तेनापितेनोपलक्षणोनयद्रजतमभातृसाशुक्तिरितिकल्पितेन रजतेन शुक्तिरिव यज्जगज्जन्मादि
कारणं तत्त्र भूतिवद्भूतलक्ष्यते कल्पितस्य तस्य मिथ्यात्वेन परमार्थतो निर्धर्मिकब्रह्मस्वरूपा विरोधित्वा
त्कल्पितत्वेऽपि तस्य ब्रह्मासाधारणत्वाच्चक्षणत्वमुपपन्नमेवासाधारणधर्मसंबंधो हि लक्ष-
णनिमित्तं न तत्सत्यत्वं काकादीनामसंबंधानां गृहोपलक्षणत्वादर्शनात् तच्चंद्रस्य शालायाश्च मिषजगज्ज-
न्यादिकारणत्वस्य तदस्त्वत योपलक्षणत्वविवक्षया च न विशिष्टशेषयतापत्यादिपरोक्तदूषणं ॥ एवं स-
त्संज्ञानमनंतमिति च श्रुतिभविषाद्यमखंडं सत्यज्ञानादित्वरूपमपि ब्रह्मलक्षणं संभवति ॥ न च तादृशवाक्या-
नां पूर्वपक्षोक्तरीत्या तादृशाखंडब्रह्मस्वरूपबोधकत्वासंभवः ॥ यथार्थवादवाक्येषु मुख्ये र्थे उद्देश्यतापच्छे-
दकविधेयादिसंसर्गबोधे सत्यपिलक्षणीये स्तुतिरूपे न तत्संसर्गोभासते तद्वत्सत्यादिवाक्येषु ह्यारीभू-
तेषु ख्यार्थैर्न भूतानेपिलक्षिते स्वरूपमात्रेऽपि न संसर्गमानमात्रशक्यमिति नियमस्याप्राभाणिकत्वा-
त्वाविरोधात् ॥ पर्यवसितबोधेपदांतरार्थसंसर्गमानमात्रशक्यमिति नियमकृतेपदांतरार्थसंसर्गमानमस-
च्च ॥ अर्थवादोपस्थितप्राशस्त्यादौ यागदेवतासंबंधमानेऽपि न भूतेपदांतरार्थसंसर्गमानमस-
क्तिः ॥ क्वचित्तत्र ह्युपलक्षणप्राप्त्यापादने लौकिकवाक्यानां प्राभाणानंतरसिद्धार्थेऽप्यप्राभाण्य-
ननु कथमिति भादिसिद्धे इति दृष्टव्या ज्योतिरोमादिवाक्येष्वलौकिकार्थासिद्धिप्रसंगः ॥

तत्र स्वतः प्रमाणवेदवाक्यतात्पर्यादुरोपास्यलोकसिद्धनिर्दिष्टानादरेणालोकिकार्थसिद्धिरिति चेन्न हि
प्रकृतेरपि तथाप्युक्तवाक्यमेव ॥ अपिच मरुहप्रकाशश्चन्द्र इति लौकिकवाक्येऽपि पदांतरार्थसंसर्ग
गोचरप्रमितिजनकत्वाभावापि दृष्टः ॥ न हितत्र मरुहप्रकाशः चंद्रेतरव्यावृत्तः चंद्रपदद्वयान्वयोपाद-
नित्योपः संभवति मरुहप्रकाशैषैशिष्ट्यस्य चंद्रेतरव्यावृत्तस्य च प्रत्यक्षेण गृहीतत्वात् ॥ चंद्रत्वे-
ज्जातिविशेषस्तं प्रवृत्तिनिमित्तीकृत्य तदाश्रये चंद्रपदं प्रवर्तते इति आत्योपदेष्टात् पूर्वमेव ग्रहात् ॥ किंच न
स्वयानुसारेण वाक्यार्थवर्णनीयस्तत्र यदि वाच्यवाचकाद्यभिप्रायेण प्रश्नस्तदा तत्परत्वमेवास्तु वाक्यस्य न तत्राश-
यः ॥ यदि चंद्रशब्दवाच्यत्वाश्रयो वाक्यविशेषः सफ इति प्रहुरभिप्रायस्तदा तन्मात्रप्रश्नोत्तरत्वात् प्रकृष्टप्रकाश
स्य ज्ञातत्वेनाजिज्ञासितत्वात् मरुहप्रकाशानुवादेन तन्मात्रपरत्वमेव तादृशवाक्यस्योपेयं ॥ प्रकृष्टप्रकाशानुवादेन
यिना व्यक्तविशेषस्य बोधयितुमशक्यताया तदनुवादः सफलः ॥ न च प्रहुर्यविबुधमुत्सितं तावदपर्यं चक्यमित्येव
नियमः ननु तदधिकं न च क्वमिति अन्यथा क्लेश्याः को मार्ग इति प्रश्ने तदतिरिक्तमार्गचिह्नगिरि नद्या-
दिनिरूपणं न स्यादिति वाच्यं ॥ यत्र बुधमुत्सितवस्तुमिति प्रत्युपयोग्यज्ञातं भवति न च प्रहुरिति ज्ञासा प्र-
वत्येवेति तत्र प्रश्नविनापि वाक्यतात्पर्यस्वीकारेण तन्निरूपणेऽपि प्रकृते जिज्ञासिते प्रकृष्टप्रकाश संबंध
स्य प्रत्यक्षतो ज्ञातत्वेन तत्र न तात्पर्यं कल्पनीयं किंतु व्यक्तविशेष एवेति निसिद्धपदांतरार्थसंसर्गगोचरम

मिनिजनकत्वाभावात् त्वं लक्षणवाक्यस्य ॥ इयान्विशेषः लौकिकदर्शितलक्षणवाक्यार्थेऽतिप-
 दिकार्थे चंद्रस्वरूपे चंद्रत्वसंबंधोभासते सत्यादिवाक्ये सत्यत्वब्रह्मत्वसंसर्गोपिनभासते अपितु प्रा-
 तिपादकार्थमात्रमूल्योः समुत्पुमाप्नोति यद्दहना नेवपश्यति उदरमेतत्तु रुते अद्यतस्य भयं प्रवर्ती-
 त्यादि श्रुतिभिर्भेददर्शनस्य निमित्तत्वेन स्वस्वरूपमात्र एव श्रुतिना त्वार्थावगमात् अधिकमखंडार्थवि-
 चारे अद्वैतसिद्धितदीयरीका दोष इत्यं ॥ ननु सत्यादिवाक्ये सत्यादिस्वरूपमातिपादकार्थमात्र-
 तात्पर्येताद्दशस्यैकेनापि पदेन बोधनसंभवात् पदान्तरैवेव ध्येयैवं ॥ सत्यत्वज्ञानत्वाद्युपलक्षितश्रु-
 ध्दानामेक्यनिश्चयाय पदान्तरापादानात् अन्यथा सत्यत्वाद्युपलक्षिताद्भेदो ज्ञानत्वानंतत्वाद्युपलक्षि-
 तवृत्तिरिति श्रुतिभ्रमानि वृत्त्या ब्रह्मस्वरूपमोक्षस्य स्वप्रकाशचिदानंदादिभिर्भेदानां तत्त्वस्वरूपेणाभेदवु-
 द्यातस्मात्तेरपुरुषार्थत्वज्ञानेन तत्साधनश्रवणादौ भवत्यनुपपत्तेः ॥ तस्य भिख्या त्वबुद्ध्या ब्रह्मज्ञाने-
 यि ध्यायिष्य कस्य रूपं त्वं ज्ञानात्तस्याज्ञाननिवर्तकत्वानुपपत्तिश्च ॥ तावत्सदसत्ये तु स्यात्तु विम-
 क्तिकसत्यादिपदजन्यशाब्दबुद्धिर्विषयवत्यान्यथानुपपत्त्या सत्यादिपदार्थानामेक्यनिश्चयान्नोक्तं नम-
 संभव इति सत्यादिवाक्यमतिपाद्यमखंडं स्वस्वरूपं लक्षणं स्वयमेव स्वस्वरूपैक्येऽपि कल्पितलक्ष्यं ल-
 क्षणाकारमेवाभ्युपगमात् नानाभेदे लक्ष्यलक्षणभावा नुपपत्तिरिति पूर्वपक्षोक्तदोषः ॥ सत्यज्ञानानंता

दिस्व रूपं न मुख्यं लक्षणमपि तु तदवगम इतरव्यापृत्तापुपपुज्यत इति तत्स्य लक्षणत्वोपचार इ-
 तिकेचित् ॥ जन्माद्यस्य यत इति सूत्रेण जन्मादौ त्वनेन जगज्जन्मादिभित्तयकारणत्वस्य लक्षणत्व-
 लाप्तः यत इति पंचम्यनुरोधात् यतः सत्यादिरूपादित्यर्थविवक्षया सत्यादिरूपस्य स्वरूपलक्षणत्वं
 च लभ्यत इति सिद्धांतः ॥ यत्तु चंद्रिकायां अत्र परैरित्यादि नोक्तपूर्वपक्षमनूद्य तन्नेत्यादिना जिज्ञा-
 स्यस्येतरव्यापृत्त्यर्थलक्षणसूत्रेऽस्मदीत्या अभ्यवृत्तिपूर्वपक्षस्यैवोचितत्वादित्युक्तं ॥ तदविचार-
 मणीयं ॥ तुल्यन्यायेनोक्तरीत्या लक्षणाप्रतिपत्तौ लक्षणेनाज्ञाते र्थे विचारासंभवशंकाया अप्यवश्य-
 निरसनीयत्वेन त्वदुक्तशंकाभात्रस्यौचित्ये बीजत्वस्य त्वदैक्येद्यत्वात् ॥ धर्मविचारप्रतिज्ञानंतर-
 मितरव्यावृत्तधर्मस्वरूपप्रतिपत्तये तदनुगुणायाम्भ्योदनालक्षणो र्थो धर्म इति धर्मलक्षणपरसू-
 त्रमपृत्तेरियमभूद्विचारप्रतिज्ञानंतरमितरव्यापृत्तमभूत्स्वरूपप्रतिपत्तये तदनुगुणायामभूल-
 क्षणपरसूत्रमपृत्तेरेवोचितत्वेन वाक्यशेषगतमभूदशङ्करूढया जीवपरत्वपूर्वपक्षस्य त्वदभिमत-
 स्य सूत्राननुगुणत्वात् ॥ अकारांतरेण त्वदुक्तरातेरयेनिरसनीयत्वाच्च ॥ यदपि तत्रैव चंद्रिकायां
 अनित्यादिरूपस्य शङ्कादेः नित्यादिरूपाकाशादेर्लक्षणत्वदर्शनाच्च जगतइव कारणत्वस्याप्यनात्म-
 नया आत्मविरुद्धस्वभापत्वादित्युक्तं ॥ तदभिप्रायस्तु अनित्यशङ्कस्य नित्याकाशलक्षणत्वदर्शना

तसि ध्यानेष्यनात्मभूतस्य कारणत्वादेर्ब्रह्मलक्षणत्वत्वीकाराच्च पिरुद्धस्वभावयोर्ब्रह्मलक्षणभा-
वानुपपत्तिशंका पूर्वपक्षेन दुक्तेति ॥ तदपि वाचस्य त्यादिनिबन्धहृदयानवबोधनिबन्धनं ॥ शङ्कस्य
जगत्कारणत्वादेश्वपिरुद्धस्वभावस्य गगनब्रह्मादिरुद्धरूपलक्षणत्वा संभवस्यैव तत्रोक्तत्वात् ॥
अतएव तेन च ब्रह्मणः स्वरूपेन लक्षयितुं शक्यमिति पूर्वपक्षग्रंथे वाचस्पतिमिश्रैरुक्तं अन्यथा ब्र-
ह्मलक्षयितुं न शक्यमिति विन्यासोपेक्षायां बीजाभावः ॥ न च जगतः कारणत्वादेर्या तदल्लक्षण
त्वानाक्षेपेन्यूनता स्यादिति तन्निरासाय पिरुद्धस्वभावस्यैव तत्रापि हेतुत्वं पक्षे व्येहेत्वं तत्राहुर्केरि-
त्युक्ता संगतिरपरिहार्थैवेति वाच्यं ॥ तत्रोपलब्धमात्रस्य यावदनुभूयते न तत्सर्वपरिमितमित्यादि
नापरिच्छिन्नता कीर्तनेन धर्मतयोपलब्धस्य परिच्छिन्नवृत्तिता सूचनात् अतिव्यासेर्धर्मत्वेनानपि
गतस्य लक्षणवृत्तित्वाभावेनासंभवस्य चातिस्फुटतया न्यूनता शंका नुदयात् ॥ अतएव याचस्य
निर्गम्ये धर्मलक्षणशंका योनापि नित्यत्वकारणत्वादीत्यादिना भित्त्यादिकमेवोक्तं ॥ तस्य चाभा-
वानामधिकरणस्वरूपत्वपक्षे स्वरूपलक्षणत्वस्यापि संभवात् तेन स्वरूपे लक्ष्यत इत्यनभिधा-
यतल्लक्ष्यत इत्येवोक्तं ॥ ननु देशांतरमासेः सपितृव्रज्या यामसत्वेन तल्लक्षणत्वाभावात् उक्तसि-
ध्याने देशांतरमासिरिवेत्यादिना निबन्धेन दृष्टांतोक्त्यसंगतिरिति चेन्न ॥ तत्सतीति जनकप्रती-

निविषयत्वरूपलक्षणत्वमात्रे एवास्य दृष्टान्तत्वान् ॥ वस्तुतस्तु दाहंति केजगदुलत्यादावपिन सा-
 क्षात्त्रभृदनिष्ठत्वमित्यसंभवधारणाययतदिति श्रुति सौत्रपंचम्यनुरोधाच्च तदुत्पत्तिपदस्य तदुत्प-
 त्ति कारणता परत्वं त्वनिरूपित कारणता संबंधे नोत्पत्तेर्बालक्षणत्वमपर्यथाच्यंतथा च देवांतर-
 प्राप्तिपदस्यापितज्जनकता परत्वात् देवांतरप्राप्तेरपि त्वनिरूपितजनकता संबंधे पेन सविदुर्ग्र-
 ज्मावृत्तित्वेन तल्लक्ष कत्वादाना संगतिः ॥ देवांतरप्राप्तिरित्यस्य च देवाप्ते दापच्छिन्नो महादिक्-
 सूर्यसंयोगो र्यः जनकता चासमवायिकारणता रूपा ग्राह्या तेन संयोगजनके द्रव्ये नातिव्याप्तिः ॥ सि-
 ध्दाने समवायानभ्युपगमे पितत्त्वानेनादात्स्यलक्षण संबंधे धाम्युपगमेन नासमवायिकारणत्वं दु-
 र्वचं एतेन देवांतरप्राप्तेः सूर्यगत्यनुभापकत्वे पितल्लक्षणत्वाभावात् ॥ न चात्र सूत्रे यतो वेत्यादि श्रु-
 तौ उत्पत्त्यादिकमद्वितीये ब्रह्मणि लिंगत्वेनोच्यत इति त्वयापि स्वीकृतमिति चेद्वि काकारोक्तमु-
 क्तसिद्धांतमनूद्य दूषणं निरस्ते निरस्तं च द्वि फोक्तं जिज्ञास्य लेभाद्यसूत्रे भरुतस्य निर्विशेष ब्रह्म-
 णोऽप्यभाधिष्ठानत्वेना कारणत्वाच्चापि ध्यानत्वस्यैव विवक्षायां श्रुति सूत्रयोजनोक्तयोगादिति दू-
 षणं उक्तेरित्योत्पत्तिपदस्य लक्षणया कारणत्वपरतया लक्ष्यभूत ब्रह्मशास्त्रार्थनिष्कर्षपंचत्वमिति
 पत्सुपयोगितया अध्वारोपन्यायेन पद्मजनतमभात्साश्रुक्तिरित्यारोपितरजन तस्यैव आरोपितकार-

प्रलस्योपलक्षणतया निर्विशेषब्रह्मणो लक्षणत्वसंभवस्योपपादितत्वात् ॥ सूत्रे अस्येति जन्मभा-
 वस्येत्यर्थः ॥ उत्तराधिकरणे वेदनित्यनाभावाद्योक्तलक्षणाक्षेपपक्षे तु अपविद्याद्यनादिभिन्नस्येत्य-
 र्थः ॥ ज्ञायादीति जन्म आदिर्यस्य तज्ज्ञायादीति विग्रहेण जन्मस्थितिभंगसमासार्थः न पुंसकैकवच-
 नेन सयाहारबोधनात् तथा च ज्ञायादिभित्तयहेतुत्वं लक्षणं यतो मे निश्चुत्य नुसारत् ॥ जन्महेतुत्वमपि
 द्यायामप्यस्य नो भंगेति तद्धेतुत्वमपि विद्यानाशोपात्युभयपपरितं ॥ सत्तास्कूर्तिः स्थितिस्तं प्रति चाप-
 च्छिन्नाकाशमिति महाकाशस्यैव ब्रह्मणो हेतुत्वं तच्च लक्षणांतरमिति केचित् ॥ स्थितिसंहा-
 राभ्यामुपादानत्वं विवक्षितं न च्याविद्यायामप्यस्य तो जन्महेतुत्वं तच्च कर्तृत्व रूपं तेनाविद्याद्यन्यं प्रति
 कर्तृत्वे सति उपादानत्वं लक्षणं फलितं ॥ धूमप्रागभावादिहेतोर्धूमत्वस्य प्रागभावावृत्तित्वात्
 प्रागभावस्यैव कर्तृत्वस्योपादानत्वावृत्तित्वात् उपादानत्वस्य न वैष्यर्थाभिति परे ॥ सिद्धांते सर्व-
 मेव लक्षणवाक्यवाच्यतावच्छेदकतत्तद्धर्मोपस्थितिद्वारा तदुपलक्षितारं वदप्यकिता तत्पर्यक्रमि-
 त्यंगीक्रियते तथा च यतो वेत्यादिलक्षणपाक्ये स्पृष्टिस्थितिमलधानामेवैककारणत्वोक्तौ तदुपस्थि-
 त्तिद्वारा तदुपलक्षितसत्त्वरजस्तमसामेकैकगुणोपलक्षितब्रह्मस्वरूपस्यैव वाक्याभ्यामेतस्यैव महावाक्यतात्प-
 र्यविक्रयतया निर्णयेन च महावाक्याधीनमुमुक्षुनिर्णयविषयत्वं स्यात् न तु गुणत्रयोपलक्षितस्य तथा च गुणत्र-

योपलक्षितेनेशस्वरूपेण जीवस्वरूपामेदाज्ञानसंशयादिकं न भिद्यते त न हि छत्रिमात्रेनात्सर्पा
 धीनः छत्रीचैत्रइति वाक्यजन्योऽखंडार्थबोधः छत्रीकुंडलीवासस्तीनचैत्रइति भ्रमहेत्वज्ञाननिव
 र्त्तकत्वेनानुभाषिकः तथाच महावाक्यगततत्त्वदार्थस्वरूपस्याखंडस्य स्रष्टृत्वाद्युपस्थितिद्वारा-
 बोधकंपतोवेति वाक्यमिति न किमपित्यर्थमित्यपरे ॥ जन्मकारणत्वाद्यैकैकस्योपलक्षणतया ल
 क्षणत्वसंभवेपि निरंकुशापरिच्छिन्नत्वोपपादनपरत्वेन कारणत्वांतरस्योपलक्षणत्वेन लक्ष
 णत्वाभिधानस्य सप्रयोजनत्वमन्यथा कारणानंतरस्यान्यस्य संभावनायां निरंकुशापरिच्छिन्नत्व
 निर्णयोदुर्धर एवेत्यपिकेचित् ॥ यत्तु चंद्रिकायां पञ्चोक्तपरैः जन्मादोत्यत्रोत्पत्तिस्थितिभंगमेवो
 च्यते न त्वन्यत्पतोवेत्यादि श्रुत्यनुसारादित्यादिनोक्तसिद्धांतमनूद्यतम् ॥ यतोवेत्यत्र चतुर्णां
 तयैवैकं ज्ञानयेत्यादौ यस्मिन् द्यौरिति स्थित्या दीनामेकैकस्यैव श्रवणात् ॥ न चाभिसंविदातीत्ये
 तदपिलयपरं प्रयंतीत्यनेन पौनरुक्त्यापत्यातस्य मोक्षपरत्वात् ॥ न च प्रयंतीत्यनेन सुषुप्तौ-
 ब्रह्मप्राप्तिरुच्यते तथापि चतुष्टयापरिहारात् जगत्तोजन्यांगीकारेऽनित्यत्वापत्यामिथ्यात्वा-
 सिद्धेरुक्तत्वादिति दूषणमुक्त्वा सृष्टयाद्यष्टकमेव जन्मादिपदार्थः यतोवेत्यत्र सृष्टिस्थितिप्रल
 यमोक्षाणां य आत्मानमंतरो य मयति त्वं मुक्तिदोषं यदो तोम तो न त्वं ज्ञानदोऽज्ञानदश्वासि-

पिच्छो इत्यादौ नियमनादीनामभ्युक्तेः विचारविधायकनानावाक्यपरामर्शेन सूत्रकृतेषु स्फा-
 देजन्माद्यहकपूर्वत्वस्य लक्षणत्वेनोक्तत्वादभापिसंलक्षणत्वेन तस्यैव विषयक्षणीयत्वात् ॥ यद्वासर्वभू-
 मुस्तुभिर्भिषिषिष्याहकपूर्वत्वस्यैवान्यकपूर्वत्वस्येयमाभावात् नान्यदिहादिशब्दार्थः ॥ उक्ते-
 च सृष्टिरक्षाहतिज्ञानं नियत्यज्ञानबंधनम् ॥ मोक्षं च विष्णुतश्चैव ज्ञात्वा मुक्तिर्न चान्यथे-
 सि अथवा विषयोपपादकगुणपुर्तिसिद्धये जीवाभेदके जन्मादिभित्तयहेतुत्वेऽभिहितेपि
 प्रयोजनसिद्धये मोक्षदत्वस्यापि वक्तव्यत्वात् तस्य च बंधकत्वं विनाऽयोगात्स योश्च तद्धेतुज्ञा-
 नाज्ञानदत्वं विना नुपपत्तेस्त्रितयहेतुत्वस्यापि वक्तव्यत्वात् ॥ पुनश्च दीपस्तम इव ज्ञानबंध-
 काज्ञानं स्वयमेव हं नि किमीश्वरेणेति शंकायां दीपज्ञानादित्त्वभावोपि प्रगवदायत इति वा-
 च्यत्वात् प्रकृतोपयोगित्वादहकोक्तिरिति स्वमतेन सिद्धांत उक्तः ॥ तत्रोच्यते यतो वेत्यादि-
 वाक्ये अभिसंविशंतीत्यस्य लयपरतया लयकारणत्वस्यैवोक्तेः अतएव सुषुप्तौ ब्रह्मासेरपि
 न पृथगभिधानमिति चतुर्णां कारणत्वानामनुक्तेः ॥ अथैवं प्रचंतीत्यनेनैवैतन्न रुतस्य परिहा-
 राय प्रयंत्यभिसंविशंतीत्यनयोः पौनरुक्त्यपरिहारेण समप्रयोजनत्वं कथमिति चेत्स्वयाज्ये-
 तदहं कृत्यमेव प्रयंतीत्यनेनोत्पत्तिमदभावमात्रं संविशंतीत्यनेन मोक्षो विवक्षित इति मया-

स्थितस्य गतिरव्ययैर्दमिचनृपाऽलुभ्यनोऽग्निर्व्यामिदुभिर्गोहः वाचपंपपादाहृतः तद्विद्यां क्रमा-
 तः पितृभिर्ह्यजानन्तूपाहिदु कदासा देवं सुहृन्नेरुध्वं पशौ हि दत्ते रगिगंशाय हस्ताद्यनेकैः क्षुति-
 स्मृतिगुराणामाग्नेर्मैत्रित्यलवदिशेष इष्टपते के रकविंशानि त्वं स इष्टस्य लयस्य तं यो तरे सुमि-
 त्वास्तु पगमाक्षयो जलदशिशो न इष्टदधानिरुक्तदृष्टयो गोचली दद्व्यायेन मे दस सेपि पद्द-
 यजस्य ऊचकारणलं लक्षणमेकदेव हूयेन विना हूत इति कथं पद्मगोषु पादानं स न्य भाज नो ल-
 योरपि आद्यश्चरो रभाण संयोगो लक्षणं लक्षणं चैव स एतत्तिरिति ज्ञाया व्यविशेष भाव सत्वे न न ज-
 पि पृथगुमयकारणत्वस्य यकजतापत्ता चतुर्गमिभित्तता सक्तिरैकत्वात् ॥ नस्तु नस्तु मंचनोत्व-
 स्य दानं ततथा लयोऽनुत्पानि संमिते यथोक्त्या भिन्नं त्ति उच्यते लक्षणं त्ति विषयं त्ति पद्म-
 लीयं ने रत्यर्थं विषयस्थानगौ न रत्तयदं का व सरः क्वचपमेथाय मं योऽस्तु त्यगिभक्तिन इति यकत्वमन्य-
 दामपंति ज्ञाति संविदां तोत्येताभ्यां सुत्यति स्थित्योरिष पृथगर्थे दृष्टं दिव साधो जाय पा रना तस्य न
 तद्वत्स्याति संविदां तोत्येन लयमिच्छादारेऽययोगस्य विर्वाजनापत्तेः ॥ यदपि चंद्रिकायां मोक्षस्य न
 यत्वं स ह्येतत्वे उत्पन्निरपि प्रागभावनिवृत्तिः स्थारित्युक्तं तं दमिभायस्तु लयकारणत्वेन यो क्षपा-
 रणत्वस्यैव जन्मकारणत्वस्यापि संग्रहेण पृथक् तदुपादानपैच्यार्थ्यपि नितदपि न सत् ॥ सिद्धांते स-

त्कार्पयादाभ्युपगमेन भागभावानङ्गीकारेणोत्सने स्तन्निवृत्तिरूपत्वासंभवात्तत्सत्तैः प्रागभाव
 निवृत्तिरूपत्वस्वीकारेऽपि तस्याऽतत्त्वानंतरमपि सत्वेनायेऽपि दानीमुत्पन्न इति व्यवहारापत्त्यादि
 वारणायाद्यक्षणासंबंधविशिष्टभागभावनिवृत्तेरेवोत्पत्तिरूपताया अवश्यं स्वीकरणीयतापत्त्यात्वा
 यवेनोत्सनेराद्यक्षणासंबंधरूपताया एव युक्तत्वाच्च ॥ ध्वंसरूपताया अपि मुक्तेरभावस्याधिकर-
 णस्वरूपत्वोपगमेन केवलरूपत्वात्स्वरूपत्वेन पुमर्थताया आद्याधिकरणेऽप्यप्रादितत्वाच्च न प-
 रोक्ता पुमर्थत्वापत्त्यादिदूषणावसरः ॥ तमेवैकं जानयेत्तादौ यस्मिन् द्यौः पृथिवीत्यादिना स्थित्या-
 दीनामेकैकस्यैव ग्रहणमुपसंभारत्यायेनोन्योपलक्षणाभितिनपरोक्तदोषः ॥ एवं येन जातानि जीवि-
 नीत्यत्रोक्तं प्राणधारणरूपजीवधातुमुख्यार्थमुपलक्षणीकृत्योत्पत्तिलयातिरिक्ततदीयव्यापार-
 सामान्यार्थकस्थितिशङ्केन तादृशव्यापारमनुगतीकृत्यपतदतिपंचम्यानिभिन्नोपादानसाधारणत
 धेतुत्वाभिधानेन नियमनादिहेतुत्वस्थापि जाभातद्विमानिभूतानीत्यत्र भवंतीति भूतानीति योगम
 नाहत्याकाशादीनामेव रूढयोपस्थापनात्सम्यगेवोक्तं यतोपेत्यादिश्रुत्यनुसारात्तज्जन्मस्थितिल
 यंकारणत्वमेव लक्षणं जन्मादिसूत्रमिति पाद्यमिति ॥ त्वदुक्तरात्वाविचारविधायकानां प्राक्प्रग-
 तनानालक्षणां संग्राह्यत्वेऽसत्यकामत्वसर्वांतरत्वाद्युपेक्षायां बीजाभावेन जन्माद्यहकतृत्वस्यैव

लक्षणस्वेभाग्रहानौचित्यात् ॥ अथपेसादिचंद्रिकोत्तरादिनक्षोदस्य भेदजगज्जगत् कृत्यैः ५ भिदिनेन
 गदंतः पानिमोक्षदत्वस्यापि लब्धत्वेन पुंश्रुत हुके रननेस्तिवत्तात् ॥ अन्येन च स्वस्याविलोक्ये अन्ये
 नमुक्तिदर्शनात् संबंधकत्वं विनामोक्षकत्वात् पुपपत्तिरिति लक्ष्मिर्किर्षिचारणीये इ एवं मोक्षकत्वेनेव बा
 नदत्वसिद्धेरार्थिकतया पुंश्रुतज्ञानदत्तमपिन च स्वमेवाप्यथाधिकारमदत्तं विनाशान्नदत्वस्या
 प्यसंभवात् पिचाराधिकारमूतमस्त्यादिदत्तस्यापि पुंश्रुतकथनादनेः सद्धि लक्षणत्वेपि जगत्तोज-
 न्यादिकमुपपद्यत एव ॥ न च तद्व्यापूते वा वाच्यं गौडिकाः इदं दर्शनात् जगत्तौ पितृभुक्तमिति शोक्यं ॥
 सतो आत्यंतो तददवनेन जगतः सत्त्वसिद्धिभूतत्वेनादिकस्यादासुः एव च पुंश्रुतिरिति तत्त्वान्न जगत्तौ
 जन्मांगीकारेत्यादिकं चंद्रिकोक्तदूषणं विचार्यते ॥ जगत्त्वमिदं देवादेव सर्वं ॥ इति सूत्रं च
 सत्यज्ञानानंतानं दादिकं च स्वकूपकलक्षणमिति सिद्धं तल्लिखितः ॥ तत्र स्वकूपं जगत्त्वमिति विप्र
 रिच्छेदभूतत्वरूपानंत्यमपि पसुपयोगितया जगत्त्वमिति विचार्यते ॥ स्वकूपं जगत्त्वमिति विप्र
 मन्यथोक्तं रूपमपि ब्रह्मकथं भविष्यपरिच्छेदभूतं जगत्त्वमिति विचार्यते ॥ तत्र स्वकूपं जगत्त्वमिति विप्र
 विद्यमानत्वादिति शंकायां तत्त्वविपत्तेर्दुर्घटत्वात् अतस्तत्त्वशंका निवृत्तये यज्जगज्जगत्त्वादि कारणत-
 त्त्वमिदं त्रयोधनीयं ततश्च तं न जगद्दुष्पादानं ब्रह्मेति ज्ञाते तदधिष्ठानं ब्रह्मेति पर्येष स्यति तत्र सर्ववत्त्व

भावे बोधिने स्वाधिष्ठानगतताभापप्रतियोगित्वरूपमिथ्यात्वं जगतः सिध्यतीति तूयोक्तं शंका निरा-
 सः ॥ अतएव त्रितयकारणत्वं लक्षणत्वेन निर्दिष्टमन्यथैकैककारणताया अपि ब्रह्मासाधारणत्वे
 नेतरस्यानतिमयोजनकत्वात् ॥ ननु तर्हि तदस्त्वलक्षणेनैव चारितार्थ्यं किं स्व रूपलक्षणकथनेने-
 ति चेदत्रोच्यते ॥ यथा नु भित्तिकरणत्वादिना नु भाने लक्षितेऽपि अनुभूति क रणत्वस्य लिंगतत्परा
 मर्शादीनां विमतिपत्त्या संभाषितत्वेन लक्ष्यविशेषा निर्णयात् तन्निर्णयाय तच्च लिंगपरा मर्श इ-
 नित त्वस्वरूपमुपदर्शयते तथा वा चंद्रोदितं दर्शयितुः कश्चिदात्म्यः चंद्रबुधुस्तस्यासर्वदिक्षु प्रसारित दृष्टिः दि-
 गंतरगत नक्षत्रता रादिभ्यो दृष्टित्वा धृतं प्रेक्षेयुश्चित् दृष्टि स्थिरी करणार्थं अधिकरणतया संबंधं पवि-
 शोषेण शाखायां चंद्र इति शाखा मुपलक्षणतयोपादत्तेन तच्च दिगंतरव्याधृतं दृष्टेरपि चंद्रसमी-
 पवर्तिता रादिषु चंद्रममोभाभूदिनित त्वस्वरूपं प्रेक्ष्य मकाशश्चंद्र इति प्रेक्ष्य मकाशात्वं बोधय-
 तिएवं हि सुखेन बोध्यं बुद्धिश्चंद्रवतरति तथा जगत्कारणत्वादिना लक्षितेऽपि ब्रह्म शाब्दार्थेन तद्रूपेण सं-
 भाव्यमानमध्यानपरमाणवादि व्याधृतं या त्वस्वरूपविशेष निर्णया संभवात् तन्निर्णयाय त्वस्वरूपलक्षणा-
 भिधानमप्यावश्यकमेव ॥ यत्तु चंद्रिकायां यच्चोक्तं परैः जच्चादिकारणत्वं तदस्त्वलक्षणं आनंदादि-
 रेव त्वस्वरूपलक्षणमिति सिद्धांतमनूद्यतन्न ॥ न तावच्चक्ष्यगतागने त्वस्वरूपतदस्त्वलक्षणे इति युक्ते-

काकादेर्गृहेकारणत्वस्यचप्रमृष्टाणिअध्यासतटस्थलक्षणस्यचकारणभित्तुदन्तलत्याभादेव
 त्वेनस्वरूपलक्षणत्वापातात्आनंदादेःस्वरूपलक्षणत्वासंभवप्रसंगाच्च॥एतेनसत्यासत्तिरुक्त
 पतटस्थलक्षणेइतिनिरस्तं॥काकादेरध्यासतटस्थलक्षणस्यचगृहादापकृष्टितत्वादितिदूषण
 मुक्तं॥तत्रोच्यतेलक्ष्यांतर्गतागतेस्वरूपतटस्थलक्षणेइतिविवक्षायामुक्तदोषाभ्युपगम्यत्वादप्यस्मिन्म
 क्षेअंतर्गतपदेनलक्ष्यैकदेशोक्तौलक्ष्यस्याखंडत्वहानिःअभेदोक्तौप्रकृष्टत्वादेभ्यंद्वयस्वरूप
 लक्षणत्वंनस्यात्त्वयालक्षणवाक्यस्याखंडार्थत्वनिर्वाहायप्रकृष्टत्वादेभ्यंद्वयित्वेपदिक्तेत्त्वहि
 मविस्योक्तत्वादितिदूषणंचंद्रिकायामुक्तंदसत्॥लक्ष्यांतर्गतपदेनोपहित्वैक्यलक्षणलक्षणा
 त्वंताभिन्नत्वविवक्षायांदोषाभावात्तस्यचाभापस्याधिकृणाल्मकल्पप्रज्ञांतीकारणान्तपत्वा
 भावरूपेआनंत्येसत्वाज्ञानानंदादौचकृतंरंसत्त्वाविरक्त्येस्वरूपलक्षणत्वोपपत्तिःनैवेतत्कारण
 त्वादौसंभवतितस्यलक्ष्मीभूतश्रुद्धब्रह्माभिन्नजगज्ज्ञातृलक्ष्मीभूतश्रुद्धवैतन्धीयोपहितरूप
 त्वाभावाच्चप्रकृष्टप्रकाशत्वपदेनप्रकाशत्वसमानजैविकरणस्यैवज्ज्योतिर्मंडलांतर्गतंनैवविधि
 कापकर्षभून्यत्वस्यविवक्षणादभावस्याधिकरणरूपत्वान्प्रकृष्टप्रकाशत्वस्यस्वरूपलक्षणत्वादि
 पपत्तिः॥प्रकृष्टत्वादेभ्यंद्वयानिपदिकार्थरूपत्वेतद्वह्निमविवेचोभयथापितस्तंसर्गेविच्यार्थेवोपेनभा

सते इति पूर्वोक्तरीत्या पदांतरार्थसंसर्गोचरप्रभितिजनकत्वाभावरूपस्याखंडार्थत्वस्य मरुहप्रका-
शाश्चंद्रानिलक्षणवाक्येभिर्वाधात्तदर्थमकृष्टत्वादेश्चंद्रप्रतिपदिकार्थविहिर्भायानावश्यकत्वात्प-
द्यप्यानेदादीनां ब्रह्मस्वरूपत्वे ब्रह्मधर्मत्वं दुर्पटभितिप्रतिभासितव्याप्यानंदोविषयानुभवो नित्यत्वं चे-
तिसंतितधर्माः अपृथक्तेपि चेतन्यात्पृथगिवापभासंते इति पंचपादिकोक्तेराविद्यकभेदेन तेषामप्य-
स्ति ब्रह्मासाधारणधर्मत्वं तच्च न परामर्थतो ब्रह्मभेदविरोधि एवंप्रकल्पिताकारभेदेनैकस्यैव धर्मिणो ल-
क्ष्यलक्षणाभावनानुपपन्न इत्याद्युक्तं प्राकृतं च प्रसिद्धस्यैवानंदत्वादित्याद्युपहितस्य कल्पन-
या तादात्म्यविशेषेण ब्रह्मात्रघृतेः परमार्थतो ब्रह्मभिन्नस्योक्तरीत्या स्वरूपलक्षणत्वं निरावाधमेव ॥
एतेन प्रसिद्धस्यासाधारणधर्मस्य लक्षणत्वेनाप्रसिद्धस्य धर्मिणश्च लक्ष्यतया लक्षणस्य लक्ष्यमात्र-
त्वानुपपत्तेर्येति चंद्रिकाकारोक्तदूषणं निरस्तं ॥ अखंडार्थत्वविचारे धर्मिणः श्रुतिप्रसिद्धत्वस्योक्तत्वा-
त्तद्व्यानंदो लक्षणभित्तिचेतर्हि जगत्कारणं लक्षणमस्त्विति चंद्रिकाकारोक्तदूषणं भास एव ॥ तस्यैव ल-
क्षणताया अस्माकमिह त्वात्विशिष्टब्रह्मणः शुद्धब्रह्मशक्तिरूपताया पुराणेषु स्पष्टमुक्तत्वात्प्रसि-
द्धानंदोकावसरः ॥ तथा हि विष्णुपुराणे प्रथमेशो नृतीये ध्यायेनिर्गुणस्याममेष स्वशुद्धस्याप्यमलात्मनः
॥ कथं सर्गादिकं त्वं ब्रह्मणो ह्युपपद्यते इति मे नेयमश्वेपराशरः ॥ इत्युक्तं यः सर्वभावानामविंशत्यज्ञानो

चक्रः यतो नो ब्रह्मणस्तास्तु सर्गाद्याभाधशक्तयः इत्युक्तं ॥ तथा यमर्थः प्रश्ने निर्गुणस्य सत्यादिगुणरहितस्याप्रमेयस्य देवकालादिपरिच्छेदरहितस्यातएव शुद्धस्यादेहस्य सहकारिरहितस्य केवलस्यावमलात्मनः रागादिमलरहितस्य कथं सर्गादिकर्तृत्वं एतद्विलक्षणस्यैव कुलाजादेलोकैधरादिकर्तृत्वदर्शनादिति उक्तमाक्षेपं परिहरति ॥ शक्तयः इति तत्रायमर्थः सर्वेषां भावानां भणिमंवादीनां अचिंत्यज्ञानगोचरः अचिंत्यकुतर्कसिद्ध्युपज्ञानं कार्यान्यथानुपपत्तिजन्यं तस्य गोचराशक्तयः यतः संति अतः तद्देवब्रह्मणोपि सर्गाद्याः सर्गकारणीभूताः शक्तयः संति तथा च मायारस्य शक्तिनिष्ठहेतुत्वं ब्रह्मण्युपचर्येते इति भावः ॥ तथा च श्रुतिः माया तु प्रकृतिं विद्योन्मायिनं तु ब्रह्मेश्वरमिति स्वभावमुत सृष्ट्या धनुकूलशक्तिमत्त्वा निर्गुणस्यापि जगतः स्रष्टृत्वमुक्तं ॥ कास्ताः शक्तय इत्यपेक्षा पांक्रूर्मपुराणे उत्तरभागे सर्वासामेव शक्तीनां ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः प्रपानाः संस्तृता देवाः शक्तयः परमात्मनः आभ्यः परस्ताद्भगवान् परमात्मा सनातन इति शिवपुराणेपि सूहेः प्रवर्तको ब्रह्मास्ति ते विष्णुर्विमोहतः संहारस्य तत्तोरुद्रस्तयोर्नित्यं नियामकः तस्यान्वयस्ते कथ्यं ते जगतः कारणं भयकारणं भयहेतुश्च शिवः परमकारणं ॥ स्कां देपि ब्रह्मविष्णुश्च रुद्रश्च परतत्त्वविभूतया एषां त्रयाणां अधिकः सर्वकारणमीश्वर इति ॥ तथा च शक्तिरूपविशिष्टब्रह्मात्मकब्रह्मविष्णुरुद्राणां मुपहितं ब्रह्म भेदेन स्व

रूपलक्षणत्वमपिरुद्धं कारणत्वस्य शक्तिनिष्ठस्य स्व रूपैक्याभावात् तदस्त्वलक्षणत्वमिति स
र्वमुच्छेदः ॥ एवं स्वमत्याख्यव्यावृत्तिर्भाव्यभाविनिस्वरूपतदस्त्वलक्षणे स्वमत्याख्यव्यावृत्तिकाल
त्वव्यापकत्वं त्वलक्षणत्वं तदभावस्तदस्त्वलक्षणत्वमिति तदर्थः ॥ कारणताया अभिधायत्वा-
कशक्तिविशेषरूपायास्तत्त्वज्ञानाख्यपहितोत्तरक्षणे अवर्तमानत्वेन तत्क्षणे वर्तमान स्वमत्याख्यदृ-
श्यमेव कालव्यापकत्वाभावाच्च तस्य स्वरूपलक्षणत्वापत्तिः ॥ एवं कर्तृत्वमपि भावावृत्त्यादिरूपं ज-
न्यमेवैश्वरगतमिति तस्य स्वमत्याख्यव्यावृत्तिकालव्यापकत्वाभावात् तदस्त्वलक्षणत्वं स्पष्टमेव ॥ ए-
वं लक्ष्यकालव्यापकत्वं तदभाव रूपैक्यावल्लस्य भाव्यभाविनीस्वरूपतदस्त्वलक्षणोदत्यपिसाधु ॥ य-
त्तु चंद्रिकायां त्वच्यते स्वमत्याख्ययावद्व्यावृत्तिर्भाविव्यावर्तकांतराभावात् तस्यैव यावद्व्यावृत्तिर्भावि-
त्यावश्यं भावादिति कारणत्वे स्वरूपलक्षणत्वापादनं तदुक्तलक्षणकर्तृदृष्टदयानवबोधनिबं धनं न-
द्याह स्वमत्याख्येत्यस्य स्वमयोमेत्यर्थं विवक्षाया मेव व्यावर्तकांतराभावे कारणत्वस्यैव व्यावृत्तिम-
यो जकस्य यावद्व्यावृत्तिर्भावित्वावश्यं भावस्त्वदुक्तः साधुः प्रकृते स्वमत्याख्यशब्देन स्वज्ञाप्येत्यर्थ
विवक्षया ज्ञापकस्य कारणत्वस्य ज्ञाप्ययावद्व्यावृत्तिर्भावित्वानावश्यकत्वेन कारणत्वस्य स्वरू-
पलक्षणत्वापादनासंभवात् ॥ यद्यपि दृश्यव्यावृत्त्यादिकं मिथ्यैव तथापि तदुपलक्षितस्य तान्नि-

[illegible]

श्रुत्याकारणत्वादेरपि यावल्लुक्त्वमावित्याच्चेत्यादिदूषणमुक्तं ॥ तदपि ईशानत्वममुत्पादोनामुपलक्षण
 त्वानुसुलभसमाधानं ॥ सर्वविषयकत्वोपलक्षितदृक् रूपत्वस्य सार्वकालिकत्वस्याकरादोत्पद्यमुक्तत्वा
 च्छ ॥ स्वयं व्यावर्तनकं स्व रूपलक्षणं व्यावर्तकां तरोपस्थापकं तदस्त्वलक्षणमित्यपि सुवचं काकारिर्हि व्या
 वर्तकं संस्थानाद्युपस्थापयतीति तस्य तदस्त्वलक्षणत्वं कारणत्वेनोपस्थाप्य व्यावर्तकां तराभावादित्यादि
 कंचंद्रिकोक्तमत्र दूषणं तु ॥ पूर्वोक्तरीत्या कारणत्वस्य ज्ञेयमृग्गत्तानं त्य रूप व्यावर्तकां तरोपस्थापकत्वा
 निरालंबनमेवेति दृक् ॥ प्रकारोत्तरणाख्येन दधिकरणरचनावंदोत्यभिमतानिरुक्तस्य ब्रह्मणः जिज्ञा
 स्वत्वं न संभवति संभवति वा तदर्थं तद्विज्ञासस्वेत्यत्र जिज्ञास्य परामर्शकोपस्तच्छब्दः संकिं विशिष्टब्रह्म
 परावृत्तानि अथवा जगत्कारणत्वाद्युपलक्षितव्यक्तिमात्रमिति लोके तदादि सर्वनाम्नामुभयविधत्वस्यापि
 दर्शनात् संशयः पूर्वपक्षस्तु ॥ तद्विज्ञासस्वेत्यत्र तच्छब्दस्य प्रकांत परामर्शिनो येन रूपेण भक्तांतनात्
 दूषय विशिष्ट परामर्शकत्वमेवाचितं असति बाधं कदाह्नां विशिष्टार्थपरत्वस्यैतत्त्वार्गिकत्वात् ॥ न चात्र बा
 धं किंचिदुपलभ्यते अथाश्रयत्वविषयत्वभागिनी निर्विभागचितिरेव केवलेति वार्तिकेः शुद्धस्यै-
 वाज्ञानविषयत्वेन विशिष्टस्य तदनुपपत्त्या विशिष्टज्ञानस्य मूलाविद्यारूपबंधं तु प्रत्यनीकत्वाभावात्
 तद्विचारस्य निष्प्रपंचतालक्षणमुक्तिफलत्वानुपपत्तिरेव बाधिकेति चेन्न ॥ विशिष्टज्ञानस्य मोक्षहेतु-

तायाः क्षुतिरसंमतिपन्नत्वेन ददुर्गैरेव फलं ह्यकल्पनो न त्वात् ॥ मन्वन्तयेव गिरित्वातिपुत्रयुग्मेतिना-
 न्याः पंथायनाय विद्यते इति श्रुत्यंतरे रम्यं ह्यन्यादिषयकज्ञानस्य गोक्षरे तु तायाः मतिरपि दिनत्वात् तद्वदुपोषे
 नान्नापिकारणत्वाद्युपलक्षितव्यक्तिपरामर्शकत्वमेव कल्पयितुं युक्तमित्याह ॥ तत्रैवं विद्वानमृत
 इह भवति एवं परमज्ञेयं मन्वाना एव विज्ञानमिदं त्वदिदं श्रुत्यंतरेषु विशिष्टज्ञानस्यैव गोक्षरे तु ताः कः ॥ त
 मेपेत्यत्र न विदितं वेत्तुं परंपरैरगौचित्यान् विन्याय विषयकज्ञानस्य मसापेक्षा संभवाच्च ॥ तत्राहिन ताया
 तद्विनायादिषयकज्ञानं पश्य संभवात् नो कहिंश्चिद्विषयमिति ह्यहं ताया येन योग्यत्वात् तत्पश्यन् ताया
 स्वेन ह्युत्पादीनां त्वमकारा साहित्यानां त्वत्वेन न च सोऽज्ञानकारणत्वात् त्वोपनिषदं पुत्रयुग्मेति च
 नापेदपि चतुर्तेन पुत्रं वनितादिभ्युत्पत्तस्योः पतिष ह्यवयवमात्रमप्यस्योक्तं च ॥ गच्छतु मिनि ह्यंतर्-
 तत्र हि अनात्मरूपेण क्षिप्त्वा स्वैव नीतिषु पोषयतां त्वं रूपेणाद्यः न स्वसु ह्यविन्याय विषयकत्वाभावे
 न परोक्षत्वेन च श्रुत्वा निमाग्निरिव यदा ज्ञानं तत्पुत्रककार्यं ह्युपापरोक्षत्वात् स ह्युपेयं पानिषतेन त्वात्ना-
 त्यः ॥ अत्यंतान्ते देसं सगर्हं मया न ह्यहं दधि शिष्टं त्वादिज्ञानस्याप्रमालेन न ह्यदादित्य किमिन्न वस्तु-
 नुयोगिकं संसर्गेण न ह्युदादित्य किमिषि ह्यज्ञानत्वं न ह्यदादित्य किमप्यस्य मित्यस्यापश्यं याच्यत्वा-
 त् न त्वय्य को तादात्म्यसंघेन तत्त्व किमिषि ह्यज्ञानस्यानुयाद रूपत्वेनाप्रमाणात्वाच्च पद इति ज्ञान-

विषयादधिकं च द्रव्यत्वं च दृष्टाभेदं विषयीकुरुष्वतो हि ज्ञानस्य प्रमात्वं युक्तं तद्व्यक्तौ तद्व्यक्तिस्वरूपं तद्व्य-
क्तितादात्म्यं विषयीकुरुष्वता तु ज्ञानेन तद्व्यक्तिरिति ज्ञानविषयादधिकं किं विषयीकृतं येन धाराभ्यगतज्ञा-
नं न वदममानं स्यात्तस्यादभेदे सत्यपि उपाधिभेदमयुक्तो वा अवच्छेदकभेदमयुक्तो वा यत्र विशेषणविशो-
ध्यव्यक्तयोर्भेदस्तत्रैवाभेदसंसर्गप्रमायघटोद्व्यंभूतलसंयोगीषदोभूतलसंयोगीत्यादावत-
एव घटाभाचौ घटाभावयानित्यादावैकत्वादिविशिष्टघटाभावत्वादिरूपेणैव विशेषणतानाश्रुपमिति-
सगौरनेन गवयेन सह इत्याद्युपमिति स्थूलइव प्रकृते सह शयस्तु ह्वायगाहनेऽनात्मविषयकत्वा-
पत्तेः नाप्यर्थापत्तिः आत्मनितत्वं संसर्गविनाकस्य चिदर्थस्यानुपपन्नत्वाभावात् संसर्गस्यात्यरूपत्वेऽना-
त्मरूपत्वे वा पूर्वोक्तदोषापत्तेः नाप्यनुपलब्धिकरणकैवं स्यात्तावमात्रे प्रमाणात्वात् प्रपेयस्यात्यरूपत्वेऽना-
त्मरूपत्वे वा पूर्वोक्तदोषापत्तेः नापि शाब्दतस्याद्देश्यतावच्छेदकविधेयाद्यनेकसंसर्गविषयकत्वनिर्णयमेनानु-
द्भ्रममहविषयकत्वाभावात् शाब्दस्य परोक्षज्ञानजननस्याभावेन परोक्षस्य तस्यापरोक्षाध्यासानिवर्त-
कत्वस्योक्तत्वाच्चेत्सनुपपन्नासिद्ध्यात्यभिमतान्ब्रह्मजिज्ञासेति पूर्वपक्षेऽसिद्धांतः ॥ शाब्दमेव तदि-
वक्षितचिन्मात्रविषयकज्ञानं यतो चेत्यादिवाक्यस्य जगत्कारणत्वाद्युपलक्षितब्रह्मविचारकर्तव्य-
तापरत्वात् ॥ न च शाब्दानां विशिष्टार्थपरत्वस्यौत्सर्गिकत्वात्कथमेतदिदं निवाच्यं ॥ सत्यं पदा

नामैतत्सर्गिकं विशदयति तत्रैव ध्यायितुं शक्यं तत्रैव ध्यायितुं शक्यं तत्रैव ध्यायितुं शक्यं
वेत्सादिवाक्ये यच्छब्दोपपत्त्यादनुपादत्तत्वात् तत्रैव ध्यायितुं शक्यं तत्रैव ध्यायितुं शक्यं
धन्यासहि दौर्घसाप्यत्यगभिन्नस्यैव मङ्गलजगत्कारणतां प्रतिपादयन्निवृत्तानुपादत्तत्वात्
दस्वने च तदा स्वभावेनैव मङ्गलजगत्कारणतां प्रतिपादयन्निवृत्तानुपादत्तत्वात्
पादकयुक्तिरिहेनः सिद्धिमहानं धादिनिबन्धयन्ति स्वरूपवत्त्वादिभिर्गुणानां दिभिश्च ब्रह्मन्यनिर्लि
लजप्रपञ्चस्य मिथ्यात्वावगमात् आद्यसूत्रेणैवैतत्सुखं तद्वैश्वमहत्तानं साकपृ
त्वादिविषयनिवर्तकत्वस्य मूलाकारनिवर्तकत्वेनेव वाच्यं तदाकारणत्वाद्यनिवर्तकत्वस्य
मिथ्यामूलाकारनिवर्तकत्वेन सुखनिर्दिष्टकमुखात्तानसंज्ञानविषयकत्वाभावेनाज्ञाननिवर्तकत्वा
भादेन उदरमेतं रक्तं कवे अद्यतस्य प्रपञ्चमदतिमूलोक्तं तत्रैव ध्यायितुं शक्यं तत्रैव ध्यायितुं शक्यं
विश्विह ज्ञानस्य प्रपञ्चेनैव तद्वैश्वमहत्तानं साकपृत्वादिविषयनिवर्तकत्वस्य मूलाकारनिवर्तकत्वस्य
मभिध्याहारार्थं गणपत्याज्यं त्रैलोक्यनिर्माणा दुर्गादिज्ञानज्ञानस्यैव विषयव्यवहाराद्यतो देवतां देवतां
जिज्ञासुः स्वैत्यं तस्य वाप्यस्य जगत्कारणत्वात् सुपलक्षितं ब्रह्मविचारकर्तव्यं तापरत्वं निश्चित्य ह ॥ अ
थ स हि ध्यायाः प्रत्यगभिन्ननिर्गोपब्रह्मपरत्वं तदेव न तत्त्वांजीपभिन्नसविशेषब्रह्मज्ञानः प्र

निपादन परत्वावगमात् तत्पाहिसिद्धिद्वयोपक्रम उक्तमादेशमभास्येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यभ्यन्तमत
 मविज्ञातं विज्ञातमिति सविशेषब्रह्मव्यतिपाद्यते आदेशाद् स्वजगन्निपमनालुक्लव्यापारविशेषरूपाज्ञा-
 त्वकश्चासि तत्त्वाश्रयपरत्वात् एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञावाक्यं तु तन्नदवस्थाविशेषविशिष्टका-
 रणमेव कार्यमित्यारंभणाधिकरणे निरूप्यमाणं कार्यकारणयोरनन्यत्वं स्वीकृत्य ब्रह्मणि विदिते उपादा-
 नतया कार्यानुप्रविष्टो ब्रह्माकारो जात एवेति एतदभिप्रायं सत् ब्रह्मणः उपादानत्ताद्योतकं ब्रह्मण-
 श्चोपादानत्वं यद्यपि विवर्तमाश्रित्य वक्तुं शक्यते तथापि यथासौम्यैकेन मुत्पिंडेन सर्वं मुन्ययं विज्ञानं
 स्यात्वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति दृष्टान्ते परिणास्युपादानस्य प्रतिपादनात्प-
 रिणाभितयोपादानं ब्रह्मविपक्षितं तत्राप्येवमर्थः केषांचित् संगतः ॥ एकविज्ञानेन सर्वविज्ञा-
 नात्त्याकार्यकारणयोरभेदे उपक्षिप्तेऽपि पिंडे दृष्टेऽपि यदादिगोचरः संशयः पिंडघटयो रर्थक्रियानामा-
 दिभेदश्च कथमुपपन्न इति शंकायां पाचारंभणमिति वाक्यशेषः ॥ वाचाघटेन जलमाहरेत्यादिका-
 वाक्यतत्पूर्वकोत्यवहारश्च वाक्यपदार्थः तदर्थः ॥ अख्ययनेन वसतीत्यादाविषफलस्यापि हेतुत्वविष-
 क्षयानुतीया ॥ विकारोपदादिस्तन्नामधेयं च मृत्तिकया आरंभणं स्पृश्यं संबंधीयमिति यावत् आलं-
 भः स्पर्शहिंसयोरिति वचनात् अर्थार्थकस्यालभतेः संबंधे पर्यवसानात् कर्मणि ल्युट् मृत्तिकेत्येव-

लब्धदिद्यमानस्यानुपपन्नस्य भूमि का पदस्य पूर्वकं यत्कस्यि पद रि जा म न दधत्त वर भान येन वि धि धानं त्वेन
 व्यपदा पश्येत्तन्नु ज्ञान गता दिव्य यहा ग र्थस्य भूमि क गगनं पु री गादि सं स्थानं व द इत्यादि नाम धेयं यं यं सं बध्य
 मस्ति तस्मिन् विनिर्मुक्तं पद भेदे क द्रव्यत्वे नि व्य क्त स्थानं नो दा न सं देहादि कं सर्व मुपपद्यते इत्युक्तं भवति ॥
 ननु क द्रव्यत्वे न पदस्य वै ता किं क द्रव्यत्वं न ह य मति र्ना र्ण द्रव्यत्वं नो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 कं त्वे वलत्वा भेदे इत्यदि नि र्गुण द्रव्यत्वा द एवेति युक्तिके त्वे पादः तत्त्वं प्रा णाणिक इति यावत् ॥ न अत्र
 भूयो इति केने सो कर्तुं विद्यमानं विनिर्मुक्तं यद्यपि न ह त्वा इत्यत्र नो र्गो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 विनिर्मुक्तं यद्यपि न ह त्वा इत्यत्र नो र्गो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 न तत्त्वादिना तत्त्वात्वात् नो र्गो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 प्राप्ते क द्रव्यत्वं न पदस्य वै ता किं क द्रव्यत्वं न ह य मति र्ना र्ण द्रव्यत्वं नो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 द्रव्यत्वं न पदस्य वै ता किं क द्रव्यत्वं न ह य मति र्ना र्ण द्रव्यत्वं नो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 निश्चायेन नो र्गो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 ह नो र्गो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि
 गच्छात्वा दिव्यत्वं न पदस्य वै ता किं क द्रव्यत्वं न ह य मति र्ना र्ण द्रव्यत्वं नो र्गो द प कु मो नो र्गो र्गो द प त इत्यादां भयोक्तं भूमि

शरुणप्रधानदृष्टान्तलाभार्थंच पाचारं प्रणयित्वा दापयिद्यथा सौम्येनैकेनेत्यादिकमनुबंजनीयं ॥ तथा
 च सप्तदं च मेवोपादानमूनेनियमितभूतं वाकारणं प्रह्लावगम्य ते मते मे देन तथा स देव सौम्ये दमप्रआ
 सीदित्वन्नामीदं शङ्खेन जगत उपपादानात् ॥ तस्य स देवेत्यनेन सुष्टेः प्रागपि सत्यत्वावधारणात् अग्र
 तिकालस्य तस्यां दशायां सत्तामिति पादगात् तदनंतरं तदेक्षतेति वाक्येन सुष्टयलुक् लक्षणं संकल्पक
 तीनां प्रतिपादनात् सविशेषपरगुणसद्विद्योपक्रमोपधार्यते ॥ मध्ये च सभूलाः सौम्ये माः सर्वाः प्रजाः
 सदा धननाः सत्प्रतिष्ठिता इति प्रजाशङ्खोदितानां जीवानां सत्शङ्खोदितत्वात् अमृणो मूलभूलिमायादि
 नामेदमिति पादनमुपलभ्यते ॥ ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकैतो इत्युपसं
 रेद्धं शङ्खोदितं तच्छब्देन परासृश्य तत्सत्यमिति सर्पस्य प्रपंचस्य सत्यत्वावधारणात् संघोध्य संघो ध-
 क्रमापेन श्वेतकेतूद्दालकयोर्भेदेन प्रतिपादनेन जीवनानाल्यस्यैवावगमाच्च सप्रपंचतैवावगम्यते
 तथा च सद्विद्यायाः उपक्रमोपसंस्कारपर्यालोचनया परमार्थतः सप्रपंचममृणमिति पादनपरत्वावग
 मात् तदनुसारेण तत्त्वमसीति वाक्यं जीवममृणमेवादपि रोधेनैव व्याख्येयं ॥ तथा हि अनृक्षराभ्रजवः स
 तुमं यो इत्यत्र यथावहुपचनस्य स्वादेशः यथावा उतपत्सु चंति साभिधेनीस्तदन्वाहेत्यत्र सुपा सुलि
 गिति सूत्रेण यत्तत्पदोत्तरसत्यम्याः लुक् यस्मिन् सुचंति तस्मिन् नित्यं विवक्षितत्वात् यथावगा

यन्त्रीं छंदसां मानेत्यत्र विभक्तिल्ययेन द्वितीयाप्रथमार्थेन धातुत्वमसीत्यत्र चतुर्थ्यास्वादेशादीनामन्य
तमं स्वीकृत्य तत्स्यैतत्समर्पणीयोसीत्यर्थः स्वीकार्यः ॥ ग्रहणोत्वाग्रहसंश्लेषित्युत्तीर्णं तन्निश्चुतेः ॥ पं
चम्यावास्वादेशादीनामन्यतमं स्वीकृत्य तत्स्यैतत्समुत्सर्गोसीत्यर्थः ॥ यतोवाद्मानिभूतानि जायंत इति
श्रुतेः ॥ षष्ठ्यावावत्त्रितयं स्वीकृत्य तत्स्यैतत्समसितत्त्वाभिकोसीति प्रतिपादनीयं ॥ सकारणं करणाधिपा
धिप इति श्रुतेः ॥ सप्तम्यावानत्त्रितयं स्वीकृत्य तत्सिंस्त्वमसीत्यर्थो ग्राह्यः ॥ सन्मूलाः सौम्येमाः सर्वाः प्रजाः स
दायतनाः सत्प्रतिष्ठिता इति श्रुतेः ॥ शरीरि शरीरभावाभिप्रायं वा सामानाधिकरण्यं भविष्यति मनुष्यो ह
मित्यादि वत्पस्यात्वा शरीरमिति श्रुतेः ॥ अघोरापापकाशिनीत्यत्रापापकाशिनीति मन्त्रेण वदत-
त्त्वमसीति वा स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इत्यत्रापि मन्त्रेण भविष्यति तथा च स हि द्वायाः स प्रपंचजी-
व भिन्न ब्रह्म परत्वावगमात्कथं प्रत्यगभिन्न ब्रह्म परत्वमिति चेदभ्युत्थते ॥ उत तमादेशमित्युपक्र-
मो न ब्रह्मणः शासितृत्वं प्रतिपादयति तथा त्वेकर्तारित्यं स्वीकृत्य तत्परत्वं यत्कथं न च तदुपपद्यते अ-
कर्तारित्वकारके संज्ञायां भित्ति कर्तारितस्य पर्युदासात् ॥ न च करणार्थस्यैव कर्तृपुत्राचारो भविष्यतीति वा
च्यं ॥ तथा क्लेशकल्याणां मूलाभावात् अक्लेशेनैवोपपत्तौ तदयोगाच्च उपदेशोऽपि ह्याहूः पूर्पकस्य दिशोऽग्र-
न्तुरः प्रयोग उपलभ्यते आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशः उभयमेतदादिष्टं भवत्यध्यात्म चाधि-

देवतं च अधात आदेशो नेतिनेति गुह्या एवादेशामधुकृतः तदादिष्टेन वर्त्तनेत्येवमादौ यद्यप्युपदेशादेशा
योर्भेदेन प्रयोग उपलभ्यते एष आदेशः एष उपदेश इति तथाप्यादेशाशङ्कनोपदेशासामान्यमिति पादिते
गोबलीवर्दन्यायेनोपदेशाशङ्क्योदनात्प्रकोपदेशविशेषपरोक्षविव्यति एषा येदोपनिषदतदनुशासनमि
त्युत्तरत्रतयैव दर्शनात् उपदेशार्थत्वस्वीकारे च कर्मणि यञ् स्वीकृत्य उपदेशो कगम्यत्वेन ब्रह्मोपक्रांतमि
ति लभ्यते ॥ न चाकर्तारिचेति सूत्रे संज्ञायामिति ग्रहणात् मृते कथं कर्मणि यञ् संभवतीति शङ्क्य को भ
वतादायोदत्तः को भवतालाभो लब्ध इति प्रयोगोपपत्तये असंज्ञायामिति प्रश्लेष स्यान्प्युपगमात् अवश्यं
चोपक्रमे उपदेशो कगम्यत्वं वक्तव्यं न्वेतकेतुं स्वपुत्रं गुरुकुलात् सर्वान् वेदानधीत्यगृहमागतं स्तब्धमा
निनं प्रत्युद्दालकस्य स्तब्धतापनोदनार्थेयं प्रश्नः उत तस्मादेशमप्राप्य इति तत्र स्तब्धस्य मानिनः किमत्र
प्रश्लेषं स्वतएवायमर्थ ऊहितुं शक्यत इति शंका मा भूदिति एवं चार्थवान्पुरुषो वेदे तु उपसंस्कारस्वा
प्युपक्रमानुगुण्यं लभ्यते एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानमतिज्ञाच विचर्त्ताभिप्रायेणैष व्याख्येयाननुपरिणा
माभिप्रायेण वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति वाक्यशेषात् सहि विकारा नृत्तनापरः
तथाहितहाक्यार्थः वाचायाभ्यारंभणं आलंबनं विकारोपदशरावादि ॥ तर्हि वाकृतं दालं यनं च विकार इति
हृयं मासेनेत्याह ॥ नामधेयं ॥ घटः शराव इति नाममात्रं ननु तत्र वस्तुसत्तास्तीति धीत्यनेनापधेयपदे-

नहृदं च नामे पुण्ड्र्याभासु भोगं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
अहं विनाम देवं नाम पुण्ड्र्याभासु भोगं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
लेख्यं सत्यमिति ॥ भुवि कालेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
देवैः सत्यं गुडमिदं कालेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
मुनेरेव पिबोनादिदं सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
एवं शब्देन वाच्यं सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
करणे च द्विकारो वाच्यं सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
सकलं विज्ञानं सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
तत्र नाम सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
नृपतिरस्य सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
तत्र अधिष्ठाता सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
नृपतिरस्य सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥
किं वाच्यं कृतं सृजनेनैव पण्डितं कृतं सृजनेन वाच्यं सौ सौ देवैः पितृभिः पूज्यं किमिति ॥ भो वै पितृभ्यो नमः ॥

ज्ञानमपितत्त्वतोसर्वविज्ञानमेवविपश्चित्तंएवंचाधिष्ठानभूतेब्रह्मणिज्ञातेइदंसर्वपदयमात्मास
 र्वस्वत्विदंब्रह्मेतिधायांसाभानाधिकरणयानुरोधात्ब्रह्मरूपज्ञातस्तीयतत्त्वकत्वस्यब्रह्मण्यारो
 पितेजगति सत्वान्नैकविज्ञानेनसर्वविज्ञानानुपपत्तिः॥ मृदादिविज्ञानेनपरादीनांविज्ञातस्वी
 यतत्त्वकत्वंगुडजिह्विकाभ्यायेनैवेत्युक्तमेवप्राकृदन्तिनहहंतासंगतिः॥ यदपितत्रैवचंद्रिकायां
 रज्ज्वांज्ञातायामुजंगतत्वंज्ञातंभवतिसाहितस्यतत्त्वमेवचब्रह्मज्ञानान्त्सर्वतत्त्वतोज्ञातंभवतीतिभा
 मत्युक्तमनूद्य॥ एवंहिब्रह्मज्ञानेनब्रह्मेवज्ञातंभवतीत्यर्थःस्यात्तच्चापुक्तंत्वस्यस्वहेतुत्वायोगात्वे
 नाश्रुतंश्रुतंभवत्यमतंमतमविज्ञातंविज्ञातंस्यादितिश्रुतौश्रुतादिपदायोगाच्चेत्यादिकंदूषणमुक्तं
 दक्षिभेदं॥ ब्रह्मविज्ञानेनसर्वतत्त्वतोज्ञातंभवतीत्यब्रह्मविज्ञानेनेतिअभेदेतृतीयाअभेदस्यचविज्ञातमित्यत्र
 विज्ञानेऽन्वयःतथाचब्रह्मज्ञानाभिन्नंयत्तत्त्वतोज्ञानंतद्विषयंस्वीयतत्त्वज्ञानाभिन्नज्ञानविषयब्रह्म
 कंसर्वमितिपर्ययसि तार्थेनस्वस्यस्वहेतुत्वापत्तिरितिदूषणापकाशःयेनाश्रुतंश्रुतंभवतीत्यादापि-
 अश्रुतंविषयादिकंयेनतत्त्वतःश्रुतंभवतियदभिन्नश्रुतात्मकस्वीयतात्त्विकरूपवद्भवतीतिरीत्या
 बाधायांसाभानाधिकरण्येनपर्ययसितान्वयेननश्रुतादिपदायोगोपाति॥ यदपितत्रैवविचर्तया
 देहृत्सिंदुमुष्मयादिदृष्टान्तानुपपत्तिरितिचंद्रिकायांदूषणमुक्तंतदस्यरीत्यर्थात्॥

वषो धनिचंपनं ॥ वाचारंभणश्रुतिव्याख्यानाभावात् स्वाध्यायमभिरुचयः येनाश्रुतं श्रुतमिति वापायांसाभावा
 धिकरणयं अश्रुतं विपदादिकं सर्वं तत्त्वतो ददमिन्द्रश्रुतमश्रुतमित्येव त्वेति वापायांसाभावात्
 पावैकं ब्रह्म सर्वं व्यापिहानमित्यर्थः प्रतिज्ञातः तत्र मुत्तिङ व्यतिरेकेण तत्त्वतो तद्विकाराद्यथा नास्ति इत्या
 दिहृहं तोययासौ भ्येकेनेत्यादिना नतिपाद्यते मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ
 पदं च स्तोत्रविशेषो यथा मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ पदं च मुत्तिङ
 र्थिकं ॥ तथा च भूमि रूपा विचारः सर्वेषां भूमिभिर्विद्यमानास्तोत्रविचारत्वं च साक्षादेव गृह्य
 दागस्तोत्रिभूमेर्विभक्तं पिंडस्य नानाविकाराणां पादानतां योऽप्यतोऽस्मात् ॥ भूत्वयपदं च भूमिविकारमात्रा-
 तावच्छेदकं तु तेषां द्विविधं तरेकेण तत्त्वोक्त्यादिना त्वोतिव्यवहारपदं भूमिविकारादिस्वरूपविचारदशा
 यायाधारतावच्छेदकं भूत्वा दिव्यतिरेकेण तत्त्वगत्ताद्विकाराणां भूमिविकारादिस्वरूपविचारदशा
 र्ते भूत्वयपदं च भूमि रूपा विचारः सर्वेषां भूमिभिर्विद्यमानास्तोत्रविचारत्वं च साक्षादेव गृह्य
 त्ययिति तत्त्वपदं च भूमि रूपा विचारः सर्वेषां भूमिभिर्विद्यमानास्तोत्रविचारत्वं च साक्षादेव गृह्य
 ब्रह्म तदेव सत्यं भूतिरिति वापायांसाभावात् तद्विचारत्वं च साक्षादेव गृह्य
 वापायांसाभावात् तद्विचारत्वं च साक्षादेव गृह्य

एतेन शङ्खमकरणीव्याकरणादौ मकरणासिद्धं शङ्खपरत्वं फ्रित्यज्यनवेति शङ्खस्य स्वार्यपरत्वस्यैषार्थमकरणे अ
र्थपरत्वस्य मकरणादेव लाभे शङ्खपरताया एव वक्तव्यं तथा तस्य च मरुतेऽनुपयुक्तत्वाभ्युत्तिकेत्येवेत्यत्रेति शङ्खे
अब्जमिव त्वन्यत इति परोक्तं दूषणमनवकाशः ॥ आद्यर्थकोपादनिशब्दः मरुते ॥ इति हेतुमकरणमभ्युत्तिसमाप्ति
शुद्धिर्निश्चयः ॥ तथा च भूमिविकारस्वरूपस्य विचारदशायां तत्त्वरूपमिव भूमिस्वरूपस्य विचारदशायां
सापि मिथैव तत्कारणापंचीकृतभूतान्येव सत्त्वाविति तेषामपि स्वरूपविचारदशायां तान्यपि मिथैव तत्कारणं
ह्येव सत्यमित्याद्यर्थलाभः ॥ एवमेवोत्तरेष्वपि दृष्टान्तेषु योजनीयं भुतिकेत्येव सत्यमित्यत्र हेतुवर्चिराज्ञे
विकारो नाप्येयमित्यादितच्च व्याख्यातं माह ॥ अस्मिन्नेवार्थे को भवानिति निर्देशो वा चारं सोऽयुनर्थकः ॥ शि
विकादारुसंघातो वचनास्थिति संस्थितः अनिव्यक्तानुपपन्ने ह्येतदेति शिविकात्वया ॥ एवं छत्रशालाकानां तु
यक् भवो विमृश्यतां कया तं छत्रमित्येष न्यायस्त्वयितव्यामपि ॥ चत्सुराजेति यस्त्रोक्तं यच्च राजभट्टादिकं ॥ त
थान्यच्च नृपेत्येतन्न सत्संकल्पनाभयं एव मेव विदितं यत्तद्विशयं न मेति स कलंजगत्वा सुदेवाभिधानस्य स्वरूपं पर
मात्मनः इत्यादिविष्णुपुराणादिवाक्यसहस्रैरुपपृङ्गणरूपैरनिर्वचनीयापरपर्यायेभिख्यात्वेभिर्गतिता-
त्यर्थकं सद्विद्यागतं यदग्नेरोहितं रूपं तेजसस्तद्रूपं यत्शुक्लं तदपां यत्तद्वर्णं तदन्नस्यापागादग्नेरग्नि-
त्वं वा चारं भगविकारो नाम धेयं त्रीणि रूपानीत्येव स न्यमित्यादिभ्युत्तिवाक्यं प्रमाणं तत्र हि त्रिपुक्ततस्या-

गत्यादिस रूपस्यादिप्रकृतने जो वचन स्व रूप व्यतिरेकेषां चारा सह लप गित्व दित्वं तेन हेतु कृत्य का
 चारं प्रणमित्यादि च भिन्न प्रकृत सांगं भिद्येति मति पाद्यते परोकार्ये तु न किंचित् प्रभातम स्यात् न च पक्ष
 ते अपि कमारं प्रणमि कएणे चं दिसा दूषणे च कृते च हृत्वं तथा ज्ञान स्वरूप मत्वं तं निर्मल परमार्थतः तदे
 वा शेष रूपेण ज्ञानि त्वं चित्तः छिन्न चित्ति विष्णु पुषा पदव सा न स्वरूप स्यैव परमात्मनः अशी फार सा-
 क्ष्य स सिद्धेति मति पादितं ॥ तथा च स्थिति पि कुम्भ विरोदि न व्यपयेत्तु नो नैव ते कश्चेत्तु न वा ताहि-
 जयानि मूर्धन्य तस्य तु तोहि तत्त्व मिति नैव विचार्य गैर्यादि मत्वं तद्वि तं वा ताहि तं के व सु नास्ति
 अन्यथा भयं तो प सु त्या भावा द्वा दिति मति पादितं तथा च न पि पदत्वं चरतः कर्वाडिका न पदिका चूरी रत्न
 स्थाने शुः जनेः स्वकर्मो स्ति भिन्नत्वा यो धैरु क रूपे नूदि कि म न तत्वं स भद्वत्वं न व तो म यो नैव न च य स
 त्य म स त्य म न्य दि त्यादिना अ पं च नु व तैव मति पादितं नि विवर्ते मां धि लै वै क पि ज्ञाने न स्वर्गो त गान न म ति
 ज्ञापि व र्ते वा द्वा सं म तो क र्मा य न्त्वां क र मा व्यभि भे त वा चारं त ल भु त्व र्थे स्वी कृत्यै पो प पद लो चा पूर्ण पक्षो
 पद र्शिते के वां दि द र्थे वा चे नि प्र नो या था न्य तु र्थ्य र्थे त्यां गी वा रः मृत्तिके त्व नु पंगः पु र्वा पो व त्वा न स्व वि
 परिणामः मृत्तिके त्वे व ल न भ य द्वा द्वा हार न्ये त्वे गं योजना या म ति क्षि प्र त्वा त् अ स्वार स्यं प्र पं च मि श्या त्व यो
 पको न न मा ण वि रो ध न्य ॥ आ न ए नी र्था य सं म ते पूर्व पक्षो पद र्शिते उक्त वा क्यार्थे व्य स्वार स्यं ॥ तथा हि-

तत्र वाचैत्यनेन प्रागिति यं अन्तर्लक्षणीयं अन्यथा व्याकरणानि व्याद्यत्वालाभापत्तेः सन्ध-
ते वाचैत्यस्य बाह्यभावाभित्यर्थनामपेयमित्यत्र नामधेयमात्रमित्यर्थे लक्षणालुश्रुतसामानाधिकरण्यानु-
पपत्तिनिबन्धनालोकसिद्धावेति न दोषाय तद्व्यादित्वत्रयाक्ये वाचाव्यवहारीयमाणं विकारं वाचारं भगवति-
याक्योदितमदूधनामधेयस्य विधानं सत्यं स्वरसतः प्रतीयते तत्र च श्रुतार्थमादाय सामानाधिकरण्यासंभवा-
त्तनामधेयपदेन नामधेयवाच्यत्वं लक्षणासुपेत्यसामानाधिकरण्योपपादनेनैव न रक्त्यापत्तेः श्रुतिकेत्येव
सत्यमिति वाक्यशेषस्वरस्ताच्चार्यपरिसंख्यायतासुपेत्यमात्रपदान्ताभिषेकमिद्व्यात्वपर्यवसायितदर्थक-
यनस्यैव स्वरसत्वात् लोकसिद्धित्वादृष्टं च नामधेयपदस्येत्यादि नोक्तं वच्चाक् ॥ एवं सत्यं शङ्कस्याङ्ग-
रूढत्वाभित्यत्यर्थकत्वमपिलक्षणयैव संस्कृतस्यापि मुख्यनिमित्तत्वाभावेन सदा शङ्कभादाययोगासंभ-
वेन व्याकरणनिष्पाद्यत्वरूपगौणमित्यल्लक्षणपतिश्च सदा शङ्कस्य त्ववंतत्वं मपिव्याकरणसिद्ध-
मिति प्रामाणिक्यैव व्याकरणसंमतमधुना विकारशङ्कस्य मुख्यविकारार्थकत्वे तदिहासिद्ध्या संस्कृतोच्चा-
रणाशक्त्याच्चार्यभागाद्यर्थकत्वं लक्षणयैव नामशङ्कस्यापि शङ्कार्थकत्वं लक्षणयैव अपभ्रंशस्य संकेतव-
त्प्रमातिपदिकरूपरूढत्वाभावात् तस्यासौम्यैकेनेत्यादिकमनुबलनीयमित्यपिन सत्पूर्ववाक्यमपि ह-
भागस्थोत्तरवाक्यपदकत्वेन प्रतिबंधानंद्यनुषंगः स च मरुतेन संभवति मरुते हि श्रुतिकेत्येव सत्यमि-

त्यादेः पश्चाद्यथा सौम्येकेन मृत्तिकेत्यनेन सर्वस्तद्विकारो विज्ञातो भवतीत्यादि हि विपक्षित दृष्टान्तलाभा-
 यकल्यनीयं ॥ न चैतत्पूर्ववाक्ये प्रविष्टं किंच यथाचारं भणामित्यादिना गुणं प्रधानं भवः श्रुत्या ज्ञापितः
 तथा मृत् पिंडस्तद्विकारयोः सादृश्यमपि ज्ञाप्येत ॥ यदि च मृत्पिंडज्ञानेनैतद्विकाराणां घटत्वादिना ज्ञा-
 ना संभवात् मृत्वेन रूपेणैव घटादिज्ञानं मृत्पिंडज्ञानादिति पक्षलोचनात् तत्सदृशज्ञानं तद्विज्ञानाधीनं ल-
 क्ष्यत इत्युच्यते ॥ तर्हि संस्कृतज्ञानादप्यभिज्ञाना संभवात् संस्कृतस्य प्रकृतकार्यकारित्वतात्पर्यकं
 मृत्तिकेत्यनेन सर्वस्तद्विकारो विज्ञातो भवतीति वाक्यं संभवतीति न देव श्रुत्योच्येत किंचाचारं भणामित्या-
 दिना गुणप्रधानभावाज्ञापकेनेति श्रुतिस्त्वारस्य हानिः ॥ अपि च कार्याय सांत्वानां सदृश दृष्टान्तां पश्चा-
 देषवाचारं भणानामधेयं विकार इति वत्संस्कृतं सत्यमिति सामान्यत एवोच्येत न तु मृत्पिंडादि दृष्टान्त-
 स्यैकैकस्यां ते विशेष्यमृत्तिकेत्येकैकं शब्दांतराणामपि संस्कृतानां संभवेन मृत्तिकेत्येव त्यादेरुपादान-
 मप्यस्वरसमेव ॥ आयसमित्येव सत्यमित्यस्यैव पूर्णत्वसंभवेन कार्त्तुमिति किमित्युक्तमिति शंकाप्यनु-
 त्तरा तन्मते मन्त्रे तु कार्त्तुमिति वाचकलघुशब्दांतरसंभवेऽपि न दोषः घटाद्यर्थविषयायां घटादिशब्दा-
 नां भिषकलशादिशब्दानामपि तत्परायाणां प्रयोगात् ॥ एकविज्ञानेन तत्सदृशं तदधीनं च सर्वं ज्ञायत इत्यप्य-
 संगतमेव तथानियमाभावात् न हि गोज्ञानेन गवयादेः राज्ञज्ञानेन च भजादेः नियतं ज्ञानं अनियतज्ञानेन च सह

शादरपाकामत्सु पादानां मत्स्यभाष्यजुत्तरमेव ॥ तथा च साद्विद्योपक्रमे मतिज्ञानेन कविज्ञानेन सर्वविज्ञा-
 नस्य विकारा नृत्तत्वं स्वीकृत्य विवर्तयादमाश्रित्यैवोक्तरीत्योपपादनीयतया तदुपपादनायैव सदेव सौम्ये-
 दमग्र आसीदेकमेवा हि तीयमित्युपक्रमान्तेन दातव्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मानं तत्त्वमसि श्वेतकेतो इत्यु-
 पसंस्काराच्चैतन्न ब्रह्मण एव महामकरणिनया तदनुसारेणैव तद्वाक्यं स्थपदानां व्याख्येयत्वा न्नानार्थपदा-
 नामर्थान्तरोपस्थापकत्वसंभवेऽपि मकृतवाक्यार्थनिवृत्तिरिति यातव्यं तत्परित्यागेन प्रकृतवाक्यार्थानु कूलपरा-
 र्थोपस्थितिपरत्वमेवास्त्वयं सदेव सौम्ये दमग्र आसीदित्यत्र निष्पन्नं चात्मतत्त्वरूपमकृतवाक्यार्थनिर्वा-
 होन संभवति तत्रेदं शब्दोदिते जगति सदेवेत्यनेन सत्त्वावधारणात् अथ इति कालस्य तत्स्यादशायां स-
 त्तामिति पादनात् तदनेतरं तदैक्षतनामरूपे व्याकरोदित्तीक्ष्णनामरूपं हूतमपंचमिति पादनादित्यु-
 क्तं तु न सत् ॥ सदेवेत्यत्र सत् शब्दो न सत्ता अथ तदेदं पदार्थे पर्ययसितः किंतु समानप्रकरणे आत्मा वा-
 द्भूदमेक एवाग्र आसीदित्यत्र सच्छब्दस्थाने आत्मशब्दमुपक्षिप्य एक इति पुल्लिङ्गेन तस्यैव विशेषणात्
 ब्रह्म पर एव ॥ ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्पृत इति स्मृतं तत्स्य ब्रह्म वाचकत्वात् तदंशे क्षतेति
 सत् शब्दार्थमाकुरुष्य तस्यैव क्षणादि पूर्वकस्त्वृत्वाभ्यानाच्च जगति तस्य भावात् सन्मूलाः सौम्ये माः सर्वाः
 प्रजाः सदा यतना सत्प्रतिष्ठिता इति स्पष्टं तया तेन पदेन ब्रह्मण एव प्रतिपादनात् ॥ यत्वेवं सदेवेदमा

सीदित्यनेन सदमेदविशिष्टमपंचेयासीदितिसतां प्रतिपाद्य पुनरहितीयपदेन अपंचनिमेषे अपंचेन प्रतीत
स्य सत्वस्य व्यायातः न च सदभिन्नस्य सत्वविचारो हितीयत्वेन विरुद्धं सदा त्वमो भयोः संभवादि निसुयचं ॥
न ह्यनसद्रूपभाजन्य सत्वमुच्यते किंतु सदभिन्नमपंचस्य तथा च तन्निर्धेना सत्वरूपयित्या त्वलाभात्
सत्त्वस्य चासीदित्यनेन लाभाद्विरोधस्य दुर्गारत्वात् न हि सदसीदित्यस्या सदा सीदित्यर्थोऽविरुद्ध इति
तन्न सत् ॥ अथाहि यदादिकं स्योत्पत्तिपूर्वेषु देवासीदिति वाक्ये भगवधमेवोपलक्षितं नृदेवासीत् यदा-
दिकं मृद्वतिरेकेण नासीदित्यर्थस्तथा मरुतवाक्ये इदममेवोपलक्षितं नृदेवाय आसीदन्न चात्र आदेशो
भेति नेतीत्यादिभ्युत्पत्तिरिति सिद्धं परे कथं वा हितीयं सकल हैतुभूत्यं सतामगमालरूपं तद्वतिरेकेण सृष्टेः प्रागिदं
नामरूपात्मकं किमपि नासीदित्यस्यैवैवकारार्थमाधान्येन सदेवेत्यादेरर्थत्वहिरोप्यसंगतं वत्ता रस्यान्
योगज्यपछेदार्थकतया सदस्य साभान्ये अयमकल सत्त्वाभापस्यैव बोधनेन अपंचे सत्त्वादिसंबंधो धाभा-
वाभावितो भवो कापि ॥ मतिपादितं चैतदांशणाधिकरणे सत्ताद्यापरस्येत्यादि सूत्रव्याख्याने प्रोक्तं व्याख्य-
कारादिभिः ॥ एकं एव अद्वितीयमिति विभिभिः पदैः स्वगतमेदं सजानीयमेदं विजातीयमेदं यं क्रमेणानि
विध्यते तदुक्तं ॥ धृष्टस्य स्वगतो भेदः पञ्चपुण्यफलविभिः पृक्षां नरात् सजानीयात् विजातीयया तृशिचादि
तः न या सदस्तु नो भेदअपंशा संनिधार्यते एकापधारणद्वैतमतिषेधैस्त्रिभिश्चात् इति स्वगतमेदः नाना-

त्वरूपजीवेश्वरभेदः ॥ सजातीयभेदः ॥ इत्यत्यादिना सजातीयपृथिव्यादिभेदः ॥ विजातीयभेदः ॥ गुण
 गुण्यादिभेदः ॥ एकपदेन एवकारणद्वैतार्थकद्वितीयपदयुक्तेन निषेधार्थकनञ्चनिषिध्यत इति तदर्थः ॥
 यदि च पृथिव्यादिन सजातीयं शुद्धब्रह्मणो द्रव्यत्वात् न गीकारादित्युच्यते ॥ तदा जडभेदः विजातीयभेदः ॥
 चैतन्यभेदः सजातीयभेदः ॥ स्वभिन्नत्वे सति चिदात्मकत्वं साजात्यं तच्च जीवादौ वर्तते इति तन्निष्ठः स भेदः
 स च सर्वानुगतत्वात् स्वस्वस्तिन्नपि प्रसक्तः ज्ञानानं दादौ स्वरूपे ब्रह्म धर्मत्वस्य कल्पितत्वात् ज्ञानानं दा
 दि धर्मधर्मिभेदः स्वगतभेद इति व्याख्येयं ॥ न च स्वगतो द्वितीयो न्वेष्टव्य इत्युक्तौ गौरेव द्वितीयो न्विष्यते ना
 श्चोनगर्दभ इति महाभाष्यानुसारात् स मानजातीयद्वितीयपरत्वमेव द्वितीयशब्दस्य वाच्यमिति सजातीय
 भेदनिषेधपरत्वमेवा द्वितीयपदस्य विजातीयत्वगतभेदनिषेधपरत्वं तु एकावधारणपदयोर्यथेष्टवाच्य
 मिति शङ्क्यं ॥ व्यावर्तकपदांतरयुक्तस्य यद्धर्मविशिष्टवाचकपदस्य सन्निहितं वद्वितीयपदं तत्तत्त्वमर्
 विशिष्टं द्वितीयमाभिधत्ते तथा चास्वगतो द्वितीय इत्यादौ व्यावर्तकनास्येति पदेन युक्तस्वगीपदस्य सन्निहिते
 न द्वितीयपदेन गोरूपद्वितीयस्यैव बोधनेपि प्रकृते व्यावर्तकपदांतराभावात् न सजातीयद्वितीयबोधकत्वं
 उक्तमिव आदेव द्वितीयगामी न हि शब्द एव न इत्यादौ द्वितीयशब्दस्य द्वितीयसामान्यपरत्वं संगच्छते ॥ न
 चा द्वितीयपदेन द्वितीयमद्वितीयमिति तत्पुरुषसमासाश्रयणे ॥ न द्वितीयं किंतु प्रथमं तृतीयं चेत्प्रथमः स्या

तत्र योऽभ्यस्यमात्रादेनानाद्वितीयपदवोध्यतास्ति नु द्वितीयमिन्नत्वेन सायनसंभवात्तिनयोरपि किंचिदे-
 स्याद्वितीयत्वादिति तत्पुरुषमासाद्यसिंभवान्प्रविष्यते द्वितीयं प्रवेति बहुमीहिरेवाश्रयणीयस्तथा च भ-
 दमेष्टमाश्रयस्य द्वितीयत्वादेकैवैवा द्वितीयपदेन हृदयमाश्रयिष्ये धसंभवे एकावधारणपदगोर्वैष्यभ्यस्येति
 वाच्यं ॥ बलीपदपदसन्निधाने गोपदत्वाविशेषार्थे संकोच इव सज्जानां च स्वगतभेदनिवेष्टार्थकैलासधा-
 रणपदसन्निधिवलः दहैतपदस्य विलोमीयाद्वितीयत्वायच्छिन्नमतिरोगिताकनिषेधस्तूपदिहेधार्थक-
 त्वात् ॥ अत्र द्वितीयपदस्य विजातीययद्वितीयलक्षणशतच्छून्यत्वपोऽभादर्थानाहराद्वितीयत्वाभेदमि-
 व्यतेदाह एववाताह श्रमेदस्य निषेधस्तथा हे सभानमृकरतोऽआत्माशाहृदमेक एवाश्रयार्थत्वायार्थक-
 यमभिप्रादित्यत्र धातूनामनेकार्थत्वाविषादित्वासीदित्यर्थकमित्येत्तरेयमशब्दमप्युक्त्यानामिदं कथयन्
 धात्रकृते द्वितीयपदस्यान्यार्थकत्वात्तद्विषयः आश्रयसकत्वे हि त्वसंख्यादूरकत्वादिस्त्वानेनालाभ्यसि-
 जातीयत्वेन लक्षणार्था एव युक्तत्वान्नाहरात्वेन निषेधे वा पकाभावादपि निगम्यत्वाच्च द्वितीयस्य गद्यस्य
 वविशेषास्य भेदस्यापि निषेधमतीतेः एकपदस्य केपलार्थकत्वेन केन त्वस्य स्वाभ्यशून्यत्व इत्यतया-
 प्रकृते संकोचेन जीविंशरादि रूपस्याभ्यन्तून्वबोधकत्वाभेदनिषेधबोधकत्वे एव कारस्याभ्यन्तनादात्म्य-
 व्ययच्छेदबोधकत्वेपि मरुतेषु विव्यादिरूपसज्जानां च स्वाभ्यन्तनादात्म्यभूत्वं त्वबोधकत्वेन विशेषणीय-

तानां सज्जानीय तद्गतमेदाना मुक्तीत्यानिषेधबोधकत्वमेवं च मे दभयस्य पदभयेणा निषेधोक्तिर्ब्रह्मभिन्न
सामान्यस्य भिद्यत्वे प्रकृतश्रुतेः पर्यवसानोक्तिश्च न ज्ञाहतेति बोध्यं ॥ अथ वा स्वाभ्यत्वापच्छिन्ने द्वितीयग
मीत्याजानीकप्रयोगदर्शनात्तत्र द्वितीयराद्धस्य मुख्यवृत्तत्वात्सज्जानीयस्वाभ्यत्वादिना पदभयलक्षणपे
क्षया मुख्ययावृत्त्या द्वितीयपदेन स्वाभ्यत्वेन बोधः पदांतरं तु सत्संकोचनात्पर्यकमित्यद्वितीयपदेनैव मे
दभयनिषेधबोधः ॥ एवमनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरणाणीत्यनेन मध्ये पि जीवब्रह्मणोर
मेदः उक्तीत्यानिष्कर्षाद्वितीयब्रह्मपरोपक्रमानुगुण एव पराभ्युपगम्यते ॥ यद्यपि परमात्मनो यः सर्वेषु
भूतेषु निष्ठन् सर्वेभ्यो भूतेभ्यो तत्तद्रूपं तर्थागिरूपेणाप्यनुप्रवेशोऽस्ति तथापि सनेहविवक्षितः जीवेनेति
विशेषणादेवैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्त्वं स आत्मानं त्वमसि श्वेतकेतो इत्युपसंख्यारोपक्रमानुगुण
एवोपलभ्यते ऐतदात्म्यमिदं सर्वं भितिहिदं सर्वं यदयमात्मेत्यादि श्रुत्यं तरानुसात्सदेव सौम्येदम
ग्रथासीदित्युपक्रमानुसाराच्च एष आत्मा अस्वेति बहुव्रीहिं कृत्वा ततो भावमत्यये कृते भावमत्यय-
स्वमकारी भूतप्रकृत्यर्थपरत्वात् बहुव्रीह्यर्थे विशेषणीभूतात्मपरमर्शकत्वेन एष आत्मा इदं सर्वमिति
प्रतिपादयति ॥ एष आत्मा इदं सर्वमित्येव यत्कथ्ये सामानाधिकरणमात्मात्मीयभावेनौपचारिकमिति
शङ्कानिराकरणाय बहुव्रीहिरिभावात्प्रत्यययोरुपादानं तथा सति बहुव्रीहिणैव मुख्ययावृत्त्या आत्मात्मी

[illegible]

कशङ्कस्यनानार्थत्वमेकमुख्यान्यकेवलइति कोशः ॥ एकशङ्कोयमन्यजधानासहायसंख्याप्रथमसमानवा-
 चीति एको गोत्र इति सूत्रे कैव्यरोक्तेऽप्यवगंतव्यं ॥ तथा च जीवादिभ्यो न्यत्वं प्राधान्यं ग्राहकशङ्कादौ स्थितिय-
 रोक्तं निरस्तं ॥ उक्तरीत्योपक्रमोपसंस्कारपर्यलोचनवाग्रहादौ तस्यैव महाप्रकरणितया तदनुसारेणैव
 द्वितीयादिपदानां व्याख्येयतया एकादिपदानां नानार्थत्वेऽपि मरुतार्थानन्वयित्वात् ॥ अर्थोतराणां प्रकृ-
 तवाक्येऽसंभवदुक्तिरुक्त्वाच्च ॥ तथा हि नाद्वितीयमित्यस्यासहायमर्थः ब्रह्मणः स्वपृथ्वेऽपि द्वाहृदि
 सहायापेक्षत्वेनासहायत्वासंभवात् स्वतंत्रसहायार्थे द्वितीयशङ्कस्य शक्तिग्राहकप्रमाणानुपलभास्तु-
 क्षणापनेत्यर्थः ॥ एकशङ्कस्यापि नोक्तान्याद्यर्थकत्वं प्रकृते संभवति न तावत् जीवादिभ्यो न्यत्वतदर्थः स्वपृ-
 थ्वमतिपादनेनैव तस्मात्सादनन्यत्वस्यैव शङ्कादर्थत्वात् अतएव न प्राधान्यं प्राथम्यं वा तदर्थः सर्वका-
 र्थमूलकारणत्वेनैव तस्मात्सात्त्विकस्य पूर्णकस्य तस्यापि द्वादावसंभवेन तस्य ब्रह्मासाधारणत्वात् ॥
 असहायमायम्यार्थकत्वासंभवस्तूक्तएव नापि संख्यार्थः एकपचनेनैव संख्यालाभात् अद्वितीयत्वपि-
 रोधेन ब्रह्मणि तदसंभवाच्च ॥ नापि साम्यमर्थः सर्वजीवापि द्वाहाणां नानापि वतत्कार्यकारित्वेन कार्यतः
 साम्यासंभवात् सर्वशरीरावच्छिन्ने शब्दकेरेकत्वेनैव गुणतः साम्याभावात् तदभिन्नत्वे सति तद्गुणस-
 ज्ञातीयगुणवत्त्वस्यैव गुणतः साम्यत्वात् पत्यै तदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्त्वं स आत्मानतत्त्वमसीत्यत्र तत्पदे

ननात्तापराभूस्वनेनैकैचेतदात्वंनपुत्रकत्वाद्देवराज्यमिवात्स्यदेवद्रायावात्तावेतदात्मातस्येदमे
तदात्ममित्यर्थित्वंचैतदीयंयस्तुत्यमसौत्वर्थः ॥ नत्वात्वाभेदे एतदात्माथस्वेत्याद्यर्थेभाषयत्यथवेध्यर्थ्या
पक्षेस्ततोपरमर्थीतयाभ्ययणमिति ॥ सस्वराचैपसंफलनिर्गन्तारक्षिनाहरिः तेनध्यासमिदंस्वर्गमेतदा
त्स्यभनोविदुहुरिति स्मृतेश्चेति तदसत्तत्स्येदमित्यर्थेध्यभोऽविधानात्पुत्रोपादद्विनाच्चे ॥ स्वाधेयसौख्यमि
त्यादिमयोगदर्शनाद्ब्रह्मचैवतत्सत्त्वात्तापस्यसर्वस्यमदेतदात्मातस्यभाषणेनदात्म्यमित्येवनिगूहःअ
थअत्ययमयोजनंनूक्तमेवकिंचगतत्वमित्यत्रपुंसकदादुर्निदिष्टजह्मणएवपुंसकमत्येननिर्देशा
सेमपात्मेदंशुक्तंनहेतत्सत्यमित्यत्रसर्वस्वत्वमित्यर्थःअसत्कारणमिवासायसदेवसौख्येत्यादिनोक्त
रुपायारणसत्यस्यतत्रपरामर्शोदिरुआत्मवित्तिकारणमाचितत्वहदुर्भिक्षाहापच्युनश्रुतत्वनशीतिस्वम्यार
त्यानुसारेणयथाश्रुतमेवैतत्पुंसकमन्तमार्पित्वासायैत्यविशिष्टपुंसोपाशब्देवयोरैक्यस्यायोग्यतापराह न
सादिनिषेधसोपुनित्वादाविवक्षितहदजह्मसङ्गणापेक्षकाख्योगेनश्रुद्धस्यरूपैक्ययोगपनाद्य
भाचैवतथाजिज्ञासाधिकारतोप्रतिपत्तिर्नचंदिनोक्तदूषणपरिहारापसरेदित्वरेण ॥ पिरुद्धाकार
स्यागध्यविरुद्धाकारस्यागिवक्षयाब्रह्मानुभवादिपक्षत्वेअगिवक्षयाचमपानममेदमितिर्वाहायाद्वितीयम
मद्गाःममेयत्वंचोपक्रमोपसंख्यैरेकयादिख्यालिङ्गावपुनतात्पर्यात् ॥ यत्वेवंसतिअसदाइदमग्रया

मीत्सर्वं स्वदं ब्रह्मेत्यादौ असत्य भून्यत्ययोश्चित्तजडत्वयोर्वाऽ विषया ब्रह्मणः भून्येन जडेन वैक्या
 पत्तिरिति परेणोक्तं तदसत् ॥ भून्यसतोश्चित्तजडयोर्वा विरुद्धाकारत्यागेन जीवब्रह्मणोरिथानुस्यूताकार
 स्थाभावात् असतो निःस्वरूपत्वात् जडस्य बाध्यस्वरूपत्वात् ॥ यत्तु जहदजह हल्लक्षणस्वीकारे पदद्वय-
 लक्षणापत्त्या पूर्वोक्तश्रुतिसिद्धतज्जत्वानदधीनत्वान्न दाश्रितत्वाद्दामन्यत इत्यतस्त्वमिति व्यपदेशो-
 स्त्विति परेणोक्तं तदप्यसत् ॥ अमेदेनात्ययेऽक्तरीत्यावधूने लक्षणाबाहुल्यस्या दोषत्वात् न हि लक्षणो-
 पक्रमोपसंभारादिभिर्निर्णयिता तत्पर्यया हृन्निर्नवृत्ते स्तात्यये ॥ तात्पर्यात् ॥ उ-
 क्तारे अर्थवादस्थानाना पदभूत्यत्वा योपासीनेत्यादिपदाध्याहारपत्तेः ॥ अत एवोपक्रमभावाद्भूरोधेन
 अग्राह्यपदेऽर्चक्रियत इति विधिस्थलेऽपि लक्षणास्मिता ॥ यत्र तूपक्रमदिकमनिर्णयिकं तत्र नात्य
 र्यनिर्णायकत्वेन वृत्तिता एव मय्याद्रीयते यथा स्थपत्यधिकरणे जहदजह हल्लक्षणया भूत्यपरत्वे सं-
 भवति गौणार्थपरत्वकल्पनानुपपत्तेः तज्जत्वार्थस्य जीवेऽनुपपत्तेरुक्तत्वाच्च ॥ यत्तु स आत्मा तत्त्व-
 मसीत्यत्रातत्यमसीति पदच्छेदः शकुनि सूत्र इहा तानुसारादिति परेणोक्तं तदप्यसत् ॥ एकमेवाद्वि-
 दमिति सूत्रमात्रानुसारेणातदिति पदच्छेदस्याप्युक्तत्वात् ॥ शकुनि सूत्रयोर्विद्यमानस्यापि भेदस्यानदिति

पदच्छेदासाधकत्वात्तथाह्वरादिरोगग्रस्तस्य तन्निर्भोके स्वास्थेन विभ्रान्तयत्नाग्रतस्वभावस्तथोः क
 रणाव्यापारजनितश्च भ्रान्तपेजीवस्य देयनात्मकस्वरूपावस्थानमित्यस्मिन्नर्थे शकुनि सूत्रदृष्टान्त इति त-
 स्यान्वयोपपत्तेरेव मन्येषामपि दृष्टान्तानामन्यथोपपत्तिराकरेणुद्रष्टव्या सर्वोशे साम्यस्यैकापि दृष्टांतेऽ
 दर्शनात्सकृत्तोपयुक्तार्थ एव तस्यादरणीयत्वात् ॥ अतदिदं निपदच्छेदे एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञा
 विरोधात् ब्रह्मजीवैक्यस्याप्रसक्तत्वेन निषेधानुपपत्तेश्च ॥ यत्तु श्रुतितात्पर्याज्ञानेन तद्धेक आहुरसंदे-
 दमग्रआसीदित्यादाविव कुसमयेन यादेहेन्द्रियादीन् प्रतिस्वातंत्र्यरूपैश्चर्यस्य सर्वैरपि स्वात्मन्यभिमत-
 न्यमानत्वेन प्रत्यक्षोपावाप्रसक्तिरेक्यस्येति परेणोक्तं तन्न साधु ॥ श्रुतितात्पर्याज्ञाने श्रुतितः कस्याप्यर्थ-
 स्य प्रसक्तेर्वक्तुमशक्यत्वात् अज्ञानशब्देन तात्पर्यसंशयोक्तो तत्त्वमसीति वा अतत्त्वमसीति पावि वक्षित-
 मिति संशया निपृत्तेर्वाक्यस्यानिर्णायकत्वापातात् तात्पर्यनिर्णयिकैर्लिङ्गैर्वचनव्यक्तिनिर्णये तु हेत-
 यैः स्वहृदि भिन्नैस्ते निर्णयितव्यमन्यत्तयाऽहेतुप्रसक्तेरभावात् अहेतुब्रह्मत्वात् तात्पर्यनिर्णयिकैरेहेतुपरो-
 पक्रमो प्रसङ्गरादि लिङ्गैस्तात्पर्यस्य प्रमितत्वेन स्याभिमानि कत्वाभावात्तेन चेदेक्यप्रसक्तिस्तदा तस्य
 निषेत्तुमशक्यत्वात् तद्धेक आहुरसंदेये दमग्रआसीदित्यसदा दमेकीयमनेनानूद्य कथं नु खलु सौम्ये-
 वं स्यात्कथमसतः सज्जायेतेति तद्वृणामि धानपदैक्यस्यैकीयमतसिद्धत्वेनानुयादादर्शनात्तद्वृ-

यथापुलंभाच्च तादृशकुसुमयानुपलंभाच्चैष्यस्यासद्वादपानादिकुसुमयभासलाभायात् ॥ दे-
 हंदिवादीनांजीवस्यैष्येनाध्यस्तत्वात्तान्प्रतिस्वातंत्र्याभिमानस्यलार्बलौकिकस्वयंकुमदाक्यत्यात्य-
 त्किंचित्प्रमतिस्वातंत्र्यस्येश्वरलक्षणत्याभावाच्चैष्यस्यप्रत्यक्षभासत्यस्ययंकुमदाक्यत्याच्च ॥ एतेनैक-
 मेवाद्वितीयमिति समाभ्यधिकराहित्यस्योपक्रमान्तेन दातव्यमिति तस्यैवोपसंहारान् अतस्त्वमतीति
 नवकृत्योभ्यासात्त्रास्त्वविनाशास्त्रैकसमधिगम्येश्वरमेदस्याप्रसक्तनया अपूर्वत्वादयत्संपत्स्य इ-
 ति फलश्रवणात् येनाश्रुतंश्रुतंभग्नतीत्यर्थवादात्त्राकुनिसूत्रादिदृष्टान्तेरुपपादनाच्च वद्विधतात्वं
 र्पीलिंगाणि भेदपराण्येवेति निरस्तं समाभ्यधिकराहित्यमात्रोपेपि नात्विकभेदोपक्रमत्वालाभेन या-
 स्तयामेदपि समाभ्यधिकराहित्यस्य संभवात् समाभ्यधिकराहित्येनापकृष्टानां सत्यलाभेनात्विक-
 भेदमत्ययेपि वास्तव्यमेदं स्तनेरभावात् समाभ्यधिकयोः प्रसक्तेरभावात्तन्निषेधायोगाच्च ॥ एकविज्ञाने-
 न सर्वविज्ञानमिति शोपपादनाय द्वितीयसामान्याभावस्यैवोपक्रम इत्यस्य पाच्यत्वात् ॥ आनेद्वितीय-
 स्तु जिज्ञासाकारणीभूतगुणपूर्तिमसिद्धये ॥ जीवादिभेदकं विष्णोर्विश्वकर्तृत्वमुच्यत इति पूर्वाधिकर-
 णसंगतिबुद्ध्या ताद्विज्ञासस्वतत्त्वस्मेति याप्यस्त्वं ब्रह्म किं जीवउत विष्णुरिति चिन्तनार्थं ब्रह्म शङ्क-
 त्वा रज्यर्थत्वा मेहेतुर्नास्ति उतास्तीति तदर्थं विष्णुरेव स्वस्त्वं ब्रह्म दाहृत्वारस्यापयतो वेत्यादि पूर्ववाक्यं नीर्येकयं वि-

नेषु यथा कथमुतासाकथयिषिषिनेषां ये ज्ञाने रणोक्तं यथा कथं रज्ज्वम्बुं भूद्वज्जानि ज्ञापकमलाः स न ददुःखमिति चित्तवशमिषा
 नात् अहं वाहू स्य तत्र रूढेः विषयीयौ गिक त्वात् रूढे स्यादयवा र्थे निरपेक्षत्वात् त्सापेक्षयोगाद्वाही ए रूप स्वर
 यकारादि दहोऽहुः स्लित तत्त्वादिति पूर्वपक्षसिद्धान्तः ॥ विष्णुरेव जिज्ञास्यं ब्रह्माध्योक्तं श्रुतिभिर्विष्णुमात्र
 निष्ठकारणत्वस्य च तो वेत्यादौ श्रवणान् स्थजो ये तु पपत्वा रूढेरपि वा पात् अदृष्टत्वात् कल्पकलेन वा जीव
 कारणत्वे जातादिपदानां गुण्वार्थत्वात् गापने रिति रीत्याधिकरणरचनमाहुः ॥ तत्रोच्यते जिज्ञासाकार
 णी भूतेत्यादि नोक्ता संगतिस्तथा यदनुपपन्नान्नासा मायतो ज्ञाने दिवो वतो वेदितव्ये न सर्वत्र जिज्ञासा रश्मि-
 नात् विदोषधर्मपुनरुक्तं रणजिज्ञासां यतिनाः सामान्यधर्ममकारकज्ञानस्य कारणतायास्तार्किकैरुक्तत्वा
 च सामान्यधर्ममकारकज्ञानसाध्या योजिज्ञासायां गुणपूर्वैरकारणत्वात् त्वरूपं तो गुणपूर्वैर्व्यदि-
 करणतया न रकारणत्वस्यासंभवं दूक्तिकन्नाच्च ॥ यदि च कारणणी भूते तिन गुणपूर्वैर्विशेषणं किं तु गुण
 भूतीति सिद्धान्ते धैतिनव्याधिकरणत्वमित्युच्यते तत्रापि जन्मविचारानंतरभाविन्याः जगज्जन्मादिकर्ताधि
 ष्युरिति ज्ञानात् जायमानायाः गुणपुण्योर्विष्णुरिति निश्चयत्वात् तस्याः कथं जिज्ञासाकारणत्वमन
 न्यथासिद्धमिदं पूर्वपरिनिर्णयकारणत्वात् आपातमतिपत्तिरूपत्वात् तस्याः गुरुमुखत्वात् तत्तद्वाक्या
 यज्ञानरूपश्रवणेनैव परिशिद्धतया श्रवणानंतरभाविमननरूपत्वमत्यंतसिद्धविचारसाध्यत्वाभावात्

तदर्थं विश्वकर्तृत्वमुच्यते इत्यनुपपन्नमैयं जिज्ञासां मत्पन्थं ब्रह्मसामान्यधर्मप्रकारकज्ञानेन त-
त्सहभूतायास्तस्याभ्यन्यासिद्धत्वात् तत्कारणत्वकल्पकप्रमाणानुपलभाच्च न तस्याः कारणत्वं ॥
एतेनान्येभ्यः केपुस्तत्सु तस्यैयं जिज्ञास्यत्वं ब्रह्मतविशेषादेव पार्थिवस्य गुणपूर्तिरेवेति सा जिज्ञासा
कारणं स्यादिति निरस्तं जिज्ञासाकारणमोक्षहेतुज्ञानविषयत्वरूपसामान्यधर्मप्रकारकज्ञानवि-
षयताया अभ्यन्यासत्वेन मुमुक्षोस्ताज्जिज्ञासानुपपत्तेः श्रुतिप्रतिपन्नस्य स्ववाक्यगतजगज्जन्मा-
दि कारणत्वस्यैव तद्विशेषत्वोपपत्तेः श्रुत्युपपत्तेः पूतिरेव विशेषद्वयस्यासिद्धेः अतएव तदनुनिष्पादिनीयुग-
पूर्तिर्न तद्धेतुरित्युक्तं प्राक्पित्रवकर्तृत्वस्य जीवादिभेदकत्वोक्तिरपि न युक्ता ॥ तद्धिमहृणिजीवत्वज्ञान-
प्रतिबंधकजीवभेदानुमितिजनकज्ञानविषयत्वं तच्च न संभवति ब्रह्मजगज्जन्मादि कारणमिति ज्ञानेपि जीवत्व-
ज्ञादित्याप्यसोपाधिकसत्ताभ्ययत्वसंकुचितज्ञानाभ्ययत्वादिज्ञानाधीनब्रह्मविशेष्यकजीवत्वादिप्रकार-
कज्ञानसंभवात् सत्यत्वादेस्तु भिरुपाधिकसत्तारूपत्वेन तत्प्रकारकज्ञानस्य जीवत्वज्ञानविरोधित्वात् संभव-
नित्यावर्तकत्वं ॥ न च जगज्जन्मादि कर्तृत्वस्य जीवत्वाभावव्याप्यताया तज्ज्ञानेन ब्रह्मणि जीवत्वज्ञानमिति वाच्यं
॥ उक्तस्यत्वादिबोधकसत्तादिवाक्यापगमात् प्राक्जीवत्वादिर्व्यंजकसंकुचितज्ञानाभ्ययत्वादिज्ञानाधी-
नतज्ज्ञातीयत्वशंकायां व्यामिश्रानमतिबंधान् कारणत्वादेरुक्तव्यावर्तकत्वासंभवात् ॥ न च कारणत्वस्य-

[illegible]

कल्प रूपं यान्नयज्जापेयमयोगोऽपत्वा तस्मिन्नेव ब्रह्मराहो मुख्यं हृत्तोयम
न्यत्र ह्युपचार इति यच्च न विरुद्धायां जीवेत इदोमानाभापः ॥ यत्तु हृहज्जानिजीवकमडासनराह-
राशिव्यति तत्त्वभाषा न दर्शयति न ह्यस्याकरणमूर्धन्यैरप्यथदीप्तित्तप्रभृतिस्त्रिव्यं कुरणे तत्राधातुपाठादश
नोक्तेर्न अक्षयं ॥ क्रिया परत्वाभावाच्च तादृशधातु रूढिर्न दुज्यते न इत वृद्धि क्रिया परत्वे च जीवे वाधः ॥
शरीरद्वारा तदुपपादनं च गौणत्वे नाप्युपपन्नं न रूढौ गमकं ॥ बृहर्पनिगतं तस्यानिष्यन्नस्य ब्रह्मराह
स्य नापययशक्तिमात्रनिबंधनत्वं आपेक्षिकं बृहत्त्वशालिपुष्पणुकादिबुधब्रह्मराहप्रयोगात् त्व्यपुकाद्य
नेक्षया तस्यापि महत्वात् अतः पक्वजराहूयोगव्यवस्थापककुमुदादिव्यावृत्तता मरसा तु घृतपद्मत्वय
नृब्रह्मराहप्रयोगविषयान्ममयादिपंचत्वत्तय तु हृत्या न्याव्यावृत्ताकारादवर्तिनानेकशक्ति कल्पनस्या
न्याय्यत्वात् ममवृत्तिनिमित्तपौष्कल्यं प्रयोगबाहुल्याभ्यां पूर्वोक्तवचनाच्च ब्रह्मराहस्य विष्णावेव रूढिनिष्प
यान्न तस्य जीवे रूढिर्युक्तेत्यपि केचित्पूर्वपक्षा युक्तत्वं वर्णयन्ति ॥ किंच बृहद्भातु निष्यन्नस्य ब्रह्मराहस्य
जीवे रूढ्यंगीकारे सिद्धांतास्त्रिस्थिः ब्रह्मणि तस्य केवलयोगांगीकारेण रूढि तस्तस्य दुर्बलत्वात् वैदिक
त्यानयोगः मचलः योगस्य वैदिकत्वं अशक्यत्वात् तस्य ते ब्रह्म बृहन्नोद्यस्मिन्नगुणा इति श्रुति सिद्धमिति चे
त् ॥ त्वरूपेणो दुर्बलस्य पदार्थं धर्मक्रमस्वश्रुतिरूपा अथ केवलमपुक्तं केवलपक्षायाः पूर्वतंत्रे अंशिशोभापाधि

न तत्त्वजीव्यं परत्वं को द्याजं ॥ कृत्वा योगं तं गोपेति नेदं ॥ केन हि कृतं हि भिन्नं गुणा इति योगः स्वपूर्व-
 प्रक्षिणा वाच तादाता च कथं, स पितृपि अहंदाद एति न कस्य स्व कृतमजोद परत्वात् ॥ एअमं ह्याहा-
 धारणं निनेनानि रवकाशेन कृतिमंगः दयानंदे वषट्कारं कथीनयित्वा नयमनः लघुमदिति लघुमदापि
 त्वलिंगात् न च योगः सावकाश इति चे न ह हापि ज्ञात्वा त्वज्ञात्वा रूपनि रवकाशेन सह कृत वा-
 ताहवा योगमुत्वा कृतिमंगं भवत्कथं पूर्वपक्षोदयः ॥ तद्वत्त्वादेन पूर्वपक्षोपपादनं नास्मदोयैः अहं-
 धीतरोत्वा पूर्वपक्षोपपादनं संभवेन न्यायं ॥ एवम् ॥ अभिर्लक्षितं तत्त्वसंज्ञोऽस्माज्जलं योऽहं त्वं वाजयि-
 कथमप्यनुपपन्नं कथं न जीव पूर्वपक्षं नति व भ्राति त्वन्मते अहं गतं तदा त्वत्वां गीक रणेन यत्त्वयं त्व-
 भिसंविशंतीत्यस्वलयं स्थानादकत्वाह पपत्वा नो स दत्वा स्मृत्तु अत्र त्वार्थकत्वं त्वैवोक्तत्वात् ॥ इहा-
 छादनेन पूर्वपक्षं प्रहृषेः अकारोतरेण पूर्वपक्षदपि न संभवेदज्ज्ञात्वा त्वत्वात् ॥ किं वज्जलत्वादिकाभारणरू-
 तया कथं जीवभावे पूर्वपक्षोत्थानं ॥ आत्मा चरेदहं च इति यावत् गता त्वदाहा नुरो वादिति वं द्विकोक्तं नुन-
 सम्यक् ॥ तद्वत्सहितानारायणीसौ परभो विविचिन्व इति वापयानुरो वात्तजो यो भिज्ना स्य इति तत्पूर्वपक्षानु-
 धिते रपदिहारात् ॥ केदिनु यथा धर्मविचारं तदभि त रज्या नृत्तन त्वरूप प्रतिपत्तये तदनुगुणं स्वचोद-
 नालक्षणोर्षी धर्मिनि सूत्रस्य भवने रिरवमहं विचारयति ज्ञानं तरोपित रथाहं च अहं प्रतिपत्तये तदनु

[illegible]

गादित्रादविधिगतस्वग्रहशङ्कस्य हृदययोपिजीयोपदित्यत्यनेन दास्युगवल्यामन्नादिवाक्यानि नैवा
 न्यपिग्रहनिर्णायकानि न तु मन्मतद्वानं दाल्येयस्य स्थिमानि भूतानि जायते इति वाक्यमेव ब्रह्मणो निर्णय
 यकं ध्यानं दण्डवज्जन्मादिकारणं अन्नादयस्तु न त्वायोपि कोशाः अन्नाल्येवेति वाक्यानि स्फुल्लारुं धर्त
 न्यायेन प्रवृत्तानीति स्वीक्रियते ॥ अन्नादिषु पंच स्वपिग्रहशङ्कस्य जगत्कारणत्वलक्षणाद्योजनस्य च द
 र्शनात् ॥ पुनः पुनरुपसत्तिस्तु अन्मयादिकोशां नर्गतानां पंचानां ग्रहरूपाणां मध्ये पूर्वपूर्व रूपापरोक्षीकरजन
 तरमुत्तरोत्तररूपापरोक्षीकरणात् ॥ तपोनुज्ञामामये भक्तिपर्यायं तद्विज्ञाय पुनरेव वरुणं पितरमुपससारं तितप
 साग्रहं विजिज्ञासत्सेति च वणादिति तव मते येष्वनप्राणमनो विज्ञानं दादिषु ग्रहशङ्कस्य हृदयस्थिमाननुयनातेष्व
 पिग्रहशङ्कस्य भूतिस्त्वया परित्यक्तव्या स्यात् जगत्कारणत्वा नुवादपर्यवसाना योगस्य तेष्वपि तमान
 त्वात् ॥ न हितवमते मतिशरीरं तत्कोशाग्राधिक्षातृरूपाभिव्यक्तेनान्नादिरूपेण ब्रह्मणश्चतुर्मुखा
 दिसकलजगत्तृत्वं संभवति ॥ तव मते सर्वेषां अथ वद्रूपाणां सधिशोषाभिन्नत्वेपि तत्तत्कृत्यानां व्यप
 स्थितानामेव पुराणादिषु वर्णनान् तत्तत्कृत्यं तत्तद्रूपस्यैवेति वक्तव्यत्वादन्यथावर्णय चादिकृत्यमध्य
 कं सग्निशुपालादिव धादिकृत्यस्याविवर्णनापत्तेः ॥ यदि च तास्त्रिकामेदहृदया रूपान्तराचिच्छेनोपि म
 हिमा रूपान्तरेषु वर्णयितुं युक्त एवमथ वर्णवधादेः कृष्णरूपाविष्कृतत्वरितयात्रमस्तावेष्ववर्णनेपि सर्वरू

पाप्मिभानि परब्रह्म हृद्या कृष्णवर्णनमस्त्वाये अहं सर्वस्य भगवतो मत्तः सर्वं भवत इति कृष्णवर्णनदर्शनात्
 अत एतन्नानावताराणां निदानं बीजमव्ययमित्यादिपुंराणादिमसि धर्मूलरूपाभेददृष्ट्या अन्नादि रूपा-
 बुजगत्कृत्वानुवादानुपपन्न इत्युच्यते ॥ तदा ज्ञानानंदादिरूपेण जीवे विजगत्कृत्वानुवादापि युक्त ए-
 व ॥ तद्गुणसारत्वानुमध्यपदेदा इति सूत्रे ज्ञानानंदादिगुणा एवास्य गुणाः सारः स्वरूपमतीतत्वमसीति अ-
 भेदस्य पदेशः प्रविध्यन्तु पर्वणि न जीवाभिन्नाः परैर्भिन्नस्तथापि ज्ञानरूपत्वाप्रोच्यते ब्रह्मरूपेण वेदवादे
 बुसर्कशः इति त्वभ्यास्यकारेण ज्ञानादिरूपेण जीवपरयो रभेदविषयतया तत्त्वमसीत्यभेदविषयतया
 तत्त्वमसीत्यभेदप्रतिपादनस्य समर्थितत्वात् ॥ अत्रापि सविदोषाभेदस्य यत्कुंशाक्तत्वात् ॥ न हि ब्रह्मस्व
 रूपाणामेव सः न जीवपरयोरित्यत्र किंचिद्भ्रमकमस्ति मतिपादितं चैतदाद्यसूत्रस्य प्रपञ्चेन ॥ अथ ज्ञा-
 नादिरूपेण जीवस्य न मुख्यः अभेदः मन्यने किंतु गौण एव प्रबलभेदश्रुतिविरोधेन तद्विषयतयैव तत्त्व-
 मसीत्यभेदप्रतिपादनं तद्गुणसारत्वान्नध्यपदेशः आसवदिति सूत्रे भाष्यकारानुमतं ॥ अत एव तत्त्व-
 मक्राशिकायां परमात्मगुणसहजानंदादित्वरूपत्वेन जीवस्य गौण्या कृत्वा अभेदव्यपदेशोपपत्तेरि-
 तितत्सूत्रमस्त्वभाष्यार्थवर्णितः ॥ नचात्रापि पूर्वपक्षोक्तरीत्या अहहाराकल्पकत्वेन वा जीवकारणत्व-
 मेवानुवाद्यमास्तामिति वाक्यं बहिर्गुं ॥ तत्त्वमसीत्यत्र प्रबलभेदश्रुतिविरोधवदत्र संकुचितानुवाद्यज-

नत्कारणत्वात् अहोमानायापदिनिचेदचलरिति ॥ विधेया तु वा द्वा र्त्वा त वा जीव अहो समर्पकस्य भागाद्
 यस्याहेदपरिपंथि धर्मद्वयोपच्छापक त वा धिरो धे सत्य धिरो धे सत्य कथ्य चिद्वा गस्या र्थ वा धे स्वीक र्त्तव्ये वि धे
 य भाग स्व तात्पर्य वत्त यात्र प लला द ल वा इतु र्व्या र्थ सिद्धये वि भाव सु र्व्या र्थ परिग्रह स्थान वि धी परः शङ्का
 र्थ इत्यनेन न्याय विभिर्नि रा कृत ता दनु वा ध मा गत्ये र्थ वा यः आशु य न्द वा य मो र दे त्या ने च सं स्कार धो नी
 न र्थान् मन सानु भवं त्येवं स्व भे धि कि न्नु कुल न्न भि वां सु वि बो धः मनो र्था दो भ य ल य पूर्वि क्रा स्तिः प दा र्थानां स्व
 भे तु गु न री श्व रे च्छा र्थे नै वे नि सं ध्ये सु हि ना ह ई ति सू त्रे सु धो क्त री त्या जीव गत ज्वा ना दि वि य य स्व दृ ता गो च र
 त्य लक्ष ण स्य सं को च स्ये व न्या य्य ले न अ ह्मा क्स्त्व र्थ त्या गा यो गा त् ॥ ध्या न मनो रथ यो र्थि य य दृष्टे जी वि म
 च त्व सा ध्य त्व भे वे ति य द तां गं ते ध्या न मनो रथ यो र्थं भा वि तो धि य यः को पि वा स्ती ति स्तु त्वा रि स क ल म पंच
 स्थ चि रं न न हि द र्श य ग र्भा दि जी व न्न म त्र लो पं ते त्वा द वा च क ल म पंच क हृ त्व स्था सं तु चि त स्ये य ता द श जी
 वे सं भ वा दि त्व स्था गि क र्थं चि द्द कुं द म द्य ले न अ ह्मा क्स्त्व र्थ त्या गे ज ग त्वा र्जः त्वा नु वा द वा धा य चि त्त्वरूप
 के र सं भ वा न भा प रि तो षे सं कु चि त त ग त्वा र्ज त्वा नु वा द रू पो दृ द प ध र्म भा ध स्ये य य ह्मा क्स्त्व र्थ वि धे
 य ग त जी व ल रूप ध र्मा परि त्या ग र्थे वो क्त री त्या न्या य्य त्वा च्छ ॥ दृ द श्व दूर्व पी मां स्था पां य तु वा द्य ग त ध र्म स्य वि
 धे य ध र्म धि रो धे न त्या ग रू पो वा धः ॥ उ क्त र्था गे हो ग म रतु त वा र्त्तं श्वा त्स ति हि सं स्था न्य ल भि त्य पि क रणे ॥

तत्र हि अग्निहोत्रे राजन्यस्य गृह्णीयादभ्युक्त्यद्वाति वाक्ये राजन्यकर्तृकयोरुक्त्याग्निहोत्रयोर्विधीयमानः
षोडशियद्ः तदंगभूतस्तुतिश्चास्त्रसहितस्तद्ग्रहितोपाविधीयत इति पूर्वोत्तरयुक्तिभ्यां संशये ॥ स्तुतिश्चा
स्त्ररहित एव विधीयते तत्सहितस्य विधाने आगतूनामन्ते निवेद्या इति न्यायेन स्तुतिश्चास्त्राभ्यां समाप्ति
रूपं संस्थाप्याश्चरम एव प्राप्तौ तया अग्निहोत्रादिसंस्थाप्यामंगमसंगेनाग्निहोत्रमादेरुद्देश्यस्यैवासिद्धि
प्रसंगेन तद्दुर्दरीनषोडशियद्वा विध्ययोगादिति पूर्वपक्षे स्तुतिश्चास्त्राभ्यां समाप्तिरूपं संस्थापत्वेन निजो
क्तः षोडशियद्वा स्तयैव विधीयते ॥ नचाग्निहोत्रादिसंस्थाप्यमंगेनोद्देश्यासिद्धिर्दोषः ॥ अग्निहोत्रादिसंस्थो
पमर्देन संस्थांतरविध्युपपत्तेरिति सिद्धांतितं ॥ एवं च विधीयमान षोडशियद्वांगत्वेन प्राप्तयापिन तत्संस्तु
यापदा तद्द्विरो धिनोरनुवाद्यधर्मयोरग्निहोत्रादिसंस्तुयोर्वापस्तदा किमुपकृत्यं साक्षाद्द्विधीयमानेन म
वलरूप्याग्रहदाहार्थजीयत्वेन तद्द्विरुक्त्यस्यानुवाद्यधर्मजगत्कारणत्वस्योक्तसंकोचरूपोपाध इति ॥
यद्द्विष्वस्त्विति मंगकर्तृ तदिह ब्रह्मेति सूत्रोदितं व्याचख्यौ खलु विस्तरेण भगवानाचार्यवर्यः स्फुरे ॥ न
ब्राह्मणपदातं निवार्य कुधिया माक्षिष्यतत्कल्पितं यत्तत्प्रांकरपादभूषणमिदं पश्यंतु सत्सूरयः ॥ मीमांसा
न्यायमंचा स्वराधवान्चार्यसूरिणां ॥ शिष्यस्वशांकरे पादभूषणे परदूषणे ॥ कृतिर्वितनुक्तां मोदं जन्वाधि
करणे सनां ॥ शांकरानंदतीर्थी यथाख्योस्तत्त्वनिश्चयात् ॥ ७ ॥ इति जन्वाधिकरणं समाप्तं ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ एकं ब्रह्म निरुपमं बहिरहं ब्रह्मा किंपानंदं धत्स्व ह्यया दौ क्वचिदीपते भ्रमं जुषां नानाविधं
 चेन्नदा ॥ सूर्यादिः प्रतिबिंबतोपि च पुनस्त्वैः किं नाना व्यतेत स्यादहं यमंतरंगविलसत् सत्ता प्रकाशं नुयः ॥
 १ ॥ यो यं शास्त्रं समन्वयः स न हरि ब्रह्मादिषु प्रोच्यते नावगिदेव गणेषु किंतु परमानंदं जगद्व्यापके ॥ कस्मिं
 श्चित्परं वस्तु नीतिमगवत्सादाशयास्तथादिव्यापलांति परस्परं किं भुवनव्यापे शितो नः क्षुरः २ तनु समन्वयात्
 ॥ पूर्वाधिकरणे वेदांतं रूपं शास्त्रं स्पष्टं ब्रह्मणि प्रमाणमभिहितं तदिहा क्षिप्य समर्प्यत इति चेत् ॥ स्त्राध्याया
 दिसंगतिः ॥ अत्र वेदांताः ब्रह्मणि प्रमाणमवतिनयात दर्शयेदांताः प्राधान्येन ब्रह्म प्रतिपादयंति उतान्यशे
 षतयेति तदर्शयेदांतां स्वप्राधान्येन ब्रह्म प्रतिपादने फलमस्ति न वेति पूर्वोत्तरपक्षपुक्तिभ्यां संशये
 ॥ वेदांतशास्त्रं नोक्तं ब्रह्मणि प्रमाणधनपिगतायाधितमयोजनवदर्थपरिगणामेव शङ्कानां प्रामाण्यस्या
 स्मायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्शनांतस्यादनित्यमुच्यत इति जैमिनिनोक्तत्वात्सिद्धयस्तु ब्रह्म
 णः प्रवृत्तिनिवृत्त्यविषयत्वेन निष्फलत्वेन तत्र वेदांतानां तात्पर्यमिवावात्तनेषां ब्रह्मणि प्रामाण्यं किंचसि
 द्धयस्तुत्वापच्छेदेन प्रमाणांतरवेद्यत्वं दृष्टं ब्रह्मचसिद्धमिति तत्र प्रमाणांतरवेद्यत्वावश्यं कल्पेन वेदांता
 नां स्वार्थपरत्वे सुपेक्षत्वेनानधिगतार्थपरत्वाभावादपि ज्ञेयां ब्रह्मणि प्रमाणत्वमिति चेदांतगतजीवम-
 काशकानि वाक्यानि कर्तृपराणि परब्रह्मकाशकानि वाक्यानि देवतापराणि सूक्ष्मादिमतिषा दक्षादि-

वाक्यानि साधनपराणि इति रीत्या निरपेक्षक्रियापरत्वमेव वेदांतानां न परब्रह्मपरत्वं यदितुं कर्मप्रतिपादकं विधि-
भ्यो दूरपठितं तथा तत्समभित्या हाराभावात् प्रकृता विच्छेदकानां भूयसा सुपलंभाच्च न कर्मपरत्वं वेदां-
तानां भित्तिमन्यते सदापि वेदांतं पठितो पासना रूपकं विच्छेदकं वा कृतं तयो तत्परत्वमेवास्तु अथैवं स-
त्यन्यपरं भ्योपि वेदांते भ्यो ब्रह्म सिद्धिर्देयताधिकरणन्यायेनैव प्रकृत्या सच न्यायः प्रमाणान्तरविरुद्धे-
न भवति तदिति तत्त्वमस्यादिवाक्यानां मत्यक्षादिप्रमाणविरुद्धजीव ब्रह्मेक्यार्थकत्वेन कथं तत् उपास्य ब्र-
ह्म सिद्धिरिति चेद्वाचं धेतु सुपासीतेत्यादिपदो रोपिता से दमादाया युपासना विधि च र्दं ता ब्रह्मणि न प्रमाणं सिद्धव-
दिति पूर्वपक्षे सिद्धांतः ॥ तत्तु समन्वयादिति ॥ यत्तु चंद्रिकायां अभिप्रेतं वेदांता ब्रह्मणि न प्रमाणं सिद्धव-
स्तु बोधने प्रवृत्त्याद्यभावेन फलाभावात् सापेक्षत्वप्रसंगाच्चेति भासे इत्यनेनोक्तपूर्वपक्षमनूद्य पूर्वपक्षो-
निर्दलः निष्प्रयोजनत्वशंकाया स्त्वन्यते आद्यसूत्र एव जिज्ञासावादेन परिहृतत्वात् लौकिककार्यपरवाक्ये-
पि सापेक्षत्वदर्शनेन पौरुषत्वस्यैव सापेक्षत्वप्रयोजकत्वाच्चेति दूषणमुक्तं तदापान्तरमणीयं प्रबलं प्र-
त्यक्षाविरोधेन कर्तृत्वभोक्तृत्वविधुरप्रत्यगभिन्नब्रह्मरूपविषयप्रतिपादकत्वं वेदांतानां संभवतीत्यादि-
प्रथमसूत्रे दर्शितं विवरणीत्यानाप्यहमिति प्रत्यक्षात्समितिपादकत्वं वेदांतानां संभवति संशयप्र-
योजनयोरभावात् ॥ न च प्राच्यमहंमत्पयः स्तूलो हं दुःखीति गृह्णाति तद्विपरीतश्च वेदांतप्रतिपाद्यः सच सं-

दिधरतिविषयादिसिद्धिः ॥ चेदंतानामध्ययनविध्यापादितप्रयोजनवदर्थपरगणामपिप्रबलाहं प्रत्ययबाधितत्वेनजपयात्रोपयोगित्वेनाविवक्षितार्थत्वादुपचरितार्थत्वाद्दत्त्यादिवादशितवाचस्पतिरित्यावाविषयाभावनिवंधनः फलभावनिवंधनश्चशास्त्रानामपूर्वपक्षः प्रत्यक्षापेक्षयाश्रुतिबलीयस्त्वादिरूपार्थसूचकेनअमहज्ज्ञासापदेननिरस्तस्तथाचोक्तं वाचस्पतिमिश्रैः ॥ नचक्रियासमन्विताहारैर्गोतादृगात्मतत्त्वमभिदधतितत्तराणिसंतिशक्यमुपचरितार्थानि कर्तुमिति प्रत्यक्षात् श्रुतेः प्राबल्यमुक्तिञ्चेत्तदधिकरणनिर्णयश्रुतेरुक्तार्थपरत्वसिध्यधीनैवनिर्णीततात्पर्यकायाः श्रुतेरेवस्वतात्पर्यविषयविरोधिप्रत्यक्षप्राबल्यस्यात्मन्येत्स्वीकारात् अन्यथासूच्यप्रादेशिकत्वादौ दृष्टविषयादत्मतत्त्वस्तस्यादित्योपपदत्यागमादपिदौर्बल्यापत्तेः ॥ एवं चैतदधिकरणेनिर्णयमाणास्यैवविषयप्रयोजनाद्यर्थस्यशिष्यहितैर्विणा आचार्येण ॥ शास्त्रारंभोपयोगितयाप्रथमसूत्रेजिज्ञासाशब्देनसूचनेपि एतदधिकरणवैष्यव्यतिवकाशात् त्वयापिदिआनंदमयाधिकरणेमादुर्भावोहेर्जनिरितिअनुव्याख्यानोक्तजन्यत्वस्यविषयोसावकाशत्योक्तिरब्रह्मसिद्धांतसिद्धजन्यत्वाभिप्रायेतिप्रतिपाद्यैवत्वदीयभाव्योक्तदुष्प्रतिपत्तिरणापूर्वपक्षसमर्थनादुक्तास्मदीत्यापूर्वपक्षदूषणं स्वशिरसिपाषाणप्रक्षेपसमत्वात् सुत्यपरिहारमेवतथाहि

दुष्माधिकरणे लब्धत्वा पूर्वपक्षः प्रस्मिन् द्योः पृथिवीचांतरि स्तमोतं सह भागैश्च सर्वैः न मे वै कं जान
यात्मानमित्यबहुभ्याद्यायतनत्वेन श्रुतोरुद्रादिरेवरुद्रोवाच लोकाधारः भाणानां ग्रंथिरसिरुद्रोऽथा
विशान्तकः प्राणेश्वरः कृतिवासाः पिनाकीति रुद्रसमाख्यानात् रुद्रस्यैव भाणाद्याधारत्वप्रतीनेः सह
धीतश्चरति बहुधा जायमान इति जायमानत्वरूपजीवलिङ्गाच्चेति रुद्रादिसमाख्यानायमानत्वलिङ्ग
योर्द्युभ्याद्यायतनं रुद्रादिरेवेत्यस्मिन् पूर्वपक्षे हेतुत्वेन प्रदर्शनोत्तरञ्च द्विकाशमुक्तं ॥ ननु तथापि
द्वयिदेवेदित्येव इति विष्णुप्रकरणेनामृतैषसेतु रिति मुक्तोपसृष्यस्त्वत्यतन्निष्ठस्य मोक्षोपदेष्टात्
अस्मिन्नस्य च तद्योगं शास्तीति सूत्रसिद्धविष्णुलिङ्गेन रुद्रसमाख्याया बाध एव समाख्यातोऽप्रकर
णालिङ्गयोर्वलवत्तात् रुद्रादिसमाख्याया अंतराधिकरणव्यायेन शास्त्रहृद्येति न्यायेन हिना कित्वा
द्विलिङ्गाभाविष्णोसायकाशत्वात् न तेषां निरवकाशात् ॥ न च स एषोतः अरति बहुधा जायमान इति ज्ञा
यमानत्वलिङ्गविरोधः गौणश्चेन्नात्मशब्दादिति सूत्रसिद्धविष्णुमात्रनिष्ठता केन तमेवैकं जानय आ
त्मानमित्यात्मवाहेन तद्वाधात् जायमानत्वस्य च सायकाशत्वं किं याप्रवर्त्तकत्वेन प्रादुर्भावो हरेर्जगिरत्यनुया
ख्याने आनंदमयाधिकरणे उक्तमिति पूर्वपक्षमाक्षिप्य समाहितं ॥ अनुप्राख्याने उक्तिरन्वस्यसि त्वांतसि स

जन्मत्वाभिप्रायानत्वेतत्तु नैव सादृश्यायोगेन कल्पनस्य सादृश्यात् नैव ब्रह्मसिद्धौ नैव सादृश्यात्
वेतनजनैरन्याचेतनस्य लानिर्घातयोपपन्नत्वे रन्मपि नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
इति ब्रह्मणोपि जनेः प्रभिनत्वाच्च शिवात्मैव सत्त्वे तत्रात्र नैव सादृश्यात् नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
पचैतन्यसुखांनित्यां स्वकां न तु मन्त्रावापत्तिर्यैवेतन्मन्त्रावापत्तिरिति नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
ज्ञायमानत्वं लिंगमेव गौर्गर्भे च रज्ज्वादिवायुगोविन्द्यादिषु सुखात्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात्
त्वं तु निरपकाशं भाष्य एवोक्तमिति ॥ किंच तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
मसूत्रस्थेन शास्त्रेणोक्तमित्यस्य सूत्रेणैव सादृश्यात् नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
सूत्रद्वयारंभोत्पत्तिः स्यादतः साहू स्वसिद्धये दयाभावात् पदार्थस्यैव सादृश्यात् नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
तोयथार्थबंधस्य विना विबुद्धसादतः लानिष्टत्वे सादृश्यात् नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
त्यक्षवत्प्रमाप्रत्यक्षवच्च भावात्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव यत्तत्त्वोत्पत्तिरिति नैव अत्रादिकं नैव सादृश्यात्
बंधस्य मिथ्यात्वात्तन्निवृत्तेः जसादने रपेक्षान्न गगपलसादार्थीजिज्ञासासामुद्रुगाकर्तव्ये त्यागं कानि
सायमपोजनसाधकं जगत्सत्यत्वादिकमव्यतः बाह्यैः कं पियपयसिद्धिहेतुपुक्तिष्वपि त्वमकाशप्रत्यग
र्थोभिन्नत्वान्न विषयत्वमिति ग्रमेये आरोपिता कारणां कानि रासकृन्मन्त्रपदसूचिनापुक्तिः नरिति

रिक्ताशब्दस्य न प्राधाण्यं प्राभाण्येपिसिद्धं न प्राभाण्यमित्यादि काप्रमाणे आरोपिता कारशंका निरासं ह
द्युक्तिरतः शब्देन सूचितेति ॥ तथा चाग्नेनिर्णय माणस्यैवार्थस्यातः शब्देन परामर्श इति त्वया ज्युल्लेखे
धिकरणहूपसार्थक्यं समर्थनीयं एवं लौकिकेत्याद्यपि एतदधिकरणपूर्वपक्षदूषणं न सत् ॥ न हि पूर्व
पक्षे कार्यपरवाक्यानां प्रमाणांतरासिद्धार्थपरत्वमिषमः अस्माभिरुक्तः किंतु सिद्धवस्तुत्वावच्छेदेन
प्रमाणांतरवेद्यत्पनिपमएवेति पूर्वपक्षोननिर्दलः ॥ तत्तु समन्वयादिति सूत्रे तत्तदाहः प्रकृतब्रम्हप
रामर्शिकः शास्त्रयोनित्वादिति सूत्रात्त्वमिक्तिविपरिणामेन शास्त्रयोनीतिपदमध्याहार्येतु शब्दः उक्तपूर्
वपक्षव्यापृत्यर्थः तथा च तत्तद्ब्रम्हकर्मोपासनादिशेषतां विनैव शास्त्रयोनिज्ञास्त्रप्रमाणकंप्राधान्येनैव
दांतेभ्योऽवगम्यते इति यावदिति प्रतिज्ञालभ्यते ॥ तत्र हेतुः समन्वयादिति ॥ तत्र संशब्दस्तात्पर्यार्थ
कस्तात्पर्येचसंबन्धविशेषरूपं द्विविधं अस्मात्तदाह्यदेतदर्थबोधोभयवत्विति वक्तृवृत्तिवक्षारूपं गुणप्रधा
नसाधारणं अपरंतु तत्प्रतीत्युद्देश्यकत्वरूपं प्रधानासाधारणं तत्राद्यस्यान्वयादित्यनेनैव लब्धाभात् संश
द्भ्यर्थः स्यादिति द्वितीयमेव संशब्देन विवक्षितं सम्यक्तात्पर्येण अन्यथः समन्वयः सच द्वितीयतात्प
र्यभिरूपितः संबंधविशेषः तादृशतात्पर्यनिर्वाहकोपक्रमोपसंख्यारापूर्वत्वफलवत्त्वादिलिङ्गरूपएव
तस्यादिति हेतुमागार्थः ॥ यद्वा अन्ययान्तात्पर्यविषयत्वादित्येव हेतुः तत्रासिद्धिवा रणाय संशब्दसू

चितं सम्यक्त्वं तात्पर्यनिर्वाहकोपक्रमोपसंस्कारपूर्वत्सफलवत्वरूपं पक्षविशेषणं तानि च लिंगानि उ-
 पक्रमोपसंस्कारावभ्यासो पूर्वताफलं अर्थवादोपपत्तीचलिंगतात्पर्यनिर्णयइत्यभिपुक्तौ कानि षट् तथा
 हि छांदोग्येषु प्रपाठके स देवसोम्येदमग्र आसीदित्युपक्रम्य ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वम-
 सीत्युपसंस्कारः ॥ ऐतदात्म्यमित्यादेस्तत्त्वमसीत्यंतस्य न वक्तृत्वो वचनमभ्यासः ॥ आचार्यवान् पुरुषो वे-
 देत्यनेन मानांतराविषयत्वरूपमपूर्वत्वकथनं ॥ तस्य तावदेव चिरं यावन्नविमोक्ष्ये अथ संपत्स्य इति फ-
 लकथनं ॥ उत तमादेशमभ्यास्यत्येनाश्रुतं श्रुतं भवतीत्यर्थवादः ॥ यथा सोम्येकेन मृत्सिंहेन सर्वं मृग्यं वि-
 ज्ञातं स्यात्वाचारं भणं विकारो नाम धेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्याद्युपपत्तिः यथाचोक्तसहिधागतोपक्रमो-
 दरेद्वैतब्रह्मात्मपरत्वमेव न भिन्नात्मपरत्वं तथोपपादितं युक्तिभिः जन्माधिकरणे एवं बृहदारण्यके आ-
 त्मेत्येवोपासीत अभ्येतैतत्सर्वं एकीभवंतीत्युपक्रम्य एष नेति नेतीत्यादिना अस्य सत्यं तत्त्वोपनिषदं पृच्छामी-
 त्सपूर्वयित्वा अभयं वै जनकमासोसि ब्रह्मेव सं ब्रह्मात्येतीति सफलीकृत्य तद्योयो देवानां प्रत्यबुध्यत स
 एव तदभवदित्यर्थवादमुक्त्वा यथा हुं दुर्मेहन्यमानस्य बाह्यान् शब्दान् शब्दुयात् यद्गुणाय हुं दुर्मेस्तु ग्रहणे
 न हुं दुर्भ्यापातस्य वा शब्दो गृहीत इत्यादिनोपपाद्य पूर्णमेवावशिष्यत इत्युपसंहृतं ॥ यत्तु बृहदारण्यके
 अंतर्थाभिप्रायान्नेदमभापकाद्भेदोपक्रमोपसंस्कारादितात्पर्यलिंगानि दृश्यं ते तर्थाहि येत्यनुत्वं काव्ये

तमंतर्थाभिगमित्युपक्रमः ॥ एष त आत्मा अंतर्गामीत्युपसंहारः ॥ एष त आत्मैत्येकं विंशति कृतोभ्यासः अ
नर्थमित्यस्या प्राप्तय अपूर्वता सर्वैर्ब्रह्मविदित्यादिफलं ॥ तच्चैवं याज्ञवल्क्य सूत्रमपि द्वास्तंत्रांतरार्थभिणो
ब्रह्मगवीरुद्रजसे मूर्धनि विपति व्यतीति निर्दारूपो र्धवादः यस्य पृथिवी शरीरं यं पृथिवी न वेदेत्याद्युपप
त्तिः सर्वै सुब्राह्मणानर्थभिणो वेत्ता ब्रह्म गवीः ब्रह्म निष्ठार्थस्त्वपि तागाः उद्गजे गृह्णासीत्यर्थोक्त्या चोक्तलिङ्गे भे
दपरत्वे क्रथमहुतात्म परत्वमिति परेणोक्तं तदसत् ॥ आत्मेत्येवोपासीतेति सूत्रित ब्रह्मात्मविद्या विवरण
रूपायां तृतीयाध्यायादिचतुरध्याव्यामने न ह्येतत्सर्वं वेदेत्यनेनात्मन एकस्य विज्ञानेन सर्वविज्ञान प्रतिज्ञा
पूर्वकं ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् तदात्मानमेवावेदं ब्रह्म स्वीतितस्मात्सर्वमपि भवदित्यनेनोपक्रम्य ॥ सर्वम
भवदिति अपरिच्छिन्नमभवदित्यर्थकं ॥ षष्ठाध्यायो ते मैत्रेयी ब्राह्मणे निगमन रूपे पत्रत्वस्य सर्पमात्मैवाभूत्
त्केन के पश्येदित्यादिनाऽभेदेनोपसंहारात् ॥ आद्ययचतुष्टयस्याप्यभेदपरत्वे स्थिते तदंतर्गतस्य कस्यिन्मुखं
ब्रह्म लोका ओताम्ह मोताम्येति ब्रह्मांडारंभकभूतरूप ब्रह्म लोकानामांतरस्य पृथक्त्वेन तादृशोयः सूत्रात्मा तस्याप्यांतरं न
र्यामीत्येवंमति पादन परस्यांतर्थाभिगमणस्योत्तरब्राह्मणप्रतिपाद्यनिरूपधिकसर्वोत्तरब्रह्ममतिपत्यनुभूच स्योक्त लिङ्गे
व धृताहुतात्मतात्पर्यपक्ष प्रकरणप्रतिपाद्योभेदविरोधेन तद्धिरोधिभेदपरत्वाभावात् ॥ त्वदुपन्यस्तलिङ्गानां भेदपर
तानिर्णयिकत्वेपि कल्पितभेदपरतया तात्त्विकाभेदविरोधात् अतएव न शरीरभ्यो भयेपि हि भेदेन मधीयत इति सूत्रतद्भाष्य

योर्विशेषः न चाहं ब्रह्मास्मीतीत्यस्य नाम ब्रह्मेत्युपासीत आदित्यो ब्रह्मेत्यादेश इत्यादियदिति शङ्का
 रस्कृतयान ब्रह्माभेदपरता अन्यथानामादावपि ब्रह्माभेदसिध्वापत्तेरिति वाच्यं ॥ नाम ब्रह्मेत्यादेरुपा
 सनाप्रकरणस्थेनाभेदपरत्वाभावे व्यात्मानमेवावेदं ब्रह्मास्मीतीत्यस्यानुपासनाप्रकरणास्थत्वेना
 भेदविवक्षोपपत्तेः ॥ न च तथासनीतिपदवैष्यर्थ्यं शङ्क्यं आत्मेत्येवोपासीतेत्यादौ शङ्काजनयोः स्वाभा
 विकसकर्मकत्वेनात्मनः उपासिधातुरूपशङ्ककर्मत्वस्योपासनात्प्रकृशानकर्मत्वस्य च प्राप्तौ शङ्ककर्म
 त्वनिराकरणपरतयेति शङ्कसार्धक्यस्य भाष्ये उक्तत्वाच्च ह दत्रापि सार्धक्यस्य वक्तुं शक्यत्वात् ॥ दृष्टान्त
 दाहोत्तिकयोरालम्ब्य रूपमात्रस्य प्रतिपाद्यतालाभायेति शङ्क इत्यस्यापि वक्तुं सुवचत्वात् ॥ न च तद्यो
 यो देवानां प्रत्यबुध्यते स एव तदभ्यवन्तथर्षीणां तथा मनुष्याणामिति देवर्षिमनुष्यादिरूपभेदपरदृष्टां
 तपाक्यशेषस्यात्मस्वरूपमात्रप्रतिपादनपरत्वमसिद्धमिति वाच्यं ॥ तत्रापि देवादिषु कल्पितभेदेषु
 प्रबुल्यंशु रूपं निर्धार्य स एव तदभ्यवदिति ब्रह्मात्मस्वरूपमात्रप्रतिपादनेन तस्य भेदपरत्वाभावात् ॥ न
 च ब्रह्मवाद्दमत्र आसीदित्यादौ ब्रह्मण एव प्रकृतत्वात् तस्य जीवब्रह्मेभ्य परत्वमिति वाच्यं ॥ यो यो दे
 वानाभित्यादिजीव परमर्षिवाक्यशेषानुसारेण ब्रह्मपदस्य कार्यब्रह्मपरत्वात् शुद्धब्रह्मपरत्वे च बोध
 निमित्तस्य तस्मात् सर्वमभ्यवदिति सर्वात्मभावलक्षणफलकीर्तनस्यापुक्तत्वापत्तेः ॥ यच्चोक्तवाक्ये अ-

हं ब्राह्मणो जीवां तर्थाभिणिमुल्लयः अहं भूतु रभपं सू र्पश्चेत्यं तर्थाभिण्यहं शहृ प्रयोगात् सर्वां तर्थाभिणो विष्णुः स
 र्वनाम्नाभिधीयते एवोहं त्वमसौ वेति न तु सर्वस्व स्था इति यचनाच्चेति परेणोक्तं तदसत् ॥ शास्त्रे हृदयात् रूप
 देवो वा मदेव यदि नित्य्या येन वामदेव जीवचैतन्यस्य वस्तुतो ब्रह्माग्निदेन सू र्पादि भावस्योक्तं तयां तर्थाभि
 पुरव्याभावात् नद्यो यो देवानां प्रत्ययुध्य न स एव तदमवदि तिरूर्वाक्ये तत्त्वबोधनिमित्तक ब्रह्मभाव
 स्य भ्रुकृतनद्यापश्यन् भ्रुतिपेदे इत्यादेरपि बोधनिमित्तक ब्रह्मभाव परतयां तर्थाभिपरत्वाभावात् अहं श
 हृत्स्यासाधारणतत्त्वा निशक्तेरावश्यकत्वात् साहचर्येणां तर्थाभिणिषु बोहमिति प्रयोगः ॥ न तु सर्व
 स्वरूपतदिति निषेधस्य दू पहितयोरभेदाभावात् निषेधनत्वा न्नोक्तं त्मुतेरपि विदो यो विस्तरं एणस्मृत्यभिभा
 यमं तत्तत्तद्धर्मापिकरणे प्रतिपादयित्वा मः ॥ अतएव विशिष्टचैतन्यरूपे वा मदेवे विशिष्टचैतन्यरूपम
 नुसू र्पादि भावो न संभवतीति निरस्तं तस्य शास्त्रे इदं योक्तत्वात् ॥ न चैवं सति शुद्धचित्यमपयित्युत्तमपुरु
 षप्रयोगायोगः शक्यः ॥ तस्य भाषिता मुदृत्ता दारीभूत बोधस्याहंत्वमकारकस्याखंडाकारबोधपूर्वत्वरू
 पभूत पूर्वगत्वा योक्तत्वात् ॥ नचाहमाभाषी यमृमिमदामित्यादिमयोगादुपपत्तिश्चिन्मात्रस्य सू र्पादि भाव
 त्याभावादि निराक्यमुपहितचित्तोदावृत्तेन तदुपस्थितिद्वारा अखंडार्थत्वमादाय तेषां उपपत्तेर्नोक्तं शु
 त्तिर्देवतर्थाभ्युपेक्षार ॥ अंतर्थाभिणिभेदा मसक्तेऽन्योक्तं मुतेरंतर्थाभ्युपेक्षेदपरता ॥ नचभियभ्या नं त्यादि

नानिवात्म्यसिद्धिः ॥ एकस्मिन्नापि जीने प्रत्येकावयवमपि यमि पाम कल्पस्यैकस्मिन्नापि गतस्य जने कहेतुनि प
 चद्विनिनातभायभ्यापेयुरुपेयभ्यामाचारित्ये स एफ इत्यस्यापि नांतयिभ्यप्यपरताश्च महविदाः ॥ निपुण
 आदिनामुद्धृत्य ब्रह्मणः अकृततयातस्मिन्नुपाधिकृतमेदस्य तात्विकत्वप्रसक्तोतन्निराकरणादित्यने
 क्योप्रदेशोपपत्तेः ॥ नचैवं सति छांदोग्येय एष आदित्ये पुरुषोद्दश्यते सोहमस्थीत्यभाषितात्वि ० इति
 राकरणपरत्वस्य वक्तव्यतापत्तिरिष्टापत्तौ तत्पुरुषोऽमानवः स एवैतान् ब्रह्म गयदति एष देव इति ॥
 ब्रह्मपथ एतेन प्रतिपद्यमाना इमं गानवमापर्वना वर्तते इत्युत्तरत्र भेदपरवाक्यविरोध इति वाच्यं ॥ तत्र
 पासनामकरणं स्थित्वेनाहं ग्रहोपासनापरतया भेदपरत्वाभावेन विरोधाभावात् ॥ नचोपासनाप्रकरण
 स्छोक्तं छांदोग्यवाक्यादेक्यासिद्ध्यापि बृहदारण्यकस्थानुपासनाप्रकरणं स्छोक्ताहं ब्रह्मेति वाक्यात्प्रवृ
 त्तौक्यासिद्धिः शांख्याबृहदारण्यकस्थोक्तवाक्ये छांदोग्यस्थवाक्यद्वयभेदप्रयोजकस्यान्यशेषत्वे एत
 वात्अथ योन्यां देवतामुपास्ते अन्यो सागन्योहमस्मीति न स वेदयथापशुरित्युत्तरवाक्यस्य मेद्वानुक्ति
 दापरतयातद्विरोधेन बृहदारण्यकस्थस्याहं ब्रह्मस्मीति तत्पूर्ववाक्यस्योपासनापरत्वाभावादेव ननु
 हं ब्रह्मस्मीति बृहदारण्यकवाक्ये ॥ ब्रह्मशब्दो बृहणार्थ इति नेतेन ब्रह्मत्वैक्यसिद्धिः ॥ अन्यथा तत्पूर्व
 वाक्ये आत्मानमेवापेदित्यनेनैवं ब्रह्मास्मीति ज्ञानस्य सिद्धत्वात् ॥ ब्रह्मस्थीति त्वर्थे स्यादिति परे उक्तं तन्न

आत्मावाहेन जीवचे तन्व्यथभूराद्रहं न न्यामेदधिधिपरत्वेन तत्सार्थकनात्तया च
 स्मृतिः ग्रहं हरिः सर्वमिदं जनार्दन इत्यादि का ॥ यत्त्वथ योन्यां देवतामुपास्त अन्यो सा वन्यो ह स्मृति पास्वेज
 तर्पणमिमेदं जाननिं दनमिति परोक्तं ॥ तदभिप्रायस्तु न ह्यव्यस्यासौ महन्वस्यां तर्था मोक्षन्तः मदंतर्था भीतु
 तदन्वइत्यर्थस्तथाच नियम्य भेदेनां तर्थाभिमानेति भेदप्रसक्तो न निषेधपरस्याहं ब्रह्मास्मीत्यास्यभेदगिरो
 पकारफलत्वात् न जीवेवाभेदपरत्वमिति तन्व ॥ तत्रांतर्थाभिणोऽप्रकृतत्वात् ॥ यदपि तद्वाक्यस्यान्योजी
 वः अन्यां विलक्षणों देवतामुपास्ते अन्यो भो परमात्मा प्रहं मस्मीनि न स वेदयथापशुरित्यर्थ इदितत्तु छं ॥
 व्यचहितान्वयदोषात् ॥ अहं वाहूस्मिहि ताऽन्यइत्यस्य यदत्यत्र न गनात् ॥ न च यस्य येनार्थसंबंधे परइ-
 तिन्यायेन सन्निधानाद्योग्यतायाचलवत्त्वेन नोक्तदोषइति वाच्यं ॥ यथास्थितार्थसंबंधेषु कृत्तमेणशो-
 म्यतामस्तात् ॥ नापीयं श्रुतिः स्वातंत्र्येणान्यसद्भावनियेधिकेति यरोक्तं साधु ॥ प्रति योगिस्वातंत्र्योपस्था-
 पकपद्माभावात् ॥ यदपि योन्यां देवतामुपास्त इत्युपास्तिप्रवणात् मयत्वसाध्यज्ञानगिज्ञानीयवृत्त्यंत
 ररूपोपासनायाएव निषेधो न तु ज्ञानस्येति कैश्चिदुक्तं ॥ तदपि न सत्तद्योगो देवानां प्रत्युः अतैति पूर्वी
 वाक्येन सवेदेति निंदावाक्ये च वेदनात्मकज्ञानस्यैव निर्देशात् ज्ञानवोपकपूर्वापरवाक्ये कवाक्यत्वात्तु
 रोधेनोपास्तइत्यत्रोपासैरुपासनाफलज्ञानलक्षकत्वमुपेयमन्यथा पूर्वापरवाक्ये स्त्वदुतररेषु ज्ञाना

धीकपदेष्टूपासनाबालक्षणापत्तेः ॥ यत्तु ब्रह्मवाइदमग्र आसीदित्यत्र ब्रह्मपदस्य कार्यब्रह्मपरत्वेतदा
 दुर्यत्ब्रह्मविद्ययासर्वं विध्यतोमन्यंवेकितत्ब्रह्मेतिपूर्ववाक्यासंगतिः कार्यब्रह्मविद्ययासार्वात्म्यमस्मि
 रूपफलासंभवात्तथाचतस्यकारणब्रह्मपरत्वमेवएवंचतत्सर्वमभपदितिनफलोक्तिः किंतु ब्रह्मणः पूर्ण
 स्वरूपानुभवप्रयुक्तानंदोद्रेकात्सार्वत्रिक्योक्तिरितिपरेणोक्तं ॥ तत्तुच्छमेवनहिकारणब्रह्मणः स्वरू
 पानुभवः आनंदोद्रेकोवाकादाचित्कः येनतथोक्तिः संगच्छेतात्पन्यतेतुज्ञानेनाज्ञाननिवृत्त्यातत्प्रयुक्तप
 रिच्छेदनिवृत्तिरूपंसार्वत्रिक्यंहिरण्यगर्भरूपकार्यब्रह्मणएवेतियुक्तं ॥ किमुतत्ब्रह्मेत्यादिकस्तुनविरो
 धः आत्मानमेवेत्यादिना आत्मस्वरूपब्रह्मज्ञानात्सार्वत्रिक्योक्तेरेवसदुत्तरत्वेनब्रह्मवाइदमग्र आसीदि-
 त्यत्र ब्रह्मपदस्य कार्यब्रह्मपरत्वेपिक्षित्यभावात् ॥ नचब्रह्मेवसन्ब्रह्मार्थेतीत्यत्रप्रथमब्रह्मशब्दस्यजी
 वपरत्वमवश्यमेववक्तव्यमन्यथाकर्तृकर्मभावविरोधइतिवाच्यं ॥ ब्रह्मेवसन्नित्यादिनाब्रह्मतादात्म्या
 पन्नस्यैवकर्तृत्वमतीतेस्तस्यचकर्मीभूतशुद्धब्रह्मिन्नत्वमोपाधिकमित्योपाधिकंसाक्षात्कारमाकालीन
 भेदमादायकर्तृकर्मभावनिर्देशोपपत्तेः ॥ एवमेतरेयोपनिषद्यपिआत्मावाइदमेकएवाग्रभासीन्नान्यत्
 किंचनभिषदिदित्यात्मैष्यमुपक्रम्यामः प्रभृतीनांलोकानांलोकपालानांचाग्न्यादीनांसृष्टिशिष्टाकरणानि
 करणायतनंचशरीरमुपदिश्यसएवस्मष्टाकंध्विदंमहतेस्यादितिधीक्ष्येदंशरीरंप्रविचेदितिस्वप्नुरेवश

शीरेज्जीयभावेन प्रवेशादर्थयतिस एतमेव सीमानं विदार्थेन याद्वारा आपद्यतेति ॥ पुनश्च यदि वा चाभिव्याहृतं
 यदि प्राणेनाभिप्राणितमित्येवमादिना करणव्यापारविषये च न पूर्वकमथकोहमिति प्रोक्ष्य स एतमेव पुन
 पं ब्रम्हततममपश्यदिति ज्ञावस्येव ब्रम्हात्मत्वमुपसंख्यारेवधारितं तयोपरि ॥ शादपि एष ब्रम्हेष ईदृश इत्या
 दिना समस्तं भेदजातं गहाभूतैरनुक्रम्य सर्वतन्मज्ञानेनं ब्रम्हज्ञानेन प्रतिष्ठितं मज्ञा प्रतिष्ठा मज्ञानं ब्रम्हेति ब्र
 म्हात्मैक्यमेवावधारितं ॥ ननु नेदं निर्विशेष प्रत्यगभिन्न परमात्मप्रकरणं परमात्मनः स्वप्नुरिहा त्वराहे
 नय हणे महाभूतसृष्टिरेवादेव क्तव्या स्यात्तं लोकसृष्टिस्त्वहादावुच्यते स ईक्षतलोकानुत्सृज्यादितिसद-
 मान् लोका न सृजतां भोमरीचोर्मरमापोदोऽंशः परेणादिवं द्यौः प्रतिष्ठांतरिक्षं मरीचयः पृथिवी मरीया अपस्ता-
 ता आपदति ॥ ईक्षत एक्षत ॥ अंभो मरीचोर्मरमाप इति लोकनामानि ॥ अंशः पदार्थं श्रुतिरेव व्याचक्षे ॥ अदोऽंश
 इति विप्रकृष्टा आपश्चाद्रमस्योऽंशः पदार्थः ॥ ताः दिवं परेणाद्युल्लोकात् परतः तासां द्यौः प्रतिष्ठा अयः मरीचि-
 पदार्थमाह ॥ अंतरिक्षमिति ॥ अंतरिक्षलोकः सूर्यकिरणव्याप्ततयामरीचिः ॥ पृथिवी लोको मरणपुक्त
 यामरपदार्थ इत्याह ॥ पृथिवी मरः पातालानि अप्यदार्थमाह ॥ या अगस्तादिति ॥ लोकाश्च महाभूतसंनिवेश
 विशेषाः तांश्चांशः प्रभृतीन् लोकत्वेनैव वर्णयति श्रुतिः ॥ अदोऽंशः परेणादिवमित्यादिना लोकसृष्टिश्च परमे-
 श्वरप्रतिष्ठितेनापरेण केनचिदीश्वरं रणक्रियत इति श्रुतिस्मृत्योरुपलभ्यते ॥ तथा हि श्रुतिर्भूपत्याल्लेवेद

मय आसीत् पुरुषविध इत्याद्या ॥ तत्र पुरुषविध इत्यस्य मनुष्याकार इत्यर्थः स्मृतिरपि स वै शरीराप्रथमः स
 वै पुरुष उच्यते आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तनेति ऐतरेयिणोऽपि अधातोरेतसः सृष्टिः प्रजापतेरेतो
 देवा इत्यत्र पूर्पस्मिन् प्रकरणे प्रजापतिकर्तृकां विचित्रां सृष्टिमायमनंति ॥ तत्र प्रजापतेरेतो देवा इत्यनेनैर
 तः शङ्खार्थक्यनंतथा च प्रजापतिजन्या देवाः रेतः शङ्खेन पूर्पपाक्ये निर्दिष्टाः आत्मशङ्खोऽपि तस्मिन् प्रयुज्य
 भानो दृश्यते आत्येवेदमय आसीत् पुरुषविध इत्यत्र एकत्वावधारणमपि प्रागुत्पत्तेः स्वधिकारापेक्षमुपप
 द्यते ईक्षणमपि तस्य चेतनत्वाभ्युपगमात् उच्यते अपि च ताभ्यो गामानयत्ताभ्यो भवानयत्ताभ्यः पुरुषमा
 नयत्ताः अत्र वीदिति देवता सहितेऽपि देवेषु सृष्टेः भूतेभ्यः स्माकं भोगसिद्धयर्थमायतनं संपादयेति स्मष्टुः प्रार्थ
 नायां कृतायां तेन च गवाभ्योः शरीरे समानीतेनेदमस्माकं भोगाया लभितेतैः प्रत्याख्याते पुनस्तेन मनुष्यश
 रीरे समानीते अलमिदमस्य भोगायेतितैरेगीकृतमित्येवं जातीयको भूयान् व्यापारविशेषोऽपि केऽपु शरीरा
 दिविशेषयुक्तविशेषवत्त्वात् यस्य सिद्ध इहोपाख्यायते अशरीरस्य निर्विशेषस्य परमात्मनः इह मृष्ट्वे-
 नोपक्रांतत्वेनायं व्यापारस्तस्य संभवतीति विशेषवानेवात्मा कश्चित्प्रतिपाद्यते न निर्विशेषः प्रत्यगभिन्नः प
 रमात्मेति चेन्न ॥ यथा तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः संभूत इत्येवमादिसृष्टिवाक्येषु निर्विशेषपरमात्म
 न एव ग्रहणं तथेहापि तस्यैव ग्रहणं युक्तं ॥ यद्यपि आत्मा देहधृती जीवे स्वभावे परमात्मनीति कोऽप्यनुसारेणा

त्मपदं ममात्रादि साधारणं तथाप्यतसातत्यगमने इति धातोर्मन्प्रत्ययेन निष्पन्नस्यास्मादाहस्य व्याप्तिवा-
 चकत्वायायोगाद्दिभ्यामात्मपदं प्रत्यक्चैतन्यवाचकमेव न तु देहधृतिजीवत्वमाचानेतेषु परिच्छिन्नेषु योगा
 संभवान् ॥ यन्ननुव्याप्तौ चेदमथ आसीदित्येव मादौ पुरुषविध इत्येव मादि विशेषांतरं श्रूयते मये नत्र विशेष
 वदात्मनो ग्रहणं अत्र पुनः परमात्मग्रहणानुगुणमेव विशेषां पृथुतरमुपलभ्यते स ईक्षत लोका नुत्सृजाद-
 निसृष्टमान् लोकान् सृजत इत्येव मादीति परमात्मन एव ग्रहणं न्याय्यं ॥ यद्यक्षुत्तरत्र पुरुषविध इति शिरः-
 पाण्यादिमत्वं स यत्पूर्वस्मात्सर्वस्मान् सर्वान् प्राप्नोति पुरुष इति पुरुषपदनिर्वचनेन विद्य
 मानानां पापानां दाहप्रतिपादनेन पापसंबंधः सो विभेदिति भयसंबंधः सर्वैरेवेति इति रत्यभावात्त्विति जीवि
 त्तिगानां श्रवणादात्मपदस्येश्वरासाधारणस्यापि हिरेण्यगर्भादिसविशेषजीवपरत्वशंका संभवति ॥ त
 थापि परमात्मग्रहणमेव न्याय्यं तथासति प्रागुत्पत्तेरात्मैकत्वापधारणमोजस्येनोपपद्यते न जीवग्रहणे
 लोकात्सृष्टिचचनं तु श्रुत्यंतरमसिद्धमहाभूतसृष्ट्यनंतरमिति संगमनीयं यथा तत्तेजो असृजतेत्येतत् श्रु
 त्यंतरमसिद्धविग्रहायुसृष्ट्यनंतरमित्यधूयुजं ॥ योप्ययं व्यापारविशेषा नुगमस्ताभ्योगा मानयेत्येव
 मादिः सोऽपि विपक्षितार्थानुगुण्येनैव गृहीतव्यः न ह्ययं सकलः कथामप्येव विवक्षित इति वाक्यतेषु कुतः
 व्याप्तिपक्षौ पुरुषार्थभावात् विपक्षितोऽत्राप्यमर्थः उपपन्नमेवास्यापादादमेव एवायं व्याप्तिरिति न किंच

नमिषदित्यहेन प्रतिपादनात्मध्ये च स एतमेव सीमानं विदार्थेन याद्वारा प्रापद्यतेति स्म ह्युपजीवक-
पेण प्रवेशश्च यणात्स एतमेव पुरुषं ब्रह्मतन्मम पश्यदिति च जीवस्य ब्रह्मत्वमिति पादनादतः करणसाक्षि-
णं च प्रज्ञानशब्देनोपक्रमज्ञानं ब्रह्मेति तस्य ब्रह्मत्वेनोपसंस्काराच्च निर्विशेषं प्रत्यगभिन्नं ब्रह्मेति न कर-
णार्थः प्रतीयते तदा लुप्यं चेद्विषादि सृष्टिप्रतिपादनस्य तदुपाधिकमेव जीवस्य दृष्टत्वादिकं न तु स्वाभा-
विकमिति तात्पर्यकत्वे उपपद्यते तथा चोत्तरत्र श्रुतिर्दर्शयति यदि वा चाभिव्याहृतमित्यादि अतोगवाद्या-
नयनादिव्यवहारमिति पादनस्य त्वंप्रदार्थमो धनोपयोगितयानब्रह्म परत्वविरोधिता ॥ किंचासदर्थक-
तयापिन सकलः कथाप्रबंधो विवक्षितार्थः तथा हि न हींद्विधादिप्रवेशात् प्राक् केवलमेव गवादिशरीरं
सहवासमानीतमिति संभवति इंद्वियविशिष्टस्यैव शरीरस्योत्पत्तेः नापि गवाश्वयोः शरीरं भिद्विद्यैरस्त्री-
कृतमिति संभवति तथा सति गवादीनां भोगएव न स्यादतो यथा श्रुतार्थकत्वे असदर्थत्वनिष्प्रयोजनत्वे
भाभूतामिति देहेंद्रियविलक्षणत्वं पदार्थइति बोधयितुं कल्प्यते इथ माख्यायिका तत्र शरीरस्यें-
द्रियाद्यतनत्वमिति पादनेन शरीराविषेको दर्शितः यस्मिन् प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति इंद्वियवचो भंग्या
भोक्तृत्वं तेषां शिरसि निक्षिप्तं तत्संगाच्च साधिष्ठातृकाणामिंद्वियाणां विराडयवेष्यः सृष्टिः प्रतिपादि-
ता भुक्त्वा ह्यगवाचो मिरित्यादिना कथन्विदंमहते स्यादिति काक्येन शरीरेंद्रियादिकं स्वप्नारंभे तन्नं विना-

तेनपरेत्ययेसार्पणीकमशोलेमचोहवैतन्तएरमंत्रम्वेदब्रह्मेयमपनोन्म्यक्षलक्षणात्तन्नेनापमहासाचमुदकभय
 क्षिपायाउपमिषदः ऐतवपरत्वेतन्मध्यस्थिन्म्यहासुमार्गित्यादिवाव्यस्यपिअसंयुक्तप्रकरणादितिक
 र्तव्यवार्थित्यादितिन्यायनामिक्रमणन्यायेनचतदनुकूलस्तेनैवजिज्ञासाधिकरणोक्तरीत्याव्याख्ययतया
 तस्यभेदोपक्रमत्वाभावात् ॥ असमुक्तमिन्यादिन्याय्येत्यदशपूर्णभासादिकंप्रकृत्यसमिधोयजनीत्या
 दिभूपतेतस्यदशादौसमिदादंगत्वबाधकत्वमस्तिनवेनिराशयसाध्यसाधनाकांक्षयोः स्वर्गयागाद्यन्वये
 नविच्छेदातननहोर्ध्वत्वमितिप्राप्ते ॥ तवार्थिच्छेत्पूर्णतक्तंतव्यताकास्तृणासमिधोयजनीत्याद्युनरंदश
 पूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजनेत्यादिपूर्वमित्यमिनिपदकल्पनयासमिदाद्यन्वयेनोक्तबोधकत्वमाश्रय
 कथिनिकर्तव्यतात्वाख्यातपदात्सामान्यतोज्ञातमायनादपिशोषरूपत्वंनयाचयागसाधनव्यापारनि
 शेषयजिज्ञासायामदृष्टद्वारासमिदादीनामव्यदवतादगम्भागद्वारावपातादीनामुक्तपाश्वेनसाधनन्वयो
 धनानभिपृच्छितिकेचित् ॥ यागादिरूपकाणनिष्ठापूर्वजनकशक्तिसाधनन्वमितिकर्तव्यतात्वयायज
 शक्तः सनज्जनकज्ञातमीमांसकाः एवंचकाराणतत्वावच्छेदिकाशक्तिरुभययापितज्जनकाकांक्षयासमि
 दादिजन्यशक्तिसम्यग्दर्शपूर्णभासाभ्यायजनेतन्मुक्तगाभ्यार्थयोः मीमांसकमनेशक्तेरनित्यत्वादखडका

ज क भु त्या घ तं यु क्त म पि स यि दा दि प्र क र णा हु म या को स्ता रू पा त् द शी घं गं इ ति क र्त्तव्य ता र्थि हा हु क्ते ति क
 र्त्तव्य ता त्वे न त द पे क्षि त त्वा दि ति अ सं यु क्त यि ति सू त्रार्थः ॥ तथा दर्शपूर्णमासौ प्र कृत्य प्र याज स मी पे श्रू य ते अ
 सि क्रा मं जु हो ती ति तत्रा भि क्रा ग भित्त्वा स्व्य ण मु लं त त्वे ना भि क्त्वे त्य र्ध क त्वा त् जु हो ति ना आ क र णि क स र्व हो मा
 नु वा दा त् त दु द्द शे ना भि क्त्वा म णं वि धी य ते प्र याजा नां स न्नि हि त त्वे पि त द ये क्ष या प्र क र ण स्य ब ल व त्वा द न्य था
 स न्नि हि तो त्त म प्र याजा घं गं स्था दि ति प्राप्ते ॥ प्र याजा न् वि धाय भी न् प्र याजा नि ष्वा स मा न य त उ प श्रू त इ त्ये
 नो प श्रू त्त्वा न्य स्या र्थं जु ष्ठां स्त्वा प्य भित्त्वे वं स भा व य नं वि धाय भि क्रा मं जु हो ती तु क्त्वा यो पे प्र याजा नां यि धु नं
 वे द स भि धो ब ष्ठी रि व य ज ति त नू न पा त मे क भि पे त्या दि प्र याजा नि ष्वा ह र्थं प्य भि धार य नी त्यं ते न प्र याज प रा
 म र्शा त् ता व त्सं द र्भ स्त प्र याजा न् प्र क र ण त्वे जि न्य चा त् न न्ना खे य द्वि हि तं त त् प्र याजा नां नि नि नि न्य पा द य मं य सं
 दं श न्या यः तथा च सा भि दा हि मा न्यार्थे स्त य था दर्शी धु प का र क र्त्तुं नि र्णयं ते न न्यार्थे न दू र्वा पि र चा क्त्वा र्थं यो र्द्वय
 दु श्रु प का र क त्वा न न्य प्य क्ति त स्त द्दु श्रु प णे त्वा र्था यं त्या पि त दु प का र क त्व मे य नि र्णयं ॥ न नु य भू त यो नि मि
 ति म य म मुं ड के प्रा णा दि का र ण त्व स्य द्वि ती ये ह्य स्त प णे त्वा दे स्तु र्ना यि पि स त्पं द स्य प्र ति पा द ना द भि क्त्वा
 णा दि व दे व त न्ना प्य र्ष्टु रू प ए वे द यि त्या दे र पि त द्दु श्रू त्व मे ये ति चे न्न ॥ अ थ म मुं ड के उ क्त री त्या ए क वि
 क्षा ने न स र्व वि क्षा ना धु प क म स्य पे र ण ये स र्व ए क भि मं यं ति स ह यो ये त त् प र मं ब्र ह्म ये द ब्र ह्मै व भ व ची लु म्

स्वकार्यसमर्थनं सर्वेदिति प्रतिपाद्यत द्रष्टुं आह क त यानि हि लक्षणस्य स्वसु स्तत्र भवेत्तः प्रतिपादितः स एत
 मेव सीमानमिति वाक्येन एतं ब्रह्मं ब्रह्मदे शे विद्यमानं ह्योः कपालयोः सीमानं विदार्य एत या ह्याराभापद्यत
 प्रासवान् सः जीवरूपेण भविष्यः परमात्मा एतमेव जीवाख्यं पुरुषं तमंतमौ नीतिनः अन्योभ्योपि दृश्यत इति हः
 व्यासतममित्यर्थः ब्रह्मापश्यत् प्रज्ञानेन चक्षुः प्रकाशकं यस्यात् प्रज्ञानेन भित्यर्थः एवमाथ वर्णेपि स यो वै
 तत् परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव स वतीत्यादि वाक्यादप्यहं तं ब्रह्मात्मनि समन्वयः सिध्यति ॥ अथाथ वर्णे जीवः
 ब्रह्मणोर्भेदेऽपि उपक्रमोऽपि शिवधत्तात्पर्यलिङ्गानां दर्शनात् कथमहं तं ब्रह्मात्म तत्त्वमेव तद्रतोक्तवाक्यम-
 तिपाद्यमिति निर्णयस्तथाहि परे वर्णयंति आथ वर्णे ह्यसु वर्णेत्युपक्रमः परं साम्यमुपैतीत्युपसंहारः तयो
 रन्यः पिप्पलं स्वाहृति अनश्नन्त्यः जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोक इत्यभ्यासः शाले
 कसमधिगम्येश्वरमिति योगिकस्य कालत्रयावाध्यभेदस्वशास्त्रं विनाऽप्राप्तेरपूर्वतापुण्यपापे विधूयेति फ
 लं अस्य महिमानमिति स्तुतिरूपोऽर्थवादः अति अनश्नन्मित्युपपत्तिः ॥ न च भेदवाचकशब्दाभावात्कथमुपक्रम
 मोभेदविषयक इति वाच्यं ॥ मायायात्रमिदं हं तमहं तं परमार्थत इति गौडपादोक्तं श्रुतौ यथा हं तं पदं
 दत्तामान्यार्थकं मायायात्र पदमीश्वरेच्छाधीनतया सत्यमित्यर्थकं तथा च सर्वोपि भेदः सत्यः अहं तं तु परमार्थतः
 तत्र तत्र स्तुतं तत्र तत्र इति वाच्यं ॥ एक एव हि स्तुतं तत्र इति वाच्यं तत्परमार्थः स्वतंत्रः स्यादिति स्तु

नैदिनिउक्तश्रुनेरहेनार्थकत्वस्येदंनपरेणहेतुशङ्कस्यभेदार्थकत्वमुक्तंनवाग्रहिगहस्यभेदार्थकत्वमित्य-
 भिमानेनोक्तोपक्रमस्यभेदविषयकत्वत्राकासमवातविगोधाहित्यसंख्ययाभेदाक्षपाठानस्यमवातनाभ-
 न्नत्वविशेषितमेवतद्भूतबहुधर्मयोगित्वनत्मादृश्यंननुविशेष्यमानंनार्थसः किंतुनत्सदृशः नायंतत्सर-
 शः किंतुस एवेति सादृश्यैक्ययोरेकतरविधानायान्यतरनिषेधात् ॥ गगनंगगनाकारमित्यादितुतत्सदृश-
 वस्त्वंतरनिषेधपंगगनाद्येकदेशस्थतदेकदेशसादृश्यपरंवेत्युपसंख्यानोविभेदविषयएव ॥ अभ्यासत्वे
 व्यर्थतएवएकमकारत्वंतंननुशङ्कतः तथासतिज्योतिरादिपदेनतत्समानार्थकपदांतरेणवाज्योतिस्मा
 दाभ्यासस्यानुपपत्तेः अन्यमीशमित्यत्रेशगतान्यत्वंप्रतियोग्याकांक्षायांपश्यनीत्यनंनोपस्थितो जीव एव-
 संबध्यतेसप्तमंपदमध्ययुरंजलि नागृहहानीत्यादौ श्रुतपदस्यसंबंध्याकांक्षायायेकहायन्यासोमङ्गीणा
 नीत्यनेनोपस्थिताएकहायनीवेत्यभ्यासोपिजीवमभूभेदविषयः संभवतीतिचेदत्रवदन्ति ॥ आद्यवर्णोप्र
 यममुंडकेकस्थिनुभगवोविज्ञातेसर्वविदविज्ञातंभवनीतिशौनकप्रश्नानंतरंहेविद्येवेदितव्येइतिग-
 द्याहृयमवतार्यक्रमेदादित्संख्यानमपराभुक्ताअथपराययातदक्षरमधिगम्यनेयत्तदेदृश्यमग्राश्यम
 गोत्रमवर्णमित्यादिनापरविद्याविषयमक्षरमनिपादयताअभेदस्यैवापकांतत्वात्अन्यथातदुत्तरत्वा
 नुपपत्तेः ॥ द्वितीयमुंडकेपुरुषएवेदंविश्वमभूदेवेदंविश्वमभूदेवेदंविश्वमितिमध्यपितस्यैवपरामर्शान्तरुनीयमुंडका

[illegible]

फलत्वोक्तेरसंगत्यापत्तेरेवं सत्यं यो हि लोको यत्र ब्रह्म भवनं भेषि परमं त्वविशेषितं मेव एवं चोपक्रमोपसंस्कार-
 योरैक्यविषयत्वे पूर्वोक्तन्यायेन मध्यस्थितस्य परे ऽव्यये सर्व एकीभवंतीत्यस्य तदनुभूत्येन मुक्तस्य मह-
 णातद्भेदाद्यहविषयत्वरूपैक्यप्रतिपादकत्वमेव युक्तमेवं सति परं व्यय इति सप्तम्यपि युज्यते मेदमहा-
 न्वितविषयतायास्तदर्थत्वात् ॥ सायं गावः गोष्ठ एकीभवंतीत्यत्र च मेदमहसत्वेनोक्तं रूपेणैक्योपपाद-
 नायोगात् युक्तमेकस्थानस्थितत्वादिना तादृशव्यवहारोपपादनं ॥ न च विनिगमकाभावः उभयथापि
 व्यवहारसंभवादिति वाच्यं ॥ अस्मदुक्तीतापुपक्रमोपसंहारे क्वातुं पुण्यस्य विनिगमकत्वात् जीव-
 परयोः स्थानैक्यस्य नित्यसिद्धतया च्छिन्नत्वात् सास्वारस्य प्रसंगाच्च कर्मणां वैकुण्ठगमना संभवेन कर्मणि वि-
 ज्ञानमयश्चेत्याद्यसंगत्यापत्या एकस्थानस्थितत्वादिनां भङ्गते तादृशव्यवहारस्य समर्थयितुमशक्य-
 त्वात् अतएव मल्लैक्येन तादृशव्यवहारोपपादनमपि प्रत्युक्तं कर्मणां मल्लैक्या संभवेन कर्मणि विज्ञान-
 मयश्चेत्यस्यासंगत्यापत्तेः ॥ कीरो भ्रमरेणैकीभूत इत्यादेरिव सादृश्यनिबन्धन एव एकीभूतव्यवहारो-
 स्ति त्रिशंकानुसादृश्यपरत्वे सत्यस्य नुपपत्त्या निरस्ता ॥ मन्मते तु ब्रह्मणि लीनस्य कर्मणाः ततो भेदम-
 हाभावेन जलेन लवणमैकीभूतमित्यादिवत् स्वीयरूपहानेन तद्धर्मिकभेदाद्यहविषयत्वरूपैकस्यै-
 वोक्तवाक्यार्थस्य संभवेनासंगत्यभावात् ॥ अनु रूपश्चात्र नदी समुद्र इह शान्तः यथानद्यः स्यं दमानाः समु-

द्रायणः समुद्रं भाष्यास्तंगच्छंतीति पूर्वरूपं हानोक्त्या अगृह्यमाणमेदत्वोक्तेः अयं तु विशेषः परस्परवय-
 वभेदेन परस्परमैक्यासंभवात्तत्र सतएव भेदस्याग्रहणमननुभेदाभावादेवेति भेदाग्रहणोभाएव दृष्टं त-
 संभन्ति पत्तेर्न हि दृष्टं ते सर्वसाभ्यापेक्षास्तीति ॥ यद्यपि मुक्तिकाले सतोपि भेदस्याग्रहणेनोक्तमुत्पुप-
 न्तिस्तथापि नान्यो तोस्ति अत्रानान्यो तोस्ति हेतुसिद्धिरालौपसिद्धिः नैव काचनान्नभिदास्ति-
 सहयोर्वैतन्परमं ब्रह्म वेदब्रह्मैव भवति ॥ यावन्नोदं तु भेदः स्यान्जीवस्य च परस्य च ततः परं न भेदोस्ति
 भेदहेतोर्दृष्टावतः ॥ विभेदजननेनाशमात्यंति क्रमगते आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतं कुरिष्यतीत्यादिभु-
 तिसमृतिपर्यालोचनया ॥ भेदाभावादेवन तथाग्रहणमित्येव फल्ययितुं युक्तं ॥ यथा च नान्यो तोस्ति दृष्टे-
 त्यादिभुतं जीवेशभेदनिषेध एव स्वार्थं न पराभिमतार्थे तथा नंदमयाधिकरणे विस्तरेण प्रतिपादादि-
 व्यामः ॥ युक्तंच मुक्तिकाले भेदस्यैवावत्वफल्यनया तदग्रहणमन्यथा तदग्रहणकारणदोषकल्पनाप-
 त्यामुक्तेर्देवानुपपत्तेः निरस्तसमस्तदोषात्मलाभस्यैव मुक्तित्वश्रवणात् यत्तु ब्रह्मैव भवतीत्यस्य वृद्धित-
 त्वरूपब्रह्मत्वाकांतो भवतीत्यर्थः संपूज्य ब्राह्मणं भक्त्या भूद्रोपि ब्रह्मणो भवेदिति वत न हि भूद्रोपि पूजित-
 ब्राह्मणव्यक्तिर्मवति किं तु ब्राह्मणत्वज्ञात्याकांतो भवतीति परेणोक्तं तदेतेनापास्तमुक्तमुक्त्यादिना भ-
 क्तेनैव तस्य भेदस्यैव संभवेन दृष्टं तवैव भ्यात् ॥ यत्तु भोक्तापत्याधिकरणे एका भवंतीति भुत्यानमुक्तिकाले

जीवपरधोरभेदसिद्धिः लोके उदकांतरमिलितस्योदकस्यैकाभावव्यवहारोप्यतर्हेददर्शनेन व्यभिचारा
देव्यव्यपदेवास्य स्थाने कयादिनापि जलैक्यवदुपचरितार्थत्वात् शुभ्रितनदुपबुण्डणैस्तथैव बोधितत्वाच्च
॥ तथाच शुभ्रिः यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिकं तादृगेव भवति गुणं मुने विजानत आत्मा भवति गौतमेति ॥ ल्ल
देच उदकेतूदकं सितं किञ्चिदभेदं यथा भवेत् न चैतदप्यभवति यतो वृद्धिः प्रदृश्यते ॥ एवमेव हि ज्ञेयं विज्ञेयं
दातव्यं परमात्मना प्राप्तोपि नास्मै भवति स्यात् अथादि विवर्जनादिति आनन्दतीर्थी येन कृतं तदप्युक्तं पुन्यादि
भिः परास्तं ॥ किंचोक्तं शुभ्रौ दृष्टान्ते शुद्धत्वेन सादृश्यभावं यदि विवक्षितं तदा ऽ नासिक्तस्यापि जलस्य शुद्धस्य
धत्वादिना सादृश्या न पादात् शुभ्रिगता मिक्ता त भागस्य वै व्यर्थमिति तद्धेदमहाविषयत्वादिना सादृश्यं
वाच्यं तथा सति जलदूषणं लनस्य भेदग्रहविरोधित्वं नोक्तं सादृश्यमयो जलत्वलाभेन तद्भागस्याव्यपत्वं
एवं च तादृक् जलस्य दृष्टान्तं त्वं वदतामुक्तं स्पष्टं नृणां पितृहृदयसादृश्यं तद्धेदमहाविषयत्वादिनैव सादृश्यं तदभिन्नत्वं
पर्यवस्यति यत्र प्रतिपाद्यतादृश्यं वचनं ॥ त्वां दवचनं तु उक्तं शुभ्रिनिस्तुतिवाक्याविरोधेनावांतरमुक्त्य
भिप्रायमत एव ब्रह्मलोकगतस्य परस्यां ते कृतात्मानः अविशंति परंपरमिति तस्यैक्यरूपपरपदमस्ति
रुच्यते ॥ एतेन बाहुक्यगतं परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यमिति वाक्यमपि व्याख्यातं तस्या परब्रह्मप्राप्तिसि
पसगुणोपासनाफलकोपकतया देवांतरप्राप्तिरूपब्रह्मविद्याफलत्वबोधकत्वाभावात् ॥ अनश्च निस्तु

दिनान तात्त्विकभेदाभ्यासः नापीशाल्यशाल्यगत्यातत्रिणि योगिकस्तद्धर्मिकोवाभेदोऽदूर्कः प्रत्यक्षेणान-
 त्समकक्षयानेन च तयोः प्राप्तत्वात् ॥ त्वदुक्तफलादर्थवादयोरैक्यपक्षेऽपि संभवेन न भेदासाधारणालिंगता ॥
 अनभ्यन्नित्यादेः फाल्गुनिकभेदेनोपपत्त्या तात्त्विकभेदोपपत्तिरिति भावात् ॥ नचाद्वैतियतेनित्यब्रह्मभूतस्म-
 दूर्वब्रह्मभावोक्तिरयुक्तेति वाच्यं ॥ कंठगतचायीकरादौ ब्रह्मसत्त्वभ्रान्तिनिवृत्तिरिति यावेण प्राप्तप्राप्तिरूपत-
 या फलत्वदर्शनात् ॥ नचारोपनिवृत्तेरशाद्वत्वं श्रुतार्थापत्तिगम्यतया शाद्वत्त्वोपपत्तेः ॥ एतेनैक्यस्य प्रा-
 गेव सिद्धतया एकीभवतीत्यभूततद्वावार्थव्यभिचयप्रत्ययायोगाद्वर्तिनिरस्ते ॥ गृहनिक्षिप्ताज्ञातनिधिप्र-
 त्फणचायीकरपहासतोऽप्यावृत्तत्वेनाभूतसमतया तदुपपत्तेः ॥ यच्च सिद्धवस्तुनः प्रमाणान्तरवेद्य-
 त्वविद्यमेनसिद्धवस्तुब्रह्मबोधनेवेदांतां नानाधितार्थविषयकत्वरूपप्रामाण्यं संभवतीति पूर्वपक्षि-
 णोक्तं ॥ तन्न सम्यक् ॥ भाष्यादुक्तेरित्यावेदांतां किं योपासनादिशेषतां विनैव प्राधान्येन ब्रह्मप्रतिपा-
 दकत्वसिद्धौ तत्र प्रमाणांतराविषयत्वसिद्धौ चोपनिषदब्रह्मणि तादृशानियमव्यभिचारात् ॥ तादृशानि-
 यमेमानाभावाच्च ॥ लौकिककार्ये प्रमाणान्तरवेद्यताया अपिसत्वेन सिद्धपराणामेव सोपेक्षत्वं न कार्यप-
 राणामित्यस्याप्रयोजकत्वात् ॥ आम्नायस्येत्यादिजैमिन्यादि वचनं च भाष्योक्तेरीत्यापुरुषार्थानुपयोगि-
 निष्कलोपाख्यानपरमेव ॥ नापिसिद्धवस्तुप्रतिपादने फलाभावः पूर्वपक्षोक्तः सम्यक् यतः ईप्सितं फलं

द्विविधं किंचिदप्राप्तं यथाग्राभादिकिञ्चिन्नप्राप्तमपि अथमप्यशादप्राप्तमित्यवगतं यथाकंठमण्वादि कं ॥ एवं जि-
 हासितमपि द्विविधं किंचिदहीनं जिहासति यथावलथितचरणं फणिनं किंचिच्चहीनमेव यथाचरणामर-
 जन्तूपुरे आरोपितं फणिनं ॥ तत्र वेदांतजन्यब्रह्मलैक्यज्ञानात्प्राप्तब्रह्मप्राप्तिः कल्पितत्वेन नित्यहीन-
 संसारहानिश्चसंभवतीति सिद्धब्रह्मबोधनेऽपि फलवत्यभस्येव ॥ भाष्येषु कंठरज्जुरिपंभायं सर्प इति सि-
 ध्दपस्तु बोधनेऽपि फलवत्ता दृष्टेति ॥ यत्तु चेद्विफायांसिद्धवस्तु प्रतिपादनस्य निरुक्तफलवत्तामनूद्य कंठ-
 मण्युपदेशस्य प्राप्तमणिप्राप्तिर्न फलं किंतु प्राप्तिसिद्धानजन्यसुखस्य वस्तुतः प्रागप्राप्तस्य प्राप्तिसिः मण्यप्राप्ति-
 त्वमादिजन्यदुःखस्य वस्तुतः प्रागनिवृत्तस्य निवृत्तिर्वा फलं ॥ एवं च रणाभरणमिदं न सर्प इत्युपदेश-
 स्यापि न निवृत्तसर्पनिवृत्तिः फलं किं त्वभरणत्वज्ञानजन्यसुखस्य वस्तुतः प्रागप्राप्तस्य प्राप्तिसिः सर्पमण्य-
 जन्यदुःखस्य वस्तुतः प्रागनिवृत्तस्य निवृत्तिर्वा ॥ नस्तु उपदेशेन मणिः प्राप्तः सर्पो वा निवृत्तः इत्यनुभयः किंतु
 प्राप्तिसिद्धानात्त्वमोनिवृत्त इति ॥ न च प्रकृते प्राप्तस्वरूपस्वरूपात्त्वान्यत्प्राप्यसुखं नित्यनिवृत्ता विद्यान्त्र-
 महुः स्वादेरन्यत्तन्निवर्त्य वास्ति येन सप्रयोजनता स्यादिति दूषणमुक्तं तदसत् ॥ प्राप्तमणिप्राप्तिर्न फल-
 मित्यत्र प्राप्तेर्मणिनिष्ठस्य त्यादिरूपत्वे दृष्टापत्तिः ॥ तस्मात्त्यात्काररूपत्वे च कंठमणिरस्तीत्युपदेशस्य स-
 कथं न फलं स्य त्यादिवत्तद्विशिष्टसाक्षात्कारोऽपि प्राप्तिसिद्धार्यः उपदेशानंतरं साक्षात्कृतमणीनां व्युत्पन्ना

नाभापमाणाः प्रासदूतिप्रयोगदर्शनात् ॥ आसिज्ञानजन्यसुखस्यवस्तुतः प्रागप्राप्तस्येत्यसदेव ॥ अस्मान्मते सुखमात्मैव च दनादि योगजन्यवृत्तेस्तु आभिव्यञ्जकत्वमात्रमिति तस्य नित्यप्राप्तत्वेन वस्तुतः प्रागप्राप्तेरप्राप्तात्त्वयापि हि चन्द्रिकायां जिज्ञासाधिकरणेनापीहामुभयार्थभोगविरागः परमते संप्रवृत्तिविवरणे विषयैरपि नित्यमात्मरूपमेव सुखमभिव्यज्यते न तु जन्यं सुखमस्तीत्युक्तत्वेन तद्विस्मरणेन प्राप्तिसिद्धान्तजन्यसुखस्य वस्तुतः प्रागप्राप्तस्येत्यस्य वस्तुमप्यप्राप्तिसिद्धमजन्यदुःखस्य वस्तुतः प्रागनिवृत्तस्य निवृत्तिर्वाफलमित्यपिन सत् ॥ तादृशदुःखनिवृत्तेः पूर्वसिद्धाधिष्ठानात् स्वरूपत्वेन तादृशदुःखस्य वस्तुतः प्रागनिवृत्तत्वासिद्धेः कथं तन्निवृत्तेः फलत्वं ॥ यदि च तन्निवृत्तिस्त्वेन तस्य फलत्वं तर्हि ब्रह्माप्राप्तिसिद्धमजन्यदुःखनिवृत्तेरपि तत्वेन वेदांतज्ञानजन्यब्रह्मज्ञानफलता किं न स्यात् ॥ किंच नित्यनिवृत्तेत्यत्र निवृत्तत्वात् ॥ अपि ध्यानस्यैव ध्वंसत्वेन कथं तदासनास्तीति चेत्तदापि तद्व्यंसस्योपहितस्य प्रागसत्त्वेन तेन रूपेण तस्योपदेशासाध्यतायाद्व्यभाषणतायाश्चावापात्कथं न तस्य फलत्वं ॥ किंच प्रतियोगिनिर्दोषोपि ब्रह्मसेच्छायाहेतुः एव फले हेतौ अपि तत्साधनहेतुः एव च दुःखहेतुत्वात् तत्साधनत्वेनापगते आरोपितान्नपि तत्साधारणे फणिनिर्दोषात्तद्व्यंसस्यैव माणत्वं निश्चित्य ह्यमिति तत्साधनमूर्तपुरमास्मात्कारहेतोरुपदेशस्य कथं

सौफलं न स्यात् ॥ यद्यपीच्छां त राजन्येच्छाविषयत्व रूपं मुख्यमुपदेशफलत्वं न मणि साक्षात्कारादौ स
 प्रवर्तित धापि गौण मुख्य साधारणमिष्यमाणत्व लक्षणं तत्संभवत्येव तत्साध्यत्वे सति इष्यमाणत्व स्यैव
 फल सामान्य लक्षणत्वात् इव्यते हि मण्यादि साक्षात्कारः इष्यमाणसुखादि साधनत्वात् उपदेश साध्यश्चे
 तितत्फलमेव ॥ प्रकृते तु सिद्धत्वा ग्रहदशाया मिच्छांतरानधीनेच्छाविषयत्वात् परमानंदरूपब्रह्मणः मु
 ख्यपुरुषार्थत्वं नित्यसिद्धत्वग्रहदशायांतददर्शनात्तत्काविद्यायां द्विष्टवमदुःखहेतुत्वे नावगतायां द्वेषा
 नभिपृता विच्छान्नव्यतद्धेतायात् साक्षात्कारे चेच्छा संभवतीत्यादि साक्षात्कारादेव फलत्वं नि
 र्विवादमेव ॥ एतावानेवावविशेषः मण्याद्युपदेशस्य मण्यादि साक्षात्कारो न मुख्यं फलं किंतु गौणं वेदांता
 नां उपरमानंदस्वरूपब्रह्म साक्षात्कारः स्वतो दुःखनिवर्तकतया मुख्यं फलं मुख्यफलं हेतुश्चेति न किंचिद
 व्यनुपपन्नं ॥ यदपि चंद्रिकायां पूर्वपादिना फलाभावादिना तात्पर्ये आक्षिप्तं सिद्धांतसूत्रे फलादिकं तात्पर्यं
 वा नुपपाद्यमाण्येतात्पर्यं हेतूक दुर्भयुक्तमिति दूषणयुक्तं तत्पूर्वोत्तरपक्षयोर्व्याप्तिमोहनिबन्धनमेव ॥ पू
 र्वपादिना हि वेदांतान ब्रह्मणि ममाणमतत्परत्वात् नैव न तत्परः क्वाभावात् इत्याक्षिप्ते तत्तत्र ह्यशास्त्रप्र
 माणकमन्यधानात्पर्यात्तदेवा सिद्धमिति शंकायां संशङ्क सूचितं तात्पर्यमिष्यहि फलं च तत्पूर्वत्वादि स्वरू
 पं लिंगादिति रीत्यापेक्षति हेतुविपरणो फलस्य तात्पर्यस्य चोपपादनेन तादृशहेतूकरणस्य सुयुक्तत्वात् ॥

समन्वयात्सव्यकृतात्सर्वनिरूपितसंबंधविशेषात्सचतन्निर्वाहकोपक्रमादिलिङ्गपत्वमेवेतिप्रथमहेतुपरिष्कारेपिशाल्प्रामाण्ये ॥ नतात्सर्वहेतूकृतमपितु फलपत्वापूर्वत्वादिरूपतात्सर्वनिर्वाहलिङ्गमेव तेन च तात्सर्वस्याप्यर्थतोलाभात् अतस्त्वसंकाया अपि निवृत्तेः ॥ यदपि चंद्रिकायां लक्षणाया अमुल्यत्वेन सौत्रसंश्लार्थत्वा योग्यम् ॥ तदुक्तमनुव्याख्याने कथंचलक्षणावादी ब्रूयात् ब्रह्मसमन्वयं यो सो शङ्कस्य मुरव्यार्थस्तत्रैव स्यात् समन्वय इति दूषणमुक्तं तदप्यसत् ॥ तत्प्रतीत्युद्देश्यकत्वरूपमुल्यतात्सर्वलाभार्थकवया संशङ्कस्य प्रयोजनोक्तेर्यत्परः शङ्कः संश्लार्थ इति व्यायेन तात्सर्वविषयीभूतार्थस्यैव पुराणार्थत्वेन वेदात्मनः सुपक्रमादिलिङ्गेरुक्तीत्याहुः तच्चिन्मात्र एव तात्सर्वविषयगमात् तदेव ते पांमुख्यार्थ इति न किंचिदेतत् ॥ यद्यपि चंद्रिकायां स्वप्रभत्वादसंदिग्धैः वाच्यत्वात् शुभ्रत्वगोचरे निर्विशेषे च चिन्मात्रे कथं श्रुतिसमन्वय इत्युक्तं तदपि जिज्ञासा सूत्रे विस्तारतः प्रत्युक्तमीक्षत्यधिकरणेन रसिष्यामः ॥ यदपि चंद्रिकायां अपि च आद्यसूत्रे हर्म्ये हि प्रसिद्धिरूपप्रादिता जिज्ञासा र्थे द्वितीये च जगज्ज्ञान्यादिहेतुता अविद्यमाना हर्म्ये लक्षणत्वेन कीर्तिता ईश्वरस्य तृतीये तु निर्विशेषे प्रमाणता शास्त्रस्योक्ता चतुर्थे तु तत्सिन्नेव समन्वयः अतिज्ञातो नरित्यादौ सविशेषं तु कथ्यते ब्रह्मेति प्रायिनां पक्षस्तत्र किं केन संगतं तत्त्वविदोषमात्रेण श्रुतिसूत्रे कदर्थिते इति पिरोषोद्भयं ॥ तद्विरोधाभावेपि स्वस्यैवाहुतवादे हर्म्यमूलकं तया हि श्रीमद्भगवत्यादभाष्ये कथं पुनः

प्रत्यगात्मन्यविषये अध्यासो विषयतद्धर्मिणा मिति ब्रह्मणि निरुक्तलक्षणध्यासो न संभवति तस्या
 विषयतया अधिष्ठानत्वा संभवात् सामान्यविशेषरूपाभ्यां ज्ञाना ज्ञानविषयत्वस्यैव तत्त्वादिति त्रिकांशो
 व्यतुर्दुर्जन इति न्यायेन न तापदयमेकांतेनाविषयो स्य तत्र त्ययविषयत्वादित्यनेनात्मनि देहेन्द्रियाध्यासो
 पयोग्योपाधिकरूपेणास्मत्प्रत्ययविषयत्वरूपप्रसिध्यभिधानेपि न श्योरोपे अधिष्ठानस्य विषयतया भा
 नमपेक्षितं गौरवात् किंतु भानमात्रं तच्च स्वप्रकाशस्य स्वतएव जडस्य तु विषयतयेत्यन्यदेतदित्यभिप्राये
 णापरोक्षत्वाच्च प्रत्यगात्मा प्रसिद्धेरस्ति तावत् ब्रह्म नित्यमुद्धबुत्समुक्तस्वभावमित्युपक्रम्यात्मा समोक्तु
 रित्यपरे इत्यंतविप्रतिपत्तिप्रदर्शनेन जीवस्य यत्पारमार्थिकं रूपं ब्रह्मतस्यैवानौपाधिकरूपेण जिज्ञासाया
 उक्तत्वेन तस्य च प्रतीयमानजैव रूपव्यावृत्तत्वेन जिज्ञास्यत्वाया ह मर्यावृत्तिलक्षणस्योपाधिकस्योपलक्ष
 णतया व्यावर्तकस्याभिधानेनौपाधिकरूपेण जगत्कारणत्वाद्युपलक्षित एव शास्त्रभामाण्यपूर्वाधिक
 रणे प्रदर्शितमस्मिन्नधिकरणे समर्थतेर्देहस्य पिकरणोचोक्तलक्षणानि व्यासि सारणा योक्तं गति सामा
 न्यभानंदमयाधिकरणभारभ्यस्फुटीक्रियते अंतस्तद्धर्मधिकरणदौ च प्रसंगात् प्रकृत ब्रह्माश्रितोपास
 नानिःस्त्वत इति क्वाप्यसंगत्यभावात्तदुद्धावनंचंद्रिकाधामद्वैतात्मविहेषमात्रेणैवावशिष्यत इति सुधि
 यां स्पष्टमेवेति दिक् ॥ समन्वयनयेभूयात्तदपुनाथस्य सन्नुदे ॥ कृतिरेषा भगवतः पादमूले समर्पिता ॥ १ ॥

अयं स० न्य० धि० संभासं

श्रीगणेशायनमः ॥ शास्त्रं यो निरमुष्य वा त्स्मृदिति च व्याचख्यु रार्थाहि नो रुद्रे केचिदिति प्रसक्तमप्यदन्
 पूर्वोक्तसहस्रक्षणां ॥ आलोच्योभयपाहि ताचमवनादद्वैतिनां द्वैतिनां कायेषा रपुना यपंडितकृतिर्मोदाय
 खेदाय च ॥ १ ॥ वा त्स्मयो नित्यात् ॥ अस्मिन्नधिकरणे शास्त्रयो नित्यसमन्वयमुखेन ब्रम्हणः सार्वज्ञ्यं दृढीकृ
 त्वपूर्वसूत्रोक्तजगज्जन्मादि कारणत्वलक्षणस्य ब्रह्मणि समर्पनात् शास्त्राध्यायपादसंगतयः ॥ जन्मादि
 सूत्रोक्तं जगज्जन्मादि कारणत्वमुपादानत्वकर्तृत्वादिरूपसंभिन्ननिमित्तोपादानत्वदाहूयति पादं लक्षणं
 ब्रह्मणि संभवति यानवेति ॥ तदर्थं ब्रम्हणः सर्वज्ञत्वं संभवति यानवेति तदर्थं वेदमणे त्वं ब्रह्मणः अबुस्थि
 पूर्वकमुन्नमुबोधो धविषा पूर्वकमिति संवाये ॥ उक्तलक्षणजगज्जन्मादिकारणत्वं ब्रह्मणो न संभवति तद्
 रककर्तृत्वोपयोगि सर्वज्ञत्वस्य ब्रह्मण्यसंभवात् ॥ तथा हि ब्रह्मणस्तद्धर्मते त्वनूपात्मकज्ञानेनैवाध्यासि
 कमास्यतादात्म्यलक्षणं सर्पोवभासकत्वमेव सर्वज्ञत्वं संयतं वल्लभसर्पोवभासनक्षमं नित्यज्ञानमस्ति सोऽ
 सर्वज्ञ इति विप्रतिषिद्धमिति ईक्षत्यधिकरणियमाख्यानुरोधात् ॥ न चैतत्सूत्रेऽत्राकसंभवति प्रकाशा
 स्वविद्यमानत्वसंबन्धमकाशप्रकाशकत्वनिबन्धेनातीतानागतवत्स्वप्रकाशकत्वस्य तदानीम
 संभवात् ॥ न चानुमित्यादेरिवातीतादिविषयकत्वं त्वनूपात्तज्ञानेनैवास्माभितिदांश्यं ॥ तथा सति स्वरूपज्ञा
 नस्य परोक्षत्वापत्तौ यत्साक्षादपरोक्षान्ब्रम्हेति श्रुतिविरोधापत्तेः ॥ अनुमित्यादेरंतःकरणपरिणाम

पिशेषरूपस्य साकारतया ब्रह्मणस्तथात्वे निराकारत्वमंगापत्तेस्तस्यात्प्रधानमेव जगदुपादानकार
 णं तदैक्षत सो कामयते त्यादिनी क्तमोक्षा पूर्वकृजगत्कृतृत्वं तु महत्त्वोपाधिकस्य जीवविशेषस्यैव तदुक्तं
 सांख्यप्रवचनभाष्ये ॥ प्रकृतिप्रवर्तकस्यैव चरस्यैश्चर्यनमकृतिपरिणामादिना संभवति अन्योन्याश्रयात्
 ॥ इच्छानंतरं प्रकृतिप्रवर्तनं ततश्चेच्छादिरिति ॥ याचतैरेक्षते सिचेतनकारणता श्रुतिः सासर्गादा नु
 त्यन्त्यमहत्त्वोपाधिकस्य पुरुषस्य जन्यज्ञानपरेति ॥ ननु सांख्येनापि यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयोगैवे
 दांश्च ब्रह्मिणोति तस्मै इति श्रुतिप्रामाण्यात्वे दोष्चारणं बुबोधयिषा पूर्वकमेव ब्रह्मशब्दवाच्यहिरण्यगर्भ
 त्रष्टुरवश्यं वाच्यं तस्यासति तस्यापि अतीतानागतार्थपरोक्षस्यासंभवेन सर्वज्ञानाकाराणां सर्वगुणानां वे
 रानामुच्चारणमनुपपन्नमिति तेनापि कस्यचित्स्वरूपज्ञानेनैव सार्वज्ञ्यं पक्तव्यमिति तु ल्योनुयोग इति चे
 द्ब्र ॥ तन्मते योगार्थिसंपादितसार्वज्ञ्येन विषयादिनैव वेदोपदेशाभ्युपगमात् ॥ नच योगधर्मे वैदोक्तधर्मा
 इष्टानसाध्यत्वादन्योन्याश्रयः शंभयः तस्यापि पूर्वतनसिस्थाधिगतवेदोदितार्थज्ञानत्वोपगमात् बीजां
 रादीनामिव सिस्थानामप्यविश्रान्तमागवधिकधाराभ्युपगमात् ॥ नच यो ब्रह्माणमिति श्रुतिरपि बुद्धि
 र्वृता माह अस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेतत्तु भगवेद इति निश्चसितश्रुत्यनुरोधात् तया हि यथा स्वाप
 गते निश्वासादिकं विनैव पुरुषबुद्धिं पुरुषात्मा दुर्भगतिनया वेदा अपि विनैव पुरुषबुद्धिं स्वयं भुवः प्रा

दुर्भवेतीत्याभिधानात् अनएवचनमेतानां पौकषेयत्ववृत्तिपूर्वकपुरुषमण्डल्यमवबुद्धिनिवृत्त्याचक्षपेभ्यः
यः स काद्यात् अनुत्तिपूर्वकमेव वेदाविभाषिणः महप्रवशादाविभूनेभ्यो वेदेभ्यश्चोपदिशतुं यत्नानेवाभेदः
करणवृत्तिनूपमेव वेदावृत्तानं न स्वदूपदूतं तेन च तं प्राचीन्सापूर्वकसृष्टिकर्तृत्वमिति ननु तयोस्तु योगः ॥ ए
वं च तव मते ददिनरीत्या कर्तृत्वोपयोगि सर्वज्ञत्वस्य ब्रह्मसंज्ञावातनजन्मादि सूत्रोक्तं कारणत्वं ब्रह्मणो
लक्षणं संभवतीति पूर्वपक्षे सित्यानः ॥ शास्त्रयोनित्वादिति ॥ शास्त्रस्य वेदत्वयोनिः कारणतत्वादिनिवि
ग्रहः ॥ सर्वज्ञमिति च पदमध्याहार्यं ॥ ब्रह्मसाष्ट्यजिज्ञासासूत्रादनुषंजनीयः ॥ तथा च ब्रह्म सर्वज्ञश
स्त्रयोनित्वाद्यावद्देवर्षित्वादिति सूत्रार्थः ॥ तथा च पूर्वपक्ष्यभिमतवेदकर्तृत्वेनैव ब्रह्मणाः सर्वज्ञत्वसिद्धिः
॥ यदुक्तं यो ब्रह्मणा मिति श्रुतौ प्रतिपाद्यमानो वेदोपदेशायोगार्थिसमासादितसार्वज्यो विज्ज्यादिरेवेति तद
पुक्तं ॥ महत्तत्त्वोपाधिकत्वेन त्वदभ्युपगतो यो ब्रह्मादिरण्यगर्भनामानत्मा हृत्वेनाभिहितस्य वेदोपदेष्टुः मह
त्तत्वात् प्रागप्यस्थितस्य तत्त्वार्जनानुकूलज्ञानेच्छादिमत्त्वस्यावश्यकतया तदाजीवुत्तिपृत्त्याद्यसंभवेन स्वत
त्वात्मकज्ञानमादायैव तत्त्वर्जकत्वस्य त्यागवश्याच्च तया वेदकर्तृत्वस्यापि तथैव यत्कथ्यत्वात् त एव तत्तद्देव
मात्मा तु त्तिप्रकाशमित्युत्तरत्र तत्रैव यमंत्रे विशेषणं दर्शितं ॥ आत्मभूना स्वरूपभूनाया तु त्तिज्ञानं सैव प्र
काशो विषयावभासो यस्य ॥ यद्वा आत्मा स्वरूपं तु त्थेर्महत्तत्त्वस्य प्रकाशो यस्येति न तदर्थः ॥ निश्चयसिद्धमिति

स्तुन बुधि पूर्वकत्व शून्य सर्जनाभि प्राया किं त्व मया स साध्यत्वाभिमाया ॥ तथा च तदेव ब्रम्ह परमं कवी
नामिति श्रुति सिद्ध बुधो धयिषा पूर्वकये दकर्तृत्वान्वया नुपपत्त्या स्व नृप ज्ञानेनैव सार्वज्ञ्य मवश्यं त्वया व्यु
पपाद्य मेवेति तु स्यो नु योगः ॥ कथं तर्हि सिद्धांते त्व रूप ज्ञान स्थानीता नागता दिविषय कत्वमिति चेत् ॥
विद्यमान सर्वविषय कत्व मादायेव त्वस्ववर्तमानता दशायां विषयेष्वध्यासिकता दातव्य सत्वात् सुल
भं तावता च सर्वज्ञत्वं ॥ ईश्वर ज्ञान स्यापरोक्षत्व भाञ्जगीकारि मिरि दशास्यैव सर्वज्ञत्वस्य यक्तव्यत्वात् अन्यं स्व
दुर्षवत्वात् अन्यथापरोक्षत्वापत्तेः न तस्मिन् सर्वदकर्तृत्वात् सर्वज्ञं ब्रह्मेति न जगज्जन्मादि कर्तृत्व लक्षणास्य
ब्रम्हण्य संभवः ॥ यत्तु च द्वि कर्मादां अवपरेषां भाव्य दशास्य यो निरिति विग्रह माश्रित्य क्रगादि कारणात्वं
अस्माकं उच्यते पूर्व सूत्रे धर्मे तो लब्धस्य सार्वज्ञ्यस्य स्फोरणार्थमित्युक्तमित्यस्मत्तम नूद्य लक्षणं नंतरमिव
श्यायेति तत्र भागण परत्व संभवेन्य परत्वा योगात् त्वदभिमतं ममाधिष्ठान त्वभात्रेण सार्वज्ञ्याभावाच्च पूर्व सू
त्रे अपर्यतो लब्धस्य सर्वशक्त्यादित्यागेन सार्वज्ञ्यस्यैव स्फोरणे निमित्ताभावाच्च ॥ सांख्यमिमता चेत्वनकारण
तायाश्च नैतनस्य भाञ्जो निषेध संभवात् ॥ सांख्यानं गी कृते न दशास्य यो नित्वेन सार्वज्ञ्य साधना योगाच्च ॥
तुत्या दशास्य यो नित्वं तेन च सार्वज्ञ्यं साध्यते न प्रधानस्य कारणता निषेधादहं श्रुत्यैव तन्निषेधः ॥ जगन्नि
र्माणेना सुदी कृत तस्य सार्वज्ञ्यस्य तदेक देशात्त्र निमर्णेन स्फुरी करणा योगाच्चेति तन्नेत्यादिना दूषितं

दापातरमणीयं ॥ ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वासंभवान्निरुक्तकारणत्वलक्षणमसंभवीनिर्लक्षणसंभवशोकया असंभ-
वदुस्त्वं लक्षणेन माणाभिधानस्यावसराभावात् ॥ जन्मादिसूत्रोदाहृतस्य यतो वेत्यादिश्रुतिरूपस्य प्रमा-
णस्यावगतत्वेन प्रमाणार्थाभावाच्च ॥ त्वदायिनप्रमाणं जिज्ञासासूत्रमवतारितं किंतु शिवा-
दावतिव्यासि पारकतयैव ॥ अत्रमाधिष्ठानत्वमात्रं न जन्मादिसूत्रे लक्षणतया विपक्षितं किंतु कर्तृत्वादिकम-
पि ॥ पूर्वसूत्रं इत्यादिकमपि न पुक्तं सर्वज्ञत्वासि स्थिपरिहाराय शास्त्रकर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वसाधनाय शास्त्र-
स्य ब्रह्मकार्यत्वबोधकेनास्य महतो भूतस्य निश्चयसि तमेतत्क्रमेण ददितुं दाहरणेन सर्वज्ञात्किं त्वस्य सर्वक-
र्तृतानूपस्य सुखीकरणात् ॥ तथा हि निरुक्तवैदिकप्रपंचोत्पत्त्यनंतरं अयंचलोकः परश्च लोकः सर्वाणि
च भूतान्यस्यैव निश्चयसितानीति लौकिकप्रपंचस्यापि निश्चयसितन्यायेन सृष्टिराभ्यातावत्तद्व्यसर्वज्ञात्किं त्वम-
पि तेन सिद्धप्रापयेव तदपि शास्त्रयोनि त्वसूत्रेण सूचितमेवाह लुप्तोक्तं तस्य लक्षणासंभवनिरासकस-
र्वज्ञत्वसापकत्वाभावात् ॥ अथ वा वेदनिस्तत्वात् ब्रह्मणो विश्वयोनिता नेति शंकां पराकर्तुं शास्त्रयोनि त्व-
मुच्यते इति कल्पतदुक्तरीत्येतदधिकरणयोजनाया अपि सूत्राणां विश्वतो मुखत्वेन भाष्यसंमततया तस्यो-
पेदांशोकाविशेषस्यैव लोकांशो निराकर्णीयस्याभावाच्च ॥ वेदांशोकाविशेषेणाधिकरणयोजना चेह्येव
त्वं भता जन्मादिसूत्रोक्तनिखिलजगत्कारणत्वं ब्रह्मणः संभवति वाचा विनूपनि त्वयेति श्रुत्या जगदंतः पा-

तिपेदस्यनित्यत्वमतिपादनात्दतिपूर्वपक्षे ॥ अस्य महतोभूतस्यनिश्वासितमेतत्क्रमेदइतिश्रुतेर्नैदक-
 त्वत्वमव्यनेनसूत्रेणोच्यतेनद्याचवेदकर्तृत्वाज्जगत्कारणं ब्रह्मेतिनोक्तलक्षणसंभवः ॥ वाचायितृपनित्यपे-
 तिश्रुतिर्निश्वासितश्रुत्यनुरोधान्नस्यानेपानाच्चत्वारोवेदाधजायतऋचः सयानिजज्ञिरंदत्यादिश्रुत्यनुरोधा-
 त्प्रवाहनित्यत्वाभिप्राया ॥ नचनित्यत्वश्रुत्यनुरोधान्निश्वासिनोत्यनिश्रुत्योराविभिवार्थकत्वं किंनस्यात्श्रु-
 तित्वाविशेषादितिशंभ्यं ॥ वाचायितृपनित्ययेतिश्रुत्वावेदानांस्वरूपतः नित्यत्वस्यमतिपादयितुमशक्यत्वा-
 दूष्णानामुत्पत्तिविनाशयोः अत्यस्तसिद्धत्वेनवर्णरूपाणांवेदानांस्वरूपतः नित्यत्वासंभवात्पुणानानित्यत्वप-
 क्षेपिनवर्णाएववेदः अतिप्रसंगात्किंतुक्रमविशेषेणस्वरविशेषेणविशिष्टवर्णाएववेदः नित्यानांविभूनां
 चवर्णानांनदेशतः कालतोवाक्रमः संभवतिस्वरोपिस्थानविशेषनिष्पन्निप्रयुक्तोननित्येषुसंभवतिकिंतुतद-
 भित्यंजकध्वन्युपाधिकएवसौंगीकर्तव्यस्तानश्चविशेषणक्रमादेस्तदुपाधिभूतध्वनेश्वानित्यतयास्वरूपे-
 णवेदस्यानित्यत्वासंभवात्प्रवाहंनित्यत्वमेवतीदृशश्रुत्यामिमेतथित्यकायेनाप्यंगीकर्तव्यत्वात् ॥ नचै-
 वंवेदस्यपौरुषेपत्वापत्तिरिहायनोत्यूहभूतकर्तृपुरुषश्चानस्यमाभाप्याध्यागण्यसंशयेवेदस्यापिखंडि-
 ग्यभावागण्यकनास्यादितितन्मिराकरजायसिद्धांतेवेदस्यापौरुषेयतयैवप्राभाण्याभ्युपगमोविरुध्यतेति
 वाच्यं ॥ सिद्धांतेअपौरुषेयतयावेदप्राभाण्याभ्युपगमेपिनिश्वासितश्रुत्यासुतोत्यतिनिपुणोपाध्या-

भित्तिपालेनापि सुबोधं ॥ जगत्कृतं कृतोपयोगिं सर्वज्ञं तत्त्वा संभवाभजगत्कृतं त्वं ब्रह्मणः संभवतीति पूर्वपक्षे वेदक
 र्वित्वेन सर्वज्ञत्वमस्मिन्नधिकरणे सिद्धं त्वत्वेन प्रथमस्य श्रुत्या जगत्कारणत्वनिषेधः श्रौतजगत्कारणत्वस्य
 प्रधाने निषेध ईक्षित्यधिकरणो सिद्ध्या तद्विनिर्दिष्टं ॥ जगन्निर्माणे नित्यादिनोक्तदूषणमपि इतदधिकरणी
 यमदर्शितपूर्वपक्षसिद्ध्यांतरहस्यदुस्वरूपगोहोभ्यो निषेधं नोक्त्यज्जनमर्हति ॥ जगत्कारणत्वलक्षणेन सर्वज्ञत्वमु
 पक्षितं तदेव दृढयन्नाहेति शास्त्रयोनि त्वसूत्रोक्तं तारकभाष्येऽपि दृढयन्नि त्वस्य कारणत्वलक्षणेनोपक्षितस्य सर्व
 ज्ञत्वस्यासिद्धिं कायांतस्मिन्निर्माहेत्येवार्थो विरक्षितः अन्यथा जगत्कारणत्वेन लब्धसर्वज्ञत्वे शास्त्रयोनि त्वस्य हेत्व
 तरत्वे पूर्वाधिकरणगुणसूत्रत्वापत्तेरभिमत अधिकरण्यं तद्व्याख्यातात् ॥ अथैवं निखिलवेदकत्वेन निखिलवेदार्थज्ञ
 त्वस्य ब्रह्मणि सिद्धावपि वेदाप्रतिपाद्यापुनिकपुरुषविशेषपाणिगतपरादृक् संख्यागंगावालुकावायसादिदशन
 संख्यादिज्ञानासिद्धेः कथं ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वसिद्धिरिति चेन्न ॥ अनेन हेतुना तदसिद्धावपि उक्तरीत्या स्वपूजनेनैवा
 तीतानागतविषयज्ञतामसाधनमात्रेणैव प्रकृतसिद्धेः ॥ दर्शितापुनिकपदार्थज्ञातमाध्यासिकसंबंधेनैव
 सकलकार्योपादाने ब्रह्मस्वपूजने संबंधं त्यजेत् तदज्ञानेन प्रकाश्यत इत्यत्र विवादाभावात् शास्त्रयोगित्वा
 हेतुना पितृस्मिन्मरस्य श्रीमद्भाष्यकारैः प्रदर्शितत्वाच्च ॥ तथा हि भाष्यं महत्तमं वेदादेः शास्त्रस्यानेकविद्यास्त्व
 नोपबृंहितस्य प्रदीपवत्सवायीव द्योतिनः सर्वज्ञकल्पस्य योनिः कारणं ब्रह्म न हीदृशस्य शास्त्रस्य भवेद

दिक्षु क्षणस्वसर्वगुणान्वितस्य सर्वज्ञादन्यतः संभवोक्तिर्यद्यद्विस्तरं यथा स्वरूपं तत्पुरुषविशेषान् संभव
 तितयथात्वाकरणादिपाणिन्यादेर्ज्ञैर्भेदज्ञादैर्भेदपिसततोप्यधिकतरविज्ञानइतिप्रसिद्धं लोके किमुपक्रम्य
 मनेकज्ञात्वाभेदभिन्नस्य देवतिर्यक्मनुष्यवर्णाश्रमादिप्रविभागेहेतोः अग्रे दाख्यस्य सर्वज्ञानाकरस्याप्र
 यत्नेनैवलीलान्यायेनपुरुषनिश्चासपत्न्यस्यामहतोभूताद्योनेः संभवः अस्य महतोभूतस्य निश्चसितमेतत्
 अग्रे देदइत्यादिश्रुतेस्तस्य महतोभूतस्य निरतिशयं सर्वज्ञत्वं सर्वशक्तित्वंचेति तत्र महतइत्यादिकारणमि
 त्यंतं हेतुवाक्यं ॥ नहीदृशस्येत्यादिसर्वज्ञादन्यतः संभवोस्तीत्यंतं व्यतिरेकमुखेन सर्वज्ञत्वप्रतिज्ञा ॥ यद्यदि
 स्तार्थं ज्ञात्वाभित्यादिततोप्यधिकतरविज्ञानइत्यंतं सामान्यव्याप्तिप्रदर्शकमुदाहरणं किमुपक्रम्यभित्य
 दिसंभवइत्यंतमुपनयः ॥ तस्येत्यादिसर्वज्ञत्वमित्यंतं निगमनं ॥ एवं च पंचावयववाक्यप्रदर्शनं सामान्य
 व्याख्याधीनानुमानेन ॥ वेदार्थतिरिक्तस्यापि आधुनिकपुरुषविशेषपाणिगतवराटकंगंगावाबुक्कयायस
 दृशनसंख्यादिज्ञानसिद्ध्यर्थे ॥ अनुमानप्रकारश्च विवरणाद्याकरग्रंथे दर्शितः ॥ सचेत्सर्ववेदाः स्वविषयाधि
 कविषयकज्ञानवत्प्रज्ञीतः सत्यप्रमाणत्वात्पाणिन्यादिज्ञात्वात्तदिति ॥ यद्यपि सूत्राक्षरानुगुण्याय ब्रह्म
 वेदविषयाधिकविषयज्ञं वेदप्रणेतृत्वात् इत्येववाच्यं तथापि फलतो विशेषाभाप्यमभिसंधायंतयोक्तं ॥ क
 त्यतरोतुदर्शितब्रह्मपक्षकानुमानमेव दर्शितं ॥ ननु स्वविषयाधिकविषयज्ञानवत्त्वमात्रस्य साध्यत्वे स

धवत् अनाथासेन भन्वा दीन्यति स्मृत यथा पूर्वकल्पीयानुपूर्वीकं चेदाध्यापकत्वदूषेदकतृत्वस्यैव प्रतिपा-
 दनेनाधुनिककविवाक्यसंदर्भवत्प्रमाणान्तरेणार्थमुपलभ्य तदर्थकापुर्वानुपूर्वीकवाक्यसंदर्भरचयितृत्व-
 स्य चेदेनं गीकारेण चेदस्य कर्तृज्ञानमाभाष्य संज्ञाधाधीनाभाष्य संज्ञायविषयतात्त्विकसंदिग्धमाभाष्यकत्वा-
 पत्स्ययोगान्ते वेदस्येश्वरकर्तृकत्वेपि तात्त्विकमत इव प्रमाया गुणजन्यत्वेन वेदमाभाष्यस्येश्वरप्रमाभूलक-
 त्वमित्यनभ्युपगमात्पक्षुप्रमाभूलकमाभाष्यकत्वाभावदूपापौरुषेयत्वोक्तिः सित्यां तभिप्रेतानविरुध्यते वे-
 दस्थानादितात्पर्ययत्वोपगमात्योग्यवाक्यत्वेनासत्तिपाथके प्रमाजनकत्वोपगमाच्च माभाष्यनिर्वाहः॥ नचैवं ब्रह्म
 योनित्वे आधुनिकोपाध्यायादीश्वरस्याविशेषः शक्यः॥ उपाध्यायांतरानपेक्षयित्वा पूर्वक यथा पूर्वक-
 त्वीयानुपूर्वीकवेदकर्तृत्वदूपादिकवित्वात्त्वकाध्यापकत्वस्यैव निश्चयितवाक्येनाभिधानादाधुनिकसु-
 त्तोक्षितोपाध्यायस्य यथापूर्वानुपूर्वीकस्मृतवेदाध्यापकत्वेपि तदीयवेदप्रामेसरुपाध्यायांतराधीनत्वेन त-
 स्यादिकवित्वाभावात्॥ अह्मादशानामेतासां विद्यानां भिन्नवर्त्मनां आदिकर्ता कविः साक्षात्भूलपाणि-
 रिति श्रुतिरिति स्मृत्या ईश्वरस्योक्तदूपादिकवित्त्वोपपत्नात्॥ यथा पूर्वानुपूर्वीतात्पर्यानुसंधानेनेश्व-
 रस्य तादृशवेदकर्तृत्वाभ्युपगमेपि पूर्वकल्पीयानुपूर्वीकमादि सापेक्षतामात्रेण न तस्य वेदे स्वतंत्रक-
 र्तृत्वदानिः॥ लोके पूर्ववर्चिनः कलाकारमनुसंधाय तेषां कारणतः कदं कुर्वतः शिल्पिनः कलां शोखनं त्रक

वृत्त्यव्यवहारख्यायानादर्शनात् ॥ एतैर्नोक्तकल्पतनूक्तसूत्रयोजनानामनूद्य अस्यश्रुतीनां परस्परविरोध
 परिहारेण यापद्विकारमित्यादिसूत्रोक्तेर्भिन्नत्वादिसाधारणहेतुभिर्ब्रह्मेतरसर्गानित्यत्वमिति प्रतिपा
 दकेयक्तव्यत्वात् ॥ किंचाध्यापकेपि पूर्वपूर्वसदृशानुपूर्वीरचयितृत्वस्याभावात् अभिनयानुपूर्वीरचयि
 तृत्वादेश्वब्रह्मण्यभावादध्यापकादधिकस्यशास्त्रयोनित्वस्य ब्रह्मण्यसि स्थिरित्वाच्चिदोक्तं दूषणमनेव
 काशे ॥ पूर्वाधिकरणोक्तलक्षणसंभवाक्षेपनिरासाय जगत्कारणत्वलक्षणोपक्षिससर्वज्ञत्वासिद्धानो
 क्तलक्षणसंभवइति दाक्षानिरासाय चाब्रह्मयोनित्वप्रतिपादनाय वियत्सादीयभ्रमेयस्य निश्चयितश्रु
 तेर्वेदनिस्त्वश्रुतेऽव्याविरोधोपपादनेपितस्येतदधिकरणभ्रमेयत्वाभावात् ॥ ईश्वरे आदिकवित्वादिनूपत्य
 ध्यापकाद्विशेषस्योक्तत्वाच्च ॥ सांख्येत्यादिकं त्वश्रुकोपासंभ्रनं अस्थिन्नधिकरणे सांख्याभिमतानेव तनकार
 णतावादनिराकरणस्यास्य ब्रह्मव्याख्याय नुक्तत्वात् तस्यैकत्वधिकरणं एवोक्तत्वादिति भाव्यदर्शिनोऽस्य ह्यमे
 व ॥ सांख्यानं गीकृतेन शास्त्रयोर्नित्वेनेत्यादिकमपि न साधुयेदानित्यं त्वत्वादिना सांख्येन पुरुषविशेषेणा
 ख्ययोनित्वोपगमात् ॥ यो ब्रह्मणा भित्तिश्रुतिसिद्ध्युक्तो धर्मापार्थक्ये दोषारयितृत्वस्याप्यंगीकृतत्वाच्च
 ॥ परं ते दोषदेहापि न जगत्कर्ता अपि तु मूढतत्त्वोपाधिको ब्रह्मशङ्कवाच्यो हिरण्यगर्भ एवेति तदभिप्रायः ॥
 स्पष्टं चैदं सांख्यग्रन्थेन भाष्यदौ ॥ श्रुत्येत्यादिकमपि दर्शितैतदधिकरणपि पूर्वपक्षसिद्धांतयोरदूषण-

र्वावभासकदेदकतृत्वेनपक्षपर्यन्तादलान्तसर्वज्ञत्वमिद्धिपेदविषयापिकविषयकज्ञास्तत्प्राप्तिसिद्धिरिति चे-
 न्ना॥ वेदविषयविषयकज्ञानपेदविषयाधिकविषयकज्ञानोक्तयस्यसाध्यत्वेनविनिगमकाभावाद्वाधानयत्नाराब्ध-
 वेदप्रतिपाद्यापुनिकुरुषुविशेषपाणिगतचरादकांगगायतुकापायसद्वानसख्यादिसाधारणज्ञानवत्त्वस्यापि
 सिद्धेः सर्वज्ञत्वसिद्धेर्निष्पत्तूहत्वात्॥ नचसर्वज्ञमित्येषसाध्यनिर्देशाः कुतो न कृत इति शङ्क्यं॥ यद्यद्विस्तारार्थं शा-
 ख्यमिति भाष्योपदर्शितसामान्यव्यासेस्तत्रसामर्थ्याभावात्॥ केचिदुपेदकतृत्वेन निश्चयसितश्रुतिप्रतिपादित ईश-
 रः वेदानपीनवेदार्थतदधिकार्थगोचरज्ञानवानुपाध्यायां तस्मिन्नेत्यनिस्खिलपेदकतृत्वात्॥ मन्वादीनामपि वे-
 दार्थतदधिकयणाचिन्तीविरोधादिज्ञानमस्तीति ईश्वरज्ञानस्य तद्वैलक्षण्यापवेदाग्रपीनेति॥ सित्वं वेदं विना वेदा-
 र्थतदधिकार्थज्ञानमुपायां तराभावात् स्वशक्तिमादायैव यत्कथं ततश्च यत्स्वशक्तिः वेदार्थतदधिकार्थगोचरज्ञा-
 नस्तस्मात्स्यापुनिकुरुषुविशेषपाणिगतचरादिकादिसंख्याज्ञानादिकमपि कैमुतिकन्यायेन सिध्यतीति सार्वज्ञ्य-
 सिद्धिरिति वदन्ति॥ विशेषणत्रयोजनान्याकरेद्रष्टव्यानि॥ यत्तु चंद्रिकायां वेदाः स्वविषयादधिकविषयकज्ञानव-
 त्प्रणीता इति प्रदर्शितविषयणोक्तमनुमानमत्र भावमतीविषयणयोरित्यनेनानुद्यतन एकार्थमात्रेण प्रयुक्तस्यानेकार्थकशङ्क-
 स्वाध्याधितार्थबोधकत्वदर्शनात् नन्यन्योर्थेन तात्पर्यविषय इति चेत्तर्हि माशस्य परार्थवाद्प्रतीतवापुस्तेपिष्ठत्वादिति
 संसर्गज्ञं ब्रह्म न स्यात्पदार्थज्ञानविनापदमयोगेपि संसर्गज्ञानासिद्धेः॥ मानांतरासित्येसंसर्गे अत्रांतरात्तात्पर्यस्या

व्यभाषात् ॥ किंच वेदस्या तत्वे तात्पर्ये प्राप्ता एवा यो गात् तत्वे चिन्वा त्रेता त्पर्यात् ब्रह्मापि तच्चात्र ज्ञं स्यात् ॥
 किंच प्रत्यक्षादि सित्यस्य पदादेः निष्प्रयोजन गंगावा लु क का क दशन संख्या देश्च दशा रूपा पि पथ त्या त् नक्षत्रं
 मू न स्यात् ॥ अपि च न तावदर्थमुपलभ्य रचयित्वं वेदप्रणे त्वं पौरुषे यत्वा पात्ता ॥ नाप्य ध्यापक वदुच्चारयितृ त्वभात्रं
 तेन सार्वज्ञ्य सिद्धेः ॥ किंच स्वव्यतिरिक्तो पदेश्य पुरुष गोचरस्य भ्रम स्वभ्रान्ति सित्य दशरीरा देश्च भाषावे उच्चारणा
 यो गात् तत्स्य चा सार्वज्ञ्य विना संभवात् दशा रूपा यो नि त्वम सार्वज्ञ्य एव हेतुरिति दूषितं तदसत् ॥ यद्य हि स्तरार्थं
 दशा रूपा यत्पुरुष विदोषात् संभवति स ततोऽप्यधिकतर विज्ञान इति भाष्येण यो यत् दशा रूपा कर्ता स तदर्थ-
 तदधिकार्थज्ञानवानिति साभान्यव्याप्तेर्विवक्षिता या एकार्थभात्र प्रपुक्ता नेकार्थबोधका धुनिक लोकि-
 क वाक्यां तर्भाषेण व्यभिचारस्य कथमपि शंकि तु भव्य वाक्यत्वात् ॥ यो यद्वाक्यप्रमाणप्रणेता सप्तदर्थतदर्थ-
 धिकार्थज्ञानवानिति साभान्यव्याप्तिविक्षाना त्पर्यनुरोधेनाप्युक्तं व्यभिचारोऽभ्यपननं सव्यक् ॥ तथा च
 सिचि वक्ष्यामपि ता द्वा व्याप्तौ साध्ये स्वविषय दाहं न स्वप्रयोजक बुबो धयिषा विषयार्थविवक्षया दर्शित
 लौकिक वाक्यां तर्भाषेण व्यभिचारस्य द्वा रग संभवात् प्रमादा स्त्वपरा र्थवा देत्या धुक् दूषणस्याभ्यनवकाशात्
 ॥ अर्थवादवाक्ये हितं ह्यभ्यवाच्या र्थज्ञानद्वारा प्रमादा स्त्वपौ धो भवत्यतीच्छायाः प्रयोजकत्वात् तद्विषय
 तां याश्च वा युक्तेषु त्वादि संसर्गसाधारणत्वात् ॥ मानांतरमा सार्थबोधके हि वाक्ये तदर्थप्रमित्युद्देश्य

क्वत्तू पयेयतात्पर्यं नोपेयते न तूक्तेच्छानितू पितोक्तविधिविषयत्वमपीति न मानांतरेत्याहुक्तदूषणं वि
 चारसहं ॥ ब्रह्मभिन्नेयेदार्थेतात्त्विकमाभाष्याभावेपित्यापहारिकप्रामाण्याभ्युपगमेन किंचयेदस्यातत्वे
 त्यादिनोक्तदूषणं बहुशोदनीं स रत्यात्तर्चयित्तर्चणमेव ॥ चेदकर्तृत्वेन वेदार्थज्ञानसिद्धापि वेदावि
 षयाधुनिकपुरुषपाणिगतवराटकगंगावाहुकादिसंख्याज्ञानासिद्धौ कथं ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वमिति शंका
 यापद्यद्विस्तरार्थे शास्त्रमिति सामान्यव्याप्तिवलात् त्रयेदाविषयज्ञानसिद्धये मवृत्तानुमाने किंच प्रत्यक्षे-
 त्यादिनोक्तदूषणं तूत्त्वमपचनमेव ॥ अपिचेत्यादिकमपिन सत्तद्भ्य रस्यार्थमुपलभ्य येदरचयितृत्वेपि
 पाताय धापूर्वमकल्पयत्तद्वत्यादिभ्युत्पन्नुरोपेन पूर्वकल्पीयथावस्थितवर्णानुपूर्वीतात्पर्यज्ञानाद्यनुसंधा
 नपूर्वकतत्समानानुपूर्वीतात्पर्यकवेदोच्चारयितृत्वस्यैव स्वीकारेण भारतादिवत्सजातीयोच्चारणाय न
 पेक्षोच्चारणकर्तृत्वतूपौरुषेयत्वस्य येदेवापादनासंभवात् भारतादेर्हि निरुक्तनूपौरुषेयत्वं व्याप्तादि
 नाप्रमाणांतरेणार्थमुपलभ्य तदनुसारेणापूर्वावर्णावलीं मनस्यालोक्य भारतादिकं दचितमित्येतादृशा-
 र्थप्रतिपादकैर्भारतादिवचनैरेवावगम्यते ॥ चरमं किंच स्वत्यतिरिक्तेत्यादिकमपिन सत् ॥ आंति सित्यस्य
 शरीरादेः आंति सित्यत्वेनावगाहमानस्य पारमार्थिकत्वेनानवगाहमानस्य भगवद्ज्ञानस्य मस्यायोगस्य
 बहुशोद्धेतव्यं येषु मदर्शितत्वेनोक्तदूषणतत्परिहारयोः पिहपेषणत्वात् ॥ तथाहि निरुक्तानुमाने वेदकर्तृ

त्येन वेदार्थज्ञत्वस्य भगवति स्वीकारे स्तेनं मनः शृणोत ग्रायाणाः स भजा पतिरात्मनो यपासुदं लिखेत् इत्यादि वेदवाक्यप्रतिपाद्या सदर्थविषयभ्रान्तिमत्त्वमपि ब्रह्मणिसिध्येदित्यादां क्योक्तं कल्पतरो ईश्वरस्यासदर्थविषयकज्ञानबल्येपि तद्विज्ञानस्य प्रमित्युपयोग्याहार्यज्ञानत्वात् न तेन भ्रान्तिमत्त्वमीश्वरस्य न ह्यभावप्रमित्युपयोग्यधिकरणे प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोग्यारोपपतः पुरुषाः धर्मार्थप्रमित्युपयोगिका कंहं साद्याल्यधिकारचरनामूलारोपपंतौ पाल्मिकित्यासादयौ बाबो लारोग्यसाधनौ षधनौ षधपानकर्तव्यतामर्थस्युपयोगिगालप्ररोचनार्थं तदभिमतफलान्तरोपन्यासमूलारोपपंतश्च पित्रादयश्च भ्रान्ता इति व्यपदिश्यंते ॥ किंच यत्सत्तानि श्वधनूपनभयति तेनान्यभ्रान्त्यै शिष्ट्यावगाहिज्ञानमममाणा भितितदीयभ्रान्तिविषयतथापुरोपतिर्निरजतत्त्वै शिष्ट्यंगुह्यं नूभ्रान्तिज्ञोऽभ्रान्तोऽन्यत इति ॥ अधिकरणरत्नमालायां तु न कर्तृब्रह्मे वेदस्य किं वा कर्तृन कर्तृतत् ॥ कर्तृनिश्चयसिद्धाद्युक्तेर्नित्यत्वं पूर्वसाभ्यतः ॥ सर्वाविभ्रान्तिवेदस्य कर्तृत्वात् सर्वविद्भवेदित्यादिरीत्येतदधिकरणरचनामाहुः साचेत्थं तत्संमतजन्माद्यस्येति सूत्रे अस्येत्यस्य जीवईशो विशुद्धाचित्तविभागास्तु तयोर्द्वयोः अविद्यातच्चितोर्भेदः षडस्याकमनादय इत्यनेनोक्तानादिषट्कभिन्नस्येत्यर्थः ॥ तथा च जन्मादि सूत्रे अनादिषट्कभिन्नकर्तृत्वं ब्रह्मवक्षणं विवक्षितं तन्न संभयति अनादिषट्कभिन्नांतः प्रातिवेदस्य नित्यतायाः वाचा विनूपा नित्ययेति श्रुतिरिति सत्यत्वात् इत्यादां क्यस्मिन्नधिकरणे वेदका

रणात्वं ब्रह्मणोऽप्यनेनेन चार्द्धिर्मां सर्वं त्वमपि नृत्तस्मद्याहुर्गणिकत्वान्न दृष्टं क्लृप्तं गत्यपेक्षा अतएव वेदानि-
 त्यलभ्यपेक्षानपनयित्वा दृष्टं गत्यपि निर्दोषं कायवकाशः ॥ अत्र तत्कथनस्यानुपगमिकत्वाद्वातिनञ्चास्य
 महतो भूतल्यनिश्चयितव्यमयं ब्रह्मणः स्वतन्त्रदेहकर्तृत्वेन सर्वसत्त्वप्रतिपादयति न केति चेदनिस्त्यत्वा
 नित्यत्वयोः दर्शितश्रुतिस्मृदावात्संशयं न ददर्शयित्यलश्रुतेर्न प्रतिपादयतीति पूर्वपक्षमाह पूर्वार्धे न कर्तुम
 न्महेदस्वाकिं वा कर्तुं न कर्तुं न दिति ॥ श्रुतिस्तूपशब्दादपि नित्यत्वश्रुत्येव पूर्वपक्षे पूर्वोपदर्शितावेदस्य जन्य
 त्वेवौ रूपेयत्वापत्त्या संहिदप्रामाण्यकल्पापत्तिरित्यादिका युक्तिरेव हायिचिपक्षिता एवंपूर्वपक्षे सिद्धांत
 माह ॥ कर्तुं निश्चयिता युक्तेरिति ॥ अयमत्रासिद्धांताभिप्रायः अस्य महतो मृतस्य निश्चयितमेतत्क्रमेण दे
 इत्यादिना वेदस्य निश्चयितत्वं मभिप्रायवाक्यशेषे अपंचलोकः सर्वाणि च भूतान्यस्यैव निश्चयितानां त्वने
 न लौकिकप्रपंचस्य निश्चयितत्वे तेषां स्थानायां संनजन्यत्वतूपस्यैव सुख्यार्थवाधेन पक्षे अतया तस्माद्व्या-
 देदस्यापि तादृशानिश्चयितत्वस्य पक्षत्वत्वादेकस्मिन् वाक्ये एकपदस्य भिन्नार्थत्वकल्पना योगात् पूर्वोपद
 र्शितमुक्त्या पेदे मुख्यनित्यत्वस्याप्यसंभवाच्च प्रवाहनित्यत्वाभिप्राये च नित्यत्वश्रुतिः तदिदमुक्तं नित्यत्वं
 पूर्वसाध्यत इति ॥ तथा च वेदस्य स्वतन्त्रेश्वरकर्तृकत्वेऽपि पूर्वपदे वपुषोऽप्यपि पूर्वकं सजातीयोच्चारणापे
 क्षोच्चारणकत्वदूपापौरुषेयत्वोपपादनेन संहिदप्रामाण्यकत्वदोषविरासः आदिकवित्त्वेन चाधुनिका

व्यापकाद्विशेषइति ॥ एतेनैवात्यमहत्तयादिवेदवाग्यब्रह्मणोवेदकवृत्तेन सर्वज्ञत्वं न साधयति न वेदस्य
 साधेस्त्वमसंगादिनिपूर्वपक्षे ॥ साधयति अर्थमुपलभ्य रचयितुं तस्याभावात् उच्चारयितुं त्वमात्रस्य च साधे
 स्त्वानापादकत्वादिति परे धामधिकरणमास्तमित्येवं द्विकोक्तमपास्तं ॥ अत्र व्यापकाद्विशेषस्य दक्षित
 त्यात्पि यक्षापूर्वकं सज्जानायालुपूर्वकिवेदोच्चारयितुं त्वस्यास्मत्पूर्वाचार्यमंथेषु लिखितत्वादस्मत्सि
 त्वात् तत्तेनार्थमुपलभ्य रचयितुं त्वमावादिनित्येत्वं न प्राप्तादिकमेव ॥ न चैवं वेदकवृत्ते सित्येपि कथं जन्मा
 दि सूत्रोक्तलक्षणाक्षिप्तं सर्वज्ञत्वं ब्रह्मणः सिध्यतीत्यत आह सर्वविभक्तिवेदस्य कवृत्वात् सर्वविभक्त्येवोद
 ति ॥ सर्वजगद्व्यपमृष्टापभासककार्यमृत्तवेदगताशक्तिरूपादानकारणी भूतब्रह्मगतसर्वविभक्त्यासक
 शक्तिं दीपगतभकाशानशक्तिं दीपकारणवद्भिगनभकाशानशक्तिमिव कल्पयति कार्यकारणयोरेक
 शक्तित्वादिति वेदकवृत्तेन ब्रह्मणः सर्वज्ञत्वं सिध्यतीति सित्यां ताभिप्रायः स्पष्टश्चायं विवरणादौ ॥ यस्तु
 चंद्रिकायां विपरणोत्तु यथा दीपगताप्रकाशानशक्तिस्तदुपादाने वद्वेत्तथा वेदगतसर्वप्रकाशानशक्ति
 स्तदुपादाने ब्रह्मणि कार्यकारणयोरेकशक्तित्वादिति निरुक्तमर्थमनूद्य तन्नकारणे अदृष्टस्यापि श
 क्तिविशेषस्य कार्यदर्शनात् ॥ किंच त्वन्यते अंधकारदहनोदेरपि ब्रह्मोपादानकत्वात् तद्भूताप्रकाशन
 दाहादिशक्तिमन्मत्तस्यात्तज्जविद्यापिशालोपादानमिति साधितव्यं ज्ञास्यात् ॥ किंच परिणामिपरिणा

मयोरेकशक्तिमत्त्वेपि कथमधिष्ठानाध्यस्तयोक्तत् ॥ एतेनाधिष्ठानस्य ब्रह्मणो विज्ञानशक्तिविद्यतन्त्रे
पञ्चालमिति निरस्तं ॥ अविद्याकाशादेरपि तद्विवर्तनया चाल्पवत्सर्वत्रिकाशकृत्वा पातान् रज्ज्वा गपि
अयं कं पादिशक्तेर्ब्रह्मण्यप्यापराशक्तेः प्रसंगात् ॥ बाह्यागमानामपि ब्रह्मविवर्तनया तदर्थज्ञत्वे ब्रह्मणो ज्ञात-
त्वं प्रसंगाच्च ॥ अपि च त्वथा कार्योपादानयोरेकशक्तित्वस्योक्तत्वात् वेदः स्वयमज्ञ एव जीवान् प्रतिप्रका-
शक इति ब्रह्मापितथा स्थान्तथा च सार्वज्ञार्थयत्ने अत्यन्ता सार्वज्ञ्यमेवापन्नं ॥ किंच जन्मादिकारणत्वेनै-
वोपलक्षणेनोपलक्ष्यस्वदूषसिद्धेः किं निर्विशेषत्वमति कूल सार्वज्ञ्यस्फोरणेनेति दूषणमुक्तं ॥ तत्रैदं व-
क्तव्यं कार्यकारणयोरेकशक्तिमत्त्वमित्युत्सर्गः स च सति बाधकप्रमाणेन भवति तदनवतारे च न तत्प्रवृत्ति-
निराबाधैव पटगतोदकाहरणादिशक्तेर्मूर्त्तिरिदं बाधकारणतापराशक्तेः स्वप्रकाशरूपत्वेन श्रुतिश-
नसित्वे ब्रह्मण्यापादनायोगः दृष्टान्ते प्रत्यक्षविरोधरूपबाधकस्येवात्रापि त्वप्रकाशत्वबोधकश्रुतिश-
तविरोधरूपबाधकसत्वात् एवं च बाधकाभावाद्दोस्तर्गिकनियमेन ब्रह्मणि वेदगत सार्वप्रकाशनश-
क्तिः सिध्यतीनापह्नोस्तुमुचिता ॥ यद्वा वेदगता प्रकाशनशक्तिः स्वाश्रयोपादाननिष्ठा प्रकाशनशक्तित्वा-
त्तथाया प्रकाशनशक्तिः सा सा स्वाश्रयोपादाननिष्ठा दीपगत प्रकाशनशक्तिवदिति विशेषनियमएव का-
र्यकारणयोरेकशक्तित्वादित्यनेन विवक्षितः नानोजलाहरणादिकमादाय व्यभिचारयकाशः कार्यकार-

णयोरित्यस्योपादानोपादेययोरित्यर्थः उपादानत्वं च कार्यास्मिन्नत्वं एवंचावरणनूपतयानीहारेण आ
 धृतनाइत्यादिश्रुतिशतानुभवादिनासित्येज्ज्ञानप्रकाशानशक्तेर्बाधान्नस्याः तदव्यवैदोपादाननिष्ठत्वसिद्ध्या
 फलनोन्नतः सार्वज्वासात्थिर्निरायाधैव ॥ एतेनाविद्यापिशालोपादनमिति सापि सार्वज्ञात्वादिति दूषणं नि
 रालंभमेव तया किंचेत्याद्यपि ॥ अधिष्ठानस्य ब्रह्मणो विज्ञानशक्तिविषयत्वं नूपांशास्त्रमित्येतदर्थकः तस्यै
 व विज्ञानशक्तिविवर्तत्वात् नानामनूपमपंचस्येति पंचपादिकाग्रंथोक्तविशेषनियमाभिप्रायः ननु यो यो ज्ञा
 नशक्तिविवर्तः स तदीयप्रकाशनशक्तिमानिति नियमाभिप्रायस्तथैव विवरणे तदभिप्रायवर्णनादिति
 एतेनेत्यादिनोक्तदूषणमपि निरालंभमेव ॥ बाह्यागमानामपीत्यादिकं तु न विचारसहं तथा हि किं बाह्या
 गमाधीभ्यस्तं भसंतः किं चा अनिर्वचनीयाः किं वा बाह्यागमजन्यं ज्ञानमन्यथाख्यातिनूपमिति वा तवा नुमते
 येन ब्रह्मणो भ्यां तत्त्वमापद्यते आद्ये किं मापादकं असदर्थमप्रकाशनशक्तिमत्वमेवेति चेत्प्रकाशनशक्तिप
 देन तत्तदर्थव्यवहारे कारणता वच्छेदकमुद्रया प्रयोजकं तत्तदर्थविषयकत्वं विषयितं कारणता वच्छेदक
 धर्मस्यापि शक्त्यवच्छेदकतया शक्तिव्यपदेशयोग्यत्वात् तादृशविषयकत्वं शब्दस्य व्यापारानुबंधविषयक
 त्वस्वीकरणम् ॥ वेदस्य नादृशशक्तिमत्वमसत्तमेव स्वप्रकाशात्तमि नूपमब्रह्मणोपि मायावृत्तिहारकमाकारा
 रण्यविषयतया विशेषनिर्मुद्रकत्वमुपतत्तदर्थविषयकत्वं विद्यमानभास्यसर्वाधीनि नूपिनाध्यासिकतादात्म्या

परप्राप्य ममज्ञानमेव ॥ एतेन स्वार्थं निरुद्धात्तदव्यक्तं दधनि ह्यन्यथा रस्य विपयत्नविशेषे विनिर्मुक्तस्तत्प्राप्तौ
गमाद्यैकधर्मविद्धि भगवत्स्वापि आसत्यादि बोधकप्रमाणान्न विदुर्धनं तु पादने भद्रं यत्नं नीकारात् आ-
सदर्थे विपदकृत्य नूपासदर्थे च काशनं शक्तिगलमिति कथं तेन ज्ञातत्वा पादने ॥ असुवाकपं विदं द्वादर्थे विप-
दकत्वं प्रभृर्लभः तत्राव्यस्य तोषार्थं न त्वेनाहं भावस्त्यसागृहीतं नूपास्य भूतानस्य भूतानस्य भूतानस्य भूतानस्य भूतान-
स्य धीनत्वापत्तिः ॥ एतेन हि तोषपक्षोऽपि निरस्तः अनिर्वन्धीयत्वं न ज्ञानतो भगवतो नो दुक्तिरजतमं निर्वन्-
चनीयमिति ज्ञाननामन्येषां धियन्मोक्तत्वा पादनायोगात् ॥ न तृतीयः ॥ वेदगताया द्वा पादराशि शिष्टार्थ-
प्रकाशकायां शक्तिः सा स योपि स्वाश्रयोपादाननिष्ठा विशिष्टार्थप्रकाशानशक्तित्वादिति नि यमस्यैवो-
क्तमग्यादिव क्षणात्वाद्यागमजन्यप्रतीतिविषयो यादराविशिष्टार्थस्तद्वाविशिष्टार्थप्रकाशानशक्तिमिति
ब्रह्मणि न ज्ञातत्वापत्तिरापादकाभावात् ॥ अथि चेत्त्यादिकमव्ययुक्तं कार्योपादानयोरेकशक्तिमत्वमित्यु-
क्तेऽपि कार्योपादानयोरेकधर्मत्वात्तुक्तैः कथं वेदस्यास्तत्वे ब्रह्मणो ज्ञातत्वापत्तिः अज्ञातत्वात् शक्तिरूपत्वाभावात् ॥
कार्योपादानयोरेकशक्तिमत्वमिति कार्योपादानयोरेकधर्मत्वमिति या उल्लसर्ग एव न नि यम इति पूर्वनिर्वापेदि-
तत्वादुल्लसर्गस्य च बाधकाभाव एव मवृत्तैः सर्वज्ञत्वबोधकश्रुतिविरोधादेव वेदगता ज्ञातत्वात् न ब्रह्मणि त-
त्त्वसंगः ॥ किंचेत्त्यादिकं तु जन्मादि सूत्रोक्तं कारणत्वलक्षणं न संभवति तदुपापादकसर्वज्ञत्वस्य ब्रह्मण्य

सप्तवादिति पूर्वपक्षा निरासायकारणत्वात्पयोगि सर्वज्ञत्वं न दकर्तृत्वात्तसमर्थ्यन इति पूर्वोपदर्शित पूर्वप
क्षासिद्धांतरचक्षामत्स्यचतुर्मित्यामाच्छाद्य केवलमुल्लेखमात्रमिति सुधियो विदां कुर्वंतु ॥ आनंदतीर्थीया
स्तु पूर्वपूर्वोक्तजगज्जन्मादिकारणत्वलक्षणस्यातिव्याप्तिनिरासकं विष्णवे कनिष्ठलक्षणप्रभाषाप्रतिपाद
नपरं सूत्रमिति पदं तित आह चोदकाशामुक्तलक्षणस्यातिव्याप्तिनिरासाय प्रमाणमुच्यते इति संगतिमुक्त्वा
जगत्कारणत्वं किं विष्णोरेवोक्तान्यस्यापीति चिंतां पददर्पणमानेन रुद्रादीनामपि जगत्कारणत्वसिद्धिरिति
व्याप्तिरिति पूर्वपक्षावित्याचक्षुरादियथाशक्तं रसगंधादिवस्तुषु ॥ अनुमापित यथाशक्ता धर्मत्रयादिवस्तु
ष्वित्यादिना विष्णवे कनिष्ठजगत्कारणत्वे द्वास्तत्र भाणके अनुमानं न प्रमाणं कार्यत्वादिहेतूनामव्यभिचारा
सात्त्वनावेदपिदिति श्रुत्या जगत्कारणे अनुमानप्रामाण्यनिरासाच्चेति सिद्धांतः कृतः ॥ तत्रेदमुच्यते कथं रुद्रा
देः जगत्कारणत्वमनुमानेनाशंस्यते तन्मात्रवृत्तिकारणतायाह कानुमानानुपलंभात् ॥ न च कार्यसकृद्वृ
त्तं कार्यत्वात्पदपदित्यनुमानेन तस्मिन् स्थिः संभवति तेन सामान्यतः कर्तृसिंथावपि विदितव्यरुद्रः कर्ता इ
त्यास्यासिद्धेः ॥ यत्तु नावेदविन्यस्तु तेतं हृत्तमिति श्रुत्या विष्णोरनुमानगम्यत्वनिषेधात्किं कानुमानं वि
ष्णुनिरिक्ते रुद्रादावेव जगत्कर्तारिपरिशेषान्पदपदित्यनीतिर्चेद्विधायामुक्तं तदसत् ॥ एवं सति एकोद्भवे
नारायण आसीन्न ब्रह्मानेदान इत्यादिमहोपनिषदस्तुत्या नारायणात् ब्रह्माजायते नारायणाद्ब्रह्मो जा

यत्तद्वत्पदिना सच योगनिबद्धं स्वरूपं न कदापि लक्षणं न धातुं न च ह्रस्वाद्यन्तः ॥ यत्तद्वत्पि
त्वकारणस्य योर्ध्वे च भिन्नकानुमानस्य कदापि ह्रस्वपरिदेदपर्येदमाना संभवात् ॥ यत्तु श्रुतिप्रमादत्वा
मानसहृदीकृत्यानुमानापहंभेन कदादेनां श्रुतिप्रिह्रस्वपरिदेजनकारणत्वस्यांगीकारेण यथा यदमादं ग
च्छाधिक्यमतावन्नेनैव यत्र पूर्णपक्षप्रवृत्तिर्निर्गता धातौ तेपि ञोऽन्तु मानिककारणत्वं न संभवति त्वाया
भाषणयोधकश्रुतेरनुमानसहायत्वा संक्षयत् ॥ यद्वा यदातं मस्तद्वदिमानरागिर्न सन्नचा तत्तद्विशिष्यैक्य
हं इति श्रुतिविरोधेन एकोद्देशैव नारायणआर्त्तादिति श्रुतेरयं निरपरत्वं न र्धवादत्वं वांगीकृत्य पूर्वपक्षसंभ-
वः उक्तं च चन्द्रिकायां न च विष्णोरस्य स्वकारणत्वनिषेधक उदाहृतश्रुतिविरोधः तासां सुक्तयुक्तिविरोधेन
विष्णोः कारणत्वादिधिपरत्वादिति तदसत् ॥ दत्तास्यानादरेण पूर्वपक्षे दत्तास्याभाषण्यकादिनं पूर्वपक्षिणं
शास्त्रैक्यभाषणसमर्थितम्व्यभिषेकनिष्ठजगत्कारणत्वात्पक्षे दत्तास्याभिधानेन हेतुना सिद्धोक्तकरण-
णायोगाच्चन्द्रिकाकर्तुस्तदनभिमतत्वाच्च पूर्वपक्षं न भिन्नेन हेतुना सिद्धोक्तकरण-
त्रपक्षाभाष्ये दत्तास्यास्य योनिरिति विग्रहमाश्रित्य तत्रगादिकारणत्वं ब्रह्मण उच्यते पूर्वसूत्रेयं तोल्यं स्वसार-
व्यस्य स्फोरणार्थमित्युक्तमित्यस्मन्मनमनूयदूषणे पुमांस्यानंगीकृतेन दत्तास्य योनित्वेन सार्वज्ञ्यसाधनायोगा
च्च निदूषणस्य स्वशिस्ताडनरूपतापत्यो न्यतः प्रलपितत्वापत्तेः ॥ यद्वा यदानमस्तन्निरिगानराश्रित्या

दिना पूर्वपक्षमष्टुपपादनमपिन संत ॥ त्वदीयोद्गोचरीत्यानि रवकाशं नारायणश्रुतेः योगादिना सापकाश-
 शिवपदादिपठितश्रुत्या अर्थोत्तरपरत्वस्य त्वत्पूर्वपक्षिणा शोकि तु यं शक्यत्वात् नारायणपदस्य निरवकाश-
 त्वं योगादिना नारायणं ब्रह्म स्यान्व परत्वेण त्वानुपपत्तिरिति त्वदीयेरुद्गोषात्तव संमतं न विस्तरणा हं न हि नारा-
 यण ब्रह्मस्य निरवकाशात्त्वमेतदधिकरणसिद्ध्या तत्पुक्तित्वेनाभिमतं येन तदाच्छाद्य पूर्वपक्षमवृत्तिस्त्यात् ॥ य-
 दातम इत्यादीनामपिशिवस्य कारणत्वविधिपरत्वेन शिव एव केवल इत्यादेरप्यर्थवादपरत्वस्य वक्तुं शक्य-
 त्वेन विनिगमकाभावेन किमनुरोधेन कस्यार्थोत्तरत्वमित्यनिर्णयेन पूर्वपक्षाप्रवृत्तेर्दुर्धरत्वात् ॥ किंच श्रुत्या ना-
 दरेण पूर्वपक्षेनावेदविदित्यादिश्रुत्या पिच्छो रनुमानगम्यत्वनिषेधाद्विरुक्तानुमानं विषयवतिरिक्तेरुद्गोषादेव ज-
 गत्कर्तारिपरिग्रोषात्तर्षपस्य तीति चंद्रिकायां पूर्वपक्षाशयवर्णनमत्वं तासंगतमेव स्यात् एकोद्भवैना रायण-
 इत्यादेः शिव एव केवल इति श्रुत्यनुरोधेनार्थोत्तरपरत्वाभिप्रायेण पूर्वपक्षे तेजसा सोम्यश्रुतेन सन्नूलमन्विच्छ-
 पंडितो मेधावीगांधारानेयोपसंपद्यते एवमिहेत्यादिश्रुतिभिरीश्वरस्यानुमानगम्यत्वस्याप्युक्तेर्नयेदविदि-
 त्वस्या अप्यर्थोत्तरत्वसंभावनाया मुक्तानुमानेन रुद्रपरिग्रोषस्य पूर्वपक्षिणा वक्तुमशक्यत्वाच्च ॥ यदपि विशेष-
 जगत्कर्तृसर्वज्ञत्वादित्यादिना व्यातिरेकिणानुमानेन विशिष्य शिवादिर्जगत्कर्ता इति सिध्यतीति चंद्रिकाया-
 मुक्तं तदपिन सत् ॥ सर्वज्ञः सुगतो बुद्ध इति सर्वज्ञत्वमसित्ये बुद्धसाधारण्यत्वात् सर्वज्ञत्वहेतोजगत्कारणत्वा-

[illegible]

कः श्वापोनाराद्रुतिभोक्ता हृत्यादिनोक्तयोगार्थबोपस्यसकलभियुक्तसंमतस्येवसर्पज्ञः सुगतद्रुतिकोशो
 नासतिबाधकेसर्वज्ञत्वबोधनस्यनिरपवादनयानादृशकोशास्यबुध्यादेः सर्वज्ञत्वेभमाणत्वानपवादात्
 प्रत्यक्षबाधेननवृक्षादीनांकोशोनवाजिकर्णादिस्तिः॥ योगिनामतीतानागतसर्वपदार्थापिपरोक्षज्ञा-
 नस्ययोगशास्त्रसिद्ध्यत्यन्तंभ्रान्तरसिद्ध्यस्यचापरापायोगेदत्तदीपसर्वविषयकज्ञानेलोकिकत्वाभायोक्तिः-
 प्रामादिकैवजगत्कारणत्वलक्षणत्वद्वयेबुध्यादौसर्वज्ञत्वहेतोर्धर्मिचारवारणागविवक्षितसर्वविषय
 कनित्यज्ञानयत्वेहेनोर्बुध्वावस्थित्यसिद्धयनाथैवबुध्याज्ञानस्यान्यत्वोक्तेर्विषयवतारितसंभगेपिनस्यो
 क्तत्वलक्षणत्वलक्षणेनतत्रजगत्कारणत्वसत्येनअपिचारावधकादात्मकतासंगत्यभावेनतदुक्तेः प्रा-
 मादिकत्वोक्तिरेवमस्यादिका॥ यदपिसर्वज्ञत्वेनजगत्कारणत्वैरुद्धेनून्यमानेयोगिनामपिपक्षकुक्षौ
 निरुद्धेनपूर्वपक्षेकथंनव्यभिचारेद्वाच्यंनहिदिशस्यैवजगत्कारणत्वमित्यूर्वपक्षः अपितुशक्तिः
 यदीनामहितदपिमंदं॥ सर्वज्ञत्वादिकंदत्तस्यागमसिद्धयित्यागमसहायेनाथपूर्वपक्षद्रुतिवत्तत्तव
 चोवाद्यागमानाभिव्याक्तसौराद्यागमानासुपुण्येनतस्मिन्त्वसर्वज्ञत्वेहेतुनाशक्तिःसूयदीनानंपक्षकोटिनिवे
 शोननभातित्वासिपूर्वपक्षस्यनन्वदीयार्गोभंगमत्वेनियोग्यागमानाभदुपलंभेनयोगिनांपक्षकोटिनिवेश
 स्यत्वदीयार्गंनतत्वात्अन्यथाकारणत्वस्यद्यास्वयोनित्वैर्येदेविक्कचित्कचित्कद्रादीनांजगत्कारण

त्वमपि पादनात्जनगत्कारणस्य स्वक्षणात्स्वरूपाद्व्याप्तिरेत्याक्षेपेण स्वम्यकृत्विचारित्वादुपक्रमद्विनालपर्य-
विभक्त्युपास्यमन्त्रावृत्तिरेव जनकत्वेन बोधेन प्रतिपाद्यमनूद्वादिरेत्यप्यामन्त्रिपरितिरक्षणमूलविसिद्धं न करण-
नात्तद्वद्विज्ञानमिव योगिनीनां देवजगत्कारणत्वेनामनीतः शास्त्रमभाषाकजगत्कारणत्वलक्षणस्यावब्रूति
व्यास्यमसक्तैः तथादिचंद्रिकायां कारणत्वस्यास्त्रयोनि तेषां निर्व्याप्तिः कालव्याख्यानात्कालात्देववेदव्या-
ख्यानद्वयात्तद्वैवाध्यानां तदविवेकोपात्तरूपादेः कारणत्वेनेह तात्पर्यो नैव्यक्यमन्त्राख्याशिवं व्रतति
मत्वेन मेतीत्यादिशास्त्रस्य मोक्षदत्तादिनाशिवपरत्वात्सर्वेष्वदायत्वदमाननेतीत्यादिश्रुतैः शिवेनात्पर्य-
मित्येवं परतया आगमैरेव व्याख्यातत्वाच्चेति समन्वयाधिकरणो पूर्वपक्षो दर्शितः ॥ तत्त्वद्वयाशिकायामपि
रूपाद्विज्ञानमपि कारणत्वेन शास्त्रयोनिस्वंपाशुपतादिशास्त्रेषु रूपादिर्जन कारणत्वेन वेदवेद्यद्वितिनिर-
दितत्वात् ॥ न च तेषामप्रामाण्येन न साधकत्वं वेदपितेषां कारणतया महीयमानत्वात् प्रतीतिसधोचीनस्य
च प्रामाण्योपपत्तेरिति पूर्वपक्षो दर्शितः ॥ तथा च योगिनां पक्षकुक्षो निवेशेन पूर्वपक्षोपपादनं स्वकीयं यथा
नालीचननिबन्धनमेवेति तद्विदोऽसहं ॥ यदव्यस्तु व्यभिचारः निर्दुष्टानुमानेनैव पूर्वपक्षमवृत्तिरिति नियमा
प्राप्तात्तथासति सिद्धांतानुपपत्तेरिति तदपि न सत् ॥ निर्दुष्टचक्षुरादेरपि यथा रसगंधादिग्रहणेन शक्तिस्त
थाव्यभिचारदोषरहितानुमानस्यापि नियतप्रामाण्यकश्च्युति साहाय्याभावे यत्नेन साधितोऽप्यर्थः कुत्रालेर

नुमावृष्टिः॥ ततो ह्यस्मिन्मत्तायेनान्यथैवोपपाद्यत इति पीत्यामतिपक्षसंज्ञावचनाया अनियतमाभाषणेन
 अभित्यास्य सुबोधेभावानतस्तर्केषु योजयेदिति भारतोक्तेभ्यतर्कगोचराचित्यपरमस्य णिकारणो-
 ज्ञाकिर्नास्ति न्येनेपसिद्धांतोपपत्तेभ्यस्तु रादयथाशंकरसंगं धादिपस्तुषु अनुभाषितथाशकाधर्मप्रस्तादिव
 स्तुषु इत्यनेन तथैव त्वदीयैः सिद्धांतकरणैश्च व्यासिपक्षधर्मतादृज्यव्यभिचारदुष्टानुमानेनातिव्याप्तिपूर्व
 पक्षकरणस्थान्यंतमनुचितत्वात् ॥ यत्तु आगमसिद्धसर्वविषयकनित्यज्ञानत्वदूषसर्वसत्त्वहेतुकेना-
 गमसहायेन रुद्रादेरात्रजगत्कारणत्वेनातिव्याप्तिपूर्वपक्षेपिनस्तस्यधिकरणेनास्थपौनस्त्ये ॥ अत्र कर्तृत्वं
 विष्णोरन्यस्य वेत्ति संदिष्य विष्णोरेवेति सिद्धांस्तत्तेतस्य अधिकरणेतु विष्णोर्जगत्कर्तृत्वं युक्तमयुक्तं येति संदि-
 द्वायुक्तमिति सिद्धांस्तत्तदिति विषयभेदादि नित्यं चंद्रिकायामेव एकेनेपसिद्धांतेन श्रुत्व यमिष्यायुक्तं संदेह-
 यमूलकपूर्वपक्षद्वयनिराससंभवे संदेहभकारमेदमित्यतश्चंद्रिकायामेव एकेनेपसिद्धांतेन श्रुत्व यमिष्यायुक्तं संदेह-
 गमविरोधपरिहाराभावात्स्येव स्मृत्यनंतर्गतं युक्तिविरोधपरिहाराभावात्पत्तत्रसत्त्वेन द्वयोः साध्याच्च एते
 न समपय विगानंतत्र संदेहबीजमत्र सुपूर्वव्यायप्रक्षिप्तिरिति निरस्तं चागार्थी त्वागमभाषाण्यनि-
 रासेपि कंठस्तन्निरासापपुनरुक्तिरिति कंठते निषेधे विरोधानुपलंभात् अन्यथा अनुमानस्यापि कंठतः कारण

आभाष्यनिर्देशाधिकरणोत्तरं प्रसंगः स चाभासुमानागमयोर्द्वयोर्निर्देशस्तत्र आगतं फलं स्थितिं दोषं
 कस्यमिति वाच्यं तथापि तेनात्यागमविरहात् सादोषो न कृत्या परिहारात् अनेन तस्य वैकल्यं न विहाय चेत्या
 दिना तत्र दूषणोक्तेः ॥ असंभवपर्यवसायिनः तदद्वयं कृत्यस्यैव प्रथमं निरासौचित्यात् अतिव्यतिरेकं च सा-
 यिनो न्यत्र तत्सत्त्वं स्थानं तरेयनिरसि दुं युक्तत्वाच्च ॥ यत्तु असंभवनिरासस्य प्रथमं वागम्यत्वेनैव हि ताव्या-
 यादिना संगतत्वात् न त्र्योक्तेरसंभवस्य प्रथमं निराकरणमतिव्याजेनैवैतद्व्यभिचार्यामकाभावाच्च प्रत्युत लक्ष-
 णप्रयोजने तरेमेदानुमितिजनकव्याप्तिपक्षधर्मताविषयकपराभरीप्रथमोपस्थितव्याप्तिनिर्वाहकानि व्या-
 सेरादौ पक्षधर्मनानिर्वाहकासंभवपरिहारस्यानंतरमेव कर्तुमुचितत्वाच्चेति तदतिमंदं ॥ असंभवनिरासस्य
 प्रथमं कर्तुं योग्यत्वे प्रथमाध्याये तदकरणेन तत्स्थितीयाध्यायसंगतत्वकरणेनैव चित्या परिहारात् लक्षण-
 दोषेषु वक्तव्येषु सति संभवे प्रथमं असंभवोद्भावनस्यैव न्यायवित्तं प्रदाय सित्वत्वेन तस्यैवास्मिन्मनिराकर-
 णप्राथम्ये गमकत्वात् व्याख्यादिलक्षणे असंभवाव्याप्तिदोषद्वयसंभावनायामसंभवोद्भासिर्वेति सामान्य-
 निरुक्तिपंचलक्षणी च तु दर्शालक्षणां तर्गतद्वितीयस्वलक्षणप्रथममिच्छलक्षणादिषु गदाधरत्वे खनेनेत-
 द्रगमकस्य तद्विदां स्वहत्वात् व्याप्तिपक्षधर्मताविषयकपराभरीव्याप्तेः प्रथममुपस्थितत्वेऽपि पक्षे हेतुज्ञाना-
 धीनव्याप्तिस्मृत्या त्वकव्याप्तिविशिष्टहेतुज्ञानाधीनविशिष्टवैशिष्ट्या हि परामर्शनिर्वाहकत्वेन हेतौ पक्षध-

र्मताया न्यासेः पूर्वमेवोपस्थित्यपेक्षणेन तन्निर्वाहकासंभवपरिहारस्यैवोक्तगमकेन कर्तुमिति चेत्याच्चेति न
 किंचिदेतत् ॥ यत्तु चंद्रिकाया मागमसि त्वसर्वज्ञत्वादिहेतुनारुद्रादिरेव जगत्कर्तृति पूर्वपक्षे स्मृत्याधिकरणे
 यौनरुक्त्यभावात् अथ स्मृत्यधिकरणे पाशुपतादि स्मृत्या पूर्वपक्षे पांचरात्रादि स्मृत्या सिद्धांतः इह तु स्मृत्यनु
 मानाभ्यां पूर्वपक्षे श्रुत्यादि नूपाशास्त्रेणासिद्धांतः अतएव तत्र सूत्रेनान्यस्मृतीति स्मृतिश्चाहुः अत्र तु शास्त्रमि
 ति चाहु इति तदसत् ॥ श्रुतिविरोधादप्रमाणतया ध्यवसितेनागमेन तत्र पुनः पूर्वपक्षाच्च स्थितेः ॥ ननु सर्व
 ज्ञासी कृपाशुपतादि स्मृतिविरोधाद्दिगुणायाः पिपीलिः कलिषिसन्निभायाः श्रुतेर्दुर्वलतया बाधेन तत्र पूर्वप
 क्षोदय इति चंद्रिकायामुक्तमेवेति चेत्सत्यमुक्तमसदुक्तमेव तत्शास्त्रारंभस्य पेदप्रामाण्योपजीवकत्वात्
 तद्विरोधेन पूर्वपक्षसिद्धांतं यंधनदूपा न्यायोत्थानस्यात्यंतमसंगतत्वात् ॥ वेदाध्ययनपूर्वकं प्रतिपादय
 मस्य वाक्यस्यायमर्थ इति यावच्छक्तिगुरुमुखादेदार्थग्रहणं नूपाश्वणानंतरं तस्य दार्ढ्ययमुक्त्यनुसंधा
 नात्मकमननदूपाशास्त्रविचारे प्रवृत्तः शिष्यः ब्रह्ममीमांसयांगत्वेनापेक्ष्य भाषा ब्रह्म तर्कं गुरुमुखात् स-
 वपि क्षयावेदप्रामाण्यमवधार्य तत्त्यागेन ब्रह्म तर्कसिद्धिमाप्राणयकवेदविरुद्धार्थे वेदापेक्षया ब्रह्म तर्कविग
 तदौर्बल्ययत्नापाशुपतादि स्मृत्यारुद्रस्य जगत्कारणत्वं कथं पूर्वपक्षयेत् योग्यां काहि पूर्वपक्षोनाम ॥ ब्रह्म
 तर्कस्य ब्रह्ममीमांसंगत्वं च प्रमाणन्यायमीमांसाक्रियते तर्कशाल्यतः मानन्यायेस्तु तस्मिन् वैर्मिमांसा मेयशो

धनमित्यनुव्याख्यानोक्तरोत्यातयमतसिध्मित्यादिकंसधित्तरंनिनूपितं दीक्षितचरणैर्मध्यसुखमर्दनादौ
 जिज्ञासाधिकरणेचंद्रिकाद्युक्तानंदतीर्थीयाधिकरणयोजनादूषणावसरेसंगृहीतमस्वाभिर्विस्तारतद्वित्तने
 हळिरल्यते ॥ यत्तुब्रह्मतर्कैवेदश्रीवागमयोः प्रामाण्याप्रामाण्यत्ववस्थायाः कृतत्वेपिकलिमलाचगुहितानाम-
 ल्यायुः प्रज्ञानारूढं ब्रह्मतर्कमधीत्यब्रह्मीमांसाध्ययनेसमर्थानामुपकृत्यैप्रवृत्तः रूपालुर्भगवान्वादरायणो
 ब्रह्मसूत्रेष्वेवप्रमेयविशेषेदुरागमालंबमासपूर्वपक्षसुल्लेख्यतनिराकरणायदुरागमाप्रमाणं सूचयामासेत्यं
 गीकारेणादोषात् अवश्यं वैतर्क्यं परेणापि अन्यथाविधिवदधीतवेदवेदांगत्वेनापाततोधिगताखिलवे-
 दार्थोऽस्मिन्जनन्यांतरेयाकाम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरंनित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनातुष्टानेननिर्ग-
 ताखिलकल्मषतयानिर्तातत्वांतो ब्रह्मेवनित्यमनित्यमन्यदिति विवेकयानिहासुत्रफलभोगविरक्तः शांतोदां-
 तः सन्यासीति श्रुतिः समाहितो गुरुपेदांतवाक्यादिदुष्टश्रद्धावान्प्रमाता ब्रह्ममीमांसायामधि कारितित्वदीर्घैरुक्तं
 तथा एतादृशस्य सकलपापशून्यस्याधिगताखिलवेदार्थस्य ब्रह्मेवनित्यमिति जानतः परिग्राजकस्य विर-
 क्तस्योक्तश्रद्धावतः शिष्यस्य सांख्ययौ ल्यविषयसनादितंत्रयो धितार्थेषु श्रवणमात्रेण दुरत्यय किं लिखसाधनेषु-
 शोकाया अव्यनुन्येषेण तन्निरासा यत्तदधिकरणानामनारंभ एव प्रसज्येतेति स्वकीयाचार्याणां रूतमनुयैतितत्
 स्वकीयचंद्रिकाग्रंथपूर्वपिरानुसंधानविधुरतया तदीयभाषानवबोधनिबंधनमस्मदीयग्रंथसिंथांततात्पर्यनिब-

बाधानवधनचतथा। हप्रमया वराष ब्रह्माणावेदातानां प्रासाण्यानादरेण शास्त्रानां प्रपूर्वपक्षयित्वा तत्प्राभा-
 ण्योपजीवकस्य शास्त्रारंभस्य जिज्ञासाधिकरणो एव चेद्विकायां समर्थितत्वेन तद्विस्तृत्य शास्त्रारंभोपजीव्य-
 वेदप्रामाण्यमनादृत्यात्र पूर्वपक्षः प्रवृत्तेस्तदनभिप्रेतत्वस्थानि स्पष्टत्वात् उक्तं च चेद्विकायां जिज्ञासाधिकरणो
 पूर्वपक्षोपपादनाय सरे सिद्धचैतन्यबोधने श्रुतेरनुवादकत्वलक्षणमप्रामाण्यं यायुक्षेपिष्ठादिवाक्यपत्सङ्क्षेपे
 दांताध्ययनं तु जपार्थमेवास्त्विति ब्रह्मकर्तृकणवेदप्रामाण्यव्यवस्थापनेपि क्लृप्तं ब्रह्मकर्तृकमपीत्यब्रह्ममीमांसाध्य-
 यनेऽसमर्थानां ब्रह्मसूत्रेणैव प्रमेयविशेषेदुरागमालंबप्राप्तपूर्वपक्षमुल्लेख्य तन्निराकरणाय दुरागमाप्रामाण्य-
 सूचनार्थं चेदेतदधिकरणाय पूर्वपक्षसिद्ध्या तत्रं यननूपन्यायप्रवृत्तिस्तदनुमता तदावेदांतानां बहुमुत्पत्त-
 यापरतंत्रं प्रज्ञानांपुंसां वैः स्वनोर्धनिश्चयायोगेन स्मृत्या तदर्थे निश्चितये सति मन्यादि स्मृतीनामनुष्ठेयार्थ-
 परत्वेन सावकाशात्कापिलस्मृतेस्तु सित्त्वार्यनिष्ठाया मोक्षसाधनसम्यक्दर्शनमधि कृत्य प्रवृत्ताया अ-
 न्यपरत्वाद्योगात् त्तिरवकाशात् पूर्वपक्षोपसंगत्तदनुसारेण वेदांता अभिनेतनकारणपरतयानेवा इति
 प्राप्ते मन्यादि स्मृतिषु पुराणादिषु च ब्रह्मकारणत्ववाक्यानां सत्त्वात्तेनागनवकाशात् पूर्वपक्षोपसंगत्त-
 दनुरोधेन चेतनकारणत्वपरतया वेदांता व्याख्याता इति स्मृत्याधिकरणीया स्मदोय संमतपूर्वपक्षसिद्ध्या
 तापं नूद्य तन्न स्मर्त्तनिश्चयविशेषेन सर्वपेक्षनादि स्मृत्यप्रामाण्यस्य पूर्वतंत्रं एवोक्तत्वेनेह स्मृतिविशेषेन

भुत्स्यस्वारस्वर्वांशानुदयादिनिर्दिष्टाः आभस्वदीप्त्योक्तपूर्वपक्षदूषणस्यन्वशिरः सिपाबाणनिक्षेपनूपता
 पत्योन्मत्तमलपितत्वापत्तेः ॥ त्वदुपदर्शितभार्गवसकलपूर्वतत्राव्ययनासमर्थस्वपूर्वपक्षिदार्शितियुक्त्या
 स्मृतिभाववत्त्वाभासंभ्योक्तपूर्वपक्षप्रवृत्तौ बाधकाभापस्यनिस्पृहत्वात् ॥ अर्चयेवेदांतानामप्राभाण्यमनाह-
 त्वैवाधीतसंगत्वाध्यायस्यराभादिमतो ब्रह्मजिज्ञासाधिकारिणाः आपाततो गृहीतपदपदार्थसंप्रत्ययापि
 कस्यचित् अस्त्यह वै चार्तुभास्ययाजिनः स्फुरंतं भवति विश्वं सत्यमेव मादिवाक्यं प्रत्युतः तथापरस्परविरु-
 धसगुणनिर्गुणवाक्यानि तथा सदेव सौम्येदमग्र्य आसीत् असदेवेदमग्र्य आसीदित्यादिवाक्यानि तथा त-
 त्वमसि द्वास्तुपर्णास्युजासत्वायावित्यादीनि भेदाभेदवाक्यानि आत्माने कर्तृकत्ववाक्यानि च प्रत्युतः प्र-
 क्षेपसदसत्यमन्यदित्यादिदूषोक्तानां विवेको शंका कलंकितपुत्रभपतिता ह शंका निवृत्तेः कस्यचित्
 ईदृशानुग्रहवशाद्विरुद्धवाक्यान्त्यन्यथाप्याख्येयानीति ह दानिश्चयात्संभवेन तं प्रतिविचारैवैव्यर्थेपि क-
 स्यचित् प्रथमसूत्राध्ययनेन सांशंकापोदितं भवतीत्यामोपदेवापूर्वकप्रथमसूत्राध्ययनेन कस्यचित् अवशि-
 ष्टैः शंका उत्तरभनिराकरिष्यंत इत्यध्यापकपचनविश्वासपूर्वकतत्तदधिकरणाध्ययनेनैव ता ह शंका नि-
 वृत्तेः स्तान्मनिरिवैकदा कुर्याद्योत्तराधिकरणसार्थक्यस्यास्योपपूर्वचार्यैर्वर्णितत्वाच्च स्वकीयाधिकरणयो-
 जनासाम्येनास्वदीयाधिकरणयोजनायां दूषणापादनमस्मदीयग्रंथाज्ञानमूलमहेतुतवा दहेषमिबं धनमे

व ॥ एवं तिष्ठंस्तु तावन् श्रुतयः विष्णवादिमत्यस्तमूलाभिः पांचरात्रादिस्मृतिभिस्संस्तव्यं तेषां नैरिहितं
 द्विकोक्तमपि घृत्ततर्कसिद्ध्या माभाष्यकवेदोपजीविता तृशास्त्रारंभस्य तद्विहाय न्यायायानुत्थानस्यानुचितं
 त्वानुद्देशं ॥ अथ श्रुतेरमाभाष्यमनर्थकत्वं पानत्रयीमिति तु पाशुपतस्मृत्यनुरोधिरुद्रादेर्जगत्कारणत्वं श्रु-
 तेरर्थद्वयं तत्र पूर्वपक्ष्यादाय इति चेन्नैवं वक्तुं शक्यं स्मृतेः श्रुतिर्नो दुर्बलत्वात् प्रबलेन दुर्बलानुसरणस्य यत्कुम्भ-
 शक्यत्वात् ॥ यत्तु स्मृत्याधिकरणियतत्वं प्रकाशिकायां पाशुपतादिस्मृतेः श्रुतितः प्राबल्यमवलंब्यैव पूर्वपक्षो-
 क्तेन पूर्वपक्ष्यादाय वर्णनं सम्यगेकथाहितं तत्र पूर्वपक्षग्रंथः न विष्णोर्जगत्कारणत्वं युक्तं तत्र प्रमाणाभावा-
 त् न च यतो वा इमानि भूतानि जायंते इत्यादि श्रुतिः प्रमाणं श्रुतेर्विष्णोर्जगत्कारणत्वप्रतिपादकत्वे पाशुपतसां-
 ख्ययोगादिस्मृतिविरोधेनामाभाष्यापातात् प्रत्यर्थतोपपत्तेः पाशुपतादिस्मृतीनां रुद्रादेर्जगत्कारणत्वप्र-
 तिपादकत्वात् न च विरोधेऽप्यत्राभाष्याभावः वस्तुविकल्पप्रसंगात् न च देशकालादिभेदेन श्रुतिस्मृत्योरविरो-
 धः स्मृतिषु रुद्रादेः सकलजगत्कर्तृत्वाभिधानात् न च वाच्यं श्रुतिविरोधेस्मृतीनामेवान्यार्थत्वमप्राभाष्यवाक्ये-
 न स्यात् विरोधे त्वनपेक्षं स्यादिति न्यायादिति प्रबलविरोधेन दुर्बलस्यान्यार्थतादेः कल्पनीयत्वात् न हि स्मृति-
 र्भ्यः श्रुतेः प्राबल्यमस्ति स्मृतीनां रुद्रकर्मलासनादिभिरसैर्विरचितानां दोषाभावाद् गुणयुक्तत्वात् रुद्रादीनां स-
 र्वसत्त्वस्य जगत्स्थितोपदेष्टृत्वस्य च सुमक्षिधत्वात् श्रुतेभ्यः पिपीलिका लिपिनिष्पापाः कर्तृगुणान्नन्यत्वात् नृकवि-

तश्चुतिविरोधेन स्मृते रथान्तरपरिकल्पनादिति तु श्रुतिमूलत्व एव भवति मूलमूलिनोः मूलस्य प्रबलत्वा-
त्तन्त्रपाशुपतादिस्मृतीनां श्रुतिमूलं कदादिमत्यस्त्यैव मूलत्वात् एवं च पूर्ववत्त्वमभाषस्य च लघुना भ-
योयदितदापि विपरीतत्वं शिष्टाकोपेययोदितमिति तदेतत्पूर्वपाशुपतसंयानराहित्योचितं ॥ तथा हि स्मृत्य-
धिकरणतत्त्वमकाशिकायां पूर्वपक्षोपपादने पाशुपतादिस्मृतेः श्रुतितः प्राचल्योक्तावपि रुद्रोजगत्त्वसिर्बद्ध-
त्वात् न च हेत्वसिद्धिः तस्य सर्वज्ञताया आगमसिद्धत्वादिति आगमसहायेन शास्त्रयोनित्वाधिकरणपूर्वप-
क्षे स्मृत्याधिकरणेनास्वयौ न रुक्त्यदोषपरिहाराय स्मृत्यधिकरणोपाशुपतादिस्मृत्या पूर्वपक्षे पांचरात्रस्मृ-
त्यासिद्धांतः इह तु स्मृत्यनुमानाभ्यां पूर्वपक्षे श्रुत्यादिनूपाशाख्येण सिद्धांत इति चेन्न द्विकोक्तं न सध्यं कथं न-
र्कसिद्ध्याधिकबलश्रुतिविरोधेनाभ्याणतयाध्यवसितेनागमेन तत्र पुनः पूर्वपक्षानुस्थितेरितित्वदीयोक्तं
दूषणयंतं प्रति समीचीनशुक्त्यादिकमप्रदर्शयत्वदीयतत्त्वमकाशिकोक्तिप्रदर्शनिभात्रेण निरस्तितुमशक्य-
त्वात् बाधे दृढेन्यसाम्यात् किं दृढेन्यदपि बाध्यतामिति खंडनोक्तीत्यातस्या अपि दूष्यत्वात् त्वत्पूर्वपक्षि-
णा श्रुतेः अमृतकसिद्धस्य पाशुपतादिस्मृत्यपेक्षया अपि कबलवत्त्वस्य त्यागेन पूर्वपक्षमिदं तु मशक्यत्वादित्य-
स्या सकृदावेदितत्वात् ॥ अथोपबृंहणानुसारेण श्रुते रथवर्णनोचितत्वात् पाशुपतादिस्मृतीनामुपबृंहणद्व-
यत्वात्तदनुरोधेन श्रुत्यर्थवर्णनमेव युक्तमिति पूर्वपक्ष्यादाय इति चेदत्र तद्विस्मरणेन सिद्धांतकरणायो-

गात् अथ स मीचीन पांच रात्रादि स्मृत्यात्मकोपबृंहणोर्विष्णवैकनिष्ठकारणत्वनिर्णयात्तद्दिशेन पाशुप
तादि स्मृत्यत्रामाण्यमुक्तासि ध्वांस्तदिति चेत्तद्दिस्मृत्यनुनः स्मृत्यधिकरणे पाशुपतादि स्मृत्यत्र पष्टं भेन रुद्रा
देर्जगत्कारणत्वपूर्वपक्षोत्थानस्यानुचितत्वात् ॥ यन्नु अस्मिन्नधिकरणे स्मृत्यधिकरणे च पूर्वपक्षिणः उपबृं-
हणानुसारेण श्रुतेरर्थवर्णनस्य सिद्ध्यांते पिपांचरात्रादि स्मृत्युपबृंहणेन निर्णयस्य चास्मदीयानभिमेन तवा
तदाक्षेपदूषणादिकं छलनिगृहीतमिति तदसत् अस्मिन्नधिकरणे आगमसहकृतसर्वज्ञत्वहेतु कानुमाने
न रुद्रादेर्जगत्कर्तृत्वास्तु क्षणानि व्याप्तिपूर्वपक्षे अस्य स्मृत्यधिकरणेन पौनरुक्त्यदोषपरिहाराय पूर्वोक्तं च
द्विकोक्तौ स्मृतेः श्रुतिनो दुर्बलत्वात् प्रथमानुसारेण दुर्बलस्य नेयतायाः सर्पसिद्ध्यादिस्तु कदूषणपरिहारायोक्त
तदस्त्वाक्षेपतदूषणाभ्यामुक्तदूषणस्थिरीकरणे छलनिग्रहामसक्तेरुक्ताक्षेपे च द्विकोक्त्यामुक्तमित्यनुक्तेश्च
॥ किंचागमोक्तसर्वज्ञत्वहेतु कानुमानेन रुद्रादेर्जगत्कारणत्वपूर्वपक्षोऽसंगतएवागमेनैव रुद्रादेर्जगत्का
रणत्वस्य पूर्वपक्षयितुं शक्यते नानुमानस्याजागलस्तनीयत्वापत्तेः कथंचित्तत्त्वमर्थनेपिनारायणादेव
सर्वाणि भूतानि समुत्पद्यंत इति नारायणपदयदित सावधारणमत्यस्तश्रुतिवाक्येनौ दुर्बरास्य विवृयितव्ये
तिसर्ववैवर्हणबोधकस्मृत्यनुमितश्च त्सुक्तसर्ववैवर्हणानुष्ठानस्यौ दुर्बरे स्मृत्वोद्गायेदिति यत्पक्षश्चुत्वा बाध-
स्येव निरुक्तानुमानस्य बाधौ चित्वाच्चेत्कश्चुति विरोधं रुद्रादेर्जगत्कर्तृत्वविषये नुमानाप्रवृत्तेर्न तदवष्टं भेनो-

कः पूर्वपक्षोददः ॥ यत्तु स्वन्मतेनैव चात्रास्ति किं नैव निश्च्युतिरित्येजगत् निष्कालेपि मते निष्कालेऽवयवस्य दिव्य
 दानुमानानामिव अशयं दुदृष्टः स्वदेज्येतिरिति श्रुतिरिति सत्यं साक्षनः स्वमफादात्वे अनुवृत्तिः स्वप्रकाशाभरुह
 तित्वादि स्याद्यनुमानानामिव अशयं दुदृष्टः स्वदेज्येतिरिति श्रुतिरिति सत्यं साक्षनः स्वमफादात्वे अनुवृत्तिः स्वप्रकाशाभरुह
 छितमर्थ्ये बुभुत्संतेतर्करसिकादिति वाच्यं स्वसूक्ष्मेभ्यः प्रमाणैराप्रमिनेर्भेनुमानं न प्रवर्तत इति त्वयावक्तुम-
 शक्यत्वात् त्वत्प्रमाणान्तरप्रमिनेर्भेनुमानं निषेधो जनं दध्यर्ह्यदूषप्रयोजनसंस्थादिति ॥ तदस्वदीपसि सत्या-
 नादापारिचयनिबं धनं ॥ यत्तः प्राबल्यभागमस्यैव जात्यातेषु भिन्नसूतमिति भन्नुसूतौ प्रत्यक्षा नुमानागभेद्यौ
 गमस्यागमत्वेनैव प्राबल्योक्तैः प्रबलप्रमाणनिष्ठितेर्भेनुमानं न प्रवर्तते आगमार्थनिश्चयेन सिद्धिपूर्णेण न त्व-
 तिवंधात् अनुपयोगाच्च ॥ न चैवं प्रत्यक्षफलितप्रप्यर्थमनुमानेन बुभुत्संतेतर्करसिकादिति वाच्यं स्वतिदपनीषि
 रोपः शास्त्रः तदवयवदृश्यते व्योम एवो तो दध्यर्थाडिव न तलं विद्यते व्योमि न एवो तो दुतादागः तस्मात्प्रप्यक्ष
 दृष्टेपि दुक्तवर्थपरशिक्षितुं परीक्ष्य ज्ञापयन् धर्तृन् न धर्मात्परिदीपत इति साक्षिमकरणे नारदसूत्रे प्रत्यक्षस्य स्व
 मप्रमासाधारणतया अपरक्षितप्रमाणपक्षत्वेन प्रत्यक्षदृष्ट्यापि प्रत्यक्षमविरगस्य प्रमाणोपदेष्टादिभिः परी
 क्षणीयत्वप्रतिपारने नानिश्चितमाभाष्य कप्रत्यक्षदृष्ट्यर्थपरिक्षार्यसिवाधिविषयानुमानमपुन्येयं स्वतु कत्वात् ॥
 ननु तर्हि नेह नानास्तीत्यादि श्रुतिरिति सिद्धेजगन्मिथ्यात्वे कथं तव मते नुमानानां प्रवृत्तिरिति शंक्यं जगदिदं हि हे-

ब्रह्मणि जगत्कालावच्छिन्नवृत्तिकाभावाप्रतियोगित्वदूषेप्रतिपन्नोपाधौत्रैकादिकनिषेधमन्नियोगित्वं चाभि-
 ध्यात्वमित्यस्य दीर्घैरुक्तमिध्यात्वोत्पत्त्येकेनेहानास्ति किंचनेति श्रुत्यर्थे ब्रह्मणि नानात्वं अपतारय तारिरुतमे
 दादिकं नास्तीत्यर्थे परिकल्प्य विषयद्वयानं प्रति तादृशश्रुतेरुक्तदूषमिध्यात्वमेवार्थ इत्यनुमानसंवादेन ग्राहयि-
 तुं मिध्यात्वानुमानानां ॥ अत्रायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेरर्थोत्तरपरिकल्प्यात्मनः स्वमकासात्पदपूर्वतदर्थे
 विषयद्वयानं प्रत्यात्मनः स्वप्रकाशत्वदूषं तदर्थमनुमानेन ग्राहयितुं स्वप्रकाशत्वानुमानानां मवृत्तिरिति ब्रह्मा-
 नेदाद्यैरद्वैतसिद्धिरित्याया मुक्तत्वेन श्रुतिप्रमिते र्थेनुमानमवृत्तेरस्मदनुमतत्वाभावात् ॥ तर्करासिकानां
 तथाविधे र्थेसिद्धिरिति प्रमाणाधीनानुमानमवृत्तावपि रुद्रेप्रबलागममिति जगत्कारणत्वातिव्याप्तिपूर्वपक्षेणे
 वजन्यादिसूत्रोक्तब्रह्मलक्षणस्तेष्वसिद्धैरनुमानव्यसनितया सिद्धाविषाधीनानुमानस्याहार्यज्ञानस्येव विषय
 दाढ्याप्रयोजकतया चाजागलस्तनीयतायादुर्ध्वरत्वात् ॥ अतएव न हि करिणि दृष्टेचित्कारेण तमनुमिम-
 ते अनुमानात्तरद्विवाचस्पतिर्नैवाकं ॥ यदपि अस्मिन्नाधिकरणे अनुमानेनान्येषामपि कारणत्वमिति पूर्वप-
 क्षय्यानुमानस्य श्रुतिबाधकादिकमुद्भावाद्यनुमानागम्यत्वं जगत्कारणस्येति सिद्धांत्यते तदुक्तं चंद्रिकायां-
 सिद्धांते अनुमानेन श्रुतिबाधादेः शाशादीनां च विषाणि तादौ च कर्तुं शक्यत्वादिति तथा च सिद्धांतदोषमुद्भा-
 व्यपूर्वपक्षासंभववर्णनमज्ञानमूलमन्यथाभवत्येव स र्वाधिकरणेषु सिद्धांतदोषमुद्भाव्यपूर्वपक्षनिरासेन

भीमां सोच्छेदापत्तिरिति तदव्यसदाग्रहमूलमेव ॥ द्वास्त्रस्य योनिः कारणं तत्वात् द्वास्त्रयोनिः प्रमाणमस्य
 तत् द्वास्त्रयोनिः तत्त्वादिति बाधार्थे अनुमानस्य श्रुति बाधादेः कथमप्यप्रतीतेस्तस्य सिद्धांतपुक्तित्वासिद्धेश्च
 द्विकाद्युक्तं तु त्वद्गीत्या पूर्वपक्षा संभवं दंतं प्रतिनोपन्यासाहं च क्षुरादिव यद्वा कं रसंगं धादिव लुपु अनुभा
 पितथाद्वा क्ता धर्मस्तदिव लुपु दत्तित्वदीयचंद्रिकादिषु जगत्कारणस्य द्वास्त्रैकसमधिगम्यत्वं सैव सिद्धं
 तपुक्तित्वां केश्वश्रुति बाधादेरित्यस्योपनिषदत्वश्रुति बाधादेरित्येवार्थ इति वक्तव्यत्वात् चंद्रिकायामेव म-
 हाकल्पत्वमित्याद्यनुमानेषु श्रुति बाधादेरित्युक्तत्वेन च तादृशकर्तृभेदानुमानेष्वेव श्रुति बाधोभ्यापनस्य तद-
 भिप्रेतत्वेन सर्पज्ञत्वहेतुके रुद्रादेः कर्तृत्वानुमाने श्रुति बाधस्य सिद्धांतपुक्तित्वानभिप्रेतत्वाच्च ॥ शुक्लं चैतत्त्वा
 रायणादेव सर्वाणि भूतानि समुत्पद्यंत इति प्रत्यक्षनारायणपदघटितसावधारणश्रुतेर्यथा कथंचित्त्वाभि-
 मतार्थवर्णनमंतरा तद्वापेनानुमानेन रुद्रादेः कारणत्वपूर्वपक्षस्य भीमांसा संभवापविरुद्धत्वस्य तद्विशो-
 स्पष्टत्वात् तादृशश्रुतेर्णत्वानुपपत्त्या तत्पूर्वपक्षिणा योगादिनान्यार्थत्वस्य वक्तुमशक्यत्वादित्यस्य पूर्व-
 मेवावेदितत्वात् ॥ नानाकर्तृकानुमानेष्वपि श्रुति बाधादेः सिद्धांतपुक्तित्वं यथानसंभवतितथा तदनुमाना
 ग्रहं मेन पूर्वपक्षनिराकरणप्रसंगे अग्रेव द्वायमः ॥ भवन्मते इत्यादिकंचाल्यंतमसदेवनहिमन्मते सिद्धांतपु-
 क्तिर्बोधकश्रुत्यादेः पूर्वपक्षसमये पूर्वपक्षमिति मतार्थकत्ववर्णनमंतरा काव्यधिकरणे पूर्वपक्षप्रवृत्तिरस्ती-

त्वस्मादीयग्रंथदर्शिनोऽस्य ह मेवोदाहरणार्थं किंचिदुच्यते आकाशास्तस्मिन्नादित्यधिकरणनिर्णयवाक्यभू-
 ताकाशापूर्वपक्षे अभ्यस्तपूर्वपठिताकाशश्रुत्यनुरोधात् सर्वानित्यत्र सर्वशब्दस्य बाध्यादिसर्व-
 भूतपरत्वं पूर्वपक्षिणावर्णितं अतस्तत्पदे शादित्यधिकरणे जीवपूर्वपक्षे निर्णयवाक्योक्तसर्वपक्षो-
 दितत्यस्य न ह वै देवान्पापंगच्छतीति श्रुत्यंतयनुसारेण जीवगतत्वं पूर्वपक्षिणोपपादितं एवं सर्वत्र द्रष्ट-
 व्यं ॥ किंचात्र पूर्वभूत्रोक्तकृत्स्नजगज्जन्मादिकारणत्वदूषणस्य रुद्रादावपित्व्यासिंशं काकिंया-
 कारणत्वमात्रस्य वानार्थः कारणवाक्यांतर्गतनारायणमहोपनिषदादिवाक्यबोधितविधिरुद्रपुरःसरस-
 कलजगत्कारणत्वस्य विधिरुद्रादिगतत्वशंका नुदयात् ॥ नहितीयः स्वयमेव किंचित्कारणत्वस्यास्य-
 दादिसाधारणस्य रुद्रादिनिष्ठत्वेऽपि पूर्वभूत्रोक्तविधिरुद्रपुरःसरसकलजगत्कारणत्वलक्षणस्यातिव्या-
 स्यभावात् ॥ एतेन कालमेवेन विष्णोः रुद्रादेश्वकारणत्वे विरोधाभापमाश्रित्य शिवादेश्विष्णोभ्यनारायण-
 त्वमिति पूर्वपक्षोपनिस्तः ॥ यत्तु तद्विजिज्ञास्य स्वतत्त्वमहेति जिज्ञासासिंशं वाक्यत्वं बहुपदस्य विष्णुपरत्वे साध-
 कतयोपन्यस्तस्य यतो वा इमानि भूतानि जायंते इति वाक्यशेषस्य त्वारस्यानुरोधेनैव मानि भूतानीति निर्दिष्ट-
 प्रसिद्धसकलभूतकारणत्वमपि लक्षणमभिमेतं एव भाष्यतः आकाशः समूत आकाशाद्वाशुरिति श्रुतिम-
 मितं मज्जाकाशात् भूतकारणत्वमपि तच्च रुद्रादावपित्व्यासमिति सम्यगेव एतेन नारायणोपनिषदा

दिमतिपन्नाविधिरुद्रपुरः सरसकलजगत्कारणत्वलक्षणस्यातिव्याप्त्यभावात्कथमेतदिति निरस्ते ॥ ता
 दृशलक्षणस्यातिव्याप्त्यकथनात्तदोभेमायेणेव सर्वजगज्जन्मादिकर्तृत्वलक्षणंचेदसंभवः कतिपयक
 र्तृत्वं चेदतिव्याप्तिरिति चेद्विकारामुक्तमिति तदपि पूर्वापरस्वकीयान्वार्यमुंथाविचारमूलं तथा हि प्रसिद्ध
 सकलभूतकारणत्वं लक्षणमित्यस्य कोट्यः दर्शनान्नप्रत्यक्षजाप्रसिद्धप्रदं कुरादिकारणत्वमिति वा प्रत्य
 क्षानुमानागभादिसिद्धातीतानागतसरलभूतकारणत्वमिति वानाद्यः तादृशलक्षणस्वजन्माधिकरणमि
 मेतत्वे तेन गुणपूर्त्यलाभात् जिज्ञासाकारणीभूतगुणपूर्तिमसिद्धये जीवादिभेदकं विष्णोर्जगत्कर्तृत्वमु
 च्यते इति त्वदोयप्रतिज्ञाविरोधापत्तेः स्वयोग्यमसिद्धकतिपयभूतकर्तृत्वस्य जीवेन गुणपत्यभावेन तदनु
 पपत्याजन्माधिकरणे जीवे ब्रह्मशब्दोद्दिवाधेन विष्णुरेव जिज्ञास्य ब्रह्मेति सिद्ध्या तत्करणानुपपत्तेः श्रुति
 ज्ञास्ये विष्णौ गुणपूर्ति लाभापजीवे ब्रह्मशब्दोद्दिवाधेन सिद्ध्या तत्करणाय च जन्मादिसूत्रे सकलकारणवाक्य
 मतिपन्नातीतानागतविधिरुद्रपुरः सरसकलजगत्कर्तृत्वलक्षणस्यैव जन्मादिसूत्रेभिमेततायास्त्वयापत्ते
 व्यतयातस्य च रुद्रसंभवात् तत्रातिव्याप्तिपूर्वपक्षासंभवस्य दुर्वारत्वात् ॥ उक्तंच चंद्रिकायां जन्माधिकरण
 सिद्धांते इदमाचीति सर्वानाम्भ्यसंकोचकाभावादिति विचारविधायकानावाक्यपरामर्शेन त्कां देसूत्रक
 तेपजन्माद्यहकर्तृत्वस्य लक्षणत्वेनोक्तत्वात् अत्रापि तस्यैवोक्तत्वादिति च ॥ तथा च विचारविधायकानावा

क्यपपीलोचनयाजन्माद्यहकतृत्वस्यैवतथाविधवाक्यपर्यालोचनयाविधिरुद्रपुरःसरसकलातीतानाग
 तजगत्कर्तृत्वस्यैवलक्षणत्वौचित्यादर्धजरतीयस्यान्यादत्वातद्व्यन्यथागुणपूर्यसिध्यापत्तेः ॥ प्रसित्यसक
 लभूतकर्तृत्वलक्षणमपिजन्याधिकरणाभिप्रेतमित्युक्तिरसंगतैव ॥ किंचइदं सर्पमसृजतयदिदंकिंचेति
 प्रत्यक्षादिसिद्धातीतानागतसकलजगत्कारणत्वस्यैवश्रुतिश्रुतिपादनात्तदनुसारेणश्रुतिसमानार्थ
 कसूत्रेणास्येत्यनेनप्रत्यक्षादिसिद्धातीतानागतसकलजगत्परमशस्यैवयुक्तत्वात्सूत्रेणप्रसित्यकति
 पयभूतकारणत्वमपिलक्षणात्वेनविवक्षितमित्यस्यवक्तुमनुचितत्वात् ॥ किंचयतोवेत्यादिवाक्येपच्छब्दो
 पनिर्बन्धादनुवादत्वंतावत्यनीयमेतन्नपुरोवादापेक्षायांविनिर्गमकाभावात्कारणवाक्यसामान्यमेवपुरो
 वादइदतिवक्तव्यं तथाचतदनुरोधेनेभानीत्यनेनसकलकारणधाक्यबोधितविधिरुद्रपुरस्सरसकलभूताना
 मेवग्रहणौचित्यात्इदानीतिसर्वानाम्भश्चसंकोचकाभावादितिचंद्रिकायांतथैवोक्तत्वाच्चविधिरुद्रपुरःसर
 सकलजगत्कारणत्वस्यैवलक्षणत्वेनजगन्नादि सूत्राभिमनतयानतस्यलक्षणस्यरुद्रकथमप्यतिप्यासिः
 संभवति ॥ यतोवेत्यादिवाक्यस्याल्लान्माकाशासंभूतइतिश्रुतिप्रतिपादितानाकाशादिपंचभूतसृष्ट्यनुवादक
 त्वेपितद्वाक्यस्याद्वैतिरीत्यासत्यंज्ञानयनंतं ब्रह्मेतिश्लोकांतर्गतानंतपदोपाननिविधपरिच्छेदशून्यत्वमति
 पादकतयातत्त्वमतीत्यानंतपदोपात्तगुणधूर्तिप्रतिपादकतयाचातीतानागतसकलविषदादिकारणब्रह्म

प्रतिभादकत्वावश्यकनयापत्तेरेत्यादिवाक्यस्यापि वा ह्यपुरोपादत्तत्वादितात्पर्यात्तत्त्वात्कारण
 प्रतिपादनपरत्वस्यैववाच्यत्वात्त्वसृज्यजनगत्कारणत्वोरप्येति शब्देनैवापि निर्विकल्पिकोक्तमूतकार्येद्रा
 दिदेहोपादानमूतभूतकारणत्वस्यरुद्रादावभावाच्चनवत्तुदाणस्यरुद्रेतिव्याप्तिःसंभवति॥एतेनात्वनआका
 शः संभूतआकाशाद्वायुरिति श्रुतिप्रतिपन्नआकाशादिभूतकारणत्वमपिलक्षणपूर्वभूयोक्तंतच्चरुद्राशयति
 व्याप्तमित्यपिनिरस्तंयुतदभिप्रायेणैवेत्यादिकंत्वदपिचंद्रिकोक्तमपृक्तमिति वदंतं प्रतिभापय्या स्वाहं॥य
 दपि स्मृत्यधिकरणेनास्योक्तपौनरुक्त्यपरिहाराययद्वाविज्योःरन्येपांचकारणत्वमिति सभुच्चयेनलक्षणाति
 व्यास्यापूर्वपक्षेविज्योरेवेत्ययधारणेनसित्यातःस्मृत्यपि कर्तृणोविज्योःकारणत्वंनेत्यसंभवेनपूर्वपक्षेव्यस्ते
 तिसित्यांतः॥अतएवदीकायामत्रविज्योरेषान्यस्याव्यस्तिनपेति संदेहःतत्रतुयुक्तंनपेत्येवसंदेहःयद्यप्या
 ग्रमप्रामाण्यवादिनाइहाप्यसंभवोपकुमुचितःतथापि यद्व्यभाषणश्रुतैःस्वतःप्रापार्यंविज्युपरत्येसमबलना
 चोपेत्सकालादिभेदेनाधिकरुद्धंयोरपि कर्तृत्वंश्रुत्यादौत्विदंसर्वमसृजनेति कारणत्वोक्तिस्तन्तत्कालसृज्या
 मिमायासर्वस्वमृत्पुत्रयोग्यत्वाभिप्रायेतिचंद्रिकोक्तंतदप्यसत्॥नारायणमहोपनिषदादिप्रतिपन्नस्यविधि
 रुद्रपुत्रःसरजगतकारणत्वलक्षणस्यरुद्रादि साधारण्येनातिव्याप्तिपूर्वपक्षस्तुदयात्श्रुत्याश्रुतिसंकोचेपि
 स्मृत्याश्रुतिसंकोचाभोगात्तत्तदुत्तरकालोत्पत्तिफलमात्राभिप्रायेणवर्तमानसाधीष्येत्यनेनागाभिन्यपि

इदं सर्वमसृजतेति निर्देशाविरोधात् ॥ असंभवपूर्वपक्षस्य प्रथममेव निरसितुं युक्तत्वात् संदेहप्रकारमेव
 मात्रेणाधिकरणभेदो नोचित्यस्योक्तत्वादेकमेवाद्वितीयं एकोहैवैनासायण आसीन्नब्रह्मज्ञान इत्येकत्वा
 वधारणादिविरोधाच्चेति पूर्वमेवोक्तत्वात् यत्तु एकोन्यार्थे अभ्याने च प्रथमे केवले तथा साधारणे समानेत्ये संख्या
 यांच भयुज्यत इति कोशात् एकमेवेत्यत्रैकशब्दस्य साधारणसमानार्थकत्वस्य पूर्वपक्षिणोक्तिमेतत्त्वेन न त
 द्विरोध इति तन्मदं तथापि न ब्रह्मज्ञान इत्यस्य विरोधापरिहारात् ॥ किंच श्रुत्यागमयोस्तु ल्यबलतायां
 सर्वज्ञपशुपतिप्रणीतत्वादन्यन्नभयोजकं तथा च तस्य सार्वज्ञ्यकृतिवत्प्रणीततया तु ल्यबलत्वसिद्धिः
 तु ल्यबलत्वे सति तस्य सर्वज्ञत्वसिद्धिरन्यथाविष्णुसर्वज्ञतावोधकत्वं स्यावाधादन्योन्याश्रयः ॥ यन्पशु
 पतैः सर्वज्ञत्वस्यागमविना भद्राजनपरिशुद्धीतत्वेनैति ह्येनैव वायः सर्वज्ञः स सर्ववित् इति श्रुत्या पातादृक्त
 पूर्वपक्षिणां गीकृतत्वाद्वा नान्योन्याश्रयः उक्तं च तत्त्वप्रकाशिकायां रुद्रादीनां सर्वज्ञत्वस्य जगत्स्थितोपदेष्टृत्व
 स्य च सुप्रसिद्धत्वादिति ॥ कुरुगानुरेताः सर्वज्ञ इति कोशात् सर्वज्ञशब्दत्वादन्यथा सर्वविदित्यने
 नपौनरुक्त्यापत्तेर्येति तदसत् उक्तमसिद्ध्यादेरव्यागममूलत्वान्न हि मूलसंभवेऽथ मूलप्रसिद्ध्यादिकल्प
 नं युक्तं यः सर्वज्ञः स सर्ववित् तस्य ज्ञानमयं तपः तस्मादेतत्प्रब्रह्मनाम रूपमन्त्रं च ज्ञायत इति श्रुतेः कार्यप्रब्र
 हिरण्यगर्भादिसकलनामदूपात्मकजगत्कारणमिति पादकतया तत्कारणं रुद्र इति विशिष्यामिति पादना

तत्तथा रुद्रस्य सर्वज्ञत्वासि त्थेः रुद्रो जगत्कर्ता सर्वज्ञत्वादित्यनुमाने बुद्धेर्व्यभिचारं धारयता त्वयैव नामावर्ति-
गानुशासनं नूतनं प्रकोशस्य संज्ञासंज्ञिभावसंबंधप्रसापकस्य न बुद्ध्यादेः सर्वज्ञत्वत्वापकत्वं अन्यथा को दोषो न याजि-
कर्णादिकं वृक्षेऽपि सित्येदित्युक्तत्वात् तत्तद्विस्तृत्य ह शानुरेताः सर्वज्ञ इति को दोषो न रुद्रे सर्वज्ञत्वाद् ह्यस्य छद्मत्वेऽपि
तेन श्रुत्या गमयितुं ल्यबलता प्रयोजकसर्वज्ञतायां पूर्वपक्ष्यभिमतत्वात् पपादनस्य वक्तुमशक्यत्वात् त्वयः सर्वज्ञः
स सर्वविदित्यत्र ह्यभ्यापदाभ्यां सामान्यकारेण विदोषाकारेण च ज्ञानघोरभिधानेन पौनरुक्त्या पादना यौगाच्च
॥ तुल्यबलतायां प्रयोजकमस्तु वा भावेत्यभो दासीनेन कृत्यचिंता न्यायेन पूर्वपक्षप्रवृत्तिरित्यपि अस्माद्रात्मा म-
कारांतरेण पूर्वपक्षोपपादनसंभवात् सत्यां गताय नुचितं अपि च कारणवाक्यानामत्र कालेनैव न पुरोवा दत्वात्
तत्र च रुद्रादेः कार्यत्वकर्मवशित्वप्रवणत्वात् तत्तत्प्रकारेण त्वाभावप्रतिपत्तौ तस्य कथं रुद्रादि साधारण्यशंका
॥ यं तु पत्न्युरसामंजस्यादित्यधिकरणसिद्ध्यर्थोपन्यासेन दुरागभावेद्यत्वप्रतिपादनमर्थान्नैतदधिकरणो-
क्तपूर्वपक्षानौचित्यकथनमनुचितमन्यथाभवत्यतेपीक्षत्वाधिकरणपूर्वपक्षस्यानुमानिकमत्येकेषां ज्योति-
रुपक्रमान्न संख्योपसंग्रहादित्याद्यधिकरणसिद्ध्या तसिद्ध्यर्थोपन्यासेन नौचित्यस्य वक्तुं शक्यत्वेन तदपि
करणानुत्थानप्रसंग इति तदस्मदीयग्रंथाज्ञानमूलकस्त्वमिति परिपाकमात्रं तथा ह्यस्मत्तयं येषु ईक्षत्वाधिकर-
णेन न्यादिसूत्रोक्तं मम लक्षणत्वेनाभिमतं जगज्ज्ञानादिकं प्रधानेऽपि संघटयितुं शक्यमतो नु

मानसि त्वसाययप्रधानपरत्वमेवपेदातानामस्तुनस्वतौकिकनिरवयवबन्धपरत्वमिति सद्धियामालंब्य
 लक्षणासंभवाकायामशङ्कत्वेनप्रधानेशुनित्वारस्यनिराकरणेनसाशंकापरितृतातदुपोब्धलनायव्यस
 र्वासंश्रुतीनामभ्रणगति सामान्यप्रतिज्ञायानंदमयोभ्यासादित्यारम्यपत्यादिशङ्कस्पृहत्यंतैः सूक्ष्मस्तत्श्रु-
 तिपर्यालोचनयागति सामान्यमैवशांकाविशेषनिराकरणपूर्वकं व्यवस्थापितं तथाद्याकरेष्टकं अस्मिंश्चा-
 धिकरणे सांख्यपक्षः सद्धियामालंब्यमवृत्तोनिराक्रियते अन्येषां तु पक्षाणां तदुपन्यस्तयाव्ययुक्त्योराभासता
 प्रतिपादनपूर्वकं निराकरणं एतेन सर्वथाख्याता इत्यादिषु प्रविष्यति सांख्यस्यापिश्रुत्यंत रायष्ट्रमेन युक्त्यंत
 रायष्ट्रमेन च निराकरणमुत्तरत्र भविष्यतीति ॥ आनुगागिकमध्यमेकैवांज्योतिरुपक्रमात् न संख्योपसंयद्वादि
 त्याद्यधिकरणेषु प्रत्यधानस्याशङ्क्योक्त्या क्वचिदपि वैदेकारणत्वेन तन्वमतिपाद्यत इत्युक्तं तदसित्यं क्मटके
 महतः परमव्यक्तमित्यव्यक्तशङ्कन अजामेकं लोहितं सुक्ष्मरूपा मिति यंत्रे अजाशङ्कन च कारणत्वेन प्रधान
 स्वमतिपादनात् तथाप्यस्मिन् पूर्वपंचपंचजभा आकाशध्वमतिष्ठितः इति यंत्रे पंचपंचजनादनि पंच संख्या विषया-
 अपरा पंच संख्या श्रूयते पंच शङ्क द्रव दर्शनात् एते पंच पंचकांश्च विंशतिः संपद्यन्ते तथा पंच विंशति संख्यया पांचतस्रो
 ख्येया आकांक्ष्यं ते तांस्तेष्वेतत्पानि सांख्यैः संख्यायंते न चाभ्युदयमसि त्वया पंच विंशति संख्यया ते वां स्मृति मसि स्थानां
 पंच विंशति तत्त्वानामुपसंयद्वा त्श्रुति मति पाद्यत्वमेव प्रधानादीनामित्याक्षिप्य समाधीयते तथा चानुयानिक म

प्येकेषामित्याद्यधिकरणशित्थस्य प्रधाने अथ कजाजपंचपञ्जनादिदृष्टमिति पाद्यस्योपन्यासेनेक्षत्यधिकरणणी
यस्य सद्धिद्यागतजगत्कारणेषां च कसदादिदृष्टवान्यत्वेन प्रधानमेव जगत्कारणं न ब्रह्मेति पूर्वपक्षस्य निरुद्धा
योगात् तन्निरास्तापतदधिकरणोत्थानस्यावश्यकत्वात् प्रत्युरसां मञ्जस्यादित्यधिकरणसि स्थाय्यस्य रुद्रादेः
कार्यत्वादेः दुरागमायेद्यत्त्वमिति पादनप्रधानक्राधिकरणप्रमेयत्वाभावेन तेनास्य पौनरुक्त्याभावेपि कारण
वाक्यमतिपन्नकार्यत्वोपन्यासेन सकलकारणवाक्यमतिपन्नविधिरुद्रपुरःसरजगत्कारणत्वलक्षणस्य
रुद्रेतिव्याप्तिपूर्वपक्षानौचित्योच्चापनस्य सुकन्यात्पुत्रोपादयां स्येपुरुद्रादेः कार्यत्वमवर्णनं नहि निंदा-
न्यायेन विष्णोः कारणत्वाविधिपरिभित्तियद्वत्वादिनोक्तस्य समुच्चयेन लक्षणस्यातिव्याप्तिरिति पूर्वपक्षस्या
शयः तथाचौक्तंचंद्रिकायां श्रुतौ शिवस्यागमे च विष्णोः कारणतानिषेधस्तु यद्योदित होमनिंदा नुदित होमादित्सु
तिपरा तथा विष्णवादेः कारणताविधिपरइति भासे प्रमाणत्वेनांगीकृतश्रुतिपरिगृहीतपात्रव्यस्तुरित्यादि
भाष्योदाहृतया स्मृत्यादुरागभाषाभाष्यमिति सिद्धांत इति तत्र कारणतानिषेध इत्सु पल्लक्षणं श्रुतौ एक एव
नारायण आसीत् न ब्रम्हाने शान इति रुद्रादेः कारणत्वनिषेधस्येव नारायणाद्ब्रह्मो जायत इति कार्यत्वस्यापि प्र-
तिपादनात् तस्याप्युक्तन्यायेन विष्णोः कारणत्वविधिपरत्वस्यैव प्रकृत्यत्वादिति चंद्रिका शायवर्णनमप्यसत्त्वं
तथा सति बाधं तरिक्षादेरपि कार्यत्वमवर्णनस्य तथात्वमसंगेनोक्तमूतादिकारणत्वलक्षणस्यासंभवप्रसंगा

तत्कल्पकानुपलंभस्य तु त्यत्वात्कारणत्वादिभ्यवर्णतत्कल्पकमिति चेत्वापुश्यांतरिक्षं चेत्तदमृतमित्यमृतं
 त्वभ्यवर्णस्य तत्रापि कल्पकस्य सत्वात् अमृतत्वात् त्वं त्वं वा व्यंतरिक्षादेश्चिरकालापस्थापित्वाभिप्रायं चेत्कारणत्व
 श्रवणमप्यवांतरकिंचित्कारणत्वविषयं किं नान्यथासित्थं अत्र प्रत्यक्षविरोधस्यैवं तत्र श्रुत्यागमविरोध-
 स्य सत्वाच्च ॥ उक्तपूर्वपक्षे अगस्त्यः सामाद्यर्वाभ्यभारतं पंचरात्रं मूलराभाषां चैव शास्त्रमित्यभिधीय
 त इति भाष्योदाहृतश्रुतिपरिगृहीतस्मृत्यादुरागभाषाभाष्येनात्र सित्थांत इत्यपि चंद्रिकोक्तं न साधु ॥ अ
 त्यक्षपचनेन सित्थांतन्यायेन पूर्वपक्षोत्थानां संभवात् न हि प्रत्यक्षपचनविरोधे युक्तयः संभवन्ति यस्तु भवन्म
 ते अनुकृते स्तस्य चेत्यधिकरणेन तत्भासयते सूर्योपदादित्यगतं तेज इति प्रत्यक्षपचनविरुद्धस्य न त
 न्न सूर्योत्पत्तिन चंद्रा एकमित्यादिश्रुते स्तेजोधातुपरत्वपूर्वपक्षस्यैव तत्पाथात्वनो वै सहस्राणि बहूनि भ
 रतर्षभो गी कुर्वन्त्वं बलं भाष्यै तैश्च सर्वैर्मही चरोदिति प्रत्यक्षपचनविरुद्धस्यैव ताधिकरणे बहूशुपा
 गोपुसुगपदेकस्य स्वहूयसंनिधानानुपपत्तिपूर्वपक्षस्यैव च प्रत्यक्षपचनविरुद्धस्याप्यज्ञानेनात्र त्यपूर्वप
 क्षस्य संभव इति तदप्यस्य दीपयंथतात्पर्यानि वबोधनिबंधं स्वबुद्धिपरिपाकमात्रमेव न ह्यसत्त्वैष अनुकृते
 स्तस्य चेत्यधिकरणेन तज्भासयते यदादित्यगतं तेज इति प्रत्यक्षपचनाज्ञानेन तत्र सूर्योभातीत्यादिश्रु
 ते स्तेजोधातुपरत्वमिति पूर्वपक्षः किं नु न तत् भासयत इति स्मार्तगिजयस्य भातीति मय लभ्युति पलाब्धय

पंगीकृत्यैवतयादिज्ञाधातूक्तार्थद्वयभाषातूक्तार्थविषयानपेक्षगान्नतत्रभातीत्यत्रतत्रेतिनविषयसमर्पितया
 सतिविषयापेक्षाजननायभातीत्यस्यणिजार्थगर्भिताश्चयणीयतापत्तेस्तद्दूरंभावलक्षणैकपपदसप्तम्येवैय-
 मिति तथाचतस्मिन्सति सूर्यादिकंनभातीत्यर्थोऽप्यनेनचैवंतस्मिन्सति सूर्यादिकंनभातितंभातयन्नुभा-
 तीतिपरस्परविरुल्यबाक्यार्थद्वयमापद्येतद्भूतिदांस्वतस्मिन्सतिनभातीत्यनेनतत्पुक्तसहभाननिषे-
 धबोधाभ्युपगमात्तत्रैतदश्रुतमनुसृत्यास्यहंभातीतिजाभात्सर्वभाष्यः सतिसंस-
 वेमकृतपरामर्शितायान्याय्यत्वात्अनुभातिसर्वमित्यत्रसर्वशब्दःअकृतसूर्यचंद्रतारकान्यादिपरएवतेन
 चाक्षुषेभ्येवार्थेषुभानार्थेतेजोपेक्षानसर्वत्रेतितेजोधातोःअनुभातिसर्वमित्यनेनावगतसर्वायभासकत्वपि
 रहेपिनक्षतिः तथाचसूर्याद्यस्यहभानहेतुत्वेसतितत्सहभानविरोधित्वंपादयणेणलभ्यंतेजोधातुपदपा-
 व्यज्योतिषएवलिंगज्योतिषामेवसौरादीनांचंद्रतारकादिज्योतिःस्यहभानविरोधित्वेसतितदस्यहभा-
 नहेतुत्वंमायोदहमतस्तेजोधातुरेवमंत्रमतिपाद्यः सचसृष्ट्याद्युत्पन्नपंचीकृततेजसासूर्वादिरिवसमुत्
 पद्यतेतस्यचसूर्याद्युदयानुविधाप्युदयस्यसूर्यचंद्रादितेजोमंडलमात्रनिष्ठत्वाभ्युपगमात्तंचंद्रसूर्यादयःस्यहंभा-
 तीत्यस्यसूर्यादीनामरुतज्योतिर्विवेकाग्रहात्प्रममात्रत्वमित्यायुगभाच्चन्तादृशतेजोधातुस्तीकारेसूर्यचंद्राद्य
 भावेपिपदार्थभानंस्यात्सूर्यादिषुस्यहभासमानेषु कथंतेषांस्यहभाननिषेधदृतिचां कानामनवकाशः॥

नचैवं सति तस्य भासा सर्वमिदं विभातीत्यनुपपन्नं आदित्यादिभावे तेजसो न दक्षणा तेजोभिन्नास्तु एव
तेजसः कारणत्वादित्याद्यं ॥ उपक्रमानुसारेण मंत्रस्य ज्योतिः परतानिर्णये तदनुसारेण तस्य भासेति वृ
त्तीयानकरणवृत्तीया अपितु साहित्यार्थका उपपदविभक्तिरेव बाधकाभावात् तत्र तस्य भासा सह सर्व-
सूर्यादिकं भातीति यंगार्थः अस्तु पाकरणवृत्तीया चास्तु मूल एव तेजोपेक्षा कल्प्यते तेजसः श्वास्तु पेपिसर्व
प्रविषये तेजः संयोगस्य सुलभत्वेन तेजो धर्मात् तदेतजो यथांतरं योगस्य क्वापि तेजश्वास्तु पेव्यतिरेका
दर्शनान्न तेजोभिन्ने निजिवेदानीदंगौ रवात्नतत्र सूर्यो भातीति मंत्रस्य कठयल्यां मुंडके च धसु प्रकरणे पाठे
पि उक्तरीत्या मंत्रबोध्यते जोधातुगतोक्तलिङ्गेन प्रकरणवाधात् स्वस्वतो मंत्रेण तेजोधातुरेवोपासनार्थं प्र-
तिपाद्यते अधिकशक्तारादौ द्रष्टव्यं तथा च मंत्रबध्नुतिबलात् विजयबोधेन पूर्णपक्षेन तत्प्राप्तयत्न इत्यस्य न तत्र सूर्यो
भातीति तेजोधातुमतिपादकश्रुतिसमानार्थकतया विरोधाभावेन तद्वचनाज्ञानेनानुष्ठे तस्य चेत्यत्र पूर्वे
पक्षः ॥ यदादित्यगतं तेज इति स्मृत्या जगदवभासिका आदित्यादिप्रभापरमास्य संबंधिनीत्येतादृशार्थमिति
पादनान्न तस्य च पूर्णपक्षि संमतेन तत्र सूर्यो भातीत्यादिपादबोधोक्तोक्तिं गायते तेन जोधातुविशेषरूपार्थे
तद्वचनविरोधश्चैव न स्तीत्यस्य दीपयंत्रदर्शिनो विदुषां स्पष्टमर्थेति तद्वचनाज्ञानेन तद्वचनविरुत्त्यस्ते
जोधातुरेव न तत्र सूर्यो भातीति चाक्यमिति पाद्य इत्यनुष्ठे तस्य चेत्यधिकरणे स्वदीयः पूर्णपक्ष इति व्यामोहमा

[illegible]

नात्पौरुषैषाणामपौरुषेयवेदमूलकतया प्रामाण्यस्य वक्तव्यतया दोषाभावप्रयुक्तं स्वापितत्यामाद्योप-
जीव्यतया जघन्यत्वेपितस्यैवादराणीयत्वात्प्रमादिमूलकत्वसंभावनया गुणप्रयुक्तत्वस्य दुरवधारणत-
याननोपि दोषाभावप्रयुक्तप्रामाण्यस्यैव प्रयुक्तत्वाच्च ॥ यत्तु श्रुतेः स्वतः प्रामाण्यं दुरागमानां समबलतां चो-
गीकृत्यैव पूर्वपक्षिणांगीकृतस्वतः प्रामाण्यश्रुतिपरिगृहीतस्मृत्यैव तदप्रामाण्येन सिद्धान्ते कृते इहैव स्व-
तः प्रामाण्यव्यवस्थापनप्रयासोनावश्यकः न चैवं परतः प्रामाण्येशं कालुष्येति तत्त्वकारस्योक्तत्वात्पौरु-
षेयस्याप्यासिमूलत्वेन संवादेन वा प्रामाण्यसंभवेन तस्यापौरुषेयवेदमूलतयैव प्रामाण्यमिति नियमश्चा-
सिद्धः अत्रमादिमूलकत्वसंभावनयेत्यादिकं तु सिद्धान्तयुक्तिरेवेति नेदानीमुद्भावनाहमिति तदसत् ॥ पूर्वप-
क्षिणाः श्रुतेः स्वतः प्रामाण्यपरिग्रहस्य तद्व्यवस्थापकोक्तयुक्तमनुसंधानमूलकत्वेनैव वक्तव्यतया तद्विस्मर-
णेन तद्व्याध्ययुक्त्या परतः प्रामाण्येशं कानोचित्यस्यावालेनापि सुबोधत्वात् ॥ आतिसंवादयोरप्यमूलयोरसं-
भवेनापौरुषेयवेदस्यैव तन्मूलकत्वनायान्याय्यत्वेन पौरुषेयाणामपौरुषेयवेदमूलतयैव प्रामाण्यमि-
ति नियमावश्यकत्वाच्च ॥ यदपि चंद्रिकायामस्य सन्यन्वयप्रस्तावायोक्तलक्षणैर्ब्रह्मणि भ्रूगादिशाल्म्यप्रमा-
णमिति प्रतिज्ञातूपत्वेन स्वपक्षे साधकोपन्यासपरत्वात् तस्य च समन्वयोपपादकाविरोधबलुत्पादनाय बाध-
कोत्थारपरत्वात् ह्यभर्यवदित्येतदधिकरणस्मृत्यधिकरणयोः पुनरुक्तिवारणं तदपि न सत् ॥ समन्वय-

[illegible]

किंचात्र साधकोपन्यासस्यैवाभिप्रतल्येत्यदीयभाष्ये त्रदुरागमतापो धकस्मृतिवचनोदाहरणमनुपपुक्तमेव
स्थात् ॥ अत्र भाणकत्वोक्तावर्धसिद्धस्य जगत्कारणतायामनुमानाभाभाष्ये दृष्टं तीकृतागमाभाभाष्यस्य
स्मृत्यधिकरणप्रमेयस्यात्रानुवाद एव तादृशस्मृतिवचनोदाहरणेन क्रियते दुरागमाभाष्यमुपपादयितुमि
तिसु चंद्रिकाद्युक्तं न सत्तथा सति स्मृत्यनुमानयोरशाल्मत्वाविशेषात् स्मृत्यधिकरणे जगत्कारणतायां स्मृ
त्यभाभाष्ये दृष्टं तार्थमनुमानाभाभाष्यस्याद्येतन्न तत्तदधिकरणप्रमेयस्यानुमानाभाष्यमुपपादयितुमनु
वादौचित्येन तदकारणेन न्यूनतायादुर्गत्वात् अनुमानस्यातिदुर्बलत्वात् न दलुक्तिरिति चेद्विकोक्तं सुन सत्
उद्देजयति सूक्ष्मोपि चरणेक दंकांशुद्वितिन्यायेन मंदगिषयव्यायेन च तदभाभाष्योपपादनेन पृथक् तन्निरा
सस्योचित्यात् ॥ एतेनात्रानुमानेन पूर्वपक्षे जगत्कारणत्वस्य तदयोग्यत्वेन सिद्धांतः स्मृत्यधिकरणेतु श्रौवाग
मेन पूर्वपक्षे तदभाभाष्येन सिद्धांत इति भेद इति चेद्विकोक्तं निरस्तं तथा सत्यत्र भाष्ये दुरागमतापो धकस्मृतिवचनो
दाहरणस्यामकृतत्वापातात् किंच शाल्मत्रभाणकत्वोक्तिमात्रेण कथमन्येषां भार्थिकमभाष्यं चक्षुः प्रमाण
केपि यदादौ त्वक्प्रभाणकत्वदर्शनात् प्रत्यक्षाप्रभाणकेपि पश्चादावशुमानप्रभाणकत्वदर्शनाच्च न च सर्ववा
क्यसावधारणमिति न्यायेन सात्त्वमेव योजिः प्रभाणसिद्धिरिति चेत्तदेषां स्वप्रभाणकमेव चाश्लेकप्रभाणकमि
ति चानावेदविदिति औपनिषदमिति श्रुतेभ्यः सिद्धांतकरणार्थ इत्येव प्रभाष्यमिति चेत्तद्व्यवस्थासतिना

[illegible]

नूटित्यागेपि साधारणतया दशांशं न्यमानकारणत्वबलात् स्फुटित्यागायोगात् किंच रुद्रादीनां जीवकोट्यं तर्भावे
 णकारणत्वस्य साधारण्यदंकाग्रहकोट्यं तर्भावेणवानाद्यः कारणत्वपूर्णत्वाभ्यां जिज्ञास्ये जीवभेदे निश्चि
 ते जीवभेदकस्य कारणत्वस्य कपंजीगसाधारण्यदंकाग्रहकोट्यं नृपथिव्या इतरभेदे निश्चितेपि
 कालिकेन तस्य कालसाधारण्येन कालेति व्याप्तिदंकेषु जिज्ञासे कारणत्वेन रुद्रादिजीवमिन्नत्यनिश्चयेपि
 अनुमानेन कारणत्वस्य जीवविशेषगतत्वमास्यातादृशानिश्चयविधदनेन पूर्वपक्षमवतिरिति तदसत्सं
 बंधोदासीन्येन साधान्यलोगंधयत्वस्य कालसाधारण्येन तस्यासाधारण्यधर्मव्यतूपव्यापत्कलक्षणत्वस्याभा
 वेन नेनेतरभेदनिश्चयासंगत्वेन सम्पायेन गंधयत्वस्यैव लक्षणत्वेन तेनेतरभेदे निश्चिते तस्यैतरकालादि
 साधारण्येनातिव्याप्तिदंकाया असंभवात्के जापेनैव व्यापिकादिनाम दर्शितत्वाच्च स्वमतिपरिपाकएव तथोक्ति
 रिति विदुषां स्पष्टत्वादकिंचानुमानेन कारणत्वस्य साधारण्यमिस्थापयितुं किं तेन स्यात् दशारूपा नारंभ इति चेत्
 कुतः कारणत्वस्य साधारण्यमपि दशारूपा नारंभः कारणत्वस्य साधारण्ये जिज्ञास्ये श्रुतस्य ग्रहद्वारस्य जीव
 विशेषपरत्वसंभवात् जीवान्यधर्मिकगुणपूर्णत्वमकारकलिङ्गसत्त्वा असंभवेन दशारूपा नारंभ इति तु ये गमूदग्र
 हद्वारस्य अन्यपरत्वासंभवस्य पूर्वमेषांचेदितत्वादपुरुषैव अनुमानादिनैव कारणत्वसित्येः दशारूपा नारंभ इति
 चेत् रुद्रादीनां हि तस्मिन् स्थितिरनुमानादितः स्यात् विष्णोस्तु तस्मिन् स्थये दशारूपा नारंभे नैव अनुमानादेव तस्मिन् स्थिते

नतवाव्यभिमतता तथा सति लाघवतर्कसहकृतेन कत्रनेकत्वेपक्षभाषाप्रतिकूलतर्कपराहत्याचतदेक्यस्यैव सि
ह्याकथं कारणत्वस्य साधारण्यशंका लोके गजगवयगर्दभादीनां घटपटादीनां च निर्मानां विजातोद्याएव दृश्यं
ने इति सुधाया मुक्तत्वा ह्यो कदर्शनानुसारेण कर्तारं फलप्रयत्नो गौरवाश्रयणमेवोचितमिति न लाघवतर्कसहका
रेण कर्त्रेक्यसि स्थिरिति जल्यनं तु न स्वकीयामिह साधकं तथा सति लोके कर्तृणां स्वोचितकति पथ कर्तृत्वस्यास
र्वज्ञत्वस्यैव च दर्शनात् जगत्कर्तृणां मपि तथा त्वसि व्यापत्या पावज्जगत्कारणत्वस्य ब्रह्मलक्षणस्य साधारण्य
शंकायातिव्याप्तिपूर्वपक्षोत्थानां संभवात् न अपि रुद्रस्यैव रकोद्यंतमार्गोति हि लोचः पक्षः साधुः एकमेवेत्यादि श्रुति
विरोधात् तत्र तैक्यमिति शङ्कस्य साधारण्यार्थकत्वमाजं व्यपूर्वपक्षमवृत्तिरिति परोक्तमसत्तथापि न ब्रह्मा
ने शान इत्यस्य विरोधापरिहारात् कचित्त्रक्रमकरणादिवशात्साधारण्यार्थकत्वेप्येकमेवेत्यादि श्रुति स्तुष्टे कश
हृत्स्य सर्वतांत्रिकसित्यस्य सजातीयद्वितीयरहितत्वस्य स्वरसत्तः अतीतस्य त्यागेन साधारण्यार्थकत्वकल
नायां पूर्वपक्षिणः प्रमाणानुपलंभाच्च न ब्रह्मने शान इत्यनेन तादृशस्वरससिद्धैकपदार्थस्य विपरणाच्च नैवे
ह किंच नाग्र्यासीत् आभूलभनाधारमिमाः मजाः जायंते दिव्यो देव एक नारायण इति सुबालोपनिषदि नैवेदिकि
चने तु पक्रमानुरोधेन मूलकारणे क्वापधारणेन एकशङ्कस्य साधारण्यार्थकत्वशंका नुदयाच्च किंच मोचकत्वेन
विष्णुर्जिज्ञास्यश्चेदंधकत्वेनाजिज्ञास्योपि स्यात् न चाप्रमथं पक्षः जीवत्यावत्स्य सवत्स्य त्वयोरयोगेनात्यवत्स्य

त्वेवात्येन्यस्य चेन्न न स्या चेन्न न स्य वेशाधीनत्वेन पुनरोवा स्य बंधकत्वेनाजिज्ञास्यता अनधीनत्वे स्या न धीन कृता हूं धान्यो
 चकत्वेनैश्वरस्येति न जिज्ञास्यत्वमिति माते प्रसन्नस्य बंधकत्वं मसां देही ज्ञाने जिज्ञासायाः कर्तव्यत्वा नु कूलमे
 व न प्रति कूलं सूत्रे सुध्यादि हेतुत्वोक्तिस्तु मोचकत्वसंभावना र्थेति सिद्धांत इति त्वदीयचंद्रिकायां ॥ मौक्षदत्तात् ब्रह्म जि
 ज्ञास्यमित्युक्तं प्रथमसूत्रे तत्कथमिति शंकायामनेन सूत्रेण तदुपपाद्यत इत्यनुव्याख्या न स्य भाववर्णने न तद्विजिज्ञा
 सत्वतद्भूति वाप्य स्वं ब्रह्म किं जीवउत विष्णुरिति चिंतेति ग्रंथेन च जीवमिन्न जिज्ञास्ये श्वरस्यैव जगत्कारणलक्षण
 त्वस्य लोके रुद्रस्यैश्वरत्वे तस्यानुमानेन सृष्टिहेतुत्वे च विष्णोरिव मोचकत्वं संभावना तद्वा शिषंशांति मत्वं तमेति
 यदा चर्मवदाकाशपेहृदियंति मानवाः तदा शिवमविज्ञापदुःखस्यांतो मविष्यतीत्यादि श्रुतिमिश्र तस्य मोक्षदत्तस्याप्युक्तै
 श्वरत्वस्य त्वस्यैव संभवा न्नातिव्यासिरांका संभयोपि यत्तु रुद्रस्यैश्वरत्वे पि जगत्कर्तृत्वलक्षणत्वस्य विष्णुमिन्नत्वेनातिव्या
 सिरत एव तद्भूति वाप्य स्वं ब्रह्म किं जीवउत विष्णुरिति चिंतायां विष्णुरिति शङ्क इति तत्तुच्छं रुद्रस्यैश्वरत्वे जगत्कारण-
 त्वे चान्न मय प्राणमया दीना मि व जगत्कारणैः भ्यश्चुत्सु नरो धेन तस्य विष्णुना समं सविशेषाभिन्नत्वस्यैव चकत्व तया ल
 क्ष्यत्वा न पायात् अन्नमयादिषु ब्रह्मशब्दप्रवणान्नात्मिति चेत् भूत २ सत्त्वं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिंगलमित्यादिषु रु
 द्रेषु ब्रह्मशब्दप्रवणा विशेषात् यत्तु भूत २ मित्यादि मंत्रेषु पूर्वार्थोक्त विष्णवाख्य परं ब्रह्म प्रति उर्ध्वरेतं प्रति स्थित म परं ब्रह्म
 नीलपिंगलार्पक विनूपास्तशब्देनोच्यते अन्यथा कृष्णपिंगलं नीललोहितमित्यनयोरेकतरस्यैवैकतरस्यैव पतेनः

देयते तदुसत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनामिति श्रुत्या तदेकवाक्यतापन्नेभ्यः संभूतो हि रण्यगर्भ इत्युत्तरमुच्यते
 के श्रुतेन नदीभ्यते लक्ष्मीभ्यपत्न्या धितिलक्ष्मीपतित्वलिंगेन न क्रतादिशङ्कानां विष्णुपरत्वा निर्णयान्ति चेच्च ब्रह्मा धिपति ब्र
 ह्मणो धिपतिरित्युत्तरवाक्ये ब्रह्मा धिपतिरित्यस्य बहुव्रीहिद्वयपता अवश्यमनुसर्णीया अन्यथा तत्र त्वब्रह्मशङ्क
 स्य स्वरितां तत्त्वानुपपत्तेः समासांतरत्वे वा अनंतोदात्तत्वेनानुदात्तपदमेकवर्जमित्यस्य असंगेन समासस्य स्वरि
 तपूर्वपदां तत्त्वानिर्वाह इति तदसत् ॥ पिंगललोहितपदयोः नमस्ताभ्यापचारुणाय चेत्यत्र नाभ्यारुणरूपो रिव
 भिन्नार्थतया पौनरुक्त्या भावात्पतित्वे विषयस्यात्मेभ्य रश्नाभ्यत शशिवमित्यादावात्मेभ्य रमित्यनेनान्येभ्य इत्य
 भिपब्रह्मपरमात्मनूपमेवाधिपतिर्यस्येति बहुव्रीहिणानन्याधिपतित्वस्यैव बोधनात् अन्यथा ब्रह्मणो धिपति
 रित्युत्तरवाक्या संगतेः न च रुद्रो ब्रह्माणं प्रत्यधिपतिरिति त्वपेक्ष्य तेनापि ब्रह्मशङ्कादो वंजीवगाचीत्यपि च कुंशकं
 र्दीश्वरः सर्वभूतानामित्यनेन पौनरुक्त्या पत्तेः अनन्याधिपतित्वद्योतनायैव जीयो न भो हि रण्यगर्भ इत्यधिपतिरित्यु
 क्तिरप्येव तीमवतिनान्यथा किंच सदा शिव इति दोषगंधराहित्यं श्रोमिति प्रणववाच्यत्वं चोच्यमानं रुद्रस्य पर
 ब्रह्मद्वयपतांगमयति यो देवानां प्रथमं पुरस्तात् विधाधिको रुद्रो महर्षिः ॥ हिरण्यगर्भपश्यत जायमान
 स नो देवः शुभया स्मृत्या संपुनक्तु ॥ यस्यात्सरन्नापरमस्ति किंचिद्यत्मान्नाणीयो न ज्वायानित्युपक्र
 म्य यो वेदादोस्वरः प्रोक्त इत्यादिना तस्यैव रुद्रस्योकारवाच्यत्वमुत्कायः परः समहेभ्य र इति तस्यैव

परब्रह्मचा ह्वाच्यमहेश्चरत्वनिर्णयात्स एव चाभक्त ५ सत्यमिति प्रत्यभिज्ञाय तेन च तत्र लक्ष्मीपति
त्वलिंगासंभवः शंकापथमारी हति तत्र माहेश्चरालक्ष्मीमूर्तिमूर्तिमतः प्रभोरित्यारभ्य तस्यां कथमध्याह्नु
ठादाकिर्माहेश्चरीपरमहालक्ष्मीरिति ख्याताशयाभासर्वमनोहरेति वायुसंहितादिपुराणवाक्यैर्महादेव्या
मुमायामपिलक्ष्मीशब्दवाच्यत्वस्य प्रसिधत्वात्नापि श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यावित्यत्रोक्तश्रीपतित्वलिंगासं
भवः समानप्रकरणे द्वाखांतरेहीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्याविति मंत्रे ह्मेखावाच्यो मापतित्वलिंगस्यापि
श्रवणेन वाजसनेयकशाखास्थोक्तमंत्रगतश्रीशब्दस्योपायामेव पर्यवसानात् ॥ न च वैपरीत्यं शंभ्यं-
प्रियं लक्ष्मीमौपलाभं बिकां गां षष्ठां जयामिंद्रसेनेत्युदाहुरित्यायुष्यसूत्रे श्रीशब्दस्य गौरीरुष्टत्वा
त्तद्द्वेखायाः कमलायां यो गालुपलंभात्उपलंभे वा तल्लिंगस्य शिवविष्णुसाधारण्यात्तेन ब्रह्मशब्दस्य वि
ष्णुमात्रपरत्वनिर्णयः अतएव द्वाखाभेदमिन्नपाठाभिप्रायेण लैंगे ब्रह्मना रायणकृतशिवस्तोत्रेन मोस्तु लक्ष्मी
पते श्रीपते हीपते नम इत्युपबृंहणं संगच्छते नापि रुद्रसमुद्रांतस्त्वलिंगासंभवः प्रजापतिश्चरति गर्भत-
द्रत्यष्टावित्वादौ समुद्रांतस्त्वस्य स्यादृमूर्तीरुद्रे पि मसि लैः नारायणेऽपि समुद्रांतस्त्वस्य मसि स्थिति चेद्वा दम
स्तु मसि त्वनैनायतारुद्रव्यपच्छेदस्तासां द्विष्णुरुद्रयोरुभयोरपि परब्रह्मश्रुति लिंगादीनामुपलंभान्नयोरभेद
स्यैव श्रुतिनां तस्यैव विषयत्वान् रुद्रस्यापि जिज्ञास्य ब्रह्मलक्षणनस्य त्वमेवरुद्रस्यैश्चरत्वं पक्षे गीकरणीयम-

न्यथाश्रुतीनामनिर्णायकत्वमसंगात्पुनरुद्रस्य विष्णवात्मकत्वे विष्णोरेव ब्रह्मत्वं सित्यभिनिविष्णुरेव जिज्ञा
स्यंजगत्कारणत्ववक्ष्यं ब्रह्मेति तद्विष्णोरुद्रात्मकत्वे रुद्रस्यैव ब्रह्मत्वं सित्यभिनिन तस्योक्तलक्षणलक्ष्यत्व
मित्यनेनोत्तरितं एतेन एकोहवै नारायण आसीदिति श्रुतौ परमकारणेनारायणपदश्रवणात्तत्तत्स्वरुद्रपरत्वेण
त्वानुपपत्तेस्तदनुरोधेन सावकाशश्रुत्वं वराणि नेयानीति न रुद्रस्योक्तलक्षणलक्ष्यजिज्ञास्यपरब्रह्मत्वमिति वा
चोयुक्तिरपि निरस्ता वाक्यान्तरेष्वदिरुद्रब्रह्मत्वं तमसि स्थानां शिवहरेभ्य रे शानादिवाहूनां श्रवणेन वक्ष्यमाणाय
यददीक्षितोक्तिरीत्या तव मते सृष्टिवाक्या नामनेकमष्टपुत्रत्वस्याप्यविरोधसंभवेन मसि स्थिति क्रमानौचित्यात्तु वि
रोधपरिहाराय तदैष्याश्रुपगमस्यैव युक्तत्वात् अन्यथानारायणशङ्कस्यापि योगवृत्त्या शिवपरत्वसंभवेनानि
र्णयप्रसंगस्य दुर्वारत्वात् न च गत्वा योगः नारायणस्यैव नारायणीत्यादिवत् नारायणा स्याथं नारायण इति
ब्रुत्य तौ बाधकाभावात् अतएव हरिवंशेनाभाति तव गोविंदयानिलोके भवंति हि तान्येव मम मनाभानि नात्र का
याविचारणेति कृष्णं प्रति शिववचनं संगच्छते यानि च विष्णवपेक्षयारुद्रापकर्षव्यंजकानि वचनानि तानि
विश्वधिक्कोरुद्रो महर्षिः जनि तो त विष्णोः ब्रह्मविष्णुरुद्राः संप्रसूयंते इत्यादिवचनानीयकार्यभूतावताररुद्रप
रतयाने तव्यानि ते बुहिरुद्रस्य विश्वशङ्काभिधेयाद्विष्णोरापि स्वस्य सोमशङ्काया द्वाद्रात् विष्णोरुत्पत्तेश्च
णात् अतएव क्वचित् ब्रह्मा क्वचिद्विष्णुः क्वचिद्रुद्रः प्रशस्यते नानेन ते पाप्माधिपयं न्यूनत्वं वाक्यं च न तत्तत्कल्पीयपृ

तां तमधि कृत्यमहर्षिभिः पुराणानि प्रणीतानि विद्वांस्तत्र न मुद्गतीति व्यवस्था कारयुषं हृणं संगच्छते एतं नैव यौव
 पुराणानां तामसत्वं विष्णु पुराणानां सात्त्विकत्वं मितिकल्पनं यतिदरिद्राणां निरस्तां शिवस्य विष्णोराधिस्य म-
 तिपादकश्रुतीनां दर्शितत्वात् सांख्ययोगिनां च रात्रवेदाः पाशुपतं तथा आत्मप्रमाणान्येतानि न हंत व्यानि सूत्रिभि
 रिति भारते शिव पुराण समानार्थकपाशुपतगमस्याध्यात्मज्ञात्वेन प्रमाणयोक्तेः शंकरसंहितायां च विष्णु
 पुराणानां तामसत्वं शिव पुराणानां मेव सात्त्विकत्वं मित्युक्तत्वेन निर्णयविपत्ता तु कव्यवस्थाया एव शरणीक
 रणीयत्वादपि कर्मानंदमगाधिकरणेष्वस्य माणत्वान्नेह प्रपंच्यते तस्माद्भुद्रस्य जायते ईश्वरत्वे यो भयथा पि न्नात्रातिव्याप्तिपूर्वप
 क्षसंभवः यत्वेयं विक्लव्या स्वद्रीत्या पूर्वपक्षदूषणं त्वदभिमतस्यैव दधिकरणस्य पूर्वपक्षसमानयोगक्षेमं त
 प्राहि प्रधानादेः कारणत्वं किं ब्रूहेतुरावर्भावे पात्रभूतं भीरे पायनाद्यः जगन्निध्यात्स सूचकेन त्रिविधपरि
 च्छेदरहितत्वार्थकब्रूदाहेन न स्य मिथ्यात्वे यधुवेकारणत्वं शंकासु दयात्न हि तीयः एकमेवेत्येत्यादि श्रुति-
 धिरोधादित्युक्तं अजानता पायरेण तद्विक्रमलयाणं जल्पितं बहुलं मोघमशाल्यो दाहृतं काकपदितित
 दस्वर्दीत्येषा त्यधिकरणपूर्वपक्षरदस्याज्ञाननिर्बंधनमस्य दनमियतो पालं भनं न त्यस्मत्तते जिज्ञास्यत्वा
 निमतब्रूहलक्षणस्थगधानेति व्याप्तिरिति पूर्वपक्षः येनोक्तविक्लवावसरः किं बुजिज्ञासा सूत्रे भो ब्रह्मसंनो य
 त्सारमार्थिकं दूषणं यतिवेदां तमसि स्थितं तद्विचार्यमित्युक्ता निमयि सूच्या तादृशमेव ब्रह्मसंजगत्कारणत्वादेना

एकलये दांत गति पाद्यमितिसवर्धितं तत्र संभ्रमपतितस्वपकावाहितीयानंदपरमपुरुषार्थनूप्रमहणोन्यस्व
 जडस्य प्रधानस्यैव जगत्कारणत्वादिगार्थे दांतमिति पाद्यत्वावगमादिति सद्दिद्यामात्रं व्यंशं स्वरीत्या पूर्णपक्ष
 प्रवृत्ते रजानतेत्यादिकमजानता पादरेण दाकदे किमु धार्गवं बंदि का कूपगे नैवं दादूर रुदितं कृतमित्यने
 नसमानयोगसेमत्वान्नखे दावहं ॥ यदपि चंदि का पांमहीमही धरादिना नाकर्तुं किं विविन्न कार्यत्वात् आशा
 दादिपदित्यनुमानेन जगतो नाना कर्तृकत्वासि स्त्री सूर्पजगत्कर्तृत्व लक्षणं चेदसंभ्रवः स्वभिन्न कृद्वि साध्य जग
 त्कर्तृत्वस्य स्वस्मिन्नसंभवात् स्वयोग्य सकलजगत्कर्तृत्व लक्षणं चेदतिव्याप्तिरिति पूर्वपक्षवाशद्यप्यनिर्णयं तदसत्
 एकोद्वेनारायण आसीत् एकमेवाद्वितीयमित्यादि जगत्कारणीकत्वबोधकश्रुतिविरोधेन नाना कर्तृकत्वाद्
 मानस्याशुचित्वबोधकश्रुतिविरोधेन न रशिरः कपालं शुचिप्राण्यंगत्वादित्याद्यनुमानस्येव काळात्ययापदिष्ट-
 त्वेन जगद्यदि अनेकस्वतंत्र कर्तृकं स्यात् तर्हि कस्यचित्सि सृक्षापां कस्यचित्सहारेच्छायां कस्यचित्पालने-
 च्छायां पुगपत्सृष्टिस्थिति संहारा संभवेन परस्परैवेमत्वेन जगतः सृष्ट्यादिकं न स्यात् जायमानं वा अनियतम
 क्रमिकं वा स्यादिति प्रतिकूलतर्क फलं हतत्वेन च तदपहंसेन पूर्वपक्षानुदपात्पसु अनेक कर्तृकांशुमानानां नि
 रवकाशत्वेनैकादिशब्दानां मने कार्यकतया साधकाशत्वेन नोक्तश्रुतिविरोधः अवएव न न रशिरः कपालश्रुति
 त्वानुमान दुल्यत्वं तत्रेवात्रोपजीव्यश्रुतिविरोधाभावात् मत्सरादिदोषशून्यमाना कर्तृकत्वाद्माने उक्तमिति

कूलतर्कपराह ते रसं भवान्निर्दुष्टानुमानेनैव पूर्वपक्षप्रवृत्तिरिति नियमाभापस्यासं कृद्रापेक्षितत्वाच्च किंचप
 रमेतेजगद्ध्यापारवर्जमित्यधिकरणेनानाकर्तृकत्वं जगतः पूर्वपक्षिणोभिमेतंसं गुणब्रह्मोपासकानां निरं
 कुक्षमिष्वर्थमित्यादिभाष्यात् ईश्वरानात्वं पूर्वपक्षफलमिति दीकाग्रं थाच्च तत्र जगत्कारणे कल्यबोधकोक्त
 श्रुतिविरोधात्परस्परवैमर्त्येन सूक्ष्माद्यनुपपत्तेस्तदुक्तास्मदीत्येतदधिकरणीयपूर्वपक्षदूषणेनैव जग
 द्ध्यापारवर्जमित्यधिकरणीयोक्तपूर्वपक्षानुदयस्त्वन्मतेपीत्यादितदप्यसत् एकादिपदानामनेकार्थितया
 सावकाशत्वेपिन ब्रह्मनेदान इत्यादेः संप्रक्षततदैक्षत इत्याद्येकवचनावधूतैकत्वस्य विरोधापरिहारस्या
 सकृदोपेक्षितत्वात् सावकाशानिरवकाशान्यायस्य गृहीतप्रमाणभावो मयविषयत्वमेवान्वयाभ्यं यंगौरं
 ध्य इत्यादेरपि सगौर्नाध्य इत्यादिसंकोचकत्वं प्राबल्यवात्यादित्यस्याद्वैतसिद्धितदीयदीकादर्शिनं स्पष्टत्वा
 त्निश्चितप्रमाणभापश्रुतिविरोधेन प्रतिपूर्वतर्कपरग्रहत्ववाधादिदोषदुष्टानुमानविषयगणेष्वप्यौगा
 दत्तात्पर्यलिङ्गैरुपक्रमादिभिः कर्त्रेक्यपरत्वेव धृतेभ्युतेरपि निरवकाशत्वात्कर्त्रेक्यबोधकोक्तप्रबलश्रुत्या
 सविशेषणे विनिषेधौ विशेषणमुपसंक्रामतः सति विशेष्ये बाधे इति न्यायेन नानाकर्तृकानुमानस्य ज्ञाने
 ष्छाकृन्निर्दूषकपूर्वनानात्वविषयतया सावकाशत्वकल्पना संभवाच्च निर्वर्णिततात्पर्यकत्वमेवोक्तश्रुतीनां ब्र
 ह्मपत्वं अतएवेत्यादिकमपि न विचारस्वमप्राबल्यमागमस्यैव जात्यातेषु त्रिषु तमिति स्मृत्या श्रुतीनामाग

मत्वेनैव प्रापत्योक्तेर्नरशुचि त्वानुमानस्थशुचि त्वपोपकागमत्वेनैवागमबाधनायाः सर्वसंमतत्वात् किंचाशु
चित्त्वपोपकागमस्यशुचित्वानुमानोपजीव्यत्वं तेन च प्रापत्यं बाधकत्वलक्षणमपिन संभवति तस्मिन् अनुमाना
येऽस्ति तस्माद्व्याहकत्वदूषमेवान्यस्यासंभवात् न ह्यशुचित्वत्वात् नोपजीव्यत्वं तस्मात्तद्व्याहकत्वदूषसा
ध्यादिव्याहकः येन तदुपजीव्यः स्यात् अथशुचित्वबोधकागमसजातीयत्वेन तस्योपजीव्यता तद्विज्ञाजात्य
स्यागमत्वदूषतया आगमत्वेनैव तस्य बाधकता प्राप्तानोपजीव्यत्वेन किंचापेक्षितार्थग्राहि त्वादिभावेणाने
दुपजीव्यता तद्वाच्यबाधकत्वं तद्वाअपेक्षितप्रतियोगि व्याहकत्वेनेदं रज तमिति भ्रमस्य बाधोपजीव्यत्वात्
नेदं रजतमिति बाधपुल्लोरनुदयमसंगात् अतएव मत्सरादिदोषभूत्यनानाकर्तृकानुमानेनोक्तप्रतिभूलदो
षपरग्रहणिरिति दूषकृतं तस्यापि कर्त्रैक्यश्रुतिबाधितत्वात् हृष्टांतभूते प्रसादादौ समत्सरनानाकर्तृकत्व
स्यैव दृष्टत्वेन साध्याप्रसिध्या तादृशानुमानस्य हृष्टांतपिकलत्वेनासाधकत्वात् पक्षदापेककर्तृके उक्त
साध्यहेत्वोर्व्यतिरेकयोर्व्याप्तिग्रह इत्यपिन संभवति समनस्मानां जीवानां मत्सरादिदोषनैष्यत्वेन ईश्व
रनानात्वस्थानुमानात् प्रागसिद्धेर्मत्सरादिदोषभूत्यनानाकर्तृकत्वदूषनति योग्यप्रसिध्या तद्व्यतिरेका
प्रसिद्धेः मत्सरादिदोषभूत्यनानाकर्तृकत्वाभावात् स्वशून्यांतव्यर्थपिशेषणघटितत्वेन घटादावुक्तसाध्य
हेतुव्यतिरेकयोर्व्याप्तिग्रहा संभवाच्च तथा हि क्षित्यादिकं कर्तृजन्यकार्यत्वादित्यनुमानेन शरीरजन्यत्वस्यो

प्राधत्यमाशय्ययव्यातिरेकस्थयदभाधव्याप्यत्वं तस्यैव तव्याभिप्रत्यमितरंशो नुपूलतर्कमिसरादिति नि
 यममात्रं व्यसित्वादिकं न कर्तुं जन्यं शरीराजन्यत्वादिति तादृशोपाध्यभावेन साध्याभावा नुमाने व्यभिचार
 शंकायां शरीराजन्यत्वं यदि कर्तुं जन्यत्वव्यापकं न स्यात्तदा कर्तुं जन्यत्वाभावव्याप्याभावप्रतियोगिन स्या
 दितितन्निवर्तकतर्को नापरतितायवेन जन्यत्वाभावत्वेनैव व्याप्यत्वं संप्रवात्शरीराविशेषणवैयर्थ्या
 दिष्टापनित्वान्नशरीराजन्यत्वं कर्तुं जन्यत्वव्यापकं नोपगधिरितीभ्य रवादादौ मण्यादायुक्तदिशा मत्सरादिदो
 पयून्यनानाकर्तृकत्वं यदि विचित्रकार्यत्वव्यापकं न स्यात्तदा विचित्रकार्यत्वाभाप्यव्याप्याभावप्रतियोगि
 न स्यादितितर्को नापनरतिरूपात्तं विशेषणवैयर्थ्येन नानाकर्तृकत्वाभावत्वेनैव व्याप्यत्वं संप्रवेनेष्टापनि-
 त्यान्मत्सरादिदोषभूत्यनानाकर्तृकत्वूपप्रकृतसाध्यै विचित्रकार्यत्वदूषप्रकृतहेतुव्यापकत्वासंभवेन प्रकृ
 तहेत्वभाबोचदिप्रकृतसाध्यव्यापको न स्यात्तदा प्रकृतसाध्यात्मकप्रकृतसाध्याभावाभावनिष्ठव्यापकतानि
 नृपितव्याप्यताकाभावप्रतियोगिन स्यादितितर्कस्यापि प्रकृतसाध्यै प्रकृतहेतुव्यापकत्वस्योक्तरीत्याभावेने
 षापत्याप्यभावेन प्रकृतसाध्याभावप्रकृतहेत्वभावयोर्व्याप्यव्यापकभावाद्यहात्तच्च स्वसमानाधिकरणव्याप्यता
 वच्छेदकपक्षं तिरप्यदितत्त्वूपव्यर्थं विशेषणत्वस्यैव व्याप्यतानवच्छेदकत्वनिपसादप्रकृतेचनानाकर्तृकत्वत्व
 पर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावत्वसामानाधिकरण्यस्य मत्सरादिदोषभूत्यतपदिततादृशधर्मपर्याप्ता

वच्छेदकताकभतियोगिताकाभापत्वेतादृशाभापयोर्भेदेनादृशत्वात्तद्व्यतिरेक्युक्त्यादि लोकाभापत्त्य-
 व्याप्यतानपच्छेदकत्वप्रयोजकोक्तव्यर्थविशेषणत्वमिहिकेकदेशव्याप्यत्वात्तद्व्यतिरेक्युक्त्यादि लोकाभाप-
 भापयोर्भेदेपिमणिकारेणशरीरजन्यत्वाभापेव्यर्थविशेषणत्वोक्तेर्युक्त्यादि लोकाभापयोर्भेदेपिमणिकारेण-
 वव्याप्यतापच्छेदकत्वमितिनियमेनोक्तनियमस्यनिर्मूलत्वात्तद्व्यतिरेक्युक्त्यादि लोकाभापयोर्भेदे-
 कव्यमिचारशोकाभिपत्तकविपक्षवाधकनर्कप्रसरनिर्बन्धनत्वेनपक्षोक्त्यादृशत्वात्तद्व्यतिरेक्युक्त्यादि लोकाभाप-
 मणौधूमविशेषादौचंदनवन्द्यादेः कारणत्वाद्विपक्षबाधकेनदिशिहृत्स्ववापकत्वात्त्रिविदिहृत्स्ववापकत्वेनहृत्स्व-
 भावव्याप्यत्वंयत्रतुविपक्षबाधकंनस्ति तत्रविशिष्टव्यापकमनास्तीत्यादिप्रतिपादितंयेनगिनित्याद्युक्तनियम-
 तंज्यैवमणिकारेणमाणांपार्थिवंनूपादिषुपंचसुमध्यगंधस्तेद्व्यजकत्वादित्यत्रनूपादिषुमध्यद्वलस्यासिद्धि-
 भवारकत्वापिनवैव्यर्थ्येनयोक्तविशेषणयादितस्यहेतुतापच्छेदकत्वात्तद्व्यतिरेक्युक्त्यादि लोकाभाप-
 ग्रहादित्युक्तं दीधिति व्याख्यायोगदापरादिभिरपि साध्यद्विद्वन्माध्यामापवद्व्युक्तिरिति लक्षणत्रय-
 ध्यवद्भिन्नभ्वासौसाध्याभापवांश्चेतिकर्मधारयसमासाभ्रपणेभाष्यनद्धिजावृत्तित्वस्यैवराग्यकृत्येनसाध्याभा-
 वांशपैव्यर्थ्यमित्युक्तंचसंगच्छतेत्वदुक्तनियमांगीकारेद्वयप्रत्ययपदंस्यानूतच्चगदापरीव्याख्यायांन्याय-
 रत्नामिधायोविस्तरणमतिपादितमस्याभिः ॥ किंचपरमतेषीत्यादिकंप्राभादिकंमेपसगुणब्रह्मोपासकानांनि

[illegible]

मानवापः श्रुतिष्वपि विष्णुरुद्रादिनानाकर्तृप्रतिपादनस्य हृत्वात् न्यायां तरे श्रुतेरेकविषयकत्वं निश्चिनुमइति
 चेत् फलं तर्हि शास्त्रयोनित्वसिद्ध्या तेन नानाकर्तृकत्वपूर्वपक्षनिरासः एकमेवेति शास्त्रादेव तन्निषेध इति चेत् किं
 तदेकमित्यनिश्चयपक्षजगत्कारणत्वस्याविच्छेदकनिष्ठत्वासिद्धेः कारणेन ब्रह्मशब्दप्रवणान्तस्य च विच्छेदकनि-
 स्त्वान्नास्मिन्निश्चय इति तु रुद्रेदिब्रह्मशब्दप्रवणदर्शनेन प्रागेव निरस्तं ॥ अथैव्यदीक्षितास्तु नानाकर्तृकानुमा-
 नापहं नोक्तपूर्वपक्षस्य भकारांतरेणानुस्थितिमाहुस्तथा हि उक्ता नुमानेन नानाकर्तृसिद्धावपि तस्य जगत्का-
 रणैकत्वबोधकश्रुत्यनुरोधेनान्नमयप्राणमयभूतमयविज्ञानमयानंदमद्यात्मकसविशेषामिन्ननूपाणामिव नाने-
 श्वरसित्त्वौपर्यवसानस्यागत्यावाच्यत्वेन तेषां सर्वेषामेवान्नमयादिनूपाणामिव एतन्नानापता राणां निदानं-
 बीजमव्ययमिति पुराणोक्तमूलभूतसच्चिदानंदत्वेण सर्वजगत्कर्तृत्वसंभवेनातिव्याप्त्यसंभवयोरनपेक्षाशा-
 न्त्वनंदमयाधिकरणे अन्नमयादीनां पंचानामपि ब्रह्मत्वं वदतः न संख्योपसंग्रहादपिनानाभावादतिरेका-
 चैत्यपि कारणे स्वगतमेदं शक्त्यस्यापि विष्णोर्बहुतृपत्वेन बहुत्वं संख्याप्रयत्नमुपपाद्यपंचजनशब्दाच्च त्वं
 समर्थय नस्तपमते अनेके श्वरतात्पर्यनिर्णायकोपपत्तिर्हृदपलिंगत्वेनोक्तानुमानस्य तदनुग्राहकतया सित्त्वा-
 तपि प्रत्याख्यातुमशक्यत्वेनोक्तीत्येव तत्पर्यवसानस्यापश्यं वाच्यत्वेनोक्तपूर्वपक्षस्य सित्त्वांताधिकृत्यत्वा-
 च्च ॥ न संख्योपसंग्रहाधिकरणे हि पस्मिन् पंचपंचजना आकाशाश्च प्रतिष्ठित इति पाक्ये पंचजनशब्दान्यो

नपिष्णुः तच्छू स्य बहू संख्याविशिष्टपस्तु पापित्वा त्वहृत्य स्वचैकमेपाहि तोयामिति श्रुतेरीश्वरत्वविरु-
त्वात्पस्मिन्नित्यच्छू वाच्यस्य मकरणाद्विष्णुवाचित्वेन तदा धेयानां न विष्णुत्वमेकस्या धारा धेयभावविरो-
धादिनिनसमन्वयसि स्थिरिति पूर्वपक्षे पंचजनशब्दाभ्यां विष्णुरेव स्वगतमेदभूत्य स्यापि नाना रूपत्वेन बहुत्व
संख्यापसंयहा विरोधात् न च प्रतिशरीरे परमात्मनो बहु रूपत्वमभावाणि कंशरीरं तर्गता काशप्राणादिनिवास-
कलेन ते पुमगंधतूदपेक्षुना नाभावस्य व्यापभासत्वात् आकाशादिनृपेभ्यो तिरिक्तस्वशरीरनिवासकस्यात्रोक्तैरे-
स्मिन्नित्यस्य विष्णुवाचित्वेपि न क्षतिः शरीरनिवासकेश्वराकाशादिषु भगवतो वस्थानभावेना धारा धेयभावोपपत्ते-
रितित्वया सिद्धांति ॥ न च नानेभ्य रक्षित्यौ ते पांस्वतं आणां परस्परमौघ्यादिना चैमत्वेन सूक्ष्मा धनुपपत्तिरू-
पप्रतिफूलतर्कपरा हतिरुक्ता नुमानस्येति कथं तेन नानेभ्य रक्षित्यः सिद्धांता विरुद्धे सुच्यत इति शङ्क्यं ॥ त्वन्ना-
नेमुक्ता नामि यतेषां निर्दिष्टाणामेव कल्प्यतार्द्धत्वा नुदयात्तैमत्वाभावोपपत्तेः इत्थं हितवमतं सायुज्यमुक्तिमा-
जोहिरेभाः स्तोतमदेषतामये शालुक्रमेण भगवद्देहमनुभवित्य ग्रहाधेशान्यायेन भगवद्देहं हि यैस्तद्भुक्ता नेव भो-
गान् कदाचित्प्रादिर्निर्गत्या त्वत्प्राप्तिर्नोश्चिन्वात्र देहं द्विदैः स्वसंकल्योपनीतांश्च भोगान् भुजाना आनंदवल्लु-
क्तक्रमेण स्वदूपां दस्त्रानेभ्य र्षभोगेषु चोत्तरोत्तरं ज्ञानगुणोत्कृष्टा पूर्णपदेव मुक्तावपि यथास्व ब्रह्मैव रूपज्ञं
द्रूप्यादितत्तदधिकारिकदेवतापदं न दनुसारिणमुत्तमा धमभावं पूज्य पूजकभावचानुभवतो विहरंति देवव्यनि

रिक्तास्तु रा लो क्यादि सुक्तिः प्राज्ञो यथापि कारं मूरादिस तलोकेषु भगवत्सु भेदेषु स्थितानि भगवत्तूला नानि प्राप्य
 स्वेच्छा गृहीतवा ह्युदेहे श्रि न्मात्रदेहैर्वा संकल्पोपनतान् भोगानभुञ्जाना पूर्वेयत्तवर्ता श्रुत्यादिद्वन्द्वेन हस्तैः सारिष्टुल्यपूज
 कभापादिव्यपस्त्रां ज्ञानं दादिकैश्चर्यनारतस्य च प्राप्त्या विहरति ॥ न चैवं तु कालांतरा नम्येतद्वरि निरुद्धे पदुःखे
 र्थादिभिर्मुक्तावपुरुषार्थत्वप्रसंगः निर्दोषाणां तेषां गुरुशिष्यदत्तवदग संकैरिति ॥ तथाप्यत्र दास्याधिकज्ञानानरा
 दौ श्र्यप्यतः पश्यतां स्वयंवत्सेवकत्वादिना ततो निकर्षमनुभवतामपि हे पदुःखे व्यदियथापस्तदा किमु वक्तव्यं नित्यनिर्दो
 षसकलकल्याणगुणपरिपूर्णब्रह्मूपाणामवाससकलकामानां स्वाधिकानंदार्हिकं किंचिदप्यपश्यतां कुतोपि निफ
 र्षमननुभवतामीश्वराणां चैमत्यादिकं न भवतीति ॥ यदि चेष्ट्यदिनामंतःकरणधर्मत्वान्युक्तात्मनामंतःकरणाप्राक्कन-
 दभाषः समर्थ्यते तदेष्ट्वराणामपि तथाभूतमंतःकरणमनंगीकृत्यैव तदभाषः समर्थ्यधीकः ॥ यत्तु यही धरादिपरस्परसत्तंत
 विभिन्नकर्तृकमित्यनुमानस्य साविशेषाभिन्नानाकर्तृसिद्धौ पर्यवसानस्याशक्यतया ईदृशाहुमा नापद्यं भेनानिव्या
 स्यादिपूर्वपक्षमवृत्तिसंभवः ॥ एतेनानेकेष्ट्वरतात्पर्यनिर्णयिकापपत्तिरूपतोक्तिर्निरस्ता ॥ उक्तानुमाने उपपत्तिरूप-
 त्वस्यानुग्राहकत्वस्य चासंभवात् प्रत्युत सर्वस्य ब्रह्मत्वं यदतस्तपैव महेश्वरमपानपरमाण्वादीनां ब्रह्मत्वेन जगत्का
 रणत्वापश्यकतया तेषां च जगत्कारणत्वपूर्वपक्षा ईदृशसाद्यधिकरणोक्ताः सित्याना विरोधिन इत्युक्त्वा श्रीरायपेंद्र
 विजयींद्रयतीश्वराभ्यां संदूषितानि नितरामधरीकृतानि युधूकृतानि नितरां यनमालमिश्रैरप्यध्यदक्षि तपचा

सिगुहोगतानि तानीदानीं स मा लंभ्य निबत्थानि स्ववाप्यतः तेषां निराकृतिर्व्यर्थानि स्युर्थापृतमारणोदन्तुपमं हनं
 वाकूपाहस्यैकशस्त्रवद्विणतत्त्वस्य स्वीयाचार्योणां च स्वर्काय परकीययं धार्यानि यवोपप्रकटीकरणा यैवेति
 स्पष्टं दर्शयितुं तत्रोच्यते ॥ रापवेंद्रविजयींद्रयतिभ्यां न्यायदुर्गमत्वेन पुणाभ्यां न्यायके संरियचस्तु यदुक्तं त-
 सुधीभिरनादरणीयं ॥ तदादायमृतभ्रायं चंद्रिकाभूषणोद्यतः बाकूपाहस्यस्त्रयित्शरोघमहास्त्रजेतुमिच्छति ॥
 तथा हि महीमहीधरादि ॥ परस्परमत्वं तविभिन्नकर्तृकमित्यनुमानं तापतस्मत्सरादिदोषरहस्यनानाकर्तृकानु-
 मान निराकरणा योक्तदोषैरेव यदुक्तं तलज्जां बुधिनिधनं नोच्यज्जनमहतीति तदालंभ्य पूर्वपक्षप्रयुक्त्य संभ-
 वः स्पष्ट एव ॥ केवलनानाकर्तृकानुमानस्य दोषोक्तिरीत्या लसंयतसविशेषाभिन्नानेकेश्वरता त्वयीनिर्णा-
 यकोपपत्तिनूपलिंगत्वेन सिद्ध्यां तेषां भवः स्पष्ट एव ॥ प्रत्युते त्वादिफलं त्वस्मत्सिद्ध्यां ताज्ञानमूल
 कं स्वकीयचंद्रिकाग्रंथाध्ययनाभावनिबंधनमेव ॥ ननु त्वस्मत्तदनुतस्य जडदुःखात्मकस्य जगतः सर्वस्य ब्रह्मत्वं-
 किंतु ब्रह्मत्वं सत्तातिरिक्ततात्त्विकसनाशून्यत्वाभिध्यात्वं मेव अन्यथा हनं ब्रह्मत्वे क्वासिद्धि सत्संगात् तथा ह्य-
 रंभणाधिकारो न दत्तत्वं त्वमित्यजगतो नाभेदं भूतमः किंतु भेदत्वासेधाम इति चाचस्पतिभाषति त्रयो न भवेदं ऐक्यं
 भेदं तदव्यजास्ति कद्वपवन्तामित्यर्थः अरंभणाधिकारणीया त्वात्तरीत्याधिकरणयोजनादूषणे त्वदीयचंद्रिका
 आरोपिनतावत् ब्रह्मभेदः तदनन्यत्वं अनुतस्या विश्वस्य ब्रह्मभेदायोगात् अरंभणीकाराच्चेत्याह ॥ तथाचाहितीय

रुत्थाः ॥ नानाकतुक्कानुमानापदभेदेनैतदधिकरणाय पूर्णपक्षस्य सर्वथा नुत्यानदर्शनाय तदुभयापदकसंभावि
 दस्त्वोदांकासु त्याप्यनन्तराकरणेन तद्वीत्यानस्यासिद्धोदाधिरत्नंबहु प्रकारैर्दीक्षितैर्वर्णितं नदविपरोक्तदूषणनिरा
 पो न परं कीयाधिकरणयोजनायाविद्दयात्वनार्यैलिख्यते ॥ ननु परब्रह्मस्वतूपाजगत्कर्तारो बहवश्चेत्तेषां प
 राकिर्विविधैश्च भूयते इत्यादि श्रुतिष्वलान्प्रत्येकं तेषामाबिंत्याभ्युतापरिमितशक्तिमत्त्वमेयां गीकरणीयं तथा च
 न्यानपेक्षयानित्विजजगत्सृष्ट्यादिकं तु वाक्कानां तेषां संभूय सृष्ट्यादिकं तु त्वमपुक्तं लोके विचित्रगोपुरमासादादि
 नेकेषां शिल्पिनां संभूय कारित्वस्य प्रत्येकैकवाक्किमिबंधनत्वात् अतो नुमानस्य तत्सहकृतसृष्टिवाक्यानां चैकस्मि
 यकर्मरिपर्यवसानाभावे विशेषवचनयलान्नारायण एव पर्यवसानं स्यादिति कथं पूर्णपक्षः सिद्धोदाधिरुत्थ इति चे
 ॥ एक एव नारायण आसीदित्यादेरिव यदा तमस्तन्नादिशान रात्रिर्न सन्न चासत्तशिव एव केवलः एक एव रुद्रो न हि
 तीयाय तत्त्वाधित्यादीनां विशेषवचनानां श्रुतिषु दर्शनात्सृष्टिवाक्यानां नारायण एव कर्तारिपर्यवसानस्यासंभ
 तत्तत्सहकृतनानाकर्तृकानुमानेन नानाकर्तृणां सित्वावधिप्रत्येकमखिलजगत्सर्वजनानादिकं तु वाक्कानां प्रा
 त्याभ्युतवाक्किमतां प्रत्येकमपि तेषां तन्मते आरंभणाधिकरणन्यायेन केवलं लीलयाम संभूय कर्तृत्वस्यैव च ज्ञेयक

त्वात् ॥ आरंभणाधिकरणे परे णेश्वरस्य जगत्सृष्टौ नियमेन प्रकृत्यादिकमपेक्षमाणस्य तत्रापि प्रकृतिमुपादानं
 त्वेनैव कालादिकं निमित्तत्वेनापेक्ष्य प्रकृत्यैव महान्तं महत्तमं हेतुवाहंकारमित्यादिकमनिर्दिष्टं चापेक्ष्य सृजतः किं नाम स्वा
 तंत्र्यं स्वातंत्र्ये सति फलदायित्वं प्रकृत्यादिकमनपेक्ष्यैव निमित्तोपादानकार्यक्रमादिकं वाच्यं त्वत्प्रसृष्टिमसंगतिद्वयाशं
 क्यसाधनानंतरतद्व्यवस्थाक्रमनियमापेक्षणेऽपि युक्तमेव तस्य स्वातंत्र्यं तदभापस्य शक्यभावनिवंधनत्वाभावात्
 लोके स्वयमेव गंतुं शक्त्वापि गमनसमये लोलाबादं हावहंभपत्तदपेक्षणास्य त्वेच्छाभावनिवंधनत्वादिति सि
 द्धातिर्न ॥ यदुत्पत्त्याकल्पिता अनेके परमेष्ठयः केवलं लोलाबासंभूय सृजन्तीति निश्चीयते संभाल्यं तेवानाद्यः निश्चा
 यकाभावात् अलुभानानां चाप्रमाणत्वात् न हि कचिद्दृष्टान्माने णार्थनिश्चयः एतन्निमित्तसंगतत्वं द्वितीयः असाधार
 त्वात् अल्पज्ञेन हि किं न संभाव्यते प्रत्युत त्वन्मत एवेदं दूषणं जगद्व्यापारवर्जमित्यपि कारणे अनेकेषां ज्ञानिनां निरु
 द्धमैश्चर्यमाशंक्य सैवमित्यादिना सर्जनाद्यैश्चर्यासंभवमतिपादनात् केषांच भाषाया इव अदृशितवदवाशक्तिर्भगी
 कृत्यनिर्गुणश्च भूतैतन्वयवत्तैर्मत्स्यादि किंचित्त्वार्थभावं प्रकृत्यसर्जनाद्युपादानसंभवेन तादृशाधिकरणासंगत्या
 पत्तेः ॥ यदि च सृष्टिवाक्येषु नानेकेषां प्रतिपादनं किं त्वेकस्यैवेत्येक एव सृष्टेः सृज्यते तर्हि यथापि बहुंशक्यमिति त्व
 यमेवोच्यत एव दुष्कोक्तदृष्टां फादूषणे स्वयमेवोच्यत यिद्विषयवदुत्सेहवदूषितमिति युक्तं ॥ तद्वाक्यपाकृत्याप्यस्त्राश
 त्वभावनिवंधनत्वात् त्वेदावहंतोच्यते ॥ यदुक्तं त्वपाकल्पिता इत्यादितत्तुच्छं त्वोचितकृतिपयजगत्कृतृत्वत

क्षणं चेदतिव्याप्तिः निरिवलजगत्कर्तृत्ववक्षणं चैतदसंभवं इति रत्येतदधि करणीयपूर्वपक्षप्रवृत्तये त्वत्पूर्वपरि
 णैवानुमानेन नानाकर्तृणां साधनात् तत्स्य च विष्णुरुद्राद्यनैककर्तृधृतिपादकश्रुतिसंवादेन निश्चितमामाण्यव
 स्यार्थमिध्यायकत्वात् त्वसिंस्थां तेऽक्तरोत्यावत्स्यात्यानायोगोसिंस्थेऽक्ततट्ठाशं कानिराकरणा योक्तारं
 त्यासर्वतोऽवलीयस्याभ्यन्यानुपपत्त्या अनेकैकतारः लीलया संसूयसृजंतीति त्वद्वात्येव निश्चये बाधकाभावाद्
 कपूर्वपक्षस्य सिंस्थां ताविरुत्थत्वात् पपादनं विठ्ठमतिरमणीयमेव ॥ अत्युत्तेत्यादिकमसदेवमायायामघटिनर
 दनाशक्तिमत्त्वांगीकारे ब्रह्मणः निर्गुणत्वाद्यंगीकारे जीवेद्याभासैव करोति मायाचाविद्या च त्वयमेव भवतीत्या
 दीनामघटितकार्यन्यानुपपत्त्या दीनां निर्गुणत्वादिवोधकश्रुतीनामधिक्यसमनस्त्वानां सगुणब्रह्मविदां वैमत्या
 भावकत्वं नाद्योयानानुपपत्तं भावशिवविष्णवादीनामभेदं स्वीकृतं ताभयेद्यान्मयादीनामनेकैषां ब्रह्मत्वं पदलाशि
 वविष्णवादीनां भेदं च पदतात्पर्यासृष्टिवाक्ये व्येकस्यैव स्वरूपः प्रतिपादनमिति वस्तुमशक्यमित्यस्य बाधेनापिसुबो
 धत्वात् ॥ न न्येवमपि द्यावाभूमीजनयन्देव एकः एकमेवाद्वितीयमित्यादिकर्त्रैक्यश्रुतिविरुत्थं कथं जगत्कर्तृनां
 तन्यते सिंस्थेदिति चेन्न ॥ तन्मते जगत्कर्तृनानात्येप्युक्तश्रुतिविरोधः तन्मतेनेह नानास्ति किंच न एकधैवानुद्भव्य
 मित्यादिश्रुतीनां विष्णोरन्वयमयादित्वनृपाणिशिरःपुच्छाद्यवयवाज्ञानं दादिगुणाः सृष्टिसंहारादिक्रियाः सर्वगत
 त्वादयोभावावपर्माप्रद्वत्त्वादयः अभावधर्माः विष्णोः सकाशात् परस्परस्यान्वयमिद्यं ते इत्यर्थकत्वमप्येकैक्यबो

धकोक्तश्रुतीनां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां मध्ये एकैकस्यैव कर्तुः तदेकत बहु स्याप जायेये त्यादिश्रुतिषु श्रुतैर्बहुभवनसु
 खैरवतार्यवतारस्य नृपैर्वै प्रस्थितमेतदनिषेधपरत्वस्य वक्तुं शक्यत्वेन तद्विरोधाभावात् ॥ यत्तु नैव हाने त्यादेः सर्व
 निषेधपरत्वे इहेत्युक्तधर्मिणः निषेधस्य च निषेधापत्या व्यापानेन मकरणावशाच्च एकधेत्यस्यापि एकप्रकारतात्प-
 र्यकाभास्य यवतात्तत्पार्थव्येणैव एकशब्देन समभिख्या हतपदार्थसंसर्गिनिष्ठभेदाप्रतिपक्षित्वस्य स्वत्वरसतः
 प्रतीतस्य सर्वतांत्रिकसित्यस्य परित्यक्तुमशक्यतया कथं नाहश्रुतिर्वैरुच्छं जगत्कर्तृणां नात्वं सिध्येत् ॥ प्र
 त्युत एकमेवाद्भितीयमित्यत्रैकशब्दस्य पृक्षस्य स्वगतौ भेदः पत्रमूलफलादिभिरित्यादिना स्वगतमेतदशक्यार्थकत्वं
 वर्णनात्तन्वया येन नानेश्वरांगीकारेद्यावाभूमीजनपन्देव एक इत्याद्येकशब्दस्य स्वगतमेतदशक्यार्थकत्वेन विरो
 धाभावे सति नानेश्वरपक्षस्तथापि कुतस्त्यज्यते एकपदविरोधाभावे व्यद्भिती यपदबलेनेति चेत् ॥ संबन्धमापि-
 लापवादि त्यपि समं ॥ त्वयान्नमयादि नानेश्वरांगीकारान्नसाध्यमिति चेन्न त्वयापि ब्रह्मविष्णुशिवत्रिपुरसुंदरी
 शक्तिशुगमिष्यसूप्यादि नानेश्वरांगीकारात्साम्यं भेदस्य कल्पितत्वमिति चेदभेदस्यैव कुतोन कल्पितत्वमिति त
 दतिरुच्छं ॥ मदीयानभिमतोपार्त्तभनंच ॥ सदेव सौम्येदमग्र आसीदित्यादिकेषु जगत्कर्तृबोधकेषु वाप्येषु एकैक
 देन समभिख्या हतपदार्थसंसर्गिनिष्ठभेदाप्रतिपक्षित्वस्य स्वत्वरसतः प्रतीतस्यापि अन्यमयादिपंचत्वेव शिवविष्णव
 धनेन कर्तृत्वाधकश्रुतिसंवादाप्राप्तप्रमाणभावनानाकर्तृकानुमानसिन्धेषु समभिख्या हतपदार्थप्रलयकालसंबंधि

शुपरदरनेष्टमैदमति योगितयावा एन प्रत्यापयितुमशक्यतथा च रत्या एकेक स्येन रुतुः बहु भवन सुखैः प्राप्त
 स्वगतमेदनिधेयपरत्व स्तैषैकपदेव कथ्यतथा त्वद्गीत्या नानाकर्तृसिद्धेरपरिहार्यत्वान् ॥ मृत्युनेत्यादिकमस्य न
 सिद्धांताज्ञानमूलं स्वमतिपरिपाकभावं गृह्यत्य स्वगतो मेद इत्यस्य यथापृक्षे सजातीयत्वं ज्ञात एव विजातीय
 तृशिलादितः पञ्चभूत्वादिभिश्च सजातीयविजातीय स्वगतं मेदत्र वंश्रासं तथा स्वसजातीयविजातीय स्वगतमेदत्र
 पंपरमात्मनिजगत्कारणे चेतनाचेतन धर्मधर्मिभावकृतं मा सं एकपदावधारणाद्वितीयपदैः क्रमेण निविध्यते
 इति प्रतिपादना योक्तमेदवयवदृष्टांतत्वार्थत्वेनैकपदस्य सजातीयमेदनिषेधार्थकत्वेन स्वगतमेदनिषेधार्थ
 कत्वाभावात् तया चोक्तमद्वैतसिद्धौ विजातीयं किंचिदपेक्ष्य द्वितीयत्वावच्छिन्ननिषेधस्था द्वितीयश्रद्धार्यत्वा
 त् अयं चात्र संकोचः बलीवर्द्धपदसन्निधानात् गोपद इव सजातीय स्वगतमेदनिषेधकैकपदावधारणपदसंनि
 धिप्रयुक्त एव वदुक्तं पृष्ठास्येति जगद्धा पारवर्जमित्यधिकरणेनानेश्वरपूर्वपक्षो नास्मदीयाभिमत इत्यस्य पूर्व
 मेवापेक्षितत्वात् तत्पक्षांगीकारेऽप्रतिफूलतर्कस्योक्तत्वात् चतुर्थिधाभावाप्रतिपक्षिगित्वापरिच्छिन्नत्वदूषण
 म्बुत्वस्य जगत्कारणबाधचनतत्पक्षांगीकारोऽस्मत्सिद्धांताविरुध्यः त्वसिद्धांताविरुध्य इति तु प्रतिपादितमेव दी
 क्षितैः ॥ त्वयापीत्यादिकमपि त्वमिति परिपाकमात्रमेव मन्यते न ह्यविद्याशिवानाममेदस्यैव स्वीकारेण तेषां नाना
 त्वस्यास्येदनिमित्तत्वात् एकस्यैव परब्रह्मणः तत्तत्पुण संवेधोपाधिक संज्ञा मेदमात्रत्वस्यैव तार्किकमनइ

वत्सीकारात् उक्तार्किकसिद्धांतः ॐ नमः सर्वभूतानि विष्णुमयपरितिष्ठते अखंडान् दबो धाय पूर्णाय परमात्मने इ
 ति दोषाधिकारोक्तं गणेश्वोक्तं व्याख्याने अनुमितिग्रंथे गदापरमद्वयार्थः स्फुटीकृतः ॥ विष्णुसहस्रनामप्रा
 ख्ये पिश्रीमत्त्रांकराचार्यैः किमेकंदैवतं लोके इति युधिष्ठिरप्रश्नोत्तरे पवित्राणां पवित्रं यो भंगलानां च भंगलंदै
 वतंदैवतानां च भूतानां यो व्ययः पितेति श्लोके भूतानां व्ययपरहितः पितृजनको यो देवः स एव कंदैवतं इति वाक्या
 र्थमभिधाय कथयेको देव इत्याशां व्यसृष्टिस्थित्यंतकरिणीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकां स संज्ञां याति भगवानेक एव
 जनार्दन इति भवानहं च विभ्यात्मन् एव एव हि कारणं जगतां स्वजगत्यर्थं भेदेनावां व्ययस्थितौ त्वद्याय दमयंद
 तंतद्वत्तमखिलं मया मत्तो विभिन्नं नात्मानं द्रष्टुमर्हं सिद्धं करोहं सत्यं जगच्चैदं स देवा सुरभानुषं अविद्यामो-
 हितात्मानः पुरुषाभिन्नदर्शना इति विष्णुपुराणवाक्यैः तथा विष्णोरन्यंतु परयंति ये मां ब्रह्माणमेव च कुतर्क
 मतयो मूढाः पच्यंते नरके व्यथः ॥ ये च मूढा दुरात्मानो भिन्नं पश्यंति मां हरेः ब्रह्माणं च तथा तेषां भूणहत्या समं त्व
 प्रमितिमविध्य पुराणवाक्यैर्विष्णुशिववचनाभ्यां हरिहरब्रह्मणं संज्ञां भेदमात्रं न त्वनूपमेद इति प्रतिपादि
 तं ॥ अज्ञानकृता वरणो नाज्ञो भेदं न कल्प्यतथा व्ययहारे पित्रो भेदस्याकल्पनात् तत्तथा ज्ञेयवहारभावाच्च भेद ए
 व काल्पनिको भेद इत्यस्य बालेनापि सुगमत्वात् ॥ अथ वोक्तरीत्या नाजगत्कर्तृसिद्धौ तेषां मध्ये यदुपासने
 यस्य पुरुषस्यानादि योग्यता तस्य पुरुषस्य स एव जगत्कर्तृना न्य इति तस्य स्फुरति तत्तदधिकारिबुद्धि विषयं

तंतमेवार्थतस्य तस्याधिकारिणः अवणकर्तुः बुद्धिमेवेन भिन्नं भिन्नं कर्तारं कर्त्रेभ्यश्चुतिर्वाप्यतीति कर्त्रेभ्यश्चुतिर्नि-
र्वाहोस्तु ॥ नच शुतीनामनेकार्थप्रतिपादकत्वमहहृचरेव कुमशक्यमिति त्वया पकुंशक्यं ज्योतिरुवकमास्तु-
तथा ह्यधीयत एक इत्यधिकरणे कृत्स्नकर्मकांडस्य कर्मग्रहोभयपरत्वं वर्णयत त्वपशुनोन्मज्जि कारिमोदेन ना-
नार्थवोधकत्वस्य संमतत्वात् स्खालीपुलाकन्यायेन कर्मकांडस्थे बुके बुचिद्वाक्ये बुभूपरत्वं त्वयोपपादिने-
किञ्चिदुदाहरणार्थं लिख्यते ॥ वसंते वसंते ब्राह्मणो यजेते त्ववसतीति वसः पचाधन् त्वोतीति तितः ओजादि-
कोडिप्रत्ययः पूर्वपदस्य नकारागमः वसंश्चासौति श्वेतवसंतिः सर्वत्र व्यासो वर्तमानो जगत्कः तदित्यद्वैतत्वं बु-
त्थो देवसंते ॥ द्विरुक्तिरादर्याजिजातं पूर्वपत्जनैर्द्धिप्रत्ययः ओति ओतं अचतेः क्तिः जातं जगत् ओतं मधिष्टं
यस्मिन् सज्योतिः षः प्राणः चेष्टकत्वात् षकारः प्राण आत्येति श्रुतिः ज्योतिश्चासौ बभूवेति ज्योतिषः तस्य संबुत्थो
ज्योतिषेति आयजेतेत्यपि संबुत्थिः आसमं तात्पयैर्भ्रत्यग्निभिः इतमासेत्यर्थः यज्जेर्धर्धेर्धकविधानमिति फ-
प्रत्ययः संप्रसारणाभावः छांदसः इन्द्रागच्छेत्स ब्रह्मं देति अइति गच्छेति संबोधना निगमः छंदे श्र्यडप्रत्यये स

रत्नयानेहसिख्यते ॥ एवमुपनिषत्स्यपि ॥ अत्र ब्रह्मवाचिदाहानां ब्रह्मसाद्योभिद्यार्पकं त्वन्मतेव्यारव्या
 तै ॥ दिङ्मात्रेणोदाहि यत्तेन्द्रियदेवतायदुत्तरपक्षे करणे प्राणोवा आशायाभूया निविवाक्य स्थ प्राणाचाङ्कः मूत्राधि
 करणे पश्चद्दपरतयाव्यतिहाराधिकरणे च मुख्य प्राणपरतया त्वन्मतेव्यारव्या तस्तथाहि धूम्रासंयसादादधुप
 देशादित्याधिकरणे यो वै धूम्रानत्सुखमित्यत्रोक्तो धूम्रासुख्य प्राण एव न विष्णुः प्राणोवा आशायाभूया निविवाक्ये
 नामवागादिना रतव्यमाद्यां न सुक्ता प्राणत्याचोचमत्यमसि धायतदुत्तरं कस्यचिदुत्तमत्वमनभिधाय भूम्ना ए
 वाचानादिति पूर्वपक्षाधित्वाविष्णुरेवाधे धूम्रायो वै धूम्रानत्सुखं नाल्वे सुखमस्तीति निरूपयद्दसुखपदेन भूम्नः
 परिपूर्णसुखत्वोक्तेरिति भाव्यानुयायी सित्थां तः कृतः ॥ अस्तु वायं प्राणोवापु रेव तथापि न तस्य भूम्नत्वमस्ति
 अस्ति भगवः प्राणाद्भूय इति प्राणादावभूयोस्तीति तन्मे भगवान् ब्रह्मयोगीत्येति सत्यं चावमाणाद्भूय इति प्रकरणान
 एव तद्भूम्नमस्ति धनया आहारेण एष एष वा अतिषदतिथः सत्येनातिषदतिद्विति प्राणाद्विष्णोर्भूयस्त्वमुक्तावस्य
 भूम्न आख्यावान् ॥ न नैतत् अर्बह्मपं विरुद्धं अंतर्द्योमिविचसया प्राणदाहेन विष्णुक्तेरिति अर्पद्वयपरमिदं प्रक
 रणमिति शक्यांजयतीर्येनोक्तं ॥ व्यतिहाराधिकरणे भगवदुपासकाः प्रकृतास्त एव च्छादोभ्येनामारि प्राणप-
 र्धेषं नारतम्येनोक्तः प्राणादुत्तमो नोक्तः तत्राधिकारिणः प्राणावसाजानमर्थंति प्राणः त्वीतमाधिकारिसुक्तः आधि

का । रत्या आभादिप तदत्यनुमानेन चाण्डहुतमाधिसारिषित्कः हे र ०५५ अर्ध एव च र्त्तु गंतपति अरुह तु क म धु न
 भिति पूर्वपक्षे उपासका नाम धि कारिणां माणावसानस्य भेदमाणादुत्तमां वि का देव रत्न न ज्ञेय त स प र्त्तु म्भे
 यानि नि छांदोग्य शु त्या उक्त्यादि निभाषादि न हि रज्यगर्भ इत्युत्त र्त्तु ज्ञेयः न कला देव यः स द्य वि देव या उ न ना
 धि कारीति स्वयां सिंत्थानि तत्वात् ॥ एवमिंद्रियेभ्यः परास्य र्थाद् दत्वा री नामिंद्रियं राक्षसादृतेभिर्मित्तस्येंद्रियस्य
 स्य ब्रह्माधीनत्वात् मवृत्तिनिमित्तं तादधीत्यन्यायेन ब्रह्म परः इन्द्रि इश हूः इति इन्द्रि पश हू स्य समन्वयः ब्रह्मणु
 क्तः इन्द्रियगत परत्वावधित्वस्य पंचम्यर्थस्य ब्रह्माधीनत्वात् इन्द्रियव्यापि ब्रह्म परेति मकारेणोद्दिप्य ताव हु क र्भ क
 मप्रतिपादकत्वं च तेषां मंगीकृतं ग्वं वाङ्म नसि दर्शनात् राक्षा चै ल्लधिकरणे वाङ्मनसि सं पद्य ते मनः प्राणे प्रा
 णस्तेजसीत्यादिवाक्ये वाङ्मनः प्राणशक्ता नानुत्तरोत्तरस्मिन् ली यमानो मा रुद्र हि रण्यगर्भ परता दे हो ह्मां तु
 त र सुत्तरोत्तरस्मिन् ली यमानवा गिंद्रियादि परता चै त्यनै कार्य परतोक्ता ॥ तथा हि दे हो ह्म मणानं त रं ज्ञानि नामं
 त र्गता वाक्मनसि न ली यते वाक् पूर्व पूर्व मन उत्तरं हू पं मनः पूर्व हू पं वा गुत्तरं रूपमिति वाङ्मनस्योल्याभिआक्ते
 र्वाचो मनोभियम्यत्वाद निश्चयात् तथा च यो ह्माभावा दनियम इति पूर्व पक्षे व्याभिआक्तेः वाङ्मनस्योः पूर्वोत्तरवर्ग
 देव तात्वे गुणप्रधानभावे च विदोषा दर्शनात् साम्यविषयकत्वात् मनसा वाग्ने संकल्पयति अथवा चायदतीति यु-
 त्मया वाचः मनः पूर्वकत्वविशेषश्च वणात् मनोधीनत्वं अचै तन स्या न्योन्यं वरात् तस्य चै तन देवं तानि मि न्न त्या च्च देव

रत्नयानो ह स्ति ख्यते ॥ एवमुपनिषत्त्वपि ॥ अत्र न्ह वाचिदा हानां ब्रह्म सार्धो भयार्थकत्वं त्वन्यते व्याख्या
 नै ॥ दिङ्मात्रेणोदाहृत्य ते इन्द्रियदेवता बहुत्वर्षम करणे प्राणोवा आद्या धाभूया निनियाम्य स्त प्राणशक्कः भूमापि
 करणे प रस ह् प रत या व्यतिहाराधिकरणे च सुख्य प्राणप रत या ल्व न्यते व्याख्या तत्ताथा हि भूमा सं प सादा द्भुप
 देशादित्यधिकरणे यो वै भूमा तत्सु एवमित्यत्रोक्तो भूमा सुख्य प्राण एव न विष्णुः प्राणोवा आद्या धाभूयानि नित्यात्म्ये
 नामवागादि तारतम्यमाद्यां त सुक्ता प्राणा स्याद्यो च यत्त्वमग्निं धाय त दुत्त रं क स्य चि दुत्त मत्वमनमि धाय भूम्न ए
 वास्मानादिति पूर्वपक्षापित्या विष्णुरेवायं भूमा यो वै भूमा तत्सु एवं नाव्ये सु खम स्तीति निरुपपद सुखपदेन भूम्नः
 परिपूर्णसुखत्वोक्तेरिति भाव्यानुयायो सिद्धांतः कृतः ॥ अस्तु वायं प्राणोवा सुरेव तथापि न तस्य भूमत्वमस्तिः
 अस्ति भगवः प्राणाभू प इति प्राणा द्वाव भूयो स्तीति तन्मै भगवान् ब्रह्म यो सिति सत्यं चाव प्राणाभू प इति मकराणां
 एव भूभ्रमनमसि वचसा आहारेण एव सुपाध्यति पदसि यः सत्येनातिष दिति इति प्राणा द्विष्यो भू प त्व सुक्ता न स्प
 भूम्न आत्मनात् ॥ न चैतत् भर्षद्वयं विरुध्यं न र्यामि विषया प्राणशहेन विष्णुक्तेरिति अपर्यद्वय परमिदं मक
 रणमिति टीकायां जयजीर्योक्तं ॥ अतिहाराधिकरणे भगवदुपासकाः प्रकृता स्त एव च्छां दो ग्येनामादिप्राणप-
 र्धैवं तारतम्येनोक्ताः प्राणादुत्तयोक्तः तत्राधिकारिणः प्राणायसानामभवंति प्राणः स्वोक्तमापि वारिसुक्तः अधि

[illegible]

तद्योरपि निचव्यनिपासकभाव इत्यस्यैव पाचोपनसिलयः पालनः शाङ्खाभ्यामुभारुद्रयोर्विवक्षितस्याकरुद्रोऽभा-
लयः एवं प्राणवाहितिरेव यगर्मेच यजो लयोऽभवत्येवेति न ज्ञानिनां मोक्षमित्रिय इति तस्यासित्वात् तत्त्वात् एवमे-
गाववस्थाधिकरणेव स्थादिदेवताप्रतिपादकसंज्ञास्तेन दुनयस्य कलदेवताविषयफलत्वेन स्थाभिमतार्थपरतया त्व-
याव्याख्याताः तथाहितदधिकरणेऽग्रहोपासनमंगमूर्तदेवतोपासनसाहितमेव कार्ययिगतिस्त्वांतमुक्ता उपसं-
हारैर्विदोषोऽस्ति सदिदेवतानां सर्वदा त्वा सूक्तं यत्त्वद्धर्मगदेवतासंबन्धिगुणजातं तत्सर्वैरुद्धादिषु नोपसंहायेक-
मुद्योग्ययेवोपास्यां च विदेवतानां साव्याभावात् केपां चित्त्वान्नत्वात् केपां चित्त्वान्नत्वात् अथ चोपसंहारमभ्युपग-
मं भ्रादिपदेति सूत्रमवतार्य यथाग्न्याद्यधगदेवताविषयसंज्ञा सूक्तादिकं ब्रह्माहुतमदेवताविषयकत्वेनाधी-
नेऽर्थवृद्धिः उच्यते नानाविपाद्यत्वात् एवमधमसुषानामसुचयेषु उपसंहारेन कश्चिद्विरोध इति प्रतिपाद-
ात् ॥ यत्परेषु तीनामन्वेषोपाकल्पसंगतिपत्तावपि ध्यातुमेवेन भिन्नार्थकत्वं न संगतिपञ्चतथासति कर्तु-
वा त्वस्य भ्रान्ताति ताले कर्मेव कुतलचदपि तादृशं प्रविततत्कृत्वो धकत्वसित्वात् तस्यांच सितो विरोधा-
वेन नाना कर्तृसित्वात् तस्यो न्याऽप्यादिमित्तत्वं सत् ॥ सुतये सुयतिर्गत्याधिकरणेन स्थात्वेन स्यात्तेने हस-
मिति वाच्यस्य भ्रातृमेदेनार्थत्रयपरताया त्वदोचैरुक्तत्वात् तथा हि भ्रातृणः पांडित्यं निर्विचयात्येन निष्ठासे-

रण्यक वाक्ये तत्रायमर्थः यो ब्रह्ममिति योग्यः असी आगमजन्यज्ञानं लब्ध्वा युक्तिजं ज्ञानं संपादयेत्तदुभयलाभा
 नंतरं ज्ञानी भवेत्तेन वापरे ज्ञानं प्राप्तोति यदप्युक्त उच्यते सः सताया असतावाकेनापि प्रकरणवर्तेत स
 शुक्तियोग्य एवेति एतद्वाक्यं हि रण्यगर्भतूपज्ञानिनो विषये विहितमिति स्यात्साधारण्येन नियंत्रणं यथेष्टाचारवि
 धिपरंतपदिन रदेव तादृजज्ञानि विषये विहितमः य एव केषां चित् आचरणं केषां चित् परित्याग इत्येतदनुज्ञापरं
 मनुष्यात्वाकज्ञानि विषये सर्वमपि विहितमेव कर्म विधिर्बंधविना स्वेच्छाकार्यमिति त्वदीये ज्ञातृत्वात् एवमा-
 त्मेत्येवोपासीतेति विधिवाक्येपि कर्तृभेदाभिन्नार्थकत्वं तथाभिमनं इत्संहितवमंतं ब्रह्मोपासनायापि कारिणस्त
 वत्तु वा स्वगुणभेदेन विविधाः सत्यज्ञानादिभिरन्यैर्गुणैर्भक्त्याः संसृतिषु व्याख्यादिभिः साहितैर्मयोगैरिंद्रादि
 देवताः आखिलैर्गुणैश्च तनुर्मुखादयः देवेषु भर्तृषु चोपासनीयगुणविशेषोपसंहाराशुपसंहाराभ्यां गुणभूयस्त्वा
 त्यत्वा धर्वांतरभेदैः संतिबहवो धिकारिणः सर्वान्ति तत्तद्योग्यगुणविशिष्टब्रह्मोपासनाभेदविधा यकमात्मे-
 त्वोपासीतेति वाक्यं तत्र देवेषु भर्तृषु च यस्य चावहुणोपासने योग्यता वं प्रति तावहुणा विशिष्टं ब्रह्मात्मश
 होक्तिपक्षेऽप्यकारः तदयोग्यगुणव्यवच्छेदकः च तनुर्मुखादीन् प्रति सकलगुणविशिष्टं ब्रह्मात्मवाहो भिषत्ते एव
 कारस्तु अयोग्यगुणव्यवच्छेदक इति ॥ अन्योन्याश्रयोक्तिरप्यसंभवी सकिमुत्पत्य न्योन्याश्रयोक्तस्य न्यो-
 न्याश्रयो सास्त्वित्यन्योन्याश्रयो वानाद्यः पूर्वपक्षिणा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकानां कर्तृणां भवेत्तत्तत्तदपास्य

कानां तत्तद्विभक्तिमिति तत्तत्पूर्वोपपन्नानां त्वस्य प्रतिसाख्यमसिद्धात्रविधेरनधिगतार्थो
 भक्तत्वं न भानाप्रणापन्नं न चारविजं न त्वपूर्वार्थोपपन्नं विधित्वमिव शीजं कुल्यायेन वक्तव्य
 त्वान्त्वयस्मै नैदं पुराणेभ्यः सकृद्याद्यप्यत्राणां भेदश्च वणं लोकिकैश्चां त्वानुवादकमिति
 सर्वथा तत्पूर्वोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 नुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 न्याश्च त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 प्रतिनतनोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 धिकादिभेदाधिकादित्यन्योन्याधयोपि दुर्वारः न द्वितीयः कर्तृना तत्त्वोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 नैदं निश्चयः तत्तत्पूर्वोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 धनान्नैवः परस्परपेक्षाभावात् ॥ अत एव न द्वितीयोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 न्यान्नरकुरणं न किंचित् त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 मन्वाणानुतोपपत्तिरिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति
 नां चात्रमाणा त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति त्वानुवादकमिति

नादीनां प्रमाणानां दर्शितत्वात् सिद्धांते आत्मेत्येवोपपत्तिरिति बलान्था फल्यनसिक्वर्त्तव्यश्रुतिबलात् तैश्च कल्पना
यो बाधकाभावात् यदि चोक्तप्रमाणानां सिद्धांतरीत्या आभासत्वमिति कर्तृना नाल्पसिद्धिः तर्हि उपासनापादोक्तप्रमाणा
नामपि अद्वैतरीत्या आभासत्वमिति वक्तुं शक्यत्वात् ॥ यत्तु पुरुषभेदेनानुष्ठानमेदाहुपासनाविधिवान्वस्य न च तत्पुरुषं प्र
तितततद्योग्यगुणविशिष्टं ब्रह्मोपासनीयं नायोग्यगुणविशिष्टमिति पुरुषभेदेन विरुद्ध आनर्थबोधकत्वेऽपि आभासयनदो
षं ते सदेव सौम्ये दमय आसीदेकमेवास्मिन् तीयमिति जगत्कारणवस्तु बोधकस्य वाक्यस्य तत्पुरुषं न तति शिव एव जगत्का
रणं नान्यः विष्णुरेव जगत्कारणं नान्य इति विरुद्धनानार्थबोधकत्वेनाप्युपासनावर्त्तव्यत्वात् ॥ तत्पुरुषं मेदाभा
वादिनितदपिन सत् ॥ त्वन्मते पुराणादिदुष्टमरुच्छाद्यवतारस्वहूपाणां भेदश्च वणं लौकिकैर्भ्रान्त्या गृहीतस्य भेदस्या
नुवादकमिति सर्पथा तु त एवोभयपक्षिणां दिव्यधिकरणो नुप्याख्या नन्यायसु प्रयोक्तृत्वेन तथैव कर्त्तव्यश्रुतेरनुवादक
त्वोपपत्तेः ॥ यत्तु अवतारेषु तत्कालवर्तिनां लौकिकानां केषां चित् भेददृष्टिः संभवति अन्येषां तु बहुत्वलिङ्गकानुमानाभा
सेनेति युक्तस्तत्रानुवादः जगत्कर्त्तव्यस्य तु श्रुतिं विना प्रत्येतुमशक्यतयानानुवादः संभवतीति तदपिन सत् ॥ त्व
न्मते पुरुषाणां योग्यता तारतम्यज्ञानपूर्वकस्मे हूपाभक्तिरप्यनादिरिति स्थानविशेषात्वात्वादि च तदनुबंधा
दित्य इत्यधिकरणयो रक्तत्वेन शिवादिभक्तां तर्गतस्य शिव एव जगत्कर्तानान्यः विष्णुभक्तां तर्गतस्य विष्णुरेव जग
त्कर्तानान्य इत्येवं हूपा तत्तन् आहात्म्यज्ञानस्याप्यनादित्वसंभवात् त्वन्मते सर्वेषां मतानामनादित्वस्योक्तत्वेन त

चात्मानं यो ब्रह्माणाभिधीयते इति अस्यात्सार्पणोपनिषो गान् शिव परत्ताय सीयने यो मे मां विदधे पुत्रं ज्ञानं
 च न हि णोति मे यत्नसादा तय या पा मं प्रज्ञापत्वाभिदं परं ब्रह्मण सुनयः पूर्वं पृथ्वान्त्ये भदेभ्यः इत्तवान्
 शिवलान् च दान् विभ्राज्जात्मानि संस्थितान् इति शिवपुत्राणे उपबृंहणाच्चात्स्य शिव परत्स्य मे यः सिध्यतीति ब्रह्मा
 दिगुरुत्वं शिवस्य ॥ एवं विश्वधिको रुद्रो भवति इति श्रुतिरपि विश्वशब्दाच्चा हि णोरापि कथं शिवस्य यो पय
 ति विश्वोर्गो विश्वशब्दाच्च त्वं च विश्वं विश्वपुत्रं पदकार इति स्मृतिश्चित् तच्चाधिक्यं तद्गुरुत्वादिकमेव ॥ एवमे
 तर्थाभिब्राह्मणोक्तं सर्वं तर्थाभित्वं परममहत्त्वादिना भूतं शिवस्यैव ॥ तथा च श्रुतिः अंतरेच्छंति तं जने रुद्रं परो
 मनीषया गृभ्णन्ति जिह्वा स समिति अभ्यर्च्यः जनेषु अंतर्गामी भावेनाप्यस्थितं परः परमुत्तुष्टं रुद्रं ये मनीषया
 तर्ध्यायंति ते स संस्र्या विकारमूतयन्त्रं जिह्वा गृण्दंति इति पाच्योर्थः येति कुतर्कव्यसनिनः पारखंडालमंत
 र्यामिणं नेच्छंति ते जिह्वा पूरीषमेव गृह्णंति धन्याः खलु वने गता ये परयंति ममात्मसमिति दशरथाद्युक्ता वि
 वायस्तु तमं सागम्यैर्धेकदासः तथास्तु पशुं हि तं पशुरादरेण अंतरिच्छन्ति यो रुद्रं सदा वंदं मनीषया गृह्णाति जि
 ह्वा सो यं रसं पूर्णामृतोपमं अंतर्नेच्छंति ये रुद्रं भवानीसहितं भवं पुरीषमेव गृह्णंति जिह्वा धातेन संशयः अत्र
 द्यश्चोक्तं मंत्रपाच्योर्थः द्वितीयं गम्योर्धेदिर्शितः स च स्वयमिह पापितत्वात् शिवदेवपिणामतिगर्हितवृत्तित्वं स
 द्यपति तथा चोक्तं भारते पिकृतेषां पिकृतेषां जन्मधिगस्तुनेषां धर्षां न पसति हृदये कुमनिपययि

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ अयं मेवार्थोऽप्यभ्यगवने शिवं प्रसुत्याभिहितं ॥ हसन्निशंसाचारं तद्दिदुर्गगादितनत्रं दुर्मतादिति
 दुष्टमगोत्सन्नाः संकीर्णमिगोत्सन्ना इति यावत् तत्ते पांचगर्हितं वृत्तित्वप्रमि त्पद्यवाशिनं द्वैपिणा मुक्तगर्हितं वृत्तित्वप्रमि
 त्वा यैवोक्तं नागरं खंडे माभूत् नत्र कुले जन्म यत्र शंभुर्न देव तमिति शिवे द्वैपिणा मुक्तगर्हितं वृत्तित्वमेव केवलं नञ्
 िनुमन्दिः वहिष्कार्ये त्वयपि तथा च स्कांदेशं कुरु स्महितापां शिवपूजाविधौ न केन पूजावेनायानं एव त्वय हिष्कृत-
 त्वसुखा को सौ वहिष्कृत इत्याकांक्षाया मुक्तं दध्मचिना गौ न मेन ये शसात्रा मृणाधमाः कलाययनरिथ्यंति निन्दका
 ः वहिष्कृता इति दधीचिशापः कौर्मेदर्शिनः एव मुत्स्यतु विप्रार्थिः शशापेभ्यश्च विहिषः समागतान् आभूणां स्ता
 ः साहाय्यकारिणः पत्न्या ह्रिष्कृतो देवः शंकरो लोकवेदितः भविष्यध्वं च पीवास्थाः सर्वेषोश्च एविहिषः निंदतो
 ः चरं मार्गं कुवात्सा सक्तमानसाः भित्वा भीतसामाचारः भित्वा ज्ञानप्रनोभिनः प्राप्य पोरैकं निपुणं कलहैः परि
 देताः त्यक्त्वा न पोषनं कृत्स्नं गच्छध्वं न एकाच पुनः भविष्यति ह्यपि किञ्च साभिमतोऽपि पराङ्मुख इति ॥ तत्रैव कलिदो
 षं करणी कुर्वन्ति चावताराणि त्वां मृणानां कुलेषु वै दधीचिशापनिर्दम्भापुरादस्माच्चरं हिजाः निंदन्ति च महादेवं सम
 माविष्टचेतसां इति तानेवाभिप्रेत्य मौक्षुराणे पुरुषोत्तममाश्रित्य शिवनिंदापरा हिजाः कलौ युगेभ्यश्चान्तित्राताते
 धानं माधव इति एवंच कलौ रुद्रो महादेवो देवानाभीध्वंसः प्रभुः न देवताभवे नृणां देवतानां च देवतमिति कलिदोष-
 प्रदर्शकवचनं दधीच्यादिशसपिषपमेव शिवं निर्दकस्य वहिष्कार्यत्वं श्रीमद्भागवतपंचनेनाप्यवगम्यते न-

याहि कर्णोचि पात्रनि रगात्तद्वदत्तं तद्वदत्तं ॥ १ ॥ छिद्यः तद्वदत्तं ॥ २ ॥
 स तममुच्ये तज्जि कः मरुत्तं पितृकोटिं चलेत्सर्वदा ॥ ३ ॥ अत्यन्तः ॥
 शिनममयादेनरेदु ज्यमाणे सदा तु कस्त्यापि दूषणं वा कस्त्यावर्गं न भवति तदा कर्णोचि पात्रसत्त्वं रनिने
 चैत्पदितान्निग्रहे अशकः ॥ ४ ॥ शक्ये वत्तं त्र्यो दूषणं निरेतानो मरुत्तं रसर्वाजि क्वां प्रसस्य वलात्तच्छिद्य
 त् ॥ बुद्धिपूर्व शिव दूषणमपणशीलं तु मातानपित्यजेत् ॥ ५ ॥ स च प्राण त्यागः सुरापानादि दोषानि मि
 त्तक प्रायश्चित्तं नू पमाण त्यागवत्तर्गम एव ॥ ६ ॥ एतच्च शिव दूषणं भूषणं भूषणं तं प्रायश्चित्तं भित्ति स्थि
 ते त्वयं शिव दूषण रनानो के सुति कन्या येन प्रायश्चित्तं ने पास्ती ते ते सदिः दहिष्काः एवेत्युक्तं भवति ॥
 तथा चोक्तं कौर्ममह ह त्यादिसकल पापानां प्रायश्चित्तं विधानमकरणे देवतां नरनिंदकां प्रायश्चित्त
 विधाना च तं शिव निंदायां प्रायश्चित्तं भावः ॥ ७ ॥ कः सर्वभूत विनु तं विश्वे शं तु विनिंदति ॥ न तस्य निष्क
 तिः शक्त्या कुर्वन् च वा ते रपीति ॥ ८ ॥ यद्यप्यनेन शिव दूषणे मरणं तमेव प्रायश्चित्तं का मतो ग्रान्दृणवधे नि
 ष्कृतिर्न विधीयत इत्यादौ स्मृति का रणां मरणं प्रायश्चित्त एव निष्कृत्य भाव्यं पक्षरात्तत्वापिशिव दूषणमपणे
 मरणं प्रायश्चित्तं चेत्तत्तदूषणकर्तृणां ततोधिकं न्याय्यमिति ते प्रायश्चित्तं भाव एव पर्यय स्यति उक्तं शिवस्य

विष्णवादिशरण्यात्वं च विष्णवादीनां भक्तिजन्य प्रसादद्वारा सकलं चिच्छिन्नार्थप्रदानृत्यात् विष्णवादिप्राप्यत्याच्च वि-
 ष्णोः शिवभक्तिश्च कोर्मै प्रनिपादिता नार्जुनेन सप्तः शंभोर्भक्त्या भूलोभविष्यति मुक्तासत्यवती सूनुं कृष्णं वा दे-
 वकी सुतमिति भक्तिजन्य प्रसादश्च सौप्तिके भारते श्रूयते शिववचनेन अहं यथा वदाम् ॥ कृष्णो नाक्लिष्ट-
 कारिणा तत्त्वादि हृतमः कृष्णारन्यो मम न विद्यते इति द्रोणपर्वणि च देवदेव स्वचिंत्वात्मा अजय्यो विष्णुख्यपः
 सर्वदूषं भवं ज्ञात्वा विंगे च यतिनं प्रभुं तस्मिन् अप्यधिकां ग्रीतिं करोति दूषमध्यजः इति व्यासवचनात् अवतारि वि-
 ष्णो रपि शिवप्रसादः श्रूयते अरण्यपर्वणि दीर्घयात्राविधौ ततो गच्छेत् सुपुण्यां क्षत्रिपुलोकेषु विभ्रुतं पत्रविष्णुः
 प्रसादार्थं रुद्रमाराधयत् पुरा वरं श्रूय सुबहून् लेभे देवतै रपि दुर्लभान् उक्तं च त्रिपुरे न परि तुष्टे न भारत अपि चा-
 न्यैः प्रियतमो लोके कृष्ण भविष्यसि त्वत्सं वजगत्सर्वं भविष्यति न संशय इति द्रोणपर्वणि च तपो ध्याये मे न के-
 बहि वर्षसहस्राणि तपश्चर्यसा त्वद्व्यप्रसादा यनारयणा यमगवता शिवेन लोकान् रजो र्यादिकं दत्तमिति वि-
 स्तरेण प्रपंचितं हरि वंशे च पारिजातं संहितायां इति संस्तूयमानं तु भगवान् दूषमध्यजः प्रसार्य दक्षिणं हस्तं ना-
 रायणमथाब्रवीत् मनोषितानां मर्थानां प्राप्तिस्तु सुरोत्तम पारिजातस्य हर्ता सिमा भूते मनसो व्यथा पुरा मे ना-
 कमाश्रित्य तपस्तपमकरो र्यदा तदाममवचः कृष्णं संस्तूय त्वै र्यमाश्रुहि अवध्यत्वमजद्व्यश्च मत्तः शूरतरस्तथा म-
 पिता सीत्यथोचं यत्तत्तत्थानतदन्वयेति शिवप्रसादः विष्णो रुक्तः शिवस्य विष्णुप्राप्यत्वं च तपश्चिये मरुतो म-

अयं नरुद्रयत्नेज्जनिभञ्जारुचित्रभिनिशिवाभिव्यक्तिस्थानं लिंगं भक्त्यतद्दिशो पदं पदं यद्विष्णोरुपमं निधायी
 निमंत्रयणोर्दरिपतिपत्न्यां नार्थस्तु पुराणे पुराणोपाशरेण दर्शितः रौद्रलिंगं महाविष्णुर्भक्त्या लिंगं शिलामयं चारु
 चित्रं संप्रत्यर्च्य लब्धवान् परमं पदमिति परमं पदं च शिवाय एव प्राप्य ते गम्यते इति पदं भिन्नं व्युत्पत्तेः प्रात्यर्पकस्य
 ज्ञानार्थकत्वात् शिवाय मूढैर्न चतुर्थं मन्यन्ते स आत्मा विज्ञेय इति श्रुत्या शिवायैव सुसुज्ञेयं ब्रह्म तोक्तेः अत एव ज्ञा
 नसाध्यमोक्षार्थिने भ्रतिज्ञेयं वक्तुं सर्वे वेदाय त्वदभामनंति तपांसि सर्वाणि च यद्वदंति यदिच्छं तो ब्रह्म चर्यं चरंति
 तत्ते पदं संयदेण भवामीति ज्ञेयं शिवाख्यं ब्रह्म भक्त्यसोऽखनः पारमात्रोति तद्विष्णोः परमपदमिति कवयस्त्रिभु
 श्रूयते तत्र विष्णोरपि पदं प्राप्यं शिवाख्यं ज्ञेयं ब्रह्मेत्यर्थः ननु विष्णोः पदं स्थानं वैकुण्ठादिकमित्यर्थः महतः परमव्य
 क्तमव्यक्तात्पुरुषः परः पुरुषान्तरं किंचित्स्वाकाशापरागतं तिरिति निर्दिष्टस्य पुरुषस्यैव स्थानं अभाणतोप
 दशाहं निर्दिश्यत्वापगमात् स्थानं अभाणत्पविष्णोरिति समाख्यातो बलवत्वात् पुरुषश्चात्र न विष्णुः तस्यैव तत्त्वा
 व्यत्वाभावात् शिषोरुद्रो महादेवः शंकरो ब्रह्म सत्सदं एव आदीनि नामानि विशिष्टानि शिवाय सु इति स्तं दपुः राणव
 चं नाच्च पदशब्दो शिवाभिधायेव एवं च सर्वे वेदाय त्वदभामनंति इत्युपक्रम्योक्तं सर्वे वेदास्तत्परीक्षयज्ञेयं ब्रह्म
 शिव एवेति सिद्ध्यति अत्रिपादयति च इमारुद्राय स्थिरधन्यने गिर इति मंत्रः शिवाय स सर्वं वेदतात्पर्यं विषयत्वं
 पराशरोऽप्येवं मेवाहं स्मृतं यश्च पुराणानि भारतादीनि सत्तमं शिवमेव सदा सांबं हृदि कृत्वा मुवंति इति अभयमेवा

ानिचित्वेदवाक्यानिब्राह्मणावेदंविनमाः रुद्रभूर्तिसमाश्रित्यशिषेपरमकारणेपर्य
 प्यानिकानिचित्विषणुभूर्तिसमाश्रित्यब्रह्मभूर्तिचकानिचित् आग्नेयोभूर्तिमाश्रित्यशु
 सूर्यभूर्तिशुनिश्रेष्ठास्तथैवान्यानिकानिचित् एवंभूर्त्यभिधानेनद्वारेणेषमुनीश्वराः प्र
 तः सर्वासुभूर्तिष्वितिअधिकमानंदमयाधिकरणेषरोक्तानांविष्णोर्ब्रह्मत्वसाधकानांश्री
 ण्येननविष्णारेवब्रह्मत्वनिर्णयकत्वमिति नविष्णोपरोक्तश्रुतिसम्यक्यसिधिरिति
 ायः ॥ तदेवंद्वयोक्तरीत्योक्ताधीसित्योशिषस्वजगत्कर्तृत्वादिमाहात्म्यज्ञानंतमोयो
 त्वदुगास्यस्यद्वयोचमस्यविष्णुरेवतामसत्वेनोपालंभसूतयातदुपालंभफल-
 यंतदुपालंभानिवांरयामंदत्वंलंत्वदीयानुभूतवाक्पाक्षेचदुष्टद्वोप्रभातायित
 चिह्नपूर्वमयमतोपेदानमुद्यैस्वतोनिर्मायोपदिदेशांतरगतः साक्षीतियोगीयते
 यमतियुगासोपिजीवाभिधा यस्तुत्वेनिरुपाधिकः सप्तगणान्भूयाच्चिरंभूतये ॥३॥

(॥ इति शास्त्रयोनित्वाधिकरणं समाप्तं ॥)

श्रीगणेशाय नमः ॥ सांख्येष्टं जगत्ताने हेतु रतिषु बद्धे निमित्तं विनोदं तदुत्तमार्थं नैव दृष्टि नं भावा न्यला
 खंडनैः ॥ अस्मिन्तद्व्यपक्षिणं न तमतः प्रक्रेरुहाली गहान् संकं सरितुं सदैव परमापदं न देयं हि ॥ १ ॥ अन्ति
 भोक्षणसंज्ञके धिक्करणे सद्देशिके धीजिनेयादि व्याहृतदोषदूषणपुरस्कारं जायतु हूयते ॥ एतदेतदुनायसुरे
 रचितं विद्वानस्तोषदं श्रीगत्संकरपादसूषणभित्तं जीयाद्वलगत्यां चिने ॥ २ ॥ ईशानेर्नाचादं ॥ अथातो ब्रह्मनि
 द्वासेत्यभ्योक्तात्मनो यत्पारमार्थिकं नृपं ब्रह्मेति निमित्तं लवदां तेषु भवितुं न हि चार्चयितुं ॥ तदेव च स्वतृ
 पतदल्लक्षणं व्याजन्माद्यस्य यत इति सूत्रेण प्रतिपादितं ॥ तत्रैव च तृतीयसूत्रेण शास्त्रेकस्मिन्मपि गम्यतु
 मुक्तं ॥ ननु समन्वयादित्यत्र च शास्त्रतात्पर्यगोचरत्व नृपं शास्त्रेकं समपि गम्यतुं सित्यस्य वस्तुनः प्रमाणा
 तरगोचरत्वनिष्फलत्वं नैव्यत्यान्वसंभवतीत्याक्षिप्य सप्राहितमिश्रानोष एव भागुक्तः समन्वयः परंपक्षमिति
 क्षेपपूर्वकमनेनाधिकरणेन दृढीक्रियते ॥ अतएवाप्यायसंगतिः ॥ स्पष्टब्रह्मखिगानां सद्दिद्यादीनां अधानादिप
 रत्वस्युदस्य ब्रह्मपरत्वव्यवस्थापनात्पादसंगतिश्च ॥ अनंतरा तु ॥ जिज्ञास्व सर्वज्ञं परममयोजनं नृपं ब्रह्म
 गत्कारणत्वादिना वेदांतं प्रतिपाद्यमिति पदुक्तं तत्र संभवति स्वप्नकाशानंदनृपपरमपुरुषार्थनृपब्रह्मणो
 भिन्नस्य जडस्य प्रधानस्यैव जगत्कारणत्वादिना वेदांतं प्रतिपाद्यत्वावगमादिति सद्दिद्यामात्रं च सौख्यशल्या
 प्रागुक्तसमन्वयाक्षेपेण पूर्वपक्षमवृत्तेराक्षेपिकी ॥ अत्र च सदैव सौम्येदमद्य आत्मीयत्वादि वेदांतया कथ्यानि

जगत्कारणत्वेन प्रधानमेव प्रतिपादयंत्युत अद्भुततदर्थे चोक्तविषयं जगत्कारणत्वं प्रधानाद्येव संभवत्यत्र ब्रह्म
उपवेनिर्देशः ॥ तद्धीजनं च गदिविश्रुतिप्राप्तिः ॥ पूर्वपक्षस्तु भारणत्वेन वेदांतप्रतिपाद्यं प्रधानमेव तत्रैव कारण
त्वोपपत्तेः ॥ न ब्रह्म तस्य कर्तृत्वोपयोगि ज्ञानाश्रयत्वाभावात् ॥ तथा हि न तापदुपलब्धिमात्रस्य ब्रह्मणः कर्तृ
त्वोपयोगि ज्ञानाश्रयत्वं ॥ यतो ज्ञानं यद्ब्रह्म गच्छत्युपगम्यते तन्वित्वमनित्यं वा स्यात् ॥ नास्त्यः ॥ त्वया ब्रह्मद्वि
रिक्तमित्यज्ञानान्मुपगमादत्यंताभेदे आश्रयाश्रयिभावानुपपत्तेश्च ॥ न हितीयः ॥ सत्वगुणपरिणामविशेषो
पस्या तस्य निगुणे निर्विकारे च परमात्मन्यसंभवात् ॥ गुणाभिमानिबुचजीवेषु तादृशज्ञानमतिविंशयत्वात्
ज्ञानवत्त्वं निरातिशयसर्वोत्कर्षे च तादृशसर्वविषयकसत्वगुणपरिणामात्मकज्ञानमतिविंशयत्वेन योगिनां स
र्वज्ञत्वं च भवेत् ॥ अतिविंशयत्वात् ॥ बुद्धिबलं कौपस्यगुरुपत्यविजातीयसंयोगादिविलक्षणः पुरुषांतरव्यावृ
त्तः संबंधविशेषः बहुस्त्रिपक्षिणमेव ज्ञानकरादुःखादीनां तत्पुरुषे प्रतिविंबो न्यथा मुक्तस्यापि संसरद्भुत्स्थिप-
र्मादुःखादिमतिविंशयत्वमसंगेनानिर्बोद्धिच संगात् ॥ स्पष्टश्राव्यमर्थः सांख्यप्रवचनभाष्ये ॥ तथा च नित्यमुक्ते प
रमात्मनि तादृशमतिविंशयत्वाद्दूरनिरलेषः ॥ यद्यपि प्रधानेऽपि न तादृशेति तस्यैव विषयकज्ञानाश्रयत्वमुच्य
ते ॥ तथापि ज्ञानाकारेण परिणामभावनसत्त्वगुणात्मकत्वात्पुद्गले ॥ तत्र सर्वज्ञत्वव्यवहारः ॥ परमात्मानि तु
तादृशज्ञानानुक्त्वशक्तिमद्गुणाभेदसूत्रात्तान्तरकशस्यापि सर्वज्ञत्वं दुरुपपादे ॥ पराश्रयनिर्वचनोपमायावृ

निद्रूपं हानं ब्रह्मणि संतप्य तोषितं तदा तपस्य ब्रह्म उपविशति सर्पजं लब्धव्यं तदा रश्मिस्तपो ज्ञायारितुं शसि ॥ तदापि मन्धान
 स्वस्त्वविकारसूतसत्त्वपरिणामाश्च न त्वं ॥ यद्विज्ञानं बाह्यं ब्रह्मणि तु तद्वाच्यमिति सर्पजं शब्दं न सुख्यज्ञानाश्च य
 हणसं तथैवापचारिकतदाश्च यपरिग्रहोऽयुक्त एव ॥ न ह्यालेपितसर्पत्वसंलग्नवितीरज्जुः स्वरत्नतः सर्पशब्देन व्य
 यन्हीयते ॥ किंचानित्यज्ञानस्य शरीरोद्भवनिष्पाद्यतयाऽस्मार्जितारणे ब्रह्मणि कथं तत्संभवः प्रधानेपि कथमिति चे
 न्न ॥ कथंचिदौपचारिकत्वाविशेषे प्रधानं प्रत्यक्षं न तु क इति चेत् ॥ सत्यं प्रधानं त्वदुख्यं कर्तृत्वात् संप्रवेष्ट्यो
 पचारिकं तदुपपद्यते ॥ उपादानत्वं यत्तु ख्यमेव खोरात्वाच्च दार्ष्टिक्यं प्रपद्यतां संघातस्य ब्रह्मवृत्तिरवाप्त्यु
 पगम्यते भवता ॥ तस्मात्प्रधानैर्मेव कारणवाक्यमिति पाद्यं ॥ यदि च प्रधानस्य जगत्कारणता सूक्ष्माद्यकार्यसु
 खदुःखभोहात्मकत्वसदृशजडप्रकृतिषु स्वसदृशप्रकृतिषु कार्याकार्यत्वात् संभवतश्चरित्याद्यनुमानसमधिगम्यं
 प्रमाणांतराधिगते च नागमतात्पर्यं ॥ तदा तालुतत्र वेदो न तात्पर्यं ॥ तथापि प्रमाणांतरासमप्रधाना तु वादश्च
 जीवे तदेक्यसंपत्तिविधानाद्येति निरर्थमानुवादत्वप्रसंगः एतदभिसंधायेवोक्तं कल्पतरौ प्रयोजनं तु तत्त्वमसी
 ति चेत्तने तच्छ्रूपाच्यप्रधानैक्यसंपत्तिः पूर्णपक्षे ॥ सिध्तांते तु तत्त्वप्रमद्वैक्यप्रमिति रिति ॥ तस्मादुक्ते ब्रह्मणि न
 वेदो न समन्यय इति ॥ सिध्तां तालुजगत्कारणतया वेदो न मतिपाद्यं ॥ नाशब्दशब्दितं प्रधानं ईक्षितेः ईक्षणात्
 चेक्षणं ब्रह्मण्यनुपपन्नमिति वाच्यं ॥ मायापरिणामवृत्तिविशेषस्य तत्त्वब्रह्मण्यपि संभवत् ॥ ननु सत्त्वगुण

परिणामविबोधोपपत्तीक्षणं प्रधानेऽपि संभावितं मुख्यं चेत्पुनस्तु क्तमिति चेन्न ॥ संकल्पादीनां स्वसमानविषयकज्ञा-
नपूर्वकत्वनिषेधदर्शनेन चेतनानाधिष्ठितप्रधाने तदभ्युपगमायोगात् ॥ मन्मते च परमात्मनः स्वरूपभूतज्ञाने-
न सर्वज्ञतया संकल्पाद्युपपत्तिः ॥ न च स्वरूपभूतज्ञानस्येवाश्रितत्वाद्युपपत्तिरभेदे आश्रयाश्रयिताभावायोगादि-
तिवाच्यं ॥ आविद्यकभेदोपगमेन तदुपपत्तेः ॥ यथोक्तं च पादिकायामानंदो विषयानुभयो नित्यत्वं चेति संति-
तत्यर्थाः अपृथक्त्वेऽपि चैतन्यात्पृथगिवावभासं तदिति ॥ अभिमतश्चायमर्थो भाष्यकृतमपि यदाहुः ॥ यस्य स-
र्वविषयावभासनक्षमं ज्ञानं नित्यमस्ति सो सर्वज्ञ इति विधितिष्यमिति ॥ नन्वेवमप्यास्तां नित्यः सर्वज्ञस्तद-
धीनसंकल्पादिकं तु प्रधानस्यास्तित्वे चेन्न ॥ संकल्पादेस्तन्निर्वाहकज्ञानसामानाधिकरण्यसंभवे तद्वैष्यधिकरण्य-
कत्वनाशोऽभ्युक्तत्वादतएव च श्रुतत्वादिति सूत्रमपि स्वदूषितं संगच्छते ॥ अत्र सूत्रे संकल्पात्मके क्षणाक्षिसंज्ञा-
नेन प्रधानस्य दूषकत्वात् कस्तत्र को केनैव तेन निविद्योपात् ॥ उक्तं च तत्र सूत्रभाष्ये स्वराद्वैतैव सर्वज्ञ इत्येव जगतः-
कारणमिति श्रूयत इति ॥ ईक्षणं ज्ञानमेवेत्युक्तौ तु तादृशसूत्रं प्रयोजनं वक्ष्यते ॥ ननु तत्तेज ऐक्षते त्यादाद्यैक्षति-
र्गोण इत्यवश्यं वाच्यं ॥ तेजः प्रभृतीनामीक्षितृत्वस्य सित्यातिनाप्यनुपगमान्वाच्यत्वाय पाठानंदेक्षते त्यादा-
वपि ईक्षतिर्गोण इति युक्तमिति शंका प्रत्याह ॥ गोणश्चेन्नास्तीति चेन्न ॥ ईक्षतिर्गोण इति चेन्न ॥ अनेन जीवेना-
त्यनानुभवविषयसंभवात् तत्त्वमसीत्यादावास्त्वदाहृत्यात्मतादात्म्यबोधकत्वतीयायाश्च सत्यात् ॥ अयं भावः आत्म-

दाहः स्वहृत्परश्वेतनपरश्वहृत्तत्रजीवेनात्मनेत्यत्र स्वहृत्परपरएवयात्यः ॥ अन्यथाजीवराहेनैवचेतनत्वाभे-
 न आत्मपदवैष्यर्थीयंतेः ॥ स्वहृत्परस्यचसंबन्धिकात्संबन्धाक्रांसायांसे यंदेवतैस्ततेतिस्मभिव्याहृतापरदे-
 वतैवसंबन्धितयान्येति ॥ तथाचयदिदेवताजीवादत्यंतमिन्मातदाजीपस्यतत्त्वरूपत्वमनुपपन्नं स्यात्सआ-
 त्मेत्यत्रचेतनपरोधात्मदाहः परदेवतापरामर्शवच्छूस्मानाधिकरणोदश्यतइतिनप्रधानस्यतेजः प्रभृतिस्व-
 द्रुदेवतात्मकत्वमिति ॥ नन्ययमात्मदाहोपिप्रधानेगौणएवआत्मनः सर्वार्थकारित्वात् ॥ यथाराज्ञः सर्वार्थकारिणि
 मृत्युमरत्यात्मदाहोममात्माभद्रसेनइतिशंकां करोति ॥ यद्वासआत्मेत्यादावात्मदाहः स्वहृत्पबोधकः जीवेना-
 त्मनेत्यत्रापिममात्मामित्रमित्यादाविवात्मदाहोगौणइतिशंकांनिराकरोति ॥ तन्निष्ठस्यमोक्षोपदेशात् ॥
 अनेनजीवेतात्मनेत्यत्रयद्यपिनैतादृशार्थसंभवः प्रधानस्यजीवभोगापवर्गसाधकत्वेपिजीवस्यप्रधानार्थत्वा-
 भावात् ॥ तथापिचेतनपरत्वमभिप्रेत्येवंशंका ॥ इयंचसंभवदुक्तिकतामात्रेणभाष्येउपदर्शिता ॥ अस्यात्मदा-
 हस्यचेतनपरत्वेवैयर्थ्यस्यदर्शितत्वात् ॥ अतएवभाष्येतत्पूत्रस्वतंत्रहेतुपरतायामेवनिर्मरोद्धर्शितः ॥
 अतएवमिश्रैरणुके ॥ तन्निष्ठदाहस्यमोक्षोपदेशादितिशंकोत्तरत्वेनवास्यानंश्र्येणवाप्रधाननिराकरणार्थं
 सूत्रमिति ॥ आचार्यतान्मुरुषोपेदतस्यतावदेवचिरंयावन्मविमोक्षेअथसंपत्त्यइति ॥ तस्मिन्जगत्कारणे
 सदात्मानिनिष्ठास्वेक्यधीर्यस्यतादृशस्यपुरुषस्यस्वहृत्पाच्छादकाविद्यानिवृत्तिहृत्पमोक्षोपदेशादितिचसूत्रा

क्यामात ॥ आपचप्रधानस्यानेकात्मकस्यपरिणामसंभवात्कारणत्वोपपत्तिर्मुदादिवन्नासिंहतस्यैकात्मकस्य
 ब्रह्मणइतिचपूर्वपक्षमाद्यैकगृत्वोपयोगिज्ञानवन्ताद्याः परिणामित्वोपयोगि सांशनायाध्यग्रहूप्यसंभवमद
 र्शनेनतस्यकर्तृत्वपुपादानत्वंचहृदयमपिनसंभवतिप्रधानेतुनहुमपमथुपपद्यतइतिस्तुत्याद्यतइतित्युत्याद्य
 कारणतयावेदांतप्रतिपाद्यं प्रधानमितिपूर्वपक्षपर्यवसानेरुतेप्रधानंनकारणतयावेदांतप्रतिपाद्यमशङ्क
 त्याइतिसिद्धांतः श्रीमद्ब्रह्मसूत्राकादौप्रदर्शितः॥कथमनैतेषांभायल्लविकल्याणः॥ त्वबुत्तिकल्पितानामवकाशः ॥
 नचकारणतयावेदांतप्रतिपाद्यमुपहितंयुत्थंवातयामिमतमितिविकल्पोनायुक्तमितिवाच्यं ॥ उपहितंयुत्थ
 योस्तादात्म्येनोपहितेयुत्थधर्मसत्ताद्युपपत्त्यात्वेदोयदूषणानवकाशात् ॥ नचोपहितमात्रंमन्यतेभिद्येतिमन्त्र
 मितल्वंवाक्यान्वाधिकरणकल्पतरुबुपहितसत्त्वताद्याविस्महमुपपादनात् ॥ तथाहि ॥ एवंपरमात्मनःशु
 त्सस्मावाज्जीवानामात्म्यनिकामेदेष्यनिर्गचनीयानाद्याविद्योपाधिभेदात्काल्यभिकोजीवानांभेदइतिदीकावि
 वरणावसरेउपहितस्यजीवतापक्षे ॥ यद्युपाधिविशिष्टस्यसंसारोनाशितात्मनः तल्लक्षितस्यचेद्ब्रह्ममुत्पात
 इपमुच्यतामितिकेदावोक्तंदूषणमदूधसमाहितं ॥ यतो नविशेषणमविद्यानायुपलक्षणंकिंतूपाधिः ॥ कःपु
 नरेषांभेदः ॥ उच्यतेकार्यान्यपित्वेनभेदंविशेषणंनैत्यधिकोत्पत्तस्य ॥ कार्यान्यपित्वेनभेदकानामुपाधि
 तोपलक्षणताचसिद्धा ॥ तत्रचापंविशेषः ॥ चापत्कार्यमवस्थाप्यभेदेहेतोरुपापिता ॥ कादाचित्कतथाभेद

[illegible]

तावदेवपर्यगसितभित्तिचैत्किंचातः शुल्यं ग्रह न जगत्कारणमिति भावत्कमवादाविशेष इति चेत् ॥ न ब्रह्मणि
 जगत्कारणतानानवच्छिन्नवृत्तिकेति तदर्थीत् ॥ न च तात्पर्यविषयत्वमीक्षणस्य चंद्रिकोक्तं साधुतत्रायांत र-
 तात्पर्योपगमात् ॥ न चात्र सदेवेत्यादिवाक्यसमन्वयोक्तिश्चेदानंदमयोभ्यासादिति वत्सदीक्षतेरिति सूत्रं स्यात्
 ॥ प्रधानस्य शाब्दत्वनिरासमात्रं चेदिदमधिकरणं तन्निरासके चतुर्थपादे स्यादिति चंद्रिकोक्तं दूषणमपिन साधु
 ॥ अशाब्दशब्दितं प्रधानं जगत्कारणतथावेदांतमतिपाद्यमशाब्दत्वात् कारणत्वज्ञानाभावात् तदुपसत्त्वान्वयादिभिर्नि-
 र्देशकवैदिकसद्विद्यादिगतसदादिशाब्दमतिपाद्यत्वाभावात् तत्वादित्येकानुमानेनाभिहिते तदसित्थं सद्विद्यायामि-
 वजगत्कारणतथाभतिपाद्यं प्रधानमित्यवगमादिति शंका निरासाय सद्विद्यायां जगत्कारणतथाभतिपाद्यमा-
 नं न प्रधानं ईक्षतेरिति ॥ पूर्वोक्तानुमानोक्तसामान्याभावासाधकविशेषाभावात् तदेतुसाधकमनुमानमित्येतादृ-
 शा नुमानादयस्य विषयस्य सदीक्षतेरिति विन्यासेनाजामात् ॥ न च सद्विद्यागततदादिशाब्दमतिपाद्यत्व
 रूपवत्किंचिद्विशेषाभावादेतु बाक्यं कारणतथावेदांतमतिपाद्यत्वाभावात् तदुपसामान्याभावासिद्धिप्रधान
 स्य सद्विद्यागततदादिशाब्दमतिपाद्यत्वे पिशाखांतरे कारणबोधकाद्भमतिपाद्यत्वस्य प्रधाने संभव इति
 शंक्यं ॥ उक्तशंका निराकरणाद्यैव गतिसामान्यादित्यनेन पूर्वविरुक्तार्थकेण सामान्याभावासाधकविशेषा
 भावाद्दूषपर्यवसानस्यावेदितत्वात् ॥ ननु प्रधानं जगत्कारणतथावेदांतमतिपाद्यमशाब्दत्वादित्यस्य प्रथमा

तु धानस्याविषक्षाया अपि न क्षतिः ॥ स देवेत्यादि पाप्यप्रतिपाद्येन प्रधानमिति न त्वेकं समर्थं नैनापि सम-
 न्वदविरोधिवाधशंका निराकर्णेन सम्बन्धयसि क्षेरिति चेन्न ॥ यत्तोलक्षणस्य त्रयोदोषाः ॥ अव्याप्तिरसंभ-
 वोतिव्याप्तिश्च ॥ न च तन्निरासं विना लक्षणपरिगृह्यितिरित्यतिव्याप्तिनिरासाय क्वापि वेदांते प्रधानस्य न जगत्का-
 रणतया प्रतिपाद्यत्वमित्येवोर्थो वर्णनीयः स च स दोषतेरिति विन्यासभाषेण न निर्वहतीत्युक्तविन्यासादरः ॥
 स च स हि द्यादीनां जगत्कारणतया प्रधानप्रतिपादकत्वं संभवादुक्तसाध्यस्य बाध इति शंका सद्विद्यायां ज-
 गत्कारणतया प्रतिपाद्येन प्रधानमीक्षते रित्यादि न निरस्य ते सद्विद्यादिना तद्भूतिपादने पि शाखां तरे तथा
 प्रतिष्ठाद्वन्द्वस्याद्विनिर्वाकादुगति सामान्यादिति सूत्रेण ॥ नन्वेवं सद्विद्यादिना प्रधानं न जगत्कारणतया प्रति-
 पाद्यमिति शंका विरासे नैवातिव्याप्तिनिरासः संभवति शाखां तरे तत्प्रतिपादनस्यापि गति सामान्यादित्य-
 नेन निरासादिति प्रधानं न तथा प्रतिपाद्यमशब्दत्वादिति सामान्यप्रतिज्ञादिकं नासु सरणीयमिति चेन्न ॥ अ-
 भेवातिव्याप्तिशंकापि निरस्य नो धेति द्योतनाय तदा यस्य कत्वादित्यथाऽसंभवशंके वा अनिरस्य तदिति भ्रमाप-
 न्तेः ॥ यथा न्यायान्तिव्याप्तिनिरासं यत्तयोपरि शब्दस्यामः ॥ अतिव्याप्तिनिरासकं दुर्किमिरेष फलतो
 ऽसंभव निरासान्न तत्र पृथक्पृथक् त्वान्तरेण न्यायमिति यत्किंचिदेतत् ॥ यद्यपीक्षते रित्यनेन बाध निरासपद-
 सिद्धि निरासोपि भयति तथापि सम्बन्धविरोधिनो बाधस्येदानीमवश्यमनिरसनीयतया तन्निसन हेतुतया

साक्षात्वादत्रयसगततथाचसहिधाविचारोऽत्रैवयुक्तः प्रधानस्यकृत्तैवेदिकशब्दमतिपाद्यत्वेपिसमन्वया
विरोधात्साक्षात्पादत्रय्याःसंगत्याभावाच्चातुमानिकाद्याधिकरणत्रयस्यतुरीयेनिवेशः ॥ अस्मिन्नधिकरणेऽनु
मानसित्यसावयवप्रधानपरत्यमेववेदांवातांनिरवयवब्रह्मपरत्वमितिसहिधाभालंब्यसमन्वयविरोधिजन्मा
दिसूत्रोक्तजगत्कारणत्वबाधशंकावेदांवातांप्रधानेसहिधास्तारस्यनिरस्यब्रह्मणितव्यवस्थाप्यनिराकृतात-
दुष्टोद्धृतयाचगतिसामान्यंभतिज्ञातंतदेवानंदमयोभ्यासादित्यादिभिः प्रत्यादिशद्ब्रह्मैवः इत्यंतैः सूत्रैः तत्तच्छं
कानिराकरणेनत्रिपाद्याव्यवस्थापितंपुनरपिदर्शितसामान्याभावासाधकमशब्दत्वालिंगमाक्षिप्यव्यवस्थाप्य
तैचतुर्यपादेतेनचप्रधानस्यापिकृत्तकारणत्वमतिपादनेजन्मादिसूत्रोक्तलक्षणातिव्याक्तिशंकापिनिराकृता
मपनीतिनास्मिन्नधिकरणेप्रधानस्याशब्दत्वनिवृत्तमात्रमभिमतेतस्मिन्नेतस्यचतुर्यपादेनिवेशापत्तिरितिदूष
णावकाशः ॥ अथर्क्षतेर्नाशब्दमितिदूषत्रयिन्यासेनकथमुक्तानुमानशब्दपलाभइतिचेदित्यं ॥ तत्तुसमन्वया
दिनिसूत्रेनच्छहोजन्मादिसूत्रेयादृशंब्रह्मनिष्कृपितंतादृशब्रह्मपरस्ततश्चजगत्कारणमतिपादकोपिभवति
तावन्वात्रार्थतयेहानुषज्यते ॥ यद्वातत्रैवसाध्यसमर्पकतयाविभक्तिविपरिणामेनानुषिक्तस्यशास्त्रयोनिपद
स्येहानुपंगः ॥ प्रधानमितिचपदमव्याहार्यं ॥ यद्वाअशब्दमितिपदमेवपक्षसमर्पकंसत्प्राप्त्यापिपरिणामे
नहेतुसमर्पकंअशब्दमिति सांख्यपरिकल्पितानुमानगम्यमित्यर्थकंप्रधानस्यैवयोधकं ॥ तथाचप्रधानेनकारण

1940

[illegible]

नेपाधशंका निरासायाश्च यणीये शास्त्रयोनिनाशदूमीक्षते रिति योजनोत्तरेष्वेवं ॥ अतएव नये व्यधिकरण
 मपिशंकास्पदं ॥ परंतु पूर्वपक्षात्तु ते धेनद्वितीययोजनायां सामान्यवाचिशाल्यपदं सद्विद्यादिरूपशास्त्रविशो
 वपरमादर्तव्यमिति विशेषः ॥ श्रीमद्भाष्यमप्यत्रार्थस्वरसं ॥ तथाहि ॥ सांख्यपरिकल्पितं सांख्योन्नीतानुमान
 गम्यमित्यत्राहुपदलभ्यार्थकथनं जगत्कारणं शक्यं वेदांते व्याश्रयितुमिति ॥ शास्त्रयोनिपदार्थकथनं ॥ अत्रा
 हुं हितदि त्यावृत्त्यौ वैदिकशास्त्राप्रतिपाद्यत्वत्पदे तु कथनं ॥ कथमत्राहुत्वमिति चेद्दुसाध्योर्द्वयो रप्या
 क्षेपः सद्विद्यायां प्रधानस्य कारणत्वेन भूतिपाद्यमानत्वादिति हेतुरभिप्रायकः तत्रोत्तरमीक्षितुत्वश्रवणात्का
 रणस्येति ॥ अत्रापि कारणस्येत्यस्य सद्विद्याया कारणत्वेन भूतिपाद्यस्येत्यर्थः ॥ एवं च शास्त्रयोनिपदमेवात्रोद्देश्य
 सनर्पकं भवतीति न चाहो न राध्याहारगौरवं समप्रयोजनात्वाच्च न योजनोत्तरानुसरणं दोषाय ॥ सूत्राणां हि वि
 द्यतोस्तत्वं गुण इति सूत्रमलक्षणविदः ॥ पठंति च सारयद्विरूपतोस्तत्त्वमिति ॥ यदपि चंद्रिकायां हेतूकृतम
 वाच्यत्वं पाशद्वृत्तिमात्राधिषयत्वं वा वेदासित्यत्वं वा कारणत्वेन वेदासित्यत्वं वा च तु ह्यपमपि मद्गुणपुप
 ॥ त्वच्च ते शास्त्रमिति पाद्यस्य शुद्धस्यापाच्यत्वात् अपाच्ये च वृत्त्यंतरयोगात् ॥ न तु प्रधानस्य सांख्यमतेन
 स्वराच्यत्वात् कारणत्वेनैवात्राभितिश्रुतिसित्यत्वाच्च ॥ त्वयापि त्रिगुणस्योपादानतथा मार्यो तु मरुतिं विं
 द्यादिति श्रुतिसित्यत्वांगीकाराच्च ॥ त्रिगुणस्य पारमार्थिकत्वादापेयतय परं विवादः सांख्यानुमानगम्यत्व

पर्ययसितमश्राहृतं च न वेदांतवेद्यत्वाभापसाधकं ॥ तथा सति तार्किकोत्प्रेक्षितानुमानगम्यत्वादीशस्यापि
तथात्वापातात् ॥ किंच त्वया भोक्तृत्वप्रधानाश्राहृत्यत्वेव साधनार्थैवेतदध्याप्य तु शेषपादे अव्यक्ताजादिश्राहृतां
प्रधानपरत्वनिषेधेन सूक्ष्मवारीरादिपरत्वकथनपरूपाद्याधिकरणत्रयमित्युद्धोक्त्येनेनायगम्यते प्रधानस्य स
र्वपापेदाप्रतिपाद्यत्वं तवानुमतमिति ॥ एतेन स्वप्रधानतया वेदाप्रतिपाद्यत्वमश्राहृत्यमिति निरस्तं ॥ एतदभिप्रेत्यै
व भाष्येन चाश्राहृत्यमिति रसित्वमित्युक्तं ॥ अनुव्याख्याने च न ह्यश्राहृत्यं प्रधाने अंगीकरोत्यसाविति ॥ किंचात्मा
न ईक्षारूपस्य न स्वरूपेणोक्तिवृत्तं अव्यक्तादिजडविशिष्टस्य तस्य तत्संभवे अव्यक्तस्याप्याविषे केनात्मावि-
शिष्टस्य तत्स्यात् ॥ तन्निष्ठस्येत्याद्युत्तरसूत्रविरोधश्चेति दूषणमुक्तं न दप्यसत् ॥ ईशपरंतं अस्याव्याकृत
स्य तत्त्वज्ञाननाशस्य वैदिकश्राहृताच्यतापामन्मतसित्यलेपित्वा तं च्यतत्यज्ञानवित्यर्थादिधर्मविशिष्ट-
स्य तदुपलक्षितस्वराश्रियुणाल्पकतलस्य वैदिकश्राहृताच्यत्वासिध्यात्वापीत्युक्तदोषानवकाशात् ॥ परेण ता
दृशमवाच्यत्वं प्रधानेनांगीक्रियत इति परं मतसिद्धौ हेतुरिति चेदत एवांगीकारपिष्यते प्रसाध्यांगकेनापि हे
तुनान्यायप्रयोगस्य बहुधा दर्शनात् ॥ ईक्षारूपस्याप्यात्मन ईक्षणाप्रयक्त्यताविद्यकमेदवदुपादितामिन्नत्वे
नोक्तिवृत्तमुक्तं माकूनविस्मर्तव्यं ॥ अविद्याविषयज्ञोपहितस्यापि सत्यतायाश्च ब्रह्मेभ्यस्त्वभागुक्तत्वात् न तन्नि
ष्ठस्य भीक्षोपदेवानुपपत्तिः ॥ वाच्यवृत्त्या वैदिकश्राहृतिपाद्यत्वात् प्राप्तिवधिकारमाल्पदूपावाच्यताशालि

नोपि ब्रह्मणो लक्षणयो वैदिकशङ्कमतिपाद्यस्य प्रहितरूपेण वाच्यं दृष्ट्या तत्प्रतिपाद्यत्वं च संभवत्येवेति
 न न भोक्तव्यं शङ्कत्वं ॥ अवाच्यस्य लक्षणं न संभवतीत्यत्र यद्यवाच्यत्वं वाच्यवृत्तिविषयान्योन्यासापवत्वं तदा
 ब्रह्मण्यसिद्धिः तादृशोपहितान्योन्यासापवन्त्यत्वात् ॥ यथा कणं चिदावाच्यत्वोपहितमेदश्चोपहितबुद्धयोर्भेदाभेदम
 नेऽनैकांतिकः लक्षणतया अभिमतं घटत्वोपहिते वाच्यत्वोपहितमेदस्य तन्मते अभ्युपगमादप्रयोजकश्च विपक्षे-
 षा धर्माभावात् ॥ ब्रह्मण्यवाच्यतासिद्ध्या तन्मते च विषयकज्ञाने वाच्यवृत्तेः साक्षादपेक्षा राहित्यभावेण ॥ य
 द्वाभ्युपगमस्यावाच्यत्वमनौपाधिकं वाच्यता राहित्यमेव ॥ न च तदौपाधिकं वाच्यत्वाभ्युपगमे विरुध्यते इति नाश
 र्हत्वं ब्रह्मण इति ॥ यत्तु ह यमपि ब्रह्मण एवेति यदुक्तं तदसंशयं ॥ एतेन गौणश्चेन्न्यात्वाद्वाहादित्यत्रात्मशङ्कया
 च्यत्वं हेतुश्चेदसिद्धिः तस्य स्यत्वसत्त्वतिपाद्यत्वादिकंच प्रधानस्यापि ॥ किंच किमसावात्मशङ्क्येत न परः त्वद्व
 पपरो यानाद्यश्चेत न त्वस्य ज्ञातृता रूपत्वेभ्युत्थे ब्रह्मणि तदसावात्विशिष्टत्वं भवेत्तु प्रधानस्यापि न संभवा-
 त्ज्ञानत्वतूपत्वेत्वात्वादाह संक्षिप्तत्वं गौणमित्यत्रैव हेतुत्वेन गौणत्वाभावे हेतुत्वायोगात् ॥ नांत्यः ॥ सर्वज्ञ
 त्वासर्वज्ञत्वादितूपविरुत्वांशत्वागेन चिद्रूपेण जीवैक्यवत्तद्वादित्वदिविरुत्वांशत्वागेन सङ्गोपाधौ नैक्य
 स्यापि संभवात् ॥ तन्निष्ठेति सूत्रेऽपि तच्छब्दार्थः शुद्धोपविशिष्टोपा ॥ नाद्यः ॥ तस्यैक्षितृत्वायोगात् ॥ न हि तीर्थः
 ॥ विशिष्टनिष्ठस्य साक्षात्प्रमोक्षायोगात् प्राप्येत तस्य प्रधाननिष्ठस्य चाधित्वादिकंचंद्रिकोक्तं दृष्टान्तिर-

स्तं ॥ श्रुत्य ब्रह्म लोपु पहि तात्मना वाच्यत्वांगीकारादवाच्यत्वसिद्धांतोपपत्तेरुक्तत्वात् प्रधानस्यात्मशब्दे
 स्वत्वमिति पाद्यत्वेऽप्यजीवैक्याभावात् आत्मशब्दादित्यनेनात्मशब्दात्तादात्म्योर्दूषोरेव प्रधानस्यावर्तक
 ताया आभिप्रेतत्वात् ॥ तथाचोक्तमधिकरणा मात्रायां ॥ आत्मशब्दात्तादात्म्ये प्रधानस्य विरोधिनीतिः ॥ उपहि
 तब्रह्म लोपि नृत्वाद्युपपत्तेरुक्तत्वात् तन्निष्ठेत्यत्राप्युपहितस्यैव तच्छब्देन परामर्शः तन्निष्ठा च तदीयकैव स
 नृपसाक्षात्कारयत्वमिति न कोपि दोषः ॥ न हि त्वत्तत्र प्रधानीयश्रुत्यहूपसाक्षात्कारस्य साक्षात्त्वोद्वाह्यमित्यंवा-
 न्यः पंथादिद्येयनायेत्यादिश्रुतिविरोधात् ॥ प्रधानत्वमिदं हि न ब्रह्मस्मितेन यानजिरेक्यं संभवति जडत्व-
 भावस्य प्रधानस्य जाड्यहानायोगात् तद्वदनेवाचेतनत्वभावनैव स्यात्तत्रैतत्त्वदाने चात्मत्वहूपस्य मोक्षस्या
 पुरुषार्थत्वापत्तिः परमार्थतः प्रधानस्य ज्ञानं दारित् पत्येभावात् तरेण परं ब्रह्मैव सद्विद्यादिनिखिलवेदांतवेद्यमित्या
 यातमिति दिक् ॥ यच्च पूर्वपक्षे गौणोऽक्षणाभावभावात् आद्यमीक्षणं गौणमिति शंका नोपपन्ना तेजो ब्रह्माग-
 विदं यत्तात्सेनचेतनत्वादिति परोक्तदूषणं ॥ तदप्यसत्पूर्वतं चेदाह स्यापि देवतात्वाभ्युपगमेन देवताशब्द
 स्वनचेतनैकवाचित्वमिति तद्विप्रप्राप्तात् ॥ परम्यात्मानात्मविषेकस्य मोक्षहेतुत्वादनात्मज्ञानमपि मोक्ष
 हेतुरिति जयतीर्योक्तं ॥ तदप्यसत् ॥ तमेवेति श्रुत्वा तदव्याधिषयकसाक्षात्कारस्यैव मोक्षसाधनत्वोक्तं ॥
 तमेवैकं जानथ आत्मानमन्यावाचोपि पुंचयेत्यादि काः श्रुतयोप्यत्र द्रष्टव्याः ॥ एतेन हेयत्वावचनान्निष्ठसं

गते सांख्ये नाहूतज्ञानार्थे प्रधानोपदेशानभ्युपगमान्हेयत्वावचनमन्मयादायनेकांतिकचउक्तरोत्तरब्र-
 ह्मवद्वन्तत्रज्ञापकमितित्वेत्स्वत्रापितथाविधज्ञापकसौलभ्यात्प्रतिज्ञाविरोधस्तु ब्रह्मवादाएवप्रधानस्य
 यद्वादिदेशोपांगसर्वकार्यत्वात्सौलभ्यात्प्रधानात्मकइतिचेत्तत्रब्रह्मणोजडात्मत्वसंस्पर्धात्वत्
 योर्द्वयोपपन्नत्वात् ॥ स्वाध्यायोपिब्रह्मणमिस्थः स्वापकाखेजीवानां ब्रह्मेक्यभावात्परिष्वंगस्यप्रधानाख्याप-
 र्तकत्वाच्च ॥ ब्रह्मविषयं गतिस्सामान्यं परव्यासित्यमेव ॥ ईक्षणादिनातल्लापनेप्रथमसूत्रेणैवगतार्थता ॥ अत
 एवभ्रुतत्वादित्यसित्त्वं गताद्यं च गतिसामान्येनेति न दुर्क्तेनिरभिप्रायमेवभ्रुत्वात्प्रतिपत्तयेच्छूलारुंधतीत्या-
 येनप्रधानोपदेशादितिपरायद्यांशोकेनतदाहेयत्वावचनं न निरासायोपन्यस्त्यनइत्युक्तौसंदर्भविरोधाभावा-
 त् ॥ अन्यथाअहूतिषिर्गोषास्यान्यनो मोक्षहेतुज्ञानविषयत्वानभ्युपगमेनगौणश्चेदितिशंकायास्तन्निरा-
 सस्यचतवाप्यसंगतैः ॥ अगहाचित्वात्वाक्यान्ययादित्यधिकरणयोर्पत्तेनजीवस्य मोक्षहेतुज्ञानविषयता
 याः तैर्निर्गुणतत्वात्तज्जैवंतात्त्विकंरूपं तु ब्रह्मेवेतिअत्रापितथैवज्ञापकसौलभ्यादिति तु स्वशिष्यान्ब्रह्मेव
 कुमुचितं परंप्रतिनादराज्ञापकमप्रदर्श्यपकुमनोचित्यस्य स्पष्टत्वात् ॥ यस्तुअत्रापिचरमदृष्टंतेमिहितेन
 ह्यास्यविजिज्ञाविधिब्रह्मज्ञानवचनमेवपूर्वैकस्याब्रह्मत्वज्ञापकंसुलभमितिजयतीर्यामिप्रायवर्णनंतदयुक्तं ॥
 चरमदृष्टंतेपिसथात्मानत्वममीतिपूर्वैकस्येयाभिधानेनतद्वानासूचनान्मितिज्ञाविरोधस्तुनब्रह्मवादेब्रह्म

[illegible]

पृथग्व्यापकतादूषं भाष्यकारेण त्वमुक्तमिति नापिश्रुतत्वाच्चेत्यस्यैव व्यर्थं ॥ संभाव्येताप्यसाधारणश्रुत्या
 धर्माभात्सहिद्यायाः प्रधानादिपरत्वं चेतान्येतरनारायणाद्युपनिषत्सु ईशाननारायणादिशाह्वानामुप
 हि ते ब्रह्मणि ब्रह्म नामात्मादिश्रुतिषु दनाशं कथान्यपरताफानां तथा विधानां कालकालत्वादिलिङ्गानां च सत्ये
 न सर्वथा तत्त्वशं किमु मदाकथयत्यादितिकैमुतिकन्यायेनाचेतनकारणतानिरासार्थत्वात् ॥ तमीशानं वरुदेवमी
 शं च निचाप्येवं शान्तिमत्यंतमिति क्षरं प्रधानममृताक्षरं हरः क्षराक्षरावीशतेदेव एक इति मंत्रोपात्तस्येव परब्रह्मण
 सकारणमिति मंत्रे प्रतिपादनात् ॥ एको ह वै नारायण आसीदित्यत्र हि नारायणशब्दः संज्ञायां निष्पन्नः श्रूयते ॥
 किंच जगत्कारणं परिणामिभूतत्वाख्यं भूतकारणस्य श्रुत्यंरेतेनेति शितव्यत्वश्रुपणादपि न त्वतं च प्रधानस्य
 जगत्कारणत्वमित्यप्यत्र विवक्षितं ॥ अत एव भाष्ये स्वशब्देनैव सर्वज्ञ ईश्वरो जगत्कारणमित्यत्रेभ्य रशब्दः सं
 कोचकाभावेन निखिलचिदचिदीभ्य रत्वबोधोपात्तः ॥ एवं प्रधानकारणतानिरासवत्तज्जन्मादिसूत्रे सामान्य
 तो निरस्तं जीवस्य जगत्कारणत्वमपि प्रधानकारणतानिरासमसंगे लक्षणदोषता सामान्यान्निरसनीयेत्यतद
 र्थत्रयैतत्सूत्रं ॥ अत एव भगवता भाष्यकारेण सकारणं करणाधिपाधिपो न चास्वकश्चिन्तजनितानचाधिपदनिमं
 ब्रं दः तजीवानं जः कालकालः क्षराक्षरावीशत इत्यादिकं सर्वज्ञेभ्य रं प्रकृत्यै त्वनेनाभिधायो दाहृतमिति न किंचि
 देतत् ॥ आनंदतीर्थी यास्तु ॥ आस्थिन्नधिकरणे पूर्वसूत्रसंज्ञादार्थस्य वचनपृत्त्या कृत्वैवैदिकशब्दप्रतिप

[illegible]

णिष्णुलोकीभवतोत्पुक्तश्रुतेरर्थः ॥ तथाचोक्तंश्रुतिप्रोषितगुणानिष्टुत्तिद्रूपंभोक्षस्यगुणवद्भोगात्प्रविज्ञानादु
 पदेशानमुक्त इतिभावः ॥ तमेवैकंजानथात्मानमितिश्रुतावस्यात्मनो^{१०} हेयत्ववचनाच्चनात्मावाहः गौणात्म
 परस्ताथासतितस्यहेयत्वप्रसंगात् अव्यापारोविभुंचयेतिगौणात्मनःहेयत्वोक्तेः॥पूर्णमिदंपूर्णाल्लिखुर्गमुदच्य
 नेपूर्यस्यपूर्णमादायपूर्णमेषादिशब्दत इतिश्रुत्तानिगुणस्यपूर्णस्थेनात्मनः स्वात्मनिलयप्रतिपादनाच्चनि
 गुणस्यैवात्मग्राहवाच्यत्वं ॥ अदोभूत्तद्रूपंपूर्णमिदमवधारत्संचूर्णसृष्टिकालेपूर्णात्तद्रूपंशतृडद्रिच्यतेप्र
 लयेचपूर्णास्यस्वपूर्णमिवतारत्त्वंस्वीकृत्यैकीभूत्तद्रूपमन्यत्रालीनंस्वयमवशिष्यतइत्युक्तश्रुतेरर्थः
 नन्वस्त्वेवंनिगुणस्यवाच्यत्वोपपत्त्यायुक्तंतस्यकारणत्वेनशास्त्रयोनिर्त्वंतच्चप्रसिद्धशास्त्राख्यसूत्रकमादिवि
 वारैः अस्तुबभूवुः कारणत्वेनप्रतिपाद्यत्वंअप्रसिद्धशास्त्रागमपुनरन्योपिकारणतयोच्यतातासाभानंत्वा
 दितिवाक्यं ॥ सर्वेयेदायुक्तयः सप्रभाणाः ब्रह्मज्ञानंपरमंत्वेकमेवप्रकाशयंतेनविरोधः कुतश्चित् इत्यादि
 श्रुतावेवगतिसामान्योक्तेः ॥ एकोदेवः सर्वेभूतेषुभूदः सर्वव्यापीसर्वभूतानरात्मा ॥ कर्माध्यक्षः सर्वलोक
 धरासः साक्षीचेताकेवलोनिगुणश्चेतिश्रुतौनिगुणस्यश्रुतत्वाच्चप्रह्मनावाच्यंकिंतुवाच्यं ॥ एकः प्रधानः स
 भूतेषुगुप्ततथापस्थितः न केवलंभूतेषु सर्वव्यापीचनसर्वेषुभूतेषुस्थितिमात्रं सर्वभूतानर्यामीचअव्यक्षो
 धेपतिसर्वभूतानामाश्रयः सर्वसाक्षादीसन इति सर्वसाक्षीचेताज्ञानरूपः केवलः जडामिश्रः निर्गुणः सत्सावि

गुणाहीनः इति श्रुतेरर्थ इति रीत्याधिकरणयोजनामाहुः ॥ तत्रेदंचित्यने ॥ यतो जातिगुणादिप्रवृत्तिनि-
मित्तशून्यत्वात् केवल आत्मा शब्दावाच्य इति हि अद्वैतिभिर्ब्रह्मपादिभिर्ब्रह्मपादोपेतयात्वं ॥ तथा चो-
क्तं ॥ दृष्टा गुणक्रियाजाति संबंधाः शब्दो हेतवः ॥ नात्मन्यन्यतमो ह्येषां तेनात्मानमिधीयत इति ॥ तथा तु जिज्ञास्यत्वेन
प्रतिज्ञातंगुणपूर्णं ब्रह्म गुणपूर्तिश्च जन्मादि सूत्रेण व्यवस्थापिता तत्र शास्त्रयोर्नित्यसूत्रेण शास्त्रप्रमाणमुक्तं
शिवादाय निष्पन्निराकृतानि र्धर्मकत्वात् मनोवार्तापिनत्वयामस्तु ता प्रत्युत तस्याद्यसूत्र एव जिज्ञास्यत्वा
संभवोपपत्तिः ॥ तदिदं सर्वंच द्विकायामनुदितमस्मिन्नेवाधिकरणे प्रथमतः आद्यसूत्रे ब्रह्मशब्देन जीवादिभ्या
वर्तकगुणपूर्तिं सूचयित्वा द्वितीये तस्य गुणपूर्तिसिद्ध्यर्थे जीवपरतानि रासायकारणतां जिज्ञास्य ब्रह्मलक्षण
त्वेनोक्ता तृतीये गुणपूर्तिकारणनयोरनिव्याप्तिपरिहाराय तत्र शास्त्रप्रमाणाकृत्य तद्योग्यतुर्थे विष्णुमात्रनि
ष्ठत्वाय शास्त्रस्यान्यपरतानि विषयसर्वशास्त्रस्वसर्वशास्त्रप्रवृत्तिनिमित्तगुणपूर्तिसिद्ध्यर्थे पचनदृष्ट्या सर्व
शास्त्रनात्पर्यविषयतांच संश्लार्थस्य वाच्यत्वस्य कार्त्तव्यत्वं हासिष्य समाधानादनंतर संगतिरिति ॥ एवं स
तिकथ्यमकस्यान्सिद्धांत्यनस्मिमतार्थे अवाच्यत्वशंका सामान्यय आसिष्यते इति उक्तं सर्वमधुक्तमिति ॥ ननु जि
ज्ञास्यस्यावाच्यत्वात् न हि स विशेषे अशब्दमित्यादिकाभ्युतिरुपपद्यत इत्याक्षेपसंगतिरिति चेन्न ॥ तथा सति
निर्बिशेषत्वनिषेध एव ब्रह्मणि व्यवस्थापनीयः न तु तदुपजीवकावाच्यत्वादिनिषेधः ॥ संतिचाशब्दमस्पर्शय

तो वाचो निवर्तनं हतिञ्जयाच्च त्वमिति पादका इव साक्षी चेता के पलो निर्गुणस्येत्यादिकाः श्रुतयः निर्विशेषत्व
बोधकत्वपासंभाव्यभावाः तुल्यश्च निर्विशेषविचाराक्षेपः तत्र ज्ञानाज्ञा तच्छ्रद्धयामावात् ॥ किंच त्वत्पूर्वपक्षी
शास्त्रजगत्कारणत्वेन किंचित्प्रतिपादयतीति मन्यते न वा आद्येऽपि यतो वाचं निवर्तनं इत्यादिभ्युत्पत्तय
रादतिमन्यते आहोस्तिदव्यपराहतिमन्यते तत्र नाद्ये आद्यः ॥ परस्परविरोधेन श्रुत्योक्त्यंतरा भामण्यप्रसंगा
त्प्रवृत्तिनिमित्तसम्भावेऽप्याच्यत्वशंकाया अनुदधात् ॥ नाद्ये द्वितीयः ॥ कारणादन्यस्यावाच्यत्वेऽपि कारण
जिज्ञासा समन्वयादेराक्षेपायोगात् ॥ न द्वितीयः ॥ यतो येत्यादिप्रत्यक्षश्रुतिविरोधात् ॥ यदि च शाल्मयस्य
एवमपि पूर्वपक्षिणो नानुमतं ॥ किंतु अशङ्कत्वश्रुत्यादेरेकारणत्वानुपपत्तिः कारणत्वश्रुत्यादेरेव शङ्कत्वानु
पपत्तिरितिकथंचित्स्थित्यां ताक्षेप एव पूर्वपक्षशरीरमभिव्यक्तमित्युच्यते ॥ न दापि शास्त्रारंभस्य शाल्मयस्य
एवोपजीव्यत्वान्न द्विरोधेन पूर्वपक्षानौचित्यं दुर्वारमभिहितं चेत्तत्र शास्त्रयोर्नित्याधिकरणे त्वदीयतदधिकरण
यपूर्वपक्षानौचित्यमिति पादनप्रसंगेऽपि स्तरेणास्माभिः ॥ तथोक्तापरीक्षणीयत्वेन तादृशपूर्वपक्षनिरासासं
भवश्च दुर्गरः ईक्षणीयत्वश्रुत्यादेरादेरेव शङ्कत्वानुपपत्तितादवच्छयात् ॥ ईक्षणीयत्वं च तत्त्वत्वता च दुर्बल
मशङ्कत्वमन्यथानेपमित्यभिप्राय इति चेत् ॥ बलवता अशङ्कत्वेन दुर्बलभीक्षणीयत्वं लक्षणादिनान्यथानेपन
मित्यस्यापि वक्तुं शक्यत्वात् ॥ किंचेक्षणीयत्वमेव बलवदिति वदता किं न शङ्कमिति वक्तव्यं पाच्यत्वाविनामा-

य इति चेत् उक्तप्रकारेणैक्षण्यपत्त्यादेरन्यथाप्युपपत्तेस्तत्र वाच्यत्वाविनाभावानिर्णयात् ॥ कारणत्वादेरपि
 वाच्यत्वाविनाभावेन यतोवेत्यादिश्रुतिप्रमाणकेनापश्यमुपपत्त्यस्येन बलवत्तास्योत्थानसमय एवावाच्यत्वशं
 कानिगमसेन ह्यशङ्कमित्यवाच्यत्वशङ्कया कारणत्वप्रतिक्षेपावकाशः ॥ नहि कारणमप्यवाच्यमिति शङ्किंते
 ब्राह्मणमासति अवाच्यत्वेन कारणत्वाक्षेपायोगात् ॥ उक्तं च तत्त्वप्रकाशिकायां पूर्वपक्षावसरे ब्रह्मणः शास्त्र
 मुख्यार्थत्वमुपपद्यते यतस्तत्प्रतीवाचेति श्रुतेः शङ्कावाच्यं न ह्यवाच्यस्य शास्त्रमुख्यार्थतासंभवमिदं न का
 रणत्वं शास्त्रोक्तं तस्येति भाव इति ॥ कारणत्वस्योक्तरीत्या वाच्यत्वाविनाभावे हि ते शास्त्रमुख्यार्थस्यैव कारण
 तां प्रीत्यान् ॥ अथोच्येता मुख्यार्थस्यापि कारणत्वमस्तु व्यभिचारशङ्कामविनाभावा निर्णयात् न कारणत्वेना
 वाच्यत्वशङ्कानिरासः ईक्षण्यपत्त्यस्य वाच्यत्वव्यभिचारित्वशङ्कानभंभवति विषक्षेहेतूच्छितिभङ्गगदृष्ट
 तिकूलतर्कसंभवादिनिर्वाहमुख्यार्थस्य नकारणतासंभव इति समन्वयाद्याक्षेपो निराबाध इति तत्र विन्न ॥
 यद्यदीक्षण्यार्थं तन्न ह्यव्यभिचितिसहचारदर्शयितृ यद्यत्कारणं तन्न ह्यव्यभिनि अदृष्टव्यभिचारे सहचारदर्शने
 सति ईक्षण्यत्वे वाच्यत्वापि नाभावो निर्णयितेन कारणत्वे इत्यस्य वक्तृभशक्यत्वात् ॥ ननु क्तस्तर्कसंभवा
 यः सत्यमुक्तः विमृश्यतु नोक्तः अवाच्यत्वोपगमे ईक्षण्यपत्त्योच्छेदहेत्वभावात् न व्याप्यव्यापकभाषस्याद्याप्यसि
 द्धेः ॥ ब्रह्मोपनिषदस्य ब्रह्मणः ईक्षण्यपत्त्येन प्रत्यक्षादिमानोन रणामंशदृश्यशक्त्यभावात् न प्रत्यायनक्षमस्य

धानावाच्यत्वोपगमे सामर्थ्यमात्रपर्यवसानात्तेन तत्कार्यमीक्षणमुच्छिद्यत इत्यस्ति तर्कान्तराकारणत्वप
 क्षादतिचेन्न अवाच्यत्वस्य परैः प्रवृत्तिनिमित्ताभावप्रत्युक्तस्यैवास्तुपगमान्प्रतिस्कारेण त्वे अवाच्यत्वास्तुप
 गमाद्योगाद्विपक्षेकारणत्वोच्छिन्निरूपतर्कस्य तत्रापि साध्याज्यात् ॥ नहि कारणमवाच्यवित्तिकश्चिदस्तुपैति
 तस्मात् कारणतयाप्रतिपक्षे ब्रह्मण्यवाच्यत्वमशयव्याकं परब्रह्मतेर्गतिरेववाच्येत्यवशिष्यते सच्च
 सूत्रकृतानेव सूत्रेति यदयदं सूत्रणीयं तत्रासूत्रिनयस्यासूत्रणेपि प्रकृतनिर्वाहस्तत्सूत्रितमिति स
 धीकृतं परेण त्वस्यापूर्वमीमांसकत्वं ॥ भगवतो ब्रह्मण अनंतगुणत्वेन साकल्येनागोचरत्वद्रूपामसि
 त्वत्परतयोक्तश्रुतेर्गतिरिति परोक्तं चित्येव ॥ अशाह्वित्यत्र समभायेन वाच्यत्वसंबंधेन वा शाह्व
 न्यमशाह्वपदार्थस्तथाच श्रूयमाणशाह्वाच्यत्वद्रूपपर्यवसितार्थे बाधकाभावेन तं परित्यज्योक्ताश्रुता
 र्थपरत्वकल्पनाया अन्याव्यत्वात् ॥ नचास्पर्शमद्रूपमित्यादौ समवायेन स्पर्शानुपाद्यभावस्यैव प्रतीति
 त्तत्समिध्याह तादशाह्वित्यस्मात्समवायेन शाह्वन्यमेवाशाह्वद्वयार्थः ननु वाच्यतासंबंधेन शाह्वन्यं
 शाह्वाच्यत्वपर्यवसितमिति शंभं ॥ अस्पर्शमित्यादौ वाच्यत्वसंबंधेन स्पर्शवित्वाद्यमसत्त्वासमवा
 येनैव वाच्यतासंबंधेन स्पर्शवित्तिरेवेति चेत्तत्रैव न संबंधेन यत्र यत्र सत्त्वं तेन संबंधेन तत्र त
 न्निषेधस्याकांक्षितत्वेनोपहितद्रूपेण शुल्बस्य सप्तमवायेनेव वाच्यतयापि शाह्वत्वप्रसक्त्या तेन

संबंधेन राहुभावावस्थापिदिनिगमकाभावेनाशराहुश्राद्धार्थतायाः सुवचत्वात् ॥ नचाश्राद्धमिति च हूबो अ-
श्राद्धमिति राहुनिषेधे व्यापात इति शंभ्यं शक्त्याश्राद्धनिषेधे गिलक्षणया अवाच्यश्राद्धोऽप्यत्वपदश्राद्धरा-
हुबोऽप्यलौगीकारेण व्याघाताभावात् ॥ नन्ववाच्यश्राद्धे नोच्यते चेत्वाच्यत्वप्रसंगः लक्ष्यते चेदवाच्य-
पदस्य सभासत्तया अवयवशक्त्यतिरिक्ततच्छक्तेरभावेन तन्मूल्यार्थभावाच्च लक्षणासंभवतीति चेन्न-
॥ वाच्यमेदं रूपं तन्मूल्यार्थभावेऽपि नञ्सममिव्याहृतवाच्यश्राद्धे न वाच्यमेदोपहितप्रभोपस्थित्या तद्वा-
रा अवाच्यश्राद्धस्य शुल्लत्वपूर्वेलक्षणयेव पर्यवसानात् ॥ नहि स्वशक्त्यसंबंध एव लक्षणा अर्थवादवाक्येषु
तदसंभवात् किंतु स्वबोध्यसंबंध एव तथा सति अवाच्यपदबोध्यब्रह्मत्वद्वयवाच्यमेदोपहितसंप्रत्यक्षमुत्पा-
दयन्पिसत्वान्नलक्ष्यत्वोपपत्तिः ॥ नच वाच्यमेदोपहितं नावाच्यश्राद्धमिति पाद्यंतस्य तदादिपदवाच्य-
त्वादिति शंभ्यं ॥ नदादिश्राद्धस्य बुद्धिविषयनावच्छेदकत्वोपलक्षितघटत्वादिविशिष्ट एव शक्तत्वात् वा-
च्यमेदं स्वरूपस्यापि ब्रह्मणो वाच्यमेदत्वविशिष्टत्वेणावाच्यत्वोपपत्तेः ॥ एवं निर्विशेषपदेऽपि बोध्यं वाच-
काखंडगंगादिपदेऽप्येवमुत्पत्त्यर्थं तूनेरेव लक्ष्यार्थस्मारकत्वान्वेवलक्षणयां मूल्यार्थवश्यंभावो न समासा-
दिपदेऽप्यप्रीत्यादिफमाकरे स्पष्टं ॥ यत्तु चंद्रिकायां अश्राद्धमिति श्रुतौ अश्राद्धमिति च हूवाच्यतापि निषिध्य-
ते नैव गंगाश्राद्धावाच्यस्य गंगात्वाभावात् अश्राद्धावाच्यस्याश्राद्धत्वामावः स्यात् न निषेध्यते चेदश्राद्ध-

भित्तिशङ्खवाच्यं स्यादिति अशङ्खमिति श्रुते रवाच्यत्वदूषभूषमाणार्थपरत्वे बाधकमुक्तं ॥ तदसत् ॥ गंगालह
 पमवृत्तिनिमित्ताभाववति वीरदौ गंगाशङ्खवाच्ये बाधकाभावेनांगंगाले पि शङ्खवाच्यत्वावच्छिन्नमति यो
 गिताकशङ्खवाच्यत्वसामान्याभावप्रवृत्तिनिमित्तकस्य त्ववाच्यत्वाभावमपि निमित्ततयोपजीव्यप्रवर्तमान
 स्याशङ्खमिति शङ्खस्यावाच्ये उपजीव्यविशेषधनूपबाधकसत्तादवाच्यत्वदूषाशङ्खत्वाभावापादनासंभवात् ॥ य
 दपदावाच्यस्य छिद्रं तदप्यपदत्वाभावादर्शनेन छत्रिणोगच्छंतीत्यादायेकसार्थगंतृत्वावच्छिन्नस्य छत्रि
 पदावाच्यस्य छत्रित्वाभावादर्शनेन व्यभिचाराच्च ॥ तत्सदावाच्यस्य तत्सदप्रवृत्तिनिमित्ताभाववत्यामिति नियम-
 स्यासि त्थेभ्यः ॥ नापि साकल्येनागोचरत्वपरतयोक्तभ्रुत्पुपपत्तिः सुपचाब्रह्मणजनंतगुणपत्वेपि सकलगु
 णपदनंतगुणपदिनिर्वाग्विषयत्वानपायात् ॥ विशिष्यसकलगुणपत्वेन वाग्विषयत्वमेव साकल्येनागोच
 रत्वमित्यपि विशिष्ये त्वस्यार्थविचारेण शिथिलमेव ॥ यतो विशिष्येति त्ववृत्तिगुणानिष्ठसकलविशेषप्रदुण-
 वत्त्वेनैव त्वर्थकंचेतया सति तेनैव शङ्खेन बोधनादुक्तानुपपत्तिर्दुर्वरेव ॥ स्ववृत्तिगुणानिष्ठया ग्रहिदोषमिच्छान
 वाच्छिन्नमकारताशालिबोधाविषयत्वरूपमपि पक्षापरिच्छेदकवाग्विषयत्वमेव तद्विरत्यपि न सुपचं ॥ तस्य जी
 वादिसाधारण्यात् न हि जीवगतः सकला गुणा अपि त्स्तेतरतस्तदुणा व्यावृत्तिस्तूष्ण्याः चिशिष्यकेन अपि पाचाप्रति-
 पादयितुं शक्याः तथापि संकुचितार्थत्वं दुर्वारं निवर्तत इति प्रदात्सारस्यं च परमते यतो धामं गंतुं प्रवृत्तौ हि कति

पयमध्यानं कतिचित्पदानि गत्वा बाभिवृत्तोगमनाभिवृत्त इति च्यपदिश्यते न तु सर्वथैवाप्रवृत्तः ॥ न हीपत्ता
 परिच्छेदकवाचां प्रवृत्तिस्तयमतेकथमपि यत्कुंशक्यते ॥ मन्यते तु लक्षणया प्रवृत्तानां सकलवाचां शक्तिप्र-
 योजकप्रवृत्तिनिमित्तधर्माधिभावेन शक्त्या भिवृत्तिरुच्यते ॥ यद्वा उपहितरूपेण ब्रह्मबोधने शक्त्या प्रवृत्तानां स
 कलप्राचां सुत्यस्वरूपेण शक्त्या भिवृत्तिरुच्यते इति निवर्तत इति स्वरसं ॥ न च तर्हि शुल्यबोधेन स्यादिति वाच्यं
 ॥ तल्लक्षणयैव तद्बोधोपपत्तेः ॥ न चानेकपदानुल्लार्यलस्यानौचित्येन निवर्तत इत्येकपदानुल्लार्यत्वमेव युक्तं
 ॥ ब्रह्मणो निर्धर्मकत्वात् तत्र शक्त्यभावेन लक्षणयैव सुत्यबोधस्य वक्तव्यत्वेन न्यायमासार्थानौचित्याभावेन ब-
 हुत्वस्याप्रयोजकत्वात् ॥ अत एव पदिधिवाक्यस्थयागादिमाशस्त्यार्थततोपि फलत रार्थवाक्यानां लक्षणाम
 स्युपगच्छन्ति न्यायविदः ॥ एतेनैव ब्रह्मण अवाच्यत्वे सर्वथैव दायत्पदमायनंति अथ कस्यादुच्यते ब्रह्मेति तत्स-
 त्यमित्याचक्षते तस्मादुच्यते परं ब्रह्मेति ॥ यच्च सांश्राज्यमुत्तमं ॥ ब्रह्मेति परमात्मनि भगवानिति शब्दयत इति
 ॥ श्रुतिस्मृतिविरोधोपपत्तौ निरस्तः ॥ तादृशश्रुतिस्मृतिसुल्लच्छब्दोध्यत्वमात्रेणोपहितरूपेण वास्तुल्यस्य ब्रह्मणो वाच्य-
 त्वाभिप्रायेण दाक्यत्वाभिप्रायेणोतिविरोधाभावात् ॥ न च ब्रह्मणो निर्धर्मकत्वे ब्रह्मादिपदलक्ष्यत्वं तस्मिंश्च सति निर्धर्मक-
 त्वमित्यन्योन्याश्रयः चेद्विफाद्युक्तः साधुः ॥ निर्विशेषवाक्येन नेति नेत्यनेनैव प्रवृत्तिनिमित्ताभापस्य सित्यत्वात् ॥ यस्तु निर्वि-
 शेषवाक्यं निर्धर्मकं ब्रह्म परं निर्विशेषत्वपूषधर्मबोधकत्वात् ॥ यदि च निर्विशेषत्वपूषधर्मनिषेधोप्यनेनैवेत्युच्यते तर्हि

[illegible]

हूमितिगुरुतरसूत्रविन्यासः परमतेनिरभिप्रायएव ॥ यलुविमृशपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्यावधारणमित्युक्ते-
 प्रतिपक्षनिराकरणस्यापिकर्तव्यत्वेनोक्तविन्यासादर इति तदसत् ॥ वाच्यत्वस्योपपादनेपि प्रतिपक्षाया-
 च्यत्वस्य प्रतिक्षेपत्वाभात्त्वपक्षसाधनमुत्वेन परपक्षप्रतिक्षेपसंभवे तद्विपरीतरीत्यनुसरणस्यापुक्तत्वा-
 च्छे ॥ किंचात्रावाच्यत्वव्यवच्छेदएवविपक्षितश्चेत्तर्हि असं देहाय यतोपाचो निपर्तत इति श्रुत्यैकार्थीयचना-
 वाच्यमित्येव सूत्रकारो ब्रूयात् ॥ न च तथा सूत्राणे अशङ्कमिति श्रुत्यै कार्थीत्वाप्त इत्येकतरानुगमे कर्तव्ये वि-
 निगमकार्थाभावात् अशङ्कमिति विन्यासः श्रुंशुपाचोद्यन्यायान्न ह्युच्यतीति वाच्यं ॥ अशङ्कमस्पर्शमनूपमव्य-
 यमित्यादि श्रुतौ स्पष्टादिगुणप्राप्तत्वात् अशङ्कमित्यस्य शङ्कदूषणनिषेधपरताया एव त्वरसतः प्रतीति-
 रवाच्यत्वदूषविपक्षबोधकत्वाभावात् तदनुगमानावश्यकत्वात् ॥ नास्ति शङ्कोपाच्यतया च स्थित्तिनिमित्त्यु-
 सत्त्वा शङ्कावाच्यत्वस्यापि फलवत्तदर्थता संभवतीति चेत्तथापि श्रुति सूत्रयो रशङ्कमित्यनेन शङ्कगुणभू-
 न्यं शङ्कावाच्यं बोक्तमिति संशयाभ्याशङ्कमिति सूत्राणोपिनततोपाच्यत्वनिर्णय इत्यसं देहाय नावाच्य-

एव ॥ तत्रासतीक्ष्णणीयत्वेनसिंहांतासुभातर्लिंगस्यश्रुतितोदुर्बलत्वात् ॥ अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेतिनस्मादु-
च्यतेब्रह्मेत्यादिभूतुपष्टंभेननलिंगस्यदुर्बलताकिंतुकेवलश्रुत्यपेक्षयाश्रुतुपष्टंभाहिंगस्येवप्रबलनेवेतिन-
तेनसित्वांतानुपपन्निरितिचेनार्हिभूतेरित्येववक्तुंशकत्वात् ॥ यदित्वावाच्यार्थकश्रुतिविप्रतिषेधादाच्यत्वार्य-
कश्रुत्यानभिर्णयदितिचेनहीक्षणीयत्वास्यापिचनदंशेणअभिभूत्युक्तानीक्षणीयत्वेनविप्रतिषेधाद्विप्रति-
सुल्यः ॥ यशुचंद्रिकायांनतावत्श्रुत्यास्यास्त्वनोहेयत्वेनेतिविदुःकोहेयत्वात्तदुर्नविसुभोहेयत्वे ॥ एतद्वि-
भूत्यस्यात्वनोहेयत्वोपपादनात्त्वयापिभूत्यात्तदोहेयत्वेनमोक्षस्वीकाराद्येदंश्रुत्यादिभूतिरनोहेयत्वात्सार्थ-
भायेनीक्षणीयत्वस्याज्ञेयत्वेनप्रतिषेधाभावात्तदोहेयत्वेनमोक्षकर्मत्वेनमोक्षकर्मविनादितत्त्वपरत्वात् ॥ सुखात्मनिप्रभु-
न्निनिमित्तजातिगुणक्रियाधर्मावादवाच्यत्वमितिनिस्तत्त्वदस्यप्रत्येयत्वंपलागीकारेणपदत्वेअनंतमे-
वाच्यत्वसित्वांतसिद्धिः ॥ परापिचंद्रिकायांनिर्गुणावस्थापिपदयोस्तुतत्त्वदाच्यत्वेतिहेतुत्वंहेतुत्वस्य
सिद्धिरित्युक्तं ॥ तदपिश्रुत्यात्मनिजातिगुणक्रियादिप्रदुर्बलेतिनिमित्तमावादवाच्यत्वात्तदुर्बलस्यनिप्र-
तिषाधाच्चवाच्यत्वासंभवादुपक्रमादिभिर्लिंगैरेकंश्रुत्यात्मनेवतात्वयोवधारयामिर्दुर्बलत्वात्तदुर्बलस्यदिग्द-
कस्त्वस्येवश्रुत्यात्मनिस्वीकारस्यापश्यकत्वाहपदत्वेअप्रत्युक्तं ॥ एवेनेवश्रुतिदुर्बलावहीक्षलायत्वंब्रह्म-
णःश्रुपतेर्दक्षिणंचप्रमाणेनप्रवेत्प्रसक्तममाहोषुचनअप्रजोवचनेतत्प्रमाणेनेत्युक्तंतस्मादितिप्रपञ्चात्प्र

चनेनेक्षणं चावाच्ये वृत्त्यंतरा योगात्परिदोषेण वाच्यत्वमेव साधयतीति जयतीर्यायुक्तं निरुलं ॥ अथाच्यस्य
श्रुत्यब्रह्मणः लक्षणयेक्षणत्वस्य ज्ञेयत्वस्य चोक्तत्वात् ॥ यदपि चंद्रिकायां ब्रह्मणो लक्षणया ज्ञेयत्वांगीकारसि
त्वाते सत्यादिपदानां किंलक्ष्यमिति प्रश्ने वाचकब्रह्मादिपदेनैव तत्प्रतिवक्तव्यं प्रतिवचनेनैव तत्प्रतिवक्तव्यमिति
लक्षकब्रह्मादिपदोपादाने अनपेक्षितं तया ब्रह्मण अवाच्यत्वे लक्ष्यत्वानुपपत्तिः वाच्यार्थसंबधित्वेन ज्ञातस्यैव ल
क्ष्यत्वात् तत्त्वज्ञानं च न दाह्यभिन्नेन प्रमाणेन ब्रह्मण उपनिषन्मात्रगम्यत्वात् नापि स्वप्रकाशतया नित्यसिद्धे
शास्त्रवैष्यख्यात् अवाच्यशङ्कस्यैव प्रकृत्यत्वात् तत्रापि वाच्यसंबधित्वेन ज्ञेयत्वे अनपेक्षेति दूष
णमुक्तं तदपि न सत् ॥ ब्रह्मादिपदेनैव ब्रह्मत्वादेरुपलक्षणत्वविवक्षया सत्यादिपदानां किंलक्ष्यमिति प्रश्नप्र
तिवचनोपपत्तेः प्रयमानवस्थाया अपयोगात् ॥ नापि द्वितीयानवस्थावाच्यसंबधित्वेन ज्ञानं हि शक्यज्ञानाधी
नलक्ष्योपस्थितायेवोपयोगितदभावेपि सत्यत्वादिविशिष्टशक्तसत्यादिपदेभ्य एव श्रुत्योपस्थिते रसंभवा
क्यार्थवोधहेतुभूतायाः संभवेन तदपेक्षाया अपभावेन नोक्तानवस्था ॥ तथा हि अद्वितीयश्रुत्यब्रह्मविनिज्ञापयि
षया तत्त्वमार्थे प्रवृत्तानां सत्यादिपदानां सत्यत्वादिविशिष्टशक्तत्वेन तेभ्यः प्रथमतः विशिष्टस्यैवानुभूतत्वेन

दिप्यणी * वाच्यसंबधिवोधकशङ्कस्य

विशिष्टस्यैव संस्कारसत्वेऽपि सत्यादिपदज्ञानसहकृतस्य तस्य संस्कारस्य तात्पर्यमिदं रोधेन शुत्थस्मृतिहेतुत्वं
कल्प्यते ॥ न चैवं कल्पनान्माज्ञासंभवेति वाच्यं शक्तिबाधे आकाशादशरथादिपदस्थलीयशाब्दबोधे एव विधक्
ल्यनायास्तार्किकसंभतत्वात् ॥ शक्तिबाधे हि मणानुक्तं आकाशादिपदस्य शाब्दाश्रयत्वादिविशिष्टेन शक्तिः क
दापि दृष्टव्या न्यद्रव्यत्वादिनापि आकाशापदात्ताद्बोधोपोत्पन्ने स्तद्विशिष्टेपि शक्त्यापत्तेरेकस्यामाकाशव्यक्तौ
केवलायामपि शक्तिसंभवात् शक्त्यानुगमार्थमेव किंचित्त्वमपि विशिष्टे शक्तिस्तीकारात् ॥ न च शुत्थे शक्तिज्ञा-
नात् स्मृतौ सत्यां शुत्थस्यैव शाब्दबोधः स्यात् न तु शाब्दाश्रयत्वादिविशिष्टस्येति वाच्यं ॥ यद्यपि शाब्दाश्रयत्वाद्यं
शून्यशक्तिर्गृह्यते तथापि शाब्दाश्रयत्वादिनोपस्थिताकाशव्यक्तावेव शाब्दाश्रयत्वादिविशिष्टविषयकस्मृतिहेतु
त्वसंभवेन विशिष्टविषयकस्मृतिशाब्दबोधसंभवात् ॥ अथवा आकाशादिपदात् निर्गिकल्पकमेव स्वरणभास्तां
ततः शुत्थाकाशस्यैव सुवर्णोपरागेण शाब्दबोधेऽज्ञानं निर्धर्मिना वच्छेदकशाब्दबोधास्तीकारेऽपि आकाशमस्ती
ति पाक्यादेकमस्तीत्याकारकशाब्दबोधे बाधकाभावादिति ॥ तदत्र कल्पदुये मणिकारोक्ते आद्ये शाब्दाश्रयत्वाद्ये
शक्त्यग्रहात् न हि शिष्टस्य स्मृतिशाब्दबोधयोरसंभवः यदंशो वृत्तिः पूर्वं ज्ञायते तत्स्मृतेरेव शाब्दबोधप्रयोजकत्वा
त् ॥ द्वितीये शुत्थस्य शक्त्या पूर्णानुभूतत्वेन तत्स्मृत्यसंभवस्तथापि तात्पर्यनिर्वाहाय सर्वपदानां लक्ष्यता वच्छे
दके लक्षणाभावादवशाक्यता वच्छेदकेऽपि शक्तिग्रहानुपयोगादतिनवीनमनतरीत्या लाघवेन प्रथमकल्परीत्या

तत्कल्पने प्रमेयपदमुपजन्य संस्कारस्य लक्षणं ज्ञातिविशिष्टं शो एवो ह्यो धर्मकल्प्यत्वेन स्थिरा
रथादिपदशक्तिग्रहः अन्यथा शुभदशारथत्वादि जाते र्दशरथादिपदेनानुपस्थित्या तात्पर्यविषयशाब्दबोधेन
द्विशिष्टमानासंभवादिति चाकिवादाद्युक्तमकारेणाद्वितीयकल्परित्या तात्पर्यानुरोधेन विशिष्टविषयकशब्दा
नुपजन्य संस्कारस्य पदज्ञानसहकृतस्य शुभविषयकस्य तिहेतुत्वकल्पनेन अस्मन्मतेऽपि पूर्वोक्तकल्पनस्य नि
रपवादत्वात् ॥ न चैवं सति लक्षणया शुभब्रह्मबोध इति सिद्धांतविरोध इति वाच्यं विशिष्टशब्दे किं विशिष्टशाब्दबो
धप्रयोजकत्वस्योत्सर्गिकस्य त्यागेन विरोध्यमानशाब्दबोधप्रयोजकतया लक्षणशब्देन गौण्यादृत्याशास्त्रे व्यवहा
रात् ॥ अथवा प्राचीनतार्किकमीमांसकमतयोरिवास्मन्मते शब्दसंबंधरूपलक्षणाज्ञानस्य शाब्दबोधाहेतुत्वेन
शब्दयोऽपि स्थितिजन्यसंबंध्युपस्थिते र्वक्षणात्वेन त्वरूपसत्याएव तस्याः शाब्दबोधहेतुत्वेन नोक्तविरोध इति दिक्
॥ किंच ज्ञानकर्मत्वेनैव त्वन्मते वाच्यत्वसिद्धिसंभवेनापरोक्षज्ञानात्मकतद्दिशेषेक्षणकर्मत्वस्य हेतुत्वाभिधानं वै
यर्थ्यं ॥ स आणोपासको जीवो न्तमहि रण्यगर्भोऽपि देशेन परमं पुरुषं परमपतिपरोक्षतया ब्रह्मविज्ञायापरोक्षप्रयजानी
यादिति तत्त्वमकाशिकायां सप्तसंख्यज्जीवपनात् परात्पंथुरित्वायं पुरुषमीक्षत इति श्रुतिव्याख्यानेन तत्र यमतेऽशाब्द
परोक्षज्ञानं गीष्कारसिद्धेः शाब्दापरोक्षज्ञानात्मकेक्षणकर्मत्वस्य परमात्मन्यसिद्ध्या तत्त्वहेतुत्वे रणायोगेन सामान्यतः
अपरोक्षज्ञानविषयत्वात्सकस्य तत्त्ववाच्यत्वात्साधारणस्य प्राच्यत्वाव्यतया तस्यावाच्यनिवेधेन वाच्यत्व

साधकत्वात्संभवत्यर्थः ॥ नचैक्षणियत्वमित्यनेन ज्ञानकर्मत्वमेव विवक्षणीयं तच्चौपनिषदस्य शाङ्ख्यभाष्यजन्म-
 ज्ञानेनेवेति परिशेषाद्वाच्यत्वं साधयेदिति वक्तुं शक्यं ॥ तथा सति लक्षणाप्रसंगेनेक्ष्यतेति पदात्वारस्यात् ॥ औपनि-
 षदस्यापि लक्षणायां शाङ्ख्योध्यत्वमिति पादनेन ज्ञानकर्मत्वस्य वाच्यत्वासाधकत्वाच्च ॥ अस्मन्मते समन्येन व्यस-
 द्विधा नुगते क्षतिधात्वनुकरणरूपत्वेन त्वारस्यात् ॥ एतं तावदाद्यसूत्रे पूर्वभागेन स्वरसः तयाऽशाङ्ख्यमित्युक्त-
 रभागेऽपि न हि ब्रह्माशाङ्ख्यमित्युक्तैवेन शाङ्ख्यमित्युक्तिर्पुक्ता स्यात् ॥ न हि वेदांतप्रमाणकं ब्रह्मेति श्रुवाणः पूर्वपक्षी-
 तया भूते किं तु ब्रह्मन वाच्यमिति त्वं प्रति नापाच्यमित्येव वक्तुं पुक्तामित्यपि पूर्वप्रतिपादितमेवेत्यपि वदंति ॥ किंच
 ब्रह्मण्यवाच्यत्वे ईक्षणियत्वं श्रुत्युक्तमनुपपन्नमिति तेन वाच्यत्वसिद्धिरिति पदप्रह्वयः कथमवाच्ये ईक्षणी-
 यत्वमनुपपन्नं ॥ पूर्वपक्षिणा ब्रह्मवादिना हि श्रुत्यस्य ब्रह्मण्यवाच्यत्वमुच्यते नोपहितस्यापि ब्रह्मेतेर्धातोर-
 धीनुगमादित्याद्यसूत्रे भाष्ये ब्रह्मणि ब्रह्मशाङ्ख्यसादनात् उपहितस्य च श्रुत्या भेदेन श्रुत्येषु पाध्यवच्छेदेन वा-
 च्यत्वानपायात् ॥ नचैवमवाच्यताभ्युपगमविरोधः शक्यः यतः श्रुत्यस्यावाच्यत्वमनौपाधिकवाच्यता राहित्यं न-
 च तदौपाधिकवाच्यत्वाभ्युपगमेन विरुध्यते ॥ यथास्य ते यत्त्वमिदं विद्यानिषर्तकज्ञानविषयस्याप्यंगिक्रियते ॥ न-
 चेयं व्यवस्था त्वदीयप्राचीनाचार्यानुमतिति वाच्यं ॥ आद्यसूत्रे ब्रह्मणोऽनौपुत्तविषयत्वे त्वप्रकाशत्वाभ्युप-
 पत्तिमादां कथोक्तं भाष्यं ॥ नचैतावता ब्रह्मणः पराधीनप्रकाशतानादिशाङ्ख्यानप्रकार्यं ब्रह्म स्वप्रकाशं न भ-

वति सर्वोपाधिहीनं हि ब्रह्म स्वभूतं च तत्राद्योऽस्तेषु न हि तद्विषयः साहस्यवान्माध्यकारः न तापदयमात्मा
एकान्तेनाविषयदति ॥ नचातः करणवृत्ताप्यस्य साक्षात्कारे तद्वैपाधिविनिर्गमकः तस्यैव तदुपाधिर्विनश्यदव
स्थित्यलपरविरोधिनो विद्यमानत्वादिति ॥ तथा च ब्रह्मणः स्वप्रकाशात्प्रदृश्यत्वपंपर्यवसितमुक्तं मयति सचायं व्याप्य
सानेन निरुपाधिकजेयताभूत्यत्वमेव स्वप्रकाशात्प्रदृश्यत्वपंपर्यवसितमुक्तं मयति सचायं व्याप्य
त्वनिर्विदोषत्वादाय विजुल्यः ॥ सर्वोपाधिविनिर्गमके सत्येव जातिगुणादिप्रवृत्तिनिमित्तभूत्यतथा अथाच्यत्वसुं
भपातत्वाच्च तादात्म्योपाधिसानेसायाज्योपाधिकत्वात् ॥ नचोपहितमित्यात्परतया मा मतीयं यो योजयितुं श
क्य इति वाच्यं ॥ उपहितमात्रमिध्यात्यस्य याक्यान्वयाधिकरणस्य कल्पनरुध्यविरोधेन प्रकुमशाक्यत्वात् तद्वै
पपादने च कृतं प्राकृतं द्विकोक्तदूषणानिराकरणे ॥ अस्तु वा कचिदुपहितस्यानन्यगत्या मिध्यात्वं ॥ तथापि न प्र
कृतमादतीयं यस्य तदभिप्रायकतापुक्ता यतोऽत्र नचायमेकांतेनाविषय इति भाष्यं त्वोक्तार्थोपष्टंभकत्वेनोदा
हृतं तत्र चापमित्यविषय आत्मा परमृष्टः कथंपुनः प्रत्यगात्मन्यविषये अथासो विषयतत्सर्माणा मिति युध्य
त्प्रत्ययापेतस्य प्रत्यगात्मनोऽविषयत्वं प्रतीतिचा विषयात्मन एव ततः प्राक्तनभाष्ये प्रस्तुतत्वात् ॥ यदि चे
दत्राहो नोपहितस्यैव परमवर्तिस्ति दानचायमेकांतेनेत्यत्रैकांतपदोपादानमनर्थकमेव स्यात् ॥ नन्वेवमपि तैति
रीयभाष्ये महता मबंधेन ब्रह्मणः साक्षात्त्वत्वं समर्थितं तदुक्तरीतौ न हि रुध्येत ॥ तथा हि नत्रसत्यं ज्ञानमनंत

[illegible]

यंतद्वाच्यत्वांगीकारिकं यंतद्गुणस्य भित्तिशंकाया अतिराकरणत् ॥ न हि संभवदुपासना विपिपुत्रपात्यस
मपक्केः पदे ब्रह्मोपात्यतया विधीयते उपास्यं च न भवतीति यत्कुक्षुशकं एतत्तत्का निराकरणायैव च पय्यनसा
नमनुत इति ब्रह्मण उपास्यत्वा निषेधकं मंत्रसन्निधाया व्यायमानं यद्वाचानम्युदितं येन वागम्युद्यते तदेव ब्र
ह्मत्वं विस्मिनेदं यदिदमुपासते इति मंत्रांतरं ब्रह्मणो वाच्यत्वं निषेधति तेन हि सर्ववागविषयं ब्रह्मोपासना म
करणपठितानां सर्वस्वत्वं ब्रह्मेत्यादि वाक्यं स्थब्रस्मादिपदानां मपि वाच्यं न भवतीति प्रतिपाद्यते तेन चोक्तं शं
का निरासत्वात् ॥ त्वया हितं दव्यक्तं ग्राह्यं त्वया धिकरणे ब्रह्मण अव्यक्तत्वं प्रसाध्या व्यक्तत्वेन ब्रह्मण अनुपा-
स्यत्वं तत्त्वति विंशस्य चोपास्यत्वं समर्थितं ॥ तथान्यत्प्रतिषेधादित्यधिकरणे ॥ तथा हि त्वदीयं भाष्यं परमा
त्मा परोक्ष्यं च तत्प्रसादादेव न जीव ब्रह्मेति यत्कुमुच्यते तदव्यक्तं ग्राह्यं हति ॥ अव्यक्तमेव हि तत्त्वत्त्वतः अ
रूपमक्षरं सदा व्यक्तं च निष्कलं यत्त्वा त्वा मुच्यते जं गुणानं द्रव्यास्यो मवेदिति कीदृख्यं श्रुतेः ॥ तत्त्वमक्षा शि का
यामपि भगवत्सामि साधनमस्य र्थं तस्योपलब्ध्ययोग्यत्वं समर्थनात् शास्त्र्य संगतिमुत्क्लामगवद्भक्तिर्न कर्तव्या
प्रयोजनाभावात् ॥ न च तदापरोक्ष्यं प्रयोजनं स्तंभादि यत्पुरुषमप्यत्वेनैव तत्संभवात् तत्स्या व्यक्तत्वं चेत्तूर्थं
व भक्तिरव्यक्तत्वं स्यात्साधन इति तैदपि दर्शना योगाद्भक्तेर्व्यपेक्षे अयुक्तं तच्चाहा त्व्यवर्णनमिति पूर्वपक्षमुक्त्वा
कर्तव्यैव भगवद्भक्तिः तस्या व्यक्तत्वं भावत्वेन पुरुषमप्यत्वेन द्रष्टुमशक्यत्वात् ॥ अव्यक्तत्वं च तत्त्वश्रुतिराहता

[illegible]

गृहादिवाङ्मनवदित्यर्थे सितार्थे मन्त्राः स्युः परपदवाच्यत्वे उपास्यत्वापत्तेः ॥ नापि सुष्टि मकरजस्तुति
 भवत्वाङ्मनवदिति तीर्थः पक्षः संभवति सर्वत्रैव सुष्ट्यादिवाक्यगतकारणत्वादित्युपगम्यते स्योपासना
 र्थत्वेनाध्यानायेत्यधिकरणे वर्गपतस्तत्पदने अत्रुपास्यस्य ब्रह्मणः सृष्टिपापयत्न नारायणादिपदवाच्यत्वा
 संभवात् ॥ आध्यानाय मयोजनानंतराभावादित्यधिकरणे हित्वदीपमाद्ये उपसंकारादुपसंकारे प्रमाणमाहे
 तिसूत्रमवतार्योक्तं ॥ आध्यानार्थे हि सर्वे गुणाः उच्यन्ते मयोजनानंतराभावात् ज्ञानार्थमप्यध्यानार्थे गुणानां स
 मुदीरणा ज्ञानव्याप्तेः च आनव्यागुणाः सर्वे व्यतोदरेः नान्यत् प्रयोजनं ज्ञानात् ध्यानात्कर्मकृतेरपि ध्यानाद्यापि
 पाठाहाविद्याभिः किंचिदित्युक्ते इति ॥ परमसंहितायां गुणाः सर्वे विवेकव्याख्यातव्याभ्यनसंशयः नान्यत् प्रयो
 जनं सुखं गुणानां कथनेन वेत् ज्ञानं आनसमायोगात् गुणानां सर्वशः फलं सुखं भवेन्न चान्येन फलं सुखं भवे
 त्कचिदिति बृहत्तरे इति तत्त्वप्रकाशिकायां परमात्मज्ञानसाधनोपासने गुणोपसंकारसमर्थनात् शास्त्रसं
 गतिमभिधाय गुणोपसंकारेन कर्तव्यः प्रमाणाभावात् ॥ न च सर्वगुणोपसंकारे विधिरस्तीत्युक्तमिति शङ्क्यं
 अनुपसंकारेपि मोक्षभासेरुक्तत्वात् व्यर्थं विधेरनवधेपत्वात् ॥ न च सहिद्याभूमविद्यादहरविद्यादित्युक्तं ननु
 णावर्णनमेव सर्वविद्योक्तगुणोपसंकारेणोपासना कर्तव्ये त्यत्र प्रमाणमन्यथा तदेव व्यर्थमिति साधुता सुत
 तदुक्तमर्थमिह स्पष्टं ननु गुणकप्रवणहारजनलोकादिकलविशेषार्थत्वोपपत्तेस्तस्योपासनायां ते वा सुपसं

[illegible]

[illegible]

पिनिर्दलितपक्षेजने ॥ पदपिगोणात्मन्यात्मशब्दसुखत्वव्यपचेदार्प्यमिदं सूत्रद्वयं पूर्ववद्दिक्षणीयत्वे
 नोक्तः सत्त्वादियुगकोजीव एव निगुणः तस्य यत्तद्देश्यमिति दृश्यत्वनिषेधात् अतः के लक्षणीयत्वहेतु र
 सित्पद्विदोकाया मात्मशब्दो हेतुत्वेनोक्तः स च योगैः सर्वतो हीनो यश्च दोषविषयिजितः हेयोपादेय रहितः
 स आख्येत्यभिधीयत इति वाचनपचनात् हेतुपापमहणोरूपे आत्मा चैवानात्मा चेति तत्र य आत्मा स नित्यः केव
 लो भिगुणश्च अययोर्नाहृदः सो नास्मेति तपका र्भाह्णा चोत्पशब्दस्य निगुण वाचकत्वावधारणा दीक्षणी
 यत्वहेतौर्नासिद्धिरित्युक्ते गोणात्मन्यात्मशब्दो सुख्यः किं न स्यात् त्वाकमचने आत्मशब्दस्य गौणेष्वसुख्यत्वा
 नुक्तैः तत्र त्कारमुक्तिस्त्वात्मानात्मशब्दोऽप्येव न नाचेतनविषयत्वादित्याशङ्क्यतन्निष्ठस्य मोक्षोपदेशादित्युच्य
 ते पदस्युक्तिः अतिपुत्र्य आत्मेत्युपक्रम्य तस्य लोकाः स उलोक एव स्यादिना आत्मनिष्ठस्य मोक्षोपदिश्यते न
 नान्यत्र ॥ सत्त्वादियुगपदात्मज्ञानात्तन्निवृत्तिरूपमुक्त्य संभवात्चेतनस्युद्धिधो मोक्षो जीव आत्मेति च
 लक्षणेनोक्तं ॥ सत्त्वादियुगपदात्मज्ञानात्तन्निवृत्तिरूपमुक्त्य संभवात्चेतनस्युद्धिधो मोक्षो जीव आत्मेति च
 वाच्योऽसुखमहृतः स गुणात्मपरमोका स्तस्मा नान्नेवमुच्यते परोहि पुरुषः प्रोक्तस्तत्त्वान्योस्तत्तत्सुतइति
 पद्यमवचनाच्च स एगनिष्ठस्यापि पंखरथामोक्षः स्यादिति शंकापातं निरासाय हेयत्वावचनाच्चेति सूत्रांतरं नगो
 णाहृदपरस्यात्मशब्दः तमेवैकं जानयाम्यावचोपि सुचयेत्यात्मशब्दस्य सावधारणमुपधुपादयत्वरूप

पाहेयत्ववचनात् गौणात् न त्वन्यायाचो विमुंचयेति हेयत्ववचनाच्चेति ज्ञयतीर्थयि सूत्रयोजनं तद्वत् ॥ शुक्ले
 ज्ञानविषयत्वस्यापान्यत्वव्यादिः भिरहेति भिरपि स्वीकारेणासिः स्थिरां काया असंभवदुक्तिकत्वात् अतएव चंद्रि
 कायांसि स्थानोपक्रमेन तावदशुभस्यात्मनो ज्ञेयत्वमेव न तु पक्षम्यत्वपापि शुभत्वात् ज्ञानेन मोक्षत्वत्वीकृतत्वा
 चैत्यनेन शुभत्वात्मनि ज्ञेयत्वस्याहेत्यभिमतत्वं स्फुटीकृतं कथमन्यथा यतो वाचो निर्वर्तव इति प्रमाणमुद्वेनाशब्द-
 त्वं पूर्णपक्षीसापयेत् शुभत्वात्मनो वृत्तिव्याप्यत्वेपि नेक्षणकर्मत्वमित्याशंकायां वृत्तिव्याप्यत्वेनेव वाच्यत्वसि स्थि-
 रिति चंद्रिकोक्ते स्त्वया असि स्थिरां कायाः कर्तुमशक्यत्वाच्च ॥ गौणाशब्दस्य वृत्तिविशेषपुक्तशब्दपक्षरसतः
 प्रयोगादर्थोत्तरप्रत्येकारस्य हानाच्च ॥ अस्मद्व्यतरीत्या पूर्वसूत्रस्थपञ्चम्यं ते स्ततिपदस्य विभक्तिविपरिणाम
 मात्रेणेक्षतिर्गौणा इति प्रतिज्ञयोपपत्तौ ईक्षणायत्वेनोक्तो गौण इति प्रतिज्ञाया मव्याहारस्यापुक्तत्वाच्च अतः पू-
 र्वभागस्तत्त्वावदनुपपन्नः नाप्युत्तरभागः उपपद्यते अप्रयोजकत्वा दुक्तहेतुद्वयस्य ॥ तथा हि मोक्षहेतुभूतनिष्ठा
 विषयत्वोपादेयत्वयोर्निर्गुणात्मविषयत्वमिच्छयेपि तस्मिन्नात्मशब्दस्य शुभत्वस्यासि स्थिः न हि मुख्यार्थगोचरादेवो
 पायात् फलसि स्थिरित्यभिनि यमः इदं पूर्णमासपदयोः कर्मण्यपुख्यत्वेपि तदनुष्ठानात् फलसि स्थिदर्शना
 त् अस्तु त्वभावापत्तयोर्हेयत्वोपादेयत्वयोः शब्दमुख्यत्वतदभावाप्रयोजकत्वाच्च तथाचात्मशब्दस्य गौणेपि वृ-
 त्तिसंज्ञयात्मुख्यत्वभावेन परिहारस्यापान्यत्ववादिनं मत्यासि स्थिः अथोदाहृतप्रमाणबलेन निर्गुणास्यैवात्म

शङ्खमुख्यत्वनिश्चयइतिचेत्कथमुक्तयोर्हत्वोस्तथ्येतुत्वंनन्वीक्षणीयत्वाद्वाच्यत्वमुच्यतेतच्चनोपेक्षणीयस्य
 नापिहेयस्यकिंतूपादेयस्येवेवितस्यैववाच्यत्वसिद्धिः सगुणस्यवाच्यत्वाभावादात्मशब्दोपिनतद्वाचकइतिरा
 त्यागसाध्यागकएवहेतुरयमितिचेत्तर्हि साक्षात्तस्यवाच्यत्वएवहेतुत्वसंभवेनपूर्वसूत्रवैयर्थ्यात्अस्वन्मतेत्वीक्ष
 नेरगोणताधामेवात्मशब्दोहेतुर्नप्रधानपरत्वानिरासइतिनवैयर्थ्यः ॥ किंचपरत्वरंपुरिरायंपुरुषमीक्षतइत्यु
 क्तस्यपुरुषस्येक्षणीयत्वेउक्ततस्यगोणात्मविषयकत्वशंकायांपुरुषशब्दस्यहेतूकर्तव्यत्वेआत्मशब्दस्यतत्राशु
 तस्यहेतूकरणंवापुक्तंसंचात्मशब्दःगोणविषयः किंनस्यादितिशंका निरासार्थंयस्यानुविनइतिवाक्यांतरगता
 त्मनिष्ठमोक्षोपदेवाः तमेवैकंजानयेतिवाक्यांतरगतंहेयत्वापचनंहेतुरित्यन्निधानंत्व्यधिकरणं ॥ यच्चचंद्रि-
 कायामुक्तवैयर्थ्याधिकरण्यस्यशंकेयस्यतेरित्यनेनशब्दमात्रस्यासाधकतयाज्ञानकर्मत्वस्यैवविषक्षणीयत्वा
 त्तत्तस्यचस्रएतस्मादितिवाक्यद्ववात्मन्येवात्मानंपश्येदित्यादिवाक्येअपिसत्वेनतेषामपिभाष्यकृताईक्षतिसूत्रे
 उदाहृतत्वात्तेषांचवाक्यानामेकार्थत्वादात्मशब्दादिमतएकस्यवाक्यस्यनिर्गुणपदत्वेअन्यस्यापितत्सरता
 याअपरिहार्यत्वात्एकस्यनिर्गुणपरत्वमात्रेणतस्यवाच्यत्वसित्येभ्यनवैयर्थ्याधिकरण्यमिति सग्राहितं ॥ त
 न्नादमेव ॥ उक्तहेतुबलादात्मशब्दस्यगोणविषयकत्वानिरासेपिपुरुषशब्दस्येगोणविषयकत्वानिरा
 सेनतद्वाक्यगतैक्षणीयत्वस्यगोणविषयकत्वानिरासात् ॥ नचगुणवदीक्षणाः दुणनिवृत्तिरूपभा

क्षासंभवात्तत्रेक्षणीयत्वस्यनिर्गुणामात्रनिष्ठत्वनिर्णयेअत्रापितन्मिथ्ययः सुकरइतिवाच्यं ॥ तर्हिजोक्षोपदेश
स्यैवेक्षणीयत्वस्यगौणव्यावृत्तिसाधकत्वेनतत्राऽलोपदेशवैयर्थ्यात् ॥ साध्यादाहृतश्रुतिस्मृतिभिरात्मशब्द
मात्रस्यनिर्गुणासाधारण्यानिर्णयेपिपुरुषशब्दस्यतदनिर्णयेनतदुभययोरैकविषयकत्वमिर्णयासंभवाच्च ॥ किंचे
णीयत्वात्सादाहृतन्निष्ठजोक्षोपदेशहेयत्वावचनानां तमेवैकमितियाक्यस्त्वतयातदाक्यस्यैवोदाहृतव्यत्येपुरु
षमीक्षतइतिवाक्योदाहरणयनुचितं सूत्रोपात्तेक्षत्यनुगमायतदुदाहरणमितिचंद्रिकोक्तंनुनसम्यक् ॥ बह्व
नुगमायतमेवैकमितियाक्यस्यैवोदाहरणोचितत्वात्अर्थपरतामंगीकुरुपतात्वयाशब्दानुगमापदयकतायायकु
मवाक्यत्वाच्च ॥ यदपिचंद्रिकायां सोत्रात्सादाहृतस्यपुरुषश्रुतिपरात्तरत्वादिलिंगोपलक्ष्यत्वमुक्तं तदसत्त्वाद्
क्षतिवाक्यावृत्त्यात्सादाहृत्यतदाक्यगतश्रुतिखिगोपलक्षकत्वायोगात्तदेयत्वावचनाच्चेत्यापिनसूत्रणीयं ॥ य
द्यात्सादाहोर्गोणात्परस्तर्हितमेवैकंज्ञानय आत्मानमितिश्रुत्युक्तात्मापिगौणः स्यात्नचास्त्वितिवाच्यं ॥ तथा
सतितस्यैहयत्वमसंगात्तत्रास्यहेयत्वमुच्यतेप्रत्युतज्ञानयेत्यस्याहेयत्ववचनात् ॥ नचगौणस्याप्यहेयता
अन्यावाचोपिमुंचयेतिगौणात्प्रज्ञोहेयत्ववचनादितिनत्वमकाशिकायां दर्शितशंका निराकरणस्याहेयत्वाच्चेत्य
नेनैवनिर्वाहात्प्रत्यस्मन्नरीत्यास्त्वूलारुंधतेर्हेयत्वावचनप्रवृत्तत्वमसीत्यत्रहेयत्ववचनाभावादित्यर्थस्याहेय
त्वादित्यनेनसिद्धेः यथाविन्यासः संप्रयोजनः निरुक्तत्वाप्ययुशब्दोदितपरमात्मनः निर्गुणस्यत्वात्मनिष्ठयोष्य
उक्तः एव सर्वेषामेवपारमेश्वररूपाणालयासंभवात्तर्हिनाशोभारूपांतरहानेनस्वरूपावच्छानंअनभिधक्तिर्वा

तत्र संभवति ॥ ननु महासगरसिंहासनाभिषमूल ल्ये ॥ ॥ कृष्णतराणामनुप्रवेश एवात्र लयो विवक्षित इति चे
न्न ॥ दूर्णमिवावशिष्यत इत्यस्य विरोधात् न संतर्हीनता मात्रेण मूलद्रूपमात्रपरिदोषोपकुशक्यते सकल क-
ल्याणगुणार्णवानां भागवतद्रूपाणां भविसत्वात् स आत्मन आत्मनस्तृत्यात्मन्येव प्रविष्टापपत्यथात्मेयमवतिर
देवो बहुधा भूत्वानिर्गुणः पुरुषोत्तमः एकीभूय पुनः शैतेनिर्दोषो हरिरादिकृदिति श्रुतिस्त्वोरपि पारमेष्ठ्यरक्त
पाणां कथमपि निरुक्कलया संभवात् स ज्ञानी आत्मनः देहाद्युपाधिकमात्मानमुद्धृत्य मुं जादोषिका मि वृथ कृ
त्वा त्मनि परमात्मन्येव प्रविष्टापयति आरोपितद्रूपभूत्यं करोति अथ आत्मा श्रुत्यं ब्रह्मे व भवति संदेवो बहु
भूत्वा अनेककार्पात्तिना भूत्वा पञ्चादेकीभूयता दशकार्पभूत्यः सन् पुनः शैते इत्यर्थपरतया पूर्णमिद इत्यस्य
र्थस्य भाव्य एव दर्शितत्वात् न कथा विदपि श्रुत्या स्मृत्या वा परमात्मनः पारमेष्ठ्यरक्तेण स्वस्मिन् लयो दर्शित
मति सामान्यादिति सूत्रं तु भग्नं तवाच्यत्वं समर्थं न भवति स मात्मानमल्ये निवेशयिषु चितमिति स्पष्टमेव श्रु-
त्वा चेति सूत्रं ईक्षणीयत्वेन गतार्थमिति स्पष्टमेवेत्यलं ॥ श्रीमांसाभ्यापंचास्यरापचार्यप्रसादजा ॥ श्रीमच्छं-
करपादाब्जभूषणे परद्रूषणे ॥ कृतिः स्यादक्षतिनयेरपुनायस्य सन्मुदे ॥ अनया भीतिमाया तु श्रीपतिर्होप-
तिः स्वराट् ॥ शुभमस्तु ॥

इति ईक्षत्यधिकरणं समाप्तं.

श्रीगणेशाय नमः उमा रमाङ्गितदिव्यविग्रहोऽस्य तेजसा नित्यनिरस्तविग्रहो नीलाङ्गुर्नो विक्रमशालिताङ्गुर्नो
 पातांरुपातः स्वरक्तसंघैरिणो ॥ १ ॥ ब्रम्हानन्दमयं भवेदुपहितं शुद्धं तदव्यक्तित्वे व्याख्यातं गुरुभिः परैस्त्वन्निहि
 तं पंचापिकोशादमे ॥ ब्रम्हाणीति न युक्ते मेव तदिति व्याधूय दोषान् ब्रह्मूवायै गुरुरपादयोर्विरचितं दोषज्ञतो
 क्षयतत् ॥ २ ॥ आनन्दमयोभ्यासात् सर्वेषां वेदानां निज्ञास्य चेतनब्रह्मकारणतावादिस्वद्रूपमविपादितं गति
 सामान्यमेव चेत्तनब्रह्मकारणतावादिषु वेदानेषु वाक्यानि किमाभ्यातगुणविषया पूर्पकमुपास्य सगुणसवि
 शेषब्रह्मपराणि गुणाद्यविवक्षया शेषानि गुणानि निर्विशेषब्रह्मपराणि चेति संशयेन व्ययस्थाप्यै एतदधिकरण
 मारभ्योत्तरत्रयमाध्यायशेषेण मपंच्यते तत्प्रकारश्च श्रीमद्भाष्यतदीयटीकादौ विशेषेण मपंचितः ॥ नन्व
 स्मिन्शास्त्रे सगुणब्रह्म तदुपासनादियाक्यविचारः किमर्थः न च शास्त्रस्य वेदान्तविचाराख्यकृत्या तत्स्या-
 प्यवेदान्तगततया विचार्यत्वमिति वाच्यं ॥ नहि वेदान्ता इत्यास्मिन्शास्त्रे विचार्यते किं बुजिज्ञास्य निर्विशेषब्रह्म
 पाणत्वात् तत्तद्व्यनिर्विशेषवाक्यविचार एव प्राप्नोतीति चेत् ॥ सत्त्वं सगुणोपासनानां चित्तैकाग्र्यसंपादन
 एरानिर्विशेषब्रम्हात्मप्रतिपत्सु पयोगित्वात्तदाक्यविचारोपपादसंगत्या सकृत् ॥ विशेषत इदं धृतं
 तत्प्रतीतिरधिकरणे चंद्रिकोक्तदूषणानिराकरणप्रसंगे प्रतिपादयिष्यामः ॥ एवं सपिशेषवाक्यमुदाहृत्य म
 तेषादिनोन्यायो निर्विशेषवाक्येषु पप्रक्तौ भाषिष्यतीत्यादिसंगतिभिः सोपविचारे स्मिन्शास्त्रेषु कए

व ॥ एवमब्रह्मणि पूर्वोक्तं संशयानिरासकोपकमादिलिंगप्रमाणकः वेदांस्तत्तात्पर्यलक्षणसंवेष्टरूपसमन्वयपर
 मप्रथमाध्याये स्पष्टब्रह्मलिंगानां वाक्यानां प्रथमे पादे समन्वयः ॥ द्वितीयतृतीययोस्त्वस्य ब्रह्मलिंगानां वाक्या
 नां समन्वयः ॥ तत्रापि प्रायः सविशेषवाक्यानां द्वितीये ॥ प्रायः निर्विशेषवाक्यानां तृतीयद्वितिविशेषः ॥ चतुर्थे त्रि
 गद्युक्तसमन्वये हेतुगति सामान्यसमर्थनद्वारेण कसमन्वयस्यैव प्रतिपादनं स्पष्टं चेदममेकरिष्याम इति पा
 दोपाधिर्भेद इति श्रीमद्वाक्यनदीयरीकादौ स्पष्टं ॥ यत्तु चंद्रिकायां अन्ये स्वित्यादिना आहुरित्यंते नोक्तपादोपा
 धिर्भेदानूद्य ॥ तन्न यथा प्रथमे अंतस्तत्प्रमोपदेशादित्यादौ ये वर्कृतत्ताम तदुक्तं तद्यजुरिति सर्वात्म्य
 स्त्वसर्वेभ्यः प्राप्ताभ्य उदित इति सर्वपापराहित्यस्य च ब्रह्मलिंगस्य स्वरूपा न पादित्ये स सर्वत्र प्रसिद्धो पदेशा
 दित्यत्र सर्वस्वल्विदं ब्रह्मेति जीवेऽप्ययुक्तस्य सार्पित्यादेः ॥ अत्राचराचरेत्यत्रान्यत्र धर्मादन्यथा धर्मादिति पुण्य
 पापराहित्यादेः ॥ अंतरित्यत्र एतदमृतमृतभाषमेतत्तद्ब्रह्मेत्यमृतत्वादेः ॥ अंतर्थागीत्यत्र एषत आत्मोत्तर्याम्यमृ
 त इत्यमृतत्वादेः ॥ अहस्यत्वादितुण क इत्यादौ यः सर्वज्ञ इति सार्पित्यादेः ॥ ब्रह्मलिंगस्य स्पष्टत्वात् ॥ एतन्तृती
 ये ध्युभ्यादीत्यत्राभूतस्यैव सेतुः फः सर्वज्ञ इत्यमृतं सेतुत्वसार्पित्यादेः ॥ भूमेत्यत्र यत्र नास्य तप इति तीत्यद्वि
 तीयेत्यादेः ॥ अक्षरमंबरेत्यत्र अदृष्टं द्रष्टुं न श्यो तृ अस्त्वं ल मनषि त्यदृश्यत्वा स्त्वं ल त्वानुत्वादेः ॥ ईक्षति
 कर्मत्वादौ परात्परमि विपरम रत्वादेः ब्रह्मलिंगस्य स्पष्टत्वात् ॥ वाक्यांतरे ब्रह्मधर्मतया निर्णयितं तं वाजीपादौ स्वारस्येन

॥ ५ ॥ यमानत्वं वा स्पष्टत्वं न त्वत्वारस्येनापि जीवादावनुपपद्यमानत्वं विषयवाक्ये ब्रह्म धर्मन चाभिर्णीयस्य वाजीवा
 दमापकलिंगराहित्यं वा पूर्वपक्षानुदयापातात्तच्च सर्वखात्विदमित्यादायस्ति ॥ न च सर्वत्र भ्रमसिद्धेः त्यादेः म
 भ्रमः प्राणचारी रोमादूपादत्यादिकमुदाहरणं तत्र च न ब्रह्मलिंगं स्पष्टं किं तु सर्वखात्विदमित्युपक्रम इति वाच्यं
 प्रथमेऽपि अंतरित्यस्योदाहरणे यत्पूर्वोत्तरित्यत्र सार्थाख्यस्य ज्योतिश्चरणेत्यस्योदाहरणे यद्भूतः परेदियोज्यो
 रित्यत्राभूतत्वादेः प्राणत्वयेत्यस्योदाहरणे प्राणोऽस्ति प्रज्ञात्वेत्यत्र हितं तमत्वादेः ब्रह्मलिंगस्याभावात् ॥ द्वि
 यादावपि यत्पूर्वोत्तरक्षिणिपुरुषोदृश्यत एतदभूतमभयमेतत्तद्ब्रह्म एष त आत्मा तर्थाख्यमभूत इत्याद्युदाह
 रायाख्य एवाभूतत्वादेः स्पष्टत्वाच्च ॥ यथा च द्वितीये तृतीये समन्ये तद्व्यं मनो मयत्वादिकं न ब्रह्मणि स्पष्टं तथा
 यमे समन्ये तद्व्यमादित्यस्य त्वमाकाशाप्राणरादादिकं न ब्रह्मणि स्पष्टमिति दूषणमुक्तं ॥ तत्र श्रीमद्भाष्यकारा
 नभिर्मेतत्स्वकपोलमात्रकल्पितं स्पष्टत्वात् स्पष्टत्वं निरुक्तिमात्रनिबंधनमित्युपेक्षणीयं ॥ यतोऽङ्गिगानां स्पष्ट
 संभाव्यमानत्वारस्य जीवलिङ्गानभिभूतत्वं वा दृशजीवलिङ्गाभिभूतत्वं चास्पष्टत्वं ॥ संभाव्यमानत्वारस्य त्व
 नेर्णेयतात्पर्यकवाक्योपक्रमगत ब्रह्मलिंगासमभिध्यातृत्वं ॥ ब्रह्मलिंगमित्यस्य जीवाद्युपस्थित्यद्वारा
 होपस्थापकमित्यर्थः ॥ जीवलिङ्गमित्यपि ब्रह्मोपस्थित्यद्वारा जीवोपस्थापकमित्यर्थः ॥ तत्रासत्येयसत्य
 मत्वसत्यसंकल्पत्वादि ब्रह्मलिंगसमभिध्यातृत्वेऽपि मयोक्तव्यत्वादि जीवलिङ्गेऽप्यसंज्ञातविरोधित्वादिना

स्वारस्यसित्तिः नयाचनचंद्रिकोक्ता निम्रसंगाद्यवकाशस्तथाहिसर्वत्रप्रसित्योपदेवादित्यत्र ॥ मनोबुद्धिः प्राप्य
राधेरोभा रूप इत्यादौ निर्णयतात्पर्यके विषयवाक्येभूयमाणस्य मनोमयत्वादेर्जीवलिंगस्य नोपक्रमस्य
महलिंगसमभिव्याहारः ॥ यद्यपि ततः पूर्वतने सर्वस्वविदमित्यादौ सार्यत्वं ब्रह्मलिंगं भूयते तथापि तदृश
वाक्यस्य पूर्वोत्तरपक्षयोः संप्रतिपन्नार्थकतया निर्णयतात्पर्यकत्वात्तावाहुक्त रूपसंभाव्यमानस्वारस्ये न न
नोमयत्वादिनासत्यसंकल्पत्वादेर्ब्रह्मलिंगस्याभिभूततया तस्यास्पष्टब्रह्मलिंगत्वमव्याहृतं ॥ तथाचोक्तभाकरे
अत्र सत्यसंकल्पत्वसत्यकामत्वादीनां ज्यायस्त्वस्य चोपक्रमगतमनोमयत्वाणीयत्वाभ्यामभिभूततया
स्पष्टतेति ॥ अंतस्तत्त्वमार्थिकरणो यद्यपि जीवलिंगतया हिरण्यम्भभुरित्यादिर्द्व्यद्वारिरित्यादित्यस्त्वस्य
प्राथमिकितं तथापि तस्य जीवेभ्यरसाधारणतयामनोमयत्वादिवज्जीव एव स्वारस्याभावेन जीवोपहितत्वात्
रासाक्षात्ब्रह्मोपस्थापकतया निर्णयतात्पर्यकवाक्योपक्रमगतब्रह्मलिंगतया च न संभाव्यमानस्वारस्य
जीवलिंगत्वं तत्रेत्यपह न पाप्यत्वादेस्तादृशजीवलिंगानभिभूतत्वात् स्पष्टब्रह्मलिंगत्वमव्याहृतं ॥ एवंपर
त्वस्य चेश्वरसाधारण्यं स्यादीश्वरस्यापि साधकादुग्रहार्थमायामयं रूपं नायाह्येषामयासृष्टावन्नापश्यतिः
नारदेति भाष्ये ॥ अपि च श्रुतिस्मृतिपुराणादिषु परमेश्वरप्रकरणेष्वपि ग्रहाः समास्नाताः न च तेषां न्याय
रिकाणां संभवेनाभेनुतादात्म्यवदत्वं तासत्वं न ह वा इति श्रुतिनेकाप्रपञ्चव्यपञ्चुष्टाभ्यमनोन सदा ऐरत्यभा

बभौश्चरत्वाविरोधिकं तु स्थापय धर्मा धर्मनिमित्तक सञ्चारो रगेवेति अतस्तत्त्वमार्गधिकरणे भाष्यटीकायां स्पष्टं ॥ न
नुयदि हि रणपक्षमभ्युपगम्य तस्मात्प्रतीतमायिकदिव्यरूपसंबंधं धोऽजीवेश्वरसाधारणस्तर्हि मनोमय इत्यादिनाम
तीतमनः आदि संबंधद्वयमनोमयत्वादेरपि सर्वकारणोद्भूतैरेवायिकस्य वस्तुं शक्यत्वात् मनोमयत्वमपि जीवे
श्वरसाधारणमेवेत्यविशेष इति चेन्नैवं ॥ यथा हि धनवान् चित्रगुरित्यादौ पनगोपदोषं स्थापितं स्वार्थस्य-
स्त्वत्वेनातिमसि स्थित्वा तत्त्वत्वाभिभाव संबंध एव शीघ्रमुपस्थितो भवतीति तादृश संबंध एव तादृशपदात्स
रमतः बोध्यः तथा मनः प्राणयोर्भोगोपकरणयोस्तत्वेनातिमसि स्थित्वा तदुपकरणोपकरणभावनूपसंबंध-
एव मनोमय इत्यादौ शीघ्रमुपस्थितो भवतीति मनोमय इत्यादेर्जीव एव त्वारस्यमिति मनोमयत्वं जीवासाधा-
रणं प्रथमत एव जीवोपस्थापकं जीवलिंगं अत एव याचस्पतिग्रंथे पूर्वपक्षे मनोमयत्वादि चकार्यकारणसंघा-
तात्त्वानो जीवात्मनो निरूढमित्युक्तं सिद्धांतेऽपि च न चैव जीवसमवेतार्थो न ब्रह्मणितस्याप्राणोऽस्य मन इत्यादिना
तद्विरुद्धमिति पादनात् इत्याक्षिप्य तस्यापि सर्वविकारकारणतया विकाराणां च स्वकारणामेवादात्तेषां च मनो-
मयतया ब्रह्मणस्तत्कारणस्य मनोमयत्वोपपत्तेरिति जीवद्वारेण ब्रह्मणस्तद्वारा तत्र प्रथमं द्वारस्य बुद्धिस्थ-
पुनः सिद्धांताक्षेपे स्यादेव तज्जीवस्य साक्षात् मनोमयत्वादयो ब्रह्मणस्तद्वारा तत्र प्रथमं द्वारस्य बुद्धिस्थ-
त्वान्नदेवोपास्यमस्तु न पुनर्जन्यं ब्रह्मलिंगमिति जीवस्य ब्रह्माभेदादुपपत्त्यंत इति मनोमयत्वं ब्रह्मणि जन्यं

मिष्युक्तं ॥ परिमलेपिमनोमयत्वं ब्रह्मण्यापाततद्वत्तुक्तं ॥ यत्तु समासः सर्वनामार्थः सन्निकृष्टमपेक्षतेतत्पि
तार्थोपि सामान्यनापेक्षापानिवर्तकः तस्मादपेक्षितं ब्रह्माद्यमन्यपरादपि एवं च सत्यसंकल्पभ्रमृतीनां यथार्थ
तेति वाचस्पतिस्तृप्तिस्थांतकारिकायां तात्पर्योपि सामान्यमित्यनेन मनोमयत्वस्य जीवेश्वरसाधारण्योक्तित्वा
स्य साक्षाज्जीवलिंगत्वे धिरुद्धेतैतितन्न ॥ सकृदुक्तुर्वर्तित्वाक्येन विहितां क्रतुभावनामनूद्य सर्वैरुल्लिख्यदमि
ति श्लोक्यं दामगुणोपविधिः तथा च सर्वैरुल्लिख्यदमित्तिपाक्यं ग्रथं पठितमपि अर्थालोचनया परमेव तदर्थोपजीवि
त्वात् एवं च संकल्पविधिः अयमो निर्विषयः सन्नपर्यवस्यन् विषयापेक्षः स्वयमनिर्वृत्तौ न विध्यं तरेणोपजीवितुं श
क्यः अनुपपादकत्वात् तस्मात् शान्तता गुणविधानात् पूर्वमेव मनोमयः प्राणशरीरइत्यादिभिः विषयोपपादकैः
संप्रत्यने मनोमयत्वादिव कार्यकारणसंघातात्मनो जीवस्य निरूढमिति जीवात्मनो प्राप्त्येनोपरकोपासनानपश्चा
त् ब्रह्मणा संबन्धुमर्हति उत्पत्तिश्चिह्नुगुणविरोधात् मनोमयत्वानं जीवइत्योपास्यो न ब्रह्मेति पूर्वपक्षे समासः
सर्वनामार्थ इति सिद्धांतः मनोमयत्वादिसाक्षात् ब्रह्मोपास्यं न जीवः स याहि प्राणशरीरइत्यादीनि बहुव्रीहिर्वाणि
प्राणः शरीरमस्येति सर्वनामार्थे बहुव्रीहिः विग्रहवाक्यानुसारेण सर्वनामार्थकः सर्वनाम्नां च भ्रकृतपरमर्श
कतापेक्षत्वात् तद्व्यान्यार्थसन्निहितमपि भ्रकृतं ब्रह्म सर्वनामसमानार्थकैः प्राणशरीरादिपदैः परामृश्यत इति
संकल्पविधिः तेनैव सविषयः निराकांक्षः ॥ ननु स्ववाक्यल्लभमनोमय इति मय इतार्थजीवपरामर्शसंभवाच्चेने

वाकोक्षांशान्तिरस्त्वित्यत उक्तं तद्वितीयोपि सामान्यमिति सोपिविकारप्रानुपमं धान्यसाधारणत्वेन सामान्य
 मनो नोक्तांशमकः संहित्वान्न ॥ न यानुमनोमयशब्दार्थस्य जीयस्मापनायामनः प्रानुरत्वेन मनः प्रधान
 त्वेन मनोविकारत्वेन वापिषयत्वमिति संहित्वत्वात् न मनोमयपदोपात्तो जीयः सर्वनामार्थः इत्येव तद्वितीयोपि
 सामान्यमित्यस्वार्थः ननु मनोमयत्वं जीवेभ्य रसाधारणमिति व्याख्यातं च तथैव वाचस्पतिनामवेदे तदेव यदि
 प्राणशरीर इत्यादनां साक्षात् जीयवाचकत्वं मये तन्त्वेन तस्मिन् तथा हि प्राणाः शरीरमस्येति सर्वनामार्थे बहु
 व्रीहिः सन्निहितं च सर्वनामार्थं संग्राह्यतदभिधानं पर्यवस्येत् तत्र मनोमयपदं यदि पर्यवस्येति सर्वनामार्थे बहु
 तदभिधानं पर्यवसानाया लं तदेव तु न मनोविकारो वा मनः प्रानुरवाकिमर्थं तदद्यापि न विज्ञायत इति ॥ तत्र सा
 क्षादित्यस्य समुदायशक्त्यादिनेत्यर्थः न तु जीवान्यब्रह्मोपस्थितिद्वारा जीवस्य साक्षात् मनोमयत्वादयो ब्रह्म
 णस्तद्वारा तत्र ह्यारस्य मयं शुद्धिस्तत्तादिति पूर्वेति खितवाचस्पतिर्यथानुरोधे वात् ॥ आकाशास्तन्निगदित्य
 धिकरणे अतएव प्राण इत्यधिकरणे चाकाशा इति होवाच प्राण इति होवाचेति निर्णयतात्यर्थक्या स्य गताका
 शप्राणश्रुतिभ्यामेव पूर्वपक्षाविति तत्र ब्रह्मविषयकं विंगानामन्यविषयकं भूतत्वेति निरुक्तं संभाव्यमानं सारस्य जी
 यविंगानमिभूतत्वादस्पष्टं ब्रह्म विंगत्वं युक्तं ॥ एवं ज्योतिष्मिन् प्राणाभिधानादित्यधिकरणे प्राणस्तथानुगमादित्यधिकरणे च
 अथमदतामरो दिव्यो ज्योतिर्दीप्यते स होवाच प्राणोऽस्मि ब्रह्मा तं मा मासुरमृतमिषु पात्वेति विषयवाक्ययोः शु

स्याब्रह्मलिंगस्योपक्रमस्य ब्रह्मश्रुत्यादिसमभिव्याहृतत्वमिति ॥ एवं तृती
पपादेद्युष्वादाय तनंचक्षुर्ब्रह्मादित्वाधिकरणोपपत्तिर्नूद्योः प्रथिवीचंतरिक्षमोवं सहस्रान्नेष्वसर्वैरिति निर्णय
विषयवाक्येयच्छब्दबलादनुपादप्रतीतौ तस्य पुरोवादापेक्षायां श्रुतिसित्यब्रह्मानुमानसित्यप्रधानयोरन्यतर
स्य पुरोवादत्वेव क्तव्ये श्रुत्यर्थस्य शक्तिग्रहार्थप्रत्यक्षानुमानापेक्षत्वेन विलंबितोपस्थितिकतया अनुमानसित्य
प्रधानस्यैव पुरोवादत्वसिद्धौ यच्छब्दावगतानुमानगम्यत्वरूपेणाब्रह्मलिंगेन चरमश्रुतपारयत्वरूपाब्रह्मलिंगे
गोपोह्यलितेन पूर्णपक्षोत्थिते तत्सत्यचप्रथमश्रुतब्रह्मलिंगसमभिव्याहारो नास्येवेति संभाव्यमानत्वा रस्यत्वम
क्षातं तेन ब्रह्मलिंगस्यामृतसेतुत्वसार्पद्व्यादेरभिभूततया तस्यास्पृष्टत्वं स्पृष्टत्वादेरुपक्रमगतत्वेपि कृतव
चित्तयैतदधिकरणप्रवृत्त्यानदोषः ॥ तथा चोक्तं भाष्ये तत्त्वात्परमेव ब्रह्मद्युष्वादाय तनंतदेतद दृश्यत्वादिगु
णाको धर्मोक्तिरित्यनेनैव सिद्धांतस्यैव हि भूतयोनिवाक्यस्य मध्यद्वंद्वपठितं यास्मिन् द्यौः पृथिवीचातरिक्षमिति
प्रपंचार्थे पुनरुपन्यस्तमिति ॥ भूवासंप्रसादादक्षुपदेवादित्याधिकरणेपि नाभाद्यां ते बुभूयः मन्त्रप्रतिवचन
परंपरया भूयसः प्रतिपादनवत्प्राणान्तथा भूयसः अप्रतिपादनरूपस्याब्रह्मलिंगस्य प्राणे भूयतागमकस्य प्रा
णश्रुतिप्रकरणद्युपबृंहितस्य नोपक्रमगतब्रह्मलिंगसमभिव्याहारः ॥ न चोपक्रमश्रुतंतरनिशोकमात्मविदि
तिशोकतरणहेतुज्ञानविषयत्वं ब्रह्मलिंगमस्तीति शङ्क्यं ॥ महाप्रकरणं ब्रह्मण एव प्राणस्य त्वत्वांतरमकरण

निति पूर्वोक्तोपक्रमस्य निर्णयतात्पर्यकत्वाभावात् ॥ अक्षरमंबरांतधृतेरित्यधिकरणेऽपि स होवाचैतद्वैतद
 सारं गार्गि ब्रूहाज्जामिबुदंत्यस्तुलभनखित्यादि निर्णयविषयवाक्ये स होवाच पूर्व्यास्तुल्यव्यदि यो यदपि क
 पृथिव्याः पदं तदाद्यावापृथिवी यद्भूतं च तन्मयत्वे त्याचक्षते कस्मिंश्च तत्त्वोतं योतं देवि गार्गि ब्रूहास्य पूर्वपक्षे परब्रह्मवि
 षयतया तदाधारत्वेन वर्णमानस्याक्षरस्य ततो न्यता योमेव स्वरस्या ए परब्रह्माक्षरत्वात् पात्रमूहं लिङ्गस्याक्षरश
 ष्ठिभक्त्युपोद्धलितस्य न तदाक्योपक्रमगतब्रह्मलिङ्गसंमिथ्याहारुः ईसादिकर्मव्यपदेशात्तद्व्यधिकरणेऽपि परि
 कवाक्योपोद्धलितमब्रह्मलिङ्गं एतद्वैतस्य कामपरं च ब्रह्मपदोकारस्तस्मात्तद्विद्वानेतेनैवायतनेनैकतर
 मन्येतीति प्रकृत्यधृतेः पुनरेतं विभाज्येणोमित्यनेनैवाक्षरेण परंपुरुषमभिध्यायीतेति तदोयविषयवाक्ये तदा
 क्योपक्रमगतब्रह्मलिङ्गासमभिध्याहृतमिति ॥ दहरउत्तरेभ्यद्व्यधिकरणेऽपि जीवपूर्वपक्षे ब्रह्मपुरंशाद्वायगत
 दन्वेष्टव्यमिति निर्णयवाक्योपक्रमगतब्रह्मलिङ्गासमभिध्याहृतमेव ॥ अनुकृतेस्तस्य चेत्यधिकरणेऽपि न तत्र सूयो
 भाति न चंदत्तारकं नेभाविद्युतोभाति कुतो ययशिः तमेव मां तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वयिदं विभातीति तदोय
 विषयवाक्यगतं सजातीयं तेजो मिमावकत्वं तेजो लिङ्गं न निर्णयवाक्योपक्रमगतब्रह्मलिङ्गसमभिध्याहृतं

[illegible]

योत्तापाययिताक्षिपुरुचौतयाशैवेद्यानरदत्येपांतविशेषत्वेपिअक्षरंनिर्विशेषं ॥ एवंतृतीयपादेद्युभ्याद्यायत
 नभूमाक्षरेसुतिकर्मादीनांनिर्विशेषत्वेपिदहरःसविशेषइतिउभयत्रापिप्रायइत्युक्तं ॥ यत्तुचंद्रिकायांपञ्चद्वि
 तीयेसविशेषंतृतीयंनिर्विशेषमितिनिरुक्तपादोपाधेभेदमनूद्यतदपिनहिनीयेपिसर्वत्रेत्यत्रसर्वस्वत्वित्येकं
 म्हेतिअविद्यादिसर्वस्वभाषेष्टानत्वद्रूपसाधर्म्यादेःअनेत्यत्रअत्यभ्यूताच्चभ्रव्याच्चमहेतोमहोपायनितिकासत्र
 यानीतत्वादेःअंतरित्यत्रकंअहत्वंभहेतिपूर्णसुखत्वादेःअंतर्योगीत्यत्रएषतआत्मेतिजीपतादाख्यादेःअहश्य
 त्वादीत्यादौयत्तदद्रश्यमित्यदृश्यत्वादेःसविशेषेनुपपत्तेःतृतीयेपिद्युभ्यादीत्यत्रतथेयैकंजानययदापश्यःपश्य
 तेरुक्मपर्णमितिदृश्यत्वादेःरूपित्वादेभ्यभूमेत्यत्रएवंपश्यन्मिति सप्रकारकज्ञानविषयत्वादेःअक्षरमित्यत्राह
 षंद्रद्रष्टुतंभ्रान्मितिद्रष्टृत्वादेःईक्षतिकर्मैत्यत्रपुरुषमीक्षतइतिदृश्यत्वादेःदहरइत्यादौसत्यकामःसत्यसंकल्प
 इतिकामादेःनिर्विशेषेचानुपपत्तेर्भवेतिद्रूषणमुक्तंतदविचाररमणीयं ॥ यजोत्वार्यविशेषणतयाविषयक्षितवि
 शेषसमर्पकवाक्यत्वमेवसविशेषवाक्यत्वंस्वार्थविशेषणतयाअविषयक्षितविशेषसमर्पकनिर्णयतात्पर्यकं
 क्यत्वंनिर्विशेषवाक्यत्वमिहविषयक्षितंअर्थविशेषःवाक्यार्थविशेषणतयाविषयक्षितःअर्थेनेतितात्पर्यवा
 क्यगतबोधकतानूपराक्षिपयालोचनयावगम्यतेतादृशशक्तिनिर्णयस्तुश्रुतिर्लिङ्गादिभिरुपक्रमादिभिश्चै-
 त्त्यन्यविस्तरेणोक्तं ॥ तथाचनोक्तानुपपत्तिःतथाहिसर्वत्रप्रसिद्धोपदेशादित्यत्रसक्रतुकुर्वीतमनोमयःप्राण

धिदैवादिषु तत्त्वमव्ययं हेरादित्यत्रापि अंतर्धामि ब्राह्मणवाक्यस्यापि नियंतृत्वप्रथिवीशरीरकत्वादिनोपास्य ब्रह्म
 परताया आकलितोत्सृष्टमुक्तताया तदर्थविशेषणतया सर्वनियंतृत्वप्रथिव्यादित्राणिरकत्वादेर्विवक्षितत्वात्सविशे-
 षवाक्यत्वं सुगमतदर्थे एव आत्मोत्थादेः शास्त्रदृष्ट्या ममात्मा भद्रसेन इति बहुपकारकत्वादिनोपपत्तेः ॥ एवमदृ-
 श्यत्वादिरनुपपत्तेरिति चंद्रिकोक्तदूषणानवकाशः प्रतिपादितं चैतन्मायः पदव्यावृत्तिकथनावसरैः ॥ एवं तृतीयेपि
 धुम्याद्यात्मनस्त्वच्छादित्यत्र पस्मिन्धौः प्रथिवीचां तरिक्षमोतं सह भ्राणैश्च सर्वैः तमेवैकं जानयु आत्मानमन्यायाच्चो-
 विमुचयेति विषयवाक्ये यस्मिन्धौ रित्यादितमेवैकं जानयितुं तनिर्णयतात्यर्थं केवाप्ये ज्ञानकर्मतयान्वयिन्या-
 स्मरूपे वाक्यार्थे यस्मिन्धौ रित्यादिसह भ्राणैश्च सर्वैरित्यंतमिति पाद्यस्य धुम्याद्याय तनत्वस्य न विदोषणतां अ-
 पितू पलक्षणतया परिचायकतामात्रमेव ॥ अतएव तमेवैकं जानयेति सावधारणश्रुतिः ॥ तथा चोक्तं धुम्यादीत्य-
 ह्यविद्याकृतं कार्यमपंचविद्यपाप्रविद्यापपन्नं तमेवैकमायतनमूत आत्मानं जानयेत्कार्यमपंचविशिष्ट आत्मा विज्ञेयः किंत-
 स्ते देवदत्तस्तदानयेत्युक्ते आसनमेवानपतिन देवदत्तं तद्द्वयतनभूतस्यैवैकरसस्यात्मनो विज्ञेयत्वमुपदिश्य-
 त इति तादृशवाक्यस्य निर्विशेषवाक्यत्वमक्षतमेव जानयेति ज्ञानविषयत्वस्य तत्र अथ विशेषाधिकृत्य त-

धामेयवद्वेदस्तु कंगदसूरीकायांयक्ष्यत इत्यस्मादेवपादोपाधिसांकर्षीनिराकरणात् ॥ आनंदवीथीपरित्याप
 दोषाद्विभेदवद्विषयानसंज्ञवदुक्तिकंतथाद्येसवित्तरंभ्रतिपाद्ययिष्यामः ॥ चतुर्थपादेविपाद्युक्तसमन्वयेहेतुग
 विस्वामान्यसमर्थनद्वारोक्तसमन्वयस्यैवप्रतिपादनमित्युक्तं ॥ तदित्यंशुस्तु कंजगत्कारणत्वंब्रह्मलक्षणं प्रधा
 नपदयोजयितुंशक्यंनब्रह्मणिइतिलक्षणासंभवशंकायासीद्वत्यधिकरणेनप्रधानेऽन्येतिस्वारस्यंनिरस्यतदुपो
 हूजनायचसर्पासांशुतीनांब्रह्मण्येवगतिसाधन्यंभ्रतिज्ञायानंदमशोभ्यासादित्यारस्यपत्त्यादिशङ्कस्यइत्यंतसू
 त्रैःविपाद्यातत्तच्छ्रुतिपर्यालोचनचागति सामान्यमेवशंकाविशेषनिराकरणेनभ्रतिपादितं ॥ चतुर्थपादेतल्लक्ष
 णस्यप्रधानादायतिव्यास्थागतिसामान्यमाक्षिप्यनिराक्रियते ॥ तत्त्वकारश्चभाष्यतदीयटीकादौमपंचितः ॥ यतुचं
 द्विक्रियांपञ्चोक्तंपरैःप्रधानाद्येवकारणतयासर्ववेदांतार्थइतिलक्षणासंभवशंकायास्त्रिपाद्यांनिरासःचतुर्थपा
 देतुमंधानमपिकारणतयावेदांतैकदेशार्थइत्यातिव्याप्तिशंकायानिरासइत्युक्तार्थमदूधतत्रआनुमानिकमित्या
 दोपूर्वपक्षिणापस्यमहतः परमव्यक्तंअजामेकमित्यादेःप्रधानपरत्वंशंकिंतंतस्यैकदेशस्यसिद्धांतेपिअविद्या
 दिपरत्वेनब्रह्मपरत्वाभावात्अविद्यापरत्वेचब्रह्मलक्षणस्यप्रधानेनातिव्यासाप्यविद्यायामतिव्यास्यपरिहारा
 त्तस्मात्परमतेपादोपाधिर्भेदेनयुक्तः नापितत्क्रमः सुबोधस्यप्राथम्येआनंदमयादौनिर्विशेषविचारयोगात्
 दुर्बोधस्यप्राथम्येतुस्पष्टब्रह्मलिंगानांप्राप्यव्यायोगात्निर्विशेषस्पृतीयेनिरूपणायोगाच्चइदमित्यधिकरणोक्ता

त्राहृत्य स्वयि क्षियचतुर्थेपादेब्रुमादनेहेत्वभावाच्चेतिदूषणमुक्तं तदसत् ॥ महतः परमव्यक्तमित्यंशस्यास्मन्म
 तेनिर्विकारत्वनूपस्यपरमात्मनोजगत्कृतृत्वे सतिजगदुपादानत्वं नूपाभिन्नमितिोपादानत्वनिर्वहककामविय
 दादिदूषोपाधिकानृतविकारविचक्षायावयेव्यभाणानिर्वचनीयेत्यापत्तकल्पितजगत्वागवेच्छाश्रयाविद्यामा
 याः शक्त्यादिबाह्याव्यर्थपरत्वेन ॥ मांस्त्वमतिसिद्धत्वं तं प्रधानपरत्वाभावात् ॥ संकल्पपूर्वककामयि
 तृत्वं नियतकर्तृत्वयदितलक्षणस्य तादृशार्थोतिव्याप्तिप्रसक्त्यभावात् ॥ प्रथमपादेऽजचाद्यस्ययतइत्याका
 शादेः समस्तस्यजगतोजन्यादिकारणं भ्रूतुक्तं तस्य समस्तजगत्कारणस्य भ्रूणोव्यापित्वं नित्यत्वं सर्वज्ञत्वं
 सर्वशक्तित्वं सर्वस्मित्वमित्येवमादिजातीयकाधर्माउक्ताएवेति भाष्यं तत्रोक्ताएवेत्युक्ताइवेत्यर्थः तथाचकंठन
 अनुक्ताअविजगत्कारणसिद्धांतन्यायेनोपसिद्धाएवेति भ्रूतुक्तार्थः यसिद्धागर्थादन्यासिद्धिः सोधिकरणसिद्धां
 तन्यायः जगत्कर्तृत्वसिद्धौ सार्वज्ञ्यादिसिद्धिः तार्क्ष्णिकमपि संभवेव ॥ तथाचप्रथमपादप्रतिपाद्यैः जगत्कारण
 त्वसार्वज्ञत्वादितिर्हीनपतृतीयपादयोस्तेषांसिद्धयदुपन्यासेन सिद्धांतकरणत्वितीयतृतीयपादार्थयोः प्र
 थमपादस्योपजीव्यतया नयोश्च पूर्वपरीभावः संगतिश्च उपजीव्यस्य प्रथम्यमुपजीवकस्यानंतयेचतंत्रांतरेषु
 प्रसिद्धमेवेत्यस्मन्नतानुयायिभाष्यतदीयटीकाकारादिसंमतं सर्वज्ञत्वादधिर्मेः प्रथमपादप्रतिपाद्यैः वाक्या
 नां ब्रह्मपरत्वनिर्णयस्वहितीयतृतीयपादार्थत्वे आकाशाद्यधिकरणस्य तत्रैव कर्तव्यत्वेपितन्निर्णयवाक्यानां

[illegible]

नार्थमानंदमयोप्यासादित्यारभ्याप्यपशोषआरभ्यतइतिपंचाधिकरपानंतरंगध्यापशोषप्र
तरेणपादोपाधिभेदानाहुः ॥ तथात्मानंदमयाधिकरेणेतत्त्वप्रकाशिकायांअथब्रह्मत्वतूपनिस्तु
किमध्यापशोषेणेतत्त्वस्तत्कृत्यमाहेत्यनेनतमेवेतिभाष्यमवतार्यकृत्यंतराभावेपितनु
मेयोपक्रममाद्यन्वयात्सम्यक्निर्ूपणंशालीयशब्दानांभतिवाक्यग्रहणेनप्रकटयत्यनेना
अन्यथाप्रतिज्ञाभात्रस्यासाधकत्वेनान्यदेवसमन्वयादित्यपिबहुंशक्यत्वादिति ॥ तथावैदिकाः
तत्तत्तुर्विधाः अन्यत्रैवप्रसिद्धाः उभयत्रप्रसिद्धाः अन्यत्रप्रसिद्धाः तत्रप्रसिद्धा इति सर्वे परि
तथाप्रत्येकं द्विविधाः तत्रनामात्मकानामन्यत्रप्रसिद्धानांशब्दानांप्रथमेपादेसमन्वयः लिङ्ग
प्रसिद्धानांशब्दानांहितीयपादेसमन्वयपञ्चमयत्रप्रसिद्धानांशब्दानांवृतीयपादेसमन्वयः
नांशब्दानांचतुर्थपादेसमन्वयः ॥ उक्तेषुनामलिङ्गात्त्वकेषुद्विविधेष्वपिचाहेषुनतत्रप्रसिद्धा
नैवांतत्रैवप्रसिद्धत्वात्तेष्वन्यत्रैवप्रसिद्धत्वप्रथमेषुल्यनारोहात्तृचतुर्थेतदुक्तिः ॥ उभयत्र
प्रसिद्धिनिर्णयकारणमात्रस्यान्यत्रप्रसिद्धानांत्वसिद्धिनिर्णयकारणपूर्वकंभगवत्परत्वस्य
लेवमात्रम्यायोगात्तृतीयेतदुक्तिः ॥ अन्यपरणामध्येपिलिङ्गात्मकानांप्रथमवाचकत्वात्तना
विशेषोऽमुल्यत्वेनाप्राधान्यात्तेषांहितीयेषामन्ययोक्तिः ॥ ततो लोकोक्तोऽन्यत्रप्रसिद्धानांभाष्यका

[illegible]

धर्मोपदेशादित्यापिकरणे अंशः प्रविष्टं कर्तारमेतमेतद्व्यभिचिनसाचरंतं सहैव संतं न विजानंति देवा इत्यस्मिन् वि
 बयपाक्ये अंतः प्रविष्टराहस्यविष्णुपरत्वे अंतः समुद्रे मनसा चरंतं ब्रह्मन् विंदद्वा होतारमर्णयस्यां डकोशं शुभ
 माहुरिति समुद्रशायित्व ब्रह्मांडवीर्यत्वरूपं लिंगमभिधापयद्येवं समुद्रस्था यित्व लिंगादंतस्त्वोविष्णुस्तर्हि
 तेनांतस्त्वेन विष्णुना इंद्रादीनामभेदो ब्राह्मणविपक्षितस्तत्त्वापि द्वाया इंद्रो राजा जगतो पर ईशो सप्तपुंजंतिरयमे
 कमिति पूर्वपक्षोक्तश्रुतेः सद्भावात् ॥ न च श्रुत्यादिना लिंगबाधेनान्यतरं निर्णयः लिंगस्य निरवकाशात्वात् न
 पि लिंगेन श्रुतिबाधस्तस्यावलवत्वात् एवंच पक्षहोये अन्योन्यबाध्यबाधकभावं शून्ये तदव्यथानुपपत्त्या अंतस्त्वे
 न विष्णुना इंद्रादीनामभेदः प्राप्त इत्याशं कायामेदव्यपदेशाच्चेति सूत्रमप्यतार्ये द्वादधैतर्था मिपरतया तद्वदव्यपदे
 शो नांतस्त्वेनाभेदासंभवमुक्ता लिंगेन श्रुतिबाधंचोक्तोक्तं तत्त्वप्रकाशिकायां शांकासमाध्यानाभ्यां नचंद्रादिषु योग
 नूदिभ्यां प्रवृत्तत्वात् शहानां हरावमुख्यतेति वाच्यं ॥ परमैश्वर्यादेर्भगवति निरवधिकत्वेन महायोगसंभवात्
 अत्र सूदितोपि विद्वत्सूदरे पबलवत्वात् अन्यगतप्रवृत्तिनिमित्तत्वापि भगवदधीनत्वेन च तत्रैव मुक्त्युत्तोपप
 त्तेऽप्येति ॥ एवमाकाशस्तल्लिङ्गादित्यपिकरणे अस्य लोकस्य कागतिरित्याकाशा इति होवाक्येति वाक्यस्य स एष परो
 वरीयानुद्गीतः स एवोनंतः इति वाक्यशेषश्रुतपरो वरीयस्त्वनंतत्वादि साधारणलिंगेनेव निरवकाशात्वात् प्रव
 तेन विष्णुपरत्वं निर्णयः आकाशाश्रुतेर्विद्वत्सूदिमहायोगप्रवृत्तिनिमित्ततादधीन्यैर्विष्णुपरत्वं संभवेन सावका

शतयातन्त्रिराकरणं ॥ तथाहितत्वमंकाशिकायां अस्तु विंगेन श्रुतेर्वापस्तयापि विष्णोः श्रुतिरसुखे वा न्यत्र
 नूढत्वात् विष्णोर्भौगिकत्वात् इति चेन्नाकांशस्य भगवदधीनत्वेन तत्रैव सुख्यत्वात् महायोगविहङ्ग इवोभावा
 न्नैति ॥ एवमतएव यथा अद्वैत्याधिकरणे तद्वैतं गौणो भवः महान् भोगः अजापतेर्भुजः करिव्य भ्राणः यदेवान् भाष्यो
 नवेति वाक्ये प्राणशब्दस्य श्रीश्रुतेर्लक्ष्मीश्रुत्यपेक्षया बहोरात्रे पार्थ्व्य इति तत्पुनश्च कश्च तेन साधारणे नैव श्रीलक्ष्मी
 पतित्वं विंगेन विष्णु परत्वं निर्णयः प्राणश्रुतेर्विहङ्ग इत्यादिना विष्णु परत्वसंभवेन साधकारा तथा दुर्वलत्वेन त
 न्निराकरणं ॥ तथा च तत्त्वप्रकाशिकायां कथं श्रुत्या पूर्वपक्षिने विंगेन निर्णयः इति चेत् विंगस्य निरवकाशात्वा
 त् प्राणश्रुतेर्विष्णावपि साधकाशात्वाच्चिरपकाशेन सावकाशास्य बाधोपपत्तेः नूढयोगयोरभवात् ॥ कथं विष्णो
 प्राणश्रुतेरवकाशा इति चेन्न ॥ ईशानः प्राणदः प्राण इति विहङ्ग इति ह्येवमिदं योगस्य च सत्त्वादिति ॥ एवं ज्योतिश्चरण
 मिथानादित्वाधिकरणे विमेकणीपतयतो विचसुर्लक्ष्मीति हृदयं आहितं यत् ॥ विमेकमनश्चरति दूर आर्थाः किं
 स्तित्वस्यामि किं सुहृन्मित्रिष्य इति वाक्ये ज्योतिः शब्दस्य साधारणे नैव कर्णादि विरुत्तचरणेन कर्णादि विदूरत्व
 रूपेण कर्णाद्यपरिच्छेद्यत्वरूपेण यालिङ्गेन विष्णु परत्वनिर्णयः ज्योतिः श्रुतेर्विहङ्ग इत्यादिना विष्णु परत्वसंभवे
 न सावकाशा तथा दुर्वलत्वेन निराकरणं ॥ तथा च तत्त्वप्रकाशिकायां न च श्रुतिविशेषः श्रुतेर्विष्णावपि सावकाशात्वा
 त् महायोगविहङ्ग इति सञ्जायेन सुख्यत्वाच्च निरवकाशाच्च विंगेन सावकाशा श्रुतेर्बाधोपपत्तेरिति ॥ एवं कंठोभिप्रा

नान्नेति चेन्न तथा चे तोर्पण निगमादित्यधिकरणे गायत्री वा इदं सर्वं भूतमिति वाक्ये गायत्री शब्दस्य साधारणे
नैव गानभाणकर्तृत्वेन लिङेन विष्णु परत्वनिर्णयः गायत्री श्रुतेः पूर्वपदे वषट् इह दद्यादिना विष्णो सावकाशतया
निराकरणं च ॥ तथा हि तस्यैव काशिकायां ननु गायत्री श्रुतेरन्यत्र ह्रस्वत्वात् कथं लिङगभावेण विष्णु परत्वनिर्णय
इत्याशंक्या सर्वच्छेदाभिधोक्षेः सर्वदेवामिधो ह्यसौ सर्वलोकामिधो ह्येष स्तेषां तदुपचारत इति वामन इति भा-
ष्यमचतार्थे किं गायत्री श्रुतेः पौतणिक ह्रस्वाश्रुत्युक्तयोगेन गायत्र्या भगवद्वर्णनत्वेन च विष्णावेव मुख्यतया वृत्त्या
सावकाशतया त्वलिङगस्य च मुख्यतया वृत्त्या अन्यत्रानवकाशत्वात् सावकाशश्रुते लिङेन बाधोपपत्तेरुक्तो लिङगभावे
णाथं निर्णय इति ॥ एवं प्राणस्तथा नुगमादित्यधिकरणे तावा एताशीर्षीकृतयः श्रिताः च सुश्रोत्रं मनो वाक् प्राण इति
यान्ये प्राणशब्दस्वतन्त्रेकाः प्राणयंतस एषोक्तुः स एष भूतिभ्या भूतिभ्यं तं भूतिरिति देवा उपासांचक्रिरे इत्यादिवाक्य
श्रुतदेवोपास्यत्वादित्यासाधारणे नैव लिङेन विष्णु परत्वनिर्णयः तत्र यन्मुख्यप्राणलिङं ताभ्यं हि स तं अहं सुखं
महं दुःखं यस्मीति प्राण उदक्तामदित्यादिश्रुतमिद्विर्यैः सह कलह उल्लमणये रा इत्यादित्वाभेयविजानीयामि
त्यादिहृष्टं तं विभ्यामिन्नं प्रति प्राणो वा अहमस्मीति वचनं जीवलिङं च ॥ तत्सर्वं तर्पणीमिविषयतया सावका-
शत्वेन दुर्बलमिति तन्विराकरणं ॥ तथा च तत्त्वप्रकाशिकायां विष्णुरेवायं प्राणो न जीवादि लिङाणां तदंतर्पणमि
प्रगवद्विषयतयोपपत्तेरिति ॥ एवं हि तीयपादीयाद्यधिकरणे ऋषिपितृ तत्तद्विषयवाक्यानां साधारणब्रह्मलिङं

[illegible]

मूदाहृत्यविष्णोपेयविहृद्रूदिरिति कुतोत्यवस्थितिः येनाशवादेस्तदस्यासुख्याथानमपेत्विष्णुरवजगत्क-
 र्त्तुपरं ब्रह्मेद्विनिश्चयाधीनत्वान्धपस्थितैः तस्य चाद्याप्यसित्यैः ॥ नचयसंतः कपयोवयंतीनिजगत्कारणोभुतस-
 मुद्रांतः स्थत्वदूषमसित्यल्लिंगान् तदेवेति श्रुतिस्तु ब्रह्मशब्दो विष्णुपरएवेति वक्तुमुक्तं ॥ प्रजापतिश्चरति नर्म-
 तरिति प्रजापतिश्चरति नर्म इत्युपक्रम्य धाताय धातुपूर्वमकल्पयति त्वुपसंस्कारादुपक्रमसंस्कारगनमजापतिधा-
 तृभुतिभ्यां ॥ तथा एकाण्येनैवैवास्मै ब्रह्मणारायणात्मकः ॥ भोगिदाप्यागतः शोतेत्रैवोस्यज्ञानवृद्धितः इति वि-
 ष्णुपुराणवचने नचमध्यस्थत्वल्लिंगस्य प्रजापतिर्वैहिरण्यगर्भ इति हि रण्यगर्भः समवर्तनाग्रे इति जगत्कारण-
 त्वेनावगतं हि रण्यगर्भपदवाच्यं प्रजापति साधारण्यदां कथनेन ब्रह्मदाहृत्य विष्णुत्वनिर्णयाच्च ॥ नारायणात्मक-
 इति जलनिवासो नारायणसंज्ञा प्राप्त इत्यर्थः ॥ सर्वलोकस्य निर्माता ब्रह्माविश्वसृजां पतिः ॥ स चाप्सु रायं नारव-
 शिवात्मा स्वेच्छपाचरन् ॥ नारायणाख्यामभजत् शक्तिरूपः प्रजापतिरिति आश्रयत्वाय न स्मृतैः ॥ एतेन संज्ञया-
 अनन्यसाधारण नारायणशब्दो ब्रह्मदाहृत्य विष्णुत्वनिर्णयकः अपो नारा इति शोका इत्यादि तेन नारायणस्य
 तदित्यंतश्रौतनिर्वचनस्येतरसाधारण्ये संज्ञायां विहितं न त्वानुपपत्तेरिति समाहितं ॥ ब्रह्मणि नारायणसंज्ञा
 पाठकत्वमिति प्रमाणसिद्धत्वात् ॥ एवं हि रण्यगर्भाश्चक्रमध्यपदशो अत्यदिपदश्चतुर्परद्वयकस्यैव वापहविषा
 विधेय इति एतावन्तेषु पशपोद्दिपादश्चतुष्पादश्चेति श्रुत्यंतरसिद्धं पशुपतित्वं शिपतिंगं अनएवमेवाश्वतरो

[illegible]

(*) संसद का प्रारंभ

३) आस्य च पूर्वोक्तं रुद्र महादेवश्रुत्येति त्वमेनाम्ययोगोऽयः

वन्म त इव त दंत यमि विषयतया पातियस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः देवेषु च महादेवो महोदयस्ततः
 स्मृत इति त्वेगेदं शितयोगेन वा शिवविषयत्वं संभवात् लिंगमूर्तिर्महाज्वालाभासां संपृतमव्ययं लिंगस्य मध्ये रश्मि-
 चंद्रोत्पत्तिरविग्रहं व्योममार्गं तथा लिंगे ग्रन्धानां संहृतिर्लिंगं ब्रह्मणो हं सत्त्वं त्रिंशत् लिंगाणां दक्षिणे त-
 स्य कृतांजलिपुटं स्थितं वायुं विष्णुं महाबाहुं कृतांजलिपुटं तथा मध्ये लिंगं महाघोरं महाभ्यं रश्मिस्थितं आत्मान-
 दोषकालेषु शिवसायुज्यमाप्नुयात् एकार्णये तु त्रैलोक्ये ग्रन्धानां रायणात्सकः भोगिवाप्यागतः शोते त्रैलोक्यं द्रासं नृ-
 दितः जलस्थे योगिनिर्देवे श्वित्यमानो ब्रह्म संभवः ततो वतीर्य विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः सुध्यापयोगशर्पेनैव क्री-
 ष्याद्यधिष्णुना ब्रह्माकर्मलवर्णाभिरुद्रः कालाग्निं सन्निभः पुरुषः पुंशरीकाभो दूपंतत् परमात्मनः तत्सहैव नि काया-
 भ्रंशितिकंठं भिलोचनेन स सादसु सुखं गीह्य म्रणे मुज्जित कोलुका इत्यादित्यपुराणोक्तैः समुद्रान्तस्थ लिंगस्य शि-
 वसाधारणया च ॥ तदेव ब्रह्मेति श्रुतौ ब्रह्म शब्दस्याशिवविषयत्वमतीते श्रुतं च तस्य सूक्तस्याभ्यः संभूतो हिरण्यगर्भ-
 इत्यस्यावित्युत्तरं नारायणैकवाक्यत्वापगमात् तत्र नही श्रुते लक्ष्मीश्वरपत्न्याविति श्रुतं लक्ष्मीपतित्वं लिंगं संभवः
 शिवैरां क्यः नही श्रुते लक्ष्मीश्वरपत्न्यावित्यत्र त्वं ह्येखावाचो मापतित्वं लिंगस्यापि प्रतीत्या लक्ष्मीपतित्वं लिंगेन वि-
 ष्णुमात्रपरत्वासि त्थेः लक्ष्मीराकृत्य तत्र माहेश्वरी लक्ष्मीमूर्तिर्नित्यतः प्रभोरित्यारभ्य तस्यां क्रमं अमादृशां कि-
 मीदं श्वरीपरायदा लक्ष्मीरिति ख्यातां श्यामा सर्पमनोहरं निवासु संदितायां माहेश्वरी वाक्तिरूपायां महा लक्ष्मीं वृक्ष-

सुवपदः कस्मादनिशस्मादिदिक्षुमानि हस्तसंवाचं ननु यो यनेतस्माद्येति वांजसेन पकेपकमचेरमिने
 त्रिपितकः आसादुर्याभित्तमानधकृत्वाग्नातदहसेत्यर्थे एव पर्ययश्चनात् ॥ नयवेकसित्यं नयं आशब्दस्य
 वस्त्वैवेदद्वानं विहंगं पृच्छयायितसेने सुबहु रित्यासु जसूते गोप्यं दृष्टमयोगं स्वातृहृष्टे स्वापाः कमलाया
 प्रयोगानुगतेषां तूपसंभोगपानच्छिन्नस्य शिपविष्णुसाधारणशक्तेः तैर्गोब्रह्मनायगकनशिवस्तोत्रेन गो-
 सुखस्तीपनपेक्षीपतेः सापतेन न अदिति सात्माने दमिन्वदाद्योपसंहरणोपपृच्छाञ्जअहोगं पार्थदृत्य स्वशवे
 शित्वमहं दिनमित्युयामहेश्वरसंवादोक्तैरर्धनाशेन्यरूप एव स्वारत्याचगमाच ॥ अथ ब्रह्मरिदाज्ञोतिपरमि
 ति श्रुत्या ब्रह्मज्ञानात्परमासिद्धयुक्तोक्तैः ब्रह्मज्ञानस्य चोपनिषदं पुरुषाभीतिस्तुते रूपदनिषदैकममा
 णजन्यत्वावगमात्तदपनिषत्प्राज्ञां सुखवयायस्य प्रतिपादकं स एव ब्रह्मवाद्वाद्योदाच्छान्दि सुख्यतेन शिव
 त्यमविषादकमुपनिषत्प्राज्ञास्वमस्ति नापि चेदं तौक्तं लगत्कारणत्वादित्यक्षणां शिवसाधारणं पेन ब्रह्मदाहस्य
 शिवविषयत्वं सांकर्यागदर्पस्य विष्णुत्वनिर्णयो न स्यात् ॥ सर्वेचेदायत्तदमाभनंति ॥ तपोभिः सर्वाणि च
 यद्वदंति ॥ यदिच्छं तो ब्रह्मवर्धनं रति ॥ तन्नेपदं संश्रयेण ब्रवीमीत्युपक्रम्य न पृच्छया मोक्षनः परमाभो-
 तिमहिच्छोः परमं पदमिति कठरस्तीथुत्या ॥ येनाक्षरं पुरुषं वेद स तं प्रोवाच तां त्वनो ब्रह्मविद्यामिति मांडूक्य
 श्रुत्या च विष्णुपुरुषादिराहाभिधेयस्वना रायणस्यैवोपनिषत्प्रतिपाद्यत्वावगमात् अतएव नापानिर्यपि यमा

विद्योति तं वै विष्णुं परममुदाहरंतीति श्रूयते ॥ एको ह वै नारायण आसीत् न ब्रम्ह नेवानामीषो नैने वेद्या पातु
षिषीद त्यादिमहोयनिषज्जातेन पुरुषो ह वै नारायणो अकामय तं गजाः सुजे येति नारायणा तत्र ब्रम्हा जायते नारा
द्रुद्रो जायते इत्यादि नारायणोपनिषज्जातेन नैवेह किंच नाग्र आसीत् अमूल्यनाधारमिमाः प्रजाः जायंते दिव्यो
देव एको नारायण इत्यादि लुबालोपनिषज्जातेन च जगत्कारणत्वलक्षणस्यानितरसाधारण्यावगमात् तं दनु
रो धात् ॥ स देव सौम्ये दमग्र आसीत् ॥ ब्रम्ह वा इदमग्र आसीत् ॥ आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् ॥ इत्यादि श्रुत्यंत
रागत कारणवाक्येषु श्रुतस्यापि कारणत्वसत्त्वब्रम्हात्मादिसामान्यशब्दस्य यदमीषोमीयं पशुयालं भेतेति विविधि
वाक्यपठितस्य गवाश्यादिसाधारणपशुशब्दस्य छागस्य वपायामेद सदतिमं भ्रमति पन्ने छाग इव छागो वा मे भ्र
मणीति नित्यत्वेन नारायण एव पर्यवसानाच्चेति चेदत्र वदंति ॥ अहमेकः प्रथममासमित्याद्यर्पशिरोसिंदवान् प्र-
तिशिव च नैव च दातुं भस्त्रन्नदियानराभिर्न सन्न चासत् शिव एव केवलः ॥ तदक्षरं तत्सवितुर्वरेण्यं भद्रा च तत्स
त्स सृता पुराणीति ध्येताश्च तरोपनिषन्मंत्रेण च शिवस्य सर्गसमये तमोभात्राय शिष्टे कारणाभावे नापत्त्वानो
पवर्णनात् ॥ यो देवानां प्रथमं पुरस्तात् ॥ विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः ॥ हिरण्यगर्भं पश्य तज्जायमानं ॥ स नो देवः शु
भयात्पुत्या संपुनक्तु ॥ इति नैतिरायमंत्रेण सर्गादिभूतहिरण्यगर्भजनितृत्वप्रतिपादकेन गर्वकारणत्वप्रत्य
यनात् ॥ अपर्पशिखायां ब्रम्हविष्णवद्योऽन्नास्ते सर्वे संभ्रसूयंते इति ब्रम्हादीनां कार्यत्वमुक्त्वा कारणं तु व्ययः सर्वेर्ध्वय

[illegible]

वक्तुं वा धत्तामावात् शिवस्य सर्वांति यामित्वे प्रमाणसंग्रहस्यामः ॥ एतेन विष्णोरेव ब्रह्मदाहार्थत्वे ब्रह्मदाहार्थत्वे
 षो नान्यत्र कचिदिष्यत इति परेषां प्रमाणोपन्यास आभास एव निरुक्तप्रमाणैर्ब्रह्मलक्षणस्यैव जगत्सर्वत्र
 स्वशिवसाधारण्येन तस्यापि ब्रह्मस्य प्रतीतौ विष्णुदाहस्य तदंतर्थाभिविषयतया सावकाशात् येन ब्रह्माहस्य वि
 ष्णुमात्राचित्वाद्योतदाप्यावाक्ये रतिस्फुटत्वात् शिवमहैतंचतुर्थमन्यते स आत्मापि ज्ञेयः यदा चर्मपदोक्तो यो
 विष्यंति मानवाः तदा शिवमविज्ञापदुःखस्यांतोभविष्यतीत्यादिभ्युत्तिभिः शिवज्ञानं विना मुक्तेर्गगनगेहलक्ष्म
 चित्तोक्तेर्मुक्तिसाधनज्ञानविषयौपनिषदब्रह्मणः शिवत्वावगतो यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यचरंतीत्युपक्रम्य मनुसां
 तद्विष्णोः परमंपदमिति भ्युत्तौ विष्णुदाहस्य तदंतर्थाभिविषयतया सावकाशात् तदाहस्य विषेदांतवृत्तिराद्यत्
 विष्णोरेवेति निर्णेतुं चांशं ॥ एवं आत्मानं रचिनं विद्मद्वा रं रथमेव तु बुद्धिं तु सारं भिं विद्धि मनः शुद्धं ह्येव
 इंद्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ॥ सोऽध्वनः शरमाप्नोति तद्विष्णोः परमंपदमित्यत्र पदं तद्विष्णो
 स्थानवाची किंतु ॥ इंद्रियाणि परोण्याहुर्इंद्रियेभ्यः परं मनः ॥ मनस्तु पराबुद्धिर्बुद्धेरात्माय हा ज परमा
 ॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः पर इति पूर्वमंत्रनिर्दिष्टपुरुषस्यैवात्र स्थानप्रमाणेन पदं दाहार्थं निर्दिष्टं तद्वि
 गमात् एवं च पद्यते आप्यव इति पदमिति बुद्ध्या पदं दाहनिर्दिष्टः आप्यः पुरुषः इति स्थिते आप्यः पुरुषो न विष्णुः
 षोः पदमित्यनेन प्रतिपादितस्य विषयवधिकोक्त्यर्थस्य तत्र बाधार्थः ॥ किंतु शिव एवेति सर्वे वेदायत्स एवायमनं

सुपक्रमो शिवं विषय एव ॥ यद्वापदशङ्क एव शिववाची शिवो रुद्रो महादेवः शंकरो ब्रम्ह सत्यदं एव सादीनिनामा
 निविशिष्टानि परस्परव्यतिस्कांदां के तदा च विष्णोरिति पञ्चम्यं तं परमशङ्कार्थोत्कर्षमिति योगिसमर्पकं परशङ्क
 योगे पञ्चम्या एव मुख्यत्वात् एवं यन्नाक्षरं पुरुषं वेदसत्त्वं मोवाचेत्यत्रापि अक्षरपुरुषशङ्काभ्यां शिव एवोच्यते क्षरः
 प्रधानममृताक्षरं हरः क्षरात्यनाविशते देव एकः इत्यत्राक्षरशङ्कस्याशिवे दृष्टत्वात् पुरुषशङ्कस्य तत्पुरुषा यविम
 हे महादेवा यधीमहि तन्नो रुद्रः अचोदयादित्यत्र शिवे मसि त्वेच्छेति शैवोक्तरात्यावाभ्यर्थस्य वक्तुं शक्यत्वात् इमा
 रुद्राय स्थिरधन्यने गिर इदं बिभृशु त्याशिवं मस्तुत्य सर्वाणि ह वा एतस्यैव नाम धेयानीत्याश्रया यनस्तुत्या च शिव
 स्याचि सर्ववेदप्रतिपाद्यत्वापगमाच्च न सर्ववेदां तशास्त्रप्रतिपाद्यो विष्णुरेव ब्रम्हशङ्कार्थ इति निर्णेतुं शक्यं ॥ किं
 चक्रतः सत्त्वं परं ब्रम्ह पुरुषं कृष्णपिंगलं ॥ उर्ध्वरेतं विनूपाक्षं विम्वनूपायै नमो नम इति मंत्रे रुद्रेऽपि परं ब्रम्हेति ब्र
 म्हशङ्कप्रवणाद्विष्णुरेव ब्रम्हशङ्कार्थो मुख्य इति निर्णेतुं शक्यं ॥ यत्तु पूर्वार्थोक्तं विष्णवाख्यमूर्ध्वरेतं परब्रम्ह इति स्थितं परं ब्रम्ह
 नीलजोद्विक्कृष्णपिंगलान्यतरापरपर्यापि नूपाक्षशङ्केन निर्दिश्यते इत्येव तत्तन्त्रार्थो वर्णनीयोन्यथा कृष्णपिंग-
 लं नीलजोद्विक्कृष्णमित्यनयोरेकतरस्य पौनरुक्त्यापत्तिः ॥ किंच ब्रम्हाधिपतिर्ब्रम्हणोधिपतिरित्युत्तरवाक्ये ब्रम्हाधि-
 पतिरित्यस्य ब्रह्मोहि नूपाक्षमनुसरणीया ॥ अन्यथा तत्रत्य ब्रम्हशङ्कस्य स्वरितानां तत्त्वानुपपत्तेः ॥ सांभासांतर
 त्वेवा अनंतोदाचत्वेनानुदानं पदमेकवर्ज्यमित्यस्य मसंगेन सभासस्य स्वरितपूर्वपदांतत्वा निर्वर्हिः स्पष्ट इति परे

कं ॥ तदसत् ॥ पिंगललोहितपदयोर्विभिन्नार्थकतयापौनरुक्त्याभावात् ॥ नमः सोमापचरुद्रापचनमस्ताप्रा
 पचारुणापचेति श्रुताविशेषपरोक्षः ॥ द्रव्याधिपतिरित्यनेनचपतिंशिरवस्यालेभ्यरश्मिपुत्रमच्युतमि
 त्यादाविवावन्धाधिपतित्वयोगेयते शब्दपरमात्मनूपंस्वयमेवाधिपतिर्यस्येति बहुव्रीह्याश्रयणात् ॥ अन्यथाग्रभूत
 धिपतिरित्युत्तरावयवसंगतैः ॥ नचरुद्रोऽग्रभूतं सत्यधिपतिरित्यप्यापीष्यतेनापि बहुदाहोयंजीववाचीत्य-
 पिपक्षुक्तं ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानामित्यनेनपौनरुक्त्यापत्तैः ॥ ग्रहश्चरुद्रस्यप्रधानवाचित्वेपि
 नासौरुद्रइति शक्यमस्युपगंतुं प्रधानपश्यतायाएवतत्रत्यसोपगमात् ॥ अनन्याधिपतित्वद्योतनायेवजीवोन्न
 मंहिरण्यगर्भमस्यधिपतिरित्युक्तिरर्पयतीमयति ॥ किंचसंदाशिवइति दोषगंगराहिसंजोक्षितिप्रणयवाच्यत्वं
 चैव्यभानंरुद्रस्यपदग्रहणमपगमयति ॥ योदेवानांमयमंपुल्लातविष्वापिकोरुद्रोयहर्षिः ॥ हिरण्यगर्भपरयं
 वजायमानं स नो देवाश्चुमयास्तुत्वाचं पुनरुक्तुः ॥ यस्मात्संनारपरमस्ति किंचित्पस्याज्जीवो न ज्यायानित्युपग्र
 म्ययेवेवदादौ सः प्रोक्त इत्यादिना तस्यैव रुद्रस्योकारवाच्यतामुक्ता तस्यैव परमेश्वरतायाः परः समदेभ्यरइत्य
 नेननिर्धारणात्सएवात्रमंत्रेभ्यस्त्यभिज्ञायते ॥ अपिचल्लुक्तयौ प्रविवादाध्याहारः पितृपासादिशहानां नपुंस
 कत्वनिर्वादाय न ग्रहवाका व्याहारभ्येत्यादिषट्कसंज्ञा ॥ यदपि तदेव तेन दसत्यमाहुस्तदेव मद्भूपरमं कवीना
 मिति श्रुतौ चतुर्दशाधिसिद्धिं गतृषिच्युरेव कवादिशब्दवाच्य इत्यवगम्यतइति ॥ तदपिन समुद्रांतस्थलस्याप्य

[illegible]

[illegible]

कम्पयेन्नास्त्रयो वा उदाहृतुगे वा दवचनजाता देवतयोः प्राप्तेः नहि किंचिदन्तूद्य किंचिद्विधा तुं प्रवृत्तं शक्यं अनुप्र
 दाया पश्यामेति ता त्पुगे वा दाहव प्राप्ते र्थे पर्यवस्यत्सा फल्यमस्युषीत अतस्तत्रागिनदिचेत्यादिरनुवादः ॥ अनेन
 शिवशब्देऽपि यथा कथं चिद्विद्विधा तुं प्रवृत्तं शक्यं अनुप्रदाया पश्यामेति ता त्पुगे वा दाहव प्राप्ते र्थे पर्यवस्यत्सा फल्यमस्युषीत अतस्तत्रागिनदिचेत्यादिरनुवादः ॥ अनेन
 दिनिवाक्यं किंचिदन्तूद्य किंचिद्विधा तुं प्रवृत्तं शक्यं अनुप्रदाया पश्यामेति ता त्पुगे वा दाहव प्राप्ते र्थे पर्यवस्यत्सा फल्यमस्युषीत अतस्तत्रागिनदिचेत्यादिरनुवादः ॥ अनेन
 मं किंचिन् दद्विगम्या न इति परमते वाक्ये वै व्यर्थं मेव तावत् प्राप्ते तस्मात्सर्गाद्य समये तमः प्रापके तु वाक्येषु के
 निदधिष्ठातृणां रागयणशब्देनोच्यते क्वचित् प्रजापतिशब्देनोच्यते क्वचित्साधारणशब्देनोच्यते इति पिरुत्थाने क
 अवणादनिर्णयितुं विदोषपदवसाने ते वा मे कविषयत्वं दर्शयितुं मयं मंत्रः तेभ्योऽप्राप्तं सर्गाद्य कालीन त मोदूय
 तदधिष्ठातुः शिवत्वं विदधातीति तत्सार्थकत्वं स्ववक्तव्यं तया तदुत्थाप्य पुरोवा दस्त्वितना रायगादिशब्दस्यैव
 शिवे वृत्तिर्न केन्ये निश्चुक्तं पाद्व्ये वै व्यर्थं वै दक्षपापदलक्षणाया एवोचितत्वात् ॥ एवं चोक्तं प्रकारेण यदा तम इति
 पूर्वोपेतं मोदा इदमेकभासे त्यादीनां के वांचित्कारणा वाक्यानां यथा शिवे एव पर्यवसानं तथोक्तं तद्वद्विधा
 निभातो यथा मुदीसान् भावकान् विष्णुं चिंताः स ह स्मरतः प्रमत्ते तस्वहृपाः तथा स्त राद्विधाः सोम्यभावाः

ज्ञाच तस्मान्न सृतापु राणीति भागः ॥ तदेक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति ॥ सई सतलोका मुत्सृजा इति ॥ सोऽग्रम
 यत बहु स्यां प्रजायेयेति ॥ तपसा चीयते ब्रह्म ते तो ज्यमभिजायत इति च सप्तपु रादिसर्गकावीनं सप्त व्यवंस्तु जा
 तानां वीक्षणदिशो ह्ये प्रतिपादयतां छांदोग्यादि श्रुतकारणवाक्यानां शिवं एव पर्यवसानं चोधयतीति युक्तं ॥ हिर
 ण्यगर्भादिसर्वकारणत्वेन सर्वोपनिषत्संमतस्य शिवस्यैव सकलकार्यस्यः परस्मात्तद्दि एव गगनात् परत्वं वत्सा
 त्परं नापरमस्तीति मंत्रो बोधयतीति ॥ किंच शिवनाम तेन लोकप्रसिद्धैः हरशिवेशरुद्रैश्चान्यमहेश्वरैश्च ह्येः अथ कस्या
 दुच्यते सर्वव्यापी ॥ विश्वेदेवाश्च यत्तस्मिन् पिशङ्कः ततः स्मृतः ॥ हं सोऽनाम सदा शिवः इति अथर्वशिखेयमहाभार
 ताद्यवगमिता शिवनामभावेः सर्वव्यापि विश्वदूषहंसादिशब्दैरन्यदेवतायां चिदाकां तरव्यतिफररहितैः स्वरुः प्र
 धानममृतस्ररं हरः भावाभावाकरं शिवं भूयः सृष्ट्वा पनयत्येषां प्राणोद्धारो न हि तोषापतस्तुराद्या नोज्योतिरब्जक
 मायि न तु महेश्वरं सर्वव्यापी स भगवान् तं विश्वदूषं भवभूतमीड्यं एको हं सोऽभुवनस्यास्य पक्षे इत्यादि मंत्रावयवैः अस्य
 उपनिषद्ः कात्स्न्येन शिवपरत्वावगमात्तदंतर्गतस्य यस्यात्परं नापरमिति मंत्रस्य ततः परं ब्रह्म परमं हातमिति मं
 बस्या शिवपरत्वमेव युक्तं ॥ स्फुटीकृतं चास्याः कात्स्न्येन शिवपरत्वं कूर्मपुराणे सुशीलो पारव्याने अथास्मिन्नंतरे पश्य
 त्समायांतं महाभुनिं ॥ श्वेताश्वतरनाथानं महाप्रभुपतीतमं ॥ इत्यादिना सुशीलप्रज्ञः श्वेताश्वतरस्य महर्षेर्देशेन
 तद्वंदनारिं शिष्यभावेन वत्परिग्रहप्रार्थनं चोपन्यस्य सोऽनुगृह्याय राजानमिति त्यादिना महर्षिः तत्प्रार्थनस्यांगीका

अदिकं चोक्त्वा ॥ ददौ तदैश्वरं ज्ञानं स्वशाखोक्तं हितमदं ॥ अद्योपवेदसिंघं तत्पशुपादाविद्योचकमिति पाशुपत
 ज्ञानं स्वश्रेयताम्यवरशाखोक्तत्वधीर्तनेन ॥ उवाच शिष्यान् संमेष्य एतदाश्वमयासिनः ॥ आम्हणान् क्षत्रियान् वैश्या
 न् ब्रह्मचर्यपरायणान् ॥ मया मग्नशिवांशास्त्राधोत्येवेह योगिनः ॥ सभासते महादेवं ध्यायंतो निष्कलं शिवं ॥
 इह देवो महादेवोरमभाणः सदोमया ॥ अथास्ते मगवाभीशो भक्तानां मुक्तं प्रयेवि ॥ तच्छाखोक्तभार्गेण ते वा
 शिवध्यानोपवर्णनाच्चेति ॥ वासुसंहितायां च चतुर्थे पशुपतिनिर्णयाध्यादेशिव परत्वमस्याः मपंचितं द्रष्टव्यं ॥ य
 दप्यस्याऽप्रतिषेधः शिव परत्वमसहस्रानैः परैल्लं कं अस्माभेव हृत्वीया ध्यायेत्तदा हमेतं पुरुषं महंतं यित्यादिसु
 रूपसूक्तं मंत्राभ्यानात् तत्प्रतिपाद्यमानस्य नाप्यमणः स्यैह मत्प्रत्यभिज्ञानेन तस्यैवैतत्प्रतिपाद्यतावसीयते उक्त
 योरपि प्रतिपाद्यभेदेऽप्रयत्नान्धः पंथापि द्यते अयनाथेत्यनेन ह्येयोरितरेतरव्यवच्छेदेन मुक्तपुपायत्वावधार
 णा संभवात् तत्सुपनिषत्प्रत्यभिज्ञानात् पुरुषसूक्तमेव शिवपरं किं न स्यादिति चेन्न ॥ सहस्रशीर्षिपुरुष इति
 उपक्रम एव ॥ पुरुषं ज्ञेयं चारीरेस्मिन् राथनालुरुषो हृदि ॥ वाकारस्य षकारोपेयस्य येन मयुष्यते ॥ मगवाभि
 तिवाहोऽपंतथापुरुष इत्यपि ॥ निरुपाधी च वर्तते ते वा सुदेवे सनातन इत्यादिसु राणवचनावगमितनापयणैर्भात्य
 स्य पुरुषवाहस्याभ्यानेन मध्ये वा हमेतं पुरुषं महंतं प्रतिमहादेवं वापहापुरुषं चार्चयेदिति कस्य सूत्रावगमितनापयणना
 मभावं स्वमहापुरुषवाहस्याभ्यानेनापर्वणी अस्मदशाखांति मकरणे तत्तदैव त्या सुखांति तु तत्तदैव त्वमंभविनि

योजनावसरे वैष्णव्यां पुरुषसूक्तमिति वैष्णव्यां शान्तौ पुरुषसूक्तस्य विनियोजने न शौनकेनैव धायनादि स्मृतियुक्त-
 धानारायणसमारोपनेन स्य विनियोजनेन विष्णुपुराणादिषु पुरुषसूक्तार्थमिदं यथा ना रायणस्तुतिदर्शनेन पुरु-
 षेणानारायणेन यजमानेन उपविष्टेनैक्यना रायणाभ्यामुपस्थानमिति कल्पसूत्रेणानारायणसमारख्या व्यवहा-
 रेण च पुरुषसूक्तस्य नारायणपरत्वावगमात् अनेकप्रमाणव्याकुलीकरणयोगेन तच्च भ्रमत्यभिज्ञानादस्यावो-
 पनिषदो नारायणपरत्वग्रामैः ॥ न च स्थामेवोपनिषदि वैशाहमेतं पुरुषं गृह्णातं यस्मात्परं नापरमस्ति किंचिदि-
 तिमंत्रं ह्यभ्याम्नानंतरंततो यदुत्तरंतरंतदत्तूपमभाषयंथ एवं विदुरभुतास्ते भवंति अथा परेदुःखमेवापि यं वि स-
 र्वीन न शिरोऽग्नीवः सर्वभूतगुहाशयः सर्वव्यापी च भगवान् तस्यात्सर्वगतः शिव इति मंत्राभ्यानेन पुरुषसूक्तप्रतिपा-
 द्याभ्यां रायणादुत्तरत्वेन शिवस्य प्रतिपादनं पुनरप्यास्मात्सर्वमपि सीयत इति चेन्न ॥ अथ ममेव वैशाहमेव नमित्य-
 नेन मंत्रेण नारायणवैदनस्यैव मोक्षहेतुत्वस्य च स्मात्परं नापरमिति मंत्रेण तस्मात्परमावस्थ च प्रतिपादनेन
 तदंतरंतरं श्रुतमंत्रसंदर्भस्य तद्विरुद्धार्थेतात्पर्यकल्पना यो गा त् उपक्रमोपसंख्यारयोर्विरोधे असंजातविरोधित्ये-
 नोपक्रममावस्थस्य पूर्वतन्त्रे स्थितत्वेन चरमं श्रुतस्य ततो बहून्तरमित्यादेः प्रथमावगतायां नुरोधेनैव नैव यत्वात् त-
 स्मात्तत्रोत्तरसंदर्भोपि नारायणपरपुनः ॥ तस्मात्सर्वगतः शिव इत्येतदंतरं न तस्मात्सर्वगतः पुरुष एव
 दंसर्वमिति पुरुषसूक्तमंत्राभ्यानात्सत्त्वस्यैव प्रवर्तक इति सत्यगुणोपाधि विगाभ्यानाच्च ततः शङ्केन तेनेदं पूर्णं पु-

[illegible]

त्त्वादीनि अद्यायेन तु र्ध्वे च आताः पुंस्त्वृक्तं वं च आश्वरूद्रमंत्रं महं शपति ताः न प्रययममास्ताताः न च देवताविशेषासा
 धारणापदपदिताः पुरुषशब्दल्यनागधणासाधारण्यस्य निगमित्यभाष्यत्वात् ॥ तं चाच संदंशं न्यायेनासाधारण्य
 रूद्रशिवादिपदपदितत्वेन च रूद्रमंत्रप्रत्यभिज्ञानस्यैव आबल्यमवधार्यते वस्तुतस्तु पुरुषसूक्तमपिन नारायणप
 रं उताभूतत्वं स्यैवान इत्यामिधानं भुनक्ति निबलानं स्वशिष्यपरत्वावगमात् ॥ न न्यसृतत्वं स्यैतीशितज्योपादानादेभ्य र्ध
 रूप्पयौगिकार्थविधित्वायाप्रपुक्तमीशानपदमर्पस्य वशीसर्वस्यैवान इत्यत्रैव केवलं यौगिकत्वाच्च न न्याय्यमिति प्रति
 पादकमिति चेन्न ॥ ईशितव्यानुपादान इयं तदुपादानेऽप्यवपयशाक्त्या यौगिकार्थं प्रतिपादयत एव तत्स्वईशानः शर्वईशानः ई
 शानः शशिशोऽस्य रइति शिवाभिधानकोशास्तृप्तिसिद्धसमुदायशक्त्या शिष्यमतिपादकत्वं स्यौत्सर्गिकस्य दुरुरुप
 वत्वात् केवलं योगात् शक्तिरूपा तु ग्रहलोभेन योगरूढे र्वत्वं तान्न न स्ववपयार्थमिति योग्यनुपादान एव समुदा
 यशक्त्युच्चैष इति कश्चित्सुतत्तिष्ठेति यमः येनेहैशानशब्दा केवलं यौगिकत्वं त्ववधार्यते ॥ शब्दादेव
 प्रामित इत्याधिकरणे अंगुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवावधूमकः ईशानो भूतमव्यस्येति कठपल्लीमंत्रस्यांगुष्ठमात्र इति
 परिश्रितप्रमाणलिङ्गाज्जीवपरत्वमातीतमंत्रमतिपादस्य पुरुषस्यैवानोभूतमव्यस्येतीशितज्योपादानेऽपि सौ
 भशब्दपदत्वात् स्यादीशान इत्यभिधानं भुत्वैव परत्वं निर्णयस्य श्रीमद्भाष्यकारैः कृतत्वात् तस्य केवलं यो
 गिकत्वं तदसाधारणशब्दाभावात् न भूतमव्यस्येति तद्विंशतिशब्दादेवेति सूत्रास्वारस्य मंत्राणां

त ॥ नन्वीशानः प्राणदः प्राणदो विदिशुसहस्रनाममध्यपरिगणनादीशानशब्दो विष्णोर्दृढ इति चेन्न ॥ सुव-
 न्नामसहस्रेणैतुपक्रमानुसारेण सार्धसप्ततयास्तोत्रं प्रवृत्ते विश्वं विष्णुरित्यादौ सर्वत्वाभिप्रायेण देवतां तस्मात्
 अपि च दूनां परिगणनद्वर्तनेन तत्त्वेषां तत्र राक्षससिद्धेः ॥ अन्यथा भारते लैंगारित्यपुत्राणपठितशिवनामां तं
 र्गतस्य विष्णुनाम्नोऽप्रायेन हरिवंशैकैकासयात्रायां नामानितपगोविंदयानि लोके यदांति च तान्येष ममनामभिना
 मकार्याविचारणेति कृष्णं मतिशिवपंचनेन विष्णुनाम्नां शिवनामत्वमसिद्धं श्वाभिधानं सुत्या कृत्विदपि विष्णुपर
 त्वनिर्णयोन स्यात् तस्मात्स्तुत्यर्थगंधरहितलोके वेदसाधारणनामगणने रूपायैण प्रवृत्ताभिधानकोशश्रुतिरे
 वनामत्वे प्रमाणमितीशानशब्दस्य शिवनामत्वमेवेतीशानशब्दात्तुं सूक्तस्य शिवपरत्वनिर्णयो युक्त एव ॥ अ-
 दपि पुरुषसुत्याद्यनेकप्रमाणैः पुंसूक्तस्य नारायणपरत्वमुक्तं तदसत्पुरुषशब्दस्य शस्त्रानारायणोक्त्यासि
 द्यैः यद्यपि पुरुषो ह वै नारायणोऽकामयत् इत्यादीनां यणोपुरुषशब्दप्रयोगोदृश्यते तथापि पुरुषावात्मनाऽप्यवि
 त्वाभिधानकोशास्युत्तेल्लोके वैदिकप्रयोगप्रानुपान्नात्सामान्ये तस्य राक्षसायकत्वेन तत्तत्पुत्रपुत्रोक्ति
 ण्णोतस्य नविशिष्यापिशक्तिः कल्पयितुं युक्ता बहिर्गज्याधिकरणविरोधात् तत्र हि म्वेते स्तृणपुत्रादिजानि या
 ने भार्यैः संस्कृतपुत्रादावेव प्रयुज्यमानानां बहिर्गज्यादिशब्दानां शास्त्रप्रसिद्धेर्बलवत्त्वात् संस्कारनिमित्तत्वा
 शाक्यशास्त्रस्य योगस्य जात्यप्यभिचारात् जातिमात्रवत्त्ववहा रस्य संस्कारव्यभिचारात् अव्यभिचारिजातिश

किमादायसर्वयोगोपपादनसंभवेनविरोधाभावात्जातिवाचितैवतिसित्थांतितं ॥ उक्तंचनंत्रचाविद्वेएकदे-
 शोपेजोहृष्टः द्राहोजातिनिबंधनः तदस्यागन्तस्यास्तिविद्यिन्तातरकल्पनेति ॥ नन्वसुप्रयोगमात्रस्यान्यथासि-
 स्तिः तथापिपुरुषसंज्ञेचापरेस्विन्नद्रव्यजात्पुरुषोहरिरित्यादिपौराणिकानांविर्वचनं ॥ तथापुरुषशब्दोयथासु-
 देववतिष्ठते ॥ तंविनापुंडरीकाक्षंकोऽन्यः पुरुषश्चाहृभाक् ॥ भगवानितिवाहोयंतयापुरुषइत्यपि ॥ निरुपाधीचप-
 र्मेतेवासुदेवेऽसनात्वेन ॥ इतिपौराणिकासाधारण्यवचनंवागम्यथासित्थं पुरुषशब्दस्यविष्णोविशिव्यापिरा-
 किंकल्पयदित्यातो नित्येन ॥ सागान्यराक्तस्यापिपुरुषश्चाहृस्वभूत्यादोक्तचित्मकरणादिसागर्ह्यात्नारायणोप-
 र्यवेत्तानमस्तीत्येतद्व्यापनेनपरित्यक्त्यर्थतयाजार्थवादप्रधानपौराणिकानिर्वचनस्यचित्रापिकरणेयाहृद्रलोत्रविशे-
 षनामलेनकसित्यसुहृदाहृत्समृद्धचित्पुरुःस्तुयतेइत्यादौ त्त्रोत्रसाधनेरधंतरादौचक्षयायाप्रसित्तिरस्तीत्ये-
 तद्व्यापनेनचारेत्तार्थस्यपुरुषशब्दस्ययंगरादौप्रवृत्तिनिमित्तमविषादनपरस्य अपोवाक्यस्यमार्त्तनासांवायुः ॥ मृ-
 द्देवपर्ववेत्यादिश्रौतार्थवदिदृक्निर्दिक्तस्यभगवद्वक्तिकल्पकत्वमित्यभिप्रांसकौक्तीत्यापिष्णौअभिधानकोचास्तु-
 द्यादिपदनन्यथासित्थप्रयोगनिवयविशिष्यराक्तिकल्पकत्वापेगात्पुरुषश्चाहृस्यनारायणासाधारण्यवचन-
 स्यापिअपरापोवाजन्यगोक्षेत्रेभ्यः परावो नोअध्यादितिरभुज्जाजानेः गवासासाधारण्यनिर्वचनस्योपक्रापाधि-

क्त्वा तत्र शंसा परत्वा मि व स्वा तं व्यादि पुरुष लक्षणा धि क्त्वा त्ना रा य ण भ शं सा पर लो नो पं प ते न तं ह्वा दि पि पुरुष शब्द
 स्य ना रा य णे वि शि ष्य शक्तिः सिध्यति ॥ अन्यथा गो अत्रे ष्वपि पशु शब्द स्य वि शि ष्य शक्तिः स्या प त्या प मु त्व स्य ग या
 श्वा सा धार त्या प नैः ॥ स एव चा सु दे वो पं पुरुष भो च्य ते बु धैः ॥ प्रकृति स्पर्श रा हि त्या त् स्ना तं व्या दै श चा द पि ॥ स एव चा
 सु दे वो यं सा स्ना त् पुरुष उच्यते ॥ स्त्री प्रा य मि त र त्स र्प ज ग त् प्र ह्नु रः सर मि वि न र सिं ह्यो प पु रा ण य च ने न पुरुष श
 ब्द स्य ना रा य णा सा धार ण्य व च ना नां भ शं सा पर त्व स्य स्फु री क र णा च्च ॥ य धे य म पि पुरुष शब्द स्य पि णो म यो ग नि र्व
 च ना सा धार ण्य व च नो र् वि शि ष्य शक्तिः स्या त् त दा पुरुष स्य वि द्य दै स ह त्या स स्व म ह दै स स्व र्पी मा हि पुरुषं कृ णा पि ग जं
 त यी चा नं य र दं दे व मी ड्य मि त्या दि श्रु ति पु त्र यो गा त् ॥ य स्मा तु र्प नु शो ते च त स्मा त् पुरुष उच्यते इ ति त्रै गै गे शि द ना म
 प्र स्ता वे नि र्व च ना त् ॥ पुरुषो ना म सं पू र्णः शि ष्यः स त्या दि व द णाः ॥ सां ब मूर्ति ध रो ना न्यो रु द्रा दि ण्य र जो पि ये ति स्ना
 दै ब्र ह्म गी ता सु अ सा धार ण्य प्र ति पा द ना च्च शि वै पि शक्तिः स्या त् त स्मा दै क या वा अ ने क या वा सा धार ण त्या न्म पुरुष
 श्रु त्या वि ण्णु पर त्व नि र्ण यो यु क्तः ॥ महा पुरुष शब्दो पि न त त्व र त्व नि र्ण यि कः उ क्ते र त्या सा मा न्य श च्चे य व म यो गो प प
 तेः ॥ न चात्र महा पुरुष अ व ण म पि य हा तं पुरुष मि ति मि न्न प द यो रै व अ व णा त् न च प द ह्म य स्य क चि रे का दृ दि ग स्ति
 ना रा य ण स मा र त्या पि पुरुष सू क्त स्य त ह्म पि क त्व नि र्व च ना ना रा य ण दृ ष्ते न पुरुष सू क्तो नो प चि तां चि ति पु प ति ष मा
 न इ ह ज न्य नि पुरुषो म वे दि ति पा पू त्र सू त्रे क्ति वि दे व त योः ना रा य ण पुरुष शब्दाभ्यां भे दे नो पा दा नां त्रै वे षां व्यां शां नो

नागयण सञ्जयैव विनियोगोपि नामिधान्मुक्तिं जां संशितं परत्वं स्यात्तदर्थं ॥ उक्तं तु स्यात्सु अग्निर्गुर्धरिपः ककु
 दित्यादि मंत्राणां ग्रहयज्ञे तत्तद्गृहाराधने तत्तदेव त्वयं त्रिविनि योगावसरे बुधमौमादि पूजासु विदितानामपि
 बहुयास्तदाराधनजपहोमादिषु विविनिपुञ्जयानां नामपि विरुत्तविनियोगमात्रेण श्रुतिवदनुकूलविनियोगात्
 रमात्तामेव तावाधात् ॥ अन्यथा यजेत्पुरुषसूक्तेन धनदं विषवहूपिणमित्यादि शातातपसि त्वविनियोगात्तरेणा
 न्यपरत्वस्याप्यापत्तेः ॥ अस्ति चास्य सूक्तस्याभिधानश्रुत्याद्यनुगुणोपि विनियोगः यथा बोधाय न सूत्रे श्रीरुद्रन्या
 सादिषु शिवसंकल्यादिषु विनियोगः ॥ नमस्कृत्य मंत्रं चैव पुरुषसूक्तं च नित्यशः ॥ जपन्नेति महादेवं गृहं गृहपतिर्य
 द्येति उरणो वास्तुशांती ॥ आवाप्तुं मे देवेशं रुद्रमुवननायकमित्युपक्रमं चैव यौरुषं सूक्तमेव चेत्या
 दिनाजपे विनियोगः ॥ तथा विंगपुराणे शिवपूजाविधौ ॥ स हूर्त्वेण स पुष्पोणस्त्रापये चं त्रपूर्वकं ॥ मंत्रांश्चैतान् म
 वस्थामीत्युपक्रम्य ज्येष्ठसाम्नां त्रयेणैव तथा देवव्रतैरपि ॥ रथं तरेण पुण्येन सूक्तेन पुरुषेण चेति शिवाभिषेके च
 विनि योगः उपगृह्णन्नामपि विनिपुक्तमंत्रार्थे विवरणहूपत्वात् ॥ तद्विनि योगनिर्वाहार्थं कत्वा त्वअन्यथासि स्य
 श्रुतिप्राप्तमस्य शिवपरत्वमपवादितुमीष्टे ॥ तथा हि अस्त्यन्यदेवत्यानां मंत्राणां विधिवत्तात्तदेव तां तरे यजने वि
 नि योगः सच तेषां मंत्राणां यजनीयदेवताग्रदर्शनेन निर्वाहः ॥ मंत्राधिकरणे मंत्रविनियोगस्य वाक्यार्थप्रतिपाद
 कत्वा स्थितेः तदर्थं च मंत्रस्थ देवतापरस्परस्य पदस्य यजनीयदेवतायां मुख्यवृत्त्यसंभवाच्च नास्तु पथायैवेदोस्य

दत्तैर्न्याधिकरणाभ्यायेन लक्षणपृत्तिर्वाच्यतत्समभिव्याहृतविशेषणानुदर्भैस्तृणीतहरितैरिति मंत्रहरितत्वं
 तत्संभवदर्शनात्तद्विशेषणप्रकाशनद्वारा तत्र पर्यवसानं वाच्यं सोमः पर्वते जनिता म्लीना भिति मंत्रे सोमलतायामग्न्या
 दज्जनयितृत्ववत्तत्रासंभवदर्शकानां तु अभ्युदयाद्यासंभवे तदगुणप्रकाशनद्वारा तत्र पर्यवसानं वाच्यं ॥ असमवे
 तस्यापि गुणस्याभिधानं मंत्रश्रुतविशेषणविशिष्टप्रकाशनमभ्युदयकारीति नियमादृष्टार्थमित्यस्यार्थस्य पत्र
 मातेषामितरार्थमप्युच्यत इति नावमिकाधिकरणा स्थितेः ॥ एवं च पुरुषसूक्तस्याभिधानश्रुतितदनुगुणलिंगा-
 द्दिनियमितशिवैकांत्यस्यापिश्रुतविनियोगांतरनिर्यादाय पनदादिप्रकाशकत्वमकारवत्नारायणप्रकाराक
 त्वप्रकारोपि पुराणारेरभ्यावेपुरुषपुत्वाकल्पनीय इति स एव तत्समाशयननंदगफलादिप्रपंचप्रधानेषु पुराणा-
 मग्रादिश्रुतिपुस्तकतइत्यन्यथासित्थान्येवोपपृच्छणानि दृश्यंतेत्यसमवेतार्थविशेषणानामपि मंत्राणां पुराणेषूप
 पृच्छणानि ॥ सोमं ससर्जयिज्ञार्थं सोमात्तदौसमजायत ॥ धराचवर्हिः सूर्यश्च पञ्चपाणिः राचीपतिः ॥ विष्णुर्नारायणः-
 श्रीमान्सर्वसोममयं जगत् इत्यादीनि ॥ एवं पुरुषसूक्तस्य शिवपरत्वप्रतिपादकान्यपि उपपृच्छणानि दृश्यंते य
 था लिंगपुराणे ॥ द्यौर्मूर्धा हि विमोस्तस्य खं नाभिः परमेष्ठिनः ॥ सोमसूर्याग्नेयोनेत्रं दिराः श्रोत्रं महात्वनः ॥ वक्त्रादौ
 ब्राह्मणाज्जाता ब्रह्मचरमगवानपि पुः ॥ इन्द्रा विष्णुमृजाम्यां तु सत्रियाश्च महात्वनः ॥ वैश्याश्चोरुप्रदेशां तु शुद्राः पादा
 तपि नाकिनः इत्यादीनि तस्मादुक्तरीत्या अन्यथासित्यप्रयोगोपपृच्छणा ब्राह्मेरभिधानश्रुतितदनुगुणलिंगविनि-

योगोपबृंहणैः पु रुष सूक्तस्य शिवपुत्रस्य सिद्धेः न तत्र यथा तन्मिहानेनापि मंत्रोपनिषदः नास्य यथा परत्वरं कापि ॥
एवं चास्या हर रुद्र भद्र हेम गायने का सिधानश्रुतिभिः शिवपरत्वे सकारणाभित्यादि मंत्राणामविशिष्टपरत्वं वैतिगति
पादितं शैवमूर्धन्यैः ॥ अथैवं ब्रह्मश्रुति लिङ्गादीनां शिवविष्णु साधारण्ये कथं निर्णय इति चेदमत्सरत्वे अभिसुक्तोक्तरी
त्या शिवविष्णवोरभेदांगोकारादिति द्रष्टव्यः ॥ तथात्युक्त्याः व्यापहारिकप्रक्रियायां पदार्थोद्दिष्टविषयः दृष्ट इत्येव दृष्ट रूप
दार्थव्याख्यापरमार्थतत्त्वोपापि उपाधिभेदेन जीवेशसाक्षिभेदात् त्रिविधः कारणभूता ज्ञानभावापर्यवर्त्योपाधि रश्चरः
अंतःकरणतत्संस्कारावच्छिन्ना ज्ञानोपहितो जीवः अपि व्याप्तिविषय इव इव इति पक्षे विषयैतदन्यं साक्षीत्वमप्येवैतदभेदांगोकारा
विषयप्रतिविंबाभ्यां ह्यस्य स्थिति न त्वं तदनुस्यूतत्वं च ह्यपमव्यविरुद्धं इव रोपि स्तोपाधिभूता विगुणात्मकमायौ या
तृविषयप्रतिविंबाभ्यां ह्यस्य स्थिति न त्वं तदनुस्यूतत्वं च ह्यपमव्यविरुद्धं इव रोपि स्तोपाधिभूतसत्यगुणोपाधि विष्णुः पा
गुणत्रयभेदेन ब्रह्मविष्णुरुद्रभेदेन त्रिविधः कारणभूत एज उपाधि ब्रह्मात्मस्वरूपकारणीभूतसत्यगुणोपाधि विष्णुः पा
लपिताकारणीभूततमउपाधिरुद्रः संहतीहिरण्यगर्भस्तुमहाभूतकारणमावान् ब्रह्मातयाभूतोपि त्वहं भूत ब्रह्म-
त्वात् क्वचित्सर्वेशरीरमपम इत्यत्र भस्मेत्युपचयैतत्वाचनं तु मुज्जादिकां पशरीरपातनादेर्विष्णवादिकं त्वं कले ए
कस्यैव स्वस्य च तु मुज्ज च तु मुखं पंचमुखाद्याः पुष्पाकाराः श्रीभारती भवान्याध्याख्याकाराः अन्ये च मत्स्यकूर्मरियोनं
तावत्ताराली लये वा विभिर्भवंति मत्स्यका तु महा र्थेन तु च तु मुज्जाकारो विष्णोरवतारः च तु मुखाकारो ब्रह्मणः पंचमुखाकारो

रुद्रस्य लक्ष्म्या कारो विष्णोः भारत्या कारो ब्रह्मणः भवान्या कारो रुद्रस्येति त आसति च बुभुजशरीरिणः पावनकर्तृना
प्रयोजकं विष्णुत्वमिति वक्तव्यं स्यात् तन्न संभयति तस्य देत्यसंस्कारादि हूप रुद्रकार्यकर्तृत्वस्यापि दर्शनात् तत्तस्य
देवरक्षणफलकत्वेऽपि तमः कार्यत्वेन रुद्रकार्यत्वात् एवं यच्च वक्क शरीरावच्छिन्नस्य भिपुरादिसंस्कर्तृत्वेऽपि न तस्य
रुद्रत्वनिर्णयः संस्कारस्य जगत्पालनफलत्वेन विष्णुकार्यत्वात् शिवएको ध्येयः शिवं करः प्रज्ञा च तस्या तमसु
तापु राणीत्यादि श्रुत्या मुक्तिज्ञानादि विष्णुकार्यमतीतेऽप्येवं भवान्या देर्देत्यसंस्कारकर्तृत्वेऽपि पालननूपविष्णुका
र्यदर्शनात् सैषा मसन्नापरदाहृणां भवति मुक्तये इति मुक्तिनूपविष्णुकार्यमतीतेऽप्यन रुद्ररूपत्वनिर्णयः एवं पुरा
णतंत्रादौ तत्तत्सत्यादेरपि पालनादि हूपविष्णुकार्यमतीतेऽप्यन ब्रह्मनूपत्वनिर्णयः तस्या त्सर्वाणि च शरीराणि स
र्वेषामपि च बुभुजादि शरीरावच्छिन्नेऽप्युक्तकार्यस्य रुद्रादावपि मतीतेः एतदभिभाषणोपहरितूपीमहादेवोऽलिंग
नूपीजनार्दनः ईषदप्यंतरेनास्ति भेदकृन्नरकं प्रजे तू इत्यादीनि नारदीयस्थानि बाध्यानि अहं त्वं सर्वगो देवः त्वमेवा
हं जनार्दन त्वमः परतरो नास्ति चाहो र्यैर्जगत्सते नामानि तत्र गोविंदपात्रि लोके महाति च वा न्येव मम नामानि नानका
र्या विचारणा त्वदुपासाजगन्नाथसैवास्ति मम गोपते पश्य त्वां हि पते लोकः समो हृष्टि न संशयः त्वहिं स्मारो यतो ब्रह्मा
अहं भूतपतिस्तत्रः न तदस्ति विमो देवपज्ञे विरहितं क्वचित्पदासीत् यच्च वर्तेत पच आ विजगत्सते सर्वमेतत्पि देवे
ज्ञाविना किंचित्पानादि त्वादीनि कैसा स पाभायां हरिचंरास्थानि महेषरोक्तानि तथा भवानहं च विष्णो त्वान्नृसक एपदि

[illegible]

॥ अन्यथा ना रा प ण रा ह स्थापि योग गृह्या शिप पर त्व संभवेन अनिर्णयस्य दुर्गत्वात् ॥ न च गत्वा योगः न राय
 पत्न्या येन राय पण दत्तियु सत्तौ नारायणस्य येन राय पणानि च त्वा धका मायात् ॥ अनितोय विष्णो रिति सोमं ब्रह्म
 ध्रुवणात् त्वा दधीन्यन्यायाच्च यान्ति रुद्रा य कर्षज्जका नि बाक्यानि हरये ते तानि कार्य रुद्र परतया नेया नि ब्रह्म विष्णु रुद्र
 द्राः संयत्सूत्रं न दत्ति दर्शनात् ॥ यत्तु रुद्रस्य विष्णोरेव ब्रह्मत्वं सित्वा मिति तद्दिष्णो रुद्रात्मकत्वे रुद्रस्यैव
 ब्रह्मत्वं सित्वा मित्यनेनोत्तरितं दुष्टम हत्वे यथेष्टव र्त्रेण त्वमेव विचारय तत्र नास्मत्कं निर्बन्धः परं तु विष्णुरेव जगत्कर्तृ
 ब्रह्म सा ह्वान्य इति वदता विष्णु शिवा दिविषयत्वेन संदिह्य मानानां दर्शितश्रुति विंगा दीनां तत्तद्वा स्य सुदाहृत्य पूर्वो
 चरपक्ष रचनः ॥ यावत्स्वरत्वं न्यायेरुपपादनीयं न त्वसि त्पविद् द्रव्यादिमित्येतां विष्णु परत्वं निर्णयं नीमां सायेष्य
 ख्या पा ता स च नोपपादितं सूत्रकृता ॥ असुपपत्तेस्तु न शरीरः न च स्मार्तम तत्त्वार्थमिवा प्रादिति वञ्चितो नुपपत्ते-
 रिति स्वरूपेति दूषणमपशिष्यत्वात् ॥ अतस्तत्त्वार्थमधिकरणमिदं यथादीयाद्वा श्चिक रण्यदिषु तदीयविषयवा
 स्य बुवन्मुनिर्जिगादीनां शिवसाधारण्योपपादने न न पथा विष्णुमात्रनिर्णयिकत्वं तस्यात्तत्तदधिकरणेषु त्वद्वात्वाधिक
 रणयो जनायो दूषणापसरे निपुणतरं प्रतिपादयिष्यामः ॥ यदपि साहाचैदिह सास्त्रावक्ष्य बुर्विधाः अन्यत्रैव प्रसि
 त्याः इमप्यन्यप्रसित्याः अन्यत्र प्रसित्याः तत्र प्रसित्या इति सर्वेपि नाम विंगात्मकं न पामत्येकं द्विविधाः तत्र नायात्वा
 कानां मन्यत्र प्रसित्यानां साहानां च यमपादे सप्रत्यक्षः विंगात्मकानां मन्यत्र प्रसित्यानां साहानां द्वितीयपादे सम्य

यः उभयत्र प्रसिद्धानां शङ्कानां तृतीयपादे समन्वयः अन्यत्रैव प्रसिद्धानां चतुर्थपादे समन्वय इति वैदिकशङ्कानां
 तृविध्योक्तिपुरःसरमुक्तं रीत्या आनंदतीर्थीयानां पादभेदोपाधिभेदवर्णनं ॥ तदप्यसत् अन्यत्रैव प्रसिद्ध्यपत्तं
 त्रैकप्रसिद्धानां पृथक् पृथक् व्यवस्था च तृविध्योक्त्ययोगात् ॥ न च तत्रैतन्नेन तत्रैवेति विवक्षितमन्यथा तत्रापीति किं
 क्षायामुभयत्र प्रसिद्धैर्बन्धुभिः स्यादत एव तत्र प्रसिद्धाः बहूण्येव प्रसिद्धा इति सुभाषामुक्तमिति काव्यं ॥ तत्र
 सत्पुक्तपुक्तैवान्यत्रैव प्रसिद्धानां पार्थक्ययोगेनैव विध्यस्यैवापत्तेः ॥ किंचान्यत्र प्रसिद्धा इत्यस्यापदभेदोपादे
 रवधारणागर्भत्वे चतुर्थपादोपाध्यंतर्भाविः आनंदमयशङ्कैव प्रसिद्धिर्दुरुपपादाचमपदे विचार इव भ्रातृ
 र्थेपि प्रयोगाविशेषात् प्रसिद्धिर्हि प्रयोगभ्रातृर्न तच्चाविशिष्टं ॥ तदगर्भत्वे तृतीयपादोपाध्यंतर्भाविः इति कथं पादो
 पाधिर्वैजात्यं ॥ किंचैद्वाकाशं प्राणादिशङ्कानां प्रथमपादोपानामव्यक्तजीवादिशङ्कानां चतुर्थपादोपानां चान्यत्रै
 व प्रसिद्ध्याविशेषे कुतो वैजात्यं कथंचित्कल्पनेपि वा तत्र प्रसिद्धेपि तथैवाजात्यस्य कल्पनया द्वैविध्यसंभवात्सा
 च विध्येव कल्पेनातुर्विध्योक्तिरसुक्ता ॥ यत्तु चतुर्थपादोपदीकायां लोकाप्रसिद्ध्यन्यत्र निरूढानां श्रुतिविंगपलाद्विद्यो
 समन्वयः प्राक्प्रतिपादितः ॥ इदानीं तु श्रुतिविंगपलादिभिरेवान्यत्र प्रसिद्धानां समन्वयः प्रतिपाद्यत इत्युक्तत्वात्
 श्रुतिविंगपलादिभिरन्यत्रैव प्रसिद्धानां सामस्येन विशेषहेतुमिदं विख्यायेव प्रवृत्तिरशीपत्यस्मिन्पाद इति चतुर्थपा
 दे प्राप्नोक्तेः लोकोक्तोऽन्यत्रैव प्रसिद्धा अन्यत्र प्रसिद्धाः श्रुत्यादिभिरन्यत्रैव प्रसिद्धा इति वैजात्या

न्नोक्तपादोपाधिसंकर्यंतत्रप्रसित्थानांतत्रैवप्रसित्थानांचांशुताद्यसमन्यत्वेनाभेदविवक्षयाच ॥ नपांचविध्यं
 दिक्काहूनाभितितदप्यसत् ॥ आनंदमपादिनाभ्यां सर्वगतत्वादिलिंगानांचानंदमयोभ्यासात् अतस्तत्त्वमोपदे
 शादित्याद्यधिकरणेषु प्रथमपादोपेयुसमन्वेतव्यानामिंद्राकाशादिराहूनामिंद्राकाशादविचान्यार्थविशेषेअन्
 नादित्यादौलोकतोऽन्यत्रप्रसिध्यभावादन्यत्रप्रसित्यत्वाभावापातात् ॥ पत्वादित्यादिश्रुतिसमभिव्याहारात्सर्व
 गतत्वादिहंगानामन्यत्रप्रसिद्धिरस्तीतिकल्पनंतत्र ॥ तथासत्यवरत्वादिलिंगसमभिव्याहारेणाव्यक्तादिपदानांच
 दुर्यपादेसमन्वेतव्यानामन्यत्रैवप्रसित्यत्वेनत्वदभिमतानामप्यन्यत्रप्रसित्यत्वापातात् ॥ यथादिसर्वगतत्वादेर
 न्यत्रप्रसिद्धिसापिकाआदित्यश्रुतिरंतर्यामित्यादेरन्यत्रप्रसित्यसापक्षराशिरित्वादिंकलिंगंचलोकतोऽन्यत्रप्रसिद्ध
 तथाअव्यक्तादिराहूस्यान्यत्रप्रसित्यसापक्षमपरत्वादिलिंगमपिलोकतोन्यत्रप्रसिद्धिंकिंचान्यत्रैवप्रसिद्धेयत्वं
 कप्रकृत्यादिराहूष्यपिलोकतोऽप्यन्यत्रप्रसित्येःसत्तात् अन्यत्रप्रसित्येन्द्राकाशादिराहूष्यपिश्रुत्यादिआप्यन्यत्रप्रसि
 सत्तादुपाधिसंकर्यंदुर्गारं ॥ नचप्रपञ्चश्रुतिलिंगादिभिरन्यत्रप्रसित्याः अन्यत्रैवप्रसित्याःश्रुत्यादिमात्रेणान्यत्रप्र
 त्यास्त्वन्यत्रप्रसित्यादतिश्रुतिलिंगादिगतत्रावल्याभावल्याभ्यांभेदइतिवाच्यं ॥ अव्यक्तादिराहूनामन्यत्रप्रसि
 सापक्षावरत्वादीनामिवसर्वगतत्वादिसापक्षादित्यादिश्रुतीनामंतर्यामित्यसापक्षराशिरित्वादीनांशुतामविश्लि

दिभिरन्यत्रैव प्रसिद्धि साधने समन्वयासिद्धिप्रसंगाच्च तत्र प्रसिद्धानां तत्रैव प्रसिद्धानां चालु साद्य समन्वयत्वेनापेक्षामि
 धानमप्यपुक्तमेव तथा सत्यन्यत्र प्रसिद्धानां मन्यत्रैव प्रसिद्धानां चालु साद्य समन्वयत्वेनेत्यापत्त्यात्रैविद्यापत्तेश्चा
 तुर्विध्योक्तेरपुक्तवापतात् ॥ किंच दुभ्यापतनत्वादीनामुभयत्र प्रसिद्धत्वं किं वा कानुत श्रुत्यादिना ॥ नाद्यः असिद्धोः ॥
 नात्यः इन्द्रालकादिशृङ्खलपित्तौ त्यात्पूर्वोत्तरपक्षसाधकश्रुत्यादिभिः तेष्वपि तथा त्वस्य वक्तुं शक्यं त्यात्तुभयत्र-
 प्रसिद्धानां अपि नान्यत्र प्रसिद्धादिभ्योभेदः ॥ किंचाकाशज्योतिरादयः शब्दाः प्रथमतो यंचतुर्थेषु समन्वीयंत इति य-
 द्दुक्तं तदपुक्तं ॥ तेषां त्रिः प्रकारप्रसिद्धे नुपपादयितुं शक्यत्वात् एकस्यैव प्रसिद्धिर्त्रैविध्यायोगात् ॥ आकाशस्त-
 स्त्रिं गात् आकाशो र्योतरत्वादित्यपदेवात्कारणत्वेन चाकाशादिस्थितिअधिकरणेषु कृमात्प्रथमतो यंचतुर्थेषां
 दीर्घेषु समन्वेतव्यानामाकाशादिशब्दानामन्यत्रोभयत्रान्यत्रैव प्रसिद्धता स्यात् ॥ यच्च नाम लिंगमेवात्र शब्दानां द्वैवि-
 ध्यवर्णनं नरपि नपुक्तं न ह्येकस्यैव स्वरूपपादत्वात् यच्च नूढत्वं नाम त्वं यौगिकत्वं लिंगत्वमिति सुधायामुक्तं ॥
 यच्च केवलधर्मिवाचित्वं नाम त्वं धर्मविशिष्टधर्मिवाचित्वं लिंगत्वमिति दीकायामभिप्रेतं तदुभयमपि न चतुरस्रत्र-
 म्हाणिसर्वशब्दानां महायोगविहङ्गद्वयोः स्वीकारात् किंच पादोपाधिता वच्छेदकं यदि नाम त्वं लिंगत्वं च तदा हे पाद्यमे-
 व स्यात् अन्यत्र प्रसिद्धाद्युपपादनं च निरर्थकमेव स्यात् ॥ यद्यन्यत्र प्रसिद्धादिकमेव पादोपाधिता वच्छेदकं तदा
 त्रैपाद्यमेव स्यात् ॥ यदि चान्यत्र प्रसिद्धि साधित्वं नाम त्वं तथापि प्रलिंगत्वं चेत्सुच्यते ततोभयत्र प्रसिद्धादिस्थिति तथा

परयं भावेन पादपाद्विध्यस्वत्वन्वते दुर्गारत्वात् ॥ न ह्यन्यत्र प्रसिद्धे व्यं पातरमेदः पादमेदव्यवस्थापको नान्य
त्रोभयत्र प्रसिद्धे व्यिद्यं किंचित् गमकमस्ति तत्त्वात्पादोपाधिभेदो नानंदतीर्थी योक्तो युक्तः ॥ पादकर्मोक्तिरव्य
पुक्ता महाभक्तमंगन्यायेनातिप्रयत्नसाध्यस्य भाष्ये अन्यत्रैव प्रसिद्धानां भाष्यस्यावश्यं भाषात्सोपाचारो हणन्या
येनात्यवपलसाध्यस्य भाष्येतूभयत्र प्रसिद्धानां भवमायम्योचित्वात् ॥ यत्तु वद्विफाया युक्तीत्यापादोपाधिभेद
वर्णनं शंकासमाधानाभ्यामासिध्यउच्यते श्रुत्यंतरादिभिस्तुत्याहुमपः स्मिन् प्रसिद्धतामुत्पादितो लोकोक्तो बाधोत
स्तु प्रसिद्धतावलपत्तु निमित्ताद्ये रन्ये प्रसिद्धताउभयप्रसिद्धादेः कमाहुषाणमुच्यते यद्वापेक्षां प्रसिद्धि
न्यत्र केवलं विरोधिनी समन्यपस्योमपन्नप्रसिद्धास्ते हि कीर्तिताः येषां ब्रह्मण्यप्रसिद्धिः प्रसिद्धिभ्यामन्यवस्तुशुनि
तोधिर्न्योदिते न्यत्र प्रसिद्धाः कथिता इह धेषास्तुक्तद्वयं ब्रह्म परत्वस्यासंगतता इति तिलोविरोधिन्यस्ते न्यत्रैव प्रसि
द्धाः येषां वस्त्वन्तरे लोकोक्तप्रसिद्धादेः सत्वात् तद्विरोधेन कापि ब्रह्मणि वृत्तादिकं पूर्वपक्षिणो न संभवं ॥ अतएव यमा
पि वयवाक्ये आपाततो न्यमात्रोपस्थापकत्वं ॥ अतएव येषां समन्यपस्यान्योपस्थिति ब्रह्माहुपस्थितिभ्यामेवातिप्र
तिबंधस्ते अन्यत्र प्रसिद्धाः येषां पुनर्वस्त्वन्तरे लोकोक्तप्रसिद्धिः तत्परत्वे प्रयत्नश्रुत्यादिकमुपस्थाति ॥ अतएव धेषां विषय
वाक्ये आपाततो ध्यत्यंतमन्यमात्रोपस्थापकत्वं ॥ अतएव येषां समन्यपस्यान्योपस्थिति ब्रह्माहुपस्थितिभ्यां ब्रह्म परत्वा

विशेषनिर्णयायश्रुत्यंतरान्वेषणेऽश्रुत्यंतरेऽन्यत्र वग्रहण्यपिप्रयोगः श्रुत्यंतरसाधारण्यं प्रवृत्तिनिमित्तादिसाधार
 ण्यथापूर्वपक्षिणोपि संमतं ॥ अतएवपेषांविषयवाक्येऽप्राप्तोऽन्योपस्थापनसमयेतत्तुल्यतयाब्रह्मोपस्थापक
 त्वं ॥ अतएवपेषां ब्रह्मणिसमन्ययस्यान्योपस्थितिमात्रेणमतिबंधस्तेऽभयत्रमसिस्थाः अत्रचसर्वत्रप्रत्येकंहेतुत्व
 रूपफलमुखेनलक्षणत्रयंविवाक्षितंतत्रचाद्येनयेषामित्यादिनाअनएवेत्यतः पूर्वैणहेतुमुखलक्षणमुक्तं द्वितीयेन
 येषामित्यादिनाअतएवेत्यतः पूर्वैणस्वरूपमुखलक्षणमुक्तं अपशिष्टेनफलमुखलक्षणमुक्तमिति विवेक इति ॥
 उक्तं हि यस्तानिप्रविभक्तानि हेतुद्वयफलैः प्रयगिति अन्यत्रमसिस्थानामिंद्रादिशङ्खानांलोकतः सर्वगतत्वादिलिंगा
 नांचलोकान्यत्रमसिस्थादित्यादिश्रुतिसाहचर्येणान्यत्रमसिस्थानामियग्रभूसाधारणश्रुत्या
 दिनेनेति ततोचैलक्षण्यंउभयत्रमसिस्थानांदिशुभ्याद्यायतनत्वादीनारुद्रोवापलोकाधारः विष्णानोलाश्वप्रोनाश्वेत्या
 दिश्रुत्यंतरसाधारण्येनाक्षरादिशङ्खानां प्रवृत्तिनिमित्तसाधारण्येन सदादिशङ्खानांविषयवाक्यस्थकारणत्वादियमसा
 धारण्येन आकाशोर्ध्वीतरत्यादित्यपदेरादिति सूत्रः विषये आकाशोहवैनामनामनूपयोर्निर्वोहतेति वाक्ये आका
 शशब्दे आकाशस्तस्मिं गादित्यत्र ब्रह्मण्यपिप्रयोगस्योक्तत्वात्प्रयोगसाधारण्येनोभयत्रमसिस्थिः नतुपूर्वपक्ष-
 सिस्थांतन्यायेनेति न सांकर्याविकाशइत्यादिकमन्यत्रमसिस्थादीनां प्रत्येकं हेतुत्वद्वयफलमुखेनलक्षणत्रयपरिष्क
 रणेनोक्तपादोपाधिसांकर्यनिवारणंतदपिमंदमेव ॥ एवमपिमथमचतुर्थपादयोनुपाधिसांकर्यस्यमागुक्तस्याप

रिद्राएतद्द्राव्यत्वादिसाहचर्यभावात्तदर्थपादीयानां लोकप्रसिध्यादिविरोधेन ब्रह्मणि पृथ्यादेः पूर्वं पश्यन्निमित्तं
 त्वादिसंज्ञात् ॥ न च भद्रगपादीयेषु लोकप्रसिद्धिपुष्टं प्रकृत्य त्वत्वं चतुर्थगदीयेतदापि न्यमित्तैर्जात्यंशं किंशुशं
 न स्यादपि लोकप्रसिद्धिरादिशेषं न स्यात्तैलसत्त्वेन सांकर्यापरिहारात् ॥ न च द्वादशादेः द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिः प्रत्यक्कादिशब्दे
 प्रत्यक्त्वादित्वसूत्रे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ न च द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 भूमादिशब्देऽपि प्रत्यक्त्वादित्वसूत्रे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 तादित्यसूत्रे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 न च द्वादशसूत्रे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 त्वत्वं चतुर्थगदीयेषु लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 त्वादिकं चतुर्थगदीयेषु लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 ममुख्यत्वेऽपि तत्त्वस्य तदुक्तत्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 ब्रह्मण्यसंभवाभ्यामपि सर्वथा असंभवः येन सिद्धिर्वा नुदयः स्यात्तच्चास्य त्वत्त्वादिसंज्ञात् ॥ न च द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥
 रत्वादिलिङ्गविरोधात् द्वादशसूत्रेण लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥ सत्त्वात्सर्वगतत्वादिलिङ्गे लोकप्रसिद्धिरुक्ता ॥

एतन्मनुष्यादिभावस्य दुर्गतरत्वात् ॥ न च तत्र लिंगानामन्यथासिद्ध्या तदनापश्यकतां शक्या अपरत्वादीनामप्यन्यथा
 सिद्धिर्भवतीत्यतः ॥ किंचेद्वाच्यत्वादपदानां लोकान्यत्र प्रसिद्धविशेषे यद्युपपन्नमश्रुत्यादिवशात् तैजसात् तदाद्यु
 भवाद्यायतनत्वादीनामपि जायमानत्वादित्यूपायन्यत्र प्रसिद्धलिंगसाहचर्यवशादन्यत्र प्रसिद्धत्वापत्त्या तत्रोभयत्र प्र
 सिद्धिर्न सिध्येत् लोकलोकान्यत्र प्रसिद्धादित्यादिश्रुतिवशात् तत्सर्गनत्वस्याप्यन्यत्र प्रसिद्धपपादकत्वात् अथ लोक-
 तोन्यत्र प्रसिद्धज्ञायमानत्वादिलिंगसाच्चित्वेन द्युभवाद्यायतनत्वादेरन्यत्र प्रसिद्धत्वेऽपि तद्व्यतिरेकस्य त्वतो न्यत्र प्र
 सिद्धिर्न तद्ब्रह्मण्यपि संभवाद्दुभयत्र प्रसिद्धिरविकलैति तृतीये तन्निषेधादित्युच्यते तर्ह्येव्यक्तादिपदेषु पक्षमकवेक
 ल्येन लोकान्यत्र प्रसिद्धिविशेषात् सांकर्यदुर्गतरमेव ॥ किंचांतर्पामित्वादि कथयान्यसाच्चित्वेनान्यत्र प्रसिद्धसु-
 च्यते तद्दुभवाद्यायतनत्वमप्यन्यसाहित्येनान्यत्र प्रसिद्धमंतर्पामित्वचेतरसाहित्येनोभयत्र प्रसिद्धमस्तु ॥ यत्तु
 समारब्धांश्रुति तौल्याभाषोऽप्यन्यत्र प्रसिद्धिलक्षणं तर्गतः स च न द्युभवाद्यायतनत्वादावस्ति रुद्रोपावलोकधारः लोका-
 श्र्यलोकिनश्च विद्यायोगोताश्च मोताश्चेति तत्रोभयत्र समारब्धांश्रुति तौल्येन न द्युभवाद्यायतनत्वादावप्यन्यत्र प्रसिद्धतेति
 कल्पनं ॥ तदप्यसत्त्वं द्वादशहूपि ब्रह्मं द्रमग्निं यमिन्द्रमाहुरित्यादिसमारब्धांश्रुति तौल्येनान्यत्र प्रसिद्धमावापत्तेः ॥
 यदपि द्युभवाद्यायतनत्वस्योभयत्र प्रसिद्धत्वपक्षन्यत्र प्रसिद्धत्वसत्त्वेऽपि तत्रानपेक्षंस्त्वत उभयत्र प्रसिद्धत्वमादा
 यतृतीये संगतिरस्तु अन्यथा कापिरूपद्वयवतो विचारो न स्यादिति द्युभवाद्यधिकरणे चंद्रिकाया मुक्तं ॥ तदपि न स

त्तर्हित दूदंतर्थाभित्यमपि तृतीये स्वादुभयत्र संगतस्य यत्र कापि विचार्यत्वे समाने च कृतं पादोपाधि वैजात्य कल्प
 नेन ॥ किंचैवं स्वतन्त्रमयत्रमसित्थानां तृतीये निवेशो स्वतो न्यत्रप्रसित्थानामेव द्वितीये निवेशो पुक्तः स्वात्तथाचि
 दित्यादि क्षुति साहचर्येणान्यत्रमसित्थ सर्वगतत्वादीनां द्वितीये निवेशो न स्यात् ॥ यस्तु सर्वगतत्वादेः स्वतः प्रसि
 धुपपादनं तत्दीकाग्रंथादि विरोधात् बहुभ्रमाणविरोधाच्च समंजसं ॥ वस्तुतस्तु यथा नंदमपरादस्य नाम भिङ्गो-
 मया त्वाकृतयोमपत्रमंगतत्वे सति ग्रथसात्तिकमेकारणाभावात् मधमतो निरूपणं ॥ एवं द्युभ्याद्याय तनलस्योभ
 यनूपत्वेनोमपसंगतत्वे मथमानतिक्रमादावेव तन्निरूपणं पुक्तमिति ॥ अपि चोक्तपरिष्कारेपि कथमाकाशज्यो
 तिरादिपदानां पादत्रयविपयता एकस्यत्रैविध्यायोगस्य प्रागुक्तस्यापरिहारात् न हि लोकाः श्रुतिभिर्निर्दिष्टा इति
 न्यत्रैव प्रसित्थतया ब्रह्मणि वृत्तिभूतया पूर्वपक्ष्यभिमतानां पुनर्ब्रह्मणि अन्यत्र च वृत्तिमत्तया पूर्वपक्ष्यभिमततय
 संभवः ॥ न न्याकाशस्तल्लिङ्गादित्यत्र ब्रह्मण्याकाशापदस्य मयोगसाधारण्यादुभयत्र योगः सिध्यति इति चेन्न
 ॥ तथापि पूर्वपक्षिणो न्यत्रैव ब्रह्मणि वृत्तेरभिमतत्वात् ॥ आकाशो ह वै नामनाम रूपयोर्निर्वहितेत्यत्राकाशापदस्या
 न्यपरत्वे सर्वाणि ह वा इमानीत्यत्राप्यन्यपरत्वावश्यंभावे ब्रह्मपरत्वासिद्धेः ॥ अत एवाकाशादेव सर्वाणि भूतानि
 ति ल्हादोग्यस्वाकाशास्वाब्रह्मेयदेव आकाशाख्यानं दोन स्यादिति तैत्तिरीयस्थाकाशोपनिषदुन स्यादित्युच्यते प्रा

स्तुच्यते ॥ तथा ज्योतिर्दर्शनादित्यत्र वाजसनेयया स्य स्तुज्योतिषो ब्रह्मन्यत्वे अग्निसूक्तं स्तुज्योतिरपि तथा स्या
 दित्युच्यते तस्मादाकाशशब्दस्य प्रयोगसाधारण्यदुष्प्रयत्नमसि स्थिरित्युक्तिरपुक्ता यो देवयोगेन ब्रह्मवृत्तिता तस्यापीष्टे
 त्वुच्यते तर्हि नूदे योगोपाहारफलं वदतः पूर्वपक्षिणस्तदपि न संमतमिति प्रत्युच्यते इन्द्रादिशङ्खानामपि तथैवोष्प्रय
 नमसि स्थितान् च संज्येत ॥ एतेनाकाशोर्थांतरत्वादित्यपदे शान्दित्यनेन दुष्प्रवाद्यधिकरणस्यैव सन्निहितत्वादाक्षेपा
 दाकाशस्तु हिं गादित्यस्येत्युष्प्रयत्नमसि स्थितान् चंद्रिकोक्तानि रस्ता ॥ प्राणस्तथा गुग्मोदित्यत्रेव पदोत्तरं स्तु स्याद्या
 क्षेपसंभवादन्यथा ज्योतिर्दर्शनादित्यत्र दीक्षाविरोधाच्च ॥ अतएव ज्योतिश्चरणाभिधानादित्यत्र यन्द्भिरिति पूर्वप
 क्षः ज्योतिर्दर्शनादित्यत्र तु जीपदस्य तो न तदाक्षेप इति चंद्रिकोक्तिरपि दीक्षाविरोधान्नि रस्ता ॥ ब्रह्मान्यविषयक
 त्वस्यैवाक्षेपप्रयोजकत्वाच्च ज्योतिः शब्दस्याभिप्रायिष्यपाठेन प्रकाशकत्वस्य च साधारण्येन चान्यत्र असि स्थेदुरूपपा
 दत्वाच्च कथंचिन्नहुपपादने च प्रथमचतुर्थपादोपन स्यात् ॥ यत्वाकाशस्तु हिं गादित्यतः प्राक् ब्रह्मपरत्वात्तु कैरेन्य
 नमसि स्थितेत्युपपादनं तन्न तर्हि चतुर्थपादे अन्यत्र असि स्थिर्न स्यात् प्राक् ब्रह्मपरत्वं स्योक्तत्वात् ॥ न च तत्र ब्रह्म
 लिं गाभावेन लोकोक्तो न्यत्र असि स्थेरेवाधादन्यत्र असि स्थितेति कल्पनात्तु कान्तापि प्रयोगासाधारण्यमपुक्ताया
 उष्प्रयत्नमसि स्थितायादुपरित्वात् ॥ अन्यथा आकाशो देवेनामनामहूपयोर्निर्देहितेत्यत्रापि तदभावप्रसंगात्तद्यदि च
 संभूतत्वं स्तुपान्यलिं गवलादन्यत्र असि स्थितेत्युच्यते तर्हि वैनामेति असि स्थुपपादकनिपातबलात्तत्रोक्तमसि स्थेरे

धया ह्युत्पन्नश्च येन नाम नृपनिर्गोदृत्तस्येदानीमपि ब्रह्मलिंगत्वा निश्चयेन तथा त्वे पूर्वपक्षानुसिति म संगेन च तत्राप्यन्य
 त्रप्रसिद्धिनिश्चयसंभवात् ॥ किं नैवं ज्योतिर्दर्शनादित्यत्रापि ज्योतिःशब्दस्योभयत्रमसित्यतान स्यात् प्राणे बुद्धिं च त
 ज्योतिरिति प्रागासंबंधादिलिंगेन जीवपरत्वा निश्चयात् प्रयोगसाधारणप्राधादुभयत्रमसित्विनिश्चयेन ज्योतिरुप
 क्रमाज्जुतया हीत्यत्रापि तद्व्यतिरिक्तत्वं स्यात् लोकात्मसिद्धव्यापानात् तत्र दर्शनं गीकारे व्याकाशशब्देऽपि तथा त्वं स्यात् ॥ किं चा
 त्वान आकाशः संश्लुब्ध इत्यत्र ब्रह्मलिंगाभावाविपरीतलिंगाभ्यां लोकमसित्वव्याप्या गीकारे अंगुष्ठमात्रः पुरुष इति व्यासप
 स्त्रे शानशब्दस्यान्यत्रमसित्वमावः स्यात् ब्रह्मलिंगाश्रयणात् मत्पुतोर्ध्वप्राणमुन्नमयत्यपानं प्रत्यगस्यतीति भा
 णोन्नेतृत्वादिविपरीतलिंगाश्रयणात् ॥ न च तत्र सर्वदेवोपास्यत्वा न न्वयात् नूदित्यागेऽत्रैकत्वसाधारण्यादुभयत्र
 प्रसित्यतादीकोक्त्या युक्ताऽप्यासतिनित्यमहिमवत्त्वविरोधेनाजब्रह्मणशब्दयोर्मैस्त्रजनकज्ञानविषयत्वेन बज्जरा
 दस्य नाम नृपनिर्गोदृत्त्वादित्याकाशशब्दस्य च नूदित्यागे नैवोभयत्रमसित्यता स्यात् अस्तु वा यथा कथं चिदुभयत्र
 प्रसित्येवैवास्मादिष्टा अक्षरशब्देद्रष्टृत्वादिविरोधेन नूदिमंगेनापि नाशित्वा योगेनोभयत्रमसित्यता या अस्मादिष्ट
 त्वादिति चेत् सत्यं तर्हि पारिभाषिकमेवोभयत्रमसित्यत्वं स्यात् तच्चैद्रादिशब्देष्ववकादिशब्देष्वपि तुल्यं इदं लयास्तु सार
 णसाधारणपारिभाषिका तात्परेयौगापहारकत्वात् तद्वर्नगीकारश्चेत्तुल्यमीशानादिशब्देष्वपि नादिकू ॥ इदंचात्र बोध्यं-
 गत्स्वंतरे लोकात्मसिद्ध्याश्रितिसिद्धितया पायात् तथा स्य मन्त्रानां शब्दानां तद्विरोधात् ब्रह्मणि पुनः पूर्वपक्ष्यनभिमतत्वाभावात्

यद्वादिशोदानामत्यक्तादिशालानांचान्यत्रमसित्यलमन्यत्रैवमसित्यस्यमित्यस्यकथंचित्संभवेपिअक्षरेज्ञानवज्जुधा
मृणाकाराव्यक्तादिपदानामन्यत्रमसित्यलंकथंत्वदुक्तलक्षणनसित्यतिग्रहणंतिदितरविषयलौकिकप्रयोगाभावात्
प्रयोज्यव्यक्तिविशेषनिर्णयोपपुक्तश्रुतिसाधारण्यदेः पूर्वपक्ष्यनमित्तलंशुभंपत्रमसित्यतागमकमुक्तलयात्
आक्षरेज्ञानवज्जादिपदेषुनास्तिनेषामन्यत्रलोकप्रयोगसत्वेनतदभावपटितलक्षणभावात् ॥ ननुपूर्वपक्ष्यभिन्नत
वस्तुविषयकलौकिकप्रयोगाभावोस्यदमित्ततः सचास्त्येवञ्चितत्वायुचतुर्मुखादायक्षरेज्ञानआहणादिपदानां पू
र्वपक्ष्यमित्ततत्वात्तत्रचलौकिकप्रयोगाभावादितिचेन्नवज्जपदेइंद्राद्युपपदत्वेनपूर्वपक्ष्यमित्ततेतथापितदसिद्धेः
सर्वगतत्वादावविव्यासेभ्यतत्रापिलौकिकप्रयोगाभावात्श्रुतिसाधारण्यच्चतदुपपदेभकादित्यादिपदेषुलौकिकप्रयो
गासाधारण्यंचतच्चआहणाद्युपपदेभकाज्जादिवाहृषपीति ॥ एवंस्वनूपलक्षणाभ्यापिनचतुरस्याणिअन्यमात्रोपलक्ष
कत्वंसंदीर्घाव्यक्तादिपदेषुसमत्वेनसांकर्यानिर्वापात् ॥ नचात्यंतिकत्वानात्यंतिकत्वाभ्यांवेतलक्षण्यंशंक्ष्यं ॥ अन्य
मात्रोपस्थापकत्वघटकाभावांशयोरात्यंतिकत्वानित्पणात् ॥ तथाहितत्किंन्याचातुगुणत्वंन्यायांतराप्रतिबलत्वं
वाअद्येपूर्वपक्ष्यमित्ततन्वायातुगुण्युभयाचाप्यस्तीतिनरेवसांकर्येहितीयेसित्वांतन्यायप्रतिबलत्वादसंभयोदुर्गा
॥ अतएवश्रुत्यनुगुण्यमुत्पन्नराप्रतिबलत्वंवातनत्रंद्रादिपदेभपिश्रुत्यनुगुण्योपपादनात्सित्वांतमित्ततश्रुति
बलत्वंस्योभयोः सत्वेनासंभवात् ॥ अथप्रबलश्रुत्यननुगुण्यंततत्मावल्यंचपरमसत्यवृत्त्यादिनान्यपरत्वमंतरेणा

[illegible]

पाद्युक्तश्रुतिर्लिङ्गादिसापेक्षाया अन्यपरत्वं शंकायास्तदनेतरमावित्वा न तच्छ्रुतमिदं निमित्तगुणमात्रसिद्धफलक
 स्वकारणत्वादिसिद्धफलकत्वाच्चात्यन्तादतरयोस्तु महामल्लभंगन्यापेनान्यत्रप्रसिद्धसमन्वयस्यः प्राथम्यं यथोक्तमनु
 व्याख्यानं ॥ तत्र प्रथमतो न्यत्रप्रसिद्धानां समन्वयः शाहानां प्राच्य एवात्र महामल्लेशभंगवदिति न्यायादा अन्यत्र प्रसिद्धे
 अन्यपरत्वस्य प्रसिद्धिमात्रमूलकत्वेन स्तूलत्वादुभयत्र प्रसिद्धे बुभुत्वादिसूत्रकत्वेन सूक्ष्मत्वादित्यत्रैव प्रसिद्धे व्यभि
 हि तो भप्रमूलकत्वात्पादक्रम इति तदपि न प्रसार्थाधिकारिकत्वेऽपि प्रयत्नाधिक्यसापेक्षत्वे महामल्लभंगन्यायादिव
 त्वा न प्राप्तात् ॥ त्रिपाद्युक्तश्रुतिर्लिङ्गादिसापेक्षत्वं चापुक्तसिद्ध्यानेतेषामनुपयोगात् श्रुतिर्लिङ्गादिसूत्रपुंत्वम्यतएवा
 वसम्यत इति न तदर्थमिदं प्रितदपेक्षा गुणमात्रसिद्धिफलकत्वं चासिद्धिं द्वितीयसूत्रोक्तलक्षणातिव्याप्तिनिरासफलक-
 ताया कारणत्वेन चाकाशादिष्वित्यादिना सूत्रकारेणैव सूचितत्वात् तथैव प्रागुपपादितत्वाच्च उत्तमाधिकारिकत्वेन च
 यथादीयसमन्वयस्यैव प्राथम्येचित्याच्च प्रवृत्तिनिमित्तत्वादधीन्योपपादकत्वात् तस्य सर्वोपजीव्यत्वाच्च इतरयोरपि स
 यन्वेतव्यब्रह्मोपस्थितितदनुपस्थितिभ्यां पौर्वापर्यस्य सुवर्तमानप्राथम्यत्रप्रसिद्धस्य ब्रह्मणिसमन्वयस्य समन्वेतव्यब्रह्म-
 पस्थितिसापेक्षतदुपजीव्यतयोभयत्रप्रसिद्धानामेव प्राथम्याच्च ॥ अतएव महामल्लभंगन्यायादिव तत्प्रसिद्धापि संभवाच्च त
 दाश्रयणोपि प्रागुक्ताया अन्यत्रैव प्रसिद्धप्राथम्येचित्याच्च उभयमूलकारण्यतरमूलकत्वेऽपि सूक्ष्मत्वात् प्राण्यापिविपर
 तत्वाच्च लोफस्तु सानिमूलकत्वार्यत्र निपत्तिकश्रुतिमूलकत्वाच्च ॥ यदपि उभयत्र प्रसिद्धे रन्यत्र प्रसिद्धिनिर्द्दा

व्यत्वात् अन्यत्रैव प्रसिद्धेरेव कारणार्थभूतव्यवच्छेदविषयतदुभयनिरूप्यत्वात् पादक्रम इति ॥ तदपि न उक्तनिष्कर्षस्य
 परस्परानिरूपणानपेक्षत्वात् अन्यत्र प्रसिद्धेरपि तात्पर्यतो ऽन्यत्रैव प्रसिद्धिपतयो मयत्र प्रसिद्धानां भवति रूपण
 स्य मायम्यप्रसंगाच्च अन्यत्र प्रसिद्धेऽपुना सांभ्रमं निरूपणेऽपि नास्ति विनिगमकं । यत्तु दूदानां धर्मिधीजनकत्वात् प्रा
 यम्यं योगस्य तु धर्मभात्रगोचरत्वादमायम्ययोगस्याप्यययवृद्धि सापेक्षत्वाच्चारपत्तूदंश्च योगानपक्षत्वाद्यौर्ध्वपर्य
 कल्पनं ॥ तन्न ॥ तूदेरपि भवृत्तिनिमित्तभूत धर्मसापेक्षत्वात् योगनूदनान्मांयोगसापेक्षत्वेनोक्तविनिगमकस्याप्य
 व्यापकत्वाच्च इन्द्रादिनामसमन्वयस्यातस्त्वलिंगसापेक्षत्वमंगीकुर्यतां मते उक्तक्रमादुपपत्तेश्च सर्वस्यापि नाम
 समन्वयस्य लिंगाधीनत्वेनोपजीव्यत्वेन तत्त्वायम्योचित्याच्च गान्ध्याधीननामसमन्वयस्य तत्सापेक्षणीयत्वादि
 ङिङ्गाधीनत्वात् तस्य चात्सदा दानां नागाधीनतया धन्यो न्याधीनत्वाच्च शुभ्वाद्यायतनत्वादिसमन्वयस्य हेतूरूपात्मा
 नामसमन्वयाधीनत्वाच्च ॥ एतेन लिंगैर्नामसमन्वये उक्ते तेऽप्युवातज्ज्ञातीयेष्वन्येषु प्रातिंगेषु ग्रहपरत्वासिद्धि
 कायांतन्निरास इति लिंगानाभा नंतयं लिंगसमन्वयस्तु लिंगात्त एाधीनो ननाग्नाधीन इति निरस्तं ॥ सर्वगतत्वा
 दि लिंगानां नागाधीनसमन्वयशक्त ॥ किंचान्यत्रैव प्रसिद्धानां प्रबलश्रुति लिंगादि किं ग्रहपरत्वे सति कैमुतिकन्या
 येनान्यत्र प्रसिद्धानां सुमयत्र प्रसिद्धानां ग्रहपरत्वासिद्धिसंभवाद्दितरैवैव्यर्थ्यं चतुर्थपादस्य भाकूपादानुपजीव
 कत्वं स्योक्तत्वेन तत्सर्वपक्षेऽप्येतन्त्याद्योपस्थित्यविपातात् ॥ नचाकाशस्यासंभूतत्वादिवत् सर्वलोकगतित्वादि

प्रसंगो दोषः बाधाबाधाभ्यां विशेषात् ॥ केचिन्नुक्तान्यत्र प्रसिद्धमनस्यक्त्यादिपदातिव्यासं लोकप्रसिद्धतया कथ्यगत
 परत्वादितिगस्त्यप्रतिषेधब्रह्मवास्तव्यकलेन पूर्वपक्ष्यभिमतत्वात् ॥ नचभाष्यविशेषणान्निस्तारः तथापि लोकप्रसिद्धि
 साम्यश्रुत्तमविबेधापरिहारात् साहचर्येणांतर्गमित्यस्येवजायमानत्वसाहचर्येण ध्रुव्यादाय न तत्प्राप्त्यन्यत्र प्रसिद्ध
 नपानत्रातिव्यासेभ्यः ॥ यत्तु संमाख्याश्रुतिनौ न्याभाषोपिनक्षणे विवक्षितः स च ध्रुव्यादाय न तत्प्राप्त्यदौ नास्तीति नातिव्याप्ति
 रिति तन्न ॥ इन्द्रादिशब्देषु ब्रह्मद्रुमनिमित्त्यत्र प्रसिद्धि संपादिकायाः यमिंद्रमग्निमादुरिति विष्णुप्रसिद्धि संपादिकाया
 श्रुतेरेतत्प्रसिद्ध्याधिकरणत्वे गोदाहृतत्वेन तेष्वव्यासेः ॥ यत्तु ध्रुव्यादाय न तत्प्राप्त्यन्यसापेक्षा अन्यत्र प्रसिद्धि
 रव्यास्ति तथापि तन्निरेपेक्षोभयप्रसिद्धिमादाय तृतीयेनिकेशादितिकल्पनं ॥ तन्नयस्मिन् द्यौरित्यारभ्य स एषोत्तरश्चरत्
 षड्धाजायमान इति श्रवणेन स्ववाक्यगतजायमानत्वसापेक्षायाः अन्यत्र प्रसिद्धेः श्रुत्यंतरसापेक्षोभयत्र प्रसिद्धये-
 क्षयांतरंगत्वात् मयमादएव तन्निरेपेक्षत्वात् अन्ययेन्द्रादिशब्दानामपि तृतीयपादसंगत्यापत्तेभ्यः ॥ सुष्ठु सुभ्रांत्यो
 मेरेनेति तृतीयपादसंबन्धोऽधिकरणविषये यत्स्वप्नपरयत्यन्यासं न इत्यादिवाक्यगते लोकप्रसिद्धिप्रतिषेधब्रह्म
 न्तिकलेन पूर्वपक्ष्यभिमतेश्रुतिनौ न्याभाषयति स्वप्नद्रष्टृत्वादाय विव्यासेभ्यः ॥ पत्त्यादिशब्देभ्य इत्यस्य विषये स बाए
 षमहानज आत्मेति लोकप्रसिद्धाजशब्दसमभिव्याहारकगतचतुर्गुणप्रसिद्धिप्रतिषेधब्रह्मपूजितिकेसभाख्याश्रुतिने
 त्याभाषयत्येषानित्योमहिमा ब्राह्मणस्येति वाक्यगते ब्राह्मणशब्देकंपनादिति सूत्रविषये तथापि पेपज्जशब्देचातिव्या

शेषः ॥ यत्तु वज्रादिनाम्नास्त्वमद्रष्टृत्वादिलिंगानां च लोकप्रसिद्धिपूर्वपादद्वयन्यापाभ्यां उभयत्र प्रसिद्धानामुभयप-
 रस्वमेव पूर्वपक्ष्यभिमतमिति तत्र नातिव्याप्तिरिति क्लृप्तादिति सूत्रं स्खचंद्रिकाया मुक्तं ॥ तदपि न सत् तया तत्रैव
 ज्ञश्रुत्सु घतत्वाद्याधुभलिंगेन कल्पनादिति ब्रह्मलिंगान्यथानयनपूर्वकं वज्रादिशब्दा आधुधादिपरा एवेति पूर्वपक्ष
 वर्णनस्यानुपपत्तिमसंगात् पूर्वपादोक्तन्यायेनैव वज्रादिशब्दानां भगवत्परत्वासिद्धो तदधिकरणवैयर्थ्यापि न श्रुत्वा ॥
 वज्रादिशब्दानां गामाकाशादिशब्दानां भिन्नलोकिकप्रसिद्धिसत्त्वेऽपि भगवत्परत्वसित्येत्तत्साधकं लिंगानां नोक्तप्रसि-
 द्ध्यपेक्षया बलवत्त्वाभावेऽनुपपत्तेः बलवत्त्वेन ब्रह्मभावनपरत्वस्यापि सित्येत्तत् ॥ अन्यथा आकाशादिशब्दानां यद्युभय
 परत्वसंभानिरासाद्यधुनर्विचारापत्तेः तन्न्यात्र परत्वस्थापकन्यायेन तत्परत्वस्थापकपूर्वपादस्वगतार्थत्वाच्च ॥ किंचैव
 नामपादन्यायेनादित्यादिनाम्ना भिन्नब्रह्मणि भयोगस्योक्तप्रयोगत्वात् तत्साहित्येन सर्वगतत्वादिति गानां भिन्नैहोती
 यानां ब्रह्मपरत्वसिद्ध्या तदधिकरणवैयर्थ्यापत्तिः ॥ न च पूर्वलिंगसमन्यपानुक्त्या सर्वगुरुषां प्रसिद्ध्यादिदूपादि-
 त्यादिप्रसिद्धलिंगैस्तत्र सिद्धुपजीयनात् न साहचर्येण सर्वगतत्वादेर्ब्रह्मपरत्वसिद्धिरिति वाच्यं ॥ तदधीनत्वा
 दित्वव्यक्तनयगतगुणसूत्रोक्तन्यायेनान्यश्रुतीनामन्यलिंगानां च ब्रह्मणि सुखत्वसिद्ध्या लिंगविशेषेणाप्यादित्यश्रु-
 त्पुपजीयनायोगात् परस्वमाणां सित्यां तन्न्यायाच्छादनेन पूर्वपक्षकरणेन न्यायेनैव तत्सिद्ध्या तसिद्ध्या एव स्ववैयर्थ्या
 त्वज्जादिशब्दानां भिन्नपूर्वन्यायाच्छादनेनान्यमात्रपरत्वपूर्वपक्षसंभवाच्च ॥ यदि चादित्यशब्दस्य पूर्वपादीयाधिकर-

णविषयवाक्येष्वश्रुतत्वाच्चिरपकाशादित्यादिलिंगानामव्यधिकरणान्तरविषयवाक्येष्वश्रुतत्वाच्चकथंविस्तृतद
 धिकरणविषयस्याश्रुतपगमेनान्यत्रप्रसिध्यतातदावज्जादिशब्देष्वपि तुल्यमिति तत्रातिव्याप्तिः वज्रलेपादनाअथ
 वज्जादिशब्दाः प्रसिस्थाएव न चैवंतृतीयपादासंगतिः यथापदहाकपालोभयतीत्यादेरयांतरसंगतिषोभादर्थवादस्त्व
 स्त्वस्थानातिक्रमः तथावज्जादिपदानामव्ययान्तरसंगतिवशात्स्वस्थानातिक्रमइतिभनंतदाअनुगतानतिप्रसक्तत
 सत्यादोपाधिनिर्वचनमयासर्वैकत्वात् ॥ एतेन हेतुमुखलक्षणरूपैतत्स्वरूपमुखलक्षणद्वयमपि निरस्तं शुभ्वाद्य
 यतनत्वस्वप्नद्रष्टृत्वबोधकलिंगयोर्वज्रब्राह्मणनामधेययोश्चतार्तीययो रतिव्याप्तेः ॥ तत्रत्ययासर्वगतत्वबाधक
 शब्दवदिद्रादिनामयच्चभागुक्तविधया आपाततोत्पसाहचर्येण स्वतएवान्यभात्रोपस्थापकत्वसत्याश्रुतपगमात्तद्दि
 तीयलक्षणस्याव्यक्तादिशब्देअव्याप्तेभ्यउभयत्रप्रसिधत्वंयदिलोकतः तदाशुभ्वाद्यायतनत्वेज्ज्योतिरादिनास्मिचाव्या
 सिः शुल्यादिनाचैदानंदमयेंद्राव्यक्तादिशब्देष्वपि पूर्वोत्तरपक्षोदाहृतश्रुत्यवगतोभयोपस्थापकताकेष्वतिव्याप्तिः-
 आकाशज्योतिरादिपदानामुभयत्रप्रसिधत्वांगीकारेअथमचतुर्थपादीयत्वानुपपत्तेः तदनंगीकारे तार्तीयत्वानुपप
 तेः ॥ एवंद्वितीयतृतीयपादीयेअक्षरशब्दव्याप्तिर्द्रष्टव्याचंद्रिकोक्तहेतुस्वरूपफलमुखलक्षणत्रयमपिन्युक्तं ॥ इन्द्रादि
 शब्देऽशुभ्वाद्यायतनत्ववत्श्रुत्यवगतसाधारण्येनाकाशशब्दवत्प्रयोगसाधारण्यवतिचातिव्याप्तेः चतुर्थपादीयज्यो
 तिः शब्देचातिव्याप्तेभ्यज्ज्योतिर्दर्शनादित्यत्रज्ज्योतिः शब्दस्यविष्णुपरत्वस्थापनेन तस्येहास्तेपेणविष्णोअयोगाज्य

प्रसिद्धादि नन त्यात् अकाराशब्दे त्वचातया त्वस्य स्वीकारात् ॥ यद्यपि पसंतादिवाक्ये ब्रह्मसिंगाभापेन चापकाभावादक-
 रमद्वौषाधिमसंगं दूषनवलबाधकं च दूषनत्वान्यथैव प्रसिद्धता तातयापि प्रयोगसाधारण्यप्रयुक्तसाधारण्यविरा-
 तेनायां सिद्धुर्पारा अन्यथा आकाशो ह देनात्मनूपयोर्निर्वहितेति वाक्यस्थाकाशशब्दाव्याप्तेः यज्वबाहूणत्वप्रदृष्टत्वा-
 दिशब्देन व्याप्तेः ॥ अतएव त्वदूषणं फलमुरवमपिलक्षणदूषं भद्रमुक्तं इन्द्रादिशब्दानामपि श्रुति साधारण्यप्रयोग-
 साधारण्यव्याप्त्यमुभयोपस्थापकत्वात् ॥ अतएवान्योपस्थितिमात्रमतिवत्सलसमन्वयकत्वाच्च तत्रातिव्याप्तेः अन्यथा आ-
 काशशब्दस्यापि तदभावप्रसंगान् चतुर्थपादोपेक्ष्योक्तिः शब्देपि विष्णूपस्थापकत्वसंभवेनातिव्याप्त्यापचेभ्यवज्जादिशब्दा-
 न्नाभापुपविशेषमात्रोपस्थापकत्वेन तत्राव्याप्तेभ्यश्चतुर्थपादोपाविरत्यन्यथैव प्रसिद्धत्वं यथाश्रुतमिन्द्रादिशब्देन
 तिव्याप्तं श्रुत्यादि क्षित्यत्रमसिद्धत्वं तत्रैव द्रष्टव्यं श्रुति संपादितान्यत्रमसिद्धिके सर्वगतत्वादावतिव्याप्तं ब्रह्मद्रग-
 मिमिति श्रुति साधनाग्निमसिद्धिके इन्द्रशब्देन वर्णादिहवादगानिभूतानीति सर्वभूतोपादनत्वावगमिनाग्राशमसिद्धिका-
 काशशब्दे प्रथमपादाद्येति व्याप्तं श्रुत्यादेः प्राबल्येन विशेषणेष्वमहासंभवबहुतिरुक्तमृबलद्वित्वादिसंपादितान्यत्रमसि-
 द्धिके गुह्यमपि हत्वादिद्विगकेऽतिव्याप्तं चतुर्थपादोपेक्षाकारापदेऽव्याप्तं प्रथमतृतीयपादोपेक्षास्मिन्नतिव्याप्तं च चं-
 द्विकोक्तहेतुस्वरूपकचतुर्मुखलक्षणानि च न युक्ताविषयसंतषाक्यगतव्योक्तिः शब्देकर्मणिलोकप्रसिद्धभाषेनाव्याप्तेः प्रा-
 त्मन आकाशः संभूत इति वाक्यगतमकाराशब्दे आकाशविशिष्टपरमात्मपरैरव्याप्तेभ्यः ॥ न च तस्यापि विशेषणतया व्या-

काशायाचित्वमस्तीति वाच्यं ॥ तथा सति तमिंद्र उवाच अवेदिपयैषे धामोपागावर्ते ददामीति सहोवाच त्वामेव ॥ जानीयामिति
 तमिंद्र उवाच आहूणोवाअहमस्मिन्नेवेदिति श्रुतिगतस्यैंद्रशब्दस्यांत्यामिपरत्वेपींद्रपरत्वस्याप्यस्तीति तत्रातिव्याप्तः
 किं बहुना वैदिकशब्दानां सर्वेषां परममुख्ययावृत्त्या भगवत्परत्वेऽप्यपरममुख्यवृत्त्या अन्यपरत्वमप्यस्तीति पूर्वापादीयेषु
 सर्वेष्वतिव्याप्तेश्च हेतुसुखस्य दुःखस्य दुःखाभावाभावाण्यज्यभावादिशब्दाणां अप्यन्यभाभोपस्थापकतया अतिव्याप्तेः
 स्वहूपसुखस्यापि दुःखत्वात् अत्यंतमित्यस्या सर्वदेत्यर्थकत्वे सर्वदा अन्यभाभोपस्थापकत्वस्य सिद्धोक्त्या यमनिसंघा
 नकार्त्तानि विष्णूपस्थापकेष्वप्यन्यत्कादिशब्देष्वप्यभावात् ॥ अतएव सिद्धांतन्याया निरस्य त्वस्यापि तदर्थत्वा संभवात् न
 लमुखलक्षणस्यापींद्राणां काशादिशब्देषु भयमपादीयेषु वज्रादिशब्देषु द्वितीयपादीयेषु चातिव्याप्तेः पूर्वापसंन्यायैः अहपर
 त्वस्याशक्यकल्पनत्वस्य सर्वत्र भावात् सिद्धांतन्याये तथा त्वस्य काप्यभावाच्च अहतात्पर्यकत्वस्याशक्यकल्पनत्वशक
 या प्रतिबलत्वस्य दुर्निष्ठत्वात् अन्योपस्थितिब्रह्मरूपस्थितिभ्यां प्रतिबंधस्य हेतुसुखमत्वात् ॥ एतेन ब्रह्मपरत्वे बहु
 विधुवापत्तिरूपतर्कानुगृहीतत्वं बलवत्प्रमित्यपि निरस्तं ॥ ननु सिद्धांतिनाप्यवश्यं स्वीकार्यं न्यपरता कतया ब्रह्मपर
 त्वस्याशक्यकल्पनत्वशक्या प्रतिबध्य समन्ययत्वोक्तौ दोष इति चेन्न हि तावन्नेवोपपत्तौ शेषवैव्यव्यात्विशेषस्य लक्षणो
 वरत्वे अन्यत्र प्रसिद्धेऽप्यतिव्याप्तेरिति दिक् ॥ अन्यत्र अत्र सित्त्वव्यतिशेषेनामहूपावांतरमेदमुपादाय पादमेदवर्णनम
 प्यसंगतं तदभिमतनामलिङ्गविभागस्यासंगतत्वात् ॥ तथा हि न तावत्तदभिवाचित्वं नाम त्वं धर्मवाचित्वं लिङ्गत्वमिति

युक्तं धर्मवाचिनामंतर्योग्यादिपदानां नामतत्त्वस्य धर्मवाचिनामानंददिपदानां लिंगत्वस्य चापत्तेः नापिनूरत्वयोगिकत्वाभ्या-
नामलिंगभेदः ब्रह्मणि महायोगविहृद्द्रव्यो रंगीकारात् ॥ अतएव नूट्टरियोगगुक्तानि नामानि केवलयोगिकाभिलिखन्ति
भिरस्तं ॥ नन्वापाततो नूट्टराभ्यापनतद्विपरितानि लिङ्गानि ब्रह्मणिसर्वशब्दानां योगवृत्त्यंगीकारेणासंक्षेपवारणाया
पातनइति वैश्वानरपदस्यानुव्याख्याने लिंगत्वोक्तेस्तद्धारणायैव वारइति चेन्न ॥ इन्द्रादिशब्दानां केवलनामतानापत्तेः
तद्विपरितानीत्यत्राभ्यापततो योगिकाः योगनूटाइति विवक्षितं न च अल्पे वाक्यप्रकरणारेरपिलिंगतापत्तिः आद्ये हो
अथेतैत्त्यादिवाक्योपातलिङ्गस्य लिंगतापत्तिः ॥ एतेनापाततो नूट्टानि तानि नामानि यान्यापाततो योगिकाभिधानि
लिङ्गानीत्यपि निरस्तं ॥ अथ भूतं यान्यापाततो नूट्टरिति ता न्यंतर्योमीत्यादीनि एकश्रुतिपादिकमात्राणि वा खर्वेषु
भूतेष्वंतं यास्मिन् द्यौरित्येकपदसममित्याहारनूपाणि धर्मद्वाराधर्म्युपस्थापकानि तानि लिङ्गानि यानि तु तद्विपरिता
न्यापाततो नूट्टानि योगनूट्टानि वा तानि नामानि ॥ अतएव पूर्वपक्षदशायां देवतासंयोगनूट्टिसुक्तानामिंद्रादिपदानां
नामता अतएव हीम्बते इत्यादिवाक्योपातस्य लिङ्गतुल्यं मकरणादौ च नातिव्याप्तिः ब्रह्मस्य धर्मद्वाराधर्म्युपस्थापकत्वाभावा
दिति ॥ तदपि भूतं नूट्टरहितले सति धर्मद्वाराधर्म्युपस्थापकत्वस्य विशिष्टलिङ्गलक्षणत्वे विष्णुनूट्टरितरदनं तथा ह्यदाव-
व्याप्तेः तल्लिङ्गत्वस्य हीम्बरोपभावाद्यटीकादौ स्पष्टत्वात् गजद्विन्माभ्यति व्याप्तेश्च वाक्यभरणयोरापि यत्किंचित्सर्वमहा राधर्म्यु

तिनातिव्याप्तिः तयोः साक्षाद्व्याप्यधर्मोपस्थापकत्वाभावेव प्रमित इत्यत्र स्फुटत्वादिति वाच्यं नूदिरहितानी-
त्यस्यैव व्याप्यार्पणैः ॥ न च लक्षणद्वयेतात्पर्यकत्वं पूर्व लक्षणस्योक्तदूषणग्रस्तत्वात् द्वितीयस्य त्रिविधपरिच्छेदरहित-
त्वलक्षणव्याप्यधर्मस्य विष्णुत्वलक्षणव्याप्यधर्मस्य च युगपदुपस्थापकेऽनवपदेशितव्याप्तेः योगनूदस्यानवपदेश्यकस्यैव व्याप्यधर्महार-
तदुपस्थापकत्वे चेद्वादिशङ्कः ॥ एवमहिपरीतानि आपानतोनूदानि योगनूदानि वानामानीत्यत्रापि धर्महाराधस्यु-
पस्थापकत्वरहितत्वभात्रस्य लक्षणत्वे वाक्यप्रकरणादावतिव्याप्तेः साक्षात्प्राप्त्युपस्थापकत्वविचक्षायां चावयवीमिति
मेऽतिव्याप्तिः आपाततो नूदत्वस्यापिलक्षणघटकत्वेऽनन्तादिलिङ्गेति व्याप्तिः गौणेषु श्रयैनादिषु कर्मनामसु यौगिके-
षु द्विदादिष्वव्याप्त्यर्थे वा मलस्य लोभ्योतिगौरादुरित्यादिकर्मनामस्यतिव्याप्तेः तेषामपि समन्वयस्य चतुर्थपादे
तद्विद्वत्तेनालक्ष्यत्वोक्त्ययोगाच्च ॥ अस्तु वाप्याकथं चिन्नामलिङ्गभेदः तथापि न तेन पादलक्ष्यवस्थाशक्या भयमेव पदे आ-
नन्दमयाधिकरणे लिङ्गविचारद्विहितत्वप्रदीपोक्तरीत्या आनन्दमयत्वलिङ्गसमन्वयस्यातस्तत्त्वमोपदेशादित्यत्रान-
स्तत्त्वलिङ्गसमन्वयस्याद्वितीयैवैशानरनामसमन्वयस्य च विशेषात् ॥ न चानन्दमयत्वात् तत्त्वलिङ्गसमन्वयस्यानन्दे द्वा-
दिनामसमन्वयफलकतया भयमेव पदे संगतिः वैरथान्नरनामसमन्वयस्य पात्रकत्वादिलिङ्गसमन्वयफलकतया च
द्वितीये संगतिरिति वाच्यं ॥ तथा सति सर्वगतत्वलिङ्गसमन्वयस्यादित्यादिना समन्वयप्रसक्ततया मयमपादाय
त्वापत्तेः ॥ अतः प्रविष्टं कर्तारगेतमित्येकवाक्यतापन्नेद्वादिनामसमन्वयस्यापि तत्त्वकरणगतत्वोक्तमसित्यतिरहित-

निगमसमन्वयकलदत्तसंभवेन हि तोयपादे निवेशापत्तेः ॥ एवं तदुक्तपादकौयलुपपन्नः महामसुभंगन्यायेनानिप्रय
 त्तसाध्यस्य प्राथम्येऽप्रयत्नप्रसिद्धानां प्राथम्यस्यात्प्रयत्नवर्धुपादीयसमन्वयस्य महामसमन्वये तत्स्थित्वापि का रोस्वित्त
 स्वदीत्यनुव्याख्यानोक्तोऽस्य साक्षात्प्रादुर्भावोक्तत्वाल्लोकापादत्रयोक्तश्रुतिलिङ्गादिप्रयुक्तान्यपरत्वाशंकायाः तदनेन यानियमा
 त्ततच्छब्दप्रवृत्तिनिमित्तगुणसिद्धिभात्रकलकस्य कारणविषयकत्वाच्चोत्पत्तादतरयोस्तु महामसुभंगन्यायेनान्यत्रोक्तप्र
 सित्यस्य प्राथम्यमिति चेन्न ॥ अन्यत्रैव प्रसिद्धानां मत्तनायामसार्वाधिकारिकत्वस्याप्रयोज्यकत्वात् एह स्थमात्राधिकारि
 कयोगनिर्हृपणानंतरं सार्वाधिकारिकत्वानुखत्वादिनिर्हृपणस्य षष्ठदर्शनाच्च ॥ किंच महामसमन्वयत्वादसार्वाधिकारिकत्वं त
 त्रयदिमहत्त्वमित्यतस्तदप्रमेयात् प्राकृत्यभाणनिर्हृपणस्यैव प्राथम्यं दुर्गोपदिच्छातिप्रकृत्या यसाध्यत्वेन त
 दाप्रहामसुभंगन्यायेन प्राथम्यं दुर्गोपदिच्छातिप्रकृत्या यसाध्यत्वेनात्यता अहंशत्वादिपदानामेवावरत्वादिलिङ्ग
 बलेनान्यपरत्वाशंकायाः प्रथमे फलं साध्यत्वात् ॥ न च श्रुतिलिङ्गादिस्वतृपाज्ञानात् प्राकृतदनिर्हृपणं तर्हि राहादेव प्रसि
 त्त इत्यत्र निर्हृप्यभाणश्रुतिलिङ्गादिस्वतृपस्य ततः प्रागज्ञानेन श्रुतिलिङ्गादिभिर्निर्हृप्यभाणकाशादिदृक् समन्वयसिद्धि
 प्रसंगात् कारणत्वसिद्धिफलकत्वाभावात्त्वसिद्धः कारणत्वेन चाकाशादिष्वित्यत्राशंकावरणत्वनिर्हृपणात् ॥ किंच
 नाम्नालिङ्गानां चान्यत्र प्रसिद्धत्वादिशेषे कथं पादभेदः अत्रांतरभेदस्योभयत्र प्रसिद्धत्वादायपि साम्यात् प्रादुर्भावस्तु निरय
 मत्वा गन्धान्यत्रैवेत्यत्र विनिगमकालुपलंभात् ॥ यस्तु प्राधान्यात्नास्माभनंतरं लिङ्गानां च समन्वयेषु स्थित्वत्वं

पादनाथनमं यमं भुभयोरैकीकरणमिति तदपुक्तं नाम समन्वये हेतुत्वेन लिंगानामपि पुत्तिस्त्वत्वेन प्राधान्यवुत्पि स्त्व
 त्वयोरविशेषात् यदप्यापातसिन्धनामभेदाश्रयेण न प्रथमं पादमेतदुः ततस्त्वत्यागेन महायोगविद्दूद्विभ्यायेकीकर
 णेन तदमेदद्विक्त्वनंतदपिन त्वयानामत्पल्लिङ्गत्वाभ्यत्र प्रसिध्वादीनां सर्वपाप्माशतप्रतिपन्नत्वघटिततापदता
 तृतीपचतुर्थयोरप्रातप्रतीनित्यागायोगेन नेषामपि भिन्नपादनियेशस्यावश्यं भावादित्यास्तांतावदितियदंति ॥ स
 एव प्रपंच आरभ्य ते आनंदमयोभ्यामादिति ॥ अत्र ब्रह्मविदामिति परमिति ते निरीयश्रुतेः स्पष्टब्रह्मलिंगायाज्ञेये ब्रह्म
 णि समन्वयमिति पादनात्शास्त्राध्यापपादसंगतिः ॥ पूर्वाधिकरणविषयसहिष्वायामीक्षुत्याप्रायपाठस्य बाधो
 पुक्तः इह त्वन्वयोपापवपाठात् ब्रह्मराहस्यस्य ब्रह्मणो न्यशेषत्वेनैव प्रतिपाद्यतानस्त्वप्राधान्येनेति मत्त्ववत्त्व
 नादनंतरसंगतिः ॥ तत्र प्रथमांतात्तद्व्यपपदोपलक्षितं तस्माद्वा एतस्माद्द्विज्ञानमपादन्योनरआत्मानंदमपइत्युपक्र
 म्याभ्यातंब्रह्मपुच्छं प्रतिषेत्वं तं वाक्यजातं विषयः तत्किमन्यशेषतया ब्रह्ममिति पादयत्युत त्वप्राधान्येनेति संशयः अस
 न्नेव सप्तमवतीत्यादिश्लोकस्थाभ्यस्यमानब्रह्मण आनंदमपविषयत्वपुच्छविषयत्वानिर्णयश्च तद्दीजं ॥ न च तस्याप्यानंद
 मयविषयत्वं प्रायपाठान्निर्णयमेवेति वाच्यं ॥ मनोमयपर्याये अनद्विषयस्थापियतो वाचो निर्वर्तत इत्यादिश्लोकस्था
 दाहरणेन प्रायपाठान्निगमनश्लोकस्थानंदमयविषयत्वसिन्धेः कथंचिन्नद्विषयत्वं च न प्राधान्यनिर्णयकं ॥ फलं च
 पूर्वपक्षे आनंदमयावयवत्वेन ब्रह्मोपास्तिः सित्वांते च ज्ञेयब्रह्ममितिः ॥ तत्र पूर्वपक्षः आनंदमयपदोदितं ब्रह्म इति

तु पलभ्यमानं भोः कांज्झिकं प्रतिक्षेपलौनेव ब्रह्म प्रतिपाद्यते न माथा न्येन दूषयिषुषु छतया निर्दिष्टानामन्येषोप
त्वदर्शनान् ॥ न च ब्रह्म विदा भोति न च भिति ब्रह्म ज्ञानस्य फलपल्लवपणात् तत्स्य चा ब्रह्म पदेन अत्यभिज्ञानात् ब्रह्मणा
स्य प्रधानत्वमेवोचितमिति वाच्यं ॥ विदेरुपास्ति पलाया अपि बहुशो दर्शनेन तत्र ब्रह्मोपासनाया एव फलसंप्रपत्ति-
पादनात् तत्रैव विच ब्रह्म पुच्छ फलेनानंदमयौपासनाया अपि ब्रह्मोपासनात्वं ॥ न च परमात्रोतीति परब्रह्म भासतेः फलह-
कीर्तनात् अन्यशेषत्वेन ब्रह्मोपासनायाश्च तमेव विदित्वानि हृत्पुमेति नान्यः पंथा विद्यते अनायेति श्रुतिविरोधात् तत्तल
लकत्वा संभवेन तत्र ज्ञानमेव विदिना विषयस्य णीयमिति वाच्यं ॥ ब्रह्म विदा भोति परमिति संक्षिप्य कथितस्यैवार्थस्य नंदे
षां भुक्ता सत्वं ज्ञानमनंतं ब्रह्म यो वेद निहितं गुहायां परमेव्यो मनसोऽस्तु ते स ब्रह्म सा न स हेति विवृतत्वेन सर्वैकमाया
से स्तः त्फलत्वलाभेऽपि परब्रह्म भासतेः फलत्वालाभात् सत्यत्वज्ञानत्वानंतत्वजगत्कारणत्वादित्युपकीर्तने चानंदमय
पुच्छे वा हरा गुणविशिष्ट ब्रह्म दृष्टि विधानार्थं यथास्तु द्रीयेजनंतत्वसर्वमूतकारणत्वपरो वरीयस्त्वादित्युपायि शिष्ट
ब्रह्म दृष्टि विधानाया का शाश्वति ब्रह्म णिवत्कीर्तनं ॥ न च यो वेद निहितं गुहाया मिति ब्रह्म णो गुहा निहितत्वं प्रतिज्ञातं न
स्य न्यानंदमय एव पर्यवसानं दृश्यते न पुच्छतया निर्दिष्टि ब्रह्म णीत्वानंदमयस्यैवोपक्रमगतं सर्वकामायासि फलकवेदना विषय
वस्तु ॥ तत्कारणत्वादि सिध्यतीति तस्यैव परब्रह्म त्वेच्छितेन तस्य ब्रह्म पुच्छ फलेनोपासनीयत्वेऽपि ब्रह्म णः त्वमाथा न्यमनप
पुच्छ पुच्छ पद्मावाप्तुपपत्तिरिति तु न अन्यमयादायपि स्थानतिरिक्तैरेव शिरापक्षादिभिनुपास्यत्वावगमादिति या

चंभ्यानंदमयस्वविज्ञानमयादांतरत्येकस्थिते तत्पुच्छलेनमिदूषितस्य ब्रह्मणोपि विज्ञानमयादांतरत्वलाभात् ॥ न हि पुच्छ
 वदत्रास्ति न पुच्छमिति नियमोपकुंशक्यते अग्रिमः सोकामयतेत्यादिरपि पुच्छब्रह्मविषय एव तस्योपक्रमे व्याख्याशब्देनापि निर्दे
 शात् स इविपुच्छिनेन निर्देशोपपत्तेः तस्यैव एव शरीर आत्मा यः पूर्वस्येत्यानंदमयपर्यायेत्यात्मा शब्देन ब्रह्म निर्देशाच्च तस्यात्
 नात्र स्वप्राधान्येन ब्रह्मप्रतिपाद्यं ॥ एवं ब्रह्मणः स्वप्रधानत्वे पुच्छपदमनर्थकं प्रतिष्ठापदेनैवाधारलाभात् ॥ न च क्वांति
 मानसु एव चंद्रइत्यादौ स्वशब्देनैव क्वांतिमत्वलाभेपि पुच्छे गौणं चंद्रपदमपि मयुज्यते तथा मरुते प्रतिष्ठापदेनाधारत्वे लब्धे
 पितृलुंभकः पुच्छशब्दोपि स्यादिति वाच्यं ॥ यतस्तत्र चंद्रस्य यादृशी यापती च क्वांतिः तादृशी तापती चासां सुखे स्तीति मुख
 सुत्यर्थे चंद्रपदमर्थवत् ॥ न च क्वांतिमत्पदमात्रेण तादृशार्थलाभः संभवति तस्य मानांतरविषयविद्यमानता वन्यात्र क
 ति विषयत्वेन चारितार्थ्यात् अतश्चंद्रलुल्य क्वांतिमत्वलाभाय चंद्रपदोपादानं ब्रह्मणि तु प्रतिष्ठा त्वसंकोचकमानांतराभावात्
 तस्यानिरपेक्षसर्वप्रतिष्ठात्वबोधकश्रुत्यंतरास्य निरतिशयमेवाधारत्वं प्रतिष्ठापदेन लभ्यत इति न पुच्छपदमर्थवत् प्रत्यु
 न पुच्छलुल्याधारत्वविवक्षायां पुच्छस्याधारत्वं भूतवास्तीर्णतृणराशौ संनरतः पुरुषान् प्रति तृणराशेरिवाधारंतरसापे
 संसाविरापमिति ब्रह्मणस्तथाविपमाधारत्वं लक्ष्यत पुच्छपदमनिर्धार्यकमेव स्यात् तस्मात्पक्षि नूपेणोपासनीयमानं
 दमप्यप्रतिपरब्रह्मणः कल्पनीयं पुच्छत्वं पुच्छपदेनोच्यते प्रतिष्ठापदं च कल्पनानिमित्तमाधारत्ववक्षणसादृश्यं बोधयदर्थ
 यद्भवति मक्षिणो हि पुच्छभागमाधारीकत्वानि वारंतीति ॥ पक्षिणां पुच्छं प्रतिष्ठा ॥ अतएव वैतिरीयोपनिषदि श्रूयते ॥

तत्स्यत्सर्वाणि वयांस्त्रिपुच्छेन अनिलिष्ठं निपुच्छेनेव प्रविष्टा भोत्वन्निप्रतिष्ठादिपुच्छमिति ब्रह्मनंदो ये तस्यैवानंदस्या-
 न्यानिभूतानि नात्रानुपजीनंतीति श्रुत्यनुसारेण कृत्स्नस्य लोकि कानं दर्शयितुं ससुद्रुच्छाभीयति प्रियमोदा
 धारयन्नुत्तस्यानंदमयस्य भावहा अतः तां कृत्या न ब्रह्मणः पुच्छत्वफल्यनापुच्छाभ्यपि च तां हरा फल्यनानि भित्ते
 साहूष्यगणनं दृश्यते पथा तस्य भूरिति शिरः एकमेतदक्षरमिति अभूरित्यक्षरे प्रजापति शिरस्त्वकल्प
 जानि भित्तये फलं साहूष्यमुक्ते ॥ न च पुच्छपादयो पते ब्रह्मणि विगमनश्लोकस्तु ब्रह्मराह्मस्य सहृपता लयं लिङ्गदर्शना
 तत्तस्यैव स्वमभावता युक्तेति वाच्यं ॥ पूर्वपूर्वनिगमनश्लोका नामनामयादि प्रधानविषयता दर्शने नात्र त्वनिगमनश्लो
 कस्याप्यानंदमयविषयताया एव युक्तत्वात् पुच्छो हि जीवोऽपि ब्रह्मराह्मं हृण्णादिगुणयोगादन्यथापुच्छादिपदवैष्यर्थ
 स्योक्तत्वात् तस्मादानंदमयो जीव एव स्वभाधान्येनोपास्यतया विपक्षित इति ॥ एवं पूर्वपक्षे प्राप्ते अक्षिपीयते आनंद
 मयो भ्यासादिति ॥ अत्रानंदमयपदं तदुपलक्षितवाक्यविशेषपरं यथा प्रकरणं पौर्णमास्यां नूपाय च नादिति सूत्रे पौ
 र्णमासी पदस्य तद्धृतितविहृदा क्यपरत्ववत्त्वमधानब्रह्मपरमिति च साध्यमथाहार्ये अभ्यास नूपाय ह प्रमस्यता
 त्सर्वलिङ्गस्य देवूक्तरणानुपोधात्ता हरा तात्वर्थलिङ्गवचा क्यनूपायसे स्वमपानब्रह्मपरत्वसाधन एव त्वरसं ॥ आ
 नंदमयस्य ब्रह्मत्वसाधन परतया सूत्रव्याख्यातृणां परेषां मते चाभ्यासादिति हेतोः शब्दवृत्तेः पक्षादृन्निनयात्सारस्या
 भावात् जैवानंदविचक्षणजगत्वाणानादिहेतुत्वस्यापि ब्रह्मलिङ्गत्वेनाकारास्तलिङ्गादिति वदानंदमयस्तलिङ्गादिति-

निर्देशो नैव तत्साधनोपपत्तेः ॥ एवं चाभ्यासतूपता तात्पर्यलिङ्गस्य हेतूकरणत्वात्साधनान्येन तत्परत्वतूपसा
पिनक्षतिः तात्पर्याधीनत्वात् ॥ आनंदमयस्य ब्रह्मत्वं साधयद्भिः परैरपि आनंदमयोभ्यासादिति सूत्रे आनं
दमयपदस्य तदर्थत्वाविशिष्टे तत्तात्पर्यविषयत्वविशिष्टे वा परिधिं लक्षणावसंयोज्यैव ॥ अन्यथा मनुष्यानां दस्यपक्षत्वे
नायमानंदमयोविष्णुः किं तु प्रागुक्तमकृत्वादय एव विकाराभिधायकमयद्मयोगादिति विकारराहाभावेति चेन्नोतिश
यः स्वप्रधानब्रह्मपरः अभ्यासात् अभ्यस्यमानब्रह्मपदपठितवाक्ये कवाक्यतापन्नत्वादिति सूत्रार्थः ॥ परमतेपि आ
नंदमयोविष्णुरेव असन्नेव समवति असत्ब्रह्मेति चेदेतदस्ति ब्रह्मेति चेदेत्यानंदमये ब्रह्मराहाभ्यासादिति जय
तायद्भिः केः राहादिनिष्ठस्य पौनःपुन्येनेच्चारणतूपस्याभ्यासस्यार्थवैक्याधिकरण्यपरिहारायास्यस्यथानब्रह्मराहपठितनि
गद्यनन्त्रोक्तविषयत्वतूपार्थे अभ्यासादिति हेतुपदवसानस्य वक्तव्यतया निगमनत्वतद्विषयत्वादीनां यथाश्रुतानामिति
पूर्वभूमादलुपकृतत्वं ताद्व्यसमर्पकं वाक्यस्य न दसमुदापनूपत्वात्तत्त्वयत्वरत्वं तद्दूरकपदानामपि न तत्परत्वमवि
हृत्य भित्ति आनंदमयपदपरमतात्पर्यविषयत्वादिप्रतिज्ञायां न सूत्राक्षरानसुगुण्यमभ्यासादिति हेतुपपादनमन्त्र

तिलो भवेत् सो भवेत् ॥ आनंदमय राहार्ण स्वजीवस्यैव निगमनश्लोकविषयत्वात् ब्रह्माहस्यापि जीवपरतासेन वा त-
 नुपुच्छन्न ब्रह्मैव तत्त्वदाह्यदित वाक्यमिति पाद्यमिति वाचकाचनेतरोनुपपत्तेरिति निर्लोडयिष्यते तथा च निगमनश्लो-
 कस्यैव वाह्यादौ न ब्रह्मज्ञाः स्वप्रधानत्वावगमात् तस्यैव ब्रह्मुच्छ्रितिहेत्यत्र मत्स्यमिज्ञानात् पुच्छत्वेन निर्दिष्टस्य
 ब्रह्मणः स्वप्रधानत्वमाशङ्करणमिति पाद्यत्वात् अत्यूहमित्युक्तीत्या सूत्रार्थो निरायाप एव ॥ अपरैवं ब्रह्मुच्छ्रयस्य
 सात्त्विके दक्षु मुनि तत्त्वेन सूत्रे लाक्षणिकानंदमयपदप्रयोगो निरभिप्राय इति चेत् शंकाविशेष निराकरणार्थं सद्भिन्न
 भवति यद्वा हि ब्रह्मुच्छ्रमिति हेत्यनेन आधान्येन ब्रह्ममिति पाद्यते नानंदमयशेषत्वेनासन्नेव समपत्तीति मंत्रे अभ्यासा
 तु सात्त्विकब्रह्मज्ञाः आपाभ्यापगमादिहापितस्यैव मत्स्यमिज्ञानात् स्वप्रधानमेव ब्रह्ममविष्यतीत्युक्ते प्रापयाठ सहक
 तोपक्रमत्वे पुच्छदाहस्यारस्यानुसारेणासन्नेव समपत्तीति मंत्रे ब्रह्मपदमानंदमयस्य लक्षकमस्तु तत्तद्व्याधासि
 प्यादिकमिति शंकायां आनंदमयपदाभ्यासपदयोरावृत्त्या न निगमनश्लोकमतिपाद्य इति साध्या व्याहारेण सूत्रयो
 जनवा आनंदमयः न निगमनश्लोकमतिपाद्यः अभ्यासात् तत्रैव स इति एनमिति परदेनानंदमयस्य ब्रह्मपदायैवेति च
 रसरसत्त्वज्ञानार्थेन सत्त्वासत्त्वाश्रयतया अभ्यासात् ॥ तथा च त्रिप्यादि विशिष्टस्य सुखहमिति प्रतीयमानस्यानं
 दमयस्यासत्त्वशंका नास्मदतया निवारणाय प्रपृत्तपंचस्य नानंदमया विषयत्वमिति प्रतीयमानस्यानं
 त्याभने कार्यत्वमलंकार एव सारवद्विषयतो सुखमिति तत्त्वज्ञानानुरोधात् ॥ ननु ब्रह्मुच्छ्रमिति हेति वाक्यस्य स

प्रथमं ब्रह्म परले पुच्छ पद स्याम्यस्य मानं ब्रह्म शब्दो नरो धेनो प्रतिष्ठा पद लभ्या धारादिव लक्षकले आक्षर्ये पद्यापत्तिः प्रति-
 स्ठापदेनैवाधारत्वाभात् तत्तत्त्वज्ञानयकियमिति हतानां विपरीतं वलावलमिति चिन्त्येनाम्यस्तब्रह्म शब्दादपि पुच्छ शब्दा एव
 वलीयानि नितदनुतेषेन तादृशवाक्यस्यानंदमयशेषत्वेन ब्रह्म परलभेव पुच्छं तथा सति पक्षिदूषणोपासनीयमानंद
 मयं प्रति परब्रह्मणः कस्य नीयं पुच्छत्वं पुच्छराह नोच्यते प्रतिष्ठापदंतु कस्य नानिमित्तमाधारत्व लक्षणं सानूयं बोधय
 दर्शयतीति शंका भूय पुच्छ पदस्य गतिं वाक्कि ॥ विकारशब्दान्नेति चेन्न भ्रातुर्यात् ॥ अत्र विकारशब्दोऽवयवपरः तस्या
 नावयवपरपुच्छशब्दसत्त्वान्न ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठेति वाक्यं प्राधान्येन ब्रह्म यतिपादकमिति चेन्न भ्रातुर्यात् अवयवनाद
 वचनात् पुच्छराहोपपत्तेरिति तदर्थः ॥ आनंदमयपर्यायस्यान्नं भगवदिपयसि साभ्याय पक्षित्वेन निनूपाणीयत्वा नंदम
 यस्य शिर आदिष्ववयवेषु उक्तेषु पुच्छे चावयवं निर्देष्टव्यं ब्रह्मणा एव पुच्छत्वेन निर्देश इति भावः ॥ ननु पूर्वभावयवपरपु
 च्छशब्दः इह त्वाधारपरदतिकथमर्थभेदे साम्यमवगम्य तदिति चेन्नार्थभेदेपि शब्दसाम्यमात्रेण प्रायपाठनिर्वाहस्य ह
 त्वात् ॥ तथा हि इंद्रियेभ्यः परात्स्वार्था अर्थेभ्यश्च परं मनः इत्यादौ इंद्रियादीनामल्लक्षणानां पूर्वपूर्वमपेक्षान्यदेव पर
 त्वं अच्यक्तात्पुरुषः पर इत्यत्र पुरुषस्य परत्वं साक्षात्सापरागतिरिति वाक्यशेषानुसारेण परमपुरुषार्थत्वपूर्वम
 न्यदेवेति अर्थभेदेपि लोपागोहरणान्यायेन पूर्वत्वात् पूर्वस्मात् उच्यते तत्तत्स्य परत्वबोधनपूर्वकं सर्पतः परं ब्रह्मेति बोधयितुं ब्रह्म
 नेतस्त्विन्नमकरणे शब्दसाम्यमात्रेण प्रायपाठस्य निर्वहणीयत्वात् आन्यान्यप्युदाहरणान्या करेद्रह्यमिति ॥ किंच ॥

न केवलं तत्र पुच्छ पदं पर्यायसाध्यायमपुक्कं किं सुसंकायि शेष निराकरणायापि ॥ तथा हि यो वेद निहितं गुहायां परमे
श्वो भवति भवे सत्यं ज्ञानमनंतं भवति त्रिज्ञानमानं त्यमसंकुचि न वस्तु परिच्छेदराहित्यगर्भतत्सति परमायं तो ज्ञो
व ब्रह्मणोः स्वाभाषिक मे दे जडपगस्य तद्विपततया वस्तु परिच्छेदा संभवस्य सृष्टिवाक्या दवगमे पि जीवस्य तद्विपत-
त्वाभावा न्नोपपद्यते इति शंकायां तस्मै पपादनाय जीवो नातिरिक्तः येन वस्तु परिच्छेदस्यात् किं त्वविद्योपाधिकं बुभु
पाधिकं वा ब्रह्मेति दर्शयितुं ब्रह्मण एव जीवतूपापरमव्योमशब्दित्वायामव्याकृतायां तादृशहार्दिकाशब्दक्षणाज्यो
तिरिच्छितायां बुभुत्पितृक्षणायां गुहायां निहितत्वं तत्रापि ब्रह्मणो गुहा निहितत्वं तोक्त्या जीवब्रह्मणोः स्वतूपायैक्यं
निर्धारयिते उपक्रमे भाष्यभातृभावेन निर्दिष्टयोर्जापि ब्रह्मणोः मेदावश्यं भावात् अशानाया धूर्मिपुक्कस्य जीवस्य ब्रह्मणा
स्वतूपायैक्या संभवाच्चेति शंकाहर्षं सक्तं तत्रोपक्रमे आसिर्नगरादं रमा तस्यैव ब्रह्मणोऽभासस्त्वविषयसिद्धता ॥ अपि तु क
ठचापीकरन्यायेन प्राप्तस्यैवाभासस्य आपोहेनेति द्योतयितुं परमेव्योमन्निर्जीवाधारतया गुहायामेव सन्निधानमु
क्तं ॥ अशानायापि पासादयश्चोर्मरुः न जीवस्य स्वाभाषिकाः अपित्वन्नमयादि विज्ञानमयां तकोशोपाधिका इति दर्श
यितुं विज्ञानमयां तान् कोशाग्निर्नृप्यतच्छिरस्यैव विज्ञानं यज्ञं तनुते इति विज्ञानमयशब्दित्वायां बुभुत्वायेव कर्तृत्वं नि
क्षिप्तं ॥ एवमपि जीवस्य न ब्रह्मता संभवति अविद्योपाधिकस्य बुभुत्वापिकस्य वा उपाधिविध्या तेन भित्वा त्वा त्ब्रह्म
णश्च सत्यत्वात् इति शंकायां तन्निरासाय नोपाधिविधिष्विष्टस्य ब्रह्मनोच्यते किं तु ततो निरुद्धस्य विद्योव्योरास्यैवेति द्यो

[illegible]

गस्य नदवर्णेनामानुपूर्वोक्तशोभाने रासायनपथापक्षिणां पुच्छनदं तर्गनेवाभा रत्नस्थानं रनपस्थानितं तर्गनें प्रभ्वाभार
 इति मद्दृष्टिपुच्छतुल्या पारताया वाच्यत्वात् ॥ किंचान्दमपस्यपक्षित्वेन निरूपणीयस्य पुच्छत्वेन फलसिंघ्रिन्निर्देष्टव्ये ब्र
 ह्मेयनिर्देष्टमिति पूर्वोक्तं ननु कृतं पुच्छपदमुपोनेपितेन पुच्छसाहचर्यमात्रबोपनेन पुच्छत्वेन निर्देशाभावादिति शंकाया
 तद्विरुद्धादकरणवर्धितदलक्षकतया स्वार्थमनभिदधानस्यापिशङ्कस्य स्वायामिधानफलकतादर्शनानुपूर्वादिद्वयवश्यं
 वाच्यं ॥ कश्चिदपि नानादृशं पुच्छजिह्वाससूत्रात्तथाहि विचारशङ्कात् अवयवात्मफणिकारशङ्कानात्रत्येवात्र सद्भा
 वान्त्पुच्छत्वेन तन्निर्देशात्तामइविनापयत्तत्तत्फलजसिद्धिर्नैति चेन्न ॥ आनुपूर्वादिफलजातीयदृष्टांतमानुपूर्वावत्तद्वथा
 उन्नरं बर्हिपः फलारण्यमादयति प्रजावैबर्हिजमानः प्रस्तरोयजमानमेवायजमानाहुत्तरं फलोनि तस्माद्यजमानोऽय
 जमानाहुत्तर इति श्रुतौ प्रस्तरस्य गानातिपराभ्ययजमानशङ्कस्य प्रस्तरेयज्ञमिर्वर्तकत्वादियजमानगुणानुलेन वृत्ति
 त्सिद्धिपेरिकायासुक्ता अथापि प्रस्तरे सुख्ययजमानत्वबोपनेयत्फलं यजमानमेवायजमानाहुत्तरं फलोत्पादिकात्
 शोषार्थोपपादनं तदर्थमपि दृश्यते ॥ यथागात्रमिर्वैभाहूण इति श्रुतायामिशङ्कस्यात्यम्रमवत्वहूपाभिगुणसुलेन ब्राह्मणे
 वृत्तिल्लवसमर्पितान्तुल्यन्यायेनाग्निर्वैदीक्षित इत्यत्राप्यामिशङ्कस्य दीक्षिते वृत्तिः किंचिदभिगुणसुलेन सिध्यति त
 यापि दीक्षिते मितादात्म्यबोधनस्य यत्फलं प्रदंतीभिर्मज्जयंतीति यि धिशेषस्य न ह्यभिः शीतेन वायतीत्यपचादस्योप
 पादनं तदर्थमपि दृश्यते ॥ एवं यजमानो वाहवनीयो यजमानं वा एतद्विक्रमं ते यदाहवनीयात्पशुभ्रपणं हरंतीत्ये

तदादीनिमसुरवराण्युदाहरणानिबोध्यलीनिस्थिते ॥ आनंदमयस्य ब्रह्मत्वे तु ब्रह्मसुखमिदं संजसं न हि तदेवा
वयस्य वयस्येति आनंदमयपदेविकारार्थमयतः प्रादपाठपरित्यागः उपेत्यार्थमप्राप्यं तं कथंचित् ब्रह्म न दवाचिवा-
आनंदमयपदमिति कल्पनायामपि प्राचुर्यस्य प्रतियोग्यत्वत्वापेक्षत्वात् ब्रह्मणि स्तोत्रं दुःखानुवृत्त्यापनेत्तत्कथाचि-
त्तृत्वा गौणत्वेनैव व्याख्येयं एकस्यावयवावयवित्वयोरनुपपत्त्या पुच्छवाक्यगतब्रह्मराहस्यगोणार्थत्वं सेवानंदस्य
मीमांसाप्रयत्नियदेशआकाशाआनंदोनस्यादितौ त्यादौ अस्य स्वमानानंदमातिपदिकेन मदडयोर्लक्षणीय इति ब्रह्मो
दोषाः पुच्छवाक्यस्य ब्रह्मभानत्वे तु अप्रपञ्चप्रादपाठवाच्यमात्रं पुच्छपरमुल्लाप्यत्यागश्चानंदमयस्य ब्रह्मत्वपक्षेपि स
मः लोणूले शक्तस्य तस्यानंदमयावयवैपि गौणत्वात् अपि च भ्रमति हेतुपपरदसामर्थ्यात् पुच्छपदेन नाधारलक्षणाशु-
त्वमुक्तवानावयवलक्षणापि ॥ तथाचोक्तं वाचस्पतिमिश्रैः प्रादपाठपरित्यागो मुल्लाप्यतत्पदं न पूर्वस्थिभूतरेप
दोषस्य प्रादस्य प्रापनमिति त्रितपलं वनमित्यस्य ब्रह्मपदानंदमयपदमित्येतद्विज्ञेयं तत्र तत्र पदमिति त्वर्थः ॥ अपि चानं
दमयस्य ब्रह्मत्वे मिथाद्यवयवत्वेन सविशेषं ब्रह्माशुपगतं व्यंस्यात् निर्विशेषं तु ब्रह्मवाक्ये ये भूयपने वाङ्मनस-
कैरगोचरत्वाभिधानात् यतो वाचो निवर्तते अत्राप्यमनसा सह आनंदं ब्रह्मणो विद्वान्मिथं निवृत्तं न चानेति प्रतिवा-
दं न मिथादिभेदादानंदमयस्यापि भिन्नत्वं ब्रह्म तु न प्रतिशरीरं भिद्यते एको देवः सर्वभूतेषु पूरुः इति श्रुतेरतोपि
मानंदमयो ब्रह्म ॥ अपि च सुषुप्तिस्थान एकीभूतः प्रज्ञानपन एवावयमानं दमयो हानं दमुगिति सुषुप्तिविगात्

जीव एवायं दमयः नमः ॥ अत एवाभ्यस्य भाषयमनोमयचित्तानमयानंदमयामेमुल्यतामिति श्रूयने मुत्सिह-
ग्रागमुत्सलसतोवगम्यते अतोऽमुल्यतामिति शुल्लिप्रार्थनया अमुल्लेखीविषमधूसायाद्यो वनाभ्यस्य नानंदमयः आशु-
पंचापिकोरा एव ॥ यत्तु चंद्रिकायां अन्येति त्यादिनोक्तमस्मत्तममनूद्य वनेत्युक्तोक्तं एकत्रापि न सुखार्थो ह्यप्यभ्यास-
केमते सर्वत्रापि न सुखार्थो ह्यप्यभ्यास इत्युक्तं यथा हि आनंदमयपुच्छपोर्द्वयो रपि पूर्णत्वेन ब्रह्मराह्मत्वा एव सुखाः पूर्ण-
त्वं हि ब्रह्मराह्मस्य सुखोर्ध्वः यथा पूर्णत्वेरेष हृदमपि जातिस्मयायादौ धर्मिताधिकदेवावृत्तित्वं यथा वा परिच्छिन्न-
द्वीपमाग्रासंबंधिना आवृत्तेष्वहृदमपि परिच्छिन्नाज्ञानावृत्तेनैरेराचेतन्ये अपरिच्छिन्नत्वं यथा वा आनंदं वरेष्वह-
ृदमपि ब्रह्मानंदस्य पूर्णत्वादिकं ॥ तथा अन्यत्राहृदमपि अवयवस्य पूर्णत्वं विचित्रशक्तिपुक्तब्रह्मावयवेऽस्तु ॥ उक्तं
च विश्वतः चक्षुः पूर्णमिदं पूर्णमिदमित्यादि श्रुत्या सर्पतः पाणिपादं तदिति स्मृत्या चावयवस्य पूर्णत्वं तथा कृष्णकेशा-
त्मनः कृष्णस्य व्यातं त्वयैकेन दिशश्च सर्पदिति पूर्णत्वोक्ता वदुक्तमनुव्याख्याने ब्रह्मतावयवैरपि स्यात्तथावयविनिस्वतः
यथैव कृष्णकेशस्य कृष्णस्य ब्रह्मताखिला दर्शिता चैव पार्थायनिःसीमाः शक्तयोऽस्य हीति पुक्तं नानपस्थापरिहाराय
कचित्संबंध्यादेरेव संबंधत्ववत्त्वस्मिन्नेव प्रकरणे आनंदं ब्रह्मण इति श्रुतेरनंदात्त्वकस्यैव ब्रह्मणः आनंदित्वप्रब-
विदोषवत्तात् शक्तिभावात् सशित्त्वदर्शिनः पसदिति श्रुत्या अपयविन एवावयवत्वं तदुक्तं न्यायप्रकरणेन आवयव-
त्वविरोधः नैदनानास्ति किंचनेत्यादि श्रुतेरेव पयायमेवादिति ॥ अन्नमया रावपि भासुर्धर्मत्वस्य भाषणैवोक्तत्वा

तत्र यथापठपरित्यागः आनुपूर्वस्य प्रति योग्यत्वापेक्षेऽपि न प्रति योगिनः सामानाधिकरण्यनियमः यतः आनुपूर्वस्य विजा-
तीयसामानाधिकरण्यं यथाभिदूषकं तथा सजातीयविभिन्नाधिकरणाल्यं निदूषकं दृश्यते हि ब्राम्हणप्रभुरोऽप्यद्वैत्यादौ स-
त्वेनापि आनुपूर्वप्रकृतैर्ब्रह्मैवानंदस्येत्यादिभ्युत्पत्त्यधिकरणस्य सजातीयस्य न क्षत्रादिप्रकाशस्याल-
न इति महत्वमुक्तमिति तद्विचारमणीयमित्युपेक्ष्य भवतया हि यदयावयविनोर्द्वयोरपि पूर्णत्वेन ब्रह्मशब्द-
ब्रह्मत्वइति नैतदुक्तं विमुत्तेहया एव यथावयविभावाऽनुपपत्तेः श्रूयते च ब्रह्मणः नित्यं विभुं सर्वगतं आकाशवत्सर्वगतञ्चेत्या-
दिभुश्रुतिषु विभुत्वां न च तुल्यपरिमाणयोर्द्वयोरवयववयविभावो दृष्टो भुक्त्वोवा ॥ यत्तु धर्मतिरेक्यदृष्टमित्यादितदस-
न्नजातेरपि तथात्वात्तत्पदार्थविच्यतानुसरणच भेदादेरपि तथात्वात्समवायादेस्तन्मत्त एव सत्वात्तत्तदभिप्रायेणे-
व दृष्टांशोक्त्यपगमात्तथादि कर्तृकमावरणं आवरकापेक्षया आश्रयमाणस्य न्यूनपरिमाणापेक्षामित्युक्तं संपूर्णा-
वरणस्योपरितनसर्ववयवसंयोगसाध्यतया अपरकस्य न्यूनपरिमाणत्वे तदयोगात् ॥ आविधकभावरणं च त-
दीयविषयताविशेषनूपांश्विभावात्तत्परिच्छिन्नत्वमपेक्ष्यते अस्ति भातीत्यादिव्यवहाराभावप्रयोजकताभावे-
णैव तत्रावरणव्यपदेश इति विषयो दृष्टांत इति बाधेनापि सुबोधं आनंददृष्टांतोपि विषय एव अन्यत्रादृष्टस्यापि परम-

महत्परिमाणपरमाणुपरिणामगततारतम्यविभिनस्यतत्रदर्शनिभात्रेणान्यत्रपकुम्भदाभ्यत्यात्प्रभाणाधीनत्वा
तत्त्ववस्थायाः ॥ ननूक्तंमयापिप्रमाणमितिचैतत्त्वस्यमुक्तमसदुक्तंत् ॥ तथाहिपुच्छपदंतावदययविशेषैशान्मि
त्यावयोः समानंतत्राक्यतापच्छेदकंपुच्छत्वंसंस्थानविशेषाभिव्यंग्योजातिविशेषः नचव्यापकेवस्तुनिसंस्थानविशे
षः संभवदुक्तिकः नचद्वैतस्यादियत्संस्थानविशेषव्यंग्यताभून्यमेवतदितिदाक्यपकुलोकावगतपुच्छत्ववियस्योप
पन्नोत्तादृशादृशचरकल्पनायांलोकावगतप्रवृत्तिनिमित्तत्यागादसुल्यार्थतयापरिहारात् अन्यथाअयंमुल्यअयम
मुल्यइतित्व्यवस्थैवदुर्गत्वात्तदुक्तीत्याभूरदौलोकावगवाशिरत्वादित्यत्वाकाशत्वादिकाः कल्पनापत्तेः तत्रापिभूरि
तिशिरः आदित्योद्यूपः सर्वाणिहवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतइतिप्रमाणसौलभ्यात्पिशिततश्चसुरित्यादि
कमपिनतत्रप्रमाणविवेकविश्वानेचक्षुषित्येतिबुसत्यामणांतरसिंस्थाखिलचक्षुषात्तायाएवतत्रबाधनात् ॥
एवंसर्वतः पाणिपादं तदिति स्मृतिरपिनतत्रप्रमाणं ॥ नचपिशिततश्चसुरित्यादायुक्त्युसन्नोअन्यपदार्थेअनोपमानः
संबंधः उपकरणोपकरणोभाषलक्षणएववाच्योन्यस्यातिप्रसंजकत्वात्स्वरसतः प्रतीतेरन्वेतिवाच्यं ॥ भगवतोव्या
पकचक्षुः स्वीकारेपिजीवपदुपकार्यत्वाभावेनस्वारस्यभंगतादवस्थ्यातनदिभागवतचक्षुषोज्ञानजननहाप्रभगवदुप
करणत्वंयुज्यतेअतः तंस्त्रीत्वंप्रमानसितंकुमारउतचाकुमारीत्वंजाणोर्दंडेनचंचसितंज्ञातोभयसिखितोमुसद
तियत्सर्वात्मनाबोधनायपिशिततश्चसुरित्याद्युक्तिरित्येवकल्पयितुंशुक्तं ॥ यत्तु कृष्णकिशः कृष्ण इतिभागवतेप्रति

पारनातु तस्य च गीतायां पूर्णताया उक्त्यात् अथ यव स्यापि पूर्णत्वमिति ॥ तदसत्तत्तावन् केरा त्वोक्तिर्भास्य
 वकेशत्वाभिप्रायेणा किं तु यस्य निश्वसितं वेद इत्यत्रे पतदवयवक्रार्थमत्यनायाससाध्यमिति शोचनायाव्यथा तजसि
 तहृणा केशयोर्विमुले ॥ एवं सत्सूयमानस्तु भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ उत्पत्तादात्मनः कैशोचित इच्छो न दापुने ॥ उवा
 च भुरानेहो मत्के शोपसुधातले ॥ अयतो र्यमुपोभारं क्लेशहानिं करिष्यत इति विष्णु पुराणे तथोक्त्या दनाभिधाना
 संगतेः युक्तं चेत्याद्यपि न युक्तं परमाण्वादीनां सांशालमिच्छतात्वया अनवस्थाप्रयुक्तदोषक्षते स्स कत्वा तद्ब्रह्मणः पु
 ञ्छागीकारेऽपि पुच्छस्यावयवांतरकल्पक्रमगाणाभावेनानवस्थाप्रसंगस्यैवाभावेन पुच्छपुच्छिनोरभेदकल्पनाया
 अनवस्थानिमित्तकत्वायोगाच्च ॥ न च पुच्छत्वादवसावयवत्वमनुमानसित्यभिविवाच्यं ॥ त्वकिन्नावयवकत्वस्या
 पितेनानुभावं शक्यत्वात् दर्शनादुरोधात् दर्शनादरेसावयवत्वस्यापि कदाप्यभावात् ॥ यदपि विशेषबलादयव
 विन एवावयवत्वययास्मिन्नेककरणेऽनंदब्रह्मणो विद्वानिति श्रुतेरानंदात्मकस्यैव ब्रह्मण आनंदित्वमिति तदपि न
 विशेषबलादित्यस्याविचारात्तत्तादृहादिधर्म्येव धर्मः धर्मितच्चात्रमिति यावत्तत धर्मो धर्मचितिव्यक्तिरूपतयोर्भे
 दः परं तां गतिं यत्ते किं तु विशेष इति नाद्यः ॥ अपसि त्थां तापातात् ज्ञानानंदादि बाह्यानां पर्यायताप्रसंगात् तुल्यन्यायेन
 ज्ञानत्वनंदत्वादेरपि धर्मितच्चात्रत्वात् ॥ न हि तीयः भेदाद्विशेषस्यापि शेषात् भेदस्य विशेषसंज्ञारुतेत्येव पर्यवसा
 नात् भेदा निविध्यविशेषं व्यवस्थापयं त्याः श्रुतेः फलादर्शनात् ॥ ननु नेह नानास्ति किंचनेति श्रुत्या एवं धर्मान् पृथक् पृथक्

रयन्नुद्विगुत्यानास्मानिमेदमिषेद्यादानदमद्गोविहान्यः सर्वज्ञः सस्रपवित् सो कामयततचनो कुरु सत्यकामः सत्वा
 संकल्पइत्याघनेकश्रुतिमिरत्यंतामेदवितोधिधर्मभावमत्याचनाच्चमेदमितिनिधिविशेषअंगीक्रियतेतथाचविद्यो
 पयलाभेदाभावेपिमेदमिषतधर्मधर्मभावाद्युपपत्तिः नदित्स्वतंमाश्रुतिः पर्यनुयोगमर्हतीतिचेन्नैवनेहनानास्तीतिश्रुतेः
 संकोचकाभावेननिखिलहेतुनिषेधपरत्वावगमात्तथासत्यपिअविद्यावजात्सर्वव्यवहारोपपत्तेः ॥ अपंचितंचैवत्
 जिज्ञासाधिकरणेतच्छाप्ताथैवकिंचनेनितिक्रियपीत्यर्थकमुभयतंमेदमात्रानिषेधस्यनेहनानाइत्यनेनैवसित्येः संकोचेममा
 णाभावाच्चकिंचनानात्वनिषेधोविशेषसत्तामपिनसहतेतस्यसविद्येषमिन्नसाधारणत्वात्नसंख्योपसंग्रहादपि
 नानाभावादतिरेकाच्चेतिसूत्रेत्वन्मानेप्राणादिआहूतपेषुनानात्वाभिधानात्मेदाभेदमात्रेणश्रुतिद्वयोपपत्तौविशो
 षकल्पनेवीजाभावाच्चेनेहनानास्तीतिश्रुतेरात्यंतिकमेदनिषेधपरतासंभवात्परमात्मानित्यमभूतपटेशहित्वा
 दिमेदस्यत्वन्मतेपिसत्वेनस्वधर्ममेदसायान्यनिषेधायोगात्अवताप्रविक्षादिकृतमेदनिषेधहूपसंकोचेविनिगम
 कर्तव्यम्यात्मस्युतविशेषकल्पनाअसुक्तंनैवैवगौरवमधिकं ॥ मेदोपगमे तद्धेदादिपारायमादायानवस्थास्यादितिचे-
 द्विशेषकल्पनेपिसाकुतो न स्यात् धर्मिग्राहकमानस्यत्वनिर्वाहकताहूपधर्मविशिष्टविशेषावगाहित्वेनानवस्थे
 त्तिचेद्धेदेजागदूकेधर्मिग्राहकमानस्यैवानुत्थानान्नतश्चधर्मधर्म्यमपकल्पनातो धर्ममात्रकल्पनायावपुत्वेनमे
 दस्यैवत्वनिर्वाहकतास्तुमेदमेदम्येनवस्थापरिहास्यत्वरूपतायाः तत्रातरवपुक्तत्वाच्च ॥ ननुनिषा

दस्त्यपि करणन्यायेन नेह नानास्ति किंच नेति याक्यात् यथाश्रुतात् धर्मो रनिवेशावगमो तन्निर्वाहापत्त्यनियतं कि-
 ताविशिष्टविशेषकल्पनं न दोषायेति चेन्न ॥ वैषम्यात् निषादस्त्यपि करणे हि बहुमीत्यपेक्षया कर्मपात्राया अभि-
 लापवं प्रमाणांतरावगतमितिकर्मधारय समासे निश्चिते तदनुरोधेन तदुत्तरकाचीनविध्यादिकल्पनं न दोषायेत्युक्तं ॥
 हतुनेह भावेति वास्ये मेदमात्रनिषेधासंभवेन नानाराद्धसंकोचनीये सति किमसौ पापद्रव्यमाविधयर्ममनि यो गिक सं-
 परोषाभत्येतमेदपरोयेति जिज्ञासापांलापयेन द्वितीयपक्षस्यैवोच्येयात् ॥ नन्यत्तु मेदाभेदस्तथापि भूणाः पुच्छपु-
 मायानिराकरणात् नानास्वादीनौ कश्चिदोष इति चेन्नापसि स्थांतापानस्यैव दोषत्वात् ॥ किंचेदं भूहृणा अपय-
 वरवय-चारब्धत्वं भूहृणा आनंदमयस्यानाराधत्वात् अतएव न स्वावयवविशिष्टत्वं ॥ अन्यावयववैशिष्ट्यद्वयं न दि-
 नेदवयवभूहृणाः आनंदमया दन्यत्वेन तदेकत्वानुपपत्तेः आनंदित्वमानंदत्वं भूहृणि भूयमाणमपि न विशेषंगमय-
 ति परम्यानिंदधर्मनिंदयोर्भेदोपगमादित्यपिकेचित् ॥ यदुक्तं अन्नमयादावपि भानुर्यमित्यस्य भाष्य एवोक्तत्वात् भ-
 यथाठपरित्याग इति तदपित्वद्वीत्याधिकारशब्दादिति सूत्रयोजनादूषणापसरे अन्नमयादौ मयदः भानुर्यमित्यस्य दू-
 षणोदूषापि व्यामः ॥ यदपि भानुर्यस्य प्रतियोग्यत्वापेक्षत्वेपि न प्रति योगिनः सामानाधिकरण्यनियमः इत्यादि तत्रो-
 क्तं कल्पतरो भानुर्यस्य विशेषणत्वे प्रति योगिन ईषदनुवृत्तिमतीति निषमासायेपि तस्य विशेषत्वेन नियमोऽस्यैव आ-
 म्भूणभनुरो ग्रामद्विविधयोगेव दर्शनात् आनंदमय इत्यत्र मयार्थमा भानुरोधेन भानुर्यस्य विशेषत्वात् ॥ यदुच्यते

कायायात्त्यादिनोक्तकत्ववत्कृत्विमन्सूतन्मकाराप्रचुरः कृत्विनेत्युक्तेपितस्त्विन्नन्धकारेणाप्रवीतेरिति दूषणमुक्तं ॥ तन्नाममेव सवितरितमसोपाधितत्वेपितत्वापि तु हि नयनसैदि केपाछादनारोपिततमोत्वत्वप्रतीतेः घनाद्यपगम
 एवत्युपसर्जनात्तथाप्रयोगेण सर्पसंभवत्वात् ॥ यदप्युक्तं सैवानंदस्यभीमोसाभयतिपदेव आकाशाआनंदोन स्यादित्या
 दिवाक्ये ध्यानंदपदान्धानंदपरगण्येवनानुपलस्यकानीति तत्स्वसिद्धावविरुद्धं तच्चेतुष्यपदेवादिनि सूत्रेयदेव
 आक्षेपशाआनंदोन स्यादिति वाक्यस्थानंदपदस्यानुपपादितार्थकतायास्त्वदीयैर्दर्शितत्वात् ॥ तथाहितत्वप्रकाशि
 कायाएवंप्रचुरगनंदत्वेनानंदमयपदवाच्योपि णुरेव ब्रह्मवाद्वाक्यादि त्मुक्तं तदेव ह्यंतरेण प्रतिपादयत्सूत्रमुपन्य
 स्यतदुपाज्जुतिमुदाहरतितत्प्रेतित्विआसमतात्काशमानोपि णुपरिपूर्णा निंदोन स्यात्तदासौ लोकां न प्रवर्तयेत्
 आनंदोद्रेकमंतरेण तत्त्वमृत्तौ कारणभावादिति यदेव आकाशादिति वाक्यस्थानंदपदस्य पूर्णनिंदार्थकत्वमुक्तं तदा
 नंदपदस्थानंदसामान्येवाक्तस्य लक्षणं विनाननिर्वहणीति स्पष्टमेव ॥ यच्चोक्तं यतोवाचो निर्वर्तत इति श्रुतिर्निर्विरो
 यत्वमादिकिंतु ब्रह्मानंदस्यावाक्यनसंगोचरानेकविशेषत्वमिति ॥ तस्मिंस्त्यमेव अनंतविशेषवानानंद इति ज्ञान
 जनकवाक्यनसंगोचरस्य ब्रह्मानंदस्य तदंगोचरत्वभावेन तादृशश्रुत्योक्तार्थबोधायोगात् विशिष्यत इति ज्ञान
 वाक्यनसंगोचरत्वं तदर्थ इति चेन्न ॥ विशिष्येत्यनेनैव विशिष्यबोधात् तदानंदगतोभयावृत्तिधर्मनिष्ठनिरवच्छिन्न
 कारणवाशासिद्धोपाविषयत्वं तदर्थ इति चेन्निरवृत्तिरवच्छिन्नत्वं तदर्थ इति चेन्न ॥ तत्त्वमेव सवितरितमसोपाधितत्वेपितत्वापि तु हि नयनसैदि केपाछादनारोपिततमोत्वत्वप्रतीतेः घनाद्यपगम
 एवत्युपसर्जनात्तथाप्रयोगेण सर्पसंभवत्वात् ॥ यदप्युक्तं सैवानंदस्यभीमोसाभयतिपदेव आकाशाआनंदोन स्यादित्या
 दिवाक्ये ध्यानंदपदान्धानंदपरगण्येवनानुपलस्यकानीति तत्स्वसिद्धावविरुद्धं तच्चेतुष्यपदेवादिनि सूत्रेयदेव
 आक्षेपशाआनंदोन स्यादिति वाक्यस्थानंदपदस्यानुपपादितार्थकतायास्त्वदीयैर्दर्शितत्वात् ॥ तथाहितत्वप्रकाशि
 कायाएवंप्रचुरगनंदत्वेनानंदमयपदवाच्योपि णुरेव ब्रह्मवाद्वाक्यादि त्मुक्तं तदेव ह्यंतरेण प्रतिपादयत्सूत्रमुपन्य

एतस्यैवापि विनिर्मुक्तात् तत्त्वाद्वागादिनिवृत्तिरूपपयाश्रुतार्थकत्वरूपेण योपपत्तायेनावतिगुर्वर्थलक्षणाश्रयानाभा
 वात्प्रतिवर्तत इत्यास्यास्य च ते यथाश्रुतार्थकत्वत्वात्सादिकं प्रपञ्चितमीक्षत्यधिकरणे विस्तरेण ॥ न चानेकसगुण-
 वाक्यानुगोपेन यतो याच इत्यस्यैकस्यैव यथाकथं विन्ययनमिति शङ्क्यं तात्पर्यशब्दादकलिंगपत्तेर्नैव प्रबलेनानेकवा-
 धोपपत्तेः इदं हि वाक्यमस्मिन् प्रकरणे हि रस्यस्य ते मनोमयपर्यायेन रूपस्यंते च तथा चैकतूपेणादिरस्यस्य मानस्य
 वाक्यस्यान्यथानयनं न युक्तं ॥ किंचोपक्रमे सत्यं ज्ञानमनंतमित्यानं त्यमसं कुचिवं चतुर्विधाभावाप्रति योगित्वरूपं प्र-
 तिज्ञा पञ्च आधिकरणोक्तरीत्या बहुपपादकतयैव सृष्टिवाक्यस्य सृष्टिः तत्र सृष्टितदुपयोगिगुणमात्रप्रतिपादनेनैव
 स्तुपरिच्छेदस्य न सक्तं रानं त्यममति प्रादितमेव प्रवेदित्वा स्मिन् प्रकरणे सृष्टिवाक्यजातमपवादमपेक्ष्यमाणमिव प्र-
 वृत्तिपत्तो वाच इति बहुगुणवैयर्थ्यात्तदुद्देश्यसिद्ध्युपयोगित्वान्नापि परितो यतो वाच इत्यस्य मध्ये अपवादापि दृश्यन्ते एत-
 स्मिन् सदरथे नाल्प्येनिरुक्ते ऽनित्ये ऽप्यमतिष्ठां विदने अयसो भयं गतो भवतीति ॥ इदं हि वाक्यं सत्यत्वात्प्रवृत्तिरुक्ते-
 तानिरुक्ते च नित्यपनं चानित्यपनं च विज्ञानं चाविज्ञानं च सत्यं चानृतं च सत्यमप्रवृद्धविपूर्वतनशास्त्रेण ध्यारोपितमपंचजा-
 तस्य निषेधार्थं तत्र यद्यपि अदृश्ये इत्यनेनैव सवरोपित निषेधः सिध्यति तथापि पूर्वार्थास्योपात्तानां यथा रोपितानां ययं निषे-
 ध इति विधि निषेधयोः समानविधियुक्तताद्योतना आरोपितां तर्गतमति योगिसमर्पकपदमत्यभिज्ञा पूर्वकं गोबलीयद्व्या-
 येन पुनर्निषेधः केवां चित्तवचापमर्थः आत्म्यं राधेरयात्मीयमिति प्राचरत इति ते ऽनिरुक्तमित्यामिति निर्गमनयोग्यं तद-

[illegible]

तत्वाच्च कथमानंदमयस्याब्रह्मता अपि चानुवाकांतेषां ह तोयतो वाचदतिश्लोक एव मनोमयैपि श्रुत्योदाहृतस्तस्य च ब्रह्म
विषयता त्वयापि स्तीकृतेतिकथमनोमयस्याब्रह्मता किंचान्नमयादीनामब्रह्मत्वे ब्रह्मजिज्ञासोस्तदुपदेशयोगः द्वारम
पि द्वारत्वेनोपदेष्टव्यं नात्मतया लोके हि चंद्रारूपत्वादौ शाखास्तूततारादिकं द्वारत्वेनैवोपदिश्यते ॥ न चान्न ब्रह्मेत्यनु
त्काशानंदो ब्रह्मेति वक्तुमशक्यं येन द्वारत्वं स्यात् ॥ न च सत्संज्ञानमितित्वरूपलक्षणेन ब्रह्मोपदिश्य पुनस्तस्य देहादि
रूपताश्चांविमुत्पाद्य पुनरपि पुच्छवाक्येन तदुपदेशो र्थवान् ॥ न च द्वारोपदेशाच्च तस्य मत्वक्यापण्यार्थः कीदृशानां परा
कृत्वात् परागुपदेशो न च मत्वक्यापण्येऽतिमसंगात् मत्वकृत्वेनारोपस्याप्यानंदमयेऽनराजुवाको कान्नादौ चाभावा
त्तत्र त्वानामन्मादीनामन्नमयादित्वे च तत्र त्वस्त्वया ब्रह्मत्वेन स्तीकृत आनंदोप्यानंदमयः स्यात् स्थानमाभाषयात् ॥
न च ज्ञानधर्मतत्वं चैत्यपंदनादि धर्म इति मन्वानं भवित्वे चैत्यपंदनादि धर्म इति उपादि स्य ज्योति होमादि धर्म इत्युपादिरप
ते ॥ न च त्वन्ये अपरिच्छिन्न स्यात्पुनः शरीरं धृतं त्वमहं त्वरूपं मत्वकृत्वं यास्ति ॥ न च घटाकाशादिज्ञानोपयोगि
परादिर्महाकाशज्ञानोपायः इह च सत्संज्ञानमनंतमिति मरुतापरिच्छिन्न एवात्मा जिज्ञासापयिषितः इति ते पि पतं
॥ किंच निरवयवैस्त्विन्नभावण्यार्धैर्निरवयवांवरमेवोपदेष्टव्यं न त्वयंदक्षिणः पक्षः इति सावयवः अपि च न तावदन्न
ययादीनां ॥ अन्मादीनां प्राणादीन्माया मयादीन्वाप्रति द्वारत्वं अन्मादिज्ञानं विनापि प्राणादिज्ञानात् ब्रह्म
तो द्वारत्वे तु अन्मादि पूर्वैकप्राणाद्युपदेशो न युक्तः अनेकद्वारवैषम्यं च ॥ न च द्वारकिं ब्रह्म ईश्वरा नुवाकैः अन्नं ब्रह्मेति व्यना

[illegible]

च गुहाप्रविष्टमस्ति तयापि योपेदनिहितमित्यत्र स्थितं विगतं देवत्वाद्यनभिधायनिहितमित्युक्त्या पारतंत्र्यावगमात्
 वमेव हंप्रसदिति प्रतीयां निहितमित्यत्र स्थितं विगतं देवत्वाद्यनभिधायनिहितमित्युक्त्या पारतंत्र्यावगमात्
 गृहे स्थापितो मणिर्धरण्यं निहितं धनमित्यादौ तथैवानुमयात्कृतचोत्सर्गितः कर्मणोऽन्यः तथा च कर्मण्येत्युक्त्या
 या कर्मत्वावगमादस्वातंत्र्यं लभ्यते पारमेस्वररूपं च नान्येन निहितं स्वातंत्र्यात् जीवस्तु परमेश्वरेण निहितः अस्वातंत्र्यात्
 ॥ न हि परमेश्वरसंकल्पविना यत्किंचिदपि केनापि कर्तुं शक्यं ॥ सुखाच्च जैव रूपेण प्रवेशोऽवसरसंकल्पाधीनतासंयदेव
 तैस्तद्वत्ता हं भिमास्ति स्रोदेव ता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नाम रूपे व्याकृतं वाणीति तासां त्रिभूतं त्रिभूतमेकैक्यं
 रसाणीति संयदेव ते मास्ति स्रोदेव ता अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नाम रूपे व्याकृतं वाणीति तासां त्रिभूतं त्रिभूतमेकैक्यं
 रित्यादि श्रुतेः ॥ एवं च ब्रह्मपदानुपगमेन एवं विधगुहानिहितं जीवं ब्रह्मेति यो वेदेति ज्ञानाकारो दर्शितो भवति ॥ यद्वा एवम्
 तं ब्रह्म गुहानिहितं जीवं वेदेति यथा श्रुत एवान्वयः श्रुतिप्रसिद्धं ब्रह्म रूपमहं जीवामेदं स्यापि विधानं संभवा दुष्प्रथापि
 बोधस्य जीवब्रह्मेक्यविषयत्वा न पायात् तमेव ब्रह्मतामेदं पंचयितुमात्मनः प्रकृतिभूता व्यतिरेकेणा सतो विद्यदेव
 स्यात्तिरिक्त्रिहिता ब्रह्मपदसमानार्थकानं तपदबोधितं चतुर्विधा भावाप्रतियोगित्वं नृपासंस्तु चितानं तस्य बोधनाय प्रति
 पादितं तत्रैतत्त्वव्याधिकरणे ॥ ननु जीवब्रह्मभेदोऽनुपपन्नः जीवस्य कर्तुः शोक्तुः सतो भेदस्याहं भुव्य इति प्रत्यक्षसि
 त्वान् इत्यादि शंका व्युदासेन स्थूलशरीरमारम्य सौ तु स जीवपच्यतेभ्यः कोरोम्योदिति चक्रे पञ्जीवस्य पारमार्थिकं रूपं तत्

ब्रह्मेत्यवगमयितुं कोशोपदेवोद्धारतथाप्रकातः नानापासेन विनेय बुध्यवता रापथापरैरप्यास्तया गृहीतं मन्य
मयकोशं सृष्टिप्रसंगादन्वयिकारत्वेनाभिधायत एव हेतोः नासौ जीवस्य पारमार्थिकं दूषमित्यादि क्रमेणात्मानं कोशा
दिभ्यो विविच्य दर्शयितुं शरीरादात्मान्यदतिविचित्रं यद्विरत्यैरात्मत्वेन निर्धारितं भाणः मयकोशमवप्रभयादन्यत्वे
नानूद्य सोऽपि न जीव इति विवेचयद्भिः प्राणमयादन्यत्वेनानूद्य वैरप्यात्मतया निर्णयितं मनोमयं सूक्ष्मदर्शिनिरधि
कविषेकशास्त्रिभिरात्मत्वेनापधारितं विज्ञानमयकोशं मनोमयादन्यत्वेनानूद्य ततो अधिकतरविज्ञानैरात्मत्वेना
वधारितमविशेषाद्विहितं बुद्धिप्राप्तोपहितं वा जीवस्योपाधिकलुपितं दूषयितुं विज्ञानमयकोशादन्यत्वेनाभिधायत
तोऽपि निष्कण्टं सुस्थमात्मत्वं दूषयितुं न हि तं वा जीवस्योपाधिकलुपितं दूषयितुं विज्ञानमयकोशादन्यत्वेनाभिधायत
यश्चायं पुरुषे यश्चासायादित्ये स एक इति पुरुषादित्यशब्दयोः शरीरपरत्वात् लोके हि परमसूक्ष्ममरुंधनोदर्श
यितुं तन्निष्कटवर्तिन्यतिस्खलतारामरुंधनीत्वेनोपदिश्यतत्र बुद्धिस्थैर्यैः सविततलोपरि दर्शयितुं नानिष्कट
वर्तिनीसूक्ष्मताप्राप्ततः सूक्ष्मतराततः सूक्ष्मतमानतश्च मुख्या रुंधनीप्रदर्शयितुं विमसित्वं सचायमुपदेशक्रमः प्रकृते
समाहृतः ॥ एतेन सत्यं ज्ञानमनंतमिति त्वदूषलक्षणं न ब्रह्मोपदिश्य पुनस्तस्य देहादिदूषताभ्यां तिसुत्याद्यपुन
रपि पुच्छमाख्यं तदुपदेशोऽसंगतः प्रयोजनाभावात् प्रकृत्या चैव त्रिंशद्भिक्रमपास्तं ॥ सत्यमित्यादिना मुत्थ-
ब्रह्मावगतावपि तस्य ज्ञेयता त्विकदूषाभेदस्यानवधारणादेतादृशप्रनाड्याश्च यत्नेष्वमनः संस्कारोपहितसौषु

नात्यनोपसिरोपणं पुच्छमिवोक्तं संस्कारोपहितं तूयं तं मृतमाधारतयोपपत्तये ॥
 नैजीववद्भातेरोचम्यवदतिस्त्रिहतरं मसंगाच्च ह्यपनुबस्योपासनानां विधा ॥
 च यावन्प्राप्तं ब्रह्मविद्याविशेषादुरितनिरासार्यं चेति न किंचिदवद्यं ॥ एतस्यैवार्थस्यैव
 त्यवसंगाफलं यावन्प्राप्तं विज्ञानमयोपासनयोः पुनर्दर्शितं चिरकालसाध्यमहम
 एतत्करणं किं साध्यावस्थां वृजिनाभापत्य चावश्यमपेक्षितत्वात् ॥ न च ह्यारोप
 दानां पपकृत्वात् पपगुपदेशेन च मत्पक्वमावर्त्येऽतिप्रसंगदिति चंद्रिकोक्तिर
 देव्योपि यथादिभ्यः प्राप्तिर्योम्येनां च नंपरां च विविषयानं च तिम्यानि लोभ्येन वर्तन
 ईष्टुषितो हं पिपासुरहं स देहि कल्पयामि भिन्विनोमिक एमिसुख्यहमिति सुख
 कृपिसिखिवमस्य हत्वा न पायात् चोचत्त्यादिभिर्पुत्तिलसणस्य प्रापणस्य क्वचि
 सत्यन्यत्रापि संभवाच्च उचरा नुपाकोक्तान्नादिकपि स्थानमभागादल्पपा
 वदत्तेन स्वीकृतोऽप्याने रप्याने रमपः स्यात्तत्त्वानमभागाण्यादिति चंद्रिकोक्ति
 पिपासुरमेवोमन्प्रतिष्ठिते त्यादिति गेन तदुद्देशे स्थानभामाणस्य व्यापारिबर्तये
 तु वाप्यभासुगजं केन स्थानमभागाप्यस्य

दन्त्रमण्डलं वाभिपसेवरीयायत्तुं तत्तत्स्यशरीरस्यैकै मुक्तिकन्यायेन ब्रह्म रूपतानि राकरणसंभवाच्च ॥ एतेनादात
 धर्मतत्त्वमित्यादिचंद्रिकोक्तदूषणं निरस्तं ॥ धर्मस्य ब्रह्मण इवातिगहनत्वाभावात् अपि च न तावदित्यादिचंद्रिकोक्ते
 न सत् ॥ विनेयबुध्यवता रायपा मरादिभिरप्यात्मत्वेन गृहीता देहादतिष्ठुवादात्मानं विविच्य ब्रह्म सूक्ष्मतरसूक्ष्म
 तमेव्योऽनात्म्या आत्मनो विविच्य भ्रमदर्शनायान्नादिपूर्वकं दारसमुच्चयोपदेरा इत्यभ्युपगमात् ॥ अपि च यतो
 वेत्यादिकपि चंद्रिकोक्तमसत्कारणत्वोपलक्षितेन ब्रह्मणा कोशा निष्कृतसाक्षि चैतन्यस्याभेदोपपादनाय का-
 रणत्वोपदेशकोशोपदेशयोर्द्वयोरप्यावश्यकत्वात् ॥ किंच भृगुरित्यादिकमपि चंद्रिकोक्तमसत्त्वा सु रमकृतो विरो
 धेन स्थानेकमपार्जितदुरितज्ञातवर्तमानसंचिततया तत्त्वास्तुरणे पितृः समुचितभागधेयस्य मुत्पापि च तस्य मृगेत
 तमपि पत्नी वापकाभावात् पुनरुपसत्पुपपत्तेः पुनरुपसत्त्वा च नान्नं ब्रह्मैवं शस्यस्तु शरीकरणाच्च न करतस्त
 दुक्तिरिति न किंचिदपि चंद्रिकोक्तदूषणमिति विभापनीयमबलवैः सुभीभिरिति यद्व्यान्यमप्यादिपयायेषु पुच्छत्वा
 माधान्यं मुच्छित्तत्त्वमाधान्यमपगतमानं दत्तवर्तमानपिरित्याक्तिमिति प्रायपाठविरोधः स तावन्निगमश्लोकस्थेन ब्रह्मसु
 त्यभ्यासेन निरस्तोपि देवं तत्तु पुनर्निरस्त्यते तस्येतुष्यपरे शाचेति ॥ तस्यानंदमपपपयित्व प्रधानतया प्रतिपाद्यस्य
 हेतुत्वव्यपरे शात्त्वमिदं सर्वं सत्तत्तत् ॥ यदिदं किंचेत्त्वादिकसां नंदमयसर्पविकाररूपजग
 त्कर्तृत्वव्यपरे शादिति सूत्रार्थः ॥ अयं भावः यदिद्व्यानं दमपपपयित्व ततः प्राचीनपपयिष्यैतू व्यापानं दमपपपयित्व

पोच्यते ॥ तथापि पूर्वपूर्वपर्यायेऽप्येवैकव्यमानं दमयपर्यायेदुस्त्वजनेययत्तोन्नमयपर्यायेषु निगमनश्चोक्तो न त
 तोन्यस्यैवात्मनः प्रदर्शनमेव कृतं न तु तदनुबोधितया तद्गताः केचन गुणा आस्माताः अत्रचमकृतपर्यायप्रधानगताः क
 एणत्यादयो निगमनश्चोक्तो न एवमपि वत्तदिति मन्यते तूपां तगुहानिहितत्वं पर्येषसानभूयितया ब्रह्मप्रतिपत्तये
 क्षान्नमयादि कोशांतरास्वतयोपदिश्यमान आत्मात्रापि पर्याये आनंदमयादांतरत्वेन निर्दिष्टत्वाच्च जीवेश्वरभेदप्रयु
 क्तायां जडेऽश्वमेदप्रयुक्तायां च स्तपरिच्छेदगर्भानं त्यासंभवशंकायां निरस्तायामपि जगदुपादाननिर्गतं मेदमयुक्तामुक्ताशंकां निरसि
 तं सोक्तामयनेत्याद्यदि भोक्तिरिति केचिद्व्याचक्षते ॥ वस्तुतस्तु ननु कल्लेनाप्यानंदमयपात्येन ब्रह्मपुच्छप्रतिष्ठितं
 तेनावयवव्यानंदमयः पूर्वपर्यायेऽप्यन्नमयादिवत् शिरः प्रभृतिषु च्छांतसकलावयवापेक्षया प्राधान्येन प्रतिपाद्यः प्र
 तीयते अतः प्रथममश्रुतानेकावांतरावगम्य यदि तमहावाक्यपि रोधादभ्यस्तस्यापि ब्रह्मसूत्रस्थानं दमयैजपन्यवृत्तिक
 ल्यनंपुक्तमित्याशंकां निरस्यति ॥ तस्येतु व्यपदेशाच्चेति ॥ तस्य ब्रह्मणः सानंदमयनिखिलविकारहेतुत्वव्यपदेशाच्चे
 तितदर्कः अयं भावः असन्नेव समवति असत्ब्रह्मेति वेदचेदित्युक्त्यापक्षे प्रासादसत्त्वाशंकां निरसितुं सोक्तामयतेत्या
 दिना प्रस्य ब्रह्मणोऽभिन्ननिमित्तोपादनतामग्निमः संदर्भः प्रतिपादयतीत्ययमर्थः ॥ तैत्तिरीयभाष्ये भगवता भाष्यकारे
 ण प्रपञ्चितः स एव भगवतः परमर्षेः सूत्रकारस्याभिप्रेतः ॥ तथाच यद्धानंदमय एव निगमनश्चोक्तविषयः तदाप्रिया
 दिविशिष्टस्य तस्य सुखद्वयमिति सर्वानुभवसिंध्यतया असत्त्वाशंकायास्तस्मिन्ननुदधातुत्वान्निरासाय सोक्तामयतेत्या

दिना संदर्भेण तस्य निर्दिष्टजगत्स्थे लुप्त्यपदेशोऽस्तेनैव सत्त्वाकायोगाच्चैति सूत्रविन्यासस्यादिनिवाच्यं जीवस्यापि नित्यत्वविमुत्वादिवाप्यर्थेणाप्रत्यक्षतया तेन नूपाणास्तत्त्वाकायाः संभवात् संकल्पपूर्वकजगत्सृष्ट्यकथनेन तादृशं कानिरासात्माद्यथोक्तविन्यासस्यैवावश्यकत्वात् ॥ चराद्देनादिमसंदर्भे वक्ष्यमाणानामसत्त्वाका निरासकहेत्वंतराणां समुच्चयः तादृशहेतवश्च तेति शेषमाख्ये स्पष्टमुपपादिताः ॥ ब्रह्मात्ममयादिपयविषुपुच्छराद्वत्त्वावयवपरत्ववदिहापि पुच्छरादेन ब्रह्मण अवयवत्वं कल्प्यं पूर्वाभ्यायेति वदंतं तत्र त्वाहवत्थे तु व्यपदेशाच्चैति ॥ अयं भावः पूर्वपथायेषु दंदं पुच्छमिति तत्तत्कोशैकदेशोपि पुच्छत्वं निबत्तं ब्रह्मण श्वनानंदमयैकदेशत्वं तं प्रत्यपि कारणत्वात् तत्तत्त्वब्रह्म पुच्छमित्यत्रानेकदेशोपि पुच्छत्वाभ्युपगमे वैषम्यं प्राप्तमेव तादृशत्वस्य प्रामाण्यमुक्तं कुतो न सहाभिते दंदं पुच्छं प्रतिष्ठेत्यन्ममप्रथाये आकाशात्मापृथिवीपुच्छं प्रतिष्ठावजुरेव शिरः इति प्राणमय मनोमय पर्याययोश्च द्विदेकदेश एव पुच्छत्वादिदृष्टिः कचिदनेकदेश एव शिर आदिदृष्टिरिति वत्कचिद्वपुच्छराद्वः अवयवत्वस्यैकः कचिदाधारत्वस्यैक इति वैषम्यमविरुध्यमिति द्योतयितुं चराद्वदिति व्याख्येयं ॥ यदुक्तं पूर्वपूर्वपथायेषु अवयवविनः स्वप्रधानतया प्रविपाद्यत्वदर्शनादानंदमयस्यावयवविनः अत्रापि स्वप्रधानतया प्रतिपादनं पुक्तमिति तच्च पूर्वपूर्वपथायेषु अवयवविनां प्राधान्यमभ्युपेत्य प्रकरणंतरेण समाहितमिदानीं परमार्थतो विचारपूर्वपथायेष्वप्यंतरात् तत्राप्रमृण एव स्वप्रधानत्वप्रतिपाद्यतानां नमथादीनामित्याह मां प्रपणिकमेव च गीयते ॥ मंत्रवर्णैर्गुहानिहितत्वेन प्रतिपादितं ब्रह्मे गान्ध्यादिष्व

पितृप्रधानतया प्रतिपाद्यते यत्तौ । इत्यथ यादिपूर्याया अपि सर्वोत्तरतया मत्स्यगार्त्तवया च ब्रह्ममतिपादयितुं ये बालमया
 दीन्मतिपादयन्ति न स्वभावात्तेन अन्यार्थतयोपदिश्य भावान्नमया द्याश्चितानां ब्रह्महृदीनां कलविद्योषोद्देशेन विधानेपि
 न तावता तेषां भावान्यं वक्तुं शक्यं दशपूर्णया सांगाप्रणयनमाश्रित्य पशुपदफलोद्देशेन विधीयमानस्याविगोरोद्देशेन
 प्रकरणित्वादशनात् गोदोहनेन पशुकापस्येति वाक्येन तस्य फलवत्त्व इव सर्ववैतेन भावुवंति ये ब्रह्मोपासते इति वा
 दयेष्वन्ममया धुपासनानां फलवत्त्वं न वार्यते न चैतावता तस्य प्रकरणित्वमिति ॥ चकारेणैवं भूतमधानस्यापिर्मनोम
 यपयपिव्यभिचारः समुच्चीयते ॥ ननु प्रकभादाय पिजीव एव प्रतिपाद्यः तस्य देशतः परिच्छेदराहित्येन शरीरवृंहणेन
 च ब्रह्मशब्दार्थतोपपत्तेः तदुपासनेनैवं च सर्वकामावाप्तिरक्षणफलापि धीयते स एव चापि द्यालसगाधो गुहायानि
 हितत्वेन संवर्गप्रतिपाद्यः तस्य चान्मययादिक्रमेण कोशाचशुद्धया तत्त्वमुपासनार्थमुपदिश्यते आनंत्यं च देशतः
 कावतो वा तस्यापि संभवति आकाशाद्युपादानत्वापि तस्यैव पुक्ता आकाशाद्यालनापरिणामभावापि द्याश्च त्वान् ॥ न च
 निरवयवस्य सुस्थवद्गुणः आनंदमधुरत्यमानंदविकारत्वं वानंदमयत्वं तस्यैव युक्तं ॥ तद्दिजातीय दुःखाश्च यत्वात्
 प्रियादिविशिष्टतयाकार्यत्वं संभवति ॥ तस्य चाप्रियाद्यवयवविशिष्टत्वं प्रतिपुच्छत्य कल्पनमपि निराकार्यं तस्यैव ए
 व शरीरआत्मायः पूर्वस्येत्यस्य च तस्य पूर्वस्य विज्ञानमयस्य एव शरीरआत्मा एव आनंदमय इत्यर्थः शरीरत्वम
 पितस्यैव असिद्धं शरीरश्चोपपद्ये पिद्ममिति सौत्रनिर्देशात् ॥ एवं च निगमनम्लोक्रममतिपाद्योपि स एव एव सुप्रक्रमेजीवप

रतयाव्यवस्थिते उपपद्यते रोहिहि रण्यगमाद्युक्तं हजीवपरतया कथंचिन्नेयः असंज्ञातविरोधुपक्रमानुरोधेनोपसं-
 रोनेपदत्यर्थस्य पूर्ववत्प्रसिद्धत्वादिति शंकां निरस्यति ॥ इतरोजोवो न स्वभाधान्येनात्र प्रति-
 पाद्यः तत्र ब्रह्मराहमुल्लार्यत्वं कल्पपूर्वकनिवृत्तिरहितजगत्कारणत्वानुपपत्तेः न चाहुं दोषास्त्व-
 र्थसंभवे हेराश्रयणं युक्तं तस्यैव एव शरीर आत्मायः पूर्वस्येत्यस्य पूर्वपक्ष्यभिमतमर्थं दूषयति ॥ भेदव्यपदेशाच्चे-
 त्ति आनंदमपादं तत्तानो भेदव्यपदेशाच्चेत्यर्थः तस्यासिद्धिं शंका निरासा यच्च शङ्कः तेनोक्तयोजना क्लेशा युक्तता
 समुच्चीयते शोकाभयतद्वितीका मपि तृत्वस्यैतनयर्मस्य अथ गान्धर्वधानापेक्षेति सूत्रार्थः अत्र प्रधानस्यैतदुपनिष-
 त्प्रतिपाद्यत्वं निराकृत्य ते यद्यथा ब्रह्मादिश्रुतीनां ज्ञानत्वादिति गानां च ह्युपसाधुपक्रमेऽपि सत्त्वान्प्रधानपर-
 त्वशंकोऽभिप्रेतितयापि गति साभान्यप्रपञ्चभावतदुक्तिः केचित्तु न न्यौपसंस्कारिकभाधान्यसिद्धिर्गैर्बहुभिरुक्तं पुच्छपदस-
 म्भाधान्यद्योतकं तदनुरोधेनाधारलक्षणया अन्यथा व्याख्येयमित्युक्तमिदानीमुपक्रमानुरोधेनाप्यन्यथा व्याख्येयमि-
 त्याह भात्रपार्णिकमेव च गीयत इति मंत्रपणोद्दिष्टं ब्रह्मस्वमिधानमवगतं तदेव ब्रह्म पुच्छमित्यत्र ब्रह्मपदेन प्रत्यभिज्ञा-
 यते अत आरभ्य तदुच्छपदं प्रथमं श्रुतं ब्रह्मपदानुरोधेनाधारलक्षणं मपि व्यतीत्याभिप्रायः न न्यानंदमयं प्रति-
 ब्रह्मणः पुच्छत्वेनावयवं त्यागिषत्सायामानंदमयोपासनं निरंगं स्यात्पूर्वपक्षे येषूपासनांगतया गौणत्वां गूढत्व-
 विवक्षा दर्शनादित्यत आह नेतरोजुपपत्तेरिति ॥ आनंदमपद इह पक्षे येषु उपास्यो न भवति उपक्रमोपसंस्कारवगत-

शेषब्रह्मतात्पर्यकर्मकरणोपासनाविषयास्तु पपत्तेः ननु ब्रह्मकरणोपि पाश्चात्त्ययादि कोशोपपन्नोऽपासना-
 निविषयस्त्विति तद्वत्प्रकृतेः किं न स्यादित्यत आह ॥ भेदव्यपदेशाच्चेति ॥ भेदो वै लक्षणं पूर्णपर्यायिषु फलनिर्देशः दू-
 षण्भां तस्यैव कायासरेव फलत्वस्य तत्र संभवात् ॥ न च तत् ब्रह्मविद्याफलं नानंदमयोपासनाफलमिति शङ्क्यं ॥ विदे-
 रुपास्ति परताया अपि दर्शनात् ब्रह्मपुच्छफलत्वाननंदमयोपासनाया अपि ब्रह्मोपासनत्वसंभवात् ॥ न च ब्रह्मविद्या-
 भोति परमिति परशब्देन मोक्षप्राप्तेरेव फलत्वावगमात् ॥ तस्य चाननंदमयोपासनतः असंभवेन विदेरुपास्ति पर-
 त्वं न संभवतीति याच्यं ॥ विज्ञानमयमनोमपपयिषोरपिशरीरेपाप्यनोदित्वा सर्वाङ्कामान्समस्तुतेऽननंदब्रह्म-
 णो विहान्मभिमितिकुतश्चनेति मोक्षरूपफलकीर्तनात्तत्र चेच्चिन्मनुष्यि हारातत्फलत्वं तर्हि प्रकृतेः किं न स्या-
 त् अत आह अस्मिन्त्यत्र तद्योगं ज्ञात्वा ॥ अस्मिन्नेतदुपनिषत्प्रतिपाद्यनिर्देशेऽप्रत्यगभिन्नब्रह्मताज्ञाने सति-
 अस्य जीवस्य तद्योगस्तदात्मना योगस्तद्योगः तद्भावापत्तिरिति यावत्तच्छब्दोत्र ब्रह्मपुरुः शास्तिशास्त्रं यतो या-
 चो निवर्तते अहरेणेत्येत्यादिना याजुषसागोचरं अहस्यत्वादिपरमं किं निर्विशेषं एतस्मिन् नित्येन प्रकृत्य ॥
 अमयं प्रतिष्ठां विदते ॥ अयसो मयंगक्षो मवतीति ज्ञात्वा ॥ न हि ब्रह्मपुच्छफलं नंदमयोपासनतस्तदाहं मोक्षाख्यं फ-
 लमुपपद्यते ॥ तमेव विदित्वा तिसृस्तुमेति ॥ नान्यः पंथा अप्यनायविद्यत इति ॥

लोकेः नृपि मनोमयविज्ञानमप्यकोदाशनिबन्धनमुपपद्यते हि यत्तौ धातुद्वयनिष्क्रोक्तस्याभ्यानात् तत्स्विभ्यानेदं
ब्रह्मणोपि ह्यभिविद्वदानीन्तनयोः प्रसन्नमोक्षजनकप्रब्रह्मविद्यायाप्यभिविद्वत्स्वीक्रियते विज्ञानमप्यकोशोपि द्वापरेषा
पन्नोदितो विवचनान् ब्रह्मविद्यामनियं भूकफल्मषानि पृच्छिस्तत्कलमिति स्वीक्रियते नैवमानंदमप्यप्यपेक्षित्विच्छलं त्यहमा
भ्यामवेत्येतो नानंदमप्यप्यपेक्षित्विच्छलं त्यहमाभ्यामवेत्येतो नानंदमप्यप्यपेक्षित्विच्छलं त्यहमाभ्यामवेत्येतो नानंदमप्यप्यपेक्षित्विच्छलं त्यहमा
वयकृत्ताने सति अस्वजीपस्य तद्योगं तदभ्यासापत्तिरूपं शास्तिशास्त्रं पूर्णं किं न हि विधानस्य जीवस्य वाचेतनेन चेतनांतरेण वा
रेक्यं पंचमवति जीवस्यानुपहितं तूपपरमात्मैवेति तदसूत्रार्थः ननु ब्रह्मविदाप्नोति परमित्युपक्रमेभेदगर्भब्रह्मासौः फलत्व
धीर्तनात् सोऽभ्युते सच निष्कामाभिविद्वत्तद्विषयं रणोपि कामदाहोदितं परमानंदजगत्कारणत्वादिकत्वाणां गुणविशिष्टमगद
नुमप्यद्वैपायास्तत्त्वार्थैः फलत्वाभिधानाच्च तदनुरोधेन चरमश्रुतस्य उदरमंतरं कुरुते अथ तत्स्वमप्यमप्यतीत्यादितदपि येभ्य
र्पि परत्वायाप्युपवाच्यत्वात् तदभ्यासापत्तिरूपं तद्योगशासनमभेति चेदस्मिन्नस्य च तद्योगशास्तीत्यस्यैव तच्छब्दोक्तत्वात्
॥ तत्राह्यस्मिन् प्रकरणे अस्वजीपस्य ब्रह्मविद्वद्भैवमप्यतीत्यादिश्रुत्य तरेषु प्रसिद्धतद्योगं ब्रह्मभाषापत्तिरूपं शास्तिशा
स्त्रं ब्रह्मविदाप्नोति परमिति शास्त्रमिति अप्यभाषः ब्रह्मविदाप्नोति परमिति भाष्यं ब्रह्मभावेन भेदनिर्देशः स्त्वाभासतः ब्रह्म
वित् ब्रह्मैवमप्यतीति सावधारणश्रुत्यं तदनुरोधादाप्नोतीत्यस्य मवत्यर्थकत्वात् मोक्षप्रकरणे आस्यर्थकाणां पदार्थानां
अप्यपत्तिरूपं पार्थक्येन श्रुत्यैव स्वयं व्याख्यातत्वाच्च ॥ तथा हि असतो मास उदमय त मोक्षो ज्योतिर्गमय दधृत्यो मां प्रभु-

तंगमपेतिमैवास्तेषांच प्राक्कणं सयदाहासौ मासद्रमयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्युमिममृतं गमयामृतं भाकुर्वीत्य
 तद्वैतदाह तयसोमाज्योतिर्गमयेति मृत्युर्वैतमोज्योतिरमृतं मृत्योमिममृतं गमयामृतं भाकुर्वीत्येते हेतदाह मृत्योममि
 मृतं गमयेति नात्र किंच नतिरोहितमिवेति अत्र मंत्रद्वये गमयेत्यस्य कुर्वित्यर्थमिदं रश्मिं हेतुं द्रष्टुं प्रकृतं पदं माह
 आख्ययत्वेऽपि गमयेत्यस्य कुर्वित्यर्थपरंतया व्याख्येयत्वमस्तीति द्योतयितुं नात्र नतिरोहितमिवेति मंत्रद्वये गमयेत्यस्य
 पूर्वपदेव गमयेत्येतद्व्याख्यातुं वाक्यत इति स्पष्टतया व्याख्यातं कुचिद्वर्तितायाः श्रुतमेतत् सविनेति हेतुं द्रष्टुं प्रकृतं पदं माह
 तिष्ठत्काम्ना व्याख्यायाममृतीकरणं च नाहयमृतमित्याकारकाज्ञाननिवृत्तिरर्थवत् तत्त्वज्ञानं चास्ते च द्रष्टुं प्रकृतं पदं माह
 व्यक्तिर्भुक्तिरिति चोच्यते ॥ यच्च मासद्रमयेत्यस्य परमं साध्यमापयेत्यर्थः निरंजनः परं साध्यमनुपैतौ निवृत्त्येतन्नानि
 तन्न सच्छब्दस्यामृतार्थकता प्राः श्रुत्यैव व्याख्यातत्वेन तद्विहाय तदीयसाम्यार्थना कल्पेन साक्षाजनुनिवृत्त्येतन्न दत्तं
 घेन परं साम्यमित्येत्येव तद्व्यापत्तिरित्यर्थकता यावक्तव्यत्वादत्त एव तत्र परमिति साक्षः सार्थकः ॥ अन्यथा साध्य
 मुपैतीत्यनेनैव निर्वाहेतद्व्याख्यात्परमसाम्यस्य चोक्ताज्ञाननिवृत्तिरूपनिर्भेदतत्त्वतः प्राप्तिरूपस्थापगम्यादी
 नांच उच्यते दावेव मुख्यतया परमसाध्यापादना तु फूलव्यापारे वा साणिकत्वाविशेषादज्ञाननिवृत्त्यनुकूलव्यापार
 बोधकताशामपि दोषाभावात् ॥ भवति चाज्ञाननिवृत्तावपि भवित्यपदेशः यथा यथापि स्थिति एव हेतुं स्थिते भवति य
 याने चाभीकरमप्यादौ तदज्ञाननिवृत्तौ सत्यां चाभीकरादिकं मासमित्यवधारणत् ॥ नहि परमसाध्यापादनं कापि

भाषित्वेन ज्ञापयितुं हेतुः सञ्ज्ञा हो पञ्चाशु तार्थः त्वत्कृष्णोपनिषत्तार्थः ॥ न च तुल्योऽनुयोगः न तुल्य
 हृत्पद्मभावात् ॥ परपद्विधाः श्रुतिवाचकतार्थाः ॥ यथा देवैः तुल्यमहं ब्रवीतीति स न तुल्यजातेन विषयराजं वृत्तया हृत्वा
 यिज्ञापसाधनस्य जमादपरतथाप्रमृतं यमादभूत्पुं कुर्वित्यनेन स नूपाभिव्यक्तिरेव सद्रूपमनयित्पपर्वसांनेन रुओ
 विप्रसिद्धार्थपरत्वाभावात् अत इति त्वत्त्वोपेपंचमीतथाचा सदुपगृह्य संतं मा सद्रूपयेत्यर्थः तथाभिधानं च प्रसि
 द्यब्रह्मभावस्य तेकथं तत्सापणसु पपद्यत इति रां कासु दासापपद्यत्यस्ति मे ब्रह्मभावस्तथापिन दपि धातिर
 स्करिण्या असत्कल्पमतः परस्मानुग्रहेण भावमृतं कुर्विति हितत्रपर्यपसितोऽर्थः ॥ एतेन जीवब्रह्मणोर्भेदे ब्रह्मेव स
 न ब्रह्मो व्यतीति श्रुतिविरोधमाशंक्य नात्र परब्रह्माभिधायक आद्यब्रह्मशब्दः किं तु ब्रह्मणि जीवाः सर्वेपीति श्रुतेर्जीवाभि
 धायक एव ब्रह्मशब्दस्य परब्रह्मणि तुल्यत्वोपि नात्र तत्परता तथा सति ब्रह्माव्यतीति श्रुतब्रह्माभिधायिरो धादिनिर्भेद
 व्यपदेशाच्चेति सूत्रेण परीर्योक्तमपास्तं ॥ ब्रह्मपितृब्रह्मेव मपतीति श्रुत्यनुरोधादुक्तब्रह्मणानुरोधात् सदयौ वैतत्
 परं ब्रह्म वेदब्रह्मेव मपति तद्योयो देवानां भूतबुध्यत स एतदत्र भवदिति श्रुत्यंतरानुरोधात् एतौ त्वस्य भवत्यर्थकत्व
 स्तोकारस्य न्याय्यत्वात् किंचासि रप्यत्र न तुल्यत्वं सप्तपदुक्ति का अन्यस्यान्येन परिच्छिन्नेन परित्छिन्नस्य न सा तुल्य
 दृष्टा अपरित्छिन्नं च सर्वात्मकं ब्रह्मेति परिच्छिन्नवत्तनात्वावच्च तस्य भासितु पपन्नैवेति दर्शनादर्शनापेक्षयैव तत्त्वा
 स्वभासिगौणे एव गान्येऽतिपरं श्रुत्यंतरं तु गुणार्थकत्वं न मास्वार्थकशब्दस्येति कृतपि योषिदा कुर्वतनाग्रहेणोक्तिरि

दिह ॥ आनंदतीर्थीयास्तु पद्यानंदमयो ब्रह्मणोऽन्यस्तदानब्रह्मजिज्ञासासंभवति अपद्यति न एव जिज्ञास्यत्वमिति रययविनि
 ज्ञासां विना अवयवपद्मजिज्ञासायोगात् ब्रह्मजिज्ञासाचक्षुस्तु क्तानं हातुं शक्या अत आनंदमयस्य विष्णोः अन्यत्वेन
 ब्रह्मजिज्ञासासंभवतीत्यनेन सूत्रेणानंदमयस्य विष्णुत्वमाह सूत्रकारः इति जिज्ञासासूत्रसंगतिः ॥ तस्याह ए
 तस्माद्विज्ञानमयानन्दो न र आत्मानंदमय इत्यादि ब्रह्मपुच्छं प्रतिष्ठेत्यत वाक्ये आनंदमयो विषयः स किंच तु सुखा
 दिः किं वा विष्णुशक्तिविंता तदर्थमसत् ब्रह्मेति चेदचेदित्यादायानंदमयेभ्यो ब्रह्मराहः किं जपन्यवृत्तिरुत मुख्यपृ
 तिः तदर्थमयद्वयत्ययः किं ब्रह्मराहस्य मुख्यत्वविरोधी उत नेवितदर्थमयद्वयं किं विकारार्थः किं वा भानुपार्षः इत्यादि
 श्रद्धिकायां दर्शितो विरायः आनंदमयोनविष्णुः किं तु च तु सुखादिः जीपातः आनंदमयमधिकृत्या स्ति ब्रह्मेति चेद्व
 देत्यादि वाक्ये नूदयादिना च तु सुखादिनिष्ठ ब्रह्मराहश्च वणादिति पूर्वपक्षे सित्वातः ॥ आनंदमयोभ्यासादिति ॥ वि
 ष्णुरेवानंदमयः असन्नेव स भवति असत् ब्रह्मेति चेदचेदस्ति ब्रह्मेति चेदेदेत्यानंदमये ब्रह्मराहोभ्यासात् ब्रह्मरा
 हस्य च तदेव ब्रह्मेत्यादिभ्युतिषु विष्णुनिष्ठतो के रन्ममयादीनामपि ब्रह्मराहो देयविष्णुत्वमिति विकारवाहो ज्ञेति
 चेन्न भानुपार्षात् नाना यमानंदमयो विष्णुः किं तु प्रागुक्तमकृत्यादय एव विकाराभिधापकमयद्वाहो भयो गादि कार्थत्राह
 वाच्यत्वप्रवृत्तिनिमित्तं स्य विकारित्वस्य विकारितादात्म्यस्य च विष्णावभावादिति शंका भाभूयतः प्रतुरानंदत्वाद्यनेन दम
 यशदेनानंदमयः कथ्यते न त्वानंदविकारित्वात् ॥ तादात्म्यार्थे विकारार्थे भानुपार्षमयद्वयमिति भानुपार्षमयद्व

य यो गान्त्वानंदमनु रदति पथास्ति नाभिगनि ब्राम्हणमनु रोया म इत्यादा विवा नानंदमाप्तिः मनु रानंद इति विप-
 रीत समासः कृतः मनु रानंदत्वे नानंदमप्यपदवा न्यो विष्णुरेव ब्रह्म वा ह्यभ्यासादित्युक्तं तत्र देवं तत्र ब्रह्माय वा तदेव
 हत्वं तरेण मन्त्रिपादयति ॥ तच्छैतुष्यपदेशाच्चेति ॥ आसमंतात् भ्रातरा भानः विष्णुर्वा हि पूजानं दोन स्यात्
 दा सौ लोके नमपत्तये त्मानंदो देकमंतरेण तत्त्वमृत्तौ कारणमावात्पदुक्तमन्नमया दीनां ब्रह्म वा ह्येव विष्णुत्वं
 ब्रह्मत्वं येति नैतदुक्तं ब्रह्म शब्द इत्या पर ब्रह्म ह्युपपत्तेः ब्रह्म शब्दस्य पर ब्रह्मणि मुख्यत्वेऽपि विष्णो रानंदमया च पयवत्सो-
 त्त्यादिना असुरव्याप्यैव ग्रहणोपपत्तेरिति शंकां परिहरति ॥ यांच पणिकमेव च गीयते इति ॥ नेदमानंदमयादि
 क्रम परं ब्रह्म यतः सत्त्वं ज्ञानं मतं तं ब्रह्मेति मंत्रवर्णोत्तरा पत्तयो कं परमेव ब्रह्मानमयादि शब्दपंचक्रेन गीयते सत्य
 ज्ञानानं त शब्दाना यन्नमयादि शब्दानां चार्थास्तु संधाने सत्ये कार्यत्वमतीतैः आनंदमपस्य विष्णुत्वे अनन्य प्राप्तिस्त
 लिंगमाह ॥ नेतरो नुपपत्तेरिति नानंदमयादि विष्णोरितरः ब्रह्म विहा मोति परमित्यानंदमयादि ज्ञानैव यो ब्रह्म प्र-
 णात् न चान्य ज्ञाना न्यो सः उपपद्यते ॥ तमेवं विद्वानमृत इदमवतिना न्यः पंथा अयनाय विद्यते इति श्रुत्या विष्णु ज्ञा-
 नादेव यो ह्योक्तेः इत्वं तरेणापि ब्रह्मादीनां आनंदमपत्वं निराकुरुते ॥ नेदव्यपदे द्वाच्चेति ॥ नेतर इत्यनुपपद्यते ते ये इ-
 तं मजापते रानंदः स एको ब्रह्म ण आनंद इति रुद्रा त्वा त गुणमानंद लोके न त्वा च दानंदमयो विरिषिः यतो वाचो
 निवर्तते अत्राप्यमुन स्या सहेत्यानंदस्यापरिमित लोकेः अतएव न रुद्रः तस्य हिरण्य गर्भात् शतां ज्ञानानंद लोकेः

॥ एवमन्येपि अदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विंदते अथ सोमयंगतोमयतीति श्रुतौ मरुत्याद्योग्य-
त्वात्तं व्यञ्जवणान् मरुत्यादीनामानंदमयत्वं अदृश्ये अनात्म्ये स्वाधिरहिते जीवगुणविपुले वा साकल्येन पचनार्हं किं
पराश्रये तत्पि न्नानंदमययोऽभयतया प्रतिष्ठां ध्यामि विंदते अनंतरं स उपपासकः असंयमगंवंगतोमयतीति तादृशश्रु-
त्यर्थः स यश्चायं पुरुषेयश्चासावादित्ये इति आनंदमयस्यापुरुषोक्तहृजो वेबु पुरुषादित्यप्रदोपलक्षिते तु स्थिति कथना-
न्मानंदमयो ब्रह्मादिर्जपि समूहः तत्त्वमस्यादिश्रुतयोपि नाभेदे मभाणनामानि सर्वाणीति श्रुत्या तत्त्वमस्यादिशब्दे
निष्कारे व वाच्यत्वोक्तेः ॥ अस्तु याता सामभेदपरत्वं भगवतः सकलत्वाभित्वेनाभेदस्य पदे दोषपक्षेति अस्त्यानंद-
मयो विष्णुस्तथापि कथं तेन ब्रह्मादीनां भेदाऽभेदबोधकश्रुतिभिस्तदभेदावगमादिति शंका नयकाशः ॥ नन्यनुमान-
मेवाभेदे मसाणं तथा हि विमतानि शरीराणि मद्भोगाय तानानि शरीरत्वादिति शंकां परिहरति ॥ कामाच्च नानुमानोपे-
क्षति ॥ किमद्वैतं श्रुत्या घातुं कृत्वा नुमानेन साध्यते केवलेन वा ॥ ज्ञाद्यः अद्वैतश्रुत्यभावस्योक्तत्वात् ॥ नहि तोयः पृथ-
गनुमानस्य क्रामगतित्वेनादृष्टार्थविषये असाधकत्वात् ॥ नन्यस्त्यानंदमयेन ब्रह्मणा हिरण्यगर्भादिनां भेदः परं सत्तां-
सारिक एव न पारमार्थिकः सैदवाक्यानां सांसारिकभेदपरत्वेनोपपत्तेरिति शंकां परिहरति ॥ अस्मिन्नत्यनंतयो-
गंशास्तीति त्रिकैवल्यभेद इत्यपदे शादानंदमयेन जीवानां भेदः किंतु अस्य जीवत्वात् स्थानंदमयेन सहस्रमुक्तावपि सोमश्रुते सर्वा-
नूकमानसहस्रभूणविपश्चिनेति श्रुतिः संवेधमेव ददास्ति न त्वैक्यं संबंधस्य भेदनिपतत्वात् इति सित्या अपिक इणयो

जनया सूत्राणि चानुसृतवै चैदं चित्तकै ॥ यदुक्तमययि जिज्ञासां पिना अयययि जिज्ञासां संग्रहतीति वल्न संप्रस
पतं तदाभुनि वाभ्यस्य साध्यमानानां न हि पद जिज्ञासां पिना कपाल जिज्ञासां संग्रहतीति त्वदुक्तिमात्रस्याश्रयत्व
न न ब्रह्मावयवस्याब्रह्मत्वनिपभादानं दययावययि जिज्ञासायां ब्रह्म जिज्ञासां संप्रयत इत्याक्षेप इति वाच्यं तर्हि तप
आदिषु पचायकवचनं ब्रह्मशब्दस्यान्यपरत्वसंभवेन ब्रह्मविदाभोति परं बहि जिज्ञासां सत्वेत्यादि श्रुतिमापित ब्रह्मविचा
राक्षेपकत्वायोगः ॥ नाप्यानंदमयोनिरिणुः किंतु ननु मुखारिजीपांतः ब्रह्मशब्दस्य नूत्यादिना तानि ह स्यासत् ब्रह्मेति
वेदनेदित्यादिवाक्ये अयययणादिति पूर्वपक्षोपि युक्तः जिज्ञासासूत्रे तर्हि जिज्ञासासत्त्वं ब्रह्मेति वाच्यं त्वं ब्रह्मशब्द
मौगिकत्वेन जीवाच्चेदकलोकैः जन्यादि सूत्रेपि तस्मिन्नेव वाक्ये ब्रह्मशब्दस्य कारणत्वादिना जीवादी नूदि वापित्या
योगस्य ब्रह्मणि वाच्यवस्थापनाच्च पुनर्नूत्यावयवणेन पूर्वपक्षासु स्थितेः ॥ यत्तु चंद्रिकायां ययययैवं तयापि आनंदमयवाक्ये
न जीवायकाभावः यत्तु तपि कारकादृष्टत्वायकस्य सत्त्वादिति पूर्वपक्षोदय इत्युक्तं तदसत्त्वज्यादि सूत्रे तर्हि जिज्ञास
सत्त्वं तत्र ब्रह्मेति वाक्ये ब्रह्मशब्दार्थः यदि जीवादिः स्यात् तदा तत्र यतो वेत्याद्युक्तजगत्कारणत्वाद्युपपत्तिरिति पूर्वोक्त
कार्यत्वागैवापकं तथात्राव्यानंदमयमधिकृत्य भवते अस्त्वं ब्रह्मेति वाक्ये ब्रह्मशब्दार्थः यदि विष्णो रन्यः जीवादिः स्या
त् तदा तत्स्थानं दमयं प्रकृत्य भवते न सो कामयते कोत्येवा न्यात्कः प्राण्यात् यदैष आकारा आनंदो न स्यादित्यादि या-
क्ये नीकजगत्कारणत्वजगत्प्राणनादिहेतुत्वाद्यनुपपत्तिरिति प्रायकतौ त्यात्विक्कारणोपक्रमयद् शब्दस्य च प्राणु

र्पिपरतया अन्यथा सित्यत्वात्संदिग्धत्वाच्च ॥ सोऽकामयतेति वाक्यं तस्यैव एव शरीर आत्मा यः पूर्वस्येति वाक्यनिर्दिष्टमा-
 त्मानं परमृशति स चात्मा ब्रह्मविदो भोति परमिदं त्वत्त्वात् नोक्तः यस्य च तत्त्वाद्वा एतत्त्वादात्त्यन आकाशः संभू-
 त इति वाक्येनाकाशादिक्रमेण हेतुत्वमुक्तं तत्तद्भेद एव तस्य पूर्वस्य विज्ञानमप्यस्य एव शरीर आत्मा य एव आनंद-
 मय इति योजनया तत्त्वा नंदमय परत्वोक्तिरुक्त्यभापचो रित्येवं पूर्णस्याशय इति तु न युक्तं ॥ तस्यैव एव शरीर आ-
 त्मेत्ययं मंत्रः अयमसमस्तमय पर्यायेनास्त्वितः आणमय पर्यायिमा रम्य समान्नायते तत्र यः पूर्वस्यान्ममयस्य शरीर आ-
 त्मा एव एव तस्य आणमयस्यात्मेति पकुं न राक्यते अन्ममयस्य आणमयादन्यत्वेनात्मनोऽनाम्नानात् तत्त्वाद्वा अन्मरस-
 मयादत्यो तत्त्वात्मा आणमय इति आणमयस्यैव तत्र तत्त्वात्मेनाम्नानादतस्तस्य पूर्वस्यान्ममयस्य एव शरीर आ-
 त्मा य एव आणमय इत्येवार्थो वर्णनीयः ततश्च तदेकसूया यो चरेष्वपि पर्यायेषु तप्ये चार्कः स्वीकर्तव्यः इति आनंदम-
 य पर्यायात्मा तः तस्यैव एवेति मंत्रः दर्शित योजनया आनंदमय पर एवेति तदुत्तरमात्माने सोऽकामयतेति वाक्ये त-
 स्यैव परमभार्यापर्यक्त्यात् ॥ एवं सोऽकामयतेति जगत्कारणपल्लुनिद्रूपज्ञानं तदंभयुत्तरं सोऽयै सः रसं स्ये प्रापंचक्या-
 नं दीप्तवति कोऽस्यैवा न्यात्कः आणयात्पर्येव आकाशात्मानं दोनस्यादि विवाक्यं तदेकार्थी किति जगत्कारणत्ववत् जगत्स-
 णनादि हेतुत्वत्वात् नंदमय एव पर्यवसानात् ॥ यदि चानंदमय पर्यायात्मा तत्तस्यैव एव शरीर आत्मेति मंत्रः अद्वैते-
 मतीतीत्या ब्रह्मविदो भोति परमिदं त्वत्त्वात् नोक्तः यस्य च तत्त्वाद्वा एतत्त्वादात्त्यन आकाशः संभू-

नंदभायः भद्रभाषे स्याद्यथाशु नार्थं भद्रभाषेयमुक्तत्वात् ॥ नच प्राणमयपञ्चार्थेन तस्यैव एवेति मंत्रस्य पथाशु नार्थं
भद्राणं न संभवति प्राणमयवादन्यत्वात् न रसमयस्यासौ नु केरिति वाच्यं ॥ यत्सा दन्न रसमय उत्तमः स इव दूत
कारणभूतः प्राणमयस्यात्माभविष्यतीति तस्यैव एव शापीर आत्मायः पूर्वस्येत्यनुवादबलादेवावगंतुं शक्यत्वा
त् स च मूलकारणतया तस्या हा एतस्यादात्तान् आकाशः संभूत इति निर्दिष्ट एव न तन्मयः पूर्वस्येति च षोडशव्यजन
न क्रमादेतस्य प्राणमयस्यैव एवात्म्यस्यापि षोडशव्यजन क्रमादेवादीरपदं च तस्य जीवत्वतूपाभेदसू
चकं व्यंजनव्यजन क्रमापः उपादानोपादेयदूषेणापि भवतीति स वा एव पुरुषोऽन्तरसमय इति अन्योतर आत्मा
णमय इति आत्मपदसाधानाधिकरण्यं चोपपद्यत इति सोकाग्रयनेति वाक्यमपि तादृशात्मानमेव पराभूरातीति
पूर्वपक्ष्यादाय इत्युच्यते ॥ तदावन्मते असन्नेव संभवति असत्त्वमेति चेदिति भद्रशाहाभ्यासस्य पुच्छमद्
विषयतया आनंदमयं प्रकृत्य भद्रशाहाभ्यासासिद्धेः वं प्रति ते न हेतुना आनंदमयस्य भद्रत्वसाधनायोगात् ॥
इत्थं हितव्यं तं असन्नेवेति मंत्रो भद्रपुच्छमिति चेति वाक्यमिति चेत् भद्रपरः न त्वानंदमयपरः तदप्रत्यक्षिधानात्
पूर्वशास्यस्यास्तेन भद्रमिन्नतया अवगतेन तस्यिन् भद्रपदलक्षणाप्रसंगात् प्रियादि विशिष्टस्य तस्य स्वरूप इति
निमतीयमानस्यासत्त्वाकाशात्वरत्वेन तत्त्वं कानि गारणार्थं मृत्तस्य मंत्रस्वतर्हि पयस्वे आमर्षक्यमसंगात् ॥
आपि चैतस्य मंत्रस्य पुच्छपदानंदमयविषयत्वे स एव चैतन्यं चैव प्राधान्येन ये य इत्यस्यैव वक्ष्यमतीति चेद न कर्तुं लेन

समाप्ता तस्य न स्य परमशौच्य सगनः स्यात्तदेदिवृत्त्ययेद्यत्त्वयोर्विरोधादिति ॥ एवमनंदमये ब्रह्म शास्त्रास्वाभादानं
दमयौविष्णुरेवेतिसित्वांतोप्युक्तः आनंदमये ब्रह्म शास्त्राभ्यासासिद्धेस्तस्य पुच्छ ब्रह्मविषयत्वान्नहि तदनभिधा
यकेन शाब्देन तदभ्यासोस्ति ॥ मत्तानंदमयप्रकरणे श्रुतं ब्रह्म पदं तस्यैव याचकमिति वाच्यं ॥ किमानंदमयस्य प्रकरणि
त्वमभ्यासात्किंवाच्यतः ॥ नाद्यः आनंदमयस्य प्रकरणित्वे अभ्यासस्यानंदमयविषयत्वात् ब्रह्म शाब्देनानंदमयोप
स्थितिः अभ्यासस्यानंदमयविषयत्वे आनंदमयस्य प्रकरणित्वमित्यन्यो न्याश्रयापातात् ॥ नहितीयः अभ्यासादि
तिसौत्रहेतुवैष्यध्यापितेः ॥ अथ समानप्रकरणे भृगुवत्यामधीहि भगवो ब्रह्मे तु पक्रम्यसे वा मार्गवीवारुणविद्याप
रमेव्योमन्त्रनिष्ठितेति आनंद एव परिसमाप्तिर्दर्शनात् तत्रानंदमयत्वस्य एतमानंदमयमात्मानमुपसंक्रम्येत्यनेना
वगमादिहाप्यानंदमयो ब्रह्मेवेति असत्त्वेव समपति असत्त्वब्रह्मेति वेदचेदस्ति ब्रह्मेति चेद्देव्यादि ब्रह्म शास्त्राभ्या
सः आनंदमयविषय एवेति निश्चयाब्रह्मेत्याश्रयः ॥ तथा चोक्तं चंद्रिकायामनमयादीनां तापत्त्वब्रह्मत्वं च कथं मार्गवीवारुणीवि
द्यापरमेव्योमन्त्रप्रतिष्ठितेति श्रुत्या स्वयमेव परब्रह्मत्वोक्तेः अधोहि भगवो ब्रह्मेति ब्रह्म ब्रह्मोत्तरत्वात् स तपस्तस्या
अन्नं ब्रह्मेति व्यजानादिति श्रवणानंतरमाविनिदध्यासनाख्यतपसापरोक्षीकृतत्वं लिङ्गात् अन्नं ब्रह्मेत्यादि ब्रह्म
शाब्दात् अन्नात्थैव खल्वियानिमूतानि जायंत इत्यादि ब्रह्म लक्षणाच्च तत्समाख्यया चात्रापि अन्नमयादीनां ब्रह्मत्वं

नचतत्रमपदोऽद्यवगाद्धिन्विषयत्वंतत्राप्येतन्मन्त्रमयमात्मानमुपसंक्रम्येत्यादौतद्वत्मानंदमयमात्मानमुपसंक्रम्येत्युपसंक्षारेचतच्छ्रवणात्अत्राप्यन्नाहिप्रजाःप्रजापतद्वत्यादौतद्वत्प्रजातत्तत्राप्यन्मयादीनामब्रह्मत्वेएतमन्त्रमयमात्मानमुपसंक्रामतीत्यात्मशब्दस्यसुक्तत्राप्यत्वत्वायोगादिनीतिर्चेन्न॥आनंदमयपर्यायोत्तरंपुष्टप्रमहणाःतस्यैषएवशरीरआत्मायःपूर्वस्येत्यनेनानंदमयांतरात्वत्वेनाम्नानोत्तरं॥सौकामयतरसोर्वैषःकोहोवात्यात्कःप्राण्याद्यदेवआकाशात्मानंदोनस्यात्॥यदाह्यैषएतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेअमयंप्रतिष्ठांनिंदतेअथसौमयंगनोभचति॥भीषास्मादातःपवतेभीषोदेनिसूर्यइत्यादिकार्यरसलामप्राणनामयप्रतिष्ठाभयदर्शनीपपत्तिभ्योऽस्त्येवतदाकाशादिकारणंब्रह्मेविप्रतिपादनेनब्रह्मविषयेअस्तिनास्तीतिमन्त्रमपाकृत्यहायन्यापनुमन्त्रोपिहृदविषोर्ब्रह्मास्यभ्रासि विषयौतत्रमध्यमोनुमन्त्रोपिहानुसमश्नुतइत्यत्यमभ्यापकरणेनैवापारुतोभविष्यतीतितमनपाकृत्यात्मप्रभ्यापकरणायान्नातंसपएवंवित्अस्माहोकात्त्रेत्यएतमन्त्रमयमात्मानमुपसंक्रामतीत्यादिएतमानंदमयमात्मानमुपसंक्रामतीतिनत्रायमर्थःसयःकश्चित्एवंपयथोक्तंब्रह्मोत्पृष्टोलषापकर्षमैतंसत्यंज्ञानमनेतमहमस्मीत्येवंवित्एवंपराहृद्व्यप्रकृतपरामशार्थित्वात्सकःयःअस्मानलोकात्त्रेत्यान्त्रमयादिमानंदमयातमात्मानमुपसंक्रामत्यथादृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेअमयंप्रतिष्ठांविंदतइतितथाचोपसंक्रमितित्यान्त्रमयादिप्रयाहपतिवस्थानंदमयस्योपसंक्रमणकर्मत्वावगमात्त्रिप्रमोदादिविशिष्टस्यनस्य

कृत्यहमिति मत्तस्य विषयस्य सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात् सत्त्वात्
 दिविशिष्टस्य च तस्य हस्तस्य दिपर्मकत्वात् संभवाद्यनोपाचो निवर्तते इति श्रुतिप्रतिपादितवाक्येन सागोचरत्वात्
 मया तूपूर्वोक्तरीत्या आनंदमयपदार्थैर्दुःखलेशमतीत्याद्यभूराहमुत्थार्यत्वाभावाच्चानंदमयस्याग्रहत्वासिद्धौ
 शुचत्वात् आत्मानं तस्यैवाभागीविद्यापरमेष्ठ्योपनृप्रतिष्ठिते त्वेकतदनंतरमात्मानं तस्य यद्वंदे तस्य
 तमानंदमयमात्मानमुपसंक्रम्येत्यनेन संबधात् अहस्येनात्म्ये त्यादेरमयमित्यंतस्यानंदब्रह्मीस्थस्यापि तत्त्वमि
 धीयोजनया यद्वंदे तस्यैव यः एतमन्वमयादिमानंदमयानमात्मानमुपसंक्रम्या हस्तस्य दिपर्मकत्वात्
 निमित्तिच्छालमत इत्येत्येव वाच्यत्वात् तूष्टुवत्या आनंद एव स मात्तिर्नानंदमयै इत्यादेरिति स्पष्टत्वात् ॥ अत एव आ
 त्तिपदिकमात्रमेवाभ्यस्यते रसोर्षैः सः यदेव आकाशा आनंदोन स्यात् सैषानंदस्य मीमांसाप्रवृत्तिरित्यनंदो ब्रह्मेति ह
 जानादिति उपसंक्राम्यति उपसंक्रम्येत्यानंदमयादापुपसंक्रमणकर्मत्वस्यैव मतीतेन तस्य मुक्तमाप्यत्वं आत्यरा
 हस्तु अभ्युत्थानमयाद्यनात्ममवाहपतितत्वात् तत्र गौण एव विषयविषयते चेदमुपरि हात् ॥ यत्तु नंद्रिफायां नोप
 संक्रम्येत्यत्रोपशब्दोक्तिर्कार्यः अत्यथानागने कार्यत्वस्यापि प्रयोगानुसारित्वात् अन्यथा अंतः शब्दो बहिर्दृष्ट्यात्
 अस्यात् लोफात् प्रमेत्यनेनैव चरापीराख्यान्मयपरित्यागस्योक्तत्वेनात्ममयमुपसंक्रामतीत्यनेनापि तदुक्तौ
 पुनरुक्तिर्यस्यादिति ॥ तत्तु च्छमेव ॥ नक्षत्रजब्रूकावत्तनीडेपक्षिप्रवेशापदासुख्यं संक्रमणं विषयसितं यन्नमयेषा

प्रात्न ह्यन्य मगमुपसंक्राम्य लोया ह्यस्वाहोकात् जलूकावदव्यथा चासंक्रमणं दृश्यते स्वीकृतं वा त्वर्थाधिक्यं तु स्वानुगमं
 प्रयोगानुसार्य कल्पनाया अपिता त्वर्यापीनत्वात् मरुते च योवेद निहितं गुहायामिति सर्वोत्तर ब्रह्ममिति पादयिष्ये
 वान्न मया दानं दमया त्वफीषानि नूपणेन ब्रह्मत्वा ज्ञानेनाभ्यमया दानं दमया ते तु अनात्मत्वात् त्वया भ्यां तिगृहीते
 तु अनात्मत्वमुद नूपाय एवोपसंक्रमणपर्ययः ॥ एयं सति न पुन रुकिर विअस्याहोकात् मेत्येव त्ववस्थीपुत्रादिदृष्टा
 ददृष्टिषु स मुदा यो ह्ययं लोकाः स्वीपृकारकत्वात् स्वीयत्वेनात्मतया गृहीतः तदुक्तमव्यासभाष्ये स्वीपुत्रादिषु सफ्रुवे
 मुषिकसेषु वा अहमेव सफलः विफलोपेति वा त्वधर्मिनात्मन्यव्यस्यतीति तस्मात् लोकात् मेत्यममैते एतेनाहमिति
 विशेषेनान्वविध्यरेष्यन्मये देहे आत्मबुद्धिं कृत्या तवः यथा व्याख्यातमन्यमपमात्मानं पुपसंक्रामति अनात्मत्वेन
 परस्मिन् तवः प्राणमयं तवः मनोमयं ततो विज्ञानमयं ततः आनंदमयं पुपसंक्रामति अयादरपत्वादि परमैके सत्यज्ञा-
 नानंदादि नूपे आत्मानि अमयं प्रतिष्ठापिते ब्रह्मरूपेण स्थितो भवतीत्यस्यैव विषयविक्षिप्तत्वात् ॥ यच्चोक्तं अन्नं ब्रह्मेति ब-
 र्हवाद्वा दन्नात्मेव खल्विमानि भूतानि जायंते इति ब्रह्मसंज्ञा च तत्समाख्यया चापि अन्नमवादीनां ब्रह्मत्वमिति त-
 व्यसत् ॥ अथीह भगवो ब्रह्मेति ब्रह्ममश्नानंतरं तस्मा एतत्तमो वाच अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति तद् हो वा
 चयतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जानाति जीवंति यत्प्रयंत्यग्निं संविद्यांति तदिह जिज्ञासुस्तत्तद् ब्रह्मेति सततं वो त-
 व्यतसतपस्तस्या अन्नं ब्रह्मेति व्यजानादि तस्या द्याम्नायते तच्चायमर्थः भृगोः ब्रह्मज्ञानं तंरं पिवाच रुणः ब्रह्ममतिपचोऽन्नं

न्यादीनां द्वारत्वमन्त्राणामित्यादिना सिधाय तोयेत्यादिना ब्रह्मलक्षणं चाभिधायेवं लक्षणं ब्रह्मान्नादिद्वारेण प्रति-
पद्यते तु कथान् अन्नादीनां ब्रह्मप्रतिपत्तौ द्वारत्वं यथागत्य भागमुत्तनुषु च हुरु तस्यो व स्य ओ ब्रह्म स्वान्न मन सो येम
दमित्यामिति स्वरूपेण ब्रह्मनिर्दिशन्नपि ता ब्रह्मप्रतिपत्तौ नूनं साधनां तर मपेक्षत इति अनिर्दिष्टमपि तपसुः ब्रह्म-
प्रतिपत्तौ साधनत्वमवगत्य भृगुः कुत्रेदं पिओदि तं लक्षणं वर्तते केदं परिपूर्णं भवतीत्येकाग्र्येण चे तस्मा पर्यालोचना
त्मकं तपः कृत्या अन्नात्वेव रयत्विभानि भूतानि जायंते अन्ये न जाता निर्वर्षिते अन्तं प्रयंत्या मि सं वि शंति व स्वाधि-
क्कमन्नस्य ब्रह्मत्वमिति प्रथमतः अन्नं ब्रह्मेति व्यजाना त ज्ञातवान् अन्नं ब्रह्मेति विशाभापिअन्नस्योत्पत्तिरानात्-
स्तु त्युक्तं लक्षणं तत्र परिपूर्णं भवतीति पुनरपि संशयसा पन्नो भृगुः पितर सुपभृता धीहि ब्रह्मेत्युक्त्वा नूततः या-
वत् ब्रह्मणो लक्षणं परिपूर्णं भवति यावच्च ते जिज्ञासान्निवर्तते तावत् तप एव ते ब्रह्मप्रतिपत्तौ साधनं त्वन्यत्
निप्रतिपद्यं तपसा ब्रह्मविजिता सस्येति पिशा त्स्यैडुक्त्वा नूततः तपसा विमुत्थात्मा प्राणा दिव्य पि सा कल्येन ब्रह्मच-
क्षणमपरय नूतनैः शने रांश्च रमानंदं ब्रह्मेति प्रतिपन्नवानित्यर्थः प्रकरणस्य प्रतीयते तत्र कथमन्नं ब्रह्मेति ब्रह्मचाद्वाद-
न्यादी अन्नाद्ये वै निब्रह्म लक्षणं चान्नस्य ब्रह्मत्वं कुंदा क्यं तथा सति पुनरुपसत्यनुपपत्तौः य शुचं दिकाया यन्नादीनां ब्रह्मत्वे-
पित हि ज्ञापय पुनरेव कणं पितर सुपससार अधीहि भगवो ब्रह्मेति पुनरुपसति स्तु एकं रूपं निर्दिध्यासनेन साक्षा-

त्वत्पदपातस्वगुणांतरविशिष्टतयानिर्दिध्यासकार्यमनुज्ञाभादाहुंतत्रानुजानीहोतिवक्तव्येयदधीत्याह तदि-
 यातिवायादित्युक्तं तदसत् ॥ आधीत्यास्यानुजानीहीत्यर्थकत्वे सुख्यागपत्तेरस्मदुक्तरीत्या निषेहि लक्षणा-
 यांभीजाभावात् ॥ किंच एवं हि पुनरुपसन्नो तत्तद्ब्रह्म रूपसाक्षात्कारे मृगोरकतार्थता बुद्धिरयं हेतुर्नित्यत् ॥ तथा
 चान्नायेकदिध्यादिब्रह्म रूपसाक्षात्कारेपि अकृतार्थता बुद्ध्या ततोपि गुणांतरविशिष्टतयानिर्दिध्यासनायानुज्ञाया-
 दाहुं पुनरुपसन्नस्य तस्यानंदमया तपंच ब्रह्म रूपसाक्षात्कारानंतरमपि ब्रह्मण अनंतरूपतयानंतरगुणविशिष्ट-
 तया चाकृतार्थता बुद्ध्या ततोपि गुणांतरविशिष्टतयानिर्दिध्यासनायानुज्ञाभादाहुंतत्रानुपपत्तौ बीजाभावात् नाना-
 पिब्रह्मण अनंतरूपत्वेपि अन्यमयादिपंचरूपसाक्षात्कार एव कृतार्थतेति मृगोर्निश्चये किंचिद्भ्रमकमस्ति ॥ अथ
 ब्रह्म विराप्नोति परमित्युपक्रमे ब्रह्मज्ञानस्य फलवत्त्वमनिज्ञाय किंचिद्ब्रह्म किं वा तद्देदनमित्याकांक्षायां सत्यं ज्ञा-
 नमनंतं ब्रह्मेति तल्लक्षणमुक्तं ॥ तत्रानंतरपदबोधितं सर्वस्व तु स्यूततया संपूर्तिरत्वमेव यो वेद निहितगुहाया-
 मिह्यमेव पेदनस्वरूपकथनपरेण तस्माद्वा एतस्मादिदनाचोपपादितं तत्स्य च सर्वोत्तरत्वस्याचंदमय एव
 पर्ययस्यानस्य कृतत्वात् तत्स्यैवोक्तलक्षणवत्तया परप्राप्तिफलकवेदनविषयत्वजगत्कारणत्वादिना ब्रह्मत्वापेका-
 यान्तिरुक्ताभ्यासस्यानंदमयविषय इति निश्चयवद्ब्रुमि चेन्न ॥ आनंदमयस्योपक्रांतसंयतिरत्वपर्ययसाक्षात्सा-
 स्त्येः ॥ अन्यमयादिभ्य इपत्तोन्योत्तरआत्मेत्यनाम्नानात्तत्सात्तिरिति चेन्न ॥ आनंदमयपर्यायोत्तरतस्यैष एव समा-

गीरआत्मापः पूर्वस्येत्यानंदमयादन्यस्यानरात्मनआत्मानेनतत्रैवसर्वांतरत्यपर्यवसानेनपुच्छब्रह्मरूपतद्विषयए
 वाभ्यासइतिपञ्चसुक्तेत्यात्वात्अस्यासत्त्वपुच्छब्रह्मविषयत्वोपिसोकाभयतदइतिपुष्टिगतिर्देशोपपत्तिः प्राक्समर्थ
 वेव॥ यस्तुतत्सुसर्वांतरत्वंनात्रोपक्रांतंयोवेदनिहितंगुहाप्रामितिगुहानिहितत्वमात्रोक्तेस्तस्यचतस्यनानंदम
 यएवपर्यवसानंतस्यजीवत्वएवसिंहगंदिमकारेणहिब्रह्मणोगुहानिहितत्वंब्रह्मणः पारमेश्वररूपेणज्ञैवरूपेणचत
 अचयोवेदनिहितंगुहापामित्यचमुहापांस्त्वनयित्यनभिपायनिहितमित्युक्त्यापारतं व्यावगभात् ॥ परमे-
 व्योमन्प्रतिष्ठितमितितस्यपरमेश्वराश्रितत्वोक्तेः ॥ अत्रहिपरमेव्योमशब्दः परमेश्वरपरः भृगुपल्यासंक्रं
 नंब्रह्मत्वहंपनिहृष्यसेषाभार्गवीयारुणीविद्यापरमेव्योमन्प्रतिष्ठितेतिब्रह्मपरपरमव्योमशब्दसमानार्थ
 कत्वानुरोधात् ॥ अतएवोपसंक्षारेपिब्रह्मपुच्छंप्रतिष्ठितस्यब्रह्माश्रितत्वंप्रतीयमानंनपथाकथंचित्ने-
 यमुपक्रमोपसंक्षारैरुक्त्यस्यन्याव्यत्वात् ॥ नचैवंसतिब्रह्मविदाप्रोतिपरमितिंसंक्षिप्यकथितस्यार्थस्य
 योवेदनिहितंगुहापामित्यादिसोऽभ्युतेसर्वाङ्कामानित्यनेनविधृतत्वेनगुहानिहितस्यजीवत्वेतदेतत्स
 सर्वकामापासिफलकत्वासंभयइतिशङ्कं ॥ गुहायांनिहितंसत्त्वंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिद्योवेदेतिषोऽनयास
 र्वकामायासेर्ब्रह्मज्ञानफलकत्वस्यैवप्रतीतेः ॥ नचजीवस्यब्रह्मज्ञानस्यब्रह्मणासहसर्वकामापासिः फलं
 तद्वमतेनसंभवतीतिवाच्यं ॥ एतःसोऽभ्युतेसर्वाङ्कामान्ब्रह्मणविपश्चितेत्यत्रनसहायेवतीयासदेत्यस्यदि

नञ्छ्रुतेत्यनेनान्यथः हेदिकं स्रदापायतसहेत्यत्रविरामस्यतत्रगमकत्वात्किंतुसहेतियोगोपधेकाभ्यामित्यत्र
नैविब्रह्मणैतीत्यत्रापेवृतीयावादात्त्येनब्रह्माद्युवाचस्यलक्षणं॥ तथाचब्रह्मावानासार्थान्काभानभुतेएतस्यैवा
नंदस्यान्यानिभूतानिमात्रासुपजीयंतीतिश्रुतेःविषभूतानंदानुभवेनसर्वकामायासेःसुकरत्वात्ननिर्विशेषप्रकर
णानसुपुण्यंनचपूर्वप्रपायेषुअन्नाद्वैप्रजाःप्रजायंतेप्राणंदेवाअनुप्राणंतिविज्ञानंयज्ञंतनुतेइतिश्लोअनामययवि
विषयस्यदशनात्माद्यथाकात्त्वानंदमयपर्यायेविअसन्नेवसप्तपतिअसद्देहतिपेदचेदित्यादिनिगमनश्लोकस्य
नंदस्यपवित्रयत्वेतत्रत्यब्रह्मराहास्यासत्त्वानंदमयविषयइतिवाच्यं॥ मनोमयपर्यायेयतोवाचइतिश्लोकस्य-
ब्रह्मविषयकत्वेनतादृशानियमाश्लिष्येःप्रायपाठमंगात्॥ यदिचतत्रापिब्रह्मविषयकमास्याश्रयतथायनःप्रतिपा
दितमेवप्राप्तिश्चिन्नरूपत्वात्तस्यचमनोवृत्तिरूपत्वादितिश्लोकस्यकथंचिन्ननोविषयत्वमित्युच्यतेतदाप्रकृते
विअसन्नेवसप्तमन्मतीत्यत्रसइत्यनेनपरमृष्टत्वांनंदमयस्यब्रह्मविषयकसदसहेरनाभ्यासत्वासत्वाश्रयतथाप्र
तिपादनमस्तीतिश्लोकस्यानंदमयविषयमत्वंयक्तुंसुवचंपरंतन्नानंदमयस्यब्रह्मत्वसाधकंतेनानंदमयेब्रह्मरा
ह्मस्यासाश्लिष्येःअसन्नेवसप्तपतीतिश्लोकस्तुसर्वनाभ्यातिसन्निहितत्वेनपरमृष्टस्याप्रियादिविशिष्टत्वसत्वास
त्वशंखनास्पदतत्त्वावधारणायप्रवृत्तमंत्रस्यतद्विषयत्वेआनर्थक्यापातस्यपूर्णमुक्तत्वाच्च॥ एतेनतत्त्वेतुज्य
पदेराभात्रपणिक्कगानअपदेरादयोप्यानंदमयेतुनरामसिस्थ्यादितिव्याख्यातमायमेवसोकाभयतेतिपुल्लिंगेनस

र्वनाम्ना निहितस्यानंदमयांतरात्मनस्तस्यैष एव पराधीनः नानंदमयस्यैत्यप्युक्ते
 वेति न कदापि तस्यैतु व्यपदेशोपपत्तिः ॥ यदप्यन्यमयादीनामपि ब्रह्मशास्त्रादेव ब्रह्मत्वमिति जयतीर्थोक्तं श्रुताव
 न्ममपस्यादित्येपि सूत्रेऽनानंदमयस्यैतरोपलक्षकतयोपादानं युक्तमिति चेद्विकीर्तयत्तदप्यसत्त्वमस्यासादित्यसंगतेः
 ॥ यद्यपि विज्ञानं देवाः सर्वे ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते विज्ञानं ब्रह्म चेदेति विज्ञाने ब्रह्मशास्त्राभ्यासास्ति तथापि येन ब्रह्मोपा
 सते प्राणं ब्रह्मोपासते इति सकृदेव ब्रह्मशास्त्रवशादन्वयमयादौ ब्रह्मशास्त्राभ्यासाभावात् ॥ यदि तत्र ब्रह्मशास्त्राभ्यासा
 दिति भाष्ये ब्रह्मार्थकशास्त्राभ्यास एव विवक्षितः ॥ तथा च एतन्मन्त्रमयमयात्मानमुपसंक्रम्येत्वा दौ ब्रह्मशास्त्र-
 समानार्थकत्वात् ब्रह्मस्यापि सत्वात् ॥ येन ब्रह्मेत्यादिद्रष्टव्या दभ्यासान्नैतिरीयकद्रव्यमुप्याख्यानामुपादेयौ क
 विषया सकृदुक्तिलक्षणमुप्याभ्यासाभावेऽप्यसकृदुक्तिरस्ति ॥ तथा चान्यमयादिविषयत्वेन ब्रह्मशास्त्राभ्यासा
 सकृत् श्रुतत्वाभिप्रायोऽप्यासशास्त्रादिति सुप्रोक्तरीत्यावानुपपत्तिरिति विभाव्यते तदापि सूत्रमयमोपस्थितवा-
 न्ममपि निर्देशात्प्रागेवाभावात् ॥ यत्तु अन्यमयादीनां तर्हि ब्रह्मशास्त्रादित्यसिद्धसूत्रं स्यात्वाकारत्वादि
 मत्वेऽप्यानंदमयस्य संगतत्वेन ग्रहणमिति जयतीर्थोक्तं सभाषानप्यन्यमयस्यादित्येति सूत्रेऽप्यनंदमय-
 यस्यैतरोपलक्षकत्वेनोपादानं युक्तं न ब्रजिज्ञासा सूत्राक्षेपकस्याप्यवत्त्वादिपूर्वपक्षहेतोः सत्यादिति चेद्विकीर्तय
 सत् ॥ जिज्ञासा सूत्रासंगतेः प्रागेव निरस्तत्वात् अभ्यस्येति च ध्रुवश्रुतिविकारा र्थतोपपादकस्यान्यात्पुरु

अस्तस्मात्सर्वेषु धमुष्यत इत्यादेः पूर्वपक्षोपपादकस्य सत्वाच्च ॥ एवमुपन्यमयादितः पूर्वपूर्वस्यादुत्तरेत्तरस्य भा-
 णमपादेरन्यत्वोपदेवोननपंचानां ब्रह्मता ब्रह्मशब्दमात्रं च योनामब्रह्मोपासत इत्यादाविवनब्रह्मतागमकं किंतु
 ब्रह्मत्वेनोपासनमात्रं ॥ यत्तु नाविद्यमानं बुधतेपेदाध्यातुं नौदिक्राः न चतरमंत्य होअसदुपासवयात्मनहन
 इति स्मृत्या अचेतनासत्यायोग्यान्धनुपास्यान्यफलत्वविपर्ययाभ्यामिति संकषणसूत्रेण चासदुपासनायानि
 वेधान्नामब्रह्मेति वाक्ये ब्रह्मशब्दः नायामिमानि नीचोपासत्यां ब्रह्महरित्मरेदिति स्मृत्यनुरोधेन ब्रह्माधिकरणो-
 नामपदार्थोपादौ गौणः नामेति प्रथमावचनं चावसंतोभारुतइति पत्सत्यभ्यर्थे सत्यभ्यावा स्वादेशाः सुपां सुमुमि
 निसूत्रात् अन्यथाश्रुतं ह्येवमेव गवदुदोष्यस्तारितो कृमात्मविदितिः सुत्यात्मानं पृष्टवंतं भारदं प्रतिनामोपास्ति
 कथनमनुक्तमेव स्यात्तु षः कालादिकथ्येयस्य हरेराधरइति उपासीत उवादि कं यथाधारेभपवति च योपासीत उ
 षः कालादौ विद्यमानः सत्हरिमुपासीतेति तादृवास्तुतेरर्थः एवं प्रतिमायामपि देवताधारत्वबुधे योपासमंचसु
 देवतातादात्म्यबुत्पिन इत्यादिकमानंदतीर्थयेरुक्तं तदसत् ॥ उक्तस्मृत्या अमदुप्रासनाभिषेधेनाभ्यादौ ब्रह्मदृष्टि वि
 धानासंभवेपि नायादिराक्यइयानापित्वदुक्तरित्येव प्रथमायाः सप्तम्यर्थेवृत्तिं सत्यभ्यावा स्वादेशानुपेत्य पेअं ब
 र्मोपासतइति बुत्पयसंभवेन ब्रह्मश्रुतिमानेणाभ्यादेर्ब्रह्मत्वासिद्धेः ॥ नच सर्वकारणत्वलिङ्गादन्वस्य ब्रह्मता
 नाभादौ तदभावात्प्रतस्यस्येति वाच्यं अन्नात्पुरुषः ओपधीष्योन्मिति जन्मत्वलिङ्गेनासंज्ञानपिरोधिना तस्या

न्यघानेयत्वात् अन्नाहो यज्ञाः प्रजापत इति प्रजाशब्देन संकोचावगन्नेन सर्वकारणत्वं तस्य उक्तं स्मृति सूत्रयोर-
त्यंतासदुपास्ति निषेधपरस्य संभवेन नामादौ ब्रह्मत्वेनोपासनवधेन ब्रह्मोपासत इत्यादावन्नादौ ब्रह्मत्वेनोपासन-
विधिपरत्वेन ब्रह्मशास्त्रोपपत्तेस्तत्प्राप्त्यादौ ब्रह्मत्वासाधकत्वाच्च ॥ ननु उक्तं स्मृत्यादि निषेधोपासनाया अत्यंतासत्वं
प्राणीति कल्पमलीकृतं वा ॥ नाद्यः वार्थेन तु त्वादरेण स्यात् ॥ न चोपास्यत्वेन विहितं यत् तदव्यप्राणीति कृतं तदिति
वाच्यं ॥ तदुपासनस्याभिसक्तत्वेन तन्निषेधायोगात् ॥ अतएव नांत्यः अलीकस्योपास्यत्वेनाविहितत्वात्तदुपास-
नस्याभिसक्तत्वेन तन्निषेधायोगात् ॥ अथोपास्यत्वेनाविहितत्वापि देहादेः रागप्राप्तोपास्यत्वेन निषेधाहत्वमिति
प्रथमपक्षः साधुरपेति चेन्न हि स्मृतेः प्रनिषेधपरत्वेन सापकाशलेपिषूचावर्धयन्त्यापाम्रतिपादनात् ॥ न हि सूत्रं विधि-
प्रतिषेधरूपं किंतु न्यायविशेषमिति पादनं ह्यस्य प्रतिषेधतात्पर्यनिर्णयकमिति चेदत्र वदंति ॥ अत्यंतासत्वं हि म-
रुतेऽपास्यत्वेनाविधेयत्वायोग्यत्वं त्रुपं विचक्षितं तत्त्वं च ह्युपास्यत्वेन विध्यभावात् तदभावेन्यायविधेयभावात्
थाचदेहादेरुपास्यत्वेनाविधेयत्वेयि उपास्यत्वेन रागप्राप्तत्वात् स्मृत्योपास्यत्वेन निषेधता सूत्रेण तु प्रव्यापहा-
रिकं प्राणीति कंच विहितोपास्यत्वेन मसक्तं तत्र व्यापहारिकमेवोपास्यं शास्त्रार्थेन तु प्राणीति कंच व्यापहारिकस्य सं-
भवे प्राणीति कस्थानादेषत्वात् ॥ यद्योद्गीतोपासनायामनंतत्वादिकं प्राणीति कमाकाशादौ नोपास्यं किंतु ब्रह्मणि
सत्यं यथायासत्यकामत्वादिकं ब्रह्मणि व्यापहारिकमुपास्यं न प्राणीति कं देयताधिकरणन्यायेनोपासनायाम्य-

स्वव्यापहारिकभावात् ॥ एवंयत्रचेतनमन्वेनचोपास्यंदिधिनाप्रसक्तंतत्रचेतनमेवोपास्यशास्त्रार्थःअस्यातिर
पलाभात्पञ्चमोपास्यत्वेनयंपुरुषंभक्तिपदयोग्यंपथात्मसंप्रतिपरमसात्विकीविष्णुसुक्तिःसात्विकंप्रतिवातामसी
नैऋतिविजोषादिमूर्तिःतन्नेननोपास्यंअथासंभवात्इतिबोध्यतइतिबोध्यर्थः॥ वाचंघेनुमुपासीतयौषितमग्नि
आधीजेतिआनीतिकेवाग्येत्तुनादात्येउपास्यत्वदर्शनादुक्तस्येत्यादेर्भिव्याप्तौउपास्यत्वनिषेधपरत्वासंभवाद्दुक्तरा
त्यजत्यंतासुदुप्राप्तिनिषेधपरतांत्वयाप्यपरंवाच्यंपतुरात्रिंघेनुमिवायतीतिश्रुत्यंतरेरात्रौघेनुज्ञाहस्योक्तेःरेवो-
जुद्धमीतिश्रुत्यंतरेरेवोह्राहुत्याधारत्वस्यानानुक्तेःघेनुरादाभिशाहोगोणोअसौवात्रजोयोगीतमग्निरित्यादिपंच
मिप्रियाद्यांकांदोग्यपाप्येस्वर्लोकौदयःप्रतीयमानानपंचानयःकिंतुनारायणादयःपंचकमात्पंचानयःस्युताःअ
दनादंगनेनृत्वास्त्वितरामशस्त्रत्वतइतिमाय्योक्तरीत्यानारायणादयःयोगेनतदर्थविपरमादितिपतयोषितमग्नि
तेतिवाप्येअग्निज्ञाहोगीमिकोचेतिपरैरुक्तं॥ तदसत्॥ आरोपेणपुरश्चत्वसंभवेजोणवाथाअन्यायत्वात्तन्चैवंसति
मोणुछेरमसंगःसंस्त्यःपञ्चउपासनायाअप्यपणंपथाकींउपापिनामयनेश्रुतेमाराममग्निहोत्रंजुहोतीत्यादीरेरेआरो-
पस्यनिश्चयोजनतयाअग्निहोत्रसाहचर्यफाग्निहोत्रपदेननेष्यमिफाग्निहोत्रधर्माणांतात्पर्यविषयाणांमासान्नि-
होवेभास्यर्थेत्वासिंहोदेमदत्तइत्यादीलोकैआरोपस्यनिश्चयोजनतयासिंहगुणशीर्षादिमतीतितात्पर्यनिर्वादादेव
मोक्षयाभावात्तत्तद्वर्षस्मारितंगोणार्थविषयापानूदयर्षस्यापानूदयर्षस्वचत्रानायववृत्तिसापेक्ष

लोचनदूर्यपि स पादुर्ध्वलत्वात्तूर्यस्य सादस्यादिप्रति योगितया साहू बोधविषयत्वे संभवति सति गौणार्थत्वा
 नेन यौगिकार्थग्रहणस्य रथकाशपि करणविरुद्धत्वाच्चानामग्रहत्वे तु प्राचीनत्वाद्दोषयमायासतस्यार्थवृत्तिं सतस्य बा
 स्वादेशं स्वीकृत्य बाधव्याप्येण निश्चयान्विशिष्टा क्रियाभावो वेति चाह्वानत्वे यत्र संशयश्चान्विशिष्टमहत्वात्तौ पेणोपासनमेव
 क्रियायार्थ इति युक्तं ॥ एवं च प्रतिमादावपि देवतात्वात्तौ पेण गुणसंबन्धवर्जित्वे गौणार्थग्रहणमन्याय्यं यत्तु प्रतिमायां देवता
 त्वात्तौ पेणोपासनपाकलानुसन्तिः यः स्वात्मबुद्धिं कुणयेन्नियथासु फे स्वधीः कलत्रादिसुभोग्य ईज्यधीः यस्तौ र्थबुद्धिः सति
 लेन कर्हि चित्तजनेष्वभिज्ञैर्बुधैः एवंगतैरिति स्मृत्या शिखादेव इति ज्ञानस्य भोग्य ईज्यधीरिति निषेधादिति परैरुक्तं ॥
 तदसत्प्राणिमप्रायां मणिपुष्पाधापतो मणिलाभयत्संयादिसमग्रप्राप्तिमादेयताज्ञानस्य फलजनकतायाः शा
 र्त्तुभाषण्येन स्वीकारात्स्पष्टं चेदभाकरं ॥ यस्त्वात्मबुद्धिर्बुद्धिर्भूतेः देहादिभिन्ना आत्मा कलत्रभोग्य सति लक्ष्मि
 न्नाः सापवः स्त्रीयाः पूज्या स्त्री र्थभूताश्चेत्यर्थेतात्पर्यं तद्देहादिभिन्नोनात्मा कलत्रादिभिन्नाः सापवः स्त्री यत्पूज्यत्वती
 र्थत्वभूत्या इति श्रमलुदासपरत्वेन शिखादौ देवतात्वात्तौ पे निषेपकत्वाभावात्प्रयमत्तद्भद्रं हुमसमर्थं बालं प्रति
 शाखां न ददर्यपश्चाद्यथा चंद्रोदर्यते तद्वत्प्रयमतः सुत्थात्मनो दुर्बोधत्वात्पश्चात्तेनापृष्टमपि बोधयितुं नामाद्यवच्छि
 न्नात्मतूपात्तास्तिसुक्तापश्चाद्भूतास्त्वसुत्थात्मोपदेशाः कृत इति सुत्थात्त्वानं पृष्टवन्तं नारदं प्रतिनामोपास्तिक्य
 नमस्तु क्तमिति दूषणानपकारादित्यलममस्तु तत्रासंगिकविचारेण ॥ एवमन्वस्य ब्रह्मत्वेज्य च नोति च धूना नितस्मा

दत्तं तदुच्यते इति शुभं कर्म यत्नपितृना तु पपन्नमेव स्यात् ॥ यत्तु उपजीव्य त्वमेव प्रादुर्भव्यते ॥
 मादित्याने दतीर्थे कंतं तदपि न साधु यद्यत्तु उपजीव्य त्वं तदा अचूतं सुपजीपकत्वं स्यात् त्वत्कथापि तदुच्यते इति निर्दिष्टं
 त्वाप्रउपजीव्यानि किंचोपजीपनं नादिपातोः शक्यं अदिमक्षण इति मक्षण एव तत्त्वज्ञा के त्वात्नपात्तुना दितत्त्वार्थं वा
 अित्यन्ता क्षणिकमद्योगोपि दृष्टः ॥ नन्वाद्यतदित्यत्रादिरुपजीवनपरः अतीत्यत्र संस्कारपर इति वैभक्त्यं किंचिद्भूमकम
 स्तिसंस्कारोपि नादेयुरव्योर्थः मसित्यान्नमयादिपरत्वे ब्रूयंयु कं पुरुषा त्वा नापरिणतस्य तत्त्वमूला पत्वा च रतुला
 च तत्त्वादन्मया दफोद्या एव न ब्रह्म ॥ अत एव ओषधीभ्योन्नं अन्नात् पुरुष इति मसित्यान्वापिकार देहमुत्कास-
 वा एव पुरुषोन्न रसमपइतितदेतत्का हाभ्योन्न रुताचिसान्निहिता न्नविकारः प्रत्यक्षशिरः पाण्याद्या कृतिमान् प्ररामृष्टः
 ॥ यत्तु स्यादपइत्यन्यभारं भादित्यनेन यत्सादा काशादिकमुत्पन्नं स एवात्मा तदेतत्त्वदाभ्योपराश्रयपतइत्यनेन इतीर्थो
 कंतं दसत् ॥ उक्करीत्या भ्रुकृतात्तिसंनिहितान्नमयपुरुष परामर्शसंभवे दूरस्थ परामर्शकल्पना या अन्या व्यत्या तदूर
 स्थ परामर्शोप्यस्मद्रीत्योपादानपरमात्वादाभ्योपदेशपरतपोपपत्तेस्त्वद्रीत्यापितत्त्वमसीत्यादौ तच्छब्दस्य तद
 धीने लक्षणाय तदेतच्छब्दयोरपि तदधीने लक्षणयोपपत्तेऽन्यततोन्नमपस्य ब्रह्मत्वं ॥ न च लक्षणा कल्पने बीजाभा
 वः शक्यः अद्यतेति च ओषधीभ्योन्नं अन्नात् पुरुषः इत्यादि विषयोपप्रादक बहुतरा ब्रह्मसिं गदर्शनं स्यैव बीजत्वात् ॥
 एवं भाषा मया दीना भयुक्करीत्या परस्परान्यत्ववोपनात्तु सत्यार्थस्य मसित्यात्वा गततोऽप्यंतरा त्वम्यवृणा च न ब्रह्म

ता पनोपयेतु न भूह शङ्कः श्रूयते आनंदात्सकम्भु न्य ब्रह्म साक्षात्कारसाधनत्वेन विमुक्त्यनसत्पूमानत्वादिति दिक् ॥
 अनु रानंदत्वादानंदमयो विष्णुरिति द्वितीय सूत्रार्थो व्यसाधुरेव आनंदमय शङ्कत्वा हि प्रतुरानंदार्थकत्वं ब्रह्मकृतपचने मय-
 डिति सूत्रेण मयतु रतांशं विहितमय इतत्वात्पक्षं तत्र व्याकरणतत्त्वज्ञाः केचित् न सयंते ॥ तया हि तदभिप्रा-
 यः इदं सूत्रं वै व्याकरणेनैव सिद्धं तदिति प्रथमो लोपः स्थापकं न यान् मयमासमर्थो त्मकृतस्वपचने प्रविपादये वि-
 वक्षिते मयदमपतीति सूत्रार्थः अत्र च मकृत इत्येव सित्येव च न प्रदृणास्तो के मय इतैः शङ्कैः यादृशस्य मकृतस्य यति-
 पादनं न सित्यं तत्वेन मकृत्यर्थस्य प्रतिपादने विपक्षिते मयदमपतीति च मयते लोके च भातु र्येण मस्तु ते मकृत्यर्थे इव वि-
 वक्षिते मय इतमयो गदर्शनात् भातु र्येण मस्तु तत्वं वचनग्रहणात्प्रम्यते अस्मिन् अपक्षे भातु र्येण मस्तु तत्वं मकृत्यर्थः मय-
 दस्यापि क एव तदर्थो वक्तुः तस्य चोदाहरणं अपूपनयाः पर्वणि भातु र्येण मस्तु ना अपूपा इत्यर्थः अस्तु चाभातु र्येण-
 मस्तु तत्वं मत्ययार्थः तथापि सविमक्तमय संख्यावत् मकृत्यर्थे विरोधगमेयस्तु सति यै विचिन्व्या तत्त्वपरस्परार्थः इत्यु-
 सकार्थात् मस्तु तत्त्वविशिष्टमकृत्यर्थं संबधितेनान्यस्मिन् यैव मस्तु तत्त्वमय इत्युक्तं मयदमपतीति च भातु र्येण मस्तु तत्वं
 च न भित्तिपिकरणार्थं तुल्यं तत्त्वच य शङ्कस्वीकृत्या न्यपदार्थं लं प्रमं यो लं अस्मिन् यो लं अस्मिन् यो लं अस्मिन् यो लं अस्मिन् यो लं
 करणोपपन्न इति तदर्थः अस्मिन् अपक्षे भातु र्येण मकृत्यर्थः कित्वाधिक एव भातु र्येण मयदमपतीति च भातु र्येण मस्तु तत्त्वमय-
 नपक्ष इत्येव पि भातु र्येण मस्तु तत्त्वमय इति च भातु र्येण मस्तु तत्त्वमय इति च भातु र्येण मस्तु तत्त्वमय इति च भातु र्येण मस्तु तत्त्वमय-

त्वेषां च द्रुमपपदं व्याख्येयं तच्च न संभवति पूर्वास्ति न्प्रथमेऽनं दस्याप्रस्तुतत्वात् शब्देनोत्तरगोः शब्दोत्पद्यमानस्तु वत्त्वस्य य-
 कुं पुक्तत्वात् फयप्रतत्सकृतपचनइति सूत्रेण भयदस्य विषयतीति ॥ अस्तु पापपाकं पंचिदानं दस्य अस्तु तत्त्वं तत्पाप्यत्र
 प्राप्नुयार्थं क्रमयडपुक्तं एव तथास्तु च आनुर्पशब्देन विवक्षितमापि फयं संख्याकृतं सुतपरिमाणकृतं यानाद्यः ब्रह्मानंदने
 कृत्वे प्रमाणाभावात् आनंदं ब्रह्मणोऽपि ह्यनिति तदेकत्वश्च यणाच्च न ह्यसविप्रमाणांतरे विप्रतिपत्तिरप्यत्र पदान्तरात्
 संभवति जगच्चेह कत्वादौ रपि अनावृताधिके कानं दमात्रेणाप्युपपत्तेर्न ह्यसामाणिकं गौरवमसति प्रमाणांतरे युक्तमस्तु-
 पगतं ॥ न च यतो वाचो निवर्तत इति श्रुतिरेवानं ता संख्याकानं दपचपादपक्षापरिच्छेदकवागविप्रदत्तं ब्रह्मणो ब्रह्मानंदने
 कृत्वे प्रमाणाभित्यपि पकुं शाक्यं अपरिच्छिन्नता मात्रेणापि तस्या अन्यथा सित्यत्वात् न ह्यसंख्याकानं तां दस्तीकारेऽपि य-
 थाश्रुतं वाङ्मनसा गोचरत्वं नुपपद्यते भगवदानं दाअनं ता इति यागि वषयत्वा न पापात्पिशिष्यवाचापकुं वशात् यत इ-
 क्षितं दस्योऽपि पिशिव्येत्यस्यार्थविचारे शिथित एव यतो विशिष्येति सकलविशेषवचयेत्यर्थं केचनेनैव शब्देनानंदो बो-
 ध्यस्तथा भवतीति व्यापातः निवर्तत इत्यत्र स्वगतभावविशेषनिष्ठानवच्छिन्नप्रकारताच्चासि बोधजननासा मध्यमेऽपि नि-
 वृत्तिरित्युक्तावपि भुष्यानं दस्यापारणमेव न हि मनुष्याद्यानंदगता विशेषाः स्वेतरतत्तदानं दव्यावृत्तिसंज्ञाः विशिष्य-
 केनापि गणायितुं शक्याः प्रतिपादितं चैतदीक्षत्यपि करणे विस्तरेण ॥ न स्माद्यतो वाचो निवर्तत इत्यनेन इतः उत्कर्ष-
 बोधकावाचो निवर्तत इत्येवार्थो वाच्यः स चैकस्मिन्नप्यानं देसर्वनिंदांतरापधिकोत्कर्षात्पुपगमेनापि निवर्ततीति कि-

बोधयं

धानं दशाहं लोपगमेन ॥ नापि द्वितीयः पक्षः परिनाणापि स्वभात्रेण लोके देवयोः क्षापिमपद्रुप्रयोगादर्शनात् न चैकद-
 श्चिदनुपदातिपुकायां सेनायांगजमयी सेनेति प्रयोगः माभाणिकः अत एवोत्कर्षमात्रं पूर्णत्वं यामपउर्थ इति विर-
 न्तः ॥ इदं पद्यं तु यैश्चमहाशौर्यैरायीदिगुणाद्याल्लिङ्गान्मुणपत्यपरिमितमूद्रमूयिष्ठेपरिपूर्णेकतवाकादिमति तदितरान्य-
 भूषिष्ठेद्रात्रेण विविधविचित्ररत्नस्वचितैकशकृदपत्यामनेकचक्रोपदनुबत्यायां पायायां ब्राह्मणभयोपशमः तदाक-
 रणयोगादाहः शकृदमयीयं यात्रेत्यादिभाषाणिकप्रयोगादर्शनात् तस्मादन्वमयादिशङ्खवाहिकारायै एवानंदमपद्रुत्तमसि-
 मपद्रुप्रयोगोक्तः ॥ एतेन प्रपुष्टानंदत्वेनानंदमपद्रुवाच्योविष्णुरेवाभ्यासादित्युक्तं तदेव हेतुं तरेण प्रतिपादयन्मिथि-
 यमिदं दृष्टव्यापि मत्याख्यातैव यातुसत्यं ज्ञानमनंतमिति मंत्रपर्वे लक्षणवत्तपोक्तं परमेष्ठमन्त्रमप्यादिशङ्खवा-
 केन गीष्मनेत्रस्य ज्ञानानंतशङ्खानामन्त्रमयादिशङ्खानां चार्थानुसंधाने एकार्थत्वप्रतीतेरिति चतुर्थसूत्रव्याख्या सापि चतु-
 र्मत्यादिशङ्खवति पाद्यस्पर्शकालत्रयाषाड्यत्वादेरन्वमप्यादिशङ्खवति प्राप्तेऽनवगमाचेष्टासेकार्थत्वप्रतीतेरिति सित्येः ॥ दन्तु-
 त्वादिमिदं तत्र भवति ॥ सद्भापयाचीमद्भापश्च जन्म तयाचजन्मात्यककर्षवाचिनि सच्छेद उपपदेजंतमूत एव यात्रया-
 तीरादं द्यात्वा तौरतुपसर्गाक् पृष्ठपपदेकः स्यादित्यर्थकेनातोनुपसर्गेक इति सूत्रेण कर्मत्वयेकते सत्यामिति सङ्क-
 मुच्यते ॥ एवमस्ति देवदत्त इत्युक्ते जीवतीति प्रत्ययात् जीवनमपि सद्भापः तथा च द्रुविचारणगत्यवसादनेष्विति-
 त्त्वरणात् सदिनाविचारणादिकमुच्यते ततश्चास्तेः वा अंतस्य सदेः किंबतस्य रूपं सदिति भाष्येन चैतदिति अन्यत्मा-

नवत्पंचसत्यश्रद्धेन जगत्सहृत्वादि क्रमुच्यते तदेवात्मभाणयोरपगम्यते अन्नाद्देवजाः नज्जायंते मर्त्या भो देवा अन्नमु-
पांति इत्यादि नाचेति तेषामेकार्थता प्रतीतिर्नासित्वेति पराभिप्रायवर्णनं केषांचित् तन्मयैव्याकरणा संभवंतं ॥ तथा स-
ति शुतो सरादतिप्रयोगाप्रज्ञैः अप्रसत्यादि त्वाद्भ्रंसे ज्ञेयत्वेन अथ लेयं सत्यादि श्रद्धेः अप्रसत्यादि गणप्रविवृत्याचित्वेः-
त्वदीयव्याख्यानाभावेण तत्कल्पनाया अथत्येयत्वाद् अस्तु शानव्यभते अकृतव्यूहपरिभाषाया असत्वेन हरिः गच्छतीति
वत्सत्यमित्यस्योपपत्तिः पूर्वमपसानपि वक्षया जत्वा प्रभादचर्त्वेन तउपपदसमासे इष्टरूपचित्वेः ॥ तथापि सत्त्वरा-
दस्य बापिते नूदत्स्य नूदिपरित्यज्य निरुक्ते योगिकार्थप्रहणे त्वच्यते जन्मापिकरणे तद्विजिज्ञासस्तनूद्देति वाक्ये ब्रह्मरा-
दस्य नूदित्यागेन योगिकार्थग्रहणे नूद्वर्त्ये जीवे यतो वेत्यादि शुत्सुकजगत्कारणत्वानुपपत्तिवत् अनुपपत्त्यादि कापभाद-
शनिन तदनुसरणा योगात्सत्यश्रद्धस्योक्तयोगिकार्थकृत्याभावेपि श्रुतिबलादेव कारणत्वसिद्धि संभवात् भगवतः सू-
त्रकारस्य ताप्रकाशितासु सा रित्वे तद्विगात् तत्त्वमोर्पि देवादि तद्विन्व्यासोपेक्षायां बीजाभावादेवं सर्वज्ञत्वं सर्वपुं-
सर्वभाणन हेतुत्व सर्वभीषकत्वादीनां स्वष्टतथा बोधकश्रुतिशक्त्या तद्विज्ञातत्वात् सत्यादि श्रद्धेनोक्तिकथननेक-
ल्याचन किंचिदेतत् ॥ पंचमसूत्रार्थोपिन युक्तः ज्ञात्वा शिवं शांतिमत्यंतमेति यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यंति नाभवाः त-
दा शिवमविज्ञाप्य दुःखस्यां तोमविष्यतीत्यादि श्रुतिमितिः शिवज्ञानादपि मोक्षोक्तैः तमेव विदित्वेत्यादि श्रुतेरपिशिव-
परत्वव्युदासे हेत्वदर्शनात् पुरुषादि श्रद्धानां विण्बे कृतिष्ठत्व निरसनेन शिवसाधारण्यस्य पुंसूक्तस्यापिशिवपर-

त्वस्य च पूर्वमेवापेक्षितत्वाच्च ॥ प्रष्टुं सूत्रार्थोप्यनुपपन्नं तद्वद्वानं दद्यात्तदुपानूयतायाः अनुक्तेः न हि बृहस्प
 त्तिराहः प्रजापतिराहो वा शिववाची योगमात्रस्यातिशयं गच्छतदारः सा पुः देवराहस्य यस्मिं वा वाची तत्र कदा अपि नि
 विहास्तथापि परशिवस्य न तत्र निवेशः किं तु कार्पकद्राणां मेव ह्यदद्यादित्येव निविष्टो विष्णुर्विभूतिविशेष एवेति त्वया
 यक्तव्यं न्यायसाभ्यात्सप्तमसूत्रव्याख्यापिनसाधीयसीयत्वो जीवसाभ्याभ्याने दस्यद्विषां कानि वसापैदं सूत्रमिति हि त
 यमंतमेदव्यपदेराच्चेति सूत्रेण पूर्णतनेन ब्रह्मरुद्रादेः वा तदुपानूयनं दत्वोक्तेरानंदभूयस्य विष्णुत्वं मसाभ्यास्त्वानंदं यथोपि
 ब्रह्मस्त्वयापि कथं तेन ब्रह्मादिजीवानां मेदस्तत्त्वमस्यादिभ्युतिपाधितत्वादित्याहोपेतत्वं यस्यादिभ्युतीनं तौ जमेदप रत्वं त्वा
 रव्यापभ्युतिविशेषाभावेप्यनुमानश्चिरोधान्ततेषां तेन मेददति एतत्सूत्रनिरस्य शांसाथा ब्रह्मादिजीवसमूहपुषानंदं यद्र
 त्वास्मिन्नर्थे एव पर्यवसानात्तच्च न संभवति जीवपूर्वपक्षस्यैवात्रा संगतेः ॥ तथा हि न ताप त्त्वमतामिमा येणापं पूर्पक्ष
 उपदर्शितानुमानस्य स्वपक्षमाति कूल्येन शांकि तु मशक्यत्वात् न आयुर्देति यतामिमापेणेनेनाप्यविद्यां तः करुणापदितस्तु
 जीवस्य संकल्पपूर्वकजगत्त्वमूलस्यानभ्युपगमात्त आनंदमयस्य च तथा अत्रणमितित्वपाभ्युपगमात्तदुपलक्षितं ब्र-
 ह्मेणानंदमयपदतिपूर्वपक्षिणापाच्यं तदपिनोचितं बहुलाभ्युपगमस्य ब्रह्मणो ऽभोक्तृत्वेनोक्तानुमानस्य तद्विषये तेन शांकि
 तु यथावयत्वात् अस्यानुमानस्यादेति पूर्वाचार्यैः सर्वशरीरेषु जीवैस्वसाधन एवोपपत्त्यस्तत्वाच्च न मुत्त्वमहसापक
 तानापि जीवब्रह्मा मेदसापकतेत्यस्य तद्विराममिति स्पष्टत्वात् तस्मादुक्तानुमानमप्यहम्यपूर्वपक्षाप्रसापत्तत्त्वत्वाभा

धानाथैव त्वसूत्रमित्युक्तिरत्यन्तामुक्तेय ॥ किंचास्यस्य तत्रानुमानविरोधनिगसकत्वाभितेयतं अहं तन्मुत्पादेरभावस्य
 कत्वात्पृथगनुमानस्य कामगतित्वेनादृष्टार्थविषये अनपेक्षिततयोक्तवापकत्वायोगादिति काभाचेति सूत्रावयवव्या
 ख्यानान्चापुक्तं तथा सति अनुमाननिरासकनयएवेदं चक्यं नात्रेति दूषणस्य स्पष्टत्वात् ॥ किंच भेदव्यपदेशाच्चेति
 सूत्रेण प्रतिपादिते भेदे प्रसक्तं तत्त्वमत्यादिश्रुतिविरोधं बाहिरित्यानुमानविरोधमनेन चिरस्वतीति व्याख्यानमव-
 र्णयनिरसनीयं न सूत्रितं सुद्रं निरस्तं भागंतु सूत्रितमिति सूत्रकारेण तज्जभाचकलकं सुचिंत्य मेव सूक्ष्मबुद्धिभिः ॥ अहम
 सूत्रार्थोप्यनुपपन्न एव भेदव्यपदेशादित्यनेन चारितार्थात् भेदव्यपदेशादिति सूत्रोदाहृतवाक्येपिन साक्षाद्भेदव्यपदे-
 शाः किंतु प्रजापत्याद्यानंदस्य ब्रह्मानंदात्वात् गुणन्यूनत्वोक्त्या सअनुमेय एव प्रकृतेरपि गम्यं भेदमाश्रित्यैव भेदव्यपदे-
 शासमर्थनेऽविशेषात् ॥ अयं भेदव्यपदेशाच्चेति सूत्रोदाहृतवाक्ये गम्यस्यापि भेदस्य आपंचिकत्वशं कथा मुक्तिकालेपि
 सोऽश्रुतेः स्वार्थान्न सहेति श्रुत्या जीवस्यानंदमयेन ब्रह्मणा संबंधं पशासनात् तद्रूपस्य भेदस्य पारमार्थिकत्वमस्ति
 न सूत्रे समर्थनात् तथैव माप्यतत्त्वप्रकाशिकयोर्व्याख्यानाभ्यास्य भेदव्यपदेशाच्चेत्यनेन गतार्थत्वमिति चेन्न ॥ तथा स
 त्यनेन तस्य वैयर्थ्यं दुर्गारमुक्तिकालेपि जीवब्रह्मणोर्भेदस्य शास्त्रबोध्यत्वे आनंदमयेन ब्रह्मादीनां भेद एवास्त्यतिभे-
 दव्यपदेशादिति सूत्राविवर्तनीयतां काया एवानुदयात् मुक्तिकालेपि यदि जीवब्रह्मणोर्भेदस्तदा संसारकाले सुतरा-
 न्निवृत्त्या तस्मात् मुक्तिकाले जीवस्य ब्रह्मभावापत्तिर्नोपपन्नश्चुतिविरोधेन सोऽश्रुते सर्वान्नकाभानिति श्रुतेः सहेत्यस्य

यौगपद्यार्थिकत्वं प्रमृष्टो नोत्पन्नं भूतलस्य जेतृतीयेति रात्या वा क्यार्थस्यापश्यकतायाः पूर्णैवेति न त्वेन न त्वा मुक्ति का लेषा
 रं सार्थिकत्वादि गुरोरेव दोष कत्वा भाग्यजीवित्वर भेदस्य धारणार्थिकताया विचार स इत्यादि ॥ तथा हि न तावत्ते दल्यथा
 रं सार्थिकत्वं गोत्वादि पत्न्या निविशोपकम्पिष्यर्थः परार्थत्वावयुत्तिजातेरभावात् स चाप्याभ्यभिरानपि क्षान्त्या तस्या इवेदमा
 करे किं तु बाधा गोचरत्वं तच्च न जीवे यपरमेदस्ति नान्यो नोस्ति इहा नान्यो नोस्ति अतो नानान्यो नोस्ति गतानान्यो नोस्ति पिजा
 तेति श्रुति वाक्ये न जीवित्वरयोर्भेद निषेधात् ॥ अथ यत्नस्य भागो न त्वत्वं तत्तच्च जीवे यपरमेदस्य स्तीति चेच्छापयेन वा-
 था योचरत्वस्यैव परमार्थपदार्थत्वात् तत्र द्रमादेशोक्तत्वादाय निष्पत्तिरभ्य ॥ अथ नानान्यो नोस्ति यो तेति वाक्यं न सार्थपरं भिन्नो
 विंत्कः परयो जीव संधादित्यभेदा निषेधानुसारित्वादिति चेत्तत्तथा देदताभ्यं अनेदमिषे यकं निषेधसो यकनभा ररभ्यप
 णात्तन् न्यभेदाभायो भेदः अथावयो धकंच निषेधसोपकमितिते नृत्तथासति सर्वस्यैव भयाणस्वनिषेधकत्वावचोः कसामेप
 स्व स्वाभा ताभाद हृपत्वात् किंचासतो भासस्वत्वा निषेधायोगात् एतेदता संनाने दो निषिष्यत इति वदकः ॥ भेदप्रतीतिरुक्तः
 अहोस्ति नृत्यापहारिकः स्यात् ॥ नाद्यः अहं ब्रह्मास्तीत्यौ द्विषकः ॥ १ ॥ किंचासतो भासस्वत्वा निषेधायोगात् एतेदता संनाने दो निषिष्यत इति वदकः
 वन द्वितीयः नाहितत्वावेदकभेदः ॥ अथायं व्यावहारिकभेदः ॥ १ ॥ किंचासतो भासस्वत्वा निषेधायोगात् एतेदता संनाने दो निषिष्यत इति वदकः ॥ यतश्च
 तोस्ति द्रष्टेति वाक्यं न गेदता स्वशेषं किं तु परमार्थमिदं परमेष ॥ किंचासतो भासस्वत्वा निषेधायोगात् एतेदता संनाने दो निषिष्यत इति वदकः
 इति भेदव्यापकः चैत्यत्वा निषेधमेदं निषेधपर्वज्ञानस्य व्यापकाभादस्य तावत्यापव्या व्यनभा ॥ नित्याह तावत्स रूपा-

[illegible]

येयवाक्याद्वाअभेदत्वमद्वैतिवाच्यंजीवपरपदार्थद्वैतज्ञानस्याविशेषदर्शनवशादपश्यतुततेः पदार्थद्वै-
 यज्ञानभावेअभेदानुमितिशङ्कादेरनुदधात्सर्गप्रलययोरंगीकारेणयोरुपेयवाक्यस्यानुमानप्रवाहस्योच्छिन्नत्वा-
 त्सर्गविधिव्यालीनत्वमासंभवाच्चनचजीवमेदमिषेयश्रुनेर्जीवपराभेदेतात्पर्यमादहेतुप्रसिद्धिः अनुपस्थितेप्रमाणे-
 तराप्रभितेवाअभेदेतत्रश्रुतिवात्पर्यत्वमासंभवात्श्रुतिप्रमितेनत्विवेषायोगात् ॥ यत्तुइहापूर्वमन्यमानापरिहृमिस्त-
 दाविवश्रुतितात्पर्यज्ञानेनतत्त्वैकआहुरत्सदेवेदमद्यआसीदित्यादाविधानादिकुसमयेनवादेहेद्विवादीन्प्रतिस्वातं-
 व्यदूषस्यैव्यर्पस्यसर्वैरापित्वात्यन्यमिममन्यमानत्वेनप्रत्यक्षेणवाऐक्यस्यप्रसक्तिरिति तत्त्व ॥ तात्पर्यनिर्णयकैरुप-
 क्रमादिदिग्गैरेक्यतात्पर्यस्यप्रमितत्वेनसुसमयत्वस्याक्रेव्यवस्थापितत्वेनचतात्पर्यज्ञानकुसमयमासत्वस्यव-
 कुमराक्यत्वात्ऐक्यपक्षिगस्याभिमानिकत्वाभावेनतेनमसक्तस्याभिषेधायोगाच्चेहेद्विवादीनांजीवैक्येनाख्यस्तत्वात्
 तान्प्रतिस्वातंभ्याभिमानस्यसार्पलौकिकस्यवकुपशक्यत्वात्प्रपत्तिकंचित्प्रतिस्वातंअस्यैव्यरत्नसंज्ञत्वाभावाच्च ॥
 ननयत्किंचित्प्रमत्स्यपित्वातंभ्यंनजीवस्येति तदपीराजक्षणभेदत्वातंअंदिस्त्वमित्यादौनदयैरद्वैतविशेषेत्तत्त्वज्ञ-
 वत्सुत्वमिष्येरास्यापीनएवतथाचत्वामित्यस्यत्वातंअवबुधेनभावादेकदमकादेहेतुहेतुहेतुस्वादिभ्यःशक्तिप्रसक्तितो-
 तिवाच्यं ॥ स्वत्वा ननुगमनार्द्रशोहितदन्त्यानधीनत्वघटितमेयत्वातंअतस्तत्त्वजीवैर्धीतमेयत्वात्तत्त्वराजक्षणत्वभावात् ॥ कि-
 जीरेपत्किंचित्प्रत्येवत्वातंभ्यंवाच्यं तदपिनेरात्तद्वृत्तस्यमुत्पत्त्यस्यवद्वयान्तंकिंपूरादिनस्यैवमथाभावेदपश्यतुतत्त्वज्ञाने-

पकृत्य स्थापिते पितृत्वाद्देवतामसित्येव मूलांतराभावात्तान्योनोस्ति द्रष्टृत्वोपमेव श्रुतिः साक्षात्तमेव निषेधोऽप्युल्लिखिते
 नोद्वेगश्रुतिरनुवादः किंच प्रभाणसित्यस्यैवानुवाद इति वदतः कथमद्वैतमप्रमाणं मेदादावद्वैतिमत इव तत्र तत्रान्नकारिक
 प्रभाणाप्रसरात्तदंशो नातिप्रभाणविषयत्वस्यैव चकथत्वात्तत्र च निषेधार्थत्वात् प्रमाणानपेक्षेति वाच्यं श्रेष्ठिचां भवेत्कु
 चित्प्रथितस्यैवान्यत्र निषेधात्तज्जीवे स्वराभेदस्यान्यत्राप्रमितत्वात् ॥ नचैवमसदेवेदमप्रथासीदिति असहादो न स्यात्
 प्रपंचसत्त्वयाहिमत्यक्षविरोधेन तद्भूतानुपपत्तेः अतस्तत्त्वसित्तिरपिश्रुतिमूलैव स्यादिति वाच्यं ॥ असहादिनाश्रुतिग्रा-
 मापथानश्रुपगमात्तत्सत्तेः पूर्वं कार्यमसदेवान्यथोत्पत्त्योगादित्यादित कर्मासप्रसित्यस्यासतो नुवाद संभवान्न च मत्स्य
 क्षविरोधोपितस्येदानीं तत्र प्रपंचसत्त्वयाहिणः भिन्नविषयत्वात् तत्त्वान्न द्रष्टृभेदश्रुतिर्भेदश्रुतिर्गोषार्थानापि द्रष्टृभेदो-
 पासनाग्रिमं तर्थास्मिन्सरश्चाद्भूतयो रूपासीतेत्यादि विहितधश्च वणात्कल्यभाभतीतेष्वथाप्यस्यानुभूयमानधमेव परत्वे
 संकल्पनिवृत्तिरुत्पाश्रुत्तार्थकल्यनायास्यत्वात् ॥ अथ यथात्मनि तिष्ठन्नात्मानमंतरोपमयति एष त आत्मेत्यतिदिवा
 क्येन निपतृनिपतृत्वत्वादिना ईश्वरजीवयोर्भेदभतीतेस्तत्त्वान्निपायान्नातं नान्योनोस्ति द्रष्टृत्वादिवाच्यं तदविरोधेनातो
 इतर्थाभिप्रायः सकाशात्तत्त्वजानीयोन्यो द्रष्टृनास्तीत्येवमप्येकतया व्याख्येयं च तत्त्वजानीय इति मध्ये पूर्णमश्रुक्तमप्युक्तं
 च चाक्षुषाज्ञानाश्रयवाचिनां द्रष्टृदिशब्दानां यतस्त्रीमिद्रष्टृपरत्वमिति वाच्यं ॥ सजानीय इत्यस्य नत्रिवपुक्तमन्यसहशापि
 करणेन प्रथास्यार्थविगतो रितिव्युत्पत्तिरिति वाच्यं ॥ सजानीय इति वाच्यं तद्वान्यसिद्धसदंशोपपत्ति

तपान्मन्त्रुक्तमप्यन्यथा मानयेत्यादिपापयमश्चान्यथसहस्रोपशुगोपपत्तीत्यास्यलोकप्रसिद्धात्मानमभूदं च भ्यपर
स्याप्युपलक्षणं लौकिककृत्युसनेत्लयापितुल्यत्यावज्ञाभूणादव्यमानयेत्याहुतेन परादेवानीयते अपि तु तत्सदृशः क्षत्रि
यादिरेवेत्यस्य सर्वलोकसित्यस्यात् नानापि द्रष्टृदिपदासागत्य पश्यत्यनक्षुः सभुणोत्यकर्णः इत्यादिप्रयोगात् दृष्ट्वा दिसाक्षा
त्कारणाचिनः पदस्यादि प्रातवदिति ते पांचा दवा मासा का राश्रय परत्वेऽङ्गत्वभावादिपि चैद्वचपदंति ॥ न भिद्येति ना
न्यः न सर्वत्र भवति किं तु यत्राप्यमानयेत्यादौ विशिष्यानिर्देशात् किं न हूदसिन्धुमिस्थानां सायां मृतिर्योगिसपर्यर्पकेन प
देन तत्सदृशोपस्थित्या न देवान्यत्वेन निर्णयिते तत्रैव न युष्यति यै शोच्यस्यानिर्देशेन विराकां सत्तानचापि क्षरीतं घटआन
येत्यादौ न दमपृक्तेः प्रकृतेन नान्योन्योत्पत्तिर्द्रष्टृत्वा दौ द्रष्टृदिपदे विदेशोच्यस्य निर्देशाच्च तदाकांक्षेति सुतिसंक्षेपकृतवान्
नादृशो न्यायः कुलपर्वदस्येवाश्रयितुं युक्तः नापि द्रष्टृदिपदानां रूपसाक्षात्कारत्वमात्रमिति प्रलौनजीसे परसाधारण
त्वं येन तत्र विशेषा निर्देशोपि न द्विशोपाकांक्षायां व्यपदेश्यत्वात् ॥ केवल एव न साक्षात्संस्काराददक्षिणैः सत्त्वैर्दृष्टं
न्यत्तापच्छेदकजातिविशेष एव प्रवृत्तिनिमित्तं न रूपसाक्षात्कारादनेतरा साक्षात्कारात् प्रकृत्यभावेनेतरा दृष्टं पश्यतीति
प्रयोगासाधनस्य मसंगाच्च दर्शनापनक्षुः च सुश्रुद्रष्टृत्वं चेत्तेष्वभावेन दृष्टत्वात् ॥ संक्षिप्तं नैव पर्याप्तं द्विबोधाच्चादितो
येति मसंगात् ॥ न चैव सति परस्य तत्र क्षुः सभुणोत्यकर्णद्विभूतिविशेषः संक्षुः अपाणि पादोजयमो नृदीने विवत हुर
क्रमेजपचादिवा दस्य न तत्पदार्थमास्यादिमात्रपरत्वेन वासुकि फणाया रसनाच्च तत्त्वा ह च पट्टि दर्शनादीनामपि तत्र योगो

गत्वोपपन्नैः चक्षुष्यमावेपि दर्शनमत्यभ्युत्थितमिति पञ्चमवृत्ताया एतच्छ्रुतेः जातिविशेषे वदद्दर्शकानि भिद्युतेति वि-
 तमित्यत्रैव तात्पर्यमस्ति ॥ अपि चात्रात्मा चारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इति भुक्तिमतिपरिचयः ॥ आत्मा
 नोपादर्शनमश्रयणेन मत्वा विज्ञानेन संसर्गविहिततन्मित्रादिदानां च हर्षं व्याख्यं वा हं कथं संस्थाप्य
 भिज्ञानात्ते च जीवधर्मा एवेति द्रष्टादिशङ्कोजीवस्येव विदेश्यस्य समर्पितत्वात् प्रकृतं तदवयवमिणः सकाशात् द्रष्टा-
 दिद्रष्टृजीवो न्योना स्तीत्येव प्रतीयते न तु तत्सजातीयो ऽन्यो द्रष्टाना स्तीति अस्तु वा यथा कथंचित् तत्र न भवेति व्यापमवृ-
 त्त्वात् द्रष्टव्यं तत्सजातीयस्य द्रष्टादिशङ्करूपस्थितिः तथापि तद्वाक्ये अतो तर्थाभिप्रायः सकाशात् तत्सजातीयो द्रष्टाना स्ती-
 ति जीवे इतरयोर्भेदमाशयथा कथं चिद्वर्णनमसंगतमेव ॥ तर्थादि किमत्र साजात्यं पथा कथंचिन्न जीवे इतरसाधारणद्रष्ट-
 र्णोऽवयवमात्राधारणद्रष्टृपेक्षानाद्यः तथा सति जीवस्यापि परमात्मा सह रातया द्रष्टादिशङ्कैर्दुःस्थिते जीव एवांतर्प्राप्ति-
 भेदो निश्चिद्यते इति पर्यवसानात् तत्वाभीष्टासित्येः नापि द्वितीयः तथान्तर्प्राप्तिमिणा सजातीयस्याप्रसक्तवयातनिषेधा-
 द्योगात् एतेन नान्योक्तोक्तिश्चोतेति वाक्ये ईश्वरांतरनिषेधकत्वं निरस्तं ईश्वरभेदस्येव रानात्वात् रूपस्याप्रसक्तेः न च वि-
 त्यादिकमनेककृत्कं विचित्रकार्यत्वात् प्रमाणाद्वादिप्रत्यूह इत्यनुमानेने इतरानात्वात् तत्र भेदनिषेधतीति पञ्च पुं कं पृथिव्या
 ईः स्वतंत्राने इतरकृत्कं एतदेकस्वसर्जनं छायाभेकस्य संस्कारे छायाभेकस्य पातने छायां जगदुच्छेदप्रसंगः असर्पज्ञ-
 आनां शिल्पिकृत्कं प्रमाणादादि दृष्टं तेन नानाकृत्कत्वं साधने असर्पज्ञाना कर्तृणा मेव सिध्यते प्राप्ती इतरत्वात् साक्षिर-

त्वेदेतद्वैवाधितत्वात् ॥ कावाच्यनानुमानापेक्षेति सूत्रे अनुमानस्य कावचत्वेन ह विषये ऽप्याणस्य व्यवस्थापकता त्व-
 दनुमानमिदं प्रवरनात्वा त्वप्रसक्तं पक्षेण राक्षसत्वाच्चेति निषेधस्य अत्रादेको देवः सर्वभूतेषु गूढद्वये कृत्व अत्र जा-
 न्ते इवानुमानस्य श्रुतिव्याधितत्वाच्च अस्तु शाकपंचित्प्रसक्तिस्तथापि अन्नादीनां पञ्चानामपि द्वित्र्यंशत्वं पदवा त्वया अ-
 स्तः श्रुतेरीषवरनात्वा निषेधफलं न च कुत्रासंक्षिप्त्वा स्याः श्रुतैः परमात्मैव निषेधकत्वेनान्योन्योक्तोक्तिद्वयेत्येतावच्चात्रेण
 इत्यस्यानान्योन्योक्तोक्तिश्चोत्प्रेक्षादिकं निरर्थकमेव स्यात् अथ संगतमेव च स्यात् परमात्मनः नित्यज्ञानाच्च यस्य तद्रूपस्य प्राज्ज-
 णादिगः श्रोत्रादिजन्यज्ञानाप्रत्यक्षरूपश्चोक्तत्वाद्ययोगात् ॥ न च नान्योन्योक्तो स्तीत्यादिचाक्यस्य स्वज्ञीवेश्वरभेदनिषेधकत्वे
 यथात्मनि हान्नित्यादिना नियंतृमित्रं तव्यत्वादितानाभेदव्यपदेशाः एष त आत्मेति भेदव्यपदेशाश्चास्तु यपन्नदनिवाच्यं ॥
 यथात्मनीत्यत्र सुखास्माननिर्दिष्टः शोषिज्ञानेति हान्नित्यास्मान्नेवांतःकरणचतुष्टयगतं निविज्ञानोपाधिकस्याभिधानात्
 अत्रापितस्यैवात्मराहेन निर्देशादत्यभ्युपगमात् सङ्घेदेन हान्नितात्वेन तदोक्तं कर्तृत्वेन निषेधकत्वेन न भेद
 मत्येवित्युत्तरहूयणतदभेदवाचकाभावात् एष त आत्मेति निर्देशात् तदुपपन्नत्वाच्च न तत्कारणवैक-
 र्माद्येनोक्तीत्यभेदधीः स्वांतिमतीतजीवेश्वरभेदेनैवाप्रवृत्तमिति निर्दिष्टं पक्षः ॥ एतेन स तु नैकः श्रुतकोऽहेतुपरत्वाच्च
 पितृकोक्तमेदस्य तद्विरोधो भगवतः सकलत्वापित्वेनैव यथा हरेरुपपन्नैरिति निजोपेक्षारमेदप्रमाणात्तेनानंदवीथीपक्षस्त-
 द्वाद्वादविशिष्टं भगवानिद्येतरोपलोकजगत्स्थाननिरोधं न भवदिति कावचस्थानि भाष्यदर्पणं जयतीर्थं निरस्तं ॥ नान्यो

तौ स्त्रीभिर्जीपैरुपदमेदनिषेधकानिरवकाशश्रुतिविरोधेनाहेतुश्रुते स्तथातात्पर्यपर्णनायोगात् इदं हि विष्वग्भगवानिदं
 रोदत्तस्यैतद्विष्वग्भगवानिति यः स्त्राणुः सपुमान् यद्वज्रतममाल्नाश्रुक्तिरिति यत्वाधाया मपुपपन्नं सामानाधिकर
 ण्यं न त्वदुक्तार्थगमकमित्याकरे स्पष्टत्वात् ॥ यजुर्भेदः पारमार्थिक एव सत्य आत्मा सत्योजीवः सत्यं भिदा सत्यं भिदा
 इति श्रुतेरिति ॥ तन्न केचित् स्रमंते ॥ असि सत्वात्वात्स न पगभादस्याः श्रुति त्व एव विप्रतिपत्तेः अस्तु वा श्रुति त्वं
 तथापि नान्योन्योस्तीत्याद्यनपकाशश्रुतिविरोधेन निषेधापेक्षित सत्यत्वेन प्रतीत आचहारिकमेव दानुचारपरत्वेन तच्छे
 षतया स्त्रार्थपरत्वाभावात् अमेदश्रुते व्यभिहारिकमेदविषयत्वा संभवात् मास्तु वा स्याः श्रुतेरमेदश्रुति शेषत्वं तथा
 पि मेदमिषेधश्रुत्यविरोधाया स्यामिदमिषेधपरत्वमेवास्तु ॥ तथा हि सत्य आत्मेति आत्मनस्त्रिफालावाध्यतया इदं किं न
 हिंन्ती यत्त्वमपि प्राप्ता स्रपंनेत्याह अ सत्योजीव इति भावमपधानो निर्देशः जीवत्वमिति यावत् विदिहि निषेधस्य विरोध्यव
 धेविरोधणोऽसंक्रमात् इति विषेपदविभागे सप्रयत्नापि पदभेदश्रुतिवाक्यानुयेधेनोक्त्या येन चात्रा सत्य इति परच्छे
 दपयोचितः ॥ एवं स्रज्जातीयमेदं निराकृत्य विज्जातीयमेदं निराकरोति सत्यं भिदा सत्यं भिदेति सत्यं राहेन पंचभूतात्वा
 कंजगत्प्रतिपाद्यते सच्चत्यच्चाभवदिति श्रुतेः तत्र स इति पृथिव्यपत्तेर्जांसित्यदिनिवाद्या काशौ न देवमिदं इति भि
 दा अ सत्यमभिर्वचनीयं तस्य दात्यविपुन रुक्तिः भिदाः सत्यं भिदेति काकासिगोलकन्यायेना सत्यमित्यस्योभयप्रा
 तुर्भगः स्मृतिरपि मेदमपवदति विषेधजनकज्ञानेनाशमात्यंति कंगते आत्मनो बभूणो मेदमसंतकः करिष्यतीति

क्षुपुपणीवित्यादिश्रुतीनामपिभेदपरत्वंनिरस्तंश्राफ्आकरेचानिविस्तरेणेतिदिक् ॥ श्रीमत्संस्कृपादाब्जभूषणे
परदूषणे ॥ आनंदमयसिंथांतेरायवाचार्यसूरिणां ॥ शिष्यस्वरपुनायस्यकृतिर्विपुसन्नुदे ॥ अनयानुष्टिमायानु
दीपतिः श्रीपतिः स्वराट् ॥ श्रीरत्नुभुसंभवतु ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अतस्तत्त्वार्थोपदेशात्सविशेषब्रह्मनिर्गुणस्य यथा ब्राह्मादिसंगतिस्तथा प्रागेवोक्तमानंदम-
 आधिकरणोपक्रमे ॥ पूर्वार्थाधिकरणे बहुभिः प्राधान्याल्लिंगैरेकमप्राधान्यद्व्योतकं पुच्छपदमिवैह बहुभिर्गनीश्वरधर्मैः सर्वा-
 प्रोदितत्वं यथा कथं चिद्व्याख्ययामिति प्रत्यवस्थानादनंतरसंगतिः इदमाभ्यायते येषोत्तरादित्येहिरण्मयः पुरुषो हस्य
 तेहिरण्मयश्चक्षुर्द्विरेण्युक्ते ब्राह्मणखत्वात् सर्व एव सुवर्णस्तस्य यथा कप्यासं पुंडरीकमेव यस्मिं णीनस्योदिति नाम स एव
 सर्वेभ्यः पाप्मास्य उदित इवैव सर्वेभ्यः प्राप्ताभ्यो य एवैव देवतापि देवतमया व्याख्यं य एवैव तस्मिं णी पुरुषो हस्य ते इत्य-
 दिआत्रणखत्वात् प्रणखोनखान्यं न दमि व्याप्य तस्य यथा कप्यासं पुंडरिकमित्यत्र कप्यासचाहुः लक्षणार्थात् तत्सदृशपरः-
 आस्तेऽपविशत्यनेनेत्यासः पश्चाद्भागः कपे मर्कटस्यासः पुदभागस्तत्सदृशं रक्तवर्णमिति पर्ययसितोर्यः पुंडरिकं प-
 श्यं यथा एव तस्य मंडलांतर्तिनः पुरुषस्यासिं णी निच्छां दोग्यमाख्ये श्रीमद्भगवत्पार्थो वीर्णितः अन्येस्तु अस्मिन्नर्थे-
 कप्यासपदे चक्षणा कप्यासपदस्योक्तस्युसत्या मर्कटगुदपरत्वे हीनोपमानस्यात्सादृश्यपरेण कप्यासचाहुः न पुंडरी-
 कैरक्तत्वत्वाभेव पुंडरीकं सितां सो जमिति फोशावचनविरोधश्च स्यादिति मत्वा कंजं पिबतीति कपिः सूर्यस्तेनांसितं-
 विकसितं कप्यासं यहा कंजं पिबतीति कपिः पद्मना तस्तत्रास्नेदितिकप्यासं यहा कं पिबतीति कपास्तास्मिन् कपिस-
 ताभ्यामबुक् समासे कप्यासं यहा कप्यास्ते इति कप्यासमिति पुंडरीकविशेषणे वत्स्योत्तमयोदतिताः तत्राचार्य-
 एवमात्रा यो वर्णितस्तदबुधाग्रिभिः योगाद्बुद्धिर्बनोपस्थिति न्यापनं कपिचाहुः स्वार्थग्रहणसंभवे योगाश्रय

णं न न्यायं आसराहस्य सर्वेषु पक्षेषु यौगिक एव यद्यपि कपिशहस्य दूत्यर्धपरत्वे कप्यासराहोलाक्षणिकस्तथापि नू-
 दिपूर्पकलक्षणपेक्षया यौगिकार्थग्रहणजन्ययोगमपेक्ष्य नूदः शीघ्रोपस्थितिकलेन ननूलक्षणया अपिशोभोप-
 स्थिति कल्यात् ॥ अपि च कपिशहस्यादित्यपरत्वे योगोप्यतिक्लिष्ट एव कपिपतीत्यत्रादित्ये सुखजननानस्य बाधात्-
 आदित्यादित्यकिरणसंपर्कजन्येतावन्मात्रमवलंब्यादित्यकिरणानां जलग्रहीत्वमुपचरणीयं जल आह भागा-
 रकस्येवादित्यकिरणानां जलादर्शनप्रयोजकत्वात् तस्मिंश्चोपचारिके ग्रहणे अयः पीता पुन्या येन पानत्वमारो-
 प्यकिरणकर्तृके आदित्यकर्तृकता अध्यवसनीया एव कपिदाहनादित्यक्लिष्टगत्या लुप्ता घतहि कसितत्वमापि पद्माना-
 क्रेवो नैष व्याख्येयं न हि रात्रौ मुकुलितानि पद्मानि पुनः प्रातः सूर्यो विकासयति किं तु किंचित्कालं मुकुलितानि विकस-
 वस्त्रां प्राप्ता निन पुनर्मुकुलितानि भवन्ति अत एव फलानमात्रे सिद्धा र्दूलादि नदीमात्रे हंसचक्राभादि नगरमात्रे अ-
 लुप्य च गोपुरभाषादिरितीर्त्तो भाषत्यं प्रतापे लोहितं चंद्रोदयमात्रे कुसुद विकासः दिवा सूर्यकृतः पद्मविकास इति क-
 वतः सूर्यस्य सर्वदा सत्त्वेन सर्वदा विकासोपलक्षितः सूर्यस्य विकासकत्वकालस्यैः प्रयुक्तः ॥ अत एव-
 राभाषणे कविभिरौक्तिसिद्धां दिवा गाढां फलं रमस्तु त्वनिवीपमानो दिहैर्निभीलाक्ष्मिपंकजैः विकसत्यां च फलं त्याग-
 तोत्संवायेनेरविरिति फलकृता वैपविकास संकोचौ प्रतिपादितौ एव माद्ययोगीऽतिक्लिष्ट एव दितीषवृत्ती उपयोग-

स्तुनालस्यजलप्रहणकर्तृता स्तेष्वयहणेपानत्वमात्रमुपचरणीयं आसदाहेचनकैराइतिनातिहुहायेनोकेजले-
 आस्तइतिनुरीययोगस्त्वद्विष्टएवतथापिसर्वेष्वेतेषुयोगेषुकराहेनाप्रसिध्जलं ग्राह्यमितिनिहतार्थत्वदोषोदुर्ग-
 आरोपुत्रिषुकपिचाहेनसूर्योनालोवायायः इतिनिहतार्थत्वमस्तेष्वेवययमकादिप्रयोजनंविनाअप्रसित्यार्थग्रहणं
 निहतार्थत्वंतदेपावाचकत्वमपुन्यैतैजलंकारिकैश्चापिचाद्ययोगेभगपदाश्रयीभूतेआदित्येअमंगलकपिराहुः प्रपुच्छ-
 इत्यम्बीलत्वमपिदोषः द्वितीयतृतीययोर्योगयोर्नेचहृदांतभूतपुंडरीकेतदाश्रयेचकपिराहुः प्रपुच्छइत्यम्बीलनाज-
 यिवक्षितामंगलघोडाद्यापिष्टेष्वयमकादिप्रयोजनंविनार्थमत्यापकत्वंपदस्याम्बीलत्वमिति तस्यक्षणात्अपिचा-
 स्मात्पक्षेनहिनोपमादिनोपमानचक्षुरूपमानपुंडरीकोपमानत्वमात्रेणचक्षुषिदीनोपमाऽप्रसक्तैः कचयोहिपण्यं
 मानएवदीनोपमानं प्रयुज्यतेयथापहामहानीलशिलारुचः पुरोनिर्षादवानृकंसकृषः सविहरेश्चितोदयाद्रेरभिसा-
 यमुच्चैरेरचूतुरच्चंद्रमसोक्तिराप्रसाभिषिभापकाद्येइंदूदयाश्रयाचलाभिमुखः सायंकालोवर्णमात्रस्यश्चरुणात्यो-
 पमानत्वेननिब्रूयः ननुसायंकालस्यतमस्त्वितोपिचहीनत्वमनादिकविसययस्वीकृतत्वादितिचेत्तर्ह्यनादिनेरस्ती-
 कृतत्वान्चर्कटपश्चाद्भागस्यापिनहीनत्वमपिचकप्यासराहेनरक्तिकम्नः पुंडरीकविशेषणत्वसिद्धौतादृचापुंडरीको-
 पमितंचक्षुरुणाभिषिक्तस्यतितच्चादित्यांतपतिषुकरुषस्पयेउदगात्ताहतोर्णवादिह्माजमानः सल्लितस्यमध्यान्समा-
 वृषभोब्रूहिताक्षः सूर्योविपश्चिन्मनसापुनालितिमंत्रानुमंतनचपुंडरीकंसितानांभोजमिति कोशापिकृत्यत्वात्पुंडरी

कपदस्य न पद्ममात्रपरत्वं रक्तपद्मपरत्वं वा किं तु सितं भोजपरत्वा मिति शंभ्यं अनेकवृत्त्यव्यवहारविरुत्पस्य कोशव
 चनस्याप्रमाणत्वात् शाबरे भाष्ये भौद्रं चरुं निर्वपेत् श्रीकामदत्तिचास्य विहिताया मिष्टोपुंडरीकाणि बर्हिषि मवन्तीति
 बर्हिस्त्वानेपुंडरीकाणां विधानेन तत्र अकृतितः प्राप्तेर्देर्मे स्तृणीत हरिर्नैरिति मंत्रे दर्भपदस्त्वानेपुंडरीकपदवत्तहरीतप
 दस्त्वाने रक्तपदोहः कर्तव्य इत्युक्तं आकाशवापीसितपुंडरीकमिति महाकविप्रयोगे पद्मत्वसामान्यमादायेपुंडरी
 कशब्दः प्रयुक्तः अन्यथा सितेति विशेषणवैयर्थ्यापत्तेः महापुरुषनेत्रोपभ्यानुपपत्तेश्च पाणिपादनखनेत्रांत तासु
 जिह्वाधराणां सप्तानां रक्तिमाहिमहापुरुषलक्षणमिति सामुद्रिकशास्त्रविदः वदन्ति अत उपजीव्यप्रयोगविरोधे कोश
 वचनमभ्यागि कमेवेति अत्रादित्यादयो रंतः स्थलेन प्रतीयमानः विद्याकर्मातिशयवशात् प्रासौत्कर्षः कश्चिद्वादित्यपु
 रुषरूपदेवताविशेषरूपोजीवः स्यादाहोस्वित्परमात्मैतिसंशयः ऐद्वयमर्यादाधारत्वरूपत्वाद्यनीश्वरधर्माणां स-
 र्वपाप्मोदितत्वादीश्वरधर्माणां च बलाबलानवधारणात् तत्रादित्याद्यंतस्त्वः तावत्तत्र परमेश्वरो भवितुमर्हति य एषौ त
 रादित्य इत्याधारश्रवणात् अपरिच्छिन्नस्य स्वमहिमप्रतिष्ठितस्य निराधारस्य च तस्याधारायोगात् त्वे महिम्नि प्रतिष्ठित
 इति श्रुतेः स एष ये चासुभान् परंचो लोकास्तेषांचेहे देवकामानामिति ऐश्वर्यमर्यादाश्रवणाच्च एष सर्वेश्वर इति श्रुत्या पर
 मेश्वरस्य निरंकुशौ चर्यावगतेः हिरण्य इमं श्रुरिति नूपश्रवणाच्च अशब्दमस्य र्शमिरूपमव्ययमिति श्रुत्या ब्रह्मणोर्नानूप
 त्याश्रगमादेव प्रसिद्धोऽपि न परमेश्वरः चक्षुषीत्याधारश्रवणात् यै तस्मादर्वंचो लोकास्तेषांचेहे मनुष्यकामानांचे

तेष्वर्थमर्थादाश्रयणात्तस्येतस्यनदेवतूयपदमुष्यतूपमित्यनिदेशोनासिस्त्वेषितूपपत्वश्रवणादादित्यपुरुषतूपदेवत
 त्वाजीवएवेहांतस्त्वद्विभक्तिपतुंयुक्ततादृशजीवविशेष्यविद्याकर्मातिशयवशात्प्रसोक्तवर्षस्यसर्वमेतद्युक्तमिति
 पूर्णपक्षेसिद्धांतः॥ अंतस्तत्त्वमोपदेशादिति सूत्रे॥ अंतरिति शब्दः आदित्ये अक्षिणिचांतविद्यमानपुरुषोपस्थापकः आ
 धिकारिकब्रह्मपदं चात्र संबध्यते आदित्यांतस्त्वस्तावत्परमेश्वरएव तस्य परस्य ब्रह्मणो ये धर्मयि आत्मा अपहतपाप्मा इदं
 सर्वं यदयमाव्येत्यादि श्रुत्यंतरं परमात्मधर्मतयानिर्णयिताः सर्वपाप्मोदित तत्त्वसार्वात्म्यादयस्तेषामुपदेशात्तथाहितस्यो
 दितिनानामस एव सर्वेभ्यः प्राप्यभ्यउदितउदेतीति सर्वपाप्मोदित तत्त्वस्य तस्य रूच सामचगेष्णाविति क्रूरसामघोरिंद्रादि
 स्तावकयोरेतत्स्त्वविस्वाधनत्वेनोक्त्या लब्धे द्राघात्मकत्वोपलक्षित सार्वात्म्यस्य निरंशुशतसर्वलोककामेशितृत्वस्य च परब्र
 ह्मन्येव संभवात् एवमसिस्त्वोपि परमेश्वरएव तत्रापि यन्नामतन्नामयावमुष्यगेष्णाविति सर्वपाप्मोदि
 तत्वप्रवृत्तिनिमित्तोन्नामातिदेशेन सैव क्रूरतदुभयं तद्यजुरित्युक्त्या विधेयाभिप्राये स्त्वादिगादिकंतद्यद्वैभवीणायां ग
 यंत्येतसैव तं गायंतीत्यनेन लौकिकगीतगैयलोक्त्या च सर्वपाप्मोदितत्वे द्राघात्मकत्वक्रमयजुरात्मकत्वलौकिकगीतगै
 ययज्जाद्यात्मकत्वोपलक्षित सार्वात्म्यं तूपधर्मोपदेशात्तूप एष ये चैतस्यादर्शो लोकास्तेषांचेष्टे मनुष्यकामानांचेति नि
 रंशुशालोककामेशितृत्वश्रवणाच्चेतेषां धर्मिणां सर्वकारणत्वात्सर्वतत्वनः परमेश्वरएव संभवात्तूपवत्त्वादिकंच स्या
 त्परमेश्वरस्यापीच्छापशात्मायापयेंदित्वंचूपांशकातुग्रहार्थमायात्वेपामयासृष्टापन्नां पश्यसि नारदसर्वभूतगुणे

शुक्लं नैवं मां द्रष्टुमर्हतीति स्वरणात् अत्र च त्रिरस्त समस्तविशेषं पारमेस्वरं नृपमुपदिश्यते भवति तत्र शास्त्रमनुप्रम-
 त्तवर्गमित्यादिकारणत्वात् नृपिकारधर्मैरपि कैश्चित् विशिष्टः परमेस्वरः उपास्यत्वेन निर्दिश्यते सर्वकामार्थसर्वकामदत्तादि-
 द्वादीनि जीवलिंगानि श्रद्धां कृदिशापथाकूपं चिन्नेयानीति नयं कुंशुकं तुल्यं वक्ष्यतां जीवमहं लिङ्गानामेकानुशो-
 नान्यस्य नयनेनियामकाभावात् ॥ न च निरुपकादात्वं नियामकं जीवेपि परमात्मलिङ्गानां यथा कदाचित् घोषयितुं वा-
 न्यत्वात् सर्वपाप्मोदितत्वं तावत् आदित्यबं हलाभिमानि निजीयेनेतुं वा क्यं देवानां पुण्यसंबंधे सत्यपि न ह वै देवान्
 पंगुलतीति श्रुतिपरां च न प्रापापासंबंधस्य यं कुंशक्यत्वात् ॥ न चेंद्रादीनां वृत्रपथादिना पापश्रवणात् उक्तश्रुति-
 पापफलाल्पत्वाभिप्रायेण नेवेति याच्यं तथा सत्यत्रोदितस्य सर्वपाप्मोदितत्वस्यापि तदुक्ताभिप्रायेण नेतुं शक्यत्वात्
 जीवपरत्वेपि बाधकाभावात् न चादित्यास्ति स्त्रस्य परमेस्वरत्वमस्युपेत्य सर्वपाप्मोदितत्वस्यापि तदुक्ताभिप्रायेण नेतुं शक्यत्वात्
 तथोक्तार्थे लक्षणाकृत्यनं निरुक्तिं कं एवं तात्पर्यं लिङ्गोत्तरीतं फलवचनमुदेति ह वै सर्वस्यः पापश्रवणात् एवं वेदिति सर्व-
 प्योदयनृपेण भूयते तथा च सर्वपाप्मोदयस्यानिरं कुरास्य फलतया प्रतिपादनात् तत्कृतुन्यायेन गुणभूतं सर्वपाप्मो-
 दितत्वं निरं कुराभेपमविध्यति तथा च तात्पर्यं लिङ्गोत्तरीतस्य नयथा कदाचित् नयनमुचिनमिति वाच्यं सित्वांतेपि हि रण्य-
 रसश्रुत्यादि विशिष्टशरीरसंबंधविशेषे धातूरमणीयचरणारमणीयां यै निमापयंते कपूयचरणाः कपूयां यो निमापयं-

[illegible]

त्यानाअभोदस्तु देवतापसेपि योजयितुं राक्षसः निरंकुशौदधं तु न भूयते ॥ तथाच कथमत्र परमेस्वरनिर्णय इति चेदुच्यते ॥
 जीवन्मुक्तेऽपि न सर्वपाप्मोदधः निरंकुशः संभवति कर्माजितराशेरस्याप्रियसंबंधनि यमस्य भ्रुति सित्वात् ॥ यत्र तर्हि राशि
 धिकयोक्तं श्रुत्या यथा आत्मा अपद्रुत पाप्मो त्यादिभ्युताया इवर धर्मत्वेन असित्वा सर्वपाप्मोदयस्य हावगमादीद्वरत्वे निर्णयने
 वचनसराशेरत्यस्यापि श्रुत्या प्रतीयमानतयोक्तनि यमेकर्मजन्यत्वस्य दाराशिरविशेषणस्यापद्रुतत्वावैदिकफलवचनरूप
 तात्पर्यलिंगमपेक्ष्य लापयस्य लोकि कोपपन्निरूपतया दुर्बलत्वाच्च न प्रागुक्ते विविगमकाभावे ॥ एतदवशीयेत्यादिभ्रुति
 रापि जीवविषये पव्याख्ये यानच फलवचनानुसारेणैव सर्वपाप्मोदयः संकीचनीयः इति युक्तं कर्मसुक्ति आदाय जीवेऽपि स
 र्वपाप्मोदयस्य पञ्चशम्यत्वात् पृक्षापादानं कंशंकुतोद्भूतमनमि पपापापादानं कंजीयोद्भूतमनं तु वापितं पापस्यामूर्ततया वि-
 शेषावधित्वायोगात् ॥ तथाच पृक्षादुद्भूतः प्रक्षीसर्वात्मना पृक्षासंश्लेषो भवति तच्चाजीयोऽपि पापासंश्लेषो भवतीत्येतावदे
 व्यादित्यश्चक्षुर्मूलाक्षिणी आदिवादिनि श्रुत्या स्थादित्यपुरुषयोरभेदापगमात् पूर्वपक्षिणापित स्वमत्याख्यानायोगात्
 अथात्मापिदैविकविभागापेक्षया विभज्य निर्देवाश्चोपासनार्थस्तथाच निरंकुशान्दैश्वर्यं परमेस्वरमेव भवेति ॥ एवं स
 र्वात्मत्वमपि न चेश्वरस्याविद्योपाहितस्याविद्यविषयत्वोपाहितस्य चानताद्रव्येणोद्वाद्या त्वकत्वमित्युक्तं युक्तं आविद्योपादे

नैकाविद्यापरिणांभांतः करणोपहिततादात्म्यापश्यकत्वात्समुद्रावच्छिन्नाफाशोतरंगावच्छिन्नाफाशतादात्म्यस्यलोकेदश
नान्वाचस्वतिमतेतुअविद्याविषयनेतन्यस्यैवसर्वाधिष्ठानतयातआविद्याश्रयतादात्म्यस्यसत्यमस्तमेवजीवस्तुअ
वियाधिशिष्टोतः करणविशिष्टोवानजगदुपादानधित्यादिकंस्यष्टमाकरेविवेचितमितिदिक्भेदव्यपदेवाचान्यः॥ य
आदित्येतिष्ठन्नादित्यादंतरोपभादित्योनेदेतिश्रुत्यंतरेयेदिशुशदित्यात्मेदेनांतरत्वादित्येवास्वव्यपदेवाहआपितस्ये
वप्रत्यभिज्ञानात्तयाचनरमंनिर्दिष्टस्याप्यपहतपाशत्वादेरनन्ययासित्येनप्रयोजनयत्नेनतात्पर्ययत्नेनचबलप
त्यानरदुरोधेनोक्तलिंगानुसारेणचास्यादित्ययोरंतःस्थः परमेश्वरदुतिसित्यं॥ यत्तुचंद्रिकायांअभ्येतित्यादिनानिरुक्त
पूर्वपक्षसित्यांतावनूद्यनीनूपेब्रह्मणिनूपादिसधुपासनार्थमुच्यतेजीवेपिपाशामायादितर्तुयात्त्यर्पसुच्यतांत्यन्यतेउपा
स्वनामवागादौब्रह्मत्वधेनुत्वादेः प्रातीतिफल्वनियमेनात्रापितर्तयैवपकुंतुक्तत्वाज्जीवेपाशामायादेव्यापिहारिकस्यासं
भवेपिनक्षतिः त्वन्यतेउपासनावाक्यस्यतत्कर्तव्यतामात्रपरत्वेनस्वार्थवत्त्वाभावात्कर्तव्यतायांचव्यावहारिकप्राप्ति
प्राप्तिरुपिभागानपेक्षणात्तुतौअथानुस्यूतयोर्धिवयमेदेनसात्विकत्वस्यैवयुक्तव्यतापांताच्च॥ किंचब्रह्मणिहिरण्य
रमश्रुत्वादेर्माज्ञांतराप्राप्ततयातहाक्यस्यानुवादकत्वाभावेनतहाक्यंतत्परमेववाच्यं॥ तथाचतस्यतात्विकत्वंदुयोरि
मेवयज्जोपादानंब्रह्मकार्यकारणयोरमेदात्कार्यधर्मैर्यपरिदृश्यतद्वस्तुक्तंनन्यस्वर्णैकटकत्वादेरिकटकादावपित्व
र्णत्वव्यवहारेणब्रह्मधर्मैर्यपर्यव्यपदेशापातादितिदूषणमुक्तं॥ नमोच्यतेयद्यपिनामब्रह्मेतुपास्तेपाचंपेनुमुपासति

त्वादागुणास्वस्थातिमासिकत्वमस्ति तथापि न सर्वथा पित्तघैष वा व्यभित्यस्ति निपमः मानाभावात्परंतुगुणोवृत्तीनां भा
 माण्यस्योत्सर्गिकतया तत्संभवे विषयस्यावाध्यत्वमेव तत्र च भ्रिका लावाध्यत्वं मुत्स्यै च ब्रह्मण इति ताद्विषयकज्ञान आ
 नादीनां मेव गुण्यं भामाण्यं यत्र च भ्रमाणां तरेण बलप्रतापिरोधात् न भ्रिकालावाध्यत्वं विषयस्य संभवति तस्मादर्थक्रिया
 दिक् च द्रव्यवेन द्रव्यते च व्यपहारदशायां बाधः तत्र न हि विषयकज्ञान ध्यानादीनां व्यपहारकालावाध्य विषयकत्व लक्षणं व्या
 वहारिकभामाण्यमेव यत्र व्यपहारकाल एव विषयकज्ञान ध्यानादीनां हि विषयस्यापि विषयार्थत्वापरपर्या
 यस्य भावाज्ज्वाला संभवादयथार्थत्वमेव ॥ एवं च विनापयादूर्ध्वपूर्वस्य त्यागायोगात् प्रकृते जीवस्योपास्यत्वे सर्वपापोदघा
 तो ध्यानस्यापथार्थता परपर्यायिमभाण्यमेव स्यात् ब्रह्मणस्तथात्वे दूर्ध्वपूर्वत्वादीदतरां शेषा ताद्विषयक ध्यानादीनां पर्यायि
 नृपतैव नृपवत्वादीनां ब्रह्मणि व्यपहारकालावाध्यन्यात्पथार्थनृपतैव विषयता संभवे व्यपथार्थनृपतैव विषयता कल्पनस्यानु
 शितत्वात् नति आदितं चैव त्प्रभवे तनासत्यायोग्या न्यगुणास्त्वान्यफलत्वविषयया स्यादिति संदर्पण भूत्रार्थवर्णने भ्रमसदु
 प्रासनान प्रवेदशित्वमुक्ति दूषणभकरणे स विस्तरमानंदयथाधिकरणे इति न जीवस्योपास्यता युक्ता नापिश्रुतिद्वयस्य
 विषयभेदे कृत्वा त्विरुपि विषयकत्वं कल्पनं युक्तं शुक्तिद्वयस्य समानबलत्व एव तत्कल्पनामसरत्प्रकृते च न तथा अद्वैत
 शुक्लैकमकभादितात्पर्यसन्निधत्वेन बलवत्तात्तद्वयपत्वादि यो ध्रुवश्रुतेभ्य विषय ध्यानां गुणसमर्पकतया तद्वैशिष्ट्येना
 त्वर्थमाभावात् ॥ न न तद्विध्या यहारिकदूर्ध्ववत्त्वादि कमपि न सिद्धे तत्तद्विधेयकश्रुतेस्तत्तरत्वाभावादि निग्राह्यं ॥ प्राशस्त्य

परार्थयोदेरसतिमयाणां न रविरोपेदेवतापि यद्वा हि सिसिबन्धमाणां तया विरोधे सत्युपासनादेरविद्यालये देवतापेक्षर-
 णान्यायेन न स्थासि संज्ञया लक्ष्मि रत्यन्तस्तु त्वारे रपूर्वत्वात्तदंशो अनुवादासंज्ञे न श्रुते सात्परत्वस्यैव वाच्यत्वात् न एव नालि-
 कत्वमेव स्यादिति किं ये त्वाद्युक्तिरपि नाररमणीयेव अपूर्वत्वोपन्यस्योरोपस्थात्वरुद्राः पूर्वसंज्ञेदरापापमेनिर्णयित्वात् न
 बादिजनितलपमाग्यास्तु दुधा त्वग्वीसु कृषवाग्यास्तु दुपात्नमाग्यात् पशून् हिनदिनान्दधान् अघोरलताहरनाहुतिर्भेज-
 तित्वाम्भगवीशुकाभ्यप्रयसाग्निहोत्रेस्तु दुआदिस्थानि होत्रेस्तु न तत्र जनितलपमादेव त्वादिर्नापि हि तयोर्जीर्तितमवीशुभानां गो-
 दम्भकुत्तिरित्यादि निन्दया प्रतिषेधकत्वनाएतयोर्धर्मिप्रतिषेधमाप्यापिकल्पः पयसे त्वादि कृतुपयोविधिः वाध्यभेदस्त्वष्टः दृ-
 ष्यगारुण्यात्तत्र पणात्तदतिपूर्वपक्षे सित्वातः ॥ जातिलयनाग्ये त्वादेविषितैपि अनाहुतिरित्यादिकं न विकल्प्य ज्ञात्यर्थया हकं तदि-
 नापि पयौविधिबवादेशविकल्पस्वग्राहि यव न्यायेनासिद्धेः किंतु न हि निंदा न्यायेन पयस्तुतिपरंपरं स्तुतस्तुजानितलपमाग्ये-
 त्वादिरपि न विधिः किंतु पशुनिंदादारेण पयस्तुतिपरमाशुद्रविनाविग्रोहि यव न्यायेन विकल्पोपसंभवेन वा शास्त्रस्वरथेभ्य
 व्यतिर्न त्स्यादिसंवाहं स्वविष्णुमपूजापित्वाहं स्वविष्णो जननरमादेष्टुविष्णुपूजयित्वाहं स्वेत्यादाविधान्यानिंदापोषणद्वा
 एव न्यस्तुतिपरंपरमसमाकृष्यमिति पयोविधिप्रकाशक्यतापञ्चमेव जनितलदिवाक्यमिति तनयाचयपाजानितलपमाग्यादेरपूर्व
 दोषस्यापनन्नायाप्यस्यानाहुतिरित्यपूर्वनिंदावीधकवाक्यस्य च पथसास्तु दुधादिनिधिरोपतया तदेकवाक्यतापन्यस्य
 न जनितलपमाग्यादिनिष्ठहोमसाधनतादिपरत्वं ॥ तथा हिरण्यश्मश्रुरित्यस्मापेउपासनाविधिरोपतयोपासनाविधेयक

वाक्य तापन्नस्य न हिरण्यरसमुत्पादिपरस्वभितितस्यापूर्वत्वेन तात्त्विकत्वापादान आपातत एवेति यच्च त्वर्णिकटकत्वादेरिव-
 कटकदोषत्वर्णव्यपहारेण ब्रह्मधर्मैः कार्यैरेव व्यपदेशापातादिति दूषणमुक्तं तदव्यविचारमणीयं कार्यकारणयोरभेदात्कचित्के-
 नचित्कारणधर्मेण कार्यव्यपदेशोपनिर्वाहैरेव कारणधर्मैः कार्यव्यपदिश्यत इति वक्तुं शक्यं किंतु यत्र यत्र बाधका नुपलंभस्तेन तेनैव
 तस्याच सर्वकार्यसाधारणयत्किंचित्सत्त्वादि ब्रह्मणः धर्मेण कार्यव्यपदेशोपि दूद्रायात्सकत्वराजाद्यात्मकत्वादिना आदित्यव्यपदेशायोग-
 स्त्वरुल्यादित्यत्वस्य तत्रोपलंभात् बाधकसत्त्वात् अन्यथा कार्यकारणयोरभिन्यत्व नियमवत्तदभिन्याभिन्यत्वतदभिन्यधर्मेण तदभिन्यत्व-
 नियमात्कटककाभिन्यसुवर्णाभिन्यकुंडलस्य सुवर्णत्विकात्कटककाभिन्यस्य कटकधर्मसुवर्णत्वव्यपदेशवत्कटकत्वव्य-
 पदेशापातात् ॥ एवं सर्वपाप्मोदित तत्त्वदूद्रायात्त्वोपलक्षितसर्वतादात्म्यादिनापि नादित्यव्यपदेशः संभवति सशरी-
 रत्वानियतपापादिमत्वा सार्वत्वादि विरुद्धधर्मोपलंभात्सर्वत्वके ब्रह्मणि च सर्वधर्मवत्त्वस्याविरोधात्तत्र तत्कार्यधर्मै-
 रणव्यपदेशोपुक्त एव सकलकल्पनाभिधानादि निवर्तकपिजातीय ब्रह्मसात्कारायावत्तथा व्यपहारेण बाधकाभावात्
 एतेन कपंचाधिष्ठाने ब्रह्मणि पापसाहित्याद्यसाधारणदूषेण भासमानेन तत्राध्यत्वगतधर्मव्यपहार इति चेद्विचोक्तं दूषणं
 निरस्तं ॥ तादृशाधिष्ठानभाजनस्य निश्चितकल्पनामूलादिद्यानिवर्तकत्वाभावात्प्रतिपादितं चेत्तत्र जिज्ञासासूत्रे विस्तरे-
 ण ॥ पुंसु संभवति सविशेष ब्रह्मनि नूपां न मोक्षसाधननिर्विशेषज्ञानार्थतश्च ज्ञानं महावाक्यजन्या हैतु ब्रह्मालोक्य बोध-
 मयो जगन्निर्विशेषात्तदूपा महावाक्यपटकपदार्थज्ञानं यद्योक्तं कल्पतरो ॥ निर्विशेषं परं ब्रह्म साक्षात्कृतं गुणनिरवयवः ॥

ये मंरास्ते तु कथं ते सविशेषनिवृणोः ॥ वशीकृते मनस्येवां स गुणब्रह्मशीलनात् ॥ तदेवां वेत्ति तस्माद्वादेनोपाधि
 कल्पनमिति ॥ अपिर्भवत्स गुणज्ञानाधीनस गुणोपासनापरिपाकेनेकाद्यादौ वशो कृते न च विशेषपरित्यागेन वि
 विशेषाकारवृत्त्या अपरोक्षीभवेत् ॥ यत्तु चंद्रिकायां सविशेषनिवृणं मोक्षसाधनविशेषज्ञानार्थमित्यनेनोक्तार्थ
 मनूयतन्न उदेति ह्येषैर्विषयः पांथाभ्योपपदेति श्रुतपापमिवृत्तिरूपमुक्तिफलहानस्याश्रुतकलांतरफल्यनस्ययो
 गात् किंच सविशेषज्ञानं निविशेषज्ञानार्थं किंचाचित्तस्य विजातीयवृत्त्यंतररूपमारोपितविषयमुपासनापदार्थं ध्यानं
 ज्ञानाद्यः निविशेषराहूनविशेषाभावाविशिष्टस्योक्तोत्पन्नमते विशिष्टज्ञानस्य योक्षाहेतुत्वात् तदभावापत्तस्तित्तस्योक्तो
 क्ता केन गृह्यं स्तानविशेषस्यैव विशेषाभावेनोपलक्ष्यंतरस्यैवाभावात् विशिष्यस्यैवोपलक्ष्यत्वे तस्य विशिष्टाहिता
 ज्ञानेन प्रागेव ज्ञातत्वात् उपलक्ष्यत्वाकारेण ज्ञानस्य त्वत्वेनोक्षसाधनत्वात् ॥ न च विशेषणाविषयं विशेषाध्यज्ञानं भा
 रासित्थमिति पाच्यं ॥ विशिष्टज्ञानस्य विशेषणज्ञानाभावापत्त्या योगात् ॥ तथा च विशिष्टादयम्दधीसाध्यश्रुत्यधीरि
 त्यसंगतं विशिष्टभृत्येयत्मा हि शेष्यं भासते तस्मिन्निदूषणमुक्तं ॥ तदसत् उदेति ह्येषैर्विषयः पांथाभ्योपपदेत्यन
 विदेक्यासनार्थकतया निविशेषात्मा साक्षात्कारप्रतिबंधकपापनिवृत्तेः विचारसंभ्रममत्याश्रितं प्रकृत्योपासते गुरोरित्यमि
 युक्तीकरीत्या तत्क्रतुन्यायेन सविशेषब्रह्मज्ञानाधीनतदुपासनाफलत्वस्यैवोक्तत्वेन श्रुतफलहानाश्रुतफल्यनाप्रसंगा
 प्रापात् ॥ अथातोपापवादाभ्यां निष्कर्षं च निरूप्यत इति न्यायेन सूच्याद्याभ्यां येषां सुहृद्यादि विशिष्टज्ञानस्यैव सविशेषो-

पात्यज्ञानस्यानिर्विद्योपादितीवान्यज्ञानार्थत्वस्याकारे सविस्तरं प्रतिपादनात् ॥ यथा हि बायो हूयं नास्तीत्युक्तौ नूपास्यात्य
 तिफासत्वं न लभ्यते तस्य चापभापज्ञानेन विवृथित्वादावुपादानकारणोक्तत्वीपपत्तेः ॥ तथा निगुणिनिर्विशेषानुत्याग्रहूणि
 उपास्यतया विपक्षितगुणविशेषयोर्भेदेऽप्यन्यत्र तेषां सत्त्वादां फयानत्कृतपरिच्छेदेन चानुविधाभावावति योगित्वनूपे नि
 रंजुवां बभूत्वमात्मनिनसंभवतीति तेषां विच्छानेन भूणेपारोपपूरुः सूरं निषेधेन गतद्वयराजानादत्यनतेषां सत्ता योगा
 त्तत्कृतपरिच्छेदासंभवाय तत्रैव निषेधेऽद्भुतनिर्विद्योपात्यमाक्षिपत्तिः सुकरं तेति निर्विद्योपादाद्देन सकलविद्योपासाशेषवद्भि
 तं बभूव विवर्कितं तेन विदिष्टात्यज्ञानस्य मोक्षहेतुत्वाभावेऽपि न सतिः ॥ यदुपस्थितं पर्मानरयत्तया ज्ञातत्पविषेऽस्य
 विषेयवदन्यव्यापृत्तेर्गोचरः तस्योपलक्षणात्यभिनिमित्तमस्य काकादिदूषोपलक्षणोपस्थितो दूषणत्वादिदूषपर्जनितरचनया
 ज्ञान एव देवदत्तगृहत्वस्य देवदत्तगृहे न रव्यापृत्तेर्देवदत्तगृहे बोधात्त्वानाद्यकिगतकाकारित्वोपपन्नसप्तधर्मे धर्मनिरोप
 स्थापकनानियमदर्शनेन संभवेऽपि एकव्यक्तिमात्रगतोपलक्षणेन तादृशानिपयसंभवः ॥ तथा हि देहसंस्थानविशेषविशि
 ष्टे रमर्यस्य नदन्यव्यापृत्तेऽत्र तस्य सासित्यतया सोऽपि मित्वादिवाक्येन तद्धोषने तादृशवाक्ये चैव व्यत्यदि सोऽपि मित्वादिवाक्यात्त
 आदि त्स्त्रीकव्यक्तिमात्रगतोपलक्षणोपस्थितवदेहसंस्थानदूषपर्जनितरयतो रमर्यस्य तद्व्यापृत्तेर्गोपियोऽसंभवापातात्तत्र
 तादृशानियमस्य पञ्चभूमाक्यत्वात्ततस्मात्तर्कस्य धर्मिणो वा उपस्थितिद्वारा स्या विषयकं स्या अय विषयकं यत्तानं येन ज
 न्यत्वेन तस्मिन् स्या अय ज्ञानेन तस्योपलक्षणात्यभिनिमित्तस्योपलक्षणसाधारणानिपयस्य वाच्यता तादृशोपलक्षणत्वस्य च

मंतिराद्गुपस्थापयेविशेषाभागेपिभक्तनेमंभवात्सहचरमहेतुमिदंविद्वद्वादी॥ सविशेषज्ञानकारोपेनविशेषवि
षयमुपासनापरपर्यायध्याननूपदहेकाग्रतृप्तिवतीदरुणमाध्यमिनिविशेषध्यानजन्यधुत्वात्तामुभयपदिबलस्यारुण
दार्पस्मरणहेतुकमहावाक्यार्थनिविशेषब्रह्मत्वापरोक्षज्ञानार्थमित्यपिपक्षेयुक्तं॥ तथादिशतोपादभानिभूताजिज्ञासं
तेइत्याद्याः श्रुतयः तत्त्वमस्यादिमहावाक्यस्त्वनत्यदवाच्यार्थयोपिक्ताः सत्यंज्ञानमनंग्रहइत्याद्याः श्रुतयः तत्त्वमहत्स्या
र्थयोपिक्ताः ॥ तदयथा महामत्स्यउभैकूतेनुसंनरतिपूर्वैवापरंरएवमेवायंपुरुषः स्वश्रानंतनुत्वांतनेत्येवमाद्याः श्रुत
योजानमत्त्वप्रशुपुत्सपस्थागिशिशृज्जीपचैतन्ययोपिक्ताः महावाक्यस्त्वंपदवाच्यस्वयोपिक्ताः योयंविज्ञानमपः आणो
धुहृद्यंतज्योतिः पुरुषः न दहेद्रहा रंपश्येरित्याद्याः श्रुतयः त्वंपदलक्ष्यस्ययोपिक्ताः ॥ तथाचोक्तप्राच्यार्षयोपकश्रुतिमि
मूर्खत्वृत्योपस्थितनयोर्विशिशृज्जीपब्रह्मणोरैक्यबोधस्यप्रमात्वा नुपप्रतिज्ञानंनलक्षणयोक्तायांतरवाययेभ्योनुभूतयोः
श्रुत्यतत्त्वंपदार्थयोः स्मरणेनब्रह्मत्वैक्यनूपवाक्यार्थपरोक्षयोपेक्षतिसत्यस्वतः प्रमाणमृतवेदवाक्यजनितत्वात्स
तएवप्रामाण्यात्तस्याविद्यातत्त्वार्थनिवृत्त्यात्प्रक्रमोक्षसाधनत्वेपिअसंभावनाविपरीतभावनानादिशून्यस्यैवतस्याक्ता
विद्यातत्त्वार्थनिवृत्तौशक्तत्वात्प्रमाणप्रमेयासंभावनाविपरीतभावनादिनिवृत्तौचअपुणमननिदिक्ष्यमानंतविचारस्यै
वसामर्थ्यापिधारणानुक्तविचारप्रतिवेपक्रमज्ञायांघकुतर्कविपर्ययदुराग्रहाद्यभिभूतस्यपुरुषस्याक्तमिदिध्यासनान
विचारस्यासंभवेनसविशेषोपासनासाध्यनिविशेषोपासनाक्रमेणानिर्विशेषत्वंपदलक्ष्यार्थीत्वात्प्रभवहारोक्तमिदृति

हसो ब्रह्मलोके भूतपमहावाक्यार्थपरोक्षबोधः ॥ तदुक्तं वासिष्ठे ॥ हौ क्रमौ चिन्नादास्ययोगो ज्ञानं च रायययोगश्चिन्तानिरोधः
 स्यात्ज्ञानं सम्यगवेक्षणं ॥ असाध्यः कश्चाविद्योगः कस्यचित्वात्मनि भव्य इति ॥ चित्तवशात्स्वचित्तपथमर्हन्निमग्नमुक्तमुत्था
 त्मदर्शनस्य अदर्शनं स्वदूषणस्य त्वेन या क्रमो साधनानुष्ठानक्रमेणाक्रियमाणोऽप्यौऽप्यौऽसम्यगवेक्षणं द्रष्टव्यमनननिदिध्या
 सनां तव विचारदूषणयोगः सविशेष आनन्दसंभवात्तसमाधिसाध्यासंभवात्तसमाधिदूषः उक्तं बुधज्ञानसमाधेरसंभवात्तस
 माधिहेतुत्वं चोक्तं भगवद्गीतादुक्तं न भगवता ॥ यत्रोपरमवेचित्तं निरुत्थयोगसेवया ॥ यत्र चैवात्मनात्मानं परयन्त्यात्म
 निगुप्यति ॥ सुखमात्यन्तिकं यत्तत्पुत्रिद्यासुप्रतीद्विषं ॥ वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति गत्सतः ॥ पञ्च आनापरंजा
 मं मन्यते नाधिकं नतः ॥ यस्मिन् स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ तं विद्यादुःखसंयोगविद्यो गं योगसंज्ञितमिति त्या
 ख्यातं च मधुसूदनसरस्वतीभिः ॥ योगसेवया संभवात्तसमाधिदूषणयोगाभ्यासेन यत्र यस्मिन् मनः परिणामे जाते सति
 चित्तं निरुत्थं सर्ववृत्तिभूत्यं स तज्जपरवते कमपि विषयं न गृह्णाति यत्र यस्मिन् मनः परिणामे सति आत्मना भुत्थसत्त्वेन
 मनसैव व्यञ्जकेनाद्यानं ब्रह्माभित्वं साक्षिणमेव पश्यन्पुरुषः आत्मन्येव तु व्यतिरेकं तन्मानमदुक्तं न दात्यतरहितः भवति तं
 परिणामं योगसंज्ञितं विद्याज्जानायात्तु अस्मत्ज्ञानसमाधौ निरुत्थेन मनसा ब्रह्मेवात्मत्वं भाति न तु संभवात्तसमाधाविष
 यब्रह्मान्यत्वात् तद्व्यानादीति भावः ॥ तदुक्तं व्यातृध्याने पण्डित्यज्यक्रमात्पदैकगोचरं ॥ निर्वर्तत दीपवच्चित्तं समाधिरग्निधीगन्तइ
 ति ॥ यथा दीपो निपातस्थो नैगते सोपमास्पृता ॥ भगवानसु मेवार्थमर्जुनायन्यवेदयदिति च ॥ आत्मन्येव तोषमुपपादय

निपत्रमनः परिणामे सति आत्यंतिकं स रसुखे मय उल्लंघं सुखं वेत्ति विषयार्थिनि विषयं द्विषत्येव
गाजन्यं ॥ सौ पुंसु सुखात् मि न निपु स्रियात्पि त निरुत्य मनो भिष्यन्तं सुप्तौ मनो न जंजवं लीन त्या त उक्तं च गौड पादैः ली
यने तु सुप्तौ तद्वभिरुत्थं नैव ली ॥ यत इति आत्यंतिकत्वे हेतु ग्राह्य च परिणामे स्थितौ च बोधात् तत्त्वो न्न भिन्न स्वहूपात्
परमार्थान्न च ततिर्द्वैत भावाभावात् ॥ तथा च पातं जल सूत्राणि ॥ योगाश्चिन्न वृत्ति निरोधः ॥ तदा द्रष्टुः स्वहूपात् स्थानं ॥ वृ
त्ति सादृष्यमित रत्रेति सकलचित्तवृत्ति निरोध फले द्रष्टुः दृक् स्वहूपात् स्वहूपात् स्थानं न तु बुद्धि वृत्तौ मति विधि
तत्वं इतरत्र फलांतरं तु वृत्ति सादृष्यं बुद्धि वृत्तौ मति विधितत्वं दैतमानं विषयपासनाचात्यंतिक सुखानभिष्यक्तौ प्रयोजकं
तत्राद्येतत्त्वतो न च लतीत्यनेन द्वितीयमप्यमित्वेने न निर्वासन बोध केन निरस्तं अस्या संज्ञात समाधे रापस्य फना माह पं प-
रिणा मं स्व आ परं श्रवणादि भिन्नं लाभं महावाक्यार्थापरोक्षधी प्रयोजकं न मन्यते तस्यैव सुखत्वं पदार्थ साक्षात्काराद रास
ह्यज्ञा क्यार्थापरोक्षधी मयोजकत्वात् ॥ अपमर्षः त्रैत्रायणीय शाखायामपि ॥ त्रयविधे परहितं मनः कृत्वा सुनिश्चितं ॥ य
दायात्यमनीमापंतदातस्य रमं पदं ॥ तावन्मनो निरोस्यं हृदि याचत गत स्वपं ॥ एतत्ज्ञानं च बोध सं च बोधान्येयं य विस्तर
॥ संयाश्चि नि पूर्णं तमलस्य चेतसो निपेक्षितं तस्यात्मानियत् सुखं भवेत् ॥ न दास्यते वर्णयि जुं गि शत द्वा स्वयं तदंतः करणेन गृ
ह्यते ॥ अपा मापो ग्नि रग्नी वा योऽन्नि चो म न लक्षयेत् ॥ एष संतर्गतं यस्य मनः स परिपुन्यते ॥ मन एव मनुष्याणां कार-
णं च पमोक्षयोः ॥ चं याय विषया संगि मोक्षे निर्विषयं स्थूतमिति प्रतिपादितः ॥ अत्र भाष्यं लयो निद्रा विक्षेपो विषय स्मृत्या

दिअभनीप्तावः मजः ॥ अयेवा रुतविशेषस्याप्यनित्यागः तं यदाफातिवद्यतत्परमंपदं याति हृदि साक्षिणिगतः प्रासः विना
 शोयेन तत्तथा अंतःकरणेन शुल्यसत्त्वेन निरुल्येन गृह्यते ध्वज्यते अंतःकरणाय त्थाविशेषयज्ञात् साक्षिणा स्वयं गृह्यते गस्त
 प्रकाशतया तद्भातीति वा अपामशु आपः अपः निक्षिप्ता इत्यप्याहारः अग्निरग्निनिक्षिप्तः इत्यनुबंधः व्योमपदाया
 फावाः एवमिति तथा च निरुल्यं सुतन्मग्नूतं भवतीति असंभजा तसमाधिक्रमे साक्षिस्वरूपं ब्रह्मेव भातीत्यर्थः ॥ कृत्तवहो
 व्यपि यदापंचावतिश्रंते ज्ञानानि द्यनसासह ॥ बुद्धिश्च न विचेष्टति नाभाहुः परमांगतिं ॥ अयमयनस्तदा भवति योगो हि भ
 ष्माद्याप्य यौ इत्यनेनापमर्धरक्तः ॥ ज्ञानानि ज्ञानैर्दिपाणि मनो बुद्धिश्च न विचेष्टते मूर्च्छितरूपेण परिणमते अत्र
 भवतः हेतुमानद्वयप्रकारभूत्यः निरुल्यस्य द्यनसोपिन्यभावेन साक्षिभास्यत्वाभावात् ॥ कीदृशं सत्यं पारस्व्यायादप्यकल
 यावत्स्थाप्य आदृतस्य मेव न्यग्भावे इति ज्ञापकः सहावाप्यवार्थसाक्षात्कारोत्तरमपि सहावृत्तकनयग्राहकः हेतुमत्प्रकार
 धीतिगुरुणा तत्त्वज्ञानानां परमं मुख्यं भावप्रारब्धकर्मजन्येन प्रारब्धकर्मापि क्षवापि समावेष्टं न तु ज्ञानेन हेतुमत्प्रकार
 मेषीनावाकतया तज्जन्यं दुःखं नोत्यधः इत्यर्थः ॥ तथा च संभजा तसमाधिपादयेना संभजा तज्जन्यं धर्मसाक्षिनि
 धिस्तु धर्मज्ञा मननादिद्वयविचारसमर्थस्य पंचकोशाविषेकादिना देहादिभिन्नतया तत्त्वाक्षिणो ज्ञानमवाहद्वयः प्रभेद
 त्याभासात्कारोत्तरं तु प्रभेदादभस्थीति ज्ञानमवाहद्वयः तदसमर्थस्य तु सविशेषब्रह्मोपाशक्तमवाहद्वयः अतः संभजा त
 समाधिसुखफलप्राप्त्यादि विपुल्यालकमृत्तिभूत्यनियेषपरूपं मनयव ॥ न चापरो हृदे तु चित्तैसा आदेः निर्विशेषः

परोक्षज्ञानापीनतानिदध्यासनादेवसिद्धिश्चित्तपशीकरणाभावेसविशेषनिदध्यासमस्याप्यसंभयः इतिचंद्रिकोक्तदूषणं
 साधुराशैः शनैः कृष्णमेतदुध्याधृतिगृहीतया ॥ आत्मसंख्येयनः कृत्यानां किंचिदपि चिंतयेदिति ॥ भगवतैव चित्तस्य बाह्यवि
 षयासक्तिस्वाभावात् निर्विशेषोपासनस्य प्रथमत एवासंभवेन विषये बुदोषदर्शनादिनोपायेन क्रमेण विषयेभ्यो मन्य
 कृष्यसविशेषोपासनान्म्यासेनैव चित्तपशीकरणाद्व्यासनात्प्रोक्ता संभज्ज्ञातसमाधिहेतुत्वस्योक्तत्वा
 त् ॥ यत्तु दशमस्त्वमसीत्यादाविवशाद्वापरोक्षज्ञाने चित्तपशीकरणानपेक्षेति चंद्रिकोक्तदूषणं तदप्युक्तरीत्या संभज्ज्ञातस
 मापि स्थितिर्निर्विशेषानुभवाहितसंस्कारजन्यपदार्थस्वरणद्वारा याग्न्यायापरोक्षज्ञाने चित्तपशीकरणवश्यकृता प्रदर्शो
 न निरस्तं अन्यथाऽसंभज्ज्ञातसमाधेरेवानुपपत्तेः ॥ एतेन किंच सविशेषज्ञानं निर्विशेषज्ञानस्य न तावत्तद्वद्वारा हेतुः
 तद्विशिष्टज्ञानजन्येनाज्ञानखंसेन याचित्तपशीकरणेन यातदभावाविशिष्टज्ञानस्य तदुपलक्षितज्ञानस्य क्वाप्यदर्शो
 नात्तद्व्यापिपुक्तपरांगभूतविशेषज्ञानेन तद्विपरीतनिर्विशेषज्ञानायोगाच्च निषेधोपयोगिनो बुद्धिपूर्वकारोपस्थापि
 शब्दप्रमाणानपेक्षणाच्चेति चंद्रिकोक्तदूषणं विरस्तं ॥ उक्तरीत्या सविशेषज्ञानस्योपासनासाध्यचित्तपशीकरणाद्वा
 रा निर्विशेषात्मविज्ञानहेतुत्वस्योक्तश्रुतिप्रमाणसिद्ध्यनया क्वाप्यदर्शनादित्युक्तेस्तदनालोचननिमित्तत्वस्य
 स्पष्टत्वान्ज्याप्यारोपन्यायेन निर्विशेषात्मज्ञानस्य सविशेषज्ञानजन्यताया अद्वैतार्थेषु बहुश इहाप्यलुपदमेवेति
 त्यात्प्रमाणानुरणम्योपास्यसत्यकामत्वादिवैदिकगुणारोपेणोपासनयोक्तकृता सौभ्योत्यादनाय प्रमाणभूतश

माध्य एवोक्तत्वात् ध्यानस्य ज्ञानाभेदस्य ॥ न बुद्धिर्मदय न हृद्योपरत त्वस्य वेदिता ॥ उपमृद्वाति चेत् बुद्धिं ध्यानात् न
 न तु तत्त्वविदिति विद्यारण्यचरणौ रक्तत्वाच्च ॥ तमेतद्वेदानुवचनेन ग्राह्यणा विविदिषंति यज्ञेन दानेन तपसा नाराके
 नेत्यादिना नित्यकर्मणां विविदिषार्थत्वमिति प्रादनेन तेषां विविदिषाप्रतिबंधकदुरितनिवर्तकत्वोपिविविदिषोत्तरमपि नि
 र्विशेषात्मात्मात्वादप्रतिबंधकदुरितनिवर्तकत्वाभावेनोक्तोपासनादिनैव निवृत्तेः प्रमाणसिद्धि
 त्वात् न विचारशास्त्रे नित्यकर्मविचारापत्तिः ॥ स्पष्टश्चायमर्थः ऐहिकममस्तु तत्र प्रतिबंधे तदर्थनादिति सूत्रे भाष्यतदो
 यदीकादौ ॥ तथा हि प्रतिबंधकानि पापानि हि विधानि आरब्धफलान्यभारब्धफलानीति तत्र विविदिषाप्रतिबंधकानि
 पापानि यान्यनारब्धफलानि तानि विविदिषोद्देशेन कृतैः कर्मस्मिन् दृष्टानि आरब्धफलानि तु भोगैकनारब्धानीति पादभोगद्व
 यं विविदिषैव नोदेति तथा च श्रुतिः श्रवणायापि यो बहुभिर्न लभ्य इति सत्सु रप्रतिबंधकेषु श्रवणसामग्र्या एव निवृत्तेः ए
 वं विविदिषोत्तरमपि यदि आरब्धफलानि प्रतिबंधकानि संभावितानि तदा श्रवणादिकं दुर्धरमेव पादभोगस्य पंविदिषो
 त्यस्य भ्रंतरं विद्यमानानां श्रवणादिप्रतिबंधकानां तु पापानां मनारब्धफलानां ज्ञानोद्देशेन कृतैः कर्मस्मिन् बीजाः ॥ ज्ञानमु
 त्तद्यते पुंसां क्षयात् पापस्य कर्मणां धर्मोपपन्नपनुदिति इति वचनेन कर्मणां पापनिवृत्तिद्वारा ज्ञानार्थताया अपि प्रतीतेः श्र
 वणादिषु प्रवृत्तस्यापि आरब्धफलानि च निर्विद्विष्यासनपर्यंतं विचारप्रतिबंधकानि पापानि संभावितानि
 नितत्रापि आरब्धफलानां भोगादेव नाशः अत्र आरब्धफलानां तु श्रवणोपासनादिनियमानुष्ठानेना तथान्वशुत्योक्तं श्रुत्वं प्रती

पिबहपोपन्निभिद्युःश्रवणायापिबहुभिर्योनोऽस्यइतिअत्रहेतुःकुशलोऽस्यत्वआश्वर्योऽस्यज्ञानाकुशालानुशिष्टइतिअस्यात्
 नोसाक्षात्कारवान्कुशलएवयौपिध्यानंसम्यगनुतिष्ठतिरुतश्रवणस्यापिनिदिध्यासनप्रतिबंधकंप्रप्रस्तुतंभवतितदापावद्धे
 गक्षयंध्यानासंपत्तेदुर्लभएवात्मेतिभाष्यःकिंबहुनाकिंपमाणेपिश्रवणेबुध्तिर्माद्यदिनाशाह्मज्ञानमपिनोत्सद्यतेतदिदमाहाश्वर्योज्ञाते
 तिकुशलेनाचार्येणानुशिष्टोबोधितोविज्ञानाआश्वर्योदुर्लभएवतथाचपस्यध्यानपरिपाकांतंभक्तिबंधकानिप्रारब्धफलानिपान-
 पानिनमयंवितवत्येवेहविद्यासिध्यतिअन्येषांनुम्रवणादिबुभृत्तानामपिअन्यांतरएवेति॥सेत्तज्ञानाभार्यस्यापिप्रा-
 पस्यसेतुंइदवासमुद्रस्यब्रह्महत्याव्यपोहतीतिपचनवलेनसेतुदर्शननिवर्त्यत्यस्येवसविशेषज्ञानाभार्यस्यापिनिर्वि-
 शोषात्मज्ञानमतिबंधकपापस्यसविशेषज्ञानसाध्योक्तसविशेषोपासननिवर्त्यतायाउदेतिहयैसर्वेभ्यःपाप्याभ्योपएवं
 वेदेतिश्रुतिपलादंगीकारात्अधिष्ठानसाक्षात्कारत्वेनाधिष्ठानसाक्षात्कारस्याज्ञानमात्रनिवर्तकत्वेपिनोक्तदूषणावका-
 शःउक्तीत्यासविशेषज्ञानस्यनिर्विशेषज्ञानार्थत्वानपायात्तथात्वेपिश्रुतहावाश्रुतकल्पनाभापस्योक्तत्वाच्च॥एते
 नेत्यादिचंद्रिकोक्तदूषणमाभासएवसविशेषध्याननिर्विशेषध्यानार्थमितिचंद्रिकायांविकल्पितःपक्षोपिसाधुः॥उक्त-
 रित्यासंज्ञासस्यपिदूषसविशेषध्यानस्यचिनवशीकरणद्वाराअसंभज्ञानसमाधिदूषनिर्विशेषोपासनापरपदो-
 यनिर्विशेषध्यानार्थतायाःश्रुतिस्मृतिप्रमाणसिद्धतायाउक्तत्वात्ध्यानस्यज्ञानाहंरुक्षणस्यसाक्षादिसंभतस्यो-
 क्तत्वात्विदथातोमुपासनाथामयोगस्यबहुल्लेखुहहत्वादियदपएवंवेदेत्यत्रोपासनायादुवविपक्षितत्वात्तेदम

ध्यादिसंमतस्योक्तत्वात् विदधातोनुपासनायां प्रयोगस्य बहुल्लेखे बहुल्लेखे देव्योपासनाया एव विषयः
 तत्वात् पेदनस्य तत्कृतुन्यायेनोक्तत्वाच्च ॥ नापि सविशेष ध्यानं निर्विशेष ध्यानार्थमिति हितीयः पक्षः ध्यानविशेषोक्त
 नमित्यन्यत्रोक्तत्वात् इह एव वेदेति ज्ञानार्थविदधातुप्रपणाच्चेति चंद्रिकोक्तं दूषणं निरालंबनमेव ॥ यच्चोक्तं चंद्रि
 कायां भगवति तात्त्विकं दूषमित्यन्यत्रोक्तत्वात् हिरण्ययः पुरुषो ह इयत इत्यपरोक्षज्ञानविषयत्वोक्तं न हि योचित्यग्नि
 त्वं इत्यत इत्युच्यते किंच योषिदादेरग्नित्वाद्यभावे पितृयाध्यासवत् निर्विशेष ब्रह्मणा एव हिरण्ययश्च भ्रुत्वारिना ध्यानसं
 भवेन सविशेष ब्रह्मणः साधकादुग्रहार्थं ऐच्छिकं दूषणं परिग्रहोक्तिरपुक्ता तस्मान्न सविशेष निदूषणं न निर्विशेष ज्ञा
 नार्थं अन्यथा चेपरीत्यं स्यात् सत्यं ज्ञानं मनं तं ब्रह्मेत्यादिसत्त्वब्रह्म निदूषणमपि असह्य इदमग्र्यासीदित्यादिभ्रुतिमि
 त्यासत्त्वब्रह्मज्ञानार्थं स्यात् ॥ एवं चासत्त्वपं ब्रह्मसाक्षात्कर्तुं मनीषवसाः ये मंदास्ते नु कृष्यंते सत्त्वब्रह्म प्रतिपादनैरित्या
 द्यपि स्यादित्यादितत्रोच्यते केवलं निगुणश्चेति श्रुत्या आत्मनो निगुणत्वप्रतिपादनात् ब्रह्मणि दूषणत्वादिकं न तात्त्विकं
 किंतु उपासनार्थमात्रोपपत्तिमेव ॥ अतुष्टुदंतोस्य धर्मादिति श्रुत्या ब्रह्मेयानादिभिर्देवैः समेतैर्यद्गुणाश्चाकः नावसाययितुं
 ज्ञात्मानो व्याचक्षाणो ध्वसं पदेति स्मृत्या च ब्रह्म धर्मपत्तपदार्थत्वादित्याद्यनुमानेनैव ब्रह्मसमानसत्ताकधर्मवत्त्वब्रह्मेति परे
 उक्तं तदा फलं ये पुद्गूषितं विस्तरेण तत्संक्षेपतोत्रमसंगादुच्यते ॥ न तावत्त्वदुदाहृतसगुणादिभ्रुत्या ब्रह्मणा स्तात्वि
 क्रगुणवत्त्वसिद्धिः सगुणप्रकरणस्थायी स्तस्याः उपास्तिविषयविषयविशेषणसमर्पकत्वेन ब्रह्मणि धर्मविशेषप्रकारको

[illegible]

अहिंसा पापस्य वै धाहिंसा विषयत्वाभावात् तैपहिंसा विषयान्निषेधीया हिंसा यो धक पापस्य स भान विषयकत्वाभावेन नाहि
 सा पापस्य भग्निषेधीया हिंसा या वा धक स्यादि त्या पादानं सु च्छेद्योः समान विषयत्व एव वा ध्या पापकभा व कल्पना भसा यत्तवचोः समा
 न विषयत्वे ग्रहणाग्रहण व हिं कल्पस्यैवापत्तेर्न बा ध्या धकभावा पादानं संभवति ग्रहणाग्रहण वा क्व योस्तु सत्यपि समा
 न विषयत्वे एक स्याधिक व न वत्वाभावेन बा ध्या धकभा व स्या संभावितत्वात् अन्यथा विकल्पाभ्यायुगमसंभावात् असह्यमेव
 क्व योस्तु कृत्यमसत्तः सज्जायेतेति दूषणाय नान्योनोस्ति द्वेहेत्यादिना मे द निषेधा यथा स भेदा नुवा द तयोपक्रमाद्यप्यग
 त सत्तै क्व तात्पर्यक सत्तै क्व परवा क्य तो दुर्बल तथानग्रह सत्तै क्व निषेधकता संभवः ॥ अथ चास गुणश्रुतिरपरब्रह्म
 विषया उक्तीत्या धा क्य भौ दा पत्तेस्तस्याः स गुणत्वे तात्पर्याभावे पि देवताधिकरणन्यायेन तया तु त्वब्रह्मत्वं स गुणब्रह्म
 ममाप्यने निगुणस्तत्तु रीधेन विषयमेद स्या पश्य कत्वात् तावता पि सु त्वब्रह्मणो निगुणत्वे बाधकाभावाः अविद्या विबत्वा
 दुप्रहि व स्यैव स गुणस्य मापणात् ॥ न च स गुणातिरिक्त स्य ब्रह्मणोऽसित्तिः स गुणश्रुत्या तात्त्विकत्वस्य गुणादाय वि
 षयीकरणोपि बाधकाभावात् तात्त्विकगुणवत्त्वस्य तदर्थताया अवर्जनीयतया तत्सहो तात्त्विकगुणवत्त्वत्वं तत्तत्तरस्याभावा
 दिति वाच्यं हेतुमिथ्यात्वश्रुत्यनुमानादेरेव बाधकत्वात् स गुणत्वा रौ श्रुतेर्या विहारिक आभाण्यवत्त्वात् निर्धर्मकश्रुतेर्विषयांत
 त्वाभावेन सु त्वे निर्धर्मकसमापकत्वा पश्य क तया निर्धर्मकत्वादिश्रुत्यैव शु त्वब्रह्मसित्ति संभवात् ॥ अत एवोक्त स्मृतिस्तु
 स्या न विद्ये धः स्यावहारिक धर्ममेदाद्यं श विषयत्वेन तेषां सु त्वान्य स गुणब्रह्म मापक तया शु त्वविषयकत्वाभावात् ॥ एते

न किंचाद्यसूत्रे धर्मशास्त्राद्वितीये मेदवाहूतः निर्धर्मकत्वमैक्यं च निरस्तं ॥ परवस्तुनः धर्मो भेदश्च भिष्याचं त ॥ श्रुति सूत्राग्रभा-
णा ता व्याख्या व्याजेन बोक्ता स्यात्तया ख्ये गतसौ हृदादिति चंद्रिकोक्तमलापउच्यत प्रलाप एवेत्युपेक्षणीयः तन्मसि त्वमर्थं त्वम
सि त्वत्वेन बोधयतां श्रुति सूत्राजामप्रमाणत्वा संभवस्य जिज्ञासाधिकरण एोक्तत्वात् ॥ न च सगुणः परः पराणां भित्वादि
स्मृत्या सगुणस्य परादपि परत्वं स्वर्पते तथा च कथं सगुणप्राप्त्या नाम परविषयत्वमिति शंभ्यं जडापेक्षया परः किंचित्वास्तद
पेक्षया सर्वज्ञस्य श्रुत्यापेक्षया अपरत्वापि परत्वात् ॥ न चैवं सति सदेव सौम्येदमग्र आसीत् असहाइदमग्र आसीदिति श्रुतीश्च
एपरमग्रपरमग्रविषये स्यात्तामिति बाव्येत जेदमिति गंधं च स्यैव न कृतत्वेन ग्रह परत्वस्य वक्तुमदात्म्यतया मपंच स्यैव चरुः पूर्वे
कारणात्मना सत्यमनमित्यक्तनाम भूतत्वस्य भूतं कार्यत्वना असत्त्वं च विषयीकुरुतः ॥ अतएव पश्चात्ततो वै सदजायतेति
विशेषणाभिव्यक्तत्वोक्तिः संगच्छते न विग्रहणाय परापरयागविषये स्यातामिति प्रादुर्नसाम्यं कुरुं इवायं पंचग्रहं
गृह्णातीत्यादि पाप्मवत्पेक्षेद्विग्रहणवाक्यस्य यागपरत्वेऽपेक्षग्रहणवाक्यस्य तदभावे बोधकत्वायागविषयत्वाभावात् ॥ न
च ग्रहणवाक्यस्य यागविषयकत्वस्यैवाग्रहणवाक्यस्यैवाग्रहणभूत्वपरयागविषयकमस्त्विति याच्यं ॥ ग्रहणवाक्यमभिव्यक्तया-
गमिषेधपरत्वसंभवे ग्रहणभूत्वपरयागविषयकत्वे मानाभावात् अपूर्वपरयोगग्रहणस्याभासत्वेन तन्निषेधैव व्यर्थमिति ॥
न च ग्रहणाभावनित्यानुपादेना पूर्वायागपरत्वकल्पनमपि सुक्तं यदेव ग्रहणवाक्ये विधीयते तत्प्रतिषेधदूषणव्यर्थपरत्व
संभवे व्यर्थमप्यनित्यानुवादेना पूर्वायागपरत्वकल्पनायोगात्तन्निर्गुणवाक्येऽनुपपन्नैतदश्रुतिविरोधेन निषेधपरत्वा संभवा

तत्र निषेधोपलक्षितश्रुत्यब्रह्मपरत्वस्यैव प्रयुक्तत्वात् ॥ न न्यवसत्यसन्नेव सप्रवृत्तिअसत्त्वहेति वेदचेदिति श्रुतिर-
 पिनासत्वसिद्ध्यर्था किंतु शून्यतापत्तिरूपपरममोक्षपरंति स्यादिति ॥ अतद्रूपं परं ब्रह्म साक्षात्कर्तुं मनीषधराः ॥ देवमदत्त-
 शुक्रं ध्येने सत् ब्रह्म प्रतिपादनैरिति चेद्विकोक्तदूषणमापनोदिति चेन्न ॥ शून्यताया अपुरुषार्थत्वादानंदं ब्रह्म णी नृ नं नञ्-
 मोक्षे प्रतिष्ठितमिति श्रुतिसिद्ध्यर्थं दत्तब्रह्मत्वदूषणमापनोदिति चेन्न ॥ शून्यतापत्तिरूपपरममोक्षपरंति स्यादिति ॥ अतद्रूपं परं ब्रह्म साक्षात्कर्तुं मनीषधराः ॥ देवमदत्त-
 प्रतिपादनाय प्रयुक्तायाः श्रुतेः शून्यतापत्तिरूपपरममोक्षपरंति स्यादिति ॥ अतद्रूपं परं ब्रह्म साक्षात्कर्तुं मनीषधराः ॥ देवमदत्त-
 कस्याः तात्त्विकविषयकत्वमन्वत्स्याप्रतात्त्विकविषयकत्वमिति फलनं युक्तं तत्रातरे व्याकरणादौ च शास्त्रयोर्भिद्योवेदो-
 धे संकोचविकल्पादिनोभयमाण्यस्यैव निर्णयितत्वात् तदुदाहरणानां पूर्वतंत्रे स्पष्टत्वात् व्याकरणेऽपि परेण पूर्णस्य नि-
 त्येनानित्यस्येत्यादिना चाप्यस्योक्तत्वेऽपि तत्त्वसंकोचरूपं तत्राचोक्तं कोहिमीमांसको ब्रूयात् विरोधे शास्त्रयोर्भिद्यः ए-
 कं प्रमाणमित्यत इत्यप्रमाणं भवेदिति निर्गुणसगुणश्रुत्योर्विरोधे निर्गुणश्रुतेः प्राकृतहेतुगुणशून्यार्थकतया संकोच एव यु-
 क्त इति पराभिमतं ॥ तदसत् ॥ पूर्वतंत्रादौ विभिनिषेधशास्त्रयोः द्वयोरपि स्वार्थतात्पर्यसत्त्वेन प्रामाण्ये समकक्षतया ए-
 कतरस्यात्यंतिकबाधा यो गा तसंकोचेनातिकल्पेन प्रयुक्ता सादिना चापाक्षिकं प्रामाण्यमाश्रितं इह तु निर्गुणश्रुतेः स्वार्थपरत्वे-
 न प्राथम्यात् सगुणश्रुतेः स्वार्थेनात्यन्ताभावेन ततो दुर्बलतया प्रामाण्ये समानकक्षतामाचिन निषेध्य समर्पकनयेकवाक्यतया-
 प्रामाण्यसंभवेन वाक्यभेदेन गुणप्रमाणकताया अन्यायत्वेन च वैषम्यादत एव कोहिमीमांसको ब्रूयादित्यादिना निविरोधतस्य

समानबलविरुद्धशास्त्रद्वयविषयकत्वादधिकभाकरेद्रहस्यं नाप्यनुमानेन ब्रह्मणि तात्त्विकतू पवत्वसिन्धिः ब्रह्मधर्मिसमान
सत्ताकधर्मवत्पदार्पत्वात्पदवत्ब्रह्मस्वज्ञानाबाध्यकारवत्अधिष्ठानत्वात्सृक्तिकारित्वाद्यनुमानेषुपरोक्तेषुपरिषद
स्मरदपदिनेषुधर्मिपदस्वपदयोरीक्षित्वधर्मियत्किंचित्संबन्धपिपरत्वेयदादिसमसत्ताककल्पितधर्मवत्त्वेनसित्यसाध
नेब्रह्मपरत्वेसाध्याप्रसिन्धिः यदादिधर्मेब्रह्मसमानसत्ताकत्वादेरप्रसिन्धिः ॥ नचदृष्टांतेसाध्यानिहूपणवेलायांनदेवधर्मि
पक्षेतान्निहूपणवेलायांब्रह्मेवधर्मिधर्मिपदस्वपदादीनांसमभिव्याहृतपरत्वादितिवान्यं ॥ बाह्वस्वभावोपन्यासस्यानुमा
नेमत्यप्रयोजकत्वात्पर्वतोरुणवन्दिमान्धूमात्तयोधो धूमवान्समुद्रुक्पट्टिमानित्यादिवाक्यस्यानुमानानुपयोगात्पेन
दूषेणसाध्यप्रतिज्ञानंतेनैवहेतुव्यापकत्वस्योदाहरणद्वौयददर्शनीयतयाप्रतिज्ञावाक्येपक्षतूपधर्म्यादिपदार्थपटितनू
पेणउदाहरणादौदृष्टान्तनूपधर्म्यादिपदार्थघटितनूपेणसाध्यवोधकतेतिबाह्वस्वभावस्यानुमानोपयोगित्वाच्चात् ॥ य
त्तुएवंसतिप्रमाणज्ञानंस्वभागावातिरिक्तस्यनिवर्त्यत्वेदेवान्नवत्वंतरपूर्वकेअप्रकृतितात्पर्यप्रज्ञादाकल्पात्प्रबंधकारे
मयभोत्सन्वयरीपप्रभावदितिविवरणोक्तानुआभासंगतितस्तत्रापित्वपदस्वपक्षपरत्वेदृष्टांतेनहृदिवसाध्याप्रसिन्धिः
दृष्टान्तपरत्वेपक्षेवहृदितसाध्यवापइतिपरेणोक्तंनदसत् ॥ तत्रानुमानेस्वपदस्वपक्षदृष्टांतान्यपरत्वस्यविवरणसं
मततायाजिज्ञासाधिकरणएवतादृशानुमानेपरोक्तदूषणनिराकरणप्रसंगेस्वपदवधौकत्वेनोक्तदूषणानयकाशा
त्प्रमरुतेधर्म्यादिपदस्वपक्षदृष्टांतान्यतरपरत्वेयदादिसभाकसत्ताककल्पितधर्मवत्त्वमादायचित्तसाधनपत्तेदुर्वा

रत्नात् ॥ अशरीरशरीरेषु अनवस्थेष्ववस्थितं ॥ महान्तं विमुक्तात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ सपर्यागात् मुक्तमकायमब्र
 णमस्त्राविरभ्युत्थमपापवि-त्याभिविश्रुत्या निराकारमपि ब्रह्म स्थाविरः नाड्यः अत्र भौतिकशरीरत्वापकघणस्त्राविरा
 दिमलनिषेधेनैव शरीरनिषेधे सित्वे अकायमिति ॥ घणस्त्राविरादि ब्रह्मन्यलीलाविग्रहाणां अपि विध्यते न परमार्थत
 स्तान्निषेधायेति बोध्यं ॥ अतएव मायाद्येषामयासृष्टायां पश्यसिनारदसर्वभूतशुभैर्युक्ते नैवं माद्रुमहंसीति नारद
 प्रतिभगवद्वाक्यं ॥ ननु आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् पदापश्यते रुक्मवर्णं क्रतुः सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णं विंगतं विश्व
 तश्च क्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो बाहु रुरुत विश्वत स्यात् सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् पश्य मे पार्थ नृपाणि
 शम्भो य सहस्रशः सर्वतः पाणि पादं तत् सर्वतोऽस्ति शिरो मुखं इत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यः ब्रह्म सविग्रहं त्वमृत्वा त्पावयि
 तृत्वा त् इत्याद्यनुमानैश्च ब्रह्मणो विग्रहसि स्थिरिति चेन्न ॥ आदित्यवर्णमित्यस्या विद्याविलक्षणस्तत्र फारास्तनूपम
 तिपादनपरतया आरोपितशरीरयत्नेनोपासनापरतया चोपपत्तेरुक्तश्रुत्यनुरोधात् ॥ न च तमसः परत्वोक्त्या उपास
 नापरत्वानुपपत्तिः उपास्यविग्रहोपलक्षितस्यैव तेन तमसः परत्वोक्तेरूपविशिष्टस्य तमसः परत्वानुक्तत्वात् ॥ यत्तु चे
 दिफायां एषोत्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यत इत्यत्र वर्तमाना परोक्षज्ञानविषयत्वोक्तेः परमात्मशरीरस्थानारोप्यत्वे
 न हि योषित्यनित्यत्वं दृश्यत इत्युच्यत इत्युक्तं ॥ तदपि न सत्ताहिरण्यमयशरीराविशिष्टस्य दृश्यतोऽन्यथा हिरण्यमयशरीरस्य
 पि दृश्यत्वत्वात्तादाविद्यमानस्यैद्विद्यमानिकर्षसाक्षिसंवेधाद्यभावेन वर्तमाना परोक्षज्ञानविषयत्वाभावात्तत्र दृश्यत्व

स्थुत्सु कस्यानुपपत्त्या हरयत्वेनोक्तं दारीरमनारोप्यभितिव कथं तच्च न संभवति नाप्यदिमतीके ब्रह्मोपासने उपास्य
 साक्षात्कारनियमाभावे हि जलस्य स्वादत्वात्न विविक्तेति श्रुत्या यस्य गत्या साक्षात्कृतं भवति उपासनाफलं भयाभा-
 सेन वेति विविक्तेत्यानास्ति तस्योपास्यभा तद्वारद्विकृतं पृष्ठं अतिरिक्तो धनेनाहं देवसु एव ब्रह्मोपासनायापुण
 स्वसाक्षात्कारनिपमात् तत्तदुण दारीरविशिष्टस्वममूढाः दंष्ट्रिपस्यास्य योग्यत्वे पि अविद्यमानस्यापि तस्थदि रण्मपवा-
 रीरविशिष्टत्वादित्यवर्णत्वादिति विमर्शनातिशयेन साक्षात्कारलभया दुपासना फालीन साक्षात्कारमादाय हरयत इति श्रु-
 त्युपपत्तेः ॥ यौहितादापग्नित्वाद्युपासनाया प्रतीकोपासनात्वेनोपास्य साक्षात्कारविधमाभावाद्योपि दारावग्नि त्वंह-
 रपत इति न प्रयोगः ॥ अथ वा उपासनायाज्ञानत्वाभावे पि दृच्छा विषयत्वेन तद्विषयत्वेनारोप्यत्वात्साविद्यमानत्वा
 पिसाक्षिमाह्यत्वादादित्यवर्णत्वादि रण्मयत्वादेरारोप्यस्य वर्तमान दर्शनविकल्पो धिका हरयत इति श्रुतिरुपपन्ना ॥
 नचोपासनापिषयत्वेन हरयत्वेनोपादने पि स्थूपेणाविद्यमानस्य हरयत्वं नोपपादितमिति वाच्यं ॥ हरयत इत्यनेन स्व-
 रूपेणा हरयत्वा बोधनात् ॥ एतेन हि रण्मययाप्येय एवंपेदेति क्रियापदभरणत् एव कथोपात्तवर्तमानत्वा र्थमा-
 ख्यानानामेकभाठी न नानाक्रिया बोधकत्वात् यदा यदेपासनात् दा दर्शनयित्ति जामादुपासना साध्य दर्शनिवादा-
 यन हरयत इति श्रुत्युपपत्तिरिति परोक्तं कुचोद्यमयास्तं ॥ उक्ताख्यातानामेकफालीन नानाक्रियायोपकल्पे पि किंवाणो-
 परस्परव्याप्यत्वापकभावबोधकत्वमनाभाधिकं न हि प्रचलित इति पदवो ल्युक्ते यदा यदा पाठस्तदा तदा पाक इति ब्रह्म ते तथा

नोपास्ये साक्षात्करोमि आम्नाय गान्त्रापि दृष्टमिति न्यायेनाभरणान्तमुपासनायास्येनोपासनादुपासनाक्रम-
 तैः प्रदाचित्दर्शनसत्वेन तदादाय दृश्यत इति श्रुत्युपपत्तेः प्रथमपक्षे पिसंभवाच्च ॥ यदापि पितृभितः प्रेत्याभिसंभवितास्ती-
 त्यादिभुक्तोपास्यत्वं मासेनोपासनाफलत्वेनोक्तत्वादुपास्यदाशरीरमावश्यकमिति परोक्तं ॥ तदपि न तावदाप्यनारोपितरा-
 धीरस्यास्त्रित्येव रोपितराधरीरस्याभिरव्यंगीकारात् ब्रह्मणा सह ते सर्वे दिव्यस्त्वत्यनुसारेणोक्तश्रुतेरुपेक्षितसगुणब्रह्म-
 सि परत्वस्यापदपक्षान्वयित्वतन्म्यसुरित्यादिश्रुतिस्मृतीनां ब्रह्मणः स्वर्गलोकतया सर्वोपमितया च यान्जीयानिय-
 मपतितदीयराधरचक्षुः प्राणिशिरआदिभिरवराधरचक्षुरादिमत्यमित्यनुसादितस्योपपत्तेः प्राणीः सर्वदेवावृत्तित्वे प्रा-
 दादेस्तदसंभवः प्रादादेः सर्वदेवावृत्तित्वे पाण्यादेस्तदसंभवः मूर्तयोः समानदेवातायाविरोधात् समगगतः सर्पवः प्राणिप्रा-
 दव्यादिरसंज्ञात् त्वयाप्येवमेव वाच्यमन्यथाभगवत् राधरीरवदिसर्वदेवावृत्तिपाण्यादिसुक्तं बहिर्पैकुंठादिदेवाविरो-
 धाप्रच्छेदनेन राधरीरआसिमुक्तिः राधरीरिणर्द्देशस्यानर्थमिदूपास्यसर्वकार्येषु प्रवेष्टा इति त्वदुक्तिरनुपपन्नैव स्यात् ॥
 नच सर्वदेवाव्यापकं राधरीरं पश्यमेवार्थदूपाणीत्यादिस्मृतिसिद्धिर्पैकुंठस्थराधरीरप्राप्तिरपि एतमितः प्रेत्याभिसंभविता-
 स्तीत्यादिशास्त्रसिद्धौ विवाच्यं ॥ सर्वतः प्राणिपादादियुक्तोपासकस्यापित्वन्यते पैकुंठमास्थापय मे प्रार्थय दूपाणीत्या-
 दैरुक्तैः प्रेत्य राधरीरवोपकल्पेपि ॥ तत्सत्यस्माद्वोपकत्वस्य ॥ मायाद्येष्टा मया सृष्टेत्यादि स्मृतिविरोधेनासं-
 भवात् ॥ स्वकृतेपि मुक्तप्राप्य राधरीरस्यैव सत्यत्वोचित्यात् पैकुंठानुमानेन प्यारोपित राधरीरमादाय सित्यसाधनं ॥ नच स-

हि पूर्वकावायच्छिन्ने शालेन पक्षत्वात् त्वात्वायच्छेदेन सविग्रहत्वसित्यै रुद्रेरपत्वाभ्यसित्यस्यापनमिति याच्यं ॥ तथा धन-
 दिमिथ्या राशेरभादापार्थोत्तरस्य दुर्धारत्वात् दुर्देयसित्यैः ॥ अपाणिपादत्वे पिबन्नस्य गृहीतृत्वपत्तञ्चक्षुकत्वाच्चोत्र-
 त्वादियत्तोपि दर्शनत्रयणादिवत्तद्विशरीरित्वेपि सूक्ष्मत्वाद्युपपत्तेरुक्तानुमानस्याप्रयोजकत्वाच्च ॥ चक्षुराद्यभावेऽपि त-
 त्कार्यकारित्वेन तत्त्वज्ञानीयाविद्यापरिणामात्यकेक्षणदेः सूक्ष्मादिप्रयोजकस्य स्वीकारेणोपपत्तेश्च ॥ यत्तु तत्सूक्ष्मा-
 तदेवानुग्राविवादिश्रुत्युक्तं प्रवेष्टुं ब्रह्मविद्याज्ञानेति परमिति श्रुत्युक्तं गम्यत्वं च भगवतो विग्रहमन्तरेणाऽनुपपन्नमि-
 त्तित्वात् स्थिरिति परोक्तं तन्न ॥ त्वसूक्ष्मन आदिकार्येषु जीयादिविद्याहृत्पेण स्फुरणस्यैव तत्रानुप्रवेशसहाय्यत्वात् त्वा-
 पकस्य तस्मिन् लब्धप्रवेशासंभवात् तत्त्वस्वरूपतः स्वतः प्राप्तस्यापि अविद्यातिरोधाननिवृत्त्यपेक्षया प्राप्यत्वोपचारस्य पूर्वमे-
 वापेदित्वत्वात् तत्र विग्रहोपायः ॥ यत्तु तमेवं विद्यानष्टतद्दहप्रतीतिश्रुतौ सविग्रहस्यैव सर्वनाम्ना परामर्शत इत्यनु-
 स्यैव भोचकत्वेन विग्रहासि स्थिरिति तदपि न सगुणविद्यायाः क्रमसुत्तमार्थत्वेनात्रोपपत्तेश्च रसो धकत्वेनान्यथासित्यैः सा-
 क्षात्तुमुक्तिजनकत्वबोधकत्वस्वीकारपक्षेऽपि तदुपलक्षितत्वात् तज्ज्ञानस्यैव मोचकत्वबोधनात् एतेन देवा अप्यसूक्ष्मपस्याभित्यं-
 दर्शनं कांक्षिण इति स्मृत्यापि न विग्रहसि स्थिरुक्तरि दशानुपपत्तेश्च ॥ किं न भगवद्विग्रहः किं भौतिकः अमौ तिको वा अमौ नि-
 क्कोपि मायिकोऽऽमायिको वा अप्रमायिकोऽपि ब्रह्मसिन्धोऽब्रह्मणोऽभिनो वा भौतिकमायिकावपि स्वकर्माजितौ प्राप्य रकमालि-
 तौ वा त्वकर्माजितत्वे संसारत्वापत्तेः परकर्माजितत्वे इदं प्रापतिः भक्तानुग्रहायै भक्तकर्माजितमायिकदेहस्यैव यामगते

मयापि स्वीकारात् ब्रह्मभिन्नत्वे विग्रहस्य त्वया ब्रह्ममेता स्वीकारानयापसिन्धातः अपाणि पाददतिश्रुतिविरोपश्च ब्र-
ह्मभिन्नस्य सत्यत्वरूपा मायिकत्वस्वीकारेऽनोन्यदातेनेति श्रुतिविरोधः ब्रह्माभिन्नमाधिकमगवदेह स्वीकारेऽजी-
वतदेहयोरप्यमेदापत्त्या देहात्मयादपर्ययसाचाचार्योक्तमतप्रवेशश्च अमौक्तिकब्रह्मविग्रहे प्रयाणाभावः ॥ न च नान्या आ-
सीदं तरिस्सामिति भूत्वकारणत्वोक्त्या तस्या भौतिकत्वसिद्धिः शांस्या अभिर्नूथरिवैनाभिश्च द्रव्यैर्नोचनेने विविधा दो-
स्त्रिनिचइत्यादि श्रुतिपर्यालोचनया अंतरिह्लादीनां नान्यादितादात्म्यारोपेण विराट्पुरुषदेहप्रतिपादकतया शरीरस्य
भूत्वकारणत्वप्रतिपादकत्वाभावे सित्येनाभ्या इत्यस्य नभिरित्यर्थकत्वात् ॥ यदपि एको हवेनारायण आसीत् ब्रह्मोने
शांन इति श्रुत्या महाप्रलयै नारायणस्थित्युत्पत्त्या नित्यवियग्रहसिद्धिः सदेव सोम्येदमग्र आसीदिति श्रुत्यनुरोपेन नारुंजी-
वसमूहो यन्ननियम्यं यस्येति व्युत्पत्त्या नारायणशब्देन मायावच्छिन्नचैतन्यस्यैव सूतमौक्तिकसकलकार्यसमृत्तविशिष्ट
स्योक्तिसंभवात् ॥ न च शरीरविशिष्टैपवनाद्यप्यणशब्दद्वया सदेवेत्यादि श्रुतिरेव शरीरविशिष्टपरतिपक्षव्यमन्यथा सं-
ज्ञायां विहिततन्त्रानुपपन्निरिति पाच्यं ॥ एकमेवाद्वितीयमित्यादि विरोधेन तथा वक्तुमशक्यत्वात् श्रुतिविरोधेन तत्त्वादि-
धायकस्मृतिबाधोपपत्तेः नराग्रणस्यायं नारायण इति व्युत्पत्त्या त्वोपपत्तेः पूर्वमुक्तत्वाच्च मापादेस्तु मिथ्यात्वेन तालि-
कादेतत्तापकश्रुतिविरोधाभावात् बाधां नुप्रकृतिविद्यातज्जीवे शाचाभासेन करोति मायाचाविद्या च स्वयमेव भवतीति श्रु-
त्या मायादेरन्यादित्येति सित्येव्यनादि शरीरेमानाभावाच्च ॥ न चाद्वितीयमित्यस्या सहायमित्यर्थकतया न श्रुतिविरोधः जगत्स-

हृत्वादिनाशरीरसिद्धिं च इदं स्तपशरीरसाहाय्यस्य स्मृद्धौ सत्वेन तादृशार्थवाचात् ॥ न च नारायणशब्दस्य मायोपदि-
 तत्वे तन्व्यपत्त्येतस्य जीवसाधारण्याभ्यापवर्तकत्वा संभवः शङ्क्यः मायाशब्देनाखंडमायाग्रहणेन जीवानां मायाप्रदेशादूपा-
 विद्योपदिष्टत्वेन व्यापवर्तकत्वं संभवात् मायाविद्ययोरेकपक्षे मायाविषयत्वमुक्तं प्रतीतिविषयव्यापवर्तकं च एतद्वत्तिमलयेरा-
 शीरं विना चेत्तत्र न साभान्यसत्वात् ॥ नारायणस्यैव सत्यकथनमुक्तं स्यादिति परेणोक्तं न दसेदय ॥ नारायणस्येक्षणादि
 दूरपक्षजगत्तद्भूत्वादेर्वाच्यत्वेन तदर्थतत्त्वेन प्रत्यक्षेणैव सत्योक्तेः एतेनैव स एकाकीनरेमेतस्य ध्यानांतच्छस्य तस्मिन् पुरुषा-
 न्मत्तुर्देवाज्जाग्रंत एकाग्रान्येत्यादिना मूर्तेर्द्विपृष्टिमुक्त्वा तस्य ललाटपदस्य मायापरत्वात् ॥ तदानीं सुसंज्ञनारायण-
 नारायणः इत्युक्तमपि स्यादित एवमेवेत्यादि श्रुत्यनुग्रेधेन ललाटपदस्य मायापरत्वात् ॥ तदानीं सुसंज्ञनारायण-
 शरीरललाटपरत्वाद्योपपत्तेः न च पुराकल्पापायेत्युक्तमुदरीकृत्य विकृतमिति पुराणाद्युक्त्या महाप्रलये देहस्य साक्षा-
 त्स्थित्यवगमात् भगवतो नित्यशरीरसिद्धिः शंभ्यासविकाररूपलक्षणविद्यायां संस्थापलनाच स्त्वनस्य तत्रोदरीकर-
 णाद्वाद्भुत्वात् न चोदरपदस्य मुख्यार्थत्यागः संस्मारात्मना कार्यस्य कारणेनैव स्थानं हि प्रलयः न संस्कारत्वापन्नस्य ज-
 गतः उदरेऽप्यवस्थानं उदरस्याकारणत्वात् जत उदरपदस्य विनाश्यमानाधारत्वाद्युगयोगेन मायायांगौणत्वस्य त्वयापि
 प्राच्यत्वात् मायायास्तु भारणत्वं मायां तु प्रकृतिं विद्यादित्यादि श्रुतिस्थित्येव प्रसुभगवद्भिग्रहस्थानित्यस्यानंगीकारे स-
 र्वनित्याः शान्त्यताम्बुदेहास्तस्य महात्मानः परमानंदसंयोजाज्ञानमात्राश्च सर्वदेहादिपुत्राणादिपचनविशेषः इति तदपि

न ॥ नित्याः नल यपर्यंतः स्थायिनः आभून् संसृवं स्थानमभूत् तत्वेन भाव्यत इति न्यायात् तत्स्यैवार्थस्य विपर्ययं शाश्वतना
इति योगधारणायादभ्येति पुराणवचनेन श्रीकृष्णादिदेहस्य नल यपर्यंतं स्थित्यभावापगतापपि देहस्य न हत्येपि तत्सत्त्वा
नीयदेहांतरे जन्थित्वा भक्तवात्सल्येन भद्रं दर्शनमानस्यात् उपासनाविरायेन तत्तज्जातीयो देहः प्रलयपर्यंतं सर्वदा भक्तैर्द्र
ष्टुं शक्यः अहमानंदसंशोहाः दुःखमोगाभायतनाः ज्ञानमात्रप्रधाना आवर्णभून्या इति यावत् रघुनाथादिदेहे
रोदनाद्यापरणकार्यं तु नावरणेन किंतु ब्राह्मणशाखावैयर्थ्यसूचनायैवलोक्य देहपेयेति तादृशपुत्राशवचनार्थत्वात् ॥
अतएव भगवद्द्विहो जडः ततो भिन्नश्च ॥ यत्तु आनंदं नूयमभूत् तं याद्विज्ञाति आजगत् स एव आनंदः मोदोदक्षिणः पक्षः य
दात्मको भगवान् तदात्मिकाव्यक्तिः क्रियात्मको भगवान् ज्ञानात्मको एव यार्थात्मको इत्यादि श्रुतेर्भेदाभावेऽपि यलथाकाराहः
कुंडलाभेदेऽपि तयोर्विशेषबलात् यथा अहिः कुंडलीति व्यवहारः तथा ब्रह्म तच्छरीरं शरीरपिविशेषस्वीकारेण ब्रह्म शरीरी-
ति व्यवहारोपपत्तिरिति परोक्तं वचनं ॥ संयोगविविशेषविशिष्टत्वाहः केवलमहिस्त्वविशिष्टात् भेद एव संभवति ॥ अतएव
भट्टादिभते गुणगुण्याद्योर्भेदात् भेदस्वीकारः पटत्वनीलत्वादि नूयमभेदेन तदुपहितयोर्भेदसंभवात् समन्तीयमानत्वेनाभेद
स्यापि संभवाच्च तथा च भेदस्यैव विशेषे विनाममात्रमेवेति विशेषस्यैवाहित्येः प्रस्तुता भेदा न्योपायः तथापि ब्रह्म तच्छ
रीरयोर्न तत्संभयः साहि अहि कुंडलन्यायेन विभिन्नधर्मोपहितयोरेव वाच्यः अन्यथा तं व्यक्तित्वं प्रतीत्यादिभस्यप
व्यवहारयोरपि विशेषफलमनया प्रमात्वा पातात् ॥ न च ब्रह्माभिन्नशरीरं धृतिब्रह्मत्वा न्यत् शरीरत्वादि फलमस्ति गानाभा

भावात्चेष्टापदं त्यापय पितृशरीरत्वमिति हि शरीरलक्षणं वृत्त्यापदं तिस्य ब्रह्मवृत्तित्वे निष्कलं निष्क्रियमिति श्रुति
 विरोधः न च प्रकृतौ दशक्रिययोर्निषेधपरा साधुतिरिति वाच्यं ॥ संकोचे प्रभाषाभावात् सापयवत्वेन विनाशित्वापत्तेऽन्येन
 च श्रुतिषलात्सापययोर्पि भगवद्विद्यदो नित्यः शरीरित्वबोधकश्रुतेर्गतिरुक्तत्वात् विद्यं हांगीकारे अपाणिपाद इति श्रुति
 विरोधान् न चासुखमिति श्रुतौ भारुतसुखनिषेधपदमापि भारुतापयवनिषेधपरा अन्यायाश्रुणोति पश्यतीति वाक्य
 विरोध इति वाच्यं ॥ आनंदादिदूषताबोधकश्रुतिविरोधेन तत्र संकोचपत्तौ असंकोचे कारणभावात् आपणत्वादित्यादि
 विशिष्टे राक्ताक्तस्यापिश्रुणोत्पादेः बाह्विषयकत्वदूषवयवगुणेन वा साक्षिणि प्रयोगोपपत्तेः ॥ अन्यथा त्वन्मते पि भगवति
 आपणचक्षुरादिसाध्यज्ञानानगीकारेण तद्विरोधस्य दुर्वरित्वेन असुखमित्यादौ विषयसंयोगजन्यवृत्त्याभिव्यक्तपिबहू
 पसुखत्वविशिष्टस्यैव निषेधात् सुखदूषत्वब्रह्मणः नास्ति सुखं पश्चिन्नित्युक्तत्वात् सुखदूषत्वबोधनेनाविरोधाच्च सं
 कोचाभावाच्चोक्तश्रुतेः यदा त्वकोपत्सदूषेणात्यंताभिन्नत्वत्वे भगवानीश्वरस्तदात्मिकानस्तत्त्वदूषेणात्यंताभिन्नत्वमिति
 भिव्यक्तिपरोक्षनिदूषआत्माज्ञानात्मकः ज्ञानस्वदूपात्यंताभिन्नः ऐश्वर्यमौलिकः नित्यनिरतिवाधानं तत्त्वदूपात्यंताभिन्नस्त
 आचञ्चिदात्माप्युक्तत्वादूपाभिन्न इति जीवब्रह्मस्वदूषयोरभेदप्रतिपादनाभास्यनो ज्ञानानं तदूपात्यंताभिन्नमिति पादनपरत्वेन वि
 ग्रहाप्रतिपादकत्वात् आपणत्वात् सर्वैरेवानंद इति श्रुतेर्ललाकलितः भगवत्पदार्थिनः स योपि देहः दुःखान्नबुद्धेर्दुःखस्य वि
 रत्नादन्यथा प्रणखादिमयदेहस्थानं तदूपात्यंताभिन्नः यो रूपः पुराण इति वचनं भिन्न इति त्वत्वेऽपि

स्वनूपात्मकविचित्रशक्तेः कार्यस्यसंभावितत्वेनियामकत्वेपि ईश्वरस्वनूपाभिन्ननित्यदेहाभयोजकत्वात्तत्स्वनित्य
 तेनशक्तिनियम्यत्वाभावात्तन्नुवित्यत्यादिकंमहत्स्वनूपमेवेतित्वयापिपाम्यमन्यथाग्रहणोनित्यान्यत्वंसावापत्ते-
 स्तथाचसृतिविग्रहस्थापिब्रह्मस्वनूपासंभवेनतत्स्वनित्यसत्यत्यादिसंभवेनचिरुज्जनइतिचेत्तर्हिजितंविग्रहस्यारो-
 पितत्वज्जादिकिः सोपादानकद्रव्यस्यनेष्टापदंत्वापयवित्वेनशरीरपदशक्यतायास्तंजांतरसित्यत्वात्तत्स्वचमभूत्प
 संभवाच्चत्रशरीरमितिपरिभाषाआत्रत्वात्संभवापत्त्यनूयेनित्यानंदाद्वितीयात्मकेशरीरमितिनामत्रंत्वयाकृतंतादि
 हमेवात्माकमितिस्त्रीदोदक्षिणःपञ्चद्वित्यादेरानंदमयकोशपरतयाब्रह्मपरत्वाभावस्थानंदमयापिकरणएवप्रतिप्रा-
 रणाब्रह्मविग्रहपरत्वं ॥ किंचप्रगणद्विग्रहोविनाशीमहत्वेसतिनूपात्विग्रहत्वात्संभतवदित्यनेनानुमाने
 न्नाप्यसित्यत्वंनूपात्रपरमाण्वादीपरमतेव्यभिचारीतिमहत्वेसत्तीतितायन्मात्रमात्मादौव्यभिचारीतिनूपात्पत्वा-
 दीमिनचनित्यत्वश्रुतिब्रह्मश्रुतेरन्यथासित्यैरुक्तत्वात् ॥ नचाप्रयोजकत्वंरुकारामादिभगवद्विग्रहेनवनीरदृश्याब्र-
 ह्मत्यादिनानीलनूपात्रपणात्तनीलत्वपीतत्वरक्तत्ववद्व्याप्यजात्यवाच्छिन्नप्रतिप्रविधीत्वेनकारणत्वान्नीलादिनूपासामा-
 न्यस्यपृथिवीजन्यत्वेनब्रह्मविग्रहेनित्यनूपांतान्नसंभवतिजन्यनूपांतविग्रहेकार्यत्वजन्यत्वसंपादकमेवतथाहितत्
 विग्रहकारणनूपात्पाकादायक्तव्यंआद्यविग्रहस्यकारणजन्यत्वसिद्धिःअंत्येपाकात्पूर्वनूपांतरंयक्तव्यंतथाचक-
 णादिविग्रहस्यनानानूपात्तापतिर्नाहिसकदाचिन्नवनीरदृश्यामःकदाचिदिंद्रनीलश्यामइतिसंभवतिनतथासतितथा

नस्याव्ययं स्थितं तत्त्वापत्तेः ॥ न च न प नी र द श्या म त्व मे पो पा स्थं न व नी र द श्या म भि ति गो त मी य तं आ दो त यै वो क्त त्वा न्न था च -
 श्री कृष्णा दि विग्र हे ए कै क जा ती य मे व दू प मु पा स्थ मि ति म ति विग्र हं पा क ज ना ना दू प स्त्री का रे पि नो पा स ना ल्य व स्छे ति वा -
 व्यं ए य स पि पूर्व दू प ना श क दू पां त रो त्या द फ ते जः सं यो ग वि शे ष दू पः पा फो ब्र म्भू णि जा य त इ त्य त्र नि या म का भा वा या त् सर्गा
 दो जा य त इ ति व क्तव्यं ॥ तथा च दू प र स गं आ दी नां च तु णां मु म्भ नि ना श क्त य ने गो र पा द ना दि दू पा दि वि शि ष्टं पूर्व दे हं वि न
 श य ता द श्या मु त्तरं दे हं पा के न ज न य त्ती त्वे यो च्य तां अ त ए व ब्र म्भू ण्यो दे व क्री पु त्रो चि न्म ये स्ति न्म हा वि ष्णो जा ते द श र थे द रो
 इ त्या दि श्रु त यः त दा त्मा नं सृ जा म्य हं ज न्म क र्मा भि धा ना नि सं ति मे ग स ह स्व राः ब्र ह्म नि ये त्य ती ता नि ज न्म्या नि त व चा र्जु ने ति
 स्मृ त यं च न बा ध्यं ते ॥ एवं दू प स भा ना धि क र ण म ह त्व स्या पि ज न्य त्व नि य मा त् ज न्म म ह त्वे च त्वा आ पा य प म ह त्वे ष ड् तु ल
 य त्र पो वा हे तुः घ दा दो क षा ल म ह त्वा न् व्य स रे णौ व्य णु क ष ड् तु ला त् तू ल पिं डा दा य य प म च था च्चा ह त्वो त्प ने स्त था च वि ग्र हे
 म ह त्वो त्य त्ति म ति ता प दु क्त का र णा न्य त म हे तु त्वा य श य क त था सा य य त्प ने न च पि ना शि त्वा य श य क न चो
 क्ता नु मा ने सा व य व त्य यु पा धि रि ति वा च्यं ॥ त स्य सा ध न व्या प क त्वा त् प क्षी भू त वि ग्र हे प्रा कृत त्व स्य पा दि वि ग्र ति प्र त्या सं दि -
 ग्य त्वे पि सं दि ग्यो पा धि ना प्र कृ ता नु मा न दुष्ट त्या सं भ वः अनु कूल त क्ति णां प्रा ति पा दि त त्वा त् अनु कूल त क्ति वि र ह ए व त स्य दू
 ष क त्वा त् एवं सा य य त्वा दि पि ग्र हो न नि त्यः ॥ अ च द्रो णं य दू ह स्य ते भ गिं द्रो णिं रु द्रां श सं भवं ॥ दु र्वा सां शं क र त्यां श इ त्या दि
 ना जी वा ना म प्यं शो क्तैः य स्या यु ता नु तां शां शो वि श्व श क्ति र य स्ति ता प र ब्र म्भू त्व दू प स्य प्र ण मा मि त म ल्य यं वि ष्ट म्वा ह मि द

कृत्स्नमेकांशानस्थिनोजगदित्यादिनापरमेश्वरस्याख्यंशोकेर्जविश्वरयोर्यभिचारइतिपाच्यं॥ जीवेश्वरयोरंशस्योपाधि
 कृतयात्वाभाधिकृत्याभायात्कंशव्यवहारस्यभाकत्वात्प्रदीपयदावेशस्तथाहिदरपतीतिसूत्रेकायव्यूहस्थकेउपायना
 महात्मेनमनश्चक्षुराद्यंतरसृष्टेरुक्तत्वात्तद्गोणादिशरीरावच्छिन्नंयत्पुहस्यत्यादिशरीरावच्छिन्नमनोज्ञत्वाच्चक्षुपादि
 कंतदुपाधिकआत्मैयपृहस्यत्याद्यंशः मायापरिणाममनआद्युपाधिकहिरण्यगर्भादिरूपेणेश्वरस्यबहुभवनस्यशुक्ले
 त्यात्तदहिरण्यगर्भादियत्तदंशादितिव्यवहारः एतेनभगवल्लीकादेरपिनित्यत्वमपास्तंनचातोहिर्घैष्यायालोक्रानित्यास्तेचै
 तनात्मकाः यत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंभाप्स्यसिशश्वतमितिप्रमाणाविरोधः शक्यः आत्मावाइमेकएवाग्रआसीन्नान्य
 त्किंचनमिषत्तैकोहवैनारायणआसीत्प्रब्रह्मनेद्यानोनाम्नीषोमौनेमेद्यावापृथिवीननक्षत्राणिनसूर्यइत्यादिश्रुतिभिः
 प्रत्येकसंकचकार्यसंस्कारोपहितमायावच्छिन्नचिन्मात्रस्तामुक्तासईक्षितलोकावुत्पृजाइतिसदृमान्लोकानसृजतइत्या
 दिनासर्वलोकघटितमपंचसृष्टेरुक्तत्वात्प्रतीवाइमानिमूतानीत्यादिनासुषुप्तिकालेसकलेविलीनेएतस्मादात्मनः स
 र्वलोकाः सर्वदेवाः सर्गेदेवाः सर्वाणिभूतानिस्तुचरंतीत्यादिश्रुतेः स्रुतत्वापच्छेदेनब्रह्मजन्यनारयत्वकल्पनेलापयादभौति
 क्रयैकुंठलोकेमानामायादनादित्वेनश्रुतिसित्यमायादिभिन्नजडत्वापच्छेदेनलापयात्प्रब्रह्मोपादानकलेनसोपादानकमा
 त्रस्याविद्याकल्पितत्वेनाविद्यानाशनारयत्वेनचजडसामान्यस्याविनाशित्वसिद्धौपूर्वोक्तपाक्यस्थितित्यादिपदस्यावात
 रप्रत्ययस्थित्यपरत्वात्॥ यदपिचंद्रिकायांशोविहादेरानित्याद्याभायेपितथाध्यासयत्तनिर्विशेषब्रह्मणाएवपरमेश्वर

त्यादिना आनसंभवेनूनविदोषमूढाः साधकास्तुमुहाप्रमैच्छिकमुपपरिग्रहोक्तिरुक्तुं केतुं केतुं दसप्रसंगमूढाः हिरण्यवस
 शुत्यादिना आनसंभवेनूनविदोषमूढाः साधकास्तुमुहाप्रमैच्छिकमुपपरिग्रहोक्तिरुक्तुं केतुं केतुं दसप्रसंगमूढाः हिरण्यवस
 त्माकृदितिदिक्पञ्चोक्तं चंद्रिकायामस्यापिकरणस्यानरूपप्रतेरितिदिदितीप्रप्रादीयाधिकरणेन प्रौढरुज्यभितितदव्यस
 त्मांनरूपप्रतेरितिदिदितीप्रप्रादीयाधिकरणेन प्रौढरुज्यभितितदव्यस
 एवस्वरसमितिप्रतिबंधपूर्वपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 तथाचप्रयमोपस्थितनमितिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 ताक्षिबाभवेपिचणोक्षितिपुरुषोदस्यतेसेवः अगित्यापपिप्रतिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 धिकरणेतस्यापिप्रतिबंधपूर्वपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 ताभूयोदुग्दहस्यन्यास्यज्यादेवंभूतेपिक्लिनस्यात्तमेवंप्रप्राक्षितिपुरुषोदस्यतेसेवः अगित्यापपिप्रतिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः
 त्यादिमहलिंगमभावात्तात्तमेवंप्रप्राक्षितिपुरुषोदस्यतेसेवः अगित्यापपिप्रतिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 स्तथाचनानामभेदेत्युपासातेत्यादाविपन स्यादेवंप्रप्राक्षितिपुरुषोदस्यतेसेवः अगित्यापपिप्रतिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः संभपतिआदित्येप्रतिबंधिर्बुधपक्षः
 एवमावनीत्यादाविनिर्वाहानभूयते तथापिपूर्ववस्तुतस्यात्तमेवंप्रप्राक्षितिपुरुषोदस्यतेसेवः अगित्यापपिप्रतिबंधिर्बुधपक्षः अतर्गादित्यथाज्येयुनमितिबंधिर्बुधपक्षः
 धानाप्रत्येनोपसेधोपपत्तेरित्याधिकंतांनिराकरणापत्येनास्पृष्टलिंगंवाप्यसमन्वया

स्य प्रवृत्तत्वात् अस्थानस्य ह्यहं विंगवाप्यसमन्वयार्थनाथाः पूर्वमोपपादितत्वाच्च नो गुरुस्थानं तद्वत् नैरित्यादिशि
पुरुषोदश्यत इत्यस्य प्रतिविंबुत्पत्त्यारस्येकधंनचजीवदेवतादिपूर्वप्रसोभाभ्येदधितदहितेनादृशदूर्वपद्मरूपेभद्रमात्रम
द्वर्तनार्थतायाः भाव्यदीक्षादाशितित्वात् ॥ आनंदतौर्थायास्तु परतत्त्विन्नहस्येनाल्लेखनिकेऽनिल्लघुने इत्याहुं दृष्टव्यः
हरयत्पुष्पकं न च अंतःप्रविष्टं फर्तारमेतमेतश्चंद्रमसिमनसाचरंतं सहैवं संतंन विज्ञानं तदेवाः इंद्रो राजा जगतोष ईशोऽस्य
पुंजंतिरयमेकचक्रमित्यादावंतस्त्वष्ट्रप्रते संचांतः स्वः इन्द्रादिभुविभिः सप्तमश्रुत्यादिलिंगैश्च विष्णोरन्यएवेत्यानं इमयो-
पिनविष्णुरित्यानंदमशाक्षेपेणास्यापि करणस्वसंगतिः अत्रांतः स्वः किमिंद्रादिः किं पाविष्णुरिति चेत् वाचदर्थं किमिंद्रादिभु
त्यनुसारेण समुद्रयापित्वादिलिंगमन्यथानेयभुतविपरीतं तदर्थं किं श्रुतिनिरवकाशालिंगं तु सात्वकाशमुत्तविपरीतं तथा
लिंगस्य निरवकाशत्वेपि किं श्रुतित्वप्रयुक्तं प्राबल्यं लवत्किंचानिरवकाशत्वप्रयुक्तं आब्रह्मप्रत्यक्षं त्रिचिंताया इंद्र एवांत
स्वः इंद्रो राजा ब्रह्मेन्द्रमग्निमित्यादींद्रभुत्वम्यासेनापांनेतारमित्यादिचक्रणलिंगानां पृहस्पत्यादिभुत्तीनां वाधादित्येकः पूर्वप
क्षः सूर्यपृथांतः स्वः सप्तपुंजंतिरथचक्रमेकमिति निरवकाशालिंगसहितया सवितारं पृहस्पतिमित्यादिस्माविभुभुत्त्या इन्द्रा
दिभुत्तीनां त्वोच्चितैश्चैतैश्चैतैः सूर्ये सप्तपादित्यपरः परुणा एवांतः स्वः परुणा लिंगस्यांतेश्च वणात् पूर्वद्वौ चैव न्यन्यायेन तेन त
रवाधादित्यपरः इति सिद्धांतस्तु लिंगादिभ्यो लवतीभुतिर्पद्यपि च त्वतः अपकाशोऽस्ति तैल्लिंगैः सावकाशात्तु वाच्यते यद्य
येन्यागाहं पत्यभुतनिष्ठते इत्यादौ भुत्वाल्लिंगवापेन भुतेरुत्सर्गलोपलवत्तत्तथापि यथाशयेनेनामिच्चरन् यजेनेत्यादौ यजेन ब्रह्मा

अन्यत्र नूदोपि यथावैश्येनो निपत्यादत्ते इति याज्यशोषोक्तस्य श्येनसादरपत्यश्येनेऽनुपपत्त्या गगपदः तथा स सुद्धा तस्त्वत्वा
 दीनामन्यत्रासंभवादिद्रादिद्राहाविष्णुपराएव लोके शुभे तौ स्मृतौ चैष विष्णुखिगतया स्थितं समुद्रोत्तरपत्तानपूर्वकं यम
 न्यगोपंचानर्थक्यप्रतिहतानो विपरीतं बलाबलमिति न्यायेन निरवक्राश्लिङ्गेन वैदिकन्यासव्यायायोगेन सावका
 राश्रुतिबाधइतिरीत्येव धिक्करणत्वाभाहः तत्रोच्यते आनंदमयाक्षेपेण संगतिस्तत्तदपुक्राउकपिषययाज्ये अदृश्यत्व-
 म्रियातः प्रविष्टं कर्तारमिति कर्तृत्वसर्वेदायत्रैकप्रतीतिश्चास्त्यस्यो नित्यं अंतः प्रविष्टः शास्ता ज्ञानामित्यंतर्यामित्यम्
 शासितृत्वं चैत्याद्यन्यनिष्ठमप्यगम्यते इत्यतो ज्ञाधिक्करणत्वास्त्रयोविताधिक्करणं तर्याम्यधिकरणार्थेन काक्षेपकस्य-
 कयमेकमात्राक्षेपकत्वोक्तिरदनाक्षेपे च तेरेव धर्मैः परमासाधारणतया कैवल्यायोगेभ्य परमासाधारणतया निश्चयात्पूर्वपक्षा
 नुत्पत्तिः स्यात्तत्पदविआनंदमयशब्देन निरूप्यते इत्युक्तमस्मद्परत्वाद्दृष्टत्वाद्दृष्टत्वाच्चार्थविशेषे विदूषेन चाप्योभूदप
 रोविज्ञातुमिति यत्प्रत्ययस्त्वान्यात्संगतिरिति चंद्रिकाया बुक्तं तदपिन सत्तया सत्यानंदमयशब्दस्यान्यवृत्तित्वाय स
 मन्वयपरप्रयगपादासंगतिरसंगान्त्राण्यभाषादिवाहानामप्यानंदमयाधिक्करणेभ्य परत्वावृत्तिश्चादनेन तेषां चान्य
 वनिर्दूतपातस्यान्यत्र निरूढमात्रविषयत्वीचि स्याच्च ॥ यत्तु अन्यत्रासंभवापि तात्पर्येनेति च सूत्राविति तस्मादन्वयदु-
 व्यतइति योगबलान्न तन्निर्णये शब्दे द्रादिशब्दे शुभे योगासुक्तेः पूर्वाधिक्करणे प्रत्येकपूर्वपक्षोत्पत्त्या नात्संगतिरिति च
 द्विक्रियासुक्तं नदपि प्राणशब्देन्यत्र निरूप्यते योगानुनेत्स्यमिवाप्युक्तं आनंदमयशब्दाद्दृष्टत्वात्संगतिर्गोमया तदुक्तं यो

प्रयत्नसंगतत्वे प्रियमातिक्ते मेकारणाभावात् प्रथमतो निरूपणमित्यानेदमथ ब्रह्मस्य नामलिङ्गोभयात् प्रकृत्यया चि
त्यपादद्वयसंगतिपरस्वयं यविरोधाच्च परदपि यदि ब्रह्मवादादानंदमयो ब्रह्म तर्हो द्वाद्वैतस्त्वद्वैतस्त्वद्वैतस्त्वद्वैत
च्छद्वाभावादिति पूर्वपक्षित्या तन्यायेन पूर्वपक्षिते पूर्वार्थाधिकरणोक्तं श्रुत्या निर्णयमपीच्छा लिगेन निर्णय उच्यते इति संग
तिरिति चंद्रिकाया मुक्तं तदपि न सत्तथा सत्यानेदमथ यत्ने ब्रह्मवादाभासेनेव प्रकृते इदं स विवृताद्वाभ्याससत्त्वे
नेंद्रस्य विवृतपूर्वपक्षसंभवेऽपि ॥ यकणश्रुत्या धर्म्या साम्रावेन यकणपूर्वपक्षानुत्पत्तिप्रसंगात् अंतस्ते विष्णुनिष्ठ
यज्ञवाद्वाभ्यासेन ब्रह्म परस्वस्यापि संभवेनेंद्र एवेति पूर्वपक्षानिर्णायकत्वाच्च यदभिप्रायवर्णिकसूत्रे यो वेदनिहितं गु
हायामित्यानेदमयस्यांतः स्त्वमुक्तं तदिहाक्षिप्य समाधीयत इति संगतिरिति चंद्रिकाया मुक्तं तदपि न सत् गुह्यानि
हितत्वांतस्त्वयोर्भिन्नत्वेनांतस्त्वमात्रे गुह्यानिहितत्वाप्रत्यभिज्ञानात् अंतस्त्ववाक्यशेषे देवानां च योनिहितं गु
हास्त्यतिश्रवणंतत्त्व्यभिज्ञापकमिति चंद्रिकी कं तु न सत् तत्र आनेतं ब्रह्म समानार्थकेन यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतिसि
त्येन यज्ञवादेनामृतस्य माणयज्ञमेतमिति पूर्वार्थाधिकरणनिर्णयित ब्रह्म परत्वाकभावाद्ब्रह्ममभिव्याहृतेनाधिकृत्य त्या
न एव कृत्स्नत्वांतं बहुवचनान्तयोः प्रत्यभिज्ञानुपपत्तेर्यसाक्षात् गुह्यानिहितत्वाक्षेपेणैवोक्त्या न संभवेभाष्योक्ता दृश्यत्प
द्वारकतदाक्षेपप्रकारासांगत्यप्रसंगाच्च न च साक्षात्तदभिधाने अदृश्यत्वेन विष्णुपरत्वं शंका स्यादिति तद्वारणाय तदा
क्षेप इति कल्पनमपि युक्तं तथा सति आगुक्तं तु त्वादितानां विष्णुपरत्वं शंका निवारणाय तद्वारकत्वस्यापि वक्तव्यत्वे

तदत्र कौवीजाभावात्पशुनस्तु अतस्त्वेसहैष संतनयिजानंति देवा इत्येतो केस्तस्य सर्वा हरयत्याविपततया
देवान्यपि दत्तुं हाद्वि तभितितस्मिन् देव इत्यन्त्योक्त्या यिरो देव तन्मुरवेन नोक्ताक्षेप संभवे इति नाम स मन्व प म
चास्मिन् पादे अंतः स्तुत्य स मन्व योपि न स म्भूय सु तत्स म्भूय सु तत्स मन्व पक्षे न कना म स मन्व पार्थित्यात् फलतो
नाम स मन्व य नृपत्वान्मादसंगतिरिति तदपि न सत्तया सति स पत्र पक्षित्योपदेशादित्यत्र संगत न न्य स मन्व पस्याप्या
दित्यादिना स मन्व य फल कतया मय मषा दोष त्यापनौः इन्द्रादिना स मन्व पस्याप्यदृश्यत्वं लिङ्गस्य मय नार्थ न आ फलतो
नाम स मन्व यानुपपत्तेर्येति इन्द्रोपजाब्रह्मेन्द्रमणिमित्वादीं द्रुमुत्पत्त्या ननेन्द्र एवांतः स्त्व इति निर्धारणाया पूर्पक्षोपपत्तु
पपन्नः ब्रह्मेन्द्रमग्निजगतः प्रतिष्ठादिष आत्मानं सपितारं पृहस्पतिं चतुर्होतारं यद्विश्वोत्तु स तज्ज्योर्ध्वं तपसा न्य रिंददि
ति ॥ तथा इन्द्रराजानं सपितारमेतं पापो रात्यानं क्रय योनिनिगम्यु रिति च तया अग्निजगतः प्रतिष्ठा अग्निस्त्या अग्ने यमुषो
कुदेवा इत्यादिषु मंत्रेषु सपिआदिषु तानामप्यन्यासा र्शनात् स तपुंजं तिरपचक्रमेकमिति निरूपकारा सपितृलिङ्ग साहित्ये
न सपितृषु वैरिन्द्रमुति तोषिआपत्याञ्च अतः स्त्वः सूर्य एवेति द्वितीयं पूर्पक्षस्यापि दर्शितत्वादस्तु तथैति चेदेवमपि अशा
नेनारमिति वरुणाडिगमा आत्कंच चरुण पूर्वपक्षोऽस्यिति दत्तगालिगस्याते अत्र वणात् पूर्वक्षेपे स्वव्यायेन तेनेन रथापि
न दुष्टि ति शिचि चंद्रिकोक्तं दुन सत्सु पार्थम्येन रास्ये दश होतृहृदया रव्य मंत्रेषु इन्द्रस्यात्मानं दशधा च रंतं अंतः समुद्रे
मनसा चरंतं ब्रह्मान्य विंद दश होतारमर्जि अंतः प्रविष्टः शास्ता जनानां एकः सन् बहुधा विचारः शतं शुक्राणि पथैकं म

भवंति सर्वे वेदायत्रैकं भवंति सर्वे होतारो यत्रैकं भवंति स समन्तसीन आत्मा जनानां अंतः प्रविष्टः शास्त्राजनानां ९ सर्वा
 त्मा सर्वाः प्रजाः यत्रैकं भवंति चतुर्होतारो यत्र संपदं गच्छंति देवैः समानसीन आत्मा जनानां गतिं पदूनां स पुद्गलादि
 त्वादिविष्णुलिंगानां सुपलं भातत्वाच्चतुर्होतृहृदयाख्यं त्रेषु प्रथमायां भूनिब्रह्मद्रुममज्जिगत्तः मनिष्ठाभितिजग
 त्मतिष्ठात्वादितृपविष्णुलिंगोपलं भातद्वितीयायां भूचिंतुतीयायां भूचिंतुतीयायां च अचि अंतः प्रविष्टं कर्तारं मेतं त्वं शर १० दूपाणि विदु
 र्वंतं विष्णुश्चि अमृतस्य प्राणं यज्ञं मेतं चतुर्होतृणां मात्मानं कपयोनिचिक्नुः अंतः प्रविष्टं कर्तारं मेतं देवानां बंधुलिहितं
 उहासु अमृतेन कृतं यज्ञं मेतं चतुर्होतृणां मात्मानं कपयोनिचिक्नु रिति कर्तृत्वादिदूपाणां विष्णुलिंगानां यज्ञश्रुत्यस्य
 सस्य चोपलं भातृविष्णुपरत्वस्यैव संभवेन तद्वाधेन अपांनेतारमित्येकलिंगमात्रेण वरुणा एवेति पूर्वपक्षेति याम
 काभावात् न च वरुणलिंगस्यां तेऽप्यप्राणं कंषट्ठोत्तुहृदयं त्रेषु सप्तदश्यामृचि पतंगमक्तमसुरस्य मायया हृदा प
 र्यतिभन सामनीषिणः समुद्रं अंतः कपयो विचक्षते मरीचीनां पदमिच्छंति वै धस इति अपांनेतारमित्यस्योत्तरमंतः
 समुद्रे इति विष्णुलिंगस्य अप्राणादिष्णुलिंगस्य ततोऽप्यं त्यत्वात् स हैव सतं न विजानंति देवा इत्यनेनोक्तस्य देवा हृदय
 त्वस्येन्द्रादिभ्यः संभवाच्च उक्तं त्रेषु सप्तदशं पश्यंत उ पसेदुरग्रेतपो द्रोक्षा मृषयः सुपर्विद्ः ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातं तदस्यै
 देवा अभिसंस्तमं लिखि ह्यदस्यामृचि आदित्यस्य काशात् सत्रादिजातमित्यभिप्रायश्चेत् १० राशिषोऽसुज्यमानं अपांने
 तारमुच्यते न स्य गोपाः इंद्रं निचिक्नुः परमेज्यो मन्त्रिचि आदित्यस्यैव अपांनेतृत्वस्य वृष्ट्यादिकर्तृत्वतूपस्थो

क्तत्वात् न तेन स्रविर्नृश्रुतिषा पः संभवति सर्वनियंतरिविधोऽप्याने तृत्पसंभवाच्च उक्तं त्रैव्यपमर्थः दश होतृ
 हृदयं परमात्मा तत्त्वमुच्यते सुवर्णयुर्मयित्वादिना अहं भद्रा इन्द्रस्य परमेश्वरस्वात्मानं निजस्वहृपं परिवेदपरितः
 सर्वत्रावस्थितं जानामि कीदृशमात्मानं सुवर्णसुवर्णसिंहासनात् एवमासमानं यमं अन्वपस्तु नो दीपकं वनं सर्वदुः—
 खराहित्येन कमनीयं दशगाविति स्तुतिगित्यादि दश होतृ यंत्रमतिप्रसिद्धैराकारैः चरंतं लोके व्यपहृतं अंतः समुद्रं ब्रह्मांड
 सृष्टेः पुरा सर्वत्र व्याप्तावस्थितो यो यं जलसंघः सोऽयं समुद्रः तत्स्थमध्ये समं सारं तं इदं सर्वं जगत्सृजे येत्येवं नृपेण मनो
 वृत्तिविशेषरूपेण संकल्पेन सदभवतमानं ब्रह्मा चतुर्मुखः यजार्पतिः अर्णो अर्णयेयथोक्तं समुद्रे दश होतार दश होतृ मंत्र
 प्रतिपाद्यरूपेणाधिभूतं परमात्मानं अन्वयिंदत्तुष्टि साधनत्वेनास्मिन् लब्धवान् सोऽयमेवं विधः परमात्मा जनानां स
 र्वेषां शास्त्राद्यंतर्थाभिहूयैषा निर्यागकः सन् हृदये प्रविश्यावस्थितः स चांतर्गामी स्वकीयेनेश्वररूपेणैक एव सन् पुनर्जी
 यरूपेण ब्रह्म धामूत्वा विचारः विविधा चरणान् भवति शतं मुद्राणि शतं संख्योपलक्षितान्यनं तानि सूर्यचंद्रनक्षत्राणि
 ज्योतीं विचित्रयस्त्रिंशत्परमात्मनि एकीभवंति एकत्वं भासुवंति सर्वेऽग्रे दमभृतयो वेदाश्च त्वारः नानाविधया सोऽपंत
 यत्रैकीभवंति होतारश्चतुर्होमकर्तारः सर्वे धजमाना दश होत्रादि संभवापस्थित्येकत्वं भासुवंति यथा बुद्धु दा जलमक्षे
 समुपसद्य किंचित्कालमवस्थापयिष्यमाना जल एवैक्यं भासुवंति तथा सर्वे भाषाः परब्रह्मण एवोत्पद्यन्ते वस्ति त्वा
 विषयीयमानानां तेनैकतां गच्छंति स ता दशार्द्रश्वरः सर्वेषां जनानां आत्मा स्वहृपभूतः सन्मानसीनः योगयुक्तेन मनसा उ

पलभ्यो भवति सर्वे जीवा यो गेन निरुत्या चिन्ताः संतो जगदीश्वरं स्वत्वं तू पत्येन सा सा त्पुर्वीति न तु भेदेनेति पूर्वोक्तः स
 र्वाथ्यर्प उपपन्न इत्युपसंहृपते सर्वप्रजा देवमनुष्यादयो यन्त्रयस्मिन् योगिप्रत्यक्षगम्ये चैतन्यैकरसे परमात्मन्येकी
 मपत्तिश्च तुर्हो तृमं चाश्च सर्वे विस्वप्रतिपाद्ये देवैः सह यस्मिन् ब्रह्मणि संपदं सम्यगेकी भावंप्राप्नुवन्ति स तादृशो मानसी
 नः मानसमस्य क्षगम्योजनाना मात्मा भ्रमो भेदादपुन रुक्मिः ब्रह्मा चतुर्मुखः इंद्रं परमैश्वर्यं युक्तं परमात्मानं तपसा-
 न्यविंददन्विष्य लब्धवान् कीदृशमिंद्रजगतः प्रतिष्ठां अग्निं सर्वस्य जगतः आधारतू पो यो यंच तुर्हो श्रीयचित्ति तू पो न्दि-
 स्तत्स तू पं दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिं च तुर्हो तारं अदिशो नुक्नु तं पाचो चो र्यं तपसा न्यविंददिति मंत्रशेषः दि-
 वः द्युलोकस्य मकाशफलेनात्मवत् स्थितो यः स विता तद्रूपं तथा बृहस्पतिर्यो देवगुरुस्तद्रूपेणावस्थितं सर्वेषु प्रदेशे
 शुचि स्थिरं च तुर्हो तारं पृथिवी होते त्यादि मंत्रं त्वनूपं पाचो र्यं सर्वस्यावेदवाचः सारभूतं कवयो विद्वांसो वेदशास्त्रपात्रं
 गताश्च तुर्हो तृणां च तुर्हो तृडाह्वेनाभिधीयमानानां सर्वेषां होतृमंत्राणां आत्मानं स्वतू पभूतं परमेश्वरं निचिक्षुर्निश्चि-
 तं वतः कीदृशमात्मानं अंतः प्रविष्टं जीवतू पेण शरीरे शुभ्रविशवावस्थितं कर्तारमेतं लौकिकं वैदिकं सर्वं क्रियानिष्पाद-
 कं गर्भेषु देवनिर्पञ्जसु व्यादि तू पाणि विधा नि निष्पादयंतं त्वष्टृस्वतू पं विपश्चित् तत्तद्रूपं निर्माणा प्रकाराभिज्ञं अमृत-
 स्य प्राणं मरणरहितस्य परमात्मनो व्यवहारहेतुभूत प्राणो पाधि स्वतू पं यज्ञमेतं सर्वैरनुधीयमानत्वेन दृश्यमानं द-
 र्शातू पाणिमासादिपज्ञस्वतू पं च तुर्हो तृमं च स्वयं यज्ञाद्युहि साधनत्वात् तच्च ब्रह्मणे सा मास्मा तं स एतं च तुर्हो तारं मपश्यन्

मनसा नुह्यत्वा हवनीये जुहोतु ततो वै सदर्शपूर्णमासावसृजते तियो यं परमात्मा सो वंदे यानां वं पुत्रमियः ता दृशं स्वेषु-
प्रक्षपातित्येन विजयहेतुं तदुक्तं ब्रह्मदेवेभ्यो विजिगेदति न लदकारैः शुद्धा सुशुद्धिनिहितं साक्षित्वेन स्थितं अमृतेन
स्वर्गफलनिमित्तेन कृतं संपादितं एतं यज्ञं यज्ञं ब्रह्मत्वं नानाभावं सुवर्षिदः स्वर्गमार्गमिज्ञा अभयः भद्रं कल्याणं समुहो वृत्तूप-
मादित्यं पश्यतः प्राप्त्येन निश्चित्य तपोऽनशानादि तूपां दीक्षां नियमविशेषं च उपसेदुः अनुष्ठितं वतः ततः आदित्यसंक्राशा
तक्षत्रं क्षतात्त्राणमनिष्टनिवारणं बलं शरीरशक्तिः ओजः कांतिश्चैत्येतत्सर्वं जातं संपन्नं तच्च क्षत्रादित्रयं भस्मै यजमा-
नाय अभिसंन्यमंतु अभितः संपादयंतु परमेव्यो मनु उल्कृष्टं हृदया कारोऽद्रं परमैश्वर्यं युक्तं समुहो तृदेवमादित्यं निचिप्सुः
ध्यातवतः कीदृशं श्रुतं प्रभाशानुपलेन मुकुवर्णं रश्मिरश्मिं रश्मि युक्तं बोभुज्यमानं सर्वैः प्राणिभिर्वृष्टिदारेण पुनः पुनः भुज्यमानं
एतदेव स्पष्टीक्रियते अपानेन तारं आदित्यात् जायते वृष्टिरिति स्थूतेः सूर्यं भुवनस्य गोपाः पालकं यदपि यथासिद्धं तत्राप्यक-
संभवेऽपि तदज्ञानेन पूर्वं पक्षः तथा सूर्यादिभापकसंभवेऽपि तदाकादनेनैन्द्राद्यैर्कैकावधारणेनानेके पूर्वपक्षादिति चंद्रिका
यामुक्तं तदपि न सत् अनाच्छादनेनास्य द्रीत्या पूर्वपक्षसंभवेऽपि तदाकादनेनैन्द्राद्यैर्कैकावधारणेनानेके पूर्वपक्षादिति चंद्रिका
स्वारस्याभावात् ॥ यत्नस्मद्रीतौ आदित्यं तरो यमयतीति श्रुतं तरे ॥ मेदव्यपदेशादिति सूत्रव्याख्यानं ॥
न त्वरं संस्वप्रकरणं स्तब्धमेदव्यपदेशात् तो वाक्यस्योदाहरणत्वं संभवे तद्रहितं स्य तदयोगादिति दूषणं चंद्रिका यामुक्तं त-
दसत्तदं द्रस्यात्मानमित्यत्रात्मशब्दस्य सत्त्वं परतया तदुक्तं पिषयवाक्येऽपि सूत्रोक्तं मेदासित्यैः यदपि सहैव संतं न वि-

जानंति देवा इति सा हि त्यक्तुं कर्मभावादिना भेदोक्तिरिति चंद्रिकाया मुक्तं तदव्यसत्पटुं वृहदयमनेषु अंतःप्रवि-
ष्टं कर्तारमेवं अंतःश्रुद्रमसिः मनसा चरंतं सहैष संतं न विजानंति देवा इंद्रस्यात्मानं शतधा चरंतमिति तृतीयाया मु-
चिस्वकीये हृदये स्वेन जीवात्मना सहैषा वस्थितं इंद्रस्यात्मानं स्वदूषं न विजानंतीति अंतस्त्वे इंद्रे देवजीपसा हि त्यस्य
देवकर्तृकदर्शनकर्मत्वाभावात्सैवोक्तेरंतस्त्वे इंद्रे अस्मदभिमतरीतौ यथादित्येति ह्यन्नादित्यमंतरो यमपतियमादि-
त्योन वेदंति आदित्यां तस्त्वे आदित्यभेदस्य स्पष्टं भेदव्यपदे वा इव तरीतौ इंद्रमेव व्यपदेशासित्येवं पशूदस्य च यस्मिन्
रातदेव वाचि मायाः मसि स्थित्या तज्जना नामात्मत्वं तर्थाभिप्राज्यस्मिन् प्रकरणे आत्मवाहो स्वदूषपर एव अस्मिन् प्रक-
रणे ज्ञास्ता जना नामाभिप्रातिभेदव्यपदेशाभावे अमुक्तं स्यादिति चंद्रिकोक्तं तु न सत् इंद्रो राजा जगतो य ईश इत्यस्मिन् प्रक-
रणे इंद्रस्य जगत्शासितृत्वोक्तेस्तस्यां तस्त्वे इंद्रमेव व्यपदेशासाधकत्वात् सर्वार्थो व्यत्र सर्वेषां प्राणिनामात्मा पारमा-
र्थिकस्वदूषमूत इत्यस्यैवार्थस्यांतःप्रविष्टः शास्ता जनानां समानसीन आत्मा जनानां भित्तु प्रक्रमा नुरोधेन यत्कव्यतया
अथैव प्रकरणे सर्वात्मिति चात्यंतममुक्तं स्यात्ज्ञानादिदूषस्य ग्रहणस्तद्विरुध्य जडदूषतायाः केना व्यनंगीकारादिति
चंद्रिकोक्तं तु निरालंबनमेव नेतरो नुपपत्तेरित्यत्र तमेवं विद्वानमृत इह भवति नान्यः पंथा अप्यनायचिद्यते इति प्रकर-
णांतरस्त्ववाक्येन पूर्णपक्षनिराकरणपरतया सूत्रं योजयतः ईशस्यधिकरणे पूर्णपक्षनिराकरणा यानेकप्रकरणस्त्व-
नेकपाक्यान्तु दाहृत्य सूत्राणि योजयतस्तत्रात्र स्वप्रकरणस्थभेदश्रुत्य भावदूषदूषणो ज्वावनस्याहेतुपादिविहेषमा-

अमूलत्वमेवेति स्मृष्टिदुषां न चानन्यगतिकत्वमपि अस्मद्रात्तागतं तत्स्य बन्धत भोक्तृत्वात् ॥ यदपि चंद्रिकायां इद्रो
द्यने कृत्वा प्रकृष्टश्रुति लिङ्गादिसत्त्वेनेंद्रादिश्रुति धारित एक एवांतच्छ्रुति पूर्वपक्षमाक्षिप्योक्तरीत्या तपक्षसमर्थानि धारितो
यः कश्चिदिति पूर्वपक्षोपास्तु न च संदेहादविशेषः अंतस्त्वो विष्णुरन्यो वेति संदेहमन्य एवेत्येवकारेण प्रवृत्त पूर्वपक्षे संदे
हाद्विशेषसद्भावादित्युक्तं तदप्यसत्त्वरूपादिभाषकलिङ्गादिवत्त विष्णुलिङ्गानामपि सत्त्वेनान्य एवेत्यवधारणेन मका
भावात् विष्णुलिङ्गानां भूयस्त्वेन यजश्चुत्यभ्यासेन च विष्णुरेवेति निधारणापत्तेः श्वनचेंद्रादिश्रुत्यादिषु लोकाप्रसिद्ध्या प्रा
बल्यं पैदिकृपाह्वार्यनिर्णयै वैदिकप्रसिद्धेरेव भाषल्यमित्यस्य पूर्वतन्त्रसिद्धत्वात् विष्णो नरेन्द्रसुरेंद्र इत्यादि उपयोग प्रा
चुर्येणेन्द्रादिवाहानामपि तन्मात्रमसिद्धेः पूर्वोत्तरविष्णुलिङ्गसंदेशेनेंद्रादिश्रुतेरेवान्यथासिद्धौ चित्याच्च एतेन विष्णु
लिङ्गानां बहुत्वेऽपि बहुत्वमशुक्तं प्राबल्यस्य त्वभाषमशुक्तं प्राबल्यात् दुर्बलत्वमिति चंद्रिकोक्तं निरस्तं विष्णुलिङ्गसंह
श्रुतेस्तदयोगात् निरवकाशेन विष्णुलिङ्गेनेंद्रादिश्रुतेर्यौगिकत्वलाक्षणिकत्वादिसावकाशायाः बाधैर्नित्याच्च उक्तं
हित्वपैवात्राधिकरणपूर्वपक्षेऽदिति राहस्यविष्णो लक्षणदिना वृत्तिसंभवेऽपि नाचृतत्वं तस्मिन् संभवति ॥ न हि गंगप
दमिव गंगालमपि तीरे संभवतीति पदतापच्च चंद्रिकायां न च विष्णुलिङ्गानां निरवकाशत्वं समुद्रस्थत्वादेर्युक्तेषु
संभवादित्युक्तं पूर्वपक्षोपपादनायोक्तं तदपि न सत् ॥ परुणस्य समुद्रपतित्वेऽपि समुद्रस्थत्वासिद्धेः न विजानंति दे
वाः जगतो यदस्य इति देवा इत्यतः जगदीशितृत्वादीनां चरुणत्वापसंभवेन तेषां निरवकाशत्वाच्च इंद्रो राजा जगतो पैद

रा इत्तमेवापदसामानादिकद्वयान्यत्रजगदीशितृत्वेनभक्तित्वमभिदधानेन्द्रराहुविष्णुपरमपुच्छेन्द्राद्यैर्याद
 रयत्वांसंप्रपञ्चेतिनोक्तपूर्वपक्षसंभवाः यदपि न द्विवाचां सिंगस्य निरवकाशत्वेऽपि न प्रबलसाक्ष्यत्वाचां गोस्तु न हि निर्वचकार
 नारायणयोर्मृगेंद्रैर्जनबाधेत्तेन निरवकाशमिदं नृथमिति ज्ञानेन वाच्यत इत्थं कपूर्वपक्षस्य यद्वैनायोक्तं तदसि
 न्चाररमणीयं श्रुतिर्लिङ्गादीनां प्रमाणान्नापचल्पप्रयोजकं निरवकाशत्वं हि अन्यस्यासिद्ध्यामापक्षकत्वं नु त्सां लिङ्गवा
 धेदिवापितं लिङ्गसमन्नाणमेव प्रभवति विषयाभावात्स्तु निस्तु निर्येगगुरुत्वादेवापि तापियौगिकजास्तु निपाद्यर्थरूपविषय
 यसम्भावात्प्रमाणमप्यमश्रुत इति न ह्येतत्तादृशं निरवकाशत्वं शराशावकादेरस्ति न वापि यवान्प्रधानमनन्वयासित्प्रामा
 ण्यकत्वदूषंशुल्यादिनिर्मुखावकाशत्वं चामृगेंद्रस्यास्ति तयोत्प्रमाणत्वात्त्येन शराशावकादेर्नश्यत्सूत्रमृगेंद्रसाध्यत्वं न स्या
 तश्रुतिर्लिङ्गादिप्रमाणगतआश्रयापक्षप्रावस्योक्तदूषस्य प्रमाणवदिर्मृगशराशावकमृगेंद्रगतनारायणशकमापददूषस्य
 वाऽअत्रापक्षमावस्थान्यत्वात् इदं नृथमिति ज्ञानस्य प्रवृत्तिप्रयोजकमतीति विषयसम्भावात्प्रामाण्याभावाच्चोक्तदूषेति
 रवकाशत्वमेवासित्त्वमिति तस्य नेदं रजजमिति ज्ञानेन वापोपुक्त एव प्रथमत्यनिश्चयस्यैव नेदं रजतमिति प्रमात्मकज्ञान
 विषयाबाधिनरजताभावापप्रपुक्तस्य तत्रवाधत्वात् तस्य चोक्तदूषप्रमाणगतनिरवकाशत्वमपुक्तात् ॥ प्रमाणगतसार
 काशत्वमपुक्तोक्तवाधादन्यत्वान्न किंचिदेतत्पदपि इन्द्रः सपितावरुणः एते सर्वे वा अंतस्थास्तादृषये श्रुतिर्लिङ्गादीनां स
 त्यादिति तृतीयो वास्तु पूर्वपक्षः न चैवं सति अंतःप्रविष्टः शास्त्रान्नानामिति सर्वात्मनामंतःप्रविष्टेशास्तृत्वादेः अवयवो नाने

के श्वरापात इति शंभ्यं चिच्छुलिंगानां निरयकाशत्वेनावाप्यत्वादिं द्रादिश्रुतीनां च श्रुतितादेव लिंगावाध्यत्वा दुभया नुग्रहार्थं वि
 श्रुतरेव तच्च दुपापि पशादिं द्रादि संज्ञां लभत इति पूर्वपक्षिणो द्रादीनां विषयैव क्यं गीकारेणानेकेश्वरापत्यभागात्तथा च
 श्रुतिः स ब्रह्मसशिपः सेंद्रः सोक्षर इत्यादि कास्मृतिरपि अहं भयो भयं तश्च सर्वे नारायणात्मकमित्यादि कानचैवं विष्णोरे
 वां तस्त्वत्स्यदिति वाच्यं कल्पितमेदस्योपाहितस्य नसित्ये द्रादिरेयां तस्त्व इति पूर्वपक्षात् विष्णुलिंगानां चानुपाहि-
 ततूपाभिप्रायेणोपपन्नैरिति चंद्रिकाया मुक्तं तदपि पूर्वोत्तरविष्णुलिंगं संहृष्टश्रुतेः स्वरूपभाबल्यनिरासकोक्तरीत्या
 निरस्तं च त्पुनस्तु न तैत्तिरीयकपाप्यमुदाहरणाहं सेंद्रेहाभावात्तद्विज्ञाभावाच्च न ही द्रादिश्रुतिः सेंद्रेहबीजं इदं स्यात्सो
 नभित्युपक्रमेणांतः प्राविहः शास्ता जनानां ५ सर्वत्वेति मानसी न आत्मा जनानां मिति बहुवारं मध्यं चास्यासेन सर्वात्म
 ता श्रुतिपादन एव सुप्रवर्ण्यमिह वाक्यमात्ययविधारणात्तदुपक्रमकतयैव सर्वे वेदाय भेकं भयंति च तु होतारो यत्रे-
 कं भयंति सर्वाः प्रजाः यत्रैकं भयंति च तु होतारो यत्र संपदं गच्छंति देवैरित्याद्युच्यते च तु होतृणां मात्मानं कपयोनवि
 ष्णुः तदेवा नुपरमुच्यते अमृतं देवानां भाशुः प्रजानां भित्तितदेवोपपाद्यते अतएवेंद्रयजानं सवितारमेतं ब्रह्मं द्रमग्निं
 जगतः प्रतिसांदिप आत्मानं सवितारं बृहस्पतिमिति सर्वैः श्रद्धैरभिधानं सर्वात्म्यं प्रसुकमिति निर्णीयते अतैर्निं द्रादि
 श्रुतीनामन्यपरत्वशंकेति तदुत्तरे न पूर्वपक्षः तस्मिं गानुयेन वासित्वांतो वा युक्त इत्यस्य द्वाप्यकारोक्तमुदाहरणमे
 व युक्तं छांदोग्ये अंतरादित्य वाक्याकाशवाक्यप्राणवाक्यं ज्योतिर्वाक्यं नानां क्रियाणां क्रियाधिकरणं च तु ह्येयो दाह

रणत्वं संभवादिद्वयं स्वरूपं ॥ दिव्यं तोषदुक्तः गद्यसिन्धुर्विकल्पेनिरुपकाशाढगवभात्रुतदावयुभ्यामन्त
 विष्णुपरवार्त्तादिहा दशेषसप्तशयोजननिर्गतेन सूर्यादिपरतापि प्रयुज्येत अन्यथा सित्सहस्रं च सुद्रुहलस्यापि
 प्रसिद्धिरपुमयोस्तुत्यानचमूयत्वात् विष्णुलिंगानामावत्वं शंस्यं भुक्ति साहित्ये नान्येषामपि प्राचल्यात् ॥ नन्वविष्णु
 लिंगैः श्रुतिबाधः स्वद्रूपतो दुर्बलानामुपसंस्कारगतानामुपक्रमगतनिरपकाशलिंगसहस्रं न बलानेकश्रुत्यभ्यासा
 बाधना सामर्थ्यात्पुनश्चुति साहित्यनिरपकाशत्वाद्दुल्यादिभिः प्राचयेत् पूर्णपक्षाभुत्थितिः तदाच्छादसं च गतिसंभ
 वेन युक्तमिति पूर्वोक्तोक्तं यदपि रयेनादिशब्दानां लोके अन्वयमिति नूतानामपि यथोक्तपत्नो निपत्यादत्ते इति वाच्यशेष
 बोधितत्वाद्दश्यस्य रयेनेऽनुपपत्त्यारयेन सह जायागपरत्वं यदि द्वाधीन्द्रादिपदानां पदमंतः कथं योपेयं क्षत इति यावत्प्रशेष
 योपितसमुद्रांतस्त्वलादीनामन्यत्रासंभवादिष्वुपरत्वं गतिचंद्रिकाया मुक्तं तदपि न रयेनेनाभिचरन् पजेतेति मतीत
 यागसामानाधिकरण्यानिर्वाहयस्येनादिपदानां चास्वशेषबजादौ णत्वाच्चरणे शीहृत्तथोपि योपक्रमगतनूदिभंगनि-
 मिता एव नैवैषाभ्यात् अत एव श्रुतिसंदेहे अनन्यथा सित्यलिंगेन निर्णयिद्वि न्यायविचरणे पदं मकपणनि यपि निर
 स्तं दं द्वादिश्रुतेरिन्द्रादीनूदत्वेनासंदिग्धत्वात् ॥ यदपि इंद्रादिशब्दानामन्यत्राप्रसिद्धावपि निद्रुहस्यापि ष्वुपरत्वात् तत्तस्या
 अत्रावल्यात् विष्णुपरम्यमिति चंद्रिकाया मुक्तं तदसत्पि द्रुहद्वये पसित्वांतरकरणे धर्मोपदेशादिति हेतोरत्वारस्य प्रसंगा
 त् ॥ नन्वपि द्रुहद्वयुपपदं मनापैष धर्मोक्तिरिति वाच्यं तथा सति धर्मोपदेशाद्विद्रुहद्विद्वत्तस्या अविष्णुपरत्वमिति साध्यांतर

[illegible]

[illegible]

च्यताया असंभवेन तत्त्व तत्त्व नू पैक्येपि ध्यावहारिकं द्रादि त्व नू पभेदानुयादित्वेनाहुरित्यस्योपपत्तेः लौकिकदृष्ट्यादं
 द्रत्वादित्व नू पभेदभिन्नमपि शास्त्रदृष्ट्या तं परमात्मस्वरूपाभेदेन निश्चित्यैभिन्नं वरुणमित्यादि शब्दैर्लक्षणया व्यबहरे
 तीत्येतत्त्वत्वावाप्ततदनं प्रतिमायेयविजानीहि प्राणोस्मि प्राज्ञात्मेति इन्द्रयाक्यवत्तद्ब्रह्म वा. इदमग्र आसीत् तदा त्वानमे
 यावदहं ब्रह्मास्मीति पदुपपत्तेः ॥ यत्त्वहं शब्दः जीवां तर्थाभिणिमुख्यः अहं मनुभवं सूर्यश्चेत्यंतर्थाभिणि अहं शब्दमयो
 गात् ॥ सर्वं तर्थाभिको विष्णुः सर्वनाम्नाभिधीयते ॥ एषो हं त्वमसौ चेति न्मासर्पस्वनूपतइति स्मृतेश्चेति परोक्तं ॥ तदपि
 न साधु शास्त्रदृष्ट्या सूपदेशो वासदेव वदिति न्यायेन वासदेवजीवचैतन्यस्य पस्तुतो ब्रह्माभेदेन सूर्यादिभावस्योक्तं
 तथा अंतर्थाभिपरत्वाभावात् तत्तद्योयो देवानां भित्तिपूर्वतनयाक्ये तत्त्वबोधनिमित्तक ब्रह्मावस्य भक्त तत्तथा परयन्
 प्रतिपेदेदत्वादेरपि बोधनिमित्तक ब्रह्मावपरतथा अंतर्थाभिपरत्वाभावात् अन्यथा तत्स्थात्सर्वमभयदिति वा
 क्यरोषेणोपनिमित्तक साक्षात्स्य लक्षणफलकीर्तनस्यायुक्ततापत्तेः ॥ नचैवं सति तद्योयो देवानां प्रत्ययुध्यत स एव त
 द्मवत्तथर्षिणां तथा मनुष्याणां भित्तिभेदपरत्वं वाक्यशेषस्य विरुध्यतेति वाच्यं ॥ तत्र देवादिभुम बुत्वं पुंरुषं नि-
 धार्य स एव तदभवदिति ब्रह्माभेदपरत्वेन भेदपरत्वाभावात् ॥ नचात्र वाक्ये ब्रह्मवेति ब्रह्मण एव प्रकृतत्वा न्नाने
 न जीव ब्रह्मैक्यसि स्थिति शंभवं ॥ यो यो देवानां भित्तिजीवपरागमर्शियाक्यशेषानुसारेण ब्रह्म पदस्य कार्य ब्रह्म प

रत्नात् शुलभ्रम् परत्वे स्मर्य यो धनिमिरस्य तस्मात् सर्वभ्रमवदिति सायात्त्यायासिदू पफलपीतं न स्याद्युक्तं वा प
 तेः ॥ न च नाम भ्रमे तु पासीतेत्याद्याविति शङ्क शिरस्कृतयाना माद्यभेदाभापवत् अत्रापीति शङ्क शिरस्कृतयाद्य
 म्हाभेदाभापः इति चोक्तं ॥ नाम भ्रमेत्यादाविषासुपासनाप्रकरणे अस्मिन् वाक्ये अभेदा विवक्षा
 यापकुमरावयत्वात् ॥ न च तद्धीतिपदैव्यर्थ्यं शङ्कं आद्येत्येवोपासीतेत्यादाविषाहजानयोः स्थाप्तापि फसकर्मक
 मासौतन्निराकरणपरत्वेनोपयोगात् ॥ न चैपमुक्तस्युतिविरोधः शङ्क्यः इद्राहमादिवाहानानसाधारणतत्र दाह्य
 निराकारावरयकतया तत्सहचर्येणातर्कमिणिरवोहमित्यादिप्रयोगः अग्निरधीतेनुवाकमिति माणवक्रेअग्नि
 साहचर्येणाग्निरिति प्रयोगवत् अतर्कमित्याहुत्याद्युपहितयोरेक्यासंभवादंतर्धामिणः अहं त्वेद्रत्वाद्युपहित सर्वस्व
 दूपत्वनिर्बन्धनं सर्वनामभिरभिधानं निति तत्र प्रस्तात् ॥ किंचातः कर्तारमिति वाक्ये समुद्रातस्थत्वमिवांतर्ध्वद्रमसि-
 मनसाचरंतमिति अहमूर्तेः शिष्यस्यास्ति विद्यापृथिव्यां तिष्ठति विष्णुः पृथिवीचेन्नैव तं नृपं च पृथिवी यस्य तस्मै मू
 तात्मने न म इत्यादित्यपुराणादिषु शिष्यस्य पृथिव्यादिमूर्त्यंष्टकोक्तिसुपः पृथिव्यां तिष्ठन् पृथिवीमंतरोपमयति यपृथिवी
 नपेदृक् स्वपृथिवी शरीरमित्याद्यंतया विद्योर्गार्थप्रत्यभिज्ञानदर्शनात् विष्णुत्वपरिपंथिनी मजापतिश्चरति गर्भेति
 रिति प्रजापतिश्चुतिश्चास्ति न च सा समुद्रात्स्थ त्वनृपलिंगानुसाराद्योगादिना विष्णुपरेति शङ्क्यं ॥ अहमूर्तिर्लिंगानु
 सारेण पाति यस्यात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृत इति तैगेंगे दर्शितयोगेन शिष्यपरेति यकुंशक्यत्वात् ॥ न च लो

प्रेक्षुतौ त्वृतीचैपविष्णुलिंगतथास्थितंसमुद्रांतरवस्थानपूर्वकंप्रमन्यगमित्यादिना समुद्रांतस्थत्वस्य निरव-
 कारत्वेन प्रापत्य दुक्तं साधु ॥ मध्येलिंगं महोपोरं महाधेरं तस्मिन् स्थितं त्रित्यादित्यपुराणीकैः समुद्रांतस्थत्वस्य
 शिबस्ताधारण्यात् ॥ नचपंचहोतृहृदयाख्यं चैपुतुनीयायामुनिषांऽङ्गोऽकोरोमुपनिषिद्धिर्निअनिर्दिष्टाः सन्नथलोक-
 न्मधिचष्टेयस्यांङ्कोशाः ॥ मुष्माभाहुः प्राणमुल्यं तेन क्लृप्तो मुतेनाहमस्तीति ब्रह्मांङ्गीयत्वं विष्णुलिंगं निरवकारं च तुंशा-
 ध्यं यः पंचहोतृदेवः ब्रह्मांङ्गमध्ये अमेदेनावस्थितः सन्कृत्स्नं मुपनं भूतजातं पारयति अग्न्यग्नांङ्गो मेदानं तरेतं तस्मि-
 तान् भूरादिलोकान् विशेषेण प्रख्यापयति पश्य परमात्मन जांङ्कोशां भुषां भवत्वं ब्रह्मांङ्गं काशस्थं भूशास्त्रप्रमाण-
 यासु विशेषं उल्लंगमार्तिचैष्टनस्थानीयमाहुः तेन परमात्मना ऽभृतनूपेणाहं भवद्ब्रह्मसः व्यपहारसमर्थत्वेनोत्पारितो-
 स्मिदत्यर्थके परमात्मनः ब्रह्मांङ्गीयत्वं तन्निपादके यदत्यनुवादस्य प्रतीतेस्तस्य पुरोवादापेक्षायां साभान्येन प्रतीतस्य-
 विशेषाकांक्षायां वा अंङ्गहिरण्ययं मध्ये स मुद्रं रुद्रस्य वीर्यात् प्रथमं पभूत्पुनत्र ब्रह्माविष्णुजितो जातयेदाङ्गि रुद्रप्रतिगा-
 दकश्चुत्सुपस्थिते ॥ रुद्रसंज्ञस्य देवस्य रूपे मूर्तिः प्रजापतेः ॥ तेन सिमंरसे वीर्यं परभूत्वं विमानिना ॥ तदंङ्गमप्रपत्तये
 सदस्त्रकिरणप्रमं ॥ विष्णुस्तत्प्रादिरान्साक्षात् प्रमया केस्तु वैभवात् ॥ पुनर्नरायणारब्धो भेनियोगात् प्रासवानसा
 वित्यादि तैर्गादिषु नदुपपृङ्गणे शुशिक्षेप ब्रह्मांङ्गीयत्वेन तदर्थमिति पादनात् ब्रह्मांङ्गीयत्वं तस्य शिवसाधारण्या

त् ॥ तद्याचहरयोर्द्वयोरपिलिंगयोः सतोः तच्चद्वाक्यमुदाहृत्य पूर्वपक्षोत्तरपक्षग्रथनात्प्रकन्यायेनासत्तिचतु
 लाबलविषेककथांशिवसाधारणसमुद्रांतस्खलिंगेनांतः प्रविष्टराह्मन्तिपाद्यांतस्खल्यपिष्णुरेवेतिचिष्णुत्वनिर्णयः ॥
 यदप्युक्तं परमैश्वर्यादेर्भगवत्तिनिरपि फलेन भगवत्तिमहायोगसंभवादज्ञतूहितोपि विदूदूदेरेव प्राचल्यादन्यगत
 मवृत्तिनिमित्तस्यापि भगवदधीनत्वेन हरावैद्विदिसुतीनां मुख्यत्वमिति ॥ तदपिन सर्वप्राज्ञसंमतं निरपधिकपरमै
 श्वर्यस्यापिशिवसाधारण्यात्तायाः श्रुतिसित्यत्वात् ॥ तथास्याथर्पशिखायां किं तत् ध्यानं को वा ध्याता कश्च ध्येय इत्युपक्रम
 स्खल्यभ्यानुरोधेन ध्यानः आनुमिदूपाणानंतरं ध्येयनिदूपाणायास्मापते ध्यायी ते ज्ञानं न ध्यायितव्यं सर्वमिदं ब्रह्म पिष्णु
 रुद्राः संभसूर्यते स र्पाणि चेंद्रियाणि सहस्रूतैर्नकाराणां कारणानां धाता ध्याता कारणंतु ध्येयः सर्वैश्वर्यसंपन्नः सर्वेश्वरः
 हां सु राकाशमध्यै इत्यादि शिव एको ध्येयः शिवं करः सर्वमन्यत्परित्यज्य समासाथर्पशिखेत्यंतं ध्येयं अशिव तत्त्वविदः योग
 ब्रह्मा परम शिवे वर्तमानस्येशानशब्दस्य ताच्छील्यार्थे चानशः शक्ततया योगेन त्वाभावि कनिरतिचायैश्वर्यपरत्वात्
 ब्रह्मद्याच परम शिववाचित्वात् सर्वोत्कृष्टफलार्थिभिः सर्वातिचायैश्वर्यः परम शिवो ध्यातव्य इति भायेने शानदाहनेन विशे
 ष्यानिर्देशः कृतः ॥ ध्यायितव्यमित्यापि प्रकृत्या ध्यानाहंत्वेन स्तुतिः किमन्येन तादृशायेनैव मवधारणमिति शंका निराकर्तुं
 देवपनु ध्यादिदूरे सर्वभूषणं चैव ब्रह्मादीनां चतुर्णामा मुख्यमुक्तातेषामध्यैश्वर्यपरिच्छेदसूचनाय सोपपत्ति तया दीपकेन स
 दीप्त्याच भूतोर्द्रियादि तौत्येन तेषामुसत्तिमत्वं दर्शितं सर्वमिदमित्यारभ्य सहस्रूतैरित्यंतेनाप्यधेतत्परशिवस्यापि स्यात्

नस्यातु तस्यापि तद्देव ध्येयत्वमित्याशङ्क्योक्तं नकारणं कारणानां ध्यातेति संभसूपत इति पत्न्यन विपरिणामेन
नुषंगः तथा चायमर्थः ब्रह्मादीनां प्रसूत्युक्तिसामर्थ्यात् यत्तेषामर्थसिद्धिं कारणतद्भूतः कारणानां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां भेदोप-
निषदुक्तानां फालादीनां बाध्याता आदिसर्गसिद्धिं कल्पकर्ता एवं भूतेषां नः कुतोपिन संभसूपत इति यद्यप्यनेन ब्रह्मादीनाम-
र्थलब्धं कारणं तन्म संभसूपते इत्येतावरिह प्रतीयते न त्वीशानस्तथापि तस्य ध्येयत्वं विधाय ब्रह्मादीनां परिच्छिन्नैश्वर्य-
त्वं भूतदोषमुद्भाव्य तत्परिजिहीर्षया ध्येयत्वेनोपदिष्टस्यैशानस्या परिच्छिन्नैश्वर्यं प्रतिपादयितुं प्रवृत्तं न तत्पृथिव्यादिदू-
र्गवितांतवत्वदोषपरिहाराय साकगतिपरंपराविभ्यां किमूमेरनंतत्वमिति प्रादनाय प्रवृत्तं स एषो नंत इति वाक्यमनन्य-
थासिद्धं सद्रूपकमस्थत्वेन चलवतीमप्याकाश इति होत्राच्चेत्याकाशश्रुतिमविगणं ध्यपरमात्मपरमिवेशानपरमेया-
न्यथोक्तदोषपरिहारात्वाभात् ॥ किंच केवलयोगिकत्वेन मपुक्तयो धातुध्यातृशब्दयोः कारणसित्यत्र तु शब्दस्यास्येन तत्र
वाक्यारंभप्रतीतेरिहैव वाक्येनितयोः स्तौलिंगव्यवस्थाभूतया ध्वन्यलिंगाद्वा हिणोः स्वसमानाधिकृतत्ववस्थित-
लिंगकारणशब्दलिंगादित्वेन पुंसकलिंगापत्तेः श्रुतपुल्लिंगत्वनिर्वाहाय पुल्लिङ्गविशेषाकाशायाभाकांक्षितार्थपक्षमा-
त्रतूलसन्निधिः श्रुतशब्दात्तु षंगसंभवे संत्येता ददाशब्दानां राध्याहारयोगेन शानशब्दानुषंगस्यावश्यकत्वेन शिवस्यैव
प्रसामर्थ्यसिद्धं ब्रह्मादिकारणत्वसिद्धयवगृहेण तत्रैव प्रसूत्यभावरूपस्यैव स्तदिति निश्चीयते ॥ अतएवानंतरवाक्ये कारण-
मित्यस्य शंभुप्रदसामानाधिकरण्यदृश्यते तत्राकाशमध्य इति उपासनस्थानं फयनं परमाकाशरूपशिवस्थानां मित्रा-

यंसर्वेश्वर इति शिवनामत्वेन प्रयोगः न तु सर्वेश्वर्यपरत्वेन प्रार्थनार्थो विशेषणौ नरुन्मया पत्तेः यद्वा यौगिकत्वे पूर्वपदेन नू-
दत्वे उत्तरपदेन योगनूदत्वे पदद्वयेन पौनरुक्त्या पत्तेः ततश्च शंभुर्न केवलं प्रसूतिरहितत्वेन ब्रह्मादिकारणत्वादपरिच्छि-
नेश्वर्यः अपित्वनन्यसाधारणसर्वेश्वरशब्दान्वत्वादपीति सर्वेश्वर इत्यनेन ब्रह्मार्दानपरित्यज्य शिव एव ज्येय इति दर्शितं
यति असुमेवार्थमादयत्कंठोक्त्या स्फुटयति श्रुतिः शिव एको ज्येय इति इममर्थमस्याः श्रुतेरुपपृहणान्यापि स्पष्टयंति ॥ तथा हि
शिवपुराणे शिवस्य सर्वोत्कर्षे निर्धारणप्रकरणे ॥ यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्म विष्णुरुद्रं द्विपूर्वकं ॥ सहभूतैर्द्विजैः सर्वैः प्रथमं संप्र-
सूयते ॥ कारणानां च प्रोधात्ता आत्मा परमकारणं ॥ न संप्रसूयते न्यस्मात्तु तश्च न कदाचन ॥ स सर्वेश्वर्यसंपूर्णेनास्मा
सर्वेश्वरः स्वयं ॥ सर्वैर्मुमुक्षुभिर्ज्येयः शंभुराकाशमध्यग इति ॥ अब्जसर्वमिदमित्यारभ्य सहभूतैरित्यंतस्यार्थप्रदर्शकम-
द्यमश्लोके भूवपाक्ये अशब्दगृहीतोपिशिवा दुत्पद्यत इत्यपमर्थः उत्तराक्षरपर्यालोचनया सामर्थ्यात् सित्व इति सिद्धं
त्वापस्मादिति निर्दिष्टं द्वितीयश्लोके न कारणं कारणां धाता ध्यातेत्येतावदेकं पाक्यं वचनविपरिणामेन क्रियानुषंग-
ज्येति दर्शितं तृतीयश्लोके न नास्मा सर्वेश्वरः स्वयमिति सर्वेश्वरशब्दस्य शिवनामत्योपन्यासे ब्रह्मयंसर्वेश्वरशब्दोपाज्य इति
अनन्यसामान्यं नाभेयतस्य सर्वेश्वरत्वख्यापयतीति प्रदर्शनेन पुनरुक्तिः परितृता हरिचं च कृष्णकृत शिवस्तोत्रे ॥ अहं
ब्रह्मा कपिलो थाप्य नतः पुत्राः सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीराः ॥ ततः सर्वे देवदेवमसूतास्त्वंसर्वेशः कारणात्वात् योज्यः इति पठ्यते ॥
सर्वज्ञता वृत्तिरनादिबोधः स्वतंत्रतानित्वममुसशक्तिः ॥ अनंतशक्तिश्च विभोर्विभिजाः षडाक्षरं गानिमहेश्वरस्य ॥ ज्ञानं वै

राग्यमैश्वर्यं तपः सत्समाधृतिः ॥ समृत्तमात्यसंगो धौत्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥ अव्ययानिरदौ तानि निर्व्यतिष्ठंति शंकरे ॥
 इति स्मृतयोपिशिष्यनिरवधिकपरमैश्वर्यं स्वातंत्र्यादितत्क्षणवर्णयंति एवमब्रूहिष्णवाद्यैश्वर्यस्य शिवाधीनत्वमपि
 गम्यते ॥ तथा हि जौर्मैशिवपूजायां ॥ निवेदयीत स्वात्मानं यो ब्रह्माणभितोस्वरइत्यात्मार्षणे विनियोगलिंगात् शिष्य
 रत्वेनापगता ॥ यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च ब्रह्मिणो नितस्मै इति श्रुतिः तथा शिष्यं प्रस्तुत्य ॥ यो यैमां विरपे पुत्र
 ज्ञानं च ब्रह्मिणोति मे ॥ एतस्मादात्मपात्रासंभ्रजापत्यमिदं पदं ॥ ब्रह्माणं सुनयः पूर्णं पृथ्वा तस्यैव देवः ॥ दत्तवान-
 स्त्रिलान् वेदान् विभक्त्या त्वानि सत्त्वितान् ॥ इत्यादि शिष्यपुराणे तदुपपृह्णानि च ब्रह्मणः प्राजापत्याद्यैश्वर्यस्य शिवा
 धीनत्वं ज्ञापयंति ॥ एवं ईशानः सर्वविद्यानामोत्पदः सर्वमूलानामिति श्रुतिः ॥ ईशानः सर्वविद्यानां स एवादिगुरुर्बुधः
 ॥ तस्य शिष्यो महापिण्डुः सर्वज्ञानमहोदाधिरिति चैवेतदुपपृह्णं च विष्णोर्ज्ञानाद्यैश्वर्यं परमशिवाधीनमिति ज्ञापय-
 ति ॥ एवमारण्यपर्णिति तीर्थयात्रापि चैव ॥ ततो गच्छेत्सुपर्णासिंघ्रिषु लोकेषु विभ्रुतं ॥ पञ्चविष्णुः प्रसादार्थं रुद्रमारुषय-
 यत्सुता ॥ वरान् अश्रुवहून् लेभैरेव ते रापि दुर्लभान् ॥ उक्तं च त्रिपुरमेनपरितुहेन भारत ॥ अघिचान्यैः प्रियतमो लोके
 कृष्णमविध्यसि ॥ तन्मुखं च जगत्सर्वं भाविष्यति न संशयः ॥ इति द्रोणपर्षणि चतुर्थोऽध्याये मैनाके ॥ षष्टिर्वर्षसहस्रा-
 णितपञ्चर्षया बभूव प्रसादाय नारायणाय भगवता शिवेन लोकोत्तरशौर्षादिकं दत्तमिति श्रूयते हरिचरो च भूरिजातस-
 दितायां ॥ इति संस्तूपमानस्तु भगवान् गौतमो वृषध्वजः ॥ प्रसार्य दक्षिणं हस्तं नारायणमथाब्रवीत् ॥ यन्नीषितानां मया नां

भ्रातृस्ते सुसुरोन्नमः ॥ परिजातापहर्तासिमाभूत्ते मनसो व्यथा ॥ पुरा भैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोपदा ॥ तदा भगव
 नः कृष्ण संस्पृह्य स्त्वेयमाभुहि ॥ अवल्य स्वयं जयत्यश्रुमत्तः भूरतरस्ताथा ॥ भवितासीत्ययोनयत्ततथानतदन्वथा ॥ इ
 त्वेवमाशोनिममाणानि विष्णोरचतारिणस्तद्वतराणां च शीवाधीनमैश्वर्यं प्रमापयति ॥ तच्च श्रिये मरुतो मज्जंत रूद्र
 यत्ते जनिमन्त्रारुचिभ्रमिति शिवाभिव्यक्तिस्थानं लिंगं प्रकृत्य तद्द्विषयत्वं पदेयद्दिष्णोरुपमं निपाद्योतिमं चोपि विष्णोः परम
 पदं प्रासिलक्षणमैश्वर्यं शिवागीनमिति दर्शयति तन्मंत्रार्थं सुपराशरपुराणे विवृतः ॥ यैर्द्रां लिंगं महाविष्णुर्मत्स्यालि
 गं शिलामयं ॥ चारुचित्रं समस्य च्छब्दव्यान्परमं पदमिति ॥ तथा च ब्रह्मविष्णवाद्यैश्वर्यस्यापिशिवाधीनत्वे तदितरे
 पतानां भैश्वर्यस्य निवरांतदधीनत्वादि द्वादिभ्युत्तीनां प्रवृत्तिनिमित्ततादधीन्यन्यायेन विष्णुपरत्वमेवेति वर्णनमायु
 दमूलमेव ॥ एवं विद्द्रूढयापिते देवार्कद्रूढ्यायं ततो देवार्कध्वबाहवस्तुन्वतीत्युत्तरायर्पशिखायां यो वै रुद्रः स भगवा
 न्पश्य ब्रह्माभूमुपः सुपस्तस्मै येन मोनमशीर्षं जनदोषिष्वनूपासि ॐ यश्च विष्णुभू ० यश्च महेश्वरो ॐ याचोमा ० ॐ यश्च विनायको ० ॐ यश्च त्व
 यो यश्च द्वेभूमुप सुपस्तस्मै नम इत्यादि नारुद्रोपि द्वादिशब्दप्रयोगात् त्वं ब्रह्मा त्वं विष्णुस्त्वं रुद्रस्त्वमिंद्रस्त्वमित्यन्यत्रा
 पि पैरिफेंद्राद्ब्रह्मप्रयोगाच्च द्वादिवाहानां विष्णावेव विद्द्रूढिरित्यस्यासिद्धे रिति दिक् ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

श्रीगणेशायनमः वंदारुचुंदानतपादपद्मोन्नंदात्तजः सुंदरनीलवर्णः आनंदकंदोवतु देवयंघोमंदस्मितः कुंदरदोमुकुंदः
 ॥१॥ आकाशास्तल्लिंगात् ॥ पूर्वाधिकरणेनूपवत्त्वाद्यन्यथासित्थलिंगानां सर्वपाप्मोदितत्वाद्यनन्यथासित्थलिंगानुगोष्ठे
 ननचनंपुक्तं न तु वक्ष्यस्याआकाशश्रुतेर्लिंगानुगोष्ठेनान्यथानयनमिति प्रत्यवस्था नानेतरसंगतिः शालावत्यदालम्ब
 जैष्वक्ष्ययुगोष्ठोक्षेत्रेकुशालावभूषुस्तेहोतुरुक्षीयेवैकुशालास्मोहंतोक्षीयेकथायदामदत्तुपक्रम्यदालम्बप्रतिशालावत्य
 प्रश्नम्भवतार्यकासास्मोगतिः स्वरित्युत्तरिते ॥ गतिः कारणं ॥ तादृशेवप्रमाणान्नास्वर्गपर्यंताप्रश्नोत्तरपरंपराप्रवृत्तात
 तन्म्यदालम्बनिनूपितासामगतिविश्वातिमूतिः स्वर्गलोकनूपाअंतर्पद्वैकिलदालम्बसामेतिशालावत्येनांतवत्वदोषेणदूषि
 ताततन्म्यशालावत्यं प्रतिशिव्यभावमुपगतस्यदालम्बस्यप्रश्नोऽमुष्यलोकस्यकागतिरितिअयंलोकइतिहोवाचेत्युत्त
 रंततः शालावत्येनसांभगतिविश्वातिमूतिमित्येनप्रतिष्ठात्वेनचनिनूपितेपृथिवीलोकेअंतर्पद्वैकिलनेशालावत्येत्येन
 पूर्वयत्पृथिवितेशिव्यभावमुपगतस्यशालावत्यस्यजैषल्लिंगमितिप्रश्नः अस्यलोकस्यकागतिरितिआकाशइतिहोवाचस
 र्वाणिदवादसानिमूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतेआकाशंभत्यस्तंयत्वाकाशोक्षेत्रेभ्योज्यायानाकाशः परायणमित्युत्तर
 मान्नायतेतत्त्वमाकाशपदंकिंभूताकाशपरमुत्तरमाख्यपरमिविपूर्वोत्तरपसप्तभुक्तिभ्यांसंशयेपूर्वपक्षः इदमाकाशप
 दंभूताकाशपरमेवतत्रतस्यनूदत्वेनमुख्यत्वात्क्षचित्कोब्रह्मणितत्प्रयोगश्चव्यापकत्वादियुगयोगोद्गोणोन्यथानेका
 धकित्वप्रसंगात् ॥ कोशादेर्विनिगमकस्यचभूताकाशपृथक्त्वत् ॥ नचास्यलोकस्यकागरितिसर्वकारणोपप्रेभूताया

शविषयोत्तरासंगतिः शंभ्या अस्पृशिसर्पनाम्नोऽव्यवहितपृथिवीमात्रपरामर्शवित्वात् ॥ नचमर्शणिहवाइमानिभूता
 नातिवाक्यशेषानुपपत्तिशंभ्या अभ्यस्यमानानुपसंजातविरोधिभूत्यनुसारेणतस्यवाज्यादिकारणतामात्रपरत्वेनने
 यत्वात् एवंज्यायस्यमनंतत्वमपिभूतोत्तराशेषस्यानेयंनचाभूयोद्युग्रहस्यायस्तुत्यवलचोर्विरोधएवतत्प्रसक्तैः॥सि
 स्थातं सुइदमाकाशपदं ब्रह्मपरमेष्ठुतत्तास्त्रिंशात्तस्यब्रह्मणोऽसाधारणधर्मदूषलिंगान्वितार्थकत्वात् ॥ तथाहिसर्वा
 जिह्वाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतइतिभूषमाणमसंकुचितसर्पकारणत्वंपरस्यैवब्रह्मणोलिंगंनचेदंभूता
 काशेसंभवतिएवमनपपिकज्यायस्त्वपरायणत्वेऽपिनचाभ्यस्तासंजातविरोज्याकाशाश्रुतिविरोधेनसर्वाणिित्यादेः
 संकोचोभुक्तइतिपूर्वपक्ष्युक्तंयुक्तंअंतर्बहैकितेशालावत्यसाधेतिनिंदायागतित्वेनपक्त्वस्यानंत्वावगभाततस्य
 चोपक्रमोपसंस्कारानुगतस्यश्रुतिनोवलवत्तरत्वात् ॥ तथाचानंतस्यैवगतित्वेनपक्त्वत्तयाभाधान्यमितितदनु
 रोधेनचरमभूताकाशपदमेवान्यथानेयंनस्तदुपसंजातविरोधिनः आनंत्यस्योपक्रमोपसंस्कारस्याशिनः संकोचोभु-
 क्तः अतएवभ्रमोपिसर्पकारणविषयएवान्यथानंत्याहुपपत्तेः एवंचप्रभ्रमप्रतिवचनभोरकार्यबोधजननसामर्थ्या
 स्त्रिंगादप्याकाशपदस्यब्रह्मपरत्वंसिस्थितितदुक्तमाचार्यवाचस्पतिभिः यद्यप्याकाशपदंनधानार्थतयापियत्सूहंत
 देवपक्त्व्यंनखल्यनुमतः आभान्पृष्टः कोविदारानाचहेतरिहास्यलोकस्यकागतिरितिभ्रमः प्रपंचमागगतिविष
 यइतिवदन्तुरोधाद्यएवसर्वलोकस्यगतिः स एवाकाशाशब्देनप्रतिपक्त्वइतिएवमाकाशादेवसमुत्पद्यंतइत्येव

कारासुतोधादव्याकाशपदस्य नमूनाकाशपरताएवकारोत्थाकाशव्यतिरिक्तंकारणंव्यपच्छिनन्तिनचैतद्भूताकाशपरिच्छे-
द्युज्यतेवाव्यादिकंप्रतिकालादृष्टादीनामपिकारणत्वात्नचैतत्त्रभूतक्षेपितुल्यमितिशंक्यं ब्रम्हणः संपात्त्यकतयाआका-
शकालादीनांततोत्यंतमिन्नत्वाभावात्इतरव्यपच्छेदोपपत्तेः अत्रभूतलेएकएवपदोस्तीत्यादौमुल्यघटव्यक्तिव्यतिरिक्ता-
नान्तस्त्वणाविशिष्टानांपदत्वोपहितत्वमिन्नस्यद्वयत्वोपहितस्यचसत्वेनेतरसामान्यव्यवच्छेदायोगेनोक्तवाक्यस्याभावापत्त्याइहदि-
वदानामत्यंतमिन्नार्यव्यपच्छेदोपपत्तायाअवश्यमाश्रयणीपत्वात्अत्यंतभेदश्चेतनादात्म्यासमानापिकरणभेदए-
वसूचनाकाशकालादौतत्रभ्रूतादात्म्यसत्वात्स्यष्टचेदमाकरेविशिष्टकेवलमेदादिकंकारेस्वहृमुपपादितं॥ अथाने-
तत्त्वमापेक्षिकमेवतथाहिशालावत्येनामृतिष्ठितंवेतेकिलदात्म्यसामेनिअमृतिष्ठितत्वदोषोद्भावननेनदालयपक्षंदूषित्वव-
तापित्वयंपृथिवीलोकोपेक्षिकप्रतिष्ठाशाल्येवनिनूपितःनहिपृथिवीलोकोनिरंकुशमतिष्ठाशालीतत्वातिष्ठाभूतानामन्येषां
ज्ञलादीनामपिसत्वात्तद्दृष्टाकाशगतमंतत्वमपिवाव्याद्यपेक्षंमविष्यतितदपेक्षयापितस्यनिरत्वापित्वात्तमेवउद्दी-
धेकुशालावमूषुरुद्दीधेकधांवदामइत्सुपक्रम्यस्वरादिपृथिव्यंतंतेनतेनदोषेणनिराकृत्यानंतंपक्षूपक्षिव्यसएषपरोच-
रीयानुद्दीधःसएषोनंतइतिपर्यवसानकरणाच्चकृत्वोप्ययंसंदर्भःउद्दीधेअनंतवस्तुध्याननिनूपणपरइत्यवगम्यतेपृथि-
व्यंतवस्तुपरंपरातत्रदोषश्चनहिनिंदाव्यायेनानंतवस्तुस्तुतिपरएव नतश्चानंतवत्वदोषोद्भावननात्कृत्वसंदर्भस्यतत्रैवपर्यवसा-
तिष्ठात्वस्ययथाकथंचिव्याख्यानेपिनानंतत्वंयथाकथंचिव्याख्यातुमुक्तंतत्रदोषानुद्भावननात्कृत्वसंदर्भस्यतत्रैवपर्यवसा

चेत्पुपक्रमोपसंस्कारसंस्पर्शिनोऽङ्गित्वस्यत्त्वानभ्रमाणेनान्यथानयनासंभवात् ॥ अपिचपृथिवीपृथिव्यात्वंनत्वंनभ्रत्वं
 पृथिव्यात्वंनतदापेक्षिकंस्यात्तद्वतः प्रदानं देवा उपजीवति अमुतः प्रदानं भ्रुव्याद्वनित्वगपृथिव्याः परस्परं तत्त्वभक्तिप
 रनात्किंतु नभ्रमिष्टां लोकमतिनयेदिति पृथिव्याः प्रतिष्ठात्योक्त्या निश्चयत्वं नू पभेयतस्मिन् विपक्षिते अभिहितं वै कि
 लते दात्य सामेति स्वर्गस्थाभतिष्ठितत्वं च द्रूपत्वं पर्यपस्यति तच्च ज्योतिश्चक्रां तर्गतं स्वस्वर्गस्योपपद्यते ॥ अथ भ्रुवोक्त
 मूत्रमणयादोमत्स्यजिपृष्ठुप्रक्षिपत्पुगो नित्यमपः पतनवादः यवनकल्पितः जलां तर्गतं शुष्कालाहुवर्जं न कल्पितो
 मूषुवनवादो बहुममाणविरोधादेतत्प्रतिष्ठात्योक्तिरिरोधाच्च हेय एव त्रिवेतेषु पक्षेषु दुर्जनिस्मिन् कंदुकारैः हस्तमसिर्न
 स्वादित्यादिद्रूपणसहभावादित्यन्यत्र पिस्तद्वति पृथिव्याः प्रजिष्ठित्वनदानं त्यभापेक्षिकमित्यसंगतमेव निश्चयत्वं नू प
 स्वतस्यत्वाभापि फलेन सार्पकादिकत्वेन चापेक्षिकत्वासंभवात् ॥ अपिचोपभ्रान्तमानं त्यं त्रिधिप्रपरिच्छेदनिरासेनोक्त
 रथाक्यैर्बुद्ध्याद्येते तत्र हि सर्वाणि हवाद्रमानि मूतान्याकाशादेव समुत्पद्यंते इत्यनेन यस्तु परिच्छेदगद्वित्यस्य निश्चिच्छकार
 णत्वात् च काचपरिच्छेदगद्वित्यस्य आशयैरेषोऽन्याया निविदेशपरिच्छेदगद्वित्यस्य च द्युमादनात् ॥ अतो सर्वाणि हवा
 द्रमानि मूतानीति वाक्यप्रतिपाद्यमपि सर्वकारणत्वं निरंशुशमेव व्याख्येयभापेक्षिकस्य तत्त्वग्रहण उपभ्रान्तमानं त्यमस्तु
 स्मादितं स्यात्स एषो न तद्वति उपसंस्कारे आनं त्यं भूवते ॥ एवं चोपक्रमोपसंस्कारेभ्य नू पकारणत्वाद्युपपत्तिनू पतात्पर्यं कि
 गोपेत्त्वानं त्यं नान्यथानेतुं शक्यं यद्यप्येता शश्रुतिरभ्यस्ता तयापि निवृद्ध्या ब्रह्मपपपि व्याख्यातुं पुक्ता सा चाकाशावत्स

र्वगतश्चनित्यइति श्रुतिसिद्ध्यसर्वगतत्वगुणमादाय ब्रह्मपरसती उपक्रांतमानं त्यमेवोपो हूलपिष्यतीति न कथंचिदने
 त्यनेतुं शक्यमुपक्रांतं तत्त्वतू पदोषपरिहारात्मात् ॥ नचाकाशराहप्रतिपाद्यत्तत्प्रधानमिति प्रकृतसंदर्भनिर्ण
 ये सत्यपि भूताकाशमेव प्रधानमिति प्राक्निर्णयो भवति किंत्वाकाशपदस्य भूताकाशोद्भूतत्वात् भूताकाश एवोत्सर्गतस्त
 त्वातिपाद्यइति भक्तिः प्राप्ताया पञ्चपतितावदेव भूयसीर्ब्रह्मलिंगप्रतिपादिका श्रुतीरुपलभ्य सा भक्तिः कुठिता भवति त
 या च भूयोरुग्रद्वयानुसरणेन प्रधानविरोधोऽप्यापादयितुं शक्यः ॥ अपि तु प्रधानप्रतिपादकस्वलक्षणमाभ्रंतत्रा
 न्नपपन्नं अग्निरधीते नु वा क्रमिति दर्शनात् अत आकाशपदं ब्रह्मैव प्रतिपादयति तत्तद्वैतदेवेह प्रधानमिति सिद्धं ॥ ए
 तेन प्रधानविरोधान् भूयोरुग्रद्वयानुसरति क्रमस्य चिदुक्तिः परस्तात् तदेतत् सूचितमाचार्यवाचस्पतिभिर्भ्रैः नचाकाशम
 धान्यसुत्तरइति ॥ यत्तु चंद्रिकायां अभोमयेष्याहुः आकाशइति होवाचेत्याकाशो निरूढप्रथमानुपसंजातविरोध्याकारा
 दानुरोधेन बहून्यपि चरभाणि सर्वकारणत्वज्ज्ञायस्त्यानं तत्वादीनि भूताकाशोक्तं चिद्वैद्यज्यानीतिमात्रेणैव व्याकार
 पदं सर्वाणीत्यादितः प्रथमतयापि परिहारवाक्यं स्वाकाशपदादपि प्रथमानुपसंजातविरोधेन चरमस्यै
 त्तरस्य नेयत्वात् ॥ अस्य लोकास्य कागतिरिति मन्त्रस्य दृश्यमानसर्वप्रपंचविषयत्वात् सर्वलोकगतिरेवाकाशापदे
 न प्रतिपत्तव्या न च लोकांतर्गतो भूताकाशः सर्वभूतगतिः किंच सर्वलोककारणत्वादि बहूनुग्रहार्थमेकमाकाशापदे
 मेव जपन्य धृत्या ब्रह्म परं त्वजेदेकं कुलस्याथ इति न्यायादित्यादिना निरुक्तपूर्वपक्षसिद्ध्या तावत्तूद्य अभ्रभूमः प्रथमानु

सारेण चरमस्यास्य पूर्वाधिकरणे विहितं सारं सर्वपाप्मोदितं त्वं जीवे कथं चिन्नेयं स्यात् इहापि प्रश्नः
 नुरोध्यत्वे मायम्यमेव हेतुः प्रश्नोत्तरयोरेकविषयत्वस्योत्तरानुसारेण प्रश्नव्याख्यानेन पिसिद्धेः किंच प्रकृतं पृथिवीविक्रम
 श्रमस्थं सर्वनामयत्तत्त्वात् न नुरोधी चेत्स माधिश्व तथा भवेत् तथा हि असौ लोक इत्यादिना दात्वोक्तं स्वर्गलोकस्य स-
 माश्रयत्वं शालावत्त्वाः अत्र तिष्ठितं किलेत्यादिना दूषयित्वा अप्यं लोक इत्यादिना पृथिवीसमाश्रय इत्युच्ये⁺ जैबलिस्तु तं अं-
 तव हेतु किलेति दूषयत्तत्त्वस्य लोकस्य कागतिरिति शालावत्येन प्रकृतं पृथिवीलोकगतिरेव पृष्ठान्न सर्वगतिकः अस्येति
 सर्वनाम्नः प्रकृतं परामर्शित्यात् ॥ तथा च प्रश्नानुरोधेन व्याख्याने सर्वाणि द्वे त्वत्र सर्वशब्दः पृथिवीमात्रपरः स्यात्
 न च पृथिवीकारणस्यापां प्रसिद्धत्वेन मन्त्रैर्व्यर्थं सर्वलोककारणस्यापि वाक्यांतरतः प्रसिद्धेः लोकतत्त्वपां पृथि-
 वीकारणत्वस्याप्रसिद्धेः न च पृथिवीमात्रकारणप्रश्ने आप इति यत्कथ्यत्वात् आकाशपदं सर्वाणीति पदमाकाशादेवे-
 त्ययधारणं चायुक्तं तस्मात् प्रश्नेऽपि सर्वलोकगतिविषय इति वाच्यं मामत्मानुरोधेनोत्तरस्य व्याख्यानादित्युक्त-
 तेनोत्तरानुसारेण प्रश्नव्याख्याने अन्योन्याश्रयात् यच्चोक्तं त्वज्जेदेकं कुलस्यार्थ इति तन्माकाशश्रुतेः प्रधानत्वात् अप्रधा-
 नानेकलिङ्गभाषस्याप्यात्मार्ये पृथिवीत्यज्जेदिति न्यायसिद्धत्वात् किंच कारणे कार्यगायद्वत्तथा कार्ये विहेतुगाः व्यपदे-
 षु हि शक्यं ते धर्मा एव व्याचिशेषतः पूर्वाधिकरणेत्यल्लेख्यं गतस्य हि रण्यश्मश्रुत्यादेः कारणो व्यपदेश इवेह कारण-
 प्रश्नधर्माणोऽसर्वकारणत्वादीनां भूताकाशो व्यपदेशोस्तु तयोरेवैवापिशिष्टविषयत्वेन तत्त्वाद्य-

संभवः शुभविषयत्वं चेज्ज्याय स्वादे रसं भवः न हि सोपाधिके परिच्छिन्ने ब्रह्मणि अनंतत्वादि कं नापि निर्विशेषे ज्याय स्यादिकं न च ज्य
यस्त्यमपरिच्छिन्नत्वमनंत इत्यनेन पुनरुक्तेः किंतु परिमाणानाधिक्यं गुणानाधिक्यं धानं च तन्निर्विशेषे स्ति यद्यपि पस्तु तो निर्विशेषे अ
सौ पित्तविशेषो न धिरुसः तथापि त्वदुक्तो निर्विशेषसविशेषविद्ययोरधिकारिभेदः क्लृप्तभेदः विद्याभेदेन पादभेदश्च न स्यात् एवमुत्तरा
धिकरणविषयवाक्येष्वपि सगुणानिर्गुणालिंगशुक्तेषु दोषशुद्धयः किंच सूत्रोक्तलिंगं न तावत् ब्रह्मणि तस तो स्ति यदि चा
सौ पित्तं लिंगं तत्साध्या ब्रह्म तापि हि आरोपिता स्यात् एवं च पूर्पक्षः स्थिरो भवेदिति दूषणमुक्तं तदस्यारमे व भयमचर
मयोस्तुत्य ब्रह्मत्वमेव मस्याधिक्यबलवत्त्वात् सा रेण च रमं नेयं च रमस्याधिक्यबलवत्त्वे तु च रसानुसारेण प्रथमे
नेयमिति हि स्थितिः एवं च पूर्वाधिकरणे प्रथमश्रुतहिरण्यरमश्रुत्यादिकभवेत्यस एव सर्वेभ्यः पाश्चात्त्य उदित उदेति ह
वै स सर्वेभ्यः पाश्चात्त्य एव संवेदिति क्लृप्तवचननूपतास्य र्थलिंगोपेतस्य सर्वपाप्मोदितस्य ब्रह्म धर्मतया य आत्मा अपह
तपाप्मेति श्रुत्यंतरे प्रसिद्धस्यानन्यथासित्यतया प्रबलत्वेन तदनुरोधेनोक्तरीत्या असंकोचेनैव ब्रह्मणि संभवतो हि
रण्यरमश्रुत्यादेर्नयनं युक्तं प्रकृतं चोपक्रमोपसंख्यारैक्यनूप्योपपत्तिनूपतास्य र्थलिंगोपेता च त्यल्लिङ्गगतं ब्रह्म भावेन
विषयेण निणिति स्वविषयस्य मध्यस्थानुपसंजातविरोधिनो नुरोधेन च रमाकाशश्रुतिरेवा न्यथानेये निप्रथमानुसारं
णेत्याद्युक्तिप्राथम्यमेव हेतुरित्येव प्रकारश्चासंगतापेयेति साहचर्ये पक्षिचेत्याद्यप्युक्तमेव अंतपदेनैवेति लशा लापत्येति
निंद्यागतित्येन च क्लृप्तमनंतमित्यवगत्य ताया लापत्येन मक्रांतानं त्योपपादनानुरोधेन सर्वलोकागतेरेव प्रहृत्य

तथा प्रत्येति सर्वनाम्नोऽपिशेषेणोपस्थितकार्यमात्रपरामर्शकतायाएव युक्तत्वादेत एवोक्तं रात्यापृथिवीमात्रकारण
तापुक्षिर्माभूदिति सर्वाणि हवेति वाक्यशेषे सर्वादिपदं श्रूयते पदिन तदपि सर्वपदं भ्रान्तुरो धेनुश्चिवीमात्रपरस्यात्वं
यमेव स्यात्पृथिवीकारणत्वमात्रस्यास्य लोकस्य गतिरेति भ्रान्त्यस्य पदं न या नु षंगमात्रेणैव साभेन सर्वाणि हया इमानि
मूतानीति बहुपचनवैयर्थ्याच्चानत्यपीधनाद्यसर्वलोककारणतावोधनस्यैव युक्तत्वात्पस्त्वन्व्याश्रयउक्तः सोऽप्यत्यंत
मयुक्त एव प्रथमापगतानंत्येनैव प्रश्नविषयनिर्णयस्योक्तत्वात् भ्रान्तुरो धेनुश्चिपदार्थस्य प्रश्नविषयनि
र्णयेऽनपेक्षितत्वे नान्योन्याश्रयत्वोक्तेर्निरालंबत्वात् सर्वाणीत्वस्याकारादेवैत्यपधारणस्य चार्थनिर्णये प्रश्नानपेक्ष-
णाच्च आकारापदात्तु सारेण प्रश्नव्याख्यानोक्तिस्त्वनुक्तोपालंभ एव श्रीमद्भाष्यमा मत्यादौ तथा नुक्तैः मा धान्यं तु गतित्वे
न पक्तव्यस्यानंत्यस्यैव न भूताकारास्येति भागुक्तमेवेति ॥ यच्चोक्तमित्यादि नोक्तदूषणमप्ययुक्तमेव ॥ किंच प्रकारणेका
र्मगापहृदि त्यादि नोक्तमपि दूषणमविचाररमणीयं ॥ जीवेषि हि रण्यश्मश्रुत्वादेर्यथाश्रुतस्योपपादयितुमशक्यत्वा
त् न हि जीवेषि हि रण्यश्मश्रुसंप्रधत्वा अपदेहतादात्म्यतत्त्वा मित्याद्यतिरिक्तः संभवति तादृशसंबंधद्वयं च सर्वविक्रा
रसर्पकारणत्वनिधंति च परमात्मन्युपपन्नमेवेति परमात्मनि तव्यपदेशोक्तिर्युक्तैप न न स्वकर्मापाजित तत्त्वसंबंध ए
व ब्रह्मग्रीवार्थ इति नियंतुं शक्यं सर्वकर्मसि र्वगंधः सर्वरस इत्यादौ संबंधांतरस्यापि बहुव्रीह्यर्थतायाद र्शनात् उपक्रम
दिभिः परमेश्वरपरतया निर्णीति वाक्यांतर्गतैत्रि लोचनं नीलकंठं प्रशान्तं भित्त्वा दातुक्त संबंधातिरिक्त संबंधार्थक

ताया एव यद्गुभीहेरवरये वाच्यत्वाच्च एवं चान्यथासित्यानां हिरण्यस्य शुत्पादीनां सुकदिगाब्रह्मण्यपि संभयतां तत्र ब्रह्मप
 देष्टुं वापयत्तेष्वन्यथासित्यानामानं त्यादीनां सर्वकारणत्वादीनां भूताकारोऽसंभववांपूर्वाधिकरणोक्तरीत्या तत्र ब्रह्म
 पदशोऽस्त्वित्युक्तिरधिचारिणामतारणे देति स्पष्टमेव ॥ अपंचितं चैतत्पूर्वाधिकरणे स्वर्णे कटकत्वादेरिष्यकटकादौ ब्रह्म
 णस्त्वित्यप्यद्वारेण ब्रह्मधर्मैः कार्य एव व्यपदेशाभावात् इति चंद्रिकोक्तदूषणनिराकरणे विस्तरेण ॥ किंच विशिष्टे त्यादि
 कृतव्यभुक्तमेवोपहितस्यैवोक्तनूपेणोपास्त्यतायां बाधकामावात् ॥ न च तत्रानंतत्वाद्यसंभवः उपहितस्य मुत्थामिन्नत
 यास्तु त्वदूषेणातदुपपत्तेः उपहितब्रह्मणोऽप्यभिध्यात्वेन देवाकालाद्यपरिच्छेदसंभवाच्च यथाचोपहितब्रह्मणोऽभि
 ध्यात्वं तथा अपंचितभीक्ष्ण्यधिकरणोत्थामिर्विस्तरेण ॥ यदपि शुभल्लेखाब्रमतिरादने स विवोषनि विवोष विषयविषय
 योरधिकार्यादिभेदेन त्वदुक्तविद्याभेदेन पादभेदश्च न स्यादिति दूषणमुक्तं तदसत् ॥ आपहकामावात् न चैकविषय
 कत्वमात्रादं धर्मैर्व्येपि प्रसविषयात् दमायाभ्यां विद्याभेदस्य लक्षणत्वं तद्धैलक्षण्येन फलवैतस्य लक्षणस्य चापि निश्चल्यदूह
 त्यात् निर्गुणविद्यायाः प्रपंचाधिष्ठानमुत्पन्नमहविषयकमत्रादूषतया सद्योमुक्तिः फलसंगुणविद्यायाश्च गुणामत्रा
 रकब्रह्मधर्मिकज्यानदूषायासागानात्प्रकृत्वात् अविद्याविशेषाभेदोक्तिस्तूपा न पगाहिलाच्च सद्योमुक्तिजननस्या
 मर्थ्यभूत्वं तथा श्रुतं कर्मसमुप्यादिकं कलजितिस्तूपापल्लादिभेदस्वनिश्चल्यदूह तया अधिष्ठातिरेदस्वनिरपचाद
 त्याच्च न चेदं रक्षाभियंशुक्तिरिति शुद्धेरपीदं रजतमिति भगवति वतंकृतया अपि प्रान्नितवर्तकत्वात् तद्धिषयान्धूनविष

[illegible]

अपि पृत्ति संभ्रान्नाभा नि सार्पाणि यथा विंशति तं यै विष्णु परमगुदाहंतीति सार्पनाम्नां विष्णु परत्वाच्च न चाशुखत्वं दोषः
 योगविद्वद्भ्योस्तत्रैव संभ्रान्नादि विंशति सत्त्वात् इति रीत्या अपि करणयोजना भाहुः तत्र दंष्ट्रं कर्तव्यं दूय जुष हर्ष पूरपक्षहो
 निरपक्राशलिङ्गपाप्यत्वं हर्षसिद्ध्या तदेतौ श्च भौतिक फसाधारण्ये अस्यापि करणस्य भौतिके क्रमाच्च विषय प्रत्ये
 किं विनिर्गमकं न चाधिदैविकं द्वादिनाम समन्वयानंतरं भौतिकस्यैव पुन्यि स्थित्वा तन्निर्हूणमिति पुक्तं तद्दिनन्या-
 येनैवास्वगतार्यत्वं दुर्गतरं तन्नापि निरवकाशलिङ्गवत्त्वादेव मुत्पन्न्यथा करणात्पथोक्तं चंद्रिकायामंतस्तत्त्वार्थाधिकरणे
 सिद्धांतो लिङ्गादिभ्योपलवती श्रुतिर्यथापि च त्वतः अक्राशोस्ति तैर्लिंगैः सावकाशात्प्राप्य न इति न च पूर्वन्यायानि देवा
 वापमभ्यधिकशांफानिरसार्थ इति चंद्रिकोक्तं साधु अतएव प्राण इति पदं निदेवा स्यामत्यसत्त्वात् अभ्यधिकशांफायाज
 चालाच्च ॥ यत्तु चंद्रिकायां यथापि निरवकाशलिङ्गैर्बोक्त्रमसिद्धिचाप इह पूर्वभावाशिष्टस्तथाप्यधिकशांफांफानिरसाद
 धीनरुक्ताभिस्तुक्ता पूर्वत्रैवादिशब्दानांतत्त्वपृत्तिनिमित्तैश्च धीनांचेतनगतत्वेन भगवदधीनत्वात्पुक्तं पिष्णुपर-
 त्वेनैतन्मृत्पतनजयस्य राजाधीनत्वेन राजाजयीति भयोगदर्शनात्गच्छेत्तन्नेजहवाचि शब्दप्रयोगदर्शनेन अचेतन
 गतमपृत्तिनिमित्तस्य चेतनानधीनत्वं न राजाजयीति भयोगदर्शनात्तत्त्वसादलब्धत्वं पतदधीनत्वमेव शब्दमपृत्तिनिमित्तं वाच्यं तथा
 चाचेतनेनाक्राशो ज्ञानाधीन भगवत्त्वसादत्वात्संभवादाकाशपदमपृत्तिनिमित्तस्य विपरत्वादेरचेतनगतत्वात् अने
 न नानाकारास्वभापत्तानस्यान्याधीनत्वस्वभावत्वदर्शने भगवदनधीनत्वेन नानाकाराश्रुतेः मपृत्तिनिमित्ततादधीन्यन्यायेन

विष्णु परत्वसंभवति विद्मद्द्रुमि महायै गौतु असि त्थौ वैदिक भद्रोग पाहु ल्यादे र द्वाप्यसि त्थेरिति भमेया भिता आक्राश-
राह स्वभ्रमहणि मुख्यत्वविरोधिनी अपि काशं का भक्षणं भिदाह दूर्वविकेय लभुति त्वा त्त्राच ल्यैवां कि ते निरवकाश त्वमशु क-
त्रापत्य स्वबलपत्वात् निरवकाशालिंगेन भुति वा यो युक्तः अन त्या काश भुतेः आक्राशा देय ससु त्पद्यंते आक्राशं मत्यस्ते
यंति आक्राशो ह्ये वैभ्यो भूतेभ्यो यानि काशभरा भुतेः पाहु ल्यात् भुति त्व ब हु ल्यो भय भ्रयु क्तत्राच ल्यानि
रवकाशत्वमात्रमशु क्तत्राच ल्यस्य दुर्बलत्वा निरवकाशस्यापि लिंगस्य बाध इति पदाशु क्तमन्यत्र निरूदाना मपीन्द्रा
दि राहानां शैलानां यजि सामानाधि परण्य वत्सलां द्रुमिंदो यपमान विष्णु राह सामानाधिकरण्यात् ॥ यो देवा
नो नाम घा इति विशेष प्रणत् अन्यत्रा निरूदांत स्तत्त्वमुख्य सद्भावाच्च विष्णु परत्वं उ त्तत्ति शि ह सोमा व रुद्धे पि पागे उ त्त
न्नाशि हस्य फल च मसस्य मक्षणमुखेनानुभवे वाच दर्शयति राच रुत्येपीन्द्रादि राह अंतस्त्वं सुखेन ब्रह्म प्रवेद्यापि रोधात्
आक्राशो हेतुः कृत्वा पितृत्सामानाधिकरण्यमाभावात् अन्यत्रा निरूदमुखाभावाच्चाभिज्ञाच रुत्ये पागे पाजिन कहि रोधात्
न विष्णु परत्वं अथवा आक्राशो ह्यस्योपक्रम स्तत्त्वेन भुति त्वेन च बलपत्वात् दृढत्वस्य त्यादि राह पञ्च परस्परविरुत्वं
नानार्थोपस्थापकत्वाभावेनैकपाप्यत्वमंगाभावात् ॥ आक्राश ब्रह्मणो र्विकृत्यांश त्यागेनैक्यां गीकारे पि पूर्वे वात्र
बाधकस्य मेदव्यपदेशा स्याभावाच्चाक्राशो राहः अस्ति त्थार्यपरः इति मवलभ्युत्पनु सारेण चानंतत्वादि लिंगानि कथंचित्
योज्यानीति सविस्तरमुपपादितं तदपि न क्षोदक्षमंतत्थर्मोपदेशान्तं हिंगादित्यत्र धर्मोपदेशा हिंगादित्यनेनैव सित्था

तसि त्वेत्तत्तदोपाश्रयानं तदसाधारण्यलाभार्थं प्रकथ्यं तच्च प्रमत्तिंगयो निरवकाशं त्वदूपाधेन नृत्वं तरेण त-
नच्छब्दः परमात्मभरद्वैतवदधिकरणभ्रमेयं नृत्वं तरेचयोगोयात्तसणावागोणीयापर्ययसान नृत्तिर्याविद्वद्द्विर्वैत्य-
न्यतोवसेययाभ्याज्यैः स्तुपनेपृष्ठैः स्तुपनेरयेनेनाभिचरन्प्रजोतेत्यादौद्यासु सामानाधिकरण्यात्त्वोभनामत्यावगमा-
दाज्यादिपदावायादाजिमिषु स्वदाज्यान्माज्यत्वं यथावायवे चोनिपत्तोत्मादिवाक्यदोषात्प्रथाक्रमं यौगिकत्वत्वात्
णिकत्वगौणत्वचिर्णयः तद्वदिह प्रवृत्तिधिकरणन्यायेनाक्राशपदस्य निरसकाशत्वेन प्रबलविंगत्तविषयुपरत्वन्निर्ण-
ये आक्राशपदमनृत्तिनिमित्तविचरत्वादेर्मीव दनधीनत्वेपि आसंवात्प्रकाशते प्रकाशतइत्याकाशइतियोगेनापि
पिष्युपरत्वसंभवोदन्येषामपि योगेन वक्षणायागोण्यायूत्यावातस्वमसादुक्तमनेयाश्चित्ताधिकदां कथापौनरुक्त्यप-
रिहासं प्रयुक्त एव नापि आक्राशं भुवैः भुवित्त्वसादुत्पन्नं प्रकृमावल्यान्निरकाशत्वात्प्रयुक्तं प्राबल्यस्य दुर्बलत-
यानिरवकाशस्यापि विंगस्य वायद्विप्रसाणाश्चित्ताधिकदां कथादुक्त्युत्तिङ्गादि सूत्रस्य जैमिनीयस्य नियोगप्रमा-
णश्रुतिविङ्गादिनिर्वाहभावस्य दोषस्य निरूपकतामात्रपरत्वेनार्थसामान्यनिर्णायकप्रमाणविषयत्याभावात् अत-
एव यि नियोगातिरिक्तविषयविङ्गादिप्रमाणमन्यार्थदर्शनेन यनूक्तं सूत्रं स्वश्रुतिविङ्गादिनृत्तिप्रमाणं सकृद्वच-
हारः ॥ तथाच श्रुतिविङ्गाद्योपयञ्चिन्नियोगोरोपयञ्चिभावात्त्वोपरोधः प्रसक्तो भवति तत्र भुवत्यादिना विङ्गादिकं बाध्य-
नेन सर्वत्रैति पूर्वाधिकरणप्रवृत्तिर्तमेव । अतएवानन्दमयोभासादित्यपिकरणे विषयार्थमप्यदृश्यते रभ्यस्त्वायाजपि निरवका-

शसर्वांतरत्वलिंगेन वाचोपृत्तिकारैराश्रितः अस्तु त्राश्रुतिछिन्नाद्रिभूत्रस्यार्थसामान्यानिर्णयैः प्रयोगिप्रमाणविष-
 यता ॥ तथापि श्रुतित्वमात्रमधुक्तमावल्यबाकायाः पूर्वाधिकरणे एव निरस्तत्वात् श्रुतिभूगस्त्वस्य त्वेपितस्वभा-
 बल्यत्रयोजकभूयोनुग्रहान्यायस्य विरुद्धयोः प्रमात्रा योर्दयोः समानवत्त्व एव ग्रहणेः प्रकृते श्रुतेः योगादिना सा-
 वकावात्वाहिंगस्य निरकारात्वेन द्वयोः समानवत्त्वभावाभोक्ताधिकारांकासंभयः नापि पदेत्यादि लोका अ-
 धिकवाकायुक्ता इन्द्रबाह्वस्पविष्णुबाह्वसाभानाधिकरणस्यैवाकावाह्वस्यापि यदेष आकावा आनंदोन स्यादाका-
 शो ह वै नाम नाम नूपयोर्निर्बेदिता इत्यादौ जगत्प्राणनादि हेतुत्वेन नाम नूपनिर्वाहकत्वादिनाविशेषेण निर्णति-
 परब्रह्मद्वतार्थकेन बाह्वेन सामानाधिकरण्यदर्शनाविशोषात् सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि आकाशादेव समुत्प-
 द्यंत इति विशेषश्च यजस्यैव विशेषात् ॥ अत्रोपसरे परमे व्योम नूपस्मिन् देवा अधिपि श्वे निषेदुः ॥ सैषा भार्गवी-
 वारुणी विद्या परमे व्योम नूपमतिष्ठिता ॥ कंब्रह्मस्वंब्रह्मेत्यादौ निर्णति परब्रह्मात्यार्थकेन बाह्वेन आकाशा पर्याप्य निना-
 व्योम स्वादि शब्दानां सामानाधिकरण्यदर्शनाच्च ॥ अन्यत्रानि नूदपरो वरीयस्त्वादिसुखस्य संभवाच्च ॥ आग्निश्चाप-
 हस्ते यागे याजिनयद्विरोधान् विष्णु परत्वमित्यादि दृष्टान्तप्रदर्शनमव्ययुक्तं तमेपयसि दधानयति सा वैश्वदेव्यमित्या-
 वाजिन्यो वाजिनमित्युदाहरणे वैश्वदेव्यमितिः सेत्यनेन द्रव्यदेवताविशिष्टयागविष्णुत्तरयाजिन्यो वाजिनमिति श्रूयते त-
 त्र वाजिनमन्नममिषा नूपेषा मस्तीति व्युत्पत्त्या याजिपदेन विश्वदेवोक्तेः तेषां याजिनसंपंधस्तथाचामिषया सह वा

जिनस्यैकभयागोपिकस्यः समुच्चयोवाअथवाआमिः सानुनिअन्मयाजिनसंपधात्वाजिपदस्यमिस्सायागेगौणत्वा
सदुद्देशेनयाचि देवतायापिकल्पेनसमुच्चयेनयाविधिरितिपूर्वपक्षेवाजिपदस्याभ्यादौनूढ्यावलीयस्याअन्धस्योक्ते
र्षीगेनविखेदेयानुक्तेरुसन्ति. शिष्टत्वेनमवलयाआमिस्सायाविवेदेवदेवतयावासहोत्पन्न शिष्टस्यवाजिनस्ययाजि
नांवाविकल्पाद्यसंभवात्द्रव्यदेवताविशिष्टमिस्सायागादिजातीयधागांतरंविधीयतइतिअस्मिन्कर्मणियोगुणोन-
निवेशाईस्ततोपैजात्येनत्वान्वयितयाधिषेयकर्मणः समेदकइतिसिद्धांतः कृतः ॥ मरुतेतुनिरवफाशलिङ्गेननूदिषा
धन्यपूर्वाधिकरणेनसिद्ध्याआकाशपदस्ययोगिकत्वस्यवाच्यत्वादुक्तयोगार्थस्यविश्लोविरोधाभावेनतत्स्यविश्लोप
इत्यसंभवात्हृदांतवैषम्यात् ॥ किंचपूर्वतंत्रेबाह्वेदेनकर्मभेदमयोजकत्वेनछूसोक्तोदाहरणहृदांतैनाकाशादिवा
ह्यार्थमिदंकाअनुक्तैरान्वयमेदमयोजकस्यान्यमेदमयोजकत्वादव्यथाविशिष्टमेदमयोजकस्यविशेषणभेदस्यापि
विशेष्यभेदकत्वापत्तेः देवदत्तउत्तिसितिशिष्यबोधयति यजति ददाति जुहोतीत्यादावप्यर्थभेदापत्तेः अथवेत्यादिनो
क्ताधिकरांकापिननुक्ता पूर्वाधिकरणएव आकाशस्यजडत्वेनवाच्यत्वेनजीरञ्जभूणोरिवविरुद्धांवात्यागेनोत्त
थानुसूतत्सूपाभावेनाकाशमहर्गोविहृत्वांशत्यागेभैषव्यासंभपस्योक्तत्वात्आकाशात्वानुताकायादिसर्वभूतका
णत्वानुपपत्तिदूषणधकत्वानित्यहत्वाच्च ॥ एतच्चपृष्ठपदेवरीयानुमीयः स एतेनंतइतिवाच्यशेषपशुतपरोवरीयस्त्व
नंतत्वादिनिरवफाशलिङ्गेनाद्वादाहस्यविश्लोपरत्वनिर्णयोप्यनुक्तएव ॥ आनंदनधापिगरणेभ्येतान्धनंतरापनिव

श्रीगणेशायनमः ॥ अतएवप्राणः ॥ अथायादिसंगतयः प्राग्वत् अनंतपत्वातिदेशिकीपक्षापूर्वाधिकरणे आन-
 त्याद्यनन्यथासिद्ध्यब्रह्मसिंगोपोद्धतनिर्णतिविषयासुपसंजातपिरोधिप्रभानुरोधादाकाशश्रुतेरन्यथानयनंपुक्तं
 इहचतदभावात्श्रुतित्यागोचुचितइतिप्रत्ययस्थानात्प्रत्युदाहरणरूपास्ता ॥ छांदोग्येउद्गीयाध्यायेचनाशयाकस्य
 चिद्राक्षोयज्ञशालायांमविष्टेनचांक्रायणक्रमविणाल्पज्ञानव्यापनायप्रस्तावोद्गीयप्रतिहाररूपस्याप्रभक्तिरेवतायि-
 ज्ञानरहितानांभवतांमविदुषः सन्नित्यावात्स्वियंकुर्वतामूर्धापातोभविष्यतीतिशपतैवतत्तदेवतापिज्ञानंपरीक्षितुं
 प्रस्तौतयैदेवतांप्रस्तापमन्वायत्ततांब्रूह्येत्येवंपृष्टानांमस्तोत्रोद्गातृप्रतिहवृणां तत्तदेवतापिज्ञानरहिततत्वाभ्दोतानां
 तंप्रतिशिष्यभाषमुपगतानां कतमासादेवतेत्येवंत्रयाणामपिप्रश्नमुपक्षिप्यप्राणइतिहोवाचसर्वाणिहवाइमानि
 भूतानिप्राणमेवासंविदांतिप्राणमुभ्युज्जिह्वेसैषादेवताप्रस्तापमन्वायत्तेतिप्रस्तादेवताप्राणरूपाप्रतिपादि-
 ता ॥ आदित्यइतिहोवाचसर्वाणिहवाइमानिभूतानिआदित्यमुच्चैः संतंगांयतीत्युद्गीयदेवताअन्नभित्तिहोवाचस-
 र्वाणिहवाइमानिभूतान्यन्नमेवप्रतिहरमाणानिजीवंतीतिप्रतिहारदेवताचतत्रप्राणवाक्यंविषयः ॥ तत्रस्थप्राण-
 शब्दतात्सर्पविषयः किंमुत्यः प्राणाः अथवापरंब्रह्मेतिउभयत्रप्राणशब्दप्रयोगदर्शनात्संशयः ॥ मुख्यप्राणेप्राणशब्द-
 प्रयोगस्तावत्प्रसिष्यतरः प्राणानिबंधनंहिसौम्यमनः प्राणस्यप्राणमित्यादौचत्रब्रह्मण्यपिप्रयोगोदश्यतेतत्रप्राणश-
 ब्दतात्सर्पविषयस्तावत्सुरत्यप्राणइतिपुक्तंपिनाबाधकंनृदित्यागाद्योगात् ॥ नचवाक्यशेषगतानन्यथासिष्यनि-

स्विन्नजगत्कारणत्वादिति वाच्यम् ॥ अथ सत्यमानानुपसजानतविरोधिमाणश्रुत्यनुरोधे
 नवाक्यशेषस्यान्यथानेयत्वात् न च मूयोनुग्रहान्यायेन वाक्यशेषगतानेकलिङ्गानुसारेणैकस्याः प्राणश्रुतेरन्यथानयने
 युक्तमिति वाच्यं मुख्यप्राणस्यापि मूतसंश्रानोद्गमनाधिकरणत्वस्य श्रुतिप्रत्यक्षसिद्धत्वात् श्रुतिस्त्वावत्पदार्थेषु रूपः स्व
 पिति प्राणतर्हि वागव्येति प्राणचक्षुःप्राणश्रोत्रप्राणमनःसप्तदाम्बुध्वतेऽपि देवाधिपुर्नजायते इत्यादिका स्वापफलेभा
 णावृणक्षपरिवृष्यमानाया मिन्द्रियवृत्तीनां विपरिलोफः प्रबोधकाले आदुर्भाव इति सार्पजनीनप्रत्यक्षमिति इन्द्रियसारत्वा
 च्छमूतानामविरुद्धो मूतसंवेशः नोद्गमनवादिवाक्यशेष इति एतेन पूर्वाधिकरणनिर्णयिकाशवाक्य इवात्रापि तद्विगातब्रह्म
 णा एव ग्रहणं युक्तं इहापि वाक्यशेषमूतसंवेशोद्गमनं पारमेश्वरकर्ममतीत्यत इति पौनरुक्त्यवाकानवकाशः ॥ अधिको-
 क्तरां कानिरस्यनार्थत्वादतिदेशोक्तेः सार्थकत्वात् न नृक्तसंभगविद्यागतेन वाक्येन वागादीनामप्यप्राणो लये निरूप्यते न
 सर्वमूतानां सोपिनमुख्यः अधिलुप्राणवृत्तौ विद्यमानाया वागादिवृत्त्यभापमात्रेणैवोपचारिकः प्रत्यक्षसंवादोपि तावत्ये
 व संप्रणितीत्याद्युक्तवाक्ये च प्राणोऽस्य मूतलयः प्रतिपाद्यते न याचमूतशब्दस्य प्राणिमात्रपरत्वे आकाशादिसर्पमूतपर
 त्वमवतीति मूतानां तिल्युपत्यकार्यभात्रपरत्वे पानाचवापुर्विकारप्राणपरिग्रहोऽसुक्तः एतेन मूतसारमूतैर्द्रियलयादि
 धानेन मूतलयांश्चिन्त्य इति माय्योक्तं निरस्तं मुख्यमूलयासंभगस्योक्तत्वात् यथा क्रयं चित्गोणाथ ग्रहणे च भ्रा-
 णाभावात् न च प्राणश्रुत्यनुसारेण लिङ्गान्यथानयनं युक्तं उपक्रमगतचेतनस्य चिदपताश्रुत्यनुसारेण प्राणश्रुतेरेवान्यथान

द्विकाल्त्वेन शिवपरत्वमतिपादनेन तदंतर्गतं नयस्मात्परं नापरमस्ति किंचिदिति शिवपरेण मंत्रेणाहिरण्यगर्भादि
सुवर्षेष्मन्नापरत्वज्यायस्त्वोक्तेः परोपरीयस्त्वस्य शिवसाधारणतायाः श्रुतिसिद्ध्यस्य तत्रैव व्यवस्थापितत्वात् तद्विगतस्य
स्य लोकास्य वागतिरित्याकाश इति हावाचेति वाक्यस्य तत्त्वाकाशपदस्य वाविष्णुमात्रपरत्वनिर्णयशक्तेः एवञ्च अत्रित्य
मव्यक्तमनंतद्रूपं शिवं प्रशांतममृतं भूतयोनि तथादिमध्यांतविहिनमेकं विष्णुचिदानंदमनूपमद्रुतं उमासहायपरमेश्वरप्रभु
त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशांतमितिकैवल्योपनिषद्भिर्ज्ञानं तस्य अपिशिवसाधारण्यात् गमानेनाप्यकाशावाक्यस्य विष्णुपरत्वनि
र्णयासंभवः एवं चिद्रूपं तस्मै शतं त्रैलोक्यादेवाचिद्रूपं तस्य तत्त्वयंतोत्पत्तं पराधीनं चेत्तनादप्यचेत्तनं अस्ति च राजा जयीति प्रयोग इ
व जडगतस्य मृत्वादेरभिमानिदेवताधीनत्वादेवतायामृदब्रवीदित्यादि प्रयोगतस्मादुपरत्वादि क्रमपीश्वराधीनं तथा विवरस्त
मावत्त्वादिक्रमपि अस्तु खं छिद्रमिति याहं निजान्नमः छिद्रात्सर्वं हि संजातमन्यथा निबिडं भवेत् आकाशास्योत्पत्त्यनंतरमपि वि
वरत्वं निहंतुं तस्मादर्थितुं कर्तुं परस्त्वये छाभावान्न संपादयति तथेच्छाभावात् औषधि वशात् लोके ताभ्यं देरप्यताम्रतां पुर्वं तिदं शस्तु
नेच्छति किं छिद्रस्या छिद्रता कृतेः तस्मादन्यथा करणाभावेऽप्यन्यथा कर्तुं शक्यता यथेष्ट विनियोगाहं तास्त्येव बोधयंति च श्रुतिस्तु
तथः स्वभावात् सापीश्वराधीनत्वं संपदं तेषां सन्नान्नयोभीषास्मात्पर्वते नीलः न भो ददाति स्वसंतमार्गमित्यादि का इति शत्या
आकाशास्ये स्वराधीनत्वेनाकाशाश्रुतेर्विष्णोः सुख्यत्वोक्तिरपि न साधीयसीकैवल्योपनिषदि शिवं प्रकृत्य एतस्माज्जायतं प्राणो मन
सर्वे द्वियाणि च खं वायुज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य पारिणीति आकाशास्य शिवाधीनोत्पत्तिवर्णनेनाहं मुने शिवस्य शरीरत्वात् तूष्णी

कधीत्याशियस्य तदंतर्वागिमावेनापस्विनेराकारास्य तत्त्वमायस्य च शिवाधीनत्वेन तदधीनत्वादिच्छायेपमुख्यत्वमाकाश
 श्रुतेरित्यस्यासित्येः एवमेव विद्मूढ्या आकाशाभ्रतेर्विज्ञायेपमुख्यत्वोक्तिर्हेया शिवसाधारण्यादिद्व्येकनिष्ठविद्मूढेर-
 सित्येतिरिति दिक् ॥ श्रीमच्छंकरपादाब्जहूषणे परदूषणे ॥ २१ ॥ पुनापक्षतिर्मूयादाकाशाधिकृतविषयं ॥ २॥ शंकरानंदतीर्थीय
 व्याख्ययोस्तत्त्वनिर्णये पदत्रयस्य विद्मूढस्य तत्तृणहृत्तुल्यत्वः ॥ २॥ ॥ ७ ॥

इति आकाशाधिकरणं समाप्तं

यत्वात् ॥ न चान्नादित्ययोः मस्तावदेतानं तस्मिन्नीधमतिहारदेवतयोर्निर्देशात्तयोर्ब्रह्मत्वात्तथा यथावा नुसारं
 प्राणपदस्याप्यब्रह्मपरत्वं भाष्ये कं युक्तं लिंगविरोधे आशयथाठत्यानिर्गायकतायाईक्षत्याधिकरणद्वयोक्तत्वादिति चे
 दयमत्र पूर्वपक्षाभिप्रायः प्रथमश्रुतापि देवताश्रुतिरभ्यस्तं बलवत्प्राणश्रुत्यनुरोधेनाचेतनपरंपरायाश्चूयोनुग्रह
 स्वन्याप्यत्वात् ॥ न चैवं तेनैव न्यायेन प्राणश्रुतिरप्यन्यथानेयेति याच्यं प्राणश्रुतीनामपि भूयस्त्वेन त्यजेदेकमिति न्यायान
 यता यत्पूर्वमेव श्रुतिर्लिंगानां भूयस्त्वेन लिंगानुसारं श्रुतीनामन्यथानयनमुचितमुक्तं अत्र च तदा अभ्यन्नादित्यभाषण
 ठम्याधिकः स च पठयत्याप्राणश्रुत्योपोहवित्तु पूर्वत्र च न बलवती श्रुतिरित्यसकृदापेदितमेव ॥ न च तत्रापि देवताश्रुत्याने
 तनयाचिन्याब्रह्मपरत्वानिर्णयइति युक्तमभ्यस्तान्नादित्यश्रुतेरेव ततोपि बलवत्वात् देवताश्रुत्याचेतनत्वावगमेपि तत्र
 ब्रह्मत्वसाधकलिंगाभावेनाब्रह्मापठस्य निराशयत्वात् ॥ इताहमिमांस्तिस्रो देवताधर्मेन न जीवेनात्मनानुभविरयनामनू
 पेव्याकरवाणात्यत्राचेतनेपि तेजोवन्नादौ देवताब्रह्मयोगाद्देवताश्रुत्याचेतनयाचित्त्वेनात्यासिद्धेः ॥ किंच त्यज्य
 मानदविषाद्युद्देश्यत्वलक्षणं देवतात्वं नचेतनत्वपदितं तन्निपतं यापूर्वकांडे जडस्यापि मंत्रादेर्देवतात्वनिर्णयत् ॥
 सास्य देवतेति पाणिनि सूत्रेपि देवतापदमुक्तलक्षणं देवतात्वपरमेवातः अभ्यादिशब्दानां देवतात्वेपि अभ्यादिशब्दा
 नामात्मेयमित्यादि देवतातादितोपपत्तिः ॥ एवं च न तदनुरोधेनान्नादित्यादिश्रुत्यन्यथानयनमुक्तं न सत्पुन सत्प्राणिह
 गा इमानि मस्तान्यादित्यमुक्तैः संतं गा यंति सर्वाणि ह या इमानि भूतान्यन्यमेव भवति हरमाणा निजीवतीत्यब्रह्मलिंगवोप

कृपाक्यदोषानुसारेण तन्मुखाद्यर्थ एव ग्राह्यः सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्यादित्यमेवाच्चेत्तं गायतीत्यत्रादित्यकर्मकं गानं न गोप्य
तैत्तत्रादित्यदाहः अचेतनमंडलपरत्वाद्यैः संतमितितद्धिंगात् शुनिमंजकब्रह्मलिंगाभावाच्च एवमन्मैव प्रतिहरमाण
मिज्जीवंतीत्यत्राप्यन्यदाहः औदनपर एव हि स्तास्त्रीमक्तमं धेन्यमितिकोदादेवं च प्राणश्रुत्यनुसारेण लिंगस्यान्यथा
नयने स्थिते श्रीदृक्विधः प्राणाधिकरणकः संवेदाः कीदृग्विधश्चोद्भूतस्तदन्वयीति च कानि सर्वाणि भूतानीत्यपेक्षा
यास्तु क्ताधिकाराकार्यकं सवर्गविद्यागतं वाक्यं प्रत्यक्षं चोदाहृतं श्रीमद्भाष्यकारैः न च प्राणमेवाभिसंविशतीत्यवधार
णं प्राणस्याब्रह्मत्वे पिरुक्ष्येत स्रुप्तुसिद्धशायां ब्रह्मणोपि संवेदाधारत्वादन्वयोगव्यवच्छेदकैवकारानुपपत्तेरिति वाच्यं
अन्नमेव मतिहरमाणानि जीयंतीति सममित्याह तवाक्यदोषे हि एवकारस्य नान्ययोगव्यवच्छेदार्थकत्वं संभवति उक्तको
शावगता न्नदाहपुण्यायै रनातिरिक्तापूषशाकारैरक्षीवनोपयोगितया प्रतिहरणीयानां सत्त्वादतस्तत्रैव प्रकारस्यायो
गव्यवच्छेदार्थकत्वमभ्युपेतज्जीयंत्येतेत्यन्ययोवाच्यस्तद्धत्प्राणमभिसंविशं त्येवकारस्यायोगव्यवच्छेदार्थक
तेन उपपत्त्यभावात् एवमन्नादित्यपर्याययोः सर्वपदमपि संकुचितमेव वाच्यं वृक्षादिभिः प्राणिभिरन्नस्यानाहरणात् ते
षामादित्यगातृत्वाभावाच्च तथैवात्रापि सर्वपदमिंद्रियादिषु संकुचदृत्येव वाच्यमिति वाशुचिकार एव प्राण इति पूर्वपक्षे
सिद्धान्तः अत एव प्राण इति उक्तप्राणाशब्दितं ब्रह्मैव सर्वभूतसंवेशानोद्गमनाश्रयत्वात् ब्रह्मलिंगात् न च प्राणश्रुतेरुक्त
शीत्यावतवत्वं देयताश्रुतिद्वयस्य सर्वपदसंकोचस्यैवकारव्यत्ययस्य संविशत्वात्पुज्जिहते इत्यनयो रप्रसिद्धार्थना

क्षणिकत्वस्य च कल्पनमपेक्ष्य भूयो नुग्रहव्यापेन भ्रुतिनिर्गानुरोधेन भ्रुतेरपान्पथानेपत्वात्त्यस्योक्तं त्यज्यमानहवि-
 रुद्धैरयत्नमात्रं देयतात्वमिति न देयताभ्रुतिबाध इति तदसत्कोशादायमरानिर्जरो देवा इति चेत्तन एव तद्गूढैरुक्त-
 तया क्वचिदचेतने देयताशब्दप्रयोगस्य लाक्षणिकत्वात् देयताशब्दादेव हि स्वार्थेन त्विति ते देयताशब्दो निषेधः चेतनपात्रो
 न चरमपठितप्राणभ्रुत्यनुसारेण लाक्षणिक इति यत्कुपुक्तं उक्तार्थस्य च कथंचित्प्रयोगलभ्यतेऽपि योगाद्गूढेयं लोपस्त्वात्
 नूत्यर्थचेतनाश्रयणमेव सुक्तं उक्तधर्मस्य तूव्यवच्छेदकत्वेऽपि प्रयोगभानुर्यात्मीमांसकमते पंक्त्यादिप्रदात्पद्यस्यैव यो-
 गात् ॥ ऐव्यादिपदात्मानकर्तार्यिकात्चेतनगयादेरेव द्वादित्युपस्थित्या त्वन्यत्वेऽपि स्थितत्वा गानुपस्थितकल्पनयो-
 र्दुर्धारत्वात् भ्रुतेः माबल्यपीदमेव तं यत्तल्लक्षणाद्याश्रयणेऽपि स्थितत्वा गेनानुपस्थितकल्पनं तच्छक्तिस्थलेऽपि तुल्यं शो-
 धमंदप्रवृत्त्योस्तुल्यत्वात् अतएव लक्षणत्वाविशेषेऽपि निरूलक्षणात् आपुनिकलक्षणायादौर्बल्येन एतेन प्रधानप्रा-
 णभ्रुत्यनुरोधेनानेकमप्यप्रधानमन्यथानेयमिति कस्याचित्कुचोद्यमपास्तं देयताभ्रुत्यनुरोधेन चेतनस्यैव प्राधान्याव-
 गमात् ॥ नन्यन्नादित्यपर्याययोरपि देयताशब्दव्यत्येतत्स्वमेवेतनपरत्वमपि स्यादित्यभेदलपरत्वमेवैतदनपरत्वमेव च कथं न-
 चतत्रापि प्रथमभ्रुतदेयतापदानुसारेणान्नादित्यपदयोरैव तदभिमानि देयतापरत्वं कुतो नावगम्यत इति शंक्यं सर्व-
 भूतगानस्य असित्येवं लक्षणसंभवात् देयताया लोकाप्रसित्यनेन सर्वभूतगानकर्मत्वानुपपत्तेः एवं सर्वभूताभ्यव-
 हार्यत्वमपि न देयताया संभवति ततस्तत्र देयताशब्दो लाक्षणिक एव तत्वापवावत्तत्र कृतेऽपि देयताशब्दो लाक्षणि-

को भविष्यतीति चेन्न तत्र वाक्यदोषस्य सर्वात्मना चेत्तत्र नुपपत्त्या प्रथमं भुतदेवतापदस्य लक्षणिकत्वाभ्युपगमोपि देवता
 पदस्य चेत्तत्र न ब्रह्मपरत्वेऽपि भ्रुकृते वाक्यदोषस्य स्वारस्ये नान्वयोपपत्तौ वाक्यदोषविरोधिनः स्थानस्यानादरणीयत्वात् किंच
 सर्वाणि ह वा द्वाभ्यानि भूतानीत्यत्र भूतपदं भवंतीति भूतानीति व्युत्पत्त्या सर्वकार्यमात्रपरं आदित्यान्न वाक्यशेषे प्राणिनिर्कार्य
 परतयाः प्रायपाठानुरोधेन तत्तत्परवा महाभूतसंवेशानोद्गमनाश्रयत्वं सुख्यप्राणे असंजसमेवाद्यपक्षे
 न स्वस्य हत्वात् द्वितीयेऽपि सुषुप्तिदशाया मेकस्मिन् प्राणे सर्वप्राणित्वस्य गोणस्याप्यभावेन व्यक्तिसाकल्यमादाय त-
 स्य यच्छ्रुमवाक्यत्वात् तत्तत्प्राणो तत्तत्प्राणिसंवेदानवियक्षायां च सर्वपदासामंजस्य तस्य सर्वः पदो रक्त इति यदप्यपसा
 कस्य परत्वे च हृदित्यागएव वा रीरमारम्य चेत्तत्र पर्यंतस्य प्राणितया चेत्तत्र न द्विपसंवेदानस्य यथाकथंचिद्भ्रुकुराक्यत्वेऽपि वा
 रीरादोषवृत्तिरूपस्याप्यभावेनावयवसाकल्येन लयासंभवात् तृतीयेऽपि महाभूतलयासंभवो वायुविकारे प्राणेऽस्य हृएव अ-
 यास्मिन् प्राण एवैकधा भवति न देनं वा क्सर्वैर्नामभिः साहाय्येतीत्यत्रापि न मुख्यः प्राणशब्दार्थः अपि तूक्तव्याचेन ब्रह्मेवेति
 निबन्धेन प्रसूतो तथोदेवतामिदं पञ्चम्यभूयते कतमासादेवता प्राण इति होवाच सर्वाणि ह वा द्वाभ्यानि भूतानि प्राणभेदाभिः सं-
 विधांतीति तत्र प्राणशब्दः प्रसिद्धप्राणपर इति भासे ब्रह्मपर एव सर्वभूतसंवेशानादि ब्रह्मद्विगादिति सिद्धांतः न चैवं पूर्वोक्ति
 दंगतार्थपदार्थैर्गुरुषः स्वपिनिप्राणं तर्हि वागव्यतिप्राणं च क्षुरित्यादि श्रुतेः स्वापकाले प्रसिद्धप्राणे सर्वभूतसारं द्रिष्टव्यं
 युक्तिद्वारा सर्वभूतलपरायाः मानां तत्तत्तु गृहीतत्वेन प्रवलत्वात् ब्रह्मणि हृत्तत्त्वबोधो धिकाश्रयतो वा इमानि ति श्रुतेः तद-

न तु गृहीतत्वेन दुर्बलत्वात् प्रस्ताववाक्यमपि प्रबलानुसारेण प्रसिद्धप्रमाणमर्पभूतलयादिपरं न तु ब्रह्मणि प्रसिद्धाभूत
लयपरं यद्वा प्रबलत्वापवापन्यानुसारेण प्रस्ताववाक्यमपि प्रसिद्धप्रमाणं द्विपदान्नलयादिपरं व्याकाशाद्वा दुरित्यादिप
क्यं नुनमानांतरादु गृहीतमिति तदनुसारेण सर्वाणि भूतान्याकाशादेवेति वाक्यं न वा व्यादिमान्नकाऽणदूताकाशपरमि
तितदुक्तं प्रामत्यां अर्थे श्रुत्यैकगम्ये द्विश्रुतिमेवाद्रिया महेमानांतरापगम्ये हि तद्वाच्यप्रस्थिति रिति पूर्वस्मादभ्यधिक
शंकापुंवाक्ये मानांतरानुग्रहतदभावाभ्यां प्रापत्यदौर्बल्ये स्तः अपुंवाक्ये तु अनाशंकितदोषेन ताभ्यां ते स्तः तदुक्तं भाम
न्यापुंवाक्यस्य बलीयस्त्वमानांतरसमागमात् अपौरुषेयवाक्ये तत्संगतिः किं करिष्यति इति तस्मिन् सार्पत्वाद्दस्येति
रीत्या अधिकरणरचनोक्तापचुचंद्रिकायां अन्येत्यित्यादि नोक्तनिबंधरीत्या पूर्वपक्षसिद्धानावन्नूद्यतन्वपूर्वपक्षे भाषा
स्य जडवापुल्ये कतमासादेव तेति प्रश्ने प्रतिवचने च सेबादेव तेति च देवताश्चाह योगात्तदभिमानिचेतनत्वे च वापुर्विक
स्य पंचवृत्तेः भाषास्योपादानं युक्तमित्यादित्यदीपभाष्यविरोधः स्यापवाक्ये मानांतरसंवादस्यैवाभावाच्च स्वीकृत्य पूर्वपक्षे
नरपक्षोत्पद्योगाच्च तथा हि न हि स्यापे पृथिव्यादेरक्षणां वा विनाशार्थीः प्रत्यक्षादनुमानाद्वा देवतामोजडेयवानतावत्स्थापका
ले जडे देवतायां महाभूतानां लयादौ मानांतरसंवादः तेषां स्थापकाले व्यलीनानामेवानुभवात् दृष्टि सृष्टिवादे च तदावा
पुधिकारादेरप्यभावेन तत्र भूतलयायोगात्तनापि स्थापकाले जडे देवतायां वा इन्द्रियाणां लये प्रत्यक्षसंवादः तेषामती
द्विष्यत्वात् न च स्थापकाले वापुवृत्तेरलोपादिन्द्रियादिपृत्तीनां च लोपाच्च तत्र तेषां लयोनुमीयत इति वाच्यं त्वचाजन्मादिसू

त्रैलोक्यपादावलेपिभुतिसंवाद्यनुमानानामुक्तत्वात्त्यस्मिन्सव्यापारेखतिपान्निव्यापारंतत्त्र लीयतइतिव्यास्य
 भावाच्च पूर्वयेनेवदृष्टंतेनैवपर्यामीतिप्रत्यभिज्ञाविरोधाच्चयथासौम्यपथांसिवासप्तक्षमतिष्ठतेएवंहवैतत्सर्वंपरआ
 त्मानिसंमतिष्ठतइतिप्रकृत्यचक्षुश्चद्रष्टव्यंश्रोत्रं चश्रोतव्यमित्यादिनासुषुप्तौचक्षुरादीनामनाशस्यैवोक्तत्वाच्च किंचाकाशा
 द्वाधूत्सन्निरपिमानांतरसंवादिनीआकाशात्पवनस्यपवनाच्च फूलकारादहनस्यदहनाच्चोष्णः स्येदस्यवृष्टितः पार्थिव
 पपदार्थानामुत्पत्तिदवनात्नाकाशावाक्यात्प्राणवाक्येअप्यधिकारांकायद्यपिभाष्येप्रत्यक्षसंवादोऽप्यधिकारांका
 प्रयोजकत्वेनकृतोक्तः तथापिप्रत्यक्षचैतत्तद्व्याधुक्त्यैवैव्यव्ययितस्याभ्यधिकारांकाप्रयोजकत्वेतात्पर्यवाच्यमत
 एवदीकायामर्थेभुतैकगम्येहीत्युक्तमितिचंद्रिका भिमायः नचकृतमासादेवताउद्गीयमन्यायताआदित्यइतिहोयचि
 त्यादिनाउद्गीयादावादित्यादेरग्रभूणएवदेवतात्तोक्त्यातत्सन्निहितेभत्तापेव्यग्रभूणएवदेवतात्वमित्यभ्यधिकारां
 काभाष्योक्तायुक्ता ॥ पूर्वाधिकरणेपिअपांकागतिरितिअसौलीकइतिहोयचैत्यादिकेनाग्रभूणएवगतिस्तेनोक्त
 तयानत्सान्निधानादस्यलोकस्यकागतिरितिवाक्येपिआकाशास्याग्रभूत्वंभुक्तमितेसाभ्यात्तदप्यर्थेभुतैकगम्येत्यु
 क्तिनिरासायपुंवाक्यस्येत्युक्तंटीकायांतदपिनअपुंवाक्यहृदेयेकैनान्यानुसरणेभुवंकृतव्येसतिक्लृप्तत्वात्संवादे
 धानुरुध्यतांतथाहिममाणभूतेषुपुंवाक्येषुप्रत्यक्षादौचसंवादिनएवानुसरणीयत्वंक्लृप्तमितीहापितथैवपुंक्तमर्थवाधदूष
 प्रामाण्यस्यसंवादेनदादयान्अनपेक्षत्यस्यचदेवात्संवादेनाहानेः सप्रयोजनत्वायप्रस्तावयावयस्यापूर्वार्थत्वेत्वाप-

वाक्येपितन्त्रसंगत्स्वापवाक्यस्याभिमानीदेवतापरत्वेअपूर्वार्थत्वसंभवाच्चानाशंकितदोषत्वंतुह्योरपिआमा
ण्यप्रयोजकंनत्वन्योन्यमननुसरणमन्यथाश्रुत्याश्रुत्यंतरसंवादःउपक्रमोदिकंचाननुसरणीयंस्यात्मानंतरविरो
धश्चनपरिहार्यःस्यात्उक्तंचमामत्यामपियद्यपिश्रुतयःस्वतःअभाणतथाऽनपेक्षाःतथापिमानांतरोपनीतार्थयशोन
व्यवस्थाप्यंतैद्वतितस्मात्सरेषामधिकरणंनयुक्तमितिदूषणमुक्तं॥तत्रोच्यतेपदुक्तंचेतनयाचिदेवताशङ्खसंनि-
धानान्नप्राणोयायुविकारइतिपूर्वपक्षोदयइतितत्पूर्वपक्षेअचेतनेपिदेवताशङ्खप्रयोगोपपादनेनपूर्वपक्षाभिप्रा-
यवर्णनात्प्रागेवनिरस्तंअभिमानीचेतनंपरंप्राणपदमिति तुनास्मदभिमतपूर्वपक्षोयंनमाध्यविरुध्येतअत्रोद्गीथप्र
तिहारयोःसाममत्तयोर्ब्रह्मणोन्येआदित्यश्चान्नंचदेवतेअभिहितेकार्यकारणसंघातदूषेतत्साहचर्यात्प्राणोपिकार्य
कारणसंघाततूपदेयतात्माभवितुमर्हतीत्यादिवाचस्पतिकल्पतर्थोस्तदुक्तिस्तुउक्तरीत्यायायुविकारपूर्वपक्षचेतन
वाचिदेवताश्रुतित्यागात्विभ्यताकेनचित्पदधन्नादित्यपदयोरपिदेवतापरत्वमश्रुपेत्यात्रापिप्राणाभिमानिदेवता-
प्राणशङ्खेनोच्यतइत्युच्यततदापिपूर्वपक्षनिरासाधैवनतुतत्रनिर्भरःअतएवमामत्यापूर्वपक्षकोटिभद्वानावसरेउ
तवायुविकारएवचनइतिसिंथांवक्रोन्मुल्लेखेपिनयायुविकारइतिपूर्वपक्षोपसंस्कारेपितस्मादायुविकारएवात्रप्राण
शङ्खार्थइतिसिंथातोपसंस्कारेपितस्मात्प्रस्तापमक्तिप्राणशङ्खेपेयग्रहदृष्टेयोपासीतनयायुविकारदृष्टयेत्यु
क्तंकल्पतयादीतुअथप्राणाभिमानीदेवतालक्ष्येतेत्युक्त्याअनिर्भरएवसूचितःपरिमलेतुआक्षेपसमाधानमभ्याम

यवर्षः स्वहृत्पौक्तः अन्यत्रापि तथैवेति न किंचिदेतत्स्वापवाक्ये इत्यादिकंच वाचस्पतिकल्पतवैरिभिर्मायानवबोध
निर्बन्धनमेव ॥ तथा हि यदापैपुरुषः स्वपितृप्राणं तर्हि वागप्येतीत्यादौ अप्ययः सूक्ष्मरूपेणावस्थानरूपो विपक्षितः न
त्वात्यंतिकलपद्रूपः स च नासंशयी वृहत्यात्मना परिणतानां वागादीनां स्वापकाले वृत्तिविगमेन सूक्ष्मरूपेणावस्थानस्य
सर्वसिस्थत्वात् जले लपणं लीनमासीदित्यादौ लपणादेरत्यंतिकनाशाभावेऽपि लयव्यपहारदर्शनात् न च ध्वंसपुपता
दशव्यवहारविषयः सूक्ष्मरूपविरिक्तव्यधं सस्यतादृशस्थले अनभ्युपगमात् अपंचितं चेत्तत्सत्कार्यवादिनिरूपणे भ्रू
तचंद्रिकायां गन्धानैः सपाणिहवा इमानि सूतानि प्राणमेवाभिसंविशंति तत्राभिसंविशेष्यमेवार्थः यत्प्रत्ययस्य भिसंविदांतीत्यादौ तेन ल
याभिधानात् अस्ति चात्रापि सः प्राणवाक्ये ह वै इति मसि स्थनरवन्निर्देशात् अस्मिन्निश्चयद्योतना च भाष्ये श्रुतिप्रत्यक्षद्व
यप्रमाणद्वयसंवादोक्तः न चैवं वागादिलयस्य प्रत्यक्षासिस्थत्वेऽपि न भूतलपप्रसिद्धिरिति वाच्यं यदापैपुरुषः स्वपितृप्रा
णं तर्हि वागप्येतीत्यादौ वागाद्यव्ययोक्त्या तदधीनवृत्तिकस्य भूतलप्राणिचर्गस्य तद्धाभात् तच्चेतनस्या
पि हि पृथ्वाभिव्यक्तिदवायां स्थौल्यमापन्नस्य स्वापेऽपि लयात् सूक्ष्मता संभवत्येव यदापैपुरुषः स्वपितृनामसतासौ
भ्यतदासंपन्नो भवतीति श्रुतेः तस्यां श्रुतां संपत्तिरव्यय एवेति स्वाप्ययादिति सूत्रेऽसिं स्यांति नैव परिणितं आदित्यान्मप्रस्ता
वैगानान्नाम्यवहरणालिंगात् भूतपदस्य चेतनप्राणि विशेषपरत्वात् तत्साहचर्यात् प्राणवाक्येऽपि भूतपदस्य चेतनप्राणि
विशेषपरत्वमित्याशयस्य पूर्वमेव परिणितत्वात् ॥ एवं च भूतशब्दोपात्तं चेतनप्राण्यभिसंवेदनमुक्तं पञ्चुरव्यप्राणे-

उपपद्यत एव श्रुतिप्रत्यक्षसंवादादधाधितंचेनिसिध्येअभ्यस्तप्राणश्रुतेर्मुख्येप्राणेसंभवताहपेद्वतिप्रसित्यतरतया
निर्दिष्टेनश्रुतिप्रत्यक्षसंवादः दृढीकृतेनचभूताप्ययेनमुख्यार्थान्प्रव्याख्येदुक्तंआकाशश्रुतेष्वहपेद्वतिप्रसित्यपरन्निर्देशेपि
ब्रह्मणिभूतकारणत्वप्रसिद्धेराफाशेवाध्यादिकारणतातः प्रसिद्ध्यतिशयोक्तिसंभवमिदंयोरपिश्रौतत्वात्असंदि
भप्रमाणांतरस्याभपृतेष्वेत्यभ्यधिकशंकायाआचार्यवाचस्यतिमिरधिकरणानंतरमस्योपपादितत्वेनतत्रवाचु
विकारेपृथिव्यादिलयाभापस्याकिंचित्कृत्वेनतदुक्तेर्निर्घाथानपशोधयिज्जुमितत्वस्यविदुषांस्पष्टत्वात्प्रचंचाच
स्यत्युक्तमर्पदूषधितुमुत्सुकेनदृष्टिसुख्यमिभायेणभूताप्ययोपपादनमाशंकितंतन्नयुक्तं॥ अज्ञानानेकतामतेदृष्टि
सृष्टिपक्षस्यानभ्युपगमाद्वाचस्यतिमतेचाज्ञानानेकत्वात्॥ यच्चेंद्रियाप्ययोनप्रत्यक्षः इन्द्रियाणामतीन्द्रियत्वादित्युक्ते
तत्तत्तैव॥ नचैपसतिप्रत्यक्षसंवादात्तामः॥ असंदिग्धप्रत्यक्षापगतकार्यविंगक्रानुमानसंवादाभिप्रायेणमा
ध्यरीकादिनयेनचब्रह्मणिजगत्कारणतायाअभिक्षित्यादिकंकार्यंसकृत्वमितितात्त्विकानुमानसंवादिव्याब्र
ह्मगतजगत्कारणतायाअपिप्रसिध्यतिवापशाकितयातस्याः मानानंतरसंवादाभापक्यनंचिरुक्ष्येतेतिवाच्यं॥
कार्यंसकृत्वमित्यानुमानस्यकेवलस्यप्रतिपक्षादिपराहततयास्वयमप्रतिष्ठितप्रमाणत्वेनतेनश्रुतेःसंवादित्य-
स्यासंभवत्॥ अतएवशास्त्रयोनितापिकरणेब्रह्मणः शास्त्रैकसमधिगम्यत्वमुक्तंसंगच्छते॥ परमतेपि
जगत्कारणतायाः शास्त्रैकसमधिगम्यतोक्तिः संभवते॥ प्रकृतेचप्रत्यक्षतोनिर्णयितेनतत्तत्कार्याभा-

वल्लिनेन तत्तद्वत् भाष्यधूमेनेपवन्दे निर्दिष्टं तत पातदव्यभिचारिसूताप्ययस्याप्यवधारणे तद्वर्ति विहितभाष्यप्रकारं
 प्रत्यक्षतुल्यमत्यक्षमूलकानुमानसंवादि तया प्रत्यक्षसंवादित्वोक्तिसामंजस्यात् ॥ धातुपदस्य चोक्तिसामंज्यमन्यथा
 तेन मूर्ध्वताया अनुमानेपि अस्य मूर्ध्वता प्रत्यक्षसिद्धेति लौकिकोप्यवहारः अनुमानेन तद्वत् स्वरूपा तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 रणमित्यादिकं जन्मादि सूत्रद्वयभाष्यदीकादौ सुप्रसिद्धमेव परस्यापि प्रत्यक्षमुत्पादकं ह्यनुमानेन तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 भिन्नतमेव योक्तं श्रुतिसाहित्यरहितमनुमानं न कुत्रचिदिति प्रत्यक्षमुक्तिरिति पदप्रत्यक्षस्य तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 व्यापारेप्यन्वित्यपि पारतन्त्र्यलीयत इति व्याप्तिरिति तन्नास्माकं कस्य कति करंता दरा न्येति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 भाषात्वागादिकमेतत्संश्लेषेति मूर्ध्वमयं संश्लेषो वागादिषु ति मूर्ध्वः तत्कार्यनिमित्तत्वात् तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 मानस्यैवास्मदभिमतत्वात् न न्येता यता मुख्ये प्राणे वागाद्यवस्थानात्तामान् ॥ न तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 निवाच्यं सर्वाण्यपि नः प्राणस्य वागादिसंबंधस्यापश्यकतया सूक्ष्मतया पञ्चगव्याद्यवस्थानात् तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 न न्येन तत्सर्वाण्यपि परमात्मन्यपि तुल्यमिति चेत्को नामनेत्याह कथं तर्हि यापुपिका रतिमिति चेत् तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 सित्वापि प्राणश्रुतेर्विनिगमनाहेतोर्जागिरूक्त्वात् ॥ अतएव प्राण्ये मुख्येपि प्राणश्रुतेर्विनिगमनाहेतोर्जागिरूक्त्वात् ॥ अतएव प्राण्ये मुख्येपि प्राणश्रुतेर्विनिगमनाहेतोर्जागिरूक्त्वात्
 आपिशब्दः प्रयुक्तः इयांस्तु विशेषः परमात्मनि भूतसंवेदानीद्रुमनादिकं मुख्यैकस्य तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति
 णस्य तु मत्प्रत्यक्षसिद्धमप्यस्तीति मुख्यप्राणे भूतसंवेदानीद्रुमनादेः प्रसित्यतिशया यद्विधमुच्यते तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति तद्वत्त्वमिति

पूर्वैरेनैव दृष्टेनैव पश्यामीति प्रत्यभिज्ञाविरोधाभिधानं तदसत् ॥ अक्षुरादीनामतीन्द्रियतया प्राप्त्यक्षिकप्रत्यभिज्ञाया अस्ति
त्वे रसुमानस्याप्रयोजकत्वात् च क्षुरादीनां सूक्ष्मद्रुपावस्थानाभ्युपगमाच्च ॥ एतेन सुसौचक्षुरादीनामनाशप्रवणम
प्यप्रतिफूलभित्तिस्पृष्टमेव किंचित्यादिकमपि न युक्तं आकाशा स्यातीन्द्रियतया न त्वक्षेपावायुकारणताया निश्चेत्तु मशक्य
त्वात् नानुमानेन लिंगाभावात् अत्र योजकत्वाच्च न न्याकाशाः साक्षिवेद्य इति चेदास्तौ तावत्तथापि वायुकारणतायां न त्व
क्षाद्ययोग एव सन्निधेरपि तस्यान्यथा सित्यत्वसंभवात् सत्यप्याकाशोक्तचित्फूलक्षुरानुसृत्या अतिप्रसंगभजनकारणा-
न्तरकल्पनाया अपश्य कत्वेन तेनैव निखिलानि प्रसंगवारणसंभवे आकाशे त्वन्तर्धान्यव्यतिरेकयोरसित्यैः न च पाषा
णाद्यन्तर्भागापच्छेदेन वायोरनुसृत्या अवकाशो सत्युत्तत्वाच्चान्वयव्यतिरेकाभ्यामाकाशस्य वायुकारणतासि स्थिरिति वा
च्यं विमोराकाशस्य पाषाणाद्यन्तर्भागसंयुक्तत्वस्यापश्य कत्वात् तदसत्यत्र युक्तकार्यानुत्वादस्य च कुमशपचत्वात् अत्र
काशत्वेनाकाशस्वरूपेति चेत्किमिदमवकाशत्वं तावन्निबिडद्रव्यद्रुपावरणाभावविशिष्टत्वं अतच्छिद्रपाषाणांतर्भागापच्छे
देनोक्तावकाशासत्वेपि वायोरनुत्वादेन तन्निर्वाहापकारणांतरकल्पनापातात् तत्कल्पने च तेनैवोक्तातिप्रसंगभगेनाका
शाकारणत्वाद्यामानाभावात् न चान्यविधमनतिप्रसक्तमवकाशत्वं सुवचं किंच स्फूर्ववायुं भवति सूक्ष्मस्य तस्य हेतुताया आ
वश्यकतया निबिडद्रव्याभावापि विशिष्टवायुत्वेनैव हेतुतायास्तु कुसत्वात् वायोरिति न च वायुना तात्वाद्गौरवं नानात्वोपि कुसत्वे
न कारणतायां गौरवानवकाशात् ॥ कथमन्यथा भूतचतुष्टयपादिनां वा व्याधुमन्तिनिर्वाहः तस्मात्पुन्यैव कारणताया

प्रत्यक्षेणानुमानेनयान्नाकाशास्यपायुकारणत्वासिद्धिरिति युक्ताभ्यधिकांशं का अपि चाकाशास्य पायुकारणत्वे प्रमाणान्तर-
 रसिद्धेऽपि नासं कुचित सर्वभूतकारणतायां प्रमाणान्तरसंवादः तत्र हि भूतपदं भवंतीति भूतानीति व्युत्पत्त्या कार्यमात्रपरमा-
 काशाप्रतिव्यादिभूतानामुपस्थिततया तत्संबंधादुपस्थितमहाभूतपरं लोभयथापि साकाशं निखिलभूतकारणत्वमाका-
 शोऽप्रसिद्धमेव ब्रह्मणि तु प्रसिद्धमिति युक्तं ॥ तत्राकाशापदस्य परमात्मपरत्वं ह वै इत्युक्तिश्च तत्परत्व एवोपपन्ना अत्र च-
 दित्यान्तरपर्याययोर्मूतपदस्य गतृत्वाभ्यवहर्तृत्वलिङ्गेन प्राणिपरत्वावधारणात् तत्तस्मात्मान्यादन्नभूतपदस्य प्राणिपरत-
 या असंकोचेनैव प्राणितल्लयाभिधानं वक्तुं शक्यं तदतिशंकाविशेषो निराबाधः एवं च वाक्यशेषस्य वायुविकारसाधार-
 णत्वात् अभ्यस्त्यायाः प्राणश्रुतेऽश्वषलवत्यात्देवताश्रुतेरपि पूर्वपक्षे भवदशितयुक्तयोपपत्तेः श्रद्धिरो व्युत्पन्नो बाभावेन मायया
 तस्यापि लब्धावसरत्वमस्तीति तस्यापि मुख्यप्राणनिर्णायकतया अभ्यधिकांशं का प्रदर्शकमाख्ये प्रदर्शनेन विरुध्यते पूर्वा-
 धिकरणे तु बलवह्निं गवाक्यशेषानुगोधात् प्रायपाठः अकिंचित्कर एवेति युक्ताभ्यधिकांशं केति पूर्वनिरुक्ताभ्यधिकांशमात्र-
 कांमाध्योक्तानचेत्यनेनानूद्यपूर्वाधिकरणे गोत्यादिचंद्रिकोक्तदूषणं मुचिंत्य मेव सैवाभ्यधिकांशं काटीकायां पुंवाक्यस्य च-
 लीयस्त्वं मानान्तरसमागमात् ॥ अपौरुषेयवाक्ये तत्संगतिः किं करिष्यतीत्यनेन परिहृता यत्पत्र अपुंवाक्यद्वयेपीति दूषण-
 मुक्तं चंद्रिकायां तदसत् ॥ यत्र हि प्रामाण्यतात्पर्यनिर्णयते अपि न हरेतत्र प्रामाण्यं दाढ्यायि प्रमाणान्तरसंवादस्यापेक्षित-
 त्वेऽपि निर्णयिते तात्पर्यकस्य प्रामाण्यव्यावर्तकधर्मवत्त्वमवधृतं तत्र न प्रमाणान्तरसंवादापेक्षानवधानात्पर्यनिर्णयस-

आनविषयकप्रमाणोत्तरायेक्षा तथा सत्यपूर्वताया एव प्रशंगम संगान् किं तृपक्रमादीनां च एव चल्यायेन पादशायः
 श्रुत्याभतीयते नाटशेयः प्रमाणोत्तरसंवादात्रावेष्टिग्राह्यः न तु प्रमाणोत्तरसंवादलोभेन न्यायसिस्त्वा र्थमुल्लंघ्य संकोचादिना
 संवाद्यर्थोत्तरपरलक्ष्यनापुक्ता न्यायश्च मुख्यसंवेदानोद्गमनयोः सर्वमागिनोपासुधिकारेक्षाभ्यसंमयात् परमात्मपक्षप्राप्ते
 तिमपंचितं प्राक् ॥ एतेनान्ययेत्यादिकं मध्यपास्तं तात्पर्यविर्णया योपक्रममादीनां मानोत्तराविरोधस्य चाश्रयणीयत्वात् ता
 त्पर्यनिर्णयाभावाभावेन श्रुत्यंतरसंवादस्यापेक्षितत्वाच्च भागवत्त्वा यद्यपीत्यादेरप्यर्थः अन्यपेक्षाप्रभोत्यादने अन्यानपेक्षा
 व्यपस्थाप्यते विषयविशेषोपरकृता त्वार्थवचनया निर्णयिने इति तथा च दार्ढ्योक्तिरस्मादनुकूलैवेति सर्वशिवं ॥ यदपि सुधा
 यामुक्तं उक्तवाक्ये प्रस्तावमन्यायत्वेत्यनेनापि छातृत्वोक्तेस्तस्य देयता श्रुतेश्चैतन्न एव संभवेन चाक्षुषि कारविषयसं
 वाय पूर्वपक्षयोरनुत्थानमेवमापि दुर्गर ॥ किंचात्र श्रुतानां संवेदानमुद्गमनं च पारमेश्वरं कर्ममतीयते इति तत्तद्ग्रहणमेव
 कथितिकुतः पूर्वपक्षवकाशः ॥ यतो वा इमानि भूतानि निदिहि सर्वमाणि निकायस्य तत्रैव संवेदानं तत एवोद्गमनं च आ
 वयति सुमिजागरयोरपि सता सोभ्यत दासं पन्नो भवतीत्यादि यद्विच सर्वमाणि संवेदानोद्गमनाधारत्वं मुख्यप्राणस्या
 पि श्रूयत इति मन्यते तदापि संवायः स्यात् न पूर्वपक्षः समवत्तात्किंच यदापैषुरुषः स्वपितीत्यादि वाक्यमपि मुख्यप्राणाविषयमि
 ति कुतोपगतं मत्यक्षा नुगुण्यात् मुख्यप्राणापिषयत्वं भावत्यं चानुमीयत इति चेति दिदिद्यागां मुख्यप्राणे संवेदानोद्गमनयोरम-

नयोः शुल्लनुमानसि त्वत्वेपि क्रियायात् सर्वभूतसंबंधिनोऽस्त्योः संप्रैदियसारत्वाभूतानांसंगनिरिति चेत्तस्मिन्तदनुमाने संभाव
नाप्रानाद्यः व्यास्यभावात् द्वितीये तु शुल्लनुमानासमूलसंभावनामात्रेण श्रुतिबाधया पूर्वपक्ष इति सुविभाषितं ॥
नन्यादित्यात्रेदृशा ब्रह्मापपाऽमाश्रित्यापं पूर्वपक्ष इति चेन्न लिंगविरोधिनः प्रायपाठस्यानिर्णायकत्वात् स्पष्टं चात्र-
वाक्यशेषे पारमेश्वरं फर्मेत्युक्तं कथंचापधारितमादित्योन्नं चाब्रह्मेति श्रूयते हितत्रापि सर्वाणि ह वाद्मानि भूतान्या-
दित्यमुच्यैः संतंगापंतीत्यादि ब्रह्मलिंगं अन्नमेव प्रतिहरमाणानीति तु प्रायपाठादुपजीवनार्थं व्याख्यामिति ॥ तदसत् ॥ अ-
स्तावमन्यायत्वेत्यस्य प्रस्तावमनुगतेत्यर्थकता संभवादपि सा तृत्वस्य ततोऽलाभात् श्रुतिबाधोपयोर्विराधाद्वयता
द्याहस्यगतैः प्रागेव दर्शितत्वात् किंचेत्यादिकमप्युक्तं तस्य शुल्लभाणसाधारण्यस्योपपादितत्वात् ॥ यच्चोक्तं तदापि सं-
शयः स्यान्न पूर्वपक्ष इति तदपि न प्राणश्रुतिमादाय पूर्वपक्षसंभवात् ॥ किंच पदार्थे इत्यादिकं सुभाषितमित्यंतं तु प्रायोद्-
चितयेवमाह अयधारणमपि प्रायपाठारन्यथानेप्रमित्युक्तमेवमाह श्रुतिबाधया पूर्वपक्ष इत्युक्तिस्तु न पुक्ता देवताश्रुत्य-
बाधेनैव पूर्वपक्षमवृत्तेन उपपादितत्वात् ॥ प्रायपाठेपि लिंगाविरोधः पूर्वश्रुक्तप्रयवास्वशेषस्य कोटिह्वसाधारण्योपपाद-
नात् ॥ ननु सित्यांतपुक्तिभिः पूर्वपक्षपुक्तीनामाभासीकरणान्नापं पूर्वपक्षोक्त इति चेत्तदंतं सित्यांतपुक्तिभिरपरि-
हार्यं पूर्वपक्षस्य दर्शितुं भयानेव कुशलः श्लाघनीयमजोसिकथंचापधारितमित्यादिकं तु हंप्रमादित्यान्न श्रुतेरुच्यैः सत्या-
दिलिंगस्य चानेकस्यासामंजस्य त्वात्कथंचिदाभिमानिकदेवतापरत्वेपि ब्रह्मभतिवत्प्रातिंगभावेन ग्राम्यत्वाभिप्रेतः न

हि ब्रह्मणोऽप्यसंकुचितं सर्वप्राणिभ्येत्यादिकं संप्रपत्तिहैवैदं निराहोचमसि स्थिति शयं द्यौ नयं तायादित्यमुनिर्भवेपह्व
 यंत विनिर्दिष्टं ॥ श्रीः ॥ आनंदतीर्थाद्यास्तु ब्रह्माध्यात्मिकप्राणादिसमन्वयउच्यते प्राणशब्दमवृत्तिनिमित्तजीव
 नादिहेतुल्यमन्ययव्यतिरेकाभ्यां प्राणशब्दार्थत्वेन भसि स्थस्वयाधोरेवेति स एव प्राणशब्दवाच्यो ननु विष्णुरित्यभ्यधिकश
 कानिरासेन पूर्वन्याय एवातिदेशिषी अवांतर संगतिः ॥ भूतकाशस्य स्वपकाशहेतुत्वे अन्ययव्यतिरेको नस्तः परि
 च्छिन्नस्य तस्याभावेऽपि क्वचिदवकाशदर्शनात् प्रयोजनं तु हैतं प्राणोऽभ्यपः बहान्भोगः प्रजापतेः भुजः करिष्यमाणः य
 हेयान् प्राणयो न वेति त्रयैः यदि प्राणो ब्रह्मान्यः स्यात्तदा अतिशयितभोगशब्दितानंदयत्वेन भतिपन्नो सापानंदमय
 स्यादिति प्रागुक्तानंदमयस्य ब्रह्मत्वं न सिद्ध्येदिति तत्समर्थनं पूर्वपक्षस्तु प्राणशब्दत्वाय तत्त्वप्रवृत्तिनिमित्तजीवना
 न्ययव्यतिरेकासु विधायिनिपाद्यावेव युक्तो न ब्रह्मणि तत्स्य सर्पगतस्याशरीरस्य त्वतः शरीरहारायानात्म्यदादिशरीरेऽ
 भावादिति ततः व्यतिरेकाज्जीवनव्यतिरेक इत्यन्ययव्यतिरेकयोरसंभवात् प्राणमसि स्थिदिते पाञ्च ॥ न च निरवकाशलि
 गेन तदभापः तदभावात् महाभोगवत्त्वस्यायावपि सावकाशत्वात् अतो वाप्युरेयां प्राणजनं दमयन्वेति सिद्धांतस्तु श्री
 मन्नेत्रस्मीश्वरपत्न्या धितिनिरवकाशलिङ्गादयं प्राणो विष्णुरेव न च योगतू दयोरसंभवः महायोगविहङ्गद्वयोरव्यतिरेकान
 प्राणगतजीवन्नकारणत्वात् स्यापि भगवदधीनत्वेन ईशानः प्राणदः प्राणइति नाम प्राप्तेन च तयोरवगमाच्च तस्माद ब्रह्मा

तोरमसित्याभा काशोप्यन्यपव्यतिरेकनौल्यात्तमयोजनमप्यपुक्तं मस्याब्रूत्वेत्यानंदमयेयरेष आकाशआनंदोनस्यादि
 तिआकाशपदसामानाधिकरण्यवत् आनंदमयेमाणपक्षसामानाधिकरण्यभावेनतस्यैतदमेदेहेत्वभावात्तन्महाभू-
 भोगः प्रजापतेर्भुजः कश्चित्यभावाइतिब्रून्मोगकारणत्वेनमहाभोगत्वमतिपादनात् अन्यभोगकर्तृत्वेनास्यमद्वान-
 दत्वमतिपादनादस्यानंदमयाभेदइतिपक्षेपुक्तं तथासतितेनैवैपस्येपानंदयातिरसं ५ लब्धानंदीमवतीत्यादिभिर्म-
 याणैर्ब्रह्मासाधारणतयापगतेननिरवकाशालिंगेनाकाशपदस्यैवमाणपदस्यापिमाणपर्यायस्त्वभ्लोकइवपरमा-
 परत्वनिर्णयसंभवेपूर्वपक्षानुत्थितिमसंगात्अतएवपशुतिर्निरवकाशालिंगंसायकाशमित्युक्तिर्निरस्ताहयोरव्यतिरे-
 मयाधिकरणेपरमात्मपरत्वदर्शनात् ॥ नचतदुभयाक्षेपेणारंभइतिपुक्तंतदाक्षेपकानुपलंभात् नहिमाणश्रुतिस्त-
 दाक्षेपिकाभाह् आनंदमयाधिकरणेब्रह्मणिब्रह्मप्रयोगत्वात्ननुसृत्यदृष्टः प्रयोगः तथापिमाणपदमवृत्तिनिमित्तं स्वर्गावतर्ह-
 त्वस्यब्रह्मणिअन्यपव्यतिरेकायोगात्प्रायौचतस्त्वत्प्राणशब्दस्तत्रैवसुखवृत्तौनब्रह्मणिपुण्याप्यधरणसंभवेनानु-
 ग्रहणसुक्तमिति तदाक्षेपेणैपतदुत्थानमितिचेत्तर्हितत्रैवाक्षेपसंभवेप्राक्यांतरोदाहरणस्यव्यर्थत्वापातात्तत्रब्रह्म-
 हविरोधान्नतत्रतदाक्षेपइतिचेत्कथमभिरानीमपितदाक्षेपः अत्रापुक्तब्रह्मासाधारणलिंगविरोधस्यसाक्षात्प्रा-
 किंचाचैननवृत्तिधर्माणामपिपरमात्वाधीनत्वस्यपूर्वाधिकरणोनिर्णतित्वाद्वापुगतजीवनहेतुत्वस्यापिपरमात्वाधी-
 नत्वेतत्रैवनिश्चितेकृतः पुनरिदानीमाक्षेपः किंचमास्तांब्रह्मणिजीवनहेतुत्वान्यचव्यतिरेकीयेनजातानिर्जायंतिती-

होवा न्यातकः प्राणयातयदेष आकाश आनंदो न स्वादि ति श्रुतिभिरेव ग्रहणिजीपनहेतुत्वनिर्णयोस्तु प्राणमयप्लोके च
 प्राणंदेषा अनुप्राणंति मनुष्याः पशवश्च पेदति तदेवोच्यते न चैतदपि प्रायुपरमिति शंभ्यं ब्रह्मासाधारणतया निर्णीतं ब्र-
 ह्माकाशादिश्रुतिविरोधात् भूयो नुग्रह न्यायादत्रत्य प्राणश्रुतिभंगस्यैव न्याय्यत्वाच्च किंच पूर्वत्राकाशाशब्दमवृत्तिनिमित्त-
 तावकाशहेतुत्वान्वयव्यतिरेकयोः असिद्ध्याकाशोभावादाकाशपदेन तदुक्तं स्यात्तर्हि प्राणपदमवृत्तिनिमित्तप्राणनहेतुत्व
 स्वयाया क्वयव्यतिरेकसम्भवात् प्राणशब्दस्तत्पर एव स्यादिति शंका स्यात् न च तत्र तथासिद्ध्या तत्त्वया संकलितः किं
 तु निरवकाशालिङ्गेन तच्चाप्यस्तीत्युक्तं न च तद्वायौ सापकाशं अचेतने स्वयमनानंदे आनंदपितृत्वा संभवात् श्रुतिस्तु
 सावकाशाप्राणमयेतत्तमयोगादित्युक्तं यस्तु तस्तु नात्र जडो वापु रिति पूर्वपक्षः तद्वैत्यप्राणोऽसमपदतिचेतनसंबोध्यवा
 चित्वमिति निर्देशविरोधात् न चाभिमानिदेव तापरो निर्देश इति युक्तं प्राणश्रुतेरमुख्यत्वापत्तेरमुख्यप्राण एव तस्याः मुख्य-
 त्वात् स च प्राणः असिद्धेर्वापु रित्यापत्तीति त्वदीयभाष्यविरोधात् अस्मद्गीत्या पूर्वपक्षदूषयता त्वया पूर्वपक्षे प्राणस्य ज-
 डवायुते प्रथमप्रतिपत्तयोर्यदेव ताशब्दयोगात्तदभिमानिचेतनत्वे च वापु रित्येकारस्येत्यादि भाष्यविरोध इत्युक्तदूषणविस्म-
 रणेन स्वकीयमते तया पूर्वपक्षकरणार्थोचित्यात् अमुख्यत्वे च परमात्मपरत्वस्यैवोचितत्वात् नापि मुख्यप्राणमाश्रित्य पू-
 र्वपक्षोऽसिद्धिर्जीपनहेतुत्वान्वयव्यतिरेका नुविप्रापित्वा ज्ञानेनोक्तापि शंका नुदधात् ॥ यत्तु भवत्यक्षेण जीपनस्य-

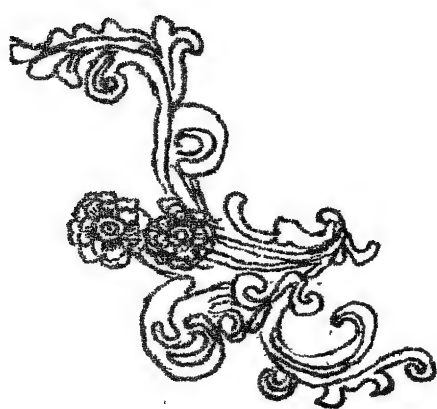
चंद्रिकाया मुक्तं तदसत्त्वेन जातमिज्जीवतीत्यादि श्रुत्या तदनुपि धानस्य परमात्मन्यपि संभवात् नन्वेतत्तत्पूर्वपक्षे प्राण
 पदपरितानां सर्वेषामपि वाक्यानां सुख्यप्राणपरत्वात् परमात्मनि न तत्संभप इति चेन्न तथापि प्राणपदाधारितानां प्रे-
 नजातानि ज्जीवतीत्यादीनां तद्भाहकता सौ च म्यात् प्राणशब्दस्य तां सर्वेषामत्रैव पि चारे प्राणस्तथा नु गमादित्यादेर्वैद्य-
 ध्यपितात्वनिरवकाशान्यलिंगपतामेतदधिषयत्येवम्हासाधारणलिंगपतामपि तथैवापि षयत्यसंभवेन तैरेवैतस्मि-
 त्स्मिरस्तु पदपि चंद्रिकायां तत्प्राण इत्यत्र प्राणस्तथा नु गमादिति वस्य प्राणन्यायेन प्राणो विच्छुरिति तत्प्राणे मपन्न इ-
 त्यादि श्रुत्युक्तं सुख्यप्राणे जीव नान्ययव्यतिरेकानुपि धानमाक्षिप्य अत्रत्यसित्यां तन्यायेन प्राणशब्दमवृत्तिमिति
 जीवनादिहेतुत्वं पिच्छोरंगीकृत्य निरवकाशान्यलिंगेन तत्र पूर्वपक्षोदयेन तद्विचारस्यैतस्मिं त्यनोत्तरमावितया
 एतत्तत्पूर्वपक्षदवायां तत्रत्यसित्यां तासि स्थैरेनेन प्राणस्तयेत्यनेनास्य गतार्थत्वशं कानि रस्ता एतदभावे ब्रह्मणेज-
 वनहेतुत्वाभावेन तत्र प्राणशब्दस्य सुख्यत्वासि स्थैरित्युक्तं तदप्यसत्तनप्राणेनापानेन मर्त्यजीवितिकथ्यन इतरेण
 तु जीवन्तियस्थिन्ने तावुपाधितापि निश्चुनौ प्राणशब्दितस्य जीव नहेतुत्वं निषिध्येतरेण तु जीवन्तीति परमात्मन एव-
 जीव नहेतुत्वविधानानुस्यप्राण एव तद्धेतुत्वं ब्रह्मणि तदभावेति शंक्तिरुभवा कथं ह्यादेतदभावे पि परमात्मनि प्राण
 शब्दस्स सुख्यत्वसि स्थैर्निश्चत्तूहत्वात् न चोक्तमुनौ प्राणशब्दो वा सुपरः इतरशब्दस्तद्धिन्न सुख्यप्राणपर इति चंद्रिको-
 क्तं च कुं सुक्तं सुख्यार्थत्वागापत्तेरितत्पदस्य स्संभमि व्याहृतान्यपितापछेदकावच्छिन्नमति योगिताक्रमेदप्रस्युसति

विरोधाच्च एतेन यद्वा कुञ्जालशरीरस्य घटं प्रतीचमुख्यभागशरीरमूलपायोर्जीपि न प्रत्यन्ययव्यतिरेकदर्शनमात्रेण त
 स्य न भवेत्तुल्यं अन्य एवोक्तं सुधायां पायुषिकारशरीरत्वाच्च मुख्यस्येति ब्रम्हणस्तु सर्वगतत्वादशरीरत्वाच्च तस्य वा तच्छरी
 रस्य स्यात्तास्मदादिशरीरेष्वभावादिति ततः व्यतिरेकात् जीव न व्यतिरेकस्तस्मान्मपि षोर्जीव न हेतुत्वमन्ययव्यतिरेक
 ल्यं नापिश्रुतिसिद्ध्यमित्यादिना चंद्रिकास्त्वपूर्वपक्षोपपादनं निरस्तं मुख्यभागस्य पायुषशरीरकत्वात् कुञ्जालशरीरतस्मि
 न्जीव न हेतुत्वस्येव ब्रम्हणोपि सर्वशरीरतायाः यत्तु आत्माशरीरस्य पृथिवीशरीरमित्यादिश्रुतिसिद्ध्यत्वेन तद्द्वारा ब्र
 म्हण्यपि तत्संभवेन पूर्वपक्षा नुधानाच्च ॥ यत्तु अन्ययव्यतिरेकमात्रगम्यत्वं हेतुतायां शुपजीव्यै तत्पूर्वपक्षमवृत्तिः त
 च न ब्रम्हणीति केन चिदुक्तं तन्मुख्यभागेऽपि तदसंभवात् यागादेः स्वर्गादिहेतुत्वासिद्ध्या पाताच्चैतिदूषणे न चंद्रिकाया
 मेव दूषितं ब्रम्हणः जीव न हेतुतायाः न भागेनेत्यादिश्रुतिसिद्ध्यत्वात् या ब्रम्हणितदभापस्य शक्तिस्तु मशस्य ताया उक्तत्वाच्च ॥
 यदपि व्यतिरेकगर्भायाः हेतुतायाः श्रुत्यापि ब्रम्हण्यसंभवाज्जीव न हेतुता न ब्रम्हण इति वर्णनं तदपि नित्यविभूतानका
 पिकारणत्वमिति प्रसंगादिति दूषणे न चंद्रिकाया मेव दूषितं कारणत्वस्य ब्रम्हणो लक्षणत्वाभापसंशयाच्च युक्तं किंच
 मुख्यपायुरेव प्राणः स एवा नंदमय इति पूर्वपक्षे आनंदमयेऽपि तदभेदशब्दायोगः न हि मुख्यभागे तस्य हृदि जातिजीवा
 रायत्वात् नपि योगः गुणपुत्सभापात् न ब्रह्मत्वमात्रमस्यातिप्रसक्तत्वात् ॥ यदपि चंद्रिकायां भूताकाशश्रुतेरस्य स्ताया अ

हुत्वा निरवकाशो नापि लिङ्गेन न बाध इति या यदि भाषा शाहो योगेन मसि स्थि विधेरो धेपि विष्णु पर न्यात् न दान स्मी श हो गपिन ह
 द्वे व भ्रसि त्यत्राण पत्नी परः स्यात् इति वा सुखे मुख्यः प्रकीर्तित इति वचनात् परमात्मनि भाषा शाहस्य मुख्यत्वा योगान्मुल्य
 संभवे चामुख्यग्रहणा संभवात् आभाषा शाहः परमात्मपर इति वा भमे याश्चिता म्यधिकांशं कायां तन्निराकरणाय यम
 निदेश इति मतिपादितं तदप्यसत्यतः शुतेर्लिङ्गा बाधकता वच्छेदकं शुनित्वमेव न भूयस्त्वं लिङ्गस्यापि शुनिबाधकता
 वच्छेदकं निरवकाशत्वमेव न भूयस्त्वं शातो धन्यायेनाप्रयोजकत्वात् समानपलत्व एव भूयो नुग्रह न्यायस्य प्रवृत्तेरस
 रुदायेदित्याह ॥ पूर्वाधिकरणे व्याफाशाशुतीनां भूयस्त्वेन लिङ्गबाधकापत्तेर्य ॥ न च विजातीय भूयस्त्वं
 बाधकता वच्छेदकमिति वाच्यं ॥ वैजात्यस्यार्थगतत्वे अत्राप्यभावात् शाहगतत्वे अतस्तत्त्वार्थाधिकरणेपि इंद्रवृहस्य
 त्यादिवाहैर्लिङ्गपापापत्तेः न चार्थसाजात्यविशिष्टवाहै वैजात्यमेव लिङ्गपापकता वच्छेदकमुपेयते अंतराधिकरणे
 नार्थसाजात्यमाक्राशाधिकरणेष्वनवाहै वैजात्यमिति नातिप्रसंग इति वाक्यं वक्तुमप्रयोजकत्वात् ननु नाप्रयोजकता
 एकस्मिन्नर्थे भ्रूते विजातीयानेकवाहै भयोगस्य तत्र तात्पर्याधिस्य सूचनार्थत्वादिति चेन्न सजातीयानेकवाहै भयोग-
 स्त्वेव तात्पर्यमाह लिङ्गांतरगताभ्या सवाहैर्धत्तेन विजातीयानेकवाहै भयोगस्य तात्पर्यमाह कत्वायोगात् नवाचाकाशा
 पिकरण एव लिङ्गबाधमसंगः अतो निरवकाशात्वास्त्रिंशैव शुतिबाधकता शुक्तेति नैषाधिकांशं संभवदुक्तिः कानापि
 द्वितीयातलिङ्गसमर्पकपदानां शुत्यंतरेणान्यथासिद्धिकायाः सर्वत्र सौख्येन प्रवर्तकमंगमसंगात् सर्वस्मिन्नेषां चा

मृदूनेरनएवेत्साद्यतिदेवापिरुक्षत्वात् ॥ एतेनदधुपिचेयमादंकाआकाशादिसाधारणीतयात्साकाशापदस्यम
 सिस्थार्थज्ञानादजंतत्वादिलिंगानामपितत्त्वानापत्तेरित्वावागम्यतथापिपूर्वाधिकरणेऽनुवृत्तत्वात्स्यादेवाधिकाशंके
 निबंदिकायांसमाधानमुक्तं तदपि निरस्नंतच्छंकायाः सूत्रेणास्तुत्यारादतिदेशानुवपत्तेश्चतुलीपाणिनदुका आकाशा-
 दिपदानामपिभूताकाशेमुल्यनायादृक्कोशादिसुझायात्पचसांवाच्यमुत्तमभितिभागपत्यपिसत्याच्चतत्त्वादधिका
 शंकातन्भिरसनपूर्वपक्षास्तावदनुपपन्नाएवेतिसित्यांतोपिनचतुरस्त्रः अतएवेत्यस्यहेतुसमर्पकस्याशुक्तंउद्धीप
 नित्वादिलिंगपरत्वेत्सारस्यचिरोधात्तत्तद्विगत्यदूपावसामान्यदूपावच्छिन्नानिदेशापरत्वेनकथंचिद्योजनेतुम्रागपितथा
 लापयानयोक्तिसंभवेनान्ययोक्तेरपिनिगमनानुपन्यासात्पूर्वपक्षेकोलक्ष्योपतित्वादिलिंगसमाप्तानेपिअकृतादुवाकैतदभय
 त्तनदेकवाक्यत्वांगीकारेपिमध्यमश्रुतमसिस्थिष्यवसाधारणलिंगचिरोधेनासाधारणमहापुरुषादिश्रुतिविरोधेननान्यःपंधारि
 कंठतोन्वज्ञानस्यमुक्तिहेतुत्वनिषेधेनचात्रान्यपरत्वशंकानुदयात् ॥ अत्रानुवाकपितवदेवाहवमापंतित्वमेकोबहु
 ननुमधिष्ठइतिसर्थतयामित्वसर्वशरीरत्वासिलकर्मागध्यत्वादेरितरासंभाषितस्यअवृणानुपभ्रमएवतमेयमृत्यु
 ममृतमाहुस्तंम्रतारितमुगोसारमाहुरित्वादिवारकत्वपोषकत्वमोग्यत्वनूपाणांमहलक्षणांतर्भूतानांअवृणोनसर्थंतर
 त्वंम्रयक्ततत्तच्छब्दस्यवहारविषयत्वस्यस्पष्टत्वेनतंमर्तमातरिश्वाप्रजानामित्यस्यत्यंयज्ञः त्वमपेयासिसौमइत्यादे

र्णोयोर्घइतिनतद्विषयमिदं सूत्रं श्रीश्रुतेरवस्थीत्यपत्त्यावितियुक्तञ्च स्वमतसंक्षिपमाण इत्याद्यनेकपरोक्षनिर्देशाव्य
 ग्रहितस्य तद्वैत्वमित्यत्र मत्प्राप्तमिदं नोक्तिश्च न युक्ता ॥ मातरिश्वराहृत्य पूर्वपक्षबीजस्यांतराधिकरणन्यायेन ब्रह्म
 परत्वोक्तिश्च न युक्ता ॥ प्राणराहृत्यापितन्यायेन गतार्थताया उपेक्षाभावात्तस्मादस्मद्भाष्योक्तं च्छांदोग्यक्रमपरि
 तप्राणवाक्योक्तोदाहरणमेव सम्यक् ॥ तद्वैत्वप्राणोऽप्यइत्यादिवाक्ये प्राणराहृत्य तत्पूर्वांनुवाकं श्रुतेन श्रीश्रुतेन
 स्वीश्रुपत्त्यावितिवद्वीपतित्वलिंगेन विष्णोः समन्वयइत्यापितल्लिंगस्यानंदमयाधिकरणे प्रदर्शितरीत्याशेषसा-
 धारण्यादनुवादेयमिति स्पष्टमेव दूषणं ॥ ईशानः प्राणदः प्राणइति विहृद्भ्यायोगेन च प्राणराहृत्या विष्णोः सायका
 शतत्सुक्तिरपि न समीचीना सर्वात्मतया स्तोतुं मयूने विश्वं विष्णुरित्यादौ अन्यदेवतानाम्नामपि परिगणनेन न तस्य
 शक्तिश्चाहकत्वमित्यपूर्वमेव प्रतिपादितत्वात् प्राणराहृत्या विष्णोः नूत्यसित्यैः ॥ अन्यथा आद्यर्षिशिखायां देवकृ
 तप्रपदनयोगात्तत्कंपल्योपनिषदि उमात्तदायं परमेश्वरं मनुं त्रितोचनं नीलकण्ठं प्रशांतं द्यात्वेति प्रक्रम्य स्वब्रह्मासशिष्यः स
 हरिः सैंद्रः सौक्ष्मः परमः स्वरादस एव विष्णुः स प्राणाः सकलोग्निः स चंद्रमादिति शिवेऽपि प्राणराहृत्य यो गात्रादिव सहस्र
 नागमध्येऽपि प्राणराहृत्य प्रणाच्च ॥ तत्रापि तूदेव कुं राज्यतथा लिंगस्य च तत्साधारण्याच्च तद्वाक्ये प्राणो विष्णुरेवेत्य
 त्यासिद्धिरिति स्पष्टमेव ॥ एतेनैव योगेन प्राणराहृत्योऽपि सायकाशइत्यपि निरस्तमेवेति ॥ श्रीमच्छंकरपादाब्ज

श्रीगणेशायनमः ॥ ज्योतिश्चरणमिधानात् ॥ अथाध्यायादिसंगतयः पूर्वपदेवपूर्वाधिकरणेस्ववाक्यगतब्रह्म-
 सिंगानुसारेणभाणश्रुतेरन्यथानयनं युक्तं इह च तदस्माधानं ज्योतिःश्रुतेरन्यथामयनमिति प्रत्ययस्थानादनंतरेण
 मस्तुदाहरणसंगतिः इदमात्म्यायते अथयदतः परौ दिवो ज्योतिर्दीप्यते विरयतः पृष्ठेषु सर्तः पृष्ठेषु नूतमेतमेतुलो-
 केव्यदं वाव न द्यादिदमस्ति न्तः पुरुषे ज्योतिरिति तत्रादयः परं ज्योतिरादित्यादिरुत परं धन्वे तु मयं ज्योतिः शब्द-
 मयोगात् संशयः तत्रादित्यादौ ज्योतिः शब्दः असि त्वयुवब्रह्मण्यपि तदेव ज्योतिर्वां ज्योतिः परं ज्योतिरुपसंपद्येत्यादौ म-
 युक्तः पूर्वपक्षस्तु इदं ज्योतिरादित्यादिकमेव ज्योतिः शब्दस्य च ह्युरनुभाहकतमः न विद्वद्विन्येव प्रचुरमयोगात् दीप्य-
 त इत्यनुभूतमास्वरूपं स्वस्य ज्यलनकर्तृत्वं स्ववाक्ये च इदं वाव तद्यदिदमस्मिन् पुरुषे ज्योतिरिति कोक्षे-
 पके ज्योतिषि परं ज्योतिरप्यस्मान्न दृश्यते अध्यासाच्च प्रायोत्यंतसादृश्यमिति तः तच्चाचेतनं योज्योतिषो रतितयमु-
 पपद्यते न चैदमपि ज्योतिर्ब्रह्मेति शक्यते पकुंतस्यैवाह हि त्सत्येषां श्रुतिरिति चोच्छयपोषयिषि हृत्वप्रपणाच्च तस्यैवा-
 दृष्टिचक्षेत्रास्मिन् शरीरे संस्य र्ज्ञानोष्णिमानं विजानाति तस्यैवाश्रुतिर्यत्रैतत्क्षणपि धायनि न दभियन दयुरिराग्ने-
 रियज्यलतः उपश्रुणोति न देत तदृष्टं च श्रुतं चेत्सुपासीत च सुष्यः श्रुतो भवतीति च दर्शनीयं रूपं त्वकीर्तिमत्वनूपा-
 त्यफलश्च यणाच्च न हि परमपुरुषोपासनं मत्सफलं येति पकुंतं युक्तं ॥ न चैतादृशश्रुतिर्लिंगवापनसमस्त्यत्र ब्रह्म-
 सिंगं येन तदनुरोधात् ब्रह्म परत्वमाश्च यितुमीशमहेतु स्याद्वयः परं ज्योतिरादित्यादिकमेव एव सति शुभमर्थं दातुं बद्ध-

धारत्वश्रुतिरप्यमुमेवपक्षमस्युज्जिनोतीतीति एवंपूर्वपक्षेऽसि त्थातः ज्योतिश्चरणाभिधानादिनिदिपः परं ज्योतिरिह
 ब्रह्मेव पूर्वपाप्येद्युसंबंधितया ब्रह्मचरणाद्विधानात्त्वब्रह्मिपादोस्यसर्वभूतानि त्रिपादस्यामृतादिपीति त्रिपात्ब्रह्म
 द्युसंबंधिनिर्दिष्टतदेवेदुसंबंधान्मत्वाभिज्ञायते तावानस्यमहिमेत्युपक्रांतज्यामस्त्वद्युहादयति पादोस्येति सर्वा
 णिमूतानि अस्य ब्रह्मणः पादः एकदेशः पंचाचतुष्पाददुक्तात्पदार्थाननदेकदेशपादपरिभि तं पस्तु तस्मादल्यं न ठ-
 तं प्रपंचोप्यत्यदिति घोतयितुं पादत्वकल्पनं अस्य परमात्मनः दिवि सत्यलोकोपरि भागे त्रिपात्ब्रह्म पिष्णुशिवात्मना
 भिव्यक्तं स्वतूपा ममृतात्मकमस्तीति संबन्धः अथवादि विघोतनात् न्यके त्वहपेइत्यर्थः सर्वनामयच्छब्दश्चक्रांतपरा म
 र्वाभोगायत्रीचाक्येभक्रांतं ब्रह्मेव परासृशानि यद्यपि यदाग्रं योऽष्टाकपालोभयनीत्यादौ प्रकरिष्यमाणपरमशक्ति
 मपि यच्छब्दस्य दृष्टं तथाप्यौत्सर्गिकं भक्रांतं परामर्शकत्वं प्रसित्वा भानुपादकत्वं च तस्य न विना बलवद्वा धकं त्यागम
 र्हीति अतएव पस्योभय ७ हचिरार्तिमार्छेदित्वा दौ विधि विभक्तिमप्यपूर्वार्थो धनस्त्वभावात्प्रव्याव्ययत्पदोपनीतां प्र-
 सित्वा र्थानुपादकतामेवाद्रियते नां त्रिकाः अनएव लोकेऽपि देवदत्तोस्ति तमानययज्ञदत्तो गच्छतीत्यादौ सर्वनाम्ना प्र-
 स्तुतयदेवदत्त एव परासृशतेन प्रस्तोष्यमाणयज्ञदत्तः यत्पदपठितवाक्यस्यानुवादकत्वमपि यो ब्राह्मणो वेदविचक्षणो
 देयमित्यादौ प्रसित्यमेव तथाच भक्ते यत्पदस्य सर्वनामतया भक्तयत्त्वपेक्षा या तद्द्विदितवाक्यस्यानुवादत्वात् ७

तो जगदित्यादि स्मृत्युपपृदिता तपादोस्य सर्वभूतानि त्रिपादस्यामृतं दिपोमिनि स्थितपादत्वलिगाच्च गायत्रीयाइदं
 सर्वमित्युपक्रमं स्वर्गिसर्वात्मिकत्वद्वयपारमेस्वरलिगाच्च स एवोपक्रांत परमेश्वरः तर्पनाभांक्षांत ह्यदिनपा
 न्यस्य पुरोवादांक्षांच स्वप्रतिपादक्रमं अहारापूरयतीति द्युत्तं यथा तत्र त्वमिज्ञायमानं यच्छदोपातमपि ज्योतिः स
 एवेत्युपक्रमगतवलयतश्चुत्यचुरोपेन ज्योतिः क्षुतिरेवाव्ययानेन ह्युक्ता ननु अथैष ज्योतिरथैष ज्योतिरथैष सर्व-
 ज्योतिरेतेन सह त्वदक्षिणेन यजेतेत्यादावेष इति सर्वनाम्नः उत्सर्गतः प्रस्तुतपरस्यापि प्रकृतज्योतिश्चोभयपरत्वं न सं-
 मयति ज्योतिश्चोभयमइति ज्योतिरिति च नामभेदस्यार्थान्तरपरत्वस्यारस्यात् अथेत्यनेनापि कार्थेन प्रकरणविच्छेदावग
 मात् प्रकृतज्योतिश्चोभयवाच्यस्य वाच्यस्य सह त्वदक्षिणा लक्षणगुणविधानार्थतायां एतेनेत्यादिमात्रस्यैव पर्याप्ततया
 अथैष ज्योतिरित्यनुवादवैष्यथ्याच्च तस्याज्योतिर्नामं कथागंतरमेव प्रस्तोष्य भाणभेष इति सर्वनाम्ना परामृश्य तद
 तिसंज्ञाधिकरणे पूर्वतंत्रे निर्णयितं तद्विहापि ज्योतिः पुरुष इति संज्ञाभेदावगमात् अथ यदतः परोदिच इत्यत्राश्रया
 हेन प्रकरणभेदावगमाच्च यदि तिसर्वनाम्नः न प्रकृतग्रन्थपरा मर्शकतेति चेन्नैवं ज्योतिः शब्दस्य प्रकाशावाचिनः त्रिपा
 द्रूपेण प्रकृते अह्निवाचकतयैव वृत्तिसंभवात् शुत्वं तरे आचुर्येण दृष्टप्रयोगत्वात् ॥ संज्ञाभेदेनार्थभेदस्यैव प्रकृते
 अभावात् ॥ अथ शब्देन प्रकरणभेदोक्तिस्त्यक्त्वा किंचित्करी गायत्रीविद्या प्रकरणभेदेपि यदि तिसर्वनाम्नः औत्सर्गिकम

+ ननु पञ्चक्षितत्रयं कथं तया

क्रांतपरामर्शस्वभावात् न पौद्गल्यं न चैवं ज्योतिषो मपरामर्शपतिः यतस्तत्र ज्योतिषो मातुषादेन यागोत्तरविधाने
 अथवा ह्यवगतप्रकरणमिदं स्यान्नुपपत्तिर्दुर्बारेव ज्योतिषो मप्रकरणानुवृत्तैः अथवा प्राकृषिहितायाः गायत्रीवि
 द्यायाः यत्पदस्य त्रिपात्ब्रह्मपरामर्शकत्वेऽपि अनुवृत्तेरप्रसक्तेरनुपपत्त्याभावात् ॥ अथ शङ्कस्यानंतार्थिकत्वे
 तु कथंचिदप्युक्तदोषानपकाशः ज्योतिर्विद्यायाः स्वोपयोगिप्राप्त्यर्थं निर्णयवगायत्रीविद्याविद्यामकसंदर्भाविपर्या-
 लोचनापेक्षाद्योतनाद्यानंतरीयपदे रास्यसार्थक्यात् यत्पदस्य प्रकृतब्रह्मपरामर्शकतायुक्तैव ब्रह्मपरवाक्यसंदशा-
 न्नैदं ज्योतिर्ब्रह्मेत्यवगम्यते गायत्रीविद्याप्राप्तिः प्राचीनायामव्यवहितायां ज्योतिर्विद्यातः परस्यां शांडिल्यविद्याया
 मपि सर्वं खल्विदं ब्रह्मेति ब्रह्मप्रकरणसम्भावात् शांडिल्यविद्याया ब्रह्मविषयत्वं च सर्वत्र भ्रंशित्योपदेशादित्यधि
 करणे स्पष्टं होमिधानादिति सूत्रे गायत्रीविद्यायाः ब्रह्मविषयत्वं च नन्वेवं संदशात्मकप्रापपाठस्य कथं ज्योतिः शु-
 तिवापकत्वं श्रुतितः स्थानस्य दुर्लभत्वात् ॥ न च दर्शपूर्णमासौ प्रकृत्य प्रयाजसमीपे अभिक्कामं जुहोतीति श्रूयते त
 आभिक्काममित्यस्याभिक्कम्येत्यर्थकत्वात् जुहोतिना भ्रंशकसर्वहोमानुवादात् तदुद्देशेनाभिक्कमणोपि धीयते प्रया
 जानां सन्निधिसत्वेऽपि तदपेक्षया प्रकरणस्य बलवत्त्वादन्वयाऽतिसन्निहितोत्तमप्रयाजो गं स्यात् ॥ न चावांतस्मभ-
 रणेन प्रयाजो गं तेति प्राज्यं ॥ अथानरप्रकरणस्य विनियोजकत्वे सर्वेषां मंगानां तत्संभवेन मिथो गंगितापत्तेरिति प्रा-

यानविधायाभिक्रमं जुहोतीत्युक्ता यो वै प्रयाजानां भिक्षुनं पेदसभिधां बद्धीग्वयजति न दू न पातमेकमिपेत्यादि प्रयाजा
निष्वाहवीन्यामिधारयनीत्येतेन प्रयाजपरमशान्तावत्सं दर्मस्य प्रयाजप्रकरणत्वनिश्चयाच्चतन्यध्ययद्यदिहितं त
त्प्रभयाजागमिति निश्चयात् च दीयागतायां तु न संदेशो न तस्यापांतरप्रकरणांतदुक्तं न विद्यते तु संदेशो यत्र याचनि
कैर्गुणैः तत्रांगानां फलं भावः सन्नप्याविनियोजकः निष्फलत्वेन सर्वेषां विरोधो वगम्यते फलं शेषः कस्य शेषित्वमतः सर्वे
प्रधानागमिनि प्रयाजाभिक्रमणन्यायेच्छित्तं न व्याधेनात्रापि ब्रह्मप्रकरणोच्चेष्टान्नत्वकरणेमाह तज्योतिः नतिपादनैवेत्यव्यपरिहार
यमप्रकरणानुरोधेन ज्योतिः श्रुतेर्ब्रह्मपरता आश्रयणीयेति वाच्यं ॥ प्रयाजाभिक्रमणो हि उभयतः प्रयाजांगसंदर्शमात्रे
णानाशं त्वरप्रकरणोच्चेष्टः किंतु प्रयाजानां गंगाकांक्षाया अभिक्रमणस्य चाभिक्रमं जुहोतीति पाक्येन होमान्वये अपग
तेरिहोयं विदोष होम इति अपेक्षायाश्च सत्त्वावेनोभयाकांक्षादूषप्रकरणमस्त्येव परंतु वहीयस्याः प्रधानाकांक्षाया
जुहोतिपदस्य प्रधानहोमपरत्वमसत्त्वाप्रयाजप्रकरणस्य जुहोतिपदार्थानि व्यामकृत्य प्रसक्तौ श्रुत्यादि प्रमाणशांसांग
संदर्शो न विषयमानस्यैव प्रकरणस्योद्देशः संपाद्यते अत्र च तिसृणां विद्यानामन्योन्यनिरपेक्षत्वात् सत्यापि प्रकरणोद्देशे
पासनांगतया माह तज्योतिः जुपासनासंभवाच्च न संदेशेन श्रुतिषा धोन्या व्यइति मैपं सर्वस्वित्यदं ब्रह्मेति शांडिल्य
पिद्यागने पाक्ये इदं राहो न सर्वविशेषणं व्यर्थत्वात् न चात्मीपेदं सर्वमित्यादि पाक्येषु इदं पदं सर्वविशेषणं तेन चेदं प
दं न सर्वस्य इदं पक्षोपक्षपहारा मिथ्यात्वमुपक्षिप्य सर्वपदार्थस्य विषयतां भिमा यो पदं रणे नाह नो निर्विकारस्य तत्सामा

नाभिकरणयवाधायानुसाधने एवमकृतेष्वस्तु ऐष्य ह्रस्वसंभवे पैरुष्य कल्पनाया अन्त्याष्यत्यादिति वाच्यं ॥ आत्मे
वेदं सर्वमित्यादिषु निर्विशेषब्रह्मप्रकरणगतया क्येपु इदं ब्राह्मस्य सर्वस्य मिथ्यात्वद्योतकत्वेन सर्वपदार्थविशेषण
त्वसार्थक्येपि सविशेषब्रह्मप्रकरणस्थे स्मिन् पाक्ये तद्योतनस्य निष्प्रयोजनत्वात् प्रत्युत अस्याविद्यावकत्वपातहिरो
धितैव तया चेदं ब्राह्मविशेषणमेवेदं ब्राह्मसर्वनाभात देवब्रह्मविशेषणमपेयदिपूर्वसंदर्भे ब्रह्मस्तु तंत तत्त्व
गायत्रीपाक्ये ब्रह्मणः प्रस्तुतत्वेपि ज्योतिर्वाक्यस्यान्यपरत्वे तेन व्यपहितस्य गायत्रीपाक्यस्थस्य ब्रह्मणस्य रामश्रीनसंभ
पनीतीदं ब्राह्मज्योतिर्वाक्ये ब्रह्मणः प्रस्तुतत्वमपेक्षते अतः इदं ब्राह्मसंज्ञादपि ज्योतिर्वाक्ये ब्रह्मसिद्ध्यति दीप्य
तइत्यनेन च प्रभाषत्यमुच्यते तच्च ब्रह्माद्यात्मफदिव्यशरीरस्य ब्रह्मणो नानुपपन्नं ॥ किंचेत्याद्युक्तमपि न सत्त्वनाभादा
वपि ब्रह्महृदि दर्शनात् अत्यफलश्रवणमपि न ब्रह्मताविरोधितपापलंबनेन ध्यानस्य संसारगौचरोच्चापच
फलदातृत्वसंभवात् ॥ यथाहिलोके सार्वभौमोपि तन्मत्स्यवकृतोपासनमेदेन कस्मैचिदल्पमेव फलं कस्मैचिन्महत्फ
लं ददातीत्येवमेतत्तु मर्यादात्वश्रुतिभ्यां तत्राधिकरणे ऐश्वर्यमर्यादाश्रुतिव्याख्यानरीत्या व्याख्येया पूर्वपक्षे तदभिधा
नं चामुच्यमानं तस्यात्सिद्ध्यत्योतिर्वाक्यं ब्रह्मपरमिति ॥ नन्येतदनुपपन्नं गायत्रीपाक्यगतायास्त्रिपादस्याश्रुतं
रिच्योतिर्भवोपि ब्रह्मणि घुसंभमतिपादकत्वासि सत्ये ॥ तत्राहिगायत्रीविद्यायां सेवहिभूयते गायत्रीया इदं सर्वभूतं च

तिष्ठितमेतायेपनातिशीयतथावैसापृथिवीद्वयं वावसायदिदमस्मिन्पुरुषेशरीरमस्मिन्दीमेमाणाः प्रविष्टिनाए
 तदेपनातिशीयंतेयहैतत्पुरुषेशरीरमिदंवावतत्पयदिदमस्मिन्पुरुषेहृदयमस्मिन्दीमेमाणाः प्रविष्टिनाएतदेव
 नातिशीयंतेसैवाचतुष्षदापडियपागायत्रीतदेतत्क्रचाभ्यन्तं ॥ तावानस्यमहिमाअतोऽज्यायाम्पूरुषः प्रादोऽस्यस
 र्वभूतानिनिपादस्यामृतंदिवीतिअस्यार्थः वागर्थत्वाहागाव्यक्रानिसर्वाणिभूतानिगायत्रीसर्वभूताश्चयत्वात्पृथिव्य-
 पिगायत्रीशरीरहृदययोर्भूताव्यक्रमाजाअयत्वात्गायत्रीत्यंतथाचभूतपृथिवीशरीरहृदयद्वयपादचतुष्टयपुतापा
 क्रमाणभूतादिचतुष्टयद्वयपूरुषश्चक्रायगायत्रीतिचतुश्चरणाल्लिकाषट्प्रकाराल्लिकेतिपापत्अभयदापिमुख्यंसर्वभू-
 ताव्यत्वमंचतूपायागायत्र्यानंसंभयतिवयापिगौणंसंभयत्येयोपासनार्थंचगौणमपिचाक्षंयामरसकेपुरुषेअयमे
 पसर्गोयाचदतिपत्भूतहिंसांमाकुरुतनरकोभूतहिंसकस्यमपिष्यतीत्येवंतूंप्रतिपादनदूषणगानेनसर्वभूत
 त्राणहेतुत्व्याहागेवसर्वभूतानीतिवाचोयथाकथंचित्सर्वभूताव्यत्वोपपादनेनतदभिन्नायागायत्र्याअपिसर्वभू-
 तत्वंनिरूप्यतेअतोपायवोवातुसारणसर्वभूताव्यत्वंगायत्र्याः पर्यवस्यतिपृथिव्याव्यत्वमपिभूतमतिष्ठात्यसा
 मान्येनाप्युपपद्यतेवारीरहृदयाद्याव्यत्वमपिभूतंक्रद्वाप्रतिष्ठात्यसामान्यात्तच्चगौपाभूताव्यत्वेनसर्वभूतम
 तिष्ठात्यमप्यर्थात्सित्वंवाहंमवतीत्येदमिमायमतोवाप्यवोवातुसारणभूताद्याव्यत्वस्वगौणत्वेपभासेर्नंद
 गाथत्र्याभद्रत्येदिंगंसैवाचतुष्टयेदितिचक्रग्रहणएवसंज्ञासंहातुचीतिअत्रिचाच्यामेवदाप्रोविधानात्तच्चत्रि

पदायागायत्र्याभ्यनुव्यालमहुपपन्नंषड्विपेत्यनेनचतुर्विंशत्यस्तरायाषड्विःषड्विरक्षरैश्चतुरौक्षान्मकल्पन्तु
 व्यात्यसमर्थनस्यदर्शितत्वात् ॥ नचैषैवेतिवचनात्तुसारजमकृतानामेवमूतानां पादस्यत्रतीयतदितिवाच्यं ॥ न
 यासतिवाचासहपंचपदात्मनसंभान्तत्वंचानपासरुव्यापुनावाभित्यादेर्कहृपरत्वावसाधानत्तत्रब्रह्मणोद्गु
 संबंधितयाधमकभात्नक्रांतपदमर्शस्त्वभावेनापिसर्वनाम्नाकथं तत्परा मर्शः ॥ नचपुरुषसूक्ते ब्रह्म परतया-
 अवगतस्य सर्वात्मकतामकाशकस्य कथं छंदोमिति धाय कत्वमिति वाच्यं ॥ उपक्रमे अस्य स्तोत्रागागायत्रीश्रुतेरत्य
 धानेतुमशक्यत्वात् छंदः परत्वे निर्वर्णितेति पश्चात्पुरुषसूक्ते ब्रह्म परतया निर्णतस्थिति तदेतदचाभ्यनूक्तं
 भिविवचनेनैवगायत्रीभतिपादकतयापि निपुक्तस्वार्थविरपरत्व कल्पनोपपत्तेः विनियोगोदेनमंत्राणा यथैति
 दस्य दृष्टत्वात् नमंत्रप्रतिपाद्यं सर्वभूतात्मत्वमपि पूर्वपदे बोधास नार्थमविष्यति पुरुषत्वंच पूर्णत्वात् त्रिपादस्यानु
 तंदिपीत्येतत्तु बाह्यशरीरहृदयाकाशांतरत्याभिप्रायं व्याख्येयं गायत्र्या मेव भक्तगुदाहरणानंतरं हीदं वाक्यं प
 ठ्यते यद्वै तत्तत्र ब्रह्मेतीदं पापतत्त्वोयं बहिर्धापुरुषादाकाशो योयं बहिर्धापुरुषादाकाशो अयं पापसोयमंत्रः पुरु
 ष आकाशो योयै सोतः पुरुष आकाशो अयं पावस योतहृदय आकाशो योयै सोतहृदय आकाशस्तदेतत् पूर्णमि म
 दृतीति मत्रादि पाक्ये ब्रह्मशब्दोपेदेकदेवाभूतायां गायत्र्या मुपपन्न एतस्या एव गायत्र्याः शरीर बाह्यशरीरं तपकादाह
 दमाकाशमेतदस्य ध्यानार्थमिति पादनान्दृशहृत्पत्राकाशाभारलेखुपपत्तेश्च तदभिप्रायं त्रिपादमृतं दिपीत्यु

पपन्नं तस्याभेपोपासनाये पूर्वत्वमुपाधिधानात् पूर्णत्वात् इरुषः स्मृत इति निरुक्ता नुसारेण पुरुषत्वमुपपन्नं ॥ न
 च वाक्यशेषसामेजस्यापगादचोपदेयेन तु पदितं ब्रह्म परमास्त्विति तुक्तं गायत्र्युपहितस्यापि परिच्छिन्नत्वेन पूर्णत्व
 भूताद्यात्मत्वात् पपत्तेर्जगत्कृत्या तद्व्यासनायेतदुपदेशक्ये हरेगायत्रीश्रुत्य नुसारेण छंदस एव पूर्वयाक्ये ग्रहणम
 न्यथास्त्वशब्देन ब्रह्मानभिधायगायत्र्यादिपदलक्षणया तत्त्वतिपादनस्य निष्कलत्वापत्तेरित्याशंका प्रत्याह ॥ छंदोभि
 धानान्नेति चेन्न तथा चेत्तेर्पणनिगदात्तथा हि दर्शनं चिदादिति पात्रयेषु संबंधितया छंदस एवाभिधानान्नद्युसंबंधम
 त्यभिज्ञेयतद्वाक्याभिहितं ब्रह्मणोपच्छेदेन परामर्श इति चेन्न तथा गायत्रीद्वारेण तदनुगते तदुपलक्षिते ब्रह्मणि-
 चेत्तोर्पणस्य चित्तसमाधानस्या नेन ब्रह्मणेन प्रतिपादनात् यतो चिकारहारेण तदुपलक्षितेन ब्रह्मणि चेत्तोर्पणस्य
 न्यथापि दर्शनमस्ति ॥ यथा एतद्वेव बह्वचो महत्सु ये मेमीमांसते एतमग्नावज्ययं परं तं महाभूते छंदो गा इति ॥ एवं च गा
 यत्र्युपरगेणोपासनार्थे गायत्रीपदेन तदुपलक्षितं ब्रह्मण एवोपलक्षणीयत्वात् न लक्षणानुसरणेनैकल्यं न्यासयास्मि-
 कत्वाद्यनुपपत्तिरिति भावः ॥ नन्विदं लक्षणाद्याश्रयणं तदेवोपपद्यते यदि सुख्याये वा धक्कनं च वाक्यशेषगतं सर्वत्र
 कत्वादिकमेव छंदः परत्वे बाधकमिति वाच्यं ॥ वाक्यशेषानुसारेणोपासनार्थमेव सार्धं त्वं प्रतिपाद्यत इत्युक्तत्वात् न
 तत्राह ॥ मूतादिपादव्यपदेशोपपत्तेर्छेदः ॥ मूतादिपादव्यपदेशास्त्यब्रह्मण्येवोपपत्तेर्भ्येवमभ्युपगंतव्यं न चोक्तं युक्त्या
 गायत्रीपथाकपंचित् सर्वत्र कत्वमुपपाद्यत इति न्नाथा गायत्र्यास्तदुपपादनादिदंगौणमिति वाच्यं ॥ गायत्री चारदं सर्वे

भित्तस्यमुख्यसार्धत्वपरत्वेपि ॥ वागैर्गायत्रीत्यादिपाक्यशेषस्यगायत्र्यपच्छिन्नब्रह्मस्तापकत्वेनब्रह्मोपाधिभूता
 यागायत्र्यावाउपासनार्थेवागात्मकत्वप्रतिपादकत्वेनोपपन्नस्यपूर्वपाक्यगतसार्धात्म्येगौणनाप्रतिपादनपरत्वकल्
 नायाप्रयुक्तत्वात् ॥ नन्येतत्सूत्रस्येदं सर्वभूतमिति पाक्योक्तसार्धात्म्यसमर्पणपरत्वे सार्धात्म्यत्वव्यपदेशादित्येषसूत्रं
 त्याह्याप्रत्यादिनिवेद्येयं ॥ यद्यप्युक्तसार्धात्म्यसमर्पणपरमिदं सूत्रं तत्रापित्वदुक्तरोत्यासूत्रपित्वासे सार्धात्म्येगौणत्वश
 कायाः परिहासेनलभ्यतइतीत्येयिन्यस्तं ॥ एपंसतिभूतादिपादव्यपदेशानूपनापानस्वमाहिमैत्यादिमंत्रात्मकोपपत्तेः स
 ब्रह्मवात् ॥ भूताद्यात्मकत्वपर्यवसितं भूताद्यात्मकपादत्वं यथाश्रुतमेवानुसरणीयं ॥ तथाचभूतादित्यपदेशास्वब्रह्मत्वेय
 संभवात्गायत्रीपदं ब्रह्मपरमेवेत्यर्थादुक्तांशंकारिहारालभ्यतेनचभक्तभूतादयएवपादाग्राह्याइत्यत्रनियामका
 म्भायः शाक्यः गायत्रीयादंसर्वमिति पूर्वपाक्ये सर्वभूताद्यात्मनयानिहूतिपितायाः गावज्जसैवेति पदेनचरामशास्त्रिषु
 देनिपूर्वोक्तमकारस्यैवनिगमनमित्यवगमात् ॥ नचतथासतिपागात्मतयापिगावज्जानिहूतिनत्वात्पंचपदेतिप
 क्तव्यमिति शाक्यं ॥ वाग्यादंसर्वभूतमिति पाक्यस्य हेतुवन्निगदार्थवादन्यायेनभूतात्मकत्वोपपादकतयाअस्या
 हीदंभूतमिति स्थितमिति पाक्यवद्भिन्नकत्वाद्दत्तेनतदर्थस्यवद्विधेतिपदेनचग्रहोपपत्तेः वद्विधेत्यनेनहिवागात्म
 नायदानत्राणहेतुत्वरूपंमकारद्वयमुक्तं यच्चश्रुपित्वात्मनाभूतमिति श्वात्सभूतानतिक्रमणीयत्वदूषमकारद्वयमुक्तं
 तदुत्पत्तेतथाचगायत्रीचतुश्चरणास्मिन्नपदंमकारावेति शब्दोक्तस्तदुत्पत्तेस्वप्रवृत्ति सार्धात्म्यनिगमनाभिभा

पकलंकाचिदनुपपत्तिदबृचीत्यनुशासनविरोधोपिनास्त्येवाध्यासिकेनाभेदेनक्रमगुपहितं ब्रह्मणिगायत्रीपदम
 योगबल्वक्रमगुशिष्टापोपिप्रयोगेअनुपपत्यभावात् ॥ तथाचापंनिर्गच्छितोर्थः गायत्रीपदं सर्वभूतात्मकत्वद्रूपवि
 गानुसारेणनेयमुतेदमेवश्रुत्यनुसारेणनेयमितिनिदिशयेगायत्रीश्रुतिस्तावदनिर्णयार्थेवतत्रवाक्यशेषस्यापिन
 निर्णयिकृतं तस्योभयथाप्युपपत्तेरुक्तत्वात् ॥ इदंच त्वभापबलपत्याश्रुत्यानिर्णयेनसंकेतत्वि रासायेदशुक्तंभूता-
 दोत्यादितयाचसंदिश्यामभ्यस्तामपिश्रुतिमपेक्ष्यनिर्णयार्थकतायानित्यादिमंत्रसंवाद्ददीकृतमभ्यस्तंतिगमेयब
 लीयः उपक्रमोपसंस्कारयोः समबलत्वे उपक्रमस्याधिकबलपत्वेचा उपक्रमानुसारेणनिर्णयस्योक्तत्वात् ॥ नचभूता
 द्यभिप्रायेणसैषाचतुष्यदागायत्रीत्युक्तौतदर्पकृतयामंत्रोदाहरणमयुक्तंमंत्रे एकपदात्मनैव सर्वभूतान्युपस्थाप्य
 मृतात्मकपादत्रयस्यद्युसंधितवानिर्देशात् न हिपृथिवीरागीरादीनामभूतत्वसंभवइतिवाच्यंअत्रचतुष्यरेत्युक्त्या
 कलितस्यसर्वभूतात्मकत्वस्यतावानस्यमाहिषापादोस्यसर्वभूतानांत्यनेनैवोक्ततयातदंशमादायमंत्रसंवादस्याप्र
 त्यूहत्वात् इदं सर्वभूतं यदिदं किंचेतिनिरवशेषभूतपरिग्रहोक्त्यात्रिपादस्यामृतं दिवोतित्कार्यभूर्तिपरिग्रहसंभवा
 चइयांस्तुविशेषः अत्रोक्तं पादचतुष्टयप्रकारांतरेणपिभज्यतत्रपादचतुष्टयत्वेनाभिहितमिति नचतावतासं-
 वादविरोधः फलीभूतसर्वत्मकत्वप्रतिपत्तेरुक्तमत्रतुल्यत्वात् अनएवपुरुषसूक्ते सहस्रशीर्षत्वादिमहिमाप्रस्तु
 तः इदं सर्वभूतात्मत्वादिरितिकथं पुरुषसूक्तमंत्रस्ययोर्थः स एवेह गृहीतुं वाक्यतइतिपरास्तंउभयत्रापिसर्वो

त्पताभिन्तूपणस्य ब्रह्मणितावन्यात्रत्य ब्रह्मप्युदासायाखिलभूतानां तदेकदेवा लो ज्ञया तत्र ज्यायस्य प्रतिपादन
 स्वचतुस्त्यात् ॥ किंचात्रयत्पदेन मरुतं गा यत्री पद्मं ति पा द्या कृत्य ब्रह्म त्वसं धा नु शा दा दय गम्य ते गा यत्री ब्र
 म्हेति न चात्र ब्रह्म पदस्य वेदपरत्वं ब्रह्मण एव प्रयोगमात्रं नु र्येगद्वा दिति बु त्या पा रो हा त अ पि च मरु त तस्य गा यत्री पदाभिधेयस्य
 हृदया काशाभेदेनोपासनां वि धाय हृदयस्य आगादिषु च तुर्षु दिक्षु उर्ध्वं च पंचया नि छि द्रा णि ते शुभ्रा णा पा न व्या नो दा
 दानसमानादित्यं च दार्कपर्जन्या न्या काशं देवताभिश्चक्षुः श्रोत्रपादुमनोवापुसं बधिभि रधिष्ठिताननुक्रम्य ते वा ए
 ते पंच ब्रह्म पुरुषाः स्वर्गलोकस्य ह्यारणाः सय एतानेव पंच पुरुषान् स्वर्गस्य लोकस्य ह्यारपान् वेदास्य कुर्वे वीरोजा
 यते इत्याम्नायते अत्र गा यत्री पदार्थे मतिरेश्मत्वेन कल्पिते हृदये पंच सु छि द्रेषु ह्यारत्वेन कल्पितेषु विद्यमानान् ह्यार
 पातकत्वेन ज्ञेयान् प्राणादीन् मति ब्रह्म पुरुषत्वाभ्या सोपि गा यन्म्यो तां गमयति इदं च सौत्रं च शब्देन संगृहीत
 ननु द्युसं बधि मत्यभिज्ञानात् पच्छेदं न त्रिपादस्यामृतं दिवीति मरुतं ब्रह्म पराभृशयने इति न पुक्ते मरुत्वर्थप्रत्यभि
 ज्ञानेपि मत्यपार्थमेदाय गमो सत्यप्रधानमरुत्वर्थप्रत्यभिज्ञाया अप्रयोजकत्वात् ॥ न च संख्येयकारकमपि मरुत्व-
 र्थविशेषणं ॥ एवं कृतिगा मानयेत्यादौ कर्मत्वादिविशेषितगवादीनामभेदानिरिक्तसंबंधेन धात्वर्थविशेषणत्वा
 दातात्कारकस्यपि मरुत्वर्थत्वे प्रमाणाभावनसंगाच्चेत्यादिकमन्यत्र विस्तृतं ॥ एवंचदिचीत्यस्य द्युलोकां गति
 स्त्वादिरम इत्यत्र च तदननर्गतस्य च प्रत्ययात्कथमप्रत्यभिज्ञोक्तिः संगतास्यादित्याशङ्कोमत्याह ॥ उपदेशभेदा

भेतिनेत्रोमद्विज्जप्यविरोधात् ॥ यद्यपिचपिभक्त्यर्थः प्रधानं तथापिनोपदेशमेदात्प्रत्यभिज्ञाभावाः शक्तिस्तु युक्तः
 उभयस्थित्यन्तसम्यंतेपंचम्यंतेचनिर्देशोक्ततेपितद्विभोरविरुध्यतथाप्रत्यभिज्ञायाअविरोधात् ॥ यथाहिबृहृक्षाग्रेशये
 नहन्तिबृहृक्षाग्रान्परतःश्येनइतिनिर्देशयोः सप्तम्यादिभेदेपिनश्येनाभेदप्रत्ययविरोधस्तथादिविदियः परमित्युक्ता
 वपिनाभेदप्रत्यभिज्ञाविरोधः सप्तम्युक्ताधिकरणतायाः पंचम्याव्ययस्थापनात्सप्तमीनिर्देशेनहिबृहृक्षाग्रगतेषुपल्ल
 वेषुचिलीनइवपल्लवानामग्रभागेस्थितस्तेनावृत्तोपिपक्षोनिर्देशुंवाक्यस्ततःसाधारणः सप्तमीनिर्देशः पंचमीनिर्देशो
 तुबृहृक्षाग्रमध्यपर्वीश्येनोनभ्रतिपादयितुंवाक्यतेतस्मिन्बृहृक्षाग्रा ॥ परइतेनिर्देशानुपपत्तेरतोबृहृक्षाग्रान्परइति
 निर्देशोबृहृक्षाग्रान्त्यंतावयवमूलायेपल्लवास्तदुपरिस्मायोलभ्यतेतत्रचयद्यपिबृहृक्षाग्रान् ॥ परभायोबृहृक्षासंलग्न
 इत्याविसंभवति ॥ तथापिसप्तमीपलेनबृहृक्षाग्रसंल्लेषस्थावगमेनपंचम्याबृहृक्षाग्रोपरिसंलग्नएवपर्यवसानात् ॥
 तथाचयथाकेवलसप्तमीनिर्देशोबृहृक्षाग्रमध्यस्थितेरपिकेवलपंचमीनिर्देशोबृहृक्षाग्रान्संलग्नतायाअपिमतीतिर्मव
 तितुमभयनिर्देशेतुमध्यभागाद्यसंलग्नस्थितिव्यापत्तेर्नेनाग्रोपरिभागेसंलग्नएवच्येनोवगम्यतेइतिसप्तमीपंचम्यो
 परस्परार्थनियामकनयायथानविरोधः तथादिविदिवइतिनिर्देशोपिनविरोधः द्युलोकोहिदेवाभूर्भुवः सप्तमहर्ज
 नस्तपः सत्यमिति सप्तलोकीपक्षेपृथिवीभूलोकः पृथिव्यादित्ययोर्मध्येभुवर्लोकः आदित्यादुपरिभुवर्लोकान्तस्त्रिदश
 निपासोद्युलोकएवत्वरितिज्यवह्नीयतेतदुपरिमहारादिलोकाइति एकः प्रकारः भूर्भुवः सुवरितित्रिलोकीपक्षेआद्यो

पूर्वपदेव स्वर्गीकस्तु सूर्यमंडलमारभ्य सत्यलोकां तौ द्युगहा योऽपि स एव विपादस्या मृतं दिवीत्यत्र तु कः पक्षो विवक्षित
 इति विज्ञापयेदिवः पर इत्युत्तरं क्वाप्यपयोलोचनया लोकात्रयपक्ष एव विवक्षित इति निर्णयिते सत्यलोकापक्षमादाय द्युलो
 कत्रहणे विश्वतः पृष्ठेऽभित्याद्यनुअपनेस्ततोऽप्युपरिविश्रुतां महारादीनां विद्यमानत्वात् लोकत्रयपक्षमादाय स
 त्सलोकां वद्युलोकविवक्षया तदग्रभागावच्छेदेन विद्यमानता प्रतिपादको दिव्योतिनिर्देशोऽप्युपगम्यते चेद्विरुधतः पृष्ठे-
 ष्वित्यादिसमंजसं प्रपतितस्माद्युक्तं द्युसंघप्रत्यभिज्ञानात् त्रिपादस्यामृतं दिवीति पाक्ये प्रकांतब्रह्मेव यदिति
 सर्वनाम्ना परमृश्यत इति सूत्रक्रमस्तु आद्ये स्वपक्षसाधकोक्तिः द्वितीयादित्रये बाधकोद्धारः तत्रापि द्वितीयतृतीय-
 योः प्रत्यभिज्ञासंभवे सुपेत्यसिद्ध्यां ते सुरब्धसाधस्यासंभवात् त्रिपादित्यादिवाक्यगायत्रीवाक्ययोर्न ब्रह्म परत्वं तत
 म्यपत्यदस्य ब्रह्म परमर्वाकत्वासिद्धिमाशंक्यत दुत्थारः द्वितीये वाक्यशेषावगतगोणतादात्म्यसंभवादसिद्धि शंका
 योनिरसः चतुर्थे प्रत्यभिज्ञाया एवासिद्धिर्निराकृतेति ॥ यत्तु चंद्रिकायां चरणाभिधानादित्यस्य पादाभिधानादित्य
 र्थविवक्षायां लपचार्येभ्यस्तनुगमार्थं च पादाभिधानादित्येव सूत्रांशः स्यात् ॥ किंचास्मदुक्तरात्वा आनंदमयाधिकरणाक्षे
 पेण पूर्वेपक्षसंभवतदनाक्षेपेणाथ यदतदिति वाक्योदाहरणमशुक्तं मौनकृत्यं च परमं ते ज्योतिर्मूर्तादि सूत्रयोः पा
 दोपदेवा इत्यानैपास्ति चरणाभिधापादोऽस्य सार्धं तूतानीति पूर्ववाक्यस्थ पादाभिधानादन्यस्य ज्योतिर्वाक्ये पादाभि
 मत्याभावात् तत्सुचमृतादिमुनेषो योक्तत्वात् चरणाभिधानादित्यस्य पौनरुक्त्यं ॥ अथ चरणाभिधानादित्यनेन

पादोऽस्वस्योभूतानीति मंत्रपाक्यस्त्वसर्वभूतानामेकपादत्वममृतस्यधिपातं चोच्यते भूतादिपादेत्यनेन सैषा च तु-
भद्रान्तामृणवाक्यस्त्वभूतपृथिवीशरीरहृदयानां पादत्वमुच्यते अतो न पौनरुक्त्यमिति चेन्न चरणाभिधानादित्य-
नेनेव मंत्रब्रह्मणो मयगतपादाभिधानसंभवे सूत्रहृदयैव्यव्याति किंच त्वन्मते ब्रह्मणो भूतादिपादत्वं तदा त्वत्वं तथा च
स्वर्गादिकृतां चरणाभिधानादित्यनेनैवोक्तमिति किंतदेक देवाभूताद्या त्वकत्वमिति पादकेन भूतादि सूत्रेण । किञ्च चतु-
ष्यदेत्यथ चतुः शब्देन भूतादिपरः पूर्ववाक्ये बाक्योऽर्थो रज्जुक्त्या भूतादीनां षड्लेन चतुष्टुयोगात् ॥ अतएव भुनोष
द्विषेत्तु कंनच वाच्यं भूतादीनां गाक्यमाणरहितानां चतुर्णां पादत्वं तत्सहितानां षण्णां विधा त्वमिति पादशब्देन तदा त्व-
कत्वविदक्षायां चाक्यमाणयोरपितत्वा त्वकत्वादिधाषट्कांतगतं स्वभूतादिचतुष्टयस्य पृथक्पादत्वोक्तेर्निष्कलत्वात् उपा-
दनार्थं ब्रह्मणि चरणत्वा रोपयेत्तगायत्र्या ख्यं छंदस्य च सस्मादिति गायत्री ब्रह्मेति सिंस्था तासि सतिः ॥ तस्मात् सैषेत्य-
त्र षाड्विध्यमभूदचतुष्षडत्वं विधाय तद्विपरणा यपादोऽस्येत्यादिभिरुदाहृतेति युक्तमन्यथा मंत्रब्रह्मणयोर्भिन्नार्थक-
त्वात् ब्रह्मणो क्तेस्तदेतत्क्रचाभ्यनूक्तमिति मंत्रसंभतिर्न स्यात् त्रिपादस्याभूतं दिधीति पादोऽस्येति पादशब्दनिर्दिष्टे-
चतुष्टये सति तदनिर्दिष्टस्य भूतपृथिव्यादेः पादचतुष्टयत्वा योगात् पादविदवद्विपरिति विरुध्यमिति हयसहितद्युमिति
प्रादिकार्यसंबधस्यै क्यंतद्रहितचतुः संख्यानां तु मंत्रब्रह्मणस्त्वपादानां भेद इत्यस्यात्यंतमपुक्तत्वाच्चास्याक्रमते
षाड्विध्यं तु गायत्र्या संस्थितो विष्णुरिति छांदोग्यविपरणात् सैषे तस्मात् मंत्रवर्गिकादव्यस्य पादाभिधानस्याभा-

वाततस्य च रणाभिधाने नैवोक्तत्वात् दुर्वारं परमते मूतादि सूत्रैर्व्यर्थं अस्यां पक्षे तु मूतादीत्यादिपदेनामृतं दि
 यीत्युक्ता मूताख्यपादत्रयपरिश्रहः न चात्र पादमुद्दिश्य विषयमूतत्वविधिः येन पादैर्फलमुद्देशपविशेषणत्वात् ग्रह
 संमार्थीत्यत्र ग्रहगतैर्फलपदविषयक्षितमित्यत्र तु व्यात्येन सिध्येत् किं तु विषयमूतोद्देश्येन पादत्वविधिः पादानामे
 व जिज्ञासितत्वात् यथात्र यौगमास्यां यौगमास्ययजेतेत्यत्र यमः यौगमासीशङ्कः काले मुख्यः द्वितीये कर्मणि गौणः एवं
 त्रिषादित्यत्र पादशङ्कः स्वहोपांशो मुख्यः पादोस्येत्यत्र भिन्नांशो गौण इति न कश्चिद्द्विरोध इति दूषणमुक्तं तदसत् ॥
 पादाभिधानादित्युक्ते मूतात्मकपादप्रतिपादकत्वप्रतीतिः स्यात् तत्र च प्रकृते अपि वक्षिन् किं तु मूतादित्यतिरिक्तं
 यत्त्रिपादस्यामृतमित्युक्तं तदत्राभिमतमिति सूचनाय शङ्कमेवादनुसरणसाफल्यत् अमुसृते च शङ्कमेदं शुत्व
 नुगमं परित्यज्य शङ्कमेदादनुसरणं किमर्थमिति फलजिज्ञासायां फलांतरानुपलंभान् पादवाद्दसमानाधिकरण
 तया श्रुतात् मूतादतिरिक्तपदार्थो विवक्षित इति बुध्यितुं सद्यते इति न कश्चिद्द्विरोधः न चैवं त्रिपादभिधानादित्ये
 व सूत्रांशः कुतो न कृत इति वाच्यं गायत्र्यास्त्रिपदात्येनाहं असित्यत आतद्बुद्धिर्माभूदिति चरणपदोक्ति सामंजस्या
 त् न च चरणाभिधानादित्युक्ते पि चरणशङ्कस्य रमणीयं योनिमापद्यंत इत्याहो किं याया मपि प्रये
 गदर्शनात् तद्ग्रहणीपि पुनरपि वक्षितार्थमतीत्या अ सामंजस्यं दुर्वारमेवेति वाच्यं अभिधानादित्यनेनैव तच्छका
 निरासात् तद्वच्छेदनाभिधानं हि प्रकांतं तस्य करिष्यमाणस्य वा प्रयति मूतारिना तु पादत्वेन प्रकांतं तथा यच्छेदं परम

द्वाः प्रसज्यते इति तद्वारणा यपलः न च सर्पनाम्नां मङ्गलमुख्यविशेष्यपरमर्शकता सा भाव्येनैव सध्युदास इति
 शक्यते पक्षुर्दशैते राजमातङ्गास्तस्यैवाभीतुरङ्गमा इत्यादौ प्रकाशविशेषणपरमर्शदर्शनात्तादृशस्वभावासि-
 द्यैः शिप्रादित्यस्यापरमर्शसङ्गाच्च असांतरबोधीयमुख्यविशेष्यता च भूतादावप्यविशिष्टेति दिष्टम् ॥ यदपि भूनादि
 सूत्रस्य पौनरुक्त्यमुक्तं तच्चित्यमेव तापानस्येति मंत्रस्य ब्रह्मपरतां सित्यवत्कृत्य तत्परमर्शकपञ्चद्वत्यारस्येन
 ज्योतिर्याक्यस्य ब्रह्मपरताया आद्यसूत्रममेव त्यात् ॥ तादृशवाक्यस्य ब्रह्मपरतैवासित्येति शंकायां भूतपादत्वादिति
 गर्ग्यत्रोवाक्यस्यापि ब्रह्मपरत्वमित्यस्य भूतादि सूत्रममेव तया पौनरुत्यत्वे शस्यप्यनवकाशात् श्रीमद्वाक्यफट्टि
 कानामुक्ताद्यन्ताया अतिसहजया एव अपित्य हेमिमे पञ्चैतेन पौनरुक्त्योद्भावनं व्यामोहमात्रनिबन्धनं हेमिनिबन्धनं येति भाष्य
 दर्शनां स्पष्टमेव किंच चतुष्यदेत्याद्यप्यसत्त्यागादेरन्याप्रसूक्तत्वेन भूतादिवदमुख्यत्यात् ॥ तथा हि भूतमिति वाक्यस्य
 हेतुवन्निगदार्यवादव्यायेन गानत्राणकर्तृत्वादितानास्तु त्यास्यार्थकत्वोपपादनाय स्याद्वादं भूतं प्रतिष्ठितमिति भिन्न
 कृत्वा दूढवाक्यवत्तादृशवाक्यमेदो गायत्र्यामुक्तः न तु भाषान्येना त एवार्थैसा गायत्री इयं वा पसा येयं वृथि योति
 बत्पार्थैसा गायत्री इयं वा पसा येयं वागिनि नोक्तं अन्यथा अग्रिमपर्याय साभ्या यतर्था वा पश्यत्प्राणस्य तु गायत्र्या
 त्सकत्वं विशिष्य नोक्तमिति न किंचिदेतत् ॥ श्रीः ॥ आनन्दतीर्थीयास्तु चतुः सूत्र्या एकाधिकरणत्वत्वीरुत्यैव विमेक-
 णापितयतो विनष्टवर्गद्विज्योतिर्हृदय आदितं यत्तद्वत्याद्यग्नि सूक्तं स्थवाक्ययदतः परोदिवो ज्योति रीप्यत इति

छांदोग्यसूत्रवाक्यवाङ्मोहादपि करणमैदं स्वीकृत्य ज्योतिश्चरणामिधानादातसूत्रपूवाक्तमाग्नसूक्तसू
 वाक्यमुदाहरणं उत्तरत्रिसूत्र्यास्तु उक्तं छांदोग्यवाक्यमुदाहरणमिति वा प्रतिपादयति तथा गुहा निहितस्य
 स्यान्न्यनिष्ठत्वशंकाया आनंदमयाधिकरणाक्षेपेण च संगतिवदति तथा हि लोकोक्तो न्यत्र भ्रासित्वज्योतिर्नास्मिन्न
 ब्रह्मणि समन्वयप्रतिपादनात् वा स्य संगतिः यो वेदनिहितं गुहायां । त्वानंदमयस्य हृदयगुहा निहितस्य मुक्ते
 तद्गुहानिहितत्वं विमेकणापि तस्य तोविचक्षुर्गदिभित्तिकस्य चिज्ज्योतिश्चः प्रतीयते तत्र वाक्ये प्रसङ्गः मेकणौ ज्योतिर्वा
 विरुत्थं पततश्चक्षुर्विरुत्थं पतति यदि हृदये आहितं ज्योतिस्तद्विरुत्थं तं कर्णादिविरुत्थं वर्तते मेमनश्चातीव
 विरुत्थं चरति अतोऽव्यासबुधिरहं किं नुपक्ष्यामि किंचेदंचितया मीति एतच्च यदि विष्णो रन्यत् तत्तद्वा निंदमयत्वं च
 तस्यैव प्रसज्जनत इति निर्णयं भवतीति ॥ तत्रेदंचित्यं संगतिस्तत्तद्विरुत्था गुहानिहितस्य हृदयाहितस्य योरैकदू
 पत्वाभावेनाप्रत्यभिज्ञानात् छांदोग्यवाक्ये सुतरां तदभावाच्च भवत्युत यदि दमंतः पुरुषे ज्योतिरिति जाठरज्योति
 रोरैक्योपदेशेन तदभापस्यैव ज्ञापनाच्च यो यमंतर्हृदय इति गायत्र्याऽवर्णोपि पूर्वं पक्षे गायत्री ज्योतिषोर्भिन्नत्वे
 न ज्योतिर्द्वारा तदाक्षेपायोगाच्च चतुः सूत्र्या एकाधिकरणत्वं स्वीकृत्योक्ताग्निः सूक्तसूत्रं पश्यो दाहरणस्य मय्ययुक्ते
 तत्र च छंदोभिधानभूतादिपादव्यपदेशोपदेशाभेदानामभावेन छंदोभिधानभूतादि सूत्रा सागत्य प्रसगात् ॥ य
 त्पुनरिदं गायासूत्राक्षेपे ज्योतिर्हृदय आहितं यदित्युक्तिः सूक्तसूत्रस्यैव ज्योतिषः छांदोग्येपि ज्योतिः सुत्या यो यमंतर्ह

द्रपदिति ॥ हृदयनिहितत्वधर्मेणच ॥ शाखांतराधिकरणन्यायेन ॥ प्रत्यभिज्ञापमानत्वेनेक्यान्मो-
 कसूत्रासंगतिरितिसमाधानमुक्तं तदसत् ॥ दिवः परब्रविश्वो चीर्णप्रदेशवृत्तित्वेन छांदोग्यपात्र्यश्रुतस्यज्यो-
 तिषः हृदयनिहितत्वेनाग्निस्सूक्तोक्तज्योतिषः भिन्नत्वं न ज्योतिर्हृदयस्यैक्यफल्यनायोगात् ॥ अतएव नशाखांतर-
 न्यायविषयत्वं अग्निस्सूक्तेकर्णादिपि दूरत्वश्रवणेन छांदोग्ये तदेतत् दृष्टं च श्रुतं चेति श्रवणेन आसाग्निहोत्रनैव्यभि-
 काग्निहोत्रयोरिवात्रापि ज्योतिषोर्भिन्नयोर्निर्भेक्यस्य पत्त्यैक्याप्रयोजकत्वात् ॥ यच्चोक्ताक्षेपे आकारभेदेन तयोर-
 पिरोधोपपत्तिरिति चंद्रिकायां समाधानमुक्तं तदप्यसत् ॥ निश्चिते हि हृदयोज्योतिषोरेक्ये आकारभेदेनाविरोधोप-
 पत्तिकल्पनातत्कल्पनयाचैक्यासिधिरित्यन्योन्याश्रयत्वप्रसंगात् ॥ यच्च चंद्रिकायांपूर्वपक्षे अग्निस्सूक्तस्य समा-
 रण्यावलादग्निपरत्वात् छांदोग्यपात्र्यस्य च छंदः परत्वात्तयोरैकविषयत्वाभावात् न प्रत्यभिज्ञासंभव इत्याक्षिप्यते
 जोषैव ब्रह्मवर्चसंगापचीतिगायत्र्यानेजो रूपताश्रवणात्तेजः शब्दाग्निशब्दयोरनतिभिन्नार्थत्वादग्नौ गायत्री शब्दस्य
 गायत्र्यावाग्निशब्दस्य संभवे ज्ञाग्निस्सूक्तप्रत्वाच्छांदोग्यस्याप्यग्निपरतायाः छांदोग्यवदग्निस्सूक्तस्यापि गायत्री परता-
 याः वा संभवे ब्रह्मयोरैकार्प्यत्वात् न प्रत्यभिज्ञासंभव इतिसमाधानं तदुप हास्यमेव ब्रह्मवर्चसतेजो हेतो गायत्र्यामा-
 नुषृतमिति पत्रगौणव्यपदेशोपितस्य तेजसौग्निनूपत्वाभावेन तावन्वात्रेण पात्र्यभेदासिद्ध्युपतयोरैक्यासिद्धेरन्य-
 थात्तेजः शब्दगायत्री शब्दयोः सामानाधिकरण्यदर्शनपत्रयजमानः प्रस्तरइति निर्देशात् यजमानप्रस्तरयोरपि ऐक्य-

पत्या सूक्तवाक्येन यजमानस्यैव महरणं स्यात् ॥ चतुः सूव्या ऐकाधिकरत्नेच्छां दोग्यवाक्यमुदाहरणमित्यपि ननु
 केच्छां दोग्यवाक्ये चिरणाभिधानाभावात् ॥ अग्नि सूक्तं छां दोग्यस्थज्योतिषो रुक्तेरीत्या ऐक्यस्यापुक्तत्वात् त्व
 वाक्यगता साधारणानेकश्रुतिर्लिङ्गत्यागेनान्यवाक्यगतलिङ्गेन निर्णये बीजाभावाच्च ॥ यच्च चंद्रिकाया यद्यपि
 छां दोग्योक्तस्य ब्रह्मस्यैवैतत् ब्रह्मेत्यादिश्रुतिर्लिङ्गानि स्ववाक्यस्थानि संतीत्यास्ति व्यतथापि तत्तत्सूक्तस्थानिर
 वकाशापि षण्णलिंगैः सायकाशाश्रुति सूक्तवाक्येन सर्ववेदां तानां विष्णोः समन्वयं दर्शयितुं सूत्रकारेणाग्नि सूक्तस्थं हि
 गमुक्तमिति समाधानं तेषां च छां दोग्यस्थं ज्योतिर्विष्णुरस्यैव ज्योतिषः अग्नि सूक्ते च रणाभिधानादिति सूत्रार्थेन
 बाधकमिति तदसत्त्वनिरवकाशलिङ्गविरोधेन श्रुतिबाधस्यां तराधिकरणाकाशाधिकरणन्यायसित्यतया अनन्य
 यासित्यचरणादिविदूरत्वलिङ्गेनैव तत्समाख्याश्रुतिद्वयभंगेनाग्नि सूक्तस्यांतरादित्यन्यायसाजात्येन ब्रह्म परत्व
 सिद्ध्या तन्निर्णयस्थानपेक्षिततया तन्मुखेन तदभिधानवैकल्याच्च निरवकाशलिङ्गबलात् तस्य ज्योतिषः परमात्म
 त्वेव्यस्य ज्योतिषो निरवकाशाजाठराग्नैक्यसाचिवश्रुतिषलादन्यपरत्वशाकायास्तेनापरिहाराच्च ॥ किंचैतच्च तेच्छं
 दोभिधानादिति सूत्रं न विचारणाभिधानरूपहेत्वाक्षेपकं तत्प्रतिपादकाग्नि सूक्तगायत्रीविद्ययोरैक्ये हेत्वभावात्
 कथंचित्तदुपपादने वा ज्योतिः शब्दस्यैव गायत्री शब्दस्यापि निरवकाशाच्च हिरोधेनान्यपरत्वानुपपादकत्वात् श्रुते-
 निरवकाशलिङ्गभंगकत्वे च ज्योतिः शब्दस्यैव तदभ्यंजनकत्वापत्तेरन्यथासिद्धि सदस्योभयोस्तुल्यत्वात् ॥ अतए

वनसाध्याक्षेपकत्वमपिगायत्रीशङ्खसममिव्याहारादब्रज्योतिषोब्रम्हान्यत्वेप्यग्नि सूक्तस्थज्योतिषोब्रम्हान्यत्वा
 सिन्धेः हयोरैव्यासंभवस्तूक्तपुत्रेतिदिक् ॥ भिन्नाधिकरणपक्षस्तु सुतरानसंभयतिविकाराशङ्कान्नेतिचेदित्यादा
 द्विब्रह्मदोभिधानान्नेतिचेदित्युक्तेरैकाधिकरण्यसूचकत्वात्छंदोभिधानादित्यधिकरणस्यछंदोग्यस्थगायत्रीशङ्ख
 निग्नयार्थत्वोक्तिरपिनस्वरसा ॥ तथासतिगायत्रीतद्धिंगादित्येवपक्त्वत्वात्तद्दयानिहितंज्योतिर्विष्णुरित्यभिहि
 तंतच्चछांदोग्यश्रुतौभूयते ॥ यदतः परोदियोज्योतिरितितच्चगायत्रीत्वेनपठ्यतेगायत्रीशङ्खद्व्यंछंदस्येवदृढइतिह
 दयनिहितंज्योतिर्नविष्णुरित्युक्ताक्षेपपूर्वकगायत्रीशङ्खनिग्नयार्थत्वायाक्तविन्यासइत्यपिनस्वरसंगायत्रीशङ्ख
 सममिव्याहारात्छांदोग्यस्थज्योतिषः अब्रम्हत्वेप्यग्नि सूक्तस्थस्यब्रम्हत्वानाक्षेपात्उभयोरैव्यासंभयस्योक्तत्वा
 त्अग्नि सूक्ते अनुक्तत्वगायत्रीशङ्खस्यतदनाक्षेपकत्वात् ॥ यदपिचंद्रिकाग्रसैकाधिकरण्यमतदहयेपिवाक्यहय
 मय्युदाहरणभित्तिकत्वनंतथाप्राप्त्यग्नि सूक्तत्वावधेयप्रकरणानुग्रहीतश्रुत्यापूर्वपक्षः तथाछांदोग्येपिगायत्रीवाइदं
 र्बमित्युपक्रमात्सैवात्रतुष्यदा ॥ षड्विधागायत्रीतिचोपसंहारात्तत्तत्त्वगायत्रीप्रकरणत्वेनतदनुग्रहीतज्योतिः
 श्रुत्यापूर्वपक्षइतिपूर्वपक्षयुक्तिसाधारण्यात्तथाअग्नि सूक्तेनिरतिशयवैभववक्षणाचरणेनसिंस्थांतवत्छा
 दोग्येपि एतामेवनातिशयोक्तेतिनिरतिशयवैभवदूषेणचरणेनसिंस्थांतइतिसिंस्थांतमुक्तिसाधारण्याच्चैकाधि
 रणतायथाआपाराग्निहोत्राद्यधिकरणेषुआधारमाधारयतिअग्निहोत्रंशुहोनीत्युदाहरणमेदेपिद्रव्यदेवतालक्ष

णयागहूपाभापान्नायागविधित्वमिति पूर्वपक्षमुक्तिस्तथा रण्यात् मंत्रवर्णादिना देयतादि लाभाच्च नूपाद्याभावादिति
 सिद्ध्या न युक्तिस्तथा रण्याच्चेकाधिकुरणता तद्वदिति वाक्यद्वयोदाहरणत्वात् पादनं च तदपिन सत् ॥ छांदोग्यस्थज्ये
 तिषः विचारणाभिधानाभावेन पूर्वपक्षसिद्ध्या तमुक्तिस्तथा रण्यात् साधिका रणेभ्येपि वाक्यद्वयोदाहरणताया साधक
 त्वेनोपन्यस्तस्यासिद्धेः ॥ यदपि चंद्रिकायामग्निसूक्तं दैवतावनातिशीयंत इति निरतिशयवैभवं दूयं छांदोग्ये व्यस्ये
 यविचारणाभिधानमस्तीत्युक्तं ॥ तदपि न विमेषकर्णाय तत्पतोपि च क्षुरित्वा देरग्नि सूक्तस्य कर्णादेरपि रूतपतनहू
 पज्योतिरविक्रमणहूपविचरणस्य एतामेव नानातिशीयंत इति छांदोग्योक्तं गाथं व्यनक्ति मणहूपस्य विचरण-
 त्वपरस्परं भिन्नस्वरूपस्यैकशब्देनाभिधानायोगात् ताभ्यां गम्यमानं निरतिशयवैभवं परत्वे तु नाभिधानं नूतं संभव
 त्यांगतौ हि हं कल्पयितुं युक्तं ॥ किंच यदुभयोर्विषयोरत्र विषयता तदा छांदोग्याभिधानादिति परदस्यभिधानादिति परकल्प्ये
 तदभिधानोपेक्षायां श्रौजाभायः छंदः शब्दः अग्नेरप्युपलक्षक इति चंद्रिका कं तु न सत् ॥ उपदेशमेव भूतादिपादव्यपदेशा
 योस्तदाप्यगतेः उपदेशमेवादिति पूर्वपक्षमुक्तिः भूतादिपादेति सिद्ध्या तूयुक्तिश्च छांदोग्यवाक्यमात्रासाधारणीति चे
 द्विफोक्तं तु छंदोभिधानादिति सूत्रे तथैव पक्षं शक्यं तथा तत्रोपलक्षणत्वात् कारस्य निष्कलत्वात् पादेयमेव आ
 धाराग्निहोत्राधिकरणहृदंशानाम्यमुक्त एव ॥ तदधिकरणे अग्निहोत्रं जुहोति आधारभापारयतीत्यादि वाक्यं न कर्मवि
 धाप्रकृतं न ह्यस्य देयं तद्यारभुन त्यात् प्रस्यं देवतावलक्षणमागतं हूपस्याभावात् किंतु अग्निहोत्रवाक्यं यथा यथा सोऽनुहोति तदभा

जुहोतीत्यादिवाक्यविहितस्य कर्मसमुदायस्यापारवाक्यं ऋजुमापारयति तु धर्मापारयतीत्यादिवाक्यविहित-
 कर्मसमुदायस्यानुवादइति पूर्वपक्षे दध्यादिवाक्येन न दध्यादिगुणमात्रविधानं संभवति त्वन्वते अग्निहोत्रवाक्य
 स्य कर्मविधाप्रकत्वाभावेन गुणिनः कस्यचिदसिद्धं नापि दध्यादिगुणयिशिष्टकर्मविधानं संभवति विधिगौरवापत्तेस्तस्माद
 ग्निहोत्रादिवाक्यमेव कर्मविधायकं तत्र दध्यादिवाक्येर्द्रव्यलाभः देवताच होमप्रणमं न वृणादिति सिद्ध्यांते चोभ
 यगोचरग्राहकस्य साधारणस्यैव प्रकृते पूर्वपक्षसिद्ध्यां तयुक्ति साधारणस्यासिद्धं रूक्तत्वात् ॥ यदपि चंद्रिकायां
 उपदेशमिदादिति पूर्वपक्षयुक्तिः भूतादिपादेति सिद्ध्यां तयुक्तिश्च छांदोग्यवाक्यमात्रासाधारणीत्यभार्यवादनेयेभ
 दृमने एकोविचारः अर्थवादमंत्रादि साधारणः अन्यस्तु अर्थवादमात्रासाधारण इति द्विपर्वविचारदृष्टांतकथनं तद्
 पिनभार्यवादनेये द्विवायुर्वैक्षोपिष्ठादेवता इत्यर्थवादगताः श्रद्धास्तथोरुप्रथस्येति मंत्रगनाश्च श्रद्धाः वाच्यं श्वेत
 माखमेतभूतिकाम इति विधिगतवाच्यव्यादिश्रद्धाभांतथापुरोडाशंप्रपयतीति विधिगतश्रद्धाभांतपनैरपेक्ष्येणैव भू
 तार्थयन्वाचक्षते विधाक्यगतवाच्यव्यादिश्रद्धा अर्थवादगतश्रद्धानैरपेक्ष्येणैव पविशिष्टमर्थविदधतीति मंत्रार्थ
 वादेभ्यः भारतरामायणादिवत् फुञ्चि त्पृत्तांतः प्रतीयते न त्वत्तु द्वेयं किंचिदित्येकवाक्यत्वाभावाभार्यवादगंना
 णां धर्मोपमाण्याभिति पूर्वपक्षे पदैकवाक्यत्वाभावेपि विधाक्यस्य पुरुषं प्रेरयितुं विधेयार्थमात्रास्त्यदेवताप्रक
 शाद्यपेक्षत्वात् अर्थवादमंत्राणांच फलपदार्थविबोधपर्यवसिताध्ययनविधिपरिगृहान्तेन पुरुषार्थपेक्षत्वात् आशा

व्यपशुमालभेतेति वाक्ययोरन्यथादर्शवादानां विधिवैक्यैकवाक्यतया धर्मैर्वाभाष्यं ॥ एवं मन्त्राणामपि विधैक्यवा
क्यतयैव प्रामाण्यमित्येको विचारः मन्त्रार्थवादसाधारणः यतो वा युः स्ति प्रमेव फलप्रदः अतो वा यत्नं पशुमालभेतेत्येव
मर्थवादोक्तं हेतुमपेक्षेयविधिः पुरुषं निशुं केततः सापेक्षत्वाद्भिर्धर्मैर्वाभाष्यमनपेक्ष्यत्वं प्रमितिपूर्वपक्षे सापे-
क्षत्वं हि प्रमाणांतराधिगतार्थबोधकत्वं अर्थवादयिमंतं कर्मानुष्ठेयं फलप्रदं देवतोपेतत्वात् राजसेवापदित्यनु
मानं यदि विषयक्षितं स्मात्तदा विधेर्मानांतरसापेक्षत्वं लक्षणमप्रामाण्यं स्यात् न त्वेवमस्ति किंतु फलप्रदं देवतातोष
कत्वापन्यासेन कर्मभारास्समुपलक्ष्यते तथा सति प्रशस्तं कर्मानुष्ठेयमित्यास्मिन्नर्थे सार्थवादविधेः पर्यवसाना
देकवाक्यता लभ्यत इति कुतः प्रमाणांतरसापेक्षत्वमिति विधिः प्रमाणभवेति सिद्धांत इति ॥ अन्यो विचारः अर्थ
वादमात्रसाधारणः तत्र हि तीयविचारेण कृतस्य मानांतरानपेक्षत्वं नूतप्रामाण्यप्रकारविशेषस्थापनस्य प्रथमवि
चारकृतसामान्येन प्रामाण्यसिद्ध्यधीनसिद्धिर्वाक्यत्वाद् विचारद्वयस्वरूपेक्षत्वं यद्विहविचारद्वयस्य परस्परसं
त्वाभावात् ॥ तद्विहविचारद्वयस्य सामान्यविशेषनूपदे तु द्वयाभावाच्च वैषम्यस्य तद्विदां स्पष्टत्वात् ॥ यदपि आ
नंदतीर्थीयानां प्रथमाधिकरणशरीरज्योतिरिदमग्निर्विष्णुर्वेति संदेहः अस्य सूक्तस्याग्नि सूक्तत्वात् तद्रूपज्यो
तिः शब्देऽग्निपरः ॥ न च हृदयं आदितं यदिति गुह्यमिहितं त्वलिंगेन बाधः शंकराणां सनायायाः श्रुतेर्लिंगे

नदुर्बलेन बाधायोगात् नच निरवकाशात् श्रुतेरिवलिंगस्यापि जादरे जातवेदसिलिंगस्य सावकाशात् अतः सावकाशसि-
गात् प्रबलाभ्यां प्रकरणश्रुतिभ्यामुक्तज्योतिषोयुक्तमग्निस्त्यमिति पूर्वपक्षे निरवकाशेन प्रकरणसिद्धिदूस्तेन प्रकर-
णसिद्धिश्चात्र श्रुतेर्विषयावेव महायोगविहङ्गूहिभ्यामुपपन्नेः विष्णुरेवेदं ज्योतिरिति सिद्धांतः स्वष्टे चेंद्रिकादौ तदी-
यग्रं येन त्रैदं चित्यं निरवकाशास्तिंगेन श्रुतिबाधस्य पूर्वाधिकरणद्वयसिद्धयेन पुनरिहा न्यपरस्वरां कानुत्थानान् प्रकर-
णस्य लिंगात् दुर्बलत्वेन नमस्तद्वायेनोक्तं शंकोत्यानं निरवकाशात् याप्रबलेन लिंगेन प्रकरणबाधस्यैकमुत्पन्न्याप-
सिद्धत्वात् ॥ एतेन त्वमग्ने इत्यग्निशब्दसन्निधानादग्निपरस्वरांकेति चेंद्रिकोक्तकल्पनं निरस्तं सन्निधानस्य
प्रकरणादपि दुर्बलत्वेन तद्वाधस्य दंडापूर्विकाभ्यायसिद्धत्वात् किंच ज्योतिः शब्दाग्निशब्दयोर्देवतापरत्वे अंतर-
धिकरणन्यायेन भूतपरत्वे आकाशाधिकरणन्यायेन गतार्थत्वं दुर्धरं नच प्रकरणालुग्रहादधिकारांकेति युक्तं श्रुते-
र्विष्णुपरत्वे प्रकरणस्यापि विष्णुपरत्वसंभवेनान्यपरत्वायोगात् नचाग्निसूक्तत्वादिव्यवहारेण प्रकरणस्यान्यप-
रत्वशंकेति कल्पनं युक्तं अक्षिविद्या आदित्यविद्येत्यादित्यवहारस्याक्षिशब्दादित्यादिशब्दपञ्चानां भेदोपगार्हपत्य-
पराया अपि क्रमचः ऐद्रीतिव्यवहारस्य दंडं पदपञ्चानां भेदोपविषया परस्यापि सूक्तं स्थाग्निपदपञ्चानां भेदोपविषयसूक्तः

विरोधेन तत्सायकाशत्यकल्पनानुपपत्तेश्च कर्णादिविदूरत्वस्यागनावसंभवाच्च न दाञ्जादनेन पूर्वपक्षस्तु असद्वीत्य
 पूर्वपक्षसिद्ध्या ताभिप्रायेणाधिकरणयो न नासंभवेनापुक्त एव ॥ यदपि चंद्रिकायामिदमग्नि सूक्तं न विष्णु सू-
 क्तमित्यध्यापकप्रसिद्ध्याग्नि सूक्तत्वाविष्णु सूक्तत्वाभावव्यवहारसाचिव्यान्निरवकाशमपिलिंगं श्रुतिः प्रतिपन्ना
 नीतिनिरवकाशत्वमात्रप्रशुक्तलिंगगतभावित्यस्य निरवकाशोक्तव्यवहारसाचिव्य श्रुतित्वोभयप्रशुक्त श्रुति-
 गतप्राचल्यात् दुर्बलतया लिंगगत बहुत्वप्राचल्यस्य श्रुतित्वतूपलंभापमशुक्तभावत्वात् दुर्बलतया युक्तमेव प्र-
 क्तस्याग्निपरत्वमिति पूर्वपक्षोपपादनं तदपि न विचारस्वमं ॥ प्राणविद्या अस्ति विद्या आदित्यविद्येत्यादिव्यवहार
 पदं द्वीमंत्रप्रसिद्धिपञ्चीकरोत्यान्यथासिद्धव्यवहाराद्वैतविशेषनिर्णायकत्वायोगात् ॥ अतएवैकविष्णुविष-
 यकत्वाविशेषेपि तत्र तदश्रवणाश्रवणतूपपरविशेषश्रवणमशुक्तः पुरुषसूक्तमिदं नारायणसूक्तमिदं नंदपुरु-
 षसूक्तं नंदनारायणसूक्तमिदं विष्णुसूक्तं नंदविष्णोसूक्तमित्यादिव्यवहारः संगच्छते तन्तत्पदवाच्यपणेन तत्तत्स-

सासहवर्तमानेज्योतिः शब्दासंभवेनपूर्वपक्षोत्थानमित्यपिपरोक्तंनसत्प्रजननंज्योतिर्विराट्छंदसांज्योतिःत्रि
 वृत्पंचदशसत्सदशाएकविंशएतानिषाज्योतीर्षीत्यादिषडुत्तरप्रयोगविरोधेनतथोविरोधित्वस्यज्योतिःपदमवृ
 त्तिनिमित्तत्वाभावात्आदित्यादिदेवज्ञोमयेब्रह्मणि तमसासहावस्थानस्यैकनापिप्रमाणेनासंप्रसिपत्तेःप्रका
 शकत्वमात्रस्यैवतत्त्ववृत्तिनिमित्तत्वोचितित्यात् ॥ अस्तुवाचयथापःथंचित्तत्तमोविरोधित्वंज्योतिःपदमवृत्तिनिमि
 त्तमित्याशङ्कतयापितस्यादिसाधारणतयाअग्निमात्रपूर्वपक्षोपसृम्भकत्वपणनिम्नसंगतमेवेतिनोक्तं
 पूर्वपक्षोपुक्तःपूर्वपक्षस्यासुक्तत्वेनैवतन्निराकरणसित्वांतोष्यसुक्तएव ॥ किंचकणादीनांविदूरत्वंविष्णो
 रन्यत्रनैवहिअग्नेस्तुष्टुतिसूक्तादिसावकाशंपरात्वनीत्यादिनाफर्णादिषिदूरत्वलिङ्गेनज्योतिःश्रुतेर्विष्णु
 परत्वनिर्णयसिद्धांतोनपुक्तःतल्लिङ्गस्यशिवसाधारण्यात् ॥ तथास्याथर्वशिखायांअथहैनंपैष्यलादौगिराः
 सनत्कुमारभ्याथर्षणसुपाचमगवन्किमादौमशुक्तंध्यानंध्याधित्वंकिंतत्स्थानंकीवाध्यानाकश्चध्वेयइत्यने
 नध्यानध्यातृध्वेयविषयमक्षमपतार्यसएभ्योथयतिवाचोगित्येदक्षरमादौमशुक्तंध्यानंध्याधित्वमिदक्षरं
 परब्रह्मेतिप्रणयानुगतंब्रह्मध्वेयत्येनोक्ताअस्यपादाश्चत्वारोपेदाइत्यादिनाप्रणवस्यत्रिमात्राभिस्तस्यध्या-
 नसिद्धत्वाएतस्यात्थानादौमशुज्यतेसर्वकरणोपसंस्कारत्वात्पार्चधारणात्तुरीयंब्रह्मेत्यनेनापसानस्थि
 तचतुर्थमात्रात्मकप्रणवारव्यतुरीयपरब्रह्मणः सर्वकरणव्यपहारतीतत्वस्यध्वेयत्वेहेतुत्वमुपन्यस्यध्यायी

तेवान्नं प्रध्यायितव्यमित्युपसंहारेशिव एव ध्येयस्य तूपभिति निर्णयात् सर्वकरणविदूरस्य शिवस्य कर्मादि
 विदूरत्वास्तैः उक्तप्रश्नवाक्येयमर्थः प्रथमतो विंधात्रेति शेषः ध्यानं ध्यायत इति ध्यानं ध्यानविषयः ध्यायितव्यं शि
 व्यपुत्रादीनामुपदेशयोग्यमथवा ध्यानयोग्यं अयमत्र विपक्षितोर्थः ध्येयत्वेन योग्यं प्रयुक्तं अथ भो त्वन्नो विधाता
 किं ध्यातवान् भवदादिभ्यः पुत्रेभ्यश्च किमुक्तं यो श्रेति शेषस्य ह्यर्थं भो अपनिषदि च ॥ यदा तमस्तत्रादिवा नराधिप
 सन्नचासत् शिवपपकेवल इति शिवं प्रस्तुत्य नैनमूर्ध्वनिर्विचं नमध्वपरिजय मृत इत्यनेन क्रोधेनं कुत्रापि नृ
 हीतवानित्यभिधाय तदर्थं न संहरोति सति नूपमस्येत्युक्ता तत्त्वे तु त्येन न च क्षुषा परयति कश्चिदेन भितिश्रुतं तत्र च
 क्षुषेत्युपलक्षणमन्यैरपीन्द्रियैरेनं न कश्चिज्ज्ञानाति ततो न संहरोत्यतू पं स्वतू पं तिष्ठति संहरो सम्यक् दशनिर्द
 त्यर्थः तथा च चक्षुः कर्णादि विदूरत्वस्य शिवसाधारण्यं भुति सित्यं निर्विधादमेव कर्णादि विदूरत्वं च यदि तति परिछेदा
 नर्हयै भवत्यमेवेति चंद्रिकोक्तमसाध्यैव ॥ विमेष कर्णा पतयतो विचक्षुरित्यनेन कर्णादीनां ज्योतिरति क्रमणस्यै
 वोक्तेर्निरतिशयै भवत्यस्य तेन गम्यमानत्वे तु चरणाभिधानादित्यत्राभिधानपदात्वारस्य भित्यभिहितमेव पूर्वप
 क्षानिराकरणेन तस्यापि शिवसाधारण्यं विषयाद्यै र्वर्गस्यापि शिवाधीनत्वप्रतिपादनं न व्यवस्थापितं तस्मिन्

स्नुधान्यमसिधिनोतिमंत्रस्यमांसहविष्कयागेनिविष्टस्यमांसमसीत्सूहेकं तल्लेभृगोसीत्सूहप्रसिस्थिपदज्ञा-
 नमूनेग्रविष्णवादिशङ्काभावादेव न तमसिस्थेरिति चंद्रिकोक्तं तु न साधु ॥ बहुजनसंवादविषयमसिस्थेरज्ञानविषय-
 त्वकल्पनस्यासुक्तत्वात् दृष्टान्तोक्तिस्तु स्वकीयममूलैव धान्यशङ्कस्य स तु पद्रव्यवाचिनः ॥ पुरोडाशान्नपहविः प्र-
 कृतिद्रव्यत्वेनैव निर्दिष्टस्य मांसस्य हविषितत्वरूपतिद्रव्यवाचिनोभृगशङ्कस्यैवोहनीयत्वौचित्यस्य न्यायवित् संमत-
 त्वात् ॥ यदपि चंद्रिकायां अग्नेर्नापरिच्छेद्यैव प्रपत्यमग्निर्वैदेवानामयमद्रस्य पमतथाभीपात्मादग्निस्तपतीति स-
 मयनयापरिहृत्य नंभियंतेधिद्युत्पृष्टिश्च चंद्रमाः आदित्योऽग्निरिति मरणादिमत्तया च तत्स्यश्रुतत्वाद् अग्निश्रुत्यादितु-
 अग्निर्नाग्निः समिध्यते तद्देवाज्योतिषो ज्योतिः नारायणपरो ज्योतिर्विष्णुरेव ज्योतिः अहमग्निरहं हुतं ज्योतिषामपि
 तज्ज्योतिरित्यादि श्रुतिस्तृतिभिर्विष्णोसायकाशमित्युक्ता एव सूक्तांतरेष्वपि द्रष्टव्यं ॥ तथा हि ऐंद्रे न त्यावां इंद्रक-
 श्यनजातो न जनित्यनदति तथा ईशानमस्य जगतः स्वर्दशमीशानमिंद्रतस्तुषडति तथा स मुद्रंतः रायन इति ॥ त-
 था बार्हस्पत्ये धिरेवामिजुनिता ब्रह्मणामसीति ॥ तथा सोरैरसूर्य आत्मा जगतस्तस्तुषडति तथा वारुणे यो विश्व-
 स्य जगतो देव ईश इति ॥ तथापि यत्र कर्मसूक्ते विश्वतश्चक्षुः योनः पिता जनिते त्यादीनि संति ब्रह्मलिंगानि किंच सौ-
 रयेनापावकचक्षुषहोमुरण्यं तं जनां अनुत्सवरूपणपश्यसीति सूर्यस्य पापकपरुणादिशङ्कैः संबोधनं तथा वारुणे अथा-
 वयमादित्येति परुणा स्यादित्यादिशङ्कैः संबोधनं तथा आग्नेयेत्यमग्न इंद्रो वृषभः सतामसित्वं विष्णुरुक्तगा योनम-

स्य इत्यग्निं सर्वो ध्यतत्रेन्द्रविष्णवादिशब्दमयोगः उक्तसूक्तानां सर्वशब्दवाच्यब्रह्मपरत्वेपुक्तो नान्वयेति सर्वसूक्त-
 गतनामसमन्वयपरत्वमस्योक्तं तत्पक्षहेत्वोरादिशब्दभाषादुपलक्षणत्वाभ्ययणस्य हिष्ठत्वाद्धेयं ॥ किंवाग्नि-
 सूक्तं स्तब्धज्योतिषैपनिर्णयेज्योतिर्दर्शनादित्यस्य गतार्थतापत्तिश्च ॥ यदपि चंद्रिकायां ज्योतिर्दर्शनादित्यत्र तु अ-
 ग्निं सूक्तं स्तब्धज्योतिषोऽप्ययमाणां त्वादिति गैर्जीपित्वे शंकितां निखिगानि ब्रह्मपरोपक्रमोपसंस्कारस्तत्त्वादंत-
 भावित एतन्नातीति पक्ष्यत इति पौनरुक्त्यापत्तिनिवारणं तदपि अयमाणां त्वादिति गानां ब्रह्मणि संदर्शन्यायेना-
 न्यार्थपरताया अभ्येयनिहूपयितुं पुक्तत्वात्पेयं ॥ यदपि चंद्रिकायां ज्योतिर्दर्शनादित्यस्य सूच्या अपि करणांतरत्वं वर्ण-
 नं तथा हि अत्र लोकोक्तो न्यत्र मस्तिथ्यगायत्रीनामसमन्वयः क्रियते छांदोग्ये गायत्रीवा इदं सर्वमित्यारभ्या यद-
 तः परोदिवो ज्योतिर्दीप्यत इति श्रूयते तत्र गायत्रीयदि विष्णोरन्यास्यात् तदिदं ज्योतिश्च सा स्यात् अतो गायत्री किं-
 छंदो विरोष उत विष्णुरिति संचाये गायत्री श्रुतिमसि स्यात्वागैवेति वाक्यत्वसंकीर्तनाच्च छंदो विरोष एव ॥ न च ज्यो-
 तिः श्रुत्या प्राग् श्रुत्या श्रुतिबाधायोगात् ज्योतिः पर्यायतेजः शब्दस्य तेजो वै गायत्रीति श्रवणेन गायत्र्या मेव तदुपपत्ते-
 र्भगप्राग्भीराह अत्र विष्णोर्नृदः तत्र मानाभावात् त्रिंशत्स्य नृद्व्याबाधात् न चात्र तदधीनं त्वन्यायः अपर्ततेवेद नृपा-
 यास्तस्याः नित्यत्वात् तत्राचेदं ज्योतिरिति तद्रूपमेवेति पूर्वं पक्षे सिद्ध्या तः गायत्री विष्णुरेव तया हि दर्शनिं श्रुतिरि-

ताननित्यत्तद्विरोधः स्वभाषो जीवकर्मणिद्रव्यं कालः श्रुतिः क्रियायत्नसाक्षादिभेदं संति न संति तदुपेक्षयेति नित्या-
न्नामपि तादधीन्यश्रुतेः भूतादिपादव्यपदेशादपीदं निर्णयिते सैवाचतुषदावङ्घ्रिधा गायत्रीनिगायत्र्याः षड्विधत्वं
मनुध्वचतुषादत्वं व्यपदिश्यतत्रैव पुरुषसूक्तमंत्रः संपादायोदाहियते तदेतद्व्याप्त्युक्तं तावानस्येति अस्य पुरुषस्य
तावान्पूर्वोक्तमहिमानकफलमेतावान्किंतु पुरुषस्ततः पूर्वोक्तादपि महिम्नो ज्यायान्कथं संपाति। भूतान्यस्यैकः
पादअस्यामृतं स्वहृत्पभूतं पादत्रयं दिव्यतिष्ठतीति पदुक्तं गायत्रीज्योतिश्च विष्णुरिति तद्वपेद्यादि गायत्रीज्योतिः प्रसं-
गयोरैकं वस्तूच्येत न चैवं त्रिपादस्यामृतं दिव्योतिगायत्र्याः द्युस्त्वित्योक्तया परोदिपद्वहनिज्योतिषः दिवः परत्वोक्त्या
विरोध इति नाशंकनीयं बिलोकस्तलोकाद्यग्निमायेणोपदेशो भेदोपपत्तेस्तथा हि सूर्युपस्वरिति लोकत्रयाभिप्राये
ण लक्ष्यो जिज्ञोच्छ्रितांतरिक्षोपरितनये तद्विपानं तासनपैकुंठानां द्युत्वात् तद्भूतद्रूपत्रयं दिवीच्यते ससलोका
पेक्षयेंद्रसदनस्य द्युत्वात् पैकुंठत्वादिवः परत्वं मेरोरपि द्युत्वात् तत्परां तासनस्य दिवः परत्वं सूर्यमंडलस्यापि द्यु-
त्वेन तदुत्तरश्वेतद्वीपस्वदिवः परत्वं तत्र तच्छसूतित्रयस्य दिवः परत्वं च द्युज्यते अत उभयथोपदेशो विधिरौ धाभावा
दुभयत्राथैकमेव विच्छवाख्यं वस्तूच्यते इति गायत्रीचिच्छुरेव स एव ज्योतिरिति सत्त्वं तद्वहति ॥ तत्रैदं चित्त्वं
तेयद्यत्र गायत्रीनामसमन्यं तथ्यं तर्हि भाष्ये ज्योतिर्वाच्योपन्यासः किमर्थः न तावत्पूर्वोपिकरणासंपादः ज्योतिर्वस्य
स्योभयाधिकरणविषयतामेतददासेपेपि ज्योतिः सूत्रे आनि सूक्तं सुक्ताप्यनेपपि षड्वहति पक्षे तदन्वासे पान्

अनाक्षेपेचचिंतावैफल्यात्गायत्रीवाहूस्तथाक्वप्पिषयत्वात्तुत्प्याच्छेदमिधानान्नेतिचेन्नेतिशंकास्त्यानाञ्च
यदिचैतदोषपरिजिहार्षयाज्योतिर्नामैषच्छादोगयस्त्वंसमन्वेतव्यमिष्यतेतर्हि समन्वेतव्यनामाद्यहणान्यूनतास्त
पक्षसाधनमद्युक्तैपच्छेदोमिधानादित्याक्षेपोपिनोचितः यत्तुगायत्रीवाक्येविषयेज्योतिर्याक्योपादानंपूर्वपक्षेज्यो
तिरधिकरणाक्षेपदर्शनार्थेज्योतिर्याक्यविषयेगायत्रीवाक्योपादानंगायत्रीवाहूपूर्वपक्षबीजमदर्शनार्थमि
तिचंद्रिकायासुक्तंतदसत्गायत्रीवत्पुपक्रमत्वाच्छादोगयस्त्वज्योतिर्यः छंदस्त्वैष्यन्मिसूक्तस्त्वज्योतिर्यः कर्णादिवि
दूरत्वेनसाधितस्यब्रह्मत्वस्यानाक्षेपात्तच्चिंतावैफल्यात्ननुहयोरैक्याअद्योनेयंशंकेतिपरैरुक्तमेवेतिचेत्क
र्णादिविदूरत्वस्यद्रष्टृत्वश्रुतत्वादेभ्यास्तत्तद्विरुध्यतयाप्रत्यभिज्ञावाचस्योक्तत्वात्पुनंचंद्रिकायासुक्तमाक्षिप्य
ज्योतिषोगायत्रीत्वेदयंवायसारेयंप्रुथिवीनिगायत्र्यामिन्नत्वेनोक्तायांप्रुथिव्यामस्वाहोदंसर्वप्रतिष्ठितामित्यु
क्तस्त्वितिहेतुत्वादेरपितत्त्वमत्यापत्याजग्मादिसूत्राक्षेपसंभवात्तच्चिंतासाफल्यंपुणितंतन्मंददंसर्वमितिमत्य
ज्ञावगतकिंचिदाश्रयत्वमात्रोक्त्याजन्मादिसूत्राक्षिहितचेतनाचेतनात्मकरुत्सजगज्जन्मस्थितिलयहेतुत्वा
दिद्रूपमपदमिमताश्चकृत्वानाक्षेपांत्वापत्तापिज्योतिर्याक्षिप्रयोगनालाभाच्चएतेनचोयमंतर्हदयइतिछांदो
गयस्त्वैज्योतिषिप्रानंदमयधर्ममूतहृदयनिहितत्वअघर्णेनज्योतिरधिकरणमनाक्षिप्येवानंदमयाधिकरणाक्षेप

धिक्करणालेपकत्वाभावस्य पूर्णः सुक्तत्वाच्च किंच गायत्र्याः छंदस्तेऽपि तदुपक्रममात्राभ्यज्योतिषः छंदस्त्वं प्रकरणवि
 छेदकायशब्दश्चरणेनाथैष ज्योतिरित्यादावेतत्तद्वाहस्येवाथयदतः परोदियोज्योतिरित्यत्रापि यज्जुहूत्याप्युक्तपरा
 मर्शित्वासंभवात् अस्मान्मते तु छंदोभिधानादित्यत्रैष प्रकरणविच्छेदमाक्षिप्य तन्निराकरणेन यदतः पर इत्यत्र यच्छ
 हस्य पूर्णमरुतवाचित्वमेव नाथैष ज्योतिरित्यत्रैष प्रस्तोष्यमाणपरा मर्शित्यभित्यवस्थाप्य तदतिन दोषः अतए
 व गायत्री पूर्णपक्षोपिन युक्तः किंच निरवकाशकर्णादि विदूरत्वविंगमात्रेण सायकाशज्योतिः श्रुतिबाधस्य पूर्वाधिक
 रणेऽप्युक्तत्वात् अत्र पठैतत्तद्ब्रह्मेति निरवकाशश्रुति सहितेन निरवकाशभूतादिपादत्वं विंगेजगायत्री श्रुतिबाधस्यैकैमु
 त्तिफल्यप्यसि त्वत्वाभ्योक्तपूर्वपक्षोदयः यत्तु चंद्रिकायां विष्णोः प्रसिद्धेषु अन्येषु भगवन्नामसु सत्सु अन्यत्र प्रसिद्ध
 गायत्र्यादिशब्दप्रयोगवैयर्थ्यान्न गायत्रीशब्दो भगवत्पर इत्यधिकं शंकाया पूर्णपक्षोत्थानवर्णनं तदसत् आकाशा
 दिपदसामानाधिकरण्ये अस्याः शंकायाः विशिष्याकीर्तनेन तत्परिहारयोगात् सर्वत्र तत्परिहारस्तु न सूत्रादृढः सू
 त्रेच्छंदाधभिधानादिति विन्यासापत्तेः एतेन आकाशादिशब्दासाधारणीयं गायत्रीशब्देऽनुपपत्त्यंतरसद्भावादधिक
 शंकोदय उदाहृत इति चंद्रिकोक्तमनादरणीयं ॥ यदपि चंद्रिकायां युक्तमग्नि सूक्तं स्त्वज्योतिषो विष्णुत्वमुपदेश-
 मेदाभावात् इह तु दिव इति गंचम्युपदेशवद्वाक्यं स्त्वज्योतिषः ज्योतिः श्रुत्या विष्णुत्वोपि दिवोति तद्विरुद्धसंस्तु
 पदेशवद्वाक्यं स्त्वाया गायत्र्या न विष्णुत्वमिति अस्याधारणीत्वमन्येत्यधिकं शंकाप्रदर्शनं तदप्यसत् प्रत्यभिज्ञा मनु

क्तस्यैव विष्णु पर त्वस्योपदेशभेदमतिषध्यतया निमित्तात्तरमयोज्यस्य तस्य तदमतिषध्यतया तत्र तदभाप-
 हेतुत्वाभिधानस्या युक्तत्वात्छांदोग्यवाक्यगतद्रष्टृत्वादिविरुध्यकणादिविरुद्धास्य तत्रापि सत्यान्नम-
 त्यभिज्ञानमित्यस्योक्तत्वात्अथ तत्तत्पंचमीनिर्देशोत्पाद्यपि न युक्तं पंचमीनिर्देशास्य विष्णु पर ताद्यात्महेतुत्वात्ज्यो-
 तिषः चरणाभिधानादिहेतुं तरेण विष्णु पर त्वस्यैव सर्वात्मत्वादिहेतुं तरेण विष्णु पर त्वस्य गायत्र्यामपि संभवेन
 तत्रोपदेशभेदस्याप्रतिबंधकत्वात् यददिह ज्योतिरुपक्रममात्रगायत्रीस्यात्तस्यास्तदभेदाच्च तस्याः विष्णु पर त्व-
 मुक्तं स्यात्तयोपदेशभेदान्न तदभेदद्विक्रंशं का स्यात् इह तु गायत्र्युपक्रमोभ्योभिषः छंदस्त्वेवं किं ते तद्रूपमेवाभिधा-
 नं छंदस्ताम्रपि बुद्धू लमेव स्यात्तन्नुगायत्र्या विष्णुत्वात् ज्योतिषोपि विष्णुत्वमत्र प्रतिपाद्यं तच्चोपदेशाच्च तदिति मैवं गायत्रीनाम-
 समन्ययेन भाने सिध्ये ज्योतिर्नाम समन्यया प्राप्य दोषात् न ह्यत्र ज्योतिषो न्यत्वे पूर्वाधिकरणस्थ ज्योतिषोऽप्यन्यत्वं हे-
 तुभेदादित्युक्तं अत्र भाने चार्थकेन चोद्यपरिहारेणुक्तो नेत्युक्तार्थमिति क्षेपात्वारस्यात् उभयोरप्रतिपाद्यत्वेनैकदे-
 शाक्षेपपुक्तः तथा सत्याक्षेप्यनामग्रहण फलं व्यतापत्तेः यदपि चंद्रिकायां अग्नि सूक्तस्थ ज्योतिर्निष्ठ कणादिपि दू-
 रत्वविरुध्य दृष्टुं तत्ताद्युपदेशभेदान्निर्दंज्योतिर्विष्णुस्ततश्च गायत्र्यापि न विष्णुरित्यपराधिक्रंशं कामदर्शनं तदपि
 पूर्वोक्तं शंका निराकरणयुक्तैरेव न सत् ज्योतिषो न्यत्वेऽपि गायत्र्या विष्णुत्वापि रोधात् ॥ यदपि चंद्रिकायां एकस्या

काग्रदर्शनं तदव्यसरे पञ्चतसाधिकरणे श्रुतिबाहुल्येपि सिंगेन पाथदर्शनात् प्रकृते एकविषयानेकश्रुत्यभावेन श्रु-
 तिसाहचर्यासि त्वेभ्यान्यथातिप्रसंगात् पागायत्रीपदस्योरपर्यायत्वात् प्राणभातरिभ्यादिपदवत् तल्लिगबाध्यत्वोप-
 पत्तेरभ्य ॥ यच्च अंदिफाया मंतराधिकरणे इन्द्रादिषु श्रुतीनामन्यत्र मसि स्थिषापस्तु अन्यत्राप्रसि स्थातस्त्वमुखे
 न युक्तः न त्वेह तथा सुखमस्तीत्युक्तं तत्र प्रकृते पितृतामूतसर्पमूतत्वादिमुखसम्भवात् ॥ यदपि चंद्रिकायां
 एताभ्यमभाषाभिज्ञाः प्रमेयाभिज्ञास्तु युक्तः भाषाशाध्यधिकरणोक्तं जन्यभूता फाशस्मावस्यपि परत्वादेर्योतिःश-
 ह्मप्रवृत्तिनिमित्तस्य चेशाधीनत्वं धर्मिणा सह जन्यत्वात् गायत्रीतूपपेदस्य तु अनादित्वेन तत्त्वभाष्यस्य गानप्राण-
 कर्तृत्वादेः प्रवृत्तिनिमित्तस्य चेशाधीनत्वमित्यपि फाशं फाप्रदर्शनं तदपि न सत्तत्तावत् वर्णानां पदानां यानित्य-
 स्य चेशमित्यत्वं फयिकाव्यादेरापि नित्यत्वमसंभवात् अपि तानुपूर्वी नित्यत्वं तच्चोच्चारणप्रयोज्यमिति कथं तत्स्यनेख-
 राधीनता तस्याः अनादित्वरूपनित्यत्वस्य सादित्वरूपजन्यत्वविरोधित्वेपि ईश्वराधीनत्वाच्चेति पूर्वपक्षभ्यापिन युक्तः
 पूर्वाधिकरणे ब्रह्मपरत्वेन निर्णयितव्याज्योतिः श्रुत्या गायत्रीश्रुतिषा पसंभवात् ॥ अतएव श्रुत्या श्रुतिषा पाथयोगइति
 तत्त्वप्रकाशिकायां जयतीर्थी योक्तिरपि न युक्ता निर्णीतत्वानिर्णीतत्वाभ्यां वै न क्षणयात् ॥ न चोपक्रमस्तत्त्वावगाय-
 त्रीश्रुतिप्राप्यमित्यभिप्रायकत्वनमित्यपि साधु ब्रह्म तर्कादुपक्रमापेक्षयोपक्रममवगच्छता तत्पूर्वपक्षि-
 णा तथा पूर्वपक्षितुमयोग्यत्वात् ननु गायत्र्या अभिषणुत्वे अथ यदत इति यदतः परोज्योतिरिति निर्दिष्टमिति निर्देशाय

छद्मसमानाधिकरणौ ज्योतिः शब्दोपितत्परः स्यादिति ज्योतिरप्यपि छद्मः स्यादिति चेन्न अथैष ज्योतिरित्यत्रैतच्छ-
 द्मेत्येव प्रकृत्येव शब्देन विभिन्नप्रकरणस्य यच्छब्दस्य प्रकृतपरमर्शित्वायोगेन करिष्यमाणपरलोचित्यादनेका-
 र्यस्य तस्यैवमादि यत्पूर्वपरमर्शित्वाभावाच्च तस्य गायत्री परत्येया ज्योतिरिति स्त्रीलिंगतौचित्याच्च ब्रह्मवर्चसते-
 जो हेतौ गायत्र्या मासुर्धृतमिति वत्तं ज्ञेयं गायत्रीत्यन्यथा सित्यमिति पूर्वमेवोक्तमतो ज्योतिर्गायत्री प्राक्प्रयोरैक-
 धिषयता आह कप्रभाणाभावात् गायत्री शब्दस्य छन्दः परत्येपि ज्योतिः शब्दस्य तत्परत्वासित्येः कथंचिदेकवाक्यता-
 कल्पने च निणीतोपसंस्कारश्च ज्योतिः पदानुरोधेन गायत्रीपदस्यैव ब्रह्मपरतापत्वा न छन्दः परोज्योतिर्गायत्री श-
 द्वाविति युक्तं न ल्यधितुमिति एवं सित्थांते सूत्राद्वार्यत्वापदयुक्तः तथा चेत्तौ पौर्णेत्यादेः पंचम्यंतस्य हेतुसमर्पकत्वे-
 तथा हि दशमिति स्य दृष्टान्तसमर्पकत्वं स्वतः स्वरसंतत्परित्यज्य तथा हीत्यादेर्हेतुसमर्पकत्वकल्पनस्य चे-
 तौर्पणेत्यादेः प्रयोजनसमर्पकत्वकल्पनस्य चाप्युक्तत्वात् किंच तथा शब्दः सादृश्यवाची प्रसित्यः तेन सादृश्या-
 नुसंधानमेव स्वरसतः प्रतीयते तथा हीत्यखंडो निपातः उक्तार्थोपपादनमतिज्ञायां स्वरसः तदुक्तार्थे तु न स्वार-
 स्य उत्तरसूत्रे न ह्यानन्वयस्तूक्त एव तादधीन्यासंभवस्य पूर्वपक्षोपन्यस्तस्य न किंचिदुपपादकं सोऽत्र पदं उत्सूत्र-
 सित्थांतस्त्वयुक्तः अत एव प्राण्डत्यादि वदति देशादेव तद्वारणासूचनं त्वतिदेशाभावादेव न युक्तं ॥ यत्तु चंद्रिकायां

नामपि गगनादिपरिभाषादीनां स्वाश्रयगगनाद्यधीनतायथाग्रहैति मते वा अन्योदेयत्वाज्ञानसंबंधस्य जीवब्रह्म
विभागादेश्वसंबंध्यज्ञानाद्यधीनतायथावाप्राभाकरमते अनादेर्दुःखभागभाषस्य मोक्षस्य ज्ञानाधीनतायथावामता
तरेदुरितभागभावस्यानादेरपि निषिद्धाकरणाधीनता तथा गायत्र्यास्तत्त्वदप्रवृत्तिमित्रस्य चोत्पत्त्यभावेपि
विषयवधीनतास्थितैवेति पूर्वपक्षपरिहारमद्वैतं तत्त्वसम्यक्कायव्याश्रितस्य धर्मस्वगानत्राणकर्तृत्वस्य फलतद
नाश्रयब्रह्माधीनत्वमिति शंकायां गुणानां स्वाश्रयाधीनत्वोपपादनेनापरिहारात् न हि नित्याया गायत्र्यास्तत्त्वभा
वस्य चान्याधीनत्वे गगनादिपरिणामादिदृष्टांतोपपत्तेरुद्दिष्टगुणगुणिभावाभावात् त्वनिष्ठा निहिद्रव्याणि नि
त्यानि गगनादीन्यनधीनान्युपलभ्यते अतः तत्साधारण्यं न तादधीन्यप्रयोजकं अनित्येष्वपिनोत्पादकत्वमाश्रितत्वं
यातादधीन्यनिधायकं अमुत्पादकपोषकाद्यधीनत्वस्यैव बहुलमुपलंभात् भुतिप्रामाण्यात् तदं गीकारे लुते दे
यतर्हि यत्कथं न तु दृष्टांतमायात् दुःखभागभाषेन ज्ञानाद्यधीनता अपि तु प्रागभावनाराशकप्रतिपक्षोत्पत्तिप्रतिबंध
कत्वमात्रं तच्चात्रेण तादधीन्यव्यवहारमात्रं एवमहैति मते व्यनाद्यज्ञानसंबंधस्य जीवब्रह्मविभागादेश्वअपि द्याना
ज्ञाधीनताश्रमति योगित्येनापि द्याधीनं त्वव्यवहारमात्रमेव दुरितप्रागभाषस्यापि निषिद्धाकरणाधीनत्वं दुरितोत्प
त्तिकारणनिषिद्धकरणाभावादेव नैवं परमात्मनो गायत्रीत्वहूपे गानत्राणकर्तृत्वे वाकारणत्वमिति दृष्टांतोप्य-
शुक्ल एव किंचास्त्यनादेरपि गायत्र्या एव येदस्येऽत्राधीनत्वं मास्तु पाकिं तेन स्यात् न च गायत्र्यास्तादधीन्या न तद

वाच्यताब्रम्हणः किं नु तत्पदमवृत्तिनिमित्तस्य तादधीन्यात् तच्चेदानीमपिसिध्यति भृत्यस्य राजाधीनत्वेऽपि तद्गत
स्वभावापविशेषाणां तादधीन्यादर्शनेन न स्तु तस्तादधीन्यस्य तत्त्वभावाविशेषतादधीन्यमत्यमयोजकत्वात् तदीयगत
मकाराकत्वादेस्तत्पदमवृत्तिनिमित्तस्य तैलाद्यधीनस्य दर्शनेऽपि तैलादेदीपादिपदवाच्यत्वादर्शनेन तत्पदमवृ-
त्तिनिमित्तस्य तादुधीन्येऽपि तत्पदमयोग्यमयोजकत्वाच्च तस्याच्चतुःसूत्र्यापेक्षाधिकृरण्यं तत्र च छांदोग्यना
क्यमेव विषयः तत्र स्थज्ज्योतिःपदस्यैव परमात्मपरत्वं साध्यं तत्र मंत्रवर्णोक्तचरणानि धानमेव हेतुः तत्र छंदोभिवा
नादित्यसिद्धिर्वाक्तात्स्यांछंदसिद्धौ तचरणत्वासेमपसूचनेन छंदोभिधानस्यान्यथासिद्धिः सूचनेन तच्चापि भूतादिपा
दस्य पदो नोपश्रमनं पुनरुपदेशो नैव दमयुक्तासिद्धिर्वाक्ता निवारणमित्येवास्वाभ्याष्यकारोपदर्शितः क्रम एव युक्त
इति ॥ श्रीमत्त्रयांकरपादाब्जमूर्षणे परद्रूपणे रघुरघुनाथकृतिर्भूयाज्ज्योतिर्नयविवेचने ॥ श्री ॥ ॥ ७ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ मन्याद्यहोतयादिप्रतिमदकभिलाद्यागमस्येववाधोन्याय्यस्येयंगुनूणांस्त्वचविचरणाक्षे
 पिणांदूषणाय ॥ क्लृप्तः कोपिप्रबंधः सरलमतिमता रायवाचार्यसूरिकात्रेणाद्यंयत्नात्प्रपत्तुविदुषांसंसदि-
 प्रोत्सवाय ॥ १ ॥ स्मृत्यनवकाशदोषग्रसंगइतिचेन्नान्यस्मृत्यनवकाशदोषग्रसंगात् ॥ पूर्वाध्यायेजगदुपादानत्व
 कर्तृत्वाद्युपलक्षितंमत्प्रगमिन्नाहिरतीग्रंभ्रूवेदोतैः प्रतिपाद्यतइतिवेदात्तानांतादृशग्रहपरत्वंसंप्रपंचंनिनूयिते
 ॥ तदिह स्मृत्यादिविरोधोऽप्यनेनाक्षिप्यास्मिन्नध्यायेसमर्थ्यतइत्यनयो रध्याययोर्विषयविषयिभावः संगतिः
 अतएवात्यप्रथमाध्यायानंतर्त्यफलवत्पंचविषयपरिज्ञानंविनाअसंगत्यनाक्षेपस्यतत्परिहारहारस्यवाकनु
 मशक्यत्वात् ॥ अत्रसाक्षात्परंपरयाप्राधाधिकोद्भावेनसमन्वयाक्षेपः पूर्वाद्यभिमतः तत्रसाक्षात्प्राधाधिकमपेक्ष्य
 परंपरयाप्राधकस्यविलंबितमवृत्तिफलत्वादतिविरोधिनः स्वपक्षेस्मृतिन्यायविरोधस्यसाक्षाद्प्राधाधिकस्यैवमश्रय
 पादेनिरासः ततश्चइतरेषांचासुपलब्धेरिति सूत्रे महत्तत्त्वादिसाधकमभागाभावेनतद्विषयकस्मृतेरमूलकत्वा
 त्कार्यस्मृतेरिवतेनैववृणतत्सधर्मतयाकारणस्मृतेरभावाण्यंमसाध्यस्मृत्यनवकाशप्रसंगस्येष्टापत्तिपरा
 हतत्वेनाप्राधकत्वेसमर्थितेवक्ष्यमाणानुमानाद्यदुष्टमभाणमूलकत्वादमूलत्वासिस्थानेष्टापत्तिः संभवतीति-
 पुनः स्मृत्यनवकाशोऽप्यापादितेउक्तपरंपरयास्वपक्षविरोधिनांतादृशानुमानादीनांदुष्टत्वोपपारनेनहि

नूपत्वात् अंत्यतास्यादिति चंद्रिकाकारोक्तं दूषणं निरस्तं कारणं स्मृतेरनुमानादिमूलकत्वस्मृत्यनवप्राप्तात्
नेष्टापत्ययोगदाकायांतन्मूलत्वाभिमतानुमानादीनां दुष्टत्वोपपादनं तरेणीपक्कांतस्मृत्यविरोधस्यापरेषु
नाहितीत्यत्र तदुपपादनस्यावश्यकत्वात् ॥ अथैवंपराभिमतमूलप्रमाणदुष्टत्वोपपादनं न विलक्षणं इत्यतः
प्रागेव कर्तव्यं स्यादिति चेदत्र तात्पर्यविदः स्मृतिविरोधे सति स्मृत्यप्रामाण्यस्य विरोधे त्वनपेक्षमिति न्यायेन स
मरेष्वेव द्वाप्रामाण्यवादिभिर्नुपगंतव्यतया विलक्षणत्वादितर्कमुपजीव्य वेदांतानां चेदां त्यभिमतार्थपरत्वनिर्वासे
कृत एव तत्र अस्य प्रामाण्यासंभवात् तदुपजीव्य वेदांतानां स्मृतिविमतिषेधेन ब्रह्मपरत्वाभावः शक्तिपुंवाच्यः न
न्यथेति मयमसूत्रोक्तं बाधकोपजीव्यब्रह्मपादसाक्षाद्बाधकविलक्षणत्वादितर्कनिरासस्यैव प्रथमं फलुस्त्वित्या
दिति तृतीयतुरीयचोर्भूतमौक्तिकादिविषयश्रुतीनां परस्परविप्रतिषेधात् ॥ विरुत्तया अन्यह्यान्यतरत्वमहाजनप
रिरगृहीतत्वादेः प्रामाण्यमयोजकत्वासंभवेन तदन्यस्वचप्रामाण्यमयोजकस्य पेदे दुर्बलतया प्रामाण्यमयोजक
पर्यभूत्वनानां वेदांतानां नोक्तब्रह्मपरत्वलक्षणसमन्वयः संभवतीति रीत्या परंपरया ब्रह्मवादविरोधिनः श्रुतिविमति
षेधस्य निरास इति पादोपाधिमेदः एतेन पादोपाधिमेदाश्रीमद्भाष्ये भगवत्पादैः संक्षेपेण दर्शिताः इदानीं स्वपक्षसू
तिन्यायविरोधपरिहारः प्रधानादिवादानां न्यायाभासोपबृंहितत्वं प्रतिवेदांतं सूच्यादिमक्रियायाः अपिगीतत्वमि
त्यस्यार्थस्य मतिपादनामहितीयो ध्याय आरभ्यत इति ॥ तृतीयचतुर्थपादयोरप्युपाधिमेदस्तैरेवोपदर्शितः

यदादि विषयवृत्तिविषयनिषेधस्तृतीयेन परिहृतं तद्व्यतुर्थेनेदानीमाणादिविषयः परिहृत इति ॥ यत्तु चंद्रिकाया
अन्येतु आद्यापादे स्वपक्षे साख्यादित्त्वृत्तिमित्तं दुष्प्रतीत तत्रैकं अविरोधपरिहारः द्वितीये सांख्यादिमतानां दुष्टत्वोक्तिः
तृतीये पूर्णभागे महाभूतश्रुतीनामुत्तरभागे तु जीवश्रुतीनां चतुर्थपादे लिंगशरीरश्रुतीनां परस्परविरोधपरिहार इति
पादार्थानां हुरिति निरुक्तपादोपाधिभेदमनूद्य तन्व्य आद्येदृतीये च पादे एवोपाध्यभावात् ॥ आद्येऽपि इतरेषां चानुपल
ब्धेः एतेन योगः प्रागुक्तः स्वपक्षदोषाच्च ॥ एतेनादिहा परिग्रहा अपि व्याख्याता इत्यादौ परमतानां दुष्टत्वां के स्वस्यापि
स्वीकृतत्वाच्च आद्येतेषां दुष्टत्वोक्तिः स्वपक्षस्य तैर्विरोधनिरासार्थं निचेन्न ॥ द्वितीयेऽपि तदुक्ते तत्तदर्थत्वात् ॥ य
था आद्यापादे दृश्यते त्वमित्यत्र विलक्षणयोऽपि ब्रह्मपंचयोः वृश्चिकगोमययोः रिवकार्यकारणाभावात् इत्येतदर्थ
प्रतिपादके स्वपक्षे तर्कविरोधपरिहारः तथा द्वितीयेऽपि महदापवदिति सूत्रं ॥ यथा ब्रह्मणुक्तादणो ह स्वाच्च सतो मह
द्गर्धच ॥ अथ णुक्ता यतेनाणुर्नातिह स्व एवंचेतन्नाह ब्रह्मणोऽत्र तनजगन्मिथ्ययत इति त्ययाभाषितत्वेन तत्रापि तद्व
विरोधपरिहारोऽस्त्येव तृतीयस्य पूर्णभागेऽपि अंतरा विज्ञानमनसीत्यत्र त्वन्मते एतस्माज्जायते प्राणो मनः स पैंद्रिया
णि चेत्यादि प्राणमन आदिविषयश्रुत्यविरोधस्योक्तत्वेन न भूतश्रुत्यविरोध इत्येव निषेधः ननु भ्रममर्थहि सोम्य
मनः आयो मयः प्राणस्तेजो मयी वाक् इति श्रुतेर्मन आदिनिभूतान्येऽपे नितहि चारो भूतं विचार एवेति चेत् तर्हि चतुर्थे

चतुर्थेऽपि संज्ञाभूतिं कृत्वा त्वत्रात्वेन जीवेनेति वाग्ये जीवस्य कर्तृत्वानोच्यते किं तु ब्रह्मण इति स्वर्गादिति श्रुतिं तत्त्वमसि जलं
स्निग्धशरीरस्यैव विचार इति निमित्तमः किंच तृतीयचतुर्थ्यामाधवस्त्वपक्षविरोधपरिहारमुपपत्त्यात् ॥ अत्राधानं न पर्यव्याप्तं
द्वितीयस्य तु परपक्षदूषणान्नपत्वात् अंत्यत्वात् स्यादिति दूषणमुक्तं न त्रयोच्यते यदुक्तं आद्ये तृतीयेन पक्षे देवो न त्रयोच्यते आद्ये इति
तदसत्त्वपक्षस्याक्षाद्वाधकोत्थारः अथ मया दोषाधिखुगत एव स्वपक्षे स्मृतिव्यापयिरेव परांरक्षार इति ॥ अथ परपक्षो
पाधिकचयनपरभागे स्मृतिव्यापयोर्द्वेरास्येन कथनं तु तयोः स्वपक्षगाक्षाद्द्विरोधित्वपरितोषेति मुक्तिमपेक्षयामि इदं
प्रातस्त्वग्रहाजनपरिरुहीतत्वादिकावेदतुल्यायाः स्मृतेरस्य हितत्वसूचनहारताद्विरोधः न तदसत्त्वपक्षदूषणं किंचिद्विरोधः
दन्वायस्य तर्हि तत्त्वजागृह्यद्वेप्रथमं निर्देशादभ्युहितं पूर्णमित्यनुशासनान् उपपत्तयः पक्षे पुनरित्यर्थः न तदसत्त्वपक्षो
भूतजीवाधिषयकभूते विरोधपरिहारोऽपि नूतिकेतरापिषयभूतिपरिहारमपस्तत्त्वदोषाधिसुगतत्वेन चैवेति विरोधः
त्येतरापिषयकत्वपरितस्यैव तृतीयपक्षोपाधेः उपदर्शितत्वाच्च ॥ यदपि दूर्मरेशं चाबुपलब्धेरित्युक्तं न तदसत्त्वपक्षो
णत्वाच्चित्यं इतरेशं चानुपलब्धेरित्यत्र कार्यस्मृतेरिव कारणस्मृतेरपि निर्मूलत्वापवर्गः न तदसत्त्वपक्षोपाधेः तत्त्वमसि
त्याभिमतानामनुमानादीनां दुष्टत्वोपवर्णनस्थानमभिमतत्वादत एव प्रथमपादात्ते इदं चोपाधिविरोधः न तदसत्त्वपक्षो
णं प्रायेण समाणः स्वपक्षपरिग्रहमधानं प्रकरणमुपसंहरतीति भगवत्पादेरभिहितं तथा चोक्तमिति हरदेवि यो न त्वमुच्यते
विरोधान्नपं स्वपक्षपाधकमुत्भूतं ॥ न तु तन्मतामिमता नुमानादि दुष्टत्वमुपपादितं ॥ स्वपक्षदोषाच्च स्वभाविपरिपश्ये

न्यस्तब्रह्मादपिरोधिदूषणानां परपक्षसाधारणतया परैस्तेषां दूषणानां स्तीत्येवांगीकार्यमित्येवाभिप्रायोऽप्य-
वर्णितः न तु परमतानां दुष्टत्वं एतेन शिक्षापरिमहाद्वल्यजपिवैरोविकाद्युक्तानां ब्रह्वादसाक्षाद्विरोधितर्काणां
निरास एव कृतो न तु तदीयस्य निमूलत्वात्प्रतिभनानुमानदुष्टत्वमुपपत्तिविमिनिनेषां सूत्राणां परंपरया बाधक-
निरसनपरोद्धितीयपादे संगतिः यथा आद्यपादे त्यादि कर्मविनाशकारणगुणाः कार्येषु लज्जा तीयगुणसारमत-
इत्यभ्युपगमायादिना जगतः चैतन्यब्रह्मकार्यत्वाभ्युपगमे जगतश्चैतन्यत्वं स्यादित्यापादिने यदि कारणगुणानां स-
र्वेषामेव नियमेन स्वजातीयगुणारंभकत्वं तथा नु भवतं तदा स्वपक्षपि प्रतिषेधः हस्तपरिमडलाभ्यामहदीर्घयो रूत्तं
स्त्वयोपगमेन पारिमांडल्यादेः कारणगुणस्य स्वजातीयकार्यगुणारंभकत्वादिति परपक्षदूषणमुखेनैव स्वपक्ष-
बाधकोत्थारस्य महदीर्घवद्वतिसूत्रेऽभिमततया तत्सूत्रस्य स्वपक्षबाधकोत्थारपरपक्षदूषणोभयदूषणतया परपक्ष-
दूषणपरद्वितीयपादेऽपि निवेशोपपत्तेः ॥ न चैवं तत्सूत्रस्योभयदूषणतया प्रसिद्धतत्त्वपक्षबाधकोत्थारपरप्रथम-
पादनिवेशोपरित्यागे बीजाभाव इति शंस्यं स्यात्तद्वैरोधिकाभिमतस्वपक्षबाधकोत्थारस्य प्रथमपादे रूतत्वेन द्वि-
तीये च स्यात्तद्वैरोधितान्मनिरासस्य भंस्तु तत्वाच्च तथैव तन्निवेशोपपत्तेः ॥ त्वच्च तेऽपि भोक्तापत्तेरिति सूत्रेन नु भक्ते-
स्वरयोर्भेदसमर्थनं फलाध्यायसंगतमतो नैव तत्सूत्रार्थ इत्यादिना फलत्वेऽपि युक्तिपिरोधे तन्मात्राद्व्योक्तिमिति भा-

न्यतोभयांतमूतस्यैकवाध्यनुक्तिप्रसंगादितिउभयांतमूतस्यैकअनिवेशत्वाकाराच्चैतद्दूषणंस्वस्थशिरस्तापनहू
पत्वात् ॥ तृतीयस्यपूर्वभागेपीत्यादिकमपिभाष्यादर्शिनोभतारणमात्रत्वादसाध्येवअंतराविज्ञाननसीत्येतत्सू
त्रात्प्रकभूतानामुत्पत्तिप्रलयावलुलोभप्रतिलोभक्रमाभ्यामपतइतिनिहूयितेआधर्षणेभूतानामात्मानभ्यांतरालेके
रणान्प्रनुक्रम्यहेतुतत्त्वाज्जायतेभाषाइत्यादिनातेषांचौत्यनिलयक्रमांतरान्वेषणेउक्तमविरोधइतिअंतराविज्ञानमुन
सीक्रमेणतद्विगादितिचेत्यनेनाक्षिप्ते ॥ यदितापद्वैतिकाणि करणानिततोभूतोत्पत्तिलयाभ्यामेवतेषामुत्प
त्तिलयौभपतइतितयोः क्रमांतरंमृग्यप्रत्ययिशेषादितिषूत्रभागस्यभाष्यव्याख्यानात्तत्सूत्रस्यभूतविषयश्रुतिवि
रोधपरिहाररूपत्वस्यातिस्मृत्वात् ॥ तथाचतस्मात्पूर्वोक्तोत्पत्तिप्रलयक्रममंगोभूतानामितिपूर्वपक्षोपसंभवा
रेनस्मान्नास्तिघूतोत्पत्तिक्रममंगइतिसिंत्थानोपसंखारेभाष्यकुरुतीतिचतुर्थीत्यपिनसत्सौतिकेतरेविषयश्रु
तिविरोधपरिहारात्तत्तृतीयेषादेमौतिकभाषादिविषयश्रुतिविरोधपरिहारपराणांअतएवभाषाइत्यादीनांनि
वेद्यायोगात्उत्पत्तिविषयश्रुतिविमतिषेधःभाषाणांपरित्कृतसंख्याविषयइदानींपरिहि यतइतिसप्तगतेविशेषि
तत्वाच्चैतिसूत्रापतराभाष्यप्रत्यलोकनयातत्रेद्विधविचारस्त्यक्तत्वपिपदद्वयेइंद्रियविचारस्त्यविषयमेदोबाले
नापिसुबोधएवचतुर्थीपीत्याद्यापिनयुक्तं संज्ञाभूतीत्यत्रानेनजीवेनात्मनानुभविश्येत्यादिवचनानुसारेणजीवस्यैव
भौतिकनामरूपस्रष्टृत्वमवगम्यते ॥ तत्त्वेदंतत्त्वव्याकृतभासीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतइत्यत्रतुपरमैदव

स्थितिर्मात्रं तद्वनामनूपविषयस्मृतिविरोधस्यैव निराकृतत्वेन चतुर्थपादोपाधिनिश्चयात्पादोपाधिरस्यैव स्थापितत्वात् ॥
 तृतीयचतुर्थयोरव्याधयत्स्वपक्षविरोधपरिहारनूपत्यादाधानं नर्ह्यस्यात् ॥ द्वितीयस्य तु परपक्षदूषणं नूप
 त्यादं त्यता स्यादिति दूषणं तु भ्रातृनिरस्तमेवेति दिक् ॥ आनन्दतीर्थीयास्तु मयमेवुक्तिविरोधो द्वितीये समवा
 यिविरोधः तृतीये केवलश्रुत्यविरोधश्चतुर्थे सप्त्युक्तिकश्रुत्यविरोध इत्याहुस्तदसत् ॥ अलौकिकार्थयोगोचरबहु-
 जनपरिगृहीतवाक्यसंदर्भनूपसमयत्वस्य त्वदीकाकारोक्तस्मृति साधारणतया स्मृतीनां समयनूप-
 ताभिप्रायेणैव स्मृत्वाधिकरणे समयविगानंसंदेहबीजमिति तत्त्वप्रकाशिकायां जयतीर्थोक्त्या च स्मृतीनां स
 मयबहिर्भाषायोगेन स्मृत्यविरोधस्य क्षमयपाद एव संगतेः स्मृतीनां तु चत्वादितू पत्येनेति जयतीर्थोक्तेः स्मृ-
 तीनामिव समयानामपि युक्तित्वं नूपत्याधिशेषात् समयविरोधस्यापि स्मृतिविरोधवदाद्यथा देविरसन्नोच्चित्यात्स
 मयानामपि स्मृतिविशेषनूपतया स्मृतिविरोधपरिहारेण समवायिविरोधस्यापि उक्तानुपाध्याइतरेषां चेत्यत्र क
 तत्वेन तदर्थं द्वितीयपादानपेक्षणाच्च ॥ न च नत्रसामान्यतो निराकृतानामत्रविशेषतो निराकरणादिति जयती
 र्थोक्तिरपि साधीमसी ॥ चिरायतो निराकरणस्य समयेष्वपि स्मृतिष्वपि तुल्यतया द्वितीयपादे स्मृत्यविरोध एवोप
 वर्णित इत्यस्यापि वक्तुं युक्तत्वात् ॥ यत्तु चंद्रिकायां स्मृत्यविरोधपराधिकरणस्य युक्तिपादे निरेवा नूपपत्तिमाशं-

काविरोधमतिपादकेपादविज्ञोषे अनंतभार्वेपिअविरोधाध्यायांतभापेनक्वचिन्निषेधोर्कलज्येप्रथमतदतिक्रमेहेत्व
 वात् ॥ चतुरात्मकतयाप्रबलतयाचप्रथमंनिसनीयत्याच्चाध्यादायेवनिषेडाइतिसमाहितंतदसत् ॥ अतःअ
 वैदिकस्मृतीनामप्रमाणत्वाब्जशुल्लुक्कजगत्कारणत्वस्यतद्दिरोधइतिजयतोर्थोक्तैः काणादयौस्वाहतादिस्मृ
 त्यब्रह्मविपूर्वपक्षाणां स्मृत्यधिकरणंएवचंद्रिकायांप्रदर्शितत्वाच्चावैदिकस्मृतिमात्रंविरोधपरिहारस्यत्वदमि
 प्रेतत्वेनसांख्यपाशुपतादियतूहपाणामेवसमयानामाद्येनिरासइतिनिर्विधस्यवक्तुमशक्यत्वात् ॥ किंचा
 मिमान्यधिकरणेभृदब्रवीदथाहाचेतनाभ्याचेतनाश्च ॥ तेजोषन्माकाशाइतितान्यचेतनानिवापुर्वापिचेतन
 इतिश्रुत्योर्विरोधस्यासदधिकरणेअसदेवेदंअसीत् ॥ सदेवसौम्येदमयआसीत्इतिश्रुत्योर्विगानस्यएते
 नशिष्टापरिग्रहाइत्वत्रअकस्मादिदमाचिरासीत्अकस्मानिष्ठतीतिएतस्माज्जायतेभाणा इत्यादिश्रुतीनांभो
 क्तापचेरित्यत्रपरेव्ययेसर्वएकीभवंतीत्येक्यश्रुतिभेदश्रुत्योः इतरव्यपदेशादित्यत्रजीवकर्तृताबोधकश्रुतेरे
 कोहवैनारायणादित्यदिश्रुतीनांचपरस्परविरोधनिरासकत्वसंभवेप्रबलायाश्रुतेरुपसर्जनत्वंपरिकल्प्यश्रुन्न
 वदतिजडत्वात्कारणप्रलयेअसर्द्विषुमर्हनिवस्तुत्वात् ॥ कार्यवत्त्वविभ्रतिपन्नानिष्कारणंअचेतनकारणं
 जीवकारणंकार्यत्वात्कूलपतनदध्यादिवत्विष्णुर्नजगत्कर्तृजीवाभिन्नत्वादित्यादिरुक्तिविरोधपरिहार
 ताकल्पनेनाद्यपादांतर्भावोक्तिरनुचितैव ॥ एवंकेवलश्रुतिविरोधपरिहारपरतृतीयपादेविषयदधिकरणेआ

त्वन आक्रावाः संभूतः अनादिरपिमाकाश इति श्रुत्योर्विरोधपरिहारपरिआकाशस्योत्पत्तिमत्वांगीकारे अनु
 भूतिप्रुक्तिबहुवाक्यविरोधादित्यादिना विद्यदनुत्पत्तिमत्त्वमुत्पादितिसुक्तेर्जयतीर्थोपदर्शितायाश्रुतेवि
 यदनादित्वसाधकाया एतेन मातरिभ्या व्याख्यात इति द्वितीयाधिकरणेतासां वायुर्वक्ष्यः सावाएषादेव तान्नादिव्यो
 येपपत्तइति श्रुत्योर्विरोधनिरासपरिसर्वदेवतोपास्यताचनोत्पत्तिमत्त्वघटतइत्यादिनोपदर्शितायास्त्वर्देव
 तोपास्यत्वातिशयितचेतनत्वसुक्तेस्तदनादित्वसाधिकायाः असंभयस्तु सतोनुपपत्तेरित्यधिकरणेअसतः स
 दजायतसदेवसौम्येदमग्रआसौदिति श्रुतिविरोध निरासकेब्रह्मणः सादित्वसाधिकायाः असंभयदुत्पत्तिक
 नभोनभः स्वत्वाभ्यद्वायाअसंभयदुद्भवयोर्नभोनमस्त्वोरित्यादिनाजन्यश्रुतेः युक्तिकेनमायत्वादित्यंते
 नत्वदुक्तायासुक्तेः ॥ ५ ॥ आपइत्यधिकरणेअग्रेरापस्तदपोसृजतेति श्रुतिविरोधपरिहारपरिअपंतेजोजनि
 साधिकायाविमताआपस्तेजसोजानात्स्वेदादिवदित्यादिना त्वदुक्तायासुक्तेः ॥ ७ ॥ तदभिधानादेवतु
 तल्लिगात्सइत्यधिकरणेयत्त्वयंत्याभिसंविशंतिरुद्रोमाविशोतकइति श्रुत्योः विरोधपरिहारपरिरेविषाणोः सं
 स्कारकर्तृत्वाभावसाधिकायाविष्णोर्जगदुत्पादकत्वाद्धोकेपितुरन्यस्यैवभारकत्वदर्शनादितित्वदुक्तायाउत्पा
 दकसुक्तेः ॥ ९ ॥ अंतरापिज्ञानमनसीत्यधिकरणेअक्षरात्परमादेवश्रुतेः यच्छ्रुहाडमनसीभासस्तयच्छेज्ञानआ
 ताजीतिपराविस्मितमनस्तत्त्वस्यपर्वमेवजगदभिसंलिंगादहर्जिनस्यनोत्पत्तिश्चपेताल्लक्षणेगानात्तन्मन्त्रिषतेनेतिने

धपरिहारयेन सर्वेषां व्युत्क्रमेणैष लयः किंतु केषां चित्कामात् केषां चित्शुक्लमेण ॥ तथा हि विज्ञानतत्त्वताय न
 नस्तत्त्वा दुस्तन्मधूयते मनस्तु विज्ञानमिति श्रुतौ तस्य च पञ्चाहुत्पन्नस्य विज्ञानतत्त्वस्य पञ्चारे पञ्चमूर्धन्यविस्ति
 त्तस्य मनस्तत्त्वस्य पूर्वमेव लय इति पूर्वपक्षोपपादिकाया ज्ञानत्वपुक्तेः तस्यास्तपुक्तिफलिंगदर्शनेत्यादिना त्व
 हुक्तायाः ॥ ११ ॥ ज्ञोतएवेत्याधिकरणेनित्यो नित्यानां सर्पएतच्चिदात्मनोऽप्युच्चरंतीति श्रुत्योर्विरोधपरिहारे जीवा
 नुत्पत्ति साधिकायानजीवउत्पत्तिमान् अनादित्वात् ईश्वरपत्नचसाध्यविशिष्टताहेतोः मागभावश्च न्यताया
 धिवक्षितत्वात् न च तत्र विवादः कारणानुपलब्धेरित्यादिना त्वहुक्तायाः कारणराहित्यपुक्तेः ॥ १२ ॥ उक्तांतिग-
 त्वधिकरणे व्यासायास्त्यानभ्येतनानिर्गुणाश्च सर्वात्मनः सर्वत्र पात्रं तादृशिकाया प्रणयुतेः अपरुहेषिभ्यामायं
 चाएतिसिर्जीकः पुण्यं चापुण्यं चेति भौषवन्श्रुतेभ्य जीवस्य व्याप्तत्वात् पुण्यविषये विरोधनिरासकं जीवव्याप्तिस्तथा
 धिकायानतावदगुणत्वा सर्वदेहगतस्य र्ज्ञानादित्यादिना त्वहुक्ताया देहव्यापिसुरवाद्युपलब्धिनूपपुक्तेः ॥
 १३ ॥ व्यतिरेकीयं धपत्तथा हि दर्शयितोत्यधिकरणे सानित्यो निरवयवः पुण्यपुक्त्वापापपुक्त्वं इमं लोकाभिसुचावर्तते
 क्षविसुच्यते स एव फलानसंभधानशतधैतिगोपवन्श्रुतिः सर्पचपाससंभादराधासहस्रधासगलतिसमुपच्य-
 तइति पाराशर्याण्युतेभ्य जीवस्य एकत्वपहुत्वविषये विरोधपरिहारपरे जीवस्यैकतूपत्वसाधिकायाः शुद्ध्यते
 खलु परिभाषाल्पनियोगमभावेन शरीरवहुतयापेत्यादिना त्वहुक्ताया अनेकशरीरयोगित्वनूपपुक्तेः ॥ १५ ॥ याव

पदात्मापित्वाच्च न दोषस्तद्दर्शनादित्याधिकरणे लयमभ्युपैति स चानं त्यापकत्वं तद् इत्यनित्यत्वनिवृत्त्यर्थः
 श्रुतिविरोधनिरासके जीवोत्पत्ति साधिकाया उपायेरुत्पत्तिमत्वे प्रतिषिद्धस्योत्पत्तिनिषेधादित्यनेन त्वदुक्ता-
 या उल्लान्तिमदुभाधिमतिविषयत्वतत्त्वतः पाथायुक्तेः ॥ १६ ॥ पुंस्त्वादिपत्यस्य सतोमित्युक्तियोगादित्यधिकरणे वि-
 ज्ञानात्मा सह देवैर्भ्य सर्वैः स आनन्दः सबलः स भोजश्च्युतेः स दुःखादिशुक्ल आनन्दो भवति सो ज्ञानादिशुक्लो ज्ञानी भव-
 त्ति इत्यादिपैंगि श्रुतेर्भ्य परस्परविरोधनिरासके जीवस्य नानन्दत्वसाधिकायाः सर्वदा तदनुभवमसंगतृपयुक्तेः त्व-
 दुक्तायाः ॥ १७ ॥ कर्तारोऽस्त्वर्थवत्त्वादित्यधिकरणे ईश्वरस्यैव कर्तृत्वबोधकश्रुतेः फलसंपत्त्या जीवकर्तृत्वा बोधि-
 कायाः स च त्सर्मकुरुते तदभि संपद्यते इति श्रुतेर्भ्य विरोधनिरासके जीवस्य कर्तृत्वाभावसाधिकाया लाघवतृपयु-
 क्तेः समर्थितं हीश्वरस्यैवान्वययोगेन कर्तृत्वमितरव्यपदेशादित्यादौ अतएव ह्ययोः कर्तृत्वमपि प्रत्युक्तं ईश्वरस्यै-
 व कर्तृत्वांगीकारे फल्यनालाघवंचत्वादिति त्वदुक्तायाः ॥ १९ ॥ आभास एव चेत्त्यधिकरणे नृपं नृपमिति श्रुतेः प्रक-
 रणपशादनुमितप्रतिषिद्धत्वाभावबोधकश्रुतेर्भ्य विरोधनिरासके एकेश्वरप्रतिषिद्धत्वाभावसाधिकायाः प्रति-
 विषयानां एकजातीयत्वाभावतृपयुक्तेः त्वदुक्तायाः सत्त्वेनैवामधिकरणानां युक्तिविरोधनिरासके प्रथमपाद ए-
 व उचितः अत्र च प्रमाणवाप्यस्य त्वविरोधार्थविषयकज्ञानकरणत्वव्यापकाभावाप्यकत्वनिवृत्त्यात् ॥ वेदान्ति-

भाण्वापादकत्वमभ्युदं. तादृशभामाण्वापादकापत्तेश्च ब्रह्ममाशक्तत्वज्ञानविरोधितयावेदांताः यद्युक्तब्रह्मप
 रास्तुस्तदास्वविरोध्यर्थकज्ञानकरणत्वव्यापकाभामाण्यपंतः स्फुरितितर्कः स्वपक्षसाक्षाद्विरोधातितन्निरासकत्वा
 दस्याधिकरणस्याध्यायपादसंगतिः तत्रवेदांतानामुक्तब्रह्मपरत्वममुक्तमितितदर्थसांख्यस्युतिमा-
 भाण्येसाधकमस्तिउत्तनास्तीतितदर्थचसांख्यस्यूतिः किमदुष्टकरणजन्यज्ञानमूलात् तनेतिसंशयेवेदांतानोक्त
 ब्रह्मपराः तथासतिसांख्यस्यूतेरभामाण्यप्रसंगात् नचेष्टापतिः सर्पज्ञप्रणीतायामहाजनपरिमृद्दोनायाश्चयेदव
 देवभामाण्यस्वनिरपवादत्वात् आभिर्हिभामाण्यबीजसाचयेदइवतंत्रेपितुल्यातत्त्वणेत्तुरिवतंत्रमणेतुरपिभ्र
 विप्रणीतं कपिलं यस्तमयेज्ञानैर्बिभ्रतिजायमानंचपरं येदिति श्रुतिसिस्थिसर्वज्ञताकत्वात् ॥ नचेश्चरज्ञानस्य
 नित्यतया असंभाधितदोषकरणत्वेन तन्मूलकानांवेदाभामाण्यनिश्चयेतुं शक्यते कपिल्लादिसिस्थज्ञाना
 नांचजन्यतया संभाधितदोषकरणत्वात् नभामाण्यनिश्चयसंभवइति पाच्यं भगवदनुग्रहाविभूतविज्ञानानां कपि
 लादीनां ज्ञाने दोषमूलकत्वशंकायाअमुक्तत्वात् ॥ नहि तेषां प्रतारणादिदोषकल्पने किंचिद्बीजमस्ति नचविरोधे
 त्वनपेक्षं स्यादसति ह्यनुमानमिति न्यायस्याभावकाशोस्ति निर्णयतात्पर्यकश्रुतिविरोध एव तत्त्वसरात् ॥ नचत
 त्वाद्युपक्रमादिभिस्तात्पर्यनिर्णयः शक्यशंकः बलवत्तर्कपक्षेभेन सांख्याचार्यैस्त्वाभिमतार्थ एव तत्त्वतात्पर्य-
 स्यवर्णितत्वात् ॥ नन्वेवं सति मन्वादिस्मृत्यभामाण्यमसंगस्तत्रापि महाजनपरिमृद्दोतत्त्वस्य भामाण्यबीजस्य

तुल्यतया इहापत्ययोगादिति वाच्यं ॥ तासां मनुष्येऽप्यर्थसावकाशात्तथासां रल्यस्मृतिविधिरुत्थार्थेनात्यर्थकल्पना
वृ ॥ सांख्यस्मृतीनां तु अख्यात्मदर्शनमधिकृत्यैव प्रवृत्तानां निरवकाशात्वात् ॥ अतएव उपेतं त्रयोः समबलत्वे निर्ण
यो वाच्यो न तु तत्रानुरोधेन निर्णय इति परास्ते ॥ चेदस्यापि धर्मादौ सावकाशात्वात् ॥ न चोपनिषदां निरवकाशात्ता
तासां अपि सांख्यरीत्या सावकाशात्ताया उपपादनीयत्वात् ॥ तथा हि न तावत्कारणवाक्यानां ब्रह्मणि जगदुपादा-
नता बोधकत्वं तद्गतकर्तृता बोधकत्वं वावक्ष्यमाणतर्कविरोधात् ॥ नापि प्रत्यगाभिन्नपरमात्मबोधकवाक्या
नां यथा श्रुतार्थकत्वं हि ता कारणदंधमुक्तिव्यवस्थाभावात्प्रसंगात् ॥ इत्यमेवाहितीयत्यादिपक्षे दोषा उन्नेष्याः ॥ ए
वं च सांख्यप्रवचनोक्तरीत्या सृष्टिवाक्येषु प्रकृतिता बोधकवाक्यानां जगत्प्रकृति मूलतः प्रधानस्याभिज्ञानाभावेणो
पचारिकत्वं कर्तृता बोधकवाक्यानां केषांचिदयान्तरं स्वरूपो धकत्वं केषांचिदौपचारिकत्वं तत्त्वमस्यादिवाक्यानां
चिन्मंडलान्तःपातित्वा बोधकत्वमित्येवागत्यानुसारणीयं ॥ तथा च सांख्यसूत्राणितत्संनिधानादधिष्ठातृत्वं म
णिसत्सु क्तात्मनः प्रज्ञां सोपासित्वस्य वानादौ तश्चुतिविरोधो जातिपरत्वात् ॥ एवमादोभितत्रमाख्यं ननु तथापि
प्रकृत्यापिष्ठातृत्वं श्रूयमाणं नोपपद्यते लोके संकल्यादिना परिणाममानस्यैवाधिष्ठातृत्वस्य पदहारादिति तत्राहत
दिति यादिसंकल्येन सप्रकृत्यापि मधिष्ठातृत्वसु च्यते न दायं दोषस्यादस्याभिस्तु पुरुषमकृति सन्निधानादेवाधिष्ठा
तृत्वं सप्रकृत्यादिदूषमिष्यते मणिवत्प्रथायस्कांतमणोः सन्निध्यमात्रेण शल्यनिष्कर्षत्वं न संकल्यादिना तथैवा

दिपुरूपस्य संयोगमात्रेण प्रकृतिर्महन्त्यादि तूपेण परिणमने द्दमेव सोपाधिकस्रष्टृत्वमित्यर्थः ॥२॥ नन्वर्थः
 श्वरमग्निपादकश्रुतीनां कागतिस्तत्राह मुक्तेति यथा योग्यं काचित्श्रुतिमुक्तात्मनां कैवल्यसामान्यस्य ज्ञेयता
 विधानाय सान्निधिमात्रेणैवेति तूपाश्रयेण स्तुतिरूपाश्रयेणार्थाकाचिच्च संकल्पपूर्वकं स्रष्टृत्वमतिपादिकाश्रुतिः सित्यस्य
 ब्रह्मविष्णुहरादेरेवानित्येव रस्याभिमानादिमतोपि गौणानित्यत्वादिमत्वात् नित्यत्वाद्युपासनापरेत्यर्थः न
 न्येवं पुरुषनानात्वं सति एक एवाहिभूतात्मा पूर्णभूते व्यवस्थितः एकधा बहुधा वैचक्षण्येन जलचंद्रपतनित्यः सर्व
 गतोऽस्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः एकः संभिद्यते दास्यमाययानस्य भावतः इत्याद्याश्रुतिस्मृतयः अत्रैकव्यमतिपा
 दिकानोपपद्यंत इति तत्र ब्रह्मनादेतच्छ्रुतीनि आत्मेयश्रुतीनां विरोधस्तु नास्ति तासां जातिपरत्वात् ॥ जाति सामा
 न्यस्यैकदूपत्वं तत्रैवादेतश्रुतीनां तात्पर्यामित्यखंड्यत्वेन तत्र योजनाभावादित्यर्थः नन्वपं पूर्वपक्षो न युक्तः उक्तदो
 षाणां समन्वयाध्याय एव तत्र तत्रोत्पत्तत्वात् ॥ तथा हि ईक्षत्यधिकरणे पूर्वपक्षभाष्ये प्रधानस्थाने कात्मकस्य प
 रिणामसंभवात्कारणत्वोपपत्तिः सृदादिपन्नासंहतस्यैकात्मकस्य ब्रह्मण इत्युपादानत्वस्य ब्रह्मणि प्रतिक्षिप्त
 त्वात् तत्साधनं विनानसि त्वांतोत्थितिरिति कुल्लुप्रसक्तिरिति न्यायाभासोपि तन्निरसनीयतयापि वक्षितः एवं
 क्वचिर्तद्विज्ञाणस्योपचारिकत्वमित्यपि तत्रैव निरस्तं ॥ तत्र महश्यत्वाधिकरणे चिदात्मनानुसारं व्यंजदानानोप
 पद्यते जडं प्रधानमेव तो जगद्योनिः प्रतीयतामिति निबंधपूर्वपक्षोऽप्युपापनात् विपत्तस्तु मपंचोयं ब्रह्मणोऽप्रिणा

णाभिनः अनादिवासोद्भूतो न साहस्रभये स्थित इति सिद्ध्या तत्र प्रणयनाच्च न विलक्षणत्वादित्याद्यधिकरणार्थ एवो
 क्तः जिज्ञासासूत्र एव च सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वतदभावादिविरुद्धाध्यासाज्जीवब्रह्मभेदमाशंस्यतन्निश्च्यत्व
 साधने विषयः समर्थितः इति तदनन्यत्वाधिकरणार्थोपि स्वर्णकृतः प्रकृतिश्चेत्यत्रापि कार्यचेदजगतसावय
 दमचेतनमश्रुत्यं च ददयत इत्यादिनां विलक्षणात्त्यादित्यादिसूत्रार्थ एव दर्शित इति तदनुगुणेन सिद्ध्या तेन म
 वितव्यमेवेति चेदत्र पदं ति ईक्षत्यपि फरणे नित्यचेतन्यदूषस्य परमात्मनो मुख्यसर्वज्ञत्वासंभक्तः ॥ तन्निर्वाहा
 यजन्यज्ञानोपगमे सवारीरत्यापनेनैव सिद्ध्या न हेतोरत्वारस्य मुपपाद्यपूर्वपक्षोऽशङ्कनायेतत्यादीयनिरसनीयस्य
 निरपयपत्त्यादिप्रमुक्तोपादानत्वासंभवस्योपदर्शितत्वेपितं निरासकन्याये एतत्यादीयसिद्ध्या तस्यैव समाश्रय
 णात् ॥ ययोक्तं तत्र सिद्ध्या तमाव्येयया तु तर्केणापि ब्रह्मण एव कारणत्वं निर्योद्धास्यते प्रधानादीनां तथा प्रपंचरो
 व्यनेन विलक्षणत्वादित्येवमादिनेति एतेनोक्तनिबन्धः प्रकृत्याधिकरणमाव्यं चाविरोधेन व्याख्यातं ॥ एवमन्य-
 त्रापि द्रष्टव्यं यत्तु सर्वं द्विकार्याय च वेदांतानां बहुमुखतया परतंत्रमज्ञानां पुंसां तैः स्वतोऽर्थनिश्चयायोगेन त्सृत्यान
 दर्थे निश्चयेत्येव सति मन्यादित्सृतीनां मुमुक्षुष परत्वेन सावकाशात्कापिलत्सृते त्सृतिस्थार्थनिष्ठाया मोक्ष
 साधनसम्यक्दर्शनमधिकृत्य प्रवृत्तायाः अन्यपरत्वायोगात् निरवकाशात्सहृपदोषमसंगात्तदनुसारेण वेदां
 ता अचेतनकारणपरतया व्याख्येया इति भासे मन्यादित्सृतिषु पुराणादिषु च ब्रह्मकारणत्ववाक्यानां सत्या

नेत्राभनवकाशत्वदूषदोषमसंगान्नदनुरोधेनचेन्नकारणत्वपरतयायेदांताव्याख्येयाइनिक्षिप्यांतइत्यस्म
 द्रीत्यापूर्वपक्षसिध्यांतापचूद्यतन्त्रयेदांताजांचेतनकारणतायामैकमुख्यस्यगतिसाम्राव्यादित्यत्रोक्तत्वेनस
 मन्वयाध्ययेऽपपादितत्वेनचबहुमुखंकाशुदयादिनिपूर्वपक्षेदूषणमुक्तंतदतएवनिरस्तंमसिस्थानांवेदांत
 नायादृशकरणापरत्वमन्येषामपिनतद्विरुद्धत्वमितिप्रागुक्तत्वेऽक्तरीत्यासर्वेषामेववेदांतानांसांख्याचार्योक्त
 रीत्यानब्रह्मपरत्वमितिशांकायामनुपपत्त्यभावात् ॥ यद्यपिचंद्रिकायांस्पर्शनश्रुतिविरोधेनसर्वपेष्टनादिस्मृत्य
 म्भाष्यस्यपूर्वतंत्राएवोक्तत्वेनेहस्मृतिगिरोधेनश्रुत्यस्यास्त्वस्यशंकाशुदयाच्चेतिपूर्वपक्षेद्वितीयदूषणमुक्तंतदपि
 नसत्त्वनिर्णतिनात्पर्यकश्रुतिविरोधएवविरोधेत्वनपेक्षस्यादितिपूर्वतंत्रोपन्यायंभूयतेः पूर्वपक्षएवोपपादित
 त्यात् ॥ यदपिचंद्रिकायांअस्याधिकरुणस्यसौत्रस्मृतिवाह्यासंकोचायमौदिकस्तृतिमात्रविषयत्वसंभवेतत्सं-
 कीर्त्तनकापिलस्मृतिमात्रविषयत्वोक्त्ययोगाच्चेतिपूर्वपक्षेत्तृतीयदूषणमुक्तंतत्परिहारश्चसतीव्यध्यात्मविष
 यागुपहृषुस्मृतिषुसांख्ययोगस्तृत्योरवतिराकरणोयत्नः कृतः सांख्ययोगीहिपरमपुरुषार्थसाधकत्वेनलोकेम
 रत्यातश्चिद्विषयपरिगृहीतोऽलिंगेनचश्रौतेनउपबृंहितौतत्कारणंसांख्ययोगाभिपन्नंजात्यादेवंमुच्यते सर्वपाशैरि
 तिसांख्यस्मृतिमात्रनिरासनिर्बंधबीजकधनपरस्त्रीमद्भाव्यदर्शितानांस्पष्टएव ॥ यदिचंद्रिकायामहदीर्घपेक्ष
 त्यादौकाणादादिमतंदूष्यते ॥ तयां ॥ एतन्नानुपपत्तेश्चनानुमानमित्यत्रसांख्यमतमपीतिचतुर्थदूषण

मुक्तं तथापि न निर्दोषश्रुतिमूलकस्मृतिविरोधात् निर्दूलत्वाभ्यहं न त्वादिकार्यस्मृतेरित्यतस्तत्समं तथाकारणस्मृ-
 तेरप्रामाण्यस्यैतदधिकरणप्रमेयत्वेपस्यमाणानुमानाद्यदुष्टप्रमाणमूलकत्वादमूलकत्वासिद्धिर्वाकायां न त्सा-
 ध्यकानुमानदुष्टत्वस्य रचनानुपपत्तेश्चेत्यधिकरणप्रमेयत्वेन चादोषात् ॥ अयमत्र सिद्ध्यान्तर्निष्कर्षः तुल्यब्रह्म-
 योर्वैरोधेनिरवकाशेन सावकाशास्य संकोचोपक्रज्यः न चैवमकुरुतेति पेदानुसारि स्मृतीनां क्लृप्तमूलनपानिश्चितम् ॥
 माण्यकत्वात् ॥ वेदविरुत्थानां च सार्वस्मृतीनां मूलं यापदनुग्रीयते नोपलभ्यस्मृतिविरोधेन प्रामाण्यमेव प्रथमप्रती-
 रणादि क्लृप्तं मूलं निश्चीयत इति न मूलश्रुतिफल्यनापकाशः तथा च नासां प्रामाण्यनिश्चयः संभवतीत्युक्ततर्कस्येहा-
 निशां कापराहतत्वां नास्मत्पक्षविरोधिता तदेतदन्यस्मृतीनामप्रामाण्यमापादयता सूत्रकारेणैव सूचितं ॥ अन्य-
 स्मृतीनां प्रामाण्यनभ्युपगमे तासां प्रामाण्यापादनायोगात् ॥ न च सार्वस्मृतेः प्रमाणविरुत्थार्थकत्वं स्यात् प्रामा-
 ण्यहेतोरभावात् ॥ न नूक्तसमबलत्वं श्रुतिस्मृत्योः दुरुक्ततत्त्वश्रुतेः प्रमाणांतरमाप्तिनिरपेक्षाया एव प्रमाणत्वात्
 स्मृतेभ्यस्तत्सापेक्षत्वात् कपिलादिस्मिन्नाप्राणांतरेणार्थमुपलभ्यत् बहुबोधयिषया स्मृतीः आयोचन् अन्यथा स्मृती-
 नोक्तयमाप्तिमूलकत्वं कथं पातदभावे प्रामाण्यं स्वतः सिद्धज्ञप्तिमूलकता च नानपेक्षत्वं भजिका यतो ज्ञमेरुत्प-
 द्यमानाया एव दोषजन्यत्वशंकायाः अप्रामाण्यशंकायाः प्रसरात् ॥ न न्येवं तां किं क्व हेतुपौरुषेयत्वाभ्युपगमा-
 पत्तिरिति चेन्न ॥ यतस्तार्किकाः वेदप्रामाण्यमासमणीतत्वात् न स्वत इति मन्यते ॥ तथा हि सूत्रं तद्वचनादा-

न्नायमाप्तामाप्यभिमिति इदं च सर्वदेशरसि स्थौतदुक्तेन यावेदं प्राभाण्यसि स्थिः तस्यां च सत्यां न माणवेदं प्रसि त्यस
 र्पज्ञेश्वरसि स्थिरित्यन्योन्याभयदुष्टं औपनिषदस्तु उल्लेखौ प्राभाण्यस्य तत्त्वाभ्युपगमात् न तथेति विरोधात् न च
 नित्यज्ञानेन पि प्रमत्वं वाक्यं शोकमसति बाधकं ज्ञानानामनुत्सर्गतिः प्राभाण्यात् न न्येतत्सि त्यांतथिरुत्वं ह इय सा मा न्य-
 स्यभि थ्यात्वेनेश्वरज्ञानस्यापि मिथ्याविषयत्वलक्षणात् प्रमत्वा न पवादत्वादि निचेन्नाहि मिथ्याविषयकत्वमात्रं प्रमत्वं
 इदं रजतमनिर्वाच्यमसद्देति ज्ञानस्याप्यप्राभाण्यमसंगात्किं तु तद्वलितदवगाहि त्वं न चा निर्वाच्यमनिर्वाच्यत्वादि
 नापि षयीकुर्वतो भगवच्छानस्य तत्संभवः न च कपिलादिज्ञानस्य नित्यतायां किंचित्त्वनाग्रा मस्ति तस्मान् निरस्त
 समस्तलोषशंकायाभ्युत्पत्त्या तन्मूलयास्तुत्यावानसमबलत्वं कापिलस्तृतेरिति न सापकाशत्वनिरपकाशत्वाभ्यो
 व्यवस्थायुक्ता किंचिदेदं चिरुत्थस्तारव्यमप्युक्तुः कपिलस्य भुतिप्रतिपाद्यत्वमसि स्थं कपिलमिति सा मा न्यभ्युत्तरन्य
 स्य च कपिलस्य सगरपुत्राणामतू सुवर्षा सुदं पनाम्भः स्वरणात् न च तावतापि कपिलशब्दार्थसंदेह एवैति वाच्यं ॥ भ्र-
 विमसूतमिति वचनं येताभ्यतरगतभ्या तद्वितीयवस्तुमति पादन एव स्वरसमिति च ममाधिकरणो निर्णीतं तेन-
 चाहैतानुवाचा सुदैवांशः कपिल एव प्रतिपाद्यत इति निर्धारयितुं शक्यत्वात् किंच यदेहं किंच न मनुरयदन्त
 र्देप नमिति मन्त्रं किमात्रस्य प्राभाण्यबोधकश्रुतेर्जागृत्वात्वेन तदुक्ति सापकाशत्वकथनमसंगतमन्यथा किंच
 नेति पदवैयर्थ्यापत्तेः मनुना तु सप्तर्षेभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि स भं पश्यन्नात्मया जी स्वा राज्यमधिगच्छ

तीति सर्वात्म्यप्रशंसताकापिलं मतं निर्दिशति भिन्नगम्यते कपिलो हि न सर्वात्म्यं न मन्यते आत्ममेदा नु पगमानं शुल्व
 नुरोधि न्यः स्मृतयश्च यत्तत्सु स्मर्यते भिन्नमिति परं ब्रह्म प्रकृत्य सत्त्वं तत्तामूनां नोक्षेत्रं न्येति प्रकृत्य तद्विचोक्तं त
 स्मादव्यक्तं सुतन्त्रं त्रिगुणं हि जसत्तमेत्याह तथान्यथापि अव्यक्तं पुरुषं ब्रह्म नृनिः क्रिये सं प्रलीयते इत्याह अत
 श्च संक्षेपमिदं शृणु ध्वं नारायणः सर्वमिदं पुराणः सर्गकाले च करोति सर्गं संस्कारकाले च तदति मूय इति पुराणेन
 भगवद्गीता सु च अहं सर्वस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथेति परत्मानमेव च प्रकृत्याद्यस्तंभः पाठवित्तस्मात्कायाः प्रमव-
 तिसर्वं मूलं चावतिकाः स नित्य इति ईश्वरकारणत्वपादि न्यः महाभारते बहवः पुरुषराजन् उता हो एक एव त्विनिदि-
 चार्यपदवः पुरुषाराजन् सांख्ययोगविचारिणां भित्ति परपक्षस्तु प्रन्यस्य तन्म्युदासेन बहुनां पुत्रुषाणां हि यथैकाग्रो
 निरुच्यते तत्रात पुरुषं विव्रमाख्य स्वाभिगुणाधिकमित्युपक्रम्य समांतरात्मा तय च येषां न्ये देह संस्थिताः सर्वे
 यो साक्षि मूतो सौ न ग्राह्यः केन चित्कचित् विव्रमूर्धा विव्रमूर्जो विश्वपादाक्षि नासिकः एकश्चरति भूतेषु त्वैरचारी
 यथा सुखमिति सर्वात्मता या च भाव्योक्ता अमूलत्वाच्च सांख्यसूत्रे रभाभाष्य भाह इतरेषां चानुपलब्धिरिति इतर
 षां मथानादितरेषां बहुदादितत्त्वानां लोकपेदयोरनुपलब्धः ॥ तथा च स्वतंत्रमधानपादिनी कापिलस्मृतिरममाणमूलमन्यत्वा-
 त्ममहत्तत्वादिबोधककापिलस्मृतिपतं महत्तत्वादयो यथानशुत्यादिसिद्ध्यास्तथोपपादितं न संख्योपसंग्रहादि
 त्यत्र भाष्यद्वयाख्यानयोः अत्र निद्रोषश्रुतिमूलकस्मृतिविरोधात् सांख्यसूत्रे रभाभाष्यप्रथमसंग्रहे उक्तं द्वितीये च नि

मूलत्वाद्वाभावाप्यनिर्मूलत्वं च त्वसंभानविषयकादुष्टकराजन्त्यज्ञानमूलफलत्वं त्वसंभूतत्वाभावाप्यं हेतुवेद्व्यभिचा
 रवारणाय स्मृतित्वमन्यद्वा हेतुविशेषणमप्यसंयं ॥ यत्तु चंद्रिकायां यच्चोक्तं परैः प्रधानादिनरेषां महदादीनामनु
 पलब्धेस्तु सांख्यमनसपुक्तमिति इतरं यामिति सूत्रार्थमनु धृतं न सख्योपसंग्रहादित्यत्रैव श्रुत्यादिषु महदादी
 नामनुपलब्धेर्देशितत्वादिति दूषणमुक्तं तदपिन सत्तु निर्मूलमहत्तत्वादिकार्यस्मृतिसधर्मतया कारणास्मृतेर
 नाभावाप्यस्यैतत्सूत्रार्थस्य दूषणस्पृष्टत्वात्कार्यस्मृतेरभावाप्यत्कारणस्मृतेरभावाप्यं
 युक्तमित्यभिप्रायकैः ति श्रीमद्भाष्ये निरुक्तं सूत्रार्थस्यातिस्पष्टत्वेन दर्शितत्वादव्यस्मिन्नर्थे शंका नुदयाच्च ॥ ए
 तेन योगः प्रयुक्तः अत्र ब्रह्मपादसाक्षाद्गिरिधियोगास्मृतिविरोधादध्यायपादसंगतिः संशयपूर्वपक्षावाहः ॥ योगस्तु
 त्यास्ति संकोचो न वा वेदसमन्वये धर्मवदसापकाशं कोचो न वकाशयेति संशयपूर्वपक्षादिकं प्रागुक्तं दिशा यस्य संयं यत्तु चंद्रिका
 यां यच्चोक्तं विद्यामेतां योगविधिं च कृत्स्नमित्यादिस्तु त्यायोगस्य परिगृहीतत्वेन सांख्यतुल्यतेत्यादिकांशं कायामेतेनेति
 तन्न तत्कारणं सांख्ययोगाधिगम्यं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वाशैरित्यादिषु श्रुतिषु सांख्यस्यापि परिगृहीतत्वेनाधिकांशं
 काशावात् ॥ तत्र वैदिकं ज्ञानमेव सांख्यशब्दार्थे द्येदिरहापि ज्ञानोपाय एव योगशब्दार्थस्त्विति दूषणमुक्तं ॥ तत्र
 श्रीमद्भाष्ये हृदयापराक्षानिर्बंधनं ॥ तथा हि योगविषयेनां योगमिति विद्यामेतां योगविधिं चेत्स्यादित्वादिनापैदिकानि
 लिङ्गान्युक्ता योगशब्दस्यैव तत्त्वदर्शनोपायो योग इति सम्यक् दर्शिनार्थत्वेनैव योगो गीर्तयते तत्त्वप्रतिपन्नार्थे

कदेनात्वादष्टकादिस्मृतिवद्योगस्तृतिरस्यनपपदनीयाप्रविष्यतीतिइयमस्यधिकांशंकातिदेशोननित्यतेर्वा
 अधिकांशंकोपपादनेअर्थतत्त्वदर्शनोपायोयोगइतिहिरण्यगर्भप्रणीतयोगशास्त्रीपसूत्रस्यप्राथम्यदर्शित
 त्वात्तैरण्यगर्भस्मृत्यवष्टंभेनायंपूर्वपक्षइतिगम्यतेतत्रचसंभवत्येवास्यधिकांशंकासांचेत्यंक्त्रिप्रसूतं-
 कपिलंयस्तमग्रेइत्यादिश्रुतिर्नवासुदेवावतारकपिलपरातस्याजानसिद्ध्याधौरेयस्येतरेणानुमास्यत्यायोगा
 न ॥ लीलापरत्यंचसंभवत्यांगतावनुचितंनपितंनप्रणेतृकपिलपराअग्रेपदासंगतःतस्यहिरण्यगर्भपुत्रत्वे
 नैवमसित्थैः किंतुहिरण्यगर्भःसंभवतताग्रेहिरण्यगर्भपश्यतजायमानंयोगमस्मांणविदधातिपूर्वमित्यादिबहु
 श्रुतिसित्थप्रथमजत्वादिलिंगमत्वाभिज्ञानुरोधेनैकाकपिलश्रुतिरतिप्रसित्थमपितंनप्रणेतारंपारित्यज्यम
 सित्थमपहायैककपिलवर्णाहिरण्यगर्भपरतथानेयानचनिरपेक्षपेदविरोधादुक्तस्तृतेरमाभाण्यंयहैकिंचनम
 नुरचदत्तद्वेषजमितिश्रुत्याहिरण्यगर्भपचनमात्रस्यमाभाण्योक्त्यनुरोधेनपेदोतानामेवतदनुरोधेनव्याख्येय
 त्वात्अन्यथाकिंचनेतिपदवैष्यख्यापत्तेःनचोक्तश्रुतिःप्रसित्थमनूक्तीनामेवमाभाण्यंयोधयतिनहिरण्यगर्भो-
 क्तीनामितिकथमेतदितिवांचयंतस्यांमनुशाहस्यसमष्टिमनोभिमानिहिरण्यगर्भपरत्वात्तथाहितैतिरीयशा
 स्त्रास्त्वमानवीक्रमचौधाय्यैकुर्यादिति विधेर्त्ययमर्थवादःयहैकिंचनमनुक्तददितितद्विधिविधेययोचौर्देवानांचद
 न्मनोयजमानइयस्सतीतिश्रवणात्तदेवमनोभिमानिहिरण्यगर्भप्रकाशकताअवगम्यते ॥ तथाचविधिगतस्य

मानवीतिपदस्य मनुमक्रादिकेत्यर्थपरत्वात् ॥ मनुपदस्य स्थितिप्रणवमनुपरत्वे तदसंभवात् विधिपदस्य मनु
गतस्य हि रण्यगर्भपत्वे तदेकाध्यायिविधिवान्वयोपान्तभ्रगविशेषस्तदसंगुणे न ज्ञात्वेयतदर्थवादगतमनुश
हृत्स्वापि हि रण्यगर्भपरस्य प्रयुक्त ईश्वरमतिपादकत्वाच्च वेदांतपक्षाच्च सारित्यस्य हे रण्यगर्भयोगशास्त्र
स्य स्फुटं न च तेषां चानुपलब्धेरिति न्यायेन तन्मित्रास्वयं हे किंच नोति हि रण्यगर्भो किं भागमाप्यमभिधाना
याः शुनैरेव कार्यस्य त्यादेः समूलव्यवस्थापकत्वादस्य या किंच नोति पदस्य व्यर्थस्योक्तत्वादिति उक्ताप्यधिकार
काश्च परिहृता भ्राष्ये अर्थैकदेशसंभ्रतिपत्तापेक्ष्यर्थैकदेशविप्रतिपत्तेरिति स्थानमाह माप्तापियोगतात्व्य
दन्तात्पर्योन्मसाप्रमाअपैदिकप्रधानादायसंकोचतस्तथाव्यतद्वृत्तिअयं भावः अस्तु तादृशचोर्हि रण्यगर्भभक्ता
शकता तथापि विधितस्य तस्थितमत्यप्रसन्नप्रकाशप्रकाशसंप्रपत्त्यभापितुं यद्दे किंचेति वाक्यशेषा
दनुसारेण तासां मनुना हृदाभाजवीत्यर्थ एवाश्रयणीयः तथाच हि रण्यगर्भभक्ताशकयोर्पि मनुकांतर्गत्याम
नुना हृदस्य संभवात् न कुशेन मनुशब्दस्य प्रसिद्धमनुत्यागेन हि रण्यगर्भपरत्वं युक्तमिति नयावमधानाद्य
शेभत्यस्तथितो धेनतदंशयोगशास्त्रस्य तात्पर्यकल्पने असंगतिर्गुणपुरुषप्रवक्ष्याद्युपदेशेन निवृत्तिनिवृत्त्या
दितुपभाष्योक्तांशां तमाभाष्यस्य रक्षितुमशक्यतया तदंशोपयाश्रुतायेतात्पर्यमेव नास्त्येति कल्प्यते तात्पर्य
याभावेपितलतिपादनं परब्राह्मणोति सुखतया तस्मिन्सहसाचितस्य योजयितुमशक्यतया प्रथमस्त

दपयोगितया स्खलविषयं योगं कुतस्तूर्वपक्षा समुत्थानमाद्ये हेतोरसि स्थिताद्वितीयेन्यधि कारो कानुपपन्नस्तु
 तीयके इति चंद्रिका कारोक्तं सर्वपरास्तामिति दिक् ॥ आनंदतीर्थीयास्तु स्मृत्यनवकारोत्यादि सूत्रेकयमेकमाधिकार
 णं स्मृतिविरोधनिरासकं तत्र धूणाक्षरतुल्यानां पदानामासि मूलकल्याभावात् ॥ सर्वज्ञप्रणीतानां च पाशुपतादि
 स्मृतीनां च रुद्रादि मत्पक्षमूलकत्वेन श्रुतिनो बलप्रत्याज्ञादनुसारेणैव दर्शयिष्येति यद्विनिर्वाणोर्जगत्कारण
 त्वं युक्तं पाशुपतादि स्मृतिपुरुद्रादेव जगत्कारणत्वोक्तेरिति प्रामेयिष्यवादि प्रत्यक्षमूलकं पांचरात्रादि स्मृतीनां
 समबलत्वेन तिरोधाद्विष्णवाहुक्तस्य श्रुतिपुंसं प्राददं निन रुद्राद्यपेक्षया तच्च द्विष्यवादि प्रणीतत्वादधिकबलत्वे बा
 धात्वाद्दशा स्मृतिसचिपया श्रुत्याभितरां बाधाश्च न पाशुपतादि स्मृतीनां प्रामाण्यमतो नोक्तं वेदप्रामाण्येन
 विष्णोर्जगत्कारणत्वसम्बन्धयानुपपत्तिः अत्र च विरोधेषु वैदिकनिश्चि लस्मृतिप्रत्येकावलंबनेन पूर्वपक्षाव
 हवः चंद्रिकाद्युक्ताः तत्राहि चंद्रिकायां अत्र च एषां प्राशुपतसारख्यादीनां मतं वेदस्यापौरुषेयत्वप्रामाण्येन तन्म
 ते श्रुत्यनुसारेण श्रुतिर्नैवेति श्रुतिप्रामाण्येन पूर्वपक्षः एषां तु कारणादादीनां मतं वेदस्य पौरुषेयत्वप्रामाण्येनै
 वां कारणादादीनां स्मृतेः स्पष्टार्थत्वं समुक्ति कत्वं चेति पूर्वपक्षिणः बौध्यादिमतं तु आमप्रणीतबौध्याद्यागमविरो
 धादात्ताप्रणीतो ब्रह्मदः समप्रमाणमित्येव पूर्वपक्षः ॥ अतएव सुधायां पारुपतसारख्यबौध्यादिमतं तु बौध्या
 दिराहुयवमादिसंकोचं प्रमाणाभावादवैदिकत्वेन संकोचस्तु न्यायप्रामत्यात्सह्य इत्याहुस्तदसत्पुरुषमणीता

नामपि परस्परविरुद्धानां बहूनामागमानामुपलंभेन तत्प्रणीतागमांतरविरुद्धायापाशरूपतस्मृतेरासिभूलक
त्यमाश्रित्यापौरुषेयश्रुतिस्त्वरस्यभंगस्यशंकि तु मया कथ्यतात् ॥ क्राणादादि स्मृत्यवलंबीपूर्वपक्षोपिननुक्तः ते
षामपि रुद्रोपदेशादेयता दशाशास्त्रे न गे तृत्वस्मरणात् कपिलकमलासनयोरासौ तु श्रुतिरूपदर्शिता ॥ न
न्येवं संख्ययोगयोः परस्परविरोधादं प्रामाण्यप्रसक्तत्वात् न्यतेपि कथं पूर्वपक्षसिद्धिरिति चेदशयानपबोधात् ॥
तथा हि आद्याधिकरणे योगाधिकरणासिद्ध्या तन्व्यायेन योगस्मृतेरीश्वरांशो न्यायेनात्यर्थं इतरांशो तु न विरोधस्त-
योः उपायः स्मृतयोगमतिपादकतयामन्यादि स्मृतिपत्सावकाशेनेति पाहितीयेत्याद्यसिद्ध्या तन्व्यायेन प्रयोक्तुरना-
मत्वमाश्रित्य पूर्वपक्षोऽस्यितरेन त्स्मृहत्वात् पशुपतिप्रणीतानां च स्मृतीनां परस्परविरुद्धत्वादेकतरप्रामाण्यनि-
र्धारणे कारणाभावात् तत्प्रामाण्यावलंबनेन पूर्वपक्षो ननु क इत्युक्तं पांचरात्रादि स्मृतिविरुद्धेत्यादि स्मृत्यव-
लंबी पूर्वपक्षोऽप्यनयैव सरण्यानिरस्तः भगवत्प्रणीतं पांचरात्रादि स्मृतिविरुद्धाया तत्प्रणीतशब्दादि स्मृतेरामिभू-
लताया दुर्निश्चयेत्यादितिरुद्राद्युक्तस्य रुद्रादेर्जगत्कारणत्वादेः श्रुतिषु यथासंवादस्तथोपपादितं भागिति जग-
त्कारणत्वांशो पाशरूपतस्मृत्यपेक्षया पांचरात्रादेरधिकबलत्वासिद्धेः श्रुत्यभ्येतरेषां न्यायानुपलब्धेरिति सूत्रस्येतर-
ेषां पाशुपतस्मृतिप्रूक्तानामतींद्रियेभ्य इतरेषां फलानुष्ठानात्तदुक्तकर्मांशुष्ठानपरित्यागयोः कृतयोरापि प्रत्यक्ष-
तो नुपलब्धेस्तदंशोपाशुपतादि स्मृतीनामप्रामाण्यमित्यर्थ इति तन्मयैगुण्यादपि फलानुपलंभोपपत्तेर्न विवक्ष-

णत्वादित्यत्र कारो र्यादि स्थलं त्यया तथैव फलानुपपत्तं मस्य समर्थितत्वाच्च मनुश्रुतौ माभाण्यनिश्चये न नन्वि चो
 हाय वैगुण्येन तत्र कल्पितं मयेति चेदत्राप्यभाभाण्यस्यानिश्चयेनोत्सर्गतः मासमाभाण्यरक्षणाय तथा कल्पयितुम
 युक्तत्वात् अत्राभाभाण्यं समाणां तरेण निश्चितमिति चेत्तर्हि सूत्रवैयर्थ्यात् निश्चितेऽप्यर्थे हेतुं तत्राभिधानं तदेवो
 चितं भवति ॥ यदि माचीनं हेतुमनुपजीव्या स्वस्वसाध्यसाधनसंभवं तच्च न संभवतीति एतेन योगः प्रत्युक्तः इ
 त्यत्र योगस्मृतौ दृष्टार्थीपिसंवादात् प्रभाष्यभाषांश्च प्रथमं स्वेदं न हि तीयं गात्रमंजनमिति तदुक्तं क्रमाशुपल
 भात् न तत्त्वाभाण्यमित्यर्थवर्णनमपि न युक्तं इतरेषामित्यत्राग्यानां फलानामिव क्रमस्यापि विवक्षा संभवेन
 तृतीयसूत्रस्यापि त्वन्यतेऽप्यर्थत्वात् ॥ ७ ॥ मीमांसात्यायपंचास्य रोषवार्थसूरिणां ॥ शिष्यस्यैवाकृतिर्भूषाद्रु
 नायस्य सन्नुदे ॥ ७ ॥

इति स्मृत्याधिकरणं समाप्तं.

श्रीगणेशाय नमः ॥ नपिलक्षणत्वादस्य तथात्वं च राहात् ॥ अत्र ब्रह्मणो जगदुपादानस्य साक्षाद्द्विरोधिन्यायनि-
 रासादुपार्थिगतिः यदुक्तं भुत्वतुरोधिस्तुत्याभाष्यमसंगात्कापिलस्तुतेरभाष्ये इहापत्तिरिति तदुक्तं
 कापिलस्तुतेरेव भुत्वतुरोधित्वात् न हि ब्रह्मणो विषदादिप्रकृतितायादिश्रुतिविरोधात् सांख्यस्तुतेरभाष्ये-
 संभवतिपिलक्षणत्वादिनर्कविरोधेन श्रुतिभिर्ब्रह्मणिविषदादिप्रकृतितायाएव बोधयितुमशक्यत्वात् त्वत्यधि-
 क्ररजपूर्वपक्षोपदृष्टमफसंख्याचार्योक्तरीत्या ब्रह्मणिविषदादिप्रकृतिताबोधकश्रुतीनां तात्पर्यस्य समर्थनी-
 यत्वादिति मत्प्रवृत्तानादनंतरसंगतिः ॥ यद्वा असूत्रानां स्मृतीनां समन्वयाविरोधित्वेऽपि अव्याहतव्याप्तिप-
 क्षधर्मताकानां न्यायानां समन्वयविरोधिता निरपवादो देवेति सा बोध्या अत्रोक्तसमन्वयेन युक्तं तदुक्तं इति
 तदर्थं ब्रह्मणो जगदुपादानत्वाभावेनाधनेपिलक्षणत्वादिहेतवो दुष्टाः तादुष्टा इति संशये मधानमेव सुखदुःख-
 मोहात्मकत्वात्तादृजगदुपादानं न तु ब्रह्मतादृवात्वात्सजातीययोरेव प्रकृतिविकारभावात्मकोपादानोपा-
 देयभावेदराज्ञात् अत्र विरोधव्याप्ता यविद्यादृष्टातः यद्यद्विलक्षणं तत्तत्प्रकृतिरिति सा मान्यव्याप्तौ प्रया-
 हिरण्यविलक्षणो यदोनहिरण्यप्रकृतिरिति हेतुतः इति पूर्वपक्षस्तदितदुक्तं नपिलक्षणत्वादिति अस्य जग-
 तो चेन्न नत्यादिना वैलक्षण्यात् साधर्म्याभावात्तत्र ब्रह्मोपादानं यद्वा अस्य ब्रह्मणो न तथात्वं न जगत्प्रकृतिव्यं-
 क्षणत्वात् तथात्वं च वैलक्षण्यं च राहात् भुत्वोरिति सूत्रार्थः श्रुतिश्च विज्ञानं चापि ज्ञानं चाप्यदिति चेत्तनाचेत्तन

विभागेन ब्रह्मजगतो वैलक्षण्यं बोधयतीमाष्योदाहृत्य चन्द्रिकायामस्वद्रीत्यास्वीयमभाषाणविरोधेन परकीय
मभाषाणामभाष्ये पूर्वोक्ते अत्र स्वीयप्रमाणामभाष्यनिरास एव पुक्तो न स्वपक्षेन्यायविरोधपरिहार इति उक्तं
शित्या पूर्वपक्षे दूषणमुक्तं न दसत्सांख्योक्तन्यायानां श्रुत्यर्थीनिणार्थकानां बलवत्त्वपूर्वपक्षेन तयातेषां दुर्बल-
त्वानुपपादने साख्यस्यूतिविरोधनिरासापर्ववसानेन तन्निर्वाहाय तादृशान्यायानां दोषव्यवस्थाप्य वश्यवक्तव्य
त्वेनोक्तपूर्वपक्षावश्यकत्वात् अन्यथा प्रकाशं तस्मैत्यविरोधपरीक्षा मपरिसमाप्य केवलश्रुक्तिविरोधेन समन्व-
याक्षेपचिंताया असंगतत्वापत्तेः स्वीयप्रमाणामभाष्यपरिहारस्त्वत्र न युक्तः वेदमभाष्यवादिभिः कृपिलकम
खासन्नादिभिस्तद्मभाष्यस्य राक्षितुमशक्यत्वात्तौ स्थाह तादीनां पूर्वपक्षित्वे च तदनस्युपगतेन वेदमभाष्य
धीनसिद्धिकेन वेदनिर्णयत्वादिना तत्त्वामभाष्यसाधनस्याशक्यत्वात् वर्णनिर्णयतायां च बौद्धाद्यागमानामपि मा-
भाष्यपतिः आनुपूर्वी निर्णयता च न वेदमभाष्यमंतरासेत्त्यतिश्रुक्तिमात्रस्य बौद्धाद्यागमसाधारण्यात्त्रामभाष्य
स्य स्वतत्त्वादिना तत्साधने च नित्यत्वपूर्ववैलक्षण्यानुसरणं तस्य श्रुतिसिद्धित्वकथनं च व्यर्थं श्रुतिमभाष्याया
वश्यानुसरणीयेन स्वतः प्रामाण्येनैव कारिण्यादिश्रुतिमभाष्यस्यापि सिद्धेः न च तत्राप्यस्ति विषयबाधो येन तत्राप
वादकसत्प्राशङ्क्ये तत्त्वदूषयोग्यता लक्षणस्य श्रुतिबोधितकारणत्वस्य क्वचित्कार्यानुत्पत्त्या विरोधाभावात्
प्रत्युत वाक्यनिर्णयतायामेवास्ति प्रत्यक्षविशेषादः तस्यान्यथासिद्धिकल्पनं च वेदमभाष्यमंतराननुकल्पनं ॥

यदपि चंद्रिकायां वैलक्षण्यादनुपादानत्वं शंकायास्तन्मते अहस्यत्वाधिकरण एव निरासात्तेनास्य पुनरुक्ततेति
दूषणमुक्तं तदप्यसत्तत्रत्य पूर्वपक्षसिद्धांतोपोहलनाय निबंधोद्देशकतत्पूर्वपक्षसिद्धांतन्यायोपदर्शनेति पितस्य
तदधिकरणप्रमेयत्वाभावात् ॥ यच्च चंद्रिकायां केवलपादानस्य कार्यसालक्षण्यनियमेऽपि त्वन्मते तत्तूत्रप्रत्यूषा
नाभ्यादेरिव जगत्प्रतिब्रह्म वैलक्षण्येऽपि सिद्धांत्याभिमतस्य निमित्तत्वे सत्युपादानत्वस्य संभवेन पूर्वपक्षः सिद्धो
ताधिकृत्य इति दूषणमुक्तं तदप्यसत्तूषणानामिच्छलेष्वचेतनां शस्यतदीयव्याजारेवोपादानत्वंबुद्धेरैव च कर्तृत्वं
तदसंभवादिह मात्रेणात्मनः कर्तृत्वव्यवहार इति वदतः पूर्वपक्षिणाः सांख्यस्य मते चेत्तनस्य चित्तोपादानतायाम्
संभ्रतिपत्तेः सदभ्युपगमश्च न सांख्यरीत्या पूर्वपक्षानुस्थितिप्रयोजकः यच्च चंद्रिकायां किंच त्वन्मते अपि विद्यादेस्तद्विशि
ष्टस्य वोपादानत्वात् तस्य च जगत्सालक्षण्यत्वं मुत्थस्य विविक्षणत्वेऽपि जगद्भ्रमाधिष्ठानत्वात् आत्मनि चानात्मा-
दिभ्रमस्य सांख्यादिभिरपि स्वीकारात् कथं पूर्वपक्षोदय इति दूषणमुक्तं तदप्येतेन परास्तं उपाधिभेदेऽपि उपाधि वि
शिष्टस्य मुत्थान्नतिरिक्तत्वात् तस्योपादानतानमुक्तेति सांख्यरीत्या पूर्वपक्षोदयस्य बलेनापि सुबोधत्वात् का-
र्याभिन्नकारणतादूषणमुपादानत्वं मुत्थस्यापि परतद्विषयोपादानतादूषमिति द्योतनाय मुत्थस्य भ्रमाधिष्ठानत्वमु
च्यते तादृशोपादानत्वं न सांख्यानामनुमतैरन्यथाख्यातेरिवानिर्वचनीयाख्यातेरपि निषेधात् तत्तथा च सांख्यसू
त्राणि जन्मादिव्यवस्थातः पुरुष बहुत्वं उपाधिभिर्निर्दिष्टेन तु तद्वान्नाविधातोऽयमस्तु नावं धायोगात् ॥ वस्तु त्वेति सिद्धां

तद्वाचिः पिरुत्थोभयनृपाचैत्तादृक्पदार्थमिति तैः तत्र भाष्येन नु चैतन्येव्यपित न दुपाधिविशिष्टस्यातिरिक्तताम
स्युपगम्यव्यवस्थोपपादनीया तत्राह उपाधिरिति उपाधिरवनातानु तद्वाचनोपाधिविशिष्टोपिनानाम्युपेयः विशि
ष्टस्यातिरिक्तत्वेनानासत्ताया एव चाहोतरेणाभ्युपगमापत्तेरित्यर्थः पिरुत्थोभयं सहिलक्षणमसहिलक्षणंचेति
किंचानिर्वचनीयस्यातिपक्षेपिकुंमकाचादौ सर्वत्र जताध्यासादर्शनेनाधिष्ठानोपेयः साहिलक्षण्यस्यावश्यकतया
विवर्तेपिदानतापिनब्रह्मणः संभवतीति पूर्वपक्षिणः परस्य शंकातिशुलभैव ॥ यदपि चंद्रिकायां किंचमममेत
थात्वचाहोक्तस्यायैदिकस्युतिसाहस्यस्यनिषेधतातपतुतदनुक्तस्य ब्रह्मकारणकत्वस्य तथा ममविलक्षण
त्वादित्यत्र स्मृत्यनपकाशेति मरुतस्य फरपक्षमभाणस्य मतिर्योगिता तपतुतदमरुतस्य ब्रह्मण इति दूषणमुक्तं
तदपि विशिष्टिखं मममेतपि दूष्याधिकरणयोः वेदांताः जगत्कारणत्वेन ब्रह्म परादिति साध्यवदकत्वेनोपस्थितस्य जग
दुपादानत्वस्य तथात्वचाहो नोपस्थितस्यैव निषेधत्वात् यदेत्याहुः कटितीयसूत्रार्थसाध्यवदककर्तृत्वोपादानत्वनि
रूपकतया मरुतस्य जगतो वैलक्षण्यस्य मतिर्योगित्वाच्च न चोक्तद्वितीययोजनानामभाष्यकाराहुमतायदुक्तंचेतनब्र
ह्मजगतः कारणं मरुतिरिति तन्नोपपद्यते कस्माद्विलक्षणत्वादस्य विकारस्येति तत्र योजनानादर्शनादिति वाच्यं अत
आगमपरीनागमानुसारितर्कपरीनचैतनं ब्रह्मजगतः कारणं मरुतिश्चेत्येतदधिकरणोपसंभारभाष्यानुशोधनता
दृशयोजनया एव भाष्यसंमतत्वात् जगतो न ब्रह्म मरुतिरिति कत्वमिति मथमोपदर्शितोपक्रमभाष्यानुसारियोजनायाम

पिनक्षतिः जन्माद्यस्य यत इति सूत्र इवात्रापीदं शङ्केन प्रत्यक्षादिसिद्ध्यजगत्परमार्शसंभवात् परमप्रकृतस्य ब्र-
 ह्मणो वैलक्षण्यमतियोगित्वसंभवात् ब्रह्मनिष्ठायादानतानिरूपकत्वस्य पूर्वाधिकरणयोः साध्यघटकत्वेनोपस्थि-
 तस्य तथात्वशङ्केन परमार्शसंभवाच्च त्वन्मते परं स्मृतिशङ्केन स्त्रीलिंगेनोपस्थितायाः पांचरात्रादि स्मृतेश्च सर्वना-
 म्नाश्रुतिषु बोधादिषां आत्मश्रुतेर्नित्यत्वाच्च ताव्यदित्यत्र स्त्रीलिंगेनैव तेन निर्दिश्यमानायाश्रुतेः श्रुतथाभूते
 नेदं शङ्केन परमर्शो न स्वः सः यदपि चंद्रिकायां जगतो ब्रह्म वैलक्षण्यस्य प्रत्यक्षासित्यत्वात् तत्र शङ्कादिति शङ्का
 क्तिरपुनर्केति दूषणमुक्तं तत्परिहारश्च ब्रह्मार्थदार्शिन्यामतिस्पष्ट एवेति भाष्यादर्शनमूलकमेव तत्तथा हि प्रसिद्ध-
 म्भ्यायं चैतनाचैतनविभागो तस्मात् ब्रह्म वैलक्षण्यत्वात् नैदं जगत् ब्रह्म प्रकृतिकमिति न विलक्षणत्वादिति सौत्र-
 भागव्याख्याय योपिकश्चिदाचक्षीतश्रुत्वा जगतश्चैतनं प्रकृतिकतां तद्वलेनैव समस्तजगच्चैतनमवगमिष्या-
 मिप्रकृतिरूपस्य विकारेऽन्यददर्शनादविभापनं तु चैतन्यस्य परिणामविशेषाद्भविष्यति यथा स्पष्टचैतन्याना-
 मप्यात्मनां स्वापमूर्च्छासु चैतन्यं न विभाज्यते एवं काष्ठलोष्टादीनामपि चैतन्यं न विभावयिष्यत इति शंकाविशेष-
 निराकरणपरतया तादृशसौत्रभागास्थानवगम्यमानमेव हीदं लोके समस्तस्य प्रस्तुतश्चैतनं त्वं चैतनं प्रकृ-
 तिकत्वश्रवणात् तादृशारणतया केवलयोग्यस्य ते तच्च शङ्केनैव विरुध्यत इति व्याख्यातत्वात् ॥ यदपि चंद्रिका-
 यां किंचयदिविज्ञानं चाविज्ञानं चेति श्रुतिवैलक्षण्ये प्रमाणं चेत्कथमुपादानत्वेन प्रमाणसम्बन्धस्य भवति

पूर्वपापयेनोपादानत्यप्रतीतेः अपिच विज्ञानाधिज्ञानराहो न कार्यकारणपरौ किंतु त्वत्त्वक्षेप्तत्पदादिशब्द-
 वत् कार्यपरावेपचशब्दाभ्यामत्येकं प्रयत्नान्वयप्रतीतिरिति दृष्ट्वा मुक्तं तदपि न सत् विज्ञानं चेत्तन्न निर्दिश्यत-
 तः पार्थक्येनाविज्ञाननिर्देशो कृते चेत्तन्न पदार्थप्रतिसंबंधी ततोऽन्यो बाधकाभावादेवेतन्नः सिध्यति उपादानता-
 यांच निर्विकारश्रुतिरूपबाधकसम्भवाद्दुपादानत्वश्रुतिर्गोणोभयतीति विशेषस्य शंकायां संभवात् अतएवा-
 पिचेत्याद्यपि निरस्तं चेत्तनातिरिक्तवस्तुसिद्धिमात्रेण भूतपूर्वपक्षसंगत्या विज्ञानाधिज्ञानराह्योः कार्यका-
 रणपरताया अस्माभिरप्यनाश्रयणात्कारणस्य चेत्तन्नातु ब्रह्मपाद्यमुगता सत्यज्ञानयः सर्वज्ञः सर्वविदित्या-
 दिश्रुतिसिद्धाचेति ॥ यदपि चंद्रिकायां अपि चानुपादानत्वे यथाकथंचिद्वैलक्षण्यं दंतुम्येतमुदभवीदित्यादेरस्मि-
 मानि परत्याभावेऽपि शुद्ध्यादिनापि वैलक्षण्यस्य प्रत्यक्षादिनापि सिद्धेस्तदुपमानं नानाद्वितीयसूत्रव्यर्थं चे-
 तन्नाचेत्तन्नत्याभ्यामेव वैलक्षण्यं हेतुश्चेदचेत्तन्न वृश्चि कादिकं मत्स्यं चेत्तन्न स्य गो-
 स्याचेत्तन्नोपादानतायाः काव्यद्वयं नैव तृतीयसूत्रमनुक्तं स्यादिति दूषणमुक्तं न गोच्यते वैलक्षण्येन कार्य-
 कारणभावा नुपपत्तिरित्यतः पूर्वपक्षिणः संभावितं वैलक्षण्यमात्रं बाधकत्वेनेहाभिप्रेतं तत्र चेत्तन्नत्याचेत्तन्न-
 त्वत्तत्पं शुद्ध्यश्रुत्यादि नृपंचशुद्ध्यश्रुत्वीचसुखदुःखमोहनात्मकत्वनदभावपार्थक्यमितेभाष्य एवोपदशिते ए-
 व च श्रुतिबलात् ब्रह्मणि सुखैरनुभवा नुसारं जगत्तोऽशुल्लेख एव कदे शिना व्यंगीकारात् चेत्तन्नत्याचेत्तन्नत्याभ्या-

पैठक्षणस्य कथंचित्परिहारेपि सुध्यमुत्थित्याप्यैष लक्षणार्थं तेन दुष्परिहारमिति न विलक्षणत्वादस्य तथात्वमि
 त्यं दोषपूर्वपक्षोदोक्तः परमार्थतत्त्वचेतनाचेतनत्वाभ्यापैलक्षण्यमपि दुष्परिहारमेवेत्यभ्युपगमवादप
 रित्यागेन मुख्यसमाधानं तथात्वं च शङ्कादिति प्रकृतसूत्रैकदेशाद्वितीयसूत्रेण च समर्थ्यत इति नासंगतिर्या
 तीति ॥ ननु चेत्तन्नोपादानकत्वस्य शुक्तार्थापत्त्या जगतश्चैतनस्य कल्प्यत इति न युक्तं विज्ञानं चाविज्ञानं चेति प्र
 त्यक्षश्रुतिविरोधेन श्रुतार्थपत्तेरनुभूषादिति हि तथात्वं च शङ्कादिति मौत्रभागेन विवक्षितं तच्चापुक्तं मृदादी
 नां मृत्तानां मिद्विधाणां चाचेतनत्वाभिमतानां मृदब्रवीत्तत्ता आप एक्षत तत्तेज एक्षत ते होमे प्राणाः उग्रं भ्रूयसे वि
 वदमाना ब्रह्मजगुरिति ते च पाचमूत्रुत्वं न उद्गायेति पक्कृत्वादिलिंगेन चेत्तनत्वापगमात् ॥ न च मृदादीनां प
 कृत्यं न शक्यं शक्यं सविरोधादिति वाच्यं सर्गाद्यकालीनमूदोपकृत्वाभिधायिषु तापुक्तविरोधवां कानपकाशा
 त् ॥ न चैवमप्याधुनिकमृदश्चेत्तनत्वासिद्धिरिति वाच्यं चेत्तन्नोपादेयत्वेन तत्सिद्धेर्भवेत्तन्नकार्यादर्शने च हेतुः प्रा
 गुक्त एव ॥ तथा च चैतन्यमित्युक्तितदभावावलंबनेन विज्ञानं चाविज्ञानं चेति श्रुतिर्नेत्या एतेन किंच मृदब्रवीद
 त्यादौ मृदादीनां पक्कृत्येति तत्त्वादिसिद्ध्यापपितथात्वं च शङ्कादिति पूर्वसूत्रोक्तविज्ञानाविज्ञानादियैलक्षण्यप
 रिहाराभ्युदादीनां पक्कृत्यं शकायोगाच्चेति तत्परिहाराधीद्वितीयसूत्रमपुक्तमिति चादिकोक्तमप्यास्तमित्या
 शंक्यपरिहरति ॥ आभिमानित्यपदेशस्तु विरोधानुगतिस्यां ॥ तुराहः पूर्वपक्षिणां प्रतिमकृतामाकाशागपनु

दन्पूर्वपक्षमेव ह्यतिनूतनरसूत्रगततुल्यद्वयपूर्वपक्षमपवादति मृदवधीदित्यादि श्रुत्या मूर्तेन्द्रियाणां चेतन-
त्वं नाशं कनीयं यतो चेत्तन्नोचितं न संवदनादि नूतन्यवहारयोग्यमृदागाद्यभिमानि चेतनदेवताय्यपदेशोयं मृद-
वधीदित्येवं जार्माद्यकः कस्याहि शेषानुगतिभ्यां विशेषश्चास्मोक्तृणां मूर्तेन्द्रियाणां चेतना चेतनयि भागलक्षणः आग-
मिहितः सर्वचेतनतायां च नासाधुपपद्यते अतएव कौषीतकिनः आणसंवादं करणमात्रां कायिनिवृत्तये अविष्ठातृदे-
वतापरिग्रहाय एतादृशैवेदवता अहंशेषे विषयमाना इति तावा एतस्य विदयताः प्राणेभिः श्रेयसं विदित्वेति च पठंति अ-
ग्निवर्गमूल्यामुखं प्राविशदित्येवमादिवाचश्रुतिकरणेन अनुग्राहि कां देवतामनुगतां दर्शयति यिस्तरंणचसूत्रार्थोमा-
व्यानिबं धादौ द्रष्टव्यः यत्तु चंद्रिकायां यद्यपि पूर्वमीमांसादौ पूर्वपक्षसूत्राणि संसितं तथापि तत्राध्यायाद्यपाद एव पूर्वप-
क्षसूत्रसंख्यादिह त्वन्मतेऽपि मथ्यमाध्याये पूर्वपक्षसूत्राभावेनान्यत्रैव सूत्रकृतः पूर्वपक्षत्वसूत्रकजैर्मिन्यादिग्रह-
णामावेन व्याकरणाकल्पसूत्रादायि वतदकरणशैली निश्चये सति सर्वत्रास्त्वपूर्ववादिमतो किंचित् किंचिच्चान-
त्वं वेदकं उपासनापरं किंचिदिति कस्मादिना रयते अन्यथा एकः पादः पूर्वपक्षः पादांतरं सित्वांतरं इति स्यादिति सूत्रग्रह-
स्य पूर्वपक्षमतिपादकत्वं दूषणमुक्तं तत्रेदं वक्तव्यं अत्रैव सूत्रांतरं पुनरप्याचतं तत्रांतरं व्यहृत्चेदित्यादिवाहादिपूर्वपक्ष-
सिंहरहितस्य इतरव्यपदेशास्तित्वाकरणादि दोषप्रसंग इति सूत्रैकदेशापंचम्यत भागस्य पूर्वपक्षां बालं कल्पयतो
प्रपक्तः संमदाय चिरुत्थार्थमपत्तसूत्रं न्यस्य तं तत्रांतरं सित्वांतरेष्वपि बलपूर्वपक्षपरवनामतिसेपोक्तिरुपहासास्प-

दैपयदिजोपकर्तृत्वस्य शुतो व्यपदेशादिसिद्धत्वात् ज्ञातव्यत्वं न कर्तुं तस्य तद्विषयस्य हिताकरणा महितकरणं च न
 स्यादिति हि इतरव्यपदेशादिति सूत्रस्य जपतो ध्यादिभिरर्थवर्णिनः ॥ त्वन्मतेऽपि पूर्वध्यायी याद्यं पादद्वयादा वदृष्ट-
 स्यापि प्रासंगिकविचारस्य तृतीयपादे तदुपरी विषादरायणः संभवादिद्वयादा विवाध्यायांतरऽदृष्टस्यापि पूर्वपक्षसू-
 त्रप्रणयनस्या हि तीयाध्यायादापसु कृत्वा योगात् पादांतरे अदर्शनम्येव ध्यायांतरे अदर्शनस्या विशेषादिति तत्क-
 रत्वात् ॥ उक्तं च जपतीर्थे न तदुपरी पि बादरायणः संभवादिनि सूत्रे अभेदे चानां ब्रह्मविद्याधिकारसमर्थनादस्ति-
 शास्त्रादिसंगतिः प्रासंगिकत्वाच्चाध्यायादिसंगतिरपि विशेषणीयेति ह दयते च न्यायपंचाध्याय्यां मयमाध्याये ब्रह्म
 पिसमानानेकधर्माध्यवसायादन्यतरधर्माध्यवसायाद्गनसंशयः पिभतिपत्यव्यपस्थाध्यवसायाच्च ॥ विभतिप-
 नौ च संभ्रानिपक्षेः ॥ तथा त्वयं तसंशयः तत्त्वमस्मान्त्वोपपत्तैरित्यादि पूर्वपक्षसूत्रप्रणयनं द्वितीयाध्या-
 इति न किंचिदेतत् ॥ दृश्यते तु ॥ यदुक्तं चिलक्षणत्वान्नेदं जगत्प्रब्रह्मकृतिके यत्वाहिलक्षणं तन्न तत्त्वक-
 तिकमिति व्यासेरिति तन्न लोके चिलक्षणादपि गोमयादितो वृश्चिको देव्येतन्न त्वेतन्न तेन असि स्यात्तविल-
 क्षणात्पुरुषादेरचेतनस्य केवालोभादेरुत्पत्तिर्दशनिर्भेदोऽप्यभिचारत् ॥ न न्यचेतनान्ये प्रवृश्चिकादिश-
 रीराण्यचेतनानां गोमयादीनां कार्याणि तया अन्यचेतनान्ये वपुरुषादिशरीराण्यचेतनानां केवान्वादेशां का-
 रणानीति चेत् किं न तः तावता वैलक्षण्यापरिहारात् वैलक्षण्यं हि अन्योपाधिकमेदवत्वं अन्योपाधिकत्वं च न ति

योग्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नान्नायोगिताकत्वं परस्परवृत्तिधर्मवत्वं यथा कथंचिद्देवत्वं वा स्यात् त्रिविधस्यापि
गोमयपुरुषादिषु वृश्चिकादिशरीरकेशानखलोमादिषु च सत्यात् तथाह्यचेतनत्वेऽपि वृश्चिकपुरुषशरीरा
दिकं भोगाय तनं भवति न गोमयकेशानखादिकमिति गोमयपुरुषादीनां हू परसादिकमन्यदेवान्यदेवान्य
देववृश्चिककेशानखलोमादीनामिति पारिणामिकस्वभावाविमर्कस्य दुः पु पृक्त्वत् अत्यंतसामूह्येन
प्रकृतिविकारभावस्यानुपपत्तेऽप्यविपक्षे बाधकस्य सत्वाच्च यद्वा हेतूकतं विलक्षणत्वं अनौपाधिकमेदवत्वं
तत्त्वयोजकपरस्परवृत्तिधर्मवत्वं वा तच्च प्रकृतिविकारयोः परमतेऽपि हेतुवत् इत्यर्थः इत्यपरेषां मतं तदे
वं महदादिषु कार्यत्वं प्रसाध्य सांप्रतं प्रकृत्यनुमाने विशेषमाह ॥ कार्यत्कारणानुमानं ॥ कार्यत्वं महत्त्वादे
र्हि गतात् कारणानुमानं तत्साहित्यात् ॥ कारणानुमानं यदुक्तं तत् तादृच्छयनिवृत्तये तत्साहित्यात् कार्यसाहि
त्येनैव कर्तव्यं तद्यथा महदादिकं स्वेव पहितं त्रिगुणात्मकवस्तुपादानं कार्यत्वात् शिला मध्यस्थ प्रतिभा वत्
तैस्त्रादिवशे स्वार्थः प्रकृतेः कार्यादौ लक्षणप्रथमाह अव्यक्तं त्रिगुणालिंगात् महत्त्वादिद्रुपात् कार्या
दपि मूलकारणमव्यक्तं सूक्ष्ममहत्तत्त्वस्य हि सुखादिगुणः साक्षात् क्रियते प्रकृतेऽप्यगुणोऽपि न साक्षात् क्रियत इ
ति प्रधानं परमाव्यक्तं स्मारयति न त्कार्यतस्मिन्नेव निर्मापः सुगम इत्येव गीत्या साख्यसूत्रमाध्यपर्यालोचनाया
हि कार्यकारणयो रनुक्तानौ प्राधिकमेदवत्त्वादिकं दुर्धारमेव अस्या हि मक्रियायां तत्तत्कार्योपहितं प्रकृतिजन्य

त्वतन्त्रकार्याणामुक्तं यद्यपि स्थांतरापन्नामकृतिरेव कार्यं तदा कार्यं तत्राकं अभिव्यक्तकार्यापि स्थापयत्स्व
 पहितत्वाभावेनोक्तानुमानं बाधितं स्यात् न च यथा कथंचित् कार्यपि स्थापयत्स्वोपहितत्वं साध्यघटकं
 निवास्यं तथाप्यनभिव्यक्तकार्यपि स्थापयत्स्वोपहितत्वं तादृशस्वोपहितत्वाभावेनोक्तदोषस्य दुर्गतिरित्याप
 धानाविवक्षायां न तादृशस्थानि वृत्तिगिति स्पष्टमेव अन्यथा कार्यवत्कारणानुमानं तत्साहित्यादिति सूत्रमा
 व्यासंगतैः ननु यद्यतो विलक्षणतन्त्रदुपादानं कर्तेति सामान्यव्याप्त्युपपत्त्यनुमानस्य व्यभिचारोपादोषदुष्ट
 त्वेपि विषयदादिनब्रह्मकृतिकृतदीयथापयत्स्वभावा नुवृत्तिभूयत्वात् तदीयस्वभावापसाभान्यभूयत्वात् त
 तादात्म्यभूयत्वाद्वा अविद्यावदित्यनुमानानि निराबाधान्येव नित्येन ॥ परमतेषु कृतीत्याधिकारे महदा
 दीयावत्स्वभावा नुवृत्त्या सर्वत्र भ्रमकृतिविकारभावोच्छेदप्रसंगेन तदीयथापयत्स्वभावा नुवृत्त्या तदनु
 पादानकत्वस्य साधयितुं प्रशक्यत्वात् सर्वत्र भ्रमसत् भावस्य स्थित्या नित्याभ्युपगमात् द्वितीयानुमाने हेत
 रसिद्धत्वात् तृतीयानुमाने दृष्टान्ताभावः सर्वस्य संच्चिन्त्रब्रह्मतादात्म्याभ्युपगमात् अनादिभावस्योपा
 धित्वाच्च अधिकमाध्यादावपगतत्वं यत्तु चंद्रिकायां तृतीयचायुक्तं गोमयादिवत् ब्रह्मणः पृथग्पहानेन ज
 गद्भवनाभावेन दृष्टान्तस्य योगाच्चेति दूषणमुक्तं तदसत्त्वादानोपादेययोर्विलक्षण्योपदर्शनमात्रेण
 प्रकृतिस्थित्या गोमयादिदृष्टान्तं ब्रह्मत्वं तसादृश्याविरहस्य किंचित्करत्वात् असदिति चेन्न प्रतिषेधभावात् तत्कार्यकार

रणाथोरैक्योद्युत्सत्तेः प्राक्कारणसत्वेतदभिन्नस्य कार्यस्यापि सत्त्वावश्यभावात् ॥ सदेव कार्यमुत्पद्यत
इति शक्यं वक्तुं वैलक्षण्येषु पादानोपादेयभावः संभयतीति वदता त्वया अचेतनस्य जगत्स्येतन्न ब्रह्म विलक्षण
त्वांगीकारात् वैलक्षण्यस्याभेदपरिपंथित्वात् जगत्ब्रह्मणोरैक्यायोगोत्सत्तेः प्राक्कारणसत्त्वपिकार्यस
त्त्वस्य समर्थयितुमशक्यत्वात् उत्सत्तेः प्राक् असत् कार्यस्यासत्त्वप्रसज्येत इष्टापत्तौ सत्कार्यहाभिरिति चेत्
प्रतिषेधमात्रत्वात् त्वदुक्तवाक्यस्यार्थभून्यत्वेन प्रतिषेधवाक्यमात्रत्वात् नास्य किंचित्प्रतिषेध्यमस्ति न
द्यप्यप्रतिषेधः प्रागुत्सत्तेः कार्यस्य सत्त्वप्रतिषेधशक्नोति तथा हि सत्कार्यपादो नाम प्राक्कारणत्वेनापरमा
र्थसत्तः कार्यस्योत्पत्तिरित्युत्सत्तेः प्राक्सूक्ष्मद्रूपेण वर्तमानमेव कार्यमुत्पद्यत इति वावादः तत्राद्यपि सत्त्वाप
त्तिनिरावाध एव दानीमिवोत्सत्तेः प्राक्कारणत्वेनाकार्यसत्त्वानपायात् न हीदानीं कारणान्मानमन्तरणका
र्यसत्तास्ति सर्वतपरादात् योन्यत्रात्मनः सर्ववैदेत्यादि श्रवणात् ननु प्राक्कारणत्वेनापरमार्थसत्त इत्यस्य
त्यत्तेः प्राक्कारणत्वेनानयत्परमार्थसत्कारणतदात्मन इत्येवार्थः अन्यथा कार्याभिन्नकारणत्वात् ननु
पादानत्वात् ननु पपत्तेस्तथा च विलक्षणयोः कथमभेद इति चेदशायानवबोधात् बहिर्वयमुपादानोपादेययोः
ब्रह्मजडयोः स्वरूपैक्यवदामः अपितूपादाने ब्रह्मणिकल्पितस्य विलक्षणप्रपंचस्य पारमार्थिकद्रूपब्रह्मेवेति ब्रह्म
व्यतिरेकेणासत्त्वशुक्तिः सायाकल्पितविलक्षणरजतस्य शुक्तिकाव्यतिरेकेणासत्त्वमिव तथा चोत्सत्तेः प्रागपि प्रपंचस्य

प्रारभार्थिकस्वरूपभूतं ब्रह्मास्तीत्येतावन्मत्कार्यपादोक्तिरिति ॥ द्वितीयकल्यस्तु विस्तरणोपपादयिष्यते
 श्रीमद्भागवतसौदस्तदनन्यत्वभारं भ्रमणशब्दादिभ्य इत्यत्रेति न किंचिदनुपपन्नमिति ॥ यत्तु चंद्रिकायामभास
 त्कारणमिति चेन्न तस्य प्रतिषेधमात्रत्वादित्यध्याहारनैरपेक्षेण हेतुसाध्ययोः सामानाधिकरण्यानान्ययः
 साक्षात् ब्रह्मकारणत्वाक्षेपश्च्यतवतु असत्कारणं प्रसज्येतेति चेन्न ॥ सत्कार्यप्रतिषेधस्य प्रतिषेधमात्र
 त्वादित्यध्याहारेण वैव्यधिकरणेन चान्ययः साक्षात् तदननाक्षेपश्चेति दूषणमुक्तं तन्नदीयरीत्या सूत्रव्याख्या
 नदूषणेन मदीयव्याख्यायामेव ॥ स्वारस्यस्य वक्ष्यमाणत्वाददूषणमैवेति विदुषां स्पष्टमेव ॥ अपोती
 तद्वत्तमसंवादसंभजसं ॥ ननु नाशः कारणे लय इति सांख्यसूत्रकार्याणां कारणानां विभाग एव लय
 इति प्रतिपादितं इष्टश्चायमर्थस्तथापि स्वाप्ययादिति सूत्रे अपि भागस्यैवापीति शब्दार्थतायास्त्वया स्वीकृ-
 तत्वात् एवंचापीनौ प्रलये कार्येणापि भागभापन्नस्य ब्रह्मणः कार्यधर्मस्थोल्य साययवत्वाचेतनत्वपरिच्छि-
 न्नत्वा मुध्यादिमत्वप्रसंगात् सर्वज्ञं ब्रह्म जगत्कारणमित्यौपनिषदं मतमसंभजसं योजनानंतराणि भाष्ये द्रष्ट-
 व्यानि नच कार्यस्थाययेतत्थर्माणामप्यप्ययात् कार्यधर्मसंसर्गापत्तिर्न ब्रह्मण्यापादयितुं शक्यत इति श-
 क्यं कार्यवदपीनानां तत्थर्माणां कारणे प्रसंजनस्य दुर्धारत्वात् ॥ नच तदानीं कार्यधर्माणामसत्वात् कथं तत्स-
 र्गापादानसंभव इति वाच्यं ॥ यतो धर्माणां शराभृगवत्तनात्यंतासत्वं कित्वतीतापस्थापत्तिरेव एवंचातीना

वस्त्रापन्नतृहतापत्तिर्दुर्विधः ॥ एवं वर्तमाना वस्तुपन्नानि अतीता वस्त्राद्याः कार्यगतायाः ब्रह्मण्यापत्तिर्दु-
 वरिषेति ॥ यत्तु चंद्रिकायामलये ब्रह्मणः कार्यविधानेनोपनिषत्तु न हि कार्यनाशो सुतरांत श्रमणा
 नष्टत्वेन ब्रह्मणस्तदापादानमशुक्तमिति दूषणमुक्तं तदसत्त्वज्ञाः कारणलद्वयसंख्यप्रवचनसूत्रेका-
 र्यणाकारेणाविभागपृथग्यद्वयत्वं तद्व्यतिरेकसंगतैः यदपि चंद्रिकाया-
 मभेदेन तदपत्तौ स्थितावपि तुल्यत्वेन सूत्रे अपीतावित्यस्यैव व्यर्थमिति दूषणमुक्तं तद्व्यसत्कारणेना-
 विभागोलयद्वयत्वं तद्व्यतिरेकसंगतैः अतीता वस्त्रावत्कार्याविभागस्यैव
 लयशब्दार्थताया वक्तव्यत्वेनाविभागेन तत्त्वार्थपत्तौ स्थितिकाले तदसंभवेनापीति ग्रहणसार्थक्यात् ॥ समा-
 धनैर्बहुदृष्टान्तभावात् नैवास्मदीयदर्शने किंचिदसामंजस्य भस्ति यदुक्तं भवत्यकार्येणाविभागमापन्नस्य
 ब्रह्मणः कार्यधर्मस्थोल्यासत्त्वसंगतसमौपनिषददर्शनमिति तददूषणदृष्टान्तभावात् ॥
 संति हि दृष्टान्ताः कार्येणाविभागमापन्ना विकारणानि न कार्यधर्मैः संसृजंतीति ॥ यथाशरावादयो
 मृतसंक्रांतिकाः विकाराः विभागा वस्त्राया मुच्चावचमध्यममंदाः संतः पुनः प्रकृतिमपि गच्छंती प्रकृत्या अपि
 विभागमापन्नाः नात्मीयेन धर्मेण कारणं दूषयंतीति त्वत्पक्षे तु न कश्चित् दृष्टान्तोऽस्ति अपीतिरेवं न संभवेत्
 यदि कारणे कार्ये स्वधर्मेणावतिष्ठति तत्र विस्तरस्तु भाष्यादौ द्रष्टव्यः ॥ यत्तु चंद्रिकायां विलक्षणयोरपि कार्यका

रणभावे दृष्टान्तकथयता दृश्यते त्वितिसूत्रेणास्य पौनरुक्त्यं तेनैव कार्यवृत्तिक धर्माणां कारणे गौमये अनाप-
 नावपि दृष्टान्तस्यैवोक्तत्वादिति दूषणमुक्तं तदसत्तत्र वृत्तिकारीनां स्थितिका लकारणाद्विभक्तं तथैव स्थि-
 तत्वेन परस्परधर्मसांकर्याभावनिदर्शनेऽपि अविभागदशायां तस्याप्रदर्शितत्वात् तत्प्रदर्शनायैव तत्सूत्रम-
 ण्यथनायाससार्थक्यात् ॥ स्वपक्षदोषाश्च स्वपक्षे चैव प्रतिपादिनः साधारणा दोषाः कथमिति चेत् तथ नापदमि-
 दितं विलक्षणत्वात् नोदंजगतु बह्वृत्तिकमिति प्रधानमकृति कतायामप्येतत्समानं शब्दादिहीनात् तत्र प्रधानात्
 शब्दादिमतो जगत उत्पत्त्यभ्युपगमेन प्रधानप्रतियोगिकानौपाधिकमेदवत्त्वतू प्रप्रधानवैलक्षण्यस्य जग-
 ति परमतेऽपि सत्वात् अनौपाधिकत्वं च प्रतिपद्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिना कल्पं स्पष्टीकृतं चेत् तत्तद्विल-
 क्षणत्वादिति सूत्रयोजनायां परमतेऽतीतानागतवर्तमानापस्थात्रययोगिनः कार्यस्यानित्यत्वेन तत्रोत्प-
 त्तिव्यवहारस्य न भावयोगश्चेन्न्यामित्यतिबन्धनोऽप्यवहारव्यवहाराविति सांख्यप्रवचनोक्तं इत्यादिमि-
 व्यन्तर्धेवोपपादनीयत्वेनाभिव्यक्तैश्च दुर्गुपैर्न सत्कार्यपादहानिः सांख्यस्यैव दोषः तथा हि अभिव्यक्तिः प्रा-
 क्तसर्तोनवाभादौ कारणव्यापारवैयर्थ्याद्वितीये च सकः कार्यवृत्तिविलक्षणायाः असत्याः उत्पत्त्यभिव्यक्तेराप्यु-
 पगमात् तत्रैव सत्कार्यवादभंगः न च कारणव्यापारात् भाकृत्सर्वेषां कार्यिणा सदसत्त्वोपगमेन नोक्तविक-
 त्यावकाशः घटादियदभिव्यक्तेरपि वर्तमानापस्थायाः प्रागसत्त्वेन तदसत्तानि वृत्त्यर्थकारणव्यापारापे

क्षणात् ॥ अनागतावस्थायसत्कार्यसिद्ध्या तस्यादातेरेकस्यापि ददिनि नूपमेदेन सदसत्त्वे विरोधाभा
वाच्चेति वाच्यं एवमप्यभिव्यक्तैरप्यभिव्यक्तैर्वाच्यतया अनवस्थापत्तेरपरिहार्यत्वात् अनवस्थाभिधैवा
भिव्यक्तेः प्रागसत्त्वस्य त्वयांगीकृतत्वाच्च ॥ तथा चोक्तं साख्यप्रवचने उत्पत्तिपद्मादोष इति अत्र भाष्यं यथा
यदोत्पत्तेरुत्पत्तिः स्व नूपमेव वैशेषिकादिभिरसदुत्पत्तिर्वादिभिरिव्यते लापवात् ॥ तथैवात्माभिरभिव्यक्ते
रभिव्यक्तिः स्व नूपमेवोच्यते लापवात् ॥ असदुत्पत्ताविवाभिव्यक्तावपि नानवस्थेत्यर्थः अथैवमप्यभिव्य
क्तेरभिव्यक्त्यनङ्गीकारे करणव्यापारात् भाकृतस्याः सत्त्वानुपपत्त्या सत्कार्यवादक्षतिरिति चेन्न अस्मिन्
पक्षे सतएवाभिव्यक्तिरित्येव सत्कार्यसिद्ध्या तदइत्याशयात् अभिव्यक्तेश्चाभिव्यक्त्यभावेन तस्याः प्रागस
त्त्वेऽपि नासत्कार्यवादत्वापत्तेरिति ॥ न च मन्त्रत्रैवासत्कार्यवादः तपसु सर्पकार्येऽप्यतिवाच्यं ॥ एकत्र प्रस
क्तस्यासत्कार्यवादस्यासति बाधके अन्यत्रापि प्रसक्तेर्दुर्वारत्वाच्च ॥ मम पक्षे अनिर्वचनीयवादेनादोषाच्चेति
तथापरेणाप्यपीतौ कारणस्य कार्येणाविभागाभ्युपगमात् कार्यधर्माणामतीतत्वादीनां प्रधाने प्रसंगः समान
एव अधिकं भाष्ये स्पष्टं ॥ यत्तु चंद्रिकायां जलहरणाद्यसमर्थस्यापि मृन्मात्रस्य तत्त्वमर्थपदं प्रतीतिशब्दादिद्वा
नस्थापि प्रधानस्य शब्दादिषु क्तजगत्प्रत्युपादानत्वं संप्रपेपिनचेतनस्याचेतनोपादानत्वं क्वाच्यदर्शनात्
निर्विकारत्वाच्चेति परेण त्वां प्रत्युक्तदोषस्य तत्त्वक्षेत्रात्तेदेषाधारण्यापादानमयुक्तमिति दूषणमुक्तं त

दध्यस्त ॥ उक्तीत्या अनौपाधिकमेदपत्वत्पहेतोः प्रकृतिविकारमावधिरोधित्वन्मतेपितदापत्तिः ब्रह्म-
 नजगदुपादानं चेत्तत्त्वादित्यनुमानेन ब्रह्मणि जगदुपादानत्वनिरासे प्रधानं न शब्दवदुपादानं अशब्दत्वा-
 दित्यनुमानविरोधेन प्रधानस्यापि विषयदायकरणात्वापत्तिर्व्यभिचारदर्शिनस्योभयत्र तुल्यत्वादिति सम्मान-
 न्यायेन दोषस्याभ्यापादनस्य निश्चित्यहत्वात् ॥ न हि शब्दशून्यं शब्दवत् उपादानं दृष्टं कापिलोक्तं यथा हि परम-
 ते प्रकृतिसंयोगमात्रेण पुरुषस्य न परिणामिता लक्षणो विकारः तथा मन्मतेपि विषयमसत्ता ककार्यता दात्म्य-
 ननविकारितेत्यप्युपगमेन विषयोपादनत्वाप्युपगमेन चोपादानत्वेपि निर्विकारत्वविरोधः ॥ तर्काप्रतिष्ठा-
 नादन्यथानुभवेयमिति चेदेवमप्यनिर्मोक्षप्रसंगः ॥ किञ्च न केवलं न तर्केण ब्रह्मणः श्रौतब्रह्मकारणत्वाप-
 न्नवोपुक्तः तर्काणां पुरुषोत्तमस्याभावाच्च निबन्धनत्वात् पुरुषबुद्धीनां वैचित्र्यात् तत्रैव प्रामाण्यमिति स्थितत्वात् ॥ तथा चो-
 क्तं यत्त्वेनानुभितोऽर्थः कुत्रा लैरनुभातृभिः अभियुक्ततरैरन्यैरन्यथैवोपादायत इति सर्वज्ञत्वेनाभिमतो-
 नामपि किमिष्टकणादप्रमृतीनां परस्परविभ्रतिपत्तिदर्शनाच्चाप्रतिष्ठितत्वं ॥ अथाप्रतिष्ठा न शून्येनैकतर्केणा-
 नुमेयं न हि मतिरिति तत्सर्कोनास्तीति यत्कुशाक्यं अत्र तिष्ठानसाधकतर्कस्यापि तथात्वापत्त्या इष्टा सिद्धेः त-
 र्कमूलसकलौक्तिकवैदिकव्यपहारोच्छेदापत्तेरर्थः ॥ मयुरपि प्रत्यक्षमनुमानं च शास्त्रं च विविधागमं च य-
 सुविहितं कार्यं धर्मश्रुतिमभीप्सता आर्षधर्मोपदेवं च वेदशास्त्राविरोधिना यस्तर्केणानुसंधतं स धर्मो वेद-

नेतरः इति बुधन् एपं मन्यते सावद्यतर्कपरित्यागेन निरवद्यस्तर्कः प्रतिपन्नव्यदिति चेत् ॥ एवमपि क्वचि
तर्कस्य प्रतिष्ठितत्वेऽपि अचित्ये अतिगम्भीरे मोक्षायज्ञेयप्रकृतविषये तर्कस्याप्रतिष्ठानादनिर्मोक्ष एव अ-
चित्त्याख्यबुधे भावानतां स्तर्केषु योजयेत् इति त्पुतेः अथवा एवमप्यनिर्मोक्षप्रसंगात् मुक्त्यभावप्रसगा-
दित्यर्थः सम्यक्ज्ञानान्मोक्षइतिसर्वेषामोक्षयादिनां संमतं सम्यक्ज्ञानं चैकहूपमेव वस्तुतंत्रत्वात् वस्तु-
निचयिकल्पाभावात् ॥ तत्रैवं सति सम्यक्ज्ञाने पुरुषाणां विप्रतिपत्तिरनुपपन्ना कपिलकणमुगाद्युक्त-
तर्कज्ञानानां तु अन्योन्यविरोधात् प्रसित्या विप्रतिपत्तिरिति तर्कप्रभवसम्यक्ज्ञानाभावात् ॥ मुक्त्यभाव-
प्रसंगो न्ययानुमानपक्षदुवारः यद्वा पूर्वोक्तैव परीत्येन पूर्वी हि शुत्याद्यनुग्रहरहितस्य तर्कसामान्यस्याप्र-
तिष्ठितत्वमुक्तं ॥ न चैतद्युक्तं तर्कसामान्ये अप्रतिष्ठितत्वसाधकतर्कस्यापिशुत्यादिसहाय्यरहिततथा
अप्रतिष्ठितत्वे सति तर्कसामान्ये अप्रतिष्ठितत्वसिद्धेः वेदार्थनिर्णयिकन्यायानामपि वेदमूलकत्वेन व-
स्थापत्याशुत्याद्यमूलकत्वेऽपि प्रतिष्ठितत्वस्यावश्यकत्वाच्च ॥ एवं च नोक्तन्यायेन पिलक्षणत्वादितकर्णि-
मप्रतिष्ठितत्वसिद्धिरित्यनुनेयभित्तिं प्राभागार्यः साक्षात् परंपरया श्रुतिप्रत्यक्षानुसारिण एव ॥ त-
र्कस्य प्रतिष्ठितत्वं तर्कप्रतिष्ठितत्वलक्षणस्तर्कोपिशुत्यनुसार्ये वा न्यथाबाह्योक्ततर्केण श्रुत्यभावाण्यप्रस-
मात् ॥ एवमेदतात्पर्यनिर्णयकोपितर्कः क्वचित्प्रत्यक्षानुगृहीतः क्वचित्च तदपिरू-

त्यन्यायाविरुद्धावाप्तौतिनाप्रयोजकइतितर्काणांप्रतिष्ठितत्वापिचिजस्तथादिगर्कोपांतयात्यागाः
 यादप्रतिष्ठितत्वंदुवारमेवेति ॥ एवमप्यनिर्मोक्षप्रसंगइतिसिद्ध्यातमागार्थः ॥ यस्तत्कार्ज्यमतिष्ठानादिनि
 यद्यस्मात्तच्छ्रुतत्वंतत्तदुपादानकंनेतिसामान्यव्याप्तिर्यत् तत्पदार्थयदितत्वेनपक्षसप्तसप्तापार-
 एयेनानुगतीकर्तुमशक्यत्वासाध्यासाधकत्वादित्यर्थः दृष्टान्तेहि यदेतुवर्णविचक्षणत्वंसुवर्णोपादान
 कत्वाभावेप्रयोजकवक्तव्यंनतत्प्रियदादेर्ब्रह्मोपादानकत्वाभावेसाध्यहेतुकर्तुंशक्यतेअपिसुप्रमृष्टि
 क्षणत्वं ॥ तथाचदृष्टान्तांशान्तिकयोः साध्यतापछेदकहेतुतापछेदकयोरेक्यालाभस्तदलाभेपक्षवृत्तिहे
 तौव्याप्तिग्रहासंभवादनुमितिरसंभाप्रितैवशास्त्रयोनित्वसूत्रेऽनुमितिसिद्धेसाध्यसंभवनामात्रमशंजन
 ययद्यद्विस्तारार्थशास्त्रंयस्मात्तत्पुरुषविशेषात्संभवतिसत्ततोप्यधिकतरज्ञानवर्णनितिसामान्यव्याप्त्युप
 न्यासेपिस्वातंत्र्येणकंचिदप्यर्थप्रतिसाधकत्वेनोपन्यासाभावात्तनासंगतिः ॥ ननुदृष्टान्तांशान्तिकयोः
 साध्यतापछेदकहेतुतापछेदकयोरैक्याभावेनपक्षवृत्तिहेतौव्याप्तिग्रहामावेषिप्रकृतहेतुशजालोपहेतौ
 प्रकृतसाध्यसजातीयसाध्यनिर्हृषितव्याप्तिग्रहात्प्रकृतहेतौभ्यपक्षधर्मभावहात्प्रकृतसाध्यानुमितिः
 स्वीक्रियतेअपिद्यादृष्टान्तेनविशेषव्याप्तिरेवयाप्रितस्तत्प्रचनोक्तदोषइतिशंयते ॥ अत्रयथानुमेय
 मितिप्रकृतहेतुसजातीयहेतौप्रकृतसाध्यसजातीयसाध्यनिर्हृषितव्याप्त्याविशेषव्याप्त्यावाप्तनुमेयमि

त्यर्थः ॥ एवमपि उक्तपक्षेऽपि अनिमोक्षप्रसंगात् ॥ अत्रयोजकत्वपरिहारार्थं तद्विलक्षणत्वं
ब्रह्मविलक्षणत्वं वा तदुपादानकत्वे ब्रह्मोपादानकत्वे चानस्यादितितर्कमूलसामान्यत्वात् यादेराश्रयणीय
तया पूर्णोक्तमेवाप्रतिष्ठितत्वं पुनरापद्येत्यर्थः यहा विलक्षणत्वं हेतुर्नाम योजकः निर्विकारत्वबोधकश्रुत्य
नुकूलत्वादित्यस्यानुमानस्य त्वह् पासिध्यादिना अप्रतिष्ठितत्वादनिमोक्षइति योजना ॥ यत्तु च राहाभा
वान्नास्य हेतुं तत्तु युक्तं किंचान्यथानुमेयमित्यनेन त्वयाप्येकसूत्रतया स्वीकृतस्य तर्कप्रतिष्ठानादि-
त्यस्य मदीत्या अन्यथा स्वपक्षदोषाच्चेत्यादिभूतोक्तात्पैपरीत्येनानुमेयं तर्कप्रतिष्ठानादित्येकवाक्यत
याश्रुतस्याध्यान्ययेराकाविशेषत्वे च संभवति विलक्षणयोरपिकार्यकारणभावस्य न हानिः तर्कस्याप्रति
ष्ठितत्वात् ॥ इत्येवमध्याहृतसाध्यान्ययेन वाक्यं भित्वासिद्ध्या तत्रोपलब्धोक्तयोगः अनिमोक्षप्रतियोगिनो
नुपगमापत्तिश्च प्रसंगशङ्कवैयर्थ्ये चेति चेच्चन्द्रिकायां दूषणमुक्तं तदसत् च राहाभावेऽपि तत्समानार्थकापिश
हसत्वेन हेतुं तत्तु लोपपत्तेः यद्यपि हेतुं नरपरत्वे तत्प्रतिपादकभागस्य सूत्रांतरत्वमुचितं ॥ तथापि तर्का
प्रतिष्ठानादित्यं रास्यानिमोक्षप्रतियोगिसमर्पकतया उत्तरवाक्येकवाक्यताप्रसूतीति सूचनाय सूत्रैक्या
नुसरणं ईक्षते न शङ्कं गौणश्चेन्नान्तांशहात ॥ आनंदमयोभ्यामात् विकारशङ्कान्नेति चेन्न भानुयति ॥
नृनेयत्वापचनाच्च गदनीति चेन्न राज्ञो हि प्रकरणात् इत्यादौ तु ईक्षणाभ्यासजेयत्वादेरुत्तरवाक्यार्थेऽत्र

विहृतया पृथक् सूत्रत्वमादत्तं ॥ अन्यथा चाहो कान्यत्वं मतिर्योगितया अत्यन्ता व्ययिहिततर्कमिति शानस्य
 न्ययसंभवे पूर्वसूत्रोक्तादिनिपदाध्याहारेण व्ययिहितस्य तत्त्वतियोगित्वेनान्यथापगमस्य जघन्यत्वाच्च
 किंचित्कर्कसाभान्यस्यानुकूलतर्कशून्यतया आभासत्वं प्रमत्तिष्ठितत्वं नान्यथानुमेयत्वद्वयसाधकं
 स्वस्यापितर्कसाभान्यात्तर्गततया आभासत्वात् ॥ अन्यथा च सिद्धांत्यभिमतकर्कसाभासत्वासिद्ध्या ॥ अन्य
 थानुमित्ययोगादितितर्कमतिष्ठानादन्यथानुमेयमिति व्याहृतानुमानपरनयात्तैव व्याख्यानमनुचितं
 ममनुश्रुतिमत्यक्षान्यतरसाहाय्यरहितस्तर्कपृथक्वाहेन गृह्यत इति न दोषः सिद्धांतसाधकहेत्यंतर-
 त्वपरत्वे संभवति निरसनीयशंकां शेषत्वकल्पनाया एवावृत्तत्वाच्च ॥ उक्तेरीत्या व्याहृत्या का त हेतु पर-
 यव्याख्यानमपेक्षसाध्यात्तरान्ययवाक्यभेदं अनिर्मीक्षप्रतिर्योगिनोऽनुपगंचस्वीकृत्य सूत्रयोजनमपेक्षि-
 तमिति स्पष्टमेव विदुषां प्रथमयहेत्यादिरीत्या द्वितीययहेत्यादिरीत्या च सूत्रयोजनायामन्मते व्याहृति-
 शंकाया एवाभसरः अनिर्मीक्षप्रसंगादित्यस्य भुक्त्यभावप्रसंगादित्यर्थपक्षे प्रसंगपदसाधक्यमनित्य
 एवमेव ॥ यदपि चंद्रिकायां किंतर्कमात्रस्याप्रतिष्ठितत्वं किंवा श्रुत्याद्यननुगृहीतस्य नाद्यः तर्कमिति स्थित
 त्वसाधकतर्कस्याप्यप्रतिष्ठितत्वेन तर्कमिति शानासिद्धेः मीमांसानारंभप्रसंगश्च भंनतव्यश्च सो न्येष्टव्यः
 यस्तर्कैणानुसंधत्ते इत्यादि श्रुतिस्मृतिविरोधाच्च न द्वितीयः ब्रह्मणो नुपादानत्वसाधकस्य वैलक्षण्यद्वय

तर्कस्य निर्विकारमिति श्रुत्य नुगृहीतत्वादिति दूषणमुक्तं तदतिशयिष्ठं उक्तरीत्या श्रुत्या धनसुगृहीत
स्यैव तर्कस्य केवलेन तर्कैर्गतिमाय्येगाप्रतिष्ठितत्वात् केविकल्पस्य स्वयुल्लिमात्रकस्मितत्वात् ॥ यदुक्तं वै
लक्षण्यद्वयतर्कस्य निर्विकारमिति श्रुत्य नुगृहीतत्वात् ॥ न तस्य केवलत्वं श्रुत्या धनसुगृहीतत्वं न च प्रमिति
तदव्यतिशयिष्ठं निर्विकारत्वस्योपादानतापोषकश्रुतिविरुद्धत्वात् विपक्षविकारित्वात् ससंस्थानस्य-
निर्विकारमिति श्रुत्य नुकूल्यासिद्धेः अन्यथा यत्तर्कवलेन सतः कारणत्वसाधनं असत्तद्व्यवधानतदनु-
क्तं तर्कवलेन यत्साध्यते तस्मादन्यथापि प्रतितर्केण साधयितुं शक्यत्वेन तर्कस्याभावात् ॥ न हि म-
तितर्कैरेतावानेवैतादृशान्तर्कप्रतिविरोधितया प्रपत्तेर्नैतादृशमिति नियामकमस्तीति त्वदीयोक्त्या यु-
क्तेरव्यसदेवैदमग्र आसीदित्यादि श्रुत्य नुकूलत्वेन श्रुक्तत्वा नुपपत्तेः वस्तुगत्या श्रुत्य नुसारित्याभावा-
दव्यवक्ष्यतात्वादेरपि तुल्यइति दिक् ॥ आनेदनीर्थीयास्तु श्रुत्यादिभावाण्यादिह्योजगन्कारणत्वसि-
ध्यतीत्युक्तं श्रुत्यादिभावाण्यस्य च युक्तिविरोधेन भूषणो न जगत्कारणत्वं सिध्यतीत्यसौ परिहरणीय एव
श्रुत्याद्येव विषयः प्रमाणानर्केति सदेहः वृष्टिकामः कारीर्ययजेतेत्यादि श्रुतेरभावाण्यदुर्वारमेव कृतायाम-
पि । कारीर्या फलादर्शनेनान्वयव्यभिचारेण कारणतासाधेन कारणताशून्ये कारीर्यादीकारणताबोध

धकत्वात् ॥ दृष्टार्थकफलसंवादशून्यार्थबोधकपाशुपतादिस्मृतिवत् एवंचवेदाद्येकदेवास्थाप्रामाण्येभ्य
 न्यदेवानामाणतायामनाद्यासात् शुत्यादिनमभाणमिति न विष्णोर्जगत्कारणतासिधिरिति नामेनोक्त
 शुत्यादेस्त्वयात्वं पाशुपतादिस्मृतिवदुक्तानुपलब्ध्यादिहेतुना प्रामाण्यं कल्प्यं ॥ उक्तान्वयव्यंभिचार-
 स्याकारणत्वासाधकत्वात् ॥ यतो न्वयव्यभिचारो निर्णीतवरादिकारणताकेषु मृद्वादिष्वपि दृश्यते
 त्वस्त्वव्यापारेतरयावत्कारणसत्वेकार्यानुत्पत्तिस्त्वसि स्थाव्यापातात् ॥ अधिकारादिनूपकारणान्तराभ
 वसंभवाच्च ॥ नचैवं फलविसंवादेन पाशुपतादीनामप्रामाण्यादिति वाच्यं ॥ तेषामनि
 र्णीतप्रामाण्यकत्वेन कारणान्तराभावाधीनविसंवादकल्पनायां बीजाभावात् ॥ नच वेदानामपि तथा
 त्वंतेषां ततो नित्यत्वाख्यपैलक्षण्यात् ॥ नित्यत्वं च पाचाविहूपनित्ययेति श्रुतिसिद्धं ॥ नच नित्यत्वे प्र
 ामाण्यं वक्तुं शक्यं वाक्याप्रामाण्यस्य वक्तुं दोषाधीनत्वात् ॥ नचात्माश्रयः यतो पाचाविहूपनित्ययेत्या
 दिश्रुतिजन्यज्ञानस्य प्रामाण्यं सासिद्धं नापवादं तत्राहातुं शक्यं तेन माणांतरविरोधादिरपवाद
 हेतुश्चात्र नोपलभ्यते ॥ तथा च सित्वे प्रामाण्ये तन्निर्वाहाय फलविसंवादो वै गुण्याधीन इति युक्तकल्पयि
 तुं पाशुपतादिस्मृतेष्वप्रामाण्यानि श्रव्यात् ॥ नतत्र तत्फलनामवकाशः पांचराभादिस्मृतीनांच वेदानुसा
 रित्वान्नाप्रामाण्यमतो वेदादिभिर्विष्णोर्जगत्कारणतासिधिरमत्पूर्वहेतिसिद्ध्या तदतिरीत्या सूत्रप्रयोज

जनामाहुः तत्रेदं दूषणं चित्यं ब्रह्मदीत्या पूर्वं तं ब्राह्मणपपादितवेदप्रामाण्यमनासिष्यैष पूर्वपक्षसंभवे
तदाक्षेपेण पूर्वपक्षप्रवर्तनस्यानुचितत्वात् ॥ किंच कपिलकणमुक्त्वा मुपतनादीनां वेदप्रामाण्यास्तु प
गंतव्यत्वात् ॥ न तन्मतावलंबनेनेयमाशंका कपिलतंत्रेनाहृतश्रुतिविरोधाजानि परत्यादित्यादिसूत्रैः श्रु
तिव्याख्यानदर्शनात् ॥ तद्वचनादास्मायस्य प्रामाण्यमिति वैशेषिकतंत्रे वेदप्रामाण्यस्य न्यायपक्षा
ध्याय्यां कंदत एवोक्तेः एवमभ्यर्थितस्तैस्तु कृतवानस्मि संदितां ॥ वेदक्रियासमायुक्तापुराहृदि
जसत्तम ॥ सैष पाशुपतेरीक्षायोगः पाशुपतंचसः ॥ इति पाशुपतागमोक्तेश्च ॥ कारणा-
गमेपि पातीति पावे दस्ते खंडवतीति पाषंड इति निरुच्यस्य स्ववेदाविरुध्यत्वादपाषंडता इतरं पांतया
त्वं चोक्तं ॥ अथ जैनैर्न बौद्धादिमतावलंबनेनात्र पूर्वपक्ष इति चेन्न ॥ तथा सति तदनभिमतवेदनित्यत्य
स्वतः प्रामाण्यादिना सिंथाते तत्प्रामाण्यसाधनानुपपत्तेः ॥ यत्तु वाचाचिन्तूपनित्ययेत्यादि श्रुत्यर्थे विसंवा
दाभावाद्देवप्रामाण्यसिद्धिरिति तन्न उत्पन्नो गकारोऽपि न ह्योगकार इति प्रत्यक्षविसंवादस्य तत्रापि तु-
ल्यत्वात् ॥ मत्प्रामाण्याश्च बुध्वागमसाधारण्यात् ॥ आनुपूर्वी नित्यतायामप्येवं ॥ एतेन फलविसंवादे
न पाशुपतादि स्मृतिवत् कारीर्यायजेतेत्याद्येकदेशाप्रामाण्यशंकायां नित्यत्वेन प्रामाण्यसाधनमिति नि
रस्ते ॥ कारीर्यादि स्मृतेर फलविसंवादस्यैव वाचाचिन्तूपनित्ययेत्याद्येकदेशे प्रत्यक्षविसंवादस्य तुल्यत्वे

नतदुक्तमित्येन प्रामाण्यसाधनायोगात् ॥ यदपि न विलक्षणत्वादित्यादिप्रथमसूत्रानंतरं दृश्यते-
त्येति सूत्रं पठित्वा अधिकारिणां फलं दृश्यते अधिकारश्च फलयोग्यत्वं कर्मवैगुण्यप्रतिषेधराहित्यं या-
वत्कारणसंपत्तिर्बाह्यतदर्थवर्णनं तदपिशिथिलं काचित्क फलदर्शनस्य फलकतालीयत्वशंका फलवलि-
तस्य बौल्यादिभिरप्यनिरासेन तद्वैयर्थ्यात् ॥ यदपि मृदब्रवीदित्यादिपेदपाव्यस्य मृन्मवदतिजडत्वा-
दित्यादिषु किंचित्कार्थकत्वादप्रामाण्ये स्थिते तत्सजातीयपेदमात्रे अनाशवासप्रसंगान्नोक्तं समन्यद-
इति मासे भवेदतत् ॥ यदि मृदाद्ये बोध्येत नैतदस्ति मृदाद्यभिमानिन्यो देवता एव तत्र मृदादिशब्दैर्व्यपदि-
श्यते ॥ ननु ता अभिमन्यमानव्यापिन्यः किं यातदेकदेशवर्तिन्यः आद्योपि विग्रहवत्यो न वानप्रथमे प्रथम-
उपलंभप्रसंगात् न द्वितीयः वचनाद्ययोगात् नान्यः तद्वद्विददेशवद्देशांतरावस्थानोपपत्तौ तद्वैयर्थ्यमि-
ति चेदस्येव तासां सर्वत्रानुगतिर्विग्रहश्च ॥ न च दर्शनप्रसंगः सर्वगतानां विग्रहवतीनामपि तासां मि-
तरेभ्यो विशेषसामर्थ्येनादर्शनसंभवात् इत्यभिमानिसूत्रार्थः न न्यत्राभाणि कदेव ता कल्पनात् ॥
तासांच विशिष्टसामर्थ्यकल्पनाच्च वरं पेदाप्रामाण्यलापयान् ॥ न च पेदेन तत्सिद्धिः तत्प्रामाण्ये विवा-
दात् ॥ इत्याशंकापरिहरति दृश्यते च ॥ आभिमानिदेव तानां तत्सामर्थ्यस्य च महद्भिर्दृश्यमानत्वादिति
दृश्यते चेति द्वितीयसूत्रार्थ इति तदव्यसत् ॥ अत्रापि कपिलकणमुगादिमतानां वलं पनेन पूर्वपक्षायोग

यमहत्कृत्कदेवतादर्शनं न ह्यप्यसिद्धं तद्युक्तेरपेदेवाद्यनभिमतत्वेन तान् भवेत्ता दृष्टासिद्धांतोपपाद
युक्तिमदं दर्शनायोगस्य च तुल्यत्वात् ॥ न च श्रुतिस्मृत्याद्यौ किं प्रमाणं तरेणाभिमानिदेवतानां म
पुरुषप्रत्यक्षगोचरतासिध्यति मन्मते तु पेदे प्रमाण्यमनपहायैवाभिमानि सूत्रप्रवृत्तेनानुपपत्तिः काश्चि
पि ॥ यदपि असदेवेदमग्र आसीदस्मत्सदजायत इत्यादिना असतः कारणत्वं केर्विरोध इत्यतो वक्ति अस
देति चेन्न प्रतिषेधमात्रत्वादिति जगत्कारणत्वं विषयः तत्विष्णोर्मुक्तमयुक्तं वेति संदेहः श्रुतिविगा
नं संदेहबीजं तत्र न विष्णोर्जगत्कारणत्वं युक्तं तत्र प्रमाणाभावात् ॥ न च यतो वेत्यादि श्रुतिः प्रमाणं अ
पेदेवेदमग्र आसीदित्यादि श्रुत्या असतोपि कारणत्वं केः द्वयोः श्रुतिव्याविशेषेपि असत्कारणत्वा बोध
कश्रुतेः कारणं प्रत्यये असत्त्वमपि तु महति यस्तुत्वात् ॥ कार्यपत्त्विमता प्रायाः प्रत्यये असतः भावत्वा
त्संभूतवत् इति तत्त्वप्रकाशिका चंद्रिका द्युक्ता नुमानं न ह्यप्युक्तिसहितत्वेन प्रपञ्चत्वात् ॥ असदेव
कारणमिति ॥ पूर्वपक्षे सिद्धांतः युक्तमेव विष्णोः जगत्कारणत्वं न त्वसतः तस्याभावधर्मात्प्रत्ययान्न
रेण स्वरूपपदप्रतिषेधबुद्धिर्विषयत्वात् ॥ असतः कारणत्वादियुक्तिरित्युक्तं वेदेवाप्यभित्येतदत्र
निषिध्यते सर्वशङ्कानां प्रमूढाणि समन्वयेपि तदधीनत्वादर्थयदित्यादिना मुख्यस्येवा मुख्यस्यापि वा
च्यत्वांगीकाररसतः प्राप्तिः तथा श्रुतिप्राप्तमेवास्मत्तं निषिध्यते समग्रस्यो परिनिषेधादप्युक्ति

विरोधानिराक्रियत इति आनन्दतीर्थीयानामसदिति चेन्न मतिष्वेवमात्रत्वादिति सूत्रयोजनं तत्रेदं चि
 त्त्यकारणतायाः कालसंबंधिता नियतत्वेनासत्तः कारणत्वशंकायाः अयुक्तत्वात् ॥ अथात्रासत्पदमा
 गभावापरंतपैव व्यासतीर्थानां चंद्रिकायां व्याख्यानदर्शनात् ॥ उक्तं च चंद्रिकायां अत्रासत्शब्दः सत्
 प्रत्ययस्य सदभावप्रतिष्ठादसेन भावसाधनत्वेनासत्सत्त्वमिति भावप्रधानत्वेन चाअभावपरइति
 ॥ तथा प्रागभावस्यैव कर्तृत्वमिति पूर्वपक्ष एव तत्संमतः तथा हि चंद्रिकायां अत्र विष्णोर्जगत्कर्तृत्वस्य
 निर्विरुद्धमुत्तरेन निचिंता तदर्थं विश्वप्रागभावः किं विश्वकर्ता उत नेति तदर्थं प्रागभावस्य कर्तृत्वसाधि
 कावस्य भाणायुक्तिः श्रुति संवादिनी उत नेति तदर्थं असद्वा इदमग्र आसीदिति तदसदेव सन्मनो कु
 रुतेति श्रुतिः किं प्रागभावस्य संकल्पमतिपादि का उत्तान्यस्येति पूर्वपक्षस्तु विश्वप्रागभावस्तापत्
 विश्वदेहेतुः घटं प्रति घटप्रागभावस्यैवान्यथासिद्धनिश्चयतत्पूर्ववृत्तित्वात् ॥ अन्यथोत्पन्नो घटः पुनरुत्प
 द्येत प्रागभावस्याहेतुत्वे च पाकजहृत्परसादीनां भेदो न स्यात् प्रागभावादन्वस्य कारणस्य तत्राभेदात् ॥
 श्रूयते चासद्वा इदमग्र आसीदिति प्रागभावस्य हेतुत्वं न त्वत्रासत्शब्दः शून्यपरः असतो नियतप्राक्सत्त्व
 त्पदे हेतुत्वायोगात् ॥ आसीदिति सत्त्वोक्तिचिरो धाच्च ॥ एवं च सिद्धे प्रागभावस्य हेतुत्वे प्रागभावात्तरे अ
 दृष्टमपि विश्वप्रागभावस्य कर्तृत्वं दृश्यते चाचेतनेनैकतरीरि विहिततृतीयादिः तदसन्मनो कुरुतेति श्रुतो

असत्प्रादुर्भावस्य विषयभागभावस्य ज्ञानेच्छाद्युक्तेऽथ राहुगम्योऽर्थः यथा राहुगम्योऽर्थः इति भागभाप
 स्यैव कर्तृत्वमस्ति ति चेन्न श्रौतासत्पदत्वारस्य हानावश्यकत्वे एतेन सर्वव्याख्याता इति प्रथमा
 ध्यायात्त्यधिकरणोक्तेन तदधीनत्वादर्थपदिति प्रवृत्तिनिमित्ततादधीन्यभ्यापेन यतो वा इमानि भूता
 नि जायन्त इत्याद्यनेकश्रुत्यैक्यावस्थत्वाय यथा कथंचित्प्रतीयमानार्थपरस्य मतिमसंगापादकं परि
 त्यज्य तत्पदस्य ब्रह्मपरताया एवोचितत्वेन श्रुत्या भागभावकर्तृताया अप्राप्तेः पूर्वापक्षे ब्रह्मकारण-
 त्याभिधायि बहुश्रुतिपिरुत्थमसत्कारणत्वं कृष्टः श्रुत्यर्थः स्यात् ननु कथं श्रौतासत्पदत्वारस्य हानिः
 पूर्वपक्ष इति चेत् असत्प्रादुर्भावस्य भागभावेन भागभाववादिभिर्वैशेषिकादिभिरपि न
 स्य तेन शङ्कनव्यवहारीयभाणत्वाभावेन नासतो दृष्ट्यादित्यादौ सूत्रकृताभूत्यस्यैव त्वन्यतरीत्या तेन श
 ङ्कनग्रहणेन न स दसदिति व्युत्पत्त्या सद्भिन्नत्वेन भावमिन्नत्वपर्यवसितेन तस्य भागभावव्यवचित्यसं
 भावनाद्यासपि अत्रासत्प्रादुर्भावः सत्त्वत्यवयवसदभावमिति छांदसभाषसाधनत्वेनासदसत्त्वमिति भा
 वप्रधानत्वेन वा अभावपर इति भागभावस्यैव कर्तृत्वमिति प्रयासेन तस्य भागभावार्थकत्वं वर्णयितुं-
 त्वत्पूर्वपक्षिणस्त्वयामपासर्वैकल्यापत्त्या तस्य तथा भागभावव्यवचित्वाया अनभिमेतत्वेन भागभावस्या
 मिधेयत्वेन भावधर्मात्वनः भावमिन्नत्वे सत्त्वभावत्वपर्यवसितं प्रतिषेधमात्रत्वमसि त्यमिति हेतुस्तु

पविष्येचनायां ॥ त्वदुक्करीत्या प्रागभाषस्य सद्भिन्नत्वासंभवेन कथंचित्संभवे च ॥ तद्भोले
 वतस्य प्रतिषेधमात्रत्वाप्यसंभवेन स्वतृप्तासिध्यभावात्तन्निराकरणायाभाषधर्मात्मनामंतरणा
 त्यादिहेतुस्वतृप्तिर्न च न प्रयासपैफलेन चासत्तद्वत्स्य प्रागभाषार्थतायां स्वस्वरस्यमित्यपेहि ॥
 प्रागभाषसत्यं प्रमाणाभावाच्च न भुत्वा तत्कतृत्वाभासिः न च परोत्यनंतरं परस्य भागभाषोऽसीदिति
 प्रतीतिरुच्यते प्रमाणाभिति राक्यं उत्पद्यन्तं प्रागभाषस्यासत्येनोत्पत्तेः पूर्वे परस्यैवासत्येनासत्त
 परे न प्रागभाषेन वासं प्राप्तिरुच्यते प्रागभाषस्य परः यत्वासिद्धेः प्रतियोग्यत्वात् प्रागभाष एव संबद्धत्वे
 पि न तस्य स्वतृप्तिरुच्यते न च तृप्तिरुच्यते न च तृप्तिरुच्यते न च तृप्तिरुच्यते न च तृप्तिरुच्यते न च तृप्तिरुच्यते
 अस्य वत्त्वसाधकत्वात् प्रतियोग्यत्वात् प्रागभाषस्य केनचित्संबंधेन संबध्यते न तासंबध्यत्वेन
 दिक्कल्पग्रस्तत्वात् परास्यताभाषविषयकत्वेन तादृशप्रतीत्युपपत्तेरन्यथा तत्पत्तेः पूर्वे मृदादौ धरादेः
 प्रागभाष एव नात्यंताभाषः अन्यथा असत्कार्यथादेशाविषाणस्यापि कारकत्वापारादुत्पत्त्या पत्तेस्त
 द्वाप्रतीतिः प्रागभाषविषयकत्वमेव नात्यंताभाषविषयकत्वमिति पक्षे राक्यं उत्पत्तेः पूर्वे मसत्यापि
 वेरुक्तविशेषस्यासिद्धेस्तन्मते शराविषाणोत्पत्तेरापादनीयत्वात् उत्पन्नोपि परः पुनरुत्पत्तेरपि क
 दूपरसादीनां भेदश्च न स्याद्यदि प्रागभाषस्य न हेतुत्वं प्रागभाषादन्यस्य कारणस्य तत्राभेदादिति पूर्वे प

क्षेत्रादिकोक्तं तु न स त् घटं प्रति घटस्य प्रतिबन्धकत्वेन कुसुतदत्तं भावस्य कारणत्वं कल्पनयै गोस
 न्नयदौत्यत्वेन रापादनायोगात् तदर्थोत्पत्तेः पूर्वमित्यंताभावसत्त्वमुपपादितमेव ॥ एकास्माभ्यौ एकमेव का
 र्यं जनयतीति स्वभावात् कल्पनात् धर्मिकल्पनातो धर्मकल्पनाया बाधवाच्च उच्यते रवरतत्कृतत्वं कल्पनापे
 क्षाया कूटसभागभावस्य हेतुत्वमित्यनेनोक्तं बाधपस्य त्ययोक्तत्वाच्च न तदापत्तिः तत्क्षणादृष्टादिह
 प्रकारणाभावेन सामग्र्यभावाच्च न तदापत्तिः न चाभागभावादन्वस्य कारणस्याभेदात् प्राक्कजहू पर
 सादीनामभेदापत्तिः विजातीयद्वपरसत्त्वाद्यपच्छिन्नं प्रति एकजातीयाग्नि संयोगनूपपाकस्य हस्त
 त्वमितिकार्यकारणभावात्तुरो धेनौ पतद्भेदसिद्धेः तद्विरोधेन प्रत्यक्षविरोधेन च तदेक्या पादानस्या
 संभवात् ॥ किंचोत्पन्नो घटः पुनरुत्पद्येत तत्पुनस्तन्मस्योभातिरापाद्यमानाप्रसिद्धत्वादपादयितुमश
 क्यता तदापादकतत्कारणा कूटेः अन्यथा राशविषाणादीनामप्युत्पत्त्यापत्तिः स्यात्कथं चामत्यक्ष
 तो गृहीतमेदानां हू परसादीनां हू परसः स्यादित्या पादान संभवात् तद्वपेरसत्त्वाभावादेव तदापत्य
 योगादित्यलं ॥ अस्तु यो मन्मस्य घटस्य पुनरुत्पत्तिवारणानुरोधेन भागभावापसिद्धिस्तथापि तस्य तत्त-
 द्यकिं प्रति योगिकस्यैव सिद्धेः विशत्वापच्छिन्नं प्रति योगिताकस्याविरिक्तभागभावस्यासिद्धेस्तत्र
 प्रमाणाभावात् ध्वंसभागभावयोः सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वमनंगीकुर्यात् किं कर्तुं

गीकाराच्च तदंगीकुर्वद्भिरपि न हितयोः सामान्याभावस्तत्र नैपि एकविंशति भागभाषाविशेषांतराभ्यं स
वत्वापि समये सामान्यापच्छिन्नमति योगिता कथं स भागभाषयोः संभव इति दीधिति कारोक्तदिवाता
दृष्टा ध्वंसस्य महामवश्यं संभवेन चरमध्वंसस्येवाद्य भागभावस्यैव तया त्वस्तीकारावश्यकतया आद्यभा
गभाव एव तथा वाच्यः तथा च सति आद्यकार्यसुत्याद्यनष्टस्य तस्य द्वितीयादिकार्यकर्तृताया असंभवेन
कथं तस्य विश्वकर्तृत्वशंका युज्यते आद्यकार्यभागभावस्यैव तत्तत्कार्यानुकूलनानाशक्ति कल्पनाया
भाष्यं दोष इति चेत् भागभावव्यतिरिक्तशक्तेः प्रत्येकसर्वभाषासत्यभावत्वं हेतुना समर्थयता त्वत्पूर्वपक्षि
णापेक्षुमशक्यत्वात् शक्तेः प्रागभावत्वदूषत्वे च तस्यास्तन्नाशेन नाशाय श्यभाषादुक्तदोषानुत्थारात्
॥ किंच भागभावपादिनावैशेषिकादिनाशक्तिपदार्थस्यातिरिक्तस्थानंगीकारात् ॥ तत्स्वीकारेऽस्य
न्योर्घटः पुनरुत्पद्येत भागभावस्याहेतुत्वे च पाकजनूपरसादीनां भेदो न स्यात् प्रागभाषादन्यस्य कार
णस्य तत्राभेदादिति भागभावस्य कार्यहेतुत्वसाधकयुक्तेः पूर्णपक्षसमर्थनावसरेऽक्तावा असंभवाप-
त्तेः शक्तिपदार्थस्वीकारेऽस्य न्यघटानुकूलशक्तेः तदुत्पत्त्यानाशेन पुनस्तदुत्पत्तेरापादयितुमशक्यत्वा
त् पाकजनूपरसादीनां कारणभूतशक्तीनां भेदात्तेषां भेदोपपत्तेश्च शक्तिपदार्थस्वीकारे प्रागभावसिद्धे
रेव दुर्घटत्वात् न च यावत् कार्यप्रतियोगिक एक एव भागभावस्तद्वत्तत्तत्प्रतियोगिकत्वं तत्तत्कार्योत्प

त्यानश्यतीति पूर्वपक्ष्याशयदतिकेवाचिदुक्तिः सुवचनस्मात्तत्तत्त्वागभावएवतत्त्वायहेतुरितिसुव-
क्तपूर्वपक्षनिगमनोक्तिविरोधात् एकस्मिन्प्रागभावेतत्तत्कार्यनाशयतत्तत्कार्यमपि योगिकत्वस्ती-
कृत्यतस्यहेतुत्वेविनिगमनाविरहेणसर्वेभ्यपिप्रागभावेषुतथास्वीकृतुंशक्यत्वेनलघुनेश्वरतत्कृ-
त्यकल्पनापेक्षयाप्रागभावहेतुत्वंकल्पनमितिपूर्वपक्षेचंद्रिकोक्तिविरोधाच्चत्यदभिमतैतादृशभाव-
स्याकृत्यत्वत्तत्त्वतिथोगिकत्वस्यप्रागभावातिरिक्तस्यभावहेतुत्वस्यमलयेसर्वभावासंख्यसमर्थ-
यतात्वत्पूर्वपक्षिणावक्तुमशक्यतयाप्रागभावात्मकत्वहेतुत्वस्यविशेषस्यतस्यैककार्यमुत्पाद्यान्य-
कार्येभ्यस्तथोच्छ्रितस्यप्रागभावस्यस्थितौनाशासंभवेनोत्पन्नस्यपुनरुत्पादापत्तेर्दुर्वारत्वाच्चनचतन-
त्कार्यमभिततत्त्वागभावस्यकृत्वमित्येतावानेवार्थोविपक्षितस्तापतेपविश्वकर्तृत्वमप्यपदेनाइतिया-
ज्यंनथासत्यपिअसहाइदमग्रआसीत्तदसदसंपन्नोक्तुरुतेतिश्रुतिः किंप्रागभावस्यसंकल्पमति-
पादिकाउनान्यपरेतिव्यासतीर्थानातदर्थसंशयप्रदर्शनासंगतेः संकल्योहिप्रागभावस्यकार्यतेने-
वचनहेनप्रागभावेनकार्योत्तरजननासंभवात् किंचकार्यमात्रस्यसंकर्तृकत्ववत्सोपादानकत्व-
स्यापिअनुभवसित्यत्वात्श्रुक्तिसित्यत्वाच्चमलयकालेभावमात्रासत्यसमर्थयतापूर्वपक्षिणाआह-
कार्यमनिउपादानप्रागभावएवेतिवक्तव्यं तथासतिउपादानकारणस्यसंकल्योत्तरकालीनकार्ये

अन्यथा स्यादयं चान्यथा प्रागभाषमर्थोदासुल्लेख्यवर्तमानस्य तस्य प्रागभाषत्योक्तिरत्यन्ता संश-
 द्धैव किंच प्रागभाषस्य प्रतियोगिसमानदेशत्वं तत्रांतरसिद्धं सृष्टिपूर्वकालीने विषयकपूर्वेन तत्पूर्व-
 पक्ष्यभिमतैर्विश्वप्रागभाषेदुर्घटं न प्रत्यक्षमात्रा सत्यसमर्पनात् ॥ तत्राचक्षुसप्रागभाषम-
 र्थादातिष्ठपनेन पूर्वपक्षो नितरामपुक्तापभूयते चेत्स्यादिदृश्यते चाचेतने कर्तारिचिहिततृतीयादिरिति
 प्रागभाषस्य श्रुत्यर्थगौणकर्तृताभाषाया पूर्वपक्षः विष्णोर्मुख्यकर्तृतासिद्धांतापिरुक्त्यभ्य-
 त्यानचिच्छक्षणत्वादिष्वधिकरणे ब्रह्मणः जगद्विच्छक्षणत्वादनुपादानत्वं पूर्वपक्षकैवल्योपादानस्य
 कार्यसाधनस्य नियमेऽपि त्वन्यते तं तू न प्रत्यूष्णान्ध्यादेरिव जगत्प्रमत्तिब्रह्मवैलक्षण्येऽपि सिद्धांत्य-
 भिममतस्य निमित्तत्वे सत्युपादानत्वस्य संभवेन पूर्वपक्षसिद्धांतापिरुक्त्यदतिदूषयता त्वया कर्तुमशक्य-
 एव तदसम्भनो कुरुते त्यादिशङ्काभ्यर्थोपयाशङ्कभगीकार्यदत्तनेन ज्ञानेच्छादिभल्यत्र पूर्वमुख्यकर्तृत्वमादाय पूर्व-
 पक्षोऽपि असंशङ्कस्य प्रागभाषास्वरसत्ता तदर्थत्वं निराकरणे निरस्तं भाष्ये एव नोच्यज्जनमर्हति अ-
 पि च विमतप्राथाः प्रत्यये असंशतः भाष्यत्वात् समतपदि तिमलये भाषमात्रा सत्यसमर्पनेनेन कारण-
 ताप्रतिक्षेपसिद्धेः आवश्यकता दृश्यतु क्विचिरोधपरिहारमात्रपरत्वे संभवत्येव तादृशरीत्यैव तत्पूर्व-
 स्यात्कीकस्य प्रागभाषस्य वा सर्वथा असंभावितं विषयकपूर्वं दुर्घटं तथैव पूर्वपक्षस्य भिमेतत्तथा त्व-

योपघर्णनीयं तच्चायुक्तं ॥ न च शुत्पुपसर्जनयुक्तिपरिहारस्यैतदधिकरणोपाधेर्भदभिमतस्य निवर्हिर्ध
युक्तोऽश्रुति संवादि त्वस्यावरणाय न चात्र कृतानुपपुक्तमपि भागभावस्य कर्तृत्वं पूर्वं पक्ष्यमिमे ततया
अद्वतं उक्तं च पंद्रिकायां शुत्पुपसर्जनत्रागभावकर्तृत्वसाधकयुक्तिविरोधोऽत्र निरस्य तेन तु समयत्रास
मसत्कारणत्वं तस्य हि तीये निरसिष्यमाणत्वात् न अपि श्रुतिभात्रासं तस्य तृतीय एव संगतेः नापियु
क्त्युपसर्जनकश्रुतिभासं तस्य चतुर्थ एव संगतेः नापि समप्रधानश्रुतिमुक्तिभ्यां भासं तस्य तृतीयेऽपि संग
तेः नापि युक्तिभात्रासं पूर्वाधिकरणो दृढयुक्तिविरोधे निरस्ते इह युक्तिभात्रेण पूर्वं पक्षानुदयादिति
वाच्यं प्रलये सर्वभावासत्त्वसाधकयुक्तेः श्रुतिभूलकत्वासिस्थेः न च भागभावकर्तृता बोधकश्रुतिरेव स्याद्
सिस्थये प्रलये सर्वभावासत्त्वमाक्षिपतीति वक्तुं युक्तं प्रलये भावांतरसत्त्वेऽपि भागभावकर्तृता या उपपद्य
मानतया तदर्थमुक्ताक्षेपायोगात् असत्शब्दस्य भागभावेऽस्त्वभावात् न यतो वेत्यादिश्रुतिविरोधेन भा
गभावस्यासत्शब्दार्थत्वाभावात् स्योक्तत्वाच्च किं च भागभावस्य कर्तृता पूर्वं पक्षः तत्त्वप्रकाशिका चिरुत्पन्न
स्यादि न न्यस्येव मसतः प्राप्तिस्तथापि समयोऽत्र निराक्रियत इति किं न स्यादिति शक्यं श्रुतिभासमेव
ति भाव्यमवतार्य भून्वस्योपरितनपादे निराकरिष्यमाणत्वात् अत्र श्रुतिभासमेवा सन्नतं निषिध्यत
इत्येवांगीकार्यमन्यथापि न कृत्वा पातादिति भाव इति भाष्यतात्पर्योक्तेः न च भून्वयादिना भागभाव

स्यहेतुत्वमुच्यते येनात्र भागमायका रणता विगे भिन्नं यो दिहा येन भाग माय भा पद
 समयाभावात् अत्रापि भूष्य निराकरणे अद्योपि तां च राक रणात् पोचन स्या भिनि पोचन रु मया गा तां दिहा
 भाववर्णनं तत्त्वोक्तिविरोधात् सुधोक्तिविरोधाच्च नृपादयमव ॥ तथा हि स्मृत्यधिपकरोपेक्षितो विरोधः
 रिहारात्मके पादे स्मृत्याधिकरणनिवेशमाक्षिप्यात्कंच द्विमात्रां भावयन्नादि स्मृतीनां संप्रत्यक्षं तद्वत् न स्ति
 कैरेयसंभारित्वेन भूतिपुक्तिकथनेन च तूहपत्वात् तत्तद्विरोधस्यै केकापि हेतुवर्णनं च तत्तद्विरोध
 अनंतमाद्येपि अविरोधा व्याप्यतां मावेनैकचिन्निवेशकतत्त्वप्रयोजनिके भूहस्यमात्राच्च तत्त्वकथनं
 बलवयाचमद्यमं निरसनीयत्वाच्चादायेयनिषेध इति तत्र नृपाहुतगादि स्मृतीनां संप्रत्यक्षं तद्वत् न स्ति
 हतीदि स्मृतीनां ग्रहणं तच्चापरीत्या पूर्णपक्षाणां च नृपाहुतगादि स्मृतीनां संप्रत्यक्षं तद्वत् न स्ति
 सकलजगज्जन्मादिकारणत्वादिकं तदपुक्तं भावपुत्रं तत्त्वत्वात् स्मृतिर्वादि तत्त्वत्वात् तद्वत् न स्ति
 धिकरणे पूर्वपक्षे सुधोक्तेष्व ॥ सुधायांच सुक्तिरेवोपदिह्यारत्तत्त्वमभेदे स्मृतिविरोधापरिहारेन वि
 र्तव्यः असंगतत्वात् कर्तव्यतायावा मायस्य कुतस्तद्विदोक्तं तत्त्वत्वात् स्मृतिविरोधात् तद्वत् न स्ति
 पाशुपतादि स्मृतयो हि त्वयमासाभिमत पापयतव्यं तद्वत् न स्ति सुधायांच सुक्तिरेवोपदिह्यारत्तत्त्वमभेदे स्मृतिविरोधापरिहारेन वि
 र्तव्योपुक्ति समयादिविरोधि च सुष्टय नृपाः तत्त्वत्वात् तद्वत् न स्ति रोपदिह्यारत्तत्त्वमभेदे स्मृतिविरोधापरिहारेन वि

पादचतुष्टयसंगतोऽयं न निष्कृष्यैकत्रैव पादे तर्हि पतितो ध्यायादौ तदंते वायक्तव्यः प्रथमातिश्रमे च न
किंचित्कारणमिति आद्याधिकरणे निरूप्यत इत्युक्तं तथा न्यदपि चातुर्विध्यं च कतिप्रत्येकं चतुरात्म
का इति मूलमयतार्यतदेतदप्यख्यातं च त्वारापि पादाः प्रत्येकं चतुरात्मकाः पादचतुष्टयार्थं पंतोद्रष्टव्यः त
द्यथापुक्तिविरोधपरिहारलक्षणोऽयं पादः स भयादित्रयविरोधपरिहारात्मकोऽपि भवति तथा स भय-
विरोधपरिहारात्मकोऽपि हि तोयोपुक्त्यादि भयविरोधपरिहारात्मको भवतीत्यादि पाद इत्येवोक्तं संनि
हितत्वादेतदध्यायगता एवेति ज्ञापयेत न दर्शयति इत्युक्तं सर्वाध्यायसंबन्धिनोपीत्यर्थः योच्यदध्यायग
तः पादः स तदध्यायगतपादचतुष्टयार्थवानित्यवधेयः न केवलमेव पादाः किंतु तदंशाश्च ते पादा अंशा
येषां ते तदंशा अध्याया इत्यर्थः प्रथमाध्यायः समन्वयस्येवाविरोधादित्रयस्य पप्रतिपादको भवति
पादानां चतुरात्मकत्वे अधिकरणानां तथा त्वसिद्धमेव न चैवमध्यायादिभेदानुपपत्तिः पौनरुक्त्यदो
षश्चेति वाच्यं विपक्षाभेदेन सामंजस्यात्पदामश्रमः समन्वयार्थः विवक्ष्यते न तदेतदर्थं ते तरेषां मि-
त्यादितथाचासदधिकरणे निरसनीयस्य भागभावस्य समग्रमासत्वाभावे तदधिकरणास्य तद्दृष्टिना
धिकरणसमुदायात्मकस्य पादस्य च तूतूत्वाद्यनुपपत्तेस्तस्य श्रुतिमासत्स्यापि समयमासत्वात्
चतुर्यकत्वात् एवं भागभावकतूता पूर्वपक्षपक्षः त्वदीयमाथ्यविरुद्धः तत्र हि अत्र श्रुतिमासमेवासम्मत

निराक्रियते समयस्योपरिनिषेधादित्युक्तं ॥ यदि च भागभावापकसमयाभावाः न दाश्रुतिभासमेव
यत्र एवकारैर्व्यर्थं भूयन्निराकरणपक्षे तु तस्य श्रुतिसमयो भवमाप्तत्वात् समचभासतव्यापृत्यर्थ-
मत्र श्रुतिभासत्वेनैव निषेधः न तु समयभासत्वेनोपरितयानिषेधादित्यर्थे एवकारसार्थक्यं अतएव भूय-
स्योपरिनिषेधादित्यनुक्ता समयस्योपरिनिषेधादिति धर्मैक्येऽपि धर्मभेदेनैव परिहार उक्तः एवमसहा-
दमग्र आसीदिति श्रौतासत्सदस्य भागभावापकत्वेन तस्य श्रुतिभासत्वापपादने एतेन सर्वव्याख्याता इ-
त्यधिकरणतत्त्वप्रकाशिकाविरोधः तस्याहिं सर्वशङ्कपात्यसदादिशङ्कानां न विष्णुवाचित्वमिति समन्व-
याक्षेपाय पूर्वपक्षेन विष्णुरसदादिशङ्कवाच्यः तेषां निषेधमुख्येऽथ वस्तुवाचित्वात् परमात्मनश्च भावत्वे-
न तदयोगात् न च स्वयं निषेधमुख्येऽथ त्वाभावेऽपि तद्वतः असतः परमात्माधीनत्वेन तस्यासदादिशङ्कवा-
च्येनेति वाच्यं स्वतः पूर्वपक्षस्य निमित्तम्यत्वाभावेन पराधीनत्वायोगादित्युक्तं असत्शङ्कस्य भागभावापकत्व-
मुतस्य स्वतः पूर्वपक्षस्य निमित्तम्यत्वाभावात् सुधायामसदाधिकरणे भागभावापकत्वात् पूर्वपक्षे भागभावापकत्व-
मुतस्य स्वतः पूर्वपक्षस्य निमित्तम्यत्वाभावेन पराधीनत्वायोगादित्य-
सदेवेत्यादिप्रयोगविषयत्वोपपत्तेरित्युक्तत्वाच्च स्वतः पूर्वपक्षस्य निमित्तम्यत्वाभावेन पराधीनत्वायोगादित्य-
स्यासंगत्यापत्तेः चेद्विफाकारैरेव एतेन सर्वव्याख्याता इत्यधिकरणे तत्त्वप्रकाशिकायामुदाहरणत्वेन धृता-
नामसहाइदमग्र आसीदित्यादिश्रुतिस्त्वासदादिशङ्कानां भूय एव मुख्यत्वोक्तेर्न ततः भागभावापकत्वाभा-

मे स्तेर्षकुं शव्यातथात्मानं दमयाधिकरणे तद्विफायां वैदिकशाहानामन्यत्रैव प्रसिद्धो भयन्नप्रशित्थान्य
प्रसिद्धतत्र प्रसिद्धानां लक्षणेषु बलपतश्रुतिलिगाद्यैरन्येष्वप्रसिद्धतेति अन्येष्वेव प्रसिद्धानां लक्ष
णेभ्युत्पादीनां बलपतं हिमवृत्तिनिमित्तस्य नदधीनत्वादिना ब्रह्मणि परममुख्यत्वेऽपि तस्य तदुक्तया
स्यस्य वा अपरममुख्यवृत्त्या अन्यपरत्वं विना तु पपद्यमानत्वं नत्वा पाततो ब्रह्मण्यसंभवमात्रमित्युक्ते
त्वे एवं च एतेन सर्वव्याख्याता इत्यत्रापरममुख्यवृत्त्या अन्यपरवाक्यस्था एवासदादिशब्दा उदाहरण्यः
प्रकरणात्माव्येवाक्यविशेषानुपादानाच्च दीकायामसहा इदमग्र आसीदित्यस्या परममुख्यवृत्त्या
अन्यपरत्वरहितस्योदाहरणं तु क्वचित्श्रुतावसत्तशब्दस्य शून्ये मुख्यत्वे ब्रह्मणि चा मुख्यत्वे असद्वा
इदमग्र आसीदित्यत्रापि मुख्यार्थत्वाय शून्यमेव गृह्यतदर्शयितुमिति एवं पदुक्तं प्रतिषेधमात्रत्वात्
शशविषाणादिपदसतोऽपि नकारणत्वमिति न तदुक्तं युक्तिविरुद्धस्यापिश्रुतिबलात्कस्यचिदसतः
कारणत्वाभ्युपगमे बाधकाभावात् न च शशविषाणादीनामपि तथात्वप्रसंगः सत्सु वैलक्षण्यपदस
त्स्यपि वैलक्षण्योपपत्तेरित्येतदधीकरणाय द्वितीयसूत्रावतरणत्वं त्वमकाशिकापिरोधश्च न हि
कश्चित्सागमायः कारणं कश्चिन्नेति विप्रतिपत्तिरस्ति येन वैलक्षण्याभ्युपगमेन तत्कारणत्वं समर्थनी
यं असत्सु शशशृंगमागमापादिषु किंचिच्छशशृंगादिकं नकारणं किंचित्सागमावादि कं कारणमित्ये

धवैलक्षण्याभ्युपगमदतिचेत्सिद्ध्यत्यात्तदुपपन्निसाधनवैष्यर्थात् ॥ युक्तिविरुद्धस्यापीतिग्रंथविरु-
 द्धत्वं ननु च तत्र हि कालसंबंधनियंतकारणत्वकालसंबंधिन एवेति युक्तिविरुद्धमपिकारणत्वश्रुति-
 बलात्कस्यचिदसतः स्वीक्रियत इति कालासंबंधिनोपिकारणत्वे तत्र विषाणदीनामपिकारणत्वस्या-
 दित्यापत्तौ कालसंबंधिष्वपि सत्सुकस्यचिदेव कारणत्वकस्यचिन्नेति वदत्त्वपिकावा संबंधिषु श्रुति-
 बलादेव कस्यचिदसतः कारणत्वमित्युपपत्तेरित्यनेन साधितं तच्च भूत्पक्षे समजस न भागभावपक्ष-
 इति स्पष्टमेव भागभावस्य कालसंबंधित्वेन तत्कारणताया युक्तिविरुद्धत्वाभावात् युक्तिविरुद्धस्या-
 पिकारणत्वस्येत्यनेन कर्तृत्वतूपमेव कारणत्वविषयि तंतत्र भागभावेऽपि किरुद्धमेवेति चेदेवं सति त-
 स्याच्चेतनमात्रे असंभवादचेतनमात्रस्य तत्त्वसंगापत्तौ तत्र विषाणादीनामपितथात्वमसंग इति त्र-
 यास्वारस्य प्रसंगात् युक्तिविरुद्धस्यापीत्यनेन प्रतिषेधमात्रत्वतूपसौत्रयुक्तिविरुद्धस्येति विवक्षि-
 तं तत्त्वस्याच्चेतनमात्रेन प्रसंग इति शराविषाणादीनामेव तत्त्वमसंगापादनमिति चेदेवमपि शशवि-
 षाणादीनामित्यत्रात्यंतासत एवादिपदार्थत्वस्वारस्य संगापत्तेर्दुर्धारत्वात् ॥ अचेतनत्वमुक्त्या अचे-
 तनमात्रस्य कर्तृत्वनिराकरणविहाय प्रतिषेधमात्रत्वेन तन्निराकरणं कुर्वतः सूत्रकारस्य कारणत्वनि-
 र्बोधे सामान्यनिर्बोधेन तद्विशेषकर्तृत्वानिर्बोधेऽप्यार्थिक इत्यभिप्रायावगतेऽपि किंच भागभावकर्तृतापूर्वे

पक्षे असतः सकाशात् जगदुत्पत्तौ स्वीकृतायां प्रत्यये असन्नात्रावशेषः स्यात् कार्यनाशो कारणसत्य
 नियमादिति अपीतो तदुत्पत्तिसंगतिरिति सूत्रव्याख्यानात् तत्प्रकाशिकाविरोधः न त्यागभाषस्थितेः प्रा-
 विकार्यनिमित्तकत्वेन तत्स्थितेः कार्यनाशनिमित्तकत्वाभावात् न ह्यत्र प्रागभावकर्तृता पूर्वपक्षिणा
 प्रागभावस्योपादानत्वं प्रकुप्येनात्र कार्यनाशो तन्मात्रावशेषः आपाद्येन समवायिकरणत्ववत्त
 णस्य कार्यभिन्नकारणत्वदूषस्त्वोपादानत्वस्य प्रागभावे दुर्घटत्वात् प्रागभावमर्यादा मुल्लुब्ध
 वर्तमानस्य तस्य प्रागभावोक्तिविरोधाच्च तया प्रागभावस्याकू सत्वात् लघुचेत्परतत्कृत्वकल्पना
 वेत्तया कू सभागभावस्य कर्तृत्वकल्पनमिति पूर्वपक्षे च द्विकौत्किविरोधाच्च किं तु कर्तृत्वमात्रं कर्तृ
 मात्रावशेषश्च न कार्यनाशानियतो दृष्टः अभावधर्मात्मतामन्तरेण स्वतृपत एव प्रतिषेधशुद्धिविषय
 त्वादिति प्रतिषेधमात्रत्वादिति सौभहेतु तत्त्वमकाशिका व्याख्यानविरोधश्च प्रागभावकर्तृता पूर्वपक्षे
 प्रागभावस्य प्रतियोगिनिदूष्य स्वप्रतियोगिगुरस्कारेणैव माननियमात् तस्य स्वतृपतः प्रतिषेधशु
 द्धिविषयत्वाभावात् अन्यथा विषयनिदूष्यस्य ज्ञानस्य विषयगुरस्कारेणैव माननियमात् निविषय
 कज्ञानस्वतृपेन ममागमिति न्यायामृतादौ तदुक्तिविरोधात् वेत्तत्वात् असत्तादौ न भून्वपक्ष एवाभि
 मता न स्वचक्रासंवेधिनः कालसंबन्धनिमित्तकारणत्वाक्षेपः असुक्तः अन्यथान ह्यत्रासत्तादौः प्र

न्यपरइतचाद्रका। वैरोधः कालाद्यपरिच्छिन्नत्वेन शून्यवाद्यभिमतस्याविनारीनः प्रागभाषत्वोक्ति
विरोधश्चेतत्पक्षेऽकंचतत्त्वमकाशिकायां शून्यस्याविनाशित्वं नासतो दृष्टत्वादित्यधिकरणे एकं भू
न्यमेव खल्वंतत्र परहितं परमार्थतो विद्यमानतस्मादेवैतदशेषं जगदुत्पद्यत इति भागभाषकं वृत्तं
वैपक्षादेरतत्त्वमकाशिकाविरोधः शून्यस्य कारणता पूर्वपक्षे पंद्रिकाविरोध इत्युभयतस्तथा शब्दज्जुरि
ति एवं प्रागभाषकवृत्ताक्षेपेणोक्तसिद्धांतोऽप्यानंदतीर्थयाणामधुक्त एव भाषस्याभाषधर्मत्वकताभि
छुतस्तेषामभाषेपि भाषधर्मत्वकतोक्ति संभवात् तां किंकादिभिः प्रागभाषस्य हेतुत्वांगीकारेणाभाष
त्वहेतोः कारणत्वाभावेऽप्रयोजकत्वाच्च न न्वभाषस्य कर्तृत्वादनितात् तत्त्वं हेतू क्रियते तदा चोक्तं रि
त्यांतोपपादने चंद्रिकायां न तृतीयादियोगिते हेतु कर्तृत्वाविषयत्वे किं तु ज्ञानेच्छादियोगित्वं न ज्ञानाभावे
न युज्यते न हि जन्मादिसूत्रोक्तं कर्तृत्वं तृतीयादिप्रयोजकत्वेन वैध्याकरणमिमतं पारिभाषिकं किं तु
ज्ञानविकीर्णादिमत्पतच्चाभावेन युज्यत इति नायुक्तमिति चेन्नयः कर्ता सिभावः यः प्रागभाषः स न कर्त
तियः कालः सभाषवानित्यादि दृष्टानियमलघने नाशं कितारं प्रति विपक्षे बाधकमनमिधा यत दाम्युप
गनस्याभिमतव्यभिचारिता फ्रं हेतुभाषस्याभिधानानोचित्यात् ॥ यदपि असतः सकाशात् जगदुत्प
त्तावस्थुपेतायां प्रलयेऽसन्मात्रावशेषः प्रसज्येत कार्यनाशे कारणमात्रावशेषे नि यथादतोऽसमज

समसन्मत्तमिति आनन्दतीर्थीयानां अपरीतौ तद्वत्प्रसंगादसमंजसमिति सूत्रस्यार्थवर्णनं तदव्यसत् ॥
पूर्वपाद्यभ्युपगतस्य प्रलये सर्वभावाः सत्यस्य तत्र त्यापादनायोगात् यदपि प्रलये सर्वभावाः सत्त्वं न भुज्य-
ते तदापदार्थसत्यस्यैव विमतिपन्नोत्पत्तिः सतो भविष्यति इत्युत्पत्तिरित्यात्पदोत्पत्तिपत्तविमतो नाशः सरो-
षः चिन्नाश इत्यात्तमिति पन्ननाशवदिति हृष्टांतबलेन साधयितुं शक्यत्वादिति अस्माभिरपि प्रलये असन्मा-
त्रावशेषस्याभिलषितत्वेन नानिष्ठापदनमिति शंका निवर्तकं ननु हृष्टांतभावादिति सूत्रस्यानन्दतीर्थी-
यानां व्याख्यानां तदव्यसदेव विमताः भावाः प्रलये असंतः भावत्वात् संमतवदित्वे वद्वत्स्यानुमानस्य
पूर्वपक्षिणाभ्युपदर्शितत्वात् ॥ एवमपि सत्यतिपक्षवादोषो दुर्वार एवेति चेत् ॥ तथा सति पूर्वपक्षस्य
यसि त्वांतस्याप्यसि ध्यापत्तेः तथाचात्र स्वपक्षसाधकप्रमाणानुग्राहकस्त्वर्क एव प्रदर्शनीयः ननु हृष्टा-
ंतसत्तामात्रमिति सूत्रवैष्यर्थ्यं दुर्वारमेव यदपि न तावत्प्रलये सर्वासत्त्वं न त्वक्षसि त्वं नाना व्यागमसि त्वं
तस्याभावात् नानुमानमपि प्रलये सर्वासत्त्वसाधकं तत्र हृष्टांतो भावेन तस्य दुष्टत्वादिति स्वपक्षदोषा-
च्चेति सूत्रस्यार्थवर्णनमानन्दतीर्थीयप्रतदपि न सत् हृष्टांतो भावदूषकदोषस्य वक्तव्यत्वे हृष्टांतो भावश्चै-
त्यनभिधायानेकदोषानुगमाय सामान्यशब्दोपादाने स्वारस्याभावात् तत्र फाप्रतिष्ठानादपीमिसूत्रस्य
नन्दतीर्थीयमिमतव्याख्यानां यथानुक्ततयोक्तं प्रागेव स्वकीयरीत्येतत्सूत्रार्थवर्णनापसरइति दिक् ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ एतं न शिष्टापरिग्रहा अपि ल्याख्याताः ॥ एवं परिणामवाद्यमिमतजगदुपादानस्य
 प्रतिकूलन्यायस्याविरोधमुपपादारंभवादिनामभिमतस्तत्त्वबिभूलन्यायोस्मिन्नधिकरणे निराक्रि
 यते अथ मत्र पूर्वपक्षः सांख्ययोगगृह्यनानातर्कशालमतित्यात् तदीयतर्केण ब्रह्मणो जगदुपादान
 त्वबाधो माभूत् वैशेषिकादीनां तर्कमतिकुशलत्वप्रसिद्धेः तदीयन्यायस्याबाधितत्वात् तद्धाधिनं ब्रह्म
 णो जगदुपादानत्वमिति एवं किलारंभवादी वैशेषिको मन्यते कारणमहत्त्वस्य कार्ये स्वावधिकोत्कर्ष
 शालिमहत्वारंभकत्वदर्शनात् यदि महत्तमजगदुपादानं स्यात् तदा पृथिवीपवनानादिकार्येन तोषिमह
 त्स्यात् यद्यत् कार्यद्रव्यं तत्तन्नूयूनपरिभाषणद्रव्यारब्धं यथा तत्त्वारब्धः पदइति व्याप्तेः न चास्त्यत्र हर्य
 त्वेति निन्याया वकाराः नाप्यत्र योजकता उत्कृष्टमहत्त्वमत्याभ्यप्रमहत्त्वस्य कृत्माया कारणतानदुच्छे
 दप्रसंगस्य विपक्षे बाधकस्य सत्त्वात् ॥ न च विषयवर्तमाने तदीयानवकाशात् नान्यमाक्षेप इति वाच्यं ॥
 महारज्जावत्यपरिभाषणमुजंगममादर्शने न विमो ब्रह्मणि मस्यैका मशक्त्या द्योपायोगात् ननु ब्रह्म
 णः कारणत्वानुपगमे क्रशालादीनां सर्वेषां कार्यतया नित्यसित्य कारणालाप्ते न मलये सर्वेषां कार्यद्र
 व्याणां नाशात् मूलकारणत्वाभावेन पुनः सृष्टिर्न स्यादिति वाच्यं प्ररभाषणानामूलकारणत्वसंभवात् ॥ न च
 तत्र प्रमाणाभावात् व्यणुक्तत्वन्यून परिभाषणद्रव्यारब्धं कार्यद्रव्यत्वात् प्रदपि दित्यनुमानसित्यत्वात्

नचतेषामपि पृथिवीत्यादिना सापेक्षत्वा नुमानेन च कायं तानुमानेन ततोपिन्यूनपरिमाणं किञ्चि
द्रवेत् एवं ततोपीत्यं विभ्रंतिरिति वाच्यं परमाणोः सावयवत्वकल्पने सापेक्षत्वाविभ्रंती मेरुसर्वपथोर
नेतावयवत्वाविशेषेण साभ्यात्तुल्यपरिमाणतापत्त्या हृदयिरोधेन पृथिवीत्यादिना परमाणोः सावय-
वत्वा नुमानासंभवात् ॥ तथाच परमाणव एव मूलकारण न ब्रह्मेति ॥ एवं बुल्यश्च भगवतो विष्णो रव नार
अभावजगत्प्रेतुं स्मरति स्मृतदलुल्लं च विमतभावतू पंजगत् अभावपुरःसरमावतू पत्वात् ॥ यथा सुबु
मिपुरःसरः प्रपंच इति न कंचाह ॥ एवं संघातयादिभ्योपि एव भ्रम्यंते न स्थिरस्य कारणता संभवति सम
र्थस्य स्यायोगो निखिलकार्ययोग पद्यप्रसंगादिति ॥ एवं स्वभाववादिनोपि नित्यधर्माणां देशानियमव
यत् अनित्यकार्याणां कालनियमस्य स्वभावादेवोपपत्त्या न कस्यचित्कृत्कारणत्वं भित्तिकुनो ब्रह्
णोजगत्स्मरणत्वं मत्वा शोत्यधिकारां कात्यासुक्तपक्षास्तु कस्याप्यातिदेशेन दूषयन् एतेन शिष्टापरिग्र
हा अपि स्याख्याता इति सूत्रेणासिद्धांतः एतेन भक्तं न प्रधानकारणत्वाद निराकरणेन शिष्टैर्मनुज्यास
प्रमृतिभिः केनचिदर्थं शोनापरिगृहीता ये अण्वादि कारणवादास्तेपि निवित्य तया व्याख्याताः निराक
ताः द्रष्टव्याः सत्कार्यत्वात्मा संगत्य स्वप्रकाशत्वाद्यं शोर्वेदांतशास्त्रस्य प्रत्यासन्नः प्रधानकारणत्वादः-
सत्कार्यत्वाद्यं शोना शिष्टैः स्वीकृत इति भवत्युपपत्त्या दुपदेशः अण्वादियादानां निर्मूलत्वात् दुर्बलत्वेनातिदे

शब्दतिशोध्यं ॥ अथमत्र सिद्धांताभिप्रायः न तावन् विवर्तवादेऽप्यभिकोदोषः उच्चतरगिरिशिखरा
 दधिहृदस्थामृमिनिष्ठन्यग्रोधमूरुहादावत्यन्तरदूर्वाप्रवालाद्यभेदोपस्यदर्शनात् घटादिषु दर्शने
 मात्रेणैव दधिरुत्थार्थकल्यनेन पृथिवीत्वादिना परस्मैपूनामपि सापयत्वकल्यनं कथं गारयितुं शक्यं ॥
 न चैवं मेरुसर्षपयोस्तुल्यपरिमाणतापत्तिर्दोष इत्युक्तं सभ्यकृत्तमयोरनन्तापयत्वा विशेषेण व्यानं त्य ए
 व विशेषकल्यनोपपत्तेः ॥ तथा च मेरुसर्षपयोरवयवानंत्यस्य विलक्षणत्वान्न तुल्यपरिमाणापत्तिः अ
 वयवसंज्ञानंत्ये विशेष आश्रयणीयः अन्यथातीतकल्याणमतीतक्षणः न भवनागतानां चानंत्या तुल्यता स्या
 दतस्तत्रानंत्ये विशेषः कल्यनीयस्तथा च सावयवत्वापि श्रान्ते मूलकारणमेव परंपर्यामते दुर्लभं स्यात् प
 रिणामित्वेऽपि नानुपपत्तिः पिजालीयमहत्वादावेव त्वया व्याश्रयमहत्पदे तु तावता व्याश्रयता सा सा त्र ब्रह्म
 कार्यगतमहत्वादौ कार्यतापछेदकप्रेजात्मानुपगमसंभवात् ब्रह्मादिगतमहत्त्वव्यापृत्तस्येव धर्मस्त्वमह
 त्वारंभकतापछेदकत्वोपगमसंभवाच्च सति बाधके दद्विशेषयो रतिन्याचानपताराच्च अनिदीयतंत्यार
 थस्यापि कंदुकादेरननिदीयत्वमहत्त्वबन्तूलपिंडारव्यायादीर्यपत्तेः सूक्ष्मत्वपक्षमहदारव्यस्याप्यनतिमहत्त्वोप
 पत्तेः उक्तं च परममहत्त्वशून्यस्यापि शरीरादेः पांचमौत्तिफलं न्यापयं च व्याप्योत्तीहितानमहत्तरादहंका
 रात्तु तसूक्ष्मोत्पत्तिः सारव्यादिभिरपि च दध्यभापपुरः सत्त्वाद्युमानयोस्त्वानंत्यापि साध्यविकलोद्देशा

तः सुषुप्तेरवस्थाविशेषत्वेनावस्थापत आत्मनः सद्रूपस्यांगीकरणीयत्वेन स्य प्रत्यभापपुरः सरत्वात्
एवं स्थिरस्य कारणता कार्यकारणभावावश्यकता च ब्रह्मज्ञानादिभिः बहुतरंगप्रपञ्चिताज्ञेया ॥ यदा वै-
दिकशिरोमणिभिः पुराणकर्तृभिः तत्र तत्र असंगादुदाहृता मकृतिपुरुषादिमतिपादिका सांख्यस्मृतिः
जगत्कारणत्वविषयदौर्बल्येन परित्यक्ता तदानीन्विष्टैः शिष्टैरुपेक्षितानां काणादमतानां दौर्बल्यं क्रि-
मुपक्तत्वं न खलु ब्राह्मपाश्चादिषु पुराणेषु कुचिदपि असंगात्त्व्यणुकादिमक्रियोदाहृता प्रत्युत मनुस्म-
तौ हेतुकान्बकवृत्तौ श्रवणं वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ मोक्षधर्मे आन्वोक्षिकीतर्कविद्यामसुरको निरर्थ-
को ॥ तस्यैवं फलनिवृत्तिः सुगालत्वं वनेमम ॥ अधीत्य गौतमीयविद्यासार्गलीयोनिसामुद्रादिति नि-
दोपलभ्यते ॥ तथा विष्णुपुराणेऽपि महोदरत्वं धृतः कपालिका कपालिका चूर्णरजस्ततोऽणुः ॥ ज-
नेः स्वकर्मस्तिमितात्मं धैर्यस्य ते ब्रूहि किमत्र तत्त्वमिति स्वाध्यायक्रियानिदिता ॥ यन्तु यावत्पल्ये
न पुराणस्मात्प्रमीमांसाधर्मशास्त्राभिमिश्रिताः वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च तदुद्देशोति न्ययमतम्
क्रियायाः विद्यासाधनत्वमुक्तं तत्पुन्यविरोधिपदार्थशोधकन्यायस्यैवोक्तविरोधः ॥ यत्तु चेदिका-
यां यच्चोक्तं एतेन मनुष्यासमप्रभृतिभिः शिष्टैः केनचिदंशेन परिगृहीतस्य वैदिकदर्शनमत्यासम्भस्य
प्रधानवादस्य निरासेन तैः केनचिदप्यंशेनापरिगृहीताः वैदिकदर्शनामत्यासम्भाः परमाण्वादिका

रणवादाः प्रत्याख्यातादनिपुतेनेतिसूत्रार्थमनूद्यतन्न एतेन सर्वव्याख्याता इत्यत्रापित्वयास्येवार्थम्
 कृतेनपुनरुक्तेः निरीशासांख्यवादादपिसेश्वरवैशेषिकादीनामेष्वरवादिभिः शिष्टैः परिगृहीतत्वा
 दीश्वरकारणत्ववादिवैदिकमत्यासन्नत्वाच्चतदुक्तमनुव्याख्यानेनचशिष्टपरिगृहीतत्वंनिरीशावादि
 नइतिदूषणमुक्तं तदसत् ॥ एतेन सर्वव्याख्याता इत्यत्राप्यादिकारणवादेश्चुतिनास्तीत्युक्तं अत्रचत
 दनुमताः ब्रह्मणोजगदुपादानत्वविरोधिसुक्तयो दुष्टा इत्युच्यत इति स्पष्टत्वेनपीनरुक्त्याभ्यापनस्य
 हेतुमतविहेतुमूलकधूलिक्षेपमात्रत्वान् ॥ निरीश्वरसांख्यवादस्यसत्कार्यत्वाद्येनश्चुतिमत्यासन्न
 त्वेनशिष्टपरिगृहीतत्वस्यसेश्वरवैशेषिकवादस्यपरमाण्वादिकारणवादतयानिमूलतयाश्रुत्यम
 त्यासन्नत्वस्यचोक्तत्वान्नानुव्याख्यानोक्तदोषः साधुः इदानीमुपादानांशएवशिष्टपरिग्रहापरिग्र
 हयोरुक्त्याविरोधाभावात् ॥ अत्रयद्यपिनिबन्धेअस्मिन्नधिकरणाएवपूर्वपक्षदशायांकार्यकारण
 योरभेदोदूषितः तथापितदभेदमाधकन्यायोत्रनविवक्षितः परंपूर्वपक्षोपोहलक्षतामात्रेणपूर्वपक्षे
 सदूषितइतिध्येयं ॥ एवरीत्याअस्याधिकरणानंतरत्वसंभवेएतत्सूत्रस्यपूर्वाधिकरणत्वशेषत्वक
 ल्येनेनएतेनसत्कारणत्वादौदृष्टांतभावेनासत्कारणत्वादौदृष्टांतभावेनशिष्टापरिग्रहाः भस्मज
 गत्कारणत्वमसतः तथापिनविष्णोर्जगत्कारणत्वंसंभवतिविभक्तिपन्निष्कारणं अचेतनकार

गंजीवकारणवाकार्यत्वात्कूलपतनदध्यादिवदितुकिविरोधात् ॥ नचनिर्मूलमुक्तेरसाधकत्वं
अकस्मादित्यादिश्रुतिभूलत्वादिति अकर्तृकत्वाचेतनकर्तृकत्वजीवकर्तृकत्वादयः सिद्धान्त
व्याख्याताः कूलपतनादावपिनिष्कारणत्वादेरसमतत्वादित्यानन्दतीर्थीयानां व्याख्यानमयुक्तमधि
कमुक्तं प्राक् ॥ श्रीमत्तंत्राकरपादाब्जभूषणेपरदूषणे ॥ रघुनाथकृतिमूर्यात्तशिष्टाधिकरणेमुदे ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ भोक्तापत्तंरविज्ञानम्यत्स्या ह्योक्त्वत् ॥ अत्रोक्तसमन्वयेप्रत्यक्षादिसिद्धिर्भो-
 क्तुर्भोग्यविभागलोपप्रसंगतूपस्यपक्षबाधोत्थारादध्यायादिसंगतिः पूर्वोधिकरणेश्रुतिप्रत्यक्षाननु-
 गृहीतं प्रत्यक्षसामान्यमप्रतिष्ठितमिति कारणमहत्त्वान्महत्तरकार्योपनिर्मुक्तपक्षकोनप्रतिष्ठितइतिप्रत्ययस्थानादन-
 क्तइहचभोक्तुर्भोग्यविभागस्यप्रत्यक्षसिद्धत्वात्तन्मूलकस्तर्कोनाप्रतिष्ठितइतिप्रत्ययस्थानादन-
 तरसंगतिः अत्रोक्तसमन्वयेनापगम्यमानं तत्त्वमसि सर्वस्वल्विदं ब्रह्मेति वाक्यमतिपाद्यमानमहेतु-
 प्रत्यक्षसिद्धिर्भोक्तुर्भोग्यविभागलोपप्रसंगतूपस्यपक्षबाधं न वेति संदेहपूर्वपक्षः स्यादेव बाधः तत्त्वम-
 सि सर्वस्वल्विदं ब्रह्मेति वाक्यस्य स्वारसिकार्योगीकारे ब्रह्माभिन्नयोर्जीवजगतोः परस्परमभेदः स्या-
 दित्युक्तविभागलोपप्रसंगस्य दुर्वारतया तादृशवाक्यस्यार्थान्तरपरतायाभावश्च कतया अशुक्तमि-
 दं ब्रह्मेकारणत्वावधारणमिति न ह्युक्तसुक्त्या जीवजगतोरभेदाभिधानस्याशुक्तत्वेऽपि ब्रह्मेकारणताय-
 धारणास्य कथमशुक्तं निचेत् ॥ जीवजगतोर्ब्रह्मोपादेयतया श्रुतत्वात् उपादानोपादेययोश्च समवाय-
 निरापुर्वत्वासिद्धानिनापरिशेषात्तयोर्भेदस्यैवोपगंतव्यतया अभेदासंभवेऽपादानोपादेयभाषोपि-
 नसंभवेऽतीत्यभिमानवतः पूर्वपक्षिणः तथोक्तिसंभवात् ॥ वस्तुतस्तु पूर्वोक्तजगदुपादानत्वमुक्तक-

विरोधादयुक्तमुतयुक्तमित्यत्रचित्यतेतत्रतावदयुक्तमितिपूर्वपक्षः उपादानोपादेययोर्नसमवा-
यइतिवदतानयोर्भेदएवपरिशेषाहाच्यइतिब्रह्माभिन्नयोर्भौग्यभोक्तोः परस्परालम्बतापत्याविभा-
गाभावापत्तेः ॥ यत्तुचंद्रिकायायदुक्तंपरैः ब्रह्मणउपादानत्वेभोक्तुः शरीरिणः भोग्यत्वापत्तेः भोग्यस्य
शब्दादेः भोक्तृत्वापत्तेस्तयोरविभागस्यात्तुहयोरपिपरस्परकारणब्रह्मानन्यत्वादितिभैवं एकसमुद्र-
कार्याणांजलतरंगादीनामिवविभागोपपत्तेरितिसिद्ध्यांतइति अनूद्यपूर्वपक्षेविवर्तसिद्ध्यातेनाक्त
सांकर्यांशंकासंभयः जगत्त्रयमहेत्वविद्या विषयतालक्षणस्याधिष्ठानत्वस्यसमवायतादात्म्यलक्ष-
णसंबंधहृयनिरपेक्षत्वादितिदूषणमुक्तंतदसत् उक्ताधिष्ठानतामात्रंनोपादानताकिंपुकार्य
समयाविकारणताकार्याभिन्नकारणतोवाअन्यथापारिभाषिकतापत्तेः एकविज्ञानेनसर्वविज्ञानोप-
पादानास्योगाच्च नचैतदुभयमपिब्रह्मणियुज्यतेसमवायानभ्युपगमात् आद्यस्यासमवेनहिनीय
स्यैवाभ्युपगतव्यतयाअविभागः स्यादितिशंकायानिरपवादत्वात् ॥ यदपिचंद्रिकायापूर्वपक्षे
किंचपूर्वपक्षिणाकिंकार्याणांचेतन्नत्येनविभागोन स्यादित्यापाद्यते किंवात्येनकेनचिद्रूपेणानाद्यः
चेन्ननस्यानादित्वेनकार्येतद्विभागाभावेइहापत्तेः ननुचेतनस्यानादित्वेपिब्रह्मभेदात्ब्रह्मकार्यत्वेनब्रह्ममि-
त्यज्ज्ञंतद्रूपत्वापत्तिरितिचेन्न हवयलेत्विति सूत्रेणैवजडोपादानत्वेपिब्रह्मणभ्यतनत्वाहानेरु

कृत्यान् ब्रह्माभेदेन जीवस्य जडन्या भ्रामेः नान्त्यः एकस्मिन् विदुः कार्यणा कटकमुकुटाद्यवस्थानां भेद
स्यैव दर्शनं न ब्रह्मकार्याणामप्याकाशवाद्यादोनां भेदसंभवात् भुवर्णपिंडः सावयवः ब्रह्म तु निरव
यमित्येते त्वन्मतेऽपि कृत्स्नमसक्तिरिति सूत्रं न निरवयवस्य ब्रह्मणो युगापदेनेकद्रव्योपादान
त्वं न युक्तमित्येव पूर्वपक्षयितव्यं न तु कार्यणां विभागो न युक्त इति न स्यान्न पूर्वपक्षादप्यद्वैतविदूषण-
मुक्तं तदप्यकांडांतं भेदो विरोधाद्भेदमात्रोपगमे समवायानस्युपगमात् उक्तदानत्वाच्चुप
पत्तिः अमेदस्यैवोपगमे मोक्षादिविभागानुपपत्तिरिति श्रुत्या अस्मदभिमतपूर्वपक्षे उत्तरविकल्पा
प्रसृतं दृश्यते त्विति सूत्रेऽपि लक्षणयोरप्युपादनोपादेयभावो दृश्यत इति कार्यो विन्यस्यारति
लक्षणोपादानतायादिनं सारव्यमत्युक्तमिह तु कार्यकारणयोरभेदास्युपगमे पूर्वोत्तरभावेन शतकार्थ
कारणभावाच्चुपपत्तेरिति भेद एव तयोरिति पादिनं तार्किकं शक्तिरंतरमत्युक्तसमाधानं न बहुरेने
चेतनस्यानादित्येऽपि ब्रह्माभेदात् ब्रह्मकार्यत्वेन ब्रह्माभिन्नं यज्जडं तद्रूपत्वापत्तेः सुखवत्त्वात् ॥ भि
न एवैकमहास्वर्णपिंडेत्यादिकमपि न सत् पूर्वपक्षिणा कापि कार्यकारणयोरभेदान्नभ्युपगमेन
कारणाभिन्नकार्याणां भेदासंभवेन येन केनचिद्रूपेण विभागो न स्यादित्या पादनसंभवात् ॥ एव
पूर्वपक्षसिद्धांतः स्यात्प्रोक्तपादिति अयमत्र सिद्धांताभिप्रायनिष्कर्षः यथा हि तार्किकैरुपादानमुता

त्रकपालादेः द्रव्यात्पदाद्युपादेयं द्रव्यमन्यदेवतयोश्च समवायएव संबंध इत्युच्यते न वं सित्थाने उ
 पादानोपादेयभावस्थले द्रव्यहूपमभ्युपगम्यते अपित्वेकमेव भृज्जलादिद्रव्यपिंडावस्थानुपबंधमप
 रित्यज्यकारकविशेषात् कंबुग्रीवादिफेनतरंगादिहूपसंस्थानविशेषभाक्मवतितथाच भृत्पिंडएव
 घटो जातः जलमेव फेनतरंगादिजातमिति सामानाधिकरण्यव्यपहारोपितया सर्वं स्वत्वितं ब्रह्मेति वा
 क्ये अस्ति भाति विषयं नूपां नाम चेत्यंशपंचकं आद्यत्रयं ब्रह्म नूपां जगद्रूपं ततो ह्ययमित्यभिप्रायुक्तोक्तरीत्या
 सदादिहूपेणोपादानतया जगदनुप्रविष्ट ब्रह्म नूपाधर्मिणामादायो भेद उपापन्नः नाम नूपांशस्य तु ब्रह्म
 णा सह उपादानत्वापत्कृता दातव्यमेव तच्च सामानाधिकरणशब्दो ह्येव स्वित्ययनिर्वाहकः संबंधविशे
 षः नात्यंता भेद नूपांस्त्वहूपैक्यं तच्च न भेदेन विरुध्यत इति न ब्रह्मजगतोः सांकर्यं न नूपांशोऽस्वहू
 पैक्यानभ्युपगमेन सांकर्यचारणे पिनीव ब्रह्मणोः स्वरूपैक्याभ्युपगमेन तयोः सांकर्यं दुर्धारमेवेति चे
 न्न स्वरूपैक्ये सत्यपितथैवोपाधिकमेदाभ्युपगमेन सांकर्यनिवकाशादिति ॥ आनंदतीर्थीयास्तु परे-
 व्यये सर्वैक्यमवतीति श्रुतौ जीवस्य सुक्ताधीना भेदमिति पादनात् तेन स सास्वशाया मप्यभेदमसाध्य
 तेन ब्रह्मणि सर्वकारणत्वमसंभवीत्येकः पूर्वपक्षः च्वित्रत्वयसारस्याय ससारदशायो भेद एव मुक्तये
 व परमभेदस्तथाच जगज्जन्मादिकारणत्वलक्षणस्य मुक्तजीवेऽतिव्याप्तिरिति द्वितीयः ॥ संसार-

दशायांजीवब्रह्मणोर्मेदाभेदोसुक्तोत्यमेदएव ॥ तथाचमुक्तेलंसारिणिवानिध्यातिरितिपूर्वोक्तः ॥
तथाहिचंद्रिकायांएकीभवतीतिब्रह्मणस्तावन्मुक्तावमेदःश्रूयतेनचतापनाब्रह्मणःसर्वकर्मसु
सिध्यतिसंसारिणइवमुक्तस्यसर्वकर्मवृत्तेप्रत्यक्षादिविरोधाभावेनमूर्धन्यतोभिजोषेसर्वकर्मवृत्तस्य
मुक्तेरिवज्ञानेनोपगमसंभवेनचमुक्ताभिन्नस्यापिब्रह्मणःकथंचित्सर्वकारेणत्वसंभवात् ॥ तत्प्रा
दसर्वकर्मवृत्तेनप्रत्यक्षसित्यसंसार्यमेदात्ब्रह्मणोपिनतथात्वमिनिवक्तुमुक्तावोर्मेदानसंसारोप्यमे
दःसाध्यः ॥ एकीभवतीत्यमृततद्भावाद्यच्चिप्रत्ययस्तुनह्यन्यस्यान्यत्वंदुष्कृतंइतिमात्रोक्तदुक्ति
विरोधात् मेदप्रमनिवृत्तेरमृततद्भावाभिमायइत्येकःपक्षः ॥ द्वितीयस्तुच्चिप्रत्ययश्रुत्याप्याजनेनृत्तेश्चतुर्पुर्वमेदायोर्देवोक्त
मुक्तोत्यमेदनह्यन्यस्यान्यत्वंगुण्यतइतियुक्तिस्तुच्चिप्रत्ययश्रुगश्रुत्याप्याजनेनृत्तेश्चतुर्पुर्वमेदायोर्देवोक्त
तुर्मेदस्यमेदःएवंचच्चिप्रत्ययोपुक्तःपूर्वमेदत्वमेदाभावात्नह्यन्यस्येत्यदिसुक्तिद्वितीयश्चनहृदय
व्यमेदस्यसत्वात् ॥ अत्रपक्षत्रयेप्रत्ययंपुनःपक्षत्रयसंभवति ॥ एकपदलक्षणयेपचिरोधपरितारस
मयात् ॥ चिन्मात्राच्चिन्मात्रस्यमेदाप्रसृत्येक्योपदेवाप्यव्यर्थान्विकपदलक्षणयाएवनेवाप्रिशिष्ट
पत्यागेनब्रह्मणःप्रत्यक्षसित्यासर्वकर्मजीवसात्वक्षण्येनवाजीवस्यश्रुतिसित्यसर्वकर्मप्रसृत्याल
क्षण्येनवाभिध्यावादिशेत्वापदद्वयलक्षणयात्रमथत्रापिप्रिशिष्टरूपल्यागेनचिन्मात्रैक्येनवात

आद्ये लक्षणस्यासंभवः द्वितीयैः निव्यासि सदापि शुत्वाभे दइति पक्षे संसारिणि मुक्तावेषाभे दइति पक्षे मुक्ते मु-
 क्तैः पूर्वभेदाभेदाविति पक्षे पि मुक्ते अभेदांशमादाय संसारिणि चातिव्याप्तिः स्तूतो यं पीति ॥ सित्वा तस्तु
 जीवरायोरभेदस्यासंभवा न्न जगत्कारणत्वस्यासंभवादिः एकीभ्रवतीति मुक्तावेषव्यपदेशात् ॥ ऐक्यव्यपदेशस्य स्थ-
 स्थिरिति चेत् लोके उदकांतरस्यैकीभावव्यवहारे पि अंतर्भेददर्शने न व्यभिचारात् ॥ एक्यव्यपदेशस्य स्थ-
 नैक्यादिना पि जलैकीभावाय बहुपचरितार्थत्वात् तथैव भ्रुति तद्बुद्धौ बोधो धितत्वाच्च ॥ तथा च भ्रुतिः यथोद-
 कं भ्रुत्ये भ्रुत्यमासिक्तं तादृगेष भ्रवति एवं भ्रुने विजानत आत्मा भवति गीतम् ॥ स्कांदे च उदकं तूदकसिक्तं
 मिश्रमेव यथा भवेत् ॥ न चैतदेव भवति यतो वृत्तिः प्रवृत्त्यते ॥ एवमेव हि जीवोऽपि तादात्म्यपरमात्मना
 ॥ प्राप्तोऽपि नासौ भ्रवति स्वातंत्र्यादिविशेषणादित्यधिकरणयो जनानामाहुस्तदसत् ॥ तत्त्वमसीत्यादी-
 नामनेकेषां सर्वदा जीवब्रह्माभेदबोधकत्वेन पराभिमतानां वेदांतानां सत्त्वेन परव्यय इत्यादि श्रुत्युक्तं
 मुक्तपराभेदेन प्रसाधितस्य संसारि पराभेदस्य पूर्वपक्षहेतुतोक्तेः शिरोवेष्टने ननासि कास्य शतुत्य-
 त्वात् ॥ मुक्तजीवस्य परात्यंतभेदेन स्वलक्ष्यतावच्छेदकाकानतया तत्र लक्षणसत्त्वस्मान्निव्याप्तिर-
 पत्याभिधानानौचित्याच्च ॥ परव्यये सर्वैकीभ्रवतीत्यत्र स्थानैक्यादिकं विवक्षितमिति सित्वा नोक्तिर-
 व्यशुक्ता जीवपरयोः स्थानैक्यस्यानित्यसित्यत आचिप्रत्ययात्वारस्य स्या परिहारात् ॥ यदप्युक्तं य-

योदकं शुद्धे शुद्धमासिक्ततादृगेवमवतीतिसावधारणश्रुत्याजलहृयसाम्यमेव प्रतिताद्युतं न तैव यमि
 तितत्रेदं विचारणीयं ॥ दृष्टान्तेनापत्शुद्धत्वेन सादृश्यमात्रं विवक्षितं तदानासिक्तस्यापि जलस्य शुद्ध
 स्वशुद्धत्वादिना सादृश्यानपायात् श्रुतिगतासिक्तताभागस्य वैयर्थ्यमिति तद्दृष्ट्या विषयत्वादिना
 सादृश्यवाच्यं ॥ तथा सति जलहृयं मूलनस्य भेदग्रहविरोधित्वेनोक्तसादृश्यप्रयोजकत्वात् न तद्भागा
 स्यार्थवत्त्वं चेत्तादृक्जलस्य दृष्टान्तत्वं वदतामुक्तस्य ब्रह्मणापि तद्भेदग्रहाविषयत्वादिनेनैव सादृश्य
 तदभिन्नत्वपर्ययसितमत्र प्रतिपाद्यत इति वक्तव्यं ॥ यद्यपि सतो भेदस्याग्रहणेनाशुक्तं तु पणमि
 स्तथापि नान्योन्योत्तिष्ठानान्योन्योत्तिष्ठोत्तानद्यस्ति हेतुसिद्धिरात्मैव सित्वः नैव ज्ञातृजातमिति दांति स
 हयो वै तत्परमं ब्रह्म वेदब्रह्मैव भवति यावन्मोहतुभेदस्यान्तर्जीवस्य च परस्य च तत्तः परं ब्रह्म दोस्ति
 भेदहेतोरभावनः ॥ विभेदजनकज्ञानेनाशमात्यंति कृगते आत्मना ब्रह्मणो भेदमसंस्कृतिरिष्यतेत्या
 दिश्रुतिस्मृतिपर्यालोचनयामेदाभावादेव न तथाग्रहणमिति युक्तं कल्पयितुं ॥ यथा च नान्योन्योत्ति
 द्रष्टृत्वादिश्रुतेर्जीविशमेदनिषेध एव स्वरसस्तथोक्तं प्रागानंदमयाधिकरणे विस्तरण ॥ युक्तं च मुक्ति
 काले भेदस्यैवासत्यकल्पनया तदग्रहणमन्यथा तदग्रहणकारणदोषकल्पनापत्त्या मुक्तेरवानुपप
 तेः निरस्तसमस्तदोषस्यैव मुक्तिश्च वणात् ॥ एवं मांडुक्योपनिषदः जीवब्रह्मेक्यपरत्वाच्च दंतर्गतस्

परेव्यये सर्वे एकीभवन्तीत्यस्य भेदपरत्वाभावान्नोपचरितार्थत्वकल्पनं युक्तं ॥ अथ भेदांशो षड्विधता
 त्वर्पनिर्णायकलिंगोपेतमाहुः क्योपनिषद्गतस्य परेव्यये सर्वे एकीभवन्तीत्यस्य कथं न भेदपरत्वं तथा ह्य
 यवर्णो ह्यसुपर्णोऽप्युपक्रमः परसाध्यमुपैतीत्युपसंस्कारः तयोरन्यः पिप्पलं स्वाहसि अनङ्गन्नन्यः अभि-
 चाकशीति जुष्टं ददापयत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोक इत्यन्यासः शास्त्रैकसमधिगम्येश
 रमति योगिकस्य कालत्रयाबाध्यमेदस्य शास्त्रविना अप्राप्तेरपूर्वतापुण्यपापे विधूयेति फलं अस्थम
 हिमानमिति स्तुतिनूपायवादः अति अनङ्गन्नित्युपपन्निरिति चेत् अत्र वदंति आद्यवर्णे मथ ममुंडके
 कास्मिन्नुभगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति शौनकाग्रजानंतरं हे विद्ये वेदितव्ये इति विद्याहय
 मवतार्य ऋग्वेदादिलक्षणा मपरा मुक्ता अथ परायया तदक्षरमधिगम्यते यत्तदद्रश्य मग्राह्य मगोत्रम
 वर्णमित्यादिना परविद्याविषयमक्षरमिति पादयता अभेदस्यैवोपक्रान्तत्वात् अन्यथा तदुत्तरत्वानुप
 पत्तेः द्वितीयमुंडके पुरुष एवेदं विश्वं ब्रह्मेवेदं विश्वमिति मध्ये पितस्यैव परामर्शात् तृतीयमुंडकांते च परेव्यये
 सर्वे एकीभवन्ति स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवतीत्येक्यलक्षणं लोपसंस्काराच्च मुंडकत्रयात्मिकाया
 उपनिषदः ऐक्यपरत्वेन तन्मध्यस्थितवाक्यस्यापि हासुपर्णत्वादेः असंयुक्तमकरणं इति कर्तव्य
 त्तार्थित्वादिति न्यायेनाभिक्रमणान्यायेन च तदनुकूलत्वेनैव व्याख्येयं तथा तस्य भेदोपक्रमत्वाभावात्

तत्र संयुक्तमित्यादि न्यायश्चेत्यं दर्शयौ णिमासादिकं प्रकृत्य स विधेयमनोत्सादिभूयते न स्य दर्शितो स
मिदाद्यंगत्वबोधकत्वमस्ति न वेति संशयसाध्यसाधनापाक्षयोः स्वर्गपागाद्यन्वयेन विच्छेदाच्च न ह
यकत्वमिति मासेतयोर्विच्छेदेपीति कर्तव्यताकांक्षया समिधो यजनीत्याहु न ह द र्वापो णिमासाभ्यां स्वर्ग
कामो यजेतं त्यादि पूर्वमित्यमिति पदकल्पनया समिदाद्यन्वयेनोक्तबोधकत्वमापरयकपिति कर्तव्य
तात्वाख्यातपदात्सामान्यतो ज्ञातमावनाया विरोधनूपत्वनया च यागसाधनत्वात्तद्विचारविरोधनिजा
साधामहष्टहारा समिदादोनां द्रव्यदेवतादिसंस्कारद्वारा यथावा दोनामुक्तपाप्येन साधनत्वं नोक्तमि
वृत्तिरितिकेचित् ॥ यागादिनूपकारणानिष्ठा पूर्वप्रयोजकरा निसाधनत्वमिति कर्तव्यता न्यंगेयवत्
क्तः सतज्जनक इति मोमांसकाः ॥ एवंचकारणकारणतत्वे हि प्रशक्तियेव यानि च यानि तज्जननकांक्ष
या समिदादिजन्यराक्तिमभ्यां दर्शयौ णिमासाभ्यां यजेतेत्युक्तं यत्प्राप्येवोक्तमोमांसकमंतरा केर
नित्यत्वादखंडकारणता नूपत्वमिति हि शिष्टस्यैव फलोपधायकतया तज्जननकांक्षान्नायवयव्यकत्व
दित्यन्ये ॥ तथा च विनियोजकश्रुत्याद्यसंयुक्तमपि समिदादेव प्रकरणात्तु भयापादात्तान्दराद्यंगद
निकर्तव्यतार्थित्या
दुक्तेनिकर्तव्यतात्वेन तदपेक्षितत्वादिति असंयुक्तमिति
अर्थः ॥ तथा दर्शयौ णिमासौ प्रकृत्य प्रयाजसमीपे भूयते अक्षिभ्यां भजुहोतीति तत्राभिक्राममित्यस्य णमु

नुंतत्वेनाभिक्रम्यत्यर्थकत्वात्तु होतिनाभाकरणिकस्त्वर्थोमानुवादात्तदुद्देशोनाभिक्रमणाविधीयते
 प्रयाजानां सन्निहितत्वेपितदपेक्षया प्रकरणस्य बलपत्वात् अन्यथा अतिसन्निहितो नमप्रयाजांगस्य
 दिति प्राप्तप्रयाजान् विधायत्री नम्रयाजानि ह्यवाप्तमानयतउपमृतइत्यनेनोपभृत्स्वाज्यस्याधंशु ह्यस्त्वा
 व्यमित्येवं समानयनं विधायामि क्रमं शुद्धोतीत्युक्त्वा यो वै प्रयाजानां मिथुनं वेदसामिधो बद्धोरिव यजति न
 नूनपातमेकमिषेत्यादि प्रयाजानि ह्यवाहयौ व्यभिचारयतीत्यनेन प्रयाज परामर्शात् तावत्संदर्भस्य न-
 याजप्रकरणत्वमिष्ययात् ॥ तन्मध्ये यद्विहितं तत्त्वया जांगमिति निश्चयादयमेव संदेशं न्यायः ॥ तथा
 त्वसामिदादि वाक्यार्थस्य यथादशाद्युपकारकत्वं निर्णयितेतन्न न्यायेन पूर्वापरवाक्यार्थयोरैक्यबुद्धे
 पकारकत्वात् ॥ तन्मध्ये स्थितस्वहासुपर्णेत्यस्याप्यर्थस्यापितदुपकारकत्वमेव निर्णयः ॥ ननु यद्
 तयोनिमिति मथममुंडके प्राणादिकारणत्वस्य द्वितीयेद्वा सुपर्णेत्यादेः तृतीयेपिसंखंडस्य प्रतिपा
 दनात् ॥ अभिक्रमणादिपदे वत्तन्मध्ये रूपएवेदमित्यादेरपितदनुकूलत्वमेवेति चेन्न ॥ म
 थममुंडकै उक्करीत्या एकचित्तानेन सर्वा विज्ञानाद्युपक्रमस्य परेऽव्ययैसर्व एकीभवंति सह यो वै
 तत्परमं भवत्वे रमन्हे वमपतीत्युपसंहारस्य मध्ये विपुरुष एवेदमित्यादि परामर्शस्था हंत निष्ठत्वा
 त् ॥ अहंतस्यैव महाप्रकरणित्वेन भूतयोनिषाक्यादीनां तद्विरुद्धसंखंडे तात्पर्यस्य वक्तुमशक्यत्वा

त् ॥ अभि क्रमणादेः प्रयाजाद्युपकारकत्वं तु न महाप्रकरणविरुद्धमिति विशेषात् ॥ तृतीयमुद्रकात्ते पर
 व्यये सर्व एकी भवति सहयोगे तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मेव भवतीत्येक्यलक्षणं न फलेनोपसंकाराच्च मध्य
 वर्तिनः परं साम्यमुपेतीत्यस्यापि पूर्वोक्तसंशयान्नाभेदत्वं सादृश्यं परतया न भेदोपसंस्कारद्वयतापि ॥
 अतएव परमिति साम्याविशेषणं ससारिव्यावृत्तस्य निर्दुःखत्वादिना सादृश्यस्य निरंजन इति तत्पूर्वतन
 वाक्येनापि लब्धतया पुनः सादृश्यप्रतिपादने अनुपयोगात् परमत्वविशेषितं सादृश्यं चाभेदद्वयमेव ॥ न
 च सहयोगो वै तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मेव भवतीति यावत् हेतुः जीवपरएव तस्य जातिजीवकर्मल
 सनाद्यनेकार्थत्वस्य कोशमासि न्यत्वात् ॥ तथा च यः परमं ब्रह्म वेद स जीव एव भवति न परं ब्रह्मेत्यर्थः अत
 एवाद्यो ब्रह्म शब्दः परमत्वेन विशेषितः ॥ एवं सायं गायः गोष्ठ एकी भवति एकी भूतानृपाः सर्वे वयव्युः पांड-
 वंशरैः कीदोऽन्नमरेणोकी भूतः इति स्थानैक्यमत्यैक्यसादृश्यनिर्बंधने कीभापस्य गोनृपकीटममरादौ ररा
 नादत्रापि तदन्यतममिति मनेन गौण एकीभावव्यपदेशोपपत्तिरित्युपसंस्कारो भेदविषय एवातएव पर
 व्यय इति ससंभ्युपपत्तिरन्यथाऽश्रुततृतीयाकल्पनापत्तिरिति वाच्यं ॥ जीव ब्रह्म पदप्रयोगसमवेपि प्र
 कृते ब्रह्मोपादानमेवाचितमन्यथा जीवभापस्या ब्रह्मभापस्य च प्रागेव सिध्यतया तस्य ब्रह्मज्ञानसाध्य
 त्वाभावात् परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मेव भवतीति तस्य ब्रह्मज्ञानफलत्वोक्तेरसंगत्यापत्तेः ॥ एवं सति हिती

यद्यभूभवमप्यर्थात् परमस्य विशेषिनमेव एवंचोपक्रमोपसंस्कारयोरैक्यविषयत्वे पूर्वोक्तन्यायेन
मध्यस्थितस्य परेऽप्येवैक्यस्य एकीभवंतीत्यस्य तदनुकूल्येन मुक्तस्य ब्रह्मणा तदेवाग्रहविषयत्वम् पक्ष
प्रतिपादकत्वमेव युक्तमेव सति परे व्यपदिशति सम्यगपि युज्यते भेदग्रहात् वितविषयतायास्तदर्थत्वा-
त् ॥ सायं गावः गोष्ठ एकीभवंतीत्यत्र भेदग्रहसत्त्वेनोक्तत्वं पैक्योपपादनायोगात् युक्तमेकस्थानस्थि-
तत्वादिना तादृशव्यवहारोपपादनं ॥ नच विनिगमकाभावाः उभयस्यापि तथा व्यवहारसमवादिन्या-
ज्यं ॥ अस्मदुक्तरितापुपक्रमोपसंस्कारैरेक्याननुगुण्यस्य विनिगमकत्वात् ॥ कर्मणां वैकुण्ठगमनासम्भवे
न कर्माणि विज्ञानमयश्चेत्याद्यसंगत्यापत्या एकस्थानस्थितत्वादिना प्रकृते तादृशव्यवहारस्य सम्भवे
यितुमशक्यत्वात् ॥ अतएव मलैक्येन तादृशव्यवहारोपपादनमपि प्रत्युक्तकर्मणां मलैक्यसम्भ-
वेन कर्माणीत्यस्यासंगत्यापत्तेः ॥ कीदृशमरणौकीभूतद्रव्यादेरिव सादृश्यनिबन्धन एकीभूतव्यवहारो
वास्त्यतिशङ्कानुसादृश्यपरत्वे सम्भ्यनुपपत्त्या निरस्ता मन्मते तु ब्रह्मणि लीनस्य कर्मणाः ततो भेदम-
हासावेन जले वरणमेकीभूतमित्यादिवत् स्वीयतृपहानेन तत्त्वमिमेदाग्रहविषयत्वम् पैकत्वस्यैवा-
वाक्यार्थस्य सम्भवेनासंगत्यभावात् ॥ अनुत्पन्नपञ्चाभनदीसमुद्रदृष्टान्तः यथानद्यः स्यदमानाः समुद्रायणाः
अप्यतन्नाद्यास्तसंगज्जतीति प्रवृत्तिपहानोक्त्या अग्रह्यभाषाभेदत्वात्कैः अयंतु विशेषः परस्परायययभेदेन

[illegible]

तनतुसप्तमीसायं गावः गोष्ठे एकीभवंतीति वत्स्यादिति चेत् तत्र स्थानैक्यस्यैव प्रतीतैः तद्या कभीणि
विज्ञानमयश्च आत्मनि पूर्वापाक्यस्त्वकर्मज्ञाह विरोधः कर्मणां ब्रह्मेक्यायोगात् ॥ किंच भिन्ननदीसमु-
द्रदृष्टानं पदं तीश्रुतिः स्वयमेव गौणार्थपरतां त्वस्या आचक्षेति स्पष्टमेव श्रूयते हि एकीभवंतीत्यस्या अन-
तरं यथानद्यः स्य दमानाः समुद्रायणाः समुद्रं माप्यास्तं गच्छंतीति भिन्ननदीसमुद्रदृष्टातः एवंच रथ्या-
जलविष्णुपदीजलेनैकत्वमागतं इतस्ततो गता गावः सायमेकत्वमागताः एकीभूता तु सा सेना पाडवा
नम्यवर्षत इत्यादिपद्मप्रेदेकीभवंतीत्यादिष्वेदवाक् ॥ नच जलस्य जलांतरमेव नैकमेव तादृशं गेवेति भाष्यं
कसावधारणश्रुत्या यतो वृत्तिः प्रदृश्यत इति स्मृत्या च विरोधात् ॥ किंच मानमेवात्स्पर्शरसपूर्वमेवा-
च्चनीरयोः मेलनेऽप्यभेदो नास्ति यथैव क्षीरनीरयोः न केवलं यतो वृत्तिरिति स्मृत्युक्तं परिमाणमैव मा-
त्रं किंतु शीतोष्णयोः स्पर्शरसयोः तत्र तत्सारित्वसंप्रधानोऽप्यजलयोर्मेलनेऽप्यभेदोऽपि दृश्यते अन्य-
थाहं सेनविविचिच्छन्मानयोः क्षीरनीरयोरेव भेदः स्यात्तदुत्पत्तिरप्यभेदोऽपि दृश्यते तत्कार्यपणादौ के-
वलस्वर्णकार्त्तवपणात् भूत्यादिभेदश्च न स्यात् क्षीरेऽसिक्तासुरापि क्षीरं स्यात् प्रसित्यश्च कृष्यादिसप्तन-
दीजलानां गंगादिसहस्रजलानांच पुनः प्रत्येकसमुद्रसंगमार्थं विभक्तानां विलक्षणतूपरसादिभक्त्या
भेदः ॥ किंचायं स्थिते रिति फलश्रुत्येव तिसूत्रेणैव मत्यामेव कानुनघातिमतायुभूतः किंपाथः परमाण

वः उतैवांसंस्थानः भेदः आहोतदवयवारब्धोऽवयवीतत्रसंस्थानमेदस्यापयविनाबासमुदवयवी
 शान्तकवसमुद्रैकतानदीपाथः परमाणूनांतुसमुद्रपाथः परमाणुभ्यः पूर्वीस्थितेभ्यः भेदएवगुणसं
 मुद्रादपितेषां भेदएवेत्यादिरीत्यानदीसमुद्रयोरभेदो निरस्तः एवचभाषादिवच्चराश्यादीजनलज्ज
 लांतरस्यसंश्लेषोनाभिन्नताद्रवद्रव्यत्वेनान्यो न्यमिश्रणेतुभेदाप्रतीतिरितिचंद्रिकोक्तसर्गोभिर
 स्वभायमेवेतिदिक् ॥ श्रीमच्छंकरपादाब्जभूषणेपरदूषणे ॥ व्याख्याद्वयविवेकेनरसुभायकं हि
 सतांमोक्षाधिकरणभूयान्मुदेवाद्विजयायच भीमांसान्यायपारीणयवधार्यप्रसूदजा ॥

मो० प० धि० क०
 प्रभासं.

श्रीगणेशाय नमः । तदनन्यत्वमारंभणशब्हादिभ्यः ॥ पूर्वोक्तमोक्तुभोग्यविभागाभावप्रसंगपूर्वपदे
 स्याल्लोकवदितिपरिणामवादमाश्रित्यसमाधानमुक्त्वा तत्रैवविवर्तनादेनमुत्पत्तिसमाधानार्थमिदं
 सूत्रं तद्यच्चैतत्सूत्रव्याख्यानोपक्रमेभाष्यंअन्युपगम्यचैमंव्यावहारिकमोक्तुभोग्यलक्षणंविभागस्त्य
 ल्लोकवदितिपरिहारोऽभिहितः नत्वंयंविभागः परमार्थतोः स्तीत्यादि ॥ एतत्सूत्रव्याख्यानोपसंख्यारे-
 पिवस्त्यतिभगवान्भाव्यकारः सूत्रकारोपिपरमार्थाभिप्रायेणतदनन्यत्वमित्याहव्यवहाराभिप्रायेणा
 नुस्याल्लोकवदितिमहासमुद्रस्थानीयतां ब्रह्मणः कथयतिअत्रत्याख्यायैवकार्यप्रपंचपरिणामप्र
 क्रियांचाश्रयतिसगुणापासनेषूपयोक्षतइतिनत्राभ्युपगम्येत्यस्यमित्यात्वेनाल्लुपाद्युत्पर्यः ॥ प
 रिणामेत्यादेः परिणामित्वमक्रियादृष्टानत्वेनाश्रयतिपरिणामवादसाधारणदृष्टानमाहेतितुफ
 लितोर्थः ॥ भाष्येमहताप्रबंधेनास्मिन्नधिकरणेप्रपंचमित्यात्वोपपादनंचब्रह्मणः प्रत्यगभिन्नत्व
 नसंभवतिकर्तृत्वाकर्तृत्वादिरुत्थधर्मयोरैकव्यसमावेशासंभवात् ॥ विरुत्थधर्माणादृश्यत्वादिना
 मित्यात्वसिन्धेर्नायदोषइति तुनसम्यक्प्रलभत्यक्षविरोधेजागरूकदुर्वर्तेनलिंगेनमित्यात्वासि
 न्धेरितिगंकानिरासाय ॥ केचित्तुपूर्वसूत्रलोकावदित्युक्तेलोकैविकारानृतत्वाप्रसिद्धेर्विकारसत्य
 तामभ्युपेन्येवपरिहारोदशितइतिभ्रमः स्यात्तत्राधिकोपिजीवब्रह्मणोर्भेदः उपाधिसत्यत

यापारमार्थिकः स्यादिति प्रमः स्यादिति तदुपाकरणायास्मिन् सूत्रे विकारमिथ्यात्वमिति पादमर्थित्वं
दंति ॥ नन्वेवं मिथ्यात्वोपपादनसंगतापि अस्मिन् सूत्रे अभ्युपगम्य चेन्मिति भाष्ये गामिथ्यात्वाद्यु-
त्पादनकीर्तनस्य कोपयोगइति चेद्ब्रूमः ॥ मिथ्यात्वोपपादनं विना पूर्वसूत्रसिद्धान्तानुवेषेणैतदधि-
करणस्य तादृशमिथ्यात्वोपपादकस्य तच्छेषत्वापत्त्या अधिकरणात्तरत्वा नावश्यकता स्यादिति शंका-
यां तादावश्यकता द्योतनाय मिथ्यात्वोपपादनं विनापि पूर्वाधिकरणासिद्धान्तसमप्युदर्शनापत्त्यर्थे न
स्यात्र सामंजस्यत्वात् ॥ यद्वा नोक्तं ब्रह्मणोजगदुपादनत्वं युक्तमिथ्यात्वमिमतं निर्विकारत्वं मंगनसंसा-
दितिशंकायां विकारमिथ्यात्वोपपादनमत्र क्रियते स्वपक्षसाक्षाद्वाधकनिरासस्य पादार्थत्वाच्च न संसा-
दितिः ॥ तथा चोक्तं संप्रसंगतिप्रदर्शनाय भाष्ये तदुक्तिः पूर्वाधिकरण एव तद्व्युत्पादने च न तत्त्वगतः
संभवतीत्युपयुक्तमेवाभ्युपगम्येत्यनेन मिथ्यात्वाद्युत्पादनकीर्तनमिति ध्येयं ॥ अत्र चोक्तं तद्व्युत्पाद-
क्षसाक्षाद्द्वयोधिधर्मसत्त्वत्वादेः बाधकस्योत्पत्त्यादध्यायादिसंगतिः ॥ तादात्म्यस्य भेदादि-
रुत्थत्वात् शोच्यादिविभागानुपपत्तिनूपतकस्याप्रतिष्ठितत्वे पिभुत्वनुगृहीतस्य निर्विकारत्वानुप-
त्तिनूपतकस्यैव प्रतिष्ठितत्वमिति मत्यपस्थानादनंतरसंगतिः ॥ अत्र ब्रह्मणोजगदुपादानत्वं निर्वि-
कारत्वसंगताप्रतिनूपतकीविरुत्थनप्रेतिसंशये भवत्येव त्वेव त्वकविरुत्थं ब्रह्मणो निर्विकारत्वस्य सिद्धान्ति-

नोप्यनुमततयादृष्टापत्यनवकाशात्सूत्रसूत्रैर्विल्याभावाच्चेतिपूर्वपक्षेनोक्ततर्कविरोधः धर्मिसमानस-
 ताकविकारभूत्यत्वतूपसित्वात्यभिमतनिर्विकारत्वस्यब्रह्मगतोपादानतयाअविरोधाद्विकारस्य
 मिथ्यात्वात्ब्रह्मणश्चसत्यत्वात्स्वीकृतेषुपादानत्येनिर्विकारत्वमगमावात् ॥ मिथ्यात्वचानि-
 र्यच्यत्वंनात्यंतासत्त्वमिति सित्वातमाहसूत्रकारतदनन्यत्वमिति ॥ कार्यस्यविकारजातस्यतदन-
 न्यत्वंकारणान्यत्वंमिथ्यात्वमिनियावत्कुतः आरंभणशब्दादिस्यः आरंभणशब्दस्तावत्एकविज्ञानेनसर्वविज्ञा-
 नंमतिज्ञायदृष्टांतापेक्षायामुच्यते यथासौम्येकेनमृत्सिंदेनसर्वभूतंविज्ञातंस्थात्वाचारंभणविकार-
 रोनामधेयंभूतिकेत्येवसत्यमित्येवंतूपाः आदिपदान्तेतदात्म्यमिदं सर्वतत्सत्यं स आत्मातत्त्वम-
 सिद्दं सर्वयदयमात्मा ब्रह्मेवंदं सर्वं आत्मैवंदं सर्वं न ह नानास्ति किंचनेत्येवमादिश्रुतिजातविश्व-
 मिथ्याहरयत्वात्परिच्छिन्नत्वादित्याद्यनुमानंभाष्याद्युपदर्शितं संग्राह्यं ॥ अत्रचारंभणशब्दादिभ्य-
 इति सूत्रांशेन वाचारंभणमित्यादिश्रुतेर्हेतूकरणत्वात् ॥ तस्याश्च प्रपंचमिथ्यात्वकथन एव स्वरसा-
 दनन्यत्वपदेन साध्यतया मिथ्यात्वमवप्रतीयतइति ध्येयं ॥ अथतदनन्यत्वपदेन कथं मिथ्यात्वप्रतीति-
 स्तत्र तत्स्वशक्त्यादिग्राहकप्रमाणाभावादाधुनिकत्वक्षणाभ्युपगमे च सूत्राक्षरास्वरस्य मिथ्यात्व-
 मारंभणशब्दादिभ्य इति विन्यासोपेक्षायां निर्वाजनाच्चेति चेदथोच्यते तदनन्यत्वमिति सूत्रेन त्व-

ननु त्विपदमाध्याह्नीयते अनन्यत्वपदं चापत्तनीयं ॥ तथा च तदनन्यत्वपदं तत्त्वतस्तदनन्यत्वपरतादात्म्यं
परचतदनन्यमित्यभान्यपदस्यात्यंतमिन्नार्थकनयानादात्म्यस्यापिन तोलाभसंभवात् ॥ तदेक्यम्
न्येन तदद्वयं तमेव मायस्य नादात्म्यं विनाशुपपन्नत्वात् न च मेदात्म्यताभावात् नादात्म्यं प्रविधीत
द्रूपयोर्मेदाभेदयादिनोभये भेदवति मेदात्म्यताभावासंभवात् किंतु न स्मादन्यदेव तादात्म्यं न च तद्रूप
तर्धर्मी विशेषरूपमतिरिक्तवैलक्षण्यं दत्तम् ॥ तत्त्वतस्तदनन्यत्वं च तदनन्यस्वीयतात्विक्कतूपभूतन्यत्वं च
याच विशेषनिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानार्थत्वात् ब्रह्मान्यजगद्रूपस्यातात्त्विकतामिध्यात्वापरपर्याया
त्वम्यतद्विनिर्गोक्तदोषः ॥ न च तत्त्वतस्तदनन्यत्वसाधनभावेण जगतो मिध्यात्वसिद्ध्योक्तपूर्वपक्षानिरा
ससंभवेनादात्म्यसाधनं व्यर्थमिति शंभूयतुच्छसाधारणेन ब्रह्मव्यतिरिक्ततात्विक्कतूपभूतन्यत्वेन जग
तो मिध्यात्वेऽपगते तस्य तुच्छत्वापत्त्या तदुपादानत्वं ब्रह्मणो दुर्घटमिति शंभूयतुच्छसाधनादात्म्यस्य
पितत्रवक्तव्यत्वात् असत्ख्यातिमते घटातिरिक्ततात्विक्कतूपभूतन्यस्यापि प्लुक्तिरजनादुर्घटज्ञानेन
ज्ञाततात्विक्कतूपत्वासंभ्रतिपत्त्या विषयादेर्ब्रह्मविज्ञानेन विज्ञाततात्विक्कतूपत्वतूपस्य पक्षमात्रेण
कविज्ञानेन संप्रविज्ञानस्योपपादनायोगेन ब्रह्मणो विषयादादिनत्वतद्रूपता बोधनाय तयोस्तादात्म्य
स्यावश्यं चाप्यत्वाच्च ॥ अनन्यत्वव्यतिरेकेणाभावाद्विभाष्येपि निरुक्ततूपभूतमयं विवक्षितं न रयत्व

न्यत्यमित्यभेदं भूम्भः किंतु भेदं व्यासे धाम इति भामत्यामपि अभेदं ऐक्यं भेदं तदन्यतात्त्विकं नृपपत्नो
त्तादात्म्यासमानाधिकरणतद्भेदपत्नोचेत्यर्थो विवक्षित इति न काचिदनुपपत्तिः ॥ एतेन न तावत्
भूम्भेदः तदनन्यत्वं अनृतस्य विश्वस्य ब्रह्मभेदायोगात् अनंगीकाराच्च ॥ अज्ञानविशिष्टेनोपादा
नाभेदांस्तीति चेन्मुमुक्षुर्ज्ञेयश्रुत्यब्रह्मज्ञानादेव सर्वविज्ञानार्थं श्रुत्येनैवाभेदस्य वक्तव्यत्वात् ॥ अ
न्यथा अविद्यापियेनाश्रुतं श्रुतमिति वाच्योक्तज्ञेयकोटिमविद्या स्यात् ॥ नापि न स्वस्वनन्यत्यमित्यभे
दं भूम्भः किंतु भेदं व्यासे धाम इति कल्पत नृकरीत्या ततो भेदांभावमात्रं तदनन्यत्वं भेदाभावे अभेदघ्नौ व्या
तं भेदाभावे सत्यानृतव्यवस्थाऽयोगाच्च ॥ अभेदाभावे न व्यपस्थायां तेनैवैकविज्ञानेन सर्वविज्ञानाभा
वोपि स्यात् ॥ यदि चैकविज्ञानेन सर्वविज्ञानानुपपत्त्या भेदाभावः सत्यानृतव्यवस्थानुपपत्त्या चाभेदा
भावः कल्प्यते तर्हि उभयानुपपत्त्या लाघवाय तथा इदं सर्वं यदयमात्मानेति नेतीत्यादिसामानाधिकर
ण्यश्रुतिभेदश्रुत्योर्मृत्सिंहादिदृष्टान्तस्य च स्वारस्याय भेदाभेदापेव किं न कल्प्येत ब्रह्मण एकरसत्वश्रु
तिरपि भेदेन करसात् प्रपञ्चात् भेदाभावे व्यभिचारमात्रमात्रेण चाभेदे व्यभिचारमात्रेण व्यभिचारनिषेध
स्यानृतं तामेदं न पुक्तस्तथा ततो भेदाभावोपि ॥ नापि ब्रह्मव्यतिरेकेणासत्यं तदनन्यत्वं विशेषनिषेध
स्वशेषात् न ज्ञानार्थत्वात् आनंदादिवत्तज्जीवचैतन्यवच्च ब्रह्मात्मकत्वापातात् ॥ ब्रह्मण्यारोपित-

त्वं न तद न न्यत्वशहार्थः मुक्त्या रोपिते ह्येतद न न्यशह्मयोगात् प्रातिभासिकव्यावहारिकयोः
 बहिरिकपारमार्थिकाभ्यामन्यत्वाभावे अनिर्वाच्यत्वासिद्धेश्च एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानायोगाच्च मु-
 त्तिं डादिदृष्टान्तानुपपत्तेश्च कथं हि ब्रह्मविज्ञानादिज्ञातसकलमवेत् इति चेद्विकोक्तपूर्वोक्तमाध्याभि-
 प्रेतार्थेन वबोधविज्ञृमिति मित्यन्नादरणीयमेव आरंभणशब्दादित्य इति सूत्राशेन वाच्यारंभणमित्यादि
 मुतेर्हूतूकरणान् तस्याश्च प्रपंचमिथ्यात्वकथन एव स्वस्मादुक्तरीत्या तादात्म्यघटितमिथ्यात्वस्यैव न
 द न न्यत्वमित्यनेन विवक्षितार्थप्रतीतेः यद्भजनतमभातसाधुक्तिरिति साभानाधिकरण्यप्रतीतेः सर्वस-
 मन्तत्वात् आरोपिते पितत्वतो ऽधिष्ठानानन्यशह्मयोगाविरोधात् प्रातिभासिकव्यावहारिकयोरपि
 तत्त्वत्वोभ्यावहारिकपारमार्थिकाभ्यामन्यत्वाभावेनानिर्वाचनीयतायानिश्चयतूहं मिद्धेश्चोक्तचंद्रिका
 कारोक्तस्य कस्यापि दोषस्यानवकाशात् ॥ अथवाचारंभणमित्यादि श्रुतेः प्रपंचसत्यतामुपेत्याद्य
 र्थवर्णनसंभवात् फलं तस्याः प्रपंचमिथ्यात्वकथन एव स्वस्मः तथा हि केचित् वर्णयंति एकविज्ञानेन
 सर्वविज्ञानोक्त्या कार्यकारणयोरभेदेऽपि दृष्टेः पिघटादिगोचरः संशयः पिंडघटयोरर्थकि-
 याभेदः नामादिभेदश्च कथमुपपन्न इति शंकायां वाचारंभणमिति वाक्यशेषः वाचा घटेन जलमाह
 रेत्यादिवाक् तत्पूर्वकोव्यवहारश्च वाक्पदार्थः तदर्थं अध्ययनेन वसतीत्यादाविव फलस्यापि हेतु

पिंढादिनामव्यपस्थाभवस्थामेदानुसारणैवकर्तव्यानतद्वरीनकार्यकारणद्रव्यमरमानस्व
 इतिपर्यवसिनोर्धइतिव्याख्यानंतदपिपाचारमणमित्यत्रमृदोभिन्नइतिपदाध्यादारात् नानामधे
 यपदस्ययदादिपरत्वांगीकारेणसंकोचकल्पनात् मृत्तिकेत्यत्रयदादिद्रव्यमितिपदाध्यादराच्च
 स्वरसं ॥ यदपिपाचावागिंद्रियमात्रेणारमणयस्यतन्नामधेयविकारः संस्कृतापभ्ररात्पेजविक्रि
 यभाणत्वात् व्याकरणसापेक्षेणवागिंद्रियेणनिष्पाद्यं मृत्तिकेत्येवसत्यंनित्यंनवाहद्रपेणानादे
 त्यर्थः नवधेनास्यहन्यते एतत्सत्यब्रह्मपुरमित्यत्रसत्यपदस्यनित्येप्रयोगात् सदावद्रव्यस्यत्य
 तस्यसत्यपदत्वेनसदातनार्थकत्वाच्च ॥ एकविज्ञानेनसर्वविज्ञानंदि सादृश्यात्माधान्याद्वातं
 एकस्यब्रह्मणोज्ञानेनसत्यादिनातत्सदृशस्यज्ञानेनमृत्तिंइमृन्मयाहृष्टांताः प्रधानस्यतत्त्वज्ञाने
 नतद्रूपमृत्तस्यसर्वस्यज्ञानेसंस्कृतापभ्रशोहृष्टांतः अपभ्रशज्ञानाद्वियत्कलंतत्तदविकरं
 सार्वत्रिकव्यवहारादिकंसंस्कृतज्ञानाद्भूयतीतिसंस्कृतंमधानतादृशगुणप्रधानदृष्टान्तलाभा
 यैवपाचारमणमित्यादावापिचक्षुसौम्यैकेनेत्यादिकमनुषंजनीयमित्तिरीत्याआनंदतोर्यपिपद्म
 ख्यानंतदप्यस्वरसं ॥ तथाहिवाचेत्यनेनपागिंद्रियमात्रलक्षणयिं ॥ अन्यथाव्याकरणनिष्पाद्य
 त्यालाभेनापभ्रशालाभापत्तेः मन्मतेवाचेत्यस्यवाङ्मन्त्रमित्यर्थेनामधेयमित्यत्रनामधेयमात्र

मित्यर्थे लक्षणानुभूतसामानाधिकरण्यानुपपत्तिनिबंधनालोकसिद्धयेति वक्ष्यते सत्यशब्दस्य
बाध्यै नूतत्वात् नित्यत्वार्थकत्वमपि लक्षणार्थैव संस्कृतस्यापि मुख्यनित्यत्वाभावेन सदाशब्दमा
दाययोगासम्भवेन व्याकरणनिष्पाद्यत्वहूपगोणानित्यत्वे लक्षणापत्तिश्च सदाशब्दस्य त्वत्वं
पित्याकरणसिद्धमेव विचारशब्दस्य मुख्यविकाराद्यर्थकत्वेत्यदि ह्यर्थसिद्ध्या संस्कृतोच्चारणाश
स्येच्छाचार्यभाणार्थकत्वलक्षणैव सामपदस्यापिशब्दार्थकत्वलक्षणैव अपभ्रंशस्य संकेतयत्तुमा
तिपादिकतूपद्रव्यनूद्यर्थत्वाभावात् ॥ यथासौम्यैकेनेत्यादिकमनुषंजनीयमित्यपिन सत्पूर्ववा
क्यमपि ह्यभागस्योत्तरवाक्यघटकत्वनमृत्तिसंधानह्यनुपगच्छत्प्रकृतेन संभवति प्रकृते हि मृत्तिके
त्येव सत्यमित्यादेः पञ्चाद्यशसौम्यैकेनमृत्तिकेत्यनेन सर्वस्ति हि कारो विज्ञातो भवतीत्यादि हि विव
क्षितदृष्टा तत्त्वमायकत्वनीयं न चैतत्पूर्ववाक्यमपि ह्येकिकच यथाचारमणाभित्यादिना गुणप्र
धानभावः श्रुत्याज्ञापितः तथा मृत्पिंडतद्विकारयोः सादृश्यमपि ज्ञाप्येत यदि च मृत्पिंडज्ञाने पि तदि
काराणाघटत्यादिना ज्ञानासम्भवात् ॥ भूत्वे न हूपैणैव यद्यदि ज्ञानं मृत्पिंडज्ञानादिति पर्यालो
चनात् न तत्सदृशज्ञानं तद्विज्ञानाधीनमिति वक्ष्यते तद्विषयं संस्कृतज्ञानादप्यप्यज्ञानासम्भवात्

संभवतीति तदेव श्रुत्योच्ये तं किं वा चारं भणामित्यादिना गुणप्रधानभाषणापकेनेति श्रुतिस्त्वारस्य हा
निः अपि च काष्ठा यि संतानां सदृशदृष्टानां पञ्चादेषवाचारं भणानामधेयं विकार इति वत्संस्कृत
सत्यमितिसामान्यत एवोच्यते ननु मुसिंहादिदृष्टानस्यैकैकस्यांते विशिष्यमृत्तिरैक्यैकैकशब्दातरा
णामपि संस्कृतानां संभवे नमृत्तिकृत्येवेत्यादेरुपपादनमप्यस्वरसंआयसमित्येव सत्यमित्यस्यै
व पूर्णत्वसंभवे काष्ठीति किमित्युक्तमिति शंका व्यनुत्तरैव त्वन्मते मन्मते तु काष्ठा यि सादिवाच
रघुशब्दातरसंभवेपि न दोषः घटाद्यर्थविषयायां घटादिशब्दानामिव कलशादिशब्दानामपि तत्प
र्यायाणां प्रयोगात् एकविज्ञानेन तत्सदृशतदधीनं च सर्वमपि ज्ञायते इत्यप्यसंगतथा नियमा
भावात् ॥ नहि गीज्ञानेन गवयादेः राजज्ञानेन च प्रजादेः नियतं ज्ञानं अनियतज्ञानं च सदृशादेरेव किमि
त्युपादनमित्यत्रानुत्तरमेवेति दिक् ॥ एवमतातरं प्रपंचसत्यतासुपेत्यवाचारं मणश्रुतेर्यत्र
निपादने अस्वास्थ्यमेवेत्यतो प्रपंचमिध्यात्यपरत्वेनैवास्मद्भाष्योपदर्शितं व्याख्या नस्य रसं ॥ त
थाहि भाष्यं एकेन मृत्सिंहेन परमार्थतो मृदाल्मनाविज्ञानेन सर्वमृन्मयघटशरावोदचनादिकं मृदा
त्मत्वाविशेषात् विज्ञातं भवेत् यतो वा चारं भणविकारो नाम धेयं वाचैव केवलमस्तीत्यारभ्यते वि-
कारो घटः शरावः उदचनं चेतिनप्रस्तुतेन विकारो नाम कश्चिदस्ति नाम धेयमात्रं ह्येतत् अमृत

मृत्तिकेत्येव सत्यमिति ॥ ननु नाम धेयमित्यत्र मात्र पदार्थान्तिभावो न तत्त्वपर्यवसायिनाम धेयप
द्व्याख्यानकथं स्वस्वरसमिति चेदत्रोच्यते वाचात्यवह्नीयभाषां विकारं वाचारं प्रणामिति वाक्योदितमनू
यनाम धेयत्वविधानं स्वस्वरसतः प्रतीयते तत्र च श्रुतार्थमादाय सामानाधिकरण्या संभवा न्नाम धेय
पदेनाम धेयवाच्यत्वलक्षणा मुपेत्य सामानाधिकरण्योपपादने पौनरुक्त्या पत्तेः मृत्तिकेत्येव सत्य-
मिति वाक्यरोषस्वरसाच्चार्थपरिसंख्यार्थमुपेत्य मात्र पदांतर्भाषिणामित्यात्वपर्यवसायितदर्थक्य
नस्यैव स्वस्वरसत्वात् दृष्टव्यं नाम पदस्याभासकद्योतकत्वं यजंते नाम यज्ञे स्तेदमेनाविधिपूर्वकमिति
लोकपि पुत्राभासेषु च इति नाम धेयनात्र पुत्रत्वमस्तीति मृत्तिकेत्येव सत्यमिति तु गुहाजिह्वाका-
न्यायेन मृदुः सत्यत्वानुवाद पूर्वकं विकारानृतता प्रतिपादनायैव स्वरस असुमर्थदाक्षीनिके दर्शय
ति एवं हि सोम्य स आदेशो भवतीति एवमशब्देन वाचारं भणं विकारो आदेश एव सत्य इति प्रतिपादित
मप्रति आदेशश्च आदिश्यत इत्यादेश इति व्युत्पत्त्या उत तत्र आदेशमप्राप्त्योपेनाश्रुतं श्रुतं भवतीत्युप
क्रान्तं उपदेशीकगम्यं बह्वैव इत्यमेव चास्मिन् प्रकरणे तेजसाना पदार्थानां भिद्वृत्तं क्रमनिर्णयणाव-
सरं स्पष्टमेव प्रतिपादितं यदग्रे रोहितं तूपतेजसस्तद्रूपं यत् शुक्लं तद्रूपाय लक्षणा तदन्नस्यापागादग्ने
रमित्येवाचारं भणं विकारो नाम धेयं वाणिर्नृपाणीत्येव सत्यमिति अत्रापागादग्नेरग्नित्वमिति तस्य

छमेयविकारोपमदोर्दशितोऽतः स्वरसतोपाचारमणश्रुतेविकारानृतत्वपरतैवेत्युपायतेयहाभृत्तिकेलेषु
 सत्यमित्यादौ हेतुपाचारमणविकारोनामधेयमिति आरंभणमुत्पत्तिः वाचावज्ज्ञानं विचारासहमितियोगे
 नयाचोत्पत्तिः सतोवास्तवोपेति निहूयितुमशक्यत्वाद्दुत्यनसामान्यविचारासहमितिभावः तावताप्यनादिवि
 द्यासाधारण्येन हेत्वत्वाभादाह विकारोनामधेयमिति नाशादिविकृतिपुक्कनाममात्रं विचारासहमितिके
 तियावत् अर्थेनाममेदासमग्राह्यमसद्व्याप्तिविषयमात्रार्थोतर्भावो न विचारासहत्वलाभः सृत्तिके
 त्वेयसत्यमित्यस्यार्थश्चाद्रिकोक्तदूषणपरिहारावसरेपस्यते ॥ एवमेतदात्यमिदं सर्वतत्सत्यं स
 त्मानत्यमसिद्ध्यतर्कतोदतिश्रुतेरपि विकारानृतत्वमतिपादन एव स्यात् ॥ तथा हि ऐतदात्यमिदं
 सर्वमिति हिददसर्वयदयमात्मेति श्रुत्यंतराहुस्मारात् ॥ सदेवसौख्येदमग्रयासीदिति उपक्रमेण
 स्माराच्च ॥ एष आत्मा अस्येति बहुव्रीहिर्ह्रुत्वाततोभाष्यतत्त्वयैकतेभाष्यमत्ययस्य प्रकारोभूतमव
 र्यपरत्वात् ॥ बहुव्रीह्यर्थे विशेषणीभूतात्मपरामर्शकत्वेन एष आत्मा इदं सर्वमिति प्रतिपादयति ए
 वात्मा इदं सर्वमित्येवमेतत्त्वसामानाधिकरण्यमात्मात्मीयभावेनोपचारिकमिति शंका निराकर
 यबहुव्रीहिभाष्यमत्यययोक्तादानं तथा सति बहुव्रीहिर्णैव मुख्ययावृत्त्या आत्मात्मीयभावे लब्धेयुन
 मायमत्ययवृत्तपत्नानंतरकरणं त्वयस्त्वादिति तर्कपातनिरासः तच्च सामानाधिकरण्यमृदुदइति

यत्परिणामाभिप्रायेण यद्भजनमभावात् साधुक्तिरिति वदन्नासायेति तत्रापापि पापेण गेति हे धास्
प्रपति अतस्त्वन्निर्धारणाय तत्त्वमिति वाक्यं तत्र हितच्छब्दः प्रकृतमात्मानं परादृशति तस्यै
व तात्पर्यं विषयतया अस्मिन् संदर्भे प्राधान्यात् स आत्मैति वाक्यं तस्यैव परामर्शान् ॥ तदेकाया
नुसाराच्च ततश्च तच्छब्देनात्मानं परादृशयत स्थविशिव्यसत्यता प्रतिपादनमनात्मनाः नृगतबोध
यत्पूर्वोपदर्शितसामानाधिकरण्यं बाधाया मेवेति व्यवस्थापयति ततश्च तत्त्वमसीति वाक्यमपि
स्य स्वारस्यानुसारेणोपक्रमस्वारस्यानुसारेण च यथाश्रुतमेव न तु ब्रह्मणोत्वाभिसंभित्यात्मान
गुंजीनेति श्रुतेः तस्मैत्यं समर्पणीयोमीत्यर्थे तस्मैत्यं तत्त्वमिति यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते इति श्रु
तेः तस्मात्त्वमुत्पन्नोसीत्यर्थे तस्मात्वं तत्त्वमिति सकारणं कारणं धिपाधिपद इति श्रुतेः तत्त्वाभिर्को
सीत्यर्थे तस्य त्वं तत्त्वमिति सन्मूलाः सौम्येमाः प्रजाः सदायतनासत्त्वमिति श्रुता इति श्रुतेः तस्मिन् त्वं प्र
तिष्ठितोसीत्यर्थे तस्मिन् त्वं तत्त्वमिति वा सुपासु लुगिति विभक्तिलोपादिना कुशेन व्याख्येयं प्रदर्शि
तानेकार्यसंभावनाया व्यामोहापत्तेरर्थशेषाभिर्गोयात् एवं शरीरवाचकानां शरीरपर्यंतत्वं सुपेत्य शरी
रशरीरप्राप्तेन सामानाधिकरण्याभिप्रायेण तत्त्वमसीति वाक्यार्थवर्णनमपि न स्वरसंनल्य न
त्वं राहस्यं शरीरमृतजीवचाचकस्येश्वरे वृत्तिरस्युपेयते त्वं राहस्यं तच्छब्दार्थे विशेषणत्वा

मायात् किंतु तच्छब्दस्यैव यकृतपराभरकस्य त्वं राहार्थं जीवेऽप्यभेदसंयं धनविशेषणसमर्पकतात्
 न्यथा असीति मध्यमपुरुषानुपपत्तैः त्वं राहार्थस्येतरविशेषणत्वे अस्मात्सामावेनाख्यातसामानाधि
 करण्यायोगात् शुभच्छब्दस्यैव त्वं सामानाधिकरण्यएव शुभद्युपपदेसमानाधिकरणोऽस्त्विति
 न्यमपि मध्यमइति सूत्रेण मध्यमपुरुषविधानादतस्त्वं राहार्थस्य विशेष्यत्वेन सुपेक्षत्रचपरमात्मपर
 तच्छब्दस्य वृत्तिः शरीरवान्नास्मान्नाशरीरपर्यंतत्वाभ्युपगमोऽपि न संभवति इदं शरस्य जीवं प्रतिशरीर
 त्वाभावात् अतो मध्यमपुरुषोपपत्तये जीवविशेष्यकमेव सामानाधिकरण्यमुपेयं दश्यते च त्वमि
 श्राहार्थयोर्विशेषणविशेष्यभाष्यव्यत्यासे मध्यमोऽन्यमपुरुषयोऽव्यत्यासः त्वं वाहमस्मि भगवो देवो
 हं चैत्वमसीति ॥ एवमसिद्धायाः प्रपंचमिष्यात्वन्ननिपादन एव त्वारस्य मोक्षधर्मैरेव तत्केतुसुवचनं
 पारव्यानूपोपबृंहणेन स्पष्टीकृतं सूत्रं कृता भगवता व्यासेन ॥ तथा हि तत्रोपाख्यायते देवकव्यासु
 यर्चवाजन्मातरसि स्थसहजब्रह्मतत्त्वानुभवात्तादृशं पतिमिच्छंतीत्येव तत्केतुं पितृसमीपतोऽवध्यात्मतत्
 बोधमुपश्रुत्य तं वृतयतीति तत्रापि तस्मै निवेदिता ताभ्यां दंपतीभ्यां ब्रह्मनिष्ठाभ्यां वैदिककर्मानुष्ठा
 नयुक्तगाहस्थ्यभाभिस्त्यास्थितमित्यतः तत्र तथोरित्यं ब्रह्मकथादूषः संपादः प्रवृत्तः ततः कदाचित् भग
 वत्संनतकेतुं सुवर्चलापमलको भवान् ब्रह्महिमेतद्विजोत्तमतामाह भगवान् नृवाग्मीत्ययाज्ञातो न भगवः

द्विजोत्तमो देवसु गे सव्यं त परायणः ॥ सा न मा हा द्वा त्वा नं पृच्छा मिह दिशा यिनं ॥ न त् भु त्वा
 प्रत्यु वपि नो स र्वे सो मु नि पंगवः ॥ ब न से व स मा यु क्त मा त्मा न म न्य से य दित ॥ त न्नि र्ध्या गे न
 स भ्दा वे प त्तं दे ह व धनः ॥ त्य म प्य ह भ द्द स र्व म ह मि त्ये व प त्ते ॥ ना त्र न त्प र मा र्थे न त् य न्मा
 त्पं परि पृच्छा सि अत्र स हि द्या या त त्य म सी त्य स रु त्पि नो प दिष्टः श्वे त के तुः क य मा त्मा नं बु व्य त इ ति जि
 ज्ञा स मा न या सु प र्व ल या क ल्त्वां द्वि जो त्त मे ति म श्वाः कृत स्त तः अ न्मा भि प्रा य म व ग छ ता पि श्वे त के तु ना
 क्र मे ण त म र्थे सा बो ध नी ये ति म त्वा त त्रो त्त र मु क्तं हि जो त्त मे ति सं व पं त्या त्वा त्र मृ णो ह मि त्य व ग
 त मे व कि म त्र प्र ह व्य मि ति त तः सु व र्व ल या दे हो पा धि क त्वे ना त्मा नं क ल्पि तं प्र त्य क्षा ब्रा ह्म ण्यं न पृच्छा
 मि किं तु द्वि जो त्त मो ह मि त्य हं श हू न दे हा द्वि वि क्तं य मा त्मा नं ह दि शा यि नं नि दि श सि ॥ पु
 मी त्यु क्ते त त्रो त्त र मु क्तं अ हं श हू न म नः श ब लि ता त्म स्व रू पे र्व ते म न श वि ल ता त्म स्व रू पं च मि थ्या ब्रा ह्म
 ण कु लो त्प न्ने दे हो पा धि क आ त्मा नि बा ह्म ण्य मि व अ तः आ ल त त्व जि ज्ञा सु मि नि हं श हू न र्थः प्र ह व्यः अ
 पि चा हं मा यः स र्व सा धा रणः प्र त्य क्षा सि त्थो ऽतः प र मा र्थे व स्तु जि ज्ञा सा चे न्ना हं मा वः अ न्मा हः त द न त र
 क र्त्तृ त्व मो ऽक्त्या दि पु क्त म हं मा व य द्य नृ त म व ग छ सि तर्हि क र्त्तृ त्व पू र्व क र्त्तृ वै दि क क य मा च र सि इ ति
 म षे लो क स ग्रा ह्य र्थे वै दि क क र्मा च र ण मि त्यु क्तं त इ न त र स र्व रा त्मा नि प्र यु ज्य मा न स्या हं श ह स्य क य

तदर्थतानस्यादिति मनसि निधाय शब्दार्थसंबन्धप्रत्येकतेन संयोगादिः शब्दार्थयोः सबंधोपपत्त्या
वाचकभाव इत्युक्तं तदनंतरं दुपत्योरित्यत्र भोत्तरपरंपरासु वर्त्तमाना सदाहंकारशब्दोपपत्त्यर्थे
मात्मनिसंश्रितः ॥ न वाचस्तत्र वर्त्तते इति मिथ्याप्रविष्यति ॥ श्वेतकेतुः अहंशब्दादहंभावना
त्मभावमुपपन्नमेव ॥ न वर्त्तते परंचित्येवात्र सगुणलक्षणः ॥ सुवर्त्तला अहंभावोत्रकोनामह्यात्मा
मापस्तथैव च ॥ तन्मेब्रूहि यद्यान्यायमेव चेच्छुनिपुंगव ॥ श्वेतकेतुः मृन्मयो हि यदा मास स्तादृक्
भाव इहेष्यते ॥ अहंभावः परंचित्येद्यात्मा भावो भवान् परः ॥ न वाचस्तत्र वर्त्तते इति नैव विरुद्धं
ते ॥ अत्र शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावः संबन्धो स्ति चेत्कथमहंशब्दः आत्मवाच्यो न स्यादिति प्रश्नो
कृते अहंशब्दो नात्मानिमुख्यवापृत्त्या वर्त्तते ॥ किंतु अहमर्थ इत्युक्तं ततः कोनामाहमर्थो
दन्य आत्मेति पृष्टुमृदि यदा भास्वदात्मन्यहंभावो व्याप्ता स इति अहमर्थ आत्मनो विवेक इराधित्वान्न
ल्यिताकारोपधाः ॥ नेन वर्त्तमानः शब्दः न मुत्थाधिष्ठानपर्यंतं वर्त्तते ॥ रजतोपधानेन मयत्
मानः शुक्तौ रजनशब्द इयातो कस्य तोपाधिनिमित्तो हंशब्दो न मुत्थात्मानिमुख्यवापृत्त्या वर्त्तते इति
न विरुध्यत इत्युपसंहृतं तोहंकाराद्विपिक्त आत्मैव मपचाधिष्ठानं ब्रह्मेति सिद्धवत्कृत्य यथाकारो
स्य प्रपंचाश्च यत्वेपि तदसंगित्वमेव ब्रह्मणोऽप्यसंगित्वे श्वेतकेतुना प्रतिपादिते पुनरिमेव भो न रेह

वचलानिर्विकारं ह्यमूर्तं च निरंशं संपिगतया दृश्यते च विधिनित्यं तादृगात्मानं दृश्यते श्वेतकैतुः त्व
चास्पृशति वै चायुमाकाशस्थं पुनः पुनः तत्स्थं गंधं तथा घ्राति ज्योतिः पश्यति चक्षुषा तमोरश्मिगण
नैपमेष जालतयैव च वर्षतारागणं नैव नाकाशं दृश्यते पुनः आकाशस्याव्याकाशसद्रूपमिति
निश्चितं सदर्थे कल्पितं सर्वतत्त्वस्य विष्णुरेव च भामिना मानि गौणानि ह्युपचारात् परात्मनि न च
सुषानमनुमानचान्येन पुरोविमुः चित्तत्वे सूक्ष्मया बुद्ध्या वा चापकुं न शक्यते ॥ एतत्तत्र पंचमस्ति
लतस्मिन्नेव प्रतिष्ठितं मिति अत्राकाशवत्तत्र पंचाधिष्ठानं ब्रह्म कुतो न दृश्यते इति प्रश्ने आकाशा
स्थस्य बाध्यादेरेव ग्रहणमस्ति न तु विविच्य आकाशस्य यदालौकिकाकाशा एवैयं गतिस्तदा कैवक
या परमात्मनि ततोऽपि सूक्ष्मे ततः सदर्थे कल्पितं सर्वसत्त्वं सद्रूपं सर्वाधिष्ठानत्वात् व्यापकतत्रो
पाधिमाश्रित्य भवतमानाः शङ्काः श्रुत्वे साक्षान्न भवतं तददत्तं रमुक्तं अस्या भ्रान्तिरपरंपरा
ग्रामृन्मयो हि यदा भास इति दृष्टांतोक्त्या वा चारभ्रणश्रुत्यर्थः सद्रूपमित्यात्मशब्देन प्रकृतस्य जीव
स्य सद्रूपत्वोक्त्या तत्त्वमसीति वाक्यार्थः सदर्थे कल्पितं तद्वत्तत्त्वत्सर्वविष्णुरेव चेत्यनेन एतदाल्प
मिदं सर्वं तत्त्वस्य आत्मेति श्रुत्यर्थश्च निश्चयपंचप्रत्यगभिन्नब्रह्म प्रतिप्रत्यगुक्तो दर्शित इति
एव चोक्तोऽप्युक्तेन सादृद्यायाः निश्चयपंचप्रत्यगभिन्नब्रह्म परत्वं एव स्यात्सिद्धे तस्य प्रपंच

मिथ्यात्वविनानुपपत्त्या तदतर्गतवाचारप्रणमित्यादिमुक्तं प्रपञ्चमिथ्यात्वमिति भावः एव स्तोत्र
स्वमिति स्पष्टमपि दुष्पाएवं नेह नानास्ति किंच नेत्यादि वाक्यस्यापि न प्रपञ्चमिथ्यात्वमिति परः एव
स्वारस्यं अत्र हि अध्यारोपन्यायेन महावाक्योपपदार्थशोधकैर्न इहैत्यनेन प्रगट्टिषि ह्यनहो पस्त्र
पनात् तत्र च नानापरिहरयमानजगत् किंच न किमपि यद्वा केनापि प्रकारेण नालीति हेतुसमा
न्यामावतूपविधेयसमर्पण असति बाधकैर्न हेतुशतवच्छेदकत्वाच्छाद्यच्छेदयत्प्रमाणस्योद्देशविधेयभाव
नान्वयश्च वेद्युत्पत्तिरिति स्थित्वात् कालांतरावच्छेदेन हेतामावयोधस्य तदतिशोकगाल्पित्विदं
ज्वाभनूपाद्विमुक्तः ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैरित्यादि श्रुतिभिर्ज्ञानमाश्रयत्वाच्चुभाषक इत्यस्य
खिगादिनूपमानांतरेण च सिध्यत्येन तद्वोधनेनेह नानेति पाक्यैवेत्यर्थोपपत्तेरपराधेन संबधेन ये
न नूपेण च यत्र यत्समतिपन्नतत्कालावच्छेदेन तत्संबधावच्छिन्नतद्वैपाविच्छिन्नतन्निष्ठाभापय
तियोगित्वनूपमिथ्यात्वबाधकतायाएव तस्य स्वरसत्त्वात् ॥ इह ब्रह्मणि नानात्वं बभूव तियोगि
कमेदः नास्तीति परमतसिध्यतदर्थं स्तुनस्वरसः नानेत्यस्य नानात्वं परत्वाच्च भूणि ज्ञो वपना
दिप्रतियोगिकमेदसत्वेन तन्निषेधस्य कर्तुमशक्यतया मेदसागान्धनिषेधाद्योगनानात्वादि
त्यस्य मेदसामान्यस्वरसस्य ब्रह्मप्रतियोगिकमेदविशेषपरतया च किं छाप्यत्वात् नायतापि किं

चनेत्यस्यास्वारस्य वैष्यर्थ्यं चेति दिक् ॥ यदपि चंद्रिकायां परिहृतदूषणोत्तरं एकविज्ञानेन सर्व-
विज्ञानायोगाच्च मृत्सिद्धदृष्टानुपपत्तेर्यकथं हि ब्रह्मविज्ञानाद्विज्ञातंसकलं भवेत् न हि श्रुक्ति
स्वनूपविज्ञानात् रजतज्ञानात्पुनस्तु तमुक्तेस्तत्रापरिज्ञानात् यथैवरजतज्ञे ता ब्रह्मतत्त्वापरिज्ञान
नया सर्वज्ञतोचितेति दूषणमुक्तं तदपि मंदं विवर्तयादे अविधानज्ञानेनारोपितस्य तत्त्वतो ज्ञा
तत्त्वसंभ्रमतिपन्नवच्छाधिष्ठानात्मकस्वीयतात्त्विकस्वनूपकत्वमुक्तं हि भामत्या रज्ज्वाज्ञाताया मु
जगतत्वं ज्ञातं भवति सा हि न स्य तत्त्वमिति एवं च श्रुक्ति साक्षात्कारानंतरं यद्रजतमभा तत्सा मु
क्तिरिति भवत्यथात् रजतं श्रुत्किं कात्मकज्ञातं स्वीयतात्त्विकस्वनूपकत्वात्मकं श्रुत्किं काज्ञानेन त-
त्त्वतो ज्ञातत्वं मसतमेव ॥ एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानमपि तत्त्वतो सर्वविज्ञानमेव विपक्षितं ॥ ए
वं चाधिष्ठानमूले ब्रह्मणि ज्ञाते इदं सर्वं यद्यभात्मा सर्वस्वत्विदं ब्रह्मेति बाधाया सामानाधिकर
ण्यानुरोधात् ब्रह्म नूपज्ञातं स्वीयतात्त्विकस्वनूपकत्वस्य ब्रह्मण्यारोपिते जगति सत्यान्नेकविज्ञा
नेन सर्वविज्ञानानुपपत्तिः मृदादि विज्ञानेन यदादीनां विज्ञानस्वीयतात्त्विकस्वनूपकत्वं शुद्धि
विज्ञान्यायेनैवेत्युक्तं प्रागिति नोक्तं दृष्टांता संगतिः ॥ यत्तु चंद्रिकाया रज्ज्वाज्ञाताया मुजगतं तत्त्वज्ञात
मपत्ति सा हि न स्य तत्त्व एवंच ब्रह्मानात् सर्वं तत्त्वतो ज्ञातं भवतीति भामत्युक्तं म नू धनन् एव

हि ब्रह्मज्ञानेन ब्रह्मैव ज्ञानं भवतीत्यर्थः स्यात्तत्र चापुक्तं स्वस्य स्वहेतुत्वं जीवोदात्तं ॥ येन भुवने भुवने
 भवत्यमृतं भवत्यमृतं विज्ञानं स्यादिति श्रुतौ श्रुतादिपदार्थो गच्छ ॥ किंचास्मात्पारं पारं सारं
 धर्मो वा तत्त्वमित्युच्यते न तु भ्रमाधिष्ठानं तथा सत्यानंदो ब्रह्मणः रज्जुत्वं च रज्जोस्तत्त्वं न स्यात् ॥
 न च रज्जुः रज्जुज्ञानं निवर्त्य स्वसर्पस्य त्वत्त्वपंधर्मो वा न च परस्परभिन्नाने मोरो व्यानुगतं न भिन्नं
 न मेकैकस्यारोपितस्यासाधारणं न चारोपितं भित्तेनावतात तो न्यस्य तत्त्वमवति स्वीकृतं च त्वय
 विसर्पस्य रज्जुव्यतिरेकेणासत्त्वेन ततो न्यत्याभावापिरज्जोः सर्पव्यतिरेकेण सत्त्वेन ततो न्य-
 त्यात् ॥ किंच रज्ज्याभयं सर्पइति धीरानंदे ब्रह्मधीरिव सर्पसर्पधीरित्यत्र ब्रह्मस्यात् तत्त्वत्तत्त्वो
 त्यात् रज्जुज्ञानेन सर्पमनिवृत्तिस्तु अधिष्ठानं तत्त्वज्ञानस्य तदज्ञाननिमित्तकमविराधित्वा
 त् ॥ न च घटादेर्मृदादावारोपितत्वात् तदृष्टान्तोपुक्तइति वाच्यं भूतत्वं ज्ञानेपि घटाद्यनिवृत्तेः ॥ य
 द्यपि तार्किकमनइव घटादिकं मृदारब्धद्रव्यातरनास्ति तथापि कारकव्यापारसाध्यजलाहरणा
 दिसमर्थो व्यावहारिको मृदादिद्रव्यावस्थाविशेषतृपो घटादिशब्दार्थः त्वन्यत्वेऽप्यस्ति न त्वत्त्वस्तु न मृ
 दव्यस्ति किंच यदि मृन्मात्रविज्ञानात् विज्ञानं स्यात् घटादिकं मृत्त्वनिश्चित्य न पुनः संशयः स्याद्
 रादिके एतेन यदुक्तं मा भूत्या मृत्त्वज्ञानेन घटादयस्तत्त्वतो ज्ञाता भवति मृदेति मृदेति घटादीनां तत्त्वमि

तितन्निरस्ते मृतज्ञानेपि संस्थानविशेषत्वं न पृथक्त्वा ज्ञानेन यदस्त्वत्त्वतो न ज्ञात इति व्यग्रहारा
त्तद्वत्तेशावत्वाद्यारोपानिवृत्तेऽप्येति दूषणमुक्तं तदपि मंदं ब्रह्म विज्ञानेन सर्वतत्त्वतो विज्ञातं भव
तीत्यत्र ब्रह्म विज्ञानेनेति अभेदे तृतीया अभेदस्य च विज्ञातमित्यत्र विज्ञानेऽन्वयः तथा च ब्रह्म वि
ज्ञानाभिन्नं यत्तत्त्वतो ज्ञानं तद्विषयस्तीयतत्त्वज्ञानाभिन्नज्ञानविषयकब्रह्मकं सर्वमिति पर्यव
सितार्थेन स्वस्य स्वरूपत्वापत्तिरूपदूषणावकाशः येनाश्रुतं श्रुतं भवतीत्यादाय पि अश्रुतं विपदा
दिकं येन तत्त्वतः श्रुतं भवति यदभिन्नश्रुतात्मकस्वीयतात्विकस्वरूपकं भवतीति रीत्या बाधायां सा
मानाधिकरण्येन पर्यवसितान्वयेन न श्रुतादिषदायोगोपीति ॥ यदापि विपत्तया देहमृत्पिंडमृन्
यादिदृष्टान्तानुपपत्तिरिति चंद्रिकायां दूषणमुक्तं तदपि श्रीमद्भाष्यकाररहस्यं दयानवबोधनिबध
नं ॥ तथा हि वाचारं भगवत्प्राज्ञं व्याख्यातं भाष्यस्यायमभिप्रायः येनाश्रुतं श्रुतमिति बाधायां सामा
नाधिकरण्यं अश्रुतं विपदादिकं सर्वतत्त्वतो यदभिन्नश्रुतं ब्रह्म अतिरिक्तस्वीयतात्विकस्वरूप
मृत्युमित्यर्थस्तथा चैकं ब्रह्म सर्वस्याभिधानमित्यर्थः प्रतिज्ञातः तत्र मृत्पिंड इत्यतिरेकेण तत्त्वत
स्तद्विकारो ययानास्तीत्यादिदृष्टान्तोद्यथासौ म्येकैनेत्यादिना प्रतिपाद्यते मृत्पिंडपदच मुख्यार्थ
रेव पदव्यापानं मृत्पिंडपि इत्यर्थकपिंडपदच स्यात्त्वविशेषबोधोपक्रममयमात्रोपादानतायोग्य

तालाभाय मृन्मयपदं च मृमिविकारमात्रार्थकं तथा च मृमिदूषविकारः सर्वोपि च मृमिद्विनिवृत्तः
नानास्तीत्यर्थः मृमिविकारत्वं च साक्षादेव वृक्षादावस्तीति मृमेव विभक्तपिंडस्य जगत्तु नापिकारात्तु ना
द्यनलोपि क्षतिः यद्यपि मृमिर्नाधिष्ठानं तथाप्याधिष्ठानतावच्छेदकश्रुत्या दिव्यतिरेकगतत्वमतेन
प्याद्रेनास्तीति व्यवहारवत् मृमिविकारादित्वदूषविकारदशायां आधारतावच्छेदकमृम्यादिव्यति
रेकेण तत्त्वतस्तद्विकारो नास्तीति व्यवहारात् श्रुत्या तद्योक्तं एव च सर्वमृन्मयं एकं मृसिंहात्मकवि-
ज्ञातस्वीयतात्त्विकस्वरूपकमित्यापि बाधायां सामानाधिकरण्यात्तत्र हेतुमृत्तिकेत्येव सत्यमिति सर्व-
प्रत्यययवेद्ये च ब्रह्मदूषव्यपस्थिते इत्युक्तेः मृत्तिका मृमिरिति गृह्यमाणा यत्तदवच्छिन्नसद्वृत्तपञ्च
तदेव सत्यं मृत्तिका स्वदूषस्य सत्यत्वाभावात् तदवच्छिन्नसद्वृत्तपञ्चदृष्टान्तत्वादीदृशायां सद्वृत्ति-
विव्याप्तानां तन्मृमित्वेन ज्ञायमानत्वेन सद्वृत्तपलाभार्थमेव मृत्तिकेत्येवेत्यत्र इतीत्युक्तेरन्यथा न ह्य
व्यपिन्नेः एतेन शब्दप्रकरणे व्याकरणे प्रकरणसिद्धं शब्दपरत्वं विहाय न वेति विभाषेति सूत्र-
स्त्वनवेति शब्दस्य स्वार्थपरत्वस्यैवार्थप्रकरणे अर्थपरत्वस्य प्रकरणे देवलाभे शब्दपरताया एव
वक्तव्यतया तस्य च प्रकृतेः नुपयोगात् मृत्तिकेत्येवेत्यत्रेति शब्दे वै स्वार्थमेव लब्धमिति परोक्ष-
वर्णामनवकाशमेव ॥ आद्यर्थको वा प्रकृते इति शब्दः इति हेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिश्च इत्यम

रकोशात् ॥ तथाच विकारस्वतृपस्य विचारदशायां तत्त्वतृपमिषधूमिस्वतृपस्य विचारदशायां
पिमिथ्यैव तत्कारणभूतापंचीकृतभूतान्येव सत्यानि तेषामपि स्वतृपविचारदशायां तान्यपिमि
थ्या तत्कारणं ब्रह्मेव सत्यमित्याद्यलभाम एवमेवोत्तरेष्वपि दृष्टान्तेषु योजनीयमृत्तिकेत्येव सत्य
मित्यत्र हेतुवचिारभणविकारो नाम धेयमित्यादितच्च व्याख्यातमाह ॥ अस्मिन्नेवार्थे को भवानि
ति निर्देशो वाच्यः शिबिकादारुसंघातो वचनास्थितिः स्थितः अन्यिष्यतां नृपश्चेष्टत
द्दे शिविकात्वया एव छत्रशलाकानां पृथक्भावो विमृश्यतां क्वया तच्छत्रमित्येव न्यायस्य चित्तया
मयि वस्तु राजेति यल्लोक्यच्च राजभवात्मकतयान्यच्च नृपेत्येतन्न सत्सकल्पनामयं एवमेव मि
दं विश्वं न मेदि स कलजगत् वा सुदेवमिधानस्य स्वतृपपरमात्मनः इत्यादिविष्णुपुराणवाक्यस
हस्यैरुपबृंहणतृपैरनिर्वचनीयापरपर्याये प्रपंचमिथ्यात्वे निर्णीततात्पर्यं कस्य हि द्यागतयदस्यै
रोहितं नृपतेजसस्तदृपयत् शुक्लतदपायत् कृष्णतदन्नस्यापामादग्नेरग्नित्ववाचारं भण
विकारो नाम धेयं श्रीणि नृपाणीत्येव सत्यमित्यादिभ्युतिवाक्यं प्रमाणं न हि निवृत्तदग्नादि
स्वतृपस्यात्रिपृच्छतनेजो बन्न स्वतृपव्यतिरेकेण विचारा सहत्वमग्नित्वमित्येतेन हेतूकृत्य वा
चारं भणमित्यादिना त्रिपृच्छतमात्रमिथ्येति प्रतिपादितं परोक्तैर्येषु न किञ्चित् प्रमाणं स्वारस्य

चोक्तमित्यलमधिकेन ॥ किंचासाधारणस्वहूपधर्मोचातत्वमित्यादिदूषण मपिमंदं ॥ अनारो
पितस्यैवतत्वहूपत्वनोक्तदूषणानवकाशात् ॥ अतएवतत्वज्ञानान्निश्चयसाधिगमइतिमा
ध्येतत्वमनारोपितस्वहूपमित्युदयनाचार्यैरुक्तं एवंचव्यवहारदशायाश्चुक्त्यादावनारोपितत्व
प्रमेणहूज्यादितादात्म्योपलक्षितत्वेनचहूज्यादेः स्वहूपतत्वंशुक्तिरितिलोकेव्यवहारः शुक्त्या
दधर्मतत्वंशुक्तित्वादिरितिचव्यवहारः विवेकदशायातुब्रह्मेयानारोपितत्वेनज्ञायतइतिवस्तु
गत्यातदेवसर्वेषांस्वहूपतत्वंएतदभिप्रायेणैवब्रह्मतत्वंतयोवेदइत्यमरेणोक्तं तत्त्वपरमालो
निवाद्यमेदेस्वहूपेचेतिहेमंतश्चप्रपचतत्वयादिनस्तवतत्त्ववादित्वनासाधारणधर्मपादित्यंकिं
खनारोपितप्रपञ्चवादित्वमेवेतितवमतेज्यनारोपितस्वहूपस्यैवतत्वहूपतायाः समतत्वेनास
धारणस्वहूपधर्मोचातत्वमित्युक्तिः स्वमनविस्मरणनिबन्धनैवकिंचतस्यभावस्तत्त्वमित्युक्त
न्नात्तत्वशब्दात्तन्साधारणधर्मोऽसाधारणधर्मोत्तरंवाप्रतीयते घटत्वमित्यादिशब्दात् घटपद
जन्यबोधप्रकारीभूतजातिसमनियतधर्मोत्तराप्रतीतेः तूदिच्छपारमार्थिकवस्तुन्येवसर्वसम-
तानत्वसाधारण्यमपितन्त्रांतर्भावनीय ॥ एवचानारोपिततदीयस्वहूपमेवतदीयस्वहूपतत्व
मिति विवक्षितं तदीयत्वंचतन्निष्ठतादात्म्यप्रतियोगित्वमित्युक्तं प्राक् ॥ ब्रह्मानंदयोः काल्य

निकर्मेदसत्वेन तादात्म्यसंभवादानंदस्य बभूव तत्त्वतः पतोपपत्तिः रज्जुत्वं च रज्जोर्न स्य तू पत-
त्वं किंतु धर्मतत्त्वमेवेति न तथा सत्यानंदो बभूव तादात्म्यं च रज्जोस्तत्त्वं न स्यादिति दुषणा व-
काशः सर्पभिन्नस्याप्युक्तरीत्या काल्पनिकामेदमादाय तदीयस्वतू पतत्वेन पतोपपत्तिश्च रज्ज्या-
मयं सर्पबुद्धिश्च न प्रमाअवाधितार्थविषयकत्वाभावात् व्यवहारकालीन बाधगोचरार्थविषयत्वा-
च्च न व्यावहारिकप्रमात्वमपि तदीयतत्त्वविशेष्यकतत्त्वकारकज्ञानत्वादिकं तत्त्वमात्पमिति-
त्वयावृत्तुमशक्यं तथा सति यदेद्रव्यत्वमित्याधेयतासंसर्गकिं घटादिप्रकारकज्ञानान्नोतपमते-
घटाद्यं प्रमात्वाभावप्रसंगात् तदीयासाधारणस्वतू पादेरेव तत्त्वतः पतायास्त्वय्योक्तत्वात् ॥
द्रव्यत्वादेर्घटाद्यसाधारणस्वतू पत्वाभावात् ॥ अधिष्ठानीभूतं यत्तत्त्वतः रज्जो न स्यैव भ्रमनिवर्त-
कत्वात् मूलज्ञानोपि घटादनिवृत्तिरूपपन्ना उपपन्ना च भृदित्यादिज्ञानादयं घटो न वेति संशया निवृत्ति-
रपि समानविषयकनिश्चयस्य वसंशया विरोधित्वात् मृदादिविज्ञानेन घटादीनां विज्ञातत्वा-
द्यतत्त्वकत्वगुडनिष्क्रिकान्यायादिनोपपन्नमिति प्रतिपादितं प्रागिति मूलज्ञानेन घटादयः तत्त्व-
तो ज्ञानात्मवन्ति ॥ मृदे वा हि घटादीनां तत्त्वमिति भामत्युक्तमपि सम्यगेवेति एतेन त्यादिनोक्तदूष-
णमपि निरस्तं यदपि चंद्रिकायां मूलस्याधिकरणादयत्वाधिकरणाभ्यामस्य पुनरुक्तिश्च अहोति मतम् ॥

बोभयत्रापि ब्रह्मविघ्ननायाएवोक्तत्वादिनिदूषणमुक्तं तदत्यंतमदं ब्रह्मणः निमित्तत्वे सत् ॥ तद्वत्
याव्यवस्थापनमेव प्रकृत्यधिकरणप्रमथनादशोपादानतास्वीकारे भावस्तृभोग्यविभागलोपापत्तिरिति
तिप्रवृत्तपक्षेपरिणामवादाभिप्रायेण लोकवदिति स्वपक्षबाधकोत्थारमुक्त्वा परमार्थतत्त्वादशानि प्राग
एवनास्तोतिसमाधानायात्राविवर्तोक्तावपितस्यैतदधिकरणप्रमथयत्वाभावात् ॥ अदृश्यत्वापिकर
णोभूतयोनिवाक्यस्य प्रधानपरतानिरस्य ब्रह्म परत्वव्यवस्थापनमेव प्रमथं न दुपपादनाय तन्नाति
यर्तोक्तावपितस्य तदधिकरणप्रमथयत्वाभावात् ॥ यदपि चंद्रिकायां किंचित्त्वन्मते पूर्वसूत्रे भेदोक्तिरस्मि
न्नाभेदोक्तेर्विरोधः न च प्रमाणयोः सूत्रयोर्विरोध एव कस्यानृतविषयत्वेन परिहर्तुं शुक्ल इति दूषणमु
क्तं तदप्युक्तीत्यातदनन्यत्वमित्यनेन तादात्म्ययदितमिथ्यात्वस्यैवोक्तेरभेदानुक्तेरसिद्धमेतदने
माणा योरपि सूत्रयोः प्रमाणमूर्धन्यसामान्यविशेषशास्त्रयोरिव भिन्नविषयत्वस्य युक्तत्वात् ॥ पूर्व
सूत्रे लोकादित्युक्ते लोके च विकारानृतत्वप्रसिद्धभावात्सत्यं भोक्तृभोग्यविभागमाधित्वं प्रसमा
धानमुक्तमिति तत्र मथारणायैतत्सूत्रारंभ इत्यस्युपगम्य च भव्यावहारिकं भावस्तृभोग्यविभागमिति
ति भाव्यामि प्रापस्यास्मद्भाष्यव्याख्यातृभिरहितत्वाच्च ॥ यदपि चंद्रिकायां किंचिदप्यदादं सुदनन्य
त्वमिति पादक आरंभपाशद्वयो जगतो ब्रह्म नन्यत्वतूरेषा दीये साध्येन साक्षात्प्रेतुः मथतु हेतु रि

निदूषणं न ददिवन्तः ॥ तपयन्ते विष्णुं तद्वत्पराशरहस्यहेतूपादकत्वाभावेन किं सिद्धं सीदपिष्ठ
जमारुहणं कृतमस्त्वित्कथासीदिति हि धेनाधिष्ठानादिना भूमिं द्यां च जनयन् जनयित्वा विशेषे
ण वभूधनदधिष्ठानं क्रिमात्तु आरुह्य ते अनेनेत्यारंभणसाधनं वा किमासीत् कथं वा सीदन् किं
चिन्पूयमपीति साधनाद्याक्षेपः क्रियते आक्षेपस्त्यविपर्ययपर्ययसनात् किं शङ्कस्य मन्त्राक्षेपयोः
समत्वात् मन्त्रार्थैर्किं न स्यादित्यत आह अधिष्ठानाद्यनुक्तेरिति मन्त्रमध्यत्यारिद्धारोपक्तयः किं
स्विन्नाहिमस्य भेषजमिति मन्त्रे अग्निर्हिमस्य भेषजमिति वत् अत्र परिहाराया धिष्ठानाद्यनु
क्तेर्नार्थमन्त्रः किन्तु आक्षेप एवेति न्यदीयतत्त्वप्रकाशिकादिग्रन्थपर्यालोचनया स्वतंत्रसाधनस्य
तदनन्यत्वतूपात्त्वदमिमतसाध्ये केवलारंभणशङ्कस्य हेतूपादकत्वाभावेन तद्वदितवाप्यसद
मस्येव हेतुत्वस्याभिनेतृत्वामन्मते पितदनन्यत्वमित्यत्र तयोः कार्यकारणयोः अनन्यत्वतादा
त्म्यं न स्मात्कारणात्कायस्य तत्त्वतोऽनन्यत्वमित्यर्थदूयदूयनिवृत्तविवाक्षितसाध्ये आरंभणश
ङ्कमदित्सदमस्य सदृशा तस्य एवं सौम्यस आदेशो भवतीत्युत्तरदार्ष्टान्तिकवाक्यतूपस्य साक्षा
दवहेतूपादकत्वात् ॥ यदपि वाचारंभणशङ्कस्य समासतया वाचारंभणशङ्कादिभ्य इत्येव सू
त्रेणार्थाविशिष्टपरमहर्णोचित्वात् सदैकदेशग्रहणं तल्लौचित्यमिति चंद्रिकोक्तं दूषणं तदपि न साधु

यच्चैवकेवलमन्तीत्यारभ्यतेयतः शराभक्तद्वन्द्वनैवेति भाव्यव्यस्तस्यैववाचेत्यस्योपादानात् ॥ नचैव
तिकृद्गोरोषष्ठीप्रसक्त्यावाचेतिदृतीयानुपपन्निरितिवाच्यं ॥ वाचेत्यत्रकरणातृतीयापगमात् ॥
येतिनृतीयाषष्ठ्यर्थद्वितिच्छांदोग्यभाष्यविवरणमिन्नपदतायाउक्तत्वाच्च ॥ वागारभणमितिवा
खंवनमित्येतद्वितिच्छांदोग्यभाष्यंतुफलितार्थकथनपरसंदर्भविशेषात्त्वकवाक्यविशेषसुकरणा
समासैकदेशोपादानेपिबाधकाभावादारभणशब्दमात्रस्थमनद्वयेपिद्वैतूपपादकत्वाभावस्ये
त्वात् ॥ यदपिचंद्रियांस्त्वन्मतेसौत्रादिशब्दार्थस्येदं सर्ववदयमात्मत्वादरपिगच्छरूपत्वात् ॥
सूत्रेवाचारभणादिशब्देभ्यइत्येवविन्यासः स्यादितिदूषणतदपिगदं ॥ आदिशब्दाद्युक्ति
श्चेतित्वदीयभाष्येपिपुक्तीनामिव ॥ यथाघटकरकाद्याकाशानामहाकाशानन्यत्वयथा
गतृष्णिकोदकादीनामुत्तरादिभ्योनन्यत्वदृष्टनष्टत्वरूपत्वात् स्वदूषणानुपाख्यत्वादपन
मोक्तृभोग्यादिप्रपंस्यब्रह्मव्यतिरेकेणाभापइतिअस्मदीयभाष्येणदृश्यत्वपरिच्छिन्नत्व
नृपपुक्तीनामिव्यादिशब्दार्थताप्रदर्शनायोपन्यस्तत्वेनशब्दभावस्यैवादिशब्दार्थत्वोक्तमिति
उक्तत्वात् ॥ दृष्टनष्टस्वरूपत्वादित्यनेनश्रुतिसिद्धेप्रपंचमिव्यात्वेनमानमपिदर्शित
प्रतिपन्नविषयदादिकंमिथ्यादृश्यत्वात् ॥ नाशप्रतियोगित्वाच्चेत्यनुमानद्वयमत्रविवक्षितं

मित्यस्मदीयेस्तद्वाप्यव्याख्यानाच्च ॥ भावेवैपलब्ध्येऽननसूत्रात्माकृकारणस्येतिउपलब्धेरित्य
 स्पष्टपूर्वकार्यस्येतिचाध्याहृतत्वंभाव इत्यस्यैवित्यर्थः चशङ्केनकारणोपलब्धिवैपलब्ध्यनानत्वंसमुच्चयत
 ॥ एवंचकारणसत्त्वात्सत्यस्यकारणोपलब्धिवैपलब्ध्यनानत्वंसमुच्चयतस्यकारणानन्यत्वनूप
 साध्यहेतुतालाभः एतोदशार्थद्वयलाभाद्यैवभावेचसत्त्वादित्यनुक्ताभाववैपलब्धेरित्युक्ततत्रच
 प्रभायासुपलभ्यमानायामेवोपलब्ध्यदीयनूपविशेषादेःप्रमान्यत्वात् ॥ व्यभिचारवारणायकं
 दोक्तस्यवन्धिसत्त्वात्तदधूमविशेषस्यबन्धिमिन्नत्वाव्यभिचारणायचसमुच्चितविशेषण
 स्योपादानकारणस्यभावः सत्ताचोपलभ्यमश्रुतिदीक्षायादितिद्वयहेतुविशेषणकोटौविवक्षितमि
 तिशेषः ॥ तथाचदीकाग्रथस्यफलितार्थकथनपरत्वाद्भाषादोपलब्धिशब्दयोरावृत्तिर्विभक्ति
 विपरिणामः कारणस्यकार्यस्येतिपदद्वयाध्याहारश्चेत्यनेकदाषापाताच्च ॥ ममलुउपलब्धे
 रित्युत्तरप्रसंगादितिहेतुमात्रं कल्प्यमितिचिद्विक्रान्तदुषणानवकाशः कारणस्यकार्यस्येतिच
 पूरणचपराभिमतंब्रह्मन्यस्यस्वतंत्रसाधनस्येतिपूरणमपेक्ष्यलक्षुःपलब्धेरित्यस्योपल
 क्षिप्रसंगादित्यर्थकल्पनापरपरस्यातिरिच्यते स्वतंत्रसाधनेप्रमाणरतुपलभ्यमानतायाः
 स्वतएवमित्यत्यातदपिधानानर्थक्यादुपलब्धेरित्यस्योपलब्धिप्रसंगादित्यर्थकताया आवश्य

कत्वात् ॥ तथा हि परकीयव्याख्यानां यदि भगवत्सु ह्येतदतिरिक्तस्तत्र साधनमस्ति तर्हि वेदोद-
 प्रमाणैरुपलभ्येत न चोपलभ्यते अतो नास्तीत्यर्थ इति ॥ यत्तु कारणसत्य एव सत्यं तद्विस्तृत्य
 नृतत्वं तूपसाध्यविशेषो धितेति तन्न हेतुविशेषणप्रविष्टसत्ताया विद्यमाना तानूपलेन निर्विध्य-
 त्वानूपतत्वादिविशेषित्वात् अत्र सूत्रेतादात्म्यनूपानन्यत्वस्येव साध्यतया विवक्षितत्वात् तद्वत्
 चाहेतानदशीचरणैः अनेन सूत्रेणापादानोपादेयभावनियामकतया तादात्म्यात्वं सूत्रं पुन-
 र्बाधविशेष उपपाद्यत इति यदपिशङ्कैकसमाधिगम्यनिर्विशेषचिन्मात्रनूपस्य शुलभ्यस्तत्त्ववृत्ति-
 शिष्टस्य सगुणस्य बाधपक्षमएव प्रपञ्चोपलंभेन सौत्रो हेतुरसित्यदिति तदपि न तदुपलब्धेति
 न तन्नदीयोपहितनूपान्यतरविषयकोपलब्धेरवविषयणीयत्वात् मावाच्चापलब्धेरिति पाद-
 वस्तादात्म्यल्यब्बापपञ्चमीभावे विषयीकृत्योपलब्धेश्चैत्यर्थः च शङ्कनपूर्वोक्तानुमानादि संसृ-
 यः प्रत्यक्षोपलब्धिभावाच्च त्यादिभाष्यादिकंच फलितार्थकथनपरं भवति हि प्रत्यक्षोपलब्धिः कार्य-
 कारणयोरनन्यत्व इत्यभिप्रायेऽनन्यत्व इति सप्तमीविषयत्वार्थिका न च भाष्यं मावादि रस्य-
 विवरणनूपमिति बोध्यं तेनास्मिन्पक्षे भावशङ्को व्यर्थ इति शकानिरस्ता यत्वास्मिन्पक्षे कार्यकारण-
 योरभेदस्यैव सिद्ध्या कार्यस्य नानृतत्वं सिद्धिरिति तत्वागवयनिरस्तमात्रं सत्वाच्च परस्य पूर्व-

द्वैतस्य दानुमानार्थापदादीनां तत्त्वाद्यभिन्नत्वप्रसादजननहृदोतेनोपादेयत्वहेतुर्न विषयदादेः प्रपञ्चस्य अज्ञानस्य ह
 मत्वाच्चावस्थकारणात्मनैव कारणैस्त्वमितिसौपसूत्रमात्रपात्मनः परमकारणप्रसूतादात्म्यमित्यर्थः इत्ययं विच्छापन्न
 विषयदादिपूस्मन्पस्य सत्तादात्म्यग्रयणादिति निष्कर्षः कार्यवच्छापन्नविषयदादितादात्म्यविशिष्टस्य सत्ताग्रकालस
 त्वानुपपत्त्याददशोद्गापस्थाप्यतावज्जदेककार्यवच्छायापलक्षणतयेव वाक्यार्थानुप्रवेशस्यावश्यकत्वात् न च कार्यो
 यच्छाप्नन्नस्यैव विषयदादेरुपलक्षणत्वसंभवात् कार्यविच्छाभात्रस्योपलक्षणत्वोक्तिरनुक्तेति वाच्यं विशिष्टार्थपरत्व
 स्थौत्स्यमिक्तम्याविशेषणां दोतत्यागम्यात्रेणापवादकबाधोपशान्त्यपसुक्ताविशेष्यादोपि विनानिमित्तं तस्यागस्या
 तु नितत्वादिनिभावः उक्तश्रुत्यर्थस्य वक्ष्यमाणायोजगदुपादानतायामुपयोगितां दोतयितुमाह यच्च यदात्मनेतिापे
 च्छ्रुताविदशोपसंदानस्य प्रयोजनमुपदर्शितं भवति न त्वेवमपि कार्यविच्छापन्नस्य जगतः सत्तादात्म्यमसिद्धमि
 त्याशङ्क्यह ॥ तस्मात्प्रागुत्पत्तेरिति ॥ तथा च कार्यवच्छापन्नं विषयदादिसत्तादात्म्यवत्स्वसमानकालीनसत्तादात्म्य
 वत्स्वीयसूक्ष्ममूकत्वात् यत्स्वसमानकालीनयनादात्म्यवन्मूस्मन्पूर्वकं तत्तादात्म्यवत् यथापदसमानकालीनमू
 क्षामास्थान्नस्वीयसूक्ष्मद्रूपालम्बायदोभूत्सामान्यतादात्म्यवानिति सामान्यमुक्तव्यास्कपदभ्यामुभावेन न कार्यमा
 त्रपरमकारणसत्तादात्म्यसिद्धिर्भूतिभावः प्रकारान्तरणसूत्रव्याख्यातुमुपक्रमते यथा चेति त्रिषु कालेषु सत्त्वं न व्य-
 तिचरतीति कस्यामपि सदविषयप्रतीतौ न विषयद्वयर्थः एवमग्रेऽपि तथा च विषयदादिकं सत्तादात्म्यवत्त्वादविषयक

प्रतीत्याविषयः त्वात् योग्यदिविषयकमतीत्यविषयः सारत्तादास्ययोग्यभावेति विषयमन्वयस्तु अन्विष्टं ॥ ६ ॥
 णोस्तादात्म्यसिद्धिरिति भावः न च भावे जो पलब्धेरित्यनेनास्यागतार्थताश्लेष्यं न गतं नुदादौलां तादात्म्यं सा अ-
 नदृष्टतेन ब्रह्मणोपि जगन्नादात्म्यमुपादानत्वेन न साधितमभ्यन्त साक्षादेति विरोधात् न चोपादानत्वस्य ता-
 दात्म्यघटिततया साध्याविशिष्टता तत्यागभाववत्त्वत्तु पोपादानमात्रा एव तत्र हेतुत्वेन विषयसागात् ॥ न चैवमपि तु
 ल्यन्यायतया त्वेन गतार्थता पदद्वैतं त्वाद्याविषयकमतीत्यविषयत्वस्यैव न गतिमभ्याविषयक प्रतीत्यविषयत्वा
 सित्वेः ॥ अभ्यन्तयदः सन्त्यदः सन्ति त्याद्यनुगतप्रतीतौ तौ अनुगतस्यैव सतो विषयत्वे लापवभाभित्यनन्त्यस
 मर्थनीय त्वात्तादाशलाघवं च न प्रामाणिकं सदेव त्यादिभ्रत्यनुगृहीतत्वात् त्वात् पारमार्थिकत्वेन स्वरुजातो यद्विज्ञा-
 यत्वेति हि ब्रह्मण एकै त्वावधारणा नुपपत्तौ स्फुटत्वात् सममित्वा हतविशेष्यता यच्छेदकत्वेन जगत्पारमार्थिकत्वेन
 संभवति योजनान्तरकूः नास्यानुचितत्वात् ॥ स यानि च पारमार्थिकत्वाभिन्नमित्यस्य सदादीमत्तैककर्मिनि ॥ सतो भाव
 सत्वमिति विवक्षितैकत्वसाधकं नृमन्त्यतेन समसासम्प्रयगादुक्तार्थसूत्रकत्वं सूत्रस्याप्यपद्यते ॥ एतादृशत
 कैस्फोरणानुरोधेन च सर्वेष्वस्वित्वादिवाक्यमनुदाहृत्योक्तवाक्यादादुरणो ॥ एतेन आवरकालीनस्य विग्र
 देः सत्त्वं त्वदभिप्रेतानृतत्वाधिरुद्धमित्यपरस्य सत्त्वादित्यसंगतं ॥ इत्यन्तेः प्रागित्य आद्यागोरवंच द्वितीयमनुस्यत
 तुपदादिविषयः ॥ तृतीयस्य तु ब्रह्मविषयदार्तिभिन्नविषयत्वेन यद्वास्वारस्यं च तत्तेजो रुजोति वाक्यशेषेण सम

वेत्यादिवाक्यस्य कारणपरत्वात्कारणभेदस्य चाद्याप्यसिद्धेस्तनकार्यसत्त्वागिति श्रुतिपरास्तसत्तादात्म्यकाल
 संबंधादिलक्षणासत्त्वस्यासिद्धिलक्षणात्वादिनिपतयतायामनिर्वाच्यतायामनुगुणत्वेन तद्विरोधित्वा योगात् ॥
 अत्यन्तासत्त्वतुनात्र प्रसाध्यते कार्यस्य सत्तादात्म्यश्रवणादित्युक्ते विद्यदादेः कार्यावस्थापन्नस्योक्तवाक्यैरुक्त-
 तादात्म्यं प्रागुक्तरीत्या बोधयितुमशक्यमिति कथमेवमुक्तमिति शंका व्युत्पद्यते भाष्ये उत्पत्तेः प्रागित्युक्तत्वे
 पिसौत्रवाक्यार्थः सदर्थीनुप्रवेशविरहान्नाध्याहारगौरवोद्दितीयसूत्रेत्यादिकंचापाततदिति सूच्यते मेव असव्यप-
 देशान्मेति चेन्न धर्मांतरणावाक्यशेषात् ननु कचिदसत्त्वमपीति अयं भावः ॥ असदेवेदमित्यत्र न समस्तं पदं असदा
 सीदित्युक्तो व्याख्याप्यते ॥ असदिदं निवदह्यंतथा चेदमात्मकं सत्त्वासीदित्यपि किंचिच्छ्रयते यद्वा इदं जगदग्रेऽसदव-
 त्तमान्मासीदित्यर्थः तथा च श्रुतिद्वयं आमाण्यनिर्वाहाय सदेवेति वाक्ये इदमग्रे इति समस्तं पदमिदमिति सादृशे-
 षणां वा आत्मा वा इदमिति वाक्येष्वर्थ्यासावेकश्रुतिकर्मधारमो वाच्यः एवं च नानेन वाक्येन जगद्भूततादात्म्यसि-
 द्धिरिति न त्विदमसंगतं तदसदेव सत्त्वमनो कुरुतेति वाक्यशेषादुक्तवाक्यस्य कारणपरत्वेन कार्यासत्त्वाप्रापक-
 त्यात् ॥ न च कार्यकारणयोरनन्यत्वांगीकारेण कार्यासत्त्वाशंकेति युक्तं कार्यसत्त्वस्याप्यनन्यत्वसिद्ध्यर्थकत्वेनान-
 न्यत्वांगीकारेणासत्त्वशंकानुदयादिति चेन्न ॥ वाक्यशेषेण निर्णयस्य सिद्धांतमुक्तितया तद्विरोधेन पूर्वपक्षानुधि-
 यमिषानस्य त्वद्विमर्शकमहामोहप्रसादेकमलत्वात् तदसत्त्वसंक्षेपः प्राक्कालेऽवर्तमानं मनसद्ब्रह्मा कुरुतेति यो-

ज्ञानाभाशित्यपूर्वपक्षप्रवृत्तिसंभवाच्चयुक्तैः शब्दांतराच्च॥ यद्यप्यत्रशब्दांतरस्यसंदेवत्वादेरेवभाव्युदाहृतत्वा
 त्सत्वाच्चात्रस्येत्यनेनास्यपौनरुक्त्यमिवाभातितथाप्यव्यवहितपूर्वसूत्रेपूर्वपक्षिणातस्यान्यथाव्यातत्वात्तद
 पेक्षायांताहशत्राक्याधैषिद्विचिह्नधकंनास्तीतिभ्रमस्यान्तद्वारणायमुनरुक्तिः॥ तथाचोक्तरीत्याऽसंहृत्यादिवा
 क्यतात्पर्येवर्णितेनोक्तक्रातिव्याख्यानमुचितं तथासतीदमादिपदवैयर्थ्यापत्तेः निरर्थकलक्षणादिस्वीकारापत्ते
 श्र्येतिपूर्वोक्तक्रत्यातास्मिधिरनपवादेतिप्रतिष्यति अन्यथायुक्तिशब्देनपूर्वापरसर्वयुक्तीनामारंभणशब्दा
 दीत्यत्रादिशब्देनवासर्वयुक्तिग्रहणसंभवादेतत्सूत्रसार्थक्यंतदापिदुरुपपादंस्यादेवेतिपटवच्च॥ यथाचभ्रा
 णादिअत्रचकार्येकारणाद्भिद्यतेतस्मिन्निश्रीयमानेनपिसंदिग्धत्वात्ततोधिकपरिमाणत्वात्श्रुकादिवशशकद्
 त्वनुमानेऽव्यभिचारप्रदर्शनायाद्यंतत्रैवविलक्षणकारित्वहेतोर्व्याभिचारप्रदर्शनायाद्वितीयमितिहृष्टांतहो
 यदर्शनफलंसंप्रदायविद्भिरुक्तं हृष्टांतसर्वसाम्यानपेक्षणाच्चसंवैष्टितपटप्राणहृष्टांतोनाविवर्तवादिनामनु
 गुणोजगत्तोबह्मणीवप्रसारणादेः पटादावनध्यस्तत्वात्संवैष्टितप्रसारितपटादाविवनिरवयवेब्रह्मणिसं
 कोचविकासयोर्भावाच्चेतिदूषणमनवकाशः॥ ७७ ॥ ॥३॥ ॥३॥ ॥३॥ ॥३॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	प्रमुद्र	मुद्र	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	असुत्य	शुल	पत्र	पृष्ठ	असुत्य	शुल
२	२	२	नाराध्याइति	नाराध्याइति	१३	२	२	नाराध्याइति	वश्यकत्व	३०	१	नाराध्याइति	वश्यकत्व
२	२	२	लेन	लेन		२	२	साध्या	साध्या			साध्या	साध्या
२	२	२	सेवेन	सेवेन		२	२	साध्या	साध्या			साध्या	साध्या
२	२	२	साधनत्व	साधनत्व		२	२	साधनत्व	साधनत्व			साधनत्व	साधनत्व
२	२	२	दशानामसत्वस्य	दशानामसत्वस्य	१३	२	२	दशानामसत्वस्य	दशानामसत्वस्य			दशानामसत्वस्य	दशानामसत्वस्य
२	२	२	मेदेनागृहीतः	मेदेनागृहीतः		२	२	मेदेनागृहीतः	मेदेनागृहीतः			मेदेनागृहीतः	मेदेनागृहीतः
२	२	२	मुक्तस्य	मुक्तस्य		२	२	मुक्तस्य	मुक्तस्य			मुक्तस्य	मुक्तस्य
२	२	२	मुदनाति	मुदनाति		२	२	मुदनाति	मुदनाति			मुदनाति	मुदनाति
२	२	२	ज्ञानजन्यधंस	ज्ञानजन्यधंस		२	२	ज्ञानजन्यधंस	ज्ञानजन्यधंस			ज्ञानजन्यधंस	ज्ञानजन्यधंस
२	२	२	प्रतिचोगित्याल	प्रतिचोगित्याल		२	२	प्रतिचोगित्याल	प्रतिचोगित्याल			प्रतिचोगित्याल	प्रतिचोगित्याल
२	२	२	कमाननिपत्यल	कमाननिपत्यल		२	२	कमाननिपत्यल	कमाननिपत्यल			कमाननिपत्यल	कमाननिपत्यल
२	२	२	शरीरेमानजन्ये	शरीरेमानजन्ये		२	२	शरीरेमानजन्ये	शरीरेमानजन्ये			शरीरेमानजन्ये	शरीरेमानजन्ये
२	२	२	ति	ति		२	२	ति	ति			ति	ति
२	२	२	ब्रम्हाविद्या	ब्रम्हाविद्या		२	२	ब्रम्हाविद्या	ब्रम्हाविद्या			ब्रम्हाविद्या	ब्रम्हाविद्या
२	२	२	पान्त	पान्त		२	२	पान्त	पान्त			पान्त	पान्त

जिज्ञासेति	१
सत	२
शङ्कस्य	३
तमेभ्यो	४
शनतया	५
नतया	६
भाष्येण	७
काश्रुतः	८
शङ्कायाव्यर्थसत	९
प्रमात्वकनूप	१०
प्ता	११
व्यजयितुं	१२
विषवेन	१३
प्रमाया	१४
पदेनवस	१५
प्रतिपद्य	१६
निपन्नेन	१७
वदित्वा	१८

जिज्ञासेति	५८
सत	५९
शङ्कस्य	६०
तमेभ्यो	६१
शनतया	६२
नतया	६३
भाष्येण	६४
काश्रुतः	६५
शङ्कायाव्यर्थसत	६६
प्रमात्वकनूप	६७
प्ता	६८
व्यजयितुं	६९
विषवेन	७०
प्रमाया	७१
पदेनवस	७२
प्रतिपद्य	७३
निपन्नेन	७४
वदित्वा	७५

प्रसिद्धेर्वा	७२
सिद्धौ	७३
इत्यनतर	७४
सम्भवतिवा	७५
नसा	७६
अयेत्यस्य	७७
कर्तृत्वस्यो	७८
जन्यांगीकारे	७९
प्रकृतोप	८०
शेषेण	८१
वृत्ततया	८२
वाक्यार्थबोधे	८३
रणलक्षणा	८४
लक्षाः	८५
चयेतन्निफट	८६
संबधोव्यावृत्तिः	८७
कस्या	८८
प्रशङ्कान्तः	८९

प्रसिद्धेर्वा	९३
सिद्धौ	९४
इत्यनतर	९५
सम्भवतिवा	९६
नसा	९७
अयेत्यस्य	९८
कर्तृत्वस्यो	९९
जन्यांगीकारे	१००
प्रकृतोप	१०१
शेषेण	१०२
वृत्ततया	१०३
वाक्यार्थबोधे	१०४
रणलक्षणा	१०५
लक्षाः	१०६
चयेतन्निफट	१०७
संबधोव्यावृत्तिः	१०८
कस्या	१०९
प्रशङ्कान्तः	११०

द्विगत्	११
सौम्यैर्नकेन	१२
प्रधानपरं	१३
सर्वज्ञतापिबेति	१४
तत्त्वतोतद्विकारो	१५
परत्वस्यैव	१६
विका	१७
तत्तया	१८
मित्यर्थे	१९
वाक्ये	२०
तानासंभवेन	२१
यसादि	२२
त्वाद्विशेष्य	२३
तिष्ठन्	२४
व्यक्तिषु	२५
तत्त्वकार्य	२६
असदा	२७

पत्र	पृष्ठ	पंक्ती	अमुद	सुसूद
८४	१	२	जीवस्यैवमेव	जीवैवेवमेव
८५	१	४	हत्तौय	निरासासागरात्
८६	१	२	हत्पान्या	हत्तौय
८७	१	४	त्येववार्थस्य	हत्पान्या
८८	१	१२	वियेस्त्वन्मते	त्येववार्थस्य
८९	२	१	मय	विधेस्त्वन्मते
९०	२	४	प्रमाण	मय
९१	२	१२	निरंकपंकी	प्रमाण
			मित्युनरंमथमतः	निरंकपंकी १२ जवाधिकरणं समाप्त
			धिकरणं लेख्यं	मित्युनरंमथमतः शास्त्रार्थो नित्या
			पंक्ती ११	धिकरणं लेख्यं अनंतरपत्र १० सांख्य
			निरामय	पंक्ती ११ आरप्यसन्बन्धाधिकरणं ले
			प्रतिबिंबितो	स्व
			प्रमाण	निरामय
				प्रतिबिंबितो
				प्रमाण

पत्र	पृष्ठ	पंक्ती	मुस्य
९२	२	१३	तदति
९३	२	२	किंग
९४	२	५	कगा
९५	२	२	निषदपुरुष
९६	२	५	यथादः
९७	२	१३	तथा
९८	२	१३	त्यादौ
९९	२	१३	सक्तिः
१००	२	१३	अनका
१०१	२	१३	म्यसिद्धिः
१०२	२	१३	पान्तेष्यन्वो
१०३	२	१३	वादी
१०४	२	१३	अप्रस्ता
१०५	२	१३	यन्ता
१०६	२	१३	समृद्ध
१०७	२	१३	वाक्य

पत्र	पृष्ठ	पंक्ती	अमुस्य	मस्य
९८	२	१३	अन्योऽपि	अन्योऽपि
९९	२	१३	स्वतन्त्रतः	स्वतन्त्रतः
१००	२	१३	१०० अंकः	१०० अंकः
१०१	२	१३	५५	५५
१०२	२	१३	५५	५५
१०३	२	१३	५५	५५
१०४	२	१३	५५	५५
१०५	२	१३	५५	५५
१०६	२	१३	५५	५५
१०७	२	१३	५५	५५
१०८	२	१३	५५	५५
१०९	२	१३	५५	५५
११०	२	१३	५५	५५
१११	२	१३	५५	५५
११२	२	१३	५५	५५
११३	२	१३	५५	५५
११४	२	१३	५५	५५
११५	२	१३	५५	५५
११६	२	१३	५५	५५
११७	२	१३	५५	५५
११८	२	१३	५५	५५
११९	२	१३	५५	५५
१२०	२	१३	५५	५५

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१०८	१	३	पूर्वा	११७	१३	निवृत्ति	निवृत्ति
	२	१२	पाधिंको		८	नीयमाने	नीयमानाने
	२	१३	सिधांत	१२१	२	न्यायानुत्थानस्या	न्यायोत्थानस्या
	३	१३	सवार्था	१२२	३	विण्णवैक	विण्णवैक
	४	१३	कल्पस्य	१२५	२	त्वात्	त्वात्
	५	८	॥	१२७	६	कृत्वाचिता	कृत्वाचिता
१११	१	१	ज्ञानवत्त्व	१२९	१२	मित्यपगमाच्च	मित्यपगमाच्च
	१	१२	स्यानेकाबाधितार्थ		१३	स्पष्टभासमानेषु	स्पष्टभासमानेषु
	१	१३	बहुशोऽद्वैत		८	बोधेन	बोधेन
	२	५	बाल्मीकि		२	शास्त्र	शास्त्र
	३	१०	दृशो	२३१	७	कटककुरः	कटककुरः
११३	१	४	सायाहति	१३२	४	जिज्ञासे	जिज्ञासे
	१	५	सः अनिर्वचनीय	१३४	१०	पते	पतये
	१	५	त्वेन	१३५	५-६	मोघप्रज्ञात्वी	मोघप्रज्ञात्वी

वि	पृष्ठ	पंक्ति	अशुल्य	शुल्य	पत्र	दृष्ट	पंक्ति	अशुल्य	शुल्य	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुल्य	शुल्य
१३७	१	२	प्रसादादौ	प्रसादादौ	१५१	२	२	अप्यवेति	अप्यवेति	१५२	२	२	अप्यवेति	अप्यवेति
१३८	२	३	प्रवरणात्	प्रवरणात्	१५२	१	१०	निरर्थ	निरर्थ	१५३	१	१०	निरर्थ	निरर्थ
१३९	१	३	तदुपपादक	तदुपपादक	१५३	२	३	अप्यवेति	अप्यवेति	१५४	२	३	अप्यवेति	अप्यवेति
१४०	१	११	लेपिनीत्	लेपिनीत्	१५४	१	३	संगं	संगं	१५५	१	३	संगं	संगं
१४१	२	१०	ब्रम्हणा	ब्रम्हणा	१५५	१	३	यदिगं	यदिगं	१५६	१	३	यदिगं	यदिगं
१४२	१	७	दरार्था	दरार्था	१५६	१	४	परोप्यात्मा	परोप्यात्मा	१५७	१	४	परोप्यात्मा	परोप्यात्मा
१४३	१	११	त्वादिनिश्चयात्	त्वादिनिश्चयात्	१५७	१	५	करोति	करोति	१५८	१	५	करोति	करोति
१४४	१	२	परं	परं	१५८	१	५	तात्मा	तात्मा	१५९	१	५	तात्मा	तात्मा
१४५	२	८	चारः	चारः	१५९	१	१०	दर्शितत्वात्	दर्शितत्वात्	१६०	१	१०	दर्शितत्वात्	दर्शितत्वात्
१४६	१	४	आत्माविशेषः	आत्माविशेषः	१६०	१	५	पनात्सदात्म	पनात्सदात्म	१६१	१	५	पनात्सदात्म	पनात्सदात्म
१४७	२	११	सर्ववृद्ध	सर्ववृद्ध	१६१	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म	१६२	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म
१४८	१	५	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१६२	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म	१६३	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म
१४९	१	७	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१६३	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म	१६४	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म
१५०	१	८	आत्मा	आत्मा	१६४	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म	१६५	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म
१५१	१	८	नतमनः	नतमनः	१६५	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म	१६६	१	५	ज्ञानात्सदात्म	ज्ञानात्सदात्म
१५२	२	१	व	व	१६६	२	३	त्यमुपादानत्वं	त्यमुपादानत्वं	१६७	२	३	त्यमुपादानत्वं	त्यमुपादानत्वं

[illegible]

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	श्लोक	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	श्लोक	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	श्लोक	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	श्लोक
१३७	१	२	प्रसावादी	प्रसावादी	१११	२	२	प्रसावादी	प्रसावादी	१११	२	२	प्रसावादी	प्रसावादी	१११	२	२	प्रसावादी	प्रसावादी
१३८	२	३	प्रवरणात्	प्रवरणात्	११२	३	३	प्रवरणात्	प्रवरणात्	११२	३	३	प्रवरणात्	प्रवरणात्	११२	३	३	प्रवरणात्	प्रवरणात्
१३९	१	४	तदुपपादक	तदुपपादक	११३	४	४	तदुपपादक	तदुपपादक	११३	४	४	तदुपपादक	तदुपपादक	११३	४	४	तदुपपादक	तदुपपादक
१४०	१	५	लेप्युक्त	लेप्युक्त	११४	५	५	लेप्युक्त	लेप्युक्त	११४	५	५	लेप्युक्त	लेप्युक्त	११४	५	५	लेप्युक्त	लेप्युक्त
१४१	२	६	बन्धुणां	बन्धुणां	११५	६	६	बन्धुणां	बन्धुणां	११५	६	६	बन्धुणां	बन्धुणां	११५	६	६	बन्धुणां	बन्धुणां
१४२	१	७	दर्या	दर्या	११६	७	७	दर्या	दर्या	११६	७	७	दर्या	दर्या	११६	७	७	दर्या	दर्या
१४३	१	८	त्वादनिश्चयात्	त्वादनिश्चयात्	११७	८	८	त्वादनिश्चयात्	त्वादनिश्चयात्	११७	८	८	त्वादनिश्चयात्	त्वादनिश्चयात्	११७	८	८	त्वादनिश्चयात्	त्वादनिश्चयात्
१४४	१	९	परं	परं	११८	९	९	परं	परं	११८	९	९	परं	परं	११८	९	९	परं	परं
१४५	२	१०	चारः	चारः	११९	१०	१०	चारः	चारः	११९	१०	१०	चारः	चारः	११९	१०	१०	चारः	चारः
१४६	१	११	आत्मविशेषः	आत्मविशेषः	१२०	११	११	आत्मविशेषः	आत्मविशेषः	१२०	११	११	आत्मविशेषः	आत्मविशेषः	१२०	११	११	आत्मविशेषः	आत्मविशेषः
१४७	२	१२	सर्वेषु	सर्वेषु	१२१	१२	१२	सर्वेषु	सर्वेषु	१२१	१२	१२	सर्वेषु	सर्वेषु	१२१	१२	१२	सर्वेषु	सर्वेषु
१४८	१	१३	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२२	१३	१३	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२२	१३	१३	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२२	१३	१३	विष्णुरेव	विष्णुरेव
१४९	१	१४	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२३	१४	१४	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२३	१४	१४	विष्णुरेव	विष्णुरेव	१२३	१४	१४	विष्णुरेव	विष्णुरेव
१५०	२	१५	णास्या	णास्या	१२४	१५	१५	णास्या	णास्या	१२४	१५	१५	णास्या	णास्या	१२४	१५	१५	णास्या	णास्या
१५१	१	१६	नतमतः	नतमतः	१२५	१६	१६	नतमतः	नतमतः	१२५	१६	१६	नतमतः	नतमतः	१२५	१६	१६	नतमतः	नतमतः
१५२	२	१७	व	व	१२६	१७	१७	व	व	१२६	१७	१७	व	व	१२६	१७	१७	व	व

१५०	२	७	स्वतंत्राप्रधानस्य	स्वतंत्रप्रधानस्य	१६९	२	८	तात्पर्योचिषये	तात्पर्योचिषये	१७८	३	८	रूपिकरणं	रूपिकरणं
१५१	१	२	पनात्	पनात्	१७०	१	८	शक्यति	शक्यति	१७१	२	९	हृतत्वमिति	हृतत्वमिति
१५२	२	१	चोक्तं	चोक्तं	१७१	२	१२	वयोपास्य	वयोपास्य	१७२	२	१०	तत्तु	तत्तु
१५३	२	८	शाम्यास	शाखासु	१७२	१	४	नंतरमुच्यमानानां	नंतरमुच्यमानानां	१७३	२	११	तत्तु	तत्तु
१५४	१	८	च्यता	च्यता	१७३	१	१०	देवत्वयो	देवत्वयो	१७४	२	१२	त्यातस्यैव	त्यातस्यैव
१५५	१	१२	धिपतिः	धिपतिः	१७४	१	१२	पुरुषशब्दस्य	पुरुषशब्दस्य	१७५	१	१३	तृतीयं	तृतीयं
१५६	२	१२	शेषत्वे	शेषत्वे	१७५	१	३	प्रपयो	प्रपयो	१७६	२	१४	तथाच	तथाच
१५७	२	१३	व्यवस्था	व्यवस्था	१७६	१	९	वेदांतगतं	वेदांतगतं	१७७	१	१५	पासेभ्यश्च	पासेभ्यश्च
१५८	२	५	सूत्रेतेति	सूत्रेतेति	१७७	१	९	प्रमाणकः	प्रमाणकः	१७८	१	१६	शुभमतदर्थ	शुभमतदर्थ
१५९	१	१३	निषेधते	निषेधते	१७८	२	१२	तथैत्यादेः	तथैत्यादेः	१७९	१	१७	लक्षणान्तमेव	लक्षणान्तमेव
१६०	२	५	छिद्रतर	छिद्रतर	१७९	१	१०	जीवि	जीवि	१८०	१	१८	प्रधानेनानि	प्रधानेनानि
१६१	२	१२	गताः	गताः	१८०	१	२	संबंधो	संबंधो	१८१	२	१९	स्थितः	स्थितः
१६२	२	९	दक्षशब्द	दक्षशब्द	१८१	१	२	त्वानाजीव	त्वानाजीव	१८२	२	२०	शक्यता	शक्यता
१६३	१	१३	स्यावाच्यनिषेधेन	स्यावाच्यनिषेधेन	१८२	२	९	त्वान्	त्वान्	१८३	१	२१	माणा	माणा
१६४	२	६	पूर्वप्रतिपादित	पूर्वप्रतिपादित	१८३	१	२	त्वादीनां	त्वादीनां	१८४	२	२२	दधान	दधान
१६५	२	१०	वाच्यत्वा	वाच्यत्वा	१८४	१	५	त्वेतदस्ति	त्वेतदस्ति	१८५	१	२३	प्रयत्नेन	प्रयत्नेन
१६६	२	३	नशद्वाच्यमिति	नशद्वाच्यमिति	१८५	१	१३	षटतः	षटतः	१८६	१	२४	जगत्क	जगत्क
१६७	२	३	मिति	मिति	१८६	१	१३	षटतः	षटतः	१८७	१	२५	अस्य	अस्य

[illegible]

पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	शुल	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	शुल	पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अध्याय	शुल
२४१	२	पारमार्थ्य	परमार्थ्य		२४१	२	वतो	वतो		२४१	२	चित्तस्य	चित्तस्य
२४२	३	मुत्पार्थ्य	मुत्पार्थ्य		२४२	३	नितरो	नितरो		२४२	३	लव	लव
	४	भौदि	वादी		२४३	४	नवात्पार्थ्य	तवात्पार्थ्य		२४३	४	च तत्तद्भादि	वाक्यातत्तद्भादि
२४३	५	तमम	तद्धम		२४४	५	क्षिणी	क्षिणी		२४४	५	संस्कार --	संस्कारजन्यप
	६	स्वापिनेरितस्मा	स्वापिनेरितस्मादि		२४५	६	सम्पा	सम्पा		२४५	६	प्रदर्शन	प्रदर्शन
	७		स्वापिनेरितस्मा		२४६	७	अल	अल		२४६	७	साध्यादृष्ट	साध्यादृष्ट
	८		स्वापिनेरितस्मा		२४७	८	विशेष्यार्थ	विशेष्यार्थ		२४७	८	तादृशापरोक्ष	तादृशापरोक्ष
	९		स्वापिनेरितस्मा		२४८	९	प्रतिदेशन	प्रतिदेशन		२४८	९	आतस्मान्नाभिद	आतस्मान्नाभिद
	१०		स्वापिनेरितस्मा		२४९	१०	लस्य	लस्य		२४९	१०	स	स
	११		स्वापिनेरितस्मा		२५०	११	एव	एव		२५०	११	व्यादिहसारस्पत	व्यादिहसारस्पत
	१२		स्वापिनेरितस्मा		२५१	१२	द्वनेहि	द्वनेहि		२५१	१२	त्वादित्त्वनुनलि	त्वादित्त्वनुनलि
	१३		स्वापिनेरितस्मा		२५२	१३	कत्वंफल्यनं	कत्वंफल्यनं		२५२	१३	प्रित्तोनिष्कारस्य	प्रित्तोनिष्कारस्य
	१४		स्वापिनेरितस्मा		२५३	१४	स्यात्पर	स्यात्पर		२५३	१४	स्मान्नस	स्मान्नस
	१५		स्वापिनेरितस्मा		२५४	१५	परवाशाद्विनापि	परवाशाद्विनापि		२५४	१५	पलमुकुड	पलमुकुड
	१६		स्वापिनेरितस्मा		२५५	१६	जनमरणहेतुविशु	जनमरणहेतुविशु		२५५	१६	वायक । पादानं	वायक । पादानं
	१७		स्वापिनेरितस्मा		२५६	१७	तत्ताशान	तत्ताशान		२५६	१७	पादानं	पादानं

